

નવરાત્રમાં ગરબા ક્યા ગારો?

તમારા કોકિલકંઠને શોવાવે એવા
રહેલા લોકપ્રિય લાળમાં રચાયેલા

અનેક સુંદર રાસ માટે
આ સંગ્રહો આજેજ મેળવો

૧. રાસ માલિની

મુદ્રા: ૧-૪-૦ : પાણેજ: ૦-૪-૦

૨. રાસ તરંગિણી

મુદ્રા: ૦-૧-૦-૦ : પાણેજ: ૦-૧-૩

૩. રાસ ચંદ્રિકા

મુદ્રા: ૦-૮-૦ : પાણેજ: ૦-૧-૩

૪. ઉમા-ગીતાંજલિ

મુદ્રા: ૦-૫-૦ : પાણેજ: ૦-૧-૩

૫. ગુણુસુન્દરીના રાસ

મુદ્રા: ૦-૪-૦ : પાણેજ: ૦-૧-૩

જુનાં અને નરાં અનેક કવિગીતાં
લોકપ્રિય અને સુંદર રાસ

રાસ-ગીતનો અવનવો સંગ્રહ

૧૫. કવિ ભટ્ટાચાર્યના રચેલા
આપણા કોડુમ્મિયુદ્ધવનને

ઉનાલ કરે એવા સુંદર રાસ

કવિની અબરદાર રચેલા
મોઢાં લાવવામાં સીંછવનની

લાયુ, સમા રાસનો સંગ્રહ

આપણા માંનસિક પ્રસંગોના
મીતો અને સુંદી માટેલા

રાસનો એક અપૂર્વ સંગ્રહ

મુજરાતની મુજસુન્દરીઓને
ચલી મથેલાં ૬૦ રાસનો

સંગ્રહ - લાળ ને નાલ સાથે

: પાંચે પુસ્તકો સાથે લેનારને રૂ. ૩-૦-૦ માં વેર એકઠું :

ગુણુસુન્દરી

જરૂરી મુજરાતના પ્રિય માનિય: સુંદર લેખો, વાર્તાઓ
અને સંસ્કૃતી બરપૂર રસમયુ વાચન-ખાલનિબાન સાથે
—સાપ્તમ્વર્ષી રહતું વર્ષ રાસ થયું છે—

એક પુસ્તક સુનીતા શ્રેક્ષ્ઠ, એચ. એ. સી. લવનની નવલકથા

લખો: વ્યવસ્થાપક "ગુણુસુન્દરી" મુખ્યાઈ, ૪.

ગાજઝાલ

નવું પુસ્તક : ૧

અંક : ૧

સપ્ટેમ્બર : ૧૯૭૫

પુરોવચન

આ અંકથી “ગુજરાત” પુનર્જન્મ

મે છે. ૧૯૨૨માં એ જન્મ્યું; ૧૯૭૦માં મારા કારાવાસ પછી એ છવ્વું બંધ થયું; ૧૯૭૧ માં સજ્જત થયું; ૧૯૭૨ માં ફરીથી સમને યાજ્ય થયું.

આને એ પુનર્જન્મ પામે છે, એનો ૨૬ ‘જુદો’ થયો છે; એના તંત્રીશ્રમ્ય માનસ છુટું છે; એના સંસ્કાર લુપ્ત થવાના છે. ૧૯૨૨ માં સંસદના ત્યારના સંચાલક-દંતુ એમાં દિલ્લિખિંદુ હતું; આજે, ૧૯૭૫ માં, સંસદના બાળના સંચાલકો દિલ્લિખિંદુ એમાં વાચકને મજાશે.

પણ એનો આત્મા બદલાયો નથી. જ્યાં સુધી મારે ને સંસદને સંબંધ છે ત્યાં સુધી આત્મે જ બદલાશે. સંસદ ગુજરાતી સાહિત્યના વિકાસ અને વિસ્તાર માટે ૧૯૨૨-માં પ્રવૃત્ત કરતી હતી તેમ આજે કરે છે. અને સંપૂર્ણ આશા છે કે આજના તંત્રીઓ લુપ્ત તંત્રીની માફક એ પેષ મિત્ર કરવાના બનતા પ્રવૃત્ત કરશે. જે જે મિત્રોએ તંત્રીપદ લેવાનો અને આમદ કર્યો તેને બંધાનો કું ઉપકાર માનું છું. પણ તે આમદને વચ નથી થઈ શકે તેથી તેમની ને વાચકોની દામા માગી લઈ છું. મારું કાલંકોત્ર આજે પાંચ વર્ષમાં થઈ બદલાયું છે; જે પાંચ વર્ષ પર કું કરી શકે તેને આજે પ્રવૃત્ત કરવાની પણ સક્તિ અને સમય મારી પાસે નથી; અને એ તંત્રીપદ ન માવ તો તંત્રીપદ લઈને ઉપયોગ થો !

પણ જે મિત્રોનું આજે તંત્રીમંડળ બન્યું છે તે બધા સહયોગી છે. મારી પાસે કામ લેવાનો એમનો અધિકાર સંપૂર્ણ છે. અને બનશે તો અને તેટલી સેવા કું “ગુજરાત” હાલ ગુજરાતને આપીશ જ એ વચન લઈ એમણે મને બાંધી લીધા છે.

એક દિલ્લિએ નસ તંત્રીમંડળમાંથી કું અલગ રહું એમાં “ગુજરાત” ને કાવ્યો છે. નવા આદર્શો ઝીલતા શ્રેષ્ઠતા સાધિયો આ પત્રનું સંચાલન કાવ્યમાં રાખે

તેમાં જ " ગુજરાત " નો પુનર્જન્મની રમણિયતા રહી છે. એમના પ્રયત્નને સંપૂર્ણ ફલિતા હજી છે.

ગુજરાતીઓનો એક વાર " ગુજરાત " પર અનહદ પ્રેમ હતો. આજે એવો રહેશે કે એ પ્રેમ સદૃજ હોય શકે છે. ૧૯૨૨ માં સાહિત્યપ્રકાશક કંપનીની આર્થિક મદદ હતી, આજે એવી કોઈ મદદ નથી. ગુજરાતીઓને આ પત્રમાં રસ હોય તો એનો ભાર વાચકો જ ઉઠાડી લે. એ ન ઉઠાડી લે તો આ પત્રની જરૂરિયાત નથી એ સિદ્ધ થાય, અને એ સિદ્ધ થતાં સંસ્કારે એ બંધ કરતાં જરાય શરમ નહીં લાગે.

છેલ્લા પાંચ વર્ષમાં ગુજરાતમાં ઘણો ફેરફાર થયો છે, ત્યાગની લહીમાં તવાઈ એના સંસ્કારો જેમ નક્કર થયા છે તેમ સમૃદ્ધ પણ થયા છે. આપણા જીવનની વ્યાસ-પાસ અર્ચપ્રદ પરાક્રમેથી પ્રોત્સાહક વાતોવરણ હોયું ચલ્યું છે. આ સંસ્કારો ને અનુરૂપ સાહિત્ય સર્જવાના પ્રયાસો તો આરંભાયા છે, તેમાંથી નવસૌંદર્ય નીતરી આવે તે સંમતિવા-ની તંત્રીમંડળની અભિલાષા સંપૂર્ણ થાય એવી ઇચ્છા સાથે " ગુજરાત " ના આ અંકને આવકાર આપું છું.

દ્વૈપાસાલ ગુનશી

કોઈ આવે છે.

કોઈ એક આવે છે.
જીવનની નાની ફેરીએ ચર્ચ વરોળા આવે છે.
નપનને પાંદડે બેસી ટોંકરા કે લંગાવે છે,
મિંઝાતી પાંખે બેસી દિવેળા દે જમાવે છે.
કોઈકે મિતની ગોળી વટાવી દમ ભરાવે છે,
ગરીબની વ્યથા સાંભળીને મદદ નિદેશ જુટાવે છે.
ધરીને સદ્ગત ગરીબી મગજ ભોળું છુલાવે છે.
નથી ત્યાં કોઈ કાચું ત્યાં સિંચતરી ખૂળ ફાવે છે.
બચુકડી આસપુડિયાને અગળ તામે નમાવે છે,
' મળી ના ' કે ' મરી ના 'ના સ્વરે મેદહિલ મચાવે છે.
હલ્દીની ખોલતા પિડાઈ મિંગી આંખો જુટાવે છે,
અહા એ મીઠ કે જીવન ક્યા પેશામ લાવે છે ?
કોઈ કે કોઈ આવે છે,
અગળ ખુરાજ લયો ચોડા ચેષ્ટ વટાગ આવે છે.

સુન્દરમ

અડધે રસ્તે

કનૈયાલાલ મુનશી

આમુખ

અડધે રસ્તે આવી છું આમકપર લાંબા સમય પિછાયો છું ? કેમ પણ માલુસ આમકપર લાંબા સમય પિછાયો છે ? પણ માને છે કે આમકપર પોતાની મદદગારી પિછાયે કે પોતાનો સંદેશ સંભાળવા પોતાનું મનિવ દબે છે. માડું માનવું છે કે શકિતવશ માત્ર પોતાના અનુભવના કાંઈ ખરે પોતાની કુનિયોથાં કરને છે, પણ એક વખત એવો આવે છે કે પોતાની અનુભવભાવનું સર્વજ્ઞ પુનઃસર્જન કરવાની એની કાંઈક એ રીતી ઇચ્છા નથી. રત્નાપરથી ચામી કચેડો બુલારૂં, વર્તમાનના કેસ પર એકે રીતી, ચારેકા માર્ગને નિહાળી છે, અને છબ્બું ફરી કરે છે.

રત્નાપરમાં પુનઃસર્જન કરતા સિવાય આમાં બીજું કંઈ હમ્મ નથી. એકલી મારામારી કાલેથી હશે એકલી એમાં સરસતા જરૂરે એટલું મારામાં આનંદમંજનું પ્રાપ્ત્ય હશે તેટલું એમાં સ્વચ્છતાની સમાધિ. એટલી મારામાં માનવતા હશે તેટલું જ એ ધિરંજન થશે. પણ એ નજાની અને પરાવા નથી. વચ્ચે આરે ભગવાનના વચ્ચે ભગવાનના દાર મોજવાના જ મેં ફાવેલા મળી છે. —ક. આ. મુ.

ખંડ બીજો

શું કરી રહ્યો છું ?

પ્રેમગીતે પાલકો કામમાં લઈ લું ઉમેલો છું. શું ઉપાડું, શું બોલું, શું ફેરી કરું ? ને શોધું છું તેમ પર તે ચાલીશ વગેરે અનુભવકદ ખડકાયો છે. પણ તેને શોખા વિના છૂટો જ નથી.

કું પાલકો લઉં છું, નોરથી પકડું છું, લિંચો કંઈ છું. સહુથી ઉપર પડશે છે, બીજાપુર નેવનો ફેરી ન. ૧૦૮૬. પાલકો એક પ્રકાર, ને ચોખંડી બૂરી લીંડી વાળા કપડામાં વીંટલેલી એની ફેક ફર જાત પડે છે. સાથે સાથે પ્રીતનાર મુનશીને પણ ફર ફેકું છું.

મારી નજર પડે છે નેરસાલાના જંગલપરથી પ્રવેશનો બીવન મુનશી. એક પ્રકારે ને એ કોણે ! એનું આવીનું ચિત્તિયું ફરારે છે, એના સહેલ સંપત્તો કીડીને ફર પડે છે.

પાલકો ખરડું છું, પ્રેમગીતો લઉં છું. પરમેશો લૂછી કામે વળગું છું. આ

૧ આ લેખમાંથી શ્રી કનૈયાલાલ મુનશી * કુજ્જલ * માં આટલું પ્રકાશ કર્યું. અનુસંપાદન ની મુદ્રણમાં સર્વ * કૌમુદી * માં પ્રસિદ્ધ થયેલા આ ખંડના આરંભની જ એનું પુનઃપ્રકાશ કર્યું છે એવું વંચીયા, કુજ્જલ.

આત્મા મુનશીશ-ને સાક્ષર બાઈ મુનશી, એનાં પુત્રકો ચારે તરફ - વીખેરતા, ધીરજોદુ પૂર્વજોનાં લુસ્સો મારા બાલ્યમાં આવે છે. 'હું' જોઈ જઈ છું, આ આત્મા-ગીરદર મુનશી, જાણે એકેકીયસોડનાં કપડાંની જાહેર ખજાર; ને 'My Learned friend' જોડીના દગ હાથમાં રાખવાના નિર્લેપ પ્રવૃત્ત કરતો... દટ-દટ-દટ... ને 'The Hon'ble member for the University... દટ-ને કુદના ગાઈડોના ગા. મુરખી... દટ દટ... ને મુનશીલાઈ-ને બાપાજી-ને ગ્રેમી દેવાંઓએ દીર્ધેલ રસમમ નામનો ધણી... ચલાઓ દર જાણો.

ચારે તરફ ધૂણ હોડે છે, દગ નાનો થતો જાય છે. હું પરસેવો લૂકું છું, ને મેદાજોને ટેકવી મારાં પરાક્રમ જોઈ છું.

દગને તળિયે સાત વર્ષનો છેકરો દેખાય છે-કેડે-સાંકળા, હાથે સોનાની કશ્તી, અને મોતીની કડી; સૂકો, ગંભીર લાડકો-સુરતમાં મોટા મંદિરના ધરના ચોક્કા ધનુષ્યબાણે રમતો... હા, શોખો જડકો એ કનુલાઈ આખરે પકડાયો !

૨

૧૯૧૩ સુધી હું કનુલાઈ હતો-મા બાપનો; સમસિંબધીઓનો, ન્યાતનો, ગામમાં મને જે જોળખતા તેનો, મારતરનો, વડોદરા મેલેજમાં સદાખ્યાયીઓનો ને પ્રોફેસરનો. કોઈ વાર ધરનાં લાડમાં 'લાઈ' કહેતાં તે બાપાજી સુરસામાં 'કનુ' કહેતા-નહિ તો એ જ નામ યોડી રહું.

આજે એ કનુલાઈ થાયુ એનો મારે પણ વિચાર કરવો પડે છે; ક્યાં સુધી ધણુને મારું આપું નામ રું તેની પણ ખજાર નહોતી. કોઈવાર ખતો આવતા 'કનુલાઈ' ભર્ય ને ચરનામે. શેકમખીઆર ભલે કહે છે કે નામમાં રું ? હું કનુલાઈ ન હોત તો બીજુ રું હોત-કે જ નહિ.

હું મારા બાપાજી જોડે રહેતો. મારી બા બરજ્ય રહેતી ને તેની મને ઝાઝી પરવા નહોતી. બાપાજીનો મને ધણો ધાક હતો, છતાં એ મને ધણુ વહાલા હતા. રતિ જામે સાથે સતા, અને રૂંતતા બીક લાગે તો તેમને અડકી સુવાથી મને દિંમત આવતી.

સૌથી મોટા ને પ્રતાપી મજલુસ એ દત્તા એમ હું માનતો-અને એ એવા છે એથી મને જાડુ ગર્વ થતો. અમે છંદિને સાથે આ પીતા, ત્યારે હું પણ ધણો મોટો માણસ હોઈ એમ એમની મારફ આ પીતા.

૧૮૯૧-૯૭ માં સુરતમાં ધરવેરા સંજંધી ધણી બજાબજાટ થયો હતો. મી. ફેડ્રોક લેલી કનેક્ટર, સ્વ. નંદરાંકર તુલસીંકર અને બાપાજી પણ જાયોના મુનિસિપાલિટીમાં કારભાર હતા. ધણુંબધું બાપાજી મેનિજિંગ કમીટીના અધ્યક્ષ હતા, અને ધરો તપાસી અકિચ્છી ધરવાનું કામ એમને મારે હતું. એટલે સચારે નકશા ને પુટપટી લાઈ કારફતો આવતા અને અમે-હું પણ મારો જાતને ધરવેરા માટે જવાબદાર ગણતો ધરો માપવા જતા.

અમે જઈએ એટલે ધરનો માલિક રાવસાહેબ ને મારે માટે-હું એમ માનતો- આ ને પાન ધરે; પછી પેતાનું ધર કેવું ખરાબ છે તેનાં શેઠાં રહે; પછી દિસાળ બતાવે

ને હજકની રંગેલી ભોંતિ પાછળ કાગળ છે તેની ખાતરી કરાવે. કારકૂનો માપે, બાપાણ દિસામ કરે-ને અને બનરી માડીમાં બેસી, બીજે ઘર જઈએ.

લોકો ગરીબીની ફરિયાદ કરે અને કોઈ વાર આંખમાં આંસુ લાવે ને કરગરે એટલે મારી આંખમાં પણ પાણી આવે. કોઈ વાર કું બાપાણને બીંતો ખીંતો માડીમાં કું, “એને જવા દો ને, બિચારો કેવો મારો છે !”

બાપાણ હમતા હમતા કહેતા, “તું કું સમજે ? એ તો અમરચો રોમ કરે છે.” ને બાપાણ બહુ કાંણુ હલવા છે એવો ખ્યાલ મને આવી જાય.

પછી અમે ઘેર આવી જઈએ, બાપાણ કચેરીમાં જાય, ને પેટો નાચક મને સુવાડી દે. એ માણસમાં બાપક ઉઠેરાની સકિત બી જેવી હતી, અને એને કું મારી મિલકત સમજતો, એ પાર્તાઓ પણ સરસ કહેતો.

બપોરે ખાતર આવે, મને આંક અને પક્ષાખનિ અલુમ્મો પણ લખવાનો ને વાંચવાનો શોખ. વાંચવામાં કું ફરિ ને બૂચી આમળ વળે. સાંજે પેલાનાયક સાથે કું બાપાણને તેજવા કચેરીમાં જ્યો. વિજામાં, નદી તરફના એક ખંડમાં એ બેસતા. કું પણ પામે એક ખુસી પર બેસતો, અને જાણે મારે કંઈ જ બધું થતું હોય એમ કું મસકાતો.

સાંજે અમે સાથે ઘેર આવ્યા અને બાપાણ મને ‘Reading Without Tears’ નામની ચોપડીમાંથી અંગ્રેજી શીખવતા. એ દીકરને સિવિલિયન કરવાની ઉમેદ સેવતા હતા, એટલે જાલ્લવજથી તેને તેજાર કરતા. કોઈ વાર શતભા જાણે બાપાણ તળાઈ વગાડે અને ધીમે રાંધે માપ. મારી મહેનેતનાં વેધવ્ય પછી એમણે તે ઠોડી દીધું, અને તળાખનિ ખાલી કું થયો. ‘બતરી એક બતરીયા’ મેં તળાઈ સાથે મોજેલાં શાક છે.

અમારી આતનો એક પડિવાળી હતો તેને ત્યાં કું સાંજના કોઈ વાર જતો. એક દહાડો એણે મને નાની, ફાજો અતરની ખાલી સીંધી આપી, કું ખુશ થતો થતો તે લાઈ આવ્યો ને, રમે બાપાણ વડે એમ માની, તેને મેં સંતાડી રાખી. અતરની સીંધી આવી એટલે અતર પાછળ મન દોડ્યું. ધરમાં અતર મજે નહિ. હવે એને લાવતું ક્યાંથી ? પાસે પૈસા પણ ન મજે. મેં એક દુનર કર્યો. બાપાણ દર મંદિને નેટલી તારીખ તેટલ પૈસા કામગીરી પીલામાં કુંદરથી ચોટાવાી રાખતા; અને દરોજ સાંજે એમાંથી કું એક પૈસો લાઈ પાસે દલવાખની દુકાનેથી તાળે પેટા લાઈ આવતો. દુકાનસર પણ ‘સરસાહેબ’ ના દિકરા ચાટે જતા મોટો પેટા તેજાર રાખતો, ત્રણેક દહાડા મેં ‘આજનું’ ઠોડી દીધું ને પૈસાનો સંધારો કર્યો. અને એક દહાડો પેલા નાયક સાથે રસ્તા મયો ત્યારે તે પૈસાનું અતર લીધું.

શતભા બાપાણ તળાઈ વગાડતા હતા, ને કું અતર લાખ્યો તેનો આનંદ મલાલતો હતો. પેલાનાયક દીકું મોડું કરી આવ્યો, “સાહેબ, મારે એક વાત કરવી છે.” મારા મોતિર્વા મરી ગયા.

“કું છે ?”

“આને લાઈ અતર લાઈ આવ્યા.” કું ચરચર ધુજતો બેઠો.

“ અતર ! ક્યાંથી આવ્યું ? ક્યાં છે ? ”

મેં તો મૂંઝે મેટિ શીશી ધરી હોવા ને રહી હોયું. શીશી ને અતર, બન્ને જખત ઘસં ગયાં.

હું રમ્યો જ નથી એમ કહું તો ગયે, કારણ કે કોઈ રમનાર જ નહોતું; અને સ્વભાવ રમતિયાળ નહોતો. મારી ઉંમરની એક પોઝીશની છાકરી કોઈ વાર આવતી પણ રમવાને બદલે બેસીને અને વાતો કર્યા કરતા. મારી બા હજી મને એ છાકરીની દોસ્તી કોઈ વાર સંભારી આપે છે.

હું ‘ funny little boy ’ હતો. હું આખો વખત અરેબિયન નાઇટ્સ અને હાતમતાઇનાં પરાક્રમે વાંચ્યા કરતો. અને બોલતી માણહી, પર્વતમાં પોઝીશ દીસ ને ઊઠતા યોગનો વિચાર કર્યા કરતો. દમારકસના દરવાજાપર મને ગરુડ, લઈ ગાય, તેનો દરવાજો ખૂલે, અને હું જ પહેલો હોવાથી મને કોઈ સુવત્તાન સ્થાપી કુંવરી પરણાવે એની હું વાદ લેવા કરતો.

બાપાછએ મને રેલ્વેગાર વાપરે છે તેવું પ્રથુ નાતું. શંતસ આપાબુ, હતું. એક દહાડો મને સ્વપ્ન આવ્યું કે એ કાનસ તસેસમાતી છે. - બાપાછ, કચેરીમાં ગયાં એટલે જાનોખાનો હું એક બોરડીમાં બસાઇ, મારી આંગળીપરની, માણેકની. પીટી કાનસપર ઘસવા બેઠો. મારી ખાતરી હતી કે છન આવશે; એટલે હું હીરા મોતી માણીશ; સાંજના બાપાછ આવશે ને એમને આપી દહાડો એટલે એમને નોકરી કરવા નહિ જવું પડે; અને પછી સુરતનાં જ્યાં ધર લઈ લઈશું. ધસતાં ધસતાં રીલેટ તુડી ગઈ ને માણેક નીકળી પડ્યાં. એક નંમ ભાંગી ગયું. શંતસનો કાચ પૂર્યો ને કાચ-માંથી લોહી નીકળ્યું. સાંજે બાપાછએ આવ્યું. ત્યારે વડયા નહિ ને દસ્યા; અને મને મારું અપમાન થયું લાગ્યું.

મને તો ખાતરી હતી કે છન આવત ને હું બાપાછને પૈસા લાવી આપત. અવાહીનતું કામ કરવા ગયો હતો તેથી છન ન આવ્યો, કે બાપાછ દસવાના હતો તેથી ગોટું લગાડી માલ્યો ગયો, એ મને સંભવ રહી ગયો.

૩

એક દહાડો અણલાઇકાકાની ચીડી લઈ, તથુ જથુ પેરોણા આવ્યાં, જે તો પાલગમી ગુજરાતમાં મોટા તંબક ને નાના તંબકને નામે સુધિખ્યાત થયા, ત્રીજા એમના મિત્ર વડવાણના જવલંકર મોરારજી કરીને હતા. જે તંબકો મોરખી નાટક કંપનીમથેથી છૂટા થયા હતા અને તેમણે ‘ વાંધાનેર અપરંકિતવર્ષક નાટક મંડળી ’ કહી હતી. એ મંડળીને સુરત આવતું હતું તેથી બાપાછની મદદ લેવા આવ્યા.

બેનણ વર્ષ પહેલાં બરુચમાં એક મંડળી આવે હતી, અણલાઇકાકાને ત્યાંથી સોદા, પુરણી લઈ જઈ, રંગીન મોતિયાના પકાણ કરો, નાતની વાડીમાં તે મંડળીએ ‘ સહિતા કુખાલક નો નાટક કરેલો એવાં કે ગાંધી સ્મરણે હતાં. ’ પણ આ તો ખરો નાટક-નાટકકાજના, રંગીન પકાણ, હામેનિમમ ને તળસાં સાથે, દિવસોના દિવસો સુધી હું ગુનવાન રહ્યો.

ત્રંબો તો મળા પળ જલથંકર રચેા. મોક્ષભાગને રસે જગ્યા ભેદાઇ. પનસનું ધીમેટા ભંધાનું, કામ કેમ ચારે છે તે કું શેજ નેચા જતો તે દરખાસને વાજ વળતો.

કંપની આવી, પાંદા હીનાયા, વીંમિ રંચાઇ. સચારમાં કું ઘેરથી નાટક-કાળા ને નાટકકાળાથી ઘેર દોડ્યો. મોટા વંચકો મારી ઉમરનો ઝાકો કંકરખાથ મારો મિત્ર થયો, તે કામજમ રોજ ઘેર આવ્યો. એ કંપનીએ પાટું લેરાનો હતો. પાટાર કેમ માર્યો, ઘણીએ કેમ પહેર્યો, ખેડા વાગ કેમ ભણવા એ બધું અને ધીમવનો. અને શોધ ન હોય ત્યારે મોરલીમાં ભરણ સાધું અવાગી મૂકી, તે કાચ કાઢ, કું ઘેરું નામન પળ સામ્યો.

દેવદારના વહેરની રંધ, રંધે પાટારની મિમિત તાલ અને ધિતિવંત કહેલા મારેલા, કાચના પહેરણ, આંબેલી આંબો ને રમેલા હોડાગળા, મારાં મુખ ને કાચ ચાગા પળ કાગા થરીરન એવા ભરણ મનુષ્યોને મુજબની નાટકકાળાની વીંચની નહાર કરી મળતાં નથોતે મારા છત સાથે જડાઇ મળાં, અને તેમનાં હાંનને પરિચયમાં જ મેં આનંદ અનુભવસ મણ્યો.

આખરે જ્યું નેચાર થયું ને 'સીતાસ્થવંર' નો નવો બેથ પડ્યો. અમે બાપરીકો પ્રેક્ષકર્તામાં અભરવાને ભેઠ, અને અંદર જવાનું મન પાડું થયું, પણ બાપાજી જવા દે ત્યારે ને !

કમ્પાજીને દુપા ઠાર થયો, નાટનો પાંદો કિપમો અને શાપાજીને નાથ ભેગા વર્ણકમ્પો કું નાટવરણેય ભેજ રહ્યો.

જનકાલની કચેરી આવી, નાનો ત્રંબક પરશુરામ રપે આવ્યો. એણે જતા પરી હતી, અંબક અને ને પરશુ કાચમાં હતી, અને ધીનંતર પહેલું હતું.

અંબક ઇંચ વા, રસો, જપ્તો પ્રજ કેં નામ,

કમ્પા નેઈ થઈ એ નાટ દિલે જવા લેઈ પામ.

મારી બાએ પુરાજાયાઓથી તો મગજ ભરી રીંડું હતું એટલે બૃથ પૂર્વભેતી કારકિર્દી છે મન આવગ રમતી જ હતી, અને તેમાં સાક્ષાત્ત વમચન જમદનેય ભેષા !

પકો નિમ્મણિત આવ્યા, કામ વરખણ ને જનકી આનાં, વિદ્યાવિદ્યાપ્રવીણ મોરો ત્રંબક ભેષો. અને કપનાના લેનમાં મકચૂર કું ઘેર આવ્યો, ભીંજે દહાડે સચારથી મેં બજારનું ને અરેનીઅન નાટક કાચાં મકર્ષા. મારી પાસે એક નાનું કિંટનું ભેટ હતું તેવા પર વરખ એટલાઈ મયો, અને પરશુ થઈ મજ. અંબક તો હતું જ. જનકમાંથી પાવરીએ આવી ને કું પરશુરામ જતી મયો. બાપાજી જમામી હતા, ને જા રેલુકા ભેતી હતી. બાકીના બધા આવી પહેંચ્યા, પધારીમાંથી ઝડું એટલે પત આવગ 1જીં ભેટ છે કે ભીંજ ભેતી કું તપામ કું, ને તેને વ્યા સાવચનું 'કડું'. નાચનું પાણી મૂકનાર નેકર પણ એક લિખ હતો. મારી કાળના કાકરા મોક્ષવ-ભાઈ પરમાં રહેતા, તે પણ એક મોટા લિખ હતા. ખુબી એ હતી કે આ બધું કું એકસો જ જવળો-નોખને કહેતો નહિ.

'સીતાસ્થવંર' ને રોકે એણે કું જતો ને પરશુરામ ભેજ પાડે આવતો. એક દહાડો બાપાજીને વહેમ મયો કે આ કાકરા મરમો છે. કંકરખાથ ઘેર આવતો નેધ

યથા; મારે નાટકશાળામાં સનિવારની રાત સિવાય ન જવું. એવો નુકસાન નીકળ્યો; ને પાછું એ કહું પછી એકબીજા તરફ બૂંચેબૂંચે પાછું મને થેથોનાયક લાઇ જતો નહિ.

બીજો નાટક : 'પ્રેમચંદ્રિકા' પણ એ તે વખતે નાટકનો નાયક બાર વર્ષનો છોકરો ને નાયિકા આઠ વર્ષની છોકરી યત્તા, અને મોલમાં ન માંય એવા પ્રેમસંવાદો એ ઉચ્ચારતા. આ નાટકમાં બધા નાયક-નાયિકાનાં કોસ્ઠમાં હત્યા.

વિજયચંદ : પ્રિયા મુજ પ્રાણ હો વાવિ, વાવિ.

પ્રભા : શોભે મુખમંત્રિ શા તારી સારી ?

વિજયચંદ : પ્રભા મહી પાગ્યો નહિ, વિજય મુખ આવાર.

પ્રભા : આનંદે લક્ષ્મણ છે, હર મુજ સ્વપ્નદાર.

પ્રેમ, અભિનય ને સંવાદના આ પહેલા પહેલા પાઠોથી મારું હૈયું વમળે ચડ્યું પરશુરામ યોદ્ધા વાર ફર ગયા; એક પ્રભા જીવતી યત્તા, બાપાજી કોઠમાં બપોરે દીવાન-ખાનામાં હું હું ને મારી પ્રભા આખી બપોર મદાલ્યા કરીએ; સાંજનાં એ મારી સાથે ફરવા આવે. પ્રભાના એક પછી મારે જોલવા પડતા હતા તેની મને ઊણપ નહોતી. આ કલ્પનિક સુહમરી આવી એટલે મારો એક પૂરી સોળંતીને પાછું મેં વિસારે મૂકી.

નાનપણમાં જોયેલાં આ બે દરમ અને સંબંધોથી આ બીંદીઓ જીવનના તાર સાથે વજાઈ ગયાં છે ને હવેનો જીવંત પ્રસંગના મર્મમાં સમાયા છે. આજે પછી તેની પ્રેરણા આવતી વૃદ્ધવર્યાનાં ઓળાઓ વીંચેરી નાંખે છે.

(આજી)

દીવડો

ઠાણે સાહેલી ! આજ પેલાઓ દીવડો !

ધેરા અંધારમાંહિં મેણિ, આ દીવડો !

સતેલાં નીરને જગાડે આ દીવડો,

મેણિ હા દીવડો,

સાહેલી ! ઠાણે પેલાઓ આ દીવડો !

સુંગમના તેજપડી મેણિ એ દીવડો,

મીઠા મથકે મહી સૂતિ એ દીવડો,

તારતીના તેજથી અનેરો એ દીવડો,

મેણિ હા દીવડો,

સાહેલી ! ઠાણે પેલાઓ આ દીવડો !

કાદી તોફાની અનિલ-લહેરે લહેરાય ના,

મુકેયો નિઝૂદ, એનો ભોગિતિ જંખાય ના,

દિવાના મૂલથી મ એને મૂલ્યા ના,

એવો એ દીવડો,

સાહેલી ! ઠાણે અમર પેલાઓ દીવડો !

સુંદરજી ગા. બેઠાઈ

હુમસની સહેલગાહ

ધનમુખતાલ કૃષ્ણતાલ મહેતા

૨

રમણલાલનું વણીક તરીકેનું કામ ચડુ થઈ ચુક્યું હતું. અચરનવાર નાના નાના કેસોથી રમણલાલે પોતાનું ખાતું બોધ્યું હતું. એવા એક નાના કેસને માટે એને સુરતની બહાર જવનું થયેલું; તે કામ પૂરું કરી રજા બાદ રમણલાલ પાછો સુરત સવારથી સવાળી ગાડીમાં આવ્યો. સુરતમાં કોઈ મધ્ય મેસમમાં આ સમયે કોઠાએ હાવાની તરફ લીધી જ નથી હોતી એટલે રમણલાલને એમ જ હતું કે માતાપિતા શીવાય બીજાં ઘરમાં સુતા જ દશે. મધ્ય ભરે એ આવ્યો ત્યારે તો ઘરમાં ખમાય મચી રહી હતી. નાનેલાંકાઈ ગમન અને નાની બહેન કમુ, બારણે અમીઆર વાગે ત્યારે તો માંડ નહાવ જાય તે અત્યારે સાત વાગ્યમાં નહાઈપોઈને મારાં જુઝારાં, પહેરીને ચોખ્ખામ કરી રજાં હતાં. એમનો નોકર રામચંદ્ર સાધારણ રીતે પોષાકમાં બારમાસ માત્ર એક મેલા ધોતીવા ઉપર જ યાદાવતો હતો તે આને સ્વચ્છ ધોતીવા ઉપરાંત ખપીસ અને કમલો તેમ જ ટોપી પણ પહેરીને આમથી તેમ ફોરો હતો. રમણલાલ આથી ઘણો અજબ થઈ ગયો.

"કેમ બા ! આ બધી ધમાલ ચાલી છે ?" તેણે પૂછ્યું.

"વિદ્યાનહેન દાસ હુમસ છે કેની ! તે ધણીવાર કહેરડાઆ કરતી હતી અને એવામાં દહપતકાકાએ આને મોટર બસ આપી એટલે થયું કે બધાં જરા જાણ્યાં. રાતે પાછો આવ્યું."

"બાએ રિખત કરતાં કરતાં કહ્યું: "તમે પણ આવો છો ને ?" "હાં, હાઆઆ, આતું છું ને," રમણલાલને ઉતર દેતાં દેતાં ધણી ધણા વિચાર આવી ગયા. પોતાની પત્નીને સામુસમસા નાટકમાં નથી લાઈ જતા એવું જાણીને એણે એક વેળા નાટક જોવાનું જતું કહ્યું હતું અને પરિણામે પાછાથી એને જણાયેલું કે પત્નીએ પોતે જ આવવાની ના કહી હતી એ પ્રસંગ એને યાદ આવ્યો. હતાં પ્રથમથી જ એના મનમાં એવા વિચાર ધુમી મચેલા કે સંકુચિત કુટુંબમાં વધુને સુખ દેવ જ નહિ, એ વિચાર પ્રત્યક્ષ ઉછાટાં પ્રમાણેથી પણ એ નાણુદ કરી શકે નહોતો એટલે એને જવાબ દેવામાં બાંજર થઈ. તે ને તે વેળા તો એ પોતાની પત્ની રમણે પુછી શકે જ નહિ એટલે એણે હા તો ખાટી લીધી. ખાટી વસ્તુ સ્થિતિ જણાય ત્યારે ના પાડતાં કોણ અટકાવે છે એ વિચાર મજબૂત એને આવ્યો.

"ત્યારે શાક ! મોં મોં ઘોઘ ચાક પડે તેવાર થઈ જાયો." પિતા ઝગમગાવે કહ્યું, "જોત જોતામાં તારો ચડી જશે."

ઘરમાં કોલાહલ અને કહેરડાથી વધતાં જતાં હતાં. રમણલાલ જે એકાકીમાં જાય તે એકાકીમાં ખસ્યા એવજી માણુર તો કરી જ જતાં એટલે રમણે એકાકીમાં પુછવાનો સમય મળ્યો નહિ.

સુરતના વગનીઓનાં મતજમાં આને જમાણા ક્યાં એવો વિચાર ધુસી ગયો લાગે છે કે કોઈના કામમાં ખાનગી જેવું કહ્યું હોય જ નોંધ્યું નહિ. આ વિચારને

આધારે જ ત્યાંના ઘર બંધાયેલાં હોય છે. મોટા મોટા એકાદ બે ખંડ, અને આ ખંડને આઠ દસ બારી બારણાં ! વળી દરેક એકાદમાંથી બીજા દરેક એકાદમાં આસાનીથી વર્તી શકાય. પરિણામે કેાઈ પણ નહું પરણેલું બેઠું એકાંતમાં વાત કરવાની ઇચ્છા રાખતું હોય તો તેને દસ બાર કલાક તો સહ ભેવી જ પડે ! પણ આમ કરવામાં કોઈ ધર્મનાં, રીસમોનાં દરોડાં કેાઈ દેવી મૂલ ચાલેત હશે અને વડીલોએ એ રીતે અંખત્યાર કરેલી છે એટલે એમ કરવાથી તગીયત પળું સારી રહેતી હશે એમ સૌ કેાઈ અનુમાન કરી શકે. અલગત ! દમણનાં જુવાન વાળંઓ આ રીતને ધિક્કારી જ કાઢે અને એને જંગલી રિવાજોમના એક ગણી કાઢે ; પણ વીરેલાં વાળંની તો વાત જ શી કરવી ? વડીલોને જે પ્રમાણમાં ખાતરી જીવન સામે ચીક હતી તેટલા જ પ્રમાણમાં હાલનાં યુવકયુવતીઓને બહેર જીવન સામે ચીક છે.

આપણા આપસાદના સુવર્ણયુગમાં હતી વખતે, મુની વખતે, લુગડો, બદલતી વખતે પણ ખાસ એકાંત જગ્યા જોઈએ એ વિચાર જ દસવા જેવો જણાતો તો પછી ઘાતપુ કમતી વખતે, મોં ધોતી વખતે સ્વેરે-વધુ સરળ કિષ્કાઓમાં એકાંતની આવશ્યકતા એમને જણાયેલી જ નહિ એ સમજી શકાય તેવી વાત છે : પણ હાલમાં તો જુવાની-આંખો એ રિવસ નહિ ન્હાય એ વાત સાચી પણ પાંચ પંદર માયુસના દેખતાં બહેરમાં તો સ્નાન કરે જ નહિ !

પણ જુવા અને નવા જમાનાનો મેળ જ ક્યાં ખાય ? જે બધું જુના વિચાર-વાળા કરતા તેને ધર્મગ્રંથોના પ્રમાણોને આધાર હતો ; તેમ જ વેદકલાત્મકી પણ મદદ હતી એ સાવ રીવાજો સત્ત્વ પણ હાલના જમાનાના માણસો સ્વીકારવા તૈયાર નથી તો પછી વાદવિવાદ શા કામના ? સુધરેલાં કહેવાતાં સહેરામાં તો પણ ચોરસ પુટળીં આધરમ ભડે હોય. ભડે તેમાં ભેસીને ન્હાવાથી મુંઝવણ નવાજી હોય. પણ એ આધરમ મળે એટલે લોકો દોસિ દોસિ પાંચ રૂપીયા ભાડું વધારે આપે ! ત્યારે સુરતમાં હજી પણ એવા કુધારાઓ બહુ મોઢા પ્રમાણમાં જાગમ થઈ છે. ત્યાં હજી જનતાનો મોઢો ભાગ પોતાના જીવનની શોખી જરૂરી કિષ્કાઓમાં એકાંતે જ કરે છે. એમાં એમને શરમ નથી, લજ્જા નથી, નાગમ નથી. બાવજનાં ઘાતલોને કુચડો મોંમાં ધોતી સાથે સુરતી પ્રભાતના દોરેક કલાક આનંદથી ચુગલી રોકે છે અને તે સમયમાં સારામ જગતના વર્તમાન, પોઠાશીના ધરતી વાતો, રંગરંગના આમંત્રણો અને રાક તેમ જ અનાજના ભાવ વગણી લઈ રોકે છે. યૌચારિ કિષ્કાઓની વ્યવસ્થા પણ એટલે જ હોય છે અને સ્નાનની યોગ્યતા પણ એ જ એટલા ઉપર રાખવામાં આવી હોય છે. આ પ્રમાણે પ્રભાતને મોટા ભાગ તેમ જ સાંપડાએ અને રાત્રિએ પણ લાલિ-સમય એટલા ઉપર ગાજવાથી તંદુરસ્તીનો વિકાસ સધાવે છે એ સહેલી વાત હાલના જુવાનો સ્વીકારશે નહિ. એટલા ઉપર બધી કિષ્કા કરવામાં તેમને લજ્જાનંત્ર, બેશરમાઈ અને અસહિષ્ણતા જણાશે પણ તે જ જુવાનોને પશિમના પ્રદેશમાં હાલમાં ચાલી રહેલ નવા વસ્થામાં રહેવાના પંથમાં ઉચ્ચ જાનના જણાશે ! આવાં મનુષ્યો પાસે જૂના રીત રિવાજો ના સંગર્ષનમાં ઠણું કહેતું એ જેવું બાગ્ય જાગવત જ સાય ! પણ હશે, આ તો પિયયથી વેગળું આશુ જવાયું.

• ઊપર જળુલેવ-ઘરોળેને લઈને રમણુલાલથી રમાની સાથે ખાનગીમાં વાત થઈ રાત્રી નદિ એટલે રમાને પોતાનાં માતાપિતા આ કુમસની સહેલગાઠે સાથે લઈ જવાનાં છે કે નદિ એ વાતનું નિરાકરણ રમણુલાલથી થઈ શક્યું નહિ : પરંતુ જેમ બીજાં-એએ કુમસની બાલેશ્વરે તેમ રમાએ પણ બચાવદાર રેડાવી. કસનદાર બાંધણી પહેરેલી એટલે એના મનમાં વિશ્વાસ એટલે કે રમા આલસની જાગે છે ખરી. આ આશામાં રમણુલાલે પણ ત્વરાથી કુમસની બાંધણી નાખ્યાં અને હાલજીવણી કરી, મોં ઘોઈ, ચાક પી લીધી. અમન અને કમુની કુલકુલ વધી. સમજની ડોઝલોડ પણ વધી. જમનલાલજીનાં મનમાં જડતાં ન હતી, લગભગ ત્રણ ચાર માણસે તે શોધવા માંડ્યાં, આખરે તે જડમાં ત્યારે ખમર પડી કે તપખીરની ઘાગડી જડતી નથી. એટલામાં બસનેા શોધર આવી પહોંચેા એટલે જલસાટ વધેા.

• " હેલી ધડીએ તમારું કંઈને કંઈ જોવાય જ, " નર્મદાએ તપખીરની ઘાગડી શોધવાને માટે યત્ન કરતાં કહ્યું. " મારમાં જડમાં ત્યારે ઘાગડી ગઈ, સવારના પાંચ વાગ્યાના કાલમાં તોયે આખરે તો આનું આ જ, "

" પણ એમ જડે જ નહિ તેમાં કું કું કું ? " જમનલાલે પણ શ્રમ ઘરેલ ઘાગડીને પોતે ક્યાં મુકી છે તે ચાક કરવાનાં ધોઈ મારનાં કહ્યું, " કું તો તમારા બધાંથી પહેલાં તૈયાર થયો છું. "

" તૈયાર થયા તમે ! ત્યારે હેક હેડી ધડીએ મારમાં અને ઘાગડીનું આલ ક્યાંથી આવ્યું ? " નર્મદાએ બે મોખલા શોધનાં અને તેમ કરતાં પુરેણી મગાણી ટોળી નાખતાં કહ્યું, " જુએલી આ તમારી ધાડાધાડમાં આ પુરેલ પણ ટોળાઈ મધું. સગર વખત બધાંને કહ્યું કે આગલા ચોરડામાં પુરેણી મગાણી નદિ મુકાય, એ કમુની જ કામ હતી ! "

" આ, બિચારી કમુને નાહડી તમે વગોવો છો ! " રમા પણ હાંફી હાંફી ઘાગડી શોધતી હતી તે બોલી. " તમે ચારી માસે મંભાવેલી, મેં ભાવીને તમને આપી અને તમે જ ત્યાં મુકી હતી. "

" અરે હાઆરે, હવે પાઠ આવ્યું, એ મેં જ મુકી હતી. " નર્મદા કસતાં કસતાં બોલી, " પણ એમની ધાડાધાડ બોલી છે ! એટલે જ મારાથી ત્યાં મુકી દેવાઈ હતી. "

• " હવે પુરેલ ટોળાણું તો છે ટોળાણું પણ મારો ઘાગડી તો કાંઈ શોધી મરો, રમા, દિશા બોલો, તેં બોલ છે ? " જમનલાલ હવે હેક જ ગળાસાં મધા હતા તે બોલી ઉઠ્યા.

" જ્યો, હવે રમાને પુઝા છે ? તે શું એ તમારી તપખીર મુકે છે ? " નર્મદા બોલી, " તપખીરની ઘાગડી વગર નદિ જ આવે ? કુમસમાં તો મળી રહેશે. "

" તમે બધાં એવાં મને ગલસાવી મુકે છે કે પછી મને મેને પુઝતું અને શું કરતું એ ચાક જ રહેતું નથી. " જમનલાલ બોલ્યા : " અને તપખીર વગર કું કુમસ આવું ? અને જ નહિ. રમાને તો મેં એટલા માટે પુરેણું કે એને ધરમાં બધી વાતનું ખાન શોધ છે, બોલની, બોલની બહેન, મેં એ ઘાગડી ક્યાં મુકી હતી ? "

" હાઆસ, હવે મને ચાક આવ્યું, " રમા બોલી ઉઠી. " હાલતરકાશ સવારના વહેણ આવ્યા તે વખતે એમણે સુંઘવા લીધેલી; અને પછી એમણે મગવામાં જ મુકેલી. "

“ આ જોડું ? રમાને શા માટે પુછે છે, શા માટે પુછે છે એમ તું બોલતી હતી તે જોડું ? તરત નીવેડા આવ્યો. ” હમનલાલ દાખાશ હતીને બેસી ગયા અને બોલ્યા, “ જા, દિકરા, જા, દોડતી જઈને લઈ આવ. એ દાકતરશાહ પણ એવા છે ! પચાસ વાર દાખડી ઘેર લઈ ગયા હશે. ”

રમા દાદર ઉતરી દાકતરશાહને ત્યાં દાખડી લેવા ગઈ.

“ સમજ ! ચાલ જા ચાલ. જ્યાં સામાન બસમાં મુકી દીધા ને જાઓ છાકરાઓ, બેસી જાઓ ગોટરમાં, ” હમનલાલ બોલી ઉઠ્યા. “ અને તું પણ જા, રમજીભાઈ, તમો પણ જાઓ. રમા દાખડી લાવે એટલે તું પણ આવું છું. રમાને આવવું નથી એટલે ઘરનાં બારણાં દેવનાં માથાકૂટ આવડીને નથી. ”

રમજીભાઈના હૃદયમાં વિચળાનો આઘાત થયો. તેના મનમાં વિચારતરંગ ઊઠ્યા : “ આ સહેલગાદમાં રમા નથી જ આવતી. મને કેમ પહેલેથી કહેતું કેમ નથી કે મારે શું કરવું તેની સૂઝ પડે. રમા જ્યારે ત્યારે સાસુસસરાનું ખેંચા કરે છે પણ મારે તો એ વાત જાતરતી નથી. જાને આજના એકાદ બે પ્રસંગમાં તું જોતો પડ્યો હોઈ પણ આ વખતે શું છે ? શા માટે રમાને સાથે નહિ લઈ જવાય ? બસમાં વીસ માથુમની જગ્યા છે તો રમા એકલી બારે પડી ! આમ જો જાણત તો હું કદાપિ કુમસ જવા તૈયાર થાત નહિ. પણ હવે શું બહાનું શું ? આ વખતે કે કંઈ મૂર્ખા મને એમ હતું કે રમા સાથે આવનાર છે ત્યાં છેલ્લી થકીએ આ નીકળ્યું. રમા યોતે પણ બોલતી નથી. નહિ કેમ એને તેડી જવાનું હતું તો પણ આવેલો લખડો મારીને મહાભાગ શા માટે કરતી હતી ? ” આવા વિચારમાં ડૂબી જઈને રમજીભાઈ દાદર તો જાતથી પણ વાઘામાં જ ઉમેા રહી ગયો. રમા કેમપણ કરણ વગર સાથે નહિ આવે, તો યોતે દહા પણ ના પાડી દેવી એવા નિમિષ ધીમે ધીમે એના મનમાં થવા કરતો પણ આજથી પ્રથમ સાંભરતો હતો એટલે કર્ણ ઉતાવળીયું પગડું બરવાને માટે એ તૈયાર નહતો.

નર્મદા જઈને બસમાં બેસી ગઈ. હમનલાલ પણ નીચે જાતર્યો. “ કેમ રમજીભાઈ ! રમા દાખડી લઈને આવી કે ? એ મારા જેવી વાલુનિયણ છે તો દાકતર શાહની સાથે ગપાટા મારવા જીબી હશે-જાઓની, જરા જઈને લઈ આવો ને. ”

બાવડું હતું અને વેગે દડું એના જોડું રમજીભાઈને બન્યું. રમજીભાઈને રમાને ખાનગીમાં મળીને પુછવું જ હતું કે એને આવેલો દોડકરો અન્યાય શા માટે કરવામાં આવ્યો છે ? અહિં ઉભો રહેત તો કદાચ એ પ્રમાણે ખાનગીમાં પુછી શકત જ નહિ. એથી પિતાનાં આ વચન નીકળ્યાં કે રમજીભાઈ તીસની પેઠે દોડયો.

દાકતરશાહને ઘરને એટલે દાકતર રમાની સાથે દાદાડીડી કરતા ગભા હતા. રમજીભાઈને એ તરફ આવતો જોઈને, સંસારના અનુભવી દાકતર ઘરમાં વળ્યા. રમા એટલાના પચાસિયે જીબી રહી અને સ્મિત કરતી બોલી. “ કેમ કેમ, દાકતરશાહ ! અરધી વાત કરતાં અંદર આવવા ગયા ? ”

“ પાછી મૂની થાય છે કે ? પેતો રમજી તારી સાથે કંઈક વાત કરવા આવ્યો, જામે છે ને તું મને એટલું ઉપર જિજ્ઞાસે રહેવાનું કહે છે ? હા હા હા ! એ બાઈને વડાવીને અંદર આવ. પાછી મારી વાત પણ પૂરી કરે અને તારાં શકીએ આવ મુકી

છે તે પશુ તૈયાર થઈ જશે એટલે આપણે નીકળી પીએ, " દાકતર અંદર ઊભા ઊભા વાત્સલ્યથી હસતા હસતા બોલ્યા.

રમણ એકદમ ધમી આપ્યો. રમાએ તપખીરની દાગડી ધરી. તે સેતાં રમણ ઉત્તેજાવે બોલ્યો, " હવે દાગડીને નાખીને ફાંચમાં ! તું શા માટે નથી આવતી ? તને શા માટે એ સોજા નથી લઈ જતાં ? "

રમા જમવાર રમણનાં જોડાં ઉઠાવતો ચહેરો જોઈ રહી અને પછી એના સહેજ આગા પાગની બોલી, " શા માટે નથી લઈ જતાં ? તે એમને પૂછો-સાસુ સમરા એટલે જીવેલું દેવ. એ તે વડુને મુખે જાહેર છે ! " આટલું બોલતાં બોલતાં તો રમાથી હસી પડાયું. આ હસવું સાંભળી દાકતર કાઠાને પશુ કુત્રુલ થઈ આવ્યું અને ટિપ્પા-આર છોડી તે જલાર ધસી આવ્યા.

" કેમ કેમ રમા ? શું છે ? " દાકતરે કહ્યું, " આટલી બધી હમે છે શા માટે ? "

" તમારાથી ક્યાં કયું ખાતરી છે ? " રમા બોલી, " આ અને પૂછે છે કે સાસુ સમરા અને કુમસ શા માટે નથી લઈ જતાં ? બોલો, દાકતર કાઠા, હવે મારે શા જવાબ આપવો ? એ સોજા અને કુત્રુ આવવા જ સાથે નથી લઈ જતાં ! "

" હા હા હા, બધા રમણ ! તું હજી એવો ને એવો રહ્યો, " દાકતરકાઠા, રમણ અને રમા પોતાનાં જ હેઠળ દોષ એવી મમતા જતાડીને બોલ્યા. " પોતાની મગી જોડીને નથી મળતાં એવી રીતે હમનગાથ અને તર્મદા આ રમાને કાઠ કાઢે છે છતાં તારા મનમાં એવો જ જમારો પેસી ગયો છે કે રમાને એ સોજા બહુ કુત્રુ છે છે. રમાએ તને હજાર વખત કહ્યું છતાં તારા મનમાંથી આ વિચાર જતા નથી. "

પાછળથી હમનગાથનો ' રમણગાથ, ચાલો, ' નો અવાજ નીકળ્યો એટલે રમણ બાસે વિનય બોલતો પૂછી લીધું, " એ બધી વાત જવાદોને કાઠા, પશુ કહો તો ખરા કે એ-રમા સાથે કેમ નથી આવતી ? "

" જા જા, હવે, મૂર્ખો ના જા, " દાકતર બોલ્યા, " આવો પોરો થયો, વડીલ થયો અને આવી દોહાસવાર રીઝ જેવી બેરી મગી છતાં આટલું પશુ સમજતો નથી ! એને બમમાં બેસાડી કુમસ, કાપી લઈ જવાની મેં ના પાડી અને તે પશુ આજે સવારે જ ! એ પ્રમાણે લઈ જવું તો એને જોઈ કુમસમાં જ આવે અને ત્યાં જ રુચવડ કરી પડે ! જલ, હવે મનજમાં લીવડું ! "

દાકતરકાઠા આ પડખાથી રમા હાથથી રિમ્બ કરતી નીચું જોઈ રહી. દાકતર કાઠા પોતે અદ્વૈતવાદ કરી પડ્યા અને રમણગાથ ' ઠીકઠી, કાઠા ! જાઉં છું ! જાઉં છું ! ' કરીને નીચું જોઈ પાછો રહ્યો.

" આલ દિહી, ધરમાં, " કહીને દાકતર પાછો રહ્યો, પાછળ રમા રહી. ધરમાં જતાં જતાં દાકતર બોલ્યા, " પહેલીવાર ' જાઉં છું ' દાકતરકાઠાને કહ્યું અને બીજી વાર ' જાઉં છું ' પોતાની બેરીને કહ્યું. ખરું કેમ ? રમા ! આજકાલનાં જોડાંમાં જુદા કાઠાની પશુ હરમ રાજનાં નથી ! " આટલું કહીને દાકતરકાઠાએ અદ્વૈતવાદી ધર મળવી મુક્યું.

આજનું કૂજનું

તે આજને કૂજનું શું લાવ્યું કે ?
મારે હારે એ પાનમાં પાસી આવું કે ?
અને હજી એ વિલસી તહીં રહ્યું ?
એવું લાવું તે ગુજ કૂજને શું ? ૪

વસન્તની, મંગલ આસની, સમી
મેં સાંભળી છે સ્વરધાર તાહરી;
મેં સાંભળી છે પ્રિય સંગ તારી
પ્રતોષરેણી અથવા નામની
અખંડ વાતોતણી ધાર સરની;
મેં ચૈતની માંહનીમાં તરની,
ઝીંસી છ મેં કૂજનધાર તાહરી
અર્ધી નિશાએ, અખનનગતાં હરે. ૧૨

છતાં ન તેમાં પ મને મળેલ તે
અને રહ્યું ને હરથી અહીંક તે
આને મને સાંપડિયું અચિન્તવ્યું. ૧૫
તે આજને કૂજનું એ લાવું જ શું ? ૧૬

આને નથી માહક વાવું માવેના,
પ્રેક્ષ્ય વા શીતળ ચૈતનેના નથી;
નથી વિલાસી પં વસન્ત અજ કે. ૧૮
છતાં મં શાં જીમજીમ વસી ગવા
તારે હરે કે અખત્યા બગેરે

વેલખના, તે ગુજ કાવ્ય રહ્યું ?
ને કાવ્યમાં એ કહ્યું એવું તે શું
હજી એ કે અનંતર મારું શું જણું ? ૨૪

વિશાદ તારા હરમાં વસેલ શું
તેં કાલંબો ? વાં પ્રિયસંગ મ્હાણી
સુખમગી કે પણ સાંભરી તને ?
કે માનવીય હર અખિત મહિ
હિતાહ કે નવ્ય જ પૂરવોને
માધુર્ય તે કૂજનમાં વદાવ્યા ?
વા શું નિરુદ્ધ જ અલખી અખ ? ૩૧
નથી, નથી એ ગુજ બેદ પામવા,
હિંમત એ ગુજ કાવ્ય નથી,
માધુર્યની અરદુત મુગ્ધતા આ
મારે નથી શું અખસ કે કું ચૂંચવા
બેસી જઈ કામળ કાવ્ય તાહરું ?
મારે નથી એ કરવી સમીક્ષા,
'મીમાંસવું' મારેવ મોહરે નથી, ૩૮
કે આજનું કૂજનું મુગ્ધ તારું
જારી જ મારે હર સાંભળીશ કે,
અરેકે કું અખનના બગેરે
બંજી રહે અહર ખંદાર ત્યારે
હો હરે અખિત ને વસી રહે
વસી રહે ને વિલસી તહીં રહે. ૪૪

અગીઆરમાથી સોળમા શતકની વૈષ્ણવ ભક્તિનું પૃથક્કરણ*

કુમરસિંહર કેવળરામ શાસ્ત્રી

નૃસિંહ મહેતાના સમયની ચર્ચાએ મૂળરાત્રી

સાહિત્યના આકાશમાં અવનવા રંગો ઉત્પન્ન કર્યા છે. એ ચર્ચાનું બોલસાપણ સં. ૧૯૫૧ માં આચાર્ય આનંદરાવ કુવેર દાદેએ થયેલું અને એને જળ સીંચીને એના અંકુરને પ્રગટ કરવાનું તથા અનેક શાખા પ્રજાખાઓ વડે શોષતો વિદ્યાગ્રામ વૃક્ષ બનાવવાનું માન સાહિત્ય સંસદના પ્રમુખ શ્રી કેનેથાચાર્ય મુનશીને છે. એ ચર્ચામાં સીધા કુદરે મારવાની આજે મારી તૈયારી નથી. મતગળ કે નૃસિંહ મહેતાના સમય સાથે મારા વાળના વિરલને સંધિ સંબંધ નથી, અને સામ્ય વિચરને જ સિદ્ધ મળી લેવાના ક્ષેત્રમાં પાડુ ન પડે માટે આજના વિજ્ઞાની કાગ મર્જાઓ ભાંગનાં અવ્યયોન મર્જાના સીમાચિહ્ન તરીકે ચૈતન્ય તથા વસ્તુભાસ્યને સખીને અને પૂર્વ મર્જાકા ભીમકા કાગવતથી બાધીને હું ચર્ચા કરવા પાર પડે.

વળી શ્રી કાગવતના સમયથી તે શ્રી વસ્તુભાસ્યના સમય સુધીમાં થયેલા ભક્તિમાર્ગના વિકાસનું સમય દર્શન આપને કરાવવાનો સોળ પણ મેં રાખ્યો નથી. પરંતુ કાન વૈષ્ણવ ભક્તિના જે અથ સિદ્ધાન્તો વિ. ની સોળગી સદીના વૈષ્ણવ કવિ શ્રેષ્ઠો-આસ કરીને વસ્તુભાસ્ય અને ચૈતન્યનાં અથ તોએના નિકટગતીન સિધ્ધોના લખાણમાં સંપૂર્ણ વિશિષ્ટ રૂપમાં ભેદમાં આવે છે તેના વિકાસનાં કાગવત પછીના કાગમાં ઉત્પન્ન થયેલાં ઐતિહાસિક બળેનું કુંકામાં વિચરન કરવાની કચ્છ છે.

આ રીતે અતિથય સંકુચિત મર્જાકાઓ વિષય પણ આજના વ્યાખ્યાન માટે થયો વિદ્યાળ અને થયો દુગ્ધ તો છે જ. પણ હવે પ્રસ્તાવનામાં આપનો વધારે લખન નહિ લઈ લઉં.

ભક્તિમાર્ગ આ દેશમાં કાગવત કરનાં થયો પ્રચીન છે. એનાં મૂળ છેક વેદમાં અને ગીતામાં નડે છે. પણ ગીતાથી આરંભી કાગવતના સમય સુધીમાં વિકાસ પામેલાં જે ભક્તિતત્ત્વોના એ મૂળ રૂપમાં જ સ્વીકાર વસ્તુ સંપ્રદાયમાં તથા ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાં ભેદમાં આવે છે તેને વિચાર અહીં પ્રસ્તુત નથી પણ કાગવતથી જે પ્રવાહ માંખી જે નર્ચ તત્ત્વે અથ ન્યૂર્ણ તત્ત્વો પરિવર્તિત રૂપે વિકાસ પામ્યાં તથા કાગકદે ભેદમાં આવનાં નર્ચ તેને જ વિચાર કઈએ છે. આવાં નવીન તત્ત્વોમાં નીચેનાં છે અને અથ વિચારણીય દેખાય છે : (૧) આનંદપ્રધાન કે, ચાનૈસામ્યકુંકા ભક્તિને રથાને શ્રેમાત્મક ભક્તિતત્ત્વો સ્વીકાર, (૨) ભક્તિમાં કુંકારસને આમલ્યાન, (૩) હામી કે કુંકિમળીને રથાને ગધાનો સ્વીકાર (૪)

* આ વર્ગની સંસદ વ્યાખ્યાનમાળાનું પત્રેક આખ્યાન : તા. ૪-૮-૩૫ ને રાજ અપાપક.

ગોપીબાની ભક્તિની પ્રશંસા. (૪) બરજાવવાળી ભક્તિની સ્તુતિ. (૬) ગોપી, બાવ કે સંખીભક્તિ,

ભક્તિવૃત્તિના માનસ યાત્રીય વિવેચનથી આ ૭ તત્ત્વોનો વિચાર કરવાને પ્રપન્ન તો બુદ્ધ વ્યાખ્યાનને યોગ્ય છે. એટલે અહીં તો ઐતિહાસિક વિવેચનનો જ પ્રપન્ન કરે છું :

ઉપર કહેલાં ૭ તત્ત્વોનો અનુક્રમે વિચાર કરવા માંડ્યા પહેલાં એ જ્યે તત્ત્વો વસ્તુના સંપ્રદાયને તથા ચૈતન્ય સંપ્રદાયને સમાન રીતે માન્ય હોવા, બાબતમાં થોડા ખુલાસાની અપેક્ષા રહે છે. ચૈતન્ય સંપ્રદાય પ્રીતનિપ્રધાન છે અને વસ્તુના સંપ્રદાય સેવાપ્રધાન છે. અને આ તફાવત સામાન્ય પ્રેક્ષકને પણ તરત નજર ચડે એવો હોવા છતાં એ બાહ્ય આચાર સંબંધે છે. પણ આપણે તો એ સંપ્રદાયોનાં ભક્તિરૂપ અંતરંગનો વિચાર કરવાનો છે. અને અકબરના સમયમાં, વગર જૂમિમાં વસતા અનુયાયી ભક્તકવિઓની રચનાઓ જોવાથી ઉભય સંપ્રદાયમાં આ જ્યે તત્ત્વોની સમાનતા રહેતે પ્રતીત થશે. પણ આવાં સામાન્ય કથનથી કાઢીને સંતોષ કરવાનો સંભવ નથી એટલે પ્રત્યેક તત્ત્વનો વિચાર કરતાં તેને તત્ત્વની ઉભય સંપ્રદાયમાં શી સ્થિતિ છે તે પણ કુદામાં જોઈ લેવી પડશે.

ધૈરિક સાહિત્યમાં ઉપાસના અને ધ્યાનની વાત આંચે છે. એ તો સર્વવિદિત છે. અને શી સંપ્રદાયના પ્રવર્તક રામાનુજાચાર્ય (૪, સ. ૧૧ માં શતકમાં (૪, સ. ૧૦૧૭ થી ૧૧૩૭) એટલે બાબત રચાયા પછી થઈ ગયા. હોવા છતાં એણે સ્વીકારી ભક્તિ ભાગવતોક્ત ભક્તિ નથી પણ મહાભારતના સમયથી પ્રચલિત ધ્યાન પ્રધાન ભક્તિ છે. રામાનુજાચાર્યે પ્રાચીન પરંપરાપ્રાપ્ત ધ્યાનપ્રધાન ભક્તિ જ કેમ સ્વીકારી એ પ્રશ્નને પણ આજી ઉપર રાખવો પડશે. વળી આ વ્યાખ્યાનમાં વિભિન્ન વિભિન્ન આચાર્યો વિશે કે તેઓનાં ભક્તિવિષયક અર્થજો વિશે કશું કહેવું નથી. કારણ કે એ બાબતોને જે અન્ધાર વિચાર ક્યો છે. પણ સંતપરંપરાનાં ભક્તિવિષયક અર્થજોનો ખાસ વિચાર કરવાનો આ વ્યાખ્યાનને ઉદ્દેશ છે. ભક્તિનાં કેટલાંક તત્ત્વોનો વિકાસ આ સંતબક્તોદાર થયો છે. અને પાછળથી થયેલા આચાર્યોએ એ નવીન તત્ત્વોને સંસ્કારીને કે ચુલકપ્રમા જ રવીકરી લીધાં છે. એમ માનીને જ ભક્તિમાર્ગના ઇતિહાસના કેટલાક ભાગને કું ઝીલી રાક્યો છું. બીજા વિચારકોને બોલે રસ્તો ચૂકવાનો સંભવ છે. પણ અને તો પછી વિચાર કરતાં પણ બીજા રસ્તો નથી ચૂકવે. બાહ્ય બોલોની અસરની કું ના નથી પાડતો પણ એ બાહ્ય બોલોને ઝીલનારા આ સંતબક્તો જ હતા.

આ વિષયને ફરી ઉપસંહારમાં જોવો પડશે માટે અહીં આટલો નિર્દેશ કરી ભક્તિ કે તત્ત્વોના પ્રસ્તુત વિચારને જ આજી ચલાવીએ.

(૧) પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ : શ્રી વલ્લભાચાર્ય અને શ્રી ચૈતન્ય બન્ને આચાર્યો ઇશ્વરપ્રેમને જ ભક્તિનું લક્ષણ ગણે છે એ નિર્વિવાદ છે. અને શ્રી રામાનુજાચાર્ય ધ્યાનને પ્રાધાન્ય આપે છે. એ પણ ચોક્કસ છે. સોળમાં શતકના આચાર્યોની પહેલાં થયેલાં શાકિયભક્તિમીમાંસા અને નારદભક્તિમૂર્તના કૃતિઓ પણ પરમ અનુગમ

કે પરમપ્રેમને ભક્તિનું લક્ષણ માને છે. એ જ પ્રમાણે આરમા સતકર્માં કવેલા નિમ્બાકૌચાઈ* પણ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિને રજાઈ-ઉત્તમ ભક્તિ ગણે છે.* પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો આગે રપદ નિર્દેશ હું* ભણું છું* ત્યાં સુધી નિમ્બાકૌચાઈ પ્લેતાં ધોઈ આચાર્યે કયો નથી. અને એ રીતે જોતાં ચૈતન્ય અને વલ્લભ ઉપર નિમ્બાકૌની સીધી નહિ તેા આડકતરી અક્ષર માનવી જોઈએ. પણ સોગમ સતકર્મ આ વૈષ્ણવ આચાર્યો પોતાની પ્રેરણાના મૂળ તરીકે ભાગવત તરફ આગળ ચોંધે છે. અને જીવનવતકાર પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો મોધ કરે છે એવું સિદ્ધ કરવા માટે ભાગવતમંથરી:—

વિષ્ણુજાતિ હૃદયં નયસ્ય માક્ષાત
હરિરવશાભિહિતોઽન્યગોપનાશઃ ।

મળવરચાનપા ધૃત્વાંધિ પદ્મઃ

સ મયતિ માગવત પ્રધાન ડક્કઃ ॥

મા૦ ૧૧-૨-૬૬

પ્રેમાભિહરનિમિત્ત પુલ્કાદ્ગોતિ નિર્મૂલઃ ।

મા૦ ૧-૬-૧૮

કેવલેનહિમાયેન ગોપ્યો યાયઃ મળા મૃગાઃ ।

વેન્વે મુદધિયો મળાઃ સિદ્ધામામીયુ રજ્જલા ॥

મા૦ ૧૧-૧૨-૮

વચેરે વચ્ચે તથા છેલ્લા શ્લોકમાં આવેલો મેળીએનો પ્રખરો આમળ કરે છે. પરંતુ તદ્વચ રીતે ભાગવતનો અભ્યાસ કરનાર રપદ જોઈ શકે છે કે ચૈતન્ય અને વલ્લભની ભક્તિનું મૂળ ભાગવતોપરિહિ ભક્તિ હોવા છતાં જન્મે એક નથી અને નિમ્બાકૌ તેા ભાગવતનો કાઠમે જ આધાર સે છે. ત્યારે પ્રખ એ છે કે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો વિકાસ કોણે કર્યો ! ભક્તિમાર્ગનું ઇતિહાસમાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનું સ્થાન જોતાં આઠમા નવમા દશમા સતકર્મ સંતો ભક્તોએ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો વિકાસ કર્યો છે, એમ મારું માનવું છે. ભાગવત ને દેશમાં લખાવું છે તે દ્વારિકા દેશના સંતોએ જ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો વિકાસ કરેલો હોય તેા ભાગવતમાં એને લગતાં વચ્ચે મળે એ સ્વાભાવિક છે, પણ ભાગવતમાં સંપૂર્ણ વિકસિત તથા સુરેખ-સુરપદ રૂપમાં એ વાદ નથી મળતો. અને નિમ્બાકૌનું કૃપા અતિચપ સ્પષ્ટ છે. નિમ્બાકૌ પોતે પણ આચાર્ય ધારિયા કરતાં સંત ધારિયા પુરૂષ વધારે છે. સાધક જાધક પ્રમાણેને તથા આ પ્રખને જાને ઉઠી અર્પાંતર ચર્ચાએને ઉડવા વગર કૌશાંઈ કહું તેા મારું વક્તવ્ય એટલું જ છે કે ચૈતન્ય વલ્લભમાં ભક્તિનો ને પ્રકાર સંપૂર્ણ રીતે ખોલેલા રૂપમાં જોવામાં આવે

* કૃષ્ણવ દેવ્યાદિનિ પ્રમાણે

પદા, મલેત્રેવધિતેવલ્લભા

સા ચોતવા ભાવનકવિદ્ય જાત ॥

દશ શ્લોકિ: શ્લો. ૬

હે તેનો પહેલ પહેલો સ્પષ્ટ નિર્દેશ નિર્વાકર થયો છે. અને તે પહેલાંના એના-વિકાસનું પ્રતિબિંબ ભાગવતમાં પડ્યું છે. ભાગવતના સમય પહેલાંના તીર્થોમાં, ફરતા તથા શેવ તેમ જ વૈષ્ણ મંદિરોમાં-મંદિરોના સભામંડપોમાં તથા વિદ્યાળય બાગીચામાં જતો પદોત્સવની કીર્તનો કરતા બહુકલવિજેતા સન્દેશમાં, ધ્યાનની ભાવના કરતાં; અશિત ભાવ અને ઈશ્વર પ્રતિ પ્રેમભાવ આગળ મહત્ત્વ દેતો, એનો પદ્યો ભાગવતધરે, કીર્ત્યો અને નિર્વાકર થયું કરી ભાગવતની મહત્ત્વ વગર જ એ પ્રાચીન ભક્તોની વૃત્તિનું સુદૃઢ વિવેચકિનથી પૃથક્કરણ કરીને ભક્તિનું ઉપર આપેલું લઘુ જ્ઞાપ્યું. નિર્વાકર પછીથી એના સંપ્રદાયની ભાગવતની અને ભાગવતોપદિષ્ટ-રીને ભક્તિ કરતાં બીજા અનેક સતોની અમરથી પ્રેમવશાણા-ભક્તિનો જાગમથી, સોજમ, શત્રુના માગામાં ને વિદાસ થયો તેનું પૂરું ખીલેલું સ્વરૂપ ચેતન્ય વલ્લભ સંપ્રદાયમાં દેખાય છે. જો કે એ ચારમો વર્ષના માગામાં પ્રેમવશાણા ભક્તિને, દુરેલાં ઝગાંપાંકનો પૂરે કીર્ત્યો વિશ્વોવાજો કીર્તિદાસ ૬૭ ઉદાહરે નથી

(૨) શુક્રાર રસવાણી ભક્તિ : બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં એક વચન છે કે યથા પ્રિયયા ત્રિયા સંપરિવ્યક્તો ન ચાત્ત કિચન વેદ નાન્તરં યથમેવાયં પુરુષઃ માત્રેનાત્મના સંપરિવ્યક્તો ન ચાત્ત કિચન વેદનાન્તરં । બુ. ઉ. ૪-૩-૨૧ આ વચનમાં પરમાત્માને પ્રિય એની ઉપમા આપી છે, પરમેશ્વરને માશુકરપે ભગવો મુરહીમ મુરહીચક આ વચન પછી દેવેક દત્તાર વર્ષ પંચાર થયા કેકે ઉત્પન્ન થયો છે, અને દિ-કુસ્તોતનમાં તેથીયે મોટો આપ્યો છે. વર્ષી બુ. ઉ. ના ઉપલા વચન મોંથી ભક્તિનો કે યોગનો અર્થ પ્રવળ કરવાર કથચ કહી રોકે પશુ એમાં ને વિવશિંત છે તે તો એક દાર્શનિક તત્ત્વ છે. જતાં પરમાત્મા અને જીવાત્માના સંબંધમાં પરિશ્વગ-આદિમન નેવા ચળ્લો તથા પ્રિયાની ઉપમાનો ઉપયોગ ભક્તિમાંગની ભૈતિકામિક દૃષ્ટિએ બહુ ઉપયોગી છે.

પશુ બુ. ઉ. રચાયા મળી સેંકે વર્ષ સુધી આ ઉપમામાં કે દેવ તરફ જે માતી મનોવૃત્તિને આપેલી પત્નીની ઉપમામાં રહેલા શુક્રાર ભક્તિનાં બીજને અંકુર રૂપા નથી. કાલના જમાના સાથે સરખાવતો વિચારનો ફેરવો થીમો-વિકાસ ।

ભક્તિમાદિત્વના આદિ અન્યેષ ગીતામાં દારપશંકિત અને સમ્પ્રદાયકિતનું મૂલ્ય છે, અને વૈષ્ણવ શેવ ઉભય ભક્તિ માર્ગમાં દારપ ભક્તિનો પ્રચાર તો બૃહત્ કાળથી જ લોકમાં આવે છે. દારપ, સેવા અને ભક્તિ વળ્લો પશુવ તરીકે વપરાયા છે. પશુ પાંડવથી જેને માધુર્ય ભક્તિ દેહમાં અવિષ છે તેનો ઉત્ક્રેષ્ઠ પશુ માગ સુધી ભક્તિ માદિત્વમાં નથી મગતો. બહુ વિદ્યુની અવતાર કથાઓના પ્રચારથી એ કથાઓમાં આવતાં,

૧ બુ. ઉ. મો પશુ પશુ બૃહત્ કાળમાં એક અન્યેષમાં ક-દનો રપથ કરતી મનોવૃત્તિને પતિ તરફ વિચારી પત્નીની ઉપમા આપી છે. પતિ ને પત્ની કદાતો કદાતો સ્પૃહાન્તિ ત્યાદાપશાવન્ મન્વીય । જ. ૧૦-૪૩-૧૧

બીજા એક મંત્રમાં દેવે પોતાની તરફ આકર્ષતી વિષ્ણવ બાંધી સાથે ભક્તની સરખામણી કરી છે. જ. ૧૦-૪-૨ અને આ મંત્રોના આધારથી દોષીન્સ નેવા વિદ્વાન શુક્રાર ભક્તિનું મૂલ વેદમાં દેવે ઉ. (એવીકર એક ક-ગીયા ૫. ૮-૬.)

ચર્ચુન, દનુમાન, ભરત, સુમત્રા વગેરે પાત્રોની સંગ કૃત્ત્વાદિ અવતારી પુરુષ તરફની સેવ્યસેવકભાવનાથી તથા મૈત્રીભાવનાથી જીતિ ભેદને જેમ દાસ્યભક્તિ અને સખ્ય ભક્તિની કલ્પના થઈ તેમ જ નંદ મહોદયની બાળ કૃષ્ણ તરફની વાત્સલ્યભાવનાવાળી સેવા ભેદને વાત્સલ્ય ભક્તિની અને રૂક્મિણી આદિ કૃષ્ણ પત્નીઓની તથા મેઘધીઓની પ્રેમ જીતિ ભેદને માધુર્ય ભક્તિની કલ્પના થઈ છે, જરાંતુ ભક્તિના આ દાસ્ય સખ્યાદિ ભેદો ભાગરત પડી પડે જમને પડ્યા છે. ભાગ્યજના તો નવરા ભક્તિના વર્ણનમાં દાસ્ય અને સખ્ય ભેદો જ ઉલ્લેખ છે. (ભા. ૭-૫-૩૪) ચેતનવ સિંધોના પ્રશ્નોમાં અને તે પહેલાં-પાંચુ કરી ચોદમા સ્તંભમાં, સ્વાયંદેવ નારદ ભક્તિન સૂત્રમાં આ ભેદો ભેદમાં આવે છે, તે પહેલાંના મોઢ પ્રશ્નોમાં ભક્તિના આ પાંચે ભેદોનો નિર્દેશ થયેલો મેં વર્ણવે નથી. ઉપમા દ્વારા ચિત્તરૂપિને સમજાવવા-સમજાવવાનો, પ્રવાસ સ્થાભાવિક છે, અને કહિને તરફ એકાગ્રીની મનોરૂતિ કહિ સેવકની સેવ્ય તરફની જીતિ જેવી, મિત્ર જીતિ જેવી, માયાપના આદિ તરફના ભાવ જેવી, કે સ્ત્રીના પુરુષ તરફના આકર્ષણ જેવી દોષ એમ આ ભક્તિભીમણોએ માન્યું છે તે આધુનિક માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ કાંઈ બાધુ નથી. પ્રખ્યાત માનસશાસ્ત્રી મેકડુગલ દેશપ્રેમ કે શ્રેષ્ઠપ્રેમ જેવી જેવી સાંપ્રત્યુજીને વાત્સલ્ય (Parental instinct) નું પરિવર્તિત અને વિસ્તરણ મણે છે, જેનું આ માનસશાસ્ત્રીય વિચારખાનું લંબાણ અહીં અવલગન છે. વંશ ભક્તિનું આ પૃથક્કરણ તેમ છેક છેલ્લે આવ્યું છે. એ કે એ પ્રકારની ભક્તિ તો તે ખેડાં પછાં જમનથી પ્રચલિત થઈ હતી એ જ સ્વાભાવિક છે અને એ ભક્તિનો પ્રચાર ઉપર કશું તેમ જ કંઈનાર ક્યાઓએ કયો છે, દેવની પોતાની, ક્રિતા અવતારોની તથા ભક્તોની ક્યાઓ ભક્તિ પાત્રક થઈ છે, એ માન્યતા વિષય પુરાણના સમય પેલાંથી પ્રચારમાં આવી હતી, અને હી કૃષ્ણની ક્યામાં સુંદરરસનું આલંબન થઈ છે એવું વર્ણવે દરિવંસથી દાખલ થયું અને શી ભાગરત દ્વારા એમ માણું મહાવનું સ્થાન મેળવ્યું. ૧૨૨

(અંકુર)

પોતાના અગાનથી અગત રહેવું એ અગાનીઓનો મહાવ્યાધિ છે.

એ. બી. આર. ૬૬૬

દિરંગી જ્યોત

(સર માહે—તાલ ચતુસ-પરતો)

પૂછ પૂછ જલે ને ધમધમે
જલે જલની રસભયોત:
જલે જલે છતાં લણી અમરમે;
એવી જલની અમીજ્યોત !—(મુવ)

સોનસ કોડિયે અમરત ભરિયા, દિરંગુવણી મહી વાહ; વેદનજાળથી તે સળગાવી, જળતી અમે જગપાટ રે । એવી જલની અમીજ્યોત. ૧	દરજી વેદના હો એ ભલે પથ અંતરખંડ દે એ જ: વાદળવદન વિના નહીં વૃષ્ટિ ને, અર્ધિ વિના નહીં તેજ રે । એવી જલની અમીજ્યોત. ૪
અંધર અમૃતરસ ભરે છલો, ઉપર વેદનજાળ: અમૃતપાન કરે તે જલે હો, સંતોનો પંથ કરણ રે । એવી જલની અમીજ્યોત. ૨	ક્યાં લગી જળતું આ જલન જરી, ક્યાં છે એ પ્રખનું કામ ? જલન જરી તો એ જ્યોતે ખૂંચી: ક્યાં રહેશે જલન નામ રે ? એવી જલની અમીજ્યોત. ૫
અંધારે જીગરી તારલા ને કટિ ફોરશે ફૂલ; જળતું જગતને બારણે ને અળકી લાઇ મનું જૂલ રે । એવી જલની અમીજ્યોત. ૩	જલનજોગી હો ! દિશકું જળાવતો અમૃત પીને એ એમા । જ્યોતિપ્રવાસ એ જોડશે ને કરશે સલનું કલ્યાણ ને હોમ રે । એવી જલની અમીજ્યોત. ૬

અમરદેસર દુવામજા બાબરદાર

ઘનસ્થામ કાં ?

(ગિમ વખતિ)

થાપા ઘનસ્થામ હરો પ્રભુ કાં ?
ન સર્વ ને તારકમંડોળો
અંજ ધર્મો ઉગમવશ જ્યોતિ-રંગ,
અલો નહીં મંજાવતો ય લાલ,
પીતાંબરે સતજ ન તેય પીળા,
આલો નહીં સ્વર્ણ પુષ્પાતકેરે,

સંધ્યાતજો ના કમવેલ વિરાગી,
 લીલો ન ભણિ વનદિવનાનો,
 ન જુખરો જુલગની વિશ્રુતિનો;
 કાં લીધ કાળો જ અપૂર્વ કાલે ?
 ધું વિશ્વ-અંતાષ નિવારણને
 સ્વદેહ માગી નિજ પ્રાણ અર્પતા
 મેળોતણે માન વધારવાને,
 ને ત્યાગના રાગતણી વપ્રતા
 સ્વર્થે તણા આક્રમણે વધેલા
 વેરાન ખડે પ્રચટાવવાને
 દેરે વધુઓ મનરંજ કાળો ?
 કે વિશ્વના વાસ મહી વસેલા
 ને કામનાપ્રેરણથી વધેલા
 પાપો નિવારી શુભિતા વધારી
 બાળોતણી સરં પરં 'આપમાં
 હ્યાં પાપ રહેશે ?' કહીને દવાથી
 નિવાસ દીલો નિજમાં જ એમને
 ધું રંજ તેથી બાજાજ કાળો
 થયો હશે પાવનમારી રેલો ?
 વિશ્વ તણો દેર લાજ બાપનિ
 બાપી વિનાયો ધમટી જનાર
 જે કાળ તેને જાહે પચાઓ;
 તેથી જ ધું કાળગરંજ કાળનો
 અકાળના અંગપરે ડગલો ?
 વા પ્રેમીરો અસ્વાર એવી,
 સ્વાભાવજી નિત્ય મચી રહેવી
 રાખતણી ભોગતારકાની
 એકામતાએ પ્રભુરૂપ મેદુરં:
 તેથી ધું સીંદવી અગાધિ રેડું
 લેપાધ તારામજિરંમથી એ
 બની મધુ સ્વામ છતાં મ કાદિ
 કાળો મહી રે અભિરામ અપુ ?
 આથી જ ને મીઠવરંજ કાળો,
 તો કાં ન લાગે મનરથામ વ્હાલો ?

સળિયા ખાંછળ

પ્રદુષીતમ વિક્રમવાસ

અંક ૧ લો

[મુંબાઈ ધવાકાની એક સેલમાં એક કેસી; એક વીરુ પુલ્લી જગ્યા છે. અને બીજી તરફ પંદરેક ફેરીઓને રાખવાનો એક ખંડ. પુલ્લી જગ્યામાં હવે ખૂણે પાવખાનાની દાર, અને પાવખાના અને ખંડની તરફથી વચ્ચે એક પાણીની ટાંકી. ટાંકી અને પાવખાના વચ્ચે કોઠામાં અંદર આવવાનું બારણું. ખંડ ને કે પંદરેક ફેરીઓને અટકે જ સાધારણ સમયથી પૂરતો તથા રહે ઘંટાં જ જરૂર પડતાં તેમાં ત્રીસ ફેરીઓ રાખી રાકાય છે. ખંડનું દરજ પહેલી દરિયામાં કાપનારું છે. ખંડમાં હવે આઠસાચી ફેરીઓને મુખ્ય અટકે રહેલા છે; તેને જોઈ કોઈ કચડવાનખાં દાખલ થવાનો આશય થાય છે. તેમ એક રીતે કચડવાન જ છે એટલે થોડો જ કહેવાય. ખંડને પુલ્લી જગ્યાથી સળિયાની દારથી જુદો પાડવામાં આવ્યો છે. વચ્ચે સળિયાનું બારણું. ખંડમાંના તથા આઠસા પર ભણે પોનાની કચર પર જૂન મળે એમ હોય તેમ તથા અત્યાધરી ફેરીઓ બેસીને કાંઈ બાતો કરતા હોય છે. કોઈ બાતુ બોલે સળિયાલ અને તેની સાથે બોલે છે તથા ચંડુલાલ અને નુપેન્દ્ર.)

ચંડુલાલ : [હસવા મારે છે.]

રાધેલાલ : શું થયું ચંડુલાલ ?

ચંડુલાલ : [હસતા જ] શી મમંત

રાધેલાલ : પણ અમને કહે તો ખસા. જેલમાં એકલા એકલા આનંદ માણવો સારો નહિ.

નુપેન્દ્ર : હા, કહેને.

ચંડુલાલ : જુઓને રાધેલાલ, મને એક વિચાર આવ્યો.

[ફેરીથી હસવા મારે છે.]

રાધેલાલ : પણ અમને કહેતો અને પણ તમારી સાથે ફરીએ.

નુપેન્દ્ર : એમને વિચાર આવ્યો, તેથી કાંઈ આનંદ થયો લાગે છે. ખરેખર, એવી આનંદની વસ્તુ રોજ થતી હોય તો કેવું સારું ?

ચંડુલાલ : ને નુપેન્દ્ર, મને ફેરી બોલાવેલો ?

નુપેન્દ્ર : તમને તો એટલું જ આવડે છે.

રાધેલાલ : શાન્તિ, શાન્તિ ! આપણે વિષયોતર ફેરી રેલા છીએ, બેલો ચંડુલાલ.

ચંડુલાલ : હું કહેવાનો નહોતો, મજા આ નુપેન્દ્ર બોલાવે છે એટલે કંઈ હું. એને જ વિષે વિચાર આવ્યો.

નુપેન્દ્ર : મારી ચિંતા ત્યાં મારે કયો છે ?

ચંડુલાલ : જુઓને, મને એ વિચાર આવ્યો કે અમને એ ફેરી વિચિત્ર વસ્તુ છે ?

નુપેન્દ્ર : શી વિચાર ? ફેરી હાંસી વિચારસક્રિત !

ચંડુલાલ : [ખાન આવ્યો તમને] આ આપણી આંધની વાત જ જુઓ.

રાધેલાલ : કોની ? નુપેન્દ્રની ?

ચંદુલાલ : હા, એમના નામથી જ શુ કહીએ. નામ નૃપેન્દ્ર પણ એક છે નેત્રમાં.
એમને ત્રાડ કાઢવામાં મને તો પૂરી ગમત થઈ ગઈ.

નૃપેન્દ્ર : [જરા ચીઝાઈને ઊંઠે છે.] હા, તમારા હાથમાં હોય તો તે પણ કરો.

ચંદુલાલ : [જરા હમતો] પણ એ તો સામાન્ય વાત છે. નામ પ્રમાણે જ બધી.
વસ્તુ થતી હોય તો આપણને પણ એમાં જ સરખા નામ અપાયાં હોય.
અને બાકી તો આજકાલ 'રૂપેન્દ્રો' સામાન્ય વસ્તુતરિયાન જેવું જ ગણાય.
એમાં રાત્રી આજે પોતાના સિદ્ધાંતને નિર્ગત મેકા છે !

ચંદુલાલ : [અટકાવીને] એ તો બધી ઠીક વાત. નેત્રમાં તો આજે સો કેક
આવીને બેસે છે. પણ નૃપેન્દ્ર જ તો સરકારે જીવન જ ક્યો ગણાય.
એમના મોંમાં નિશ્ચય સરખો ક્યો ? આપણા જેવા વાલીગાન મેકા
શાથે એમને પણ " સી " વર્ગમાં મૂકવા.

નૃપેન્દ્ર : હા, સરકારની આજ્ઞાને પણ શું થયું છે ! મધ લગત વસ્તુ મને ક્યારેય
મૂલ્ય મળે. હાંસિકા મારે ક્યાં જવું છે તે પૂછવામાં આવ્યું હતું અને
મેં કર્શમી જવાની છાંટા નાની એટલે કર્શમી તપ મેળા.

ચંદુલાલ : અને તે પણ રેપીડિયમ સ્વરમાં નહીં વા ?

નૃપેન્દ્ર : અરે પોલિમનો હાથેકર પણ જીવન ગાવામાં અને રોયને રોયને મને
કાંઈ નેપથ્યકેવું હોય તો પૂછવા આવે.

ચંદુલાલ : હો કમાઈ !

ચંદુલાલ : અરે, એ તો મારાજી. તમને વાત કરે.

ચંદુલાલ : ખરય પણ સારો જ મયો દરોને ?

નૃપેન્દ્ર : લગભગ મેં દમર.

ચંદુલાલ : અને જીવોને આજે તમને આ સોલી જેવું અને 'સી' વર્ગમાં મૂક્યાં !
[સીપાઈ દમર વાવે છે.]

સીપાઈ : મલો, કાપા મેનકે મલો.

નૃપેન્દ્ર : બીજાઓને આવવા તો દો.

સીપાઈ : ફુસરેઈ ક્યા કાવણ કરતે દો ? મલો, જલ્દી જીદાઓ થાલીપાટ.

[એ જાલીપાટ કમળને ખુલ્લી જાણવા જઈને ક્યા રહે છે. એટલામાં
બીજા સાથે જવું જાલીપાટ સાથે અને એક દારમાં જઈને 'કેમ' રહે
છે.] બીજા નીચે [નવા નીચે નીચે છે.] રમ થાલી પાટ [થાલી પાટ મુજી
ર છે.] મેક નમો. [નવા અકાદ બેસે છે. એટલામાં એક ચોટર રાહત
અને રાત્રી ભાવે છે અને પીરસવા મારે છે.]

બે ત્રણ કેરીઓ : અરે, વધારે આવો. આ કેમ પૂરું થાય !

સીપાઈ : ખસ હેવમા.

પ્રજાસાલ : આ રાહત કાચા છે.

સીપાઈ : તો જેમને કમર રાહત મીલનાં ક્યાં ?

નૃપેન્દ્ર : આજ, જરા રીકા દો તો શું થાય ? અને કાંઈ.....

સીપાઇ : અરે ચૂપ રહો; હમ સખ ખનલે હે, તું બહા બાદખી હવ તો તેરે ધર,
ધધર તો જોલ હે.

બે ગ્રણુ કેદીઓ : બસ મધુ, હવે તારી વાતો બંધ કર નહોં તો.....

સીપાઇ : નહોં તો કયા ?

કેદીઓ : આ તારો મીઝસ ઠેકણે લાવી હમરું.

[કેદીઓ કેદીઓ બેઠા થઈ બેઠા છે, એકબીજા સાથે સામઠકાઈ રાખે
થાય છે. સીપાઇ મધુ બેઠી રહેતા જતા સવલતાથી ચલે છે.]

શામળ : શું છે ?

કેદીઓ : આ સીપાઇ જો કલ ઠેકણે નહોં લાવે તો પછી અમારે કંઈક
કરવું પડશે.

શામળ : આપણને આવું જોલવું ન રોજો.

કેદીઓ : આવાઓને હમ ખવા ખને જોલમાં નથી આવ્યા.

શામળ : કાઠઓ, આપણે સત્યાગ્રહીઓ છીએ તે બૂલવું ન જોઈએ.

કેદીઓ : તો સત્યાગ્રહ કરો.

શામળ : આપણે અહીં સત્યાગ્રહ કરવા નથી આવ્યા.

પન્નાલાલ : ના, કાચા રોટલા, અને તેને સ્વાસ્થિ બનાવવા, સીપાઇઓની મજા
અને ધોલ ખાવા.

શામળ : પણ આમ ઉરોરાઈ જશે તો કેમ આવશે કે પન્નાલાલ, તમે તો સમજ
માણસ છો ને ?

પન્નાલાલ : [ચીમકને કે તમે પણ સરખારની માફક હાટકટ પડાવી અમલ કરવાની
નીતિમાં માનવોશ લાગે છે.]

શામળ : કેવી રીતે ?

પન્નાલાલ : બને સમજું કહીને ફેરવાવા માગે છે, તમારી તરફ બેચવા મનિા છે,
પણ કું તો આ બધા જેવા અણધાર જ રાશે છું.

શામળ : પણ કાઠ, આમ કેમ ચાલશે ?

ચંદુલાલ : કાણ કહે છે કે ચાલશે ?

શામળ : ચલાવવું જ પડશે.

ચંદુલાલ : પડશે ચોરે !

શામળ : ત્યારે શું કરશે ?

પન્નાલાલ : અમે શવે તે કરીશું.

શામળ : શવે તે ન થઈ શકે. આપણે તો પ્રતિજ્ઞ બજાવવી જોઈએ.

પન્નાલાલ : ગાળ માછને ?

શામળ : મીંચીજીએ શું કહ્યું છે તે તમે બંધુતા નથી લાગતા.

ચંદુલાલ : એ રાસાતું નામ લા મઠે વગેરે છે ?

શામળ : આપણે જિંદા જ રૈનિક છીએ ને ?

પન્નાલાલ : કાઠ, આ તમારે ડહાપણ બસ મધુ. મીંચીજીએ કાચા રોટલા ખાવાનું
લખ્યું હોય એ મારી તાણમાં નથી.

શામળ : ના, ને ચાપ તે સહન કરવા લાખું છે.

રાધિલાલ : તે પણ નથી લાખું.

શામળ : ત્યારે શું લાખું છે ?

ચંદુલાલ : તે તો તમે જાણો, તમે વાંચી આવ્યા છો ને !

રાધિલાલ : ચાંપોછએ તો માત્ર ત્યાં લગલુ તમને પૂજવલુ મા તો અપમાન કરવા માટે જોડના નિપત્રોને ઉપયોગ ન કરવામાં આવે ત્યાં લગલુ તેનું પાલન કરવા માટે બચામલુ કરી છે.

પૂનાલાલ : પણ તે બહુમલુરૂપે જ છે ને ? અંધીલુ કાંઈ બધા જ પ્રસંગોને માટે લખના નથી, સામાન્ય વહેવારમાં છું કરવું જોઈએ તેની રેખા માત્ર જ તેઓ આપે છે.

શામળ : રૂપેન્દ્રભાઈને શો અભિપ્રાય છે ?

રૂપેન્દ્ર : આ ' સી ' વર્ગના માટે તો પરોક્ષે જ અસંભવ છે. કું' તો કનુ' છું' કે આ રીતલા કમ્યા તો શું પણ ખસાખસ સોચા દોષ તો પણ કું' ન ખાઈ.
[એક ક્ષણે કહીને શામળને જમીન જ પથારી છે અને કોણે વાપ છે.]

ચંદુલાલ : કેમ ખાતું નથી ?

રૂપેન્દ્ર : મને ખાતું ખાવાની રેવ નથી.

પૂનાલાલ : અને અને તો આવો જન્મારો કમ્યા રીતલા ખાતાં જ કાઢોઃ કરી ?

રૂપેન્દ્ર : થયે વખતે તો મને.....

પૂનાલાલ : ખરે ! જરાઈની એ વાત. જનુ થઈ તમે ' એ ' વર્ગમાં દના તે
' : ' એને તપાસી છીએ.

રૂપેન્દ્ર : એ તપાસાથી ન સમજાય.

[કપાલજાપ ચાલતો વાપ છે.]

ચંદુલાલ : ખાતું તો શું થવાનું છે ?

રાધિલાલ : કશુંએ થવાનું નથી, પોતાની મેજે જ ફેંકવો આવશે.

ચંદુલાલ : મને વખતે બૂલેચી ' એ ' વર્ગમાં મૂકીને સરકારે કોનો આવો ભવ બચાડે.

પૂનાલાલ : પદ્મીએ આપીને સરકાર સોંપામાં જિંજાનીચનો કાવ કેમ પેલા કરી થકે છે તે હવે સમજાવું, જોલક વર્ગ આપીને પણ કોની જ કાવના પેલા કરી થકાય છે તે જોવા પડી.

રાધિલાલ : કું' તો આ વખતે બધાને જ. ' સી ' માં ચકે છે તે જોઈને ધણે જ છુલ થયો છું.

પૂનાલાલ : કેમ, આપણા કરનાં જોઈને વધારે સુખ મળે તે નથી ખમાતું ?

રાધિલાલ : ના, તેમો સવાલ નથી. જોમને ' એ ' માં મૂકતા હતા તેમને ' સી ' માં મૂકાયા કોમને તો ચોક્કસ જોવવું પડશે જ, પણ સાધારણ ફેરિએને કોમની હજારોને લીધે જાક વધારે સુખ અને સમગ્ર મળે કોલે.

શામળ : આપણે કાંઈ સુખ અને સમગ્ર મેળવવા અહીં આવ્યા છીએ ?

પન્નાલાલ : એ મારી મા, આ સંબંધ તે ક્યારે સમજશે ?
 રામભાઈ : [જરા ચીકાકાઈ] કેમ શું મધુ ? જો તે સુખ બોલવતું હોય તેણે જે
 જ બેસી રહેવું. આપણે આઈએ, આપણે ઉદ્દેશ આપણે : આમ જીવી
 જઈશું તે કેમ આજશે ? આપણે જે થાય તે સંકલન મટી તે તૈયાર
 થઈને આઈ આપણ છીએ, ત્યારે પછી...

પન્નાલાલ : અરે ભાઈ, આ તમારું ભાવજી બસ કહે. અમે જે મૂકીને બસે કયા
 રોટલા ખાઈશું, બીજું કશું જ નહિ તે તમારું વાણજી દાખવા. રોટલા
 ખાઈને બહુ તે થોડા દિવસ દેવાઈશું ત્યાં લગજ. ચેટમાં. કુખરો. પણ
 તમારા ભાવજીની કડી પણ દેવાઈશું નહિ. અમે મારું કુખવાતું બંધ
 થવાનું નથી. કુખિયાને કામ શા માટે આપણે છોડી ?

રામભાઈ : ત્યારે શું સુખની પ્રજાએ અહીં આપણ છો ?

પન્નાલાલ : અરે જાણ રાધેલાલ, કરીથી સુખ કે સમય સંબંધેના ઉચ્ચાર સરખા કરવી
 નહીં એવી પ્રતિભાએ તે આમાંથી પ્રતિભા.

રાધેલાલ : રામભાઈ, મેં સુખ અને સમય એ સંબંધેના ઉપયોગ કર્યો તે જોટલા
 જ પડે તે કોઈને જે જોગની દેશનમતિ બોલી : પડે છે —

ચંદુલાલ : જોગની જોડે જેલના નિયમોની બદલની એમ સ્પષ્ટ કરીને કહે.

રાધેલાલ : હા, એમ જ તે. એ દેશનમતિમાંથી આપણે કંઈક અંશે મુક્ત મધુ

રામભાઈ : પણ આપણે કેમ પણ દેશનમતિમાંથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા કરી
 ન કરવી જોઈએ.

પન્નાલાલ : તે ભાઈ, તમને દેશનમતિ જ બોલી દોય તે બેંચરને કહીને કે
 બેંચર અને સાથેસાથે મુખપાટની કપડાં માની શો ને.

ચંદુલાલ : અને તેલવાળી ને સંતોષ ના થાય તે પથર દોડવા જાયો અને કોઈ
 રોટી પર સુખરો કો અને એવાથી જ તમારા આંતરમાં સંતોષ થશે.

[એકલામાં એક કડી રામભાઈના છે. જમણા હાથમાં પાલીયા અને
 એ નાની લોખી એકતમ બેચર છે ; અને, સનેલદે પર્વારીને સરી : સાંધે
 છબી પછી બટકાવને લગભગ સર્વ પ્રવલ કરી રહ્યો છે. બધા જમન
 એમ છે તેમની સાથે એકા લીધે રહે છે.]

નવેર કેદી : કેમ બાકાઈ, શું ગણે છે ? રોટલા ખાઈ આપણે, હા સ્વચ્છ છે ?
 [બધા હસતાં મટી છે. રામભાઈ જ ગભર ચંબાર દેખાય છે. રાધેલાલ
 અને ચંદુ બેઠી તેની પાસે આવે છે.]

રાધેલાલ } તમે પણ અહીં આવી પહોંચ્યા ?

ચંદુલાલ } તમે અહીં ક્યાંથી આવ્યાલાલ ?

શાન્તિલાલ : હા, હું પણ આવી પહોંચ્યા; પણ કેમ આવી પહોંચ્યા તે તે બહુ
 લાંબો વાત છે. પણ આ બોલો હવે વધારે વાર સંકલન નથી થતો.
 ક્યાં મધુ ?

રાધેલાલ : અંદર ગાલોને [જો જ અંદર જાય છે]

ફોનો વચ્ચેના જોડેલા ખાલી છે ત્યાં મધુ.

શાન્તિલાલ : આ પ્રશ્ન ! હું આ શું જોઈ રહ્યો છું ! [જણાવી જોઈને એટલા ઉપર મૂકીને ખુબ તોરણી આંધિ ચાલવા માટે છે]

ચંદુલાલ : કેમ શું થયું ?

શાન્તિલાલ : હું જીવતો છું કે મુરેલો ? [પોતાને ચામચ વાળવાનો ટોંચ કરે છે] બાઈ, તમે જરા મને ચીમતા બેસો અને જીવતો હોઉં તો ખબર પડે, કે મને મેલમાં મોકલવામાં આવ્યો છે કે કમરલાલનમાં ?

[બધા જ હસવા માંડે છે, સામજી અને પન્નાલાલ અને બીજા વજીરો ખંડમાં જાગવા પામ છે.] હું ખરેખર તમે અંતમાં ઉપર મુક્યો છો ?

રાધેલાલ : જાનીવ પર સૂચ કરતાં સાચું છે.

શાન્તિલાલ : અરે સાચું તો રીડ પછી આવી પર લેંચ જ કેમ કરીને આવે ? જાણે કમરો પર જુઓ ન સુનાં હોવા એવા વિચારમાં હું તો બીજાથી જ મરી જવાનો છું.

ચંદુલાલ : જેમમાં ખરું જ કેમ સદી સેતું તે આપણા સામજીમાં તમને થીખવરી, આ સામજીમાં અને આ બાઈ પન્નાલાલ આ બાઈ ખરે દર્શણી છે, અને આ બાઈ પ્રેમચંદ અને આ રામચંદ.

શાન્તિલાલ : આ બધા આ જ કમરલાલનિચારી જુઓ છે ! અને વપેન્ડ પછી અહીં જ છે ! હજી જીવતો છે કે ?

ચંદુલાલ : કમરમાં તો એટલા જ છે. સામજીમાં બીજા ખંડમાં છે. તમે બધા શાન્તિલાલનાં નામે તો ઓળખવા જ હશે !

રાધેલાલ : તમારે ખાતું છે ને ?

શાન્તિલાલ : હું જુઓ. બાઈ શું ? જુઓ હોઉં તો આટલી વાતો કરવા બેસો પછી રહું ? અહીં તો કામા ચાલતા જ મગરો એવી ખાતરી હોવાથી રસ્તામાં સારી પેટે જાકી લીધું.

સામજી : તમને મળ્યાકુરમુસ તો આખા જ હશે !

શાન્તિલાલ : હા, પણ મેં તે ખાધા નથી.

[બેસે છે. બધા તેની આજવાજ મેસે છે.]

સામજી : ત્યારે તમે બીજું શું ખાધું ?

શાન્તિલાલ : ઘાગ જાન, ચાટની, વજી ઘાગ, ગર જાણી, દહીં, ઘરખતનું પાણી અને હા, મીઠાઈ, એટલું ખાધું અને મૂખપાળ પછી રસ્તામાં ચીમનીની મારફ ક્યું છે.

સામજી : પણ તમે આ રીડ ક્યું ?

શાન્તિલાલ : [સામજી તરફ આવેલી પગ મુકી નજર નાંખીને] ત્યારે શું જોઈ ક્યું ? વેસ્ટ દહાડો કમરો તો આવે જ છે તેરવામાં આવે સરસ લામ આવ્યો તે જોજી જતો કરે ! અને હેફાડ એ મરીલામાં આ ચોથી વાર આવે કદાચ આવ્યો.

પન્નાલાલ : તે કેવી રીતે !

શાન્તિલાલ : જે જેલમાં જઈ ત્યાં પંદર દિવસથી વધારે મને સંવરતા જ નથી.

ચંદુલાલ : એટલે આ તમારી ચોથી જેલ ?

શાન્તિલાલ : ના પાંચમી. હવે અહીંથી જો કાઢે તો મદ્રાસ હાકાકાની જેલો જોવાનું થશે, અને મારી સજા પૂરી થયા પહેલાં હિંદુસ્તાનની બધી જ જેલોનો હું માહિતગાર થઈશ એવી આશા છે. ઘણે જ ઓછે ખર્ચે સરકારે મારી 'રોયલ જેલ કમીશન' તરીકે નીમણુંક કરી હોય એવું લાગે છે.

રામચંદ્ર : તમારા અનુભવો લખવા જેવા હશે.

શાન્તિલાલ : તેના હું રિપોર્ટ લખવાનો જ છું.

ખરે : પણ તમે આટલું અધું છું કરી નાંખો છો કે તમને વહીવટી પ્રશ્ને છે ?

શાન્તિલાલ : પહેલી જે જેલમાં તો કંઈ વિશેષ ક્યું નહોતું. અને પછી ન્યારે જે જેલમાં કે એમને જરાક કંટાળા આપ્યો કે એક જેલમાંથી બીજી જેલમાં મોકલાવી આપે છે ત્યારે જરાક એમને કંટાળા આપ્યો એટલે થઈ પડતી. અને હવે તો મને જેલમાંની બધી જેલો જોવાનું અને યાદ આપનું છે. એટલે કોઈ ટેકાણે રહેવું જ અમનું નથી.

[બધા હસે છે.]

પન્નાલાલ : પણ તમે ક્યું છું તે તો કહો.

શાન્તિલાલ : પહેલી જેલમાં તો 'હાઇલ ચાલીપાટ' અને અધુરું બેસવાની ના પાડી અને જો બાબતમાં મક્કમ રહેવાથી કાઢ્યો, કારણ મારા સાથીઓએ પ્રશ્ન લેમ કરવા સાર ના કહી. એમને આજ્ઞા હતી કે મને ત્યાંથી કાઢીને બીજાઓને બીવશવશે. પણ ત્યાંના સમાચાર તો એવાં છે કે ને વસ્તુઓ પુ' માન્ય કરતો હતો તે પણ એમણે કરવાની ના પાડી. બીજી જેલમાં જો પંચાતો ઊભી થઈ જ પણ સાથેસાથે અમારો કામનો પણ સવાલ ઊભો થયો.

[નૃપેન્દ્ર લાજલ થાય છે.]

શામજી : તમે કામ કરવાની ના પાડી ?

શાન્તિલાલ : ના પાડી ? હા એક રીતે ના જ પાડી. એમની પાસે કોઈ ભૂતનું કામ જ ન હતું એટલે અમને અમારા કોષમાંથી બીજા કોષની ખુલ્લી જગ્યામાં જઈને બેસાડતા. આવી રીતે દલાલમાં આઠ દલાલ તકકામાં બેસી રહેવું જે જ અમારું કામ હતું એટલે મેં જરા કહ્યું કે લાઇ, અમને બેસાડી જ રાખવા હોય તો જાણે બેસાડો અને તકે બેસાડવા હોય તો કામ આપો. બીજાઓ પણ મારા મતમાં લાગ્યા.

નૃપેન્દ્ર : હું તો પાંચ મિનિટ પણ તકે બેસું તો મારું તો માથું જ ફરી આવે. ગમે વખતે તો અમને 'જો વર્ગ'માં જઈને ત્યાં ન લાગે માટે ખસતી દૃષ્ટિઓ બાંધી આપી હતી.

ચંદુલાલ : અરે લાઇ, જો ચાલ પાછી છેડીને કાં તમારા અને મારાં હવે બાંધો છો ? મારું ગુજરી બૂલી જાયો.

શાન્તિલાલ: કેમ છે નૃપેન્દ્ર, મનમાં તો ખરા જ ?

નૃપેન્દ્ર : અહીં તો શી મત્રા કરવાની હોય ? હા, મયા વખતની વાત જ જુદી હતી.

શાન્તિલાલ: આ ચંદુભાઈ કહે છે તેમ એ વાત જ જુદી જાણે.

નૃપેન્દ્ર : જુદી તે કેમ જાણે ? સરકાર તો આપણું હાથપગ અપમાન કરે છે. મને તે કુરોપીઅન હોય તો તેને 'બો' વર્ગ આપે છે અને તમને ને મને 'શી'.

શાન્તિલાલ: અને કુરોપીઅનો તો આ દેશના શત્રુ છે. એમને માટે તો જેલોમાં પણ સજા હોવી જ જોઈએ. તમે ને કું કાણ ? પણ એ વાત જવા દો.

શામજી : બાપ, તમે ઠીક ન થયું ?

શાન્તિલાલ: સાનું ઠીક ન થયું.

શામજી : તમને તડો બેસાડે કે જાંવડે બેસાડે એ આપણે સરખું જ સમજવું જોઈએ.

શાન્તિલાલ: જરા તડો બેસી તો જુઓ, પણ કામ આપે તો જામે તડો પણ બેસવા તૈયાર હતા.

ચંદુલાલ : શામજીભાઈનું એમ માનવું છે કે જેલમાં તો આપણી કાલે એ મહેતમ વતે તો પણ આપણે તો સદી જ સેવું.

શાન્તિલાલ: કું જેલમાં આપણે કું તે આસાથેય સેવા નહીં કે મને તે સદી સેવા. કું મહાર માણસ હોવાનો રાજો કરે કું તેને કું જેલમાં પણ જતો કરતો નથી. અમે માણસાઈ તો પરજો પાસેથી પણ માગીએ છીએ.

પન્નાલાલ: પછી કું થયું તે તો કહે-આ શામજીભાઈને કાલે આપણું વજન ન થાય.

શાન્તિલાલ: થાય કું ? બીજે દહાડે મને ત્યાંથી 'ટ્રાન્સફર' કર્યો અને ત્રીજી જેલ જેલની અને સુધારણી તમારા સેવાને તક આપી.

રાધેલાલ : ત્રીજી જેલમાં કેટલા દિવસ કાલ્યા ?

શાન્તિલાલ: ત્યાંનું જાન પણ કાંઈ સારું ન હતું. પણ સુપરિટેન્ડન્ટ કાંઈક સારો માણસ હતો એટલે પંદર દહાસ રહ્યા ત્યાં તો કહેતા જ પરેડો બોલાવી યાદ અને તડો બેસવાનું પણ ન હતું.

અરે : ત્યારે કું થયું ?

શાન્તિલાલ: અહીં તો 'ઈન્ટરવ્યુ' બી રીત પર મનમોહ થયો. ઇન્ટરવ્યુ બોલે આપણે કુર્તા બદલવશે ન દોષમે તેમ સળોઆની પાછળ સેવાનો હતો તેની સામે વધી બેઠાએ.

શામજી : પણ એ તો કાપડો છે.

શાન્તિલાલ: તમે જોયો છે ?

શામજી : હમેશ એવું જ કરે છે.

શાન્તિલાલ: હમેશ તો કાણું જ કરે છે તેથી કું થઈ ગયું ? મેં કાપડો જોયો છે. તેમાં તો માત્ર સુપરિટેન્ડન્ટને યોગ્ય લાગે એવી જગ્યા ઇન્ટરવ્યુ માટે મુકર કરવી એમ છે.

શામલ : તો એમને યોગ્ય લાગ્યું તેમ હતું.

શાન્તિલાલ : એમને તો આવતી કાલે તમને પેટ પર ચઢાવવાનું યોગ્ય લાગશે, તે કશો ?
[શામલ જરા મુઝાવણો દેખાય છે.]

પન્નાલાલ : એ તો એ પણ કરે.

વૃષેન્દ્ર : ગયે વખતે તો સુપરિટેન્ડન્ટની ઓફિસમાં સરસ-સમય કરીને ગને ઇન્ટરવ્યુ મળતો.

ચંદુલાલ : પાછી એ જ વાત કરી ? પછી ઇન્ટરવ્યુનું શું થયું ?

શાન્તિલાલ : સુપરિટેન્ડન્ટે વાત ન માની.

રામચંદ્ર : એ દિંદી હતો કે અએજ ?

શાન્તિલાલ : કમવતીએ દિંદી હતો, દિંદીઓને જ સમજાવવા બહુ મુશ્કેલીઓ રહેલી છે. એ બીચારા બંદીતા ધુજતા રહે છે કે રખેને મારી નોકરી જતી રહે, રખેને કાઢ ચાલી ખામ, એટલે થણી વાર સાદી વાતોમાં 'પણુ' આપણી સાથે સહાનુભૂતિ બતાવતાં કરે છે.

ખરે : બીજી જોશોમાં આ સવાલ ઊભો કર્યો હતો ?

શાન્તિલાલ : હા, અને હવે જ આજે એમની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવા કહ્યું હતું. પણ અહીંના બંધુ એકલા બે ન થયા અને આપણા ભાઈઓ પ્રથમ મક્કમ રહ્યા. એનો શો ઉપાય કરશે તેનો વિચાર ચાલી રહ્યો હતો તેટલામાં તો ફરીથી 'ફિલ્ડ માર્ચ'.

પન્નાલાલ : અને છેલ્લી જેલમાં શું થયું ?

શાન્તિલાલ : સરકારને બહુ નાણાંની તંગી છે એમ માનીને, ત્યાંના સુપરિટેન્ડન્ટ ખર્ચ અને તેમ જોડો કરવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. બીજા કક્ષામાં તો જોડો થઈ શકે નહિ એટલે એમણે ખાધા ખર્ચમાં અને ધરપીતાલની દવામાં કાપકાપ કરવા માંડી. શાકને બદલે ધાસ આપવા માંડ્યું, અને દવાને બદલે પાણી, જેની પાસે આયોડીન અને સોડાનાઈટ, કાબજી નીચો હતો, એટલે મને તે શરપર એ જ આપવા માંડ્યું. એટલે તકશરતું મૂળ તો ફૂં ગયો તેમાં પહેલાં જ હતું. આખરે ધાસને બદલે શાક મળ્યું પણ તે પાંચ દિવસ ફેંકી દીધા પછી, પણ મને તો માર્ચિંગ માર્કસ જ મળ્યા અને ફૂં હવે તમારી સેવામાં દાખલ ગયો છું.
[જોણ વગલીને તેમાંથી કંઈ કાઢે છે] ભાઈઓ, આ આપણી પ્રથમ બેટ યોગ્ય રીતે ઊજવાની જોઈએ એમ નથી લાગતું ?

ચંદુલાલ : અહીં તો પાણી છે, અને તે પણ ફૂં નહિ ?

શાન્તિલાલ : પાણીની પછી જરૂર લાગશે, હમણાં તો આ પેંડ લાગ્યો છું તે લો.

પન્નાલાલ, રામ, ખરે : [સાથે જ બોલતાં] પેંડા !

કેવું સરસ !

કેવી રીતે લાગ્યા ?

શાન્તિલાલ : જોશોમાં મૂક્યો હતા અને દરવાજા પર એવોમાં તો મારો સાંધારણ

સામાન દરે એમ સમજી કોઈએ તપાસી નહીં એટલે હું પણ ખાસ જોઈએ નહિ. [બધાને બાપે છે, સામજીને આનંદ થયે છે.]

સામજી : બાપજી, તમે આ શું કરી રહ્યા છો ?

શાન્તિલાલ : પેંડા ખાઈ રહ્યા છીએ. તમે નહિ લો ?

[સામજી મોઢું ફેરવીને એક ખૂણામાં બેઠું કાઢી મોટી આપલિ આવી ન પડી હોય તેમ પોતાના બંને હાથોમાં માથું ધૂણીને બેઠો છે.] ઓ હો હો !

ચંદુલાલ : શું થયું ?

શાન્તિલાલ : રસ્તામાં પીવાની સીમરેટ લીધેલી તેમાંની એક રહી મધ લાગે છે કોઈને પીતી છે ? ક્યારે ત્યારે આમાં બે દોવાસળીની મેટી રહી મધ હોય તો સળગાયું ? [બેળામાંથી પેગ કાઢે છે અને સીમરેટ સળગાવે છે.]

સામજી : બાપ, આ શું કરી છો ? તમે જેલના કાવડનો ભંગ કરી રહ્યા છો,

શાન્તિલાલ : એમ ! હું નહોતો જાણતો.

સામજી : ત્યારે હવે જલ્લો છો, તે એ ફેંકી દો.

શાન્તિલાલ : ફેંકી ફડ ! શું આ સીમરેટ ? હું જેલમાં છું, માંડની ઇસુપીતાલમાં નહિ. વરસ દહાડે ફરીથી પીવાને નથી મળવાની તેને ફેંકી ફડ ! અને કાવડની વિરુદ્ધ છે એ સાબિતીને તો એમાં કંઈ એર જ મિશ્રણ લાગે છે. [ધે ત્રણ થયે છે.]

સામજી : ત્યારે તો મારે ઉપવાસ જ કરવાનો રહ્યો.

પત્રાલાલ : આપણે બધાને જ કરવાનો રહ્યો.

શાન્તિલાલ : આ પન્નાલાલ કહે છે તે ખરું છે. જેલમાં તો આપણે હમેશા ઉપવાસ જ કરીએ છીએ. ત્યાં હવે રહ્યો ક્યાંય ?

નૃસિંહ : અરે, મારા મેંદામાં તો એક કોળીયો પણ નથી જતો.

ચંદુલાલ : મને બધને તમે 'એ' વર્ગમાં દત્તા ત્યારે કેમ થયું ?

નૃસિંહ : ત્યારે તો જે જેલમાં તે મળ્યું. કહેવાની જ ખોટ. શાન્તિલાલ, તમે આ જોડાઈ ખાઈ રહ્યા છો ? તમારા જેવાને તો ખૂબ્યા જ રહેવું પડ્યું હશે.

શાન્તિલાલ : બાપ, હું જેલનો એક જ કાવડો સાન્ય રાખું છું અને તે એ કે ભાગેભાગે કંઈ પણ પકાઈ જેને જેલમાં ખાવાના પકાઈ બધા છે, તે મારી સામે મૂકવામાં બધાને ત્યારે તેને મારો પરમ હર્મ સમજીને ખાઈ લેતો. સામજીબાપ, તમે જેલના કાવડના કિંમતી થઈને ઉપવાસની વાત કરો છો એ જેલને મને તો બહુમતી જ લાગે છે. ઉપવાસ કરવો એ જેલના કાવડ વિરુદ્ધ એક ભારેર યુદ્ધો મજાવે છે તે જલ્લો છે !

સામજી : ખરેખર !

શાન્તિલાલ : વિખાસ ન હોય તો જેલ એનુઅલ મંજૂરીને તમારી ખાતી કરાવી આપું. [સામજી વિચારમાં રહ્યા છે.]

પન્નાલાલ : કેમ, સામજીકાદ, શે વિચાર કરે છે ? અમારા પાપનું પ્રાપ્તિત કરવા ઉપવાસ કરીને આ બીજા પાપમાં પડતું છે.

ચંદુલાલ : આ તો ધર્મસંકટ જ કહેવાય.

રાધેલાલ : ત્યારે ધણી વાર બીજે કોઈ રસ્તો ન હોય અને આપણે ઉપવાસ કરે જ છુટકો હોય એવા પ્રસંગે આપણા ધણા ભાઈઓ ઉપવાસ કરે છે તેનું શું ?

શાન્તિલાલ : ત્યારે પણ જોઈને શુંનો તો થાય જ છે. પણ તેવે પ્રસંગે બીજા આપણીએ મદાગવાને માટે આપણે બાણી જોઈને એ શુંનો કરીએ છીએ. સામજીકાદને જેલે કંઈ ક્યું નયો એટલે જોઈને તો મામે એ કાપડોનો ભંગ કેમ કરી શકે ? મારી સામે જે કરવું હોય તે કરે ?

પન્નાલાલ : તમારી સામે શું કરી શકે ?

શાન્તિલાલ : જેલરને જોઈને કહે કે મેં તમને બિલાઈ ખવડાવી અને સિંગરેટ પીધી. ખરે : પણ સામજીકાદ, એનાથી તો માત્ર શાન્તિલાલને સજા થશે, તમને શો કાપડો થવાનો છે ?

રામચંદ્ર : હા, એનાથી શું થવાનું છે ?

શાન્તિલાલ : ભાઈઓ, એમના આત્માને એમ કંઈથી શાન્તિ થતી હોય, તો કહેવા દેને. મને સજા થાય તો તેમાં વાંધો નથી પણ પેલા એડિસન કલાક અને સીપાઈ જેને હું આ પેંડા અને સીંગરેટ કાઢી આપતાં જુલો ગયો અને એમણે જોણી તપશ્ચા વગર અંદર લાવવા દીધી તેનું શું થશે ? બીચારાઓની નોકરી જશે.

પન્નાલાલ : સામજીકાદ તેમનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ.

સામજી : સત્ય બોલવાથી મિત્ર પરિણામ શું આવશે તે આપણે જોવાનું નથી.

ચંદુલાલ : પણ તમને કોઈ પૂછવા આવે ત્યારે સત્ય કહેજો. આ સી, કાદ, રી, ના મન્દોરમરતું કામ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી.

પન્નાલાલ : તમને કેનવિકટ ઓવરસીયરનો પટો આપે ત્યારે રીપોર્ટ કરવાનો તમારો ધર્મ થશે, હમણાં નહિ.

રાધેલાલ : [હસતા] પણ પરી પહેલાંથી કાંઈ ધર્મમાં ફેર પડવાનો છે ? પણ એ જવા દો. શાન્તિલાલ, તમે ખાવાની જાગ્યતમાં જોઈને, કાપડો પાળવો એમ માને છે ત્યારે ઉપવાસનો પ્રસંગ આવે શું કરો ?

શાન્તિ : તે પ્રસંગ કેવો છે તેના પર આધાર. પણ જરાજરામાં અમે ઉપવાસ કરીશું એવી જે વાતો જોઈમાં આપણે કરીએ છીએ તેની સાથે મને જરાય સહાનુભૂતિ નથી. ઉપવાસને આપણે અતિમ ઉપાય તરીકે રાખીશું. બાકી નાની જાગ્યતમાં તો જોઈના અમલદારો સાથે લડવાથી, અને એમના કાપડાઓનું ઉત્કલન કરાવી જ કાપડો થાય છે એ મેં જોયું છે. [એક સીપાઈ દાખલ થાય છે.]

સીપાઈ : જેલર સાહેબ આર્ટ દે ચૂપ હો જાવ.

પન્નાલાલ : હું જ ચૂપ બેસ મે, [જેલર દાખલ થાય છે. પાંચીસ વર્ગનો સળાણનું લેખો અને પોતાને આદાક માનવાનો માણસ છે.]

જેલર : કેમ શું ચાલે છે ?

શાન્તિલાલ : પૂરક જવાની તૈયારીઓ.

શાન્તિલાલ : અને તેટલામાં મારા આગમનની ઉજવણી.

જેલર : [હસીને] અહીં તે શી ઉજવણી ચાલે ? [સામલ આગળ કાંઈ બોલવા બચે છે.]

શાન્તિલાલ : આ સામલજી તમને કહેવા આગુર દેખાવ છે. પણ હું જ કહું, માત્ર અભયદાન મળતું નેહાવે. અને સળ કરતી હોય તો કરતો. પણ કોઈ નિર્દોષ માણસ વચ્ચે ન કચકાઈ જાય તેની ખાતરી નેહાવે.

જેલર : પણ તમે આખા જ હમણાં ને તેટલામાં એટલું બધું તે શું કરી નાખ્યું ?

શાન્તિલાલ : ખાતરી આપો તો કહું, નહિ તો આ સામલજી કહેવા આગુર છે તે સાંભળો.

જેલર : ખાતરી આપું છું તમે જ કહો. [કાંઈને બોલે કબર પર બેસે છે.] બેસીને બપો.

શાન્તિલાલ : મણી જ સારી વાત છે. રસ્તામાં ખાવાને માટે મેં થોડા પેંડા લીધેલા અને પીવાને માટે સીચારેટ લીધેલી, તેમાંથી સગમત ફોફોર પેંડા અને એક સીચારેટ બચેલી. કાંઈ પર તમારા કલાક અને સીપાઇએ ઝાળામાં શું છે એમ પૂછવું પણ મેં હંતમંજૂર વચેરે વસ્તુઓ છે એવી ખાતરી આપ્યાથી તપાસી નહીં. અંદર પેંડા અને એક સીચારેટ રહી મજા હતી તે હું બૂકી જ મણી હતો. એ પેંડા બપોને પ્લેચી નાખ્યા અને સીચારેટ હું પી બચે. એનાથી વધારે ઉજવણી શી હોઈ શકે ?

જેલર : એકાદ પેંડા મારે મારે રાખ્યો છે કે નહિ ?

શાન્તિલાલ : તમે જરાક થોડા અજાણ. મારે માટે હેડની જેલમાંથી કાંઈ તોરો આવ્યો છે કે નહિ ? બૂકી શું લખું હતો તે તો હું હમણાં જ કહી શકું.

જેલર : ના, કાચગીઆ બોલે નથી. કેમ કે તકરાર ચાલે હતી.

શાન્તિલાલ : હું તકરારથી નાચતો હતું છું. જાહે જ થોડા માણસોમાં નામ પ્રમાણે મુલો હોય છે. એ થોડામણી હું એક છું એમ હું માનું છું. શાન્તિને એટલે બધો ઉપાસક છું કે પાણીચર નેચ બેલાં પુલો નામશે એવા પ્રમંથોએ વચ્ચે પડી એ મુલો અંટકાવી આવણાસ નેચ બેલાં ધરેલાં રાજાને નિરાશ કર્યો છે.

જેલર : ત્યારે તમારી ચિરકાંશેસ શા માટે આવે ?

શાન્તિલાલ : એ તો બપો સુપરી-ટેન્ડેન્ટની ગ્રામ જ દેખાવ છે. કોઈ પણ એવો નથી બોલે કે નેહા અને દ્રાન્સર કરતી વખતે ને સળ ચાંદો લખ્યા હોય.

જેલર : પણ તમને સળ તો સગમત ને મહીયા પર જ ચાલે ?

શાન્તિલાલ : હા.

જેલર : તેટલામાં તમે કેટલા સુપરી-ટેન્ડેન્ટ નેચ ?

શાન્તિલાલ : અહિં પાંચમા એવાના મહીયા.

જેલર : પણ આટલા બધા દાન-સેવકનું શું કારણ ?

શાન્તિલાલ : કારણ ! કારણ કેટલાક નાના સુધારાઓ હું એમને મૂકવું એટલું જ. એમને લાગે કે એવા સુધારા કર્યાથી જેલના નિયમોનું ઉલ્લંઘન થશે અને ડિસિપ્લિનની તો ધૂળધાણી થશે.

જેલર : પણ અમારે તો કામ કરવાનું રહ્યું ને ?

શાન્તિલાલ : ખાવાનું ખરાબ હોય તે સુધારવું એ કામજી વિરુદ્ધ છે ? લોકોને વગર કામે કલાકો સુધી તકમાં બેસાડી મૂકતાં હોય તેમને 'ઠહેલું' કે કામ આપે અને જાંપે બેસાડે એ કામજી વિરુદ્ધ છે ? તમે અમને મળવા આવેલાઓને જેલની બહાર બિલા રાખી અમને સંભાળ્યા વગરથી મોલવી દે. તે શ્રૂતે અજાતી વર્તણૂક બંધ કરાવીએ તે જેલના નિયમોની વિરુદ્ધ છે ? કોઈ લખેલા નિયમોની વિરુદ્ધ હોય એવું કું બાંધ્યુંતો નથી. આકી એક નિયમની તો જરૂર વિરુદ્ધ છે.

જેલર : તે કયો નિયમ ?

શાન્તિલાલ : જેલનો મોટામાં મોટો નિયમ-કેદી જેડે માણસાંધેથી ત વર્તવાનો.

જેલર : પણ બહી તમને એવું નહીં મળે.

શાન્તિલાલ : તે તો ભેગા પછી કહી શકું.

જેલર : પછી જુઓ આ બધાને કેમ શું લાગે છે ?

રાધેલાલ : શાકમાં ધણે જ સુધારો થવા લાગે છે.

પન્નાલાલ : ધણે સુધારો ? એ શાક સુધારી શકે એવું જ નથી.

ચંદુલાલ : જેલર સાહેબ, એ તરૂન ખરી વાત છે. શાકને માટે તો ખીછ ગાવણ કરો તો સાફ. હવે તો નથી ખવાવું.

પન્નાલાલ : એ ખાવા માટે જ નથી. એ શાકને નામે આવતી વસ્તુ જેમને શાક જેવી વસ્તુ હોય છે એ અપભ્રંશને થાદ અપાવવા માટે જ એનો ઉપયોગ છે.

ચંદુલાલ : હા, એ તો અમને ટળવળાવવા જ ઉપયોગી છે.

ખરે : અને શરણ પણ ઘસા જ હોય છે.

શાન્તિલાલ : ચાલો.

જેલર : એ તો આપણે હીક કરી રહ્યું.

રાધેલાલ : તમે યેજ તો કલ્પ કરો છો. અમારી ધીરજની પણ હદ હોય.

તુષેન્દ્ર : આ ખાવાનું જોઈને જ મને તો આશ્ચર્ય આવે છે. મારે વખતે...

ચંદુલાલ : ત્યારે તમે 'એ' વર્ગમાં દલા ત્યારે. શા માટે એ વાત થાદ કરીને તમારું ને અમારું પેટ બાળો છો ?

જેલર : મારે વખતે તો શાન્તિલાલ પણ 'એ' વર્ગમાં દલા. આ વખતે તમને 'સી' માં કેમ મૂક્યા ?

શાન્તિલાલ : કેમ મૂકયો તે તો કું ન કહી શકું. પણ મૂક્યો તે સારું કું એમ કું જરૂર કહી શકું.

જેસર : તે કેમ ?

શાન્તિશાસ : જેલ એ થી વસ્તુ છે એ લેવાનું મળ્યું અને એનો મુખારો કરવાના પ્રયત્નો કેટલા નિષ્ફળ હોઈ શકે તેનો અનુભવ મળ્યો.

જેસર : સામંતભાઈ, કેમ કે જેલવા નથી ?

પન્નાશાસ : એ તો શાન્તિભાઈનાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા લાગે છે.

જેસર : આ સામંતભાઈનો સ્વભાવ અને તો બહુ જ મને છે. જેલમાં આવ્યા એટલે મને તે દુઃખ સહેવું જ નોંધ્યે એવું મન ને બધા રાખે તો કેઈને આડમણ ન આવે.

શાન્તિશાસ : જુઓ અને અમલક બોમરાશ તો અલ્લહ જ હીએ, પણ દુસ્તા થઈ શકે એવાં દુઃખો બોમરાશ આવ્યા હીએ, એમ માનતા હો તો જૂલ છે. અને જેલમાં આવ્યા હીએ તે માત્ર બહાર જઈને વધારે લડવાનું જોર આવે એટલા જ મારે; અને દુઃખથી મુઝાતા નથી અને સુખની ખાસ અપેક્ષા કરતા નથી. પણ તેથી દુઃખને સુખ માનવાના કોએ એમ ધારી સેવાની જરૂર નથી. કેટલાક એવા હોય છે; પણ તેમને normal ન જ કહી શકાય.

જેસર : પણ જેલવા કાપવાઓ તો તમે માન્ય સમી છે.

શાન્તિશાસ : ના, તે પણ બધા તો નહીં જ. અપમનકારક વા તો દેશનમતિને મારે જ હોય એવા કાપવા તો માન્ય જ ન થઈ શકે.

પન્નાશાસ : શાન્તિભાઈ, બીજા જેલોમાં બહાર કાપને મારે લાઈ જતા હતા ?

શાન્તિશાસ : લગભગ બધે જ,

પન્નાશાસ : અને જેમને લાઈ જતા તેમને પગે બેંડીઓ નાંખીને ?

શાન્તિશાસ : ના, કેઈ કેઈને નહીં.

રાધેશાસ : અહીં તો તેવું કરવામાં આવે છે.

જેસર : એ તો કાપે જ છે તેમાં કું છું કહી શકું ?

અદુલાસ : ત્યારે બીજા જેલોમાં કેમ કો છે ?

શાન્તિશાસ : બીજા જેલોમાં એ કાપે સત્તામંદીએને મારે નથી જાનવામાં આવ્યો એવું કાન હોય છે તેથી કહીને.

જેસર : પણ અમને તો ચોક્કસ સરકુલર આવ્યો છે કે બધા કેદીઓને સરખા જ મળ્યા.

શાન્તિશાસ : અને અહીં બધાએ બેંડીઓ પહેરી ?

પન્નાશાસ : કેઈ પહેરવું નહોતું પણ આ સામંતભાઈને સમજાવ્યા એટલે પહેરી.

શાન્તિશાસ : એમ જ ત્યારે એમને આપણે કહી સમજાવવા પડે. પણ તેની જરૂર જ થાયતી નહિ એમ કું માનું છું. બીજા જેલોમાં એવું કરતા નથી એ બધવા પછી અહીં એ જરૂર કાઢી નાખી. કેમ જેસર સારેન ?

જેસર : કારણે કહી લેલો.

રાધેલાલ : શાન્તિલાલ, તમે કરી ' કિલકમાર્ગ ' ની તૈયારીઓ કરવા માંડી,
[સીપાઈ હાથ ધરે અને જોરેને સલામ કરે છે.]

સીપાઈ : બંડે સાહેબ આપે હેં જોર આપેકો શુભારે હે.

જેલર [હસીને] : એ તો બધું ઠીક થઈ રહેશે. [નમ્ર છે]

રાધેલાલ : કેમ અમારા જેલર વિષે શું ધારું ?

શાન્તિલાલ : એ typist ને હું સારી રીતે ઓળખું છું. મોઢું ખોલી કે ન કરતાં બધાને પુરા રાખી શકાય એમ માનનારામાંના છે.

પત્રાલાલ : તમે પેંડાની વાત કરી, સામજીલાલના મોઢામાંથી કાળાઓ કાઢી લીધા, એ ઠીક ન કરું.

શાન્તિલાલ : સામજીલાલ, હવે તો સંતોષ થશે ને ? [સામજી કે નવાબ નથી આવતા. જોડીને બહાર નમ્ર છે.]

ચંદુલાલ : આ લાલ, કાઢીને કશું કરવા ન દેતા નથી, જરા જરામાં સત્યામહી-ઓના ધર્મની વાતો કરે છે.

શાન્તિલાલ : મહાત્મા લાગે છે. જેલના મહાત્માઓ પેતાને બધું દુઃખ ન પામું હોય ત્યાં સુધી બીજાઓની દુઃખમાં સુખ માનનારા હોય છે.

રાધેલાલ : અમને હવે બહારના ખજાર તો કહો !

શાન્તિલાલ : ખજાર નથી મળતા !

રાધેલાલ : શુઆતમાં છાત્ર કોઈક વાર આવ્યું પણ આ સામજીલાલને ખજાર પંચા અને એમણે ઉપવાસ કરવાની વાતો કરી એટલે બંધ કર્યું.

શાન્તિલાલ : આપણે ખજાર તો મેળવવા ન જોઈએ. સામજીલાલ બહુ તો એક દહાડો જૂખ્યા રહેશે, બીજે દિવસે પોતે ન આવીને ખજાર પૂછશે જોજોને. જુઓને ગઈ કાલ સુધીની ખજાર હું આપી શકું. [સીપાઈ હાથ ધરે છે.]

સીપાઈ : શાન્તિલાલ હે બંડે સાહેબ શુભારે હે.

શાન્તિલાલ : [બોલો થઈને] હું ખાહો આવીને બંધી વાત કરીશ.

[સીપાઈ જોડે નમ્ર છે. બધા પોતપોતાની પથારીઓ કરવા માંડે છે.]

[પડદા પડે છે]

પોતાનું આગ્રહ કેવી રીતે સમજતાથી છવાયું એમાં ન ખર્ચ આગ્રહ છે.

દા. શરીરકુદરત

ગુજરાતનાં ત્રણ પાટણો

૧

જનપદ કુલમાં આનંદે તો પ્રસન્નિપત્તને-
 રસનિધિ દીર્ઘા ઝીલ્યા રત્ને પ્રભાસપત્તને:
 વિશવ ઉઘળ્યા ઉત્કર્ષિતા સુવચ્ચનીપત્તને:
 જયજય ઉગ્યો સ્વાતંત્ર્યે તો વનાધિપત્તને:

૨

અમરવિતત્તી સંપત્તિની હાથી પ્રતિપત્તિ એ-
 ઉલ્લસ-જલ્લા એવા એતો હતા જમશેદ એ-
 શુભની જ્ઞાતા ઉત્પાદે ને સમર્પણસાદે:
 ભરતી ભરતો આપર્ણિયું મુરખ રસાદે !

૩

ધરણી ઉપર એનાં એ ક્યાં નથી નહીં કુંજરે !
 રસપ્રભરી કુંભેએ ક્યાં ન વૈભવ સામરે !
 વિપવિધ પ્રભ પાણી પીતાં સમર્થ વિદેશી-
 પ્રજા કરણી રહેણી છતે રહેણી જ શુભરી !

૪

મુનિ અમાણાં રત્નને જાણ વોદે-
 કમળપુરે કાઠીયે જુગલ અંદરે-
 અસવ શુભરી મોઝાત્રી કાં ભરાતી નથી હવે !
 ઉપર પડે રહે એને ! વિદેશી, સ્વદેશીને !

૫

જનતરી તરે શ્રમિભાને પ્રભ પુર મામરે-
 નિજ જટ છતે મોલે ચાલે અર્જન અનન્ય એ:
 જનતભાને, સત્તે સત્તે સુશક્તી દિવની-
 નીન રમિયે વીરતે હો સ્વચ્ચની સંસ્કૃતિ !

શક્તિ

છમતા કુંભાર સામે એક જાજુ રાખમાં કુંભારણ બેઠી છે. વાસણ સુકાયા છે-
રાખમાં મોઢાં છે. એના હાથમાં પ્લોઝા હાથ નેચે લાકડાનો એક ઢુકડો છે. મન ફાવે
તેમ પડીપડિકમાં વાસણ ફેરવતી જ્ય ને એના ઉપર પેલા ઢુકડાથી ટપ્કપ્ક કરતી
જ્ય છે. આઝાર સુંદર બનાવે છે. કુંભારકુંભારણ ધૂનમાં કે કે વાતો કરતાં હમેશાં
આમ નવાંનવાં વાસણ બનાવે જ જ્ય છે.

એક જાજુ કુંભારનો ન્હાનો ભાઈ મોઢેલાં વાસણોના દગલા ઉપર કંટા નાંચે
છે. એને નિભાડો કહે છે. ખૂબ લાકડાંબજારીથી એ વાસણોને કાઢી દે છે.

“ આપી બાં, વાગશે ક્યાં ન તો ! ”

“ ના કાકા, કું તો કંટા નાખું છું. આટલાં તો લાકડાં મેં નાખ્યા-આપી
સીમ રસી લાવી છું. ”

“ લાવી હવે નોંધ ના હોય તો ! બહુ કામગીરી પાઈ ! ”

“ ફરતો ” કાનકું મોં કરી એકતી મેનડી નાસી જ્ય છે.

આ નિભાડાને, રાજ રાજે, કાકા સાથે બેઠી રહી મેનડી ચેતાવે છે. બજૂકતા
અગ્નિની જ્વલણોએ નોંધ એવું ન અંતર ફરે છે. આમ રાજ વાસણને અગ્નિની
જ્વલણથી પરિવરે છે.

એક દિવસ કુંભારકુંભારણ રાજની મારક સ્વધારનાં જીવાં છે. મધેમાનાં
ન્હાનાંન્હાનાં બચ્ચાનાં કાન પકડી પકડી બપો છે, હોય છે. નિભાડામાં જઈ જુએ છે.
કાળાં વાસણ લાઇ ચર્પા છે, અગ્નિમાં પાડી ચર્પા છે. એમનાં ન જીવન પાડી ચર્પા છે.
કુંભારકુંભારણ બને ન બધાં વાસણને દરખોર સુખ્યરચિત મૂકી દે છે. એમનું આ
સમજનું કુંભારણ પ્રધાન છે. “ પ્રભવતિ ! ” એનાં મનમાં, સ્વેજ મવે સાથે એ
વિચાર આવી સરી જાય છે.

કુંભારણ કહે—“ જુએને આ મૂકી તો કું જ વારરીય. આ તો શિવાળાની
માટીની છે. ઉઘાળે બરફ નેચું પાણી થશે. આટલી મેનડી પીશે, કું ન પીશે...કેવાં
લડાં થશે ખડું ! ”

કુંભાર—“ અને આ ચંચું ! એને હોં આરા મેંઆ નીચે મૂકજે. રાતે
આંજણમાં સુષમું ને ત્યારે પાણી બરી રાખયું-હાડું ચીતવ થશે. ”

બન્ને દરખાવે છે. એકમેક મળી બધાં જ વાસણોની કિંમત આંકે છે.

કુંભાર—“ જો આ માટીની-એ આના થયું. ”

કુંભારણ—“ હેં જે આના જ ! ખરર છે. કેટલા ટપલા માયાં છે તે !
દગ્ધ આ હાથ દુખે છે. આર આના વિના મેંએ હાથ ન લગાડવા હવે. ”

“ આ, જે આર આનાનાં મને પગમાં લઈ રહ્ય ને ! ” જાજુમાં
કુંભારથી આવી જાએની મેનડી બોલી જાય છે. કુંભારકુંભારણ મલમલ એને
પંપાળે છે.

“ આ, તારથી તો અમારે લીલી. વાડી છે. ”

કુંભારણ “ હા મેડા, આર આના તારા જ પાડી દે ? ”

કુંભાર—“ એ તો ખડું પણ અને એટલા આપશે મેણ ! ”

“કોણ ? ગરજ હશે તે, આપણે એની પીએ કે કે” ઉપકાર કરશે ? ”
કુંભારણુ જોરથી ને શ્રદ્ધાથી બોલી નાખે છે.

“ચાર આનાનાં પતાસાં, પતાસાં—ચાર ચાર આનાનાં—” ગાતીગાતી મેંનડી ગથેડાનાં બન્ધ્યાં બાણી દોડી જાય છે.

કુંભાર—“આ રતન શું નવશે ? ” જરા મીટ માંડી જોઈ રહે છે.

કુંભારણુ—“તમે આવાં ક્યાંથી ? આ કાલ એ મોડી થશે, આણું કરશું ને સાસરે ય મોડલશું.”

કુંભાર—“લે દલે આ જોળી તો જો ! સચુભાને આપવાની છે હોં, ખાસી મોડી છે.”

કુંભારણુ—આવીક મોડી જોળીને એ શું કરશે ?

કુંભાર—“અકલ જ નથી, ખજર નથી સચુભાને ત્યાં સચાર ગાય, એ બેંસ, છ મકરી ને બમાં ય દુધિયાં—એમને ત્યાં તો રોજ જાસવાશે આવે તો જાસ કરવા જોળીની ખૂબ જ ખપ, પૂછી જો મેંનડીને રોજ એ જાસ લાવે છે તે નહિં તો ક્યાંથી ? ”

કુંભારણુ—ત્યારે તો હું હાથે જ જઈશ. ટાપલો બરીને ફાંચાં આપણે (કંઈક સાંભરતાં) “અલી મેંનડી, મેંની” (મેંનીએ નાની પાધરી પોરી છે, ને ઉપાડે ડીસે.)—“ઓ બા, આવી” કહી દોડી આવે છે,

“તે હજુ ય ઘું ગથેડાં નથી લઈ મઈ ! મેંરે જા, બધાને જરા ખેતરમાં ફેરવી—તો આવ, રમતમાં જ ડોળો.....”

“આ જાઉં છું દલે”—(બા તરફ ફરી) “બા, મને ચાલુ, ભોડી સગડી એવાં એવાં રમકડાં કરી આપશે ને ? ન્હાનાં હોં—ન્હાનાં ન્હાનાં તો મને બહુ જ ન્હાંલાં લાગે છે બા,”

“જા હમણું ગથેડાં તો લઈ જા, આટઆટલે રમકડે બિખારી જ રહી, આ હાથ સમરય છે ત્યાં સુધી રમો, પછી મેણુ કરી આપશે ? ”

મેંની તો સાંભળ્યા વિના દોડી જાય છે. ગથેડાને હાથે છે. તેમનાં પગે હામણુ છે. પાછળપાછળ ન્હાનાં-ન્હાનાં બન્ધ્યાં-સંકેદ બહાલાં લાગે એવાં દોડ છે. મેંની ય ન્હાની ડાળી હાથમાં રાખી, એક હાથમાં લીધેલો મોટલો ખાતી ખાતી તેમને હાંકી જાય છે. કુંભારકુંભારણુ જોઈ જ રહે છે. એમના જીવનની ન્યોતિ આમ જોત કરતી જોઈ દરખાતાં આમ આમ રોજ એવાં કરે છે, જુદા જુદા હામ તો કરે છે. કોરણ ? એમને મેંનીનું આણું કરવું છે; એ લાકડકી મેંનીને મોડી કરવાના એમને ફેરે દોડ છે.

સાંજ પડવા આવી છે, મેંની હજુ ય નથી આવતી. કુંભારણુ આંતરણમાં ઊભી સાદ દે છે, “મેંની...મેંની...ઓ મેંની...” વાતાવરણની શાન્તિ આ ધરડા અવાજને કર્યા ય ગળી જાય છે—પવન શાન્ત છે—અવાજને કર્યા ય લઈ જતો નથી.

મેંની સાદ વાળતી નથી, ગથેડાં સાંદ જોળાએ છે, ને બૂંદે છે, સાદ સાંભળી

ધીરે ધીરે ઘેર આવે છે. મધેડાં એકલાં અબ્બા એક કુંભારકુંભારજી મકરાય છે.—
 “ મેંની ”—બનેના મેમાંથી સબ્દ સરી પડે છે. બને મધેડાં સાથું જુએ છે.
 મધેડાં ય કેંક સૂચક રીતે તેમના તરફ નોંધ જ કરે છે. રોજ મકરાં તેમ મેંની માટે
 તૈયાર કરેલાં ન્હાનાં-ન્હાનાં રમકડાં ઉપર દષ્ટિ પડે છે; ક્રેડું જાંચળી નાંખી દેતાં દોય
 તેમ નિઃશ્વાસ થી છે.

કુંભારકુંભારજી કાંઈ સહ મેંનીને શોધવા વગરે જાય છે. ખૂબ જૂનો મારે
 છે. બને વાણરની જૂનો માથે જ જાય છે, “ મેંની ! મેંની, આ મેંની ! ” મેંની
 તો ક્યાં ય મોલતી નથી તે નથી તો એ દષ્ટિએ પડતી.

કુંભાર—“ હા, મારી મેંની ક્યાં હતી ! ” અલી મેંની ! મેંની અલી...આ
 મેંની, મેંની ! ” મેંની નથી જ સાંભળતી, કસરના કુંગર પર બેસેના બર્થ
 પડ્યા પડી રહી જાય છે. બને આખરે નિરાશ થઈ પાછાં આવે છે. વાણું ય કરતાં
 નથી, એકાંતિ બાંધનાં ય નથી, નિશાક્ર ય સાગચાવતાં નથી, કેં જ કરતાં નથી. લાકડા
 મામ મળે છે. બને એકેક સાથું નોંધ રહે છે. રડી પડે છે. એકની એક વ્હાલસોઈ
 કામચરી એમની ટીકરી આજે પ્રજા જાણે ક્યાં ય હતી ! વાસણના દમના દમ પડ્ય
 છે, મહેનતનાં માપ સરીરે બેનાં એમને પાર આવે છે. અંધારે ધાય છે, દિવા
 કરતાં નથી-એમના અંતરને જ દિવા આ જ દેખાવાઈ મળે છે.

રોજ કુંભાર કહેતા “ અલી મેંની ! ને સંભાળને ! પેલી મોળી મોળી
 નહિ. ” કુંભારજી કહેતી, “ મેંની, મરતી ય નથી, આ પગલાં આવે છે નાજી
 તો ય ક્યાં અકસ્ય છે કે બાજાંએ મોં ?...રોજ મળે... ” બધું ય વ્હાલથી હો.

આજ એ બધું ય સાંભરે છે. એ સગો જાણે મેળવ ન દોય તેમ એમના કેં
 બી દેવામાં રોજબોર કરે છે. મોલ્યાં હનાં એ બધું ય આજ એમને સાથે છે. પથુ કેં
 કહે ! આજ મેંની નથી, બને મૂંઝા છે. એમની થાથ તો જાણે મેંની જ સહ મઠ
 અજુકાંથી અગિ સવાર થવા આવે છે. દરબારમાં કહેડો મોલે છે. બલે ;
 મોલે. ઠાકડ વિધવાઓના હાથની વેળાના સાહીરપ પુકાર બીટા દોય એમ એમ
 ધીરા પંડીના પરૂ પરૂ સર હોં છે, બનેને સર હોં ; કેક બેટના બગદોની ધુપરી
 ખીડા રજુકા બોં છે; બલે ધુપરી રજુકે. ક્યાંક ક્યાંક મોઢ તુડ કહે પ્રમાતિયાં લડ
 મરતાં દોય છે ; બનેને એ સલકાર એ સર વાતાવરણમાં મૂંઝા બોં—આજ કુંભાર
 કુંભારજીને ક્યાં જાણે મારી પચાગતી છે ? આજ ક્યાં મધેડાં સંભાળતાં છે ? આજ
 ક્યાં આકાશ ફેરવ્યા છે ? આજ શું કરતું છે ? કરતું ય કરતું નથી. બને ય જ
 એમ જ મોં મૂંઝે છે.

સરજેવ આરસા બહાર નીકળે છે. વાસણ, માટી, લાકડાં, રાખ, મધેડાં,—બધું
 ન્યાં ને ત્યાં—અતલ-અતલ પડતું છે. એમની આંખ તો કમળ ફરતી નથી. હતી જ ક્યાંકે કો

માનુષ્ય ગામમાં દર વેળે મેળા બરાબ છે. ત્યાં તો વિવિધ વાસણનો જન
 લાગે. જનના કુંભારની યોડે યોડ ના આવે હોં. પથુ આજે ત્યાં જમનાની દુક
 નથી. સોઠા જમના કુંભારની પૂજા કરે છે. જમના તો ઘેર જૂં છે.

લોકોને એની મટ્ટી લેવી છે, એનાં ચંચુ લેવાં છે, એની ગોળાઓ લેવી છે; એની કારીગરીનાં પ્રમાણ એવાં બાજકોં મારે; એનાં ન્હાનાં ન્હાનાં રમકડાં લેવાં છે.

એક જણ કહે છે—“ હજનાની માટલી ! હા ! શું પાણી ટાડું દિમ જેવું હો; હવેને પછી બરડિનાણા હોય ! ” “ એને હજનાની ગોળા પાંચ પાંચ બેંશના દુધનું દહીં હોય તો ય હાસ થાય. “એની એક ગોળાની હાસ તો આપું ગામ-પીએ—” બીજે જણ બોલી જાય છે :

એક સ્ત્રી—“ હજનો કેમ નથી દેખાતો ત્યારે ? ” “ સાહેબ ! એ તો અઢિયાં ફક્ત એક ખેતરવા દૂર રહે છે, ” બીજી સ્ત્રી માર્ગ દેખાડતી હોય તેમ બોલી નાખે છે.

જ્યાં ય હજનાની ખજર કાઢવા આવે છે, હજનાને રૂપથી તો ખૂરે છે. જ્યાં જ પૂછે છે—“ હજના ! ” “ રૂપથી ! ”

માણુ બોલે ? લાઇ ગામથી આવ્યો છે તે લાઇલાલીની વતી બધી વાત કહે છે, બધાંની આંખમાં મેંની તરે છે—આંખું માર્ગ આપી જુદાર નીકળી જાય છે.

“ મેંની મળે તો હે મા !—કાળકા મા—પાંચ થોડા ચડાવીશ, ” હજનાનો લાઇ માનતા લે છે. લોકો ચલાવુશવિધી ઓક ધૂસાવે છે.

લોકો વાસણ માગે છે. હજનો ને રૂપથી તો બોલે જ શાંનાં ! એ નથી બોલતાં મૂલ !—મેં માઆં મૂલ લેનાર આજ કાંઈ મૂલ જ નથી કરતાં. લોકો આંખાંસન આંખે છે, દરબારમાં ખજર કરવા કહે છે. મેંનડીને શોધવા માણસો છૂટે છે. લોકો મેંનડાવતાં મૂલ મૂકી લોકોનાં વાસણ લઈ જાય છે. જ્યાં ય લેર જાય છે, બે દિ' ગયાં, હજુ મેંનડી નથી જ મળતી.

હજનો હવે ગાંઠા બનવાં માંડ્યો છે. એને તો ચારે કોર મેંનડી સિવાય કાંઈ દેખાતું નથી. એ તો મારી ચૂંથે છે, આંકડાંને અવળે સંવળે ફરે છે; પાંચો વાસણ ફાંડી નાખે છે. મેંનીનાં માટીનાં રમકડાં ઉપરે રીસ કાઢતો હોય તેમ તોડી નાખે છે—રમે છે—એ દુકકા લોઈ લોઈ એવા હાલના ય દુકકા થતા જાય છે. એ તો બાઈને ય ગાંઠો નથી. મેંનીના રમકડાંના દુકકા જેવાં એના જીવનાં ય દુકકા કેમે સંધાતા નથી. રૂપથી ય રહે છે; શંકળી ય નથી. એકો એક હજનાનો ન્હાનો બાઇ રડતો જાય છે. ને લાઇલાલીને રાંધી અવડાવે છે. ન્હાની બતીજનાં વ્હાલ એનાં દેખાંને ય કોરે છે.

“ આ કાર પડ્યા છે ? આ આવી મેંનડી ” હજનાને આંખાંસન આંખેતો લાઇ જાય છે,—“ ક્યાં ય ઉઘાટે ચડી ગઈ હશે, હું જાઉં છું, લોઈ છું કેમ નથી જડતી તે ? ”

એક ગણેડીનું ન્હાનું જન્મુ ને મેંનડીને ખૂબજ માંધાં—જને ન્હાનપણનાં લોકોનાં હતાં, જને વચ્ચે જળરી પ્રીતિ-લાઇ ! સાથે સાથે જ ખાય, ફરે, રમે—તે ય મેંનડી વિના આજ ખૂરે છે. ખાતું નથી કે પીતું ય નથી. ફક્ત ચરણ આંખેતાં એ દિશા તરફ તાકીતાકી લોઈ રહે છે.

હજનાનો લાઇ એ જનેને લઈ સીમમાં નીકળે છે. ચાલે જ જાય છે, ચાલે જ જાય છે. પછુ મેંનડી વિના જ્યાં ય જુલાં પડ્યાં છે, મેંનડી તે ક્યાં ય જાય છે.

ગણેડીનું પેટું ન્હાનું જન્મુ જગીન સુધે છે. પેટું જન્મુ એક વાડમાં આંખેતું હોડી જાય છે. ખૂબ ગેલ કરી ફરે છે,—જુ કે છે. હજનાનો લાઇ ત્યાં જાય છે—મેંનડી બેલાન પડી છે, એને ઝેર ચડતું છે.

નવનંદી બચીછને ખબરે કરી આશાનિશ્ચયમાં લયડતો કાઢા ધેર આવે છે. હમનો ને રૂપી રહે છે, -હાલી રાત રહે છે-ચોરો મૂકે છે; મેનડીના ઉપર ઘણી પડી રહે છે, શામ આખું મ આ હમના રૂપીના પ્રેમની વાતો કરે છે. એમના વાત્સલ્યની વાદવાહ કરે છે ન્યાન્યા મેનડી હાલ લેવા જતી એ સૌ રૂપાળી મેનડીને સંભારી નિઃશ્વાસ મૂકે છે. શામ આખું હમનાને આંસલે આજ ભેટું થાય છે. કોઈ ભૂલો ભોલાવે છે, તો કોઈ " ગોમખાવજી " બોલાવે છે, તો કોઈ વાલી ભોલાવજી પોતપોતાની મરજી પ્રમલે રચનો કરે છે.

આખરે એક વાલી આવે છે. ખૂબ તૂંચડું વચાડે છે, કેં કેં મનની દિશા દિશામાં મોટી મૂકે છે. આખરે એક સર્પ દોડતો આવે છે-વાલીની આનુભાવ કોપથી ચાકુચાકુ રહી એક જગ્યાએ સ્થિર થઈ પડે છે. વાલીને એ નથી માનતા-એ સર્પ એર ચૂસવા ના પાડે છે. વાલી થાક ન મૂકે ને સર્પનો ન સમે કોઈ-આખરે એ રૂપાળી મેનડીના કઠોરમાં પ્રવેશ કરી એ સર્પ બોલવા માંડે છે.

" નહિ જીતઈ, હમનાએ માંડું પર મોઢી માટી મઢી લીધી દાતી-મઢને ધર વમરનો કપો કઠો, તાપે રૂપીરૂપડી મઢાડું અંચ જળી મધુ-નહિં જીતઈ-એને થ મઢાસા જેવો પર વમરનો કડું... "

હમનો ને રૂપી-આકારો બની જાય છે આખું શામ મેનડીના શામ ભેટું નિસ્તબ્ધ જીપું છે. " શું મે મૂકે " એ જ હમનો સર્વની આંખ ને મોં પર તરે છે.

હમનો સર્પને ખૂબ કરમરે છે, રૂપી નખીનખી પાલવ દાળી, બેળા પાથરી નાક લીટીએ તાણે છે. હમનો આજથી વાસજી ન ધડવાથી પ્રતિજ્ઞ લે છે; રહે છે ને કરમરે છે. સર્પ આખરે એર પી જાય છે. મેનડીની વેગ જેવી કાળા જરૂર દાણે છે ને મેનડી જીમી થવા પ્રવૃત્ત કરે છે ત્યાં તો હમનો ને રૂપી એને બાત્રી પડે છે. બાપ, મા ને મેનડી ત્રણે જગુ આજ સાચેસાચ જાય એક થઈ જાય છે. શામ આખું વાકવાહ પુકારે છે, " સાચાં હૈન ને કો દિ દારે ! " લોકો મહોમહો વનો કરે છે ને વિખરાઈ જાય છે.

×

×

×

×

આજથી મેળામાં હમનાની દુકાન નથી મંડાતી. આમમાં આજથી દારોગિયો નથી મળતો, લોકો હમનાને દરબારી થઈ કરે છે, રૂપીને સંભારે છે, મેનડીની મન બર વાતો કરે છે. હમનો ને રૂપી તો કમેઈ નાદીસિંહ માળા જાય છે. મલું-મલું સમજાએ હમનો નથી જ માનતા. એનો નિશાપે બંધ થાય છે, એના એનિશાપાની આસપાસ લેની કથાનાં ચિહ્ન માત્ર વાસજોના દુકાન પડવા છે. વાસવોને ચાકો આજ કથાઈનિએ નથી ઉતરતી.

એનો કાઠ મેડું-મલું પડે છે; જલુ એનાથી કેં હમનાની દારે લેસાવ ! કાઠ મનાવે છે, મેનડી મનાવે છે, આખું શામ મનાવે છે જલુ હમનો એકનો એ યતો નથી, ચાકો નથી ફેરતો તે નથી જ ફેરતો.

નેણુમાં નિંદર ભરી

હિંચી દિડાળ મદારા ઉરને રે
ત્કને હિંચીણું હીર તાણી હેતના.
નેણુમાં નિંદર ભરી.

બોડે સપ્નાની સંધિ મધી તહો
તારા તે પારના દેશમાં
નેણુમાં નિંદર ભરી.

એસો તારલિયાં મન્દની સગે
હિંચેરા આભને મેદાન રે
નેણુમાં નિંદર ભરી.

તારા વીણીવીણી જોખલે રે
ભરી ઉછાળે આભને દિવાર રે
નેણુમાં નિંદર ભરી.

તહારા તે સમજાનાં બેઢણાં ને
હમે ખેડીયે પૃથ્વીને પાંદ રે
નેણુમાં નિંદર ભરી.

મીઠાં હાથેઝાં માતી વહે રે
નદી આ નિંદરરૂપ રે
નેણુમાં નિંદર ભરી.

પોટો લાલન મદારાં પાલણે રે
ત્કને હિંચો પ્રજાતને પ્હોર રે
નેણુમાં નિંદર ભરી.

પંખી આવી આવી આંખણે રે
ત્કને ગીતે જગતશે બાજી રે
નેણુમાં નિંદર ભરી.

તહારે કાંરજી ત્યારે પૂરશે રે
ઉપા રંગ નમે નવરંગ રે
નેણુમાં નિંદર ભરી.

પત્રમાળા

ભાગુસંકર બપાસ

(૧)

અમદાવાદ,

તા. ૨૧ મી જુન ૧૯૩૫

પ્રિય બાપ,

ત્હમે તો ન જ આવ્યા. પણ મને સેપિયુ કામે એટલું વિડટ હતું કે આટલે દિવસે તે કરવાનું સાદમ હતું છું. એક તો તમારા જાણની સાહિત્ય વિશેની વાતોમાં હું તમારા જેવું-તમારા જેટલું સમજું નહિ એમ તમારા જવા પાસે આરે બતાવવું પડે. અને હું કંઈક જુરો મળ બતાવું એટલે ત્હમે હું સમજાવેલાં એ પ્રમાણે હું છું એમ કહીને મારા મત ઉપરી રીઃ તેમાં વળા કાંઈ સાહિત્યની નોંધ મારા પાસે મંગાવો એ કેવું વિચિત્ર !

પહેલાં તો કામગીરી લખતાં જોડણીની જે ચોક્કસ હું વાપરું છું તે માટે ત્હમે ચોક્કસવાર્તા અભિનંદન રજીસ્ટ્રાર હું-પણ સંકેત આપે, કારણ કે તે માટે ખરાં અભિનંદન તો વિશ્વપીઠના જોડણીયાને ધરે છે. તમારી જાણની જુદીજુદી જોડણીના વખતમાં પડ્યા કરતાં એ જોડણીયાને વધારા રહું તો ઠીક એમ મહેં નિર્ણય કરેલાં તેને વળગી રહો છું એ મારી ચોક્કસ. મારી ચોક્કસ અસિયત તે જતાં જાગવી રહો છું પણ Consistency જાગવી ગળતાં શીખ્યો છું ખરાં.

વારું, હવે ત્હમે પૂછાવ્યું છે તે જાગત લખું. અહિની પ્રભ સાહિત્યમાં કેવો રસ છે, સત્યાગ્રહ કેટલી અવસ્થિત હોય છે વગેરે જાગત મને કદી પૂછતા નહિ. હું તો આ સત્યાગ્રહ અસ ત્રણે હતો એટલે તે વિશે જ લખીશ. સુવર્ણચંદ્રક થી. રજીસ્ટ્રારામના નામનો છે એટલે સત્યાગ્રહ પરિકામાં તેમને ખેલેક પણ જાખ્યોતો.

સત્યાગ્રહ હોય નહોતો હતો એટલે માણસોની સંખ્યા ઠીક લાગતી હતી. તે દિવસના માનના અધિકારી ત્રણે મુદરથો શ્રી. ર. વ. દેવાઈ, શ્રી. રત્નમણિરાવ અને શ્રી. સુન્દરમ ત્રણેને જતાગર જોયા. તેમાં રમણલાલ દેવાઈને તો પહેલી જ વાર. રત્નમણિરાવને અગાઉ ધાળીવાર જોએલા પણ એ રત્નમણિરાવ છે એમ તો આ સત્યાગ્રહ જ પહેલી વાર બપરું, સુન્દરમને જોએલા પણ ગાંધીજીના સંજના કે વિશ્વપીઠના કાંઈ માણસ કદી એમ પારતો હતા. તમારા જવા પ્રમાણે તો તે મોટા કવિ હોય એમ લાગે છે. બહે.

આ મળે મુદરથોનો જુદાજુદા માણસોએ પેનપેનની રીતે પરિચય આપ્યો. અને લાગે છે કે પરિચય કરાવવાનું કામ તે માણસથી અધિકારિત પણ તેજ સાહિત્ય થી પારચિત હોય એવા માણસોને સેપિયુ જોડે. નહિંતર પરિચયમાં નકામી અંગત જાગતો બધું મારી જવા પામે છે. સાંભળનારાઓને એ બધી જાગતોમાં રમુજ પડે છે એ ખરું પણ એટલા ખાતર જ પરિચય આપવાનો કાયકમ રખાતો હોય તો મારે

વધી નથી. મને પરિચય કરાવવાનું કામ સોંપાય એવી ઇચ્છા થઈ હતી. પણ મારે બાવ કોણ પૂછે ? છતાં આપણે મળાશું ત્યારે હું કેવો પરિચય આપત તે તમને જણાવીશ. અત્યારે એ વિશે કંઈ નહિં લખું.

પરિચય પછી આંદ આપવાનો વિધિ થયો તે તો તમે સમજી શકો તેવું છે. તેમાં જ્યાં આંદ તૈયાર ન હતા એ તો ટીક : પણ તે બાબતનું કારણ. દર્શાવવાની જરૂર ન હતી. આપણે વણીદાર કારણે ઉપજાવી કાઢીએ છીએ ત્યારે જેની પાસે એ કારણો રજૂ કરીએ તે જ્યાં તે કારણો સાચાં તરીકે જ સ્વીકારવાના એવા ભ્રમમાં થા માટે પડતા હોય ? અથવા તો એ કારણો ઉપજાવવામાં આપણી લુહિએ એવું અપૂર્વ કાર્ય કર્યું છે કે જેની ખીલવોને સૂઝ ન પડે એમ શા માટે માનતા હોય ? તે મને સમજતું નથી. પણ આ તો હું ખીલ દિશામાં ચાલ્યો ; અને તે પણ દર્શાવતાં કારણો વસ્તુતઃ ખરાં હતાં કે નહિં તે ચોક્કસ જણવા વગર જ.

તે પછી અંદક સ્વીકારનાર દરેકને ઉત્તર આપણે એવી યોગ્યતા હતી. આવી જાતની સભામાં માન સ્વીકારનારને ઉત્તર આપવા જોઈએ કરવા એ મને કહેવાં વિચિત્ર લાગ્યું છે. માન આપવાની અને સ્વીકારવાની બન્ને ક્રિયા પ્રાચીન બની જતી હોય એમ મને લાગે છે. અને સ્વાભાવિક રીતે એમ જ બને છે કે માન આપનાર માન લેનારની—એના આરા અંગેની પ્રશંસા કરે અને માન લેનાર પોતાને ઘટે તેના કરતાં વિશેષ ગૌરવ મળ્યું છે એમ જલ્દી નમ્રતાપૂર્વક કહે તે કરતાં માન સ્વીકારનારને આવી સભામાં બોલવાનું ન જ હોય એવો નિર્બંધ કયો હોય તો મું ખોડું ? પણ આ માટે તો હવે જેને માન મળવાનું હોય તેવાઓની અને જેઓ માન આપવાનો પોતાનો ધર્મ સમજે છે તેવાઓની સભા મળવી જોઈએ. માનું સ્થાન શા કામનું ?

આ સભામાં શ્રી. ર. વ. દેસાઈ અને શ્રી. રત્નમણિરાવ તો એક એક બાવળ લાવને જ આવેલા એટલે મુશ્કેલી બાંધ સુદરમ માટે જ હતી. હવે આ બંનેનાં બાવળમાં શીટી વિગત હતી તે તો અત્યારે યાદ નથી. 'કોઈ' સ્થળે 'હાથ' ત્યારે વાંચી જાએ. તે પછી સભામાં જવાના વડિલ મુ. અર્પનદાસે બાંધ હાલત હતી. એટલે તેમને પણ બોલવું પડ્યું. પણ તેમનું બાવળ આ વખતે મને ખાસ યાદમાં જણાયું નહિં એટલે જ યાદ રહ્યું નથી. કેટલીક વાર તેઓ જલ્દી સાડું ખોલે છે એ તો તમે પણ જાણો છો જ.

તમારી તબિબત સારી હશે. ઉત્તર લખશો.

સિ. અવધૂત

તા. ૨૮ જુન ૧૯૩૫

બાઈ,

મારો અહેવાલવાળો પત્ર તમને મળ્યો હશે જ. ઉત્તર કેમ નથી લખ્યો ? કે ઉત્તર લખવા જેવું જ કંઈ ન લખ્યું ? દરે.

ખાસ કંઈ લખવાનું નથી. પણ એક તમને રમુજ પડે એવો જલ્દી જ સાધારણ અનુભવ મને થયો તે જણાવવા માટે જ આ પત્ર લખ્યું છે. એ સ્વિકાર પડેલાં એક

મિત્રને ત્યાં લગ્નપ્રસંગે નદીઆદ ગયે કાલે. સાધારણ રીતે નદીઆદ ચણીવાર જવાનું બને છે પણ લગ્નપ્રસંગે તો આ પહેલી વાર જ ગયે. ત્યાં ગયા પછી એ લગ્નપ્રસંગમાં બેટ તરફે આપણા એકમે સારાં પ્રતિભા ખરીદવાનું થયું. નદીઆદની જાનરનો કું જાનરનો એટલે ત્યાંજ અનુભવી એક સાધને લાગે લાગે ગયે. બેતણું દુકાનોમાં તપાસ કરતાં જણાયું કે રૂઝના ખાંચ પુતકે સિવાય બીજા ચોપડીઓ નદીઆદમાં મળતી નથી. એક દુકાનમાં તો એકાદશી માફાત્મ, સત્યનારાયણની કથા એવી એવી ચોપડીઓ જ મળતી હતી. નદીઆદમાં આવે અનુભવ થતાં તરત જ મને જૂતકાગની સાક્ષરમાળા યાદ આવી. નદીઆદની પ્રભમાં લગ્નનો બોલકુલ રસ નથી એવો નિર્ણય કરવાનું કું સાદસ ન કરું તો પણ આવી પરિસ્થિતિનું કારણ મને સમજાતું નથી. કાલ્ય અમરવાદ વડોદરા વગેરે નજીક છે એટલે નદીઆદ આવું સન્નિધિ બની ચુકું. સરસ્વતિઅંકનો એકાદ જાણ પણ નદીઆદમાં મેળાતો ન ન મને તે કેવું આશ્ચર્ય અને લગ્નની બેટનું વચન આપીને મેં તો મગાવી લીધું. આ અનુભવ તમને લખવા ખાતર જ આ પત્ર લખ્યો છે. નદીઆદના વર્તમાન સાક્ષરો (૧) વિશે કું કંઈ નિર્ણય નહિ કરું. તદ્મારે કરશે હોય તો ત્હમે જણાવો. હવે તો ઉત્તર મગશે ને !

મિ. અવધુત

I shall pass through this world but once; any good things therefore that I can do, or any kindness that I can show to any human being, or dumb animal, let me do it now. Let me not defer it or neglect it for I shall not pass this way again.

—John Galsworthy, in a note affixed to his desk.

સ્વપ્નેને શોધવાં ક્યાં ?

— સંખ્યા —

આપે એકાંત સ્થાને,
ગદન વન વિષે સંતિમાં, પશુધેરી,
એસી ગાળે ઘટામાં
વિદગ ! મધુર છ' ગાન પ્રેમાશ્રુભીનાં,
ઉલ્લાસે, સુકૃત ઢાસે,
સુખરિત કરજે મ'કેણે માધવીના
ફેવું. એ સ્વર્ગ તરું !
વિરલ સુખદશા જંબુ એવી અનેરી,
મીતો તારાં પ્રમાદી
જમ અવગણ્યે ; મર્મ આધાત યાશે ;
બંધાશે બંધનોમાં
વિદગ ! વિવશતા કેમ એવી સદાશે !
સ્વાનંદે સર્વદા છ',
વસી નિજ નિલયે, ગાન ગાળે અભંગ .
આ બાલુ આવળે ના ;
નિરખ નભપટે રેલતા દિવ્ય રંજ .

સંસારે સંતિ ક્યાં છે ?

હલહલપણુતા કારમી માનવીની !
આત્માની અલ કાળા,
હલુચિત કરતાં યુલ ક્રાંતિ સારીથી .
આરા ને ઊર્મિગાનો
સુકલિત મનમાં ચંચલાં મીનવારે .
સ્વપ્નેને શોધવાં ક્યાં,
નનનજલધિના ક્ષોભમાં પંખી ! મારે ?

અચીદાસ જ. કાળક્રિયા .

ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ

-મણિશંકર ભટ્ટ-

સંકરપ્રસાદ ૧૧૧૩

[વિ. સં. ૧૯૨૪ થી ૧૯૭૬ : ઇ. સ. ૧૮૬૭ થી ૧૯૨૩]

૧
પ્રસ્તાવિકા

ગુ

જરાતના પ્રાચીન સાહિત્યનીયની યાત્રાએ

સાતના પુનરુદ્ધારના પ્રારંભમાં ગુજરાતી કાવ્યદેવીનાં દર્શન કર્યાં અને તેમના ગુજરાતને તેમના કાવ્યની કાવ્યવાણીમાં તેનાં કાવ્યદર્શન પણ કરાવ્યાં. એમની કાવ્યવાણીને બહુધા નવીન પ્રચારકાર્પમાં મૂકવાનું પડ્યું હતું. આ જાણના મોવડનશમયુગમાં નરસિંહરાવે અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત કાવ્યાદર્શની સંમિશ્રિત રચના રસમૃદિમાંનાં બીજા એકમિત કરી તે વડે પોતાની નવીન કુસુમવાદિકા રચી. કુસુમવાદિકામાંથી ગૃથિતી કાવ્યકુસુમ-માળાના કુસુમનાં રૂપ, રંગ, જાત, જાતના, કષ્ટના અને સુમધથી ગુજરાતની નવીન કાવ્યશ્રમિ ખીલવા અને મહેલવા માંડી, એ જ અર્થમાં એક કાવ્યદર્શી કાવ્યકુસુમ એની કવિનાના પૂર્વોદ્ભાવ ગાવાનું શરૂ કર્યું. આ નવીન કાવ્યકુસુમને સ્થિરતા પામી કરી એના કવિને સ્વર્ગત વ્યક્તિત્વ આપ્યું અને પોતાનું સ્વર્ગત સ્વરૂપ પડ્યું. મણિશંકર રાવજી ભટ્ટ આ નવીન કવિ અને એમની કવિતાકાવ્યના 'કાવ્ય' ગુજરાતી કાવ્ય-દેવીના અમર કાવ્યમંદિરમાં મહાર સંજ્ઞાનાં છતાં સુંદર કાવ્યકુસુમની તાજગી ને મુકુમરતા 'કાવ્ય' ને ગુજરાતી સાહિત્યના અવર્ગત આદિમાં પણ મુગે સુધી અમર રાખે એવી મુશ્કેલી છે. 'કાવ્ય' ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓમાંના એક અમર કવિયાત્રાળુ છે.

૨

જીવનકથા અને જીવનપ્રવૃત્તિયો

મણિશંકર રાવજી ભટ્ટ જાતિએ પ્રખ્યાત નામર અધ્યાપક હતા. એમનો જન્મ એમના કવિમિત્ર 'કલાપી'ની જન્મશ્રમિ લાડી પાસેના આવડ ગામમાં ઇ. સ. ૧૮૬૭માં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ રાવજી મુકુન્દ ભટ્ટ અને માતાનું નામ મોતીબા. મુકુન્દ ભટ્ટ એમની જાતિમાં કવિ તરીકે જ્ઞાતિ આપેલા હતા. મણિશંકરનું પ્રથમ સન્ન ૧૮૮૩માં જામ નર્મદા સાથે થયું હતું. '૮૪ માં એ રાજકોટની કાર્યાલય દાખરૂકમાંથી મેટ્રિકમાં પાસ થયા. '૮૫ થી '૮૮ સુધીમાં મુંબાઈના ગેઝેટ-

દાસ તેજપાત્ર જાનાલયમાં રહી એ ઍલિન્સ્ટન કૉલેજમાં દાખલ થયા. ત્યાંથી '૮૮ માં ઍલિન્સ્ટન વિષય તરીકે રિસ્પેન્સરી લઈ એમણે બીજા વર્ગમાં બી. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી. '૮૯ માં સુરતની સરકારી હાઈસ્કૂલમાં કામ ચલાવે શિક્ષક તરીકે એમણે નોકરી સ્વીકારી હતી. આ જ વર્ષમાં કવિ તરીકે એમને અપૂર્વ ખ્યાતિ આપનાર 'વસંતવિજય' કાવ્ય એમણે રચ્યું. '૯૦ માં મુંબઈના કોલેજમાં દાખલ થઈ એમણે કાયદાનો અભ્યાસ આરંભ્યો. આ વર્ષે 'ચક્રવાકમિથુન' કાવ્ય રચી બીજા સુંદર કાવ્ય 'દેવયાની'ના એમણે આરંભ્યો હતો. કાયદાનો અભ્યાસ છોડીને એ વકીલશ મથા અને ત્યાંના કોલેજલયમાં એમણે વાઈસ પ્રિન્સિપાલનો હોદ્દો સ્વીકાર્યો. '૯૧ માં એમની કવિતાદેવી જેવી ગ્રેરક પત્રી નર્મદાનું અવસ્થાન થયું. '૯૨ માં નર્મદા નામે બીજી પત્રી સાથે એ લખાઈને ગયા. '૯૩ માં 'પ્રજાઓના ઇતિહાસ' એ માલામાના 'ઈન્ડિયન' ગ્રંથનો એમણે અનુવાદ પ્રકટ કર્યો. '૯૫માં 'સ્યાઈ-રામમંજુલા' માલામાં 'શિક્ષણનો ઇતિહાસ' એ પુસ્તક એમણે પ્રકટ કર્યું. કુમારશી જયસિંહરાવ ગાયકવાડના શિક્ષક તરીકે એમણે આ વખતે થોડાક વખત કામ કર્યું હતું. '૯૭માં જર્મન કવિ ગયેટ્ટ વિલ્હેમ ગીટ્ટરના એક વિભાગનો એમણે 'એક દેવીનો આત્મવર્ણન' એ નામથી અનુવાદ કર્યો. આ જ વર્ષે સ્વીડનબોર્ગના ધર્મ-શિક્ષાનો વાંચનાર્થ્યતા એમને પ્રતાપિ થઈ કે એનો લેખક જ જગતના સાચા ધર્મનો ઉપદેશક છે.

આ પછી 'પ્રજાઓના મહાપુરો' એ ગ્રંથમાલામાંના 'પ્રિન્સિપલ ઇન્ડિયન'ના અનુવાદરૂપનો એ અનુવાદક થયા. '૯૮ માં વકીલશ છોડી એ બાવનગર ગયા અને ત્યાંના કેળવણીખાતામાં ગયા. '૯૯ માં એમણે 'લખનુઓ અને તેના વિશ્વક્રમમાં દેવ' એ સ્વીડનબોર્ગીય નિબંધ પ્રકટ કર્યો. એ વર્ષમાં એમના પ્રિય પુત્ર 'પ્રાણુભાઈ' નવ વર્ષના વયમાં મૃત્યુ થયું. ૧૯૦૦ માં 'સ્વર્ગ' અને નરક' એ સ્વીડનબોર્ગના એક પુસ્તકનો એમણે અનુવાદ પ્રકટ કર્યો. ૧૯૦૩ માં એમનાં કવિમિત્ર કલાપીના કાવ્યસંગ્રહનું એમણે 'કલાપીનો ક્રેદાર' નામે સંપાદન ને પ્રકાશન કર્યું. ૧૯૦૫માં અધ્યાપક તરીકે શામળદાસ કોલેજમાં કેટલાક માસ કામ કરી વળી પાછા એ કેળવણી ખાતાની ઍલિન્સ્ટનમાં '૦૬ માં પાછા ફર્યા. '૦૮ માં એમણે 'સતીમંદાદ' (અશ્રુમતી) નાટક લખ્યું. '૦૯ માં એમણે 'શમન આત્મચરિત્ર' એ નાટક લખ્યું. '૧૧ માં કેળવણી ખાતું છોડી એ દિવાન ઍલિન્સ્ટન બદલાયા ને બાવનગર મહારાજના ખાનગી કામમાં રોકાયા. આ વર્ષે કલાપીનું અપૂર્ણ કાવ્ય 'દમીરકાવ્ય' એમણે પ્રગટ કર્યું. '૧૨ માં કલાપીરમિત 'માંલાં અને મુંદિલ' એ સ્વીડનબોર્ગીય નવલકથાનો અનુવાદ એમણે પ્રગટ કર્યો. એમનું ઍલિરોટલકૃત 'નીતિચરિત્ર' પણ આ જ વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થયું. ૧૯૧૪ થી ૧૯૧૮ માં 'લિટિય અને ફિંટી વિલ્હેમ' નામનાં-મહાન યુરોપીય વિમલ સંખ્યા લેખો પ્રસિદ્ધ ઘરતા-સાપ્તાહિકના એ તંત્રીપદે હતા.

સ્વીડનબોર્ગમતના પ્રચાર માટે વર્ષ ૧૯૧૫ માં 'Heart of India' દિવસનું ઉદ્દય-એ અંગ્રેજ શુદ્ધચિત્ર ગ્રંથાલયના એ તંત્રી થયા, તથા એમનું 'કુખી સંસાર' નાટક પ્રસિદ્ધ થયું. '૧૭ માં 'ગુરુવિદ્ય' નાટક એમણે લખ્યું. '૧૯ માં સ્વીડ

અને જાગૃતરાયની કાવ્યશૈલીના પાયાને અનુરૂપ છે છતાં તેમાં તેમની સ્વતંત્ર કાવ્યશૈલી પોતાની જ રીતિએ ઘડાઈ પોતાનું જ વિશિષ્ટ સ્વરૂપ ધરી લે છે. આરંભમાં કતિ દલપતશૈલીની દીર્ઘ લીધી પણ એમની મહામંથનપૂર્ણ સખળ કાવ્યશક્તિના પ્રાકટ્ય સાથે એ દલીપરની શૈલી એમને નિર્બંધ અને વર્ચ વિસૃતતાવાળી સાગતાં જ એમાંથી એ સવેગા મુક્ત થઈ ગયા. છતાં ઊત્તરી કોટિની એમની કાવ્યશક્તિ સામાન્ય જૂગિ ઉપર ઊતરી પડી એ કોષકોષ સ્થળે સામાન્ય પણ બની ગઈ છે. પૂર્વે ને પશ્ચિમની કાવ્યપૈલવતરી અખ્યાસમૃદ્ધિને પરિણામે પૂર્ણ વિકાસગતિએ વિદ્વતાં ગણુતર જ સંખ્યાનાં છતાં શુદ્ધ કાવ્યો પૂર્ણ શક્તિસામર્થ્યવાળાં મણિસંકરની ઉચ્ચ પ્રતિભાને જેમ આપે તેવાં આગ્રેષ્યાં છે એ તેો નિર્વંદ છે.

મણિસંકરનાં કાવ્યોની આનુપૂર્વો જોઈએ તો '૮૬માં ' મારી કીસ્તી ', '૮૭માં ' રમા ', ' ૮૮માં ને ૮૯માં રીમ્મ ', ' સ્વર્ગ મંગલે તીર ', ' પ્રિયા કવિતાને આશ્રામ ', ' મુગ્ધા ', ' અતિતાન ', ' ૮૯માં ' વરંતવિજય ', ' મિત્રને આમંત્રણ ', ' ૯૦માં ' રાજકુસને સંબોધન ', ' મતમતુર ', અહુને આવાહન ', ' સોહ સંકા ', ' ઉગાર ', ' અકરાકમિયુન ', ' દેવમાની ', ' રતિને પ્રાર્થના ', ' ૯૧માં ' ઉપહાર ', ' વિધુર કુરંગ ', ' ૯૨માં ' પ્રમાદી નાવિક ', ' ૯૩માં ' માનસસર ', ' ૯૪માં ' પ્રજુપ્તી ખાતર પ્રજુર ', ' અગતિમમ્મ ', ' ૯૫-૯૬માં ' પ્રજુપ્તમાં કાલજોષ ', ' ૯૬માં ' મુજ્જાને સંબોધન ', ' ૯૭માં ' વસવત્રાં નયનો ', ' આશા ', ' અરાધન સખા પ્રતિ ', ' રમતની માગણી ', ' ખેલા સોહીતો પ્રત્યુત્તર ', ' વિપ્રયોગ ', ' પ્રિયાને પ્રાર્થના ', ' ૧૯૦૨માં ' મહેમાનોને સંબોધન ', ' સ્વર્ગસ્થ દેવીને પ્રાર્થના ', ' સામર અને શશી ', ' ૦૩માં ' કલાક્ષેત્રે સંબોધન ', ' ૦૪માં ' અંદાને સંબોધન ', ' ૦૬માં ' કાલિંદજ ન્યુમેનની પ્રાર્થના ' અને ' ૦૮માં ' નવવ નિવેદન ' આ અનુક્રમમાં આખીએ કાવ્યમુદ્રિમાં રિયર તાશ જેવા તેજસ્વી કાવ્યતાલુઓ લીધી રહે છે.

ઉપરનાં કાવ્યોમાંથી હજીએ તારવણી કરીએ તો મણિસંકરની કવિજીવનને અમર રાખી રહે એવાં બહુ જ અજેઝત સંપૂર્ણ કલાકૃતિનાં મૌકિતકો તેો થોડીક જ સંખ્યામાં આવી ભવ છે. પણ એક પણ અમર કાવ્યકૃતિનો આસેખક વિરંજવ દલિ રહેવાનો અધિકારી છે અને કાંતો આ અધિકાર શુભરાતના વિવેચકોએ બહુમતીથી સ્વીકાર્યો છે.

(અપૂર્ણ)

ભારતીય સાહિત્યનું સંગઠન

કનેપાઝાલ મુનશી

હિન્દના દરેક પ્રાન્તમાં સાહિત્યવિષયક

અવગતિ પેદા થઇ છે. આ અવગતિને પરિણામે પ્રાન્તપ્રાન્તમાં અનેક સાહિત્યવિષયક સંસ્થાઓ અસ્તિત્વમાં આવી છે અને પ્રાન્તપ્રાન્તે એક મુખ્ય સાહિત્ય પરિષદ પણ સ્થપાઇ ચૂકી છે. પણ આવી સંસ્થાઓ સામાન્ય રીતે પ્રાન્તીય એકલતા મંદે ભળે છે. વળીવાર આપણને ઈંગ્લેન્ડમાં ઉદ્ભવેલી છેલ્લી સાહિત્યવિષયક અને સાંકારિક પ્રવૃત્તિની માહિતી હોય છે, પણ આપણી પાસેના પ્રાંતની પ્રવૃત્તિને જરા પણ ખ્યાલ હોતો નથી. ભંજાગમાં વડી રહેલા સાહિત્યપ્રવાહો કે એમાં ઊભળા સાહિત્યકારોની લેખનપદ્ધતિની ખંચાળ બહાર ફેટલાને ખબર છે ? હિન્દી નહીં ભોળતા એવા પ્રાન્તોમાં દુવસીદાસ કે ધરદાસનું નામ તો ભણીનું હશે, પણ હિન્દીમાં આજના સાહિત્યકારો જે પ્રવેગો કરી રહ્યા છે, તેની કાંઈને બાંધે જ માહિતી હશે. યુજસન બહારના સાહિત્યપ્રેમી હિન્દીએને, યુજસની સાહિત્યને ખ્યાલ મહાત્માજીની આત્મકથાથી જ થતો હશે; અર્ચાચીન યુજસને જે આત્મદલ્લસી સાહિત્યદર્શન મળ્યો છે તેને એમને જરા પણ ખ્યાલ નહીં હોય. અને કર્ણાટક, તામીલ નાડ, આંધ્ર અને કેરળમાં ઉદ્ભવી રહેલા નવસાહિત્યથી તો ઉત્તર હિન્દુસ્થાન તરફ અભ્યવયું છે.

પણ રાષ્ટ્રપ્રેમ કાલના જમાનાનું પરમચૂલ છે, અને બવિખનું પણ રહેશે. પણ પ્રાન્તીય પ્રવલો આખરે તો રાષ્ટ્રીય એકતામાં જ આત્મસંનિધિ પામવાનાં, અને જો હિન્દને રાષ્ટ્રવતી સંપૂર્ણ દશાએ પહોંચેનું હોય તો દરેક પ્રાન્તના સાહિત્યને સાર બેગો કરી સમગ્ર સાહિત્યમંચ ઉપલવી કાઢવી પડશે. આવી કારનીય સાહિત્યમંચ, હિન્દીકાર જ સકષ છે, અને દરેક પ્રાન્તના સાહિત્યપ્રેમીઓના પરસ્પરાવલંબી પ્રવલથી જ ભેગી થશે. આ પરિણામ આવશે ત્યારે જ પ્રાન્તીય પરિણામો સંપ્ર સ્થપારી-અખિલ ભારત સાહિત્ય પરિષદ સકષ જનશે. ૧૯૨૫ માં ભંધરથી હું યુજસની સાહિત્ય પરિષદના કાર્ય સાથે જોડાયો ત્યારથી આ ખ્યાલ મેં સંભળ્યો છે.

મયા એપ્રિલમાં મહાત્માજીના પ્રવુજપદે હંદોરમાં હિન્દી સંમેલન મળ્યું તે વખતે આ પ્રશ્ન વીરો મેં ફેટલાક હિન્દી સાહિત્યકારો જોડે ચર્ચા કરી. એ પરથી મને સાંધું કે આ ખ્યાલ ધણુના મનમાં વસ્યો છે, અને કાંઈક પ્રવલ કરવાનો વખત પણ આવ્યો છે. ભુદીભુદી પ્રાન્તીય ભાષાઓમાં સાહિત્ય સેવતા વિદ્વાનોને બેગા ભવવાનો પ્રવલ થાય તો તેને મહાત્માજી પોતે પણ અકારવા તૈયાર હતા. જો આ વસ્તુ થાય તો આન્તર પ્રાન્તીય સાહિત્ય સંમેલન તો આપોઆપ ઉભું થાય. હિન્દી સંમેલને તેથી નીચે પ્રમાણેનો દાન સીદાશે:—

“ દેવની પ્રાન્તીય ભાષાઓના સાહિત્યકારો સાથે સંબંધ સ્થાપવા તથા હિન્દી ભાષાની જિંદગી એમને સહયોગ પ્રાપ્ત કરવાના ઇચ્છાથી આ સંમેલન નીચે સંમેલના સભ્યોનેની એક સમિતિ બનાવે છે, અને એને અધિકાર આપે છે કે તે પોતાની સાથે જરૂર પડે બીજા ભક્તિઓનો ઉમેરો કરી શકે:—

ધી. કોવાલાલ મુનશી: મુચોન્ક (૧૦૧, એસએનસી રોડ, કોટ, કુંભાઈ)

.. ત્રિવિધર ચર્મા (જાણી પદ્મ)

.. દરિદર ચર્મા (મન્વી, દક્ષિણ ભારત હિન્દી પ્રચાર સંઘ, મદ્રાસ) ..

પ્રાથમિક કાર્ય ધ્રુવ સ્વયં એટલે આ સમિતિ ચોતાનો કાર્યક્રમ ચર કરશે.

પણ ને દાલાલી સ્થિતિ છે તેમાંથી જ્યારેને ચારે પ્રાંતીય સાહિત્ય વચ્ચે સંમર્ગ વધારવો જોઈએ, એક પ્રયત્ન થયેલા તરીકે સુચરવામાં આણું છે કે, એક હિન્દી માસિક એવું હાલુું કે તેનો એક એક વિભાગ અકેક પ્રાંતીય સાહિત્યને ચારે રાજ્યમાં આવે, દરેક પ્રાંતીય ભાષાના પ્રતિનિધિરૂપ સાહિત્યકારો દ્વારા, તે એને ચારે ભેગા લખે; અને એ ભેગાનો હિન્દી અનુવાદ એમાં પ્રગટ થાય, આ રીતે દર માસે આ માસિકમાં દરેક ભાષામાં લખાતા સાહિત્ય પર લેખ આવે, એ ભાષામાં સર્વતા ધોણિક સાહિત્યના કેઈ નમુના પણ પ્રગટ થાય અને તે ભાષામાં પ્રગટ થતાં ચારા પ્રકારની સમાસોચના પણ આવે.

આ પ્રયત્ને આ માસિકમાં નીચેના વિષયો રહેશે:—

- ૧ જુલાજુલા પ્રતિભા સાહિત્યક અને સાંસ્કૃતિક જનાઓની કુંઠી નેપા,
- ૨ પ્રાંતીય સાહિત્યોનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ. (આધુનિક સાહિત્યની ઉત્પત્તિ તથા એમાં રહેલા રાષ્ટ્રભાવ તરફ આવે પાત્ર બેંચે એવો)
- ૩ જુલીજુલી ભાષાનાં ઉર્મિકાવ્યો.
- ૪ પ્રાંતીય સાહિત્યોમાંની ઉત્તમ નવલિકાઓ.
- ૫ નવલકથા (કટોકે કટોકે).
- ૬ પ્રાંતીય શોકસાહિત્યનો પરિચય.
- ૭ એકાંકી નાટક.
- ૮ અમરજી સાહિત્યકારોનાં રેખાચિત્રો તથા તેમની રચનાઓનું સમાસોચન.
- ૯ અમરજી સાહિત્યકારોનાં સમીક્ષાઓ.
- ૧૦ જુલાજુલા પ્રતિભા સાહિત્યક તથા સાંસ્કારિક ગુણના.
- ૧૧ જુલાજુલી ભાષાના પુખ્તોનાં અવધોષો.
- ૧૨ પ્રાંતીય ભાષાનાં સામયિકોમાંથી આધુ સાહિત્યના ઉત્પાદ તથા તેનો હિન્દી અનુવાદ.
- ૧૩ પારંગી સાહિત્ય વિશે સંક્ષિપ્ત નેપા.
- ૧૪ પ્રાંતીય ભાષાઓમાં પ્રગટ થયેલી ઉત્તમ નવલકથાઓનો સાર.
- ૧૫ મધુલિપિ સંભાષી ચર્ચા.

આ માસિક ચાલી રીતે અખિત ભારતીય સાહિત્યનું મુજબર જનશે.

એ દરેક પ્રાંતની સહિત્ય પરિષદે, સાહિત્યની મંચમાં, અને રાષ્ટ્રીય ભાષા માટે તે ને આ પ્રયત્ન સંજન કાર, આ મેળવે ચારે રાજ્યનામાં કામ થયે હાલુું થશે અને દરેક પ્રાંતના લેલકાર સાહિત્યકારોને સતત પ્રયાસ મેરશે પાઠે, એ સાહિત્યકારો અને મંચેએ. પણ પરિચય છે, જેને ને. હું જાણી રહો છું. પણ મંચેએ અને પ્રાંતીય ભાષાનાં અર્થમાં પ્રગટ થયે પદા વિષયમાં રત્ન જેનાં નવલકથાને હું પારંગ. તરૂં તરીકે નેપા. આપમેળેએ અપા રેખાની સાહિત્ય પરિષદે, સાહિત્યનો મંચ જે અને સાહિત્યકારોને મદદા હું જાણી રહો છું. જેને આમાં મમ થો જેને ૧૯૩૫-૩૬ ૧-૨, એપ્રિલનો રોડ, કેટ, કુંભાઈ-એ હિતને કરશે.

અદલ ઇન્સાફ

(એકાંકી નાટક)

રમણ ત. વર્ણીય

: પાત્રો :

ધનિયો :	મીમ મનુર	પદ્મજી
રૂપાં :	તેની સી	દારુહાલો
કેશી :	તેમની પોતલજી	ધનિયાના મનુરમિત્રો
ધનિયાનાં બે ભાગો		ચેલીય, વડીલ ન્યાયાધીશ વ.

પ્રવેશ પહેલો

[સ્થળ : પોલીસ મનુર સાથે ન્યાં મનુરે તેમના મી-ભાગો સાથે છવનની રંગ-ભરિની પાળવ કપેલિવ હાથમાં મનુરે બાંધે છે. દરે કેટલીકે એકલી રૂપી તપલ વપર તો દિન પ્રક્રિયિત કમ્પુ નાદિયાએ બાળવાના ન હો છે. પણ પ્રેક્ષક વર્ગના અભાવે એ તારો ત્યાં ન દાખ રહે છે, ને તેની સાથે અનેક કમ્પુ છવનો ૫૨ ૫૩ પાલ પડે છે. છવન તાકાતના હવે થી નામનીય બને એ ખાલ જનુ એ લોકને નથી દેતે.]

આથી એ માલની એકલીમાં દેલિયા ત્યાંથી ધનિયો પડે છે. દિનજાની દારીકે મહેનવનો પાલ કાપવા એ ખાલે પડે છે. એવું થવ માગે તોસેવું હતી. એ આ તાકાતને તાપક. જનુ તાપકમાં અવસ્થ મણતાં કુલે એનામાં નદિ દેવા એ ત્યાં સમ, ત્યાં સાલુમારે, ત્યાં કોઈ સાલ્યનો મની કે ત્યાં મળેલમંવ ન્યાયારી એ છે સાહે અને સાળ મીલ મનુર. દિનજાલ મહેનવ કોઈ માંડ વીસ પચીસ એ કમાવ છે. આવા મનુરને તાપક રવાને એવ કાતા કદંબરીને કુલ ન વડે ? થોડે તો થવે બીલ તાપકને દેવા છે તેવા કાંઈકે સળધિ અને બાંધે તેને છે. પ્રેમાલ પાની છે, આર ભાગો છે. બીલ તાપકને દેવા છે એવલ તલસાલ કે કાપાનમ્પુ કાલ નદિ. જનુ એવું ન થવડું માનવદેવ તેના કરીરવા છે. એવું ન એવું સંભારી ને પ્રક્રિય તો નદિ મન થવું છે. સમ પ્રમાન થવાની એને પદત્યાકેસા નદિ દેવા. જનુ મુખી થવાની ને મુખી કરવાની, છવવાની અને કોલાતોને છવવાં સાળવાની વીજ કમા તો એલ મનમાં છે ન. આથી છે તેવા-આ નાદિયાને તાપક એકલીમાં પડે છે ; કાલે દાવ દાવ કાલ, વિચારથી થિંચવું બધું કેમ ન દેવા !

પાસે રતા કપર તનુ ભાગો કુલિયાનાં વીલ્ડ ભાગો સાથે રમે છે. પાળાંમાં નમ છે. કેટલાં અર્ધનમ છે. કોઈ કપડાં થોડે છે તે તો કાં તો અલિષ્ઠ મળે કે કુટિલાં છે. કેટલાં ભાગોનાં સારી સોરી એવાં અને થેલ આપર એવાં છે. કેટલાંનાં સારી કાંઈકે દીક છે તો થેલ એવાં વમેલાં છે. કુલાતમાં આ ભાગોને છવનની જરિયાલ પૂરવા સાધનોને પણ અચાવ છે એ રવપ દેવાલ તેવું છે. પડેમાં ભાગો રમે છે, પડેમાં કહે છે ; કાલ દસે છે કાલ રહે છે.

વાલની તાવિયા રૂપાં એકલીમાં દેલિયા પાસે બેસી માખા વીવે છે. બીજા તાવિયાને માલ એવે સંવન કે પ્રેમની કાલ કીલ કરી ભાગી ત્યાં એને માલે કુલાલ નથી નેડેલાં, કાલ કે કાલે ભાવપમથી એ દેવા એ બલબલિવ તો નથી ; પણ કોઈ ત્યાં ; આન તો તે કાલે ત્યાં ન છે. આવાં સાધાત્મ તાપક તાવિયા એકલી રૂપી કુવળમિ ૫૨ અભારે છે.]

[સમય : લગભગ સ્વાંજના સ્તંભ ૭]

- રૂપાં : વળી આજે પાછો જતાય કં લઈ આવ્યો ?
- ધનિયો : આજ પગારનો દાંડો હતો તે મદારા મનમાં કે હોદરાં 'ચાક' ખાશે.
- રૂપાં : આજ પગારનો દિ' તે બોલો તું સીધો ઘેર આવ્યો. આજ પીઠે જગાર કાઢ લાઈખ'મ નહિ મળ્યો હોય.
- ધનિયો : ના રે આજ તો નથી જો, પેલો...
- રૂપાં : આજ કેટલા મળ્યા ?
- ધનિયો : આજ અગિયાર મળ્યા, ત્રેમણી આઠ આના મુકાદમને આપ્યા.
- રૂપાં : એ મુલને દર મહિને ચાને હમ દે છે ?
- ધનિયો : ઝીના કપાળમાં ના ચોઈયે તો નોકરીએ કાણ ચલાવે ?
- રૂપાં : તે કંઈ મહત્તનો પગાર આપે છે ? આ મુલા મુકાદમોના જલમ પણ દિ' ઉમે ને વધતા જાય છે તો.
- ધનિયો : શું કરીએ, નોકરીની ગરજ એટલે આપે જ છૂટકાં ને ? નહિ તો માથુંસ ધટાડે ત્યારે પહેલો આપણે જ વાંચો ઘરે બેસવાનો આવે તો.
- રૂપાં : હમણાં એમનો દિ' ચડતો છે, પણ ગરીબની આંતરડી કઠણાવીને લે, છે તે પેલા એને રહેરહે ટુરી નીકળવાના, દિ' આપો લાકડાં, તોડવા મારુડીને ને મહત્તના માલ ખાવા એકઠી મુકાદમોને.
- ધનિયો : હોય, એ તો દુનિયા બધી એમ જ ચાલે છે.
- રૂપાં : પણ આજ તું સીધો ઘરે કેમ આવ્યો ? કે પાને આવ્યો છે ?
- ધનિયો : ના, તારા હમ, આજ તો નથી પધો, પણ તો' સદવારે કાપુ'તું'ને કે આજ તને ઠીક નથી, એટલે બેઠો આવ્યો. ને પેલાં પાણીનો પણ આજનો વાવડો છે કતી ? ને હું મરમાં ન હોઉં તો વળી પાછો નાંદકનો તને ચતાવે.
- રૂપાં : હજી એ મુલાના કેટલા બાકી છે ?
- ધનિયો : તે મહેને શી ખજાર ? આપણને મજુતા ન આવડે એટલે એ કહે એટલા આપવાના, તો ને તારી ગણ સુવાવડને રાણે એને વીસ દેવાના બાકી દતા ને સુવાવડવખતે બીજા આવીસ લીધા.
- રૂપાં : એટલે સાઠ ચણ ને ?
- ધનિયો : હા, તેમણી પાંચ વખત પાંચપાંચ આપ્યા એટલે હવે માલીસમાં પાંચ દેવાના બાકી રહ્યા ને ઉપરથી વાજ આપવાનું તે જુદું.
- રૂપાં : તે હવે કેમ કરીશું ? હવે કંઈ બે મહિના મદારાથી હામે નહિ જવાય. ને પાંચદસ રૂપિયાનો ખરચ આવી ઉભર છે તે જુદો, તો હવે આપણા જગનિયાને હામે લઈ જવ ને કે કાંઈ બે પેલા લાવતો માય.
- ધનિયો : હજી એને વાર છે. આ મહ વખતે મુકાદમ પાસે લઈ ગયો ત્યારે એણે કહ્યું કે હજી એતી ઉમર ન્હાની છે.
- રૂપાં : ત્રેમાં તું યહ મરું ? ચોડી એણે પગાર આપે, એ મુલા મુકાદમનું મોડું જ મોડું છે, એને એમાં પણ કંઈ આપણા દશે તો.

ધનિયો : એમાં તો સરકારનો કામદો છે ને ? હજી એને માંડ બાર વરસ થયાં હશે.

રૂપા : બાપો એ કામદો, આપણો હોકરો ને આપણે કામે લગાડીએ તોમાં સરકારના આપનું શું લુંટણ જઈ હશે ?

ધનિયો : સરકારનો કામદો છે એટલે એમાં આપણું શું ચાલે ?

રૂપા : આપણે પેટે પાટા બંધાયા હોય તે સરકાર એાહો બેચા આપે છે. કંઈ કાંઈ પડે, ને ચારજ આના લાગતો થાય તો આ પડાથુંને તો આંગણેથી ટળાય ને ?

[ચાખા વાળવાનું પૂર્વ જતાં રૂપાં ઢોં છે ને એકાદીમા જાય છે, એકાદી પાસે જમણે એક એકઠો આવે છે, તે ધનિયનના ટોલિયા પાસે દયામણું કુખ કરી કાંઈક માગવા આવ્યો હોય એમ કહેવા રહે છે.]

ટીકુડો : બાપુ, મ્હાડું પોરણુ હવે તો તપ્ત શાડી મળું છે (ખતાવે છે) એક નડું બલાવી દો ને. આ ઇનિયનને લઈ દીપું ને મ્હને નહિ !

ધનિયો : ને એટા, કાલે જરૂર આણી દઈય.

ટીકુડો : તે બાપુ, ત્હમે તો રોજ કામકામ કરે છે પણ ક્યાં લાવી દો છો ?

ધનિયો : ના, ના, ના. કાલે તો જરૂર આણી દઈય.

[હરખાતો હરખાતો ડાહ્યો રમવા દોડી જાય છે. બે મિનિટ થાય નહિ હોય ત્યાં ધનિયનની ઇતરી લખખી આવે છે. એણે માત્ર કૂટીકૂટી ધાપી પેરી છે. ડાહ્યો આવી કામગી વધ દેલિયા પર બેસે છે ને ધનિયાના માથા પર હાથ ફેરવે છે.]

લખખી : તે બાપુ, ત્હમે ટીકુડાને કાલ પોરણુ લઈ દેશો ને મ્હને કંઈ નહિ !

ધનિયો : (બાકાથી) તારે શું જોઈએ છે ?

લખખી : કેમ વળી ? જુલને મ્હારી પાસે કમળે તો છે જ નહિ.

ધનિયો : તો ત્હને પણ કાલ આણી દઈય.

લખખી : જરૂર, હો, પછી જોડું જોડું નહિ.

ધનિયો : ના, ના, જરૂર.

[હરખાતીદારખાતી ડાહ્યો રમવા દોડી જાય છે. ફરપી અવાજ આવતો સંભવાય છે. * ટીકુડા, ત્હમે બાપુ પોરણુ લઈ દેશો તો મ્હને પણ કાલ કમળે આણી દેશે. * મ્હાડાં બાળકોને કેલમાં જલલી પડ્યા હશે કે ?]

[બે બાર મિનિટ વાતાવરણમાં કાલે છે. માત્ર ચોક્કસથી વારે ધનિયાના પીંચ ઇતરનો કાલનો " આ " " આ " અંદરથી અવાજ આવ્યા હો છે.]

[ધનિયાએ એ એક મિનિટની વાત નિરૂપિત નહિ મેળવી હોય ત્યાં હાથમાં કંડો લઈ પડાણુ આવે છે. મરીબલતામાં પણ એવો મળ્યો પડાણુ એકાદીમા રમવાના વધ દોડે દોડી ધનિયાને પેશનો આપવનની જાય છે. મમલોતોજીતો ધનિયા કમો વધ પડાણુ પાસે આવે છે. પડાણુ ને લઈ વળી દયામણી આવે કમળની દોલતી ચેલવાને સમય નથી]

પડાણુ : કડું બે, આજ પગર ફરવા !

ધનિયો : હા, પણ આજે ચાલ ન કરો ?

પડાણુ : તુમારા આજકા વાપસ યા, ગરીબ આદમી સ્વમજ કર હમને ખેંદાત દે માફ દિયા.

ધનિયો : તો એક વાર વધારે, આજ તો દાણવાળા મારવાડીને પૈસા આપવાના છે.

પડાણુ : ઉમરો દમ કયા કરે ! આજ પૈસા નહિ ચલેગા, દમકું આજ પૈસા મંગતા છે.

ધનિયો : પહાનસાળ, આવતે પગારે જરૂર દમ દમ.

પડાણુ : તબ આજકા વાપસ કયું દિયા ? કયા દમ તુમેરે આપો નોકર છે ? દમ આપા, તો કુછ બી લેશ, વાપસ, થોડા કુછ બી દેના પડેગા.

[પડાણુને અવાજ સાંભળી રૂપાં બહાર આવે છે. ધનિયા બેઠેલા બેને પડાણુને કથ નથી, આવીને ધનિયાની આંતુમાં હાથી પડે છે.]

પડાણુ : ચલે દેર ચાલ કરો, હમારા નમાઝકા રેમ હોતા દમ.

રૂપાં : તે આવતા પમારે આપી દેશે, ના હોય તે કયાથી લાવે ?

પડાણુ : નહિ હોવે તો ચોરી કરે લે આવ. ઉમરો દમ કયા કરે ? પૈસા કુછ મફતમે આપા યા ?

ધનિયો : પણ આપવાની કેણુ ના કહે છે ? આવતે પગારે જરૂર આપી દમ.

પડાણુ : ના કહેનેથી તુમેરી કયા તાઆદ ! પૈસા તુમેરે આપકા છે ? આજ જ દેના પડેગા.

રૂપાં : પણ તમારા પૈસા શું કંઈ હમે આજ જવાનાં છીએ ? સગવડઅગવડ હોય ત્યારે વળી બેચાર દિ મોકું પણ ચાલ.

પડાણુ : દેખો હમેરી મરદ લોગમી આતમે તુમ સ્મૈરતલોગ મત બેસો.

રૂપાં : ના કેમ બોલે ? ના બેચો હોય તો મોટો મવંદર.

[રૂપાં આ સંજોગોને કથ ચસખ ધરે તો લોહ બેચું મરો એ વિષાદે પડાણુ જરા ડડો પડે છે. બેચા અવાજમાં રહેલી ' તાતમીથી ' બોલી વાલ છે.]

પડાણુ : બાઈ, હમ તો સજ દિસાળ આજ નહિ મંગતે, મગર થોડા કુછ બી દો.

રૂપાં : તે હવે તમારા કેટલા રૂપિયા નિકલે છે ?

પડાણુ : તુમ થોડા પૈસા દો, હમ અગી દિસાળ કર દેશે.

રૂપાં : (ધનિયા તરફ) ટાળીને મુલાને અડીથી.

[ધનિયા ધરમાં આવે છે અને એક પાંચ રૂપિયાની નોટ લાવે છે.]

પડાણુ : હમકું આજ દસ મંગતા દે.

ધનિયો : દસ તો નથી, આવતા પગારે બીજા પંચ આપો.

પડાણુ : નહિ, પૈસા નહિ ચલેગા.

રૂપાં : તુવો ભાઈ, દમણી પંદર દિયો તો હું અમેચ નથી જતી, તે હું કાગે જવા માંડીશ એટલે તમને દર પગારે દસદસ દરિયું.

પડાણુ : એ દમ કુછ નહિ સ્વમજતા, હમકું આજ દસ મંગતાં દે ઓર દમ દસ લેશ જ આજ વાપસ.

રૂપાં : (ધનિયાને) અમેને એ મુલાને અડીથી પાપ જાય.

- ચેલ : (રૂપિય) પણ આજ તો અગિયાર જ મન્યા છે. હોકરને કપડાં પણ લઈ દેવાનાં છે. હાથુવાળાને પણ ચોકું-ધણું આપવું પડશે ને ! ને વાલી ત્યારે વસાણાં ને લી સાવવાનાં છે તે ?
- ચેલ : (ધનિવાને) હોકરો કંઈ કપડાં વગર મળી નથી જવાનાં ; હાથુવાળાને તો આવવે પગારે આપવું તો પણ ચાલશે. ને મારે માટે તો જોઈ લેવાશે, પણ આ મુલાને તો ટાળો અત્યારે.
- [ધનિવાને ધીરે ધીરે વરખાં જઈ પાંચ રૂપિયા લઈ આવે છે, ને પહાણુને દસ રૂપિયા આપે છે પહાણુ ખાશી લપાડી પેસા મૂકે છે]
- પહાણુ : હવે અમારે કેટલા દેવાના બાકી રહ્યા ?
- ચેલ : (નોક જા કાઢીને જુને છે, ધનિવાને ને રૂપાં એકાદ ચિત્તે જવાનની શબ્દ જોતાં નોકજીવે સ્થાને હાંધી માંડી જુને છે.) દેવો પહેલેથી જીલ યા. ઝોર પીછે લુખને દુશરા આલીસ લીધા, તો મુળ ખીલેલે સાંઠે ઘુચ.
- નિયો : પણ મહેં તુમને પેસા પાછા આપ્યાંતા ને ?
- પહાણુ : હો સજ કુલ કાંઈર લીખેલા હવ, દેવો પાંચ લી ખીલકર તુમને પંચવીસ દીધા તો ઝોર એ રૂં દસ દીધા અજ તીસ ઝોર પાંચ ખાકી-એ તો બરાબર હવ ના !
- નિયો : (અવધા વગર) હા, એ બરાબર.
- પહાણુ : ઝોર સાંઠે રૂપિયા કા નિયાજ.
- ચેલ : સાંઠે રૂપિયાનું કેટલું બ્યાજ થયું ?
- પહાણુ : સાંઠે રૂપિયા કા બારા રૂપિયા નિયાજ.
- ચેલ : ચોપ બાપર, એટલું બધું નિયાજ ? આ હમારો હાથુવાળો તો મહિને દાઢી એક રૂપિયા પર એક આવેલો લે છે.
- પહાણુ : તો તુમ મીન લો, હીસસે તો હમારા નિયાજમા રર બ્દોલ કમી હવ, હમારા ધરમમેં નિયાજ બ્દોલ લેનેમ મના હે, તો હમ મરીન મીમસેં બ્દોલ નિયાજ કમી નહિ લેતે. દેવો જગી હમ ચોપ રોઝસેં મુલકમેં અને વાપે તો હમારા પૈસા તુમ દર પગાર રેતેં રહેના.
- [લેખાંશો કાઢ જવાન નથી આપવું, પહાણુ બપ છે. અને હાલોજીનું જમગીન વાતાવલ્યુ વધુ ગમતીનીલડું લાગે છે. ધનિવાને નિશ્ચય થઈ ખાઈવાસ પર પડે છે ને રૂપાં ચોકીનાર નિચાર કરી જતી રહે છે.]
- ચેલ : હવે આવા મુલા પામેથી પૈસા લેવા જ નહિ. પૈસા ના દોષ તો કુળ ચેલી લેયું, પણ હન ઉડે ને આતી ગાળો કેમ સહેવાય ?
- ધનિવા : મું કરીએ ? ના છલો લેવા પડે ને ?
- ચેલ : હો, આમથી જ બહાર નીકળાય તો જોગ ન્હાવાં. ચલો હવે મારો ભાત ચર્ચ મો છે. હોકરને દુઁ મોલાવી લાવું.
- [રૂપાં ધનિવાનાં હોકરને લેવાવવા બદ છે. ધનિવાને આવે હાથ લાગે પાડો રહે છે.]

પ્રવેશ બીજો

[રૂઘણ : તે જ બોસરી, બવરના ઉપર મુજબ. ધનિયો દોલિયા પર સૂતો છે. રૂપાં અને ડાકાં બોસરીમાં સૂતાં છે. રૂપાં સૂતીસૂતી પાસાં ફેરવ્યા કરે છે, ને વેલના થતી લોખ તેમ “ હંદ, હંદ ” હાપટી કર્યાં કરે છે.]

[સમય : તે જ દિવસ : રાતના લગભગ છોક વયા હશે.]

ધનિયો : રૂપાં, ત્હને કંઈ થાય છે ?

રૂપાં : મને સખત દુખાવો ઉપડ્યો છે. તું જરા અંદર બતી પેટાવ.

ધનિયો : હું દાયણને બોલાવી લાવું ?

રૂપાં : ના, ના. દાયણની કંઈ જરૂર નથી, જરા બતી પેટાવીને ખંડાશાંધી ડાસીને જ બોલાવ ને ?

ધનિયો : પણ દાયણને બોલાવશું તો કીક પડશે.

રૂપાં : ના રે એનું મુખનું મોઢું તો બહુ મોઢું છે. એવો રૂપિયો તકામો નથી આવ્યો. હતા તે તો પેલો ખુલો થઈ ગયો...એ...ર...આમ, હવે તું જરા ઉતારવ કર.

[ધનિયો અંદર જઈ દીવો કરે છે. રૂપાં અંદર જાય છે. ધનિયો ખંડાશાંધી ડાસીને બોલાવી લાવે છે. ધનિયો લગભગ હાથ રજૂ દોલિયા પર બેસે છે. અનુભવજન્ય ડાસીને અસ્વસ્થિતિ સ્વભાવમાં બાર નખી લાગતી]

ડાસી : આવો મરદ જેવો મરદ થઈ એમાં શું મહારાય છે ? બગવાન સી સારાં વાનાં કરશે.

[ડાસી બોસરીમાં જાય છે, ને બારણું બંધ કરે છે. અનુભવજન્ય ડાસીમાં ધનિયો બેસી રહે છે. પાંચમી રૂપાંને વેલનાખર્ચો અવાજ બારણાંની ફાટમાંથી આવે છે. આમ લગભગ અર્ધો કલાક પીંચેા દરેક થોડીવારે અંદરથી નવાં જાંબેલા બાગડોરો રડવાનો અવાજ આવે છે. ધનિયો એક બેઠો નિઃશ્વાસ નાંખે છે ને ટલેક થઈ બોસરીમાં આંશ મારે છે. પાંચેક મિનિટ ડાસી બારણું ઉપાડી બહાર આવે છે.]

ડાસી : હે ધનિયા, પાણીગોળ દે. લાગવાને એવો દિકરા દીવો.

ધનિયો : પણ બગવાન ડેટલો નથી દેતો ને ? [બિના પ્રયત્ન ધનિયાથી આઠડું એવાઈ જવાયું.]

ડાસી : એનું માં બોલ. આજ દિકરા કેને ત્યાં છે ? લોકો બિચારા લીકરાની દાયમાં ને દાયમાં મરી જાય છે તે ખગર છે ? એમ કહે કે બગવાનના તો તારા પર આર દાય છે.

ધનિયો : પણ રૂપાં કેમ છે ?

ડાસી : રૂપાંને છે તો કીક, પણ જરા હંડી થઈ ગઈ છે તો તું જરા પીણ પર જઈ લાવ લાવ આવ !

ધનિયો : જરા મારો હાથો અંદરથી લાવો ને.

[ડાસી અંદરની રૂપાંને લાવી ધનિયાને આપે છે.]

ડાશી : નેજે પાછો તું ત્યાં પીસા ના બેસતો,
ધનિયો : અરે ના, ના, આ અગવડી પાછો આવ્યો,
ડાશી : ને જો જરા કોંચામળિા લાવજે કે ઝટ મુણ લાવે,

[ધનિયો કનડા પહેરે છે, ડાશી અદા બધ છે, કનવામાળી પેસા કાઢી
ધનિયો ચલ્લી લુલે છે, ને તીક્ત અને વાળક નાખ્યોને મજવામા મૂકી એક
નિઃશ્વાસ નાંખી બધ છે, ને મર્યા-ફિજાઅ પાળી ગીરવતા ફેલાઈ રહે છે,]

[પકડેા પડે છે]

પ્રવેશ ત્રીજો

[સ્થલ પહેલ તારાનું એક ઘડુનું પીડું. પીડામાં દસબાર મનુર ઘડું પીનાં ને દાદા
હીડી કર્યા છે. બાસત્રા પાસે દેવલપુરની નાખી ઘડુની કુકાનને પાવસી માલીક છેડે
છે, ઝણુ નોકરો આસ બરી બરીને પરાકોને આપવામા અને ખાળી આસ પિાવના માપમા
પેલાવવા છે હોડોની અવરજવર પાણુ જ છે. પીળી પાપડી પણ કવચિત્કવચિત્ કુકાનની
આર આંકા ખાસતી જણાય છે.]

[સમય: તે જ દિવસ : સતત અધિકારોને સુમાર]

[ધનિયો પ્રવેશ કરે છે, ઘડુના પીડાના બાજુ પાસે પાસે ૧ બેચણ
મનુરધિયો સ્થાને મળે છે, ધનિયો ત્રેમને કમા રાખે છે.]

ધનિયો : કચરા, કોષ, ચાર આના દે,

કચરો : હવે...જા...જા, પેસા વ...વચર પી...વા હીદ આ...બો...કુ કોણુ ?
ક...કચરો,

[હાથ હોડાવી લપડતો લપડતો બધ છે, ધનિયો ખીલ તરફ વરે છે,
તે પણ ધનિયોને થકો મારી દસતો કરી આગળ નર છે, એક મનુરના બે
ચાર મનુરો છેડા છે, ધનિયોને એધાળી એક મનુર બોલાવે છે ને ધનિયો
તે વડે બધ છે.]

પહેલો મનુર: અરવા, આજ પગારનો દિને આટલો મોડો !

ધનિયો : મ્હારી બાવડીની તનિવત ઠીક ન્હોતી, ને હમણાં જ દોકરો આવ્યો, તે
થોડો ઘડુ મેલ આવ્યો છું,

બીજો મનુર: તો તો બાજ કંઈ ઝડિપાણી થયા દે,

પહેલો મનુર: મેલ, હવે કંઈ પીસા વચર જણાય છે ? આજ તો ન અરવા દઇએ,

ધનિયો : ના કાક, આજ નહિ, મ્હારે ઘડુ લાઇ જલડી જતું જ ભેગ્યો,

[ધનિયો કલ્પા વળ કરે છે પહેલો મનુર, મેલે હાથ મેચા બેસાડે છે,
નોતર આવી ઘડુનાં આસ મૂકે છે, શેલ પીવાની દેવળેલ ધનિયો ઘડુની
માફક વધવા લપડાય છે એલ મનમાં પીસા ન પીવાના બાવ વચે કુદ
માટે છે, ખીલ મનુરો આસ વપાડે છે.]

પહેલો મનુર: આલ, લાઇ મે, જતું હોય તો જાજે, હમે કંઈ ત્દને શકવાના નથી, પણ
આ પીવામાં તે કેટલી વાર લાગવાની છે ?

[ધનિયો આસ વધારી લે છે અને મજાકથી બધ છે, આસ ખાલી
થઈ, ખાલી આસવાળે હાથ મુજવા લાગ્યો, આસ મૂકી તે વડવા લાગ્યો.]

પ્રવેશ બીજો

[સ્થલ : તે જ બોસરી, બાવરણા ઉપર મુજબ. ધનિયો ટોલિયા પર સૂતો છે. રૂપા અને ડોહરાં બોસરીમાં સૂતાં છે. રૂપાં સૂતીસૂતી ખાસાં ફેરવ્યા કરે છે, ને લેતા થતી હોય તેમ “લંદ, લંદ” હસપટી કર્યાં કરે છે.]

[સમય : તે જ દિવસ : રાત્રીના લગભગ દસેક થયાં હશે.]

ધનિયો : રૂપાં, ત્હને કંઈ થાય છે ?
 રૂપાં : મ્હને સખત દુખાવો ઉપડ્યો છે. તું જમ અંદર જાતી પેટાવ.
 ધનિયો : હું હાથબુને બોલાવી લાવું ?
 રૂપાં : ના, ના, હાથબુની કંઈ જરૂર નથી, જરા જાતી પેટાવીને પડોરામાંથી ડોશીને જ બોલાવ ને !
 ધનિયો : પણ હાથબુને બોલાવશું તો ઠીક પડશે.
 રૂપાં : ના રે એવું મુછડું મોઢું તો બહુ મ્હોઢું છે. એવો રૂપિયો નકામો ત્યાં બાળ્યો, કતા તે તો પેલો મુલો લઈ ગયો...એ રે...આલ, હવે તું જરા ઉતારણ કર.

[ધનિયો અંદર જઈ દીવો કરે છે. રૂપાં અંદર નથ છે. ધનિયો પડોરામાંથી ડોશીને બોલાવી લાવે છે. ધનિયો સમઘે હાથ દઈ ટોલિયા પર બેસે છે. અનુભવજ્ઞ ડોશીને વસ્તુસ્થિતિ સ્વમજતાં પાર નથી લાંબતી.]

ડોશી : આવો મરદ જોવો મરદ થઈ એમાં શું મજરાય છે ? લગવાન સૌ સારાં વાળાં કરશે.

[ડોશી બોસરીમાં નથ છે, ને આસપાસ ખંધ કરે છે. અનુભવજ્ઞ દશમાં ધનિયો બેસી રહે છે. પડીપડી રૂપાંને પેટનાલથોં અવાજ બાસપાંની ફાટમાંથી આવે છે. આમ લગભગ અર્ધો કલાક નીચો હશે. ધોડીવારે અંદરથી નવા જન્મેલા બાળકનો રડવાનો અવાજ આવે છે. ધનિયો એક કાંઠો નિઃશ્વાસ તપ્પે છે ને હસે થઈ બોસરીમાં આંસ મારે છે. પવિત્ર મિનિટે ડોશી આસપાસ ફાટી બહાર આવે છે.]

ડોશી : હો ધનિયા, ધાણુબોય રે. લગવાને ગોથો દિકરા દીધો.
 ધનિયો : પણ લગવાને રેડલા નથી દેતો ને ? [વિના પ્રવળ ધનિયાથી આટલું બોલાઈ જાય.]
 ડોશી : એવું મા બોલ, આજ દિકરા કેને ત્યાં છે ? લોકો બિચારા દીકરાની હાથમાં ને હાથમાં મરી નથ છે તે અમર છે ? એમ કહે કે લગવાનના તો તારા પર ચાર હાંથ છે.
 ધનિયો : પણ રૂપાને કેમ છે ?
 ડોશી : રૂપાને છે તો ઠીક, પણ જરા કંઠી થઈ ગઈ છે તો તું જરા પીણા પર જઈ દારુ લઈ આવ !
 ધનિયો : જરા મ્હણો કમઝો અંદરથી લાવો ને.

[ડોશી અંદરથી કમઝો લાવી ધનિયાને આપે છે.]

ડોશી : એને પાણી તું ત્યાં પીસ ના બેસવે,
 બનિયા : અરે ના, ના, આ અરુણી પાણી આપ્યો.
 ડોશી : ને ને ત્યાં જિંદગામિલિ લાવજો કે કદ મુબ્લ લામે.

[બનિયા કાંઈ ખેડે છે. ડોશી અદલ બધ છે, દયશામાળી પેસા કરી
 બનિયા મળી જુદે છે. ને નીકલ અને ચામચ નાનકે ચળચળા મૂળી પેસ
 નિઃશ્વાસ નાંખી બધ છે. ને મરખાં-ફૂંચામ પાણી નીચળા ફેલાવ રહે છે.]

[પડદો પડે છે]

પ્રવેશ ત્રીજો

[સ્વેચ્છા જોડે ગાજી એક ઘાનુ પીઠી. પીઠામાં રસનાર મજૂર ઘણી પીઠાં ને લાકડા
 લીટી ભરાં પેસા છે. આજના પાંચે રેવકપુરાથી નાખી ઘાનુની ડુકાનનો પાછો પાછો પિંડો
 છે. જનુ મોઝો આસ બની થઈને પાછોને આપવામાં અને પાછી આસ પેલાવા મરખાં
 પેલાવા છે થોભાની અવજનનાર મજૂર ના છે. પીચી પાવડી જનુ કાચિરુવમિરુ ડુકાનની
 આસ આંધ્રી મારતી અનુભવ છે.]

[સમવા તે ના રિવઝ : કાનના અવિચારોનો સુવાદ]

[બનિયા પ્રવેશ કરે છે. ઘાનુ પીઠાના બારણા પાસે પાસે ૧ બેસનું
 મજૂરાવિરો સદામે અને છે. બનિયા નેમને કળા રાખે છે.]

બનિયા : કમર, દેમ, માર આના દે.

કમરો : હવે...હવે...હવે. પેસા વ...રમર પી...વા લીડ આ...બ્યો. નુ ઠેલુ ?
 હ...કમરો.

[હાથ ઢોઝાની કમરો કમરો બધ છે. બનિયા બીબ તાર વગે છે.
 તે જનુ બનિયાને મળે મારી રતો કરી આજના બધ છે. એક મુબ્લ મે
 મા મજૂરો પેસા છે. બનિયાને મેલાઈ એક મજૂર મેલાઈ છે ને બનિયા
 તે વાર બધ છે.]

ખેડો મજૂર : અરે, આજ પચારો દિને આરમે મોડો ?

બનિયા : મારી અરુણી તનિવડ હીક ન્દોલી, ને હમણાં ના દોડો આઓ, તે
 થોડા ઘાનુ પેસા આઓ તું.

બીજો મજૂર : તો તો આજ કંઈ કઠિયાઈથી થય દે.

ખેડો મજૂર : નેમ, હવે કંઈ પીચા વમર જમવા છે ? આજ તો ન જવા કહ્યો.

બનિયા : ના કાઈ, આજ નહિ. મારે ઘાનુ લઈ જવો જવું જ નોંધ્યો.

[બનિયા કાંઈ વળ કરે છે ખેડો મજૂર, બીજો હાથ બંધી પેસા છે.
 મોર આવી ઘાનુમાં આસ મુકે છે. રોજ પીવાની રેવકપુરા બનિયા ઘાનુની
 મારા મજૂરી લગવાન છે બેસા મરખા પીચા ન પીચાના આન પાંચે મુક
 માથે છે. બીબ મજૂરો આસ કપાડે છે.]

ખેડો મજૂર : આસ, લઈ લે. જનુ દોષ તો જાણે, હવે કંઈ ત્વને થોડવાના નથી. પણ
 આ પીચામાં તે કેટલી વાર લાગવાની છે ?

[બનિયા આસ કપાડી છે છે અને અમરણી બધ છે. આસ મારી
 મજૂ, ખાલી આસનારે હાથ મુજબ લાઓ. આસ મૂળી તે કાંઈ લાઓ.] -

ધડેલો મનુષ્ય : (ધનિયાનો હાથ પકડી) અલ્યા, એટલામાં ક્યાં ચાલ્યો ? બેરી તારા એકલાને જ છે કે શું ?

ધનિયો : ના, ના, મ્હારે હવે જવું જ નોંધ્યો.

બીજો મનુષ્ય : જા. તો લાલે જા. પણ એજે હમારા બધાના પૈસા આજ તારે ચૂકવવાના છે.

ધનિયો : વળી કોક કાંઈ પામ્યું. આજે તો મ્હારી પાસે પૂરતા પૈસા મ નથી.

[હાથ હોડાવી ચાલવા માંડે છે, ને ઘડુ વેળનાર પાસડી બેઠો છે ત્યાં આવે છે.]

હારુવાળો : કેમ અલ્યા ! પરમ દિવસના બાક આના બાકી છે તે નથી આપવા કે શું ?

ધનિયો : એવું તે હોય કે કોઈ દિ' તમારા પૈસા હુબાબ્યા છે શેક ?

હારુવાળો : તો ચાલ, આજના ચાર આના તો કદ !

ધનિયો : (ખીસામાંથી ચાર આના કાઢી) લ્યો. ને મ્હારે એક જામામાંની બાટલી નોંધ્યો.

હારુવાળો : (નોકરને) અલ્યા એ પૈસા બપોટમાંથી એક બાટલી લાવ તો : (ધનિયા તરફ ફરીને) કેમ આજ કાંઈ જલસોળસસો છે કે શું ?

ધનિયો : ના રે શેક, હમારે ગરીબ માણસને તે વળી જલસા કેરા ? એ તો મ્હારી બાપડી સુવાવડમાં છે ત્હને રીતે ઘસવા નોંધ્યો છે. નો નો એકદમ એકદમ જાંચામાંની આપજો હોં !

[નોકર લાવી ટેબલ પર મૂકે છે.]

ધનિયો : શેક, આના કેટલા પૈસા છે ?

હારુવાળો : પોણા બે રૂપિયા, ચાલ, કદ ઉતારવો થા :

ધનિયો : (બાટલી પકડીને) શેક, કાલ એના પૈસા દહ દહરા.

હારુવાળો : (બાટલી પકડી) જા, એ નહિ બને, હજી પેરમદાવાના પૈસા તો ચૂકવ્યા નથી,

ધનિયો : તે બધા જ કાલ દહરા.

હારુવાળો : જા, જા, મ્હેણે સાદુંકરનો દીકરો ચપતે આંખો છે તે પૈસા લાંબી આવ.

ધનિયો : શેક, જલસાના સોગમ ખાંધને કહું છું કે કાલે જરૂર તમારાં બધાં પૈસા ચૂકવી દહરા.

હારુવાળો : તો જા'કાલ બાટલી લાઈ જાવો.

ધનિયો : પણ શેક, મ્હારી બાપડી સુવાવડમાં છે, ને એને માટે હમાણાં જ હારુની જરૂર છે.

હારુવાળો : ત્હમાં હું શું કરું ? ઉતર દેઠો. બાપડાનો માલ છે, ચાલ હોડ.

[અમ જે વચ્ચે બાટલી મળે એવડાણે ચાલી. ધનિયાની આંખો

કુસ્સાથી કે નસાથી લાલ થવા માંડી છે. એ આંખો મારી એ બાટલી

પુચવી લે છે. હારુવાળો પાસડી ઉભો થવાનું છે—તેના માથા પર બીજી

દાણે બાટલીના એવી અવડાવાવી મ્હેણે અનાજ થાય છે. ધનિયો પોતે ને

કહું તે મેઠ વેબડાણે થાય છે. બે મોઢાં આવી એને પકડે છે. એટલામાં

બે પોલી પાપટીવાળા પોલીસ ફુકામમાં ફાગલ થાય છે તે ધનિયાને મારે છે.
પાસેથી દારુવાળાને ઘેટાંમાં નાંખી ફોરિપટ્ટ પર લઇ જવામાં આવે છે.
સોડોના ટોળા વચ્ચેથી ધનિયાને પોલિસો ત્રણ મારતા મારતા લઇ જાય છે.]

ધનિયો : (પોલીસને-આગ્રહજીવણ) જાણવાર, મ્હારી આપટી મરવા પડી
છે. મ્હને ઘેર જવા દો.

પોલિસ : (એક તમાચો મારી) હવે ત્યાં સીનો ચોડી પર. બહુ મ્હોટો ચાકુ-
ધાર છે ને કે ત્હને હવે ઘેર જવા દે.

[ધનિયાને પકડા મારી પોલીસો લઇ જાય છે.]

[પકડે પડે છે]

પ્રવેશ ચોથો

[સ્થાન : મેલ્ટરૂટની ડેઈ, એક હમ્પાસન પર મેલ્ટરૂટ બેઠા છે. અલ્બુબાબુ ત્રણેક
માથુએ છે. સ્થાને થોડા વજીરો બેઠા છે. દારુમાં બેઠી થાયે ધનિયાને એક ખૂણામાં કબો દાખલ
છે, બે પોલિસો એની આજુબાં કબા છે.]

[સમય જીને રિવઝ : બથોરના ભારેઓ મુખાર.]

[સરકારી વજીલ કબા થાય છે. ધનિયાને આવળ કાઢી પાછામા
કબો કરવામાં આવે છે. ને મોટના નિવમનુસાર પ્રશ્નાવલિ દારુ થાય છે.]

સરકારી વકીલ : ત્હારું નામ !

ધનિયો : ધનિયા કરસન.

સ. વકીલ : ત્હારી ઉંમર કેટલી ?

ધનિયો : સાહેબ, બરાબર ખતર નથી, પણ ત્રિસેક થયાં હશે.

સ. વકીલ : તું ચોરી છુટકાટ કરે છે કે બીજે કોઈ વધે ત્હારે છે ?

ધનિયો : સાહેબ, હું ચોરપુરાનો નથી. હું મીઠમાં મનુરિએ બાઉ છું-ને.

સ. વકીલ : હા, તું બહુ મ્હોટો ચાકુધાર છે. મ્હારે આવળ નથી સાંભળવું.

ધનિયો : સાહેબ, પણ મ્હારે પાંચ ટોકરાં છે !

સ. વકીલ : (ઝડપણે) તે મ્હારે બાજુવાની જરૂર નથી. હું પૂછું તેટલા સવાલના
જવાબ આપ.

[ધનિયો રૂંધે છે, મારુએ હાજીગ નેચે છે.]

સ. વકીલ : કાલે રાત્રે અગિયાર વાગ્યે ત્હેં સોરામજી શેલના માથા પર દારુની પાટલી
મારી એ વાત સાચી છે ?

ધનિયો : હા, સાહેબ, પણ...

સ. વકીલ : પણપણ મ્હારે નથી સાંભળવું. તું મુઠો કણુ કરે છે ખરું ને ?

ધનિયો : હા સાહેબ, પણ મ્હારી જાણી...

સ. વકીલ : એ સાંભળવાની મોટીને જરૂર નથી. (મેલ્ટરૂટ તરફ ફરતે) નામધાર,
આરાપી મુઠો કણુ કરે છે.

[પોલિસ ધનિયાને જાણુ પર લઇ જાય છે. ધનિયો મેલ્ટરૂટ તરફ
જે દાખ એડે છે.]

પહેલો મનુર : (ધનિયાનો હાથ પકડી) અધ્યા, એટલામાં કેપાં ચાલ્યો ? ગેરી તારા એકલાને જ છે કે શું ?

ધનિયા : ના. ના. મ્હારે હવે જવું જ એછએ.

બીજો મનુર : જા તો સહે જા, પણ એને હંમેશાં જધાના પૈસા ચાજ તારે ચૂકવનાના છે.

ધનિયા : વગી કોક દાંડા ખાઈશ, આજે તો મ્હારી ખાસે પરતા પૈસા ૫ નથી.

[હાથ છેડાવી ચાલવા માંડે છે, ને દારુ વેચનાર પાસેથી બેઠો છે ત્યાં આવે છે.]

દારુવાળો : કેમ અધ્યા ! પરમ દિવસના આઠક અળા ખાટી છે તે નથી આપવા કે શું ?

ધનિયા : એવું તે હોય ? કોઈ દિ' તમારા પૈસા કુળાવ્યા છે શેક ?

દારુવાળો : તો માલ, આજના ચાર આના તો કાઢ !

ધનિયા : (ખીસામાંથી ચાર આના કાઢી)- હોય, ને મ્હારે એક જામામાંની ખાટલી એછએ.

દારુવાળો : (નોકરને) અધ્યા એ પૈસા કખાટમાંથી એક ખાટલી લાવ તો. (ધનિયા તરફ ફરતે) કેમ આજ કાંઈ જલસોવલસો છે કે શું ?

ધનિયા : ના રે શેક, હમારે મરીન માથુસને તે વગી જલસા કેપા ? એ તો મ્હારી ખાપડી સુવાવડમાં છે રહેને ડીરે વસવા એછએ છે. જો' જો એકદમ એકદમ જામામાંની આપત્તે હોં !

[નોકર સાચી રખાવત મૂકે છે.]

ધનિયા : શેક, આના ફેટલા પૈસા છે ?

દારુવાળો : પોણા એ રૂપિયા, ચાલ, કાઢ ઉતારવો થા.

ધનિયા : (ખાટલી પકડીને) શેક, કાલ એના પૈસા દહ દહશ.

દારુવાળો : (ખાટલી પકડી) ના, એ નહિ અને, દહ પરમદા'કાના પૈસા તો ચૂકવ્યા નથી,

ધનિયા : તે બધા જ કાલ દહશ.

દારુવાળો : જા, જા, મ્હોટો સાકુકારનો દીકરો થઈને આવ્યો છે તો પૈસા લઈને આવ.

ધનિયા : શેક, લગતાનના સોગન ખાઈને કહું છું કે કાલે જરૂર તમારા બધા પૈસા ચૂકવી' દહશ.

દારુવાળો : તો જા'કાલ ખાટલી લાઈ જાજે.

ધનિયા : પણ શેક, મ્હારી ખાપડી સુવાવડમાં છે, ને એને માટે હમણાં જ દારુની જરૂર છે.

દારુવાળો : તમેમાં હું શું કરું ? ઉત્તર હોય, બાવાઈને ગાલ છે, ચાલ છોડ.

[આમ ને વચ્ચે ખાટલી ચાટે બેંચતાથુ ચાલી. ધનિયાની આંખો કુરસાપી કે નચાંપી લાલ થવા માંડે છે; એક આંગળો મારી એ ખાટલી ખુંચવી લે છે. દારુવાળો પાસેથી ઉભો મેંબ'નપ છે-તેના માથા પર બીજી ફાલે ખાટલીના એકથી અથડાવાથી મ્હોટો અવાજ પાવ છે. ધનિયા ગોતે ને કહું તે નેહ બેન્દાકરો થાવ છે. એ નોકરો આવી એને પકડે છે, એટલામાં

મે પોતા કાવચવસ્ત્ર પોશીન દુઃખમાં કાળજી વાવ છે ને ધનિયાને ખાતે છે.
ખાતરી છાનુષાને મેલરમાં નાંખી દોરિયદાદ પર કાઢી જવામાં આવે છે.
હાલના રાજા વચ્ચેથી ધનિયાને પોશિયેલ વસ્ત્ર મારના મારના કાઢી લેવ છે.]

નિયો : (પોશીયેલ-આટલત્તમાં અવળે) અમારો, મ્હારી બાપડી મરણ પડી
છે, મ્હને ઘેર જવા દો.

મનિસ : (એક તમાચો મારી) હવે ગાલ સીનો ચોખી પર. બહુ મ્હોરો યાદુ-
દાર છે ને કે ત્વને હવે ઘેર જવા દે.

[ધનિયાને ખડા મારી પોશીયો કાઢી લેવ છે.]

[પારો પાં છે]

પ્રવેશ ચોથો

[સ્થાન : મેલરદેલી મેલો, એ કાચકાદ ખા મેલરદેલ મેલો છે. બાબુબાબુ ચર્ચે
ભાડીને છે. સ્થાને ચોથા વડીલો મેલો છે. હાથમાં પેલી કાચે ધનિયાને એ જુનામાં કાચે રાખ્યો
છે, મે પોશિયેલ એવી બાબુમાં કાચ છે.]

[કાચમાં જીએ રિવર બોલતા બોલતો મુખાર.]

[સરાસી વડીલ કાચ વાવ છે. ધનિયાને આગળ કાચે પાછાપાછા
કાચે રવામાં આવે છે. ને મેલરના નિવમાનુકાર પ્રવાવલિ ઠાક વાવ છે.]

સરાસી વડીલ : ત્હાડું નામ !

ધનિયા : ધનિયા મરણ.

સ. વડીલ : ત્હારી કુમર કેટલી !

ધનિયા : સાદેન, બરાબર અગર નથી, પણ રિસેક થઈ કશે.

સ. વડીલ : હું મોરી છુંદાદ કરે છે કે જીને કાચ ખાંધો ત્હારે છે !

ધનિયા : સાદેન, હું મોરપુંદારો નથી. હું માવમાં મજુરીએ જાઉં છું-ને.

સ. વડીલ : હા. હું બહુ મ્હોરો યાદુદાર છે. મ્હારે આગળ નથી કાંતિબાબુ.

ધનિયા : સાદેન, પણ મ્હારે પાંચ ડોલર છે !

સ. વડીલ : (કાંપવે) તે મ્હારે બજારની જરૂર નથી. હું પૂણું તેલવા સગાલના
જવાળ આપ.

[ધનિયા જુર રહે છે, કાંપનો કાંતિબાબુ મેલે છે.]

સ. વડીલ : કાચે રાંધે અગિયાર વાગ્યે ત્હેં સોરાગણ શેલવા માથા પર તારૂની આટલી
મારી એ વાત સાંભળી છે !

ધનિયા : હા. સાદેન, પણ...

સ. વડીલ : પળપળ મ્હારે નથી કાંતિબાબુ. હું કુદોડે જુગ કરે છે ખરું ને !

ધનિયા : હા. સાદેન, પણ મ્હારી બાપડી...

સ. વડીલ : એ સાંભળવાની મેલને જરૂર નથી. (મેલરદેલ તરો રીતે) નામકાર,
મારોપી કુદોડે જુગ કરે છે.

[પોશિયેલ ધનિયાને બાબુ પર કાચ લેવ છે. ધનિયા મેલરદેલ તરફ
મે કાચ મેલે છે.]

ધનિયો : સાહેબ, હું ગુન્હો ક્યુમ કરું છું, પણ મ્હારા પર દયા કરો. મ્હારી બામડી સુવાવડમાં છે, ને મ્હારે પાંચ ન્હાનાં બચ્ચાં છે. એ બધાં છુમે ટળવળતાં મરી જશે.

[પત્થરના પૂતળા એણે મેછરૂડેના મુખ પરના બાવપણ નથી બદલાતા. તે થોડીવાર ઉભા થાય છે.]

મેછરૂડે : આ ત્હારો પુત્રો ગુન્હો છે એટલે દયા કરીને કાટી લેને ફક્ત ૭ માસની સખત કેદની જ સજા કરે છે.

[ધનિયાથી ધીમી ધીમી નાંખી દેવાય છે. થોડીસાં લેને પકડી બ્હાર લઇ નય છે. જતાંજતાં ધનિયો બાંચાલકા સપ્તેમાં બાંધે છે.]

ધનિયો : દયા કરો, સાહેબ... મ્હને કંઈ, પણ મ્હારાં નિરાધાર સ્ત્રીબાળકો...

[થોડીસાં ધનિયાને ખેંચી નય છે]

[દરોજના આવા ચૂકાદા સાંભળી જડ બનેલી અલ્પલગી ભાતિ ને તેથી મ વધારે જડ બનેલાં કાપડાબાજ હુલ્સો કંઈ પણ ન બન્યું હોય એમ ઉદાસીન બાંધે ઉભાં રહે છે.]

[પકડો પડે છે]

રાત્નચરંગદર્શન

મનુષ્ય જન્મી વૃદ્ધિ પામી અમુક સ્થિતિએ પહોંચી મરણ પામે છે. પણ મનુષ્ય સૃષ્ટિ દહા નાશ પામી નથી. સ્ત્રીપુરુષને અંગેએ નવાં મનુષ્ય જન્મે છે ને એ પોતાની જ્ઞાનકર્મશીલ રમે છે. મનુષ્ય આખા વિશ્વની લીલાનું રહસ્ય બાજુવાને ખતે ઝાંઝાં કરે છે પણ તેને પાર લાખતો નથી, તે જ્ઞાન વડે અનેક આટકળ કરે છે પણ થોડીક જ તે અનુભવમાં આણી શકે છે, ને ચિંતેલી સ્થિતિએ થોડા પ્રાપ્ત કરી શકેલું નથી તો પણ તે તેની સાધનાને માટે ઉત્સાહે પ્રયત્ન કરે છે જ, અને ધર્મને અનુસરતાં રહી પ્રયત્ન કરે છે એ જ એનું જન્મી આર્જી રત્ન છે.

મનુષ્યસૃષ્ટિ વિશ્વના સંવર્ધમાં રહી પોતે જાને રંગાઈ અખિલ વિશ્વને રંગે છે ને વિશ્વના કારણકર્તાનું (નિર્ગુણ સગુણનું) ધ્યાન દર્શન કરે છે ; અને મનુષ્ય-સૃષ્ટિમાંના એક પ્રદેશના એક ખૂણામણિ એક દું નર્મદ આ રાત્નચરંગદર્શન અંધની દુર્લભ સમાપ્તિને ટાણે સગુણ એકને-શ્રીરંગ-ત્રેમે-પ્રજ્વલું છું ને સ્તવું છું. વિગ્ન વિગ્ન શ્રીરંગ !—

અને એ વિશ્વેશ્વર પરમેશ્વર જગદ્ગુરુ ધર્માત્મા સિદ્ધ પુરુષ અખિલ વિશ્વને વ્યવસ્થિત સુદર સખતાં ધ્યાન રાખ પ્રયત્નના અભિમાની મનુષ્યને ધર્માર્થકામમોક્ષને અર્થે અંતર્બોધ સદા સર્વત્ર આ સુક્ષ્મ મંત્રે (રહસ્ય અંબિકત રાંખીને) કરે છે—

एकस्मै सत्यस्वरूपाय नमः ।

—નર્મદ : રાત્નચરંગ બાગ ૨ ને

એજન્સી અને પોલિસીની વિગત માટે લખો—

:: પ્રાંચ સેક્રેટરી ::
:: કમિશનર ::
:: સાયનસ ::

:: એજન્સી ::
:: રેસીપ્ટ ::
:: મુલ્ય ::

:: પ્રાંચ સેક્રેટરી ::
:: મિત્રી રોડ ::
:: અમદાવાદ ::

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક શારદા

વાર્ષિક લનાજમ :

દિવસ : રા. ૬-૮-૦

પરદેશ શીર્ષાંગ ચાલ.

તંત્રી :

ગોકુલદાસ દારકાદાસ રાયચુર

ગુજરાતી માસિકોમાં શારદા કય રીતે જાત પાડે છે ?

- ‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર મહિને એ ત્રિંગી ચિત્રો આપે છે.
- ‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સોરઠી લોકસાહિત્યની રસકદાબ માં મુખસિદ્ધ છે.
- ‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જેના તંત્રી અંક, નવલિખા અંક, લોકસાહિત્ય અંક અને કીર્તિસવિ અંક માટે ઢાળેલા લેખો દર વખતે મળે જુએ છે.
- ‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સ્થિતવર્તી અને અપ્રવર્તના સાહિત્યને સુમેળ સાધે છે.
- ‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે સોરઠી ઇતિહાસની રા. રાય ચુરાઈત નવલકથા આઠકોને ભેટ તરીકે આપે છે.
- ‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે કે જે રોજના એક પેસાસાં સાહિત્ય અને કલા રસગાળ દર માટે લખેલાં ત્રણ પહેલાં છે.
- ‘શારદા’ આર વર્ષથી પ્રગટ થાય છે. તમે જેના આઠક થયા હશે જ. ન થયા હો તે તો નીચેના કોઈપણ રચણે આજને આજ ખખર આપો એટલે ‘શારદા’ ચર ચર

તંત્રી : શારદા : ચોરવાડ (કાશિયાવાડ)

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લી., વંડોદરા.

આર. આર. ચૌધરી કૃપાની. જુલસેલસ, પ્રીન્સેસ બ્રીટ, મુંબાઈ નં. :

તં ત્રી સ્થા ને થી

અમે

ગુ

ગુજરાતી સાહિત્યની અધિષ્ઠાત્રી દેવીનું હૃદયપૂર્વક આવાહન કરીને અમે 'ગુજરાત 'પુ' પુનઃશકટ્ય કરવાને આજે ઉત્તુકેત યજ્ઞ હોએ, સાહિત્યસંઘે ૧૯૨૨માં 'ગુજરાત 'પુ' પ્રકાશન આરંભ્યું અને ઉત્તરોત્તર વર્ષો સુધી એણે ગુજરાતની અને ગુજરાતી સાહિત્યની વિવિધ રીતે યજ્ઞહરિત સેવા કરી. સમસ્ત દેશ સાથે ગુજરાતનાં દેશકામે 'ગુજરાત ત્રી સ્થાસ્વત પ્રસાદ પશુ ચોડાંક વર્ષો અટકાવે, ૧૭૭ તેવા પુનઃશકટ્ય માટે પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થતાં એનો મંથન નવીન આરંભ અમે આજે ઉત્સાહભરે કરીએ છીએ, અમે હૃદયથી છીએ કે ગુજરાતની, ગુજરાતી ભાષાની અને ગુજરાતી સાહિત્યની અનેકરિપ સંગીત સેવા કરવાની 'ગુજરાત 'ની અભિલાષ સાથ થાય અને એ સાર્વભૌમ ખીતે.

'ગુજરાત 'પુ' નથી ! 'ગુજરાત ' પશુ ગુજરાતનું-અથવાગુજરાતનું-એ, ગુજરાત એમ વિશેષ જનહૃદ્યાપક બન્યું છે તેમ 'અમારું' ગુજરાત 'એ બાવના પશુ ગુજરાતીઓનાં હૃદયમાં વિનમ્રતિલિ વિસ્તાર પામતી ભવ છે, પહેલાં 'ગુજરાત 'પુ' મંથન કરતી મંથન નાની હતી; હવે એ ગોરી થઇ છે, સંમદના સમયેનો સદમાર થયુ અને અનેક રીતે અમને પ્રગરી જ એ ભદ્રાથી અમે અમારૂં આ કર્તવ્યનો આરંભ કરીએ છીએ.

'ગુજરાત 'નાં જૂનાં પુસ્તકો એનાં બહુએક ભેખડમૃદુએ અમારી નજરે પડે છે, એમાં 'જેમણેજેમણે પોતાની કથન મુદીદીથી દોષ તેમનેતેમને તે રીથી હોય પદ્યની અમે લિખિત કરીએ છીએ, સંસદના જૂના અને નવા સભ્યોના આવા સદમારથી 'ગુજરાત ' ને અમે સંગીતને સખદ કરી રહીએ.

વાર્ષિક અંકસ્થ વાક્યમય

ગુજરાતમાં પશુ મમતલા કર્ણે આચારાસીના કિરણ ઉપર જુદીજુદી બંધિઓને સોપણમાં આવે છે એ વાત અણુદીની છે. પરંતુ ગુજરાત સાહિત્ય સભા વાર્ષિક ક્રેસચ વાક્યમયની અમારોચનાનું કાર્ય ઉત્તમ વિદેયને શોધીને જ સેપિ છે એ યતેભાગ છે. ૧૯૩૫ ની સાલ માટે પશુ જી. નરસિમ જન્મનાય વિવેદની વરણી મુંદર જ રહી રહાય. આપણું કલા પછી અમારે આ વિષય પરતે વિશેષ હર્ષવશે એ એ અમે અમારું કર્તવ્ય સમજીએ છીએ, ચોડાંક વર્ષો ઉપર, પ્રતિ વર્ષે જુજ પુસ્તકો પ્રસિદ થતાં અને તે સમયના સારથે સરકારી સિદ્ધિઓ પેડે દરેક દરેક કાર્યમાં નિષ્ઠાન મહત્વા એટલે કલાય તે સમયે વાર્ષિક અમારોચના 'કેસાનું' કાર્ય એક જ અંકને સોપણમાં આવત તે જુદુ વર્ષાનું લેખન નહિ. પરંતુ અપુનિત સમયની

પરિચિતિ જુદી છે. પ્રસિદ્ધ યત્તાં પુસ્તકોની સંખ્યા વધી ગઇ છે અને વિષયોના પ્રકારમાંજે વૃદ્ધિ થઈ છે. આ વસ્તુચિતિમાં અમુક વ્યક્તિ ગમે તેવી પ્રભાવશાળી હોય છતાં પણ જુદાજુદા વિષયનાં અનેક પુસ્તકોને એ ન્યાય આપી શકે એમ ધારણું હાસ્યજનક છે. નવલકથા, નવલિકા, સાહિત્ય સંબંધી નિબંધો, કાવ્યો, વિવેચન, મુસાફરી, મર્મ, સમાજ, રાજકારણ, ઇત્તેહી, રસાયણ, વિગત, આદિ ચાલ્યો પ્રસ્તે લખાયેલ પુસ્તકોનું એક જ વ્યક્તિ વિવેચન કરી શકે એવી સમર્થ વ્યક્તિ જવલ્લે જ જોવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત આ જમાનો 'રોયલિટીઝમ' નો છે અને પ્રજાજીવનનાં વિકાસાર્થે એ જ ઉગમ છે. આ બધું જમાનમાં લેતાં પુસ્તકોને મોટામોટા ત્રણ કે ચાર વિભાગમાં વહેંચી નીખી, તેને વિભાગના નિજાત વિવેચકોને આ કાર્ય પ્રત્યેક વર્ષે સોંપવામાં આવે તો આની અમાયોગ્યતા કરાવવા પાછળ રહેલ હિંમત આજે કદી મૂલ્ય યવાનાં સંભવ વધારે છે એમ ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય.

પ્રાંતીય સાહિત્યનો સહકાર

હિન્દોમાં મળેલા હિન્દી સાહિત્યસંમેલને એક દશવં કરીને હિન્દની બધી પ્રાંતોનાં સાહિત્યકારો વચ્ચે અને તેમની દ્વારા દરેક પ્રાંતનાં સાહિત્ય વચ્ચે સહયોગ સાધવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ થયો છે અને તે દશવમાં રહેલી બાવનાને મૂળ જનાવમાં એક સમિતિ પણ નીમી છે. આ સમિતિએ પોતાનું કાર્ય શરૂ કરી દીધું છે અને આકાશવાણીનાં તે દરેક પ્રાંતની સંસ્કૃતિ ઝીણવું 'હંસ' માસિક આપણી સમક્ષ રજૂ કરી.

આપણી વિવિધ ભાષાઓ, રહેલીકરણી અને જીવનપ્રણાલિને સુખસિત કરતી સેર જેની અમરત હિન્દની એક સંસ્કૃતિ છે એ કદી પણ વિસરી શકાય તેમ નથી. નિર્લેપ દષ્ટિથી જોતાએ આપણા પ્રાંતીય લેખિય વચ્ચે પણ સંસ્કૃતિનો સમાન અંશ જણાયા વગર નહીં રહે અને એ સંસ્કૃતિ બહુધા દરેક પ્રાંતનાં સાહિત્યમાં પ્રતિબિંબિત થયેલી હોવાથી સાહિત્યનો સહયોગ સાધવો તે કુશ્કર નથી અને કુશ્કર હોય તો પણ હજુ જ છે. અત્યારે આપણો પ્રાંતસંસ્કૃતિનો સંગ્રહ છે તે વખતે પ્રવર્તમાન બનેલા સારા અરોનો આ પ્રમાણે સમન્વય સાધવાની આવશ્યકતા છે જ, અને આવો પ્રયાસ કરવાનો હિન્દની કાષ્ઠ પણ ભાગને અધિકાર હોય તેના કરતાં હિન્દીને વિશેષ છે. વળી આપણે ત્યાં દરેક પ્રાંતમાં અનેક સાહિત્ય સંસ્થાઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આ બધી સંસ્થાઓનો સક્રિય સહકાર પ્રાપ્ત થતાં હિન્દી સંમેલને નીમેલી આ સમિતિનું કાર્ય બહુ શુભ થઈ પડશે એમ અમને શ્રદ્ધા છે.

Let me urge that we keep clear of two basetting
vices—hardness of heart and softness of head.

THEODORE ROOSEVELT.

દો...હ...ન

અર્થ અને વિરાટ

માધુર્ય બાલકુખનું મશિમાં નિહાળું
ને તારકે વિરલ એ કિતુનેન બાળું,
એ કિતુકિતાર બળગાલકા સુકાસે
વિલીકુંકેન બનિયો અલે કું પાડું.
એ બાળું વિરલું કુસમે વિદાસે
તે જોઈ જાંતર હો મુજ મુક સચે ;
પ્રાતઃસમે વિપુલ રંમસમુદિ રેલે
બોમે, ત્વરી સિદ્ધિની કંઈસમુદિ જાડું.
મુન્યના કાનથી બાલ રેલેલો વિશ્વમાં રિલે,
અદરમ યહને પાછો નરવપ મરી રમે.

—પ્રવચન પ્રકાશ : અનુબંધ

સાનું ઉત્પત્તિસ્થાન

અર્થરેલો (૧૨-૭) માં ઉચ્ચિત સુદા નામનો એક ખંડ છે. તેમાં ઉચ્ચિતની પ્રમાણ છે. ઉચ્ચિત એટલે વડ સંપૂર્ણ થવા પછી વધે તે. તે સપાટી બાવ નીચે પ્રમાણે છે :
નામ અને રૂપ, સત્ય, સ્વચ્છ, કૌશલ્ય, વીર્ય, જાત, લખણ, રાષ્ટ્ર, ધર્મ, મૈ, જૂન, સામ્ય, ઉપવર્ગિય, પ્રાપ્તિ, બાપ્તિ, ખાત, સામરેક, પુરાણ, પ્રમેદ, આનન્દ :
૫ બાપ્તિ ઉચ્ચિતમાંથી જન્મે છે.

આ વિધાનથી પહેલાં તે આપણે ચકિત થઈ જઈએ છીએ. પરંતુ વિચાર ત્યાં તેમાં રહેલું સત્ય આપણને સમજાય છે.

૧. મનુષ્યની અને જગતની સર્વ સમુદિ ઉચ્ચિતમાંથી એટલે આપણે ઉપભોગ રીએ તે પછી જે વધે તેમાંથી જન્મે છે. કારણ કે જેને આપણે ઉપભોગ કરીએ તો તેના તે સર્વ થઈ જાય છે. પણ જે નવરોપ રહે છે તેમાંથી જ માનવજાતિનામ, સૌમિ, અનુભાવ, કલા, સૌન્દર્ય, ધર્મ વગેરે તત્ત્વો ઉત્પન્ન થાય છે. વિદ્યામમાં તુલ્યનો વંશ દેવાથી મજા તેટલા બધાનો તે ઉપભોગ કરી જાય છે એટલે તેમાં કંઈ અવશેષ રેલું નથી, અને તેમાં ઉચ્ચિત ન દેવાથી જન્મવે- અવશ્ય રહેતો નથી. વિદ્યામની ત્રિશા રેખા છે. જગતસર્જકમાં બોજ અને તુલ્યા નથી તેથી જ તે સતત સંતન કરી રી છે. એટલે જેને સર્જનની અવિચલ સેવ. તેણે નિર્દોષ અને સચ્ચ જનનું જોઈએ.

મનુષ્યનો પણ જાણે છે કે ઉપભોગ કરનાં જે તેઓ જવાની શો વે. જ. તેમની કલ્પના છે. તે જ પ્રમાણે કલ્પાર, કલિ અને બાળ સપાટી જાણે છે કે તેમની પ્રવૃત્તિનું રૂપ ઉચ્ચિત-ઉપભોગ કરનાં વધેલો અવશેષ છે.

—શ્રી કિર્તિમોહન સેવ : The good and bad

અહિંસામત્રનો ઉપદેશ

અંબકનો ક્રોધ સમાપ્ત ન હતો. પહેલા અંકરને સંબોધી તે પોકારી ઉઠ્યો :
 " ચાંડાલ ! દત્તપારા ! " અને તેને પગવડે પ્રહાર કરવા તે તત્પર થયો, ત્યાં તે
 રુદ્રદત્તનો પરિચિત, સ્વસ્થ અને ગંભીર સાદ સંભળાયો.

" અંબક ! "

અંબક ઘોઘ્યો. રુદ્રદત્તે કહ્યું, " બાંધ, પાછો આવ. મારું અણુ લોહિયાળ ન
 બનાવીશ. "

શુરુને વાચતાં ભાન બૂલેલા અંબકને ગાન ગ્યાબ્યું કે શુરુને ઘણેલા ધાવ મરણુધાવ
 હતો. શુરુનું મરણ ? અંબકના દેહમાંથી બળ જોસારી ગયું. તેને ફેર આવવા લાગ્યા.
 હચકતે પગે તે પાછો ફર્યો, અને શુરુના ચરણ સુગ્રીવ જઈ દગલો બની ઘેરી ગયો.

બહાર ઝૂમતા ભયની દરકાર ક્યાં વખર જોનસત માહોળ અને મકમ દવા
 અને જોગશોની પેટી લેવા દોડ્યા.

" નાહક ભય છે, " રુદ્રદત્ત જોલ્યા.

" કેમ ? "

" મર્મ ઉપર ધા થયો છે. યોડાક વખત આ દેહ ટકશે. "

" શું ? " કલ્યાણી ચમકીને બોલી ઉઠી.

" મમકવાનું કારણ નથી. દેહે બહુ કમ આશ્રુ. હવે એ દેહ આશ્રમ લેશે, "
 રુદ્રદત્ત જોલ્યા. અંબકની અંખમાંથી અણુધારા ચાલી રહી હતી. તેના કંઈયે હસકું
 આંધ જવાયું.

" અંબક, મર્યાદે આશ્રુ શાં ? " રુદ્રદત્ત જોલ્યા.

" હું મર્યાદ નથી. હું આપનો બાળક છું. "

" બેટા, આ લાંબી જીંદગીમાં અનેક ચિંથોએ મારા પ્રત્યે શુરુભાવે જોડ્યો.
 પણ અંબક, તારો જોડો મને જડ્યો નથી. "

" બૂલની-દેમા-માણું છું. "

" તે બૂલ નથી કરી. તારું સ્વાવ તેં મારામાં હોમ્યું. એક શુરુદલિલા આપીશ ? "
 અંબકથી બોલાયું નહિ. રુદ્રદત્ત અંબકે શુરુચરણે હાથ મૂક્યા.

" દીકરા, પણ લે કે દાહ દિવસ હથિયાર ન આણવું. "

" શુરુજી, એક વખત રાત્ર વાપરી રાત્ર ફેંકી દેશ. "

" ક્યાં વાપરવું છે ? "

" મારા શુરુ ઉપર હાથ ઉપાડનાર અને તેની પાછળ રહેલા સહુનો સંહાર
 કરી હું રાત્ર વેગળું કરીશ. "

" જા, ઘેલા રુદ્રદત્તનું તપણ વેર લાગે માથ ? "

" ત્યારે શી રીતે માથ ? "

" હાથમાંથી રાત્ર તણને અને મનમાંથી ગેર લેણને, એ પણ જોલે તે મારા
 દેહને અનિદાહ કરે, " સહુ શાંત બની ગયા.

" મારે હજી કલ્યાણરૂપિ સંભાળની પડશે, " અંબક જોલ્યો.

" અને મને ભય છે કે તારે લક્ષ્યોને પશુ સંભાળવી પડશે, " રુદ્રાત બોલ્યા.

" એ હું વગર સહે કેમ કરી લઈશ ? "

" વગર સહે સોએને ન સંભાળી શકાય એવી દુનિયામાં ન જ રહેવું. "

" એટલે ? "

" દુનિયાને સત્કરદિત કરવી, અથવા દુનિયામાંથી ચાલ્યા જવું. "

" એ મનશે ? "

" તે જ માણસમાં માણસામ રહેશે. "

" પણ બધી જાનતા કેવી એમ માને છે ? "

" બેટા, હું એ માનું છું, હું તો ચાલ્યો, મારા પછી એકાદ માણસ પણ એ માનતા ચાલે તો હું મુખથી દેહ છોડું. તારામાં અને બહાર છે. " રુદ્રાતે આંખ બોલી અંજલે સામે બેઠું. તેની દૃષ્ટિમાં નવા પુરુષામ હતો, નવા પગપાળનાં તેજ હતો, માનવીના હૃદયને વીંધી નાખતી વીજળી હતી. અંજલેથી બેટાના મનું,

" ચાલ, હું પણ જઈ છું. આ શબ્દોથી મેં સહે લખ્યું. "

" તારું અને આખા જગતનું હજાણુ એમાં છે. "

— સમુદાય ન. દેશાઈ મારેડો અગ્નિ

શ્યામનું ગુજરાત

અર્ધચંદ્રી યુગમાં શુભાત કુરોપના મહાન વિગ્રહના વર્ષ ૧૯૧૪ થી ચાલે છે. આ વીસ વર્ષમાં ગુજરાત ક્રિંકુરતાનિત એક ન્હાતો કાળ પડીને વીરપ્રજાની ભૂમિ બળી શયો છે. એ વીર પ્રજાએ ક્રિંકુરતા સ્વાતંત્ર્ય મુદ્દની આઘાતી બનીને ગુજરાતનું સ્વાતંત્ર્ય જાળવવામાં વિશિષ્ટ યોદ્ધાનું ભગવંનું છે. આ અમલકારનાં ઉત્સાહ એ બળ, એક ભજ તો જગતની પરિસ્થિતિ અને બીજું નજ તે મહાત્મા અંબી. પરસ્પર સંધર્ષણથી આ જગતે બગાડે જીવનની બધાં સૈંયોમાં-સાદિત અને સંસ્કૃતિમાં પદ્ય-અભ્ય પરિવર્તન કરી છે.

આ બગાડી અમલકારનાં અદ્યુત પરિણામ આપ્યાં છે. સંજકીય શુભામી, સામાજિક બંધનો અને ધર્મધતાની ભેદભેદ, ગુજરાતીઓએ રચાવી રાખી છે. જળ, સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વમાનનું તેમનું બાન વિકાસ પામ્યું છે. કોઈપણ સેંયમાં પોતાને ઢીલ મજાસની મનોદાશમાંથી તેઓ સહને મારે મૂળ ચાલે છે. નિરાધાર વધ નથીવને વરગી રહેવાની જાતિ હવે તેમને નહીં નથી. તેમનાં સામાજિક અને પાર્શ્વિક દૃષ્ટિબિંદુઓ એટલા વિશાળ અને સદૃશ્ય વધ મળ્યાં છે કે અર્ધચંદ્રી જીવની વિવિધ પરિસ્થિતિઓનો તેમાં સમાવેશ વધ થો છે. યાત્રિ એક અમલકારનાં બની ગયા છે અને ઉત્સાહ અને પરિવર્તનને દેવાડી દેશ અસમર્થ રહી છે.

આજની ગુજરાતી ઓઝિત પણ વાણી વખતની, મુજરણ બરેલી અને બસદાય નથી. તેમને પણ સવાનાં કેન તોડી પાડ્યાં છે અને રાષ્ટ્રીય ખ્યાલો રણણ ભરે સંધર્ષ સાધનને ભેડે પુદ્ બેસ્યા છે. તેમણે સ્વાતંત્ર્ય મારે દુગ્ધ મલન કર્યું છે. તેમ જ ઘર અને પરદેશી કાપા પર યોગી કરી વખતે અને સરખોમાં, બેસના સંગિયા શાકળ અને લાડીમારના વસાવામાં અડચ રહીને તેમણે ધરુપે ભેડે સમાનતા છવી છે.

જીતી તેમનાં મૃદુતા, પવિત્રતા અને ચોરસ અખંડ રસ છે ; અને ; કહેવાતા " સુધરેલા દેશની સ્ત્રીઓ જોડલી જ સ્વતંત્ર આ સ્ત્રીઓ પણ છે. "

—K. M. Munshi : Gujarati and its Literature

સર્જન ચર્ચા

વણા રીકારે છે કે ગુજરાતી પ્રેમ નંજળી અને મદે છે. જેમ એ પ્રેમ પ્રતિ આત્મીય ભાવ અને સ્નેહ વધારે, તેમ તેની ખામી, રાગ, હેવાકુલખાદિ આદિ વધુ ખુબી, અને તેવી ભાગ્યીઓ ઉભરાઇને બોલાઈ પછુ બન એ કુદરતી છે. ઉઘટ પછે ગુજરાતી પ્રેમ કુલખુછ હોય તેમ એને પૂલવે, અને આ પોતે કરી રહે છે તે પોતાનાં નિઃસ્તીમ રૂતિ અને ભક્તિનો જ આવિર્ભાવ છે, એમ સાથેસાથે દાવા પછુ કરે એવાં એવાં કીતુકે તો નખળી સત્તાના દરબારમાં બનવાનાં જ, ખુશામદિવાની કાંનપટ્ટી મંગલો પાસેમકાર તો પકડે નહીં, અને ઘણીને ઘણી જીન્ને હોય પણ નહીં, અરંતુ, આ નખળાઇને હું એ રૂપે જોતો વર્ણવતો આવ્યો છું કે ' ગુજરાતીઓને ચરિત્રની નયી સમજ, નયી પરીક્ષા, નયી કદર ! ગુજરાતીઓ વાંકીલ, કંમિલતા, આકુંવકતતા, આદિથી મોહિત થઇ બધ છે, જેમ કાળિયાર નામ આદિ' મોરલીથી, અને સાહિત્ય તો પ્રજાની વાણી, એ ન્યાયે ગુજરાતી સાહિત્યમાં ચારિત્ર જ નિર્ણાયક કારણ અને સર્જક બીજા જાતી રજુ હોય એવી કૃતિઓ ઘણી બોલી છે. પરંતુ આમાં હવે ધીમે ધીમે ફેર પડતો આવે છે, એમ જોઇને આનંદ થાય છે, આ સર્જકમાં રા. શ. ભાઈ થી રામનાથરાય પાઠકની એક કરતાં વધારે નવલિખે સાંભરી આવી છે. રા. શ. ભાઈ થી રમણલાલ દેસાઈની ' દિવ્ય યજુ' નંવરમાં ચારિત્ર કેસે દરબારે નિર્ણાયક છે, અને કેટલા અંસ અકરમાત છે, તે કંઈક મેં રંદારે પ્રેરણકમાં થયું છે.

માયુસ જેમ પોતાની અગામાંથી જુદા પડી રહે નહીં, તેમ તે જે કાપનાસુદિ રૂચે તેમાં પણ તેના અનુભવના પ્રત્યક્ષ જગતથી અગર અને નિરાશજ તે જીડી રહે નહિં. આપણા અંતરમાં આપણે શુભઅશુભનો સંમામ વેદીએ છીએ અને તેનું અમુક જાતનું પરિણામ આપણા જીવન પુરતું પકવવાને બદલે તાલીએ છીએ, તો આપણે પ્રેમર અને તેનાં વિવિધ દેવરૂપો સભ્યાં તેની સાથેસાથે શક્તિમાં એ દેવ વર્ગથી ખાસ ઉતરતો નહિં. અને તેની સાથે લગભગ સનાતન ઝખકતો, દાનવવર્ગ, પુણ્ય આપણે કહ્યો, વસ્તુ, વિચારણા અને વાતાવરણ આમ કથાકૃતિઓ, અસાધકારનાં કૃતિદાસમાંથી રીકારે, તેમાં અને કલાકૃતિએ જોનારને પછુ વધિા હોઇ રહે નહિં. વસ્તુ, વિચારણા, વાતાવરણ-જેમ છે કૃતિની ભાષા તેમ-સાધન માત્ર છે. એ સાધનરૂપ સામગ્રી પોતે જોને પ્રિય, તેઓ એટલા માટે જ લખાણને વખાણે ; અગર એ વસ્તુઓના જે વિરોધી, તેઓ એટલા માટે જ લખાણને વખોડે ; તે બને જાતના મત એ લખાણ ના સાહિત્ય ક્ષેત્રે મુખ્યરૂપને રંપસાતણ પછુ નથી. સાધનો ગમે તે, તેમથી તે આવરે માનવતા પોષાક સૌંદર્ય કૃતિ રજુ કરી રહે છે કે કેમ, એ જ જોવાનું છે.

—K. K. K. : સર્જન અને પ્રેમની પ્રવેશકમાંથી

ન વું સા હિ ત્ય

સ્વીકાર અને અવલોકનો

સામુદ્ર—લેખક : મનમુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા ; પ્રકાશક : મુળમંદીરી કાર્યાલય, ૧૧૪, વિદ્યાભાઈ પટેલ રોડ, મુંબાઈ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦.

બોવાયેલા તારા—અનુવાદક અને પ્રકાશક : કીકુભાઈ રતનજી દેસાઈ ; સોલ મેન્ફ્રેસ મુન્ટરપ્રેસરલ કાર્યાલય, ઝાંખીરોડ, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦.

રાસમીસિની—અંશદક અને પ્રકાશક : રામચૌહાનરાય જી. દેસાઈ અને બીજા ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦.

રેખાચિત્રો [બના અને નર્સ]—લેખક : લીલાવંતી પ્રુતરી ; પ્રકાશક : જીવનજાલ અમરશી મહેતા, પીરમથો રોડ, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦.

ત્રણ નાકો—લેખક અને પ્રકાશક : રમણ નં. વડીય ; ટંકરભંવન, દેવ્ય બીજ, મુંબાઈ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

શુદ્ધચરક—અંગ્રેજીમાં લેખક અને પ્રકાશક : રમણજીભાઈ વાડીયાલ સાહ ; અમદાવાદ ; અનુવાદક : રમણ નં. વડીય ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

Gujarat and its Literature : By Kannaialal Maneklal Maneshi; Publishers: Messrs. Longmans Green and Co. Ltd., Bombay; Price Rs. 6-0-0.

મહાભારત મંથ બીજે—રચયિતા કાકુભિરચિત ; અંશદક અને સંશોધક : દેવરામ મશીરામ સાહી ; પ્રકાશક : શ્રી કૅમ્બ્રિજ મુનશરી સભા, મુંબાઈ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

અનુવિંશતિપ્રબંધો ગુજરાતી અનુવાદ—અનુવાદક : હીરાભાઈ રસિકદાસ કાપડિયા, પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

રાજ્યરંગ-ભાગ ૨ જે (જગતનો પ્રતિદાસ : પ્ર. સ. સે. ૫ માથી વર્તમાન-મા પર્વત)—રચયિતા : કવિ નર્મદાચંદ્ર ભટ્ટાચાર્ય દત્તે ; પ્રકાશક : ઉપર મુજબ ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૨-૦.

પ્રમથિયિતામણિનું ગુજરાતી વ્યાખ્યાનતર—આપાતરકર્તા : દુર્વાસાચંદ્ર દેવરામ સાહી ; પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

રૂપમંદરકથા—સંશોધક : ભોમીલાલ જલમંદ સરિસરા ; પ્રકાશક : ઉપર મુજબ ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

શ્રી જુદિપદક વ્યાખ્યાનમાળા—પુણ ૧૩ તથા ૧૮ ૧૯૩૪ ; પ્રકાશક : ઉપર મુજબ ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦.

શ્રી બાહુચરણ—લેખક : મદદી સમચંદન સિવદાનજી મદિયા ; પ્રકાશક : ગુરુજીવનકલિનવર્ધક સભા; મૂલ્ય : નથી આપ્યું.

મુનીતા શ્રોત્ર, ઝોમ, ઝો.—લેખક: ચણેશ દ. શુક્લ, પ્રકાશક: ગુણસુધરી કાર્પા-લય, ૧૧૪, વિહલબાઈ પટેલ રોડ, મુંબઈ ૪; મૂલ્ય ૦-૧૨-૦

ઈન્દ્રધનુ (ખંડકાવ્ય)—લેખક: સુદરશ બેટાણ; મુંબાઈ: અમૂલ્ય.

સૌરભ—લેખક: પુરુષોત્તમ ગોદાલુ, પ્રકાશક: જ્યોતીલાલ રેવાલકર દોરી, (નવયુગ અંશમાળા, પુષ્પ-૨૬), રાજકોટ [કાર્તિકાવાહ]; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦

લાલિયો—લેખક અને પ્રકાશક: નાગરદાસ ઇ. પટેલ, મલાઈ [મુંબાઈ] (ખાલકિનોદમાળા પુસ્તક ૧૫ મું); મૂલ્ય રૂ. ૦-૩-૦

હેમલતા—ઉપર પ્રમાણે (ખાલકિનોદમાળા પુસ્તક ૧૬ મું)

રણધીર—ઉપર પ્રમાણે (ખાલકિનોદમાળા પુસ્તક ૧૭ મું)

ઐક—લેખક: સ્વર્ગ. વાડીલાલ ગોતીલાલ શાંદ; પ્રકાશક: શરણભાઈ ગોતીલાલ શાંદ વા. મો. અંશમાળા મહુકો ૧ લો. વાટકપર [મુંબાઈ]; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

મહાત્માકૃષ્ણીરનાં આધ્યાત્મિક પદો—ઉપર પ્રમાણે (વા. મો. શાંદ અંશમાળા મહુકો ૨જો); મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

મહાવીર કહેતા હુડ્યા—ઉપર પ્રમાણે (વા. મો. શાંદ અંશમાળા મહુકો ૩જો); મૂલ્ય રૂ. ૦-૫-૦

અર્ચધર્મ—ઉપર પ્રમાણે (વા. મો. શાંદ અંશમાળા મહુકો ૪જો); મૂલ્ય: ઉપર પ્રમાણે.

સગાળશા રોક અને કેસેયો કુમાર—ઉપર પ્રમાણે; મૂલ્ય રૂ. ૦-૨-૦

પ્રાયશ્ચિત્ત—ઉપર પ્રમાણે.

ઉપરનાં પુસ્તકો અવલોકનર્થી એમને મળ્યાં છે તેમને એમને ઉપકાર કાણે સ્વીકાર કરીએ છીએ. હવે પછી એમનાં અવલોકન એમને 'ગુજરાતમાં' અસિદ્ધ કરીશું.

તત્ત્વોચ્ચાઈ, 'ગુજરાત'

અવલોકનો

સિદ્ધ ભાષાંતરકલા

સુદચરિત—(એકવિન આનૈલકૃત જાળવોતિમાંથી કેટલાક પ્રસંગો) ભાષાંતરકાર અને પ્રકાશક: નરસિંહરાવ ગોખાનાથ દોવેદિયા, નગાર (મુંબાઈ ૨૧), મૂલ્ય રૂ. ૨ ૦ ૦ (પ્રસિદ્ધિવર્ષ ૧૯૩૪).

ગુજરાતની માનવતાને સુદચરિતના કાવ્યામૃતથી સંસ્કારી અને ઉદારચરિત કરવાના અભિલાષ નરસિંહરાવના પશુચ્છિક વર્ણથી-લગભગ આધી સૈકાથી-સેથી રચો હતા. દૃઢાવંશ્યાની પાનખરમાં દોવેશ હતાં પણ આ અભિલાષાએનાં લીલાંકમ: પશુપુષ્પો એમણે ગુજરાતની દુનિયાને દમણી આ નવીન પુસ્તકરૂપે અર્પણ કર્યો છે તે માટે આપણા સાહિત્યરસિક અને સામાન્ય સંસ્કારી વર્ગ એમને ખરેખર ઉપકાર માનશે. આ 'સુદચરિત' સંપૂર્ણ નથી, પણ એનાં રસિક ભાષાંતરકાર કહે છે તેમ તેના કેટલું

એક લાભકારક વીડી

હાલમાં

ઉત્તરાવવાંથી તે

ચાળીસ વર્ષ પછી

તમારી ઘડપણુની લાકડી થઇ પડશે.

બોમ્બે મ્યુનિસિપલ તારાથી
ઉત્તરાવામાં આવેલા વીડી
નકામાં જાણી નહીં લેવી
પાછલા વર્ષ પૈસા ખરચવા
પડતા નથી; ફક્ત મહિને
દીઠે 'ટ્રિમીઅમ' ટાણસ
થોડાક રૂપિયા યજ્ઞ કરવા
પડે છે.

હાથી મળતી મુખ્ય "હેલ્થ
લાઈફ" અને "એન્ડરમેન્ટ"
૧૬ અનુક્રમે ર. ૨૬ અને
૨ રૂ. નેટલે બોનસો
મળે છે થવા હતા.

અમારા પ્રતિનિધિને મુખ-
પરક કરી અમારી એન્ડ-
અવધારક ચોખ્ખાને ની
મહેનતી મેળવેલ છે તેમ
નહીં જાણી શકે તે અમારા
પ્રતિનિધિવરતી એક નામ
મળે જાય છે. અને મુ-
શોરી કાર્ડ તરત તમારે
કાનૂમી રસતા કરી લેવું.

આજે તે હજી તમારી ઘડપણ થાય છે.
હજી તે તમે, રજીસ્ટ્રો કરાવેલી વીનારી,
જાહેરમાં જીવનના મંદપમાં તમારો પ્રવેશ
કર્તા છે. તમને કાંઈ ચાતની ચીંતા નથી
કારણ કે તમને એકલે દાવેજ ખરચ
કરવાનો નથી તથા તમને મફત કરવાવાળા
જીવન જાગતા ઉભેલા છે. આવા સંસ્કે-
ઓમાં તમે એક સ્વર્ણી જીવન માણો છો.
તમારા ૧૨ આંધર મુખ-પાછાને જાણીને
વીચાર કરતા નથી.

જ્યોત્સના ચાળીસ વર્ષ બાદ, જીવનમાં
જોરજ આરંભિત રમો જોવામાં આવશે.
જ્યોત્સના જીવનના મુખ્ય સલામ થઈ
પડશે. પરંતુ પત્ની તથા રજીસ્ટ્રો
જીવનમાં નીચાવવાનો ખર્ચ, દીકરાઓને
આગળ પાડવા તથા દીકરીઓને શેવ
આપવા માટેના ખર્ચ ઉઠાવવા માટે સારી
જેવી રકમની પડેલી જાર પડશે.

જ્યોત્સના ચોખ્ખા હાંકે, તમને ચોખ્ખા રકમ પુરી
ચાલવનું કામ બોમ્બે મ્યુનિસિપલને મળે છે ઉઠે.

વીગતો મારે સેક્રેટરીને અરજ કરે.

ધી બોમ્બે મ્યુનિસિપલ લાઈફ

એસ્યોરન્સ સોસાયટી લી.

બોમ્બે મ્યુનિસિપલ બીરોમાં, હેલ્થ મુખ્ય.

દીપોત્સવીએ બહાર પડશે.

ભાર્મિ-કાવ્યાંક

* જિર્મિના કાબ્યાંકને હવે બહેરાશની જરૂર રહી નથી. મૂજશતભરના કષિતા પિપાસુઓની રસવૃત્તિનું એણે હંમેશાં પ્રતિનિધિત્વ સાચવ્યું છે.

જાણી વંરસનો કાચીકાંઠા આંગણ કાચીકાંઠાથી ભુદો. પડશે. આમાં લાંબા ૪ કાચીકાંઠા
સેવાનું નક્કી થયું છે. જુજશવનાં સામાયિકોમાં આ પ્રયાસ પહેલીવાર ૪ થાય છે.

ક્રાન્તિચિંતના ટેલિગ્રાફ સેપ્ટેમ્બર

દિ. બા. કેશવલાલ ટ્રસ્ટ, શ્રી. બલવંતરાવ ધર્મર, કરિશી લલિતજી,
 શ્રી. મનસુખલાલ ઝવેરી, શ્રી. સુદરજ બેટાજી, શ્રી. હમીદ કર જોષી,
 શ્રી. જનકલાલ ગાંધી, શ્રી. પુનજીવ અતે ખેંગર
 કેટલાક જાણીતા લેખકોનાં કાળો પણ આવશે.

૭. આ સંબંધ હાથવગે રહી શકે માટે એનું ૬૬ (Demy Outavo ચાલુ પાકાર પહેલા કાન્યસંબંધો નેવડું જ) રાખવામાં આવ્યું છે.

તમે ભૂમિના આહુત ન હોતો આ કાળ્યાંકે ખાતર પણ જરૂર આહુત થઈ જાયો.
છૂટકે નકલની કિંમત રૂ. બે : : : આહુતોને આહુત લવાજમે

ખૂબ જ વખણાયેલા આ પુસ્તકો વિના તમારી લાઇબ્રેરી અધૂરી જ નહીંજો. માટે એક એક પ્રત વસાવી દો.

પ્રદેશનિ

શ્રમશાળામાં

1537

744-6610

अथानीसुंकर व्यासश्रुत

• સમજનભાષા આંખીકા

अनुसूचित जाति

जगन्नाथदायल
कर्मचारी आयोग

६५ वासोने।

એક ચિંતન પ્રધાન

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

કોઈ અનિર્ણીત ભાત પાડવા

.. સંચાર

1994

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

W. J. 5101

५५८८ ३६

13. अथवा ७.

3. ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ପଦ୍ଧତି

ଡି. ଆମର ସାଥ,

■ ઉર્મિના ધાતુકોને 'વીસ રકા' વળતર

ભિર્મી કાર્યાલય : : : રસ્તા હાલ, કરાંચી

લાક પ્રસંગો જાએમાં છે. અચરણ જોતમજુદનાં અરિતામૂલનાં કાવ્ય એમની જાન્યમજુમિ ભારતની સંસ્કૃત અને પાલી જેવી પ્રાકૃતમાં મૂંઝાયેલાં છે. જગદ્વ્યાપક આ અરિતા-મજુએ પશ્ચિમના સાહિત્યકારોનાં હૃદય પહોંચી જાય છે. આજ કવિ સર એકવિન આનોરી જુદની હૃદયપૂલથી પ્રેરાઈને ‘લાઈટ ઓફ એશિયા’ એ નામના નામાંકિત કાવ્યગ્રંથથી વર્ષો પર અંગ્રેજી સાહિત્યને સફર કર્યું હતું. નરસિંહરાવભાઈએ આ ગ્રંથના ટેટલાક જ પ્રસંગોને એમની સિદ્ધ ભાષાંતરકલાથી સરમ મુજરાતીમાં ગીતાર્પા છે. ભાષાંતરકારે ‘સ્પષ્ટીકરણ’માં કર્યું છે તેમ આ પ્રસંગોને આવેખનાં વિવિધ ખંડકાઓ એમણે જરૂરે વખને આવેખ્યાં છે. ‘કિસા મોતખી’ કાવ્યનું રચનાર્થ તો ઇ. સ. ૧૮૬૧નું છે. આમ લગભગ મુંઝાણક વર્ષોથી આ કાવ્યોનાં વહેન નરસિંહરાવભાઈની કાવ્યશક્તિમાં પ્રસંગેપ્રસંગે જામેશનાં આવ્યાં છે અને એમથી આ લઘુ ગ્રંથ બને છે. ‘આ પ્રસંગકાવ્યમાળામાં જુદના જીવનના આઠ પ્રસંગોનાં આવેખન ઉપરાંત ‘મુખમ’ સાથે કુલ નવ કાવ્યો મૂંઝાયામાં આવ્યાં છે : ૧ મુખમ, ૨ કેમપમન, ૩ મહા-કિનિષમમ, ૪ કિસા મોતખી, ૫ મુલનાની કયા, ૬ જુદનું પ્રયોગન, ૭ વિયોગિની પૌપારા, ૮ જુદનું શુદ્ધમન અને ૯ તદ્દમુલ્ય અર્થાનું. ‘તદ્દમુલ્ય’ કાવ્ય કવિની કવના-મણી જ પ્રગટ થયેલું મૌલિક છે. ત્યારે જુદનું ‘શુદ્ધમન’ સ્વ. રામોદરાસ મોદાસ-કેરી ‘નિર્મલિપી’ મણી આમાં ભેરામાં આવ્યું છે. આઠાના પ્રેરકમતથી રચેલું ‘મુખમ’ કાવ્યગ્રંથના વસ્તુનો નિર્દેશ કરતું સ્વતંત્ર કાવ્ય છે. ‘તદ્દમુલ્ય’ કાવ્ય તો એની મૌલિક-તાથી ને વિવિધ મુલ્યવચાથી ‘પુરસ્કાર’ કાવ્યસંમદ પ્રગટ થયેા ત્યારથી જ રસિક-વર્ગમાં પ્રીતિ ને પ્રતિષ્ઠા પામ્યું છે. પણ આ કાવ્ય કે જુદ કવિવર્ણના આ ગ્રંથમાંનાં બીજાં કાવ્યો વિને આટલાથી કંઈ પણ વિશેષ કલા વગર બને તો બહોં એમની સિદ્ધ ભાષાંતરકલાનાં કંઈક આઠાં દર્શન કરાવેા પ્રવલ કરીયું.

મુજરાતી સાહિત્યની અનિશ્ચિત અર્થે આઠાં ગ્રંથોનાં ભાષાંતર કરવાં એ-પણ આપણી નર્મદમુગ્ધી મહાદેવ આજમુખીની જરૂરીઆત હતી-છે. સિદ્ધ ભાષાંતરકારો-એ આઠાંમથોનાં સિદ્ધ ભાષાંતરથી મૌલિક ગ્રંથો જેટલી જ આપણા સાહિત્યના વિશ્વસની હદિ કરે છે. આવા મજુનર સંખ્યાન્ય સિદ્ધ અને રસિક ભાષાંતરકારોમાં નરસિંહરાવભાઈ એક છે, વિરલ છે અંગ્રેજીમાંથી મુજરાતીમાં ગીતારેલી આ કૃતિન્ય ઇતિ-હાસનો અન્યથો વાયક એને સ્વતંત્ર મુજરાતી કૃતિ જ માને એટલી બધી એ સફલ થઈ છે. અને આ પ્રાન્યતામાં આ સિદ્ધ કલાકૃતિની સરમતા ને સફલતાની ખુબી પ્રગટ થાય છે. નરસિંહરાવભાઈની અંગ્રેજીમાંથી ભાષાંતર કરવાની કપાનું ‘મયાય’ સ્વરૂપ એમના મહરેખમાં પણ કોઈકોઈ સ્થળે દૂરક કેવા કે છે. એમણે કલાને મુશોભિત કરતી એમની વૈજ્ઞાનિક ચોક્કાઈ ઉપરાંત ચાન્દ અને અર્થોના સંપૂર્ણ સુગ્મિષ્ટ ભાવ બધુ જ કુશલતા અને રસિકતાથી સંરક્ષાય છે. પણ ગલ કરતાં પથમાં તો આ ભાષાં-તરકર એક સફલ કવિની કાવ્યકલાને સંપૂર્ણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. જુદઅરિતાનાં બધાંએ ભાષાંતરકાવ્યોમાં આ સિદ્ધિ રસિક હૃદયને નર્મીત્વ નજરે પડેલી જ.

.. મુજરાતી પ્રજાના કાવ્યાર્શી એની લાક્ષણિક રસજીવિને પુરો એવા એના વ્યક્તિત્વ અને વિશિષ્ટત્વ અનુસાર પુરોપુરો ધરાવતા આવ્યા છે. રાજામજુ, મહાકવિન કે ભાગવત

જેવી વીરસંહિતાઓનાં વીરવીરગુણઓનાં ચરિતામૃતો આપ્યાનના કદ કાવ્યરવ-
રૂપમાં સંક્રાન્ત થયાં છે. પ્રેમાર્નવોદિ આપ્યાનકારિએ આવાં આપ્યાનોદારો જ માત્ર
સંસ્કારી સુજરાતીઓને જ નહીં, પણ અસિદ્ધિત અને અભણોને પણ, એના કવ્યશૃંગી
રસનિમગ્ન કરી નાખ્યાં છે. નરસિંહરાવભાઈએ જૂનાં આપ્યાનેને નવીન દેહાત્મા આપી
એનાં જૂના પદ્યબંધો : દહીંદહીં કાચમ રાખ્યા છે તે દહીંકદી જંદ અને જૂતોના
જૂના અને નવીન પદ્યબંધોના પૈવિધ્યથી એમને નવીનતા પામ્યાં : ધારણ કરાવી છે.
નવીન રસ અને ભાવને અનુસરજી આ આપ્યાન ઓતાએને રસ તરબોળ કરી દેવાની
તાકાત ધરાવે છે. રાગરાગિણીઓમાંથી વિવિધરસો ધારણ કરી વિશક્તિ પામેલાં જૂના
કાળ, આલ, દેશીઓ અને ગરબીઓ ઉપરાંત જંદો અને જૂતોની વિવિધતાથી : જુદા-
અર્થિત ના આ પ્રસંગો કાઢ નવીન જ આપ્યાનસેલીનું, આપક, ને ગંભીર વાતાવરણ
આપણી આગળ ઊઠ્યું કરે છે. કાવ્ય અને સંગીતના એકધારા રસપ્રવાહમાં ઓતા
એઆય છે અને ભગવાન હુદના ઉચ્ચ આત્માર્ષણપવિત્ર, અર્થિત પ્રતિપૂર્ણ સમભાવ
પ્રસારો એ સાથે એકરસ યજ્ઞ એના આદ રસપ્રવાહમાં એઆયે ભળી છે.

લાઈટ એક એલિપ્સ નો કવિ અંગ્રેજીમાં કવે છે :—

" Oh, summoning stars ! I come ! Oh ! mournful Earth !
For thee and thine, I lay aside my youth,
My throne, my joys, my golden days, my nights,
My happy palace-and thine arms-sweet Queen,
Harder to put aside than all the rest ! "

x x
" Now am I fixed, and now I will depart ! "

x x
" And now the hour is come when I should quit
This golden prison where my heart is caged ! "

સુજરાતી રસિક ભાષાતરકાર સુજરાતીમાં કવે છે :—

(ગરબી : " જમના જળ ભરવું મને કુંવર કોણે રે । " એ આલ)

" મને પ્રેરતા તારકજંદ ! આ હું આંખો રે,
ફાડણ્યા એા જગજન । આ હું, આંખો રે,

તમે કાળ તજુ સુજ રાગ્ય, સુખો જહુ વિધિનાં રે,

રાગ્યભંજિ સુખમય : સાજ, રગનિહિન સુખનાં રે. ૨૪

(સાખી)

તજુ સર્વ એ આ કાણે, સહુ યશી દુરમય એક,

રાણી મહારી ! તે તજુ કવે ઘુજ સુખવશી બહાલી સુરખ. ૨૫

(મૂળ આલ)

કોઈ નિઘય દંડ આ વાર, કવે હું આજુ રે,

તવ પાછો દંડ મે કાળ, અચળ પથ આજુ રે. ૨૬

(ચોપાઈ તથા વાકી)

કરી પરીણરને પ્રણામ, સતી જે જાણીલભાં આમ;
કાંઈ જાણ અવરુપ કરેલાં, નાંખ્યાં તેને વહન પર દેલાં. ૩૨

x x x

એવું રાણીનું સેવિયું પર, એવો પ્રેમ એવો કરપર, ૩૫

અને બગ કરી દૂરવો સખનથી, ધાર્યો શોડ પછી નવ મનથી;
આશો, -સ્વામ રજનિમાં આશો, માર્ગ-સ્થિતિ અનુપનો આશો. ૩૬

—મહાભિનિષ્ક્રમણ : પૃષ્ઠ ૧૫-૧૬

આ આપાર્તરમાં મૂળના આચરણ અને આચરણ અનુ અરો સરળ થયેલા
અણુના વખર રહેશે નહીં.

આ પછી આપાર્તરમાંનું સ્વરૂપાન્તર દાખવતા આ પ્રયત્નથી ચોપાઈ નમૂના
જણી લઈએ:—

(મૂલજી)

(૧) ' મે છો, સુંદરી સહી જલદીશરે ભાંધો ભાગને પ્રેમપાથી,
જગ જિમ્મો ઉઘ તેથી રીઝી અધિક સ્વર્ગસમ ભાસતી મે જાણી. ૩૭
—પ્રેમપ્રસૂન : પૃષ્ઠ ૧૭

x x x

(મરણી : અમદાવાદ નામે આજ સહેર છે આરં રે—એ આલ)

(૨) ' મેઈ જાણો તોમે રાખ, મળી, -કું લીનતું રે;
આણી હાથ દયા આ ભાષા ! મરણી રૂલ ખીનતું રે. ૩૯

x x x

મળો ઉતર તરવ આ-મળેન ! યી ચાલ આ પહે રે !
પણી વર્ણા મરણીને જોણ, રણાં જાણ પરી રે. ૪૪

x x x

મેઈ કહે જગી-વો આ રાખ, જણ આ સહનમાં રે;
ગુલનાય તમે છે જાણ ! અઝાલ મરણીમાં રે. ૪૭

મેઈ કહે-રાખ આ તમે જાણી તે રણવિરમે રે,
હજી લણણ વેળ નથી આવી, ને પહેલેથી સ્વપામે રે. ૪૮

—દિસા જોતગી : પૃષ્ઠ ૨૦

(૩) (દેવી : મૂલ્યો મનમથરા ! તું કર્યાં જાણો !—એ આલ)

મેઈ સ્થલે જ્યોતિ મનકલો કરવ તિમિરવિનાય,
માનવજનના હાલમાં, પ્રખેલે જાનવપ્રકય,
સુંદર આ વિશુ જે જો. ૪૨

સુંદર લાગિની ! જ્યારેથી આખી બોચળા ગીઠું,
તે પૂર્વે કાપા નિર્જળી લયથી મધ ત્યાં મેં દીધું,
..... દર્શન એ દિવ્ય નિર્મલિતું !
સુંદર આ બાળકસમું.

—સુખતાની કથા : પૃષ્ઠ ૨૯-૨૯

(સિખરિણી)

(૪) મીઠાં ખીતો ખાતી, લલિત જુગલથી નયનવતી,
ખેંચી એ બાળકો તરતજો સમીપે પછી જતી;
અનંગન્યેલિયા, નયન મધુરો દોષિત પરી,
કરંતી એ રમ્યો રિખત લલિત ને લોચન કરી; ૪૩
વિહારી પદ્મે એ સ્વપ્ન મદુ જગે પ્રગટતી,
વધી સંતાડે એ સદરિ રસની ઉત્તમવચ્ચ અતિ,
ખીલી ના ખીલી મે કુસુમકળિયો નેમ મગધી
પ્રકાશી રંગેને, લલવ તરપિ એ જૂથવતી. ૪૪

—જુહનું પ્રલોભન : પૃષ્ઠ ૪૦-૪૧

(વલય)

(૫) આમ વર્ષ પીતી ગયાં વાળો દુઃખઉદેક,
પણ એવે સમયે એક દિન કંઈ કૌતુક બનિયું એક દે. ૧૧

(ચોપાઈ)

આંચો રમ્ય રમંતો વ્યંત, મામાં ધરણીએ વસન દસંત;
આંચે મૂલે માર રુપેરી, રાણી યસોધરા : સોઠધેરી. ૧૨
બેડી, લલન સરિલાને તીર, દિપે મગધું નિર્મલ નીર;
પૂર્વ પીત્તા સુખના ચમામાં, અલી પ્રિય એ રહી : રહામરહામાં. ૧૩
પદ્મકાચખચિત છે કિનાર, એવા જલદર્પણ મોઝાર
નિરખતાં નિજ પ્રતિબિંબે મધુર સ્વધર અધર એ સુને. ૧૪
ગૂંચ્યા કરશું વધી કર નીરબે જલભિન્નિત નેકું ધરમે;
એવી ઉચાનસરિલાને કંઠ, બેડી યસોધરા સોઠકંઠ. ૧૫
આંસુડે નેત્રપટ તેજ લીલાં, ગાલ સુંકમાર કામ જ ધીધાં;
અપરિપૂતજી, રમ્ય રેખ, સોઝનજમી સુકાઈ છેડ; ૧૬
દિવ્ય મનિત કેશતણી રૂપી, એકલેણીધરા રાણી બિબી;
(બાંખા : ચંદ્રસરદીન સુંકેશ, હાંચે વિધવાનંદને વેશ :) (: : ૧૭

સુધી પ્રિયતાં પૂર્વાચમમાં પ્રેમાશ્રિનો, બેડી સંલગ્નમાં.

૫૫ પગતા નવણ. વાળ એ હરજીયા; પાટલ પાંખડી ગેર ને પડતા, ૧૮

- તેઠ નાનકડા ને સુરેખ, આજ ગરબુ થયા મંદ હેઠ;
 દુઃખભારે અલસમતિ જાવ, રાણી યશોધરા દહિયુકાવ. ૨૦
- × × ×
 લક્ષ્મીન કોચન એ ભરત, નવ નોરેને વિવરત વસત. ૨૩
- × × ×
 અહો ભુવન ભરત! વિહંગ ! તમ ગતિ મગન છે અભંગ;
 કદી જાઉં યરો અકસ્માન, જહીં છુપ્યા રહ્યા મુગ નાથ; ૨૨
- કહેને યશોધરાના પ્રભામ, પડી પીનપીને વરને આમ :- ૩૩
- ‘ સુખયા રુદ્ધ એ! તમ સુખનો, લેવા ભાવો લખ્ય સ્પર્શસુખનો;
 મરણીનુપ છાતી છે છાતી, ’ કહેને એટલું એ! નમદમી ! ૩૪

—વિધેયિની યશોધરા પૃષ્ઠ ૪૬-૪૮

(અનુક્રમ)

- (૧) નોકા પેલી યરે જ્યોત્સ્નાપુરમાં તે સખી રિયનિ,
 દિવ્યતા ધમતી તારી મધુરી મર્તિની હતી. ૧૬
- × × ×
 દિવ્ય સંવેદો એવાં, અરદંગ વિના બીજા;
 ભોખે ના કરી, તો સી પૂચગુનવણો રજા ! ૧૮

—તરુશુભ : પૃષ્ઠ ૧૦

આર્પાનરૂપાના આ પુષ્પની નાનીમોટી ફલપાંદડીઓની સુરેખ, સમપ્રમાણ અને સુંદર આકૃતિમાંથી વિસ્તારનો બધા ખેડીને પણ ઉપર આપેલાં અવતરણો વાચકની પ્રતિભા કરશે કે અંગ્રેજી કાવ્યમાંથી મુગરાની કાવ્યમાં સંકાન થયેલી આ આર્પાનરૂપાઓએ એની સરજનાની સિદ્ધિ મોટે ભાગે પ્રાપ્ત કરી છે. વચ્ચે વળી કવિના રમેલા મૌલિક કાવ્યોનાં ને અવતરણો ઉપર સરખામણી થાતે બાધા છે. તેની સાથે સરખાવી મૌલિકતા સાથે આર્પાનરૂપાના રસસૌંદર્યની અંતર્ગત આત્મકતાનો સાક્ષાત્કાર પણ સફળ કરી શકશે.

એટલા અર્થો સતકમી આપણી કવિતાસૃષ્ટિમાં પ્રાસિક અને આર્પાનરૂપે પોતાનો સંગીન અને સતત શોભા આપનાર વહ કવિના નરસિંહરાવભાઈની આ આર્પાનરૂપે કૃતિઓએ અને પુનઃપ્રાપ્તી સત્કાર કરીએ છીએ અને એમની મત કાલની ને પ્રીતિવસ્થાને પામેલી છતાં, સુંદર, સરગ ને ઊન્નત જાણવતરી કવિતાનું મધે-૭ રમવાન કરવાનું નવીન રચિતેને, આમંત્રણ કરીએ છીએ. પુસ્તકને અંતે આપેલી વિદ્યાભાગી હીમ તો કાવ્યરસમાં નિમજ્જન કરવા ઉત્સુક વાંચક જૂના અને નવીન પ્રત્યેક સાહિત્યરસિકને કેવિદર અભ્યાસરસાવન આપશે જ.

અવલંત રેખાચિત્રો

રેખાચિત્રો (નૂનાં અને નવાં)—લેખિકા : શ્રીલાલની મુનશી : સુશીભગવાન : મુનું દેસાઈ : પ્રાસિક : કૃપાનંદલાલ અમરથી મહેલા, પીરમજાનોઃ અમદાવાદ : મુલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

શ્રીલાલનીમુનશી મુનશીએ ઇ. સ. ૧૯૨૨ થી મોટે ભાગે ‘ મુગરાત ’ માં અને કોઈ કોઈ અન્ય રમણે પ્રસિદ્ધ કરેલાં રેખાચિત્રો અને અન્ય લેખોને ‘ રેખાચિત્રો ’ નામને બીજા

સુંદર ભગિની ! ક્યારેયો આપી બોલન : મીઠું,
તે પૂરું કાપા નિર્જાતી ક્યારી ગપ ત્યાં મેં છોડું,
હસને એ દિવ્ય વ્યોતિષું !
સુંદર આ જાગૃત્યમું.

—સુમતાની કથા : પૃષ્ઠ ૨૯-૨૯

(ચિખરિણી)

- (૪) મીઠાં મીઠો આવી, લલિત સુગન્ધથી નયવતી,
અંધી એ જાગૃત્તી તરતજી સમીપે પહોં જાતી:
જનમન્વેષિતથી નયન મધુરું દીપિત પરી,
કરોતી એ વત્સો રિમન લલિત ને સોજન કરી: ૪૩
રિલામી રૂપે એ ગપા મુદુ અંગે પ્રગટી,
વળી સંતારે એ લદરિ રસની ઉત્તલગ અતિ,
ખીલી ના ખીલી કે કુમુદગિયો જેમ મગધી
પ્રકાશી રંગોને, લલન તરપિ એ ડૂબવતી. ૪૪

—પ્રુદતું પ્રસોધન : પૃષ્ઠ ૪૦-૪૧

(વણન)

- (૫) આમ વર્ષે વીતી ગયાં તપો દુષ્કરિત,
પણ એવે સમયે એક દિન દંષ ધૌગુ જનિયું એક રે. ૧૧

(મોપાલ)

- આખો રમ રમતો વસંત, ખાતું પડ્યુંએ ગયન દશન:
મનિ મુલે માર કપેતી, રાજો વસંતના મોપાલેરી. ૧૨
વેળા ઉત્તલ મરિતને તીર, દિવે કાચુ નિર્મળ નીર:
પૂર્વ વીત્ય સખના સમાપ્ત, અદી શિવ ને રહી રહામદામદ ૧૩
પદ્મોદયનિય છે કિનાર, એક જલપંજુ મોપાલ
નિર્જાતાં નિજ પ્રતિનિધે મધુર અપર આપ ને મુલે. ૧૪
મુલ્ય કદશું વચો કર નીરવે જનનિર્મિત મોડું દરવે:
એક ઉલ્લાસદિને કદ, વેળા વસંતના મોડું. ૧૫
અનિયે નેત્રવટ નેજ તોપાં, આજ સુકુમાર દુષ્કર મોપાલ
અપરોક્ષનમું રમ રમ, મોપાલની મુક્તિ ઉપા: ૧૬
દિવ્ય કલિ વેળામું : જો, એકવેળાપણ રખી દેખી:
જાંખ મંદારકીન મોડ, બાળે રિષકમળને વેળ. ૧૭

સુજી: વિવર્તે પૂરેપૂર્ણ પ્રસાદે. કદી મંજમયે

૧૮ પદના સપ્ત સ્વરુ એ દરજી, પદન પાંચી પે ને પદના, ૧૯

- તેલ નાનકડાં ને સુરેખ, આજ મરણ થવા મંદ છે;
 દુઃખમારે અગસતિ ભવ, રાણી યશોધરા દીધુકાવ. ૨૦
- ✖ ✖ ✖
 લક્ષ્મદોન સોયન એ અમંત, નવ તોરમે વિગમંત વસંત, ૨૧
- ✖ ✖ ✖
 જાડો જુવન અમંતા વિદ્યે ! તમ અંતિ મન છે અલંબ; ૨૨
- કદી જાડ ચોર અકરમાવ, જાડી છોવા રજા મુજ નાથ;
 કહેને યશોધરાના પ્રણામ, પત્ની પીનપીને વદને આમ :- ૩૩
- ' સુખવા સખ એક તમ સુખનો, લેવા લાવો દાણ સ્વર્ગમુખનો;
 મરણોન્મુખ છવતી છે ઘાતી, ' કહેને એટલું એા નબચાતી ! ૩૪

—વિશામિત્રી યશોધરા પૃષ્ઠ ૪૬-૪૮

(અનુક્રમ)

- ૬) નીકા પેલી સરે બ્યોલ્લાપુરમાં તે સખી સ્થિતિ,
 દિખતા પામતી તારી મધુરી મૃતિની હતી. ૧૧
- ✖ ✖ ✖
 દિખ સવેળો એવા, અડત વિના બીભ; ૧૨
- ભાગે ના કહી, તો શી રથમુગ્ધનપુરો દયા ! ૧૮

—તરુણ : પૃષ્ઠ ૬૦

આર્વાચનકલ્પના આ પુષ્પની નાનીમોટી કલ્પવૃક્ષીઓની સુરેખ, સમપ્રમાણ અને સુંદર આકૃતિમાંથી વિસ્તારનો ભવ જેમિ પશુ ઉપર આપેલાં અવતરણે વાયકની પ્રતિતિ કરશે કે અંગ્રેજી કાવ્યમાંથી મુગ્ધાની કાવ્યમાં સંગ્રહન થયેલી આ આર્વાચનકલ્પાએ એની સરજાની સિદ્ધિ મોટું આજે પ્રાપ્ત કરી છે. વાચક વળી કવિના રસેષા મૌલિક કાવ્યોનાં ને જનનરણો ઉપર સરખામણી માટે આપ્યા છે, તેની સાથે સરખાવી મૌલિકતા સાથે આર્વાચનના રસસૌહાર્યની અંતર્ગત આત્મેકાનેા સાદેકાર પશુ સદબ કરી ચકશે.

ઉત્તમ અર્થો યતની આપણી કવિતાસૃષ્ટિમાં મૌલિક અને આર્વાચનરૂપે પોતાનો સંગીત અને સંગ કાળો આપનાર રૂઢ કવિના નરસિંહરાવભાઈની આ આર્વાચન કૃતિઓ અને પૂનઃજાગૃતી સ્વકાર કરીએ હોએ અને એમની જન કાલની ને પ્રોદાવરણને પામેલી હતાં, સુંદર, સરજ ને હિન્ન ભાવભરી કવિતાનું મધેન્દ્ર સ્વપાન કરવાનું નવીન સંસ્કારે આમંત્રણ કરીએ છીએ. પુનઃકવે અતે આપેલી વિદ્વાતભરી ટીકા તો કાવ્યસર્માં નિમજ્જન કરવા ઉત્સુક યતાર જૂના અને નવીન પ્રત્યેક સાહિત્યરસિકને સચિદ્ર અભ્યાસરસામન આપશે જ.

અવસંત રેખાચિત્રો

રેખાચિત્રો (જૂનાં અને નવાં)—લેખિકા : લીલાવતી મુનશી ; મુદ્રાબદ્ધકાર : મુદ્રાચ : પ્રકાશક : જ્ઞાનગણ અમરથી મહેતા, પીરમણરોડ અમદાવાદ; મુલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

લીલાવતીમહેતા મુનશીએ ઇ. સ. ૧૯૨૨ થી મોટું આજે 'મુનશી'માં અને મોખ મોખ અન્ય સ્થળે પ્રસિદ્ધ રેખાં રેખાચિત્રો અને અન્ય લેખને ' રેખાચિત્રો ' અને બીજા

લેખો' એ નામે ૧૯૨૫ માં પ્રસિદ્ધ કર્યા હતાં. આ પુસ્તકની લેખનસામગ્રી ઉપરાંત ૧૯૩૦ સુધીમાં ઉત્તરેતર નવીન લેખાવલિઓ જાહેરીને એમાંથી ૧૯૩૩માં વધારેલી નવીન આવૃત્તિ તરીકે 'જીવનમાંથી જડેલી' એ દ્વંદ્વી વાર્તાઓના સંગ્રહનું અલગ પુસ્તક અને આ વર્ષે રેખાચિત્રોની વધારેલી નવી આવૃત્તિરૂપે આ પુસ્તક હમણાં જ એમણે પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

ગુજરાતની ગદ્યગાંધી સિદ્ધ લેખિકાઓમાં લીલાવતીબહેન મુનશી : ધણું જ આગળ પડતું સ્થાન ધરાવે છે. રેખાચિત્રો એ આપણા સાહિત્યનાં અંગેમાંનું એક નવીન અને વિશિષ્ટ વિકસતું અંગ છે અને એ અંગને એકબાજુ અને લલિતકલાથી ખીણવવામાં લીલાબહેન જેટલો સંગીન કાળો ખીજ લેખકોએ સંખ્યા અને ગુણમાં એટલો આપ્યો છે, તે જોતાં આ રેખાચિત્રોનું સાહિત્યાત્મક મૂલ્યાંકન સકારણ ધણું જ વધે છે; ગુજરાતી સાહિત્યનાં, સમાજનાં અને રાષ્ટ્રીય જીવનનાં ક્ષેત્રોમાં વિચરતી બંને જાતિની ઢેઢીક માનવવ્યક્તિઓ આ રેખાચિત્રોના મહેલા વિભાગમાં રેખાંકિત થઇ છે, ખીજ વિભાગમાં પાર્વતીનું દેવી પાત્ર, પંચીનીનું ઐતિહાસિક સતીપાત્ર, કાન્સની વીરખાલા જોન એક આઈ, અંગ્રેજ સ્ત્રીઓમાંથી મિસિસ 'મારગોટ' ઍરિક્સ, જીજ્ઞા, ગાંધીજી (એમના સાહિત્યના સ્થાને પરત્વે), શ્રી, આનંદશંકરભાઈ (ખીજ વાર) અને ગુજરાતના બે બહારવટીઆ-સ્વર્ગસ્થ વિદુલભાઈ પટેલ અને સુરદાસ વલ્લભભાઈ પટેલનાં પ્રમુખ રેખાચિત્રો છે. શ્રદ્ધાંશુરના એકમરૂપ શ્રદ્ધા શરૂ કરી રેખાચિત્રકાર લેખિકા ગુજરાતમાં, હિન્દમાં, ક્રાન્સમાં, છાંસેડમાં, એટલે સુધી જ જઈને માત્ર નહીં અટકતાં છેક હિમાલય પર્વતશ્રેણી પુરી અને ભમવોન ચંકરનાં સદૃશ્યોંચારિણી સતી સુધીનાં માનવ અને દેવી પાત્રો શોધોશોધી તેમાંથી પોતાને પસંદ પડેલાં વિશેષ પાત્રોના રેખાચિત્રો દોરે છે.

પ્રમુખ જીવનચિત્રોનો સમાવેશ કરતા આ બીજા વિભાગમાં આ પંજી દ્રૌપદી, બાહુ; એક દહિ, મીરાંજાહ, એરેસિયા, સુમિયામાં એક વસંતાવતાર, કવિવર જી, આનાતોલ ફાન્સ, કવિ દલપતરામ ગલાભાઈ અને કવિ નર્મદ એ પાત્રો આલેખાયાં છે. લેખિકા અહીં પણ પૌરાણિક મહાભારત કાલનું તેજસ્વી સ્ત્રીપાત્ર દ્રૌપદી, ઐતિહાસિક સ્ત્રીપાત્ર મીરાં, પ્રાચીન ગ્રીસના સૌંદર્યનું પ્રતિનિધિત્વ કરતું સ્ત્રીપાત્ર એરેસિયા, અંગ્રેજ કવિવર રોલી, ક્રાન્સના અમર સાહિત્યકાર આનાતોલ ફાન્સ, નવું ગુજરાતના ઉપકાલનાં કવિયુગલ દલપતનર્મદ એ પાત્રોને તેમનાં જીવન અને જીવન કાર્યોનાં આજોધરા રંગોની રંગોળી આકૃષ્ટ આલેખે છે; આ જાગનાં જીડતાં ચિત્રોનાં એક પેટાવિભાગમાં આપણા ઇલાકાની ધારાસભાની બે દિવસની મુલાકાતથી મનપટ ઉપર હાથપટી ગુજરાત અને અન્ય પ્રાંતોની ઢેઢીક પ્રસિદ્ધ પુરુષવ્યક્તિઓ પણ આછી આછી ચીતરવામાં આવી છે.

૧૯૩૦ માં લેખિકા આર્થર રોડ જેલમાં પૂરાયાં હતાં, ત્યાં એમણે સર, આમનદાસ સેતલવાડ, શ્રી, જર્જર, શ્રી, મહમદઅલી ઝીણાં, સર પ્રદાશંકર, મદ્યુ, પંડિત મોતીલાલ નહેરુ, શ્રી, બ્રહ્મભાઈ દેસાઈ, શ્રી, નરસિંહસર અને શ્રી, મુસાલ રાહ એ જીવન અને સ્વભાવનાં વિવિધ ક્ષેત્રોની બે વેશિષ્ટચણા પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓને એમનાં ઉપદેશો રેખાચિત્રોમાં અંકિત કરી દતી.

લેખિકાની તરફથી લેખિકાએ આમ મુકતા ને સરસતાથી આ વિવિધ રેખાચિત્રોમાં રંગપૂરણી સરસ કલાથી પૂરી છે. એમની કલાબક્ષિનું દષ્ટિબિન્દુ પ્રધાનતાએ વસ્તુવિજ્ઞાનનું છે. આપણે કલાદષ્ટિને લીધે ભવિષ્યને અને દરેક વિદરી રેખાચિત્રના મુખી લંબાઇ જતી રેખાઓને એ ખેંચી લાવીને વાસ્તવિકતામાં કન્ડર્ય કરી શકે છે. એ રેખાઓ આથી વિશેષ સ્પષ્ટતાથી આપણા દર્શનપ્રદેશના વર્તુલમાં આવી પ્રત્યક્ષતાથી ખરી થાય છે. આપણી માનવતાની વાસ્તવિકતા આમ એક જ શૂનિકા ઉપર આવેલી આ વાસ્તવિકતાને વિશેષ આકર્ષક અને સમજાવથી પીછાની શકે છે અને તેથી એના સર્વાંગ પરિચયથી સુપરિચિત થાય છે. આમાં જ લેખિકાની કલાનો વિજય રહ્યો છે. પોતાના વિચારધર્મને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યથી રમુ કરવાના આ મુજમાં પોતાના વિચારો દર્શાવનાં લેખિકા પૂરું સ્વાતંત્ર્ય લે છે. એમના વિચાર આથી એ સચોટતાથી દર્શાવી શકે છે. એ વિચારો એના સરસ ઉપર ધારી અમર કરી મર્મને ડેટીક વાર અવકરનાથી રચી છે. આથી એમના અભિપ્રાયો મોઢોમોઢ સ્થળે મોઢોમોઢે કડક-બદુ જ કડક-ભારે છે. પણ એનો ઉપાય શો દોષ શો ? અંત દષ્ટિબિન્દુથી દર્શાવતા વિચારોના આ શુભાવગુણો તેમ જ મર્યાદાઓ છે છતાં એના મૂળમાં નરી સહૃદયતા જ દોષ તો એ વિચારોએ દર્શાવવા ધારેલા સાધને આપણે સમજનાથી ને જલ્દીથી પામીએ છીએ. વસ્તુઓ અને વ્યક્તિઓને સાહિત્યમાં રચિતતાથી મૂલ્યવાની લીલાબહેનનામાં કલાદર્શને અપાર શક્તિ છે. એ શક્તિ વિચારપ્રેરક પણ છે. સાહિત્યનો લેખિકા આનંદ અનુભવવાની અને તેને સમર્પતાથી આત્મેષી બન્યને આપવાના અધિકાર એ સૌમ્યતાથી ધરાવે છે. સંસારની, સ્વદેશની ને લોકસેવાની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં મૂંઝાણ રહેવા છતાં આદ્યું બધું સમીકર ને પ્રેરક વાચન એ આપી શક્યાં છે તો આપણે હમ્મીશું કે આવાં સુંદર રેખાચિત્રો જેનાં બીજાં વિશેષ આપવાનો એ હજી નિર્ધાર કરે.

પુસ્તકની આ વધારેલી સુંદર નવી આકૃતિ આપણે વાંચી જવાની વાચકોને અમે ખાસ જણાવજી કરીએ છીએ.

શિષ્ટ રાસસંગ્રહ

રાસમાલિની—સંપાદક અને પ્રકાશક : રામમોહનરાય દેસાઈ, જન્મચક્રર મુખ (લલિત), કેશવ શેઠ, રમણીક કી. મહેતા અને જગન્નાથ સવળ; સોલ એન્ટ્રસ; ગુલુમંદરી કાર્યાલય, ૧૧૪, વિદ્યુલક્ષ્મી પટેલ રોડ, મુંબાઈ ૪ (પ્રસિદ્ધિ ૧૯૩૪)

પ્રાકૃતિક જ રાસરસિક ગુજરાતી સૌજન્યના સુકંને સોભાવે એવી આ રાસમાલિની ખાં વિવિધ વિષયો ઉપરના લગભગ બસેચોડ રાસનો સંગ્રહ વિદ્વાન સંપાદકોએ આ હાદાર પ્રધર્માં કર્યો છે. રાસ અને તેના સાહિત્યના સંદર્ભનો સુપરિચય થી રામમોહનરાય દેસાઈએ બહુ સદમતા અને વિસ્તૃતતાથી ઉપોદ્ધાતમાં કરાવ્યો છે. આપણા સુંદર સૌક્યમાળમાં હજીએ કેટલેક પ્રમુખે કવિત્વીદી અને બપું વાણી-વિલાસપૂર્ણ રાસ અને ગદ્યગદ્યગીતોના ભણેબળણે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. એકંદરે શિષ્ટ જ રાસકવિઓના રચેલા આ અને આવા જ સંગ્રહોનો ઉપયોગ થાય એવું અને આગવપૂર્વક હમ્મીએ છીએ. આ સંગ્રહમાં નવાનાથ કવિય રાસની એક પણ વાનગી રોપી જતી નથી તેથી અને તેટલું શિષ્ટ છતાં પૂરું પ્રતિનિધિત્વવાળા આ સંગ્રહ-

ની એક ન્યૂનતા જરા ખૂંચ્યા વગર રહેતી નથી. એક વિદ્વાન વિવેચકે, આ ન્યૂનતાને તોડ આવા સંગ્રહમાં રહી ગયેલા. રાસો માટે કેટલાં જુદાં-આપી કાઢવાનું ઉચિત મૂલ્યન કર્યું હતું. વિશેષતઃ અમે દિગ્ગતપૂર્વક કહીશું કે જ્યાંબદાર શિષ્ટ સંગ્રાહકોના સંગ્રહમાં પોતાની કૃતિયો નહીં જ આપવી એ સ્વાતંત્ર્યપ્રિય સિદ્ધાન્ત શિષ્ટ કૃતિયોના પ્રસારને એક રીતે આત્મચાતક બતાવે છે. ગુજરાતમાં નવાં શિષ્ટ સાહિત્યના જ પ્રસારની દૃષ્ટિ બહુ જ જરૂર છે; કારણકે એનાં અભાવ, મોંઘાઈ કે રીસામણીને લઈને હાલમાં જાહેરાત રહેલી નિર્માલ્ય અને રિષ્ટતાને બારે બારે એવી છુછલી ને રસાભારી કૃતિયોને આપારપ્રધાન પ્રકાશકો દ્વારા પ્રભમાં વધારે પ્રમાણમાં ફેલાવવાની પરિસ્થિતિને અનુકૂલતા મળે છે. સાહિત્યના વિન્નરુચિ જગતમાં પણ ‘કુદરતી હોય ત્યાં જ બહાણું વાપ’ એ સત્યને-ગુજરાતીઓની સાહિત્ય માટેની કદરદાની એતાં જણાય છે તેમ-સ્વીકારતાં દૃષ્ટિપાણી વાર છે એ આપણા શિષ્ટ લેખકો વિચારે.

રાસસંગ્રહની આ ‘રાસમાલિની’ની એની શિષ્ટતાને ખાતર અમે રાસરસિદ્ધા ગુજરાતજોને ખાસ લક્ષ્યમણુ કરીએ છીએ.

‘ઢર્વિનમતનું’ અમરત્વ-કુદરતી પસંદગી

૧૯૩૧માં “ ઉત્કાન્તિતાં સો વર્ષ ” એ વિષય ઉપર સંખ્યાબંધ નિબંધો પ્રિન્ટિશ સાપ્તસ એસોસીએશન સમક્ષ વાંચવામાં આવ્યા હતા. અને, તેમાંથી મોટા જાગના નિબંધો ઢર્વિનમતની તરફેણ કરતા હતા. એથી માલમ પડે છે કે વિદ્વાનનું વલણ ઢર્વિનમત તરફ વધુ છે. યોગ્ય પ્રખ્યાત પ્રાણીવિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ હજુ પણ લેમાર્કમતની તરફેણમાં છે. લેમાર્કમતનું સમર્થન કરનારાઓ કહે છે કે કુદરતી પસંદગી સર્વોત્કૃષ્ટનું અવરથાન સમજાવી શકે છે, એ વાત કહી શકે છે, પણ તેની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે સમજાવે છે તેની ગમ પડતી નથી. એક માણસ ચિન્નશાળામાં જન્મ રેખ્યન્ડ કે ટર્નરની સર્વોત્તમ કળાકૃતિ પસંદ કરી શકે છે. પરંતુ એવી પસંદગીથી રેખ્યન્ડ કે ટર્નરની કળાકૃતિ જન્મ પામતી નથી. તેથી હિલકું ખીનઉપયોગને લીધે બંધો દબાઇ ન્ય છે કે નાશ પામે છે. એનાં હજારો પ્રમાણો મેળું છે, જે તરફ આંખોમાંથી ચમકે શકે એમ નથી. આમ જતાં જ ન્યાં સુધી પ્રાપ્ય લક્ષણોને વંશાવતાર સિદ્ધિ ન થાય કે સંપૂર્ણ રીતે સ્થગનવી ન શકાય ત્યાં સુધી લેમાર્કમતની મુરકેલીઓ દૂર થવાની નથી. લેમાર્કમતનો મુખ્ય મહત્ત્વ માનસિક પ્રેરણાઓ ઉપર છે, જેનું વર્તન સ્વયંચા બહુ લાંબો સમય લાગશે. લેમાર્કમતના સમર્થનકારો કહે છે કે કૃત્રિમ પસંદગી આ માનસિક પ્રેરણાને પોષણનાં અર્થાં પૂરાં પાડી શકતી નથી, તેથી તેનો અમલ દરેક પુરાવાથી બતાવી શકાયો નથી. વળી ઢર્વિનમતના ઉત્કૃષ્ટ તકાવતોનું જન્મ કારણ પૂરેપૂરું સમજાવી શકવા અસમર્થ છે; એમ જતાં ઢર્વિનમતનો મુખ્ય મહત્ત્વ વિચાર-કુદરતી પસંદગીનો-કાવ્યમનો કાવ્ય જ રહે છે. ઢર્વિનનું અંતે ઢર્વિનમતનું -અમરત્વ તેના કુદરતી પસંદગીના કેન્દ્રિત વિચારને લીધે છે, અને વર્ષે પછી પંચુ વિદ્યાનવિચારો તેને અમૂલ્ય ખેડ માનશે.

દરેક ગુજરાતી ગૃહમાં હોવું જોઈએ

“GUJARATA and its LITERATURE”

“ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય”

લેખક : શ્રી કનૈયાલાલ મો. મુનશી

“શ્રી. મુનશીએ કરેલું ગુજરાતી સાહિત્યનું સમગ્રપ્રવેશન માટે માટે પ્રેસ
વાચન સપ્ત પાડ્યું છે x x x”

—મહાત્મા ગાંધીજી

“ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય” પ્રકાશ અને વિવનથી ભરેલો અને કતોના
અનિવરણીય સંપૂર્ણ પ્રતિબિંબ પાડતો ઉત્તમ ગ્રંથ છે. શ્રીમુખ
મુનશીને ગુજરાત ઉપરનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ અને જે વસ્તુને તેઓ સ્પર્શે તેને સજીવન
પ્રતાવતી તેમની કૌશલ્ય, અને સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં આ ગ્રંથમાં છે. કતોને યોગ્ય-
વાર-માર જેવા માટે તરો પલ્લ-પીલ પળાંને આશરે પમાટે એવી બાબત એ
છે કે આદ્યો અધ્યાય પરિશ્રમ તેમણે લીધો છે, અને તે પણ એકની દીવાલો
પાછળ અને સ્વસ્વસ્થ શાહીરિક પ્રવૃત્તિના સમયમાં.

પરંતુ આ ગ્રંથનું આવડ કદાચ નો એ છે કે ગુજરાતના સાહિત્યને
અભ્યાસે ગુજરાતના ઇતિહાસ તેમજ હિન્દના ઇતિહાસ ઉપર સંલગ્ન દૃષ્ટિ રાખીને
સ્વભાવમાં આવેલો છે આ કારણે કતોને વિસ્તારથી અને ચુલ્લુપૂર્વક કહ્યું છે. x x x”

આચાર્યશ્રી આનંદરાઈકરે કૃત,

શ્રી વાણસ ચાન્ડેકર, બનારસ હિન્દુ વિદ્યાપીઠ.

“આ ગ્રંથ સાહિત્યક્રતિકાસના માત્ર પ્રારંભિક ગ્રંથ નેવો નથી એવું ફોર
વિશાળ છે. અને સરૂત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, આર્યીન તેમ જ
અર્વાચીન ગુજરાતી, જે બધી બાબતોના સાહિત્યનું વિશેષ્યન કરવા માટે જે
તત્ત્વરથી વિદ્વાનોની જરૂર છે તેની પામતા કતોમાં છે; કારણ કે તેમણે સ્વપનનો
મજો સમય લેવામાં આવ્યો છે. પોતે એક ઉત્તમ સાહિત્યકાર છે x x x”

શ્રી. મુનશીના ગ્રંથના અપૂર્વ મુલ્ય એ છે કે એમણે પૂરેપૂરું સમય
સાહિત્યકારોને અને તેમની કલા-શીખાંસોને ઉઠો
અભ્યાસ કર્યો છે, અને તેથી જ તેઓ ગુજરાતના અનેક સાહિત્યકારોનું ખરું
મૂલ્યાંકન કરી શક્યા છે એમના કૌશલ્ય સ્વભાવસભ્યની કુંભમાં પરીણ કરી શકું
એમ છું ત્યાં તે અને સ્મિતકાર અને સર્વસંપૂર્ણ અભ્યાસ છે અને સાહિત્ય સમૃદ્ધિ
નું રસન કરાવતાં પ્રામાણિકતા અને સત્યપ્રેમથી તેની અપૂર્વતાઓ પણ ન
ધંતાડવામાં કતોએ જે જ્ઞાતિ રહી છે, તે માટે ગુજરાત કતોનું ખુબ જ ખુબી છે.

દો. એ. બેરીંગ ડી. સી. એલ.

કુનીવર્સિટી ઓફ એડિનબરો

આનું નામ તે વીમો

જીવંતીના વીમાનો પોલીસીઓ તે જાત જાતની હોય છે, પરંતુ ખરી પોલીસી તે એજ કે જે ફક્ત મરણ બાદજ નહીં પણ અકસ્માત થા સખત માંદગીને વખતે ત્યારે પ્રીમીયમના હક્કના ભરવા સુરક્ષિત હોય છે ત્યારે મદદરૂપ થઈ પડે.

ધી " એવરીમેન " - Everyman-પોલીસી ચાહુ વીમાના લાભો નીચે મુજબ ખાસ વધુ લાભો આપે છે.

૧. બીમારીને વખતે પ્રીમીયમ પ્રેમિયમ ના દરતા ભરવા પડતા નથી.
૨. બીમારી દરમ્યાન ૬૨ મહિને કુંપની તરફથી ખર્ચ માટે એલાવન્સ મળે છે.
૩. બીમારી દરમ્યાન મરણ થયે થા પોલીસી પાકતાં વીમાની પુરેપુરી રકમ
૪. બીમારીમાં ન ભરાયલું પ્રીમીયમ તથા કુંપનીએ ભરેલું ખર્ચ એલાવન્સ, વીમાની રકમમાંથી કાપી લેવામાં આવતું
૫. આ બધા લાભો એકજ બીમારીમાં નહીં પણ દરેક બીમારીમાં મળી
૬. પોલીસી પાકતાં દર ૮૦૨ે ૨. ૨૦) વાર્ષિક મળે છે.

પોલીસીના ફાયદાઓ દર્શાવતું સુગ્રીપવ અરજ કરવાથી મફત આપવામાં આવશે.

સુખઈ અને જીવંતાઓમાં એજન્ટો તરીકે કામ કરવાને ચલસ્યો બોધ્યો છે.

ઝેનીથ લાઈફ એસ્યુરન્સ કું.

હેડ ઓફીસ : એપોલો ટ્રીટ, કોટ, સુખઈ.

મનુષ્ય

મનુષ્યને ઘણી ધર્મી પ્રતિષ્ઠા મળે છે. એના મનુષ્યને અને એની સહિત્યોને માથે સામાન્ય મનુષ્યથી જરા જુદી રીતે ધરમમાં આવે છે. મારે આ નિર્ણય અનુભવસિદ્ધ છે. અને તે અનુભવ મારા પોતાનો છે. મારે મારા સંબંધે જ નહિ પણ બીજા પ્રતિષ્ઠાવાળા જાણે છે. અને જે અનુભવ થયો છે તેની પણ હું અહિં મનુષ્યની કડું છું. જેમને આભાનમાં ઈશ-કુશંકા છે તેમણે એક માનુષ્યને પૂછી મારા સત્ત્વચરની આતરી કરી, અથવા કુશંકાને ઘણું થયું ત્યારે મારું સત્ત્વ સ્વીકારી લેવું.

મને પણ મેંજાના પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે એ વાત ઉપર આવી મઠ. આ પ્રતિષ્ઠા અને કેમ મળી મઠ અને એનું પ્રમાણ મારી પાવતા જેટલું જ છે કે એટલું વધારે એ તો મનુષ્યના વિષય છે. અને એ મર્યાદા બિનહું તો અનેકને અધિષ્ઠા મળી જાય છે. વળી એ પ્રતિષ્ઠા પાછળ કમર કરીને હું પાસે હતો કે એણે જ આવી મારા માથે ઉપર પગ મૂક્યો તે વાત પણ અત્યારે અધિકાર છે. અથવા તે જાણું injection મારે છે તેમ કોઈ નિષ્કારે અને પ્રતિષ્ઠાનું injection માથું કે કેમ તે વાત પણ અત્યારે નહિં છે. મારે મુખ્ય મુદ્દો તો એટલો જ છે કે અને પ્રતિષ્ઠા મળી છે અને એ પ્રતિષ્ઠાને લીધે મારા પરિચિત મિત્રપરિવારમાં મારા સમય અને સહિત્યોની મનુષ્ય સામાન્ય કાલમાં પ્રમાણે થતી નથી, મારે અમુક કામ મારે સમય ન હોય એ વાત જ કોઈ સ્વીકાર્ય તેવારે ન થાય. શત્રુનું જનરલ (વન વચર) કરીને કે માંડા પડીને પણ મારે અમુક કામ કરવાં જોઈએ. કારણ કે મારા સમયની મનુષ્ય પ્રવૃત્તિન પરિણામે પ્રમાણે ન થઈ શકે. પ્રવૃત્તિન પરિણામો કારણ એક કલ્યાણ મનુષ્યો નિર્દોષ કરે તેવામાં મારે જરૂરિયાત પ્રમાણે-બીજાઓની મહારી પ્રતિષ્ઠાનું મારી અનિષ્ટા છતાં જાતન કર-કાર્યોની જરૂરિયાત પ્રમાણે-ને કે બીજા કલ્યાણનું જનરલ જીવી લેવું જોઈએ. એથી મારા ઈશને કે મર્યાદાને મોપડે મોંઘાયેલા જનમાં વધુમાં વધુ વાત તે કીજાન મારે સમજી લેવાનો.

આ તો જે પ્રસંગ હું અત્રે રજૂ કરવા માતું છું તેની પ્રસ્તાવના માત્ર ચંદ્ર. આવી મદારી પ્રતિષ્ઠા એટલે જામમાં જોળખાણુ તો હોય જ. હું લાંબે બધાને ન જોળખું પણ મદને તો બધા જ જોળખે ! એક વાર મુંબાઈની મોટર બસમાંથી ઊતરવા માટે જિનેા યથો અને બસ ઝડપથી, અટકી અમ્મ એટલે બસમાં જ ચતોપાદ પડેલો. ત્યારે પણ એક જોળખીતા 'ગુહરય નીકળ્યા આવેલા અને પડ્યો કે તરત જ આસ' નામ દઈને મદને બોલાવ્યો " જોહો-જાહ, ત્હમે ક્યાંથી ? " પણ વધારે ચીકણી જોળખાણુ તો શામના જ અમુક મંડલોના જે ત્રણ મંત્રીઓની છે. / એ મંત્રીઓ હંમેશાં એમ માને છે કે એમના કાર્યમાં હું બહુ ઊંચે રસ લઉં છું. એમની દરેક મોજનામાં મદારે કાંઈક સચના કરવી જ લેખજો, વળી જ્યારે જ્યારે તેમને જોખપણુ વિષય ઉપર બાબતુ જોડવવાની જરૂર પડે ત્યારે મારે તો તેમને મદદ કરવા તૈયાર રહેવું જ લેખજો, મદારા એક મિત્રે વાત વાતમાં જોડવાર કહેલું કે " સુદા મંત્રીઓથી બચવે ! " એ હું કદી જૂલી જતો નથી, જે કે તેમનો અનુભવ પણ એવો હતો કે એ વાક્ય સ્વાભાવિક રીતે જ એમના મુખમાંથી નીકળી પડેલું. મ્હે એ જણાવું. બહુ કુંદુહસ બતાવ્યું ત્યારે એકવાર તેમના એ ઉદ્દેશરતું રંદરય તેમણે મદને જણાવેલું અને એ રહસ્યનો રોહ મદારી પાસે પહેલી જ વાર પોતે કરે છે એમ જણાવેલું. જે કે અમારા જેના સામાન્ય એવા એક મિત્ર મદને પાછળથી મળ્યા ત્યારે તેમણે જણાવ્યું કે " મ્હે પણ એ રહસ્ય એની પાસેથી સંભળ્યું છે અને તે પણ પહેલી વારના નિર્દેશ સાથે જ. " પણ આ તો આડી વાત યદ, તેમને અનુભવ પણ આ પ્રમાણે હતો, " મદારા પત્નીને પણ તદમારા જેવા પ્રતિષ્ઠાનો આધિ છે. એકવાર એક મંત્રીએ સામગ્રાટ ત્રણેક દિવસ એની સેવાનો બિયોગ કરેલો અને મદારા શીમતીએ ઉત્સાહ-પૂર્વક એ સેવા અર્પેલી, પણ એ ત્રણે દિવસ જેળીને રમાડ્યા શીમતીનો પાંદ મદારે બજવેલો પડેલો. એ ત્રણ દિવસમાં જે ચાર હુપિયાં રમકડાંમાં ખરસવા પડ્યા એ તો દીકર પણ એવે દિવસે જેળીનો આજ નરાજર લેવાની બાધસાહેબને દુરસદ અળી ત્યારે મદને નાપાસ બહાર કર્યો અને ત્રણ દિવસમાં મેંડશું, ધું, કપડું, દડું તે. સાંભળવાથી પણ સાંધ ના પાડી, ' રહેવા છે દને, ત્રણ દિવસમાં તો જેળીને અરધી કરો નાળી, તેમાં પણ ચોમ જ કલાક ત્હમારે તો રાખવાની હતી ! આજો દિવસ રાખવાની હોય તો એના રાગ જ રળી બધ ! ' આટલી નિરજતા મળી એટલે મદારે બોલવા જેવું તો કાંઈ હતું જ નહિ અને હું જોણું તો શીમતી મોલાળવા તૈયાર નહતા, એટલે મીન રાખ્યા સિવાય બીજો ઉપાય ન હતો, પરંતુ જે ત્રણ દિવસ પછી એ પ્રવૃત્તિનો અહેવાલ મદારા વાંચવામાં આવ્યો ત્યારે એણે તો શીમતીનું નામ અને અમારી અટક છાપી મદારા નામનો પણ મંત્રીએ લોપ કરી દીધો હતો. એ મંત્રીને મદારા જેવી પાસાણુની ખબર હોત તો મદને આટલી જાણી ઉપેક્ષાને પાત્ર તે મંત્રીત એમ હું માતું છું પણ આ પ્રસંગે મદારાથી બોલાઈ અધુ-સુદા મંત્રીઓથી બચાવે-"

એ મિત્રનો આ અનુભવ દવે મદારા પણ રજૂ કરું. એક વાર ત્રણેક દિવસ એક આસ પ્રસંગે જલદરઆમ જવું પડ્યું. સનિવારે રાત્રે બહારમામથી આવ્યો, જાણી પરવારીને ચૂતો કે મદારાં શીમતી કાંઈક શોધવાની પમાલમાં પડેલાં જણાયાં, તેમને પૂછતાં

તેમણે જણાવ્યું કે “ પેલાં સાદિત્વમંડળવાળા અડુણુભાઈ તમારે માટે એક ઘોડી આપી ચલા હતા. આવતી કાલે તમારું કાંઈક બાજણ પણ રાખ્યું છે એવું કાંઈક કહેતા હતા. મેં સાચી નો અડુ થે પણ આજે સ્વચારે જ બાળુએ દાડી નાખી દોષ તો કોણ જાણે !” જાણજુની વાત સાંભળી મારી હાંધ આવાનાં શોકાઈ ગઈ. મેં પણ એ ઘોડી શોધવામાં એમને મદદ કરી. એએક કલાકને અંતે નિષ્ફળ થઈ સૂઈ ગયો. યરીર થોકડું એટલે હાંધ તો આવી, પણ સ્વચાર તો પેલી ઘોડીની શોધના રાખમાં જ પડી થીમીતે જરા પ્રયત્નવાનું મન થયું. પણ એક દિવસની રાત્રી લાંબે ત્રણ દિવસ બહારગામ શોકાશે હતો એટલે કહેવાની દિશ્વત નહોતી. વળી મદદા ત્રણ દિવસના શોકાણ માટે તેમણે કાંઈ ન કર્યું તેનું કારણ પણ તેમનાથી આ ઘોડી થાપ થઈ એ જ હતું.

પણ હવે આનો કાંઈ ઉપાય ન હતો. પરીખર એમ પણ વિચાર થયો કે રવિચાર પાછો બહારગામ આવ્યો જાઉં. પણ મ્હારી પ્રતિજ્ઞાનું શું ? મારા બાકિત્વ તરફ પ્રત્યક્ષ શબ્દર અને મારી સુશ્રિયોને વંદન કરનાર પેલા મંત્રીનો મારા તરફ કેરો આવ-અને એની મજાના હું ન કરું તે કેમ થાયે ? પણ વિષય વિના કરું શું ? એકાદ કલાક પહેલાં રિપવતી ખજાર પડે તો પણ નેચારી કરી નાખ્યું. છેવટે નાની પરવારી મંત્રીને ઘેર ગયો. મંત્રી ન મળ્યા. તેમના એક સહયોગીને ત્યાં ગયો. તે પણ ન મળ્યા. આ પ્રમાણે જતે ત્યાં જાઉં તે મળે નહિ અને મળે તેણે પાસેથી પણ જાણજુને વિષય કેવી રીતે કથવશે ? હું પોને જ જાણજુને રિપવ તરી નજીતો એમ જણાવ્યા પણ શી રીતે ? રાત્રીમાં જ મહેસાણાઈ મળ્યા.

“ કેમ—આજ તો તમારું જાણજુ છે ને ? ”

“ હા ” મહે કહ્યું. મને થયું કે વાત આમજ જાણાય તો સારું. ત્યાં જ તેમણે કહ્યું.

“ અહા મહાયમ, વિષય તો સારો પસંદ કર્યો તો. તમે બધા તો પ્રતિજ્ઞામાં જ રચ્યા પચ્યા રહેવાના. ”

આ એમની ડીકાના જવાબમાં હું કાંઈક બોલું અને તેનો વળી તેઓ જવાબ આપે. હા જ હું કાંઈક બોલું—જવાબ મળે : આ બધી પરપરાઓ હું મનમાં ગોઠવતો હતો, ત્યાં તો “ અન્ન-સત્તામાં મગીશું ” કહી તેમણે ચાલવા માંડ્યું. પરીખર તો હું દિશ્વત જાની ગયો અને ચાલ્યા જતા મહેસાણાઈને જોઈ રહ્યો. આ બધી નિરાશા પછી ઘેર ગયો. અંતે જાણી પરવારી જાણજુને જૂલસનો પ્રયત્ન કરતો શરૂ થયો. નિરાશા અને નિરાશામાં હાંધ આવી ગઈ. હાથો ત્યારે સાડા ચારેક વાગ્યા હતા. થીમીતે ખજાર આપ્યા કે જાણજુ માટે બોલાવવા કોઈ માણસ આવી ગયો હતો અને પાંચ સવાપાંચ વાગે તમારે ત્યાં જવાનું છે. હવે હું મરણિયો જાઓ. વિષય જાણવાની પણ પરવા કરવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો. અનાથલે સત્તામાં જણાઈ આવે તો કીક છે નહિંતર વિષય-અરજા વચર પણ એવું જાણજુ કરડું કે કેમને મારા પિત્રવના જવાબની ખજાર જ ન પડે ! સત્તામાં ગયો ત્યાં જતા જ બોલાજનોએ તાળોએથી મને જણાવ્યો. હોય તો અનુભવ્યો. પણ તેથી કાંઈ વિષય જાણજુ તેમ ન કરડું વાત

કરતા ગ્રેહકો તરફ બહુ યોગરતાથી કાન સંજ્યા હતા. પણ વિષય ન જાણ્યો. તે ન જ જાણ્યો. છેવટે મંત્રીએ જિંદગી સ. રા.ની પ્રમુખપદ માટે દરખાસ્ત મૂકી; દરખાસ્ત સ્વીકારાઈ. પ્રમુખ. રસધાને ગયા. મને-વક્તાને બોલાવી તેમની બાજુમાં બેસાડ્યો. મારા હાથમાં કાંઈ જ નહોતું એટલે ટોપીને જિતારી હાથમાં રાખી. પ્રમુખ-સાહેબે જણાવ્યું મહારાજ પરિચય એતાજનોને જરૂર ન હોવા છતાં, કરાવ્યો. મારી શક્તિઓનાં શુભગાન જાણવા પીછાપણ વખત કર્યો. જો કે મને એમની શક્તિનો પ્રત્યક્ષ પરિચય હતો. કારણ કે જાળપણમાં અને એમને ચીઠવતા (તેઓ અમારા મુરખથી હતા) ત્યારે એક વાર તેમની લાકડીને સપાટ દાસ મારી પીઠે જોડે સથાગ થયો હતો ।

મને થયું કે મંત્રીએ વિષય માટે કાંઈ ન કહ્યું, પણ પ્રમુખ તો જરૂર કહેશે. એટલે તેમના શબ્દો હું સાવધાનતાથી સાંભળતો હતો. " સન્માનનો અને સન્મારિઓ, આજના વક્તા અને વિષય તમને વધાને પરિચિત છે એટલે તે વિષે મારે કાંઈ કહેવાની જરૂર નથી, વક્તાને અનુરૂપ વિષય મળે ત્યારે જ જાનની લાલ આપણને મળી શકે છે. અને હું માતું છું કે આવી રસધાનથી પ્રેરાઈને જ તમે સર્વે, આજે એકત્ર થયા છો. હવે વક્તાની અને તમારી વચ્ચે વિશેષ ન પાડતાં. તેમને તેમનું આપણ-શરુ કરવાની વિનંતી કરું છું. " આ તેમના છેલ્લા શબ્દો.

આ શબ્દો બોલીને તે મારા સ્થાનું જોઈને, રિશ્ત કદીને બેસી ગયા. તે છેલ્લા શબ્દો બોલીને એકા અને હું જાણે એટલી થોડી કુશળતા અનેક વિચારો મારા નાનકડા મગજમાં આપી ગયા. આપધાત કરવાનો અવસર ન હતો-સાધન. પણ નહોતાં. પેટમાં શળ આવે કે હૃદયમાં દરદ હિતન માથે એવી પ્રજ્વાલ ધર્મ પણ તે કેમ ફેલે ? મંત્રીઓની બેઠકકારી પ્રજ્વાલ સમક્ષ ઉઘાડી પાડી દેવાની શક્તિ પણ યદ. પણ મારી પ્રતિજ્ઞા શું ? આવા આવા અનેક વિચારોથી ચેરાપણો હું બેઠો. ચોપાસ નજર કરીને આખરે મેં કહ્યું : " પ્રમુખ મહોદય, અને મિત્રો—"

પણ બસ. આમ જાણજું વરી ફરી કેમવાર આપીસ.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

પ્રથમ સંસ્થાની બેઠકનો અહેવાલ

કલિદ ઈંગ્લીશ મધ્યમ સંસ્થાની સામાન્ય બેઠક તા. ૩૧ મી માર્ચ ૧૯૩૫
ઈસવી સંજે મહાશય શ્રી શ્રીચણ્દ્ર જીવનભાઈ વેળાવાળા (૧૧૧,
મેડીસી રોડ કોલ) પરિવારના પ્રમુખ જિ. ન. શ્રી કૃષ્ણભાઈ મોહનભાઈ ટ્રવેરીયા
મુદ્રણ મળી હતી તેમાં પ્રમુખ ઉપરાંત નીચેના સભ્યો હાજર હતા:

શ્રી શ્રીચણ્દ્ર જીવનભાઈ	શ્રીમતી લીલાવતી જીવનભાઈ
" મનદરશય ધરેલા	શ્રી. હંકારપ્રસાદ સવળ
" મણિલાલ તાલવાડી	" હરિલાલ જલભા
" અંબાલાલ જાની	" દુર્ભાઈ શ્રી શાસ્ત્રી
" અમરુભાઈ વર્મા	" અશ્વત્થ પંડ્યા
" આનુભૈરવ જામ	" રમણલાલ વડીલ

ઘનશ્યામભાઈ મધ્યમ સંસ્થાની પ્રથમ બેઠકનો અહેવાલ મંજૂરી મળી, મનદરશય
મુદ્રણને લેખી મંજૂરાગમ્ય બહુ સભ્યોમાં નીચે મુજબની ટીપ્પણી સર્વાનુમતે પસાર
મળ્યાં આપ્યા હતા:

૧. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો આશયન સમ્યક સદાચાર શ્રી. જીવિતિવાળા
કવિતામાં વર્ણવતા અલભાઈ મોટે આ સમય પોતાએ એક પ્રવૃત્તિ કરી છે અને ઉપર
કેવી પ્રાર્થના કરી છે કે તેમના આશયને શાંતિ મળે અને તેમના કુટુંબને આ કૃત્ય
સમ્યક સફળતા મળે.

આ કારણથી તમને મંજૂરીથી સદાચારનું કુટુંબને મોકલી આપવી.

(આ કૃત્ય આપની સલામતી ઉપર શાંતિ પસાર કરી હશે.)

૨. પરિષદ પ્રવૃત્તિઓ અધિભારી મંડળે રજુ કરેલા અહેવાલ સંબંધમાં શ્રી.
રમણલાલ વડીલનો આવેશો તા. ૨૬-૮-૩૫ ત્રીજા રજુ વર્ણવવામાં આવ્યો.

અમને ફાળુ '૩ અલગ લખવામાં " એવું કારણ સંબંધમાં અલગવાળું
'૩ એ પ્રકારે પ્રવૃત્તિના પ્રવાસમાં..."—આ પ્રવાસે સમગ્ર હતા તેને ભારે " એવું
કિતલ સંબંધમાં અલગવાળું '૩ લાગતા કિતલ સદાચાર શ્રી. રમણલાલ મોહા, શ્રી.
મુલક વડીલ અને શ્રી. મોહનભાઈ રામજીવના પ્રવાસમાં અને સર પ્રવાસે
નીચે મુજબ મળ્યાં..."—આ પ્રવાસે પ્રવાસ સમયે અહેવાલ સંબંધમાં આવે
(જુઓ પરિષદ નં ૩)

૩. તા. ૨૧-૨-૩૫ શ્રીમતી તપસ્યાબીને રજુ કરવામાં આવેલો તાર્કિક કિસ્સો
પસાર કરવામાં આવે છે. (જુઓ પરિષદ નં ૩)

૪. અધિભારી મંડળ તરફથી રજુ કરવામાં આવેલો અલગ અલગ પ્રવાસ
અલગઅલગ તમા કોમલ તાર્કિક અલગઅલગ અલગઅલગ મંજૂર કરવામાં
આવે છે. (જુઓ પરિષદ નં ૩ અને ૪)

શ્રી. કાંટાવાળા	શ્રીઓના અધિકાર	૧	સમાજ ને સ્ત્રી
શ્રી સાહિત્ય	(કાંચક પ્રમાણે)		
	ગુજરાતી શ્રીઓના	૨	ગુજરાતી શ્રીઓના
	સારીરિક પ્રશ્નો		સારીરિક પ્રશ્નો
	(દાણની સ્થિતિ)		(વિકાસની દિશાઓ)
શ્રી. કાંટાવાળા	સારીરિક વિકાસ	૧	સારીરિક વિકાસ
બાળ સાહિત્ય	(દાણની સ્થિતિ)		(વિકાસની દિશાઓ)
	શિક્ષણ પદ્ધતિ (બુની)	૨	શિક્ષણ પદ્ધતિ (નવી)
	મનોવિકાસ	૧	મનોવિકાસની દૃષ્ટિએ
			બાલક.

(૧) ગુજરાત સાહિત્ય

શ્રી. રણછોડદાસ
મોટી સ્મારક
વ્યાખ્યાનમાળા

(૪) ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાનમાળાઓ માટે સાહિત્ય પરિષદ દસ્તાવેજી નીચે જણાવેલા દ્રુષ્ટ ફોર્માટો તે તે ફોર્મની સામે જણાવ્યા મુજબનું ખર્ચ કરવું:—

દરેક વ્યાખ્યાન માટે			
ફોર્મ નંબર	વ્યાખ્યાનોની સંખ્યા	વ્યાખ્યાનકારને પુરસ્કાર	પ્રકાશન માટે
શ્રી. કાંટાવાળા પ્રાચીન સાહિત્ય	૪	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૧૦૦)	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૧૦૦)
શ્રી. પદ્મનાભ સ્મારક	૩	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૭૫)	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૭૫)
શ્રી. નરસિંહ સ્મારક	૪	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૧૨૫)	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૧૨૫)
શ્રી. કાંટાવાળા સ્ત્રી સાહિત્ય	૨	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૫૦)	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૫૦)
શ્રી. કાંટાવાળા બાળ સાહિત્ય	૩	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૭૫)	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૭૫)
શ્રી. રણછોડદાસ મોટી સ્મારક	૧૦	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૨૫૦)	રૂ. ૨૫ (કુલ રૂ. ૨૫૦)
		કુલ રૂ. ૬૭૫	કુલ રૂ. ૬૭૫

(૫) ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાનો વેળાસર પ્રકટ કરી બધાં બધાં આ શિક્ષણકર્મના અર્થપ્રાપ્તિઓ હોય તે તે સ્વયં તથા બધા સભ્યોને પૂરતી સંખ્યામાં મોકલી શકાય એવી વ્યવસ્થા કરવી.

સાચ્યા કસબ તાસાનો માલ.

સ્વદેશી મારકેટ કમિટીએ માન્ય કરેલ સુદ્ધ કાશ્મીરી રેશમમાંજ બનાવેલા સાચ્યા કસબ તાસાના લપા, ત સ, તાસાની ચોકડીની, કસબ તાસાની સાડીઓ, કસબી મલમલ, લગ્નસા તથા તહેવારો માટે લપાની ટોપીઓ બનાવનાર તથા વેચનાર.

પ્રસર્ત

સી. એસ. શાહ, લપાવાળા,
લપાની વડ, સુરત.

સોલ એજન્ટ્સ:—

છ. ચીમનલાલ એન્ડ પ્રધર્સ,
કરંજીયા બીડડીંગ, માંડ રોડ, મુંબઈ.

❖ ? ? ? ? ? ❖

આવતા અંકમાં જોશો

નાગરદાસ વીરચંદ એન્ડ સન્સ, ઝવેરીઓ.

૩૩, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ ૨.

શ્રી ધનમુખલાલ મહેતાકૃત પુસ્તકો

૧ મેટાલિક્સન. નિબંધો.	૬ હાલવિદ્યાર.
૨ જૂનો જોગ અને નિયંત્ર.	૭ વાર્તાવિદ્યાર.
૩ કું. સરલા અને મિત્રમંડળ.	૮ જૂના બાકમ.
૪ હાલવિદ્યા મંજરી, બામ બીજો.	૯ અને જૂના (પી. બોલીવુડ હ. દેવ સાથે)
૫ વિનિયમવિદ્યાર.	૧૦ સાચુદ્ય.

સર્વે લાભીતા શુકસેવરો પાસેથી મળશે.

પરિવહની પ્રવૃત્તિનો તા. ૨૪-૧૨-૩૩ નો અહેવાલ રજુ કરતાં અને આશા જણાવી હતી કે લાડીમાં બરાબાના પરિવહ સંમેલનથી પરિવહની ગતિમાં વેગ આવશે. અમને જણાવતાં આનંદ યામ છે કે એ આશા સફળ થઈ છે.

સંમેલને તીએ જણાવેલા અનુ મહત્વના કસો પચાર ધર્મો હતા :—

૧ ઐતિહાસિક અવશેષો.

૨ ગુજરાતનું સાંસ્કારિક એકમ.

૩ કલાપી સ્મારક.

ઉપર્યુક્ત પદોમાં કાવના સંબંધમાં અધ્યક્ષ સભાએ ડૉ. હરિપ્રસાદના પ્રમુખ-પણા નીચે એક સમિતિ નીમી હતી અને તેના મંત્રી તરીકે કાર્ય કરવા થી, પ્રતાપરામ મહેતા અને શ્રી. અનિકુમાર. ભટ્ટની નીમણુંક કરવામાં આવી હતી. આ સમિતિએ પોતાનું કાર્ય પૂરું કર્યું છે અને થોડા વખતમાં એનો અહેવાલ આપણા કાર્યમાં આવશે.

બીજા કાવના સંબંધમાં નિવેદન કરવાનું કે એનો સંપૂર્ણ અમલ કરવાને વાસ્તે કેટલીએક મહત્વની વિગતો ગુજરાત વિશેષના સીમામાં પૂરે આવેલા બોગોમાંથી તેમજ પરદેશમાંથી મેળવવાની આવરંકતા છે. એ સંબંધી અધિકારીઓએ એક ખેતક પશુ ધડી કાઢ્યું છે. મધુ જણાવતાં અમને દીલગીરી થાય છે કે એ સંબંધી લેખકની મુદાય હજી સુધી પરિવહ મેળવી શકી નથી, તેથી જ્યાં સુધી એ અંતિમ સર સંપૂર્ણ મુદાય જનતા તરફથી નહીં મળે ત્યાં સુધી એ કામ અંપૂર્ણ રહેવાનું.

પશુ અમને જણાવતાં આનંદ યામ છે કે ગુજરાતીઓમાં સાહિત્ય વિષય સંસ્થા વધારવા આપણા ઉપપ્રમુખ શ્રીમત મુનશીજીએ એક વ્યાપક યોજના ધડી કાઢી છે. એ યોજના આવડી સહા આગળ રજુ કરવામાં આવશે. એ યોજનાથી પરિવહન કાર્યક્ષેત્ર વિસ્તૃત થતાં તેના ઉદ્દેશ સફળ થવાની અમે આશા રાખીએ છીએ.

બીજા કાવના સંબંધમાં જણાવવાનું કે લાડીના દિવાન સાહેબ શ્રી. કેશવલાલ ઓઝા, ડૉ. રમણલાલ યાસિક અને ડૉ. એકબંધસ રામચુરાના પ્રવાસથી અને સર પ્રવાસ કર પટ્ટણીની ઉદ્ધર મહત્વની કાઠિઆવાડના ચાર રજવાડાઓ તરફથી રૂ. ૪૨૦૦ બરાબા છે અને એનેની સાહિત્ય સંસ્થા અમલ તથા એના પ્રમુખ શ્રીમત મુનશીજીના પ્રવાસથી “ નરસિંયો ભક્ત હરિનો ” એ નામક એક નાટ્યસાહક બજાવ્યો હતો અને તેની આવકમાંથી રૂ. ૧૦૦૦ એક હજાર આ સ્મારક ખાતે મળ્યા છે.

પુરતક પ્રમાણને લગતી પ્રવૃત્તિ પાછી કામ ધરવામાં આવી છે. તેને અંગે કમિક પાઠવેસ્તક ૩ જી તૈયાર થઈ ગયું છે અને તે પ્રસિદ્ધ કરવાનું કામ અધ્યપ સમયમાં કામ ધરવામાં આવશે.

નહીઆદમાં પરિવહની ૯ મી તથા ૧૦ મી એકક થઈ હતી. તેનો અહેવાલ હજી સુધી ત્યાંના કાર્યવાહકો તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો નથી. એવું તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું છે કે ત્યાંના એક મંત્રી શ્રીમત અંતિલાલે એ કામ અમારામાંના એક મંત્રી શ્રીમત હીરાલાલ પારેખને સોંપ્યું છે. પરિણામે અમને જણાવતાં આનંદ યામ છે કે અહેવાલ થોડા સમયમાં પ્રસિદ્ધ થશે.

લાડી પરિવહનો અદેવાણ તેવારે થાય છે અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે અમદાવાદમાં આવતું સંચેતન બસાવ તે પદેણં એ પ્રસિદ્ધ થઇ જશે.

આ પ્રસંગે નીચેની વાત જાણવાની જ્યારે આનંદ થાય છે. સ્વર્ગસ્થ અમૃત-લાલ મુંદરાજી પદીઆરના નામથી કોયે મુજસતી અબલરણે. હરો ? એમના સ્વર્ગવાસ પછી એમના સમારંભરો બેગી થયલી રકમ તથા તેનું વ્યાજ મળી આશરે રૂ. ૫,૦૦૦ એ રૂંડના દૂરંદીઓ થી. વિચનાથ વેલ, થી. કનૈયાલાલ મુનશી અને થી. સન્મુખલાલ પંડ્યાએ પરિવહને સેવિકાનો ડરાવ કર્યો છે.

આપણી, તા. ૩૧ મી માર્ચ ૧૯૩૫ સુધીની નાણા સંબંધી સ્થિતિ નીચે પ્રમાણે છે:—

સ્વ. કાંદાવાળા દૂરંદ રૂંડમાં મૂળ રકમ તથા વ્યાજના મળી કુલ રૂ. ૧૪,૧૭૩-૩-૩ જમા છે અને તેમાંથી રૂ. ૧૧,૩૭૦-૦-૩ સરકારી જામીનગીરીઓમાં રોકવા છે. તેમજ નર્મદ સમારંક રૂંડમાં રૂ. ૧૦,૦૬૯-૧૩-૨ જમા છે તેમાંથી રૂ. ૯,૪૪૨-૦-૭ રોકવા છે, અને રજીસ્ટ્રારના મોટી રૂંડમાં રૂ. ૧૯,૬૧૧-૭-૦ મળેલી રૂ. ૧૬,૧૬૩-૧-૬ રોકવા છે. તે ઉપરાંત કાંદાળી રૂંડમાં સાહિત્ય સંસદ તરફથી રૂ. ૧,૦૦૦ જમા તે સેરીઝ બેન્કમાં જમા છે. કીશાન જોડીટ થયા પછી કાંદાવાળા રૂંડની સીલકમાંથી રૂ. ૨,૬૦૦ ની ગા દરબાની સરકારી નોટ તથા નર્મદ સમારંક રૂંડની સીલકમાંથી રૂ. ૧,૦૦૦ ના ૬ દરબા મુનિસિપલ બેન્ક સીધા છે. બાકી રહેલી રૂંડમાં સેરીઝ બેન્કમાં જમા રાખેલી છે.

પરિવહના પોતાના સામાન્ય બકાળ ખાતે રૂ. ૨,૦૦૦ ના બેામ્બે કોઓપરેટીવ બેન્કના ડીપોઝિટ છે અને લલાજીભાઈ, પુલકેશની શંખડી, ડીપોઝિટરનું તથા માનુષ આતાનું વ્યાજ લગેની અદવાર સુધીની પરમુચ્ચ આવકમાંથી રહેલી સીલક રૂ. ૧,૬૭૮ સેરીઝ બેન્કમાં જમા છે.

ઉપરે કાંદાળી સમારંકને અમે નામદાર લાહીના કોર સાહેબ થી, પ્રમ્લાદસિંહજી, સર પ્રભાચંદ્ર પટેલ અને સાહિત્ય સંસદ તેમજ પદીઆર રૂંડના દૂરંદીઓના વિપદાર માની અધિકારીઓનો પોતાના અધિકારકાળ દરમિયાનનો અદેવાણ રજુ કરીએ છીએ.

થી. સેવકા,

મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા
હીરાભાઈ જિજ્ઞાસનદાસ પાવેખ
ગોપુજીદાસ કારકાદાસ રાયભુરા
અધ્યોત્તેજ હરિહરરામકર દવે

મંત્રીઓ.

પરિશિષ્ટ સ્વ (૧)

૧૯૩૫ની તા. ૩૧મી માર્ચ પુરા થતાં વર્ષના આવક તથા ખર્ચનો હિસાબ

ક્ર. આ. ખા.

૮-૦-૦ લાજબખ્તા

૧૧૫-૬-૦ સામાન્ય વ્યાજ ખા.
તાના

૨૧૨-૦-૧૧ હરગોવિંદલાલ કાંડા-
વાળા (પ્રાચીન સાહિત્ય
પ્રકાશન) દ્રુટ ફંડના
વ્યાજના

૧૫૬-૦-૮ હિન્નમબા હરગોવિંદ-
લાલ કાંડાવાળા (સી
સાહિત્ય) દ્રુટ ફંડના
વ્યાજના

૧૫૬-૦-૮ રમણલાલ હરગોવિંદ-
લાલ કાંડાવાળા (ભાજ-
સાહિત્ય) દ્રુટ ફંડના
વ્યાજના

૧૯,૦૦૦-૦-૦ રજીસ્ટ્રારના મોદી દ્રુટ
ફંડના હાઈકોર્ટના બે.
કંડની રકમ આપ્યા તે

૧૧૧-૭-૦ રજીસ્ટ્રારના મોદી દ્રુટ
ફંડના વ્યાજના.

૨૫-૦-૦ નર્મદ રાતાબ્દી રમારક
દ્રુટ ફંડ ખાતે. (મંચ
તથા મિત્રવલિના વેચા-
ણના આપ્યા તે)

૪૧૮-૧૫-૦ નર્મદ રાતાબ્દી રમારક
દ્રુટ ફંડના વ્યાજના.

૭૫-૦-૦ પુસ્તક વેચાણ ખાતે
(" વિદ્યાન વિનોદિ-
ની "ના વેચાણના)

૭૭-૩-૪ શ્રી. કર્નેપાલસ મુનશી-
ના આવક ખાતે
હતા તે આપ્યા.

૧૪-૧-૬ મોદીસ ખર્ચ ખાતે.

૭-૬-૦ પરચુરસ

ખર્ચના.

૩૫-૦-૦ પગારના

૧૪-૧૧-૬ પોસ્ટાજના

૭-૦-૦ પ્રીન્ટીંગ ખર્ચ

ને સ્ટેશનરી

ખર્ચના.

૧૪-૧-૬

૧૯,૧૬૨-૧૦-૬ ઇન્વેસ્ટમેન્ટ ખાતે

રજીસ્ટ્રારના મોદી દ્રુટ

ફંડમાંથી ૧૬૦૦૦

તથા ૩૦૦૦ ની સેવન

લીધી તેના.

૫૦-૦-૦ પુસ્તક ખાતે (ગજેન્દ્ર-

ચંદ્ર પંડ્યાને પાઠ્ય

પુસ્તક માટે નોંધ લેવાર

કરવા સારુ આપ્યા

તેના)

૨૫-૦-૦ નર્મદ રાતાબ્દી રમારક

દ્રુટ ફંડના વ્યાજ

ખાતે (શરદ મહેતાને

પગારના)

૧૦-૦-૦ કલ્યાણી રમારક દ્રુટ

ફંડ ખાતે (હયામણી

ખર્ચના)

૨,૬૪૮-૭-૧ બેન્કમાં સીલક

૨૧,૬૬૧-૩-૭

૧,૦૦૦- ૦-૦ ટકાપી રચારક દુરુદ-

દેવે ખાતે.

૨૧,૬૧૧- ૩-૭

Examined & Found Correct. Sl. Matichand G. Kapadia,
111, Esplanade Sl. Rangprasad U. Sl. Manilal D. Navrothi,
Rowl, Mehta, 17-1-35 Treasurers.
Fort, Bombay, Incorporated
17th April, 1935. Accountant
Registered
Accountant, મહી. મનાહરરામ મહેતા
મંત્રી.

પરિશિષ્ટ સ્વ (૨)

સરવૈયું, ૩૧ મી માર્ચ ૧૯૩૫

સાહિત્યપરિષદ હસ્તાગ્રા દુરુદ દેવે:-

૫,૪૫૨- ૦- ૧	હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (પ્રાચીન સાહિત્ય પ્રાધ્યન ખાતાનું) દુરુદ દેવે	૪૦- ૦-૦	હીરાચલ ત્રિ. પારખ ખાતે
૨૨૨- ૦- ૧૧	હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (પ્રાચીન સાહિત્ય પ્રાધ્યન ખાતાના) દુરુદ દેવે	૨- ૦-૦	કાલરામ મહેતા ખાતે અન્વેષક ખાતે: ક્યા સાથે જોડેલા પરિશિષ્ટ સ્વ(૩) મુજબ
૧,૧૧૪- ૦- ૩	ઉત્તમગા હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (બી સાહિત્ય ખાતાનું) દુરુદ દેવે	૬,૭૬૩-૧૪-૦	૫ ટકાની સરકારી નોટ શ. ૬,૧૦૦ની લીધી તેના
૧૫૬- ૦- ૮	ઉત્તમગા હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (બી સાહિત્ય ખાતાના) દુરુદ દેવે	૧,૪૩૧- ૨-૩	૩૬ ટકાની સરકારી નોટ શ. ૨,૪૦૦ની લીધી તેના
૪,૦૨૭- ૦- ૩	રમણલાલ હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (બાળસાહિત્ય ખાતાનું) દુરુદ દેવે	૮,૪૪૨- ૦-૦	૬ ટકાના મુખાબદ મુખી- સીપાલીટીના બેન્ક શ. ૭,૦૦૦ ના લીધા તેના
૧૫૬- ૦- ૮	રમણલાલ હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (બાળસાહિત્ય ખાતાના) દુરુદ દેવે	૧૬,૧૬૩-૧૦-૬	૪ ટકાના સીટી બંધુવમે- ન્ટ દુરુદ મોડ શ. ૧૬,૦૦૦ ના લીધા તેના.
૧૫૬- ૦- ૮	રમણલાલ હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (બાળસાહિત્ય ખાતાના) દુરુદ દેવે	૨,૦૦૦- ૦-૦	૪ ટકાના પ્રોપ્રિયેટરી સોસાયટીના ડીબેન્ચર્સ
૧૫૬- ૦- ૮	રમણલાલ હરગોવિંદલાલ કલ્યાણગા (બાળસાહિત્ય ખાતાના) દુરુદ દેવે	શ. ૨,૦૦૦ ના	
૧૬,૦૦૦ ૦- ૦	રમણલાલ મેહતા દુરુદ- દેવે હાઈકોર્ટના ઓફિસ- રની રકમે આપ્યા તે	૩,૭૭૫- ૨-૮	પ્રાચીનીય બેન્કના ચાલુ ખાતામાં સીટીક
		૨,૬૪૧-૧૦-૦	પ્રાચીનીય બેન્કના સેવી- ન્સ બેન્ક ખાતામાં સીટીક
		૨,૪૭૬-૧૪-૨	સેંટ્રલ બેન્કની સેવીન્સ બેન્કમાં સીટીક
		૪૮,૬૧૪- ૭-૫	

६४ : शुद्धीकरण : सप्टेम्बर : १९३५

- १११-७-० रघुजोषदास मोदी दस्त-
 ईडनी व्याजना
 ६,५७५-११-२ नर्मद सताब्दी स्मारक
 दस्त ईड
 ३६३-१५-० नर्मद सताब्दी स्मारक
 दस्त ईडनी व्याज भातना
 २,३१८-१२-० पुस्तक भाते
 १,१११-४-० पत्राव भाते
 ४०-०-० पत्रिका व्याजभा भाते
 १,६६०-०-० कलापी स्मारक ईड भाते

४८,६१४-७-५

I have examined the above
 Balance Sheet and certify the same
 as correct.

111, Esplanade Road,
 Fort, Bombay,
 17th April 1935

Incorporated
 Accountant
 Registered
 Accountant.

Sl. Motichand G. Kapadia
 Sl. Manilal D. Nanavati
 17-1-35
 Treasurers.

Sl. Manharram Mohita,
 Secretary.

परिशिष्ट ख (३)

(अन्वेषणभातानी सीक्युरीटीज्भातानी दस्त ईडावर तपसीव)

- (१) हरमोविंददास कंठावाजा (प्राचीन साहित्य प्रसंगी) दस्त
 ईडनी ५ टाकी भाते ३६ टाकी सरकारी मोदना } श. भा. ५६
 ४,५४८-०-३
 (२) हरमोविंददास कंठावाजा (नवी साहित्य) दस्त
 ईडनी ५ टाकी भाते ३६ टाकी सरकारी मोदना } ३,४११-०-०
 (३) रमजुदास-हरमोविंददास कंठावाजा (आधुनिक साहित्य) दस्त
 ईडनी ५ टाकी तथा ३६ टाकी सरकारी मोदना } ३,४११-०-०
 (४) नर्मद सताब्दी स्मारक दस्त ईडनी ६ टाकी शुभाज
 मुनीसीपाटीनीव श. ७,००० ना मोडना } ८,४४२-०-७
 (५) रघुजोषदास मोदी दस्त ईडनी ४ टाकी अणुवर्मेद दस्त
 मोड श. १,६००० ना } १६,१६३-१०-६
 (६) साहित्य परिषदाव अन्वेषण ईडनी ४ टाकी मोडनापरेरीव
 सोसायटीना अन्वेषण श. २,००० ना } २,०००-०-०

४०,६७५-११-७

111, Esplanade Road
 Fort, Bombay.
 17th April 1935.

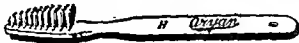
Examined & Found Correct
 Sl. Ramprasad C. Mohita,
 Incorporated Accountant,
 Registered Accountant.

Motichand G. Kapadia
 Manilal D. Nanavati
 Treasurers.

Manharram Mohita
 Secretary.

દાંતની સ્વચ્છતા !

ઉપરજ શરીરની નિરાશીતા, મુદકતા અને મુખની મુંદરતા અવલોકે છે અને તે મેળવવા તેમજ સાચવવા દુધ ક્રશ એક અગત્યની જરૂરીઆત છે:-

આર્યન દુધ ક્રશનો આકાર દાંતના પ્રખ્યાત ડોક્ટર પી. મારગલકરની સલાહ પ્રમાણે દાંતની રચના અનુસાર મેળબેલો હોઈ દાંતને સર્વે બાજુથી સાફ કરી પેદાં મજબૂત કરવાની શક્તિ ધરાવે છે. તેના ખીટલ ઉંચી કક્ષાના-સ્થિતિસ્થાપક-અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ શુદ્ધ કરેલા (Sterilized) છે.

મૂલ્ય : આઠે આના.

આર્યન પ્રશ કંપની ૩૬ હામામ રૂદ્દી, મુંબઈ.

શ્રી. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલનાં પુસ્તકો

બાળશિક્ષા વિષયક સ્વાસ્થ્યમય જીવનચરિત્ર
મોંઘાકૃત ઉપાયા - અથવા પ્રત્યેક બાળકની
અને બીજાકૃત રાવણમુક્તિદીપિકા
(જૂની ગ્રંથાલોક)
નરપતિજીવ પંચદંડની વાર્તા (જૂની ગ્રંથાલોક)
મધુસૂદનના હંસાવલીવિક્રમચરિત્રિકા
(જૂની ગ્રંથાલોક)
ક્રમિકાવલ પુસ્તક ૧ કે (અંગ્રેજી ગ્રંથાલોક,
પાંચમા પાંચમી ભાગ)

મધુસૂદનના ભા. ૧ (અંગ્રેજી, પાંચમા ભાગ)
પાંચમી ભાગ)
ગ્રંથાલોકનાં નામ : અંગ્રેજી અને રીકા
(નવચલિતેથી નામક વિસ્તૃત વિવેચન-
લેખ સાથે)
ગ્રંથાલોક સાહિત્યના વારાણસી ભાગ ૧ અને
સાહિત્યપ્રકાશિની (૧૯૩૬ ની કૃત્તિકાની
ગ્રંથાલોકની પરીક્ષા માટે અપૂર્વ
સાહિત્ય)

તૈયાર થતાં

ગ્રંથાલોક સાહિત્યના વારાણસી ભાગ ૨ થી ૪
સાહિત્યપ્રકાશિની ભા. ૧ થી ૩ (શ્રી. બાલુ-
શંકર આસ સાથે)
સાહિત્યવિદાર (વિવેચન) ભા. ૧-૨

રસવિદાર (અભ્યાસપ્રક)
રસદી - સંસાર અને ખીટા વાતો
(નવલકાસપ્રક)
ગ્રંથાલોક સાહિત્યવિદાર

સર્વ બાળીતા ગુરુસેવર પાસેથી મળશે

પણ એક ફાખો મને આ પછે જરૂર માફ આવે છે. એક સાધુસ એમ માનતો કે મુઝાફના બધા મોઢુસો એને દુઃખ દેવાનું કાવતું કરી રહ્યા હતા અને તેથી તેમણી બચવા માટે તે રોજ, રોજ વેશ અને નામ બદલે ભાગતો, આ એના છત્તમને આપદ હતો. બાક વિજયરાયની દાસી મનોદલા એતા આની આવે એમની રહેને સરખામણી થક તબ, ખીલું શું થાય ?

બિચારા વિજયરાય ! પોતાની કલમ વડે પોતાને 'સાહિત્યના સહીદ' ચિતર્યા વિના એમને એવ પાવું નથી, એ સહીદીના રંગ પૂરવા એમની કમ્પનાએ કોઈ દુઃખ દેવાસં શોધી કાઢવા તો નોંધજો, નહીં તો એ સહીદીનું ચિત્ત રસિક ન થાય, આ મેલકા સામે તો માથ ઝાડવું જ કેળવવું રહ્યું.

શ્રી વિજયરાયે પત્ન્યવદાર જવાવતાની ધમખી આપી છે, તેથી મારી પાસે મોંઢુદ છે તે પયો નીચે પ્રગટ કરું છું :

[૧]

જવાબી શ્રી,

બાવનગર, તા. ૯-૧૦-૭૪

શ્રી. મનુભાઈ સેવામાં,

વિ. વિ. આવે લખવાનું કે વખતો વા. ૩૭નો પત્ર મળતાં વાંચી વિગત બહુ. દીપાળાબાઈનો નિર્ણય એવો માસ બહેન પથો હોતો તે દેવારી વધારે સારી રીતે થઈ હાલ. હવે, હવે તો શોધી કાઢવાં અને તેટલા અંકો ને આપ વેશ કાઢવાનો જ થતો હશે. એ અંક મઠે હવે આરેક પાનાં લખાણ. આપલના એ એમ સાથ રમણભાઈ દોષો લખવું છે, એ એમને જ આપણે કે અને મોકલશે. વડોદરા પત્રવાનું ન. નંબર એટલું જરા ભેરો. ત્યાંના બ્યવસાયકોનાં અમુક મારો હમણાં હમણાંના બહુ કાઠાં ચર્ચા હોઈ, આ મારાણી કરવી પડે છે. એ સંખાંધી વિગતવાર વગને કોમિસ બાદ લખવા પાડું છું.

રતિવારના ચરફાસવતો અને તેટલો સંજોઈ જલંત લખી-લખાવી, તા. ૨૦-૧૦-૨૨ની લગામાં અને મોકલવા જાનીમિને મારી વતી કહેતો ?

વિજયરાયના પ્રણામ;

[૨]

જવાબી શ્રી,

બાવનગર, તા. ૨૫-૧૨-૭૪

શ્રી. મનુભાઈ સેવામાં,

પત્ર આવે મળ્યો.

આખ્યાન પહેલી લંબુભાઈને તેવાર થયે એટલે આપણે મઠે બધી રીતે પૂરતો વખત રહેશે. એ પૂરું થયે તુર્ત અને અઢી જ મોકલશે. એટલે એટલું 'ચોરેડું' તપાસી કરીને હું વડોદરા મોકલી દઉં. મારી પાસે જે વા. ૩-૪માં જે આપણું હોય, એટલે વા. ૭માં લખામાં વડોદરા, તા. ૧૨મી સુમારે તમને ફક્ત અને તા. ૨૨-૨૪માં જે એક હાલત મુજબ પડેશિ: આ રીતે પ્રસીધી થઈ શકશે. લખાણ વેળાસર અને તેમ હોઈ, વડોદરા કોમિસ રહેવાનું કાણુ નથી. વાળેતરમં એકને વાર કે સિમિલણ એવું લાગેછું તેને માટે ખરી રીતે, સંસદગતિના રૂણાં મૂળ મદ ને કેટલીક રાખા મુજબમાં, ખીલ કડિઆવાને આ ખૂલું, ચીલ વળા અધવચં. વડોદરા: આવી પરિસ્થિતિ જ જવાબદાર હતી, એને ઉપાય જડે ત્યારે ખરો. મતલબ, આ વખતે બહુ બસાબસ સંગ્રામાં લખાની ખાલડી છે માટે આખ્યાન પહેલી વડે મોકલશે.

‘ અરે રતે ’ (ચો બપુનું, વખાણે તો પહેલું “કીમ્બી” માં જ આવશે એ તો નહિ તો તે સિદ્ધિ થાત હાથી, પણ તમે એ આજ્ઞામાં જાણી આવો છો તેણે સિદ્ધિર મને છ-કે એનાથી પણ હાલની દશામાં આપણે સંતુષ્ટ રહેવું જ શુભ એના (એ એ બસાબર નિર્મિત-જન્મે આપણું) પણ ભર તો) આંતરે શાહીદને એ જાણે રીતસરની આદિત્ય સમાજનું ને યાદા જવાની યોગ્યભૂતો-યોગ્યતા વિચાર છે એમ જણા મૂળસંકેત હાલમાં અહીં કહેવા હજી, આવશે અહિંને તેમજ મુંબઈ આવે ત્યારે ચાતોર નિર્જીવ કરી આવશે ને ?

વિજયભાવના પ્રભાત

[૩]

કુનાવરી રીડ,

જાન્યવારી, તા. ૧-૧-૩૫

શ. બાઈ નર્મદાસંકર,

પ્ર. શ્રી. કુનાવરી પંચમ-ત્રીણી આજે જ્યાં હતો ત્યાં જ ન આવવાના હોય તો આ પત્રું એમને સુધવારે જ જાનવીરલલ દરેક ને મુંબઈમાં જ હોય તો વિનંતિ કરીશ કે વાર્ષિક આજ્ઞાન હવે એમણે એમાં જ રહના કરે, તેમજ ફેબ્રુઆરીએ પણ થાઈ મરે છે. બપુ. શાવજમં બહુલ પછે.

વિજયભાવના વધારાએ.

[૪]

વિજયપુરા

વડોદરા, તા. ૩-૧-૩૫

કુનાવરી મુનશીદ,

‘ અરે હાલે જમને વખાણે પણ મળશે એવી મૂલ આજાર થશે.

‘ વખાણી થાત ખરી છે. સ. વિજયભાવના પત્રું મેલર થોતે એમને પાળી જ મારી મોઢાંકાનો આગ્રહ હાલની સરખામાં અંતરાસ છે. અને તેથી જ નવેબનાનો અંક સહા-જુક ન થઈ શકે, અને થોડાને થોડે થ વધુ આવક છે જ નહિ.

તમે આજ કાર્યા થ વધારે જમત પડેલાંથી જ. ચિ. ની અંગરૂઠી બહુ છે. વંચી કરી-ના એમના મનથી માનેલા હજી-નવરસમાં કાઢાની સામેલથી રીતનાથી સહન નથી જની-નહિ થાય એ પણ તમારા જવાબ મહાર નહિ જ હોય. મેલરે સત્તા રિપોર્ટ રિપે બાઈ ફમ્બુલાને રોલિ એમ કું કામનો રોલ તો પણ મારાથી કાનું મેલવાન એમ નથી. સંસદ સાથેના મોટા સહકાર કોઈ પણ હાથે લીધતા થોપ તે એકાની જારી ખાદેશ હમેશ રહે છે. પણ કુસ-શાખ મળતને ડાખવાની રજા હજી મને હાથ લાગી નથી એટલે વાતો.

‘ વખાણે આજ્ઞાન આપણું જ્યો તેમ તેમ કાપોર કાપી બીજાવાલા કુદે વખને મેલવતો રહીશ તે સારે બીજું, વખાણું કુદે ચિ. ને પણ મેલવીએ એમણે તેમના વંચીકરને આજ્ઞાન નહિ પહેલે, હવેર નહાય સવ મહિ આજવાની મેલવું જ આવશે તો નિર્ણિત અપણું છું. શ્રી. ના ફેબ્રુઆરી અંકમાં પણ એનાનું વંચીકરણન આવશે તો તે પ્રમાણે કરીશ.

આ રવિવારે જ હું મુંબઈ આવવાનો હતો ત્યાં ‘ અરે ’ કે વખાણે. પણ આજે મળેલ હવે તો વંચીમાં વંચીય કુમી મુંબઈ આવવાનું કુનાવરી પત્રું છે. તે પહેલાં આરવિવન બપાઈ પત્રું જ મેલવે અને તે કું સારે રહેત આવશે.

‘ ફેબ્રુઆરી અંકનું મેલર આવે અપણું-પહેલાં થાઈ ફેબ્રુનું. સોમવાર કુમી કું આજ્ઞાન બસાંથી સારીશ, એમણે જા. વિજયભાવ મારે છે તે સંસદવારને વિષેનાં કામોનું. તેમાં સપાનેશ ફરી થશે, પણ તમે જે કાંઈ થોળના વખાણે બસાંમાં હોય તે પહેલાં એમને જ જાણવો. આજ વાણી થોઈ પણ પ્રાણને બહેરો કામશે નહિ. કોઈ પણ પ્રાણની વખાણે સમાજને કે આજની ખરે તે ધિરાણ થા જ એમ કહી જ શકે.

તેમને અંવાર પહેલાં જિ, હિપને અનેક વખતે કહ્યો છે, બીવરમાં તમે તેમના હિતચિંતક જ રહ્યા છો. એક વિશેષ ઉદારતા ન દેખાડો ? તમને જીવે સંસદનારંભમાં હાજરી આપવા નિર્મળજી ન થોકો ? તમે જાણતાં જા. ૨૩ બેપાલી સડો એમ છે. અને એમને ગત એ અતિમહત્વની ; તો છે. એ જાણે છે. પણ છે. હું આપી સડો એવી રીતિ હોત તો તમને આમ ન લાગત. પણ મારી અંગત પરિસ્થિતિની વચ્ચે કાઢવાનું તો અત્યારે ક્યાં જ સ્થાન નથી. તેમ એવી લાગ પણ કરી નથી.

કુશળ હશે.

સિ. આભારી

મૂળસંકરનાં જ.

[૫]

વડોદરા, તા. ૪-૧-૩૫

મુરબી મુનશીજી,

આજે ૨૩. ચોરંગી પેટરની કાપી ૪૪ મળી છે. અને તરત કમ્પોઝ કરવા આપી દીધું છે. આપની કાંઈ સનિવારે બંધા પેટરનું ૫૫ તમને મોકલી આપીશ. તે તમને સનિવારે મળી જશે. કૃપા કરીને સનિવારે જ પાંચમને પૂર્વે જામાં મોકલી આપશો કે સોમવારે કાપી સડાય. ૫૫ ત્યાં એકાદ દિવસ પણ શેકાઈ રહેશે તો અને એકથી અડધા પડશે.

તકત એક હબર લાપવાની છે એમ કું, સમજશે જુ. એમાં કાંઈ ફેરફાર હોય તો તે પણ સાથે જ જાણવશે કે બહુ ન થાય.

સિ. આભારી

મૂળસંકરનાં જ.

[૬]

ચંપાલી શેઠ,

આવનગર તા. ૭-૧-૩૫.

જુ. શ્રી કુશાલની સેવામાં,

જિ. જિ. સાથે લખવાનું કે તમારો મઠ તારીખ ૧૫નોના વિગતવાર પદ મંજૂરો હતો. તેની નકલ કરી બાકશ્રી મૂળસંકરને મોકલેલી ને તેમણે પણ વડોદરા શેઠાઈ મારે મુળાઈ આવણું એમ સુલભું છે. મને જોતાને પૂરે સમજાયું નથી કે આ મારી અનિવાર્ય જરૂર જુ. કે પાં. એકે જગ્યાએ રી છે. આમ કરતાં, તમારી ઇચ્છા અને જાણ મૂળસંકરની સલાહ પ્રમાણે મુળાઈનો વિચાર કરવું. બાજુ સાંને અદાવી નીકળી કાઢે. વડોદરા ને સુધારે મુરબી (જે આવણું જશે જો તે) મુળાઈ, ફેરબાકું, અર્થવાતી મારી અસહિત તમે લાખણીપૂર્વક સમજી લીધો એ મારે આભારી જું.

વિજયરાયના પ્રણામ

[૭]

વડોદરા, તા. ૮-૧-૩૫

શ્રી કુશાલની સેવામાં,

આવનગરની મેં જગ્યા પ્રમાણે આજે જુ. આવી આવી જુ. મુળાઈ પણ આવવા થાતું જું. પણ કરી, એમ જ દાવાયું કે આજે ફેબ્રુઆરીનાંક સરદ વિધેનાં લખાણોનો જ થાય. આ વિષય મુખ્યતે બાંધ શ્રી મૂળસંકરની સલાહ બહેન આમલને આભારી છે. એ પણ મારે સ્પષ્ટ કરવું એકએ.

હું હુડસવાર લગીમાં મુળાઈ જોડવા આજે રાખું છું ને તે દિવસે બપોરે કે સાંજે તમને મળીશ.

વિજયરાયના પ્રણામ

તા. ૬. બ્યાંજાનને બાજી વાગે રવાને કર્યો હતો.

[આ મંડી શ્રી વિજયરાય મુળાઈ આવી મળી ગયા અને સંસદના અગ્રણી લેખકો ' કોમુરી ' મારે નથી લખતા તેની સ્પષ્ટતા કરી ગયા.]

[૮]

શાવનવદ, તા. ૧૧-૨-૩૫

શુ. શ્રી કનુભાઈની સેવામાં,

ધોડા જ/ વિવસમાં પ્રવેશના આજે અંત આવે, આપણા મુખપત્ર અંગેની ચાલુ ગોઠવણના બાર માસ પૂરા થશે. એ ગોઠવણના અનુસંધાનમાં તેમ જ તેની પુર્તિરૂપે, એપ્રિલના અંકમાં આપણે કેટલીક વિશેષ સમજણ, આપણા વૃત્ત મુખપત્ર 'કુલસલ'ના મોટા વિવસોની પ્રભુત્વિના ને અનુસરી, કદી દેશને એમ અને તેમ જ આપણા કેલકા નુતનતા સંબંધને લાગુ હોઈ, એવી સમજણ આપણે કરી દેલી તથા આજે અંકમાં એ વિશે વિવેક કરૂં' જેમ એ 'નહી કરૂં' છે. સમજણના મુખ્ય મુદ્દા આ પ્રમાણે:

૧. 'કુલસલ'માં આપણે કરતા તેમ, ૧૧ના આરંભના અંકમાં તમમાં લખાણ આવવાં જ એકએ એકામાં એકા છે અંકમાં, એ લીલાવડેનનાં પક્ષ. (આ બાબતમાં તમે જાનેએ 'કીમ્બી' એ ખુબ ૧૯૩૩ માં સંકલન આપેલો, ૧૯૩૪-૩૫માં નથી આપ્યો; ૧૯૩૫-૩૬માં એ પાછો મળેલો એકએ.)

૨. હાલના સદન'રીશી પેલાનાં કાર્યમાં કહ્યું થયેલાના કહેતા હોઈ, 'કી.' નું કાર્ય આપણે કમળે તેવું તેમજ કરી ચાલત નથી એકએ. એપ્રિલનાં કાર્ય હું આવસરપોમાંથી એકને સંકલન'પર માટે પસંદ કરીશ એ પસંદગીને સંકલન'ના કાર્યની આપણે.

૩. અંકમાં આપણે પક્ષ 'આસ અંક' કરાવવા હાલ ત્યારે ખુબ માસ અમારો તમારે કે અંકમાંએ માત્ર જ આવે પત્રવ્યવહાર કરે, એકએ એ બાબતમાં એકની અનુકૂળતા સંકલન' ને પહેલી તરીકે મને તેવી વળતી જ કરી આપવા હું ચાલુ કરીશ.

૪. 'કુલસલ' વખતે આપણે કરતા તેમ, પ્રમુખશીખી માંને કોઈ સંબંધે હાલના મુખપત્રના કાલેકા વધારવામાં આવે કરીશ. આ રીતે દર વર્ષે ૨૫૦ થી ૩૦૦ શબ્દો એકામાં એકા આપણે મેળવવાં એકએ.

પરિ કરતા માત્ર તે આ ચારે વાત તમારે માટે હકમામતગત છે. નિર્ણય લખાવવા હું પા કરીશ.

વિજયરાવના પ્રભુત્વ

[૯]

શાવનવદ, તા. ૧૧-૨-૩૫

શુ. શ્રી કનુભાઈની સેવામાં,

વખતે કરતા અંકમાં જ કરી કે 'કીમ્બી' દશાંતીને બને આપણે એ બધું અંકે કરવાના તેમાંએ એકએ એપ્રિલમાં કરતા છે. એ અંકમાં તમારું લખાણ (નાનું તે નાનું) આવડું જ એકએ એકે માત્ર આવડે છે. ક્યારે થોડાકો ? માત્ર તે ક્યારે થોડા એકએ એકે એકામાં એકા છે એ આજકાલ પહેલે એકએ હું, પણ, એ ત્રીજા હાલથી ચાલુ થશે. પહેલાં એ ત્રીજા હાલ જાણી જાણીએ બને, એકે માટે તમે બને તેમજ 'વહેડ' તમારું લખાણ થોડાકોએ એ એકે જ આવે તેમ કરીશ; ક્યારે, એ ચાલુ પહેલેથી ચિત્ર દની તે એ કાલ મુજબ'એકે હવે આપણે કરી છે કે કાર્યનું એકાવારપણું સમજાવ માટે બધાં જ લખણ પહેલાં વંતીમાંએ જ એકે કરવામાં છે.

વિજયરાવના પ્રભુત્વ

[૧૦]

શુભ, તા. ૧૩-૨-૩૫

આજ વિજયરાવ,

તમારો તા. ૧૫ પહેલાં પત્ર અંગે, આજ મુજબ'કે મળે તથા હવે અને વિજયરાવ જાનવંત 'કીમ્બી' વિશે કરી કરી, એમણે કંઈ કરી કે અંકે કરી જાતથી એ વખતે લખી

દેશે, તમારી બાર બેઠા કયા આવતા છે મંદિરામાં તમારા જેવા સિવાયનું બધું મેજ
અમે તૈયાર કરી આપીશું એવું વચન પણ મેં આપેલું. પણ તમારા પત્નો અને કેકે જાહે જ
નાકબે છે. અને તે બે બંને જ સમજાવેલા હોય તો પણ અમારી કરેલી સહકારની સુવિધાઓ
નિર્ણયક થઈ પડે છે. હું તમારા પત્ર વિશે ખુશીકરને લખીશ, અને આપારે મંદિરામાં હું કાકે
તેણે સંકુલ નિર્ણય આપવાની આશા રાખીશ.

હવે તમારી પદ્ય

- (૧) તમે નિવેદન કર્યું એમ નથી કહ્યું તેમાં અમને પ્રશ્નપત્ર કે સ્થાન ખરું ?
- (૨) ખાસ કે સી. લીલાવતીના લખાણ "આવના જ નેહાને" એવા અંતિમ નિર્ણય
તમે ન-કરી શકો. "સુવર્ણ" કારણને બદલે "કોમ્પી નિ. સુખપત્ર" કરવાનો સુખ્ય સુધી
એ જ હતો અને તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવી શકે. કે અમારી વાંચી જેલન, અને આવી
અનિયમ વર્તીએત તેનાં વખતસર અભારથી આસિક માટે સહિત્ય નંદી લખાય, એ વાત
તમને કબજે પણ કાઢી હતી. અમે અમારે લખાણને સમય રોપવાને સ્વતંત્ર રહેવાનાં.
- (૩) લાલના સહકારની નીમણુક કે પદ્ય હતી તમે ન જ કરો શકો. એ તો સંસદનું અધિ-
કારી મંડળ કરી શકે. લાલના સહકારી કાઈ નથી કરી શકતા તેનું માણ્ય તમે છે.
એમ એવો કહે છે, તો એ વિચારમય પ્રશ્નમાં ન પાતા સંસદના અધિકારી મંદિર
બધાજ બેઠા છે મંદિરા માટે જવાબી હેવા વત્તરવાં બતાવી છે.
- (૪) સંસદ ખાસ અંક તૈયાર કરવા માટે જાણ મંદિરાની મોટીસ નંદી આપી શકે, એવો ખાસ
વધાણનો ખસ્ય પણ સંસદ આપે છે અને સંસદ તરફથી લંચીનું પદ તમે સ્વીકાર્યું
છે એમ અમે કમજબી છીએ. એટલે સંસદ ને નિર્ણય કરે તે તમારે અને બાકી મુજબ કરે
અમલમાં મુજાનો રહી.
- (૫) 'મારી જ' સાથે પત્રવ્યવહાર કરેલા એમાં રહેલા મદિરાપણનો ખાનિ 'જોઈ' હું 'કેકે-
ઓર' છું, કોની સાથે, તેમ જ સમય અને સવાલ એવાં જેવી રીતે, પોતાનું કામ સંપૂર્ણ
કર્યું એવો નિર્ણય એ જ કરે અને તમારી અને બાકી મુજબ કરે વચ્ચેના તમારા અધિકાર-
વિચારના કથાઓ તમારે જ ફેરી હેવા.

- (૬) કાલક વધારવા માટે કેન્દ્રસર મેળવી ફરજ આવે સ્વીકારી નથી
કેકેકો માણત ફર વસીને અને સંસદના સ્વયં પ્રનાદરો અસ્પૃશ્ય રહીને નિર્ણય
કરવાની કથા તમારા કામગીરી જગ્યા છે તેથી હું માનું છું કે જે સહકારી શાસ્ત્રનાં અમે
કરી હતી તે તમને અકબિકર જ નીવડશે. અમારી મેળવવાથી તમારું કામ સહેલું થાશે, અને
પત્રને અમે જરૂર આડવીક કરી શકત. પણ આ શાસ્ત્રના હવે સુવર્ણના સંપાદન.

[૧૧]

૧૫૫૫૧૧૧૧

૧૦-૨-૭૫

શ્રિય બાબતી મુજબ,

અમુક સમય અવધા રાખશે આવતા એપ્રિલથી ત્રીજી છે ખાસ લગીના અંકો માટે
લેવા સમા મુજબમાં કરે છે, એવા બાતબી અને મળી છે. આ સમયે ? એ કાઢ એ રીતે હેવા
મેળવનું હોય તો તેમ કરવાને કહી તેના છે નંદી. એ કાઢ એ કંઈ એવું કરે તે હેવા મને
અર્ધ જ મેળવવાનું હોય તેને બદલે મળવુર સમયે રહેત છે અંકો માટે બધું બધાંય પર-
વામાં જવાની હેવાની પોલી કરે છે. આ છે મેળવવાની અને મેળવવાનેસર, માટે તમે તમા મિત્રો
મેળવવાની મેળવે. બાકીના ૧ ને લિ, ક્યારે આવે છે ?

વિજયરાયના નમસ્કાર

[૧૨]

કુવાવરી રોડ,
ભાવનગર ૨૨-૨-૩૫

શ્રી શ્રી મુબારકી સેનામાં

રિ વિ, સાથે લખવાનું કે તમારો તા. ૧૭-૨-૩૫ નો પત્ર મળ્યો. એ વિચારતા મને એમ લાગે છે કે, ' કીમુદી ' સંસ્કૃત કુખપત્ર તરીકે કદ રીતે ચાલવું એમને, અને, ' કીમુદી ' તથા સંસ્કૃત એ બંનેનાં પરસ્પર હક, ફરજ સાં ઠોળાં એમને, એ સંબંધમાં મારી અને તમારી વચ્ચે કશોય છે. એ એક સામાન્ય નથી; કોઈ એ અને તારિય છે. એ એક મુદ્દાવાનો ઠોળાં જ્યુ માનવશાસ્ત્ર માટે નહોતો નથી એટલે ચારી પૂરેપૂરી ખાતરી થઈ ચૂકી હોવાથી, તમને હવે આ ભાવનમાં એ જ અને ઇતી એ વસ્તી મારે આપવાની રહે છે, તે એ કે આ સાચીની જાણખીમાં એ 'માર્ચ'માં મરિનું એ તરીકેવાનીય નિવેદન લખી મોકલ્યું છે, તે પ્રજા કરવાની રાજ લખી મોકલવા કૃપા કરશે. (નિવેદનનું લખાણ પણ પાત્ર કરશે.) શનિવારે જ કલર લખવા વિનવિ છે, એટલે સોમની સવારથી મારો માર્ચ સરલ થાય

વિજયરાવના પ્રણામ

તા. ૩, કચેરવાની સાથે જ જરૂર છે કે આ સંબંધમાં આપણો જનબંધાર કરી પાછું વધારે લખવાનું કારણ હવે રહેતું નથી.

—વિ. ના. ૩૬

મુબારકી

વંચીસ્વાનેશી

' કીમુદી ' અને સાહિત્ય સંસ્કૃત : આ મિત્રે કે માર્ચ ૧૯૩૫નો ભાગે બહાર પડ્યા પછી, ' કીમુદી ' સાહિત્યસંસ્કૃત કુખપત્ર રહેશે નહીં. આ સંબંધી અમે તા. ૨૧-૨-૩૫ને રાજ સંસ્કૃત પ્રમુખ રા. કનેષાલાલ મુનશીને પત્ર લખ્યો હતો. તેનો કલર તેમણે મુબારકી તા. ૧૩-૩-૩૫ ને રાજ લખી જાણવી કપર પ્રમાણે કરવામાં સંમતિ દર્શાવી છે.

ભાવનગર,

તા. ૨૫-૨-૩૫

વિજયરાવ રોડ

તંબી, ' કીમુદી '

[૧૩]

મુબારક,

તા. ૨૩ ૨ ૩૫

મિત્ર સાથે વિજયરાવ,

તમારો પત્ર મળ્યો.

(૧) કાગળમાંથી મુબારક મને કચેર સરલ લેવાર છે. જગા એ કરવાની સરલો પ્રમાણે મરિને પછાતી અને કરવાનગરીની અંજલે ન થાય ત્યાં મુદી એ કચેરે મેટી કલમ અને મન થાય મેટી રફ ન રીતે લખાય.

(૨) કરવામાં શ્રી મુનશીકર ને રમજુલાલના આર્થિક હકો સમામેલા છે. તેમને પૂછવા વિના પણ એ ન જાય. તેમ જ સાદી સરિલને મરિણે તથા હોય તેનો પણ સમાલ રહે. મારે તમે એ બંનેને લખો અને જગા આપણે મળાએ ત્યારે જ એ કરાર વિશે ઉપદર્શો નિર્ણય થાય.

(૩) આ વાતને વિચાર કરવા કું જનુ કાર્ચાદર સંધિવિ મોકાવું છું.

ક. મા. મુનશીના
સ્નેહસ્મરણ.

[૧૪]

મુબારક, તા. ૨૩-૨-૩૫

શ્રી સાથે મુનશીકર,

આ સાથે વિજયરાવના પત્ર ને સાથે કરવાની નાહો મોકાવું છું. કરાર વધુપછી છે

અને તેમાં જેસા અને સમય સંજોગી મુખ્ય લેખન તમામ છે, તેમ જ ' મુકર 'ના માંદક વિશે પણ તમારી લેખનશક્તિ છે. એ બધાના નિર્ણય વગર ક્યાર ન જ તરફ એ તો તમે સમજી શકો છો. હું પણ સંસ્થાના પ્રતિનિધિ હું એટલે તેની સમિતિને પૂછવા વગર હું ક્યાર તોડવાનું પગલું ન લઈ શકું.

મઠિ ને તમે બે દલાલ મુજબ આવી નહોતો તો એની વાટાપાટ કદી શુભે.

બાહ્ય વિત્તપ્રશ્નને કદાચ રીતે મદદ કરવાના-માત્ર અનેક પ્રયાસ છતાં આ અંતની એમની અમ્યવહારિકતાથી સંસદ મુશ્કેલીમાં પડી છે; અને તેમાં છ મહિના મઠિ અને લેખો લખી તેમાર કદીયે તેમાં એમને આધિકારપ્રશ્નની ચર્ચા આવે છે. અને જે જાણના પત્રો લખવાની એમને ટેવ છે તે સંસ્થાનું નીરજ એમાં પણ અધિકારીએને દુઃસહ લાગે છે, એટલે હું તો સંસદ પ્રતી સાથ એમ જ ઇચ્છું છું. એના આર્થિક દબાવે સમય છે તેનું બરાબર વલણ સાથ ત્યારે જ સંસદ કસરમાંથી કદી પણ ચક્રે ચક્રે ક્યાર તોડવા સંજોગી કે ' પણ ' મીમુડી 'માં કલેષ ન આવે. નહીં તો તેનું લેખન પ્રકાશ વડીકે તમારે વિર રહેશે.

ક. મા. મુનશીના

વહેમાનમ.

[૧૫]

O KA 10/5 Bhavnagar 23 : 15

૨૩-૨-૩૫

Kanniyal Munchi Humdon Eleven Esplanade Road Bombay.
Dhattabhai's Letter to Jay. Regret misunderstanding. Writing.

VJATNAI

[૧૬]

શ્રવાપરી શા,

બાબનગર, તા. ૨૩-૨-૩૫

શ્ર. શ્રી મુખ્યાલની સેવામાં,

વિ. વિ. આદિ લખવાનું કે આને સવારે નવ વાગે બાહ્યથી મુખ્યાલને પત્ર મળતાં જ, ત્યાર પછીના કલાકમાં, મેં તમને કોઈસમય સરનામે વાર કર્યો છે, એ આ લખું છું તે વખતે (પોણા વાગે) મળી ગયો પણ હતો.

મુખ્યાલ લખે છે તેમ, આખી વાત બદલાઈને જ મારી પાસે આવી લાગે છે. મહ. તા. ૧૨ માંએ ૨૬, દુર્ગાચંદ્ર સારદા ચર્ચા હતા, તેમની ભેટે જા મળ્યાં કરે એ કાલું સંવિધા રૂપમાં આ બાબત વિશે મહેસાવેલું તે, આ સંજોગી જીલ્લામાં, મેં મૂ. ને પૂછાવતાં તેમણે પોણા તા. ૧૪મીના પત્રમાં મને જે કે તમારે અને સંસદને નામે લખેલું તે, એ સંજોગી મેં તા. ૧૫-૧૬ માંએ એમને જે પત્રો લિખે લેલો (એમાં સંસદ-સંજોગી પણ, આવેશની પોણામાં, ને મારા મનમાં મૂ. એ સંસદ સંજોગી બારે જમ વગરનું કોઈકો તેથી કેટલુંક પણ પાડું લખાણ મળેલું એમ સંવેદ નહોતું ઉભરી લીધું.) લખ્યા હતા, તેના જવાબમાં એમણે જે કેવળ કડાક જવાબ મને આપ્યો ને જે પરમોજ અર્ધા આશ્ચર્ય તે, લખતાં, તમારો તા. ૧૭ માંએ વધા મુખ્યાલવાળો તા. ૨૦મીને મને આજે મળેલ પત્ર-આ બધું સાથે વિચારતાં એમ લાગે છે કે મુજાશંકરે મને નેટલી લખવી નેટલી હતી તેટલી એટલે કે પૂરેપૂરી વાત તો ન જ લખી, પણ નેટલી મારા મુખી પદોંગવા દીધી તેને પણ એમણે મનવચનું સ્વરૂપ આપ્યું.

(૧) હંની સંસદ ભેટે અચકામણમાં આવ્યા હો છે.

(૨) મઠિ સંસદે જ હવેના (એપ્રિલથી) છ અઠવાનું વહી શકું છે, એ પ્રમાણે કસરમાં આવશે;

(૩) આ નિર્ણય એ બેઝારોનું પ્રમાણ સરકારે જણાવેલ હોય છે તે સંજોગો હેઠળ મેંડે સમયનું અવસ્થાથી જ કરી;

(૪) અવસ્થાએ હાલ વેંચી પડેલી બેઝાર પુરવામાં અને તે જ સંજોગ સંજોગ આથી રહે એમ મુનશીએ કહે છે; આવા કેસમાં બેઝાર પહેલાંથી કરી છે.

હવે મને સમજાય છે કે તમે આ રીતે જાણ્યું જ મારું લંચીયું માંડી વાળવાને બ્યાલ જુનું નહિ હોય. જો મારાનાં જાણીતું ત્યાં બેઝાર થઈ દોડે તો જુનું એ મને અહીં મોકલાવ એમ મનુષ્યો આને સ્પષ્ટ કરે છે, બેઝાર સંજોગ સંજોગો મારા મનમાં એ આ સંજોગો હતાં, તે હું જાણ છું.

મુનશીએ મને મેં જાણ કરવા સ્પષ્ટ કરી લખ્યું છે. આને (૬) વાળો જ મનમાં પડેલાં જ) જુનું છાંયેને જાણ્યું, સોમવારે અહીં અને તો મારે નહિ તો જે તેમના અમુક સ્વભાવ જોઈ કાઢેલાં કાઢેલાં અમુક જાણી જ ને હવે તો એવું નામ કે કામ કામ જાણ રૂપમાં મોકલે કારે બેઝારોનું રહે એ જાણ મને તો જાણ્યું નથી, તેમજ આથી તો વાત થયા બાદ ખોળે પાંચ જાણીતું, તમે તો ૧-૩૭ મારી સોમવારમાં છે એ જાણ્યું ?

વિજયભાઈ પ્રજાન.

તા. ૬. આ મનમાં પ્રજાનમાં, મારા વતારીકે વતાર વતારોના પત્રો લખેલાં તો એ જાણ અસાધ્ય છે. આવા સંજોગો તો જાણ્યું જ નહિ જાણ્યું છે.

વિજયભાઈ,

[૧૩]

સાંજીભાઈને તો: સ્વાસ્થ્ય રીડ

આવડે તા. ૨૩-૧-૩૫

પ્ર. શ્રી. જુનુંભાઈ સેવામાં.

કામન સ્વાસ્થ્યમાં નાંખ્યા પછી એ જાણીતું વાત સુધી, તેથી આ.

મુનશીએ તમને એ જુનું તેમાં બેઝારું તે જાણ્યું છે કે મારે અને તે ' ડીપુડી ' બેઝારોના પત્રોમાં પડેલાં તો વેચાયા છે. આ સંજોગો સમને આકરે તેમજે પુણવતી, (હાલનાં) કામ અવસ્થામાં રહે તો મને અવગણ્ય છે એ જાણીતું હતા; ને કારણે તે જુનું મોકલે મારી રહે, તે વેચ્યું તો ન રહે, તેથી હજારી કિમતના નામ અહીં હતા, એમ) વિન્યા જાણ હતા મેં સુચારુ. આ સંજોગો એમજે જાણમાં તો મને અવગણ્ય લાગે તપો, જુનું જામ રહે તેમજે અહીં અવગણ્ય સંજોગ જાણીતું હતા, તેમજી કારે વાત કારણે હવે મારે મારે તમારી સલાહની જુનું છે. પાંચ હતા તેમજે આથી કોઈ તેમ નહિ હોય, જુનું એવળી કારણે વાળ્યા એમજે બેઝારું રહેતું પડે તો તમે મારી જાણી કોઈ અહીં સુચારુ ? આ સંજોગો હાલ એમને કે જાણે તમારું નામ જાણે વાત નહિ કરી, જુનું એ અહીં તમારો સોમવારે જ મને જાણીતું કોઈ તો સીધી જાણ, તમારા સલાહમાં, આ જાણે મારાને જાણ્યું છે તે જાણ્યું સંજોગો જાણીતું.

વિજયભાઈ પ્રજાન.

[૧૪]

જુનું, તા. ૨૫-૧-૩૫

તા. આજ વિજયભાઈ,

અને તે એ અહીંનાં જુનું તે ' ડીપુડી ' આ કામમાં-બેઝારે બેઝારી જો તમારા જ વિન્યામાં જુનું, જુનું તમારા સલાહમાં અને પરિચય છે બેઝારે તમને એ જુનું આજે તે સમજ કાઢે છે, જુનું તમારા સલાહમાં નાંખ્યા આજે આજે જાણીતું જાણીતું જાણીતું ?

' ડીપુડી ' બેઝાર (૧૦૦) અને જાણીતું છે. ૨ ૧૧' જાણીતું મેં બેઝારે તેની કિમત આજે ૨૦૦૦-૨૨૦૦ થયાં જુનું જાણીતું, આજે જાણીતું કિમત આજે જ રહેશે. એ સંજોગ

અર્થા-અર્થા બહાવી લેવાનું તથાને માન્ય મળી, શ્રેષ્ઠ અને તાર (કોમાં સંભાળુ) ઉપર છે તેમ પ્રેરણ કરશે.) અને તેથી વહેલા કરશે, જેથી એ સારું કે સારું સવારે સંભાળ મારી, હું બચું. હુંકમાં, આપણે પ્રભુ લેતા મળે ત્યાં લખી "કોમુટી" સંચાલનને અંગે તે જ પરિસ્થિતિ રહે છે, જે હું સમારણે આપ્યો ત્યારે હતી.

નાથ બેઠાણે થઈ છે.

વિનંત્યસભાના પ્રમુખ

[૧૩]

તાકીદનું

૩૫૫૫૨ી રાહ

બાબનગર તા. ૬-૩-૩૫

સાહિત્યસંસદના મંત્રીસાહેબો એમ વિ. લખવાનું કે અમારા વ્યવસ્થાપક શ. મુજરા કરના આદર્શ થઈ થઈ મળેલા પત્ર પરથી અમારા બહુમાં આપ્યું છે કે જે અર્થે "કોમુટી"ના માલિકીદક તેમને વેચાણે તે સંસદ માલિકીમાં ગણીવારી સમજાઈ છે, બીજે, એ બાબતના પ્રશ્નોત્તરની અર્થમાં ઊત્તરવાની જરૂર અમે જોતા નથી. પરંતુ, આપની માર્ગદર્શિ આપની સંસ્થાના ધ્યાન પર મોકલું તાજવાની તે અમે અમારી ફરજ સમજીએ છીએ કે, શ. મુજરા કરના એ જ પત્રની ઉપરથી કંડિદાપણે કેટલુંક એવું લખાયું છે જેને પરિણામે, માલિકીદક વેચવાનો અમારો નિયાર મોળો પડ્યો બહુ મોટો લાભ આપ્યો જેનો ફળ થઈ ગયો છે, આ સંજોગમાં અમારે આપને વિનંતિ કરવાની રહે છે તે કોમુટી જ કે શ. મુજરા કર સંચાલના આપના કે આપના કોઈપણ પ્રતિનિધિના પત્રવ્યવહારમાં શા તેમ જ અમારા મુલાકાતમાં માલિક વેચવાનું છે એવી સમજણી કરી પણ બાકાપાટ ન થાય એ જ હજ છે. આમાં મોકલું કે "કોમુટી"ના સમગ્ર સંચાલનતંત્રના કોઈપણ સ્વરૂપને અંગે, અમારા વ્યવસ્થાપક સાથે આપની સંસ્થાને, અમારી બહુ બદાર, કોમુટી પત્રવ્યવહાર કે વાતચિત થઈ હોય કે જવાની હોય, તે અમારે લેસમાત્ર બંધનકારક ગણીને નહીં તેની નોંધ લેવા કૃપા કરશે એ જ વિનંતિ. તસલી આર.

સિ. સેવક

વિજયરામ ક. વેલ

કંપની "કોમુટી"

[૧૪]

8th March 1935

Blaynagar 8/15 Kanaylal Munshi 111, Esplanade Road Bombay
Mishankar's negotiations unauthorized sale plea definitely abandoned.

VIJAYRAM

[૧૫]

શ્રીયુત વિજયરામ કલ્યાણરામ વેલ,

તા. ૧૫-૩-૩૫

કંપની, "કોમુટી", બાબનગર.

આદર્શ,

આપનો તા. ૬-૩-૩૫ નો પત્ર મળ્યો.

"કોમુટી"ના માલિકી દક વિષે આપને શ્રી. મુજરા કર સાથે જે કાંઈ તકરાર હોય તેની સાથે સંસદને કશો સંબંધ નથી તેમજ તેમાં રસ જણ નથી.

"સંસદે" આપની તેમજ શ્રી. મુજરા કરની સાથે તા. ૧૯-૩-૩૪ નો, જે કસાર કર્યો છે, તેમાં ફેરફાર કરવાનું અત્યારે કશું કારણ જણાવું નથી.

એમ.

શ્રી.

જ. ના. વર્મા,

સહમંત્રી.

તા. ૮-૩-૩૫નો શ્રી. વિજયરામનો તાર આપ્યો ત્યારે ભાઈ મુજરા કર મુંબાઈમાં હતા; તારમાંના તે અગાઉના પત્રમાંના લખાણથી સ્થિતિ પાંચી હતી તેમની તેમ રહેતી હોવાથી, કશો નવો નિર્ણય કશી સિવાય એ વાતચીત બંધ રહી, તે પછીના ૨૦ દિવસમાં આઈ વિજયરામે "કોમુટી"નું વેચાણ કેમ કરી નાંખ્યું એ વાતથી હું તેમજ સંસદ અંદરમાં જ છીએ. એ વિષે શ્રી. મુજરા કર કે જીલું કોઈ પ્રકાર પાડે તો સમજાય.

વર્તમાન સાર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંમેલન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું સંમેલન ૧૯૩૬ ના ફેબ્રુઆરીમાં ડાહ્યાવાડું હતું તેને પાંચે માણુ વર્ષના ડિસેમ્બર માસમાં ડાહ્યા જોય અમદાવાદના સત્કાર મંડળે નામી કર્યું છે. મહાશય મોદીજી એનું પ્રમુખ હદ સ્વીકારણે એમ આરવામાં આવે છે.

‘ હંસ ’ માસિક

ઓગેસ્ટર માસથી ‘ હંસ ’ નામક દિનિદી માસિક ભારતીય સાહિત્યના મુખ-પત્ર તરીકે શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી અને શ્રી પ્રેમચંદ્રભાઈ તંત્રીજી નીચે નવીન સ્વરૂપમાં પ્રગટ થયે.

સાહિત્ય પરિષદ મખાસય સભા

આ સભાની એક મેટક ના, ૩૧ મી ઓગસ્ટ ૧૯૩૫ ને સનિવારને રાજ મુખમાં અને મળી હતી. એનો અહેવાલ અન્ય સ્થળે આ માસિકમાં આપવામાં આવ્યો છે.

સાહિત્યસંસદ, મુંબઈ

શ્રી સાહિત્યસંસદ તારતી આ વર્ષના પ્રથમ સત્ર માટે ‘સાહિત્યસંસદ આખ્યાન-માળા’ અપાવવાની યોજના થઈ છે તેમાંથી ત્રણ આખ્યાન અપાઈ ગયાં છે.—

વિષય	આખ્યાતા	વિવર
૧. અનિવાર્યતાથી સોળમા યાત્ર સુધીના વેબુન સાહિત્યનું પ્રયત્નકરણ	}	શ્રી. દુર્ગાચંદ્ર રે. શાસ્ત્રી તા. ૪-૮-૧૯૩૫
૨. રાજ અને છત્ર :		શ્રી. રમણીક આ. મહેતા ૧૮-૮-૧૯૩૫
૩. મોહર કેળવી ખીવ સિદ્ધાન્તિનો (મેનિક લેન્ડર્ સાથે)		શ્રી. રમણીકલાલ ખ. શાસ્ત્રી ૮-૬-૧૯૩૫
૪. મંડાલ :		શ્રી. ભાનુચંદ્ર ભા. આસ ૧૫-૬-૧૯૩૫
મંદક કાર્યાલય, મુંબઈ, ૬-૬-૧૯૩૫	}	મંદીઓ સાહિત્ય સંસદ

મખાસયીન દિનિદી સાહિત્ય

તા. ૨૦-૮-૧૯૩૫ ને દિવસે અમદાવાદમાં શ્રી. ભેડી વિદ્યામૌરી નીચાઈના પ્રમુખપદે દીનપત્રે એનું ‘ મખાસયીન દિનિદી સાહિત્ય ’ એ વિષય ઉપર આપ્યું હતું.

લીફ્ટ, મોટર ડાયનામા, પંપ, પંખા વિં ના
જનરલ શીટ્સ, રીવાઈન્ડર્સ અને રીપેરર્સ.

સ્થાપના
૧૯૨૪

જે. ડી. મોદીની કું.

ફોન નં
૨૩૬૧૨

વીઠેલવાડી, કાલ્યાણેવી રોડ, મુંબઈ ૨.

સાજસાજ

નવું પુસ્તક : ૧

અંક : ૨

ઓક્ટોબર : ૧૯૩૫

દફતરા

નિરાશ માથાં ઊરની સખી ત્યાં
હતી નિશાં રથમળ બહાર નખી;
ઝડી રહીતી અપટાપ, તીખી
ત્યાં વીજળી અન્તર મેલ રડું
રહી રહીતી; ધન ચે મડૂરી
અપાવતોતિ ઊર બોમ રડું.

કુટીરમાં અપની કાપથી ફું
પડ્યો હતો દુઃખિયું, માડું વાળી;
મેલે : હતી પાર દળી રહેતી,
મળી રહીતી મુજ આમ અન્તરે;
હવું મને આજ નરૂર આવશે
તું, તેથી મેં શદ અગીટ તાલતી
નિદાગવામાં દિન આગી નાંખ્યો
સવારથી સાંજ થગી મ આજનો.
અંધાર ભારે ઉતપાં, અને આ
પેસાપ આશય મધુ પતોયતી.
ત્યારે 'ન આજે મ તું આવશે' રહી
ફળી પડ્યો કુખીયું ફું નિરાશ ચે.

ન ભલું થાને, પલુ શેજ મારે
નિદાગવાની તુજ શદ, અન્તે
ન આવતાં તું મનનું નિરાશ;
અને વીતાવી નિય એમ તેમ,
દી' ભગતાં શદ રહી નિદાગવી
'તું' આજ તો નિશ્ચય આવશે' મળી;
નિરાશ યાતું વળી શદ ભેતી,
વળી નિરાશ, વળી અંખનાઃ ને
વીતી દિને એમ જ માલસ જતા, રાત
આજે મ એવું બતાવે નિરાશ ચે
ફું દુઃખિયું વાળી પડ્યો કુટીર,
વિચારનાં : "એમ તું આજ નાંવિયો ?" ૩૦

ઝડી રહીતી અપટાપ બહાર,
ને વીજળી ત્યાં સળગી રહીને
તોડે મડૂરી મુજ આશયની
આવી કુટીર મુજ આંખ આંખતી,
અપાવતી અન્તર માડું બહારડું. ૩૫

તહાં દોઝા મુજ બારણે ચતા,
એ સંજાગી, આપુર ફાડી, બારણું
જિવાડું, ત્યાં મેઘતણી ઝડી છે
મૂઝ કરી માલિ પ્રવેશતી અને
કુડીરને ને મુજને પલાળતી.
ને બાર વાસી દમ, હું ફરીથી
નિરાશ ફેને પડતો દળી ત્યાં ૪૨

ના, ના, દોઝા મુજ નહોત; એ તો
નિરાશ દેશે ઉઠતી જ વંચના ! ૧૧ ૬૧
અને પડ્યો હું રહું કોટડીમાં, ૧૨
ઝીઝાય છે બદાર ઝડી, કડાકા
કરી મડૂંડે ધનનાં દળો, ને
જંઝાનિયો ચાલવી મસવીને
ફૂંઝવ નાણે પ્રથવી ઉમેડવા;
મારે પડે અતાર આજ માસા, ૬૭

વટોળના તાંબવટલ મલિ
દિવાસ કોંઈ મુજ જુંપડીતી;
હાલે ત્યાં બારણું જિવાડી જતાં
પસે ઝડી મસવતી જ કારમી;
ને વીજળી થે નિજ અંતેજને
વેરી રહે અંદર બદાર ને જાણે ૭૩

એ તેજર્માં દર મુદર ચાલી
નદાણું જતી પ્રીતમ ! કાપ તારી; ૭૫

દતા દોઝા મુજ એ ? કતો રું
આવ્યો કુડીરે મુજ છું જ આ મુઝે ?
નાંખ્યો તદ્ય આપુર જાડિયો હું,
આવ્યો, જતાં સંઘવમાં પડી રહ્યો ?
જિવાડવા બારણું થે ન ગાંધ્યો ? ૮૦
દવે ફરીથી કદિ આવશે છું ? ૮૧

ઝડી રહે છે, અપરાધ; વારમાં
રહે છે મડૂડી, ચમકે જ વીજળી;
વીડી વળે છે ઉરને નિરાશ,
ને અંતે દાઢ; આપીર કમ્પતો
વિમાનુઃ "આવે ૫ છું કેમ નાંચિયો ?" ૪૭

ફરી દોઝા મુજ બારણે ચતા,
પરંતુ એ તો અમથી જ જાગિત એ
મળી વિમાનું મનમલ " છું આ મુઝે
કપાથી જ આવે મુજ રંક બારણે ?
વસન્તના વૈભવમાં ન આવિયો,
ન આવિયો ઝીંબ તણા પ્રતેકે
પ્રસન્ન ના પૂનમમાં પધારિયો,
ન આવિયો લા રિખતમાં ઉજાના,
સંખ્યા તણી સોતલ પદ્મિમાં
થે નાંચિયો તે કમ આજની આ
લેંકાર રાતે, પુર માલેમાં
રુનિદવાને પડપા આવશે ?

મનઃમુગ્ધાત લવેરી

નિમકહલાલ નોકર

ધનમુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા

૫૧

“આંબે સેંદ્રલ ઉપર ઉનારઓની મેદની
સાંઈ હતી. સુરત મોકલ દમયાં આવશે, દમયાં આવશે એવી છુમે ઉતારઓમાં ગાછ
રહી હતી. લગનમુશની મોસમ એટલે બીડનું તો પુછવું જ શું ? એટલામાં દેન ધીમે
ધીમે પક્ટરોમાં ઉપર આવી. પાંટા, ગરગરાડ અને ઘોંઘાડ વધી ગયા. “આંબે ઇચન.
બાઈ ! આંબાનું, ખાતી છે. ” “અરુઆ મનુર, કમગમ્ત, સાંભળતો નથી ? ”
“એબી, હાથ પકડી શખરો, ” આવાં આવાં અનેક વાક્યો બીજા ઘોંઘાટમયી ભદાર
પડી આવે એટલે મોટેથી સંભળાતાં હતાં. કું એકતો જ જતો હતો એટલે મારે ટાંછને
છુમ મારવાની ન હતી. માડી જીતી રહી કે તરત જ મેં ઇચન મારીને એક આંબાનું
ખાસું ઉઘાડી નાખ્યું અને એક ઉપજા દિંમકા ઉપર બીરતરા પાચરીને કું એ
ઉપર મોટાદાં મયો. ઉપજા દિંમકા ઉપરથી, સાધારણ સંન્યેઓમાં બીજાં ટાંછ ઉઘાડે
એમ હતું નહિ એટલે કું ઘાંતિ નાખીને, તરત જ કૃતિથી આસપાસનાં દાખ નેપ રહ્યો.
“ તમે આમ આપા જેવા નેવા શું કરો છો ? ” એક કુચીની અવાજ
મારી નીચે જ ગાછ ઉઠ્યો. “ મનુરને શોપણ મવા દતાં કે ક્યાં પાતાનમાં ? જાંને
મનુર નથી તો એટલો હાથે કૃતિને મુકતો નથી ? સામાન ક્યાં એવો બધોનું છે તે ?
ના રે, મારી બેજલી, રડ નહિ, બાપુજીમાં અકલ નથી ત્યારે તારે રડવું પડે છે ને ?
હવે સાંભળો છો કે નહિ ? એવા કાંયા શું થવા કરો છો ? ઉપાડા દુકાં. ”

“ ઉપાડું શું તો ખો, જરા છાનાં રહેશે ? કોણ નજી દુકાંમાં શું લોડું
બડું છે ? ” જવાબમાં વિનવ, ડર, બચતા જવુંનાં હતાં. મંદામુશોરીએ એ
કુચને એક બારે દુકાં, પાછાંને કુંને, બીજાંને અને એક બે પોટનાં ઉચી ઉચીને
ડાખમાં પાટનાં તે દરમિયાન કાળમાં જવા લગમગ બરાબ મઠ. કુચી પોતાની બેગીને
બંધને પાટનીને એક ખુણે મેમી મઠ. તેની પાસે આ કુચના હાંરતો હાંરતો બોલ.
માણસો અંદર બસનાં જતાં હતાં અને તેમને સામાન કાઢ્યા, બાંડાં અને અવાજથી
શખમ મયો જતો હતો. એમાંની એક દુકાં કુચીને જરાક પગ ઉપર વાગી. “

“ આંખલા છે ? નેવા પચ નથી ? સામાન એકમાં મુકારનાં શું થેડું હતું ? ”
કુચીની અવાજ પાછો ગાળ્યો.

“ બહેન, મોં સંભાળીને બોલો, આંખલા કોને કહ્યો છે ? ” સામે જવાબ એક
ઉતારએ વાળ્યો.

“ તો શું પચ બાંગી નાખશે ? ” કુચી બોલી. “ અને તમે શું આંખ
આંખ નેવા મેસી રજા છે ? અને પાછાં મને કુંથી રહેવાની પ્રચારત ક્યાં કરો છો ?
તમે મોખલા દો તો મારે આમ લોખમાં હવકા પડવું પડે અને મુનાં એવામાં સદને
કરવાં પડે. ”

“ પણ થોડીવાર મગ હંચા લઈ રાખોને, તો કાંઈ નહિ માપ, ” બીજા ઉતાર-
જે કહ્યું.

“ જોશમાં હાકરી છે તે જોવાતી નહિ હોય, ” મુવતી બોલી. “ આ તોયું ?
આમ બાધા લેવા બેઠા હો તે આટલી દીકરીને લેવાતી નથી ! ”

“ પણ મેં ક્યારે ના કહી ? બેબી, આમ આવ, ” મુવતે આટલું કહીને
હાથ લાંબા કર્યાં. બેબીએ જવાની તૈયારી પાડી.

“ ના જ પાડોને, ” મુવતીએ આખલા પલકારાથી કટાક્ષ કરીને કહ્યું, “ કોઈ
દિવસ લેતા હો તો આવેને. ભત્રીજાઓ અને ભાણેજો સુખસુરત એટલે એમને લેવાય,
રમાડાય, બજારમાં લઈ જઈને ખીચરખીટ અપાવાય. પણ આ હીરા જેવી હાકરી તે
તો રાંદી ! એને કેમ લેવાય ? પછી કહે છે : આવતી નથી ! નહિ બેબી, બહુડી,
બાપુજી પાસે જતી નહિ. ”

“ બાપ, જરા બાલુપર ખસોને, ” જોકે ઉતાર ગાડી માલવાની યજ્ઞ ક્ષેત્રે બોલ્યો.

“ ક્યાં ખસું ? જગ્યા છે ! ” મુવતી બોલી.

“ સગવડે સગવડે ખસવું તો જોઈએ જ ને ? આખી રાત કાંઈ બેઠા થોડા
રહેવાય છે ! ” ઉતારએ કહ્યું.

“ તમે જરા આમ ખસોને, એમાં શું ? ” મુવતે ધીમેથી કહ્યું.

“ હંઅ, હું પાવતી જ હતી. રખેને બેરી તરફથી જે સંજ્ઞ મોકલવા પડે !
એટલે ટપ તોડી નાખ્યા. તમારા કરતાં તો બેરસારા, ” મુવતી કહી બેઠી. “ પણ ક્યો,
ખમ્મણું, બસ. ” મુવતી ખસી. જેમણે ઉતાર સાંકડે મોઢો બેઠો.

ગાડી ઉપડી. ‘ કસાણા બાપ, આવજો, ’ ‘ કીકણાબાપ, આવજો, ’ ‘ બમ્બા,
જગ્યા સરસ મળી કે ? ’, ‘ હું તો કાઢવા છ ! ’ વગેરે શબ્દોની પ્રપંચાથી બાંહે
સેંટ્રલ ગાડી ઉઠ્યું. મુકવા આવનારાઓમાંથી કેટલાક વાંદરા સુધી આવનારા પણ હતા
એમણે તોફાન મચાડીએથી, માણસોથી ભરચક કબા જગવરા માંડ્યા.

હાથ આપ્યું. “ જુઓની. મેલા માણેકરામજાપ અને તેમનાં વડુ વસુળદેવ
બહોથી આજ દેનમાં મેલા કે ? ” મુવતીએ ચાકેલા, કંટાળેલા પંતિને પૂછ્યું.

“ ક્યાંથી ભડ ? બીક તો તમે જુઓ હો. એમાં કું નીચે ઉતરીને જોવા
ક્યાં ભડ ? આખાં દરો તો સુરત ઉપર જળાસે ને. ” પંતિએ મુવતે પોતાની બધી
દિગ્ગત એકઠી કરીને કહ્યું.

“ દારે હા, હું જુડી. ” મરઘટમાં મુવતી બોલી. “ મારાં ખીચરીવાનિ જોવા
તમે એટલી તરદી ભો જો તે બને ! દમણાં પેલા સન્નુખજાપ કે કીકણાબાપ કે મન-
બદેન કે તારામતી દોલ તો આટલી બીક જળુલા પલુ નહિ.

વાંદરા આવ્યું. “ બહુને રોચન જતાવોને. કયું રોચન છે ? વાંદરા ? બહુલી,
જોજો, વાંદરામાં તો કેની, વારી હજુખાસી આખાં દરો, મનસુખમાં આખા દરો.
પણ હાઆઆ, તેમાં આમરે શું ? એ તો બેરીનાં સગનિ. એટલે પમતી ધૂળ બરા-
બર. ” મુવતી બોલી.

મુવતે ના પાડવા જતો હતો પણ દિગ્ગત રવી નહિ. બહુને ઉપાડીને કામે

તો થયો પણ આમજી જલ્ય કર્યાં ? ત્યાં જ ઊભો ઊભો એ બગડવા લાગ્યો, " બેબી, બેબી ! ત્રેયું ? વાંદરા આપ્યું ? " એટલામાં કોઈનો ધક્કો લાગ્યો એટલે એ બેબીને લઇને પાછો બેબી ગયો.

વાંદરાયો ફેન ઉપડી. પછી ઉતાર્યોની આવજા થોડી ઘણ મધ. સાંકડેમોડે, ઘડી પરવારીને ઉતાર્યો. ગોઠવાઈ ગયાં હત્યા અને જોટલી ઉંપ આવે તેટલી લેવાનો મત કરતાં હત્યા. જોએને ઉંપવાની ઇચ્છા જ ન હતી તેઓ તરફવાર ગયા મારી અને બીડીઓ પી, વખત પસાર કરતા હતા. હું પણ અરથો ઉંપતો, અરથો જમતો ઉપર પડી રહ્યો હતો અને જમત જમવામાં નીચે બેઠેલ કુટુંબ ત્રિપુડી-પુરતી, બેબી અને પુત્રક વચ્ચેનો સંવાદ સાંભળતો હતો.

પાલક ઉપર હું ખાસ જમત ન હતો એટલે હું બરાબર સાંભળી શક્યો નહિ, પણ ' બેબીને નાનખટાઈ જોઈએ છે ' એમ પુરતીએ કહીને પેલા પુત્રકને ઉંપમથી જમડ્યો અને તેને નીચે ઉતારી પળ ખરો. પણ નાનખટાઈ આવી કે નહિ બેબી અને ખાનરી નથી. એટલામાં વચસાડ ઉપર હું બરાબર જમ્યો ત્યારે પુરતી બેઠતી હતી તે મેં સાંભળ્યું.

" તમે ઇંદરીમાં ઉંપવા સીરામ બીડું કંઈ જોયું છે કે નહિ ? " પુરતી બોલી હતી, " આ બમળીને પાછી પીડું છે તે જતા કુંભમાંથી માલી આપોને, હું ! જાણા ઉંધી મયા ? યું ? કુંભમાં પાછી જ નથી ? ત્યારે મયું કર્યાં ? તમે સેંદૂલ ઉપર પૂં જમ્યું જ નહિ હોયને ? તમને કયા ધરનાની ઇચ્છા છે ? પણ ત્યારે હવે ઉતરીને જાઓ, થી રીવે જઈ ? તમે તે મરદ જો કે ભેરી ? રથો, આ બેબીને શયો તો હું કરી આવું. ના, મને જવા દેડી નથી અને ચોતાને જવું નથી. "

" હું કરી આવું છું. " આટલું કહીને પુત્રક કુંભને લઇને ઉઠ્યો અને ટૂનીએ ઉતર્યો. થોડીવાર દીલો મળે તે પાછો આવ્યો.

" કેમ, પાછી લાભ્યા ? " પુરતી બોલી. " બેબી, ઉઠ તો, પાછી પીડું છે ને ? જુ પીડું છે ને ? " ઉંપમાં પડેલ બેબીને ગોઠ મારીને ઉઠાડવાનો મત કરતી પુરતીએ કહ્યું.

" જો છે તો ઉંપવા લીને, " પુત્રક કાગમાં ચડતો બોલ્યો. " નજી આમજી બીડ પુત્રક હતી અને એકનો પંખ લાગ્યો તે કુંભે તો પુરી ગયો ! "

" હું ? કુંભે કોઈને આવ્યા ? પણ ત્યારે અત્યાર ક્ષપી મોલતા કેમ નથી ? હું તો બેબીને ઉઠાડવાની જ હતી, " પુરતીએ કહ્યું.

" હવે ન ઉઠાડો. " પુત્રક બોલ્યો.

" ઊઠાડું નહિ તો મજા મચડી જાયી નહિ જલ્ય ? તમારે બેબી થોડી પડી છે ? " પુરતી બોલી.

" પણ-પણ તો પછી પાછી ક્યાંથી લાવશું ? " પુત્રકે કહ્યું.

આ રમત આલતી હતી તેટલામાં પુરતીએ બેબીને જમડાવાનું મળ્યું કહ્યું પણ બેબી જમી નહિ અને ફેન ઉપડી.

" વળી પાછી થોડી વાર ચાલિ પ્રસરી. નવસારી આવ્યું. પુરતીએ બેબીને

જાગ્યાના પ્રસન્નો કર્યા. તે દરમિયાન ઉતારાઓ ઝોળાં ચંદ્ર ગયા હતાં એટલે ક્યામાં મોડગાશ થઈ હતી અને એનો લાંબ લાંબે પુલક નીરવે ઉંઘ કાઢવો હતો. બેબી ઉઠી. "ત્યાં દરે તો પાણી પાઈ આવે, ભગો છે કે ? પણ ભગતો હો તો બંદી બસા ચાઓને, પછી ટૂન ટ્રાઈ થોડી તમારે માટે બેબી રહેવાની હતી ? પુલતી બોલી. પુલક બહેબાકો બોલ્યો. "હાવો, પાણી પાઈ આવું, " કહીને એણે બિંબીને હાથમાં લીધી અને નીચે ઉતરીને ચાલપ માંડ્યું. થોડીવાર થઈ પણ એ પાછો આવ્યો નહિ એટલે પુલતીને ચિંતા થતા માંડી. તેણે બીજા ઉતારાઓને કહેવા માંડ્યું, "ભાઈ, જુઓની, પેલા તો દણ આવ્યા નથી, "

"તે આવશે, બેબાઈ થોડા જવાના હતા ! " તેમણે જવાબ લેવો.

"તે તો કુ વ બહુ જુ, પણ સાચે કાકરી છે તેથી ચિંતા થાય છે, " પુલતી બોલી છતાં ઉતારાઓ સળવળ્યા નહિ એટલે પુલતીએ બારણા આગળ જઈને થોડા પાંકડા માંડ્યા; "બેબી, બહુડી, તમે ક્યાં છો ? જલદી આવોની નહિ તો ગાડી ઉપડી જશે, " ગાડી ઉપડવાને વખત થયો ત્યાં સુધી આમ ચાલ્યું. પછી પુલક બેબીને લઈને આવ્યો. તેના ખમીસ, કોટ અને પોતીકું ખાજીથી પત્રણા ગંધાં દેતાં બેબીનું ફેફસું તેની જ સ્થિતિમાં હતું. પુલક ઉપર ચડી ગયો અને ગાડી ઉપડી.

"આ શું કરી આવ્યા ? તમારા વેરા તો જુઓ, " પુલતી બોલી, " મને આ બેબીને દરે નુભોનિયા ચરો તો ? જરાક નો દંભ રાખો, શાધી આમ થયું કે ? "

"પાણી પીવડાવવા ગયો તેમાં, " પુલકે નરમ શબ્દે જવાબ આપ્યો.

"ચોખ્ખાચોખ્ખો, કીકક, પણ પાણી પાંચુ તો ખરું ને ? "

"શી રીતે પાઈ ? " પુલકે બોલ્યો, " બેબીએ ના પાડી. "

"હાહાહા, બબ્બડી, મારી કાઠી કીકરી, જુ નથી પીતું ? " પુલતીએ કહ્યું.

"પણ તમારે માફ પાવી હતી, "

"ચાહ પાવા ભત તો ગાડી ઉપડી ભત, " પુલકે બોલ્યો.

સુરત આવ્યું, પુલકે મજુરને બોલાવ્યો. પૈસા ઠેરવતાં પુલતીને અને મંજુરને તકસર થઈ અને પરિણામે મજુર આવ્યો ગયો. મહા મહેનતે પુલકે સાંભળ બહાર કાઢ્યો અને બીજા મજુરને બોલાવ્યો. હું નીચે ઉતરીને ટાંચામાં બેઠો તે વેળા પુલક, પુલતી અને બેબી બીજા ટાંચામાં બેસવા જતાં હતાં. આરો ટાંચો ઉપડ્યો તે વેળા પુલતીનાં વાકયો અને સંભગર્ભ "શું દેવ્યું ? એક રૂપોએ ? બેરીકાંડરને તમારે તો બીજા મંજુરની છે કે છે શું ? ટાંચાની ક્યાં જોટ હતી ? એમાં પરદવામાં ખાનું દાની રાંધેલું થતી હતી ? અને એટલા પૈસા લેવાની હતી છે તો પછી બેરી અને બેબીની પાછળ પૈસા ખરચતી વખતે....."

કેઇ આવે

- મ્હારા અન્તરનાં બારણાં હાલે...
 રે કેઇ આવે.
 સુના મન્દિરને યજ્ઞથી પ્રભવે...
 રે કેઇ આવે.
 જગના કે દેશનાં શું ખ્યાલી આવી ચડવાં ?
 એ એ ઉર માત્ર ના બૂલાવે...
 રે કેઇ આવે.
 સુરભનાં ચંડીખ ફિરો શું આરો ?
 તારનાં તેજને બૂલાવે...
 રે કેઇ આવે.
 વાયુ ના વાય તેજ ઠોભે ના મન્દમ
 પન્થીને માત્ર કે જતાવે...
 રે કેઇ આવે.
 વૈદ્યું મંદિર મ્હાતું જાંઝ અન્ધારનાં
 આવતાં પ્રભલ દોભાવે...
 રે કેઇ આવે.
 જુગજુગનાં જન્મનાથી ભણિલાં બારણાં
 મોનાં મમલ એ હાલે...
 રે કેઇ આવે.
 મ્હારા અન્તરનાં બારણાં હાલે...
 રે કેઇ આવે.
 મ્હારા સુનેનાં ગીતને જગાવે...
 રે કેઇ આવે.

વાચસ્પયજ

સળિયા પાછળ

પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ

[ગંગા અંતના પૃષ્ઠ ૩૬ થી આરંભ]

અંક ૨ : પ્રવેશ ૧

[ઘણા જગ્યાના પન્નાલાલ, રાધેલાલ, ખરે, ચંદુલાલ, રામચંદ્ર અને બીજા ચાર જણ દોરીને વળ આપવાના રીડીયા પર બેઠા છે. બેચણ જણ આમ તેમ ચર્ચા કરતા હોવાય છે.]

પન્નાલાલ : શાન્તિભાઈ, અહીં ટક્યા ખરા.

ચંદુલાલ : ખરે હજી તો આવાઈકિં થયું છે.

રાધેલાલ : અને તેટલામાં સુષરિન્ડે-કન્ટ અને જેલરને બહુ શાન્તિ મળી હોય એમ હું નથી માનતો.

ચંદુલાલ : એ અહીંથી જામ તો સારું થાય એમ અહીંના સાહેબો પણ માનતા તો હશે.

પન્નાલાલ : ના, એમને તો શાન્તિભાઈને અહીં ટકાવવા છે એમ કારકુન કહેતો હતો.

રાધેલાલ : અને કેવા સમજદાર છીએ એ બતાવવા !

ચંદુલાલ : પણ એકથું બહારથી બતાવે શાન્તિભાઈ ક્યાય એવા નથી તો, એમણે સમજદાર વર્તન પણ કરવું જ પડશે.

રાધેલાલ : તમે એમને હજી નહીં ઓળખ્યા ? પણ ખરો જોલના અમલદારોને જ્યાં સુધી દમથી કામ લેવાય ત્યાં સુધી દમ કરવાની રેવ હોય છે, અને દમ નહીં આને એવું લાગે ત્યાં મીઠી મીઠી વાતો કરી કે પછી ન કરવાની કસ પણ સારી આવડે છે.

ખરે : પણ વાતોથી સંતોષ પામે એવા શાન્તિભાઈ તો નથી જ.

પન્નાલાલ : પણ આખરે તો અને ખાતરી છે કે એમને અહીંથી મથે જ છુટકો.

રામચંદ્ર : એ અહીંથી જામ તો એક જણ તો ધવો જ ખુશ થશે.

ચંદુલાલ : કેમ ?

પન્નાલાલ : બીજું કોણ ? આખરું રામચંદ્રભાઈ હશે. [રામચંદ્ર વરસે જુએ છે]

રામચંદ્ર : હા, એમનું હીલ શાન્તિભાઈના વર્તનથી બહુ હલાય છે.

પન્નાલાલ : પણ એ બીજાની પંચાત શા માટે કરતા હશે ? પોતાને ન ગમે તે ન કરવું.

ચંદુલાલ : કેટલાક સોફાની ફલિ બિલાડી જેવી હોય છે. પોતે પાંખે નહીં પણ ટોળાં નાખે.

રાધેલાલ : ના એવું તદ્દન તો નહીં જ. એ ખરેખર એવું માને છે કે જેલના કાયદા ભલે ગમે તેવા હોય તો પણ તેવું પાલન કરવું.

ચંદુલાલ : હું પણ તે જ કહું છું ને. એમને કરવું હોય તે કરે. બીજાની શા માટે પંચાત કરે છે ?

રાધેલાલ : એ પોતાને મઠે માથ નહીં પણ બધાને મારે જ એમ થવું જોઈએ એમ માને છે. અને કેટલીક વાતોમાં એ ઠીક પણ છે.

પન્નાસાસ : હપાન્ત તરીકે !

રાધેલાલ : શાન્તિભાઈ હાપું મંગાવીને વચ્ચે છે તે.

ચંદુલાલ : હાપું, વાંચવું કપી હજિએ એટું છે ? હાપું વાંચતાં તમે પકડાઓ તો પણ તમે મોડું પાપ ક્યું એમ કાઢ કહી શકે એમ નથી.

પન્નાસાસ : હાપું ન મંગાવવું એવું આરં માનવું હોય તો એ હાપામાં શું લખેલું છે એ કાઢએ હાપું વાંચવું હોય તેની પાસેથી જાણવું ચોખ્ખું કહેવાય ?

રાધેલાલ : નહીં જ. આ રામચંદ્રને પુણી જુઓ, રાજ તો શામજીભાઈ એને હાપામાં શું લખ્યું છે એ પૂછે છે. વાંચવું ને પૂછવું એ એક જ વસ્તુ છે.

રાધેલાલ : બીજું શાન્તિભાઈ બહારથી કાઢક ચાર આવાનું મંગાવે છે.

ચંદુલાલ : ક્યાં એકલા આવે છે ?

પન્નાસાસ : મજી ચાર તો જરા ન આવતા નથી, બધાને બહેની આવે છે.

ખરે : કાઢ, જેમમાં આવું કાઢક દહાડે ન કરીએ તો વખત માંગશે મુશ્કેલ થઈ પડે.

રામચંદ્ર : અને એ કાપડાઓ આપણે ક્યાં બતાવ્યા છે કે આપણને તોડતાં શેષ થાય ?

રાધેલાલ : પણ આ શાન્તિભાઈ જ આવતા હોવાય છે.

(શાન્તિભાઈ દાખલ થાય છે)

શાન્તિલાલ : કેમ કાઢઓ, રાહથી કમાવાનો પ્રયાસ આપે છે ?

રાધેલાલ : કેંઈ કામ તો કરવું જોઈએ !

શાન્તિલાલ : આપણાથી થાપ તેટલું કરવામાં વધી નથી, પણ મળા ઉપરાંત કરાવવાનો પ્રયત્ન થાય તો તે ન જ કરવું.

પન્નાસાસ : આ કામ તો નહીં છે.

ચંદુલાલ : ખરું પૂછો તો કામનો રોગ જ છે.

શાન્તિલાલ : આ તો રમત છે, પણ જેને પચ્ચર તોડવા આવે છે તેને મલ્કું દેરાત થવું પડે છે. આજો દિવસ તમામાં બેસવું પડે છે એટલું જ નહીં પણ જેલગીલાન સિદ્ધાંત પ્રમાણે એમણે એકાદમાં એકાદ દસ કદુમિક ફૂટ કરવું એવું દબાવુ પણ ગઈ ગયે થયું એમ સંભળાય છે.

ખરે : મેં સંભળ્યું છે કે એમનામાંના કેટલાક પર જમાણા આવે ખરોડો કરવાનો છે.

પન્નાસાસ : આ કમળી બાબતમાં આપણે કેંઈ કરવું જોઈએ, મારીમાં પણ એકાદમાં એકાદ ૩૦ રતલ દબાવવાનું દબાવુ છે.

ચંદુલાલ : મેં તો સંભળ્યું છે કે સીધાજોડે આપણા કાઢઓ પાસેથી કરીને કામ લેવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

શાન્તિલાલ : કું માની શકું છું. જેવે બહારથી મીઠી ચતો કરી સીધાજોડે પાસેથી નેટલું દબાવુ થઈ શકે એટલું કરાવવું એવી જ રાજનીતિ અભિવ્યવસ્થા કરી છે. આ વખતે આપણને નેટલા દેરાત કરી કમાવ એટલા કરવા એવું એમને કુશળ આપ્યો છે.

રાધેલાલ : ખરેખર ?

શાન્તિલાલ : સુપરિન્ટેન્ડન્ટે મને 'સરકુલર બંતી'એ, 'સરકુલર બંતી' : 'સરકુલર બંતી' : 'સરકુલર બંતી' :

ખરેખર : સરકુલર તો એને તે બંધે, પણ આ અમરસારી તો દિલ્હી છે ને ?

શાન્તિલાલ : ગુલામને નથી દેશ ને નથી સ્વગમ.

પન્નાલાલ : છતાં મેં ઘણું કરી છે.

શાન્તિલાલ : અમારા બાકીએને એને કેવા સરસ પગલીએ છીએ એ બતાવી એમને

પ્રેમોચન મેળવવું હોય તો ?

રાધેલાલ : આપણે શું કરવું તેના વિચાર તો કરવાની જરૂર છે ને.

શાન્તિલાલ : હા, એટલે ખટલાનું શું થાય છે તે બાબતે પણ આપણે વિચાર કરીશું.

ચંદુલાલ : કેમ શાન્તિલાલ, અત્યંત દુષ્ટદ્રવ્ય છે શું કરે છે ? તમારી મિત્ર કેમ

નથી આવ્યા ?

શાન્તિલાલ : મૃત્યુ હતો.

રાધેલાલ : તખીઅત તો ચારી છે ?

શાન્તિલાલ : તખીઅત તો યોગ્ય નથી છે, માત્ર એમનું મિત્ર મોકલે હોય એમ

નથી લાગતું.

પન્નાલાલ : પણ કેં કારણ તો હતો ને ?

શાન્તિલાલ : સમજ કારણ છે, એમને જેલમાં રહેવાનો સખત હુકમો થયો છે.

પન્નાલાલ : }, જેલમાં રહેવા ?

ચંદુલાલ : }, એ શું છે ?

રાધેલાલ : આ કરવું નામ તો મેં આપે ને સાંભળ્યું.

શાન્તિલાલ : તેમાં કેં નવાજ નથી, છદ્દ તો ઘણું જૂનું છે, પણ એની શલાશિષા

સમય પહેલાં જ થઈ છે. મારી જેલની છેલ્લી મુસાફરી દરમિયાન મેં

એની શોધ કરી.

પન્નાલાલ : ત્યારે તો એના શોધક તરીકે એ એમ તમારે નામે ને જોડાયા હોય ને.

શાન્તિલાલ : એવી પ્રશ્ન છે ખરી, પણ મારી જાણવાનો વિચાર કરતાં એ અમરતાનો

ભાર કેવી રીતે સહન થઈ શકે એ ન સમજવાથી એને 'વર્ણનાલાલ' નામ

આપ્યું અને પાછા એક શેખના રૂપમાં જ અમર : શાલુ] એ વિચાર બંધ

ન ગમ્યો. [એને એ બધા વરખા મૂકી એની જાણવાને બોલાવેને લેશે છે.]

રાધેલાલ : એમને કહે તો ખેલ કે એ એમ કેમ જાણી શકાય ?

પન્નાલાલ : ગીતામાં સ્થિતપ્રજ્ઞનું વર્ણન આપ્યું છે તેવું વર્ણન આપે.

શાન્તિલાલ : હું તેવું જ વર્ણન આપવાને હતો, એમ જાણવામાં મિલેલો છે, માણસની

બહાર નથી, અને બહાર હોય તો તે શેખ નથી.

ચંદુલાલ : વાલ : શું સરસ છે શું ને સામજીમાં તો આ સાંભળ્યા પુત્ર જેલમાં નેત.

શાન્તિલાલ : ત્યારે એ શેખને પાંદખો હોય તો એને એ શેખ ને ઘણું હોય એવો

માણસની તપાસ કરવી નેતરમાં એ કેમ પોસે છે, કેમ આસે છે, કેમ

લેવે છે એ બધી વસ્તુઓનું સંલેખ નિરીક્ષણ કરવાની જરૂર છે.

પન્નાલાલ : હરે, હરે !

શાન્તિલાલ : માટે આપણે નવેન્દ્રને જ કેમ તપાસીએ, એના બોલવામાં આપણા બધાને માટે ઉડે તિરસ્કાર સ્પષ્ટ દેખાય છે.

ચંદુલાલ : તમારે માટે તે નહીં જ.

શાન્તિલાલ : ના, વખતે તરીકે અને પરમ દહાડે જ કહેતા હતા કે મને અદીનું શાક ખાતો, બેઠને એમણે પણ ખાવાની શરૂઆત કરી છે. એ માંબળીને મારું લોહી ક્યા શીર વધુ હશે. [જણ દર્શાવે છે] એમને તમારા જેવા એટલે અને તેવા લોકો જોડે રહેવાની રેવ નથી એ તિરસ્કારનું કારણ છે. એમની આલમ પોતાને મોટા જતાવવા માટે આડંબર બંધુ છે. અને અદીને બોલાવે તમારા જેવા પશુઓને માટે જ દોષ. એમના જેવા સંસ્કારી પુરુષો ન પચાવી સડાવ એ સિદ્ધ કરવા પૂરું ખાતા નથી. આવી સ્થિતિમાં જોશાદિય જલદી મૃત્યુ કરી શકે છે, આવા આડંબર અને ધુપ્પરોથી મન ધણું જ અરિષ્ટ થઈ જાય છે. અને મનની અસ્થિરતાથી સોજામાં વધારા કારણે દેવ જેવાની મનોદશા ઉભી થાય છે તેને જ જોશાદિય કહે છે.

પન્નાલાલ : એની અસર બધા પર એક જ રીતની દોષ છે !

શાન્તિલાલ : નહીં જ તો. એની અસર લુછલુછ સોજા પર લુટી ધાય છે. કોઈ આખા જગત સાથે બાકા નૈપાર થઈ જાય છે ત્યારે કોઈક જગતની અવમતતાને ખ્યાલ કરીશ્રીને પોતાના આત્માને દૂરબે છે.

ચંદુલાલ : પણ એના ઉપાય તો હશે ને !

શાન્તિલાલ : એ તો શેમ થશે એટલે તેમ ઉપાયો, ખરું કહેતાં ઉપચારો દોષ જ.

રાધીલાલ : ત્યારે આપણા બાપને માટે કેં ઉપાય કરે ને.

શાન્તિલાલ : કરવા માંડ્યો છે. એમને થોડા સમય માટે બોરાકમાં ફેરકાર કરાવો. આપણા જોશને કંપુ છે અને એમનું વજન ઘટ્યું છે એટલે થઈ નથી આવવાનો.

પન્નાલાલ : પણ એનાથી તો એમને પોતાની મોટાઇનો ખ્યાલ વધશે જ.

શાન્તિલાલ : ના, સાથે સાથે એ ધારે છે એટલે મોટા માણસ નથી એમ એમના મગજ પર કસાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. અને મોટા દોષ તો પણ સોજાની જોડે સંખ્યાથી જાણે જ પોતાનું મોટાપણ જતાવી સડાવ, એ પણ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરું છું.

ચંદુલાલ : બધું નજમું છે, એમને નથી મગજ કે નથી સમજવાની શક્તિ.

શાન્તિલાલ : તમને એમની સાથે થયે જ પૂર્વાગ્રહ છે.

પન્નાલાલ : ચાલો, ચાલો, રેડીઆ પર બેસી જાઓ. રેમે સીપાઈ આવે છે.

[જણા ઉભીને રેડીઆ પાસે બેસીને કામ કરવાનો દોષ કરે છે. શાન્તિલાલ ઉભીને દર્શાવે છે. સીપાઈ દાખલ થાય છે]

સીપાઈ : શું કરી રહ્યા છો ?

પન્નાલાલ : અલ્યા, જોતો નથી ?

સીપાઈ : બધું જ જોઉં છું. અને આવતો દેખીને બધા રેંટીઆ પર બેસી ગયા.

ચંદુલાલ : ત્યારે બાપો વખતે બેસીને તે કોઈ કામ કરતું હશે ?

સીપાઈ : બાપો, હું તો સમજું છું કે તમે કે સાધારણ ફેદીયા નથી. તમારાથી ચોંચ તેટલું કામ કરો. પણ નહીં બેસી ન રહો તો સારું; પેલો જગાદાર નહીં તો જેલર આવશે તો મારો માથું કાઢી નાખશે.

શાન્તિલાલ : પણ અહીં બીજા રેંટીઆ નથી એટલે હું શું કરું ?

સીપાઈ : [દરબને] હું કામ લાવી આવું.

પન્નાલાલ : આ સીપાઈ મળે જ સારો માથુસ છે.

ચંદુલાલ : બીજા પણ બધા સારા છે. માત્ર એક જગાદાર જ બદમાશ છે.

શાન્તિલાલ : એ તો એને હવે પછી લેવાની હોંસ છે. સુબેદાર છૂટી થશે. એટલે જેલર સાહેબને ખુસ સમજાવી એની જગ્યા મળશે એમ ધારીને જ વધારે ખંતથી લોકોને હેરાન કરે છે. જેમ જેલર અને સુપરિન્ટન્ડ કરે છે તેમ જ આ માથુસ પણ કરે છે. સીપાઈઓને બીજાંશઓને ઉપરની જગ્યા ખાતી નથી થવાની એનો ખ્યાલ છે એટલે આપણને સદાનુભૂતિ બતાવે છે. [સીપાઈ પાછા આવે છે] કેમ કામ લાવ્યો ?

સીપાઈ : [ચુપચાપક મુલતને દબાવે દબાવે સચે મુકે છે.] બો આ કામ.

શાન્તિલાલ : [ચંદુલે મુલત લઈને] આવું શું કરવું છે ?

સીપાઈ : [દબાવે] આના દોસ છુટા પાડીને દામ બતાવો.

પન્નાલાલ : અને દામ બતાવ્યા પછી ફરીથી ઉમેદી દોરો એમ કરી દો.

શાન્તિલાલ : આ સરસ કામ છે. બાબરો જૂત પણ આનાથી સતોષ પામત.

સીપાઈ : બાપો, તમે બધા બેસી જાઓ. અને જેલર પા તો જગાદાર આવે ત્યારે હાથ માત્ર ચાલતો રહે તે ખ્યાનમાં રાખીને નહિ તો મને કંપો આવશે.

શાન્તિલાલ : વાતું તું નચિંત રહે. [બેસીને દોસ વહેવના માંડે છે]

પન્નાલાલ : પેલા ચામચખાઈ આવે છે.

શાન્તિલાલ : એમને શું કામ સોંપ્યું છે ?

ચંદુલાલ : બધા પાસે કામ કરાવવાનું માથે લીધું છે.

[ચામચ લખત માથે છે]

રામચંદ : તમે તો વાતો જ કર્યા કરો છો.

પન્નાલાલ : અને તમે ર્ધ્યા કરો છો.

રામચંદ : બાપો, આપણે જેલનું કામ કરવાનું માથે લીધું છે તે ખ્યાન રાખવું જોઈએ.

રામચંદ : કામ કરવાનું તમે માથે લીધું છે એમ નહીં.

શાન્તિલાલ : [મળકમાં] : જુઓ ચામચખાઈ, હું કેટલું અમલ્યનું કામ કરી રહ્યો છું ?

પહેલાં ચુચ્ચામલા દોસ ઉઠેલા અને ઉઠ્યા પછી ફરીથી ચુચ્ચામલા

અને ફરીથી ઉઠેલા અને ફરીથી ચુચ્ચામલા એના કરતાં વધારે ઉપયોગી

કામ થયું દોષ તમે ?

પન્નાસાસ : રખડવાનું અને બીજા પર દુકમ મલાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનું.

શાન્તિસાસ : પણ સામજીમાં, તમે આટલી બધી પંચત શા માટે કરો છો ?

સામજી : સત્યાગ્રહીઓનો મોબો મારે સાચવવો છે.

પન્નાસાસ : મોતારી.

ચંદુલાલ : શું કશું ?

પન્નાસાસ : કહે છે કે આપણો મોબો એમને સાચવવો છે.

ચંદુલાલ : આપણો મોબો અને એમણે સાચવવાનો. એા માથા ભમવાનું ! તને આ શું મૂઝવું ?

શાન્તિસાસ : સામજીમાં, હું તમને એક બીજું સરસ કામ બતાવું. ભુલો આ ડોકરોમાં કામ કરે છે કે નહીં તેની તપાસ રાખવાને બદલે આ ડોકરો-ઓને જે ફેવરની ફેરબરતી મોઝવણી પડે છે તે ઓછી કરવાનો પ્રયત્ન કરો તેર વધારે સારું. નહીં તો જેલના અમલદારો અમારે માથે ચઢી જેમરો અને કુચ લેશે.

પન્નાસાસ : એ કામ એમનાથી કેમ થાય ? એ તો બહોં બધી મુસીબતો સહન કરવા આજ્ઞા છે.

ચંદુલાલ : અને તે રખડો અને આપણી નજાત રાખી થોડા રીતે કરી રહ્યા છે.

શામજી : બાપ, તમને હું કાંઈ બોલું, અને પડું પણ...

પન્નાસાસ : કામ કરો એમ જ ને ?

શામજી : [જરા આંખો બંધીને] હા, કામ કરો; નહીં તો આપણી પ્રતિષ્ઠા કેમ જાળવશે ?

ચંદુલાલ : બાપ, અમારે પ્રતિષ્ઠા નથી જાળવણી. અમારાથી ઘરો તોડેલું....

પન્નાસાસ : અને તમરો એટલું પણ...

ચંદુલાલ : હા, તમરો એટલું કામ કરીશું. એ તો દુલ્લુ કરે માંધીઓને નહિ તો જેલની સિયતિ કેમ જાળવાય છે તે પણ બોધ લેત.

[સીસીલી લંબાવવા છે]

સીપાર્ક : જેલરનાદેવ આવે છે. જામજો, મહેરજાની કરી કાને લાગી જાઓ.

[બધા મોઝવાળને બેસી નબ છે. શાન્તિ દોશનાં કુંબળાં ઠોકવાનો

રોંગ કરે છે. જેલર અને જામજોર સાથે કે બેઠાતા ઘાજલ થાય છે]

જેલર : હાં શું કશું જામજોર ?

જામજોર : સાદેજ, ખડી શાઈજવાળાઓ ઘણું જ ઓછું કામ કરે છે.

જેલર : ઘેલુંક કરે છે ?

જામજોર : ઘેલ્યા બે હૃ.

જેલર : પણ એ કેમ ચાલે ? [સામજીને] કેમ સામજીમાં, તમે કહેતા હતા ને કે તમે કામ કરાવશો ?

શામજી : હું કશું તો છું.

જેલર : હા, પણ ત્યાં ઓઝામાં ઓઝા દસ હૃ લખ્યા છે ત્યાં દોઢ હૃ થાય એ

- શામળ : કામ કહેવાય ? તમારે બરેસે હું જાણુ કે, કરતો નથી; પણ હવે મારે બીજા ઉપાયો શોધવા પડશે. કેમ શાન્તિલાલ, તમને હું લાગે છે ?
- શાન્તિલાલ : મારે ખરે અભિશાપ પડે તો હોય તો હું તમારે વાતની ગણતરી કરીને પચ્ચર ફાટવાની ટેવ ન હોય તેને માટે કે જોઈએ તો ન જ અણુપણ વેસર : જેમ મેનુઅલમાં તો જોઈએ જોઈએ દસ હૂં પચા જોઈએ એમ લખ્યું છે.
- શાન્તિલાલ : જેમ મેનુઅલમાં તો લખ્યું ન લખ્યું છે તેની તમે પાળતા અને નથી અને પાળી શકતા નથી.
- ચંદુલાલ : પણ હું એમ પૂછું કે બીજા, સત્યાગ્રહીઓ ઉપરાંતના કેટલાક છે, તે કેટલા હૂં કરે છે ?
- શામળ : એ ગમે તેટલા કરતા હોય તેની જોડે આપણે કે, સંમત નથી.
- શાન્તિલાલ : ત્યજ પૂરતી વધારે કામગીરી કરેલું જાણ હોય તો જાણવો.
- વેસર : કેમ જમાવડ ?
- જમાવડ : હા, સાહેબ, એક મે જલ્દી જાર પાંચ હૂં પણ કરે છે.
- શાન્તિલાલ : બધું થયું ? ને એમ હોય તો આ કામ જોઈએ કેમ ગણાય ?
- શામળ : આપણે સાધારણ ફેરીઓથી જોઈએ માત્ર તો ન જ કરવું. જોઈએ એમને તો ફરજીયાત કરવું કરવું છે. પણ આપણે તો જુદીથી, જોઈએ મારે જોઈએ વધારે કરવું જોઈએ.
- પન્નાલાલ : તમે મોઢાં વિષય પચ્ચર ફાટી લેવા છે ? વેસર સાહેબ ? હું થોડાં વિષય ખાતે કામગીરી અને હવે અને તાન પ્રામાણિક પ્રવર્તના છતાં પણ જે પૂરતી વધારે ન, કરી શકો અને તે પણ આ કલાક મોડા પછી.
- વેસર : એ તો થોડાં દહાડામાં આવડી જાય. પણ અમારે પણ કામ તો લેવું જ જોઈએ ? આહ. ઇ. (Inspector General) ને જાણી શકાવવા આવી છે કે તમારી જગ્યામાં કામ જોઈએ સાચું છે. અને ખાતેની વાત તો જવા જ રહે છે પણ અમારી પણ એ જ વાત. જેમ તેમ કરી પગલાં ફાટા કરે છે.
- શાન્તિલાલ : તમને તો સંતોષ જ નથી, હું અમને મારી નાખતા છે ?
- વેસર : મારી નાખવાની ક્યાં સંભલ છે ? આ તો જેવું છે. કેમ શામળલા
- શામળ : ખરી વાત.
- વેસર : અને જેમમાં તમે સત્યાગ્રહી તરીકે આવ્યા છો, તે તો કામ કરીને જાણુ જોઈએ. મહાત્મા જાણીશ હું કહે છે ?
- શાન્તિલાલ : મહાત્માજી તો કહે છે કે માર્ગેન્ડ જોડે સહકાર જ ન કરવો, એ ખરી વાત છે.
- વેસર : ના, હું તો મહાત્માજીએ જેલના નિયમો પાળવા માટે જોઈએ છે નિયે કરતાં હતાં. એ સ્ટીમ મેં બગાડી રાખ્યું છે.
- શાન્તિલાલ : અને તેજ પછી દિલીએ કમરને મદદ આપવી એ દેહાંદ છે.

જાંબતનું કટિએ રાખ્યું છે કે નહીં ? તમે મહાત્માજીનું ફરી ફરી નામ
કેળો માટે કહેવું પડે છે કે એ બોલવું તમારા મોઢામાં નથી શોભતું.
તમે કિંદો છે તે તદ્દન જૂની મયા લાગે છે.

જેલર : [જરા જોરમાં] એ વાતની ચર્ચા કરવાની જરૂર નથી.

શાન્તિલાલ : [તેટલા જ જોરમાં] ફરીથી મહાત્માજીનું નામ દેશો નહિ તો ચર્ચા
પણ બંધ થશે.

જેલર : [જરા પડીને] એ તો જુઓને જોવાથી જેટલું ચાપ તેટલું કરે.

શાન્તિલાલ : હું ક્યાં કદું છું કે તમારાથી ચાપ તેના કરતાં વધારે કરો ? તેટલું કરો
તો જ બમ છે, પણ તમારે તો તમારો ઉત્સાહ અવધેડને બતાવવો છે
એટલે પળવણી વધારે પડે છે, એ, એ એ દરેક જેલમાં જેલું છે
કિંદો અમલદારો નોકરી ન કરે તો પણ અમે એમની પગવણી તો
તરી જ સહીએ. વસ્તુરિશ્તિનું એમને બાબ ન હોય તો અમે કરાવીશું.

શામજી : આ તમે શું કરી રહ્યા છો ? જેલમાં તમારાથી પ્રચારમાર્ગ ન થાય.

શાન્તિલાલ : [હાસે વધે] તમે ચૂપ રહો. તમને જોતાવું ત્યારે જોડાએ.

જેલર : હું અંતે સાહેબ પણ અમારાથી બચવું તો કરીએ જ છીએ. પણ આખરે
નોકરી તે નોકરી જ.

શાન્તિલાલ : જેલર સાહેબ, એ બધી વાતો જરા રો માત્ર એટલું ખાતમાં રાખજો
કે કિંદો જેલર અમને પગલે એ જેલને અમને બંધ જ દુઃખ થાય છે.

જેલર : હું ક્યાં કાઢને પગલું છું ? હા, બાકી મારો સ્વભાવ જાણ્યો છે.
હું ક્યાં સુધી સીધા રહી ત્યાં સુધી સાથે. બાકી એક વાર અમારો તો
પછો કાઢવો પણ તરી. મને બમપણી જ એ રેવ છે. મારે, મેરે પણ
કાંઈ મારા રક્તબંધી વચ્ચે નથી જ આવતા.

શાન્તિલાલ : અને વળી જેલમાં નોકરી મળી એટલે તમારો મોનજા ગેરવાજબી હોય
તો પણ કાંઈ કહેવાર મળે તરી તેથી વધારે બચવા દેશો. જેલ માત્ર
કેટીને જ બગાડે છે એટલું જ તરી પણ કેટલાક રામો પર પણ એવી જ
અસર થાય છે. કેટલીએ કંમેશ જૂંઝ અણબાની રેવથી કુનીમાની અસર
તમે વિચારે પાડે છે. કેટલીએ બદમાશ હોય છે એમ માની લીધાથી
તમને કાંઈ માણસ સાથે નહીં લાગે અને એ એક જ વાત સતત તમારા
મન સામે રખી રહે છે તેથી કેટલીએ બધે જૂંઝ કે બદમાશ થાય થા ન
થાય પણ તમે તે ચામો જ.

જેલર : બધા જ કે એવો ચતા હશે ?

શાન્તિલાલ : આ પદ્ધતિ જ એવી છે કે એમાં અપમાનનો ભાગે જ કાંઈ નથી રહે.
જુઓને અમને બચાવું આવે છે તેથી એ આજા જેટલો પણ દિશ્વો
અર્થ મહી થતો હોય, પણ એને આંતરમાંથી પણ અમલદારોનો એક
પેસા તે હોય જ એટલે બચાવું આવે રહે તેનાથી પણ વધારે અજા
આવે છે. તમારા કેટલીએ પણ માત્ર જુનમરોને લીધે મોટી કરીને બધી

આવ્યા હશે. પણ આવી બૂબે માસ્ત્રાની ચોરી કરતારાનાં દમ અને ધોલ ખાવા બને ? કેટલા અમલદાર એવા હશે જે આવા લાગ જતા કરતા હશે ?

જેલર : એ તો બધી વાતો છે. સરકારી અમલદાર થયો એટલે ખરાબ જ હશે એમ લોકો સહેલાઈથી માની લે છે. [જોડેના કાકામાં ઘોંઘાટ થતા સંભળાય છે.]

લુઓ, જમાદાર, એ ગડબડ શાની છે ? તપાસ કરો [જમાદાર ભય છે]

અમારી તો આજે ઘણી કોફીડી સ્થિતિ થઈ પડી છે. અમારે માટે નથી લોકોને દરકાર કે નથી સરકારને. [જમાદાર એ કોફીડીને પ્રકીર્ણ પાછો આવે છે]

શું છે જમાદાર ?

જમાદાર : સાહેબ, આ બે જાણુ તકરાર કરતા હતા.

જેલર : [સખ્તાઈથી] કેમ, જેલનું આધિપત્ય પચવું નથી લાગતું ? જમાદાર, આ લોકો શું કામ કરે છે ?

જમાદાર : સાહેબ, માફીમાં છે.

જેલર : કેટલું પોસે છે ?

જમાદાર : ગાંધી કાલે લગભગ પચીસ રતલ કુચું હતું.

જેલર : [બધા તરફ વિજયી દ્રષ્ટિએ જોઈને] હું શું કહેતો હતો ? પચે ક્યાંથી ? કામ કરવું નહીં એટલે મસ્તી સુએ. આ બંને જાણુને આવેલી કાંસથી પથ્થર માડીમાં લાઇ જાઓ અને ત્રણ દિવસ સેપરેટમાં મોકલો એટલે સીધા દોર થઈ જશે. [ચાન્તિલાલને] હું ખાઈ બંનવું કરું છું છતાં બે આણું થાય ત્યારે મન ખાટું થઈ જાય.

ચાન્તિલાલ : એમને સળ તો તમે આપી દીધી પણ થયું શું તે તો હવે પૂછી લુઓ.

જેલર : થાય શું ? કામ કરવું નહીં એટલે મસ્તી સુએ.

ચાન્તિલાલ : પણ એમણે શી મસ્તી ખતાવી એ તો જાણવું જોઈએ ને.

જેલર : [મેલમરીથી] એ તો તમને નવાજ લાગે, અમને તો રોજનું કુચું તકરાર કરતા હતા એ જમાદારે કહ્યું ને ?

ચાન્તિલાલ : હા, પણ તકરાર એકબીજા જોડે થા તો જમાદાર જોડે કરતા હતા એ તો પૂછો. અને આ કરજુસર એ તકરાર થઈ હતી તે પણ જાણવું જોઈએ ને ?

જેલર : [જરા કંઠાળાને] કહો જમાદાર, શું થયું ?

જમાદાર : સાહેબ, સીપાઈ જોડે તકરાર કરતા હતા.

જેલર : ત્યાં સંતોષ, આ તો હું ખાતો હતો કે એક બીજામાં જ તકરાર હશે. જે સીપાઈ જોડે તકરાર કરતા હતા તેને જાણાવો. [જમાદાર ભય છે.]

[એ કોઝા વાદ કરીને] તમને કેટલીવાર કહ્યું છે કે તમે ત્યાં સુધી સીપા આલશે ત્યાં સુધી બધાને મુખ છે પણ તમને તો કોણે-જેસી રહેવું ચાલતું લાગે છે. [જમાદાર સીપાઈ જોડે પાછો આવે છે]

બંને કેરીઓ પણ અમે કરું કુચું નથી.

જેલર : તમે શું કહ્યું ને શું નહિ તે આ સીપાઈ કહેશે. શું થયું ?

સીપાઈ : સાહેબ, તમારા દુકમ પ્રમાણે આજથી સ્વરાજવાળાની પણ ન્હાવાની શરૂઆત જવાની.

જેલર : [સાન્નિધ્ય લઈ બેઠો] એમાં શું ખોટું થયું ? [સાન્નિધ્ય નિરૂપણ કરી બેઠો] પછી !

સીપાઈ : અને આ લોકોને કયું ? હજી વચ્ચે પાછી લેવું નહીં અને દરેક જણે પાંચ પાટળી નાંધી લેવું.

જેલર : બીજી !

સીપાઈ : બસ આટલું જ. આ લોકો જોવાં તો શરૂઆત બેસવાની ના પાડતા હતા. પણ તે તો મોઢા પણ આ બે જણે પાંચ પાટ પાછી નાંધવા માટે પૂરું નથી એમ કહી મારી બેઠે તરત જ રવાના થઈ અને બધાને નહીં નાંધાવું કહેવા લાગ્યા !

જેલર : હો સાન્નિધ્ય, તમને તપાસ બેઠતી હતી ને ? મેં તો સાદી તરત જ મારીને જ એમને સજા કરી અને આમણે તો ઉરોરણી કરી એ તો બપોર પણ નહોતી.

સાન્નિધ્ય : જેમાં નાની બાજુમાં મોઢા સજાનો પ્રયોગ થાય છે એ કું જણું છું, છતાં મેં અને તો આ આખા કુર્તામાં જરા મું ઉરોરણીની ગંધ આવતી નથી.

જેલર : ના, તમને તો અમારાં માથા હરે એટલે ઉરોરણી દેખાશે.

સાન્નિધ્ય : પણ આ મરખોળા દિવસમાં પાંચ પાટ કેમ નાંધાય ? અમને સજાવાની કેવલ દેખ છે તે તો દિલ્લો તરફ તમે પણ જાણી શો.

જેલર : પાછી મોઢા છે.

સાન્નિધ્ય : પાછી વધારે લઈ લો.

જેલર : તમારે બધાને ધર મોઢા દો તેમ જોવામાં રહેવું છે ! જાણી બીજા બે પાંચ મંજુએ નાંધવાને તમાર ન દેખ તેમને લઈ આવો. [સીપાઈ જાય છે] જુઓ, કું કું છું તે બાજુમાં જાયો. આખું કયેં શપ્તો થવાનો નથી. ઉરોરણી કરતી એટલે સજા કર મુકો છે [સીપાઈ બીજા પાંચ પાટળી આણે શપ્ત થાય છે અને દારવા લગાડાય છે] જુઓ, બધાને કું કું છું તે સાંભળો. જે કુકમનો અમાર કરશે તેને કું કું કું સજા સજા આપવાનો નથી. મેં પહેલેથી સખ્તાઈ ન રાખી તેવું આ પરિણામ. બધાએ શપ્ત થઈ રહેવું જોઈશે. અને પાછો મારે જે કુકમો થાય છે તે પાગવા પડશે. શપ્તની તરત જ રવાના શપ્તો નથી.

પહેલો કેદી : અને તરત જ કરી નથી. પણ અમને નાંધવા ધોવા માટે પાછી તો પૂરતું જોઈશે.

જેલર : [ડાહ્યો બેઠો] એટલે તમે તો માતા પર કુકમ મલાવવા આવ્યા છાઓ છે !

પહેલો કેદી : કુકમનો ક્યાં સજા છે ?

જેલર : મૂંડ રોડ, કામો જાણ આજુબાજુ જરૂર નથી અને અમલદારની સાથે આવો કરતી વખતે નીચું જોઈને વાત કરતી, સખત્યા !

બીજો કેદી : અમે નીચું લેવા જેવું કશું કશું નથી અને નીચું લેવા બહોં
આપ્યા નથી.

જેલર : એમ ! ત્યારે હું જતાંનીસ, જમાદાર એમને નીચું કેમ લેવું તે બતાવે.
[જમાદાર કેદીઓ તરફ જાય છે]

પહેલો કેદી : ખબરદાર ! આગળ આવ્યો તો.

જેલર : આ...હ્યો સત્યામહીઓ.

પહેલો કેદી : સત્યામહીઓએ શું કરવું એ તમારી પાસેથી શીખવું નથી.

જેલર : સત્યામહીઓ જમા દરમિયાને છે. [કેદીઓમાં ખેંચતજાય પછ રહે
છ અને માંદામાંદે બોલવા માટે છે] જમાદાર, એને કાન પકડીને
અમમદશની ભેડે કેમ વર્તવું તે એને બતાવે. [પાંચદશ કેદીઓ ચેલાં-રેલાં
અને જમાદારની આસપાસ ફરી વળે છે]

કેદીઓ કેદીઓ : } શરમ નથી આવતી !
} અડકીય નહીં.
} આ બધા સુધારો જ છે ! બધા કાન પકડે. ભેડાએ તો ખરા
} કે કેમ કાન પકડે છે !

જેલર : [વાત વરોડાવને એક કેદીને ખસેણી પકડી.] ચૂપ રહે. નીચે બેસ અને
બધા ખસી જાઓ [પાંચદશમાં કાંઈ બાન નથી આવતું. જમાદાર સીંચણી
વચાટે છે, પાંચદશ જાય છે] સીંચણ, પંદ વગાડવાનું કહેલું. [સીંચણ દોડતો
ખદાર જાય છે અને અર્ધી મીનીટ પછી ચોરસો પંદ વાજવા માટે છે. આ પાંચદશ
માં ચોવડો અવાજ સંભળાય તેવા પ્રવલ્ન કરેલો] ચૂપ રહે. બેસી જાઓ.
[સીંચણમાં દોડવા આવે છે, પંદ દગ્ગ વાજ્યા જ રહે છે]

શાન્તિલાલ : [આગળ આવેને દેખાડને કે કહે છે, પછી જાય છે] બાહ્યમાં, બેસી જાઓ,
શાંત થાઓ. [જરા જાર શાન્તિ વાજ છે. એકલામાં એક ચેલીસના અમમદાર
અને દસ દળીખારબધ સીંચણમાં કામલ વાજ છે એમને એકબીજાને]

કેદીઓ : ઇનકીલાબ મીનદાગદ, મહાત્મા મોંપીડી જય [અને ચોખના પાતો ઝે
છ. શાન્તિલાલ એમને શાન્ત કરવાના પ્રયત્નો કરે છે. પંદ વાજેતા બધ વાજ છે]

જેલર : [દગ્ગ પછે જ વરોડાવણી દોને કું કું બાજવેતા નથી [ચેલીસના અમમદ
દારને] તમે આ લેખાને બળવે લ્યો અને રાત્રે તેમ કરો.

શાન્તિલાલ : [આગળ આવેને] તમને વધી ન દોષ તો હું બધાને એક મીનીટમાં
શાન્ત કરી શકું. [જેલર એક કુણવે છે] બાહ્યમાં, બાહ્યમાં.

કેદીઓ કેદીઓ : અમે સાંભળવા નથી મામતા.

બીજા : શાન્તિલાલ.

શાન્તિલાલ : શાન્ત થાઓ...

કેદીઓ : } માફી માંગ્યા.
} અમને દરમિયાને દેવા.
} અમે અપમાન સહેવા નથી આપ્યા.

શાન્તિલાલ : બાહ્યમાં, કમળાં શાન્ત થાઓ.

કેરીએ : માથે મંગાવો.

શાન્તિલાલ : હમણાં બંધા મુંઝે મોઢે ભેગો. પછી બધું જોઈ લેવશે. [બેઠાને]
એમને પોતપોતાના ઘડા પર જવાબી રમ આવો.

જેતર : [જરા સાંભળે] જવાબદાર, એમને લઈ જાઓ.

[જવાબદાર કોમોને લઈ જાય છે]

પડો પડે છે

અંક બીજો: પ્રવેશ બીજો

[બીજે દરેકે સવારના એકના એક બીન્દ ઉઠાને પ્રવેશ જાય. બે જણ જરા ઘરોશા-
વા હોય તેમ આંધા મારવા જેવાય છે અને જુલુ જુલુ બેસીને કાંઈ થાંભે છે. જિમનાં નામ
રામલાલ, રામલાલ, અમરુદાસ, સુરેન્દ્ર અને મોહનલાલ છે. ડાહ્યા જુલુ થોડા છે.]

રામલાલ : તમે કહો છે તેવું જરાય થયું નથી. કું જાણું છું.....

અમરુદાસ : તમે શું જાણો ? કું એ વખતે લગભગ ત્યાં જ હતો અને અંદરથી
આવતા એક માણસે મને બધી હાજીત કહી.

સુરેન્દ્ર : કું હમણાં જ બધી વાત સાંભળી આવ્યો.

મોહનલાલ : જેતરે સખત માર માથે એમ કહે છે.

સુરેન્દ્ર : માર માથે એટલું જ નહીં પણ એક જાણુને તીલા નમારી જમીન પર
નાકે પમાવ્યું.

અમરુદાસ : એવાથી જ વધારે કયું. ગેલા હથીવારનાં પોલીસો આવ્યા હતા તેમને
બધા ઉઠા રહેલાઓને સંમતિ મોકવાનું કયું.

રામરામ : અને શું થયું ?

અમરુદાસ : થાય શું ? પચીસ જણ હરખીતાલમાં પડ્યા છે.

મોહનલાલ : આ સાંભળીને મારું લે મોટી ઉઠગી આવે છે.

સુરેન્દ્ર : કહે છે કે શાન્તિલાલભાઈ પણ હાજર હતા.

રામલાલ : એવું સાંભળ્યું એટલે જિમને બેલાવવા સુંદરલાલ ગયા છે.

અમરુદાસ : હા, શાન્તિલાલ હતા અને એમને લાત મારી હોય પડ્યા અને આવતી
કાલે કેટલા મારવામાં આવનાર છે.

સુરેન્દ્ર : હા થયું !

મોહનલાલ : ટોચ નહીં.

રામરામ : હું કહો છું !

રામલાલ : મારા સાંભળવા પ્રમાણે એવું કયું જ થયું નથી.

અમરુદાસ : પણ ત્યારે મેં સાંભળ્યું તે એવું ? આ પચીસ માણસો હરખીતાલમાં
પડ્યા છે તે પણ એવું. ખાતરી ન રોય તો જોઈ આવો.

સુરેન્દ્ર : જેતર-એવો માણસ છે કે જિને જગી વાર શું કરે છે તેવું જરા જ
જાન રહેતું નથી. એ ઉચીરાજ જાય છે ત્યારે સારા તારણોને વિચાર જ
કરી લાગે નથી.

મોહનલાલ : આને માટે આપણે તરત પગલાં લેવાની જરૂર છે.

શામલાલ : અરે હા, પણ અધી બીના જાણ્યા પછી આપણે શું કરવું તેનો નિર્ણય કરી શકીએ.

અમ્બુદુલા : વધારે શું જાણવું ? તમને જ્ઞાત મારે, સંગીતા ભેદે, નાક મસાલે તો ય જોખું છે ? વચર વિલંબે જેઠાને ફેંકણે લાવવો જોઈએ. આપણે અત્યારથી જ જેલના જાંઘા કાપણ તોડવાનું શરૂ કરવું જોઈએ. જેઠાને જ્યાં સુધી પાછળથી ન આપણામાં આવે ત્યાં સુધી એવું જ ચાલુ રાખવું.

મોહનલાલ : જરૂર છે કરવું જોઈએ. એને સજા એક થકી ય જેલવાનું ન મળે એમ તો બા પોલીસની જોઈએ.

શામલાલ : અરે બાઈ, પણ એટલા માટે તો દાનિશાલ અને દરેક કોલમનાં અંદર બાઈને બોલાવવા મોકલ્યા છે, તમે આજ્ઞા તેમ જો પણ આપતા ન હો. હો આ શિવરાંદરભાઈ આવ્યા.

[શિવરાંદર દાખલ થાય છે]

શિવરાંદર : અઈ કાલે તો લુલમ થયો.

શામલાલ : શું થયું બહેન હા ?

શિવરાંદર : કહે છે કે બા સીપાઈએ ઈશ લઈને આપણા બાઈઓ પર તૂટી પડ્યા અને એમના એક જણ મરણ પામ્યો છે.

અમ્બુદુલા : શું દમણી જ જઈને સુપરિન્ટેન્ડન્ટને સીધા કરું છું. [બહાર નીકળે તે પહેલે પે ત્રણ જણ જઈને અટકાવે છે અને પાછો લઈ આવે છે]

શુરેન્દ્ર : શિવરાંદરભાઈ, આપણા બાઈઓ પાસે તાક જમીન પર મસાલી મારી મંગાવી તે સાંભળ્યું ને ?

શિવરાંદર : શું ખરેખર ? એવું હોય તો એને ધૂન ચાટતો કરવો જોઈએ. [બીજા પે જણ દાખલ થાય છે] હો આ લાલજી અને કાનજીભાઈ આવ્યા.

લાલજી : કાલે તો લુલમ જ થયો.

શામલાલ : તમે કાનજી દતા ત્યાં ?

લાલજી : ના, સગર તો નહોતો પણ સાંભળ્યું તેટલું કહી શકું.

કાનજી : મેં પણ સાંભળ્યું છે કે ન બોલી શકાય એવી અસભ્ય માણે જેઠા બાઈ અને સીપાઈએ પાસે ચાર મરણ્યો.

મોહનલાલ : પણ ત્યાં કોઈ દાગર હોય એવા જ કોઈને બોલાવોતે.

શામલાલ : તરતર થઈ તે બાઈ એક જ મોહનના દતા અને એમને બધાને આ પૂરી મુશ્કેલી છે. કોઈને પણ જેમના કોઈ પાસે જવા નથી દેતા. આ દાનિશાલના કોઈના ફેંકણક ત્યાં દાગર દતા. તેમનાં જોટલા મળી ક તેમને બોલાવવા તો મુંઝવણ થાય છે.

લાલજી : કાનજીભાઈને સૂચિત્યું તેટલું તો મેં પણ સાંભળ્યું છે, પણ તેના હિપરાં એમને જમને પૂરી રાખવાનું કારણ પણ સાંભળ્યું છે.

મોહન : એ શું છે ?

લાલજી : એમના બધા પર કામ ચલાવવામાં આવતીય છે.

શિવરાંકર : એટલે તો ચોર કોટવાળને હડે એવું જ થયું.

અબદુલ્લા : પણ અહીં તો છે જ એવું, આપણે તે ક્યારના ચોર થયા. હું તો તમને કહું છું કે એક જ રસો છે. એથી બે ધડીમાં સીધા થઈ જશો.

સુરેન્દ્ર : પણ ભાઈ આ શાન્તિલાલના જીવવા.

[શાન્તિલાલ, સુરેન્દ્ર, અબદુલ્લા, રામલાલ અને રામજી, સુરેન્દ્રના એકે જામલ થાય છે]

રામલાલ : સારું થયું તમે આવ્યા તે; કારણ કે મહંમદે હું થયું તેની ખરી ખબર કોઈને જ હોય એમ લાગતું નથી.

અબદુલ્લા : [ગુસ્સે થઈને] ત્યારે હું ભૂલું મોઝું છું ? ઇસ્લામાવામાં જાહેને જુએ.

શિવરાંકર : પણ એક મરી ગયો તેનું છું ?

શાન્તિલાલ : સુરેન્દ્રનાજી તો ક્યારના આવ્યા હતા અને હું પણ બધાને બેગા કરી મળવા ઉત્સુક હતો પણ આને જરા જાણતો જ્યારે હોવાથી અહીં આવતા ત્યાર બાગી.

રામલાલ : ત્યારે મહંમદે કામે થયું છું તે તમે તો કહી શકો ને ?

શાન્તિલાલ : અમે બધા જ હાજર હતા.

સુરેન્દ્ર : તમને બહુ વાગ્યું ?

શાન્તિલાલ : થયું ?

સુરેન્દ્ર : આ અબદુલ્લા કહેતા હતા કે જોયારે તમને ખાતી પર સખ્ત સાત મારી અને કોલાક સીધાએ તૂટી પડ્યા.

શાન્તિલાલ : ના, ના, એવું કશું જ બન્યું નથી.

સુરેન્દ્ર : અને તમને સ્વપ્ન થી કરી છે ?

શાન્તિલાલ : હજી તો કહી જ કરી નથી.

સુરેન્દ્ર : આ જાણ [અબદુલ્લા તરફ આગળ બતાવી] તો કહેતા હતા કે આવતી કાલે તમને ફટકા મારવાના છે.

શાન્તિલાલ : મને ખબર નથી પણ મારે તો પણ નશા નથી. આ જોયારા મહંમદે જે બધા બન્યો તે જોયારા જાણે પણ વસ્તુ અસંભવિત બન્યાતી નથી.

રામજી : આપણે આપણું વર્તન સુધાર્યું, નહીં તો આપણને ફટકા મારે તો, જ મારે કશું જ કહેવાનું જ ન હોય.

શાન્તિલાલ : તમારે તો ક્યારે કશું જ કહેવાનું હોય છે.

રામજી : તમે ઇસ્લામાવામાં આને જીવ જીવ્યા ?

શાન્તિલાલ : હા, સવારમાં જ્યાં પીવા મળે હતો.

રામજી : ધાવલ થયેલાએને કેમ છે ?

શાન્તિલાલ : કોઈપણ ધાવલ થયું નથી.

શિવરાંકર : અને મેં સમજ્યું કે એક જાણ મારા જાણે તે સારું કે બેડું ?

શાન્તિલાલ : તમે બધાએ બધીએ ચાલે સાંભળી જાણે છે તે જાણ રાખો, કોઈ મરી

નથી ગયું અને નથી કાઢી થવાયું, એટલે કે શરીરે; સ્વમાનની તો જુદી જ
વાત છે. દુકંદમાં કહું તો જેલર પોતાનું હાથુલર લાન બૂલી ગયો એટલે
એણે નજવી વસ્તુમાંથી લગભગ રમખાણ પેદા કર્યું.

શામલ : નજવી વસ્તુ કેમ કહો છો ? એમના હુકમનો અનાદર એ નજવી વસ્તુ
ન જ ગણાય.

શાન્તિલાલ : લાઇ, કયો હુકમ અને કાણે અનાદર કર્યો તે તમે અણુતા હો તો પછી
કહેજો. જે ગયું તે દુકંદમાં હું કહી દઉં અને એમાં કે બૂલ હોય તો
સુધારજો. બુલો, અમે જેટલાક પીગળી કરતા એક હતા. ત્યાં જેલર
આવ્યો અને અમારી બેડે વાતો કરતો હતો.

શામલ : તમે જેટલીક વાતો એમની બેડે કરી તે મને વધારે પડતી લાગી.

શાન્તિલાલ : તો તમે એવી વાતો નહીં કરતા. પણ એ વાતોમાંથી કે રમખાણ થઈ
નથી, અમે હજી હતા એટલામાં હોજ તરફથી ઘોષાટ થવાથી તપાસ
કરવા જમાનાને જોડાયો તે બે જણને લઈને પાછો આવ્યો, વગર
તપાસે એમને જેલર સજા કરી અને આખરે એમનો શી ગુન્હો છે એની
તપાસ કરવાનો આદ્ર કરતાં માલમ પડ્યું કે એ બાપડા પાંચ મંજુર

શાન્તિજ્ઞાન : ત્યારે આપણે શું કરવું તેના શાન્તપણે વિચાર કરીએ.

શામલાલ : તમે શું પાસે છો ?

શાન્તિજ્ઞાન : આપણા બાઇએ તરફ જે વર્તન ગઈ કાલે થયું તે ફરીથી ન થાય તેના મંદોગસ્ત કરવો જોઈએ. એટલું જો યાન તો હું થોડા માનું.

મોહનલાલ : પણ એ કેં થવું સહેલું છે ?

શાન્તિજ્ઞાન : સહેલું તો નથી પણ આપણે મઝમ રહીશું તો કરતી થઈશું એમ ...

શામલ : આ વાતની ચર્ચા કરવા પહેલાં મઝ કલ્પના બનાવ માટે ખરી જવાબદારી કેવી છે તે નક્કી કરવું જોઈએ.

રાજરામ : જેલરની જ વાત [અથા માથું હલવે]

કાનલ : એ તો દેખીવું છે.

શામલ : જેલર કરતાં આપણા બાઇએનો જ વધારે દેખ છે એવી માત્રી તો ખાતરી છે.

લાલ : એવું શા કરણે કહો છો ?

શામલ : જેલરના દુકાનેના અનાદર કર્મીથી કમરો યવો. એણે સળ આપી. ફરીથી જેલરની સાથે નમતા ન શખતાં ઉદતાળી જ વર્તન કરું અને ફરીને જેલરે અપાર પેતાને દુકમ પમાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે શોર મચાવી દીધો અને હંગા જેવી સ્થિતિ ઉભી થયેલી હોવાથી જેલરે બાઇએનો ખંદ વગાડ્યો. એ બધી જાગવમાં હું જેલરને જરા ન દોષિત ન જ મણું.

મંદુલાલ : મોહાદુમ્બવતિ સમોદઃ સમોદાન્ સ્મૃતિ વિદ્યમાનઃ તેની માફક તમે તો Q. E. D. પૂરવાર કરી આપું.

શાન્તિજ્ઞાન : પણ, દુકમ શા અને તેનો અનાદર કેવી રીતે થયો એનો વિચાર કરી નેશો ?

શામલ : વિચાર કરવાનો કાલ તો અને જેલમાં છે જ નહીં.

પન્નાલાલ : જાણે બહાર પાછા મલુ જ વિચાર કરી વાખતા હશે. એમને જો કરવું દેવા તે કરે. જેણે પેતાની શુદ્ધી ઓરો મુકી છે તેને મોલવાનો કાલ નથી.

શામલ : હું તો કહું છું કે બધાએ જ જેલરની માત્રી મામતી અને હવે પાણી મઝ વાર પણ દુકાનેના અનાદર નહીં થાય એવી ખાતરી આપવી અને જે મળ શકાવે તે સહેવા તેવાર થવું.

મોહનલાલ : શાન્તિજ્ઞાનમાઝ, મને તો લાગે છે કે ફરીથી આપણી તરફ આવું વર્તન ન થાય એટલી ખાતરીએ આપણે સંતોષ માનીને ન બેસી શકીએ. જેલર પાસેથી જાહેર માત્રી મંદાવવી જોઈએ.

કાનલ : એ તો જરા થવું જોઈએ.

અમરુદી : એ ન માને તો એવી જેલને ઉપધીમતી કરી મૂકવી.

શામલાલ : એ જ્યાં વધારે પડવું મઝ પડ્યો.

સિતરાંકર : એ આપણી ભેડ મને તેમ કરે અને આપણે માત્રી મામવાનું કરીએ તે પણ વધારે પડવું મજાવ ?

કાપેલાલ : વધારે પડવું તો એવી રીત થઈ કે એમાં તો ઓરનો અવાજ ઉભો થઈ નહીં

શાન્તિલાલ : મને પણ લાગે છે કે આપણે જે સંસ્થાઓમાં છીએ ત્યાં મારીની વાત પડતી મૂડી ફરીથી આવું ન થાય એવી ખાતરી મળે તો હું ખસી આવું. એવી ખાતરીને હું જૂલની કબજાત સમાન ગણું.

તામલાલ : તમારે કહેવું બરાબર છે.

રાધેલાલ : એટલું થાય તો સતેષ માનવો જોઈએ.

અમલદાસ : ના, મારી તો મંગલવી જ જોઈએ.

કાનજી : મારી મામલા રાજ ન થાય તો બીજા કસા સાથે આપણને સંબંધ નથી.

રામરામ : આજે જો આપણે મારી ન મંગાવીએ તો આવતી કાલે જો ગમે તે કરશે.

પંજાલાલ : હા, જો ખરી વાત, અને પ્રાંતી આપણે મારું પણ હિંમતી રાકવાના નથી.

શાન્તિલાલ : આપણામાં બહુ દુરી તો ફાટી પડી આપણાં માર્યા : નમાવી નહીં શકે.

અમલદાસ : પણ આ વખતે જોરબુલમથી નમાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો એટલે તો આ બધું યશ્નું જો કેમ જૂઠી જાઓ છો ?

ચંદુલાલ : હા, શાન્તિલાલ, આપણે આ અપમાન સહી ન જ પેસીએ.

શાન્તિલાલ : હું ક્યાં કહું છું કે આપણું ફેરવે પછી સત્તા ન થાય અને ફરીથી આવું ન થાય એવી ખાતરી મળે એને હું મારી મામલા જેવું જ ગણું છું.

મોહન : મારી મામલા જેવું અને મારીમાં હું પણો ફેરવે જોઈ છું.

શુરેન્દ્ર : અને ત્યાં સુધી જાહેર મારી નહીં મંગાવે ત્યાં સુધી ફરીથી આવું નથી આવતું એવી ખાતરી તદ્દન નમાય છે. ગવર્મેન્ટના આપાસનો જેવું છે.

શિવશંકર : આવા લોકોને તો મણું પકડીને નાક ન પસાવે ત્યાં સુધી એમને મારી મામલા જાન સુધી નથી રહેવાનું.

શાન્તિલાલ : તારે બધાની મારી મળે એવી ઇચ્છા દેખાય છે અને ન : માગે તો શું કરવું ? એનો પણ સચેત્તવે વિચાર કરવો જોઈએ. કારણ આપણી

ઇચ્છાનુસાર મારી મામલો એમ હું નથી માનતો.

મોહન : એમાં વિચાર શો કરવાનો ? મારી ન મળે તો ઉપવાસ કરવા.

શાન્તિલાલ : સહેલી વાત નથી.

રામરામ : બધા જ ફરીશું, તો આજ દિવસ નહીં કરવા પડે જે દિવસમાં હોડા આવશે.

શાન્તિલાલ : અને ન આવે તો ?

શુરેન્દ્ર : તો શું ? આપણામાં એટલું અમલાની ચકતી નથી ?

પંજાલાલ : ઉપવાસ કરવા સહેલા નથી.

રાધેલાલ : ઉપવાસ વગર છુટકા જ નથી એમ હું તો માનું છું.

શાન્તિલાલ : બીજા માગેના પણ વિચાર તો કરવો જ જોઈએ. ઉપવાસનો માર્ગ પણો જ વિષ્ટ છે તે કહેવાની જરૂર નથી. એનો નિશ્ચય કરવો, આવેશમાં આવીને ખાસ કરી, જે સહેલી વાત છે. પણ ટકાવવો જો મુશ્કેલીમાં મુશ્કેલી વાત છે. જે આપણે જાણીએ છીએ તેના કરતાં પણ જોડના અધિકારીઓ વધારે સારી રીતે જાણે છે. આપણામાંના યોગ્ય પણ નિશ્ચયથી એ તો આપણો માર્ગ બહુ જ કઠિન થઈ પડે.

ખા ઠ ર્થ ક
ડી જાઈ નો

ગે રં ટી ક
ફા સ્ટ કલર

મુ લા ય મ
રે શ મ

બંગાલ
સીલક
મધ્યેશીયમ
૧, યમી મહી,
સ્વદેશી મારકેટ,
મુંબઈ, ૨.

બર્થોર્લ્ટ
સાટીન
કુપ

બંગાલ હાઈંગ
એન્ડ

પ્રીન્ટીંગ વર્કસ
૧, સ્વદેશ મારકેટ
૧૫૫ મધ્યમહી,
મુંબઈ.

મુદ્ર, સ્વદેશી
સુશોધિત
દેરામી કાપક

૧૫૬૧૫ ફોન નં.

ચલચો . . મારો—સીલક પ્રીન્ટિંગ,
મધ્યેશીયમ, મુંબઈ, ૨
વિ. વિ.

?

સનારીઓ મારો—બાંધણી ને
કરેલી સાટીઓ, બ્રાઉન—પીન્કી,
જેવલ વિ. વિ.

N. B. દિવાળીના 'એ વન' સ્ટોક,

ઘટાડેલા બાવે ખાત્રીનો માલ,

ઓર્ડર મુજબનું સતોષકારક બાપકામ.

ઉપરાંત રૂ. ૧૨૫૦ રોકડા મેળવવાની કમિટિની સુંદર સેવના.

દિવાળી સેલ દરમ્યાન સ્વદેશી ખરીદો
રૂ. ૧૨૫૦ રોકડા મેળવવાની સોનરી
 સ્વદેશી મારકેટ કમિટીની

નસીબવંતા નંબરની યોજના

હાથેલ શી નથી.	મફત મફત મફત	કુપનો ભરવાની નથી.
---------------	-------------	-------------------

આજેના કાલખાદેવી ઉપર આવેલી સ્વદેશી મારકેટની કમિટીએ માન્ય દુકાનોમાંથી દોઢપણુ એક થા વધુ દુકાનોમાંથી સેલ દરમ્યાનમાં દોઢપણુ ખાતના રૂ. ૫) ની દરેક ખરીદીના બદલામાં કમિટીની ચોક્કામી ઓફિસમાંથી એક કુપન આપી ૧૧૮ કુપનો ઉપર નસીબવંતા નંબરો છે, અને તે નીચેની કિંમતે તમારી ખાસેથી ખરીદી લેશે.

૧	કુપનની	કિંમત	રૂ.	૫૦૦
૧	"	"	"	૧૦૦
૨	" દરેકની	"	"	૫૦
૪	"	"	"	૨૫
૧૦	"	"	"	૧૦
૫૦	"	"	"	૫
૫૦	"	"	"	૨
૧૮	કુપનો	કુલ	રૂ.	૧૨૫૦

આ નસીબવંતા નંબરો

કુપનો પુરી થયાં

પેપરમાં તથા કમિટીના મેદિસેન ઉપર જાહેર કરવામાં આવશે અને નંબરોવાળી કુપનો લાવનારને લાખ્યા મુજબ રોકડા રૂપીઆ મેળવશે.

તમારી કુપનો આજેના મેળવો નહિ, તો ૧...૨૬મી જુલાઈ

૧૮ ક—વિચન મારે ૨૫૨૨૫ માં સેલેટરિને ફોન કરો અથવા ફોનપ્રિન્ટમાંથી વચ્ચે કુપનો પુરી સેલ પુરી થશે અને નવી કુપનો જગ્યાએ આપવાનું ખતી કરે એમ નથી, માટે સવેજા

લેટેસ્ટ ડીઝાઇનોનો ગંગાવર સ્ટોક

હિંદની મશહુર મીલોનું દરેક બાતનું અપ-ટુ-ડેટ કાપક

ગૃહસ્થો માટે:—સુતરાઈ તથા રેશમી કાટીંગ, શર્ટીંગ, મલમલ, ધોતી, રમાલ વિ. વિ.

સગારીઓ માટે:—સુતરાઈ તથા રેશમી ફેન્સી જાપેલી સાટીંગ, બ્લાઉઝ પીસીંગ, વૉઇલ વિ.વિ.

તેમજ લાલીમદી અને ધારીવાસનું સર્વશ્રેષ્ઠ ગરમ કાપક, બ્લેન્ડેડ, સાલ વિ. વિ.

રૂ.
૯
૨૫

મોહનલાલ તારાચંદની કું.

૨૫
૯
૨૫

૨૪-૫-૬, શમીગલી, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨.

તા. ૬:—આજે જ અમારે ત્યાંથી ખરીદી કરી રૂ. ૧૨૫૦ શેઠશ્રી મેળવવાની અમારી કમિટીની કિમતી યોજનાનો લાભ થયો.

શ્રી. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલનાં પુસ્તકો

બાલકવિથી કપાશમનું જીવનચરિત્ર
મોહકરૂત ઉખાણો અથવા પ્રયોધનગીરી
અને શ્રીધરકૃત રાવણમહાદર્શવાદ
(જૂની ગુજરાતી)
નરપતિકૃત પંચદંડની વાર્તા (જૂની ગુજરાતી)
મધુસૂદનકૃત હંસાવતીવિક્રમચરિત્રવિગ્રહ
(જૂની ગુજરાતી)
ક્રમિકપદ્ય પુસ્તક ૧-૨ (અંગ્રેજી રોષા,
પાંચમા પોરણ માટે)

ગદ્યમુખ્યમ બા. ૧ (અંગ્રેજી પાંચમા છઠ્ઠા
પોરણ માટે)
ગુજરાતનો નાથ અવલોકન અને દીક્ષા
(નવશત્રિવેથી નામક વિસ્તૃત વિવેચન-
લેખ સાથે)
ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ બાગ ૧ અને
સાહિત્યપ્રકાશિની (૧૯૩૬ ની ઇંગ્લિશની
ગુજરાતોની પરીક્ષા માટે અપૂર્વ
સંદર્ભિત)

તૈયાર થતાં

ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ બાગ ૨ થી ૫
સાહિત્યમંજુષા બા. ૧ થી ૩ (શ્રી. બાનુ-
શંકર વ્યાસ સાથે)
સાહિત્યવિદ્યા (વિવેચન) બા. ૧-૨

રસવિદ્યાર (કાવ્યસંમદ)
સ્નેહી સંસાર અને બીજી વાતો
(નવલિખાસંમદ)
ગુજરાતી સાહસિદ્ધિ

સર્વ જાણીતા ગુરુસેલચ પાસેથી મળશે

રાધેલાલ : એ નહું ખરું, પણ આ મેંકો જીજી કોઈ વસ્તુથી તમને કાઢ આપશે એમ માનવું નકામું છે.

શાન્તિલાલ : આપણે કામ ન કરવાનો નિશ્ચય કરીએ તે કેમ ?

અબદુલ્લા : અરે કામ તો શું ? પણ અહીંના કાનુન પાળવો જ નહિ એવું કરશું તો -

જટ છત્રે ખુલાસો થઈ જશે

રામરામ : આપણે માગીએ છીએ એવો ખુલાસો ન થાય તે ઉપવાસ જ કરવો.

શાન્તિલાલ : આપણે ચારજ નજી હોય તો સુદી વાત પણ આપી જેલમાં ઉપવાસ

કરાવવો એ કે સહેલી વાત નથી. આપણે કોઈ નજી ઉપવાસ કરીએ તો

હેતુ ! થોડા દહશું તો ટાળી વધશું.

શિવશંકર : બધા પાસે પ્રતિજ્ઞા મેચ્યાવું તેની ?

શાન્તિલાલ : જૂન એ એવી વસ્તુ છે કે તેની સામે પ્રતિજ્ઞા બહુ સહેલાઈથી જૂલી જાય છે.

લાલજી : આ નિશ્ચય સંબંધી તે છે પણ એના વચ્ચે છૂટકા જ નથી.

ખન્નાલાલ : શાન્તિભાઈની મુક્તિ કે ? ખેડી નથી.

ચંદુલાલ : કોઈ, તમે આ જેલવાળાને યોગ્યતા નથી. માત્ર કામ બંધ થશે તો મારી નહીં પામે એટલું જ નહીં પણ આપણને વધારે દેરાન કરશે.

અબદુલ્લા : હું કહું છું તે જ કીક છે.

કાનજી : ના, એ તો ન જ થઈ શકે એમથી તો તોશન જ થાય.

અબદુલ્લા : તોશન તો કરવા કહું છું.

સુરેન્દ્ર : આપણા તરફથી તો તોશન ન જ થવું જોઈએ; ઉપવાસ કરવો જોઈએ.

રામલાલ : હું પણ એ જ વિચારતો છું.

શાન્તિલાલ : મારી તો સખત વિરોધ છે, છતાં એ નખખો જ નિશ્ચય હોય તો તો હું તે સ્વીકારીશ. માત્ર એક વાત યોગ્ય થવી જોઈએ.

મોદુનલાલ : શી વાત ?

શાન્તિલાલ : કે એ ઉપવાસ ક્યાં સુધી ચાલુ રાખવો ?

મોદુનલાલ : એ તો જ્યાં સુધી જાહેર મારી ન આવે ત્યાં સુધી.

રાધેલાલ : હા, જ્યાં સુધી મારી ન આવે ત્યાં સુધી આપણે ઉપવાસ આગુ જ રહે.

શાન્તિલાલ : હું ફરીથી તમને બધાને ખ્યાનપૂર્વક વિચાર કરવાની વિનંતી કરું છું.

અને જે જાહેર અહીં કાનૂન નથી તેમની સંમતિ વગર તે આપણે આવા નિશ્ચય પર ન જ આવી શકીએ.

શિવશંકર : અમે દરેક નજી ચેતવણીલાલ મોદુનલાલ સુધી જોઈશું અને તમને કહેવા વી દહશું.

શાન્તિલાલ : અને કહેવાવવાની શી જરૂર છે ?

રામલાલ : સુધી-સુધી કહેવું જોઈએ તે ?

શાન્તિલાલ : તે મારે કહેવું ?

રાજરામ
કાનજી
લાલજી } : ત્યારે બીજું કાણુ કહેશે ?

પન્નાલાલ : આ શામજીભાઈને મોકલીએ તો કેમ ?

શામજી : હું તમારી રાધે મળતો થતો ગયો. જેઠરનો જરાય વાંક નહોતો એમ
હું માનું છું મારે આવા નિર્ણય જોડે હું સંમત ન જ થાઉં.

ચંદુલાલ : શું ? બધા કથુલ યામ તો ખલુ ?

શામજી : હા, હું ઉપવાસ નથી કરવાનો. હું તો હજી મેં કહ્યું છું કે આપણે જ
મારી માગવાની જરૂર છે.

મોહનલાલ : આ કામ તો તમારે જ કરવું પડશે, શાન્તિભાઈ, અમે બધા પોતપોતાના
કાંદામાં જતરે પૂઠીને તમને ખજર કહાવીએ છીએ. એટલે તમે
સુખી-નંદ-નંદ જોડે વાત કરી આવજો, અને ત્યાં સુધી તમારા તરફથી ખજર
નહીં આવે ત્યાં સુધી આજનું જામણુ નથી સ્વીકારવાના.

શાન્તિલાલ : હારે, આપણે ઉપવાસ કરવાના જ હોઈએ તો એનો નિમય હવે જાહેર
જ થવામાં માર છે. હજી જામવાના વખતને મેં કાઢ્યું છે, મને જેમ
મને તેમ જાહેર ખજર કરજો. [હસી યાવ છે. બધા જ હસી યાવ છે તે
જવા મારે છે]

પડો પડો છે

આપણે ત્યાં ઘણા મેં એવા વિચારો છે કે તેઓ માધુર્ષ અને ઓળસને ફેલીના
મુલ્ય મળે છે. પણ તેઓ જાણતા નથી કે માધુર્ષ અને ઓળસ તો ફેલીમાં આવતરતી
મન અને જીવનના મુલ્યો છે.

અંડધે રસ્તે

કનેયાલાલ મુનશી

[ત્રયા અંકના પૃષ્ઠ ૮ થી ચાલુ]

૪

બાપા

બાપાએ બહુ અંગ્રેજ અમલદાર સાથે સારો સંબંધ હતો. તેમને એમનાં સ્વભાવ અને કાર્યક્ષતા માટે માન પણ હતું.

આને જાણે બદલાઈ ગયો છે, અને એવો સંબંધ હવે શક્ય નથી. આને ગમે તેવો ખુશામતિયો અમલદાર અંગ્રેજ અમલદારનો અભ્યુપદતો પત્તાર અને મેળનો ભેદ બાળ્યોબાળ્યો રહે છે, રંગભેદ સાથે અધિકારભેદ પણ હોય-એ સિદ્ધાંત એ સદી થયો નથી. પરાધીનતાની શક્ય ભવ્યે અભવ્યે એને સોરે છે. સિવિલિયનોનો વેશો પણ કાચો ઘઈ ગયો છે; મહાશયવી રમતનાં એ ભાઈ આને હૃદયદોષી ખ્યાલો બની ગયાં છે, ને-કાળાઓ નેડે એ માત્ર ન છૂટકાનો પરિચય કેળવે છે.

મી. એચ. એસ. પી. (પાઠગથી સર ફ્રેડ્રિક) સેવી-જેલે એ સમયના યુગશતભાં ભેલીશાહેને નામે ધણી સોશિયલતા મેળવેલી-નેડે બાપાએ ખાઈ ભનવું. તેની મગમને મગવા આ જતી, અને ઠાંઈ વાર તે પણ બાને મગવા આવતી, મને ભેલીશાહેન ૬૭ થાક છે, એ બાપાનું હતા અને મને ધણી મમતાથી બોલાવતા. એમની પ્રેરણાથી જ બાપાએ નણી ક્યું કે મને સિવિલ સર્વિસ માટે તૈયાર કરવો. અને એ કામી ઉમરથી ' કોલેક્ટર ' પદ મારી કલ્પનાનો કલને ભઈ ગેવું.

ભેલીશાહેન અને બાપાનું વચ્ચે મિત્રતા હતી એમ કહી શકાય. ભેલીના ટેમલ પર યુગલેખ પડ્યો મહેતો તે મેં વચિતો : ' Fear of God is the beginning of wisdom ' ; અને બાપાએ ' હમર ડર તે ખરું ' એ વાક્ય પ્રિય હતું. મને સીધા હતા, પ્રામાણિક હતા અને કાર્યક્ષ હતા. હું માનું છું કે એ ભેલી સંબંધ રંગભેદ ને અધિકારભેદ બનેલી પાર ફેંકી જસે જઈ શકેલા હતા.

બાપાનું મૃત્યુ સંભળી ભેલીએ ૧૧-૫-૧૯૦૩ને દિને મને લખ્યું :

I heard with great sorrow of the death of your worthy father whom I had long known and respected. It is a genuine loss to one of your age to lose guidance and help of so good a father and I hope you will cherish his memory and be determined to do nothing to sully it. It will always be a pleasure to me to hear you are doing well.

પછી ભેલીશાહેને પે-ઇન લીધું, અને ૧૯૦૭માં ઠાંઈ એક કમિશન માટે પાછા આવ્યા. તા. ૧-૧૨-૧૯૦૭થી એલે મને ફરીથી સદગત વિશે લખ્યું :

...I made a reference to your good father who was

અંડધે રસ્તે

કનેવાલાલ મુનશી

[મધ્ય અંગ્રેજી વૃદ્ધ ૮ થી ચાલુ]

૪

બાપાણને ધણી અંગ્રેજી અમલદાર સાથે

સાથે સંબંધ હતો. તેમને અમનાં સ્વભાવ અને કાર્યદક્ષતા માટે ખાન ધણી હતું.

આને જામનો બદલાઈ ગયો છે, અને એવો સંબંધ હવે શક્ય નથી. આને ગમે તેવો ખુશામતિયો અમલદાર અંગ્રેજી અમલદારનો અણુપટનો પગાર અને મોજોનો ભેગ જાણીતો રહે છે. રંગભેદ સાથે અધિકારભેદ ધણી દોષ-એ સિદ્ધાંત એ સદી શક્યો નથી. પરાધોનતાની શક્તિ ભણે અભણે એને સોરે છે. સિવિલિયનોનો વેચો ધણી કહેવો યજ ગયો છે; મહાશયની રમતનાં એ બધાં આને હાથકીર્ણી ખાઈ જની થયાં છે. ને-શાળાઓ ભેડે એ માત્ર ન છૂટકાનો પરિચય કેળવે છે.

ખે. એર. એસ. પી. (પાઠગથી સર ફ્રેડ્રિક) સેલી-એણે એ સમયના યુગ્મજાતમાં સેલીસાહેબને મામે ધણી શોધિયતા મેળવેલી-એડે બાપાણને પ્રજ્ઞ બનતું. તેની મમ્મને મળવા બા જતી, અને કેટલું વાર તે ધણી જાને મળવા બાજી. મને સેલીસાહેબ હજી થાક છે. એ માંગતું હતા અને મને ધણી મમતાથી બોલાવતા. એમની પ્રેરણાથી જ બાપાણને નકી કહ્યું કે મને સિવિલ સર્વિસ માટે તૈયાર કરવો. અને એ કામી ઉમરથી ' કોલેક્ટર ' ૫૬ મારી ૧૬૫૫નો કાળને લઈ બેઠું.

સેલીસાહેબ અને બાપાણ વચ્ચે મિત્રતા હતી એમ કહી શકાય. સેલીના કેવલ ૫૨ મુગલેષ પડ્યો રહેતો તે મેં વચ્ચે : ' Fear of God is the beginning of wisdom ' ; અને બાપાણને ' ઇશ્વર કરે તે બધું ' એ વાક્ય પ્રિય હતું. મને સીધા હતા, પ્રામાણિક હતા અને કાર્યદક્ષ હતા. હું માનું છું કે એ એનો સંબંધ રંગભેદ ને અધિકારભેદ બનેલી પાર કોંઈ અંશે જઈ શક્યો હતો.

• બાપાણનું મૃત્યુ સંભળી સેલીએ ૧૧-૫-૧૯૦૩ને દિન મને લખ્યું :

I heard with great sorrow of the death of your worthy father whom I had long known and respected. It is a genuine loss to one of your age to lose guidance and help of so good a father and I hope you will cherish his memory and be determined to do nothing to sully it. It will always be a pleasure to me to hear you are doing well.

પણ સેલીસાહેબે પેન્શન લીધું. અને ૧૯૦૭માં જાણ એક અમલકન માટે પાછા આવ્યા. તા. ૧-૧૨-૧૯૦૭થી એણે અને ફરીથી સફળ વિશે લખ્યું :

...I made a reference to your good father who was

my friend in a lecture given at the Society of Arts, London, which I hope you saw. He was a good and true man whose loss I much regret...

લેલીને બાપાજીની પ્રામાણિકતા અને કાર્પેટસતામાં ઘણો વિશ્વાસ હતો. સુરતમાં ધરવેરાનું કામ પુરું થયું. અને સગીનના નવાળનું મગજ અરવરથ થવાથી એકમીનીરૂ-થન નિમાયું, અને બાપાજી દીવાન તરીકે નિમાયા.

૫

એ અરસામાં અમે ભરૂચ ગયાં તેનું અને દે. જાંબુ રમરજી છે. બાપાજી અને બા. ગે. હોય, મેંક સચું નાની છોકરી લઈ આવે, બાપાજી ને બા. તેને વંદાય કરે અને છોકરીનાં રૂપચુચુ વિશે ચર્ચા કરે. હું રૂપથી સાંભળ્યા કરું. મારે મારે વહુની વરણી થતી હતી. એકની આંખ મોટી ને બીજીનો રંગ કળા. ત્રીજીની દાઢીમાં ખોડ અને કોથીનું કુળ કીલું. એમ કરતાં આખરે ચાર વર્ણની વહુ આવી. દીંગણી નેવડી વહુને થોડાં ઇંડાં સુરત પછી લઈ આવવામાં આવી. મારું મન દરમિયું કે નહિ તે યાદ નથી. પણ એક વખત હું શેરડીના કકડા કરી ચાર વર્ણની વહુને આપી આવ્યો હતો તેની મરકરી બધાં કરતાં તેનું રમરજી છે.

મને જનોઈ દેવાને વખત થયો એટલે મને ભરૂચ મોકલવામાં આવ્યો.

બા.એ ત્યાં બેઠેલાં નવી સ્ત્રી બનાવી હતી. હવેલીને આમણો બા.ય વહેંચણી માં અમારે ભાગ આવ્યો હતો તેનો પુનરુદ્ધાર થઈ રહ્યો હતો. એંશી વર્ણનાં રંગોનાં પડ નીકળી, દબાવના ભલકતા રંગો લગાડવામાં આવતા હતા. ગાલીમાં, તકિયા ને દાંડીનાં પાસણો સુરતથી આવ્યાં જતાં હતાં. ચોર ને બેશી આવતા. મહુડો દોડાદોડ કરતા, નોતરાંની માદીઓ થતી ને ચારે તરફ ધાંડાધાંડ થતી.

માણેકલાક મુગશી એકના એક દીકરાને જનોઈ દેતા હતા:

હજુ મહિનાની વાર હતી એટલે અને સગરાતી પાંચમીમાં નિશાળે બેસાડ્યો. એલ મહેતાજી મને લાદ છે. તે દર્શાવેલ દત્તા અને સારું જેવું અરીથ બતાવે. અને એમનો એક પ્રસંગ સારી રીતે યાદ છે. દલ્લો પૂરો થવા આવ્યો, પણ માસ્તર સાહેબનું અરીથ જીતવું નહિ. અને એમને છોકરાઓને શીખવવાની દુરમદ મળી નહિ. પાંચ વાગવા આવ્યા ને તે જગડીને બા.એ છોકરાઓના નંબર, કેમ પૂરવા ? એમને એકદમ પ્રેરણા યાદ:

" છોકરાઓ ! " તેમણે બસકે માર્ગો, " જિભા યાઓ. "

અમે જિભા યાઈ ગયા.

" બેસી જાઓ. "

અમે બેસી ગયા.

" તમારામાંથી પરવેલા દેખ તે જિભા યાઓ. " એક જથ્થો જિભો મળે.

" યાઓ, " તે છોકરાઓને ઉદ્દેશીને શુભવર્ત બોલ્યા, " તમે પહેલા જાઓ. "

રેલા છોકરાઓ ઉપરના નંબરે બેસા.

“ હવે, ” આપરે કયું ” એવો વિચાર થયો હેમ ને ઊભા થાઓ, ”

અમે ઘોડાકે બેઠા થયા.

“ આમાં ૧ તમે ઉપર આપો. ” અમે બપોળા રવા નેમા તરફ સાધવા ન આમિએ તે જોઈ રવા, ” તે તમે-પુણે નીચે જાવો, બધા હિસ્સા જાવો, અપરવા મોટા ઉપરનો જેવા થયા તે બે હોઈ હીકરી ખીન્નાર ન માનું ૧ નામનોગું-હેમ જાવો, ”

અપરવા થયા જાવતા નીચું માનું કરી હેમ, થયા. અને હીકરી ખીન્નાર મેળવનાર જામણાની અમે નેમના તરફ નિગ્રહારથી જોઈ રવા.

મે જન્મ મરિયામાં નવા રહેતને આપમે એક આશિષ બદ આપીને બાવનની કથા કરવા મેં, આજના જામણાએ માખુબતની મોજ માખી નથી, અને મુજરાતની સાલિય અને સરકારની તેમે કરેલી એવાની હર તે કરી કરે એમ નથી.

આઈ નમે, અને નવા રહેતને આપમે બે સિલ્ક આપી મારી ને માખુ મૂકે, અને મંજરા થયાકય મારી, આપનેઆપને લોકો મેજ થયા તમે. રેકા ને નવા રહેત

જામણા રસ્તા પર

હા મને જારીઆ

મેંદેરી બની જાય

અને ત્યાં મોટા

માખુએનાં થતાં

આપને મેંદે,

રેકાને મોખરે

આપેલા થતાં

અમે આપને

મેંદેરી,

પણી બદ-

કે આપે, ”

ને ” જોવાય,

મોંમાં મોંમળી હમે, મીપરોમાં કુખ પર આપું ” શારે વચ્ચેતમે એ કુપરબો કહે.

અપરવાએ આપે અને બધા જીવન તમામનું નેતર નથી કરે અને જામણાને,

મેળવનાર ને જામણ વિશે તમે જોડી નામે.

મે જામણમાં હું એવો પચાસૂ હતો કે સમજાવતાં જરા બ સમજવા થતાં હું

હેમણ પડી. પણ નવા રહેત આજગ મેમનાર જામણ ને મોટા હેમણનો મારા કમણની

પરવા કરી વિલ ચેતાવ્ય કરાવતાં ઉગુજા રહેતા.

મે સમજમાં બકતમ કુંબારે માંજ પડે હેમણેઓનાં અપરવા અનવા રવા

અપરવા પોતાનાં અપરવા હેમણેઓનાં કરવા દેના. અને હેમણે કુપરે થળી

સહેલાયથી મેમાર મપવગાએને કમણ તમેઓમાં કે કોઈ હેમણે પડી રાહતા. મનવા

અપરવા આપે, થળી પડી જામણ થાય, લોકો એકવાળ થાય કે એ મપવગાએને

હાંથમાં અને લોકોને જાન આપે તે પદેવા આપે પડે કમણના એ લોકોના સમજ

નવેમ્બરના અંકમાં

વીસમી સદીનો-આજના મુજરાતનો
હેમણે બહારવરીઓ

અમણા, પડેમણ, કુંબારે કહેવગા

ચેતાવ, મીપરો અને મુજરાતના મનવા કુંબાર

કુંબારે, હેમણેઓનાં મોજાઓને બાકે

વળે તાંતરિયો

હેમણ : અન્નવદન મહેતા

અને આપરવા

બદ વોલગાની

આપરવા

મારે પડે રજા

કરી નાંધે આપરવા

“ નમે રે મહેતા !

નમે લખતાં ! ”

પોતાના

મિત્રિય જાતી

મારની કથા

સમજા-અપરવા

ને પરાકમે

ઉપરમે, નીમના

પર આવી પડે. હોદ્દા થઈ જાય, લોકો ભડી દોડે, ગાળોના વરસાદ વરસે, કથામાં ભંગાણુ પડે. અને પા અંદર કલોકે લોકો નિર્ભય થાય ત્યારે પાછી કથા શરૂ થાય.

આ પરાક્રમ કરનાર મહારથીએને ભારતની પરવા નહોતી 'ને' મોટેરાએના કોધનો ડર નહોતો. ' કથામાં ગમેડાં દોડાવવા ' એ પરાક્રમ લેખાતું—જનરલ બેલ્મો વિમાનવ્યૂહ અમેરિકા લઈ ગયા તેનાથી 'પણુ મોદું'. અને નિરાશમાં આવી પરાક્રમ તરફ મારો અણગમો જાહેર કરતાં, અમારા વચના ઊંઘાએ અને દુઃખ ને તિરસ્કરણીય ગણવા લાગ્યા હતા એમ મને માલ છે.

આકિતચામ ભટ મુદર કથાકર હતા. એની 'વાત' કહેવાની છટા અદ્ભુત હતી. ત્યારે એ દુયકોએ કહે ત્યારે હસી દત્તી પેટે વળ આવે. એ શરૂ મદાવે. ત્યારે, મારી નસોમાં અંગારા કરે, એને પ્રયત્ને હું 'શૈરાણિક સૃષ્ટિમાં જઈ વસ્યો. એની પ્રેરણા વડે એ સૃષ્ટિમાં ફરી ફરી વિહરવાનો મોહ મને રળી 'છે એમ હું માનું છું.

હું ભટકતો, બીમની જોડે, પાણીથી મહારવને શ્રંગાવાળી સરદાન લેતો. લાખા-મુઠમાંથી બધા ચાલી નીકળ્યા પણ હું એકસો જ ત્યાં સપમાઈ જતો, ગમ્મિયામે દામતો, ને દુપદલનવા કથુને દસીયુત કહી પરણવાની ના પાડતી ત્યારે તેને આશ્વાસન આપવા હું જ એકસો ઉભો રહેતો. પણ બધામાં પરશુરામ તો મોઝાબે વધુમોલાએ દાગર જ નાના ત્રંગણે વેરો. આમ એ આગરિયા ભટની માણુને રણકારે હું મારા સ્થિરમાં રહેતું બ્રાહ્મણુત્વ સંકલન કરવા લાગ્યો.

જનોઈ દેવાનો વખત પાસે આવ્યો તેમ તેમ બ્રાહ્મણુત્વની મહત્તામાં હું નિમગ્ન થયો. જલ્દી 'કોઈ' અણગમણુ મહાસાગર તરવા માટે તત્પર જતી, 'કિનારે હું' જોએ દોડી' તેમ મને ક્ષેપલ થતો. હું ભૂય, પરશુરામ, વસિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર ને વ્યાસની પંક્તિમાં આવી તેમના જેવો ચર્ચ શકીય ! આ ભયંકર સંસય મારા નાનકડા હૈમાને શત ને હિન કંપાવતો.

આખરે બા નાછ આવ્યા. અપુલાર્ક કાઢ્યા આવ્યા. દોશખાનાં ખારજોં બેઠાં. મુનશીના ટેકરા પર ચંદ્રવૈ જાંઘાથો. ટીસાખાનામાં દારીઓ સળગી. મણેશ બેઠાં. મહાસાનિ ઘઈ. સાંછપરબાતિયાં ગવાવા લાગ્યાં.

જનોઈ પહેરી હું ખરખર દેવી વતી જઈએ એ વિરો મને જરા મે સંસય નહતો. જરા પણ વિધિ રખે રહી જાય તેથી હું ચોરને બહુ ઝીણવટથી પૂછતો, અને તે પ્રેમાણે કરતો. અમારા ચોર વેલ્લારસપ્પના હતા, અને તે છપરાંત વિધિઓમાં કુશળ હતા. દસ વજનમાનને ત્યાં એક સાથે પ્રશ્નગ આવે તો સાચી શકતા. પેનમાં સાદી ભરતાં હું જરાબદારી રાખું છું એટલી પણ યત્નેશ્વરીત આપતાં એ રાખતા હસી 'કેમ તેની મને સંક છે. પણ એમની આજ સાહ વર્ષની ઉમરમાં મારા જેવો દીક્રાનો અભિલાષી એમને નહિ મળ્યો હોય.

હું દાયમાં જનોઈ લઈ વોરેશિની આસા લેવા જાણ્યો ત્યાં મારી આંખમાં પાણી હતાં, ને દાયમાં કંપ દતો. પણ મને મારા પૂર્વજે મદદ કરતા હતા એ મને સ્પષ્ટ લાગતું હતું.

" બાપાજી, જનોઈ પહેરું ? "

" હા, બેટા.

મેં જનોઇ પહેણું, દોરખાનાં મગડાં, ગીતો ગવાયાં--ને હું બાઝવારી થયો. સાત દહાડા હું 'જવતિ, કિશોરે દેહિ' કરીને હું સગાંવહાણને ત્યાંથી વાસણો ને ચોખા લઇ આવ્યો. મારી સાથે થયેલા બાઝવારીઓ જોડખીઓને 'જેં સચારો' કહી સંબોધતા ને બધા નિયતો તોડવામાં મગ્ન હોતા. હું તો મારી ચંબીરતામાં મગ્ન બની ત્રિઘણ સંખ્યા ચોખવામાં પડ્યો હતો. મારે તો ત્રિઘણનિયમોમાં બગાડ જવું હતું.

વિધિઓ માનસિક સંસ્કારો પોથી, શૂનકાળને સજીવન કરી, સંસ્કૃતિને સુદૃઢ કેમ કરે છે તેનો હું જીવંત નમૂનો હતો.

હું મૃદસ્થ થયો. બડવો નીકળ્યો. હું હાથમાં નારિયેલ લઇ જમોપાધડી પહેરી થોડે ચડયો. અને બાગેચોના અમરવરુ કુળના મોઠા પ્રમાણે પાછળ થોડી પર વક્ર લઇ આવ્યો. મોઢું સરપસ નીકળ્યું, ને ચાર કલાક થયું--મારી કમરની સ્થિતિનો વિચાર કંઈ વિના મારાં બાવિ ધર્મપત્નીને પાછળ થોડી પર કેમે ક્યાં મેલાડી રાખવામાં આવતાં; આશ્પ ને આશ્પ તેને ઉતારતાં, રડતી જાણી રાખતાં, ને પાછાં મેલાડતાં. આખરે બડવો કોતર્યો અને ન્યાત જખો.

રાતના રામજીવિનો નાચ થયો. તેના વજર સમારંજ અધુરો. દોરામાં કમરગદી, કુવાસે મઢે'ત્તી જે બપરિચિત સ્ત્રીઓને બધા વચ્ચે નાચતી જોઇ અને આધાત થયો. મારા મગજમાં તપશ્વર્ણની જંખના થતી હતી. આ સ્ત્રીઓનાં ઈર્ગન અને પાપના વિજય જેવાં થાયાં. હું એકસો ત્રીજો માગે આવ્યો થયો, અને માયત્રીમંત્ર મોસવા મેલો.

(માણ)

ઝાંઝરી

વાગે છે ઝાંઝરી,
ફર ફર ફર ડોઈ બગે છે ઝાંઝરી.
ફરિયાને પાર પેર ચાગે છે ઝાંઝરી,
સાવરના નીરને ઢિલોળંતી ઝાંઝરી,
વાગે છે ઝાંઝરી.
જીવનનાં નીર છાન કુદોળંતી ઝાંઝરી,
માનવનાં ચિત્તને વેણવંતી ઝાંઝરી,
ઘસડી કરાવણદ માગે છે ઝાંઝરી
ફર ફર ઝાંઝરી,
વાગે છે ઝાંઝરી,
પૂતળ કે મેલન પેલાવંતી ઝાંઝરી,
અયોગ પેર ઝાંઝરી.

પ્રિયભાઈ,

પ

ત્ર મળ્યો. ઉત્તર લખવા માટે ઉપકાર, 'શુજરાત' પણ મળ્યું. તે પહેલાં 'માનસી' વાંચી ચર્ચા હતો. એટલે 'સ્વકલ્પિત શદ્ધી' વાંચતાં, પહેલાં જે કંઈ થોડું-પણ નોંધું સમજાયેલું; તે સમજાયું. વળી તે પહેલાં 'કૌમુદી' પણ વાંચી ચર્ચા હતો. એટલે જે બંધાં પત્રોમાં જેટલી હકીકત પ્રસિદ્ધ થઈ છે તેટલી જાણી છે. હજુ કંઈક નહીં સમજાયું. હોય તો તે વળી ત્હમે બધા સમજાવશે એટલે ત્હમને કે કોઈને પૂછવાની ઉતાવળ કરતો નથી.

વારુ, ત્હમે બધા સાહિત્યસર્જન 'સાચે-આપણું-આવું' સર્જન કરે છે એ માટે મદાર તરફથી અને મદાર જેવા જીનએ તરફથી ત્હમારાં બધાંને ઉપકાર માનું છું. પણ ત્હને તો એમ થાય છે કે શું માનવજીવન આવી આવી બાળતોથી મુક્ત નહિ અને ? કહ્યું, કે આપણું જીવનમાં એવા કેટલાક પ્રસંગો આવે છે, ત્યારે આપણે તફ નિર્દોષ હોઈએ અથવા આપણે પોતાને નિર્દોષ માની બેઠા હોઈએ છતાં આપણે સાચે આકૃષ્ટ આવી પડે છે. જે આપણે ખરેખર નિર્દોષ હોઈએ તો આકૃષ્ટ માંમે પોતારે ઉઠાવવાનું આપણને કારણ છે, તે માટે આપણને હક છે એમ પણ પુરું સ્વીકારું. પરંતુ, સાચે સાચે એમ પણ પૂછું કે આપણે આપણી નિર્દોષતામાં જ પર્યાપ્ત કેમ ન માની લઈએ ? નિર્દોષતા પોતે આપણને એટલો સંતોષ ન આપી શકે જેટલો આપણે એ નિર્દોષતાનાં દોષ વગાડીને મેળવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ ? અથવા વસ્તુતઃ નિર્દોષ હોવાની ખાતરી કરવા કરતાં નિર્દોષ થવાની જાહેરાત કરવામાં જ આપણે ગૌરવ લઈએ છીએ એમ જ ને ? આ તો આપણે નિર્દોષ હોઈએ ત્યારની વાત થઈ. પણ આપણે વસ્તુતઃ નિર્દોષ ન હોઈએ છતાં પોતાને, નિર્દોષ માની બેસીએ અને જે કોઈ આપણે દોષ દર્શાવવા તત્પર થાય તેની સામે લડવા તત્પર થઈએ-આવી મનોદશાનો આપણે સત્વર ત્યાગ કરીએ તો જ આપણે જીવનમાં સાધારણ રીતે ઉપરિચિત થતા અને ઉપરિચિત કરાતા કલ્પલોભાથી મુક્ત રહી શકીએ એમ મારું માનવું છે. 'કૌમુદી' પ્રકરણમાં અમુક દોષલક્ષણ છે અને અમુક નિર્દોષ છે એનો મહેં નિર્ણય કરી નાખ્યો છે, અને તે ઉપરથી આ બધું લખ્યું છે એમ ન માનશો. મદારે એ કપડા સાચે કંઈ જ સંબંધ નથી, અને એમાં કોઈ પણ જાતનો નિર્ણય કરવા હું તૈયાર પણ નથી. આ તો એ એક દષ્ટાન્ત ઉપરથી જીવન ઉપર સ્વેચ્છ નગર વાળી ત્હને ઉચિત લાગે છે તે ત્હમને જણાવું છું.

પણ મદારે કહેવાનું તો જીવનમાં આવી પડતા આવા પ્રસંગો માટે જ છે. આવા પ્રસંગો જીવનમાં, જગત છે તેવું ને તેવું રહેશે અને માનવસ્વભાવના સનાતન અજ્ઞાને નામે એને તેવું ને તેવું રહેવાનું ત્રૈતસાદન મજશે, ત્યાં સુધી તો અવશ્ય આવવાનાં; અને તે આવે તે રહામે મદારો જરા પણ વિરોધ અત્યારે તો હું નથી દર્શાવતો. પણ આવી પહેલાં એ પ્રસંગો તરફ આપણું વચણ કેવું હોય-હોય નોંધીએ.

હિન્દુસ્થાન કોઓપરેટીવ ઇન્શ્યુરન્સ

સોસાયટી લી.

(સ્થાપના ૧૯૦૭)

અગત્યના આંકડા :

ચાલુ વિમો	રૂ. ૧૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ ઉપર
લાઇફ ફંડ	„ ૧,૫૦,૩૬,૦૦૦
કુલ ચાલુ	„ ૧૭૩,૦૦,૦૦૦
આંકડાઓના વધારે	„ ૧૮,૯૭,૦૦૦

નવો વિમો તા. ૨૦ એપ્રિલ ૧૯૪૫ ને દિને પૂરા થયેલાં વર્ષ દરમિયાન

રૂ. ૨,૫૦,૦૦,૦૦૦ ઉપર

બોનસ

દર વર્ષે દર હબરે

ઍન્ડાઉમેન્ટ વિમા ઉપર રૂ. ૨૩

આખી જીંદગીના વિમા ઉપર „ ૨૦

મુખ્ય શાખા—કોમીસેરીઅટ બીલ્ડીંગ, કોટ.

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક શારદા

પાલિક સંપાદન :

હેડર્માં : ડી. ૧-૮-૦

પરદેશ શીર્ષક બોર્ડ.

તારીખ :

ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુર

ગુજરાતી માસિકોમાં શારદા કંઈ રીતે વાત પાડે છે ?

શારદા ' એ એકનું ગુજરાતી માસિક છે જે ૧૨ મહિને એ જિરંગી ચિત્રો આપે છે.

શારદા ' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સોરઠી લોકસાહિત્યની રસશબ્દો માટે પ્રમુખિય છે.

શારદા ' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જેના તંત્રી એક, નવલિકા એક, લોકસાહિત્ય એક અને રીપોર્સર એક માટે દબરો લેણી ૧૨ વખતે શબ્દ બુદ્ધિ છે.

શારદા ' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જે સિપ્તવર્ગ અને આમર્થ્યના સાહિત્યનો સુમેળ સાધે છે.

શારદા ' એ એકનું ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે સોરઠી ઇતિહાસની ૨૧ રાત્રી સુરાજીત નવલકથા આંકડોને બેટ લંકીકે આપે છે.

શારદા ' એ એકનું ગુજરાતી માસિક છે કે જે રાજના એક પેસાઈ સાહિત્ય અને ૧૬ મહિને રસવાળા દર માટે તમારે ત્યાં ખડોવાડે છે.

શારદા ' બાર વર્ષથી પ્રગટ થાય છે. તમે જેના પ્રાદક થયા દરેક જગત ન થયા હો તે તો નીચેના કોમપલ્સ રથને આજને આજ ખખર આપો એટલે 'શારદા' જાણી.

તંત્રી : ' શારદા ' ચારનાદ (શાંતિવાદ)

પુસ્તકાલય પ્રકાશક સહકારી મંડળ લી., વડોદરા.

આર. આર. રોડની કંપની જુકોલેક્સ, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨

તે માનવ જ હું' એ વિચાર કરું છું. 'એવું ભેદબિ' એ કમનમાં આવના મંબન
સ્થાને ત્હમે વિશિષ્ટ કર્યો એ હું સમજું છું. છતાં એવું મહત્તરી સેવ કર્યા ; કર્યો.
બીજી એક વાત, અભામાંથી કલ્પને જર દીધી કલ્પનાની હું વાત કરીશ ત્યારે જનતામાં
સમજી સમજાના અને પોતાને સમજી મળતા જતા માણસો એ જાનતામાં થા પ્રસારે,
પણ પ્રયત્ન આપે એ પોતે જ નહીં જતા કલ્પને નિર્મલજી આપવામાં કે સ્થા
સ્થાને કલ્પને જાણ કરવામાં પ્રયત્ન થતો એ આવજો અનુભવ છે. ત્યારે એક પછે તો
એ નિર્ણય ઊભી મનાયો કે કલ્પે આપવા છે તો જાણે આવે અને કલ્પે તે મવાને
સત્કારણ વાપર રહેવું, આપ નિર્ણયને સત્કારણને કલ્પમાં પણ પોતામાં રહેવી માનતાનો
સામાજિક કરવાનો અને કલ્પવાનો પ્રયત્ન મને છે એટલે કલ્પ તરફનું તેમનું મમત જર
વાને જાણે રાખવું

પત્રમાળાનો
નવો મણકો
*
રમણલાલ દેસાઈની
નવી નવલકથા
ભારેલો અગ્નિ
વિવે રસિક વિવેચના
*
અવશ્ય વાંચશો

પણ કરનાં જુદી
જાતના રોગ છે અને
તેઓ કલ્પને આપક-
ધર્મ (૧) તરીકે
સ્તીકાર છે. " હું"
કરીએ માણ, આ
મને મેકર છે ત્યારે
ને ! આથી આપજોને
ને આં દુરાચાર
છે ! " આવી જાતના
કાળોમાં અને એ
પ્રકારનાં માણસોની
જિજ્ઞાસા થાય છે.
આ તો મેં મુખ્ય
મે પ્રકારનાં વચ્ચ
કર્તા પણ જીનુવન

થી વિશિષ્ટ કરીને ત્હમે વધારે પ્રકાર સેવવા પ્રયત્ન કર્યો તો અત્યંત મારું.

મેં તો માત્ર અને જનતાની કનુવિચિત્ર જ રજૂ કરી છે. મને અમુક
એક જાત તરફ સંજ્ઞા છે અને બીજી તરફ અજ્ઞાન છે એમ રામે સમજતા. આપણે
તો એટલું ભેદબિ, વિચારીએ એટલે જાન. વળી હું જેવી જિજ્ઞાસા આવતાં જરૂર મારું
હું એ ત્હમે કાં નથી અનુભવ ?

સાથે સાથે એક બીજી પ્રશ્ન રજૂ કરી લઈ, આપણે ગુજરાતીમાં સ્વભાવે
અને વાતને અદિસત મનાઈએ છીએ. (આ સત્તાની ગુજરાતમાં થયે સ્વભે દિસાના
ગુના થયા છે-માન છે, અને કોઈએ અદ્ય નેચ ગુના કરે ગુજરાતમાંથી કોઈએ
અદ્યારા પણ નિહાળે છે એવાત અદ્ય નેચ નહીં નથી.) વળી એમાં થોડાંક
વરોણી તો મહામાણએ અમલવાળાં થાજી નાખ્યાં અને બીજી અનેક રીતે ગુજરાતમાં
અદિસતો પ્રચાર કર્યો છે, ગુજરાતે કોનિયો લાંબી આર સંજ્ઞ કર્યો છે અને બીજી

કાંઈક આશ્વો દસતાં દસતાં સ્વીકારી છે એમ પણ 'વાંચુ' 'છે-સાંભળ્યું' છે. છતાં લખવાની વૃત્તિ આપણે ત્યાંથી કેટલે અંશે એાછી થઈ છે એ બાબતનો તકને મદને સાચો ઉત્તર આપશો ? તકને જતે નહિં તો કાંઈ નિષ્ક્રાંત મિત્ર પાસે ગતેનો ઉત્તર આપવો તો પણ મ્હારે વાંચી નથી. વળી સત્પાત્રક માટેના અભ્યરણમાં પણ દહતાથી રહામે ચવાની ને વૃત્તિ છે તેથી આપણી લગ્નક વૃત્તિને કાંઈ પોષણ મળતું હશે કે નહિં એ પ્રશ્ન પણ તકને સોંપું છું. તકને આ બધા પ્રશ્ન નિરર્થક લાગે તો, બેચક એ બધાને પ્રશ્નરૂપે જ રહેવા દેજે. મ્હારી તો એવી પ્રકૃતિ રહ્યું મ્હાં એટલે શું કહું ?

'ભારેલો અગ્નિ' એકેલવા માટે આભાર. તકમારી સૂચનાઓ 'આપ આગળ રાખીને હમેશાં એ વાંચુ' અને પછી તકને માગી તે બધી બાબતો પ્રશ્નમાં તેના વિશે લખુ-આવી માગણી કરતાં તકને મ્હારી પ્રકૃતિને વીસરી ગયા હો એમ મદને લાગે છે. 'હૈમુદીમાં' શરુઆતમાં કે વચ્ચે થોડા પ્રકરણ વાંચેલાં; પછી મહિનેમહિને કાંઈ પણ વાત આશુ વાંચવાની મદને ટેવ નથી એ તો તકને જાણી છે જ. તેમાં પણ એ ચાર માસમાં પૂરું થાય એવું કંઈ હોય તો તો ઠીક; પણ આ તો-પણ જવા દો, રમણલાલના એક ભક્તજને એ કયા જસ વિગિત રીતે વાંચેલી, પહેલા જ અંકથી તે એમણે શરુ કરેલી; પછી દરેક નવો અંક આવે એટલે આગળના બધા અંકોતું પારાપણ કરી નવ અને તે પછી નવો અંક વાંચે, આ પ્રમાણે એમણે 'હૈમુદી' માં એ નવજાણ વાંચી, અને પુસ્તક બહાર પડ્યા પછી પણ તે આશુ વાંચી ગયા છે. વાડુ, પણ હું તો વાંચ્યા પછી ને કાંઈ વિચાર આવશે તે લખીશ; તકમારી સૂચનાઓને વળગ્યા વગર જ.

આ બધું તો 'ગુજરાત' વાંચીને અને મનમાં આશુ તે લખુ છે બાકી તકમારી ઉત્તર તો એવો હતો કે એક લીટી પણ 'લખવાતું' મન ન થાય. કામકાજ, મુબાહની ધમાલ વગેરેના બહાનાં બાળુએ મુબીને જરા કામગીર પત્ર લખતાં રીખો, સોંપ આલતાં રીખી ગયા છે. એના હાથમાં તકમારી કામગીર આપ્યો તે વાંચ્યા વગર જ ફાટી નાખ્યો. ખસ.

લિ. અવધૂત

મલના લેખન માટે હું નિયમો ઘડી કાઢ્યા તે સમય જગતના - વ્યવહાર માટે વર્તમાન નિયમો ઘડી કાઢવા નેતુ છે. આ એવી જાગૃત છે કે તેમાં નિયમો ઘડી કાઢવા દરતાં સિદ્ધાન્તોનો નિર્દેશ કરશે એ વધારે સરળ કાર્ય છે.

અગીઆરમાથી સોળમા શતકની

વૈષ્ણવ લક્ષિતું પૃથક્કરણ

દુર્ગાચંદ્ર કેવળરામ સાસ્ત્રી

[ગુપ્તા અંકના પૃષ્ઠ ૧૬ થી આરંભ]

લભ્યે જોને ભક્તિ સુંગાર કહેવામાં આવે છે અને ૨૫ મેરવામાં વગેરે ચૈતન્ય ચિંત્તોએ જેવું નામ આપુએ ભક્તિ આપું છે તે સાધુશ્રી સંબંધી ૨૫૫ સંજોગ સુંગાર કે ત્રિવંબ સુંવારથી ભરેલાં કાવ્યો સંરંગમાં કે દેશી ભાષામાં રચાતાં તથા તેનું એકલાં કે સમૂહમાં ધીનન કરતું એ પ્રજ્ઞાકિર્તનો ઉત્તમ પ્રકાર છે, એવી માનના ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાં ૨૫૪ જોવામાં આવે છે. વાલ્મીકિ સંપ્રદાયમાં જો કે સ્વેચ્છાભક્તિ વધારે વ્યાપક છે. પણ વાલ્મીકિસંપ્રદાયનાં સુરસાગર વગેરે ચિંત્તોનાં પ્રજ્ઞા સાધના પદોમાં તે આ સુંગાર ભક્તિ ઉભરાય છે. આ સુંગારભક્તિના મહત્ત્વનું ૨૫૪ મૂળ ભાગવતમાં દેખાય છે. સુંગાર કથના એક નાટક જેવી શાસત્રીશ્ચ વર્ણનની રાસવંદ્યાપાવી લખીને તેની કલ્પ કૃતિમાં ભાગવતકારે લખ્યું છે કે:

ચિત્તોદિત્તે કલ્પકામુખિરિદ્ધ ચ નિર્ણયો:

બ્રહ્માન્વિતોનુપુણુપાદય વર્ણવેષ:

મન્ત્રિ વરાં પ્રગલ્ભિ પ્રતિગલ્ભ્ય કામં:

દુર્ગોગમાશ્વરદિ મંત્રાં ભવિરેણ ધીરઃ ॥ મ્તા. ૧૦-૩૩-૪૦

“ વિષ્ણુની મજા વધુએ માટે આ કોમને જે પ્રજ્ઞા અદ્યારી સંભળે કે વર્ણવે તે ભગવતમાં પરમભક્તિ પ્રાપ્ત કરીને થોડા વચનમાં હૃદય-૨૫૫ દાખનાં ‘હાટ’દી-તીત’ ને નહિ પણ-દાખનાં કામ વાલ્મીકિ ૨૫ થોડે દૂર કરે છે. ”

ભગવતનાં આ વચનની અસરને પરિણામે રાસ વંદ્યાપાવીને ભગવાન કૃષ્ણ ચેષ્ટાના સુંવારણનાં કીર્તિ મોહક જેવા પ્રયોગી રચનાએ આપ્યા પ્રવલ્લ માલ્યો. આ પ્રયોગ કે કાવ્યોથી કામ વાલ્મીકિનાં નાસ કેટલો થયો અમલ તેને કેટલું ઉત્તેજન મળ્યું એ પ્રશ્નને બાજુ ઉપર રાખીને આગળ ચાલીએ.”

ભગવતનાં ઉપરના વચનમાંથી કે એ આખા કાવ્યમાંથી આ સુંગાર ભક્તિ એ ભક્તિને મૂળ કે ઉત્તમ પ્રકાર છે એવો અર્થ નીકળતો નથી. ભગવતનાં પ્રેમ પ્રવિર રીતકાર અધિર કથા (ઇ. મ. ૧૨-૦ થી ૧૨૫૦) રામ વંદ્યાપાવીના વચનમાં ભગવતનાં કનુપદારથ મળાનાં (મ્તા. ૧૦-૩૩-૪૩) એ કાવ્યોનું પ્રવલ્લ મમલ.

૧ ભગવત કામ વાલ્મીકિની નુર્તિ આવી રચનાએ દાસ અગ્રોએ રીધી દેવાયો એક-મન આપુનિક માનસ સાધના ૨૫૪ વડે પ્રમાણમાં આપ્યો છે. પણ ભગવત કામ વાલ્મીકિ નુર્તિ આપે રાસ વંદ્યાપાવીની કનુપ નુર્તિ પ્રવિરે વેમ લાગ ૨૫૪ બરે મેરો જ કંઈ. અર્થ તે ‘ કામને નાસ કરે છે ’ એ ભાગવતનાં કાવ્યોમાં નહિ થોડા ના ?

વર્તા લખે છે કે " શૃંગાર રસથી જોનાં મૂળ આકર્ષણેલાં છે એવા ખતિ, બહિષ્કૃષ્ટી-પથુ પોતા (લગવાન) તરફ એવના માટે આવી દીકા થી ફાળે કરી છે. " આ વચનનો આધુનિક વિવેચનની દૃષ્ટિથી એવો અર્થ થાય કે લાગવતકારે રાસ-પંચાશાધી જેવું પ્રકરણ લખ્યું તે શૃંગાર રસમાં ઉચ્ચ ચિત્તચાળાં માણસોને ભક્તિ તરફ આકર્ષવા માટે લખ્યું છે. શ્રીધરસ્વામી આ શૃંગાર ભક્તિને શ્રેષ્ઠ ભક્તિ નથી ગણતા પણ માહાત્મ્ય યાનવાળી કૃષ્ણને પર દેવતા રૂપે જોનારી દાસ્ય ભક્તિ જોને પાછળથી રૂપ-ગોસ્વામીએ સચેત ભક્તિ કે પ્રીત ભક્તિ કહેલ છે, તેને શ્રેષ્ઠ માને છે એમ મહાનામક-નિર્નૂનાં વગેરે લાગવતના શ્લોક ઉપરની દીકા જોતાં રૂપરૂપ દેખાય છે અને સૂચિ-સ્વામીએ શ્રીધરનો આ મત નોંધ્યો પાંચુ-છે:—

શ્રીધરસ્વામિનિઃ સ્પષ્ટમયમેવ રસોત્તમઃ ।

રંગમસંગે સમેત મનિકારક્યો પ્રકીર્તિતઃ ॥

દરિભક્ત રસામૃતસિન્ધુ ૫, ૩૨૫

શ્રીધરસ્વામી પાછીની અર્ધસત્તાબ્દી (ખ. સ. ૧૨૬૦ થી ૧૩૦૯)માં થયેલા દેવચરિત્રના બોપદેવ અને હેમાદ્રિ જેવા સર્વદેશી વિદ્વાનો પથુ આ શૃંગાર ભક્તિને શ્રેષ્ઠ ગણતા નથી, બોપદેવે મુકતારણમાં દાસ્ય રસને પહેલો મુક્યો છે અને તે ઉપર દીકા કરતાં હેમાદ્રિ કહે છે કે " શૃંગારો નાયકોરસઃ એ નાટક કાવ્ય માટે બધે સાંચું હોય પણ હૈવંદ્ય પરાયણ આ (ભક્તિના) શાસ્ત્રમાં ભક્તિ પર શૃંગાર મુખ્ય નથી એમ સૂચવવા માટે આચાર્યે (બોપદેવ) શૃંગારને પહેલો નથી મુક્યો. " (જુઓ: મુકતારણ અ. ૧૧ શ્લો. ૨ ની દીકા.)

એક બીજી વાત પણ અહીં જ નોંધી લેવી યોગ્ય છે, રસશાસ્ત્રની રીતે તથા એ શાસ્ત્રની પરિભાષામાં ભક્તિનો પણ વિચાર કરવાનું વર્ણ્યુ તેરમાં શાંતકથી શરૂ થયું દેખાય છે, તે પહેલાં શાસ્ત્રાત યદ્ય હોમ તો તેની નોંધ મળતી નથી, પણ બોપદેવના મન્યમાં તથા તેના સમકાલીન મહાનુભાવ પંચના ગ્રન્થોમાં શૃંગારભક્તિ, દાસ્ય ભક્તિ વગેરે રસશાસ્ત્રીય રીતે ભક્તિના બેદો પાડેલા જોવામાં આવે છે પણ બોપદેવે એ ભક્તિની રસશાસ્ત્રીય વિવેચના પદ્ધતિએ ગ્રીણસ્થાન આપ્યું છે. તેમ જોયું વિવેચન પ્રાથમિક છે, કુઠામાં શ્રીધરસ્વામી અને બોપદેવની શૃંગારભક્તિ તરફની દૃષ્ટિ સાથે તથા રસશાસ્ત્રીય વિવેચન પદ્ધતિ સાથે રૂપગોસ્વામીની શૃંગારભક્તિ તરફની દૃષ્ટિને તથા કેવળ રસશાસ્ત્રીય પદ્ધતિ દ્વારા તેજે કહેલાં ભક્તિનાં વિવેચનને સંરખાવતાં ૧૩ માથી સોળમા સતકના ગાળામાં ખોલેલી ભક્તિનાં વિવેચનની દિશા સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. શૃંગાર ભક્તિના ઉપર કહેલા વિશ્લેષનો વધારે વિચાર પાછળ રાખી જે અંગ્રેજીની મદદ વડે ભક્તિ ચાર્ગની એ વિશ્લેષમાં વિવિધાનુવિવિધ વધારે મતિ થતી મઘ તે અંગ્રેજી જોઈ લઈએ.

લક્ષ્મી કે રૂકિમણીને સ્થાને રાધાનો સ્વીકાર—પ્રથ દેવ સાથે તેની પત્નીનું યજ્ઞન કરવાની પ્રથા તો ઘણી જૂની છે. વેદમાં વે-દેવ પત્નીઓનો થોડો ઉલ્લેખ મળે છે, વિષ્ણુ પત્ની રૂપે લક્ષ્મીનો ઉલ્લેખ પણ વેદકાલીન ગણાય, મહાભારત કાળમાં તો એ વ્યાપક છે અને કૌદ લગ્ન-વર્ષ જૂની તો લક્ષ્મીની મૂર્તિઓ પણ.

મને છે. પણ સમાવળી દ્વારા સમાવવાનું પૂર્વજીવનનાં ભક્તીનું સ્થાન ધીનાએ લીધું. એટલે ભક્તીનારાવળ. પેઠે સીતારામનું કૃત્ય પૂર્વજીવનનાં છે જ રીતે કૃત્યનારાવળની પૂર્ણ પ્રતિલિપિ થતાં રક્ષિતજી કૃત્યનું કૃત્ય પૂર્વજીવનનાં છે. પણ એક મહારાષ્ટ્ર સિવાય પણ અન્ય રક્ષિતજીનું રક્ષણ આપી પ્રતિલિપિ નથી. સમાવળી જ અને મળવા મતમાં રિપ્તિ કે કહેવે આથી ભક્તી જ પૂર્વજીવન છે. પરંતુ એવમ્ સત્કર્મનાં તે ભક્તીજીવન વચ્ચે કૃત્ય સાથે રાધાનું નામ જ વિશેષ જોડાવ્યું જોવામાં આવે છે. રાધા વચ્ચે સંપ્રદાયને આપી ઉપર રાખતાં, પણ મોડીવ વૈષ્ણવો તથા પુસ્તિકાઓ વૈષ્ણવો નિત્ય 'રાધા કૃત્ય' 'રાધા કૃત્ય' કહે છે. આ સપ્રિયાર્થિ પરંપરામાં જોઈએ છીએ તો કૃત્ય સાથે રાધાની પૂર્વજીવન પ્રથમ ઉપરેસ તે નિત્યાર્થિય મતમાં દેવા એમ દેખાય છે. પુરાણોમાં કૃત્ય રક્ષિતજી પ્રધાન-વચ્ચે પુરાણેમણી દરિયારમાં, રિપ્તિ પુરાણમાં કે ભાગવતમાં રાધાને ઉદ્ધેય નથી પણ બદલ વેતનમાં અને પદપુસ્તકના તથા રાજ્ય પુરાણના પણ કેટલાક ભાગમાં છે. રિપ્તિ પુરાણમાં જે સ્થાન ભક્તીનું છે તે સ્થાન બદલવેતનમાં રાધાનું છે. બંનેમાં અને પુરાણોનાં વચ્ચે રિપ્તિનારથી ઉતારીને આ મત આપણી કહી છે (જુઓ: એના કૃત્ય રક્ષિતજી પુરાણની ભાગ્યના પ્રકરણ ૧૦)

૧ : આવતા અંકમાં :
સાહિત્યસમ્રાટ કૃત્યાચાર્ય મુનશીની
અદ્ભુતધાનેય વધુ રસિક ભાગ :
અર્ધ રસ્તે

પણ બદલવેતનમાં રાધા આવી કવિઓ આ પ્રત્યક્ષ છે. એના અનેક ભવાનો ભવાના છે. એક ભવાન એવા ભવાન છે કે રાસ લીલા પ્રકરણમાં ભાગવત.

કે એક એવી રિતે કૃત્ય છે કે, મનવારાધિનાં જૂનું મગજનાં દરિયાંનું ॥ (પા ૧૦-૩૦-૨૮) આ આરંભનાં જૂનું જેણે કૃત્ય તે રાધા. એ રીતે આરંભનાં પછી આ વિશેષ સાચ્યસાચ્ય એવીને રાધા નામ મળ્યું અને ધીમે ધીમે ભક્તીને પણ જોવામાં આવે એવું સ્થાન તેણે મેળવ્યું. પણ આ ખુલાસો સંતોષકારક નથી. કારણ કે બદલવેતનમાં પુરાણોનાં સમય ચોક્કસ નથી કરેલાં એ કે કૃત્ય છે પણ જેનાં સમય ચોક્કસ થઈ શકે છે એવા સેખરનાં ભાગ્યોના પ્રકાર દ્વારા ખરેખર કાલનાં રાધા પ્રત્યે પ્રથમ પછેા જુનો જવાબ છે.

નિત્યાર્થ દરિ સાથે રાધાને પૂરે છે એ ઉપર કંઈ જ છે. જરૂરમાં સત્કર્મનાં ઉતારનાં રિતે જરૂરની રાધાભક્તિ પણ પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ સિદ્ધાર્થ કુમારપાલના સમકાલીન વિ. સં. ૧૧૪૫ થી ૧૨૨૬ (ઇ. સ. ૧૦૮૯ થી ૧૧૬૭) માં થયેલાં એટલે જરૂરે પહેલાં. દેવમંદે કાવ્યાનુસારનાં રાધાકૃત્યનાં વિકાસનાં સ્વયં એકાં ઉદ્ભવજી રૂપે ઉતારા છે. એજ દેવમંદે જેના કૃત્ય કવિઓમાંથી કુળંગનામ્મ વચેરે એકાં ઉદ્ભવજી છે. (કાવ્યાનુસાર વિ. સં. આરંભ ૧૩૦૧ પ. ૮૦) તે નિત્યાર્થનાં કે લીલાકૃત્ય પણ રાધા કૃત્યોનાં વિકાસ જરૂરે પેઠે જ આવે છે. આથી જુનાં કાળમાં ઉતરનાં રૂઢનાં કાવ્યાનુસાર ઉપરની નમિયાપ (ઇ. સ. ૧૦૧૮) ની રીત (પ. ૧૨૨)માં નીચેનાં એક ઉતારો છે:—

યો ગાંધીજનવલ્લભઃ સ્તનતટઽવ્યામંગલઽધાસ્પદઃ ।

કિં રાધે મધુસૂદનો નહિ નહિ માળાધિકાગ્રોલકઃ ॥

આ નધિ સાધુ કરતાં જસ પ્રાચીનતર કાશ્મીરના રાજા કદશ (ઇ. સ. ૧૦૬૩ થી ૧૦૮૯) ના સમકાલીન અને ઇ. સ. ૧૦૬૫ માં અન્ય લખનાર : કાશ્મીર કવિ હેમેન્દ્રે પોતાના સ્થાવતાર ચરિતમાં મુખ્ય ચરિત વર્ણવતા ચાર સ્તોકો (સ્તો. ૮૩, ૧૭૦, ૧૭૧ અને ૧૭૬) માં રાધાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. મતનપ કે જયદેવ પ્લેઠાં સો વર્ષ ઉપર મુખ્ય સાથે રાધાનો ઉલ્લેખ કાશ્મીર સુધી પહોંચ્યો હતો. પણ મધ્ય હિંદમાંથી રાધા વિશે એથીયે જૂના કાળના ઉલ્લેખો મળે છે. માગવાના સંગમ ભોજ (ઇ. સ. ૧૦૦૪ થી ૧૦૪૫)ના મરસ્વી કંઠાલક્યમાં રાધામુખ્ય વિષયક ચારેક સ્તોકો મળે છે. અને ભોજના પૂર્વજ માગવાના રાજા મુંજની સહાન્યા કવિ ધર્મજયના કદશ (પરિશ્લેષ ૪થા)માં ત્રીયેતો સ્તોક છે—

નિર્મળેન મયામ્મસિ સ્મરમરાદાલો સમાલિક્ષિતા

કેનાલિકમિદં તથાપ કવિતં રાધે મુધા તામ્યસિ ।

સ્ત્યુત્સ્વપ્નપરંપરાતુ શયને દુસ્ત્રા ઘ્વઃ શાક્ષિણઃ

સખ્યાજં શિયિલીકૃતઃ કમલયા કળઠઘઘઃ પાતુ ધઃ ॥

અને મુંજના પોતાના વિ. સં. ૧૦૩૧ ના તામપત્રના મંથાચરણમાં :

યત્તસ્ત્રીયઘ્નૈસ્તુના ન સુચિતં યદ્વાર્જિતં વારિયે

પારાયત્ર નિજેન નામિસ્રસીપદોન શાન્તિ ગતમ્ ।

યક્ષોપાદિકનાસદસમપુરઽવાસૈર્ન વાખ્યાસિતં

તદ્રાધાવિરઙ્ગાતુરં મુરરિપોર્ધેલ દ્રપુઃ પાતુષઃ ॥

(પ્રા. ભે. મા. પ્ર. ભાગ નં. ૧)

આ રીતે દશમા શતકમાં, અને રાજતરંગિણી પ્રમાણે કાશ્મીરના રાજા અવન્તીવર્મન

(ઇ. સ. ૮૫૬ થી ૮૮૩)ના સમકાલીન આનંદવર્ધનાચાર્યે 'શ્વન્યાલોકમાં' રાધાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે એ પણ મણિએ તો નવમી શતકમાં પણ લક્ષ્મીની સ્પર્ધા કરતી રાધાનો ઉલ્લેખ મળે છે. વળા આ ઉલ્લેખો સાંપ્રત્યિક કે ધાર્મિક સાહિત્યમાંથી નથી. એટલે હેમચન્દ્ર, હેમેન્દ્ર, ધર્મજય, આનંદવર્ધનાચાર્ય વગેરે લેખકોએ પોતાના કાળમાં પ્રચલિત માન્યતા નોંધી છે, અથવા પ્રચલિત મુશાપિતો ઉતાર્યો છે. આ માન્યતા કોણે પ્રચારી ? ઉપર નમુના ઉતાર્યો છે તેમાં સુસાપિતો કોણે રચ્યો ? આ નવમો દશમા શતકનાન્તરવદેન મિશ્વમંગળના સંસ્કારપૂર્વકે પણ 'રાધાકૃષ્ણની' જે વાત કરે છે તે એમની ઉત્પત્ત કરેલી નથી. વળી શ્રી દે. રા. ભાગ્યરકરે નવમા શતકથીયે જૂના કાળના રાધાસંજ્ઞાથી બે ઉલ્લેખો સોધી-કાઢ્યા છે અને એ બેએ તેઓ પાંચમા શતકના મળે છે. તેમણે એક પંચતંત્ર (તંત્ર ૪ થામ પૃ. ૪૬) માં મળે છે. જેમાં એક 'પણુ' કર એક રાજકુંવરી સાથે પ્રેમમાં પડતા તેણ મિત્ર મુતારે જતાવી આવેલા ચમત્કારિક ગણ ઉપર બેસી ઉઠીને એક રાત્રે પોતાની પ્રિય સંજ્ઞકુંવરી પાસે પોતી નામ છે અને વામુદેવના વેપમાં મથેલો એ વણુકર રાજકુંવરીને કહે છે કે "તું રાધા નામથી 'ગોપ' કુળમાં જન્મેલી મારી આ છે." —

પણ કરી એજ મમનના હાવના માથા સખાઈની નામના પ્રાણ સંપ્રદર્શનીએની માથા મને છે:—

‘મુદમાદપણ મં કળદ મોરકં દાદિઆપ અવગંતો ।

વતાણ વાલુચીલં અજાણ વિગોરકં દરમિ ॥

“ દે જુજુ, જ્યારે તમે મળેલા માથાથી સખાઈ મોઢા ઉપર ઊંચેની રમને તમારી પાછી ઉઘાડે છે, ત્યારે બીજા જોખીએના કપડું હરણ કરે છે. ” (૧-૮૬) પોતીસત્ત્વ નામથી આ મથા ઊતારી છે.

પંચનંત્રો તથા મથા સખાઈની ઉચેલ એતિહાસિક કથિએ મળે છે. ઉપરોક્ત છે. રાધા નામની નદિ પણ મોઢા પ્રકારની રાધાજુજુ પૂજા ઇ. સ. પાંચમા સદીમાં પ્રચલિત હતી એમ એ ઉલ્લેખો મુલ્ય છે. તે પછી લગભગ ચારસો વર્ષ સુધી રાધાનો ઉચેલ સામાન્ય સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મળતો નથી. નવમા સદીના આરંભ જેવા જુજુ-વેમાં પણ રાધાનો ઉચેલ નથી, એ ઉપરથી મને એમ લાગે છે કે જુજુ સાથે રાધાનો યોગ પદ્મોદ્ભવો આરંભોમાં કે દિંદુલનિય નીચલા ઘરમાં થયો હોયો જોઈએ. ઉપરનો પ્રાણ ઉચેલ પણ એ તરીકે રીઝ આવે છે. વળી માથા સખાઈની માથા-એનો મળેલો જાગ જાગ રાતજોના મળમાં જાગ રહેવા રચાયે છે, અને એ દેલ ઉપર તથા નાસિકથી છે. મીઠાવાદ સુધીના પંદર ઉપર ઇ. સ. બીજા બીજા સદીમાં આબીર નામની દેર ઉડેરાની કહાની લાવતું રાજ્ય હતું એમ આબીર વિરસતા પુષ્પ રાજ્ય કાવ્યરસનેતા શુદ્ધ (મીઠાવાદ)માંથી લેખ મળે છે અને એજાન લેખ નાસિકની પ્રકાશોમાંથી પણ મળે છે, એથી સિદ્ધ થાય છે. વળમાં જે મોરણીઆઓમાં બીજુજુ ઉલ્લા દોવાનું દરિયાદારિ વળે છે, તે આ આબીર મોઢા જ અને બીજુજુના આકરણિયો મળેલો વિદ્યાજ આ આબીર નામમાં જ થયો છે, એમ સ્વ. ડા. રામજુજુ બાંદારકર કહે છે. એ આબીર નામમાં પ્રચલિત જુજુ ચરિત્રની વાતોને દરિયાદારિ કથાએ સંસ્કારી લીધી. પણ રાધા નામની જુજુને આબીર પત્ની કે પ્રિયા દોવાળી વાત દરિયાદારિ રચના પછી એ મોઢામાં આવી દોષ કે મળે તેમ દોષ પણ એ વાતનો દરિયાદારિ જુજુ ચરિત્રમાં સંપ્રદ નથી થયો પણ એ આબીર જેવી નીચલા ઘરની લનોની મોઢા કથાઓમાં જે રાધાજુજુ સંબંધી વાતો માલની હતો તેની આકષ નોંધ રીઝ મથા સખાઈમાં અને પંચનંત્રમાં જળવાઈ રહી. ધોમે ધોમે આ નીચલા ઘરમાં જુજુ સાથે રાધાના યોગની વાતો વાળું મોઢા સાહિત્ય વધતું મળે દોવાનું જોઈએ પણ એમાંનું કંઈ જળવાઈ નથી. હેઠ નવમા દસમા સદીના સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મોઢા સાહિત્યમાંની આ વસ્તુને ઉપાડી લીધી. પણ એ બાંધો મળેલો વર્ગના પણ મોઢા સુમારિતો જ જળવાઈ છે, પણ જે જળવાઈ છે તે ઉપરથી એ પ્રકારનું મળું સાહિત્ય ઉદ્ભવ થયું હશે એમ જણાય છે. પછી નિર્માઈ અને કલકેરત પુરાણ પોતપોતાની રીતે રાધા પૂજાને જે નવી જ પ્રતિષ્ઠા આપી, તે આજ સુધી અવિચલ રહી છે. દુઃશમાં રાધાજુજુની પૂજાના પ્રવાહનું મળ મોઢા અને મોઢાવિનામાં છે.

(અપૂર્ણ)

ઉપડેલ

સમચંદ્ર કાગોદર શુકલ

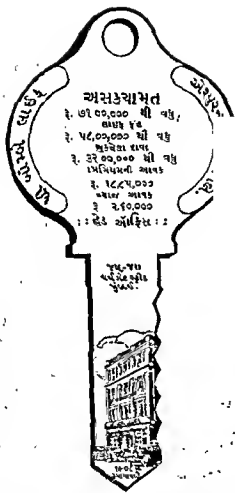
[ફ્રેન્ચ લેખક ફ્રાન્કોઇઝ કોપ્પીની 'The Substantivo' નામની નવલિકાનો આ અનુવાદ છે. ગરીબ અને નીચલા ઘરનાં મનુષ્યોનો કોપી કરી હતો. ૧૮૪૨ માં જન્મી સાંપું છતાં ધમાલ વિનાનું છવન છપી ૧૯૦૮ માં એ મૃત્યુ પામ્યો. એનાં કાવ્યોમાં લાગણી અને સરળતા દૃષ્ટિગ્રાહ્ય થાય છે. પરંતુ એનાં નવલ, નાટક અને ખાસ કરીને નવલિકા એના સાહિત્ય સર્જનનાં મુખ્ય અંગ છે. એનાર મેચ્યુરતા અત પ્રમાણે એની નવલિકાઓમાં 'પોતાનું' વિશિષ્ટ તત્વ છે. એમાં સમજાવ, કાવ્યશક્તિ, અને પોષણ અને ડોઝેટ જેવી દરેક પદ્ય કરવાની શક્તિ છે. સંલેખવશાત રખડેલ બનેલા અને કાવ્ય ને સમજાવે તેવજાની ગણિલા છવ ફ્રેન્કોઇઝનાં મનુષ્યનાં હૃદય તરફ છે. અને બાલ દૃષ્ટિ દ્વારા જોઈ શકાતા છવ મિત્ર મદિ બમિદાન બની જન્મકેદ આનંદથી ભોગવે છે. સમજાવથી એ માનવતા સમજ કોપી આ વાર્તામાં એના અરેખા ચિતાર આપે છે. Ten Thales by François Coppéeમાં આ વાર્તા છે]

૨

રખડેલ તરીકે એ પહેલી વખત પકામો ત્યારે એ ભાગ્યે જ દસ વર્ષનો હતો.

આમાથીસ આગળ આ પ્રમાણે એ બોલ્યો: 'મારું નામ છવ ફ્રેન્કોઇઝ લેરંડ' છે. ખેસ દલા બેરીલીમાં ફાનસો આમળ શીડલ વગાડીને ગામ છે એ માણસ સાથે હું જ મહીના હતો. એની સાથે હું રેક શાંતિ અને પછી બોલતો 'અંદિ' જ્યાં નવાં ગામનો, ગવાય છે; દસ સેન્ડીંગ, બેસ', દરદમેસ એ દીવ્યતા અને મને મારતો. એ શાંતિ તેથી જ પોલીસે મને પકડ્યો. એ પહેલાં હું ખસ વેચનારના સાથમાં હતો. મારી મા. પોલીસ હતી. એડેલે એનું નામ. એક વખત પોન્ડપારેના બેમિતળીયા પર એક માણસ જોડે એ રહેતો. એ સારી કામગીરી હતી અને મને ચલાતી. કોઈના 'વેષદરો' વધારે કપડાં વાપરે છે અને એ એના ધરાક હતા તેથી એ દેસા કમાતી. સ્વિવારે, નાચમાં જવા માટે મને વહેલો પગારીમાં સુવાડી દેતો. બીજા દિવસોએ લેસ ફેરીસ મને મોકલતો અને ત્યાં હું વાંચતો રીખ્યો. આમારી શેરીમાં ચક્કર મારવા આવતો. પોલીસવાળો, એની જોડે વાત કરવા દરેક જ આમારી ખારી, આમળ ઉભો રહેતો. એ દેખાવડો હતો અને એને કિમીયામાંથી આંદ મળેલો હતો. એ પરણ્યાં અને પછી બહુ બગડ્યું. એને હું ન જમ્યો. અને સારી વિરહ માને ઉઠકરી. દરેક જથ્થું મને મારતું, અને તેથી પરમાંથી છડકણ હું ખેસ ક્લીવીમાં આપ્યા દહાડાઓ પસાર કરતો. ત્યાં હું ઉકાઉગીરી રીખ્યો. મારા નવા બાપે નોકરી શુભાતી અને માએ કામ બોયું. પોતણે અથો' એ બહાર પોવા જતી. વરાળથી એને ઉધરસ થઈ... લેમ્બોઇઝરમાં એ મરી ગઈ. એ બહુ માણસ હતી. અને ત્યારથી - ઘસ વેચનાર અને શીડલ વગાડનાર જોડે રેક છું. તમે મને જેલમાં મોકલવાનો ઇરાદો રાખો છે ?"

માણસની માફક સ્પષ્ટતાથી, વહતાથી એણે જ્ઞાન કહ્યું. છુટ નેડેલો હ'ઓ, એ નાનો શીધરેદાલ નંધણીવાતો હતો. વિચિત્ર પીળા વાળનાં શુધ્ધમાં એનું કપાળ દંકાઇ ગયું હતું.

જિ
વ
ગી
ના
વી
મા
ની

એજન્સી અને પેલિસીની વિગત માટે લખો—

:: પ્રાંત્ય સેક્રેટરી ::	:: ધિનેશ્વર ::	:: પ્રાંત્ય સેક્રેટરી ::
:: વસંત ભાગર ::	:: કે. એલીસ ::	:: મોર્ગી શા ::
:: બાવનગર ::	:: મુન્શી ::	:: અમદાવાદ ::

દીપોત્સવીએ બહાર પડશે.

ભિર્મિ-કાવ્યાંક

*ભિર્મિના કાવ્યાંકને હવે જાહેરાતની જરૂર રહી નથી. જૂજસાતભરના કવિતા પિયામુઓની રસવૃત્તિનું જોણે હંમેશાં પ્રતિનિધિત્વ સાચવ્યું છે.

*આ વરસનો કાવ્યાંક આગલા કાવ્યાંકથી જુદો પડશે. આમાં લાંબા જ કાવ્યો લેવાનું નક્કી થયું છે. જૂજસાતનાં સામયિકોમાં આ પ્રયાસ પહેલીવાર જ થાય છે. *કાવ્યાંકના કેટલાક લેખકો

૧૨. બ. કેશવલાલ પુલ, પ્રો. બલવંતરામ શેઠ, કવિશ્રી ભલિતણ,
શ્રી. મનસુખલાલ ઝવેરી, શ્રી. સુદરણ ખેડાઈ, શ્રી. ઉમાશંકર જોષી,
શ્રી. પ્રમુલાલ. ગાંધી, શ્રી. પૂજવલાલ મને ખીખ
કેટલાક અપૂર્ણ લેખકોનાં કાવ્યો પણ આવશે.

*આ સંગ્રહ હાથપગો રહી શકે માટે એનું કદ (Demy Octavo) આજુ બહાર પડેલા કાવ્યસંગ્રહો જેવડું જ) રાખવામાં આવ્યું છે.

કતમે ભિર્મિના આહક ન હોતો આ કાવ્યાંક ખાતર પણ જરૂર આહક થઈ જાયો.
છૂટક નકલની કિંમત રૂ. બે : : : આહકોને આજુ લવાજમે

ખૂબ જ વખણાવેલા આ પુસ્તકો વિના તમારી લાયબ્રેરી
અધૂરી જ ગણાશે. માટે એક એક પ્રત વસતી લ્યો.

પદ્ધતિ	રમરાનમાં	કુદમાલા	આખનાં પોયણાં
બજારીયાં કરે બ્યાસફત	મનલાલ ગોપીકૃત	અનુવાલક	કરસનદાસ માણેકૃત
દ્વંદ્વી પોતોને	એક ચિંતન પ્રધાન	બજારીયાં કરે બ્યાસફત	એક અનોખી સાત પાંદડું
સંગ્રહ	જદ કાવ્ય	એક કવિ નાટિકા	ખંડ કાવ્ય
કિંમત રૂ. બે.	કિં. આના છ.	કિં. આના બાર.	કિં. આના ચાર.

ભિર્મિના આહકોને વીસ ટકા વળતર

ભિર્મિ કાર્યાલય : : : : : કન્સોલ્ડેશન, કરાંચી

મધ્યે એને અપનાવ્યો નહિ. રિફોર્મ સ્કૂલમાં એને એમણે મોકલ્યો.

૧૬ હોંશિયાર નહિ એવો, અને હાથની આવડત વિતાવેો હોવાથી નેતરની પુરથીઓ સમી કરવાના ધંધા શિવાય બીજા કશું એ શીખી શક્યો નહિ. તેમ છતાં એ કલામયો હતો. અને સ્વભાવે શાંત હતો. દુર્મુખની શાગાની અસરથી એ વધારે પડતો દુઃખિત થયો. હોય એમ દેખાતું નહોતું. સત્તરમા વર્ષે અચાંચે ફરીથી પેરિસના રસ્તા પર એને છુટો મુકવામાં આવ્યો ત્યારે કમલાએ ત્યાં એને એના જોલમોબાલીઓ મળ્યા. બધા બધા બદલાઈને એમનો દલકો થયો અલ્પવયસ્ક સ્વરૂપના ઉંદર પકડવાનું કૃતરને ચિખવા : એપેરાના રસ્તા પર નાચતી રાતે ખૂટ પેલિસ શના ને શીખાડે કમરનજાને કુકનોના મળેા ઉંચડી ફેંકી દેતા-અથવા બપેરે તરાણ પરથી માઝમાં મારતા. કંઈક અંશે આ બધા ધંધા એ શીખ્યો. ઉદારક શાગામાંથી બહાર આવ્યા પછી કસેક મહિને એક નાનીચી ચોરી કરવા માટે એ ફરીથી પકડાયો-દુકાનની બારીમાંથી જૂના જોડાની જોડ તરફવા માટે. પરિણામ : સેન્ટ પીટેરની જોડમાં એક વર્ષ રાજદારી પેદા-
મોના નોકર તરીકે એ કામ કરેા.

પેદાશોના આ સમય સાથે એ અભ્યાસ થઈ ગયો. એ બધા અતિશય સુખ, શોખાક વિશે

જેઘમાં અને સેન્ટ પીટેરમાં લખી ગયો હતો. ચિત્રોમાં દ્વારિયોથી બરેથી વિશાલે વાળી મોટી બેઠી હતી અને એની બાજીમાંજો બપેરો મિથાસ, અને કુમરોવાળું આખું પેરિસ દેખી શકાતું હતું. આથે ફરતી પવંતમાળા, ફૂરી અને અરપથ,- આકાશ અક્રમક દેખાતી હતી. વિશાલે પર ચોપડીઓથી બરેથી અભરાકઓ હતી અને તથવારનાકાકા એરકા જેવો જુલો કાઢ દેતો. તુલેલ જુરખાઓ, કાટ ચરેલી જુડી તલવારો, અખતરો, અને શણ ખરતાં હાથ મોળાં હતાં. રાખલીનિજો ત્યાં એગા જામતા- હરકમેળના મુપ અને ત્રણ સાથે ફેડ, ચીક અને દર છત દેગોડક, બહાર વધે લાવતો તે એ કાપડાંના જામણમાં લેવાની કસો પચે થતા. અને જામણ વખતે ' કારેએલ ' અને ' મા ક્રસ ' પુર જોમમાં સો સાથે જાતા. જોડ નવો સજ્જ કામલ કરવામાં આવે તો એ પડવાં ને બારેખમ જનાકો દેખાવ કરતા અને એક સંજ્જલ તરીકે તેનું સ્વાગત કરતા. પરંતુ બીજા જ સવારે માયાળુ પરિમયથી એની જોડે વર્તતા અને એક ઉપનામથી બોલાવતા. મોટા કન્દોનો ત્યાં ઉપયોગ થતોઃ મંકા, જામણદારી અને છત દેગોડકને ન સમજાય એવા રાખકપ્રયોગો પણ ત્યાં વપરાતા. કામજા તરીકે દરેકજા મજગ લવાવતા પેલ જવાનક નાના વામનજને એજે કમાવથી એક વખત કહેતા સામજ્યોઃ " જમ થઈ ગયું. આ પ્રમાણે કેમિનટ બનશે. રેવમન જેગવળી ખાતા માટેઃ મારકાક સુદમંડી અને ખરેખખાક માટે ફ. "

૧૫૧ પુરો થઈ પુટની પેરિસની આકાશ પાછું એજે રખડા માંડ્યું. ફેરીદે

છેડે ઉઘડતાં પતંગીયાં પર ફૂર જાળજોની નજર રહે છે તેમ ફરથી પોલિસ એના પર આંખ રાખતી. કાયદો ફેટલાંક નિરૂપાર અતે બીકણુ માણસોને એક કરતો હોય એમ પકડી અને છોડી દે છે તેમણે એ થયો. તળાવમાંથી રમે માછલી મોઢી થઈ બંધ એ બધે પેસા વિચિત્ર માછીમાર જગમાં આવેલી માછલી તળાવમાં પાછી નાખી દે છે તેવું કંઈક, રફ ગેસસેમના બેઠી દેવતોમાં એને લગતાં ઘાડીના ખાસ ખંડલ દતાં, એના જેવા નાના માણસને આટલું બધું માન છે એને તો એને જરા પણ ખ્યાલ નહોતો, પુઠાના જુરા કાચ પર ગોળ આસરમાં એનું નામ લખેલું હતું અને નોંધ અને રિપોર્ટના કાળજીપૂર્વક વિભાગ પાડી અનુક્રમે એનાં સંબોધન દતાં : 'નામ, લેટક', 'દેડી લેટક', 'અન્નાજોર લેટક'.

એ જે વર્ષ જેપ્રખદાર રહ્યો. ગમે ત્યાં જમતો, રાતની વીસીઓમાં કે કોઈક વખત સુવાની લાડીઓમાં સુઈ રહેતો. આડ નજીકના મોઢા રસ્તા પર એના સાથીઓ સાથે અંત વિનાની પૈસા નાખવની રમત રમતો. માયાના પોંછલા ભાગમાં રહેતી સીકરી ટોપી, સાદીના નેડા અને નાની સફેદ કંઈ એ પહેરતો. પાંચ સુ હાથમાં આવે તો વાગ કપાવતો. મોન્ટાગનેસમાં કોન્સ્ટન્ટને ત્યાં નાચતો. બંદલવા ખપમાં આવે એવો કાલનો શુભામ કે પુલ્કીનો એકો 'બોખીના'ના દરવાજે આર સુમાં વેચવા જે સુમાં ખરીદતો. કોઈક વખત ગાડીનો દરવાજો, ઉઘાડી આપતો તો કોઈક વખત ઘોડાખજારમાં મોઢા દોરી જતો. દરકા ધંધામાંના ઘણામાં એની ટીકરી લાગેલી. કૌનિક તરીકે માણસ ને માનભર્યા વાતાવરણમાં. રહે છે તેની હારકરી તાલીમથી એ સુખથી પણ હોત. રસ્તા પર ઉંમતા દારૂડીઆ પાસેથી ચોરી કરવા માટે પકડાયલા ફેટલાંક સુવાન રખડેતો સાથે એ જગમાં ફસાયો, અને એમાં પરાક્રમેમાં એનો હાથ નથી એમ એણે બારપૂર્વક જણાવ્યું. કદાચ એણે સત્ય પણ જણાવ્યું હોય, છતાં પુરાવાને બદલે એનાં પૂર્વકાર્યો ખ્યાનમાં લેવાયાં, અને ત્રણ વર્ષની સજા માટે એને પોલીસ મોકલવામાં આવ્યો. એણે ત્યાં બાજોશ માટે ખરજબડાં રમકડાં બનાવ્યાં, છાતી પર ચિત્રો અંકાવ્યાં, ચોરની બોલી શીખ્યો અને ફોતદારી કાયદો જાણ્યો. ફરી નવેસરથી જુટો થયો અને ફરીથી પેરિસની અધમ દુનિયામાં કુખ્યોઃ પણ આ મુક્તિ દેડી હતીઃ દારૂજ કે જ મહિવાને અંતે એ પાછો રાતની છુટમાં સુપાયો, અને એ અન્ડો થર ફેડવા અને ચડવાથી વિરોધ બંધકર બન્યો, અને એમાં એતો હોય તો અગમ્ય દતો. અડધો ફસાયેલો અને અડધો હાથ ખડો. પણ મુખપેલે એની સામેલગીરી દેખીતી હતી અને એને પાંચ વર્ષની સજાત મળુરી સાથે સજા થઈ. આ માદસમાં એને કુખ માન એટલું હતું કે ઉકરકા પર મળી આવેલા અને એણે સુધારેલા ગૂતા કતરાથી એને જુરા પડવું પડ્યું. કુતરો એના પર આપા રાખતો દતો.

દીનન, ત્યાંના સાંકળ અને મોજા, બંદરમાંનું કામ, સાદીના ફેટકા, ઉઘાડા પત્ર પર લાકડાનાં નેડા. દરકાગમ્ય વખતનું કાચ, વસાણાનું 'સુપ', તમોડના પેસા નદિ, અને ફેરીઓનાં બૂધથી ઉભરાતી જગ્યામાંની ત્રાસતાલક ઉંધઃ પીકતા પાંચ ઉનાળાં, અને જૂમધ્ય સમુદ્રના પવનથી દંડા પાંચ શિવાગર એણે એ અનુભવમાં કાઢ્યા. ત્યાંથી મૂઠ બનીને એ નીકળ્યો અને દેખરેખ નીચે એને 'વરન' મોકલ્યો. ત્યાં નદી પર ચોરો વખત એણે કામ કર્યું. થઈ. એ દારૂથી ગમે તો ઉખડેલ, દેખ

વહાણના નરકમાં કામ કરતાં જે મરી જતો નથી તે મજબૂત અને સખળ બનીને આવે છે, અને ત્યાં તો હું પીઠ પર વજન લઈ દોરડાં પર ચઢતાં રીપ્પો. અદિ બધે પાંચત્રમ ચાલે છે, અને કઠીઆને મજબૂતની જરૂર છે. દિવસના ત્રણ ફેંક ! એટલું તો હું કમાયો જ નથી, બસ હું ભૂલ્યાં જઈ, એટલી જ મારે જરૂર છે. ”

એનો હિંમતભર્યો નિર્ણય એણે અમલમાં મુક્યો: એણે વફાદારીપત્ર પાળ્યો અને ત્રણ મહિના પછી તો એ જૂદો જ માણસ બની ગયો. જેના માટે એ કામ કરતો તે શોર એને સારો કારીગર ગણ્યો. નીચે ઉભેલા માણસ પાસેથી તગાઈ લઈ માથા ઉપર ઉભા રહેલા માણસને આપવા અચિરત પીઠ નમાવીને ‘અને’ ઉંચી કરી તપતા સૂર્યમાં અને ધૂળમાં એ આંખે દિવસ પાલખ પર કામ કરી એ વીરીમાં મુખ જમવા જતો, સાવ ચોકો, દુઃખતા જન, સહુચ્છુતા હાથ, પાટર-ચી હરેલાં કોનાં પોપચાં, એવી સ્થિતિમાં એ તે વળતે હોય તેમ છતાં એને આત્મસંતોષ રહેતો કે કમાલની માંમાં પ્રામાણિકતાથી કમાવવા પૈસા એની પાસે છે. ‘ભય વિના એ બહાર તીકળતો, કારણ કે સફેદ આવરણમાં એને કોઈ પીઠાની ચક્ર’ નહિ; અને એને માણસ પણ પડેલું કે ચાકવાપાકવા કામદાર પર પોલિસવાળાની રાંકાભરી નજર એટલી પડે છે, એ સારું અને મંજીર બન્યો હતો. ચાકના પરિણામરૂપ ભરનિશા એને આવતી. એ સ્વતંત્ર હતો !

અને આખરે-એહ, એનો સંપૂર્ણ ગદલો !-એને મિત્ર મળ્યો !

સેવીનીયન નામનો એના જેવો જ એ મજૂર હતો. લાલ હોઠવાળો એ બેકુત ખભા પર લાકડી નાખી, એને છેડે કામગીરી લટકાવી પેરિસ આવેલો. ફાર્મી દુકાનથી એ દર નાસતો અને દર રવિવારે પ્રાર્થના માટે ફેબ્રુઆરીમાં જતો, એની પવિત્રતા, સાવ દિલી, પ્રામાણિકતા અને જે જ્યું લાંબા વખતથી પોતે ગુમાવ્યું હતું તે માટે છન ફેબ્રુઆરી એને ચઢતો. ઉંડી અને અપાર એવી એ લાગણીએ પિતા જેટલી ફેબ્રુઆરી અને મમતાથી એનામાં પરિવર્તન આવ્યું. નિર્જન અને ખાલિમાની સ્વભાવના સેવીનીયને ઘરપીઠા પ્રત્યે પોતા જેટલો જ ચિકાર દર્શાવનાર સાથી મેળવતાં સંતોષ માની, ચાલતું હતું જેમ ચાલવા લીધું. ઠીક સમયસવાળા રહેણાંમાં બંને મિત્રો મેળા રહેલા હતા, પણ એમની આવક ટુંકી હતી. એથી એમના બેંગો તુલ્ય એવારએટલે એવામાં રહેવા લાવવાની ફરજ પડી, એ મુશ્કેલી અને લોભી હતો, અને એના નછવા પગારમાંથી થોડુંક બચાવીને એના વતનમાં થોડી જગ્યા ખરીદી હતી. દમેસ છન ફેબ્રુઆરી અને સેવીનીયન સાથે જ રહેતા. રજાને દિવસે પેરિસની આલુબાલુમાં એ સાથે લાંબે ફરજ જતા અને બહારની વીંછીમાં લગામડપ નીચે જમતા. એ વીંછીઓમાં પ્રવાસી ખાણમાં ઘણા બીલાડોના ટોપ હોય છે અને ‘નેપકિન’ પર નિંદાંપ ચિત્રો હોય છે. શહેરમાં જન્મેલા અજળવા હોય છે તે જ્યું જાન એ ચિત્ર પાસેથી છન ફેબ્રુઆરી લીધું. વસ, પુલ અને છાંડાં નામ રીપ્પો : કાપણીની સિન્ન અતુએને વેતપાલમાં ગામડાના છારની અનેક ચિત્રો આપણતાથી એણે સાંભળ્યા: શરમાં વાવેતર, શિયાળાની મર, સાફસુરી, કાપણીવખતના લખ ઉત્સવો અને પ્રક્ષકતુના દિવસો: પાણીશીરમાં પાસે પાણીચકીના અવાજ, જમીન એડે અવગતું મસજવાતું સાધન, પાણી પીવા જતા ચક્રોમાં અથ, અને સવારના કુમસમાં સિંકાર બેલવાનું: અને બધા કરતાં વ વિશેષ

હું, નકામે હતો અને તારા માટે મને સાલ્યા કર્યું હતું. આજ તને- બચાવવામાં હું ખુલ્લો પડું છું, એ બરાબર છે. રહીશ નહિ, અને આજ મને મોટ, કારણ કે પગથિયા પર ભારે પગલાં પડતાં હું સાંભળું છું. પોલિસ સાથે એ આવતા હાથે છે, અને એ લોક આગળ આપણે એકમેકને વધારે ખીંચાનીએ છીએ એવા દેખાવ નહિ કરવો જોઈએ. ”

અપથી એણે સેવીનીયનને જાતીસરસો દાખો, અને પછી દૂર પાસેયો. એવામાં બારણું ખુલ્લું રાંધે કરવામાં આવ્યું હતું.

પોલિસ લખને આવેલા એ ઘરમાલોક અને એવરમેન્ટ હતા. ઉત્તરવાની જગ્યા તરફ જીન ફ્રેન્કોઇઝ આગળ ધાસો, હાથ ફરીએ માટે એના હાથ ધર્મ અને હસતા બોલ્યો “ આગળ ચા, બદમાશ ! ”

સાવ ઉપદેશ મણાઈ જન્મકેદની સાજમાં આજ એ દેખવા છે.

કાવ્યની મૂર્તિ

: જડ-સચ્ચાં :

“કીમલો” છે રચીને મનપટલને વિંધતી કદમનાનાં,
કાંચો. કેવા બદાવ્યાં જૂતલ પર રહી-ઓદ લોકોત્તરોનાં ?
ને સાધી ત્યાં ઉમંગી ધણુય હસત શી,

આત્મા લંગી સખી-ને મધુર બજત-શી, પ્રાણુચોત્તરો લગતી,
ત્યાં ચ-તારી વહતી

સંજગ કવનની માર છેડે મલતી:
હંમે એ કદમનાઓ શણમહી ચિરમી અંતરોચિં ‘શમી શું’ ? ”

જગતજન વહે,
શી રીતે હું ગ્રિપા, એ ! અગ્રુધ મનુજની ભીતરે એ ઉતાર ?

“મારી આ જીંદગીનું અણટ બજલબુલ,
અમિત રસજલુ કાવ્ય હું મૂર્તિમંત,

તેથી આ આત્મને હું અજીવ સખતી,
નીરસ કવનથી ભણીબૂલી ઉગાર.”

એક લાલકારક વીંમો
ઉતરાવવાથી તે
ચાળીસ વર્ષ પછી
તમારી ઘડપણની લાકડી થઇ પડશે.

હાલમાં

ઃ ૮૬ • મોખે મ્યુચઅલ તરફથી
ઉતારવામાં આવેલો વીંમો
નકમો જશે નહીં તેની
પાછળ વધુ પૈસા ખર્ચવા
પડતા નથી; ફક્ત મહત્તિ
રિવસે "પ્રિમીઅમ" કામલ
થોડાક ફીબા કરવા કરવા
પડે છે.

ફેબ્રુરી મહત્તિ મુજબ "દોઝ
લાઈફ" અને "એન્ડાઈવર્સ"
પર અનુક્રમે રૂ. ૨૧ અને
રૂ. ૨૧ જેટલા મોનસો
બહેર થવાં દતા.

અમારા પ્રતિનિધિને પુલ-
પસ ૧૨૧ અમારી
વેબસાઇટ મોનસોએની
માટેની મેનરલ એ તેમ
નહીં જાની કો તે અમારા
પ્રસિદ્ધિપત્રી એક નકમ
માટે કમો ને અને
પુત્રી-વી કાચે તરત તમારો
કમ્પાને જાના કી રાખ.

આજે તે હજુ તમારી હાથમાં થાય છે.
હજુ તે તમે, રકુમનો દરવાજો બીંતાવી,
જરૂરની હવનના મંડપમાં નખનો પ્રવેશ
કર્ષો છે. તમને કાંઈ વાતની ચિંતા નથી
કરવું કે તમને એકદે કાચે જ ખર્ચ
કરવો નથી તથા તમને મદદ કરવાવાળાં
હવનાં ભગવાં ઉમેતાં છે, આવા કંનેગા-
માં તમે એક રસાર્થી હવન માંજા છે.
તમારું પર આધાર કંબળાશોના કારિબને
વિચાર કરતા નથી.

અમારથી ચાલીસ વર્ષ બાદ, હવનમાં
ઓગ્ર અકસ્મિત રંગો જોવામાં આવશે.
અર્થપાત્રી હવનો કુચ સગલ થઇ
પડશે. પરમા પાત્રી તથા રકુલમાં
અર્થાએ નીચાવરનો ખર્ચ, ટીકાઓને
આવડ પાડવા તથા ટીકાઓને રીત
આવડા માટેનો ખર્ચ ભૂકાવવા માટે સારી
જેવી રાખની પડેલી જરૂર પડશે.

અમારા મોઝ દાડણે, તમને મોઝ રામ પુરી
પાડવનુ શમ મોઝને મ્યુચઅલને કમોસે છેવો.
વીમતર માટે સેફ્ટરીન અરલ કરે.

ધી બોમ્બે મ્યુચઅલ લાઈફ
એસ્યોરન્સ સોસાયટી લી૦

બોમ્બે મ્યુચઅલ બીલ્ડિંગ, ડેપ, મુંબઈ.

શ્રી. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈની

નવી વાર્તા

સિતિજ

કૌમુદી માસિકના ઑગસ્ટ અંકથી શરૂ થાય

વિપરાંત

ધૂમકેતુ

મેઘાળી

ઉમાચંદર

રમણ વદીલ

દુર્ગેશ શુક્લ

કીકુભાઈ દેસાઈ વગેરેનાં વાર્તા-નાટકો

અને

કવિશ્રી નંદાલાલ, પ્રો. ઠાકોર જેવાના વિદ્યાપૂર્ણ લેખો,

મુન્દરમ, ઉમાચંદર, પાંદરાયણ, બેટાઈ જેવા કવિઓનાં

કાવ્યો, શુપ્તાની નોંધપોથી, વિજ્ઞાન અને હુન્નરના લેખો

હવે પછીના અંકોમાં આવી વિવિધ સત્તિક સામગ્રી હશે જ.

તમારા પુસ્તકાલયમાં મંગાવવું ભૂલશો નહિ

જાન્યુઆરીથી ડિસેમ્બર વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫

જુલાઈથી ડિસેમ્બરના રૂ. ૩

ડિસેમ્બર આખર સુધીનું જ લવાજમ લેવાય છે.

કૌમુદી કાર્યાલય : રાવપુરા : વડોદરા

ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ

-મણિશંકર ભટ્ટ-

શંકરમસાલ રાવજી

(ત્રણ અંગના પૃષ્ઠ પર થી ચાલુ)

૬

સપ્તરામણી માંડી પોતાના કવનકાશના અને તે પછીના કાલના કલાપી નાનાલાલ વગેરેની કાવ્યપરીક્ષા ૧૯૦૫ ની પ્રથમ ગ્રંથાવલી સાહિત્ય પરિષદના સત્રમાં હતો 'આપણું' દળન કાવ્યસાહિત્ય ' એ નામે કરી હતી. તેમાં અખંડ કવિજીવનને પૂર્ણરો કવિતામાં પ્રગટ કરનાર કવિજીવનના પ્રધાન વ્યાપારોનો એમણે ઉલ્લેખ કર્યો હતો. વિનમ્રભાવે એ વખતે એમણે પોતાને-પોતે પણ કાલક કાલક વાર કવિના કરે છે એમ કહી-કવિ મણિશંકર ના કહી હતી. પણ આ કથનની પાછળ એક મહા સત્ય રહેતું છે. આસાળનાં કવિજીવનનો આરંભ કરી શકો છો એમની હાલપ્રતિષ્ઠિત કાવ્યોદીનો કલ્પિતશ્રેય ચાલુ રાખ્યો. એ શેઠમાં ભેદતા સમયને એમણે એકાધિભૂતથી કેન્દ્રમૂલ કરવા મંડ્યું. એ શેઠની સાધનાની ઘણીએક બંધપણને એમણે કાવ્યકાળ પૂરી મૂર્તિમંત કરી. પણ જીવનમાં ઉત્કટ સ્નેહનું સતત વાતાવરણ ચાલુ રાખનાર પ્રિયજનો, પરિસ્થિતિ, દેહકાળ એ સૌ જીવનભ્રમણતર કરતાં ગયાં. વિશેષાએ કવિતારેણીનાં જાદુ કલ્પિતશ્રેયથી કવિને ચક્રિત કર્યાં. અને આથી જ એમની મુદ્રમાં મુદ્ર કાવ્યકૃતિઓના આલેખનકાળ સિવાયના કાળમાં એમની કવિતારેણી પ્રત્યક્ષ મતી પણ તેની સ્થિર મુર્તિઓની ભક્ષિત કરી-ન કરી-એ સદસા જીવી જતી. અનુકૂલ પરિસ્થિતિ-શેઠનાં આવા અભાવે જ કાવ્યની કાવ્યસૃષ્ટિને નાની કરી દીધી છે. છતાં એમનો જગવત્તર કાવ્યાઆદરમાં જ આ કાવ્યની નાની સૃષ્ટિને પણ બળવતાથી શોભાવે છે.

કાવ્યનું માનસ પણ કણકુણ રસિક ભૂમિ જેવું ઈશ્વરિયા અને પ્રાન કાવ્ય-સંસ્કારથી ઘસાયું હતું. પશ્ચિમનાં કેપ કાવ્યોદીઓએ એમાં પોતાનાં ઉમદા પાણીની ઝબકે જીતારી હતી. આવા જ કવિમાનસમાંથી જેવી વિભવથી કવિતાસમૃદ્ધિ કાનના થોડાં પણ નિર્મળ જરણાંદારા નિર્ગર છે. મધ્યાર્થતાથી કવી ન યાચવ જેવા કાવ્યના માનસને આપણે બધું જ તારણતાથી પ્રતિબિંબિત થયેલું એના 'માનસસર' કાવ્યમાં નેર્ષ થકીએ છીએ :-

' અંતર કીજવું' દો ! સદસા યેવ' મળ્યું' દો !

શેઠ મયો રુનિર્મળ 'અતિશય, દરંગ જગત્તર ચામે;
માનસસર મારું કોગારું, ખૂબ ચક્રિત જલ કામે;

સ્થાનક ન -મળ્યું' દો ! સદસા,

હાય વધે જલ, ગરમ દિને સ્વલ, હેન્ટ રે રું યારી ?
નાચુક પાળ, પ્રગંડ લસવા : હા થી રીત સમારી ?
જલમસ ન ચળુ હો ! સદસા.

આવે હમ લીલાળા ઉપર તોશન ખુ નભે;
નાનું સર દેખાવ બળાનક ! સાથી સદ્ય વિરામે !
પાછું ન વળુ હો ! સદસા.

રંગ ગમે બહલાઈ ખરખર, નિર્મલતા પથુ જીડી !
જલસેના લીલાવા માંડી, પાવો પથુ ગઈ ખૂડી;
સ્વલ સાથ લખુ હો ! સદસા.

ઉપર મહ ટોળામ તમેથી, મસ્ત પ્રેમીધવા : હોડે;
જંગ ખરાખર ચાતા નિર્જળ - પરિસીમાને, તોડે;
આખર ન કળુ હો ! સદસા.

—પ્રવાસી માનસસર.

તીવ્ર-અતિતીવ્ર-સંવેદનાઓ ઉચ્ચ સ્વચ્છતિથી ઝીલી શકે. એવા કવિમાનસનો કાવ્યભોગ આજુ ને ત્રીર્ધાજ સાધી યકાએક હોત. તો એમાંથી બળતા અમિત, લાવા જેવા કાવ્યોનાં ઝરણાં ફૂટત ને તેમાંથી એક અલ્પ મીઠા કાવ્યમહેશ્વરમણ હલકા એની કલોલમાળા લીલાળતો ગુજરાતના સાહિત્યની તપોભૂમિમાં સદા ગાજી રહેત.

પથુ ને સંમિત થયું છે તે સિદ્ધ કાવ્યધન કાન્તની અમરતાને હજી પથુ યુગે સુધીનો અવિખ્ન સાચવી શકે તેમ છે એટલી બધી ગુણવત્તા એ ધરાવે છે. એના વિદ્યાસરૂપને આપણે કાળની ક્રૂર સાથે વધતું નેહ-લખએ :
‘ નવ સરે ઉપાવ કે : યલામ, મારી, કીસ્તી !
આવા તોશનમાં જર, દુનયો મારી, કીસ્તી !
ભવ સમુદ્ર છે સખત : બચે ને હો લખુ લખત :
સદસા તોયે આ વખત, ખૂઝાવી છે મેં કીસ્તી !
અનલપો છું ને કે, અમરનથી હીડું ખીજું નગર :
વિચાર કે ક્યાં વજર, ખૂઝાવી છે મેં કીસ્તી !

—મારી કીસ્તી.

કાવ્યદેવીની ઝાંખીમાં આ ચારકાનાં કાવ્યદર્શન છે. આવા દલપતરાખીમ પ્રાસ ને તે પથુ બહુ જ સામાન્યતા સુધી સરી જતા આખેડી રચિકતાને બહુ અંતોષી શકતા નથી. મણિલાલની મોટીકાઈ વખતની વ્યાપી જ સામાન્ય મહ જતી કાવ્યશીલીતા કાન્તે ઉપકુંડલ વિવેચનમાં દોષ કાઢ્યા છે. પણ એ પોતે પથુ એનાથી; મુકત રહી શક્યા નથી એ પથુ સ્પષ્ટ છે. પણ આગળ જતાં વિદ્યાસરૂપે વળતાં એમના કાવ્યના મુખે વિરલ વિરોધતાથી ખીમવા મારી છે; એમનું ‘ રમા’ કાવ્ય નેહ-લખે :

‘ બહુ વાર મહ ! ’ એવું કહી આમ રહી ગયો !
રમાહલ્યને બંધ, દાય ! તેથી વધી ગયો !

વહનકમલ ખાનના ધરે છે,
જગજગિયાં નવનો જસ ધરે છે;
પતિ પશુ નિરખી હવે રહે છે,
હવે દખાની પછી પ્રિયા કહે છે—

“ નજર નાથ ! તમે કરતા નથી,
પ્રજલ ખેદ ઘટો તમે કરતા નથી;
નહિ જરા દરકાર દિયો, અટ્ટો !
આર ! નહિ ઘમેલ સુજ ! તું કહે ! ”

“ આપણી કૃષ્ણ રાત્રિના જાર સુદાં ઘણ મધા;
ન આવી આપને તો મેં આવવા બેટલી દયા ! ”

નીચું જોયું તરત પતિમે, જૂલને રથજી જોયું,
દેખું બીજું સદય જનનાં માનિતા સર્વ જોયું;
માત્રી મેં છે કરમદી પ્રિયા, દાયમાં કામ જોયું,

“ દેવી ! મારી ઘણ કહિના, છું હામાજન તો મ ! ”

“ નથી નાથ ! તમારો કે, વાંકો મારો જ છે સહુ;
હવે કુકમળી માણે, ઈના ન કરે ભટ્ટ ! ”

“ મારા મુઠ્ઠી જ નથી ખાલ અડું કડું છું,
મિથ્યાભિમાની મન નાહક કું રડું છું;
મેં આપને સુખ જસ મ કરી યકું જો,
ચાને રહે અવર પામ કદી તમે તો ! ”

“ સમના દિવસમાં નવી હતી,
હીક તેથી રમણીય લાગતી;
આપ તોપણ હતા જ તે રથા !
માહરા સુણ જમા મધ વથા !

×

×

×

—પૂર્વાશાપ : રમા

દંપતિપ્રેમ સમસ્યમ વહી જતાં ઉત્તરોત્તર અન્યોન્યમાં ફેરું રૂપાન્તર ધારણ કરતો રહે છે તેનું આ સરસ ને ભટ્ટ જ વાસ્તવિક આવેશન છે. કાવ્યભાવના પથરા સાથે કાન્તની ડોમળ વાણી થયું કેવલેસ વિવિધ વૃત્તોમાં રચનાવિક રીતે કાવ્યભદ્ર થઈ નવ્ય છે તે સર્વ સ્પષ્ટ હવે જોઈ શકે છે.

આ પછી ‘ કરપના ને કશુરીમૃગ ’ નામની કાન્તની કવિતાની રમણમુદિ જરા જોઈએ.

— સુરસદન તબી ને વાળીઓમાં રમે છે,
હવે ઘડી નિહાળી આપને ને નમે છે,

પ્રમદન તટો એ અધમગતો જ સાથ,
નમન મદ મને આ મોકલે, પ્રાણનાથ !”

એક અદ્ભુત વસ્ત્રોમાં અપ્સરા તરે પડે
પૂલિએ શય છે નહ મુગ્ધાની મોદતી વડે,
અપર મંદિર તેના ભેડ પામે વિશય,
વિવિધ કુસુમની ત્યાં નીકળે છે સુગંધઃ
મુગ્ધ નમનની સાથે ચોમ્ય ભેડું રચાય,
અપર નદી પડે, ને ઘાટોગિધી નચાય !
દેવતા દ્રોણમાંથી આ શું પાણી હલકાય છે ?
પ્રેમ છે એ નદી ખીલું, પ્રીતિ એમ થાય છે.

“કવિતા દેખીની લેણી અને દામી જ અપની;
દેખીએ દિવ્ય અશુધી બીના આપ પ્રતપની.”

અપાનક મને એનું અનુમાન ; થઈ ગયું
વાણ અદ્ભુત અપર અલગાય અહીં કયું ?

અપ્રામાન્ય હટામી એ જાળવે હાય બીનને !
આમે છે ચિતના તણ જાન આ રસદીનને ?

રહે કરુણ મીસોમાં : અરેરે ! આમ શું કરે ?
પ્રાણદાન છું તો મે તપ્યા અત્યંત શું પડે ?

અરે છુની સામે મુગ્ધર વિચારો રજવળે,
તપાપિ પાંચમિ કાપતણી પીપ્પ કપમ કહે ?

કરે તેમણી એ કરતણી, કરે ચિત મુગ્ધનું,
અરે પાપી પ્રાણી ! નિષ્કન છું હું કુદ જાનું !

આપે છે રજ તેમની સખી એ અપસરા મને
કેડું અંકલની સામે સખીને અંગેને કને,

માતું જઈ રિત પડે તરવાર એને :

નીએ પડે, અરેરે બીન ! જવાબ કેને :

તે ભોમને જ મુગ્ધ મુગ્ધિયા થાય હાય !

આવું થતું નિરખતાં જ ચિત્તને તપ !

તપસ, અહીં ક્યાં લાગી ?” કહી હું કુંડ ચાલું છું :

સ્વના જાણ છે બીડી, એકમે રેહી બનશે છું.”

—પ્રણામ : દેવના અને કરુણીશ્વર

* * * * *

કેસરી, તમરચિના અવાળે આવતા દતા;
 સ્પર્શ કાલે હતા ચાત બનેને આવતા દતા ।
 વહે ડાઁ વાયુ કરી દંધ બધે શાંતિ વનમાં,
 પથ્થા યોગ આળે ઉડુગણ પ્રકારી મર્મનમાં,
 હજી એકે પ્રાણી ગિરિમહિ નહિ જાગત રિસે,

* * * * *

યવા મહિમાં ત્યાં તો રવિ ઉદયતા ચિન્દ સધળે,
 જીહેલી સપ્તિના વિષમ સ્વર, સાથે સંદુ બળે;
 જવા માંડ્યું યવે રચલમહિથી અંધોડું જડ ન્યા,
 પુરાયો પ્રાચીમાં નવંદ્ર અરખો રંગ પછે ત્યાં ।

* * * * *

“ શાને યવું પતિત આશ્રમ ધર્મનાથી ?
 સૌંદર્ય શું જગત શું ? તંપ એ જ સાચી, ”

* * * * *

વસંતે સ્થાપેલું પ્રબલ નિજ સામાન્ય સધળે,
 તર્વા રુડાં વસે તરુવર ધરે છે સદુ રથળે;
 બધી સામગ્રી એ મદનરસથી સપ્તિ ભરેલી,
 જનોનાં ગુસ્સાને અતિ ચપલ હરીપત કરેલી.

* * * * *

ધીમે ધીમે ઝડપથી કુસુમરજ લલ ડોલતો વાયુ વાવ,
 ચોપાસે વટ્ટીઓથી પરિભ્રમ પ્રસૂર, નેત્રને તુલિત યાવ;
 મેસીને ડોલુ બાજે કપડિ પરભૂતિજ માન સ્વર્ગીય માવ,
 આની નાજે દલાવી રસિક હલને જુલિની દાન ભવ,
 'સાંતળ્યું' મોઢ પાછીને દલે ડ્રોઈસ્ટ્રીનના:
 પ્રિયાર્પંચમરૂપિથી ન્દાવનું યાવ છે મન "

આત્મપાતી, બુદ્ધેશ્વર અનુવનના વિભાસ કેમ થાય છે, તે કવિ, છેવટની કૃત્ય-
 બલિ કુત્ય-આહી ચિત્રરૂપાથી, પ્રત્યક્ષ કરે છે.

વિચાર કરવા ભેગો દલે વખત રહ્યો નહીં;

કંપલાવી પડે માઠી નરેન્દ્ર સુખની મઠી,

નરસિંહરાવભાઈએ 'કંપલાવી પડે' બદલે 'કંપમાના કીમી' એ પાઠ સૂચવી
 શ્રી ત્રિવેલી બીના સ્વભાવચિત્રની આનોંધિતતા તરફ ખ્યાન એમું 'હવું' તે પ્રસંગ
 આ અરજૂન સામર્થ્યવાળા કાવ્યના દર્શન બંધે માત્ર થાક જ કરીશું, 'વસંતવિભવ'
 કીમી કાવ્યસુધિના સુખમ કલ્પ્ય ભેગું ગુજરાતી કાવ્યતીર્થમાં સદા આગ્રહી રહેશે.

કાવ્યની કવિતાની પ્રેરકતા ને સક્રિય પાળવ રહેતાં તત્ત્વોનો વિચાર કરતાં
 મદન ખલાસ આવે છે કે કીમીનાં 'વસંતવિભવ', 'મુક્તમયુર', 'અલ્પસામિથુન',
 'કેવળની', 'વિદુર કુરંગ', 'અ આખીએ કાવ્યસુધિમાં કીમી રહેલાં કાવ્યરત્નોનાં
 પાણીની આ રિધર ચમક, તેમની ચિત્રરૂપિતા ને હલવદારિતા ઉત્પન્ન કરવામાં એક
 આલસ્યધાન-ઓપુરુષની વિગતીપતાનું-તેનાં શારીરિક અશારીરિક દિવિષ પ્રેમનું-અદાન
 આકર્ષણ છે, આ તરતને કવિ ને ને કાવ્યમાં આસેખ્યું છે તેમતિમાં એની કવિતા મદુ
 આકર્ષક બની રહી છે. પ્રેમના આ સ્પર્શ કરતાં વિદ્યોત સદૃશ સ્વરૂપના આકર્ષણને
 શીવે, મદનમાંથી માથા કાઢે પરિણમતો પાંડુનો સ્પર્શ પ્રેમ, વિનાસમિત મોતનો
 દેવ પ્રતિભો શારીરિક પ્રેમ, અશ્વત્થામના : કીકાજીએ સહચારસીલ પ્રેમ, કેવળની
 ને કચ્છો સાહસમિતી ભેગો નિર્મળ પ્રેમ કીમી સુંદર કલાથી ને વધુ, સદૃશતાથી માધ
 રકથા છે. કાવ્યની કવિતાની સદૃશતાનું આ એક સળંગ કારણ સંજોગે ખરું.

આ પછી કાવ્યની કવિતાસુધિમાં આવી વધુ આપણે વિદ્યોતનું નહીં. થોડાંક
 જ વર્ષ 'મારી કીમી' (૧૮૮૧) થી માંડી માત્ર ઓઢ વર્ષ ભવ છે ને
 એટલામાં તે એગણીસમા મેઘની સમાપ્તિ સાથે કાવ્યનું ઉત્કલ્પન ને પ્રભાવશાળી
 કવિત્વન કીતુંગ ભરતીની ડોક, અતિ પતીયો કીમીએ આટલાં નાનમોટાં વખતો-
 માં સપ્તઘાઘ એસરવા મઠિ છે. આખાં અધુરો કોઈ સુંદર તો મોટા ભાગે દમવચનનાં
 કાવ્યો આ પછી એ કહે છે. આ ભવનાં કીતરતી કલાનાં કાવ્યો વખતના આ અમર કવિના
 કિમિયોન ધર્મસંપ્રદાય તરફના મંચને શીવે પરિણમ મદુ કે કેમ ? સ્વભાવકેમગ
 કવિતા રીતને કોઈ અમલ આપાતોની પરંપરાએ ચૂલું કરી દીધું કે કેમ ? આ પ્રશ્નોના
 ઉપર ખધા નહીં તો થોડેક અંશે એમની કુત્ય ઇવનકામાંથી આપણને મળી રહે છે.

મહિયું કરે તો મધ

ગાવર્ધનરામના ગદ્ય યુગે ખીલવેલા આપણા વિવિધ ગદ્યસાહિત્યમાં મહિયું કરે તો કાળો પથ્થરો મોટાં છે, એક જીવનચરિત્રકારકાર તરીકે, શિશુશ્યામના ઐતિહાસિક શાસ્ત્રીય અને પૈરાનિક વિષયના લેખક તરીકે, ફેટલીક વાતો, ફેટલાંક નાટકો અને ફેટલાક સંવાદોના લેખક તરીકે મહિયું કરે ખીલવેલું ગદ્ય એ મહિલાલ દિવેદીએ સંગ્રહિત 'મધાર્થ' ગદ્યલેખીનું ઉત્તમ પ્રકારનું ગદ્ય છે. એમનું પત્રસાહિત્ય, વિવેચનસાહિત્ય અને નિબંધસાહિત્ય વિકાસ પામતો આપણી ગદ્યલેખીની વિવિધતા સાધી શક્યું છે. મહિયું કરતી ગદ્યલેખી એમના સ્વભાવનુકૂલ સરસ, આવેશી, સત્તાત્મક અને સચોટ છે. મહિયું કર ઉત્તમ વક્તા પણ હતા. એમનો આવેશમયતાભર્યો સ્વભાવ એમને ફેટલીક વાર છેલ્લે પાટલે બેસાડતો. પણ એમના 'હલ્કની' વિશુદ્ધિ સદા સચવતી તેમ એમનામાં ઉદાર માનવતાના સંગીન લક્ષણો હતી.

ઉપસંહાર

મહિયું કર કાન્તદર્શી કેવું હતા. એ સર્વેક ગદ્યકાર હતા. છાંડોડા અને તીર્થ આત્મમંથનોમાં જ એમણે પોતાનું આખું જીવન વીતાવ્યું છે. આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે એમના એ મંથનો સર્વશ્રેષ્ઠ ગાય એવા યુગમાં એ જગતમાં નહોતા. યુગરાતી માતૃભૂમિ ઉપર જેમ નર્મદા ને કલાપીએ વહેલા જગતી એમના યુગને પોતપોતાના બલિદાન; જ આપી ગયા છે તેમ મહિયું કરને વિષે પણ કદી શકાય. છતાં એમની કાવ્યવાણીએ ગાયેલાં સનાતન સચોટો તો આપણા સાહિત્યમાં સદાના વર્ણાંશ ગયા છે. એમની કાવ્યીમાં સંસ્કૃત સંગીતની અપૂર્વ મીઠાશ છે. આવી અમર કવિતાના ગાંતા કવિશ્રદ્ધિને ઓડા મસ્તક સદાજ પૂન્યભાવથી નખી રહે છે.

આ લેખમાંલામાં

નવેમ્બર માસમાં

જરૂર જોશો.

રામનારાયણ પાઠક

મુંબાઈનું સૌથી જુનું અને જાણીતું
નિવાસનું સ્થળ.

શ્રી નૃસિંહ હિન્દુ લૉજ,

૩૧૬ માર્કેટ, સીતામ જીડોંગ, મુંબાઈ

સાચા કસબ તાસાનો માલ.

સ્વદેશી માર્કેટ કમિટીએ માન્ય કરેલ શુદ્ધ કાપડોરી રેશમખાંજ
ખાવેલા સાચા કસબ તાસાના લપા, તાંસ, તાસાની ચોકડીની, કસબ
તાસાની સાડીઓ, કસબી મલમલ, લગ્નસર તથા તહેવારો માટે
લપાની ટોપીઓ બનાવનાર તથા વેચનાર.

મિત્રો

સી. એસ. શાહ, લપાવાળા,

બજારી વડ, સુરત.

સોલ એજન્ટ્સ—

ઇ. ચીમનલાલ એન્ડ બ્રધર્સ,

કાંટ્યા જીડોંગ, મોટ રોડ, મુંબઈ.

શ્રીમતી બહેનો,
 આપની રંગબેરંગી સાડીઓ સાથે સુમેળ માળતા શોનાના સુંદર મીનાકારી
 દાગીના મેળવવાનું એકજ માનીતું મથક—
નાગરદાસ વીરચંદ એન્ડ સન્સ, અવેરીઓ,
 ૩૩, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨.
 લેટેસ્ટ ડિઝાઇનના મીનાના સાંચા મોતી ખાંધેલાં સુમખ.
 કિં. રૂ. ૧૦ અને વધુ.

ફોરવર્ડ એથોરન્સ કું. લીમીટેડ.

તમે વિશે ઉત્સાહ્યો છે ?
 તમારા કુટુંબને લવિષ્યનો વિચાર કર્યો છે ?
 ત્યારે તો **“ ફોરવર્ડ માંજ ”** ઉતરાવિશો ને ?
 અમારી ખાસ ખુબીઓ
 સસ્તાં પ્રીતીયમ-શુદ્ધ સ્વદેશી-કરકેસરી વ્યવસ્થા.
 માહિતી માટે લખો ૪૩, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ ફોર્ટ, -મુંબઈ.

મારતીય જિવાસ

છતા, સુધકતા અને વ્યવસ્થામાં અનોદ
 જમવા તથા રહેવાની આદર્શ સગવડ
૨૨૧૧૦ કાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨ તાર : કમ્પેટ

■ જયોતિ રેખા ■

શ્રી. સુન્દરજી ગો. બેઠાણનાં ખર્ચકાવ્યોના સંપાદ
 શ્રી. નરસિંહરાવ ભોળાનાથના વિસ્તૃત વિવેચનાયુક્ત પરિચય તથા શ્રી. કનુ દેસાઈ
 અને શ્રી. રવિ દત્તના લાવપૂર્ણ ચિત્રો સહિત
 કિંમત રૂ. ૧-૦-૦
 લખો—ગુણસુન્દરી કાર્યાલય, ૮૨, અમરેલી હાઉસ
 ગીરગામ નેકે રોડ, મુંબઈ-૪.
 સર્વ જાણીતા ગુકરેલરો વેચે છે.

અમુગી વેદના

૧૩૫૬

હાં જાગુ રેલુ હાવમાં હો માલમ,
નિશ્ચય કાઠી અને અવનવી પ્રાંતે ભરંધ,
ન હું કમજોરે જાતી મુજ પ્રભે: ૧ પ્રત્યક્ષાદ્ય,
શ્રમ જાતિ હાં શ્રમદિં હું તેથી માલ,

અમલ કિં નિશ્ચય કમજોરે મુજ નિંધાતી
રિમે નામો કાં કુમુદપુંજી: મુજનાં,
હો મુજ નામો કાં કુમુદ પંડિતજો,
તથાપિ મુજ અનારે અમુ વ કાવ અમુદ ના,

અને કમજોરે કાં અમલ અમલે કમજોરે,
કાં કાં તેમજ, નિર્જન પ્રાંતજો તામો:
હો કાં નિશ્ચય નિશ્ચય નિશ્ચય કાં કાં,
તથાપિ કાં કાં કાં કાં કાં કાં કાં કાં,

કાં કાં અમુદ પુરંજોરે કાં કાં કાં કાં,
પ્રાંતજોરે કાં નિશ્ચય કાં કાં કાં,
તથાપિ મુજ અનારે નિશ્ચય કાં કાં કાં,
કાં ન અમુદ કાં કાં કાં કાં કાં કાં,

કાં પ્રાંતજો કાં કાં કાં કાં કાં કાં,
કાં કાં કાં કાં કાં કાં કાં કાં,
અને અનારે પ્રાંતજો અમુદ કાં કાં,
નિશ્ચય કાં કાં કાં કાં કાં કાં,

મારી નોંધપોથી

૨૫૫

‘તમે લાગ્યની ગાડીમાં આવ્યા તેને ‘નંબર’

શો છે ?’ મારા પાંદોશીએ મને ગાડીમાંથી ઉતરતો જોય પૂછ્યું. ‘એકસો ને પંચાવન, ‘મેં જવાબ દીધો. બીજે દિવસે મારા પાંદોશી મને મળવા આવ્યા, ‘બાઈ, તમે તો જગસરા ‘એવો કહ્યું. ‘કેમ ?’ મેં પૂછ્યું. ‘હવે આજે રાત્રી આવશે ?’ મારા પ્રશ્નનો જવાબ દીધા વિના એમણે બીજે પ્રશ્ન પૂછ્યો. ‘શું તમે આવશે ?’ મેં પૂછ્યું. ‘આજે કયો નંબર આવશે ?’ ‘નંબર ? નંબર શોનો ?’ આશ્ચર્ય પામી મેં પ્રતિપ્રશ્ન કર્યો. ‘મને તમે પંજે કહો તે આવ્યો. હવે આજે શું આવશે તે કહો.’ ‘તમે શું કહો છો તે હું કંઈ સમજી શકતો નથી.’ ‘કેમ કાલે તમે ગાડીનો ‘નંબર’ એકસો ને પંચાવન કહ્યો તો ને ?’ ‘હા, તેનું શું ? ગાડીવાળાએ કાઢ્યું ખૂન કયું છે ?’ ‘અરે ! ના રે ! પણ તે પરથી હું પંજે લગાડી આવ્યો ને કમાઈ મેલો. હવે આજે શું લગાડું તે કહો.’ ‘પંજે ? પંજે કોને લગાડ્યો ? ને તમારે પંજે કેવો ? તમે કંઈ વાપસિંદ કે ખિલાડી છો કે પંજે લગાડવાની વાત કરો છો ?’ ‘એ તમે ના સમજો.’ ‘હું પણ તે જ કહું છું. હું કંઈ સમજતો નથી ને તમે મને નકામા સલાહ પૂછીને ઉશરો વધારે મૂંઝવો છો.’ ‘એ તો એમ છે કે તમે કાપને કહેતા નહિ. પણ હું આકેરક રાત્રી છું.’ ‘અરે !-’ તમારે ગણસવાની કાંઈ જરૂર નથી. બધા જ રમે છે. સરકારના મોઢામોઢા ખિલાબવાળાઓ પ્રંચ રમે છે.’ ‘પણ તમે હેરાન થઈ જશો.’ ‘નહિ તો મેં કાં નથી ચતા ? પણ હશે. તમે કાસે એકસો ને પંચાવન કહ્યું ને મેં તે પરથી પંજ પર રૂપિયા લગાડ્યો ને નવ રૂપિયા કમાયો. તમારી વાણીમાં સંત છે.’ ‘પણ મેં તમને પંજે લગાડવાનું ક્યારે કહ્યું હતું ?’ ‘તમે કહ્યું નહોતું, પણ એ તો મારે સમજી લેવાનું હતું.’ ‘પણ એક સો પંચાવનમાં પંજે ક્યાંથી આવ્યો ?’ ‘એ જ ખૂબી છે ને ? જુઓની, એકસો એ તો નવો નકામા ને પંચાવનનો પહેલો આકેરક કયો ? પાંચ, બસ, પંજ પર લગાડવાનું. હવે આજે શું આવશે તે કહો.’ ‘જુઓ, આકેરક સદો મને પસંદ નથી. તમે એવો સદો જેમો તેમાં આકેરકરી રીતે પણ હું અદદમાર ચલા નથી માંગતો. એટલે મહેરગાની કરીને એ વિષે કંઈ પણ વાતચીત મારી નેડે કરશો નહિ.’ ‘તમે કંઈ નહિ કહો ?’ ‘ના, કંઈ નહિ.’ ‘જસ ત્યારે આજે મીઠી આવશે.’ ‘શું ?’ ‘કંઈ નહિ એટલે મીઠી. આજે મીઠી આવશે.’ ‘તમે આ રીતે મને બદનામે કદવા મળ્યા છો તે બધુ જોઈું છે.’ ‘હું તમને જાનનામ ક્યાં કરું છું. હું તો ઉશરો તમારી સલાહ પૂછું છું.’ ‘બદનામ નહિ તો બીજું શું ? મારા મોતકાતો મને તેવો અર્થ કરી તમે સદો રમી આવો ને. પછી પેસેલે હેરાન થાઓ તો તેમાં બદનામ મને જ કરોને વગર કારણે ?’ ‘અરે ! પણ તમે કહેલો તે કદી જોઈું પડે જ નહિ. તે.’ ‘બસા માણસ, હું તે કંઈ પરમેશ્વરનો અંતાર છું ? ને મારા એકવાને ને પરદેશમાં વેચાતી

કંઈ ગાંસડીઓને સંબંધ શો ? કંઈ કાર્પકારજીભાવનો તો વિચાર કરવો ધટેને ? ' એ બાવબાર હું કંઈ ન મળ્યું. કમાઈએ તો નર રૂમિયા ને જ્યાં તો રૂપિયા એટલી વાત હું તો જાણું. ' ' એ મને તે દોષ, પણ તમે આમ મને પણ તમારી સાથે સંકેતરો. ' તો મારે પોલિસમાં ખબર આપવી પડશે. ' ' ચરે ! બહાઃ માણસ, હું તો મજાક કરતો તો મળતો. એમ તે કોઈ, તમારા જેવા મને તેમ બોલે, તે પર પેસા મૂકાવવા તૈયાર થતું હશે ? ' કહી એ દસી પડ્યા ને મછી થોડી વાર ભેંસીને વધાવ થયા. ' ' આંકરકંઈ રમત તરત મને ખાસ પડ્યાત નથી. છતાં બીજો વિષયે ' મોડી ' આવી હશે કે નહિ, તે જાણવાની મને બહુ ઉત્કંઠા યજ. માસ પાંડાશીને તો એ વિષે પૂછી શકાય એમ હતું જ નહિ. આંકરક વિષે મેં જે ૨૫૯ ટાંબોમાં તિરરકાર એમંતી આમજ દસોંઓ હતો તે પછી એ વિષે સામે જાણને હું કંઈ પણ પૂછું એ કેતું કહેવાય ? અને હવે એની મેં એ આંકરક વિષે મારી બેઠે વાત નહિ જ કરે એમ મને લાગ્યું. પણ એ પોતાને એટલે બેઠા હતા, ને હું સાક લઇને આવતો હતો ત્યારે બહુ મીઠાસથી મને બોલો રાખી એમણે પૂછ્યું. ' કેમ જાનરમાં જઈ આવ્યા ? ' શું સાક લાગ્યા ? ' ' ગુરિયાં, ' મેં જ્યુ, ' માસો, લીંગી, ' એ બોલ્યા. ' શું ? ' ' ના, ના, કંઈ નહિ. ' ' પણ જાણ, માને-ન માનો તમારા મેંમાં સન છે. ' ' એટલે ? ' ' મજ કામે ખરેખર મોડી આવી. ' ' હું ? ' ' ઉત્સાહથી મેં પૂછ્યું-મારાથી પૂછાઈ મયું. ' હા, અને આને તમારા કહેવા પ્રમાણે લીંગી ન આવે તો તમારી હાંત તમેથી તીજી જાઉં. ' ' લીંગી ? મેં વળી લીંગી ક્યારે કહી ? ' ' કેમ ગુરિયાં તમે કહ્યું ને ? ' ' એહો ! ગુરિયાં એટલે લીંગી ? ' ' હા, દુધી એટલે હરી ને ગુરિયાં એટલે તિઝી. ' ' ને કોણું એટલે ? ' ' કોણું એટલે ?-કોણું એટલે કંઈ નહિ. ' પણ એમ તે કંઈ સાકનું નામ રીપાથો તે ધારી નંખર આવે ? ' ' તમે શું કામ શીકર કરો છો ? '

પણ તે દિવસે લીંગી ન આવી પણ હરી પાંડો પંને આવ્યા ને મારા પંડાશી-એ એક રૂપિયા મૂકાવ્યા. એમાં મારે દિવસીર ઘણાં નેતું કંઈ હતું નહિ, પણ કોણ જાણે કેમ તે દિવસે લીંગી આવી હોત, તો કંઈ પણ કમાવા ન છતાં મને થયું જ આનંદ યાત.

કાર્પકારજીભાવના સંબંધ વિષય કોઈ મળ્યું વરતું સંભવે નહિ એમ જાણવા છતાં મારા આકરિમક વચ્ચે પ્રમાણે આંકરકના આંકક જાણવા જ્યાં એની હયાત થયાનું કારણ શું ? કાર્પકારજીભાવ કરતાં મારી કુચ્છા વધારે જાણવાની 'દોષ' શો ? અથવા કાર્પકારજીભાવ વિષે મને ખરી રીતે એટલી જાણી બહા જ નથી ?

આપણે સર્વ માનીએ છીએ કે કોઈ મળ્યું વરતું કારણ વચર સંભવતી નથી. શરે વરતું કંઈ ને કંઈ કારણ હોય છે. સુસિદ્ધિ પુરુષો કારણ વિના કોઈ પણ જાણીને સ્વીકાર કરતા નથી, પરંતુ હંડ જીનરીને બેતાં કાર્પકારજીભાવ એ માન આપણી કષ્ટતા જ છે એમ લાગે છે. વહેમને દસી કારનારા કારણવાદીઓ પોતે જ કારણના મહાવહેમમાં કસાવેલા હોય છે. પોતાના અભિપ્રાય કે વર્તન માટે સુદિયુક્ત કારણ ન કરાવી શકનારાને અંધમહાજી કહી લેવામાં કરનારા પણ રેક વરતું કારણ રીપાથમાં એટલી જ અંધમહા હોય છે.

પણી વાર આપણે ' દરેક વસ્તુનું કારણ હોય જ નોંધવું ' એમ માની લઈને પછી તેના કારણની તપાસ કરીએ છીએ. એ પ્રકારે તપાસ કરીએ એટલે કારણ, હોય કે ન હોય, તેને જાણી જ આવે, એ જ રીતે આપણી અનેક પ્રણાલિ-કર્તા કારણો, પ્રણાલિકા બધાજ મેષા પછી, શોધી કાઢવામાં આવ્યા છે, અબોલિયા-માં ' ઇલેક્ટ્રિસિટી ' છે, મારે જમતી વેળા અબોલિય પહેરવાથી પાચનશક્તિ સુધરે છે એમ કેટલાક કહે છે, પણ ' ઇલેક્ટ્રિસિટી 'ની કલ્પના જે લોકોને નહોતી તે સમય-થી જમતી વેળા અબોલિય પહેરવાની પ્રથા જ આપણમાં દાખલ થઈ છે તેનું શું ?

એક વખત તત્ત્વમિતનના એક મૂઠ વિષય પર મેં લેખ લખવાનો આરંભ કર્યો, શાર્મિક લખી રહ્યો કે તરત મારો પાસે બેઠેલા મારા એક મિત્રે ઊંઠી ખાધી,

' ઊંઠી ચંપ, લખશે નહિ, ' મારા મિત્રે કહ્યું.

' એટલે ? ' મેં પૂછ્યું.

' બીજી ઊંઠી આવે ત્યારે લખવો, એક ઊંઠી લાંબાં તે અપશુકન ને જે ઊંઠી સુકેન મળ્યું.

પાંચેક કલાક વાટ નોંધ પણ મારા મિત્રને બીજી ઊંઠી આવવાની સંભવ જણાવે નહિ, આખરે કંટાળીને બીજી ઊંઠી એની મેજે ન આવે તો કાપપણ ઉપાસથી લાવવી એમ કરી મેં એને તપખીર લાવી સુધારી, બેચાર ચપડી સુધી પહોંચતાં મારા મિત્રની સ્વસ્થતા નિયત રહી, અંતે જે મોટા ચપટા બહીને મેં એમનાં નરકારમાં જોડી દીધા, પરિણામ પહેલાં કંઈ ન આવ્યું, પછેથી એમની આંખ પહેલાં સંકોચાઈ પછી એકદમ પડોળી થઈ, એમનું મોં પહેલાં બિડાઈ ગયું, પછી ખુલ્લું થઈ ગયું. એમનું શરીર પહેલાં ઊંઠળું, પછી નીચે પડ્યું, હવામાં અદસ્ત રહેલાં શુનને પ્રદાર કરતાં હોય એમ એમણે હાથ ખુબ નેરમાં દલાવવા મંડ્યા, થોડીવાર જમીન પર અડાઉટમાં અને છેવટે ખુબ-ઊંઠી નહિ, પણ બપોરસ-ખાધી. આ ધોષલથી આકર્ષીતને ધરનાં જેચાર માણસો તથા શરીરમાંથી આઠ દસ બાળકો ત્યાં ધસી આવ્યાં. મધિયનું કારણ ખબર પડતાં સૌએ વયામંતિ ઊંઠી લાવવાના ઉપાયો સૂચવ્યા અને અજમાવ્યા પણ ખરા, કેટલેક મારા મિત્રને તકકારમાં બિલા સપ્તી એમની પાસે સુપ્ત-સામે થોડી પળા જોવાડ્યું, પરિણામે એમનાં આંખ ને મોં લાલ થઈ ગયાં, પણ ઊંઠી તો ન જ આવી, એક જાણે એમનું નાક મસળ્યું, એટલે તે જણાલાલ થઈ, આખરે એક નાના બાળકે દોડીને ઊંઠા એમના નરકારમાં જોડ્યો અને એમને ઉપરાંઠાપરી ઊંઠી આવી.

' હારા ! હવે હું લખી શકીશ, ' મેં કહ્યું.

' ના, ના. અગિયાર ઊંઠી થઈ, એ તો એકી સંખ્યા, બેઠાં સંખ્યા થાય તો જ લખાય, ' મારા મિત્રે નાક હુંછતા કહ્યું.

ઊંઠી જાણવાનો પ્રયોગ કરી રહ્યો, ચર્ચા, આ વખતે મારા મિત્રને એકંદીય ઊંઠી આવી.

' લલા માણ્ય, એકી સંખ્યામાં એનો ઊંઠી આવ્યાં કરે છે ? ' એકી સંખ્યા કરતી, ' મેં કંટાળીને કહ્યું.

કરી દોરીને ઊંઠા એમના નરકારમાં જોડવામાં આવ્યાં ને એમણીની ઊંઠી

એમણે ખાધી. ચોથીવાર પ્રયોગ શરૂ થયો તે પહેલાં કેટલો તોશાની છોકરાએ તપખીરની
કળીમાં પુકે મારી ને પછી કળી હાથી વાળી ગાળ્યા એકાદમું વાતાવરણ તપખીરમય
કરી મૂક્યું, અને અમે બધાં ગણી ન શકાય એવી રીતે હીકા ખાવા મંદી પડ્યાં.
મેં એકલાએ જ, કંઈ નહિ તો, સીતેરેક છીંક ખાધી દરે. બીજા બધાને કાળો પેંચ
મારા જેટલો જ લગ્ય હતો. બધાની હીંકનો સરવાલો કરી એકી સંખ્યા કે એકી
તેનો નિષ્કંષ કરેલો અશક્ય હતો એ કારણથી, તેમ જ જરૂર કરતાં વધારે હીંક
ખાંવાથી આવેલી અશક્તિને પરિણામે મારે તે દિવસે લેખ લખવાનો વિચાર મંદી
વાળો પડ્યો.

બીજા દિવસે સેખ સર કરતાં અને પોતાને જ તથા છોડ આપી. ચોથી જોક સાવવતો નંજોએ પ્રવૃત્ત કરી નેયો, પણ આવે એમ સામું નહિ ; તેમ જ મારા મિત્રની આમંત્રે દિવસે થએલી કથા નેતાં મારી જન પર એ વિષયમાં કંઈપણ પ્રયોગ કર્યો. દીક ન સામવાથી એ જોકની દરકાર ક્યાં વગર સેખ લાખી નાંખ્યો.

‘‘ જોખની વાત સૌ ’’ હાથમાં ’ ડે. ‘ સેખ લખાઈ તો ગયો, ‘ સેખ પૂરા
કરી કું સ્વર્ગત મોઢ્યો, પણ જાણમાં મોઢેગણ માટે બીજો દિવસ નવારે મેં ‘ એ
સેખ શોધવાનો પ્રયાસ કર્યો ત્યારે જાણે જ નહિ. બહુ તપાસ કરી ત્યારે જાણે-પણ
કામ પ્રતિક્રિત તંત્રીને મોઢી સકાય એવી સ્થિતિમાં એ રહ્યો નહોતો. આમથી શરતે એ
સેખના કટુગિયા પર પ્રમસસેવમનિયા વચેરે મેં જ પીરસીને મિત્રો સાથે ઉભણી કરી
કરી, એટલે એ સેખનો ‘રજીસ્ટ્રાર તેમ જ નેધ અને રંગે થયું મદદમાં નેપાં હતાં.’

‘તારે ઊંઘી’ શબ્દ ખરે ખરે, ‘મને યુ.’

પણ હીકને ને કાપસિદ્ધિને સંખ્યા થો ? તેમાં જે એકી સંખ્યા હીકની હોય
તો કાપ સદા થાય, એકી સંખ્યા હોય તો નિષ્કળ નિવડે 'એનું' થી 'કારણ' ? ખરી
રીતે જોતાં એમાં કારણ જોવાનું ન દેખાય નહીં આપણું તેમ જ પરદેશનું 'પણ આપણું'
સુન્દરતા કારણથી જ છે, નિષ્કાંક્ષી આદી જીવને તો સમર્થ થાય, કામોડે જોતો તો
અપ્રમુદ થાય, તેની સંખ્યા અર્થપ્રપચ્ચ છે, યોગની નાજ નમ્ને પડે તો 'ધારણ'
કાપ સિદ્ધ થાય એ અને એનાં અનેક મન્ત્રો પાઠ્ય શુદ્ધિ કળ્યા' કરે એવું કોઈ
પણ કારણ રહેલું હોય એમ કામગું નથી, જતાં જાનેઃ મનુષ્યોને એનાં સત્ત્વો પરચો
ધર્મ ચુપો હોય છે; ને ન થયો હોય તોપણ અવિષ્કારાં કોઈ દિવસ પણ 'ધર્મ' ને એમ
મનીને તેઓ વર્તે છે.

[illegible]

અમુક સ્ત્રી કે પુરુષ અમુક જ પુરુષ કે સ્ત્રીને પારણ છે તેનું શું કારણ ? અમુક છોકરા ક્રોધક છોકરી પાછળ ચડી ચાલે છે અથવા ક્રોધક છોકરી અમુક છોકરા પાછળ ગાંઠાં કાઢે છે, ત્યારે કારણની શોધ પણ કાઢી કરતું નથી. 'આ છોકરીમાં બાપુ' છે શું ? 'ચીકું' ને અપહન, અભિયા જેવું નાક; ફૂલેલા વડા જેવા માથા ; કાઠિયા જેવું ઉપસેલું કપાળ; હા, જરા રંગ બિજલો છે. પણ એના સામું હું તો જોઉં પણ નહિ, એમ એ છોકરાના મિત્રાદિક જ કહે છે. ને છોકરીની બહેનપણીઓ એનાથી ખાનગી રીતે ચોતાને અસંતોષ વ્યક્ત કરતાં કહે છે. 'અલિ બહેન, આપણે તો એને બહુ ચતુર મારતાં હતાં. પણ એની વર કેવો પસંદ કર્યો છે, નથી કપડાં પહેરવાનાં ઠેકાણાં. નથી કંઈ બચવો ગણવો, ને નથી બૂતના લાકડાં જેવા કાજા બલક છે. હા, જરા વાત કરવામાં અચરક છે ખરો. એ તો બહેન, કચડો દહીયડું લઈ ગયો.' 'પ્રેમને કારણે સાથે કરો સંજોગ છે નહિ.' 'કારણ પ્રેમનું પ્રેમ.' 'બંને સ્વયંભૂ ઉરમાંથી મનમુખ, તેનાં નથી કે નિષ્પ્રેમ ન કારણ.' 'જ શરૂ વહિરુપાધીન. પ્રીતયા. સંઘચન્તે' ઇત્યાદિ વચનો વડે કવિઓએ અને 'ખુજો; વડુથેલો !' 'મોઢ રતિ-વરથેલી !' 'શું છે શું ?' વર વગર થકી ચાલતું નથી તો !' સાચાં બિલાડીઓ ! ધુરકે ધુરકે ને પાછાં એકઠાં ને એકઠાં 'ઈત્યાદિ વચનો વડે જુદાં કુલાંગનાઓ ને શુભજનોએ પ્રેમની કારણ-રહિતતા સ્થાપિત કરી છે.

સ્ત્રીપુરુષ વિષયક પ્રેમને જ આ લાગુ પડતું નથી. પણ આપણું આપું સ્વિ-તંત્ર કારણથી પર છે. એકને કારણે આવે ને બીજાને ન આવે એનું શું કારણ ? આજે મને અમુક વાનગી આવે છે ને કાલે એ ન પણ આવે તેનું શું કારણ ? એક સ્પૃશ્ય કાચના ગૃહસ્થ બધીવાર મારી પાસે લેખ લેવા આવે છે. એને જોતાં વાર મારા પેટમાં કંઈ કંઈ થઈ જાય છે. તેનું કશું પણ કારણ હોતું નથી.

સરકારના હિસાબખાતામાં ગમ કરતો એક કારકુન ચોતાના ઉપરિ નિયંત્રકોની ને બેસેલ ચોતાની બીબા કોઈ ગામમાં બહારી કસતવાની વિનંતી કરતો. પણ ઉપરિ અધિકારી કારણ પૂછતા ત્યારે એ કંઈ જવાબ કશું સહતો નહિ. 'તબિયતનું. બર્બાનું' કહાય એમ નહોતું. 'હ વામ ધરાય એવું એનું' શરીર, હવે, તેન જ એ ચોતાના મૂળ વતનમાં જ નોકરી કરતો હતો, એટલે પરચાય કાવતું' એવું કહ્યું. 'સાહેબ તમને હસવું આવશે. પણ આપણી 'ઝાહિસ' ની સામે વડ છે તેથી અને અહીં કાવતું નથી.' 'અધાર પડે છે ?' 'ના, ના. અધાર તો નથી પડતું.' 'ત્યારે ?' 'કાણુ બણે કેમ ? આ વડને જોઈને અને કંઈ એવું ચાલે છે. કે કંઈ કામ જ થતું નથી. આ સાહેબમાં આ વડ ફરી ત્યાં સુધી આરાધી મુખે રહેવાયતું નથી.' 'કંઈ ગાંઠાં થવા હો ?' 'હા, સાહેબ. ચોથ જ થયો છું. કાં તો મારી બહારી કરાવો કે આ વડ કપાની નાંજો. નહિ તો મારે રાજીનામું આપવું પડશે.' 'પછી એ વડનું તેમ જ કારકુનનું શું થયું તો વિશે કચાલામ આગળ લખાવવાની જરૂર નથી.

પ્રેમ આમ કારણ સાથે સંજોગ ન રાખે તો ધર્મ એનાથી કંઈ જાય એમ છે ? એણે તો કારણનું સ્વપ્ને પણ ચિંતન ન કરતું એવા નિષ્ઠય કર્યો હોય એમ લાગે છે. ધર્મનું સ્વરૂપ સુહિમ્યમ હોય જ નહિ એમ કહેવાર્થ ખાતી દેખાતે છે.

ધર્મ ક્રમેણ સુધિથી પર દોષ એટલે એને જાણે નિર્જીવ થયેલા આચાર્ય પણ કારણ-
વિમુખ અને એ સ્વાભાવિક છે. અમુક વખતે આચાર્ય નહિ એનું કારણ આપનારા પણ
વસ્તુનાં તે જાણના જ દોષ છે કે એનું કંઈ પણ કારણ છે નહિ. પરમ જાણે એનું
કંઈ છે એની ધર્મના અનુચાલીઓ નિરાંતર એટલુકિ વધે એવા આચાર્યનું જ પાલન
કર્તા જાય છે તેનું શું કારણ ? જામની વેગ સ્વચ્છતા અપાર નકાકાને પાછી જુદેવે
ત્યાં કાંઈ અમથા પણ ન મેલે એવા રસતા પર સૌચ્યપની પાડાયામાં મોજાળ કરવા
મેલે છે તેનું શું કારણ ? પાણી છરીરને એ બીજા અનેક વસ્તુઓને પવિત્ર કરે પણ
ઘોળને એકો જન્યવે તેનું શું કારણ ? શાક પાણીથી સોટ એકો શાક તે કેળાં કે
જાગિરેશનાં પાણીથી ન શાક તેનું શું કારણ ?

આ પ્રમાણે પ્રેમ, ધર્મ, આચાર, શ્રદ્ધા એ કારણથી પર દોષ તે એ સર્વ કરતાં
પોતાને કેલ માનનાર સરકાર કંઈ કાર્યકારણના નિવમનું જાપન કરીશરે ! અત્યારે
કમન્યા કાવત્રી જરૂર નથી જતાં તેને કાવત્રનું કાવત્રી રૂપ આપવાનું શું કારણ એમ
કેલ્યું પૂછે છે. પરંતુ સરકારના-આ દેશની કે કાંઈ પણ દેશની સરકારના-વર્તનમાં
કાંઈ પણ પ્રકારનું કારણ દોનું નથી. જલ્લ એ વિશે વિસ્તારથી ન સમજાવું કારણ છે,
એટલે આદ્યેથી જ કાન સેવનું ઉચિત છે.

પરંતુ કંઈ એકોલે કલે, પણ પછી એને વજોડાં લટુ સ્વામી (શું એક
શું તે જલ્લ કાર્ય) એવી જાણ થઈ તેનું પણ શું કારણ ? આપણી રાત્રીની પ્રાતિનું
કંઈ કારણ જાણું નથી, આપણા છાત્રનું પણ શું કારણ કહી એવી મે માય, તાર
ચિંતા નામના નકામી ચિંતા કરવાનું પ્રખીઓ, કરવા જ કરી શકે છે. અને બીજા
તો નિઃશય કમન્યા જ એવું કરે છે. નિઃશય એટલે પ્રયોજન વચ્ચે જ કાર્ય કરવાં.
અર્થાત્ કાર્ય કરવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન દોષ નહિ, એટલે કારણ કાલજાની પંચતમાં
કારણ રહે જ નહિ.

અને અદ્યક્ષાની ઉપામાં ઉચી જમિકાએ તથા પછી તો કાર્યકારણ એનું કાર્ય
રહેનું જ નથી. ત્યાં વસ્તુ એક જ છે ત્યાં કોણ કોનું કારણ ? ને કોણ કોનું કાર્ય ?
જોડ એ જમિકાએ તથા વચ્ચે પણ અંધાર કે અંધાર જમિકામાં રજા દોષાએ તે મે
કારણની કોલ કરતી તેવા જેવી જુર્જતા બીજા એક નથી.

અને આ સેખ સમજાવનું પણ શું કારણ ?

‘હંસ’ માસિક

કનૈયાલાલ સુનરી

“હંસ”

ભારતના સાહિત્યોનું મુખપત્ર
શ્રવાની ઇચ્છાઓ આજે પ્રગટ થાય છે એનો મુખ્ય હેતુ બધા પ્રાન્તના સાહિત્યની સમૃદ્ધિ હિંદી દ્વારા સંસ્કૃત હિંદ આગળ રજુ કરવાનો છે.

રાષ્ટ્ર એ વસ્તુ નથી, ભાવના છે. કરોડો સ્ત્રીપુરુષોએ સંકલ્પબુક્ત સેવેલી ઇચ્છા પ્રેરે એ ભાવના રચાય છે. આજે અણુગણુ ભારતવાસીઓ આચાર અને વિચારમાં ભાવના બદલ કરે છે કે હિંદ એક અને અવિભાજ્ય છે.

આ ભાવના અનેક રૂપે વ્યક્ત થાય છે; અંગ્રેજી, અણ્ણેશા અંગ્રેજીદ્વારા એ ભાવના દર્શાવે છે. બીજાં બહુ પોતપોતાની માતૃભાષામાં એને પ્રગટાવે છે. પ્રયત્નો એક જ દિશામાં થાય છે; રાષ્ટ્રભાષાને સાહિત્ય વિના તે એકામ ધર્ષ યક્તા નથી...

આજે હિંદી રાષ્ટ્રભાષા તરીકે સ્વીકારાય છે. મહાત્મા ગાંધી જેવા રાષ્ટ્રવિદ્વાતા એને જીવંત રાષ્ટ્રભાષા કરવાનો તત્ત્વ લઈ બેઠા છે. પણ એ ‘ભાષા માત્ર’ બ્યવહારની નહીં-સાહિત્યની હોવી જોઈએ. માત્ર ઉપયોગ પુરતી નહીં-સાંસ્કારિક વિનિમય ને સૌદર્ય દર્શન કરવા માટે એનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. જો હિંદ એક અને અવિભાજ્ય હોય તો એની પ્રજાએ સંસ્કારવિનિમય અને સૌદર્યદર્શન એક જ ભાષામાં ને પરસ્પરા-વક્ત્રી સાહિત્યપ્રવાહોદ્વારા કરવું જોઈએ. ભારતીય રાષ્ટ્રભાષા હોય તેમાં આપણે દરેક દેશ-ભાષાનાં તત્ત્વોનું બળ હોવું જોઈએ, જો ભારતીય સાહિત્ય હોય તો તેમાં પ્રાન્તે પ્રાન્તની સાહિત્યસમૃદ્ધિનું અમીર હોવું જોઈએ, જો આપણા રાષ્ટ્રને આત્મા હોય તો તેનું સાહિત્યદ્વારા સર્વેને દર્શન થવું જોઈએ. એ મંતવ્યો આ પ્રયત્નનું મૂળ છે.

‘હંસ’ ભારતીય સાહિત્યની એકતા આપણાં પ્રાન્તોનાં સાહિત્યમાં અનતર્ગત એકતા છે. આપણી સાહિત્યકૃતિઓ ગમે તે ભાષામાં લખાઈ હોય તેપણુ એક સૂત્ર તેમાં પરોવાઈ રહે છે.

દરેક સાહિત્યમાં આ સૂત્ર નહું નથી, પરંપૂર્વથી આવી આવે છે. બંગલાં બ્યાસ દ્વિપાત્રની પ્રેરણા છે. રામાયણના અપ્રતિમ સૌંદર્યનાં પ્રતિબિંબ પણ બધે જડે છે. પુરાણ પ્રતિષ્ઠાનિતા પદ્ય કુચેયુક્તા સાહિત્યમાં જડે છે. સંસ્કૃત સાહિત્યની વિદ્યાપદની ન્યોતે દરેક પ્રાંતના સાહિત્યકરોને શ્રીત્યાગન દીધું છે.

આપણા કથાસાહિત્યે પણ સ્વરૂપ દરેક સાહિત્યને સંકળી લીધું છે. જાતકની કથાઓ કોઈને કોઈ રૂપે બધા સાહિત્યમાં મળે છે. ચુલ્હાદયની ગિવામલી ભુલકથા અને પંચતંત્રના અનુવાદો પણ બધા પ્રતિને પ્રિય છે. આપણી લોકકથા એ દેશનું સ્વપ્ન જ ને જીવંત સાહિત્ય છે; અને તેનાં મૂલ્ય પ્રજાની સમસંસ્કારી કલ્પનામાં છે. પાછા જાનામાં ભાગવતમાં અને બજવદ્વાકિતએ દરેક પ્રાંતના સાહિત્યને પુનર્જીવ આપ્યું છે. વિદ્યાપતિ ને ચંદીદાસ, સુરદાસ ને દુનસીદાસ, નરસિંહ ને મીરાં

હિંદુસ્તાનમાંજ શુદ્ધ-સ્વદેશી રશમમાંથી; બનાવેલ
બર્થોર્નેટ, કેપ--હી--શીન, સેટીન.

જુડી જુડી બ્રાહ્મક ડીઝાઇનના અને રીઝપટીર ફેનોમાં બનાવવામાં આવે છે.
બનાવનારા--ધી ઈન્ડીયાનીઝ સીલ્ક મીલ્સ લીં

નં. ૧૭૦, સામુલ મેંક, મેળાજ, મુંબઈ ૫.

મેલ સેશીવ
મેળાજ

}- પોહુમલ પ્રધર્સ,

મલખારેલી રોડ,
મુંબઈ, ૭.

રિપ્લ ૧૭૦--' મીમોસા ' ૧૪૫, બેરબેનેક-
રોડ, મેડ, મુંબઈ,

GUJARĀT & ITS LITERATURE (ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય)

લેખક: શ્રીયુત કનૈયાલાલ મા. મુનશી

ઈ. સ. ૨૦૦૫થી આરંભ કરી, ગુજરાતનું બૌદ્ધિક અને બૌદ્ધિકશીલ દર્શન કરાવી, સંસ્કૃત, માતૃલ, અષ્ટાંગ, જુની તથા મધ્યકેલીન અને અર્વાચીન ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના અવતરમાન ગુગનું સમગ્રઆવલોકન કરતો ગુજરાતી સાહિત્યનો વિશ્વસનીય ઇતિહાસ.

મૂલ્ય : રૂ. ૬-૦-૦ : ૬-૫૫ જુદું

પ્રકાશક : લોન્ગમેન્સ ઓન એન્ડ કંપની,

સર્વ જાણીતાં બુકસેલરો પાસેથી મળશે

ને ક્યોર, યાનદેવ ને દુઝારામ, અગ્રવાલ ને આચાર્યોનાં પદો અને યંકર, રામાનુજ મપ્પ, કૈતલ્ય ને વલ્લભના પ્રતાપી સિદ્ધાંતો એક તરફથી હિંદીનાં સાંસ્કારિક એકતાનો ખ્યાલ કરાવે છે, અને બીજી તરફ સમસ્ત હિંદીનાં સંસ્કારોને એકરૂપ બનાવે છે.

... અને મુસ્લીમ રાજ્યકાળમાં હિંદુમુસ્લીમ સંસ્કારોનાં વિનિમયની અસર કયા પ્રાંતમાં નથી ? હિન્દુ અને મુસ્લીમ બંનેએ મળી હિન્દુસ્થાનીનો વારસો આપણને આપ્યો છે. સુફીવાદની અસર પણ સાહિત્યમાં છે. મૌલ્વમલ્લ અને રાજકીય વિવેચની પરિભાષા, અને ઉસ્તાસનું ‘ધાલુ’ સાહિત્ય અને મુસ્લીમોની પ્રેરણાથી હિંદને મળ્યું છે.

... અને અંગ્રેજોએ આપ્યા પછી સાહિત્યના આદર્શો અંગ્રેજી સાહિત્યથી નવે રૂપે ધરાયા છે. નિર્જન, નરસકથા, નાટક, ને કવિતાની સમૃદ્ધિ સંસ્કૃતના બાણ માધ્યમે કાલિદાસમાંથી આપ્યા છે. પણ તેમનું સ્વરૂપ, સૂક્ષ્મતા અને સરસતા, એમનું હૃદયગ્રામિત્વ ઉચ્ચાડમાં પ્રવર્તતા રામાનુજીએ રચેલાં કર્તાનાં માનસમાંથી નીકળ્યાં છે અને શૈલી, વર્ણન, શૈલી અને શીલનની પ્રેરણાથી મળ્યાં છે.

૧૯૦૪ માં બંગાળના કામાળ પછી ને જર્જન રાષ્ટ્રીયતાનો જુસ્સો છપ્પનમાં આપ્યો તેનું પ્રતિબિંબ દરેક સાહિત્યમાં મળે છે. આને મહાત્મા ગાંધીનાં લેખો અને પરાક્રમેની તેમ જ કવિવર સ્વદેશનાથ શાકુરની કૃતિઓની પ્રેરણાથી દરેક સાહિત્ય પ્રવૃત્તિમાં જળા મળ્યું છે.

આમ ભારતીય સાહિત્યમાં ધૌલિક એકતા હતી અને છે ; માત્ર ભાષાવસન દરેક પ્રાંતમાં જુદાં હતું.

... પણ સાહિત્ય એક સ્થળે ને એક ભાષાદ્વારા હિંદીઓને મળે તો જરૂર એ એકતા અને સ્પષ્ટ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી દે અને.

એક સ્થળે અને એક ભાષામાં જળા પ્રાપ્તોનું સાહિત્ય એક મગવાથી દરેક સાહિત્યને વેગ મળ્યા વિના નહીં રહે. કેટલાક એવો ભય રાખે છે કે આથી પ્રાન્ત-સાહિત્યોની ખુબી કે સરસતા જતી રહેશે. કેટલાકને આ પ્રવલમાં પ્રાન્તીય ચૌરવનો ભંગ દેખાય છે. પણ ઊંડા વિચાર કરતાં આ ભય આધાર વિનાનો જાય છે. પ્રાન્તીય સાહિત્યો એક બીજાનું માધ્યમ શકતા યશે, ને એક બીજાના પાસથી નવા રંગો પ્રાપ્ત કરશે. આને થણે દેશી સંકુચિત મર્ચંદામાં વહેવું સાહિત્ય કિમગાળ જવું દેખાય છે તે જતી જશે. સૌંદર્ય ને સારસતા ધારણોને પ્રાન્ત ને દેશની મર્ચંદા નથી. કાલિદાસ, દોશર, મૌલ્વે કે શૈલી એ તો મનુષ્યમાને સરસતાના પાંડ શીખવે છે. ત્યાં સુધી આપણું પ્રાન્તીય સાહિત્ય મદોગા સ્ત્રેમમાં ચિત્તે નહીં ત્યાંસુધી જન્મતું સાહિત્યમાં શ્યામ પામવાને શાક કાવ નહીં, પ્રવાસોને પરિણામે સાહિત્ય કિમગાળને ખરેખરે પધારે સરસતા પ્રાપ્ત કરશે એ નિઃસંદેહ છે.

... પણ કેટલાક સાહિત્યકારો કહે છે કે આ પ્રવલ તો માટે હિંદીમાં ? અંગ્રેજીમાં તો માટે નહીં ?

આ સવાલ ધ. સ. ૧૯૩૫ માં પૂછાઈ છે એથી જામને ખેદ થાય છે.

આ દેશમાં શું એટલી શક્તિ નથી રહી, સમ્પ્રજાતિની એટલી જ્યોત, નથી બળતી કે એને પરદેશીઓની ભાષાદ્વારા પોતાનો પ્રાણ બચત કરી વિના છુટકો ન થાય ? આ વાત ખરી હોય તો આપણે હાથ મરવું જોઈએ.

અંગ્રેજ મુઠ્ઠા ભાષા છે, એના સાહિત્યમાં અમર સસ્સતા રહી છે; એની પ્રેરણા વડે આપણું ધણું સાહિત્ય રચાય છે. પણ એ ભાષા ફેટલાને સુગમ છે ? એ ભાષામાં આપણા હિંદી સંસ્કારો કેવી રીતે દર્શાવી શકીએ ? આપણી દેશભાષા વડે જ ધાર્મિક-સાહિત્ય સંસ્કારોને પરબાષાના બેદન સ્વરૂપમાં કેમ આપણે પ્રગટ કરીએ ?

હિંદી તે મધ્યમ પ્રાન્તભાષાની મોટી સહોદરી છે, ઉર્દુ એટલે પણ એનો સંબંધ નિકટ છે. હિંદી કેટલાય કારણે હિંદીઓ બોલે છે અને તેથી વધારે સંખ્યા સમજી શકે છે. આને એને સમ્પ્રસિદ્ધિ અને આપણા સમ્પ્રવાસોએ બેસાડી છે, એને હોટી આપણે કમ પરબાષામાં સાહિત્યનો વિનિમય કરીએ ?

હિંદી શીવાય બીજી સમ્પ્રજાતિ આ દેશને સંભાળી નથી. આ વસ્તુની જેમ આપણને બહેલી ખાતરી થાય તેમ દેશોદ્ધાર વહેલો પાસે આવશે.

હિંદીમાં દરેક સાહિત્ય ઉત્તરે તો પછી એ પ્રવાસ કે કારણોની હિંદી તો ન જ રહે. એમાં દરેક જાણની વિશિષ્ટતાઓ જરૂર આવે. આને જો રીતે બંગાળી અને ગુજરાતી ભાષાઓ વિકસી છે તેમ એ પણ વિકસે. એની વાચનરસનામાં વિવિધતા આવે, એના કાવ્યમાં અપરિચિત શબ્દો પણ પેસે, અનેક એવી સામગ્રીઓમાંથી નવી સમ્પ્રજાતિ પ્રગટશે, બાકી એક સર્વસામાન્ય ભાષાને માટે—Bazaar Hindī—શબ્દિક હિંદીનો જ ઉપયોગ કરવો જરૂરનો છે. થોડામાં થોડા સર્વ રાષ્ટ્રોની એ ભાષા અને એ સર્વથી કમળના નેપું છે. પણ એમ કરવું એ સાહિત્યની રૂઢિએ સહેલું નથી એ અમે સમજીએ છીએ, આને હિંદીમાં, બંગાળીમાં, મરાઠી, ગુજરાતીમાં સંસ્કૃતના અરીસા દિનેદિને વધતા જાય છે. સમૃદ્ધિ ને સુસુપ્તતાની મદદ ન હોત તો આ ભાષાઓનો વિકાસ ન હોત. એટલે સમૃદ્ધિ ને માતૃસ્વ સંખ્યા કે સરજતા ને છતાં એ પ્રખળ ધણી સાહિત્યકારને યુગલે છે. આ મુરેલી સમજ્યા છતાં પણ એનો ઉલ્લસ સહેલ નથી એમ સ્પષ્ટ લાગે છે.

એનાથીય બીજો મોટો પ્રશ્ન છે; હિંદુઓ અને ખ્રીસ્તીઓને, અને સરખી રીતે સમજાય એવી સાહિત્યની કઈ ભાષા ? જાનરમાં, લોકમાં, સામાન્ય બવહારમાં સરખી હિંદી સરખી ઉર્દુની નજીક જાયવી શકે. પણ નવી વાક્યરચના, કવિતા, અર્થસૂચકતા કે અર્થગોળીયતા સવાલ બાંધે ત્યાં એ ભાષા નકામી નીકડે છે ; ત્યાં દરેક લેખક પોતાને પ્રિય હોય એ Classical Languageમાંથી પોતાને જોઈતા સમૃદ્ધિ, લઈ લે છે. પણ આમાં બીસાચારે રચના નથી. હિન્દુ ખ્રીસ્તી બન્નેને એક સાહિત્યની ભાષા પેદા કરે જ છુટકો છે. દરેક પક્ષ પોતાની વિશિષ્ટતા ત્યાગીને, આગળ નહિ જાય; બંને પણ એક બીજાની યુગ્મોઓની આપ લે કરીને જ નવી ભાષા સર્જી શકશે.

આ બાબતમાં જેટલી ધીરજ જોઈએ છીએ તેટલું જોઈએ. જોઈશે, બધી સંકલન વસ્તુઓ લાંબા ને બગીરથ પ્રયત્નને જ અંતે મળે છે.

કલાની કદર

કીડુભાઈ રતનજી દેસાઈ

એ

માને એકનો એક હીરો નારજી દાકતર મહેસયંદ્રનો દવાખાનામાં દાખલ થયો. દાકતરનું દવાખાનું તેમના રહેવાના ઘરના આગળ ખંડમાં જ હતું. નારજીના દાઢમાં 'કુ'બઈ સમાચાર'નાં પાનાંમાં વીંટાળેલી કંઈક વસ્તુ હતી.

"કેમ, અત્યા નારજી ? હવે કેમ છે ? કંઈ નવું તો નથી ને ?" દાકતર પૂછ્યું.

"મારી માએ તમને સલામ કહેવડાવી છે અને નમારો થયો જ આભાર માનવાનું મને કહ્યું છે." નારજી પોતાનો હાથ ઝાલી પર મૂકીને જરા મગમગા અવાજે કહ્યું, "કુ' મારી માનો એકનો એક હીરો અને તમે મારો જન બચાવો-છવડેલું માંડીમાંથી મને ઉઘારો-તેનો બચો તો હમે કે હી વળી ટકવાનાં ? પણ..."

"કંઈ નહિ, નારજી." દાકતર હસતા મહેરે નારજીને આમળ બોલતા અટકાવ્યો, "એમાં તે મેં છું કરી નાખ્યું છે ને ? કોઈની દાકતરે આહુતું તો કીડું ફેલો ?"

"પણ કુ' મારી માનો એકનો એક હીરો; વળી અમારી સ્થિતિ પણ તદ્દન મરીખા, અમારાથી તમારી ક્યાની ક્યા પેશા પણ અપાવ એમ તથી અને તેથી મને તથા મારી માને-એકના એક હીરોની માને-જરા થે એવ નથી પડતું; એટલે આપ અમારી આભારની લાચળીના મિલકત વરીકે આ એક વસ્તુ રવીકારવાની મહેરબાની કરો, આ એક થયો જ કિંમતી પુરાણી કાનનો નમુનો છે."

"એરે, એની વળી રી જરર ?" દાકતરે કહ્યું. "તું રહેવા કે, નારજી."

"ના, તમે ના નહિ જાડો, " નારજી, જડલ ઉઠાવતાં કહ્યું, "ના જાડો તો મને તથા મારી માને પણ જ માડું લાગ્યો. અને આ વસ્તુ તો એટલી મળતી છે ! જવુ જુના વખતની છે. મારા જાપનના વારસામાં મને એ મળી હતી અને એને તેને તેમનાં રમરજીમાં જાવવી સખી છે. તમને જાણ છે ને કે મારા જાડુ આવી પુરાણી વસ્તુઓને વેપાર કરતા. તક મળતી ત્યારે આનો જુની કિંમતી ચીજને તે ખરીદી લેતા અને પછી કલાની કદર કદાવરાએને તે વેચતા-પણ આ તો તેમને એટલી મધી મધેલી કે તેમણે જાતે જ રાખી મુકેલી-અને પણ આજે, એ જ થયો કહીએ છીએ."

નારજી જડલ બોલીને અંદરથી એક નાની સરખી પણ જુન રૂબળી પીત્તળની સમઠક કાઢીને દાકતરના ટેબલ પર મુકી, સમઠની પાપણ ઉપર એ સંદર રિમંજર બીઆડુતિઓ હતી. આડુતિઓનાં મ્દોં પર એટલું તો મનોહર રિમંજર રરરી રજું હતું કે એ ઉપરનાં કાઠીઆં રેકરી સખવાનું કામ તેમને ન કરવાનું દોષ તો જાણે

હમણાં પડપછ ઉપરથી કુલી આવીને આપણને સરમમાં પાડે એવું રંગરાગચક્ત વિલાસનું વાતાવરણ જમાવી મુક્યું એવો ખ્યાલ મધ્ય આવતો હતો.

બેઠની તે અનુપમ વસ્તુને આનુપૂર્વિક જોયા પછી માથા પર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં દાકતર જરા દરમ્યાં, તેમને આસ ઉતાવળો ચાલવા માંડ્યો; તે બોલ્યા, “ ખરેખર, અતિશય સુંદર છે. પણ જો ને, એમ છે.....કે.....તું સમજ્યો ને,.... અહીંયાં કોઈ એ રખાય ? છે તો બહુ જ મનની પણ જરા.....”

“ ના કેમ રખાય ? તમારે એવું શું કરવા ધારવું જોઈએ ? ”

“ જોરે, પણ કમદેવ પણ આનંદથી વધારે બળવાન બાળુ નહિ બન્યાની સંકેતે એવું પર આંને રાખું તો આખું ઘર મારું અખવિત થઈ જાય, ”

“ દાકતર સાહેબ, તમે તે કલાની તરફ કેની વિચિત્ર દૃષ્ટિથી જુઓ છો ? ” નારણ જરા શરસામાં આવીને બોલી ઉઠ્યો. “ જરા જુઓ તો ખરા, ! એની એક એક રેખા તરફ જુઓ. કેટલી નરો સુંદરતા-સરલતા !-આદર અને ખક્તિભાવમાં હૃદય, હોય અને અખિમાં આંસુ ઉલસાય એવી ! આપું સૌંદર્ય જોતી વખતે આ કુનીબાની બીજી બધી વસ્તુઓ પ્રતી નથી જવાતી ? કેટલું રૂપ ! કેવો ભાવ ! ”

દાકતરે કહ્યું, “ સમજું છું, નારણ, બરાબર સમજું છું. પણ, હું બાળ-ખચ્ચોવળો માણસ; હોઠમાં આંખ તેમ દોડતાં હોય, વળી સ્ત્રીઓ પણ ધણીવાર આવે—”

“ અસખવ, મમાર લોકોની નજરે જુઓ તો આ સુંદર કલાકૃતિ, જુદા જ સ્વરૂપમાં દેખાય, પણ દાકતર સાહેબ, તમે તો સુધરેલા, વળી તમે નહિ સ્ત્રીકારણે તો મને તથા મારી માને બહુ જ દુઃખ થયો, તમે મારી છાંદગી બન્યાથી તેના બદલામાં હમારી પાસેની કિંમતીમાં કિંમતી ગીજ તમને આપીએ તે તમારે સેવી જ પડશે. હુખ તો અમને એ થાય છે કે આની જોડની બીજી સમગ્ર અમારે ત્યાં છે નહિ, બાકી તો એ જોડ એવી ચોળી બહત ! ”

“ નારણ, તને આ લખને તારી માએ મોકલ્યો તેટલા માટે તારી માને માલ પતી ઉપકર માન્યો, પણ તું જ વિચારે કરી જોને-માર્શ છોકરા આ ખંડમાં વારંવાર આવળા કરતાં હોય, સ્ત્રીઓ મને મળવા આવતી હોય-પણ સહેવા દે ! તું કોઈ એમ મારું માનવાનો નથી. ”

“ માનું શોને ? ” નારણે આનંદમાં આવી જઈને કહ્યું. “ જુઓ, બરાબર આ પુલંદાનીની બાલુમાં એને મુકવાની. એની જોડ નથી એટલી એક આમાં રેડી જાય છે. પણ શું થાય ? સલામ, દાકતર સાહેબ ! ”

નારણના ગયા પછી દાકતરે ધણીવાર માથું અજવાળતા અજવાળતા સમકતો વિચાર કરી કીધો.

“ છે તો, કોઈ અદ્યુત કલાને નમુનો ! એરે ફેડી પણ કેમ દેવાય ? અને અહીં રાખી પણ કેમ મુકાય ? જારે મુકવણ આ તો આવી પડી ! મારને બેઠ આપી દેવાય તો સારું ! પણ બેઠ આપું કેને ? ”

ધણીવાર વિચાર કરી-જોયા પછી તેમને એકાએક સાંભરી આવ્યું કે તેમના એક મિત્ર અનંતરાય વધારે તેમને એક કેસમાં જીજ મદદ કરી હતી. દાકતરે વિચાર્યું.

“ મિત્ર હોવાથી અનંતરાય ખારી પામેથી પૈસા તો લેવા નથી અને એમને મારે કંઈક આપવું તો ભેટએ જ. એટલે તેમને આ સમઘ કું ભરે જ જાહેને ભેટમાં આપી આવીશ. વળી વાઘ છે પણ કુંવારા અને જલ્દી છરજી-એટલે તેમને આ ખૂબ જ ગમશે.”
નિર્ણય કર્યો કે તરત જ સમઘને કાગળના વીંટળા દ્વારામાં લઈને દાખર અનંતરાયને ઘેર ગયા.

“ કેમ હો, વજીર સાહેબ ? ” દાખરે અનંતરાયને ઘેર ભેટને રાખી યતાં થતાં પૂછ્યું. “ પેલા કેસમાં તમે કરેલી મદદનો આભાર માનવા માટે જ આજે તો ખાસ આવ્યો છું. તમે પૈસા લેવાની નહીં પાડો હો તે તો ભણે સમજ્યા; પણ કંઈ ભેટ તો તમારે સ્વીકારવી જ પડશે. ભુલો તો ખસ ! આ કેટલી મનોહર સમઘ છે. કલ્પનો કેટલો સુંદર નમુનો ! ”

સમઘ ભેટને વજીર, આનંદમુગ્ધ થઈ ગયા. “ કેટલી રૂપાળી આકૃતિઓ ! આ કલાકારો તે જડમાં પણ જીવ રહે છે ! એ લોકો તે ક્યાં જાહેને અટકશે ? ખરેખર, આટલું સૈદ્ધાંત તો જીવના માધ્યમોમાં પણ નથી ભળ્યું. પણ તમને આ મળી ક્યાંથી ? ”

સમઘની ખૂબ કદર કર્યા પછી વજીરે બ્લીતાંબ્લીતાં બારણા તરફ ભેટને કહ્યું,
“ પણ દાખર, તમારે એને પાછો લઈ જવી પડશે. કું કંઈક એ ભેટ સ્વીકારવાનો નથી.”

“ પણ કેમ ? ” દાખરે ચિંતાતુર થઈને પૂછ્યું.

“ કારણ કે-ભુલો ને-મારી મા અને મંજીર મગવા આવે છે, વાંટી બસીલો આવવા કરતા હોય-અને વળી તોફારો.....”

“ ના, ના, આવી સુંદર ભેટ ન સ્વીકારો એ તે કંઈ માલે કે ? આ બાબતમાં તો કું તમારું કંઈ સંમતિવાદો જ નથી. પૈસાની બાબતમાં તો ઠીક છે કે તમે ના લો તો મારાથી કંઈ આગ્રહ નહિ થાય, પણ ભેટમાં કું ? અને તે પણ આટલી સુંદર ! ના, ના, એ કંઈ માલશે નહિ, ” કરીને ઠોઠે વગેરેથી બચાવી છૂટીને મહેલમાં આવી જમતા થઈ તરફ ગયાતા થઈ ગયા.

દાખરના બધા પછી અનંતરાયે સમઘને ખૂબ ખાનપૂર્વક નિકાળી. અને તેના પર તેમણે હાથ ફેરવો ભેટો. પછી આ ભેટનું કું કરવું તે વિચારમાં માથું ખંજળાવવા લાગ્યા.

“ હો તે જલ્દી જ સુંદર. એને ફેંટી પણ કેમ દેવાય ? અને બરમાં પણ કેમ રખાય ? તો પછી કેમને ભેટ આપું તો કેમ ? રાખ, પેલા એકઠર મધુસૂદનને ભેટ આપું, એને આવી મીત્રોના હોય છે અને વળી આજે એની બેનીશીટ નાહટ પણ છે.”

અનંતરાયે તે જ સંજો એકઠર મધુસૂદનને બીબ્બોના પુલક કારતોરાની ભેગી પેલી સમઘ ભેટ આપી. તે સુંદર કલાકૃતિની પ્રશંસા કરવા મધુસૂદનના ફેસીયરમાં તે સંજો લોકોની મોટી દંડ બતાવી.

નાટક પૂરો થઈ રહ્યા પછી મધુસૂદને બધા મધ્યમીને બોલવા માંડ્યું, “ પણ આનું મારે કરવું કું ? હરિવન્શભાઈને ત્યાં રહું છું ત્યાં કંઈ આને લઈ જવાય ? વળી સગાંજામાં મગવા આવે, તેમાં બેસીકાઈ પણ હોય એટલે આને કંઈ જકાર રખાય ? અને આ કંઈ જલ્દી નથી કે યદુ દાખરે રેલવેના આનામાં સંતાડી દેવાય ? ”

મધુસૂદનનો મોઢા પાસે જુલો બેસી, તેણે કહ્યું, “ અને, એમાં નથી મોટી

વાત હતી સાહેબ ? મારી પડેશમાં નારણની મા જમના યશી છે તે આવી છુની વસ્તુઓનો વેપાર કરે છે. હું તેને આ સમયે વેચી દઈશ એટલે પીડા પતી. ”

એએક દિવસ પછી દાકતર મહેશ્વરનાં પોતાના દવાખાનામાં એકાએક દરદીની રાહ જોતા હતા તેવામાં એકદમ આરણ ઉભાની નારણ દોડતો દોડતો અંદર આવ્યો તે હસતો હતો; તેના મુઠ્ઠા પર આનંદ આનંદ ઉભરાઈ રહ્યો હતો. તેના હાથમાં ‘સુખ’ સમાચારના પાનામાં લેટાએલી કાંઈક વસ્તુ હતી; “દાકતર સાહેબ, ” તે દોડતો દોડતો બોલ્યો, “મારો આનંદ તો માતો તરીકે, તમારે નસીબે અમને જેની સમજની જોડની બીજી સમજ પણ મળી ગઈ છે. મારી મા તો એટલી રાજ રાજ થઈ ગઈ છે. હું મારી માનો એકનો એક દીકરો અને તમે મને જીવનદાન આપ્યું તેથી આ મુંદર સમજની જોડ તમને એટ આપતાં મારી માને ખૂબ જ આનંદ થાય છે. ”

આટલું બોલીને નારણે આભારની લાગણી સાથે સમજને ‘દાકતરના ટેબલ પર મૂકી દાકતરે કાંઈક કહેવા મ્હોં ઉઠાડ્યું, ‘પણ તે કાંઈ જ બોલી શક્યા નહિ; તેમની જાણ જ જાણે સિવાય ગઈ. *

જય કેટલીક વાર કવિતાનો ‘ધરણી બાર’ સંદર્ભ કરે છે. પણ કવિતા અલગ સાધારણ ભારથી મૂંઝવણમાં નામ છે.

રેલનું રતન

જયંતીકાલ એપ્રિલમાસ મહેવા

છે

હવેનાં વચ્ચાસ વર્ષમાં ધરકાઓએ નહિ એવથી અને સરકારી દફતરોમાં નહિ નેપાપલી એવી એ પ્રચંડ રેલ હતી, આડે દઢાડે માત્ર યોગાસાના થોડાં બાંધી લીધેલા પાણીની દુર્મ્મ રેલ હતી, નાની નહેર સમાન દેખાતી પાણી પીનાની વિચિત્ર, તપશ્વર્ણથી સમસ્ત વિષને કંધાવનાર વિશામિત્ર સમી, સારા ૫ મુજતાનમાં દાઢાકાર, રેલાવી રહી હતી, રાબ માતાની પુજન કે મુંદડીને મણકારવા એ તપર નહોતી, સવલા યત્ર મગલા + + નહિ નહિ તત્ર + જીવિતુમાશાપિ દુર્લભા અવતિ કવિના એ કથનને તાદસ અનુભવ આજે રોક માણસને મળી રહ્યો હતો. વિજયપુર રાત્રની પ્રભાતે એ આજે તાજને ચોંટ્યો હતો, માત્ર નિશ્ચિત દેખાતો હતો સેન્દ્રક એવની જન્મ રીપના કેરીને એક ખેલીમાં બેઠો હતો એવું ભગવાન, એવના કંપાઈકમાં પણ પાણી ભરાવા સ્થળાં હતાં અને સત્તાચળાઓ પાણી હણુ વધે તો શું મરુ' તેવા વિચારમાં પડ્યા હતા.

રેલનાં વધતાં જતાં પાણી અંબાઈ દાદેશાઓમા થતી ચાતચીતના ચાન્દે અને પાતાં એવજુન મનજમાં વિચારસંકલનાની કડીએ એક પછી એક નિમગ્નવા લાગી. બીત સામે તાડી રહેલી એવી ખાલી નજર આગળ જરાબર સાત વરં ઉપર એ જ નદીમાં આવેલી રેલના પાણીની ભમરીઓ લાંબીમુંડી કરવા માંડી, અને ભૂતભાગના સમરજુની રેલ, વિચારસંકલ'થી એના હલને બહોરની બધવા લાગી.

સરકારી કામે સદેશમાં આવેલો ડ્રાઈવિ ગામતો લુચ્છાન વરતપૂર્ણો એવજુ રેલની કુમ સાંભળી સરકારી દોરપીટલ આગળથી પહેલાં છુટણ અને પછી કમરથી ખાલીપૂર પાણી સુધી જઈ સામે રેલાપલો વિચાર જામરોમોવાનો સમગ્ર પ્રવાહ નેહ રહ્યો હતો, એને તરિને આગળ જવાની દેંડ થતી હતી પણ લોકોને કુમખરડે એને પાછો ચાલ્યો, એવજુનો ખાધો મજાકુત હતો જતાં વરસાદ અને રેલનાં પાણીએ તર-મોગ થઈ ગયેલા એના દરીમાં ટાંકની મુજરી આવી, સદેશમાં આવે ત્યારે ખાધો પાણી ભેગની રેંચગા એવનને એના પગે ઘાસ પીઠા તરર બસાયો અને ત્યાં એણે એક રૂપીયાનું પાણી કુ', એના દરીમાંની કંડી ઉઠી ગઈ પણ સધાતે પગે અને અસમ-તોચ મજાગે એને ગમ પડેલિયાં રાત પડી.

" અલ્યા એવજુ ! હમાં એવરો વચાર કું કરજી ? દવારે પાણી ઉતરી નહે. કુઈ ભ, જાપા ! રાત પડી. " મન દાદેશાના અવાજે એવજુની વિચારસંકલનાને પડીબર ચંકારી, પરંતુ " રાત પડી " એ કહ્યોએ એના હલને વીધી નાખ્યું. " રે ! રાત પડી ! ! દાપ ! દાપ ! રાતને કેણે પડી ! " એવી વિચારસંકલનાનો મેચ વગેરો. જુરી એવી નજર આગળ કિન્નવી અણિએ ખોલો પાથરતી દેખાઈ, એવી સાધી ઠીસી રતન એવી સાધું દમગી નામતી આવી ઉભી, - એવજુ આંખ યોગતો

ઉભો યદ્ય ગયો, એણે પાસેના માટલામાંથી થોડું પાણી પીધું અને આખો દિવસ સખત કામ કરી થકેલા યરીરને આરામ આપવા અને સ્મરણના દુઃખને વિસરવા એ સુતો; પરંતુ આજે એને માટે ઉપ દત્તી જ નહિ, એને એવું બચપણ, ઉત્તમી લુલાની, જુરી સાથેનાં લગ્ન, રતનનો જન્મ, એમ બધું એક પછી એક નજર આગળ આવવા લાગ્યું, અરે ! એ રાતના એણે નીચા અને ઘણાંના આવેશમાં શું કર્યું ?

મોડી રાતે પાણી કઢોળતાં કઢોળતાં જીવણ દેર પહોંચ્યો ત્યારે એણે પરસુને એના ધરમાંથી અપારાભેર નીકળી આવ્યો જતા જોયો. એની નેસેનસમાં એક વીળળી પ્રસરી ગઈ; એની આંખ બળવા લાગી; એણે પારણાને લાત મારી અને પારણા ખુલ્લતા જ એ જુરી પર ધસી ગયો. જુરી ચમકી અને પાછી દડી, રતન એમાંકળી બની મદ, પછી જીવણના તે અજેઝામમાં શુદ્ધિનાસનાં ચિહ્ન વ્યાપી ચૂકાં દત્તા, પ્રેમના આવેશમાં અનેકવાર સુમેલી જુરીની કુમળી મરદન એણે, પોતાના મોખંડો પાળી કૂરતાપૂર્વક ઇલાવી, એક ઝીણી ઝીંઝીવારી, એણે સોઠળી, રતન રમી હોય એમ લાગ્યું. જુરીની શરતી આંખ અને પહોળા મોંમાંથી નીકળી પડતી જીભ એણે ત્રેષ, એ આસ લેવા લાકડતી દત્તી.

“હાય ! હાય ! !” બોલતો જીવણ સદાચો બેઠો રયો, “મમ જીવણ ! આજ તને થોડું સે કું ?” મંકન દોરેઆએ હવે જરા ક્યામથી લુપ્ત પાડી અને જીવણ, સાત સાત વર્ષનાં તાળાં ધમેલાં દુઃખદ બચાનક સ્મરણોથી, વિવંદન, ધમેલો જીવણ, માથે દાય દઈ પીધું પછી કંઈક સેવા લાગ્યો.

વરસાદ આખી રાત શુન્ન પડ્યો અને પાણી પછી નવાં ત્યાં, ધણું મોડી ગયાં સવાર થતાં યહેરમાંના સ્વર્ણસેવકોએ સોઠાને બને એટલી સદાચતા કરવાં કમર કસી નાના મોઢા મજાગ્યા અને તરાપાઓ છુટ્યા. ગામનાં ગામને તાણી સાવતાં રેલનાં પાણીમાં માણસ, જાનવર અને સરસામાન એક સરખાં તાણાંમાં જતાં દત્તા, કેટલાક માણસો તે માર્ગમાં આવતા ઝાડને વળગી રહી જવાં માટે સારી રાત શુભ મારતા રજા દત્તા, આ બધી બખર જેમ જેમ યહેરમાં સરતી મજ તેમ તેમ દરેક સોમાનિક સંકટપ્રસંગે અને છે તેમ સમર્થિભાવળો વેગ લેખો અને મરદ માટે સાધારણ લઈ શાખી માંડી યહેરના રોડીઆઓ અને સરકારી અમલદારોએ સુદાં પ્રવલ્તો કરવા માડ્યા.

“જીવણ ! હાય જલ્દી, આજ સુટમણની તક બચવાને તારા હાથમાં જેલીઝ, જેલરજાળ બોલાવે,” મંકન દોરેઆએ જીવણને કહ્યું અને આંખો રાત જુરીની ક્ષમા યાચવામાં તેમ જ રતનને સંભારવામાં રહેને કાદનાર જીવણ “જુટમારા” રાતેથી ઉત્તેજિત થઈ ઉભો રયો, બંને જેલરની ઓરિસમાં ગયા ત્યાં બીજા સાત જન્મકીર્તીની સળ ખાપેલા ડેડીઓ ઉભાં દત્તા.

“તાર નામ જીવણ કે ?” જેલર પૂછ્યું.

“હા જી” જીવણે કંઈક સંકસીલતાથી જવાબ આપ્યો.

“જે જે સાંભળ્યું છે કે વને સાર વરતાં આવડે છે અને તું દીમંતવાલો પછી છે, સરકારની રાંઠ પ્રશ્નને આજે જીવણ પડી છે, તેમની વ્હારે તમારે જવાનું છે, મારું કામ કરવારની સરકાર કદર કરશે,” જેલરે કેતવ્યબુદ્ધિની અને સાથે કેદરની

સપ્તીઓને અને મિત્ર-પત્નીઓને બેટ આપવા લાયક સુંદર રાસ-સંગ્રહો

ઉમા-ગીતાંજલિ	ગુણસુન્દરીના રાસ	રાસતરંગિણી	રાસચંદ્રિકા
મત્રિયો ગીતો અને રાસ	રિધિરિધિ મેખોના ચુરલા ૧૦ રાસ	કવિ જોડાદસેનો રાસસંમલ	કવિ ખમરદાસેનો રાસસંમલ
પૃષ્ઠ : ૦-૫-૦	પૃષ્ઠ : ૦-૪-૦	પૃષ્ઠ : ૦-૧૦-૦	પૃષ્ઠ : ૦-૮-૦
પેપર : ૦-૧-૦	પેપર : ૦-૧-૦	પેપર : ૦-૧-૦	પેપર : ૦-૧-૦

આરે પુસ્તકો સાથે લેનારને રૂ. ૧-૧૨-૦ માં પેર બેઠાં મળશે

નવો રાસસંમલ	ગુણસુન્દરી ગુજરાતજન્ય પ્રિય અમિક	નવલકથાઓ
રાસ માલિની	ગુણસુન્દરી	૧ લક્ષ્મીની આમ
જુનાં અને નવાં રિધિરિધિ શ્લોકોએ રચેલાં	શ્રી-કવિયોગી મેજો, રાસનાં રાસ, સુંદર કંઠી અને યાત્રા વાનગી, શ્રી-જગતના મયામાર, જનાથી હરીશ્ચંદ્રો, વગેરે કવિશાંત આશકો મારે આશ્ચર્યજામ	૨ લૂટેલા બંધન
૧૧૪ રાસ-ગીત	સુનીતા શ્રોફ, એચ. એ. શ્રી જગતના નવલકથા	૩ સંસારચિત્ર
પૃષ્ઠ : ૧-૧-૪-૦	મેખા : શ્રી. ચમેશ હ. શ્રી	પૃષ્ઠ : ૧-૦-૦
પેપર : ૦-૪-૦	કવિમાર ૧૬૪૫ થી ૧૭૫૦ થી કાઢી માવ બે લવાજમ : રિધિરિધિ ૪-૧-૦ : પેપર રૂ. ૧-૮-૦	પેપર : ૦-૪-૦

૧ લક્ષ્મીની સાડી	૨ સોળ સુંદર વાર્તાઓ	૩ પોડશી
૦-૧૨-૦	૧-૦-૦	૧-૦-૦
૦-૩-૦	૦-૩-૦	૦-૩-૦
૧-૦-૦	૧-૦-૦	૧-૦-૦
૦-૩-૦	૦-૩-૦	૦-૩-૦
૧-૦-૦	૧-૦-૦	૧-૦-૦
૦-૩-૦	૦-૩-૦	૦-૩-૦
૧-૦-૦	૧-૦-૦	૧-૦-૦
૦-૩-૦	૦-૩-૦	૦-૩-૦

વ્યવસ્થાપક "ગુણસુન્દરી" ૧૧૪, વિજયભાઈ પટેલ રોડ, મુંબાઈ, ૪

એકદમ સસ્તા ભાવે પુસ્તકોનું વેચાણ

આક્રુ ક્રિમત	પુસ્તકનું નામ	દાલ લેવાની ક્રિમત	આક્રુ ક્રિમત	પુસ્તકનું નામ	દાલ લેવાની ક્રિમત
૩-૦	વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલય-પ્ર.	૧-૮	૦-૧૪	નેપાલ અને આસામ ભ્રમણ	૦-૭
૦-૩	નળદમયંતી	૦-૨	૧-૮	આલ્પવિદ્યાન ભાગ ૨ નો	૧-૪
૦-૩	બાલકાવ્યો	૦-૨	૧-૮	આલ્પવિદ્યાન ભાગ ૩નો	૧-૪
૦-૧૪	કચરત અને આરોગ્ય	૦-૭	૦-૮	ચતુર ભવિષ્ય	૦-૬
૦-૧	શ્રેષ્ઠ સલાહકાર-૨જો	૦-૩	૦-૭	સારી રીતભાત	૦-૪
૦-૧૧	મધુમહિકા અને ભ્રમર	૦-૪	૦-૧૨	વીરકથાઓ	૦-૮
૦-૧૪	ઉત્તર હિંદુસ્તાની સંગીતનો ઇતિ.	૦-૭	૨-૦	અર્વાચીન સાંસ્કૃતિક પુસ્તક	૧-૦
૩-૦	શ્રી કવેન્ડુ આત્મચરિત્ર	૧-૮	૦-૬	વીર અભિમન્યુ	૦-૪
૦-૪	ભરમા રમવાની રમતો	૦-૩	૦-૬	શુભરામ ભટ્ટ	૦-૪
૦-૧૩	ફેલ્સાફ શૈલી-૨જો	૦-૬	૨-૦	પુલગાળ	૦-૧૦
૧-૧	પ્રગતિને પંથ	૦-૮	૧-૮	સોળ સુંદર વાતો	૧-૦
૦-૧૧	બુદ્ધભા.	૦-૪	૦-૪	બાપુની કૃત્ય	૦-૩
૦-૧૪	માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ શિક્ષણ	૦-૭	૨-૦	ચિત્રાલેખિકા	૧-૦
૧-૪	શૈવ અને આરોગ્ય	૦-૧૦	૧-૮	Flowers of Life	૧-૭
૦-૧૩	મારીનો ધાર્મિક ઇતિહાસ	૦-૬	૦-૧૨	ધર્મોપદેશ	૦-૬
૧-૧	હાન અને અવિષ્કારી માતા	૦-૮	૦-૧૦	રસદાર	૦-૪
૧-૧	વિવાહાળા	૦-૮	૧-૦	અ. સો. કુમારી	૦-૧૦
૦-૧૧	શિક્ષણનો આત્મા	૦-૪	૨-૮	ચિત્રાલેખિકા	૧-૮
૦-૬	સિંહ	૦-૩	૨-૮	એલીઆ નેશનો અખાડો	૧-૮
૦-૧૨	હિંદુના ઇતિહાસની વાતો	૦-૬	૦-૧૦	મહાભારત	૦-૬
૦-૨	હાલિયો	૦-૧	૨-૦	એલ્વા એડીસન (જાગ્રે કૃત)	૧-૨
૦-૧૪	આદ્યારાજ્ય	૦-૭	૧-૧૨	પુરોપના શિક્ષણસુધારો	૧-૩
૦-૧૪	બાલકેળવણી	૦-૭	૧-૮	પર્મોની બાલ્યાવસ્થા	૧-૦
૧-૮	વૈવાસિક ન્યાયમાળા	૦-૧૨	૧-૬	વિષ્ણુ	૧-૦
૧-૨	એન્ડ્રીયી પદ્મિનો આત્મા	૦-૮	૦-૧૩	વીરકેવ સંસ્કૃતિ	૦-૮
૦-૧૨	તારાચાર	૦-૬	૦-૧૩	સદાકાર મીમાંસા	૦-૮
૦-૬	રામાયણરહસ્ય	૦-૩	૧-૮	અમેરિકાનાં સંપૂર્ણ રાજ્યો	૧-૦
૦-૬	બાલરામાયણ	૦-૩	૧-૦	કુદરતનું અવલોકન	૦-૧૦
૦-૮	હાઇપિનર	૦-૪	૦-૧૩	તકેસન અથવા જાણકેવનવિધિ	૦-૮
૦-૪	આર્મોની ઓળખાણ	૦-૨	૦-૧૪	મહાસાગર	૦-૮
૦-૬	કુમાર વીરસેન ભાગ ૨ નો	૦-૪	૨-૪	વિજયમંત્ર અને રસેદની ચાવી	૧-૮
૦-૪	પરિમલ	૦-૩	૧-૧૪	શબ્દો છબીવારામ બહાદુર	૧-૨
૦-૮	આરોગ્ય વિદ્યાન અને ગૃહવ્યવસ્થા	૦-૪	૧-૧૪	પ્રતાપીયા નવચેતન	૧-૨

લખો:—પુસ્તકાલય સહાયક સંહકારી મંડળ લિ. રાવપગ. વડોદરા

ખલામી પકડી 'લીલો અને એનું શાશુ ઉંચું કહું'. મજબમાં ઉભેલાં અને આશુભાણુ તરતા બીજા ફેલીએએ જાગ્રતપાકને પણ ધીજની નાખે એવી ભયંકર ઘીસ સાંભળી " જુરી ! જુરી ! " પકડીલર હવણ કુખલે હોમ એમ શીને લાગ્યું. પરંતુ નાના એ તો પેલી જીનાં મુખને આંધની માફક નીચો વળી ચુખી રહ્યો. હતો, શી જોઇ રહ્યાં. બીજા ફેલીએ એની તરફ વળ્યા. 'એવામાં હવણે હર્ષની એક ત્રાસ નાખી, " રતન ! મારી રંતની ! " પાણીમાં એ કૂલો અને એક વિજયી સેનાના નાયકની અભિમાન કરી દબાવી પેલી અને ઉંચી પકડી એ મજબ તરફ ધર્યો.

સાતે સાતે કલાકના હરનમૃત્યુના એક ખેલી કદરની આસાવાળા બીજા ફેલીએ આશમ લેતાં હતા ત્યારે હવણ અને મન દારીગો જોસરની આંશીલમાં રતનની સારવાર કરતા હતા. કલાકના આશુ રોક પછી રતન જરા સળંગી અને સુધિતી પારથી જોતી હોમ તેમ બે આંખે આંધી જોતી એણે હવણ તરફ જોયું. હવણે એના માથા ઉપર હાથ મૂકી ગદગદ કહે જુમ મારી, " રતની ! મારી રતન ! " જોડીથી એણે રંતન જોતી, " જોયું ? જાણુ ? " હવણ રતનને જાડી રહી પકડ્યો, મન દારીગોની આંખ માંથી પણ બે આંસુઓ. ટપકી પડ્યાં અને કુલો લાસપ આવતાં હવણને ફેલમોથી સાંપડેલા એના રતન પાસે એકજો યુગી એ બહાર માલ્યો ગયો.

વિહાય

: સિખલિલ :

જુનું બહાણું ! ત્યારે કદિ : ઉપડતાં ના જ મળવું,
લખાણ જનામાં, અમલદખને દાપ ! બજવું ;
પણુ જાણુ કે મે મહી જુરી ફરી રાંધ બજવું,
પરંતુ ના, જોધે વિરહી દિલકું આપ હજવું.

"જઈ બહાણું" ? જુનું, તમ નવનર્મ નીર હજી,
હજુ આંધુ તોલે કુમળું હમકું ખૂબ કસી;
રોડે જાંઝો કહે, વંદન યુવની ઉર મંદિ ન્યાં,
જિઆરે આ બહાર હંદય કપરે ધારે જ ધીર ના !

મલતે કે. આશુ મુખદ સખનું સહેન મળારી;
ખામનું ના ખામનું ત્વાં, હજ રસ તપ્પી એક મદારી;
જતાં બીડી, ફેલી કુખ પણુ અપાંધ મધૂરી,
તરે એવી આને ગત સમયની સ્થાંધુ અધૂરી.

હરિમસાક સિખમસાદ દેસાધ

ગાંધી-જયંતી

અહિંસા—એક સામુદાયિક બલ

કનેયાલાલ સુનરડી

ગાં

ધીજી સમજીય નેતા તરીકે મહાન છે;

બળી તરીકે તેથીય મહાન છે; પણ એક પ્રખર સામુદાયિક બળના સ્વરૂપ તરીકે તેથીયે વળી મહાન છે. અત્યાર સુધી અહિંસા એક બ્યક્તિયત બળ હતું; હવે ગાંધીજીને પ્રતાપે એ સામુદાયિક બળ થયું છે. એનો ઉપયોગ રાષ્ટ્રીય પ્રાંત કરવામાં, સ્વાતંત્ર્ય સાધવામાં, અને આર્થિક પુનર્વંદગ્ય રચવામાં પણ થઈ શકે છે.

અહિંસાનો નિયમ તો ઉપનિષદજીનો છે. જે સત્ય સાધે તે કર્ત્વ્યસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે, જે અહિંસા સાધે તેને શંકિત ને સ્વાતંત્ર્ય મળે. આ નિયમ સત્યાત્મ છે. તર્કવિતર્ક એમાં મહા તફાવત આવે; એ મહા અભ્યુષા તો અને પહોરેલી તપશ્વર્ણના પંચાગ્નિમાંથી પસાર થયું નોંધવું. દધિમિનાં અસ્થિ એ એક ઉપમા તરીકે સત્ય છે.

ગાંધીજીએ આ બ્યક્તિમુલક નિયમ સામુદાયમુલક કરી નાખ્યો છે. સત્યધર્મનું વિધ્વાન અને હિંસક વિપ્રદયું સ્થાન આ નિયમ વડે જ પુરાશે.

આને લીમ જઈ થઈ ગાંધીજી આ નિયમનો પ્રયોગ કરી રહ્યા છે. એ વડે એમણે રાષ્ટ્રીય ઉદારતા બધાં સ્વધનો પુરા પાડ્યા છે.

એમને લીધે દિવમાં આને મહાન નેતાઓ છે, જે આને બાવના સહી શકે છે ને પોતાનાં પંચાગ્નિમાં સમજૂતી ઇચ્છાશક્તિ પોતાના પર એકાગ્ર કરી શકે છે; જે મિહાનતો રમે છે, ઉત્સાહ પ્રેરે છે, અને રાષ્ટ્રીય પ્રજ્વાલિતા સ્થાપે છે.

—આને એમને જ લીધે દેશમાં મહાસમાધી સંસ્થા છે; નેતાઓનો સદેશ વહેવારા કાલકરોનો સુખચરિત્ર બહુ તૈયાર થયો છે, જે દિલ્લ શમે છે ને શીખે છે, અને સામુદાયિક કાર્યોમાં જરૂર પડે માયું આવે છે ને જરૂર પડે રાષ્ટ્રની સ્વભાવસિખી રહે છે.

એમને લીધે જ આપણમાં પ્રચાર મુલક જન્મ્યો છે. એ પ્રચાર સિદ્ધિ પ્રમારે છે, દેગ્ગો પડે છે, પ્રજનું માનસ કેદવે છે, અને કાર્ત્તવ્યને ઊર્મિપ્રપાત બનાવી નાની નાની બ્યક્તિયત ઇચ્છાશક્તિઓને એકતાત કરી મો છે.

—એમના સત્યાગ્રહથી આપણને સામુદાયિક પ્રશ્નિઓને એકાગ્ર કરવાની કળા હવે થાયી છે. રાષ્ટ્રમનિષી શેરણ એ પ્રશ્નિઓ આને રાષ્ટ્રજીવનની ખાસીયતો થઈ પડી છે.

—આ નિયમને આપણે ગાંધીજીએ અહિંસામય વિપ્રદાનો સ્વરૂપે શીખી કાઢ્યાં છે, જે રાષ્ટ્રબાવના સનેજ રાખે છે, સામુદાયિક સંક્રમણકિ પ્રેરે છે.

અદિ'સાના નિયમે પ્રેરાયલી સામુદાયિક પ્રવૃત્તિ વધારે સચોટ છે, કારણ કે તે સામુદાયિક સંકલ્પશક્તિ અજમાવવાની પ્રેરણા દરેક વ્યક્તિને કરે છે. અસત્ય ને હિંસાથી થતો શક્તિનો નિરર્થક વ્યય એમાં થતો નથી. એનાં પરિણામ વધારે ચિરંજીવ ને સચોટ થઈ પડે છે. આંતર-અદિ'સા એકાના હાથમાં એક સામાજિક ઉદ્ધારનું સગળ શસ્ત્ર મુકે છે.

હિંસક સામુદાયિક પ્રવૃત્તિ ઘણા અણુધાર્મી સંયોગો હોય ત્યારે જ સફળ થાય છે. મહાવિગ્રહ આંધતો હોય, ચારે તરફ પ્રસરતી અંધાધૂંધી હોય, આંતરક્રયક હોય, સરકારની સત્તા નિર્બલ થઈ હોય, સુસંસ્કૃત એવ્ય કરી એકું હોય તો જ એનાં પરિણામ આવે છે. તેનાં મૂલ અસત્ય ને હિંસામાં રવાં છે. જે આવી પ્રવૃત્તિની પરિભાષા બોલે છે તે બાવિનાં ઝાંઝવાં પાછળ વર્તમાનનું બળ એક બેસે ને, આ જગતી પ્રવૃત્તિ સામે અદિ'સક પ્રવૃત્તિ જ આપણે ધરી રાખીએ એમ છીએ. તેને 'દીધે, ધામે' ધામે, રાષ્ટ્રીય જીવન સ્વાતંત્ર્ય ને શક્તિની રક્ષા બુદ્ધિ બની રહે છે.

અદિ'સાનું સામાજિક બળ માત્ર રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિના કામનું નથી. બારડોલીમાં એનાથી એકુતોનાં કુળો ચર્મા, સ્વદેશી દારૂ ૧૯૩૦માં એ આર્થિક ઉદ્ધારનું સાધન બન્યું. ખાદી ને આગઉઘોમમાં પણ આર્થિક સત્યાગ્રહનું ખીજ રજું છે. સશ્વીય નાની ન્યાતોમાં એનાથી સમાજોદ્ધાર થઈ રહ્યો છે. દરિજનઉદ્ધારની અગવળ પણ જોઈ દહોડે સમાજની પુનર્પંદનાનું નવું સ્વરૂપ સત્યાગ્રહ દ્વારા લે. એકનું જ નહીં, પણ અદિ'સાનું સામુદાયિક બલ ધારાસૂબાનું જીવન પણ વિરુદ્ધ કરે. નવા બંધારણે જે બેઠીએ જઈ છે તેને ફર ફરવા ફૂંકાઈ ને નિલેપ એવો પણ ઉમો કરવા મહાત્માજી પાછાં રાષ્ટ્રીય જીવનમાં આવે તો આ સામાજિક બળ પાલીએટરી પ્રજ્વાલિકાએને નંબે સ્વરૂપે ધરે.

આવા નવા ને પ્રતાપી સામુદાયિક મહાવતના સહાની જન્મતિથિએ અંતરના આ સખદુમાન અલિનંદનો ગુજરાત એમને ચરણે ધરે છે.

શાંતિ

પ્રવર્તી રહી શાંતિ સૌ મદઃ અસરીએ બીડી, ને
દીધી પણ બહારી, નર્વાં પય ઉબી રહી ન્યાયતી
રવિ નમી જર્તા, અજાયમનનો, બીઠ અંતરે ।
ન કેઈ સહ, ના કદી ઘડી સવેષ રવ આસનો ।

પ્રચીત મદ શાંતિના ઉદરમાં રાખું એકલોઃ
પરાભવ થઈ બધા જન્મનિવાદ મદિ પડે ।
મીસું નયન — આતમજ્ઞે ઉંડાણ મેં બિતરી ।
નવીન નગરે રહે અમલ દરેક મું દાખરી ।

સ્પરે દરેકપ્રાણી મંદુર ગીતની મેં સુરા ।
કરંત રરમન સૌ, ઉભવ આત્મ આલિંગના ।

દે...હ...ન

આજનું ગુજરાતી સાહિત્ય

સચિન્ન, દષ્ટિમિત્ર અને કલાવ્યાસમાં આજનું ગુજરાતી સાહિત્ય અદ્ભુત પરિવર્તન મેળવ્યું છે. સંસ્કૃત રીતિઓનો આડંબર અદસ્ય થયો છે. ભાષા પીમેપીમે પણ દલપાશો છુટી થવાની મહેને સર્વસ્થાઈ સક્રિય મેળવતી જાય છે. નવી કવિતા અને નવા મૂલ્યો ઉદય થયે છે. યાત્રિક હંદસ્યાઓએ જૂનાશબ્દોમાં વિચીત્ર થઈ મૂકી છે. નવા હંદ પ્રયોગોથી કાવ્યમિહિનું ક્ષેત્ર વિસ્તાર્યું જાય છે અને શિર્ષિંગીત, સૌનેટ, કથાકાવ્ય, પંડકાવ્ય, અંદાજાવ્યન વગેરે પ્રદેશો આજના કવિઓના વિજયપ્રસ્થાન પ્રારંભ બુદ્ધિ થયા છે. અરબીએ અજાનબું મોહનું પારખું કયું છે. મધ અર્થગર્ભ પ્રાણ-વાન, અને વૈવિધ્યવાનું જાય છે. નિર્બંધ, નવલકથા અને ટૂંકી વાર્તા કથાસિક્કિમાં કાવ્યી કથાએ પહોંચ્યા છે.

પરંતુ ગુજરાત અને વૈવિધ્યમાં સર્જનકથા હતી એ મર્યાદિત સીમામાંથી સર્વથી બહાર નથી નીકળી. શિર્ષિંગીતો અને મહાકાવ્યોએ કલાની સિખર હતી નથી રસરસી. સામાજિક વર્તી હજી કિશોરાવસ્થામાં પધારી છે. ત્યારે હજી આર્યમાં જ રહે છે. વિવેચન, ઇતિહાસ અને છવનકથા તે હતી સાખ કથામાં છે.

—K. M. Munshi, Gujarat and its Literature

સ્વર્ગ અને પૃથ્વી

મંધર્વ સ્વર્ગમાંથી ધરતી પર આવ્યો. પૃથ્વિએ કાલ અરણ્યમાં તે આવી પડયો હતો. બહાર તેની મૂળી ઉતરી ત્યારે પોતે જોયું હતું તેના કંઈક સીંખામાંના સંસ્કાર તેના મનમાં રહ્યા હતા. જોઈ અસહ્ય વ્યથાથી તેની અંત્રે કળતી હતી. તેના હૃદયમાં ગમગીની હતી. ધરતી ઉપરનું જીવું તેને નવુંનવું લાગ્યું. તેને અસહ્ય એકાન્ત લાગવા માંડ્યું. ક્યાં સ્વર્ગના તે હાલના પુત્રાચ, આનંદની ઊંચો, સંગીનનો પ્રમાણ અને ક્યાં આ અરણ્યનું એકાન્ત ! એકાન્તમાં તેને હતું જોઈના રુદનનો ખર્ચ પડ્યો. તેણે અમળીને તે દિશામાં જોયું. જોઈ એક સળંગ ફેટકાંક માણસો રમવાને લાઈ જતાં હતાં. તેમાંની ફેટકાંક રડી રહ્યાં હતાં. સળંગ નડતક જોઈ એક મુવતી આવી રહી હતી. તેના મુખ ઉપર જોઈ અસહ્ય તેજ હતું. તેના લગાટ ઉપર કુંકમની અર્ધ શીખી રહી હતી. ફેટકાંક લોકો તેને કહેતા, "મહેન, આછી જા-પાછી જા" તેમને તે સળંગ વધુ ને વધુ નિર્બંધ જતી હતી. મંધર્વને એ જીવું તાન નવું જ લાગ્યું. તેણે સ્વર્ગમાં સંજોગનું હતું કે ધરતી ઉપર માણસોને એક દિવસ ચરતું પડે છે. પણ તે વખતે તેને ખ્યાલ ન હતો કે એનનીન દેહ ઉપર આપું અપાર દેવ વર્ણચાલું હતું. તેનું કુટુંબક વધુ. તે તે સળંગ પાલનપાલન મયો. રમવાનામાં થવા પડતી લોકોએ સળંગ ચિતામાં પડ્યાવું. પેલી મુવતીના મુખ ઉપર અપૂર્વ તેજ જગમગ. આનંદજન્ય વાને તે અગત્યસીની સળંગ ઉપર ચડી; પોનાજી જન પતિનું કિર તેણે પોનાજી જોવામાં નીડું. વિરહનું એક

અસલ મહતાભયુ, વેનાભયુ મીત તેણે માયું. મંધવને પ્રાણ વ્યાકુળ થઇ બેઠો. યુ' ધરતી ઉપર માણસો આવા પ્રેમથી આહી રહે છે- મૃત્યુથી એ પર !

તેજછાયા

લાર્થભર્યા એક આંખા ઉપર સ્નેહભરી મીટ મારી પશિની. "મધુર : ગાનની દ્રવ્યક ગમનવી રહી છે. આંખા નીચે એક મોર કલા વિસ્તારી ચનગન નામી રહો છે. પશિનીનું ઉર હર્ષથી શાકું બન્યું છે. તેના લાર્થભર્યા સબંધે ચારે બાજુએ ફેલાતા હતા :

મારો છે મોર, મારો છે મોર,

મોતી ચરતો, મારો છે મોર !

આ લાડથી મારો બનેલો, મર્ષભર્યો મપર પોતાના દુઃખમાં પોતાની સર્વ કલા વિસ્તારી રહ્યો હતો. અને પશિની જાણે તેથી રીતી રહી છે એવો ઉડા સંતોષ પોતાનાં નેત્રમાં ખીલ્યો રહ્યો હતો. માર્તંડ કપારનો આ સુન્દર દરખા નોંધ રહ્યો હતો. કપારે પશિની પોતા તરફ જુએ અને તેને તે ચમકાવી દે તેના તે અનોચ મડી રહ્યો હતો. મધુરનું દુઃખ તો વધતું જ મયું. પશિનીના "મારો છે મોર મારો છે મોર" સબંધે વધુ ને વધુ વેરભર્યો, ઉમંગપ્રભર્યો, માધુર્વભર્યો ગાનવાં હામ્યા. મોરલાને તેણે વદાલથી જાણે પોતાના ઉર સરસો ફાળ્યો. સ્નેહનાં અસંખ્ય ચિન્હો તેનાં મીઠાં મુખનું જાણે તેણે તેના પર વર્ણવ્યાં. આંખા ઉપરથી એક ઢેરી એકએક ધરતી પર પડી. પશિનીનું ઉર છુછ હાક્યું. માર્તંડ ચમક્યો. પશિનીની નજર સદસા માર્તંડ પર પડી. "માર્તંડ ! પ્રાણ ! તારું મુખ આમ મધાન કેમ ? અને જો જો આ ઢેરી કેમ ખરી પડી ?" જાણે રજનીના સીલીમ્મલચાટ પરથી શરીરો ભેખાની દીલહી ભૂસાઇ મધ ! "ઓ માર્તંડ ! " બોલતાં પશિની મૂઝાં પામી. માર્તંડના પગ આગળ ઢળી પડી મલમલેલા માર્તંડે તેને પહોંતી જીલ્લી લીધી. તેની અમકલકલને તેણે વદાલથી સગારી. પ્રાણના પંખાથી તેના મુખ ઉપર તેણે શીતળ પરિમલભર્યો. પવન ઢોળ્યો.

" પશિની ! પશિની ! જામ-ઉડ-ચનન ! મને ક્ષમા કર ! " તે ગાનની જેમ બોલ્યે જતો હતો.

મૂઝાંમાંથી પશિની જાગી, તેણે તેની બેજકળ આંખ ઉપાડી. " માર્તંડ, આંખો રાધો ! "

" હા, પશિની ! મારા પાંચે રાધો, હવે તે રાજ રાશે, હવે લતાએનાં પ્રાણો કરમાઇકરમાઇ ખરી પડશે. તારા સ્નેહનું અર્પણ તારાચેતક હવે નહિં સાધે. ધરતી પરનાં પાપ જોતાં મડીમડીમાં લો પોતાનાં નેત્ર બીડશે, આકાશમાંથી તે ખરી પડશે. પશિની આજ જન્મતનું ચે સવાનારા વંચ્યું. "

" એવું મ્મ બોલ, મારા પ્રાણ ! જો મને કેવી જીક લાગે છે ! તારા ઉરસરસી મને લે, માર્તંડ, મારા માર્તંડ-કેમ આજ મારું ઉર અધીરું બન્યું છે ! આંખ કેમ મને આ બધું શન્યશન્ય લાગે છે ? "

" પશિની, તારા મોરની અને કલ્પભર્યા આંખો રાજરોજ તું તેની રાધે

સાથે નાથે, તેના પર અપાર દેન લાગે તેથી થયું જાયે મારા ઊંચાં થું થયું, અને એ છાંયના અગ્નિથી જાળીકાળી ને આ ફેરી તૂટી પડી. ”

પણની કુળવા લાગી, “ એવું મા બોલ એવું મા બોલ, માન'ણ તું તો મુલ છે, પવિત્ર છે, ઉચ્ચવચ છે, પ્રભુના પ્રકાશ જેવો. ચાલ મુલક બનતા જતા પસંદના ઉરને આપણે પચાતાપનાં નિર્મળ નીરથી સીંચીએ, આંખાને ફરી નવપરજાવિત કરીએ, આંચાની આંખ જેવી ફરી એના ઉપર મંજરી ખોલવાએ-મારા હૃદય, મારા જીવનસર્વસ્વ, માનવહૃદય ને અંમકાર પાવરી શકે તો તે પ્રકાશ પણ અવરખ સજી શકે...ચાલ ને પેલી આનંદગિરિ પર સંખ્યા બોલાવે છે. તારા બંધે હવે પશકે, પણ માનવીનો પ્રેમ તેમને લડુ તેજબોળો જાણવશે, પુણ્યે બંધે ખરે પણ કમ્પાતીની સ્નેહમુખા સદય મુલ સૌરભ બરસી.....ચલ ચાલ, માન'ણ ! જીવન એટલે તેજ જાળવી રખત...”

તે દિવસથી પુણ્યે કરમાય છે, ફોજ તૂટે છે, તાક ખરે છે.....

—સ્નેહરિમ : ૧૧૨ અને ૫૫૦

પેલા બેમા કરચ એ બહુ મુશ્કેલ કામ મળ્યાવ છે. પણ આખા વર્ષે દરમિયાન પ્રસિદ્ધ થએલા સર્વ પ્રથમે બેમા કરચ એ એથી મેં મુશ્કેલ છે. ભેગા થએલા પેલાને સાચવી રાખવા એ બહુ કઠિન કામ છે, પણ બેમા થએલાં પુસ્તકોને અન્ય દાણે થકી જતાં સાચવી ભેગાં એ કામ તો અને એથી પણ અધાર કામ્યું છે. તરતના પત્ર આવેલા આગળે પસંદ બહાર નાસી જતું અદ્રશ્યતા જેટલી કાગળ રાખવી પડે છે, એટલી જ, કે એથી વ લખારે, કાગળ કપાટમાં પુસ્તકો પુસ્તકોને કપાટની બહાર જતાં અદ્રશ્યતા માટે ભેગી પડે છે એવા અને અનુભવ મળે.

—બેલીકલ દ. રવે : “ ચાલીસનું મંચરમ વાદ્યમ ”

કાલ ચાલ ! કેવાની ! મુદર કમું. ત્યારે હવે તમને એક પ્રશ્ન પૂછું ? નીચેની ન ચલમાં જ અલ નથી ? જંબ્યા કરવામાં આનંદ નથી ? પ્રણવી પોતાના પ્રણવી માટે જંબ્યા જ કરે છે, કપાટકાર કોઈ રમ્ય કપાસજાન માટે જંબ્યા કરે, કપાટ કોઈ અપૂર્વ કંઈન માટે જંબ્યા કરે એમાં છંદોની આનંદ નથી ? હૃદયનો તપસવાદ, નિંદોની જંબ્યા સતત અણુજાણેમાં રહે એમાં નિંદોની એક અનેરો આનંદ લખાયો છે.

ન વું સા હિ ત્ય

[નીચેનાં પુસ્તકો અવલોકનાર્થે અમને મેળ્યાં છે તેમજો : ઉપકાર સાથે અને 'સ્વીકાર' કરીને જીએ. એમનું અવલોકન અને 'ગુજરાત'માં પ્રસિદ્ધ કરીશું. તંત્રીઓ, 'ગુજરાત']

(૧) સ્વીકાર

ગાવાલણી અને બીજી વાતો—લેખક : મલયાનિલ : સ્વર્ગસ્થ : અનંતાલ વાસુદેવ મહેતા; પ્રકાશક : કુમારકર્માલય, અમદાવાદ; રૂ. ૨-૦-૦.

ગુજરાતનું પાટનગર : અમદાવાદ—લેખક : રત્નમણિરાવ જીમરાવ જોડે; પ્રકાશક : દિવાનપદ્માદર કેશવલાલ હર્ષદરાવ ધ્રુવ, પ્રમુખ, ગુજરાતી સાહિત્યસભા, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૬-૦-૦

ખંભાતનો ઇતિહાસ—લેખક : ઉપર મુજબ; પ્રકાશક : રાવસાહેબ પુરષોત્તમ જોશીભાઈ લદ્દ, ઔદિશિયેટિંગ દિવાન, ખંભાત સંસ્થાન; મૂલ્ય નથી આપ્યું.

કવિ મધુસૂદન વ્યાસકૃત હંસાવતી વિક્રમચરિત્રવિખાણ—સંપાદક અને સંપાદક : ચંદ્રપ્રસાદ જગનનાથ રાવલ; પ્રકાશક : શ્રી શર્મા ગુજરાતી સભા, મુંબાઈ, તરદી અંબાલાલ શુભાખીશમ જાતી, સહાયક મંત્રી; મૂલ્ય રૂ. ૦-૧-૦

ભગવદ્ગીતાની સમાલોચના—ખંભાઈ ઉપરથી ભાષાંતરકર્તા : સવંત શ્યામાસ્તર; પ્રકાશક : દોસ્તમહમદ સવંતભાઈ વરીસ, ભાવનગર; મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

સલાસચાલન—લેખક : ડીકુલાઈ રતનજી દેસાઈ; પ્રકાશક : હવજીજી કાલાભાઈ દેસાઈ, નવલંડન પ્રકાશન મંદિર, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦.

ગાંધીવિચારદોહન (ગાંધીજીની સંમતિપૂર્વક)—દોષધા : ડિશીરસાલ મન-રપામલાલ મણુવાળા; પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

સહાયવૃત્તિ (વિકાસનું એક તત્વ)—અનુવાદક : નરહરિ દારદાસ પરીખ; પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-

સંજીવન—કર્તા અને પ્રકાશક : સનાતન જન્મચંકર, જુલ્ય; વિસ્તર રોડ, માલ્દાપુર; મૂલ્ય : રૂ. ૧-૦-૦

શ્રીવિજયનંદસુરિ—લેખક : સુશીલ; પ્રકાશક : શ્રીજીવ આત્માનંદસભા, ભાવનગર : સતાબ્દી મહોત્સવ મંચ, મૂલ્ય : નથી આપ્યું.

અમી—કર્તા અને પ્રકાશક : જયેન્દ્રરાવ જગનાનલાલ દરકાગ; આકાશકેન્દ્ર કુવાની જોળ, અમદાવાદ; મૂલ્ય : રૂ. ૧-૮-૦

શ્રીસર્વનિર્ણય પ્રકરણ (૩-૪ ફલ તથા સાધન પ્રકરણનું ગુજરે ભાષા-ન્તર)—અનુવાદક અને પ્રકાશક : સુંદરલાલ મણિલાલ વરીસભા : ૭૦, ગુજરાતી વાડી, વિહંગભાઈ પટેલ રોડ, મુંબાઈ; મૂલ્ય : રૂ. ૨-૦-૦

તરતાં ફુલ—કર્તા : મનસંકર દીરાસંકર નિપાકી; પ્રકાશક : વિદ્યુપ્રસાદ કે. ત્રિવેદી, રાયપુર, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ-વિભાગ. પહેલાં—અને સાહિત્ય

અપ-ટુ-ડેટ
ડીઝાઇનોના
ગંજાવર સ્ટોક

દરેક જાતનો સુતરાઉ માલ
મન પસંદ મીલની
સાડીઓ

મલમલ અને વોઈલ ઉપર
છાપેલાં અને બીડીંગ

કરેલાં છાપેલાં તેમજ ચેક, ક્લારીંગ, સ્ટ્રાઈપ્સ
સાર્ટીંગ હાઈકલાસ ધોતીઓના ત્રિ. વિ. બધુંજ

૨૫૬૨

રણછોડદાસ ખટાઉ

૨૫૬૨૫

પર, શમી ગલી, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨
અમારી આ જાહેરાતની સમ્બાધ માટે-

અમારા આ શો-રૂમની

એક જ મુલાકાત બંસ છે.

સ્ત્રી પોધ

શ્રીગીતા તથા બાળકાનું

માનીતું માસિક

શ્રી લીલાવતી મુનશીએ લખેલાં

અને

શ્રી કનુ રસાઈએ દોરેલાં રેખાચિત્રો સાથે
પહેલાનાં અને બેલમાં નવાં આલેખેલાં

રેખાચિત્રો

વ્યક્તિની સુખાકૃતિની રૂપરેખા અને
સુંદર કલામય બેકેટથી આલુપિત

કિંમત રૂપિયા અઢી

આમાં ત્રીયેના ૪૪ રેખાચિત્રો છે—

વિભાગ પહેલો—

૨૮. અમૃતસાગર પરિચય
શ્રી. ન્હાતાલાલ કવિ
શ્રી. ચંદ્રચંદ્ર પંડ્યા
શ્રી. કૈવલચંદ્ર મુનશી
શ્રી. લલિત
શ્રી. કમલેશ્વર (કામચંદ્ર)
શ્રી. મદનમોહન
શ્રી. હનુમાન ચાલિસ
બાહ્ય દિગ્ગજોત્સવ સેન
શ્રી. કરચંદ્રચંદ્ર મારતર
શ્રી. વલ્લભચંદ્ર પટેલ
અખ્યાત આર્નલ્ડ્સકર કૃત
શ્રી. અરોંધર અમરદર
શ્રી. હરદરના ગાંધી
શ્રીમતી સરોજીની નાયડુ
શ્રી. સરલાદેવી અંબાલાલ

શ્રીમતી આતીશાબેગમ
શ્રી. વિજયગૌરી કાનુયા
શ્રીમતી અનુયાબહેન
શ્રી. વિજયગૌરી નીલકંઠ
શ્રી. ચારણબહેન મહેતા
વિભાગ બીજો (પ્રકીર્ણ)
પાર્વતી
પદ્મિની
એન જોર્જ આર્ક
મીસીસ મારગ્રેટ એરકવીય
જીજ્ઞાસા
મધીજીનું સાહિત્યમાલ્ય
શ્રી. આર્નલ્ડ્સકરચંદ્ર
કુળરાત્રીને બદલવડીયા
જીવનચિત્રો—
ત્રીપદી
મીરાંબાઈ (એક દહિ)

મીરાંબાઈ
એસ્પેરીઆ
કવિવર શેલી
આનાતોલ ફ્રાન્સ
કવિ હલ્લપતરામ કાલાણી
કવિ નર્મદ
ઉડતાં ચિત્રો—
પારાસુભાઈ જે દિવસો
(૫૫૫ રેખાચિત્રો સાથે)
વિભાગ ત્રીજો—
સર. મીમનલાલ સેતલવાડ
શ્રી. એમ. આર્. જંગમ
શ્રી. મદનમોહન ઝોળા
સર પ્રભાકર પટેલ
પદ્મિત મોતીલાલ નેદરા
શ્રી. ભુલાચંદ્ર દેસાઈ
શ્રી. નરસિંહરાવ દોવડીયા
શ્રી. ખુશાલ ટી ઠાક

" જ્ઞાનવર્ધક પ્રેક્ષકમાળા " ના સપ્તમા માહકોને અર્થે કીમતે મળતાં પ્રેક્ષકો—

- ૪-૦-૦ અરેબીયન નાઈટ્સ : મૃગ જંગલો લેખક. બાળ સમાજ દેવનરજી
- ૨-૦-૦ મોસકો કીયુગની કીર્તિકથાઓ : લેખકશ્રી અંબાલાલ ના. મોઝી
- ૨-૮-૦ રેખાચિત્રો : શ્રી લીલાવતી મુનશી કૃત

વિશેષ મારે ત્રીયેના શીરનામે ટીકીટ પ્રાકલીને પૂજવો—

જીવનલાલ અમરશી મહેતા; પીરમયા નેહ, અમદાવાદ
જીવનલાલ એન્ડ સન્સ; ૧૨૮ મીન્સેસ સ્ટ્રીટ; મુંબાઈ-૨.

પ્રકાશિની—લેખક : શંકરપ્રસાદ જનભાઈ સવત, પ્રકાશક : એન. એમ. ત્રિપાઠી
એન્ડ કંપની, બુકસેલર્સ અને પ્રિન્ટર્સ, પ્રિન્સેપ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ : (અમરથ સંજ્ઞાની તા. ૩૧ મી ઓગસ્ટ
૧૯૩૫ ની બેઠકનો અહેવાલ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની પ્રગતિઓનો તા. ૩૧-૩-૩૫
સુધીનો અહેવાલ તથા પૂરા થતા વર્ષનો આવકબચતનો હિસાબ) : પ્રકાશકો :
મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા, દીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખ, ગોકળદાસ દારકાદાસ
રાયપુરા અને એમોલીન્દ્ર હરિદરશંકર દવે, મંત્રીઓ, ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદ, મુંબાઈ,
ઈન્કંમટેક્સ કાયદાની સારી સમજ—લેખક : રમણીકલાલ કરસનદાસ
દલાલ, મુંબાઈ, મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦

નીચેના પૃથો અમને વિનિમયમાં મળ્યા છે—

માસિકો

કોમુદી—તંત્રી : મળ્યાંકર સોમનાથ ભટ્ટ, વડોદરા; ઊર્મિ—તંત્રીઓ : ડોહર
રાય મોહક, જગન્નીઈકર બાસ, અમરનાથ મંડી, કર્ણાટી; પ્રસ્થાન—તંત્રી :
રામનારાયણ વિષ્ણુનાથ પાટક, અમરનાથ; નૂતન શિક્ષણ—તંત્રીઓ : હરભાઈ ત્રિવેદી,
અંદોલન શાહ, સુરત; નવચેતન—તંત્રી : ચંપશી ઉદેશી, કલકત્તા; ગુણગુણ—
તંત્રી : જયજી નામદાસ રમી, મુંબાઈ; સાહિત્ય—તંત્રી : અશોક મ. કાઠાવાળા,
વડોદરા; દેશીરજ્ય—તંત્રી : જયંતીલાલ મોરારજી મહેતા, નડીઆદ; સમાજ—
તંત્રી : મુનિકુમાર જનનાથ પાટક, મુંબાઈ

ત્રેમાસિકો

જુદિપ્રકાશ—તંત્રી : દીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખ, અમરનાથ; સાહિત્યકાર—
તંત્રીઓ : અતિસુખરાંકર કમળાસંકર ત્રિવેદી, પ્રમુખ, તંત્રીમંડળ, વડોદરા

સાપ્તાહિકો

ગુજરાતી—તંત્રી : નટવરલાલ કુંજરામ દેસાઈ, મુંબાઈ; પ્રજાજીવ—તંત્રી :
ઈન્દરન ભલવંનરાય કોર, અમરનાથ; ગુજરાત મિત્ર તથા ગુજરાત કર્ષણ—તંત્રી :
ચંપકલાલ ઉત્તમરામ રેઠમવાળા, સુરત; ગુજરાતી ધંધ—તંત્રી : સોમાલાલ મંગળદાસ
શાહ, અમરનાથ; હરિજન જીવ—તંત્રી : અંદોલક ધ્યાનુસંકર શુક્લ, પુના, નવ-
ગુજરાત—તંત્રી : ચીમનલાલ મજનલાલ પ્રેક્ષર, વડોદરા; પ્રતાપ—તંત્રી : કલિદાસ
કપાસંકર શેવત, સુરત; લોકવાણી—તંત્રી : ઇન્દરલાલ ઇન્દારામ દેસાઈ, સુરત;
બે થી મોજ—તંત્રી : રમણ, મુંબાઈ; ફૂલછાવ—તંત્રી : કલકત્તા દેસાઈ, રાયપુરા;
લોકાણી હિતેજી—તંત્રી : લાલજી નાયજી ગણાયા, રાજકોટ; ચિત્રમય જગત—
તંત્રી : દુધનલાલ કંઠ ગોરીસંકર વાલિક, પુના

પાસિક

માંડીવ—તંત્રીઓ : નટર વિમાલગા, કુમલિ વિમાલગા, સુરત,

અવલોકનો

૨૨૭૫ પૃષ્ઠ

(૧) ઘેર-મેઠાં ગંગા

ખોવાયેલા તારાં અનુવાદક અને પ્રકાશક, કીકુભાઈ રતનજી દેસાઈ (પ. સંખ્યા. ૨૨૩, મૂળ દોઢ રૂપિયા)

આ વાર્તાસંગ્રહમાં 'ખોવાયેલા તારાં' અને બીજી અઢાર વાર્તાઓના અનુવાદ છે. (એક વાર્તા, નાટક કે કાવ્ય-અને તે પણ સર્વોદ્દૃષ્ટ નહિ. ઉપરથી આખા સંગ્રહને એનું નામ આપવું એ પ્રથમ હમણાં જન્મ માનીતી યશ પ્રકાશકોએ. (ઇ. ત. ૨૨૪ અને પૃષ્ઠી, આવા આસોપાલવ વ.) એ કામક નથી ! નામથી સંગ્રહનો પ્રકાર કે અમુક લક્ષણ સૂચવવું જોઈએ.) વિવેચનાત્મકતાથી જુદાજુદા ઓછ દેશોના પ્રસિદ્ધ સાહિત્યકારોની ઉત્તમ વાર્તાઓના અનુવાદ આ પુસ્તકમાં સંગ્રહવામાં આવ્યા છે, એમાંના ધણી એકો તો વિશ્વવિખ્યાતિ પામેલા છે એટલે આ સંગ્રહની વાર્તાઓની કલામયતા કે શુભવતા માટે કોઈ કહેવાનું રહેતું નથી. પ્રત્યેક વાર્તા વસ્તુપર્યાયી, આલેખન, આયોજનની દૃષ્ટિએ સુંદર છે. પા પા પગલી બરતા ગુજરાતી; વાર્તાસાહિત્યને આ પ્રકારન ધણી વેગ આપી શકે. આપણા પોતાના જ સાહિત્યની ઉત્તમોત્તમ કૃતિઓ વાંચવાનો પુરતો અવકાશ ન હોય તેવી સ્થિતિમાં " ઘેર મેઠાં ખોવાયેલી ગંગા " ના પુનિર્ન સ્વચ્છ અને આકર્ષક જનપ્રવાહમાં આપણને એકાંકે દુબળી મારવાની ઇચ્છા તો જરૂર થાય.

અત્યારે આપણે ત્યાં ટૂંકી વાર્તા 'પત્રકારત્વ' અંગ્રાજીની રચી છે. એની મોખ્યામોખતા પર અહીં અર્થ કરવી પ્રસ્તુત ન લેખાય. પણ આપણા એવા ટૂંકી વાર્તાકારોને (૧) પસંદગી અને આલેખન અને આયોજનને કંઈક ખ્યાલ આપવામાં આ પુસ્તકે કંઈક બરો પણ મારજીવત યશે તો અનુવાદકનો વાચન અને લેખનનો અલાભ એમ અપારંપિ પણ સફળ થયો લેખારો.

શુભાળ ખીની ઉઠેલા છેડ પરથી કાઢ આપણને એ ચાર સુંદરમાં સુંદર શુભાળ મુઠી લાવવાનું કહે તો પસંદગી કરતાં આપણી મતિ ને કલાભાવના, જરૂર મુઠાવાઈ ભાવ, આમાંથી પણ એવી એ ચાર સુંદરતર વાંતો પસંદ કરવાની હોય તો એમ જ થાય. બધી જ વાર્તાઓ સુંદર છે પણ તેમાં ૫ ' માણેનો બાપ, ' ' કૂતરાનો પેરો, ' ' દેવદાસની નાળિયેરી ' અને ' મરણીમાં બચાવોની વાત ' સુંદરતર અને કલાના ઉત્કૃષ્ટ નમૂનાઓ છે. ' મરણીમાં બચાવો ' એ રૂપક વાર્તાનો નમૂનો છે. એમાં નવી સ્ત્રી ઉપર સુંદર અને સજાજ કટાક્ષ છે. પ્રુપ્ત વયને ધિક્કારતી, કુદરતને માજી દેતી, અને પોતાને બન્ને તરફથી બંદકડો અન્ધાલ ધણે છે. એમ માનતી નવી સ્ત્રી આખરે નેસર્મિક સહજ ભાવોને વશ થાય છે. જીવનમાં ક્યારેક પંજુ એક વાર લેને પુરુષનું સૌન્દર્ય અને વ્યક્તિત્વ આકર્ષે છે, જાણ દે છે. ક્યારેક પંજુ પોતાનું જીવન મુખમય અને પૂર્ણ બનાવવા પુરુષના સંચોને તપમાટ લેને મેલી કરી મૂકે છે. અને પુરુષના સહચારમાં જીવનનું સાક્ષ્ય સ્વચ્છ પ્રયત્નથી અનુભવરહિત, ઉત્કૃષ્ટ, માની લીધેલી ભાવનાઓને તે જતી કરે છે, આ સ્વાતંત્ર્ય સત્ય લેવારા-દીએ મરણી

રૂપકથી અપૂર્વ સરજનાથી આરંભ્યું છે: આવી આવી ઉત્કૃષ્ટ કૃતિઓની પસંદગી અને સરજ અનુવાદ માટે શ્રી કીડુભાઈને ધન્યવાદ જ થાશે. શ્રી કીડુભાઈએ બાવાન્ટર Translation) ન કરતાં શક્ય ત્યાં જ્યાં જ અનુવાદ (adaptation) કર્યો એ જ હક છે. બાવા સાથે જૂદ સેવા કરતાં એમણે મૂળ વાર્તાઓના આવ સાથે પડતી જૂદ નથી લીધી અને મૂળના બાવ એમને એમ એ રાખી શક્યા છે. વસ્તુ અને ભાવ કાવ્ય રાખી નવું વાનાવરણ એની જ આગમસ બાધવું—અને તે પણ જાણ વસ્તુ અવસ્થાવિક ન થાય તેવી રીતે—એમાં મૌલિકતા નથી ? આ વાર્તાઓ પ્રિયતાં એ ' ફર દુરની લાવવનવી ખાજાઓ ' છે એમ અપરણે શબ્દોનર પણ નથી મરણું ? આટલાથી વાચકને શ્રી કીડુભાઈની સરજ અનુવાદકોનો ખ્યાલ જરૂર પાવી શકશે.

પ્રસ્તુત સંમંદની આગળ કાશ્મીરોદય પ્રવેશકરની સુન્દર પ્રસ્તાવના છે. એકારા કાશ્મીરોદયના ટૂંકી વાર્તા વિવેચના છૂટાછવાયા વિચારો આપણે જાણી શકીએ છીએ. એક વસ્તુ કથા વગર નથી રહેવાળું. કેટલીક જગ્યાએ વાર્તાપર ટૂંક નોંધ લખતાં કાશ્મીરોદયે પોતાને યુચિત અને અયુચિત ભાગતાં તત્ત્વોનો નિર્ણય કર્યો છે. ' યાજ્ઞોના યાજ્ઞ ' નામની વાર્તા માટે કાશ્મીરોદયે લખે છે:—

" આ વાનિ અતિ જ્ઞાન રહારે સંવત્ર મનાયો કોત તે આપણી સુરુમિને આ વાર્તા એ કોદેજ ખટકવાનો સંભવ છે તે સંભવ ન રહેત. "

કાશ્મીરોદયની આ સુરુમિ ખટકા સ્વમચવામાં નથી આવતી ! સુરુમિ પર્થની, નીમિત્તી કે કચ્છની ? સુન્દર જેવી સાહજિક અને નિર્દોષ વસ્તુનો ઉત્સેખ આવતાં કાશ્મીરોદયની સુરુમિ કેમ સુન્દરગાઈ જાતી હતી ? સુન્દરનો સીતકાર પણ એમના કર્ણને અરુણ લગતો દોષ એમ લાગે છે. સાદા સુન્દરની આ સુમ પણ ખટારી સુરુમિને ખૂંચે છે. આ કુચમાં આપણે માનસિક વિચારોના કેમરીએ છીએ, પણ સાથે બીજા જાનની સંકુચિતતા પણ નથી કેળવાતી ? સાહિત્ય શોડભાવ્ય શોડું જોઈએ એમ માનનાર કાશ્મીરોદયની ઉપેક્ષા કરે છે. એમને સાદાતાની સુખ થઈ છે. આ બધા પૂર્વમંદો દાળી, સદન કરી લેવાની કલિત ને સહાનુભૂતિ ને માનસિક વિચારોના આપણે ક્યારે કેળવીશું ?

(૨)

ઈન્દ્રપ્રસ્થ : [ખરડ કાવ્ય] લે પ્ર. સુન્દર યો. મેલક (મુલ્ય - ૧)

પ્રસ્તુત કાવ્ય-પુસ્તિકાને વિષય પોતાના ન્હાના આગમના માર્ગનો છે. એકંદરે એમાં ૧૧ કુચી છે ને તે વિષયની એકાદાથી એકેક સાથે મંદગાથોના છે. એને આપણે ખરડકાવ્ય (૧) ને બરે સંકુચિત કે ચિત્રિકાવ્ય (Lyric-epigram) કહીએ તો આવે. કારણ એમાં વિષયને (ગદ્ય) આવતી એકતા ખાત છે. અને ખરડોને ગુદગુદા લગતો તો કોઈ અરુણે સ્વજન ન્હાવું સુન્દર ચિત્રિક પણ કહી શકાય. ' ન્યોતિરેખા ' ના કાવ્યની કવિત્વશક્તિ સિદ્ધ લેખાએલી છે એટલે એ પરને આ પ્રસંગે વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી. આજ આ કાવ્યમાં એક એ વસ્તુ દેખીતી રીતે જણાય છે તેની જ અહીં નોંધ કરું છું.

અંગ્રેજીમાં જેને Elegy કહે છે તે પ્રકારનું આ કાવ્ય છે. દેખીતી રીતે જ કાવ્યના બે ખણ છે. પૂર્વભાગમાં કવિ પોતાના જત બાળકના સ્મરણની વીણા પર પોતાની અંગુલિ ફેરવે છે, અને અનેક કરુણ-મધુર મંત્રો જગાડે છે. બાળકના નિર્ણય જેલ અને સ્મિત (ચુકતક : ૨) જાળકનો માતા પ્રત્યેનો નિર્ણય પદ્યપાત્ર (મુ. : ૩) જાળકદાસ માતાપિતાને લાધેલા ક્રોધનું ઉત્ક્રાંત (મુ. : ૪) અને મૃત્યુ પછી વાગતા બાણકાર (મુ. : ૭) કવિ વણી સફળ રીતે આલેખી શક્યા છે. દુઃખનાં સમસાથી પત્ની અને બીજાં બાળકોનો ઉલ્લેખ અનુચિત ન લાગતાં, કવિના શોક-અશ્વિત દુઃખનિવૃત્તિનો ખ્યાલ આપી આપણી કવિ પ્રત્યેની સહાનુભૂતિને વેગ આપી કાવ્યના અંગત અંશમાં વધારો કરે છે.

કાવ્યનો ઉત્તરભાગ ચિંતનનાત્મક હોય પૂર્વભાગથી છૂટો પડે છે. સાર્થક સ્મરણ-મંત્રી કવિ એકદમ ગૂઢ ચિંતનમાં ઉતરી પડે છે; અને એથી કલાની દૃષ્ટિએ એકતાનો લાંબ સતો લાગે છે. ચિંતનનાત્મક વિભાગમાં ક્યાંક ક્યાંક સ્મરણો વેરાએલાં હોત તો મૂળ પ્રસંગનું સતત સ્મરણ કરાવી, બાવની એકતા સાધી, કવિ એને વિશેષ સફળ કલાકૃતિ કરી શક્યા હોત. અહીં એકધારે પ્રવાહ ખંડિત નથી થતો કે નહીં; પ્રવાહમાં વચ્ચે ધીપ અવાર્તા એ પ્રવાહના સ્થિતિબેદ જોવે લાગતો બેદ પણ નથી અનુભવાતો, પણ આ વળાંક વધારે પડતો તો લાગે છે જ.

Elegyનું વસ્તુ સાદું અને સામાન્ય હોયું જોઈએ એકવાર મનાવું, કરુણાણુ, એવું કેટલાક માને છે કે Elegyમાં ચિંતનને સ્થાન ન હોયું જોઈએ. પણ, ચિદ્ધન, શોધી અને દેનિસન, તેમ જ પર આંગળે શોધીએ તો શ. નરસિંહશર્મા (સ્મરણ-સંહિતા) ચિંતનનાત્મક Elegyના સફળ અને ઉત્તમ નમૂના આપ્યા પછી આ પ્રશ્ન ઉપરિચિત કરશે એ જ મને તો અપ્રસ્તુત લાગે છે. એટલે એ પ્રકાર સ્થાને વધી ન લઈ શકાય. મારા મ્હારે જે થોડો કંઈ વધી ઉભાવે છે તે સ્મરણપ્રધાન અને ચિંતનપ્રધાન અંશના દેખીતા બેદ પરત્વે. પ્રસ્તુત Elegyના બીજા ખણમાં આત્મસાક્ષી અંશનું પ્રમાણ પણ એવું. યતું લાગે છે અને મૂઢ અમગ પ્રદેશમાં ઉતરતાં પસીવાર કવિના દાઢમાંથી મૂળ દેશો છૂટી જતો લાગે છે.

શ. નેટલની વિચારશૈલિ એક સ્મરણસંહિતાના કલાની વિચારશૈલિનું સ્મરણ થયા વગર રહેતું નથી. અસખત, સામાન્ય પ્રસંગ ને સામાન્ય લાગને લીધે વિચારસામ્ય આવી નાપ એ દેખીતું છે. પણ જ્યારે આગળે લેખકના ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ સ્મરણસંહિતા નમૂનાએ હોય એ અસંભવિત નથી.

ઉપરે આટલું કહી જઈ; Elegy હાથ કવિ અંગત લાગણી અને અંગત બાવ વ્યક્ત કરે છે. જેટલે વધે કવિ ગાયકનાં હરખાર મોઢો સક, તે ઉપાડી તેમાં પ્રવેશી સો તેટલા અંશે તેની કૃતિ વિશેષ સફળ. બાકી Lyricમાં રિચેનથી પર એવો કેટલોક અંગત અંશ રહેવાનો અને તેમાં જ Elegyમાં સંવિશેષ. પણ સાથે તેને કલાકૃતિ-શક્તિ-અલવચ એ અંગત અંગને એટલું વિશાળ સ્વરૂપ આપી શકાય તેટલું વગારે મારું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

બારમું ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલન, અમદાવાદ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી આયત્તા ફેલુઆરી માસમાં અમદાવાદ મુકામે બારમું ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલન લાવવાનું નક્કી થયું છે.

સંમેલન માટે વિવિધ સમિતિઓ તથા મંત્રીઓ વગેરે નીમાહ ગયાં છે.

આ સંમેલનની સ્વાગત સમિતિની તા. ૧૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૫ ને દિવસે લાલમણી સભાએ ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈના પ્રમુખપદે સ્વાગત સમિતિનાં પ્રમુખ તરીકે સર ગિરિનાથપ્રસાદ ત્રિવેદીની અને ઉપપ્રમુખ તરીકે ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈની વરણી કરી છે.

તા. ૨૭ મી સપ્ટેમ્બરની સ્વાગત સમિતિની પ્રભાષિત સંમેલનના પ્રમુખ તરીકે મહાત્મા ગાંધીજીની વરણી કરી છે.

પત્રિકા ૨

સંમેલનના મંત્રીઓએ ગુજરાતના લેખકો, અભ્યાસીઓ અને સાહિત્યરસિક વર્ગને સંબોધીને પત્રિકા નંબર-૨ નીચે મુજબ પ્રસિદ્ધ કરી છે:

સુચનાં

આશુ વર્ષમાં ડિસેમ્બર આખરે નાતાલના તહેવારોમાં બારમું ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલન અમદાવાદમાં ધરાવાની તૈયારી ચાલ રહી છે. તેના કામકાજ માટે સાત વિભાગો- ૧ સાહિત્ય, ૨ ઇતિહાસ અને પ્રાચીન, ૩ સમાજશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્ર, ૪ વિજ્ઞાન, ૫ ધર્મ અને તત્ત્વશાસ્ત્ર, ૬ ધર્મકારત્ર અને ૭ લલિતકળાં (નાટક, સંગીત, નૃત્ય, સિનેમા, કથાનિવેશન વગેરે)-રાખવામાં આવ્યા છે.

ગુજરાતનો સમસ્ત અભ્યાસી અને સાહિત્યરસિક વર્ગ, સંમેલનના કાર્યમાં સ્વેચ્છા પૂર્વક બાગ લે અને સક્રિય સહાયતા આપે તે જ પ્રસ્તુત. સંમેલન સમયે ચાલ રહે. એટલે સર્વ લેખકબંધુઓને અમે નમ્રતાપૂર્વક વિનયિત કરીએ છીએ કે તા. ૩૦ મી નવેમ્બર સુધીમાં ઉપર પૈકી કોઈએક વિભાગમાં સમાવેશ પામી શકે એવા એકાદ વિષય પર તેઓ પોતાનાં અભ્યાસ, અભ્યાસ અને વિચારણાના નિષ્કર્ષ રૂપ એકેક સારાં નિબંધ લખી મોકલે.

જે વર્ષના માળે આ સંમેલન મળે છે અને તેની જાહેરાત સાંભળી સમપરી થયેલી છે, એટલે નિર્બંધ લખી મોકલનાર જાણીને તેવારી માટે પૂરતો સમય મળે તેમ છે. ઉપરાંત માર્ગસૂચક શાય એવી એક વાતી આ આપે બાળી છે, તે પણ તેમને કેટલેક દરજ્જે દિશાસૂચક થશે.

પ્રસ્તુત વાતી મોહમુજ નિર્બંધના વિષયનાં મધ્યગાં પ્રાપ્તવારી નથી. તે માત્ર દિશાસૂચક છે અને તેને આધારે દરોહ વિશિષ્ટ નિર્બંધ પ્રખ્યાત લેખક સ્વતંત્ર છે.

આચાર્ય હે કે મૌ સાહિત્યરસિક જાણુએ સંમેલનમાં પધારશે, એટલું જ નહિ પણ સરસ્વતીદેવીને ચરણે વધાયકિ કંઈ ને કંઈ લેખની એટ પરશે.

વિ.

હરિપ્રસાદ બાજરાય દેસાઈ
હીરાલાલ ચિત્રુવનકાસ પારેખ
આણ્ણલાલ ડોરપારામ દેસાઈ
ચેતન્યપ્રસાદ મોતીલાલ દિવાનછ
મદુલાલ મોખીલાલ યુવ
મંત્રીભા.

સાહિત્ય સંમેલન કાર્યાલય

પત્રવ્યવહાર મંત્રીઓને નામે નીચેને સન્માને કરશે. સર મીનુભાઈ વિમા આદિય
સેન્ટ્રલ બેંકના મેડે, રીઝર્વિશ, અમદાવાદ

લેખોની આગદરાર્ક માટી

વિભાગ ૧ : ભાષા અને સાહિત્ય

૧ ગુજરાતી ભાષાનો વિભાગ અને
હતિશક્તિ	૪ વિવેચનની કક્ષા
૫ વિવેચનની સાહિત્યસર્જન પર અસર
૨ ગુજરાતી સાહિત્યનો વિભાગ અને
હતિશક્તિ	૬ નિર્મધસાહિત્ય
૭ ગુજરાતી નાટ્યસાહિત્ય
૩ ગુજરાતી કવિતા—પ્રાચીન અને
અર્ધપ્રાચીન	૮ શૈલી
૯ ભોક્ષીત, ભોક્ષાતી, ભોક્ષાસાહિત્ય,
ચરણી સાહિત્ય
૪ કવિતાના વિભાગનો હતિશક્તિ	૧૦ ગુજરાતી સાહિત્યમાં કથાવિવેચન
૫ કવિતાઓના યુગ અને તેમણે
નિવળવેલી અસર	૧૧ ગુજરાતી વ્યાકરણ: ઐતિહાસિક અને
વૃથાનાત્મક દષ્ટિએ તેની અસર
૬ ભુવલુદા કવિ-કવિતાઓની પ્રુલના	૧૨ નવ્ય ભાષાઓ (અંગ્રેજી, હિંદી,
શરસી, ઉર્દુ, જંગાળી, મરાઠી વગેરે)ની
ગુજરાતી સાહિત્ય ઉપર થયેલી અસર
૭ કવિતામાં અર્થઘટન-સ્થાન અને
તેનો ઉપયોગ	૧૩ અધ્યયનના કવિઓ, લેખકો વગેરે
૮ નવલકથા અને નવલિકા:	૧૪ પરિભાષાનું સાહિત્ય
૯ તેનો વિભાગ, પ્રેરણાતરંગ અને
છવન પરની અસર	૧૫ નોટબ્લો
૧૦ ધનર ભાષાઓની નવલ-નવલિકાઓ
સાથે ગુજરાતીની તેની કથાઓની
પ્રુલના	૧૬ પ્રાણ, અપ્રાણ અને પ્રાચીન ગુજ-
રાતી સાહિત્ય
૧૧ પાત્રલેખન અને મનોવિજ્ઞાન	૧૭ છદ્ધાપા
૧૨ ગુજરાતી વિવેચન	૧૮ ઐક સિદ્ધિ રાષ્ટ્રસિદ્ધિ અને ગુજરાતી
શિષ્ટિ

વિભાગ ૨ : સમાજશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્ર

- ૧ ગુજરાતનું સમાજશાસ્ત્ર અને વર્ણવ્યવસ્થા
- ૨ જુદીજુદી સાંપ્રદાયિકાનાં ઇતિહાસ
- ૩ પછાત કેમો, ધારાગરા, બીલ, રૂબારી વગેરે વડતા તેમ જ ઊંચા વર્ગે ફરતી જાતિઓના ઇતિહાસ, રહેણીકરણી, રીતરિવાજો માન્યતાઓ વગેરે
- ૪ ગુજરાતનાં મહાજનો, પંચો વગેરેનાં બંધારણ અને કૃતિ
- ૫ ગુજરાતનું વહાણવહુ અને સાગરજીવન
- ૬ ગ્રહ ગુજરાતનો વિકાસ
- ૭ ગુજરાતની આર્થિક સ્થિતિ-પ્રાચીન અને આધુનિક
- ૮ ગુજરાતનું નાણું, શાશી પેદીઓ
- ૯ ઇતિહાસકલિત અર્થકારણ
- ૧૦ ગુજરાતનો વેપારઉદ્યોગ

વિભાગ ૩ : ઇતિહાસ અને પુરાતત્ત્વ

- ૧ ગુજરાતના ઇતિહાસનાં આધારો
અ પ્રાચીન સિક્કા, સિલાલેખો, તામ્ર-પત્રો, હસ્તલિખિત ગ્રંથો આદિ
- ૨ ઇતિહાસકારશોધનમાં ભોક્ષાદિપત્રનું સ્થાન
- ૩ મુસાફરોનાં પ્રતીક
- ૪ ગુજરાતના કારસી ઇતિહાસ અને તેના ભેખો
- ૫ પ્રાચીન રથો
- ૬ પુરાતત્ત્વનો ખાજીનો કૃતિ
- ૭ પ્રાચીન મુદ્રકળા, વ્યવસ્થા અને સ્તંભો
- ૮ ગુજરાતની ભૌગોલિક રચના અને રૂપાંતરો
- ૯ ગુજરાતનાં ખંદેરો
- ૧૦ બોદધમ અને સંશોધનની અગત્ય
- ૧૧ પુરાણોમાંથી મળતી આવતી ઐતિહાસિક દ્રવીકો

વિભાગ ૪ : વિજ્ઞાન

- ૧ વિજ્ઞાનના ગુજરાતી સાદિત્તની સમાવેશના
- ૨ વિજ્ઞાનનું સાદિત્ત લખવામાં નહતી ફરેલીઓ-પારિભાષિક શબ્દો વગેરે
- ૩ ગુજરાતની વનસ્પતિ અને ફૂલગરુ
- ૪ ગુજરાતની ખેતીચારી
- ૫ ગુજરાતની આબોધવા
- ૬ ગુજરાતની ખનિજસંપત્તિ
- ૭ ગુજરાતનું આરોગ્ય
- ૮ ગુજરાતના પક્ષીઓ, પશુસૃષ્ટિ અને કીટસૃષ્ટિ
- ૯ વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ માનવશાસ્ત્રના સાધનો
- ૧૦ મનુષ્યજાતિનો ઇતિહાસ, માનવસામાજિક
- ૧૧ મનોવિજ્ઞાન

વિભાગ ૫ : ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન

- ૧ ગુજરાતના ધર્મ-પ્રદાયોના ઇતિહાસ
- ૨ તત્ત્વજ્ઞાનનો ગુજરાતી ઇતિહાસમાં વિકાસ અને ઇતિહાસ
- ૩ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના વિચારોમાં ગુજરાતનો ફરેલો
- ૪ ગુજરાતના જીવનમાં તત્ત્વ અને રીતિ ધર્મના સમાવેશનું સ્થાન
- ૫ ગુજરાતના વિચારોમાં ધર્મનાં તત્ત્વો નિષ્પાદનથી અસર
- ૬ પૌરુષ અને પાશ્વત્ય તત્ત્વજ્ઞાનની સરખામણી અને વૃદ્ધિ
- ૭ તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો સમાવેશ
- ૮ ધર્મન્યાય
- ૯ રાજીવધર્મ અને ગુજરાત

૧૦ ધર્મ અને શાંતિ

૧૧ તીર્થસ્થળો

વિભાગ ૬ : પંચકોશ

૧ ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોનો ઇતિહાસ

૨ ગુજરાતી ભાસિકાનું સાહિત્ય

૩ કોમી સામયિક અને તેમનું ઇસ્ટિનિંદુ

૪ બંધાદારી વર્ગોનું સામયિક સાહિત્ય

૫ ગુજરાતની મુદ્રણકળાનો વિકાસ

૬ રીપ્રોડિંગ અને ટ્રાંસક્રી નેપિ

વિભાગ ૭ : લક્ષિતકથા

૧ રંગભૂમિ: પ્રાચીન અને અર્વાચીન

૨ સંગીત

૩ જૂલકળા; અભિનયકળા

૪ સિનેમા—ચિત્રપટ અને મોવિપટ

૫ રેડીઓ

૧૨ ગુજરાતમાં બૌદ્ધધર્મ

૧૩ જેન ધર્મ અને તેની શાખાઓ

૭ વર્તમાનપત્રો અને ચિત્રો

૮ પુસ્તકપ્રકાશક

૯ અંશશામિલનો અપરો

૧૦ સચિત્ર પુસ્તકો

૧૧ અપ્રાપ્ય અને પહેલી આકૃતિનાં પુસ્તકો

૧૨ મંદ્યમુલિ (Bibliography)

૧૩ ગુજરાતી અક્ષરોનાં પ્લીનાં

૧ ફોટોગ્રાફી: લેખો અને કળા

૭ ચિત્રકળા

૮ ગુજરાતનું સ્થાપત્ય—તેનો વિકાસ અને વિશિષ્ટતા; આધુનિક સ્થાપત્ય

૯ ગુજરાતની પ્રાચીન દિશ્વસમુદિ

[અર્થપત્ર : અનુસંધાન જૂન ૧૯૫ થી આશુ]

મનમાં કયો જ નથી એટલી કું થી. જાનુમીનદેનને આતરી આપું છું. કું કવિમીને પેલી ' મોર પરિષદ 'ના સભ્ય નથી જ મળી શકતો એની પણ ખાતરી આપું છું.

હવે ' અનિયત્રમાર ' કોણ ? કલ્પિત પાત્ર ? એ ' કાન્ત ' હશે ? કે નાનાલાલ કવિ ? ' જાનમુખા 'માં કવિમીનો સેખ પ્રસિદ્ધ કરવા મોકલનાર કોણ ? ' જાનમુખા ' સાથે ગાંધી મંપકો રાખનાર પૂ. નરસિંહરાવભાઈ, ત્રિવાળનેત્ર કે કાન્તમાલાના સંપાદક આ સંદિગ્ધતા પર અભારે કંઈક પ્રકાશ પાડી શકે એમ છે. અથવા સ્વર્ગસ્થ ' કાન્ત 'ના કોની સમજીએમના એમના વિદ્વાન પુત્રો કે અખ્યાત સમનારાવળ પાઈક વગેરે.

મારા કથન વિષે આ સ્થિતિમાં પુરાતો આપવા કરતાં આટલો ખુલાસો જ કરવાનું મને પ્રાપ્ત થાય છે.

સંકેતસાહ રાવજ

આર્યનિવાસ

વિશાળ નિવાસ સ્થાન અમીરી ભોજન પ્રમુદ

કાલબાદેવી રોડ. મુંબઈ ૨.

તં ત્રી સ્થાને થી

સાહિત્ય પરિષદનું આગામી સંમેલન :

ગાંધીજી

અમદાવાદના આગામી સંમેલનનું પ્રમુખપદ સ્વીકાર્યું છે, એ સાંભળી બધા પરિષદ પ્રેમી ગુજરાતીઓને આનંદ થશે. એવાથી પરિષદ અને સંમેલનનું ગૌરવ અને તેજ વધશે, એના કાર્યકરોમાં નવીન ઉત્સાહ આવશે અને એ સંસ્થા વધારે સજ્જ થશે.

૧૯૨૫ માં બંધારણ તકલી કરવા મુંબાઈએ પરિષદ બોલાવી હતી ત્યારે કેટલાક તરફથી ગાંધીજીને પ્રમુખપદે લાવવાની સૂચના થઈ હતી. મારા ને ગાંધીજીને પરિચય ત્યારે આજે છે તેટલો નહોતો, છતાં એમને હું પરિષદની સ્થિતિ સમજાવવા અને પ્રમુખપદ ન લેવાની વિનંતી કરવા ગયો હતો. અને એક મહાનુભાવને જાણે એવો સ્વીકાર્યોથી આવી હદગી વિનંતી એમણે સ્વીકારી હતી એટલું જ નહીં પણ તેની વધારાંજ સ્વીકારી હતી.

દસ વર્ષે, મયા એપ્રિલમાં, પ્રમુખસ્થાન લેવાની ગાંધીજીને વિનંતી કરવાનું મને સફળાત્મક પ્રાપ્ત થયું હતું. આજે પરિષદને બંધારણ છે, સમાવનારો ઉત્સાહી સમ્પ્રસમ છે, અવશિષ્ટ ઇચ્છન છે, એની પાસે ફેંક બંડોળ પથ છે, અને દરે એ મહાત્માજીના પ્રમુખપદને માટે સર્વથા યોગ્ય બની છે.

અમદાવાદે એમને સર્વોન્નમ્ને સુદી માફક તેમાં એ સંદેરને જગ્યા છે. 'હું મારા નથી' એમ ગાંધીજીએ અનેક વાર કહ્યું છે અને, પણ એ અમરગરુ ગુજરાતી સાહિત્યકાર છે એ તે ક્યારનું એ ગુજરાતે સ્વીકારી રહ્યું છે. એટલે એમને સાહિત્ય મુકૂટ પદેશવરમાં અમદાવાદે ગુજરાતીઓની અંતરની અભિલાષા ભક્ષા કરી છે. તે મહાત્માજીએ આ પદ સ્વીકારી એમનો સાહિત્યવિશ્વાસમાં જે રસ છે તે બાંધ કર્યો છે તેથી એમને પણ નમનાપૂર્વક અભિનંદન આપું છું. મારા આ ઉદ્દેશોમાં 'ગુજરાત નું તંત્રીમંડળ સર્વોચ્ચ અનુભવ છે.

કનયાલાલ મુનશી

સમગ્ર
સમાલિની

જુનાં અને નરાં
રિધિરિધિ
કરિયાએ રમેશ

રાસ-ગીત

રૂ. ૧ ૪-૦
૪-૦

ગુણગરવી ગુજરાતજીવં પ્રિય માસિક

ગુણસુન્દરી

ઓ-લપચોખી લેખો, રસજર્વો સમ, સંદર
કુંજા અને માણુ વાતાઓ, ઓ-જનનનાં
સંભાચાર, મનાંખી હરીશંખિઓ, વગેરે
ઉપરાંત બાલકો આરે બાલકવિભાગ

મુનીતા શ્રોક્ષ, એમ. એ. સી. જી. વનની
નવલકથા

લેખક : શ્રી. વગેશ દ. શુક્લ
સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૫ થી ૧૩મું વર્ષ સુધી
અપ્રાપ્તમા દિવસો : ૪-૧-૦૪ પરિશ્વ : ૨, ૧-૮-૦૪

નવલકથાઓ

૧ હાથાની આગ
મૂલ્ય : ૧-૦-૦
પોષ્ટેજ : ૦-૩-૦

૨ તૂટેલા બંધન
મૂલ્ય : ૦-૮-૦
પોષ્ટેજ : ૦-૨-૦

૩ સંસાર વિષ્ણવ
મૂલ્ય : ૧-૦-૦
પોષ્ટેજ : ૦- - -

ત્રણે સાથે લેનારને
૩૨-૮-૦૪ પરિશ્વ

હાંડી વાર્તાઓનો સમવ
લક્ષ્મીની સાડી રૂ. ૦-૧૨-૦
પો. ૦-૩-૦

સોળ સુંદર } આ. રૂ. ૧-૦-૦
વાર્તાઓ } ૨ પો. ૦-૩-૦

પોડશી મ. ૧-૨-૦
પો. ૦-૩-૦

ત્રણે લેનારને રૂ. ૨-૧૦-૦ આ
પર બેઠા મળશે.

તવારા બ રકોને નિફર બનાવવા

૧ વાનર સેનાનાં ગીતો : મૂ. ૦-૨-૦

૨ વાનર સૈનિક રમેશ : મૂ. ૦-૩-૦

૩ આવા વાંદરાનં જોઈએ : મૂ. ૦-૨-૦

—પોષ્ટેજ ૧૨૩મું પોલો બનાવો—

ત્રણે પુસ્તકો આમે સેનારને સાત આનામાં
પર બેઠા મળશે.

તેટલી રકમ
“ગુણસુન્દરી”ના
૨૦ દર્શા.

વ્યવસ્થાપક “ગુણસુન્દરી”

૧૧૮, વિદ્યુલભાઈ પટેલ રોડ, મુંબાઈ, ૪.

પુસ્તકોમાંથી હાંડીવારિ સમિતિ પ્રિ. પ્રિ.માં અપાલક વિદ્યુલભાઈ હમર
લેનારે ખાદિ ૭૧/૧ અને તેજ હેમલેવી પ્રિ.પ્રિ. ૩૫૦. બ. ૧૫-૧૧-૩૫.

સંસ્કૃતિ

નવું પુસ્તક : ૧

અંક : ૩

નવેમ્બર : ૧૯૩૫

સંસ્કૃતિનું મૂળ

સંસ્કૃતિનું મૂળ તો કૈતિહાસિક સાતત્યના ધ્યાનમાં-નિહીતી એવાથી પ્રાપ્તિમાં છે. આપણે એમાં ઇતિહાસિક માન્ય મિત્ર દેવ ને કાઠથી જ મિત્ર સમાવેશ મુલ્યમાં છે. ઇતિહાસ તું છે-મિત્રો દેવ અને ધર્મ હાં છે- આ મનદિ પ્રત્યે નિર્ભર એ એ જાણવું જોઈએ કે આપણે કઈ તેમાં છે ઇતિહાસ ને વિદ્યુત્ત આનંદ-ઇતિહાસ મિત્રો સંચાલના અસીમીતથી પર મિત્રો જાણના : આ આર્થિક-સામાજિક મહાન વિચિત્રતા છે. સર્વભાષી અને કુર્ચ્ચ સામાજિકતા જોઈએ સાધનસંસ્કૃતિનો ઉપયોગ કર્યો તેમાં જ આર્થિકતાના અમર પ્રાપ્તિદિનું જન્મ રજુ છે. આજનાંયોગે સાધનસંસ્કૃતિનો ઉપર વિજય થાય તેમાં જ સમગ્ર માનવજાતિની આજી સમાવેશી છે.

ગુજરાતીમાં એક જ પેઢીએ આ સંસ્કૃતિ પાતાનું સ્વરૂપ મણ્યું છે, તે જ પ્રકારે આપણે જન સામાજિક પ્રજ્ઞા રાખીએ જાણી-માણ વધારે જાણનાથી, વધારે જાણ કરીએ અને સંસ્કૃત એ 'સંસ્કૃત કરી રહી છે તે મિત્ર જ આજામે ; આને કિંદરી રાજીવ ને આર્થિક પ્રવૃત્તિમાં એવો મિત્રો જાણે છે તેમાં જાણે એવો સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિના પુનર્જાનાં ગુજરાત આપી શકે.

તહને હૃદય હોત તો

: પૃષ્ઠી :

તહને હૃદય હોત તો અજનમુમતા તારકો
સમા મુજ હરે વસંત સહુ બાવને જોધને,
અને અમનબાપત ગૌરવ ચહી પદતાં જો
અમોઘ જલજિન્દુશાં નયનથી અર્પાં આંસુઠાં
મહી, અણુચેતના અમરૂ તહે જગાવી હતે.

ઊઠ્યા ધ્વનિ અનાત, કાવ્યહરણાં વહ્યાં, તે તજા
અસન્ન રવ શબ્દ દેહ ધરવા કદી ના દક્યા,
યર્થ સકલ ઊન્નિવિન્ન જગ વિસ્તર્યા, લેહક્યા,
ઊભી અઠગ દુર સર્વ નિરખી રહી હાસ્યથી,
વિનાશક તથાપિ તહે રમત માત્ર તેને મળી.
હરે હૃદય શન્યમાં કવિત શાં, શી શબ્દાવલિ,
તરંગ નવ, હીસિ ના નયનમાં, ન રેખા શુભે.

તહને હૃદયહીનને હૃદયની પ્રસારી ઘટે
નહિજ ધરવી, જસે બળતુ ખાક યે ઊઠતુ.

આદરાયણ

૬

નિમંત્રણ

સન્તાન રસતરંગ્યા હો !
સન્તાન સ્વજન વિહોણાં હો ! આલો પઢારે આંગણે હો જ !
આધાં નથી કાંઈ અંતર પઢારાં, અંતર શે હો રાખો !
આશાવાયાં અંતરનાં હો, આ આરંગ્યાં ઊધાડાં
સન્તાન રસતરંગ્યાં હો,
સન્તાન સ્વજન વિહોણાં હો, આલો પઢારે આંગણે હો જ.

પ્રેમ સંમિયાં હૃદયરસીલાં અનેક પઢારે હારે
આલો તહને હો નવલરસિલાં, હળી મળી શો રાખો સન્તાન.
પુણ્ય પ્રેમ રસ ભાવ કારેલાં સખાસખીનાં લોઠાં
મધુર મનોહર સુંદર શાળાં, રહે વિમલ સૌ હાવાં...સન્તાન

સુંદરી મધુર

અડધે રસ્તે

કનૈયાલાલ મુનશી

[ଅନୁସନ୍ଧାନ ଯବା ଅଂକେନା ପୃଷ୍ଠ ୧୪୧ଶୀ]

[આમણી મહાયોજના દ્વંસ્યાર]

[" ટીચરના મુનશીબિયો " એ આભારમાંથી લેખમાળાના અનુસંધાનમાં ટી. એમ.કે.એ. મુન્શી શેઠાની જ્ઞાનવંત અને સચોટ સેલીમાં આ " આવે રહ્યો " લેખમાળા શરૂ કરે છે. જનને આપે રહ્યો આવી લેખો આભારમાંના ' પૂર્વજીવન ' નથી જેટલા આપે છે. એના બીજા એકલા અભાગથી કે. વી. ૧૦૦૦ વાર્ષિક, તે પહેલાં દેશમાં નથી, તે પહેલાં મુખ્યમાં હાથેથી ' My Learned Friend ' તરીકે, તે પહેલાં મુખ્યમાં ' The Honourable Member for the University ' તરીકે, તે પહેલાં મુખ્યમાં મુખ્યમાં તરીકે-આભારમાં વિવિધ ભક્તિ દર્શાવતું લેખન કરે છે. આ પછી શેઠાની જ્ઞાનવંતમાં હાલમાં કર્યાના મુદત વરસે અમીતમાં કરનાર વાર્ષિકી કામ કરવા જવા પિતાની આપે એ કરે છે. લેખની સહકર્મથી તે જાણવવાથી શરૂ થઈ છે. એ જોગિયન વાહુકરના અને પદ્મજયન્ટ હનમનના પાસેના કામવારમાં વિદેશ, જનના વાહુકરે આપે છે. અત્યંતીનના અનુકૂળ પાસથી દેશમાં અભાગ કરે છે.]

વડોદરા આર્થિકવિભાગના નાણા મંડળીયત્વના નાના મોટા અંગણો, અસહન શરૂ થયામાં
અન્યથા. જલિલ દુનિયામાં નાણા, અંગણપુત્ર શરૂ થયામાં વડોદરા મોખામાં શરૂ થયામાં નાણા
દુનિયા, સોના સુવર્ણના નાણા પ્રયોજનમાં અંગણપુત્રના અંગણ, 'શ્રેયશ્રી' નાણામાં અંગણ
ફિઝિયોની નાણા: આ અંગણો, શ્રેયશ્રી નાણા અંગણ પાત્રી આતમ પટેલ.

શાસન દ્વારાની સરકારી અંગિકા અમલદારોની વાન નદી પર આવતા લોકપ્રિય હનિતર
લેવી કાઢેલની કાંપી હર છે.

અનુભવિ અવધાન. ધરમાં બાલ વૃક્ષભૂતેનાં પ્રદર્શન મુજબની પાંચમા ચોપડીમાં દેખામે ઉપરોક્ત ઉપમાર ભરે છે. અહીંની ને દર્શિયત્ત મહેરાણ કુવામાં બાલ વિદ્યાર્થીઓને ઉલ્લેખ કરે છે. આ પછીના ને વાચન મહેરાણોને ઉપર વ્યાખ્યા છે.

અકબ નવા હદોશના મેદાનની, આદિત્યના જાણીતા મહત્તી ભારતવાદી' હવે, તોફાની ધુપનો આકાશ કચારના કાંતની મેદાનમિત્રી મેદાનીમાં વરેલાં ફૂલવચના પાકે છે. આ સંસ્કારીથી અગ્રધૂષ મેદાન મદાનવાચના નીચેના સંસ્કારીનો સંચય કરે છે.

જોયેલ વાત સાથે અવગણ્ય નથી રહેતાં કેવિનિ દેવે લેખક દિવ્ય કહેવતનાં આગ
રસેન કહે છે. અવગણ્ય વસ્તુઓમાં લેખક વહુસાળી સાથે રહેને ઘણે પેશી છે. રામલક્ષ્મીના
વાચકી રામલક્ષ્મીના પતંગાની કમરડાં વાળે લેખકના દીકરે આપાત વાત છે તે એ રીતે માણ
સકી નહ માનવી તંત્ર જરૂર છે. આ રીતે આગળ વાંચો]

એ

[illegible]

૧૮૯૯ પછી હું સચીન ગયો નથી પણ તેનાં સ્મરણો હજી તાજાં છે. દિવસની માઠીએ શુજરાત જતાં, સચીનનું રહેઠાણ આવે, કેંક બાલિય આગુરતાથો ડાકું બારીની બહાર નીકળી બાથ છે.

સાપાછએ સુરતનું ઘર પણ સાંજનું હવું અને આકાશીવામાં એકથળ દહાડા એ પોતે મુરત આવતા. બધીવાર એમની જોડે મોઝમાઠીમાં બેસી સચીન જતા. એ યાત્રાએનો અનુભવ હું આજે તાજે કરી ચકું છું. સુરતથી ઉપડ્યા અને ઉધના જતા. ત્યાં સારા જેવા ઘરમાં એક સ્વામી રહેતા. એમનું નામ હું બૂલી ગયો છું પણ તે અમને સત્કારતા. એ સ્વામીને ઓડે મને ઘણું મોટું માન હતું કારણ કે જે માઠી પર તે હંમેશાં બેસતા તેની બાજુમાં એક બાલુચત્યા પડેલી રહેતી. પથારી જેવા પાટીઆ ઉપર થોડે થોડે અંતરે ખીશાઓ મારેલા હતા, અને તેના પર સ્વામીજી રાતના સુતાં એવો ખ્યાલ તે દરેકને આપતો. મોજવાર એવી બાલુચત્યા પર કુદ્ધ ઈશ્વર મેળવનાના ખ્યાલ પણ મને આવતા.

ઉધનાથી ઉપડી, બન્ને બાજુએ વૃક્ષોની બટાથી દોલતા રસ્તા ઉપર અમારી માઠી જતી. જવાનો વખત સામાન્ય રીતે રાતનો જ હતો. પવનમાં ડાકતાં ઝાક નતન કરતા શક્તિઓ સર્પાં દેખાતાં, તેમના પર ચમકતા આગીલા રાક્ષસીઓને અજે મણિઓ લટકતા હોય એવો કંઈક ખ્યાલ આવતા. ઝપાટાબંધ જતી માઠીના વેગને લીધે મારી કંપના પણ વેગભરી આગળ વધતી. બજે હું રાક્ષસોનું નિકંજન કાઢવા નિશ્ચયો લેઉં એમ હવેથી મારી રજો નાચતી. અને એ પ્રયત્નનું શ્વેપ તો મેં પ્રશ્નગદ્યો બાલિકાનું સંસ્મરણ જ હતું.

સચીનમાં મારી બાલકકંપનાને અદ્ભુત રંગે રંગવાની અનેક સામગ્રીઓ હતી. ખેલોં તો પુસ્તકમલપમાં મંગલવાતાં બધાં પુસ્તકો ટપાકમાં દીશનસાહેબને ઘેર આવતાં, એકઠે નારાયણ હેમચંદ અને જહાંગીર તારાપોરવાળાની નવલકથાઓ ભુખ કે ઉંધની પરવા કર્યાં હું વિન્ય વાંચે જતો. પણ આ અરસામાં એ પુસ્તકોએ મારું હૃદય કંપને કયું હતું એમ મને સ્પષ્ટ યાદ છે. એક 'હાતમવાહનના પરાક્રમે' હતું. બોમતા પર્વત, ઉલ્લર પંખીઓ, માયાણુ સિંહ વગેરે અદ્ભુત વસ્તુઓથી ભર્યા જંગલોમાં હું એની સાથે વિહરતો. બીજું પુસ્તક 'કુલિન અને સુદા' હતું. તારાપોરની એ નવલકથા મારા બાલ કંપનાવિલાસને ઐતિહાસિક નવલકથાનો આગે બતાવી રહી હતી.

સચીનના છવનમાં મહમદ શીખાઈનો પણ મોટો દિરસો હતો. દરેકજ સાંજે એ મને ગામની બહાર બેતરોમાં ફરવા લાક જતો, અને સાંખી રસિક અદ્ભુતરંગી વાર્તાઓ કહેતા. એમાંની થોડી, જેણે મારી કંપના ઉપર હડી ડાપ પાડેલી તે, હજી પણ યાદ છે.

એક હતો રાખનો કુંવર. તેને એક દિવસ નદીમાં બેંચાઈ આવેલી મોજડી સાંપડી. મોજડીના સૌંદર્યથી આકર્ષાઈ તેની અવેક્ષા ઉપર તે મોઠી પડ્યો. અને તેને દેશદેશ ભાટકી મોઠી મારી.

બીજે એક રાખનો કુંવર હતો. અપરમાન્ય દેખેના બોમ જતી તે દેશદેશ લાક ચોંટી નીકળ્યો. મહાભવાનક અણ્યોમાંથી પસંદ ચંતાં તેને 'લોલ બહાદુર' નાંખેના

વહેંતીયો માણસ મળ્યો, અને તેની મદદથી એક કપાળી રાજકુંવરી અને તેના બાપનું રાજ્ય બંને મેળવવા અપ્રત્યક્ષ રીતે એટલું જ નહિ પણ પોતાના બાપને ઢરાઈ તેના હૃદયમાં એણે સ્થાન મેળવ્યું.

વળી એક ત્રીજો રાજાનો કુંવર હતો, માત્ર કાષ્ઠઓમાં નહિ, ઇન્દ્રાણના ધોમની મદદથી તેણે પણ ક્ષતિ, રાજ્ય અને સ્ત્રીનું સદૃશ્ય પ્રાપ્ત કર્યું.

આ વાર્તાઓ કું એકબીંદે સંબંધિતો. રાતે અને તેનાં ને તેનાં સ્વપ્ન આવનાં, અને વિવિધ બધા એ રાજકુંવરીના સ્વપ્નઓમાં જતા.

સચીનનું અપકારીન વાતાવરણ પણ આવા તુલાઓને પોતે એવું હતું. નવાન-સાહેબ દરખાસ કરતા. રામભથ્થીઓનો નામ થતો. બહાર પહેરેગીરો પહેરો કરતા. પહેરી નવાન બાપાણ એકે કું દરખાસમાં ગયો ત્યારે નવાનસાહેબ અને એમના અંતઃકરમાં જાત થવા. ત્યાં ભેટમસાદોને અને આવકો ભોજાવ્યો, મારું નામ પુછ્યું, અને મારા હાથમાં એક કુંવર રેશમી કપાળમાં નિખિલી ધીનીની દગડી મુકી, મેં એણે સુંદર કમાલ કરી એણે નડોલો, અને આટલી ધીનીએને કું કરી સ્પર્ધા નહોતો. કું તો ખુબ ખુબ થઈ ગયો ને કુંવરો કુંવરો બાપાણ પાસે આવ્યો એણે એ ભણીસ એક ને એમનાં ભવાં એનાં થઈ ગયાં. એમની અગિયારી આવેશો કોઈ એક કું તો ઘરઘર ધુલતો. કોણે કમાલ ને ધીનીએ લઈને તે નવાનસાહેબ પાસે ગયા, અને ભયંકર રીતે તેમને તે પાછાં આવ્યાં. હાથમાંથી ઘમેલા કમાળનું સોંઢવું સંભારતો કું કમલને મારી ઘમેલી ખીચકત થારે નીસાસા મારી રહ્યો.

નવાન ને દીવાન વચ્ચે અંતર પૂર્ણ થયું. તંત્ર પદનિમ્ન કરવાના દરેક પ્રયત્નથી નવાન એકાદ પડતા એક દ્વારો જાત થઈ ગઈ. નવાનસાહેબે શરૂઆતમાં દીવાનનું ખુબ કરવાની ઇચ્છા કરાવી. એકલામાં હવે આવી પહેંગી. અસ્વસ્થ મગજના નવાને પણ ખુબ સમજાવ્યો એવી એકાદીનીસ્ટેક્કની ઇચ્છા હોવાથી દીવાને હવેની સવારી, તૈયાર અને દરખાસે માટે ચૈત્ત્ય જોડાવવા કર્યું. નવાનના મટેલ આગળ, મસીદ આગળ, અને અમાલ પર આગળ પોલીસની પાટીઓ મોકલવા થઈ નવાનસાહેબ સવારીએ થઈવા.

અમારે ઘેર મળેર આવી કે નવાનસાહેબે આજે ને આજે જ કુદ દીવાનનું ખુબ કરાવેલો સંકલ્પ બહાર કર્યો છે. અમારા ઘર આગળથી જ સવારી જવાની હતી. ધરનાં બધાં બારીબારમાં બધે કરી દેવામાં આવ્યાં. ઘર આગળ પોલીસની પાટી મેળવી દેવામાં મળેલે ઘેરો ધાવેલો હોય એવો દેખાવ થઈ ગયો. મારું બળકડું કેવું મારા શેનમાં સંભાળ્યું. બાપી આંખમાં અણુ જાયો હતો, બાપાણની આંખ ટીમ હતી, અને કું અને તરફ મકાશને એક રહેલો.

બાપાણ એક રીવાજવાર હોવામાં રાખતા. તે કાઠી, તેને પોતાના હાથે સાંકે કરી, તેમણે જાણેલો તેમાં સાત બહાર જ્યાં. સવારી અમારા ઘર આગળ આવી પહેંગી. કું થશે એ વિચારે મારી બાપાણ ઘરઘર કાંપતી હતી. બારીની તડમાંથી મેં જોયા કર્યું.

સવારી આવી, એવાર ધોડામાડીઓ આગળ આવી. પાછળ નવાનસાહેબ અસ્વસ્થ દ્વારમાં થોડે મોડે હજી. પાછળ થોડાં માણસો આવતાં હતાં. સવારી અમારા ઘર આગળ આટલી. અંધારાએ મોંઘે પાપડી મૂકી. વિવરને નબને બા જવાની ના કરી રહી.

પણ બાપાજીની મુખમુગ્ધ એવી જાણ કર હતી કે એક સબ ઉચ્ચારવાની તેણે હાંમત કરી નહિ. એમણે સાથે રીશાલ્વર લીધી, પણ તેને ખાલુચના હાથમાં સોંપી કે સાથે રાખી તે મને લાદ નથી, મારું હૃદય રુદરુદ ચાલ મંડુ. મને તો ખાતરી જ હતી કે બાપાજીને નવાબસાહેબ મારી નાંખવાના.

બાપાજી નીચે ઉતર્યા ત્યારે નવાબસાહેબની ઘોડા અમારા ઘર સામે હતો. હોઠ પર હોઠ ખીટી, અસ્થિર હાથે, તે કમરમાંથી તલવાર ખેંચવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા, અને ગુસ્સામાં કાંઈક બચડતા હતા. બાપાજી બહાર નીકળી પગથીયાં ઉતર્યા, અને નવાબસાહેબને કંઈકો ધરવાનો ધર્મ બદલ્યો. મુંઝવણમાં આણીની જેમ નવાબે ચારે તરફ જોયું. તલવાર પરથી હાથ ઊઠી દીધો. ઘોડાને એક મારી તે તે આગળ વધ્યો. સવારી આગળ ચાલી, અને નવાબજી અદ્યક્ષ થઈ મુખ દેખાડું હાંત કમકચારી તે બાપાજી તરફ મુઝો ઉઘાચી રહ્યા હતા.

બહારથી જોનારને તો હીરાન નવાબને દુલ આપતા દેખાયા. પણ એ અડધા કલાકમાં તો અમે જાણ કર અનુભવ કર્યો હતો. અને બાપાજી તો ચેતરણી જોશની પાછા આવ્યા એમ કહીએ તો શકે.

આ પ્રસંગ પછી થોડા જ સમયમાં અમે નાસીકની બાજુએ ગયા, અને નવાબસાહેબે રોક ઊઠ્યો.

લિપિ સુધારણા

કાકાસાહેબ કાલેલકર

ન

નવી લિપિમાંથી ધિરોરેખા કાઢી નાંખ્યા પછી એમાં અને ગુજરાતી લિપિમાં નહું થોડા ફેર રહે છે. એ ફેર ફર કરવા માટે ગુજરાતી લિપિએ પાંચ સાત અક્ષરોના મર્યાદા ફેરવાવું રહે છે. સ્વરોની આગતમાં ગુજરાતીએ 'એ' 'ઐ' નાં નાગરી રૂપે લખાવી દીધાં એમને 'અ' નો આરાખડીયા રૂપમાં આવડાવ્યાં. હવે ગુજરાતીની એ આવેલાની સ્વીકારી, મરાઠીએ 'ઘ' અને 'ઙ' ને પણ 'અ' ની આરાખડીયા રૂપમાં જ આવડાવવું વલણ સ્વીકાર્યું છે. તે સુધારાને ત્યાં કપાટાભેર પ્રચાર થાય છે. અને વિશ્વાસ છે કે નાગરી 'ખ' છેડાને દીધાં એ દેશણે ગુજરાતી 'ખ' નો જ સ્વીકાર થશે. 'જ', 'ઝ', 'ણ' વગેરે એવાર બધાંને નાગરીરૂપે કરવાનું રહેશે. તેહતું કરાવીયું એટલે કિંદી, મરાઠી, ગુજરાતી તથા બધાંનું જનરફત સંમત થશે અને પંદર ઓડ જનતા એક જ લિપિ વાપરતી થશે. નાગરી લિપિના રૂચિરેચિત પ્રમાણે અનેક દિવસો તો સંખીયું જ. જેથી નાગરી તરીકે વાંચતાં મુશ્કેલી નહીં આવે અને છતાં પ્રાચિન અગ્નિ તરફ નહીં કરે. બંચણ અને મુશ્કેલીનું પણ નાગરીરૂપે એ જ રહે કરવાનું રહેશે; કે જેથી બહુરો રેખાવ બંચણ કે મુશ્કેલી અને છતાં વંચામ નાગરી તરીકે જ.

નેમણરોના આકાર સહેલા કરવા છે પણ એ કામ બધર નથી. અને આખી જનતા એને આરીકાં રૂપે વપાવી લેશે એ વિને કંઈ નથી. નેમણરોમાં બંધોર બહાર છે "૨". એને દેશણે પાડ્યે જ છુટી.

ક્ર. શ્રી. નરસિંહરાવભાઈને 'ક' સ્તુતિ અને 'વ' સ્તુતિના ઉદાવેલા સવાલનો નીચે પણ સહેજ ચિન્હથી સરસ જાણી લેવાય. એમના છવતાં એ આપણે આટલું કરી કહ્યા તો એમને તો સતોષ થશે જ પણ આપણને પણ સતોષ થવો જોઈએ.

લિપિની સુંદરતા જરા સરખી પણ જોડી ન થાય અને જોડામાં જોડા દેશણે કરવા પડે એ આપણું વલણ રહેતું જોઈએ. શ્રી. ધિરોરેખાભાઈને ગુજરાતીના નાગરીરૂપનો સવાલ થોડા રીતે ગૂંચળો છે પણ એમને બહુરૂપ મર્યાદા સારા નથી મળ્યા એટલે દેશણે લખાવેલો એની સામે બધુરો દર્શાવ્યો છે. ગુજરાતી મરાઠી સુંદરતા આપણે આપવા રીતે સ્થાયી કરીયું અને એ સરતે જ એને નાગરી તરફ લઈ જઈયું.

આપણી લિપિની કાલોવતા માટે આખી દુનિયા આપણને વખાણે છે. તેમાં એ જ બધવાદ કસંકરે છે. નાગરખડીયા તેમ જ નેમણરોમાં મર્યાદા ચિન્હો ઉચ્ચારણના કામ પ્રમાણે જ આવડા જોઈએ એમાં કલ્પ 'ક' 'કુ' ચિન્હ નાગરખડીમાં બંજન પદેમાં ખારી નાવ છે એને ત્યાંથી લખાવી બજન પછી રૂકતું જોઈએ. એ ફેરફાર કરવાને આવરખડા કિંદીની લિપિપ્રતિભા સ્વીકારી છે. ને ધિરોરેખર પદેમાં આપણી સમિતિ એ તરફને સ્વીકારશે તો આપણે અત્યારથી એની ચર્ચા અને પ્રચાર કરી રી રાખ્યું.

કલ્પનાવિલાસ

નહીં કદી ચ રહે' પ્રલોભા । કલ્પી કાર્ય કાંઈ કલ્પે,
નહીં વળી કુલકી, જન્ય કંઈ હરત વિશે ધનુ' ;
નથી ધરતીને ચણે મુજ તલેઝ જમી સ્પર્શ, કે-
કદી ચરણથી ખૂંટી પૃથિવી કોસ ના એક ભે.

કદી પ્રખર તાપમાં સિર સિદ્ધા લઇ ના ફરો,
નહીં ચત્તવ્યુ' યંત્ર કે, બળદ ના કદી ફેરવો;
કદી હાથ, હથોડી કે, પડક એરણે ના દીકાં,
ફરિફળનલોખ્યાં અપતકાં ના રહે' દીકાં.

પૂરો દિવસ આચર્યો નિમક રેડી કેા દિન, કે
કદી વાહનું બારણું લઇ શુધા શમાવી ન રહેં;
તૂટી ચઢકથી પડી, અધુરી ઈંધ ના - ના લીધી,
અને હૃદય ચીરતી મિઠની ચીસ સૂણી તથી.

પડી રહી શુખાસને મનચર્યાં રજું પુરતકે,
લખું કવિત લેખ ને બનું કંઈ વળી બાવળેઝા
કરે કામ, મરતકે નવનવી બારી કલ્પના,
બૂંધું કલિ તદી ન તી કપિરંગરી વિદ'બના.

બની અકૃતિ રેલની અતીવ કોમળા માહરી,
વળી વિભવ લોભની વિવિધ રેવ ના પ્રદતી
કદી ચીરથી કંઈ યમ પીલા ન વેઠી શકું,
કહું ' સહુ સમાન ', - ના સહુ સમાન લે કું શકું.

વરો અખલ વાંછના ઉર વિશે તથાપિ પ્રભુ !
કંઈ કંઈ ન અન્યથા, અમલિયથ નિત્યે ચકું;
સાદીક પદિ ના બનું, ત્યજું ન ઉન્નવલા બાવના,
' રહેા અમર કાન્તિ ' એ અવિત કેરી હા, કલ્પના.

પુત્રને વળાવ્યો !

ધનસુખલાલ જુવુલાલ મહેતા

એ

સાર મિત્રો મળીને, ચાલ પીતા પીતા, અને બીડીએના પુમાડા કાઢતાં કાઢતાં વાતોએ ચલ્યા હતા. એવજુ મિત્રો જુના જમાનાના વડીલોના હોય શોધો શોધી, સખત સન્દેશમાં એમની ખબર લેતા હતા. એ કાપ-માં આખરે એઓ ઘોઝા જળ્યાવા એટલે એમણે એક ચંદુલાલ મોડી ઉઠ્યો. “ અહિં આપણે બધા જુવાન જ એમા મળ્યા છીએ અને વડીલોની ગેરહાજરીમાં તેમની આટાણી કાઢીએ છીએ એ ઠીક નથી થઈ. ”

મહનલાલ આ સંભળીને હસીને બોલ્યો. “ હા હા હા ! કેમ બાપ, બતારથી જ યાપણ સાચા મોડાંયુ’ કે વડીલોનું બેંચા માડયુ’ ! ”

રમેશ “ કેમ ! હવે ચંદુલાલ કંઈ નાનો છે ? એ છોડાનું બાપ થયો છે કેની ? કેમ બતાર, એ જ કારણને ? ”

ચંદુલાલે આના ઉત્તરમાં કંઈક મંબીસપથી જવાબ વાલ્યો. “ હરેક વિષયમાં બપુકે અપરાક તો હોયજને, અને આજે આપણે વડીલોના સામાજાગિયા એ વાત સાચી; પણ આજ થોડાં જ વર્ષ પછી આપણાં છોડાં આપણા હરીફ તરીકે બીજાં રહેશે ત્યારે વડીલોની રિયલિટી, તેમના માનસનું આપણને હમણાં છે તેના કરતાં જરા વધુ જાન થશે ખરું. ”

રમેશ “ પડશે ત્યારે દેરાઈ. હમણાથી એ ચિંતા ક્યાંથી શું ? ”

“ કારણ વજર ચંદુલાલ આમ બોલે એવો માણસ નથી, ” મહનલાલે કહ્યું.

“ કેમ ચંદુલાલ ! કંઈ જાણે છે ? ”

“ ખાસ નહિ, પણ એટલું તો ખરું જ ને કે, ” ચંદુલાલે કહ્યું. “ જુવાની-આઓ પોતાની જુવાનીના મદમાં જીવીને પણ લાગણી હોય છે એ વાત સાવ જૂની જ જાય છે ત્યારે વિપરીત પરિણામ આવે છે. અને ખરી વસ્તુરિયતથી અનન્ય જુવાની-આઓ તેમ જતાં પણ વડીલોને જ હોય આવે છે એ કેટલીક વાર જો જાણું જાણતાં હોય તેમને ખારે અસહ્ય થઈ પડે છે. ”

“ ત્યારે હવે કહી નાખોને, ” રમેશ બોલ્યો. “ આમેવ આપણે તો વખત જ ચીતડાવો છે ને. ”

“ કહેવામાં મને જરા વધારો નથી, ” ચંદુલાલ બોલ્યો. “ પણ જ્યાં સુધી આવી હકીકતો સમજાવ સખીને માણસો સંભળે નહિ ત્યાં સુધી એમાં રહેલ મુશ્કેલી જાન એમને કાગ્યે જ થાય છે. જણુ હશે, તમારે સંભળવી જ છે તો કું’ કું’ કું. ”

“ તમે જેલ જમનલાલ દેસાઈનું નામ તો સંભળ્યું’ હશે, પંદરસો રૂપીઆનો સરકારી અમલદાર છે તે. મારાં કુટુંબને એમના કુટુંબ એકે બહુ સંબંધ છે અને અમે તો એમને જમન કાઝા અને એમના વહુને ચંદન કાઝીના નામથી જ બોલાવીએ

છીએ. એ બંને પશુ મારા ઉપર ભયીત એવું જ હોત રાખે છે. ધણીધણીપણી ઘણું જ બાંધાં અને હોતાજ છે. પારકાં ઉપર એમને બહુ હોત હોય છે તો પછી પોતાનાં સંતાનો પ્રત્યે તો એણે કેટલું રાખતાં હશે તે કંપી લક્ષ્ય લેખ છે.

“ પોતે બહુ મરીબાઇમંત્રી આ પાપરીએ એટલા એટલે એમને મોટા પુત્ર ત્યારે હોંશિયાર નીવડશે ત્યારે જનન કાકાને ઘણું આનંદ થશે. પુત્ર કિસનસાકને લાલનપાલન કરવામાં અને સ્કુલ તેમજ કોલેજમાં એ લાવશે ત્યારે એને સગવડ અને સુખના સાધનો આપવામાં એમણે અને ચંદન કાકીએ જરા પણ કૃપણતા બતાવેલી નહિં એ બાબતું છું. બી. એ. માં ફર્સ્ટ આબેસ એટલે જનન કાકાએ એને સીવીલીયન થયા છઠ્ઠાં મોકલશે. પશુ જરા જૂના વિચારના એટલે છઠ્ઠાં મોકલતાં પહેલાં છે. રાને એક સારી છોકરી જોડે ધામધૂમથી પરણાવશે.

“ કિસનસાક મારી જ ઉમરનો અને અભ્યાસમાં અને સાથે એટલે મારી સાથે એને બહુ સારું. એ ઉંઝાંડ મળે ત્યારે મોલ ઉપર હું મુકવા પણ મગેશે અને ત્યાં એ સીવીલ સરવીસમાં પાસ થશે ત્યાં સુધી તો તેની અને મારી વચ્ચે નિયમિત પત્રવ્યવહાર ચાલેશે. તે પછી જરા અનિયમિત થયેશે ખરે જતાં એ પાછો આવશે ત્યારે એના વર્તનમાં અને ખાસ ફેરફાર લાગેશે નહિ. કિસનસાક છઠ્ઠાં હશે તે વખતે ત્યાં એ બાદશાહી કાકા રહેશે હશે એમ એણે પેસા મંગાવેલું તે ઉપરથી હું કહી શકું છું. જતાં જનનકાકા કે ચંદનકાકી જેમંત્રી કાકાએ એ બાબતમાં જોની વરાગ રાખી કાઢી નહતી. ઉમદાનાં કાંઈક મજાગીથી, કાંઈક વાત્સલ્યથી એ પતિ-પત્ની મને કહેતાં ‘ કિસન તો એમ જ બાળે છે કે જાપને ત્યાં પેશાનાં ઝાક ઉમેઝાં છે. પણ એ બિચારાએ કોઈ ‘હિ પેસાની કિંમત બાળી હોય ત્યારેને ! અને મેં પણ એને દાંધ ઢાંચવાનું શીખવ્યું જ નથી. ચંદુ ! મેં મરીબાઇ બોચવેલી એટલે હું બાળું છું. પરમેશ્વરે ત્યારે સારો વખત આપ્યો ત્યારે કંલુસાધવિગ સા માટે કરવા ? અને નાનાં બાઇબાંકુને તો ક્યોટર વાઇ છે એટલે એમની ચિંતા મારે થોડી કરવાની રહી છે ? ’

“ પણ કિસનસાક પાછળ એમણે પોતાના મન ઉપરાંત પેસા ખુરઆ હતા એ હું બાળ્યો હશે. એમાં મ ત્યારે કિસન પરીક્ષામાં પાસ થશે અને અર્ધિં આવચ ઉપરશે તે વખતે પણ એણે મોટી રકમ મંગાવી ત્યારે ચંદનકાકીથી બોલી જવાવેલું કે ‘ કિસનબાઇનો દાંધ આટલો છૂટો છે તે હીઃ નહિ. ’ જનનકાકા આ સાંભળીને હસી પડેલા અને બોલેલા કે ‘ અપ્પી ! આટલા રૂપીઆ મોકલ્યા તે વેળા તને નહિ લાગ્યું અને હવે પાસ થઈને આવે છે ત્યારે મંગાવે છે એટલે તને આ વિચાર આવ્યો ! નાના બાઇબાંકુને અને ધરડાં માળાપને માટે બેટ સોમાફ સાવવા માટે જ એણે આ રૂપીઆ મંગાવ્યા હશે. રૂપીઆ ન મંગાવ્યા હોત તો બેટ સોમાફ પણ નહિ આવત અને તો પછી આપણે જ કલ્યાણ. કેમ, ખાને ? ચંદુ ! ’

“ કિસનસાક આવ્યો. એના માનમાં મેળાવણ થયા, મીઝગાનીએ થઈ પણ એ બાપમાં મારાથી લાગ લઈ રહ્યા નહિ કારણ કે એ આવ્યો પછી બે જ દિવસ રહીને મારે અચાનક બદારગામ જવાનું થયું. એની નીમણુંક ખંડાગામાં થઈ હતી અને એ ત્યાં જ નીકળવાનો હતો તે જ દિવસે હું મુંબઈ પાછો આવ્યો. ભોરીજીજી જતાં પણ મને મોડું થયું એટલે તે કાઢી ઉપગવતે જપ્તે હું ત્યાં જઈ પહોંચે

અને રાઈકલાસ કંપાઈમેન્ટની બારીએ કુલ્લા દારોથી ભરેલાં કિસનશાસ અને તેની પત્ની જોએલાં તેમને ' સાહેબજી, સાહેબજી, આવજો, આવજો, 'ના બેબેક પાટા મેં પાડ્યા એટલામાં માડી ઉપડી ચક્ર. "

" પાછા ફરતે મેં 'પ્રેટરોમ' ઉપર નજર કરી તો જમનકાકા અને ચંદનકાકીને જોએલાં તેવાં. ' જમનકાકા ! ' હું હમનો હમને બોલી જાયો, ' મોડો મોડો પણ કિસનશાસને અને બાળીને વગાવવા આવી પહેંગેલે કેની ! અને..... ' હું બોલતાં બોલતાં અચાનક અટકી ગયો—આસથી અટકી પડાયું. કાકા અને કાકીના મુખ ઉપર તીવ્ર અને અકમ્પ વેદનાના ચિહ્ન મેં સ્પષ્ટ જોયાં. છોકરો પરદેશ નામ ત્યારે માતા પિતાને કાલે એ સ્વાભાવિક છે પણ આવી વેદનનું કારણ શું ? મેં અંબીર ચક્રને પૂછ્યું, ' કેમ કાકા, કાંઈ લખીવત નરમ છે ? '

" જમનકાકાએ મોડી વાર વિચ્છેદ દશમાં મારી સામા જોવા ક્યું " અને પછી ધીમેથી ક્યું, ' બાઈ ! તારે હવે મુંબઈમાં કામ છે કે મારી જોડે પારલા આવે છે ? ત્યાંથી જમે મોટરમાં જ આવ્યાં છીએ અને એમ જ પાછાં જઈએ છીએ. "

" કાલુજર અને એમ ચક્ર ' કે એમની આ વેદના ખાનગી હતી અને એટલા માટે એમના એકાંતમાં હું જાગ શીક પાડું ' પણ એમના મુખ ઉપરથી મને સમજાયું કે એકાંત કરતાં એમને કોઈક પરિચિત જતાં શકિત મનુષ્યના સમાગમની વધુ જરૂર હતી. આથી મેં હા પાડી. જમનકાકા જમે પારલા રહેતા હતા તેની પોસમાં જ રહેતા હતા. મોટરમાં જમનકાકા અને ચંદનકાકી પાસે પાસે બેઠાં અને હું સામેની નાની બેઠક બેઠક ઉપર બેઠો. મોટર ચાલવા માંડી ત્યારે જમનકાકાએ હાંકનારને ક્યું, ' ધીમી ધીમી સેન્ડ. '

" મોટરમાં મોડીવાર મીન રક્યું. પછી જાણે બહારકારથી બોલી દેતા હોય તેમ જમનકાકા ક્યું, ' ચંદુભાઈ, રિક્ષાને વગાડ્યો, હો ! ' આટલું કહેતાં એમનાથી કૂચકૂચ ભરાઈ ગયું અને એમણે જોરથી એક દબાવી એ ભમિને ચમાવી. ચંદનકાકી કાલુજર મોકલી સામા જોઈ રહ્યાં પછી ધીમેથી બોલ્યાં, ' જવાહરની, જેવી ભમવાની મરજી ! '

" પુત્ર દેશાવર નામ અને સાથ એવી આ મનોવેદના નહીં એટલી મને મમજાવ્યું પડી. પણ ' અર ' કારણ શું છે તે ન સમજવાથી હું ચાલ જ રહ્યો. કલાચ મારા ઉતારથી એમના દેખાના કોઈ આવા જાગને કામચ લાગે એ જમ અને તે વખતે સાચો, પણ એમનાથી રહેવાકું નહિ.

" ' ચંદુભાઈ ! તું ' તે જાનું મોડો આવ્યો અને આચળ પણ બહારગામ આવ્યો ગયેલો એટલે બધી હજીબતથી વાકેર નહિ હોય. હું તારી પાસેથી કે કોઈ પાસેથી હન્સાર માગતો નથી, મારા મારું દેવું એકાદ માણસ પાસે પણ પુલકું કરું તો મને સ્વાસ્થ્ય મળે એ આશાથી જ આટલી જાત કરું છું. અને ટૂંક ક્યાં પારી છે ! કિસનને જન્મથી આજ સુધી જમે ઉઠેયો અને મોટો ક્યો જેવી રીતે તે ટું જાણે છે. રિવાજનામાં મારી સકિત કરતાં પણ એનો પાછળ પેમો અરમ્યો એ પણ ટું જાણે છે. અને હેરટે પાછા આવતી વખતે એણે મોડી રકમ મંજાવેલી તે વખતે આપણે બધાં શું ખારનાં હનાં જો પણ તને શાદ હતી ! વાર, ચંદુભાઈ ! એ તારે કે તારી વડુ માટે ક્યું સાચો હતો ! "

છીએ. એ અને પણ મારા ઉપર લગીચ જોડું જ હેતુ રાખે છે. ધણીધણીધણી મધ્યાં જ બધાં અને હેતાળ છે. પારમાં ઉપર એમને જાદુ હેતુ હોય છે તો પછી પોતાનાં સંતાનો પ્રત્યે તો એઓ કેટલું રાખતાં દશે તે કંપી સાચાં તેમ છે.

“ પોતે જાદુ ગરીબાઈમાંથી આ પાવરીએ ચડેલા એટલે એમનો મોટો પુત્ર ત્યારે હોશિયાર નીવડ્યો ત્યારે જગન કાઢાને ધણે જાનંદ થયો. પુત્ર કિસનલાલને લાભનપાલન કરવામાં અને સુધુ તેમજ કેલેજમાં એ લખેલો ત્યારે એને સગવડ અને સુખમાં માધનો આપવામાં એમણે અને ચંદન કાપીએ જરા પણ કૃપણતા બતાવેલી નહિ એ જાણું છું. બી. એ. માં ફેલ્ડ આબો એટલે જગન કાઢાએ એને સીવીલીયન થવા ઇચ્છ્યાં મોકલ્યો. પણ જરા જૂલા વિગારના એટલે ઇચ્છ્યાં મોકલતાં પહેલાં ઊકે અને એક સારી ઊકેરી તોડે ધામધૂમથી પરણાવ્યો.

“ કિસનલાલ મારી જ ઉમરનો અને અભ્યાસમાં અમે સાથે એટલે મારી સાથે એને જાદુ સાર. એ ઉજ્જલ ગયો ત્યારે મોઝ ઉપર હું મુકવા પણ ગમેલો અને ત્યાં એ સીવીલ સરવીસમાં પાસ થયો ત્યાં સુધી તો તેની અને મારી વચ્ચે નિયમિત પત્રવ્યવહાર ચાલેલો. તે પછી જરા અનિયમિત થયેલો ખરો છતાં એ પાછો આબો ત્યારે એના વર્તનમાં મને ખાસ ફેરફાર લાગેલો નહિ. કિસનલાલ ઈચ્છ્યાં હતો તે વખતે ત્યાં એ આદ્યાદી કાઢાં રહેલો દશે એમ એણે પૈસા મંગાવેલું તે ઉપરથી હું કહી શકું છું. છતાં જગનકાકા કે ચંદનકાકી બેમાંથી કેમકે એ બાબતમાં કોલી વરાળ સરખી કાઢી નહતી. ઉચ્છાંના કાંઈક મચળાળી, કાંઈક લાતસલ્પથી એ પતિ-પત્ની મને કહેતાં ‘ કિસન તો એમ જ જાણે છે કે બાપને ત્યાં પૈસાનાં ગાંઠ હોવાં છે ! પણ એ બિચારાએ કાંઈ ‘દિ પૈસાની કિંમત જાણી હોય ત્યારે ! અને મેં પણ એને દામ દોષવાનું શીખવ્યું જ નથી. ચંદુ ! મેં ગરીબાઈ બોમવેલી એટલે હું જાણું છું. પરમેશ્વરે ત્યારે સારો વખત આબો ત્યારે હંજુસાધવેલ શા માટે કરવા ! અને નાના બાપભાંડુને તો ક્યેકટર લાક છે એટલે એમની ચિંતા મારે થોડી કરવાની રહી છે ! ”

“ પણ કિસનલાલ પાછળ એમણે પોતાના જાળ ઉપરાંત પૈસા ખરમ્મા દતા એ હું જાણ્યો હતો. એમાં મ ત્યારે કિસન પરીણમાં પાસ થયો અને આદિ આવવા ઉપરથી તે વખતે પણ એણે મોટી રકમ મંગાવી ત્યારે ચંદનકાકીથી બોલી જવાવેલું કે ‘ કિસનભાઈનો દામ આટલો છૂટો છે તે કીક નહિ. ‘ જગનકાકા - આ ચાંમચોને દસી પડેલા અને બેબેલા કે ‘ બચી ! આટલા રૂપીઆ મોકલવા તે વેળા તને નહિ લાગ્યું અને હવે પાસ થઈને આવે છે ત્યારે મંગાવે છે એટલે - તને આ વિચાર આવ્યો ! નાના બાપભાઈને અને ધર્યાં માઆપને માટે બેટ મોગાદ. લાવવા માટે જ એણે આ રૂપીઆ મંગાવ્યા દશે. રૂપીઆ ન મંગાવ્યા હોત તો બેટ મોગાદ પણ નહિ આવત અને તો પછી આપણે જ કંચલાલ, કેમ, બાંને કે ચંદુ ! ”

“ કિસનલાલ આબો, એના માનમાં મેલાવણ થયા, ખીચળાનીએ યાદ પણ એ બાપમાં મારાથી લાગ સહ સરથો નહિ કારણ કે એ આવ્યો પછી બે જ દિવસ રહીને મારે અગ્નિક બદારગામ જવાનું થયું. એની નીમલુંક બંગાળમાં - યાદ દસી અને એ ત્યાં જવા નીકળવાનો હતો તે જ દિવસે હું મુંબઈ પાછો આવ્યો. બોરીબંદર જતાં પણ મને મોડું થયું એટલે ટેક મારી ઉપડવાને વખતે હું ત્યાં જાઉં પડેલો

વ જો તાં ત રી ઓ

[આખરદેવા પછી ગુજરાતનો છેલ્લો જહાજવડીઓ]

અ.ક.વદન મહેતા

[નીચેના અક્ષરોરૂઠા અર્થવા અણદુરુદ્ધ કનિઃકથના અર્થાતઃ આશ દ્વારમાં આવ્યા એ પાઠે હું પ્રશ્નનો પાઠ માનું છું. ગુજરાતી બાણતું કહેવર મહાશત્રું સ્વપત્નું હજી ઉપડતું પાણી નેહું, તે અચાજ બ્રાહ્મ કવિ બાનુબહે આ અપ્રતિષ્ઠ સ્થના રચેલી બેઠવી વાન બેઠવી જ છે કે આજા મુંદર જનાપકને અને એના પ્રબધાર કવિને શી મુન્સીના 'ગુજરાત અને એના સાહિત્ય' ના પુસ્તકમાં ક્યાંય પણ સ્થાન નથી હોતે અને તો એ દુહા આ સાથેના પ્રશ્નન મહત્ત્વામાં અર્થે સદાચક્ર ધર પાયા છે, એટલુંજ નહીં, પણ મારે અને આવેલી વાર્તાની કથાનન બધાવા પછી જણ એ આરના પાત્રપત્ર પણ નીવડયા છે.

એક જીત વાત. શી મેપાણીની " રોગુતને મહે " નામની વાર્તા ઉપરથી આ મેપાણે ' બાણતુ દે ' નામનું નાટક રખ્યું હતું. તે વખતે મૂળ વસ્તુમાં નાટકીય ફેરફાર કરવા અર્થે મેં શી મેપાણી સાથે બચ્ચમુખ્યા કરી છેવટનું જાહેર કહ્યું હતું હતું હોતે તો શી મેપાણી પશુ વડેલા અને એના નાટકો રચે છે, તો આ સાથે એને જણ દોડાતો હજી રહે છે કે કવેશ્વર, મેં તારી વાર્તાનું નાટક બનાવ્યું. હવે આ મારી અધારણીબારી વાર્તાનું હું મેં નાટક બનાવી વેચેના બચ્ચે રહ્યું છે. અને બધા ! માનુષી હોતે મેં નાટક બજાવવા વારી આવે તો તારા નાટકના વળ નાણાનું પણ બજાવવા ખપ પડે અને એવાવરી તે બજાવી વે રહ્યું.]

હવે એ અક્ષર જુનવાણી પુસ્તકોમાંથી મળી આવેલા બ્રાહ્મ કવિના આ દુહા.

તરણાનું ના દાવ, વળી જાણના મ મુલાઈ ગીયા	
પણ કાળા કલમના ધાવ, વિજિયા તારા કરમા,	૧
આજ્યા સાબરે તીર, તેં મરીસાવર કુરેમિયો	
મુંજાઈ સાવજીર, તેં બાજા મોખાં વિજિયા,	૨
પડ હો માણુ પાવે, હ માણુ ન વીસારે પડી	
જુ પડ રિણુ માણુ હો, તારાં બહાર વિજિયા,	૩
વાડો, મૂળ ને ખુમાણુ, હ વાત વાને વડી ગીયા	
પણ તે દી હું બચેલાણુ, દેહમા મોતો કેહારાગન,	૪
હાજી માપકવાડ, હજી એકોયો બહ મૂવો	
એને મ આપી વાવ, તે બધેલું એકું કહું.	૫
તારાં તારા તીર, મહ સાબરો એવાં	
એકબેક હું વીર, કવિપુષ્પાં ન ઉતારાગન,	૬
મિતનની પામે વડી તેં કપુરી કોપાં પરિવાણુ	
તો તારા આનસનીર આજ વારો આજો વિજિયા,	૭
મહ કપુરી દેરાઈ જતાં, હું હાથો નહિં બાઠી	
પણ કવિ બચું કહીર, કે મૂવો મેં આરો વાવો,	૮

વી

સમીક્ષાની આરંભકાળ પુરો થઈ ચૂકે હતો. મધ્યકાળને રાફ થવાની તૈયારી થઈ રહી હતી. બટન દબાવે ને દાબકો નીચે આવી મનબાજીતને બેચાર માળમજલા ચડાવી દે એવો જમાનો હતો. કાણુમાં આનિયું નાંખતાં પીણું પટાક્યું ખંદાર નીકળી પડે-ને એકાએક જમાની આંકચુંદણી ચડેલા પર જમાવતાં તે ઘંટડીના ટોકરે માઈગ્રેશન દૂર વસતા માણસો સાથે વાતું ચતી. અને આજ અને વિજળી માણસો કહે તેમ નાચતાં, અને ચાકરી કરતાં એવો જમાનો હતો.....

જોસોજી, વસોજી અને બીજો વત્તે ત્યાં પાકી ગયા, હીપાપુમાણે ત્યાં વિગમ-કંઠે રરકાવ્યોઃ બાવાવાયો ત્યાં ધીમાણે કતલ થયો. જોધો, મૂણ, કાદુમકરાણી અને સંમજી કાવેરીએ ત્યાં પંકાઈ ગયા; અરેરે, જોગીદાસ પ્રમાણુ અને રામવાળો, નાથો તે આંધરાજવાળો, એવા તો કંઈક ખંદારવરીઆની મોટીમોની પડખોમોથી આજતો એ દેસ....

પણ આપણે તો આપણી કથા કરવાની છે.

એવા મુશ્કેલીઓ જન્મ થયો હતો. જોમાપુમાણની મિ પથરાળી ગાદીએ હજી કંઈ નરખંડાની ઝાતી ખેસવા દામ બીડી ચકતી નહી, ત્યાં ભાવચિંદકના ભાવ-નગરને ગાંઠે પાક્યું એ અણબુકું રતન. મૂળો બરેસો, નાનકડા માયામાં ગાંઠ ખાંડ સમાવેશી ભારખમ જોપરી કપાળની દાડખે દાટ દાટ કરતી ધુમરાણા કરતી. દાખેનો નકકર, દેખાવે દુખળો, પણ અગનિની જાડાડાની જુવણમાં સાવચેતીથી અધિરુદ્ધ અણખાણે રહેવાની મોઝંદાજી તાકાત બરાવનારો, વસી ધસીને કલમેના દધિઆરો આંધવાળો.....એવો એ વજો.

બાપદાદા કહે છે કે જોગીદાસ પ્રમાણની ત્રીજી પેઢીનો એ પિતરાઈ રરખંડે અમુક તે એક વંશની નિર્વિવાદ હા પોધારતો, પણ મતલથી દુનિયામાં મિલકતોના સાગભાગ વહેંચાતાં આખરી મક્કલને એ પ્રમાણુવંશ બદલણો, ને ત્રીજી પેઢીએ એણે પારણ કરી તાંતરીઆની અટક. એમ એની નસોમાં વહેતાં જોમા પ્રમાણનાં પુત્ર અને પ્રમારી. વજનમાં ટકાઉ સરીર ધાર્યું કરતાં કિતરે દંમેશ આપુ, પણ દાખની કારીગરીમાં અને અરતની કિમિયાકિરિમાં તે ભાવજાળના મજાની નાડ વિરરી ત્યજ અને કંઈકના છકા પંજ ભોલાવે એવી નચાબરી કરતો એ ચાલાઈ. જોમાપ્રમાણુ તમ રાખે એવો જ એ વિલે તાંતરીઓ-અન્ય રે તાલોદારને. કથાણુ તારી આપણું. જીતેલા તે ત્રણ તર “ ચેતન ” “ કૌમુદી ” અને “ ગુજરાત ” એણે તાંતરેણ, જીતેલો એ પોતામાં બાપપણને વેચ્યો ધધો કરતો હતો કહેવાણે તાંતરીએ. કેંઈમાં કાવેશો અને કેંઈમાં દારેસો. અનુભવે રીસ થયેલો વત્તે એકએક ઉરોથયો. આ એની જીવનકથા નથી; જીતેલો એણે સર કરેલા અને કિલ્લાઓ, એના રોજંદા વહેતર બાપાર, એનાં અણતર જીવતર, તથા એના મનમુજા વરેરેનો ઇતિહાસ અર્ધિ આપને પામી. જીતેલો હેલો તાંતરમાં જે દુખસો એણે ક્યો એ વિશેષ આ તવારિખ તોષ.

વામાં આવે છે. બાબરદેવ જેનું એનું મોટું પુત્રક પ્રગટ કરવાનો અમારો નિર્ધાર છે; પણ તે તો હજી એની પરાક્રમ કથા પુરી થાય ત્યારે.

બાબરદેવની ફરફરના મુંબાઈ બંદર પર એની ડોળી ફરતી. છાંદેલો તો રાત્રી, યાગલો તો દાથી, નદી તો નદી. મલખાની કુંચા એથે મુંબાઈના એક રીજીશના રાખાની રિસાવત હંઝાળી હતી. " મુંબાઈ જઈને તોળા પોકરાવી દઉં એને. એની મેઘાલ કુળની જતાવી દઉં ને વળે વળે પણ તાંતરીઓ, બહારવટાં જેસવાં એ ખાંડને ધારે કાક વિરલા ન બેસી શકે છે, એનું કાલ કરાવી દઉં એ રાખાને. " વળે મનમાં વિચાર્યો કરે.

આથ તો વળનું બહારવટું સાવ પાકું. મુંબાઈમાં એના બેચાર મળતીઓ તો પ્રથમથી જ ગોઠવી મુકેલા. રીજીશની આખી રિસાવતનો દેવસ એને પહેલો મથેતો. તેમ જ રોજીશ વાવડ પણ એને મળ્યો કરતા. બાબરદેવને બંદરે એક જઘાજ ઘાંઘિયું, અને બંદુકના આરે વળે નીકળે સાસ સવારે બાબરદેવની. નાના કલપતની સાબરમતી કુદાવી; અને બાબર દેવની કુખમાંડી સમે અકિસાચર ઓગંઘી એ વધેલા આગળ: એક જઘાજે મારેલી કુદી ને વચ્ચામંતરી જટાવી ગયો. વચ્ચામંતરીનો કોર મૂળુભા હાથ પકડે જ રહી ગયો; અને પારે બાલેસો વળે દોઢાસો આપીને જતો રહ્યો. મૂળુભા ને એને તાળેતરનાં વેરવેર. સેવકદેવ તો હજી નથી અતવણીમાં પતાવારી ત્યારે. અને ઘાલ કુદી બાલેસો મુ-છીકોરની નર્મદા બેસે. વરસાદની રમજટમાં યે ભરી ભરી રેલભરી નથી તાંતરીઓ તરણા એથે તરી ગયો, અને બાલેસો નર્મદાને તાપી કઠિ. જેણે નર્મદા દખાવી એને તાપીના યા કાર. મુગજઘાજે રાજ કરતો અંબા ને અમિશા ને એરો બાલુએ મુકતાં કુદી એથે બાબરદેવની દમજુગંઘા, અને કોસો મુંબાઈ મેટને પાકાર દેતો વેતરીણીને કઠિ.

" મેલુ છે ? " પૂછે છે કાક અચળ. અને મળવકું હજી કામું નથી, ત્યાં તો વળએ મારેલી કમ્પોરિ અને એરી કાલ. બચવા રંગની કાલ વળની એક મહામાયા રખવાળી બેગણી હતી. કેંક રિપાસતો એનાથી બાકતી, કેંક પદમનીઓ એનાથી કરતી.

" ભેતો ના " કહી વળએ ગેગીયું તાપી. દોખીએવધોની ગ્રીણીઓ ધોળી મોળી એથે આપીકા પેટમાં નાખી ને સીધો એ કિતથો મુંબાઈને કિનારે. પરીઆલાસે તણ તણ કટકે એ મેટને બાંધેલા હોતો. વળે એ તણે કટકા જટાવી ગયો. અને મુંબાઈ મેટમાં કાક વાગી રહી વળ તાંતરીઓની. વળને સર કરવું હતું મુજરાત. રીજીશના રાખાની એ અમુવખ મિલકત.

એ આલેસો છે, આલેસો છે. તજગુજાવતો પ્રસિદ્ધ બહારવટીઓ મૂઠે તાલ દેતો, હુપાજવાના સામરીતો સાથે, જાત જાનના વેરપહેરવેસ આથે બાલેસો છે. નિચાળીઆઓ અધક મવકની વાડું કરતા ધરોહિયા આતરેશ છવાસ નિચાળીઆને ને આવડે એ કાંકે રાખતા.

" વળે-હા, હા, અમારો બાબરદેવનો રીજીશના જૂનો પ્રખ્યાત અથોતો રિખ્યાત બાબરદેવનો. એના નામથી તો કોણ કાલની મરણીની અગિ મીઆઈ નાવ. અને ધરોહિયાના અગિ અટકી પડે, અને મિરિન્દરામાં કેંક રિખેશની મોડ કટકી

પડે, અને વીજળીનું જેમ દોડતી કંઈક ઘોડીએ વળતી મદારમાં બટકી પડે. વળે-આપડે-"

"પણ વળતી એ કાઠીમાં અસંલખ આનંદની લોહી ને. બસબસી હજુ'ંદર જેવી હલહલતી હાથીરી જતી હોય પણ વળે એની આંખની પાંપણ સરખી નો ઉચકે."

કાંઈ કહે, અવળે હાથે માં કહે એ વળે ન્હોત. ખોરે તો અખતર નહીં તો જખમે. સ્થાની જાતીએ મોરએ મોડે તો જ એ કલમની કાળી શાકી ઉજળી. નહીં તો વેટરમેનના ખડીઆ લાગે.

પણ એ વળતી તારીફની તવારિખો નોંધવાનું કામ મારા પામર મગતની બદારની વાત છે.

દીજરેશના રાયાની મ્હોલ્લાતમાં વાવડ પેઠા કે કિલ્લેચોમાનમાં ખરેજી મઠી નં, ૧૧૧ માં ચૂકેતેડ કરવા રજીધીરવીરા જમા થવા લાગ્યા. ઘમસેર બહાદુર ધનુભા યડે કમેળે સુરતી છુટેલા કમગનો નકસો. કાઠી ઇમારતી મજબૂતરના વિચાર કરતાં હતા. ગદાપટ્ટ લાગુસિંચ કવાયતી ફોજના મોરઆમાં મરણુક હતા. કહુ'ખાના શોખી રમજુ-મલ્લ જોદાપત્રી જમીનના આગ દેકસના ખુંડણ ખુંપણના વિચારમાં હતા, અને આપખા શવળના વંશજ શંકરદેવ રાવળ, પતાજ રાવળના નામને પણ જેમ આપે એમ સરસાગમી વિચારતા હતા. દુર્ભાગે વળ સામે બરોબર ચડીરીકામનો, કદી શકે એવો રજીગકમલ શુભેખાન કાપરીએ રાજ્યધાનીથી દૂર સુરતખંડે મોથ ઉભરાવવાની તજવીજમાં શુધાએ હતો. વળને એટલું સુખ હતું ને એ સુખદ દૂર હતો, નહીં તો એની અકાદે ને વળે અડમે તો પીંગણે મેણ કોનો મુકાબલો કરી જાય એ કહેવું અશક્ય હતું, શુભેખાન કાપરીએ પાછો આમ તો પુરો શરો, છતાં શુભ વિધાનમાં વાલભલા જ્યપુરી એવારને પણ હક્ક અડાવે એવો. એટલે વળને એની સામે ખંડ બોરણું જરા કાઠી હતું, પણ અલ્લાખેલી એ પાંખે અમલદાર ગુજસતમાં જ જગાયો હતો.

ધનુભા આંગળી ઉઠાવી બોલ્યા, "હવે જોયો એ વળે. એ મજતરાએ હજી આપુકિરનાં પાણીના તાગ જોયું નથી; ધનુભાના હાથમાં જ્યાં લગી જામગરી એતી નથી ત્યાં લગી: નહીં તો એવા બદારવટીયા મુસમને અપધરીમાં રજગતો કરવો એ તો ચપડીનાં કામ છે. ફીક છે, આજે તો વાલે, પણ ને મ્હાસોધાસ અને એના અત્યારના માળખા સાથે સંબંધ આણ જ રાખવો હોય તો વણજી ઉમે પેખાસ કડી જવામાં જ સાર છે."

"ખરું, ખરું, ધનુભા! પણ એ મનખ જુલો. એ દેખાવે રેંછપેંછ, પણ સ્વભાવે રેંછપેંછ બારવટો ન્હોત. વાણ ઉમે પાછો જાય, તો વળે તોતરીએ ન્હોત. એની છદી મખસદ ક્યાં આપણાથી અજણી છે." બાનુમગિ વળી મોર દાપસી પુરી.

"હવે, બસ." રમજુમલ્લનું ધુમાડીનું મોઢું હવે સાંત રહે એમ નહતું. અમેજી તમાકુની ચળવેલી સુગંધે સોડતી એની વાણી વધુડી.

"હવે બસ, જોયો એ વળે તમારો. આપણે કાંઈ અમલદારનું જરા કામ નથી, મલગરી કુંગરને મથાંજે લોચેના એ વાપસ કરશું કે એ વળે માપી જશે."

કરવા સૂચ્યું. હકીકત એ હતી કે જ્યારે ગરમીમાં માંચ પાટ પાણીથી ન્હાવાની પેલા કેરીઓએ ત્યાં પાડી હતી. આથી કેરીઓમાં ઘસેરણી થઈ. ખંદર કેરીઓનું ટાણું જેવાર આંગળ ખેંચું. કરવામાં આપ્યું. 'જેલરના' અપમાનકારક સંબોધને ઘસેરણીમાં ધી ઢોમ્યું. ધોંધાટ વધી પડી. જેવારે મંદ વગાડવાનો ફૂકમ કર્યો. પરિણામે એક શાંતિસહ અમલદાર અને દસ સીપાઈઓનું તરસ કેરીઓનો ભળતો ગેશાડી દેવા જેવારની મુઠે આપ્યું. આ વખતે શાંતિસહને કેરીઓને સમજાવી શાંતિ ફેલાવી. જમાદાર કેરીઓને એમને કહે લઈ ગયા.

અંક બીજો : પ્રવેશ બીજો

જેલના એક બીજા ભાગમાં સત્યામહી કેરીઓમાં ઘસરના બળવાની વાતો અતિશયોક્તિથી ફેલાઈ ગઈ. 'કેરીઓને નાક પડાવવાની', સંબોધના ઘોંઘાળી, એક જાણ મરી જવાની, પચીસ જણાઓ દોસિપાસમાં જવાની, શાંતિસહને બીજે હાથે કૂટા મારવાની વગેરે વગેરે તોણી બેઠી રહી હતી. જેવારને સીપાઈ કરવાના વખતે બધા સૂચવવા મંડી પડ્યા. 'શાંતિસહ અને સામંતબાઈ ત્યાં આવતાં પરી વરતુસ્થિતિ જણાઈ. પણ બધાનો—એકલા સામંતબાઈ સીપાઈ—જેવાર સામેનો રોષ સમગ્રે નહીં. કોઈએ માફી મંગાવવાની તો કોઈએ ઘસરના કરવાની ઇમ્મ અને અચકચ દિશાવતો કરી. શાંતિસહે આ બધા જતાં કંટાળી જઈને કંટાળે ન જઈ રહ્યો તે વાત જણી કરી. બધા બધાથી ક્યાં કુપી વેકારો, બધાની સંમતિ લેવાની ને એકમતિ. બધા પોતાનો નિઃશ્વ કુપરિન્ટેન્ડન્ટ આગળ રજૂ કરવાનો આખરે કારણ થયો. સામંતબાઈનો મદ આમાં નહોતો પડ્યો છે. એ તો સત્યામહીએ માફી માગે એ મતના જ હતા. આખરે શાંતિસહને એ સંદેશ લઈ જવાનું કહેવામાં આવ્યું ને જમણ પહેલાના એ કસાકમાં બંધાતા મત જણાવે પગલા લેવાનું નહીં થયું. આ મુજબ આગળ વધ્યો.

અંક બીજો : પ્રવેશ ત્રીજો

[કુપરિન્ટેન્ડન્ટને બેસવાનો ખંડ, યાથી બાલુ પર એક મોડું ટબલ અને તેની આસપાસ પાંચ કુરસીઓ મૂકેલી છે. તે ઘસરના કેટલીક ચાપરીઓ અને કામજીઆથી કરેલાં કંબોરો પાછળની બીંદ પાસે છે. બારણું જમણી તરફની બાંતમાં છે અને પાછળની બાંતમાં બારીઓ છે. ટેબલ પાસેની એક કુરસી પર કુપરિન્ટેન્ડન્ટ બેઠો છે. તે પચાસ વર્ષનો ઘણો અને પાતળો છે. કુછો મોટો છે અને એને ત્રણ આંખો હેઠાણે રાખવાના પ્રયત્નો ફાગલ ગયેલા જણાય છે. સ્વભાવે સાંભ દેખાય છે અને જેવાર જે એની સામેની કુરસી પર બેઠો છે, તેનાથી જરા બહીસો દોષ એવું એની વર્તણૂક પરથી જણ દેખાય છે.]

કુપરિન્ટેન્ડન્ટ : ગઈ કાલે જરા ઉતાવળ થઈ એમ તમને લાગ્યું ?

જેલર : ઉતાવળ ! સાહેબ, તમે હોત ત્યાં તો ખચર પડત. હું તો તમને થકી થકી કહેતો આવ્યો છું કે આ સત્યામહીઓને જેટલી આપણે છુટ આપણું તેટલા વધારે રંભડશે.

કુપરિન્ટેન્ડન્ટ : એવી તે થી છુટ આપી દીધી છે આપણે !

જેલર : એમને આપણે ક્યાં સાધારણ કેરીઓની જાની ચિરત લાગ પાડી છે.

કુપરિન્ટેન્ડન્ટ : આપણે તો એમની પાસેથી કામ લેવાનું છે ને ? જો નહીં અને એમને અપમાનકારક લાગનારી ચિરત વગર એ કામ. આપણે વધારે સહેલાઈથી સહ થકીએ તો શા માટે ખડુ કસક થવું ?

જેલર : સખ્તાઈ નહીં રાખો તો તમને ટચકા થઈ નહીં દે. હું તો કહું છું કે આખરી જેટલી સખ્તાઈ વાપરી સમગ્ર રેલમાં વાપરવી. ત્યારે જ આ લોભો ભણુરો કે આ જેલ છે.

સુપરીન્ડેન્ટ: પણ મઠ કાલે વધી તો નહાવાનાં પાણીને દતોને ?

જેહર : પણ તે માટે આવું તોફાન કરે ! મેં જોયું હતું ન વચાડ્યો દેલ તો મેણે જાણે છું થાત.

સુપરીન્ડેન્ટ: પણ પાણીની કેંકે સમજાવે તો આપણે એમની તબિયત અને ચોક્કસ સાચવવા માટે પણ કરવી પડશે.

જેહર : I. G. (ઇન્સ્પેક્ટર જનરલ) તો economy (ઇકોનોમી) માટે બહુ બહુ કહે છે, ખરેખર વધે તેવું છું !

સુપરીન્ડેન્ટ: પાંચસોને બદલે હજાર કેદીઓ થાય તો ખરેખર તો વધે જ અને પાણી પણ વધારે જોઈએ. બાકી બધા જાણતાં છે ને ?

જેહર : જાણતું ન રહે તો ક્યાં જાય ! આપણે સખ્તતા બતાવી કે જાણતું થયાજ સમજાવ્યો અને એ બધાને અત્યારે અહીં બોલાવી સખ્ત સજા આપવી જોઈએ.

સુપરીન્ડેન્ટ: જોઈયું, એમને બધાને સાથે અહીં એમના કરવાની જરૂર નથી. એમને પૂર્ણ કે ત્યાં જ રહે એનો નિર્ણય કરીયું. [સીપાઈ દાખલ થાય છે: સલામ કરે છે] કેમ છું ?

સીપાઈ : સાબ, શાન્તિલાલ આપનો મીઠને આહવા ૬૫.

સુપરીન્ડેન્ટ: [જેહર તરફ જોઈને] હો આવ ઉત્રો ! [સીપાઈ બપે છે.] કાલની જ થાત કાલે છે, એમણે તો આ ભોળાને જાણતું કરવામાં કાંઈ બદલ કરી નથી !

જેહર : એ બધો જુઓ માણસ છે. વરોરથી પણ એણે જ કરી કશે. બધી જ જોડાના રીપેરિંગ એની વિદ્ છે. એ આખો ત્યારથી જ આવું કેંકે થવાની મને ખાતરી હતી. એની સામે મણીજ સંભાળથી કામ ભેવાની જરૂર છે.

સુપરીન્ડેન્ટ: એ તો આપ માણસોને 'સી'માં મૂકવા એટલે તદ્દન મુખ તો ન જ એણે એટલું તો આપણે જાણીએ છીએ. બાકી મારી કોડે એની જે જે વાતો થઈ તેના પરથી મને તો સરખ માણસ કાઢ્યો. અને કેટલીક બાબતમાં એની ક્લિસ પણ વાળવી પડી.

જેહર : એમને 'સી' વર્ગ ન જરૂરતો દોષ તો જોઈ આવે છે જા માટે ! આપણે તો જે થઈ દોષ તે થાય.
[શાન્તિલાલ દાખલ થાય છે.]

શાન્તિલાલ: આવું કે ?

સુપરીન્ડેન્ટ: આવો. કેમ છે ? [શાન્તિલાલ બેસે છે.] કેમ છું ?

શાન્તિલાલ: મઠ કાલના પગલ રિપેરિંગે કહેવું છે. છું થયું તે તો તમે જાણના જ હશે.

સુપરીન્ડેન્ટ: હા, જેહરે બહુ કહ્યું છે.

શાન્તિલાલ: છું કરવા પામે છે !

જેહર : એ તો જે થયું હશે તે થશે.

શાન્તિલાલ : ચુકું એટલું બધું નથી ?

જેલર : એટલે અમારે જીવતાં રહેવું છે કે નહીં ? જેમણે ગામ કાલે પાંચલ કહ્યું તેમને ચોખ્ખી શિક્ષા થશે.

શાન્તિલાલ : શીક્ષા કરવી ન કરવી એ તમારા હાથમાં છે. પણ અર્થોર્થ શીક્ષા ને યાચ તે પણ જોવાનું છે.

જેલર : એમને તો જેટલી શિક્ષા ચાચ એટલી જોઈતી મળ્યાં.

શાન્તિલાલ : એવું તે શું કરી નાખ્યું હતું ? તમે તમારી જામ પર જરા કાણ રાખ્યો હોત અને યાન્તિથી વિચાર કર્યો હોત તો કેશુ પ ને ચાંત.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : [જેલર જોવાના બધા છે તેને હાથથી ઘસારત વડે અટકાવીને] તમે શું કહ્યો છો ?

શાન્તિલાલ : એક ન હાથાડશો. હું જલો સમય હાજર હતો અને મને લાગે છે કે જેલર સાહેબનું વર્તન વધારા પડતું હતું.

જેલર : [હસી વધને] સાહેબ, આણું સાંભળવા હું નથી જોતો.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : એસી. આમ હરોરામ જવામાં શો કાપો છે ? એમનું શું કહેવું છે તે સાંભળવું જોઈએ. [જેલર જણે છે અને શાન્તિલાલ તરફ ધ્રુસ્વાથી જુલો છે.]

શાન્તિલાલ : [ટક ટકે] જેલર સાહેબે કેટલાક ચળો ન વાપર્યા હોત તો કેશુ પ ને ચાંત. એને પણ સાંખી યાજી પણ અપમાન તો નહીં કર્યું.

જેલર : પણ મેં એવું કહ્યું શું તે તો પ્રજો.

શાન્તિલાલ : વચર તપાસે સજા કરી અને એને મારે એક બાંધે નમ્રપણે વાત કરતા માંડી જેટલે હરામખોર કલ્યા.

જેલર : એ તો કામ ન કરે તો હરામખોર નહીં તો શું ?

શાન્તિલાલ : સાંભળો.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : એ તો હાલ, કામ વાર આવેલમાં કે જોતી જવાબ, તેથી કે અપમાન થઈ ગયું.

શાન્તિલાલ : તો આવેલમાં જોતી જવાણુ હાલ તો તેને મારે દોઝગીરી પ્રદર્શીત કરવાની જરૂર નથી ?

જેલર : સાંભળો ! મારે માથી માગવી એમ !

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : એવું ક્યાં કહ્યું છે ?

શાન્તિલાલ : જુઓ અમે હમણા કેટલાક મળ્યા હતા...

જેલર : મળ્યા હતા ? કાણ ?

શાન્તિલાલ : તરેક કેટલાકથી એકેક મળ્યો જાય...

જેલર : મેં ત્રીપાઠજીને અને વોડશને મેલને એક બીજા કાલમાં દુકામ વંચર ને નવ એવી તાજીક આપી હતી.

શાન્તિલાલ : તે હશે પણ અમે મળ્યા...

જેલર : આની તપાસ થવી જોઈએ-સીપાહ !

[સીપાહ હાથમાં પાલક છે.]

ગુજરાતી સાહિત્યમાં આંતરરાષ્ટ્રીય ભાવના

કેસર મહેતા

‘આં

તરરાષ્ટ્રીય’ ભાવના અનેકનેક અર્થમાં થાય છે. એટલે હું કયા અર્થમાં લેવા માગું છું તે અર્થ મારે સ્પષ્ટ કરવો જોઈએ. શબ્દ ‘અંત’ તો એ ‘સમુદાય’ની બાંધબાંધી વિરૂદ્ધ ભાવના બતાવવા માટે વપરાય છે. પરંતુ ધણી વાર એવું જાણે છે કે સમુદાયને લાંબને અનુક્રમણ સમુદાયી અને પરંતુ જીવનમાં એવું દૃષ્ટિબિંદુ આંતરરાષ્ટ્રીય દોષ છે. એટલે આંતરરાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિનો અર્થ વિશાળ દૃષ્ટિ, જે દૃષ્ટિ વડે સમસ્ત દુનિયા એક દેખાય છે, સમસ્ત માનવ જાત એક દેખાય છે. કૃષ્ણકુંડને માત્ર પોતાના કૃષ્ણ નેટલી મર્યાદિત સ્થિતિ જ દેખાય છે, એને કૃષ્ણને જઠારની દુનિયાનું જાણ ન નથી. રૂંડે રૂંડે કરતો એ પોતાની આસપાસના સૌંદર્ય દિને જ પુરા છે અને પોતાના વતીના જ સુખમાન ગાય છે. દુનિયાનું બીજા દેશાઓ, બીજા કૃષ્ણમાં, તમાવમાં, કે નદીમંડલો કે તે એનાં કરતાં કોઈ કંઈ કોઈ સ્થિતિમાં વસતા હશે તેનું એને જરાએ જાણ નથી કે જલજીવની ચિંતાએ નથી. મનુષ્યો પણ કૃષ્ણકુંડ જેવા આશ્રય, પ્રાણીય કે સમુદાયી અને છે. પોતાની સૌંદર્ય સ્થિતિમાં રચ્યા પચ્યા રહે છે જઠારની દુનિયા પાસેથી સાકં જલજીવનું કે કૌંમલનું મળે તેનું એકને જાણ નથી અને હોય તો ફરકાર પણ નથી. ઇતિહાસ સમકાલિય કે પરંપરાથી આસપાસ આવેલા રીતરિવાજોએ એકની આસપાસ જે ઊભા સ્થિતિ લીધી છે તેવાથી જઠાર એકની કુંડી દૃષ્ટિ પહોંચતી નથી. આંતરરાષ્ટ્રીય ભાવના મનુષ્યે બતાવેલી દુનિયા પાછાને એટી સમસ્ત માનવતાને એક ગણે છે; મનુષ્યસ્વભાવ પછી કાળાને કે ગેરાને, મરીખો દોષ કે તરંગરોગે મળે સરખો જ છે એમ માને છે.

આ વિશાળ ભાવના અનેક સંજોગોને લાંબને જન્મવા પામી છે. પ્રવાસની શુભમના અને વિદ્યાભાવની પ્રવૃત્તિને લાઠ દુનિયા વધારે ને વધારે એક જાતની જાય છે. વિશ્વવિદ્યા અને એમાંથી મળેલા ભાષાઓ, સમુદાયની સ્થાપના, એ પણ મનુષ્યની દૃષ્ટિસીમાઓને વિસ્તારવામાં મદદગાર થયાં છે. પરંતુ ખરેખર તો, હેલાં સો વરસના ઇતિહાસમાં કોઈ એક જાણ જાણ સંધિમાં સામ્યવાદનો વિચાર કે જેની બાંધબાંધ આંતરરાષ્ટ્રીય છે, એણે જ જન્મવતું દૃષ્ટિબિંદુ બદલ્યું છે. સંધિનું સાહિત્ય આને દુનિયામાં સર્વજન વચ્ચે છે. એ સાહિત્યે નવીન વિચારપણ અનેક બી લેઈ છે. એમાંથી અર્થ જ નથી આસ્વાદમાં પડવા નથી. મનુષ્યમાનસમાં નવા નવા વિચારો જન્મ્યા છે એણે જલજીવની મર્યાદા વિશાળ માનવી જીવનનું દૃષ્ટિબિંદુ જ ફેરવી મૂક્યું છે. આ નવીન દેશલ દેશલ સાહિત્યમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. કારણ સાહિત્ય એ જ લેખિત વિચાર અને લેખિત માનસનું પ્રતિબિંબ છે.

આ લેખમાં તો આધુનિક ગુજરાતી સાહિત્ય પર આ નવા વિચારોની શી અસર પડે છે, આજના સાહિત્યમાં આ વિશાળ ભાવનાનાં દર્શન યાદ છે કે નહિ એ જ ખતાવવાનું છે. આધુનિક સાહિત્યમાં પણ છેલ્લાં દસ વર્ષમાં કે બહુ તો મહાન વિમલ પછી જે સાહિત્ય પ્રગટ થયું છે એની જ સમાલોચના કરવાનું નક્કી કર્યું છે. આજના ગદ્યમય, શુદ્ધિપ્રધાન જમાનામાં, આજના અર્થશાસ્ત્રીઓના મધુગ્રીવાજ જમાનામાં કવિનું પૂર્વમહત્ત્વ જતું રહ્યું છે. હતાંજે નવાજ જેવી વાત તો એ છે કે ગુજરાતી સાહિત્યમાં કવિતા સાહિત્યે હીક પ્રગતિ કરી છે, એટલું જ નહિ પણ કવિઓને માટે પણ સારી આગાહી આપે છે. અત્રે બધાજ કવિઓ લેવાના નથી પરંતુ જે કવિઓએ પોતાની એક પણ કવિતામાં આ વિશાળ દષ્ટિગ્નિન્દુ ખતાવ્યું હોય એવા કવિનેજ લખ્યું. જે અનુક્રમમાં કવિ લેવાશે એ પરથી એમ સમજાવવાનું નથી કે જેનું નામ પહેલું આવે તે પાછળના કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ; અથવા પાછળ નામ આવે માટે આગળના કરતાં અધમ. કવિતાની પસંદગી પણ એની શ્રેષ્ઠતાને માટે નહિ પરંતુ એટલું જ ખતાવવા કે આ કવિઓ નવચુમ્બી ભરતીમાં તણાયા છે.

છેલ્લા દસ વર્ષના કવિઓમાં જવેરચંદ મેઘાણીનું નામ પહેલું ધણે છે. એ તરણોના કવિ તરીકે જાણખ્યાય છે. 'તરણોનું' મનોસાન્ન્યના સખનાર કવિ એ સંબોધનથી જાણખ્યાય એમાં નવાજ નથી. મેઘાણીએ સૌરાષ્ટ્રના ભોક્ષિતો તેમજ દેશ સાહિત્યના સંપાદક તરીકે સાહિત્યક્ષેત્રમાં પ્રથમ શુભાશુ. એ સમયમાં તો કવિને આદર્શ, સૌરાષ્ટ્રના ગુણમાન, ત્યાંના જૂત તેમજ વર્તમાનના વીર પુરોહોના ગુણમાન, કરવાનો દરો એમ એમના સખાણો પરથી લાગે છે. પરંતુ ત્યાં કરતાં કરતાં ત્યાંના ગરીબ ખેડૂતોના, જાતે જુએ મરી ખીળતે માટે અન્ન પેદા કરનારા અમલખીઓના કુત્તે કવિ દરમને દલમલાવી નાખ્યું દરો. એમના 'ખીડિતોના ખીતો' આની સાક્ષી પુરે છે. પરંતુ કવિ માત્ર સૌરાષ્ટ્રના જ ખેડૂતો માટે રહતા નથી. એમને તો દુનિયાના બધા જ ખીડિતો માટે લાગે છે. એમની 'કાલ જાગે' કવિતામાં, કવિ જગતના સમસ્ત જુખયો ખીડિત, નિર્જાળ જગતના ગુલમોને ધીરજ આપે છે:

જાગો જગના કુધાર્ત ! જાગો કુર્ણ જ અચકત
 ઇન્સારી તખ્ત પર કરાલ કાલ જાગે,
 બેરો સદ્ કલિંધ, અગિા ખોલો રે અપે,
 નીતમ દુનિયાનો રવચું-અપોદ્ય શાગે;
 પૂરીના છલું પાપ, અસિદે સાર પાપ,
 રકતે ધોવાય, જલિયોના દજ બાગે,
 જાગો જાગનાં ગુલામ ! દેખાવે દિવ્યે ધામ

ઇન્સારી તખ્ત પર કરાલ કાલ જાગે
 રેવા કુષોને દંડ ચોર કાલ જાગે.

વિગેર—

એમના 'વિરાટદર્શન'માં કવિ જગતની ગરીબ ખીડિત વિરાટ સેનાનાં દર્શન કરાવે છે.

ખાતે ડમર દિગ્ગત, આતે ડમરે અનંત,
આતે દેખોરે અંધ ! ચડી ઘોર આંધી;
દેશ દેશથી લોક નરહારી શોઃ શોઃ
ઉન્નત સખી ડોક આતે કાળ માંધી,
વિધવિધ વાણીને વેઠ, વિધવિધ રંગોને દેઠ;
લોપે નવ દેશ લેશ ઘણવતાં આતે
દેતાં ડમર ઝોડતાલ, નિર્ભયતાથી મણાલ
લાલને કંઠાલ કેરી સેનલ આતે
દેખો ! રે કાલ કેરી સેનલ આતે.

૨

ધરો નવલાં નિહાલ, નવલાં મુકિતનાં આન
ઉડત ખુલ્લ આસમાન સિંહુર ભીંભોડ;
ઉભા સખ રાષ્ટ્ર દેખ, ધર ધર પૂછે કહેઠ,
કંકુ ભોળેલ એ ઠટોણ કાધુ નેળે !
મરને દેતા હુંઠાડ, મલમલ ભોળિ લલાડ,
વડ દો બધુ વિરાડ ! ક્યાં મરે હું આતે !
આનરભતિને કાળ આજીવંત આજાળ,
શા શા અંદેશ આજા ટુલ મરે લાવે !
રંગેનાં લાખ લાખ દળ વાદળ આતે.

કેદારસ

અમે પેતરથી વાડીએથી, અંજલ ને અડીએથી
સાગરથી ગિરિરથી મુણી સાદ આભ્યાં;
અમે દૂતન કહિત ને જવન, ગાતાં મધ્યનું ગાન
આનરને મુકિતવન દેવા સકુ આભ્યાં.

આજ આવન એકરવિચના તખલ્લુસથી લખતા ગ્રીષ્માબ્દ દેસાઈની
'યુગપછો' એ નામની કવિતામાં એવામાં આવે છે:

યુગપછોઃ આ કારી,
ને પછો અવનિ સારી,
અમે, દીન દલિત સકુ અમે,
કાળ કરાળ મુનેલા અમે;
જુલ સર્વે ચીજ ત્યાગી
કાન્તિ રહી પોઠારી !
ને પછો અવનિ સારી.

x x x

દેહ ચેતી અખળા ભગે,
 હાટે - હાટે બીખારી ભગે;
 જ'છર-જ'કડગા બંદી ભગે-
 ભગે નાભ નવ તલાલી !
 તો પછટે અવનિ સારી.

વિગેરે-

જવાળા 'મા' પશુ કવિ એ જ ધૂનમાં ગાય છે:

ભગેરે ! ભગ સુનારા,
 એ પ્રસરે સ્વાર્પણજવાળા !
 વન્દિ-દિખામાં ફેલો માંડી,
 નામિણી કોલે કોટિક ગાંડી,
 જૂના જમની કંપે હાંડી,
 મારે કીર્તિ કુંધડા !
 એ પ્રસરે સ્વાર્પણજવાળા !

x x x
 ઘેર ઝેર હોમાયે કાળાં
 ખંડ ખંડના વટે તાળાં,
 વિવશકિતનાં લહેરે બહાણાં,
 મારે પ્રાણ અમારા !
 એ પ્રસરે સ્વાર્પણજવાળા !

ત્રિગુણ માને બીધણ ત્યાગે,
 સ્વાર્પણ-જવાળા ઉર ઉર ભગે,
 આપે નવ ગુણ દીપકે શગે,
 ભગે યુગ-અ જ વાળાં !

એ પ્રસરે સ્વાર્પણજવાળા !

સુંદરજી બેદાઈ જગતને આજળા અધિકારમય જીવનમાંથી મુક્ત કરવાને
 એમનો 'સતિયો ભગે,' કાબજમાં કાષ્ટ સંતને આદવાન કરે છે:

મગન મંડળ કાષ્ટ નવો જ્યોતિ ભગે,
 હો કાષ્ટ જ્યોતિ ભગે;
 અવનીની રૂપ કાષ્ટ સતિયો ભગે
 હો મહા સતિયો ભગે.

x x x
 તિમિરદુર્ગમાં કરાજ જીવની ઉઠે દાવ
 દુકિતનો ઉભસ પ્રેમલો ભગે;
 હો કાષ્ટ સતિયો ભગે.

[જુઓ અણસંધાન પાન ૨૧૯]

અગીઆરમાથી સોળમા શતકની

વૈષ્ણવ ભક્તિનું પૃથક્કરણ

દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી

[ગયા અંગના પૃષ્ઠ ૧૪૬ થી શરૂ]

ગોપીઓની ભક્તિની પ્રશંસા

શક્તિ ભાગ્યની એક માન્યતા છે કે કોઈ પણ રીતે હિન્દુમાં મન જાય તો એથી કમલથી જ થાય. શ. ત. શિષ્યપાલ, કંસ, રાવણ વગેરેએ વૈશ્યાવથી કૃષ્ણ અને રામની ભક્તિ કરી ને મુક્ત થયા એવી પોસખિત માન્યતા છે. ભાગવતકાંડે આ માન્યતા નીચેના શ્લોકમાં દર્શાવી છે.

કામાદ્ દેવાદ્યાત્સનેહાથયા મવયેષ્વરે મનઃ ।

આવેશ્ય તત્ત્વં દિત્વા ચઢ્ઢસ્તદ્ભૂતિ મતાઃ ॥ બા. ૭-૨-૩૪

અને કામાદિ શ્રેષ્ઠ પ્રકારના શ્રમણા આપી નીચેના શ્લોકથી સ્પષ્ટતા કરી છે.

ગોપ્યાઃ કામાદ્યાત્સન્તેષાં દેવાદ્યૈષાદયો મૃષાઃ ।

સંવચ્છન્તુ મૃણયાઃ સ્નેહાગૃહ્ય મચગ્યા જલં વિમ્બી ॥ બા. ૭-૨-૩૬

મનશ્ચ કે ગોપીઓ કામથી, કંસ બલથી, શિષ્યપાલ વગેરે રામમાં દેવથી રબીઓ અને પાંડવો સ્નેહ સંબંધથી અને નારદ જેવા બ્રાહ્મણો ભક્તિથી ભગવાનને પામે છે. એ રીતે કામથી ભગવાન તરીકે ગોપીઓનો શ્રમણો ભાગવને આપ્યો છે. પણ એ શ્રમણો અનુકરણ ચાલ કરે એવો કે અનુકરણ કરતા ચોક્કસ નથી એમ મોખ-દેવ અને દેમાદિ કહે છે તે ખાસ ખ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. મોખદેવ વિદિત અને અવિદિત એવા ભક્તિના એ એક પાત્ર છે અને ઉપર કહેલી દેવથી, બલથી, સ્નેહથી અને કામથી કામના થયેલી ભક્તિને અવિદિત મણે છે. વળી આ ઉપર દીકા કરતાં દેમાદિ કહે છે કે " હિન્દુ તરફ દેવાદિ ભગવાનો સંભવ ભવતાર સ્ત્રમણમાં જ દેખીને એનો વિચાર આર્તજન્ય છે. પણ એક કામજન્યનો વિચાર કરવો પડશે. કારણ કે કામમાં પણ વિષ્ણુની સ્પર્શમર્તિમાં રહેલા ભગવાનમાં કેટલીક સીઓને ભાવ રાખ છે એમ લેવામાં આવે એ માટે આ પ્રકારે અવિદિત છે એટલું કહેવાની જરૂર છે. " ભક્તિનો એ કામજન્ય પ્રકાર મોખદેવ-દેમાદિએ અવિદિત મરણે કહેા અને એનો વિરલ સંભવ કોઈક સીઓમાં જ લેવો કહેા તે પ્રકાર જ મણુઓ વર્ગ પછી કોઈ કોઈ છે અને તેનો સંભવ સીઓમાં જ નહિ પણ પુરુષ બાકીમાં જે સીઓમાં છે. આ અપમાદિશ્ચ પરિવર્તનનું કારણ શું ? ભાગવને કહેલી દેવજન્ય કે ભગજન્ય ભક્તિ, મોખદેવ કહે છે તેમ આજ સુધી અવિદિત જ રહી છે. ત્યારે આ કામજન્ય ભક્તિને મહત્ત્વ કાઢી મળ્યું ? આ પ્રશ્નના જવાબ પણ ભાગવતમાંથી જ મળે છે. ભાગવતકાર ગોપીઓની ભક્તિની નીચેના સ્મરણીય શબ્દોમાં સ્પષ્ટ પાસે પ્રકાશ કરાવી છે.

આગ્ના મહાવરણરેણુપુષ્પામહંસ્યામ્

નુંદાવનં કિમ્પિ નુલ્લસતીરથીનામ્ ।

કા મુલ્લપત્રે સ્વજનમાર્ચયન્ ન દિત્વા

મિત્રમુંદુલ્લપત્રથી પ્રતિમિવિમુલ્લપામ્ ॥

બા. ૧૦-૪૪

પ્રતાઃ પરં તત્તુમૃતો ભુવિ ગોપવધ્વો
ગોવિન્દ પવ નિલિલાત્મનિ રુદ્રભાવાઃ ।

વાચ્છન્તિ યદ્વચભિયો મુનિયો યયં ચ

કિં ધૃષ્ટજન્મભિરનન્તકચારસસ્ય ॥ ભા. ૧૦-૪૪-૫૮

આ રીતે ઉદય જેવાને મોટે ભાગવતે ગોપીઓની ભક્તિની આવી જે ભારે પ્રશંસા કરાવી તેણે પાછળના ભક્તિ માર્ગ ઉપર બહુ અસર કરી છે. ભાગવતકારે ગોપીઓની ભક્તિને કામજન્ય ભક્તિનો એક પ્રકાર જ માન્યો છે, એ પ્રકારને ગોપદેવ જેવાએ અવિદિત અને અનનુકરણીય ગણ્યો છે, અને આપ્યા અન્યતું વલથુ જોતાં ભાગવતકારનો પણ જોવા જ આશય દેખાય છે. માત્ર લોકવેદનો ભગવાન માટે ગોપી-ઓએ જે લાગ કર્યો તેની પ્રશંસા ઉપલ્પ વચનમાં તથા અન્યત્ર પણ કરી છે. (જુઓ ભા. ૩-૩૫-૪૦ વગેરે), છતાં ભાગવતકારે “ સર્વ જૂનોમાં આમાંનો ભગવદ્ભાવ જોનાર ” ભક્તને જ ઉત્તમ ભક્તનો કહેલ છે (ભા. ૧૧-૨-૪૫) એ જૂસવાનું નથી.

ગોપીઓની ભક્તિની પ્રશંસાનું એક બીજા તેઓના લોકવેદનાત્માગમાં છે ત્યારે બીજું બીજા તેઓના અતિશય તકસારમાં છે. વિષ્ણુ પુરાણમાં, જો કે, ગોપીઓની ભક્તિની ભાગવતમાં છે તે જાતની પ્રશંસા નથી પણ રાસ લીલા વખતે વેલ્ગુનાદ સાંભળીને ભગવાનને મળવા ત્યારે ગોપીઓ દોડી ત્યારે જમુક ગોપીઓ વડિલ જોનેએ શકવાથી કૃષ્ણ પાસે ન નજર ચડી, તે ગોપીઓ “ પરબ્રહ્મ કૃષ્ણને વિચાર કરતાં કરતાં, જોને ન મળી શકવાના મંદા કુઃખથી પાપો ભળી જતાં પ્રાચુરદિત ધષ્ટને મુકત થઈ ગઈ. ” (વિષ્ણુપુરાણ અ. ૫ અ. ૧૩ મ્નો. ૧૪, ૧૫) ભાગવતમાં પણ આ વાત ઉતારી છે, આ પૌરાણિક જ્ઞાતાન્તમાંથી ગોપીઓની ભક્તિનાં એ શિખ લક્ષણો એ ભક્તિસત્ત્વ એમકોએ તારખ્યા છે. (૧) શાંકિલ સત્કાર કહે છે કે કૃષ્ણવતું યાત્ર દોષ તો પણ જેમ ગોપીઓને થઈ તેમ શુકિત થાય ખરી (સૂત્ર ૧૪), અને (૨) નારદભક્તિસૂત્રકારે તો પણ ગોપીઓ જેવી ભગવાનના ચિરદમાં પરમ બાકુળતાને ભક્તિનું ચિહ્ન ગણાવ્યું છે (જુઓ મ. ૧૯ અને ૨૧). અને પાછળના વિક્રમની સોળમી સદીના આચાર્યોએ ગોપીઓની ભક્તિને આદર્શરૂપ ગણી છે તથા કૃષ્ણસ્થાનને ગૌણસ્થાન આપી ભગવાન તરફના તલસાટને મુખ્ય સ્થાન આપ્યું છે, એતન્ન સંપ્રદાયનું આ લક્ષણ રૂપગોસ્વામીના અન્યો રૂપક દર્શો છે. અને વલ્લભસંપ્રદાયમાં લોકવેદનાત્માગની આગતમાં ગોપીઓને પ્રુષ્ટિમાર્ગનાં શુરુ ગણેલ છે. શ્રી વલ્લભાચાર્ય પોતાં સંન્યાસ નિર્ણયમાં લખે છે કે:—

કૌંદિન્યો ગોપિકાઃ પ્રોક્તા મુરયઃ સાધનં ચ સત્ . * મ્નો. ૮

અને અન્યત્ર તલસાટને મદત્વ આવતાં કહે છે કે મગધદ્વિપ્રયોગસ્ય રૂપ દસદિષ્ણુત્વં પ્રથમાધિકારિત્વં, અધિકાસદિષ્ણુત્વં મધ્યામાધિકારિત્વં, અત્યગ્તાસદિષ્ણુત્વં ચોત્તમત્વં.

માગયાતાર્ય ૧૦-૨૧૦

વેલ્ગુનાદ વર્ષ ૧ અ. ૫ પ. ૧૧૨

* સંન્યાસ નિર્ણયના આ વચનના વિષયનું જેઓ પ્રુષ્ટિમાર્ગનું સ્થાપન નામએ વેલ્ગુનાદ, વર્ષ ૧ અ. ૪ પ. ૬૫ થી આગળનો લેખ જુઓ.

અને શ્રી વંશભાગ્યાર્પના પુત્ર શ્રી વિઠ્ઠલપ્રભુ ઉમેરે છે કે " જેમ જેમ મોહની અધિકતા તેમ તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવિનુ પ્રાપ્તિ હોય એમ ભણવું. " શ્લ. ૧૦-૩-૩૯ નાં સુમેધિની ઉપર પ્રભુવરણની રિપરણી.

આ રીતે ગોપીઓનો ભક્તિ એ જ ઉત્તમોત્તમ ભક્તિ એવી માન્યતાને પરિણામે પાછળના ભક્તિમાર્ગમાં ભરણવ અને ગોપીભાવ કે સાખીભક્તિ નામનાં બે તત્ત્વો પણ સ્પષ્ટ થયા.

ભરણવાવૃત્તિ-શ્રીમારભક્તિ અથવા જેને ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાં પ્રાપ્તિભક્તિ કહે છે તેનું વિવરણ કરતાં ઉત્તમવ્રત નીમમણિમાં કહ્યું છે કે કૃષ્ણના કૃપાસ્વરૂપમાં બે ભેદ (૧) પતિ રૂપ અને બીજો ઉપપતિ રૂપ તેમાં પ્રયુક્તવાસી પત્ની એક સાથે પતિ રૂપે સ્વામી રસને પુષ્ટ કરે છે અને નન્દમાં નન્દ બીજો સાથે ઉપપતિ રૂપે, એના આ કથનમાં કંઈ નવું નથી. રાસોત્સવમાં બાળ સેનારી ગોપીઓમાંની કયી પરણેલી બીજો હતી એમ ભાવનમાં જ કહ્યું છે. (જુઓ શ્લ. ૧૦-૩૩) અને શ્રી વંશભાગ્યાર્પણ સુમેધિનીમાં રાસ ગરિ આવેલી ગોપીઓમાંની કેટલીક પરણેલી તથા કેટલીક કુંવારી હતી એમ ૨૫૪ કહ્યું છે (જુઓ શ્લ. ૧૦-૨૮ની સુમેધિનીની આરબની કારિકાએ).

પણ ભાવવતને સમગ્ર રીતે જોતા આ ઉપપતિભાવ કે ભરણવાવૃત્તિ ભક્તિની પ્રવૃત્તિ કરવાની એવી મતલબ નથી દેખાતી. ભાવવતકાર તે પરિશિત પાસે પ્રવૃત્તિ કરે છે કે " હૃદયની રચાપના કરવા માટે અને અધર્મને ઉત્તેજ કરવા માટે જેને ભાવવત થયો છે તે હૃદયમાંના રક્ષક જગદીશ્વરે પરબીના સંભોગ નેત્રું નિન્દિત આવરણ કેમ કહ્યું ? " (શ્લ. ૧૦, ૩૩, ૨૮, ૨૯) આના જવાબમાં ભાવવતકારે કથમ પોતાને એકે ન પૂરી સંતોષકારક ન સામવાથી પાંચ પ્રુક્તવાસી ક્યાં છે. એ કૃષ્ણના અન્ધારે સંતોષકારક નથી લાભવા. એ વાતને જાણુ ઉપર શાખીએ પણ એ જાણુ અનુકરણ કરવા ચેત્ય નથી એમનો મૈત્ર્યમાચરેજગાનુમત્તાપિષ્ઠમીજવાર. (શ્લ. ૧૦, ૩૩, ૩૦) સામાન્ય માણસે મનથી પણ આતુ આવરણ ન કરવું એમ ભાવવતકારે કહ્યું છે એથી દેખાય છે. વળી ગોપીઓને ભાવવતકાર અભિચારકૃષ્ણ તથા શ્રીકૃષ્ણને ભરણવાવૃત્તિ પ્રાપ્ત થયેલી કહે છે:—

કથેમાઃ ક્ષિયો જનચરીત્યમિવારકુષ્ઠાઃ (શ્લ. ૧૦, ૪૪, ૧૦)

તમેજ પરમાત્માને જારકુષ્ઠવાપિ સ્વમતા (શ્લ. ૧૦, ૨૯, ૧૧)

પણ ભાવવતકારની મનમથ આ ભર જુદી કે ભરણવાવૃત્તિ સ્તુતિ કરવાની નથી પણ ગોપીઓના ભાવની સ્તુતિ કરવાની છે.

કૃષ્ણને કથ ચૈત પરમાત્માનિ કદમાવાઃ

અને કૃષ્ણને પરમાત્મારૂપે એકાદશા વચર એને ન્દરજુદીથી બળનાર ગોપીઓ પણ કૃષ્ણન કથ મથ, જેમ ક્ષિયજન કૃષ્ણને દેવ કરેના હોય કર્તા પ્રકૃત થઈ થયો. મનમથ કે ભાવવાન અન્ધાર સમી આ રીતે કૃષ્ણ પણ પદાને માણમેનું કંપાણ કરે છે. (જુઓ શ્લ. ૧૦, ૨૯, ૧૨ થી ૧૬) તો અવશ્યે ભાવવાન ભણીને બળે એનું ૧૨મ કંપાણ થાય એમાં તે પૂછવું જ શું ? એ તરવ દડતાથી પ્રથારવાની ભાવવતકારની કૃષ્ણ દેખાય છે ગોપીઓ સંબંધી પ્રવૃત્તિ કથામાંથી ભાવવતકારે ભક્તિનું

એક તત્ત્વ તે, ઉપર કશું તે, કાઠડું અને બીજું એનો પ્રેમ ગમે તેવો હોય, બસે ભરણી-
વાળો હોય પણ એ પ્રેમ અતિશય તીવ્ર-અત્યંત તલસાટવાળો હોઈને બીજા બહોતે
ઉપર તરફનો પ્રણય કેળવવામાં ઘણો લેવા નેમ છે. આ વાત-ભાગવતકારે ઉપર
જેમાંથી ઉતારા કરેલ છે તે બહુ ઉદવનાં વચનોદારા કહી છે. શ્રી કૃષ્ણ સામાન્ય
માણસ નહિ, ધર્મરતો અંધારતાર પણ નહિ પરંતુ સાક્ષાત્ ભગવાન છે. કૃષ્ણસ્તુ
મગવાત્સ્વયમ્ (મા. ૧-૩-૨૮) એ ભાગવતકારની દૃષ્ટિમાંથી ઉપરના વિચારો
ઉદ્ભવ્યા છે એ સમજાય એવું છે. પણ પાછળથી ભાગવત પ્રાચીન પ્રશાનતપી
ની દારતો કે તેથી આધિક પ્રમાણુભૂત મન્ય ગણવા લાગતાં એના ઉપસા વિચારોને
પરિણામે જે ભરબકિતો પ્રચાર થયો તેનો કમ દેવે નેમ્યો.

પતિ પત્નીના પ્રેમનો ધર્મર શુભ સંબંધમાં ઘણો આપવાની વાત બુ. ઉ.
જેટલી જૂની છે એ ઉપર નેમ્યું જ છે પણ ભકિતના પ્રકારો ગણાવતાં ભાગવતમાં
યે દારમ અને સખ્ય એ જ મર્યા છે કાન્તાભાવ નથી ગણ્યો એ ખાસ ખાલમાં
રાખવાતું છે. જોપરેવે પણ એ પ્રકારનો ઉદ્દેશ નથી કર્યો પણ નારદ ભકિતસૂત્રમાં
દારમ, સખ્ય અને વાત્સલ્ય સાથે કાન્તભકિતને પણ મળે છે (સુ. ૮૨) એટલું જ
નહિ પણ નિત્યદારમ અને નિત્યકાન્તી ભજનાત્મક પ્રેમ પ્રભુમાં કરવો એમ કહ્યું છે.
(સુ. ૧૧) આ સૂત્ર મન્યને કું ચોદમા ચતુર્થ અન્તનો ગણ્યું છું અને એ
ઉપરથી ચૈતન્ય સંપ્રદાયના મર્યામાં ભકિતના જે દારવાદિ પાંચ પ્રકારો વણુવેલા છે
તેનો પ્રચાર તે પેલાંના સૈએક વર્ણથી થયો હતો એમ માનું છું. પણ કાન્તા ભજનમાં
ભરબકિતો સમાવેશ સંદિગ્ધ ગણાય અને અન્ય એ સૂત્રમન્યમાં ભરભાવની
નિશા છે (જુઓ મ. ૨૩) એ એતાં ભરભકિત એને ધટ નહિ હોય એમ કારે
છે, પણ ભાગવતકારે જોપીએની ભકિતની પ્રયંસા કરાવતાં ઉદવ પાસે કહેવરાયું છે :—

નાયં ચિયોદ્ભવજિતાન્તરતઃ પ્રસાદઃ

સ્વર્ગોપિતાં મલિનગન્ધરુપાં કુમોગ્યાઃ ।

રામોત્સવેડસ્ય મુજદળ્લટ્મદીતરેણુ-

લલ્લધાંવિપાં ય ઉદગાદ્યજલ્લયોનામ્ ॥ મા. ૧૦-૪૭-૧૧

આ શ્લોકમાં ભાગવતકાર ઉદવ પાસે કહેવરાવે છે કે રસોત્તરમાં મળી
જોપીએને જે નિતાન્ત રતિનો પ્રસાદ ભજવાન પાસેથી મળ્યો તે લક્ષીને પણ મળ્યો
નથી. (ધીપરસ્વામીએ નિતાન્તરતઃ એ શબ્દને યીતું વિશેષજ મર્યા છે.)

એ લક્ષ્મીનંદ્યી પણ ચકીવ્યાતો ભજનાનંદ કહે છે. (જુઓ રસપ્રચ્છાપીના
આરંભની સુભોધિનીની ડરિદાઓ), અને રૂપોસ્વામી વગેરે મધુર રતિ કહે છે
(જુઓ ભકિતરસામૃત સિન્ધુ તથા ઉગ્ગવગ્ગીલમણિ) પણ આ શ્લોકમાં લક્ષ્મી કરનાં
વજોપીએને એ રતિનો પ્રસાદ વધારે મળ્યો હતો એમ કહ્યું છે અને લક્ષ્મી પત્ની
છે. ક્યારે જોપીએ ઉપપત્ની છે, એટલે આ વચના આધારે ભરભકિતની ભેખતાનો
વિચાર ઉદ્ભવ્યો. શ્રવોસ્વામીએ આ શ્લોક આ વિષયમાં પ્રમાણ તરિક્ક દાંક્યો જ છે.

(અપૂર્ણ)

માનવતા

૨૫૪ નં. ૪૫૧૩.

મું.

જાણ સદેશ્ય ઇતિહાસમાં આ દિવસો સદાને માટે માન્ય મિતરેલ સદેશો. આજના કિશોર

કિશોરીની સ્મૃતિ પેાત્રી શ્રી એટલો તાજે એ જનાવ છે. ૧૯૨૯નું એ વર્ષ હતું. ત્યારે માનવ માનવતા જુઓ અને લોકીજીવ્ય વડે જેમ માનવમનુષ્ય લોકી પીવા કુદી પડ્યો પોયી પ્રવેશો મમં જુઓ દતો. નોબર શક પ્રવેશી ને શક નોબર પ્રવેશી કરજ ત્યારે જુદી મવા લતા. કોઈ પણ પ્રકારના આશ-અપેત-વેર વગર વિરેલું લોકીનું ટોળું કોઈ નિરુપાર, અડુલા માણસ પર વૂટી પડ્યું, ને એવ નિર્દોષ, ઉન્ન લોકીયો પોતાના હાથ રંગી, વિજયનો ઘોષ કર્યું, એવા બોલ કિશોરીની શોધ માટે આજનું વધ્યું.

આ માનવતા ! આ વિજય ! આ વેર-વસુલાત !

સ્વિચારો દિવસ દતો. ૧૯૨૨-૫૨૫૫ મનુર લતાઓમાં વાએ લાત ચાલી કે પાણી કિન્દુ ડોહરોને ઉઠાવી જાવ છે. ને તજ કલાકમાં અવિશિત કિન્દુ મનુરોમાં ખજમગાટ લઈ લાયો. એક જગ્યાએ રસપર મનુરો ટોળે લણી આ જ લાત કરતા હતા. ત્યાં જ આવજાથી એક પદાજ રસાર થયો દતો. પદાજને ભોતાં જ કિન્દુઓનું લોકી મરમ થયું હતું. ત્યેમાં અજુભજામાં પદાજ એક મનુર લાયે અથડાયો અને તેમાંથી ભેડાચાલી થઈ. પદાજે 'દાગીરી' કરા માંડી અને કોઈપણ જાતના વિરોધિયર વગર મનુરોનું ટોળું પદાજ પર વૂટી પડ્યું. લાજ ને લાજમાં લોકીયો અરમભેડો પદાજ જગીન ઉપર લડી પડ્યો; અને પોલીમની બીડયો જાસરું ટોળું ચલીકીઓમાં અદરમ લઈ મડું.

પદાજ ઉપર થએલા દૂર દશાના સમાચાર મુસલમાન લતાઓમાં અનેક પ્રકારની અત્યુક્તિ લાયે ફેલાઈ મવા. મુસલમાન કોમમાં ઉરોરપી ફેલાઈ. આ અરસામાં કોઈકે જાનરમાંથી એક કિન્દુ ડોહરો કુતું લઈ જતો દતો. સ્કામેથી આવતા એક મુસલમાન અવાગા ડોહરને નેહ કુતરો ભર્યો. નાચન બેકરને ટુરસો અથેલ જુનકગની નવાબી અટલો નહોતો મુસલમાન ડોહરો પણ નયી જુલી લાતો. તેજે ખચર લઈ કુતરને માર્યો. કુતરનો માનીક ઉરિસયો અને નેલા મુસ્લીમ ડોહરને તેજે ને અર તમાચા લચારી ટીપ. પોતાના જાત બાઈ પર થએલા આકમજુથી ઉરિસાઈ પાસેની દોરલમાંથી ને અર મુસલમાનો નીકળ્યા. અને પેલા કિન્દુ ડોહરો પર વૂટી પડ્યા. રસો જાત અવતર કિન્દુ-મુસલમાનો ડોહરવા પડ્યા. પણ આખરે તેમજે પણ કારણ જાણવા વગર એકપીળને મારવા માંડ્યા. દોરલમાંથી લોહાંકોટરની જાલનીએ કુદાઈ અને સ્કામરકાને ઉનેલા કિન્દુ-મુસ્લીમ ડોહરો પર પડ્યા માંડી. આખરે પોલીસ દુકી આવી પેાત્રી અને મુખજાતાં ટેલમાં શેડાં લખમ અરિ વિજામાં.

આ નનરો જના ત્યારે તજેક લાગ્યો હો, રહાં પાંચ લાયે કાપડોમાં

મોટા અક્ષરે હિન્દુ-મુસ્લીમ હુલ્લહ એ સબ્જેએ સુબાષની પ્રતિજ્ઞા બાબતે બંધુ. આટલા સબ્જે. જોઈ જાપાની નકલો દગલાબંધ ઉપડવા માંડી. લોકમાનસ અત્યુક્તિ બધાં એકપક્ષી સમાચાર વાંચી ઉશ્કેરાયું. જ વાચતાં તો આખાંયે સુબાષની સામાન્ય ચર્ચાના આ પ્રશ્ન થઈ પડ્યો. પરિણામે સેન-કક્કડે સેક ઉપર બેચાર હળેમોએ એક છુદ્ધ મુસલમાન પર લાડી વડે દુમલો કર્યો. નળબળરમાંથી જતી આવતી દ્વામર્મા બેઠેલા હિન્દુઓ પર મુસલમાનોએ પથરા ફેંકવા માંડ્યા. કુંગરી ઉપર બે હિન્દુઓની પીઠમાં ચક્રના જન્મ થયા. જ્યેષ્ઠરમાં એક જ્યોત્સની દુકાનને આગ લગાડવાને હિન્દુ મવાળીઓએ પ્રયાન કર્યો. કોરકડે માર્કેટ પાસે હિન્દુ સંવેરીની દુકાન મુસલમાન સુંગઓએ છુંદી. દાદર અને પંરેલ તરફ હિન્દુ-મુસ્લીમના ઉશ્કેરાવલા ટોળાઓને વિખેરી નાંખવા પોલીસે હવામાં ગોળીબાર કર્યો.

સાત સુધીમાં હારાત વર્ષના સાન્ન્ય મારે લડતા હોય તેમ જાને પહેાએ મહાવિઠ્ઠની તૈયારી કરી. આન્ટરોમ અને ચનીસિસ રોહને. પરાંમાંથી રામપુરી હોવાઓ લાડી સાથે ઉતરતા દેખાયા. મેતવાડી, કાંઘવાડી, કણસવાડી, વગેરે રથોએ હિન્દુઓના મોરચા ગોઠવાયા. કુંગરી, નળબળર, ભીંડી બળર, મોલપીયા વગેરે રથોએ મુસલમાનનાં ટોળાં ચહેરના જુદા જુદા ભાગોમાંથી ઉતરી આવી એકઠાં થયાં. એકલ દેકલ જનાર આવનાર પરકર્મો પર ન્યાં ત્યાં જરા કે લાડીથી દુમલા થવાના સાચાજોડા સમાચાર હાથે હાથે બાંધવા લાગ્યા. શું કરવું તે બાબત શહેરની શાન્તિના સફલક પોલીસ મુજાયા, પોલીસટુકેડી એક બાજુ જાણ તો ખીટ બાજુ જપાત્રથી રાં થતી. ખુદ પોલીસ ટુકેડીઓ પર સોડા ચહેરની બાદલીઓ ને પથરા નંખાયાં. ભીંડી બળરમાં એક હિન્દુ મનપેક્ટરે મુસલમાનના ટોળા પર ગોળીબાર કરાવ્યો. કણસવાડીપર એક મુસલમાન ઇન્સ્પેક્ટરે હિન્દુ ટોળાને ગોળીબારથી વિખેરી નાંખ્યું. આવી વાતો મામર્મા પ્રચરવા માંડી. શું કરવું તે બાબત પોલીસ કમીશર મુજાયા. પનાથી ટાલસજી વરકર મોલાવવા દુકમે છૂટવા. પોલીસવાન મતીકુંગીએ ફરવા માંડ્યાં પણ નાસબાગ કરતાં હુલ્સાએશિને પોલીસ ન પહોંચી શક્યા. આખી રાત આ ખુનરેજ ચલી, પ્રગ્નમાનસ ઉત્કેસવજી ન રહ્યું.

ખીતે દિવસે સદવારનાં જાપાવાળાઓએ અત્યુક્તિબધાં બરાબોડા સમાચાર જાપ્યા. જાપાઓમાં પણ પક્ષ પડ્યા. હિન્દુ પક્ષના જાપાએ ધાવલ થયેલા ને મરી ગયેલાં હિન્દુઓની સંખ્યા ૨૦૦ ને મુસલમાનોની ૫૦ બતાવી. મુસ્લીમ જાપાઓમાં આપી ઉંધા જ બજાર દત્ત. વેરનાં વિષ પ્રગ્નમાનસમાં વિશેષ બ્યાપ્યા અને જાને પક્ષનાં સરખાં કરવા જાને ાએ નિષ્વ કર્યો.

સદવારે ચક્રે ચક્રે મોરા લરકરનાં ચર્ચાં થયાં. પાંચથી વધુ માણસોના ટોળા પર ગોળીબાર કરવાને શૈનિકોને દુકમ મળી ગયો હતો. મરતાં અને મારતાં શીખેલા શૈનિકો તક મળે પોતાના અગવજતા દામ દાન્ત કરવાની શરૂ જોતા, પોતાની મુલ અને શક્તિના ચર્ચવું, ને પ્રગ્નની મિરાધારીના તિરસ્કારનું સિમત કરવાના હોવા હતા. શૈનિકો બાવથી ચક્રે ચક્રે ચર્ચાં થતાં ખુલ્લાં દુલ્હોંઓ બોર્માં ચર્ચાં, પણ મતીકુંગીઓમાં જુપા છૂટા જવાવા દુમલાઓનું પ્રમાણ વધવા માંડ્યું. જનબજ સદેરની બધી દુમલો

તે દિવસે બાંધ રહી, મવાલીઓ બરમાં છુસી જતા. પરધર્મીઓ પર કુમલ કરતા, માધમતા લૂંટી લેતા, ઓ, વૃદ્ધ, બાળકને દેસના કરતા. એટલા વિવેકબળનો, માનવ-સહજ દક્ષિણનો પણ રહેમત અંતરમાંથી લેખ લવા માંડ્યો હતો.

કહેરના અમરવણ, દિન્દુ-સુલ્લીમ, સબજનોની ખોરે કોરપોરેછન દોનમાં સભા બસાઈ. શું કરવું ન્દેનો વિચાર કરવા એકને ચએલા સદ્ગુહરયો પોતાના ભત બાઈઓનો ભયવ કરવા ને સ્વાથા પર ઉપર દેખનો રોષનો દાંત તપર હતા. સુખતા અને સંરક્ષિતાની જીજ્ઞાસ હોત તો કોરપોરેછની સખામાં પણ દુલ્લહાજી થાત, એટલું મરમ ત્યાંનાં વાનાવરણ થઈ મધું હતું. આખરે કારખોનો સવાસ બાજુ ઉપર મૂકી તથા કલાક કાપનો વિચાર કરવાનો નિર્ણય થયો. દિન્દુ નેતાઓએ દિન્દુ છતાઓમાં અને મુમલખાને મુસ્લીમ છતાઓમાં તજ સોંપીને શાન્ત પાકસ પ્રપાન કર્યો. એવો કાશ મરજ પર લાલીથી સખાયો; ને સાથા હલખબાવના ભગતો અંધારા પર શિષ્ટાચાર અને કહેવાની સુખતાની સખા ચડી.

ત્રીજે દિવસે વરુચિતિ વિશેષ મગડી. સેનિકા પસે વિવેકાશિની અચેદા સખવી નમી નીવડી. બે દિવસના બચાવમાં ને મરી અચેલાંતી સંખ્યામનિ મોટો બામ જોળાનો બોમ થઈ પડ્યો. સેનિકાના પશુખતમા ન છૂટકે મૂઝાંચેલી પ્રજાની બહા બાધી જાતી મઠ, નેતાઓએ ચિલિટરી ખસેડી લેવા સરકારને અરજ કરી અને સ્વર્ણ-સેવકજી જીર્ણ કરવા કાશ મ્યો.

મજ મધુને આનંદાન આપવા બહાર કાઢ્યું પડે ! યુવાનોને ચીવન ખાધું હતું. મોટિશિએને મેરી, છોડર, કુટંગ, મિરકતનાં બંધન હતાં. જેને મધુને બધ ન દેવ, જેના હાથમાં આગબાવની અખંડ કળહાતી બોલત પ્રમરેલી દેવ, જેને છાંતો મોઢ આકંધતો ન દેવ, જેને ચોવનના બોમવિલસ ને બાકિનાં રરખાં લલચાવનાં ન દેવ, સર્ચ સંબંધીઓનો રનેહ જેને બંધનકર્તા ન દેવ, અથવા સેવકબાવ ખાતર ને આ સરનો બોમ અપવા તૈયાર થઈ શકતા દેવ, એવા સ્વર્ણસેવક કેટલા મ્યો ?

પરિણામ એ બાબુ કે નામ સંખ્યાબંધ નોંધાયાં. પણ ખુદ સ્વર્ણસેવકોએ જ કાંતિને બાલે વરોરણી વધારી. કોરપોરેછન દોનમાં જ દિવસનો મોટો બામ વિચારણામાં જતો એટલે નેતાઓને દુલ્લહાજી છતાઓમાં અને જવાનો સમય ના રહેતો. સરકારના જે. પી. અને ઓનરરી મેજિસ્ટ્રેટસમાંથી કેટલાકને અનિવાર્ય સંજોગોના કીચે બહારમામ જવું પડ્યું. કેટલાકને દુલ્લહાજી સમાચાર સાંભળીને જ દાદિયો તાવ ચડ્યો. પોતાનાં બેસો છોડર, અને પોતાના ભનનો વિચાર કરવા પોલિમે દુલ્લહાજીના છતાઓથી કંર કરવા શાખા, અને બાબુ પરિણામ ?

આમ ! છુટકાદ ! છુટકા !

આને કુંકાને મન પડે હતી, મવાલીઓને મન દિવાળી હતી, પ્રભાવનને મન દોળી હતી.

તે આશાઓ કુવાન હતો. એની જદ નિરાશાર માતાનો આધાર હતો. એનું નામ હુસેન.

એનો બાપ મહેરો આપારી હતો. અને યોગ્ય કામમાં એનું કુટુંબ ધણ ખાનદાન લેખાતું. બાપ હુસેનને ન્હાનો મૂકી ગુજરી ગયો, અને માંબાપની ગરજ માએ સારી. માતાની વાત્સલ્ય કરતી નજર નીચે બાળક હુસેન ઉછર્યો. જીવનભર એણે કોઇ વાતની શીધુષ ન્હોતી અનુભવ્યો. છ'ંદગીજર ખાતાં ન ખુટે એટલેા પૈસો બાપ મૂકી ગયો હતો. વ્હાલસોયી અલજુ છતાં મંસ્કારી માતા હતી. ન્યાતમાં-ચહેરમાં સારી પ્રતિષ્ઠા હતી. આમ એકંદરે એનું જીવન નર્મિત હતું.

સ્વખાંશયો તે કોલેજમાં ગયો. તે કાળ દરમ્યાન ત્હેનો શાક્તિયનો શોખ પોષાયો. અદ્યરમી સદીના ન્યામંશિત રાજનીતિયોના વ્યાખ્યાનો વાંચવામાં ત્હેને અનન્ય રસ પડેલો. વસ્તુત્વકલાનો તે રચિયો હતો, અને કોલેજની હરિદાષમાં ઉત્સા ગણ વર્ષથી તે વસ્તુત્વનું ક્ષત્રામ જીતી જતો. ત્હેમાં ય એકમન્ડ બર્ક એનો આદર્શ હતો. બર્કની બારબાએ પાછળ તે થેલો યયો હતો, અને બર્ક ધવાનાં સ્વપ્ને તે એકલો પડે ત્યારે સેવતો. બર્કના શકિત્વ સિદ્ધિ સાથે તે સર્વદા અને સર્વશે સંમત ન થઇ શકેલો. છતાં તે રાજનીતિય દષ્ટાની ખૂતિને તે હાલના ખરા બાવથી પૂજતો. બર્કની Speech on Conciliation with America ત્હેને લમલમ આખી મોટે હતી. બર્કના એકવારના મિત્ર અને વિરોધી ફ્રાંસીસ સલાહ પ્રમાણે તે રાત ને દિવસ બર્કના સિદ્ધાન્તો પર વિચાર કરેલો અને ધણીવાર એકલો પડતાં ત્હેનાથી બર્કના નીચેના કબ્જો વિના પ્રયત્ન બોલી જવાતા.

"First Sir, permit me to observe that the use of force alone is but temporary. It may subdue for a moment; but it does not remove the necessity of subduing again; and a nation is not governed, which is perpetually to be conquered."

My next objection is its uncertainty. Terror is not always the effect of force, and an armament is not a victory. If you do not succeed you are without resource; for, conciliation failing force remains; but, force failing, no further hope of reconciliation is left. Power and authority are sometimes bought by kindness; but they can never be begged as alms by an unpoorished and defeated violence."

આ અખર કબ્જેએ એનું જીવન ધણુ દુનું. સત્યાનન કાલ ઉચ્ચારના આ કબ્જેના પ્રશયમાં એ બિટિય અમલનો વિચાર કરેલો ને પાદમ્બેટમાં આ યુગમાં

“સદ્ભાગ્યે”

વિનોદિનિ નીલકંઠ

૬૬

“કેલાસ બહેન, માસ્તર આવવાના હશે તે કાંઈ જોઈએ વાદ જોઈએ એવી રજાથી થોડા જ જોલા આવશે ? હોહ, આજે તો વરસાદ પણ કેવો અમારો છે !” કેલાસની પડોશી બોલી. પણ કેલાસની નજર દરથો આવતા દાંગાબ કંબા જળ્યાલા દોચ તરફ હતી. મામમાં એક જ હાજિ હતો. દાંગાવાજો પરતાપ દરથોજ સંખ્યાગે દરથિ રોજન ઉપર લઈ જતો. મામથી રોજન લગભગ બે માળાક દૂર હતું. આખા વિવસમાં એ રોજનથી એક માડી સ્થાપર હતી, અને માંજે આવતી. પરતાપના દાંગાને જાણ ઉતાર્યો કામ્યે જ મંગતા.

હાજિ કેલાસના ધર આમજ આવ્યો, ત્યારે વરસાદ કર ધધ મયો હતો; ચોમાલાની શરૂઆત હતી, વિજળીઓ ચમકારા મારતી હતી. કેલાસે જૂમ પાડી, “પરતાપ-ભાઈ, માસ્તર આજેન અડીએથો નથી ઉતર્યા ?” પણ કેલાસના આવાજને પવનને કુશળી બીજી જ દિશામાં ખેંચી ગયો. પરતાપની માડી ચાલી ગઈ.

કેલાસનો ધર્તિ મામની નિશાનને માસ્તર હતો. મામમાં માસ્તરની આબર શારી હતી. પચાસ કુંડો, પણ મામમાં મામમાં ખસ થોડું, તેથી માસ્તર પણ ઠીક ચોમામાં રહેતા, માસ્તરની ક્વી કેલાસે ન્હાનપણમાં સાત જોડો કરી હતી, કે સાથે વર મેજે. માસ્તરને પણ કેલાસ વચર આજી નહિ. માસ્તરની મા ન્હાનપણમાં મરી ગયેલી, બહેન હતીજ નહિ, તેથી કેલાસે પત્ની ઉપરાંત મા તથા બહેનોના બોલને પણ ઉચલી લીધો હતો.

માસ્તરની બાલી એક મહિના માટે બીજે મામ થઈ; ચોમાસાના વિવસ, તેથી માસ્તર એકલા જ તે મામ ગયા. કેલાસે વરજાસે ઉપડી થોડા વિવસ માટે નકમું ન જીતું, એમ નકો ધડું. મહિને પૂરો થયો હતો, કેલાસ દરથોજ સંખ્યાગે માસ્તરની શક જોતી. વરસાદ આજી જ હતો, અંધારી રાત્રે, થત ચિતામસ્ત હોય ત્યારે વરસાદ જેવું કંઠાવાજરેકું બીજું કાંઈ નથી લાગતું. કેલાસના મનમાં આજે એકાએક અમંગલ શંકાઓ થવા લાગી. માસ્તર મના ત્યારથી તે એકલાઈ કરતી, એટલે માંજે આજાની પંચાત રહેતી નહિ, વળી માસ્તર થતા ત્યારે એણે વિચિત્ર વત લીધું હતું. માસ્તરને જવાને દિવસે સ્થાપરનાં પડોરમાં તે દેવદશને મળ હતી. ત્યાં મહાદેવ સમક્ષ એણે પ્રતિજ્ઞા લીધી, “હે અમચાન, એ જેવા નવ હોવા સાળ તાળ પાઠા આવશે, ત્યારજ નમને કરી શક કરીશ.” તેથી કાલ કેલાસનું મરિત જીતું પણ અંધ હતું. તેનો આજો દિવસ કેમે કરતાં જતો નહિ. મરી વત હતી કે માસ્તર મામમાં હોય ત્યારે પણ બપોરે તે નિશાન જળ્યાવતા, માંજે ચોમાખીતાએને ઘેર કાચે કરવા જતા, કેલાસ તે માંજે અંધ એકલી જ હોય, પણ માસ્તર કેલાસ ઉપર બહુ

પ્રીતિ રાખતા, પંદર વર્ષે થતાં પરણ્યા પછી આજ પહેલી જ વાર ભારતર ફેલાસને મુકીને ગયા હતા; અને તેથી જ ફેલાસને એકલું રહેવું જલ્દી વસતું લાગ્યું હતું.

આજે ફેલાસ પથારીમાં પડી હતી, પણ હંપ નહોતી આવતી. તેને જૂતા, ન્હાનપણના દિવસે સાંભરી આવ્યા: ફેલાસે ગેરો કરવા માંડી ત્યારે તેના મામાએ દસતાં હસતાં પૂછેલું, “ શા માટે ગેરો કરે છે, ફેલાસ ? ” ફેલાસે બીજી ઓકરીએ મારક શરમાળ જવાને બદલે ફેવી દિંમતથી જવાબ દીધેલો, “ મારો વર મજે માટે ! ” ને બેરબર જ ફેલાસને ભારતર જેવું સાઈ બીજું કાણુ મળ્યું હોત ? લગનને થોડાં વર્ષ વીધાં, પણ જ્યારે ફેલાસને ‘ સામે દદાએ ’ ન આવ્યો, ત્યારે તેણે અનેક મત આપ્યાં, અને પૂરાં કપાં: પણ દહી પંદર વર્ષ પછી પણ ભારતરનું ઘર થોડીઆ નિંદાનું જ હતું. આ સર્વ વિચારો જ્યારે આ ગોમાસાની એકાન્ત રાત્રે ફેલાસના મનમાંથી પસાર થતા હતા, એવામાં એકાએક એક નવો વિચાર આવ્યો: ન્હાનપણમાં સાથે વર મજે માટે ગેરોનું વરત કર્યું, ઓકરી મેજવણ તો ધણી દારૂં-માર્ગી, પણ ભારતરના આવરણ માટે, પોતાના સૌભાગ્ય માટે, પંદર વરસમાં કંઈ વરત કર્યું નહોતું.

આકાશમાં ભોરથી દારૂં થયો. વરસાદ અને પવન ભણે ગાંઠા યજ્ઞ એક બીજાની હરીશક્તિમાં ઉતર્યા હતા, અને એમાંથી એકે કંઈ થાકે કોમ જણાવું નહોતું. તે આખી રાત ફેલાસે પાસાં ફેરવી જેમ તેમ પચાસ કરી. પરીઠમાં તેની આંખ રહેજ મળી ત્યાં તેણે સ્વપ્નું જોયું: પોતે ભણે પૂનમને દિવસે શ્રીલાલનું મત કરે છે. પૂનમના યાજ્ઞ લઈ જતાં, રૂપનામાં તેણે એક ક્ષણ પડાણો જોયો. ફેલાસ પડાણાથી ફર થવા ભય પણ ભણે તે પડાણાના કાળા હાથથી આગળ તેનાથી નીકળી જવાપજ નહિ.....મોઢતો અજાજ સંભળાયો કે “ જો પડાણામાંથી પાણીનાં ટીપાં પૂનમના યાજ્ઞ ઉપર પડે તો બિચારી ફેલાસનું આવી જ અને. ” આ સાંભળી ફેલાસ કંટકંટ પોતાની સાકીને પાત્રવ યાજ્ઞ ઉપર ઠાંકવા જતી હતી, ત્યાં તેના હાથ ઉપર અને યાજ્ઞમાં પાણીનાં ટીપાં પડ્યાં એકાએક ગીસ ખાટી ફેલાસ અખડીને જાગી લડી: રહવારનું અજાણું યજ્ઞ કર્યું હતું. વરસાદ દહી એકજગ્યા પડવા કરતો હતો, પવનનું ભોર જવા ધટ્યું હતું. ફેલાસના ધરનું હાપડ પછી જગાએથી ચગડ્યું હતું. ફેલાસને જમણે દારૂં તથા સાકીને પાત્રવ પલળી ગયાં હતાં: ક્યાં સુધી તો રૂપનાથી ડળી ગયેલી ફેલાસ ચૂદ જતી ગેરો જ રહી. કેવું કાર્યું, સ્વપ્નું, મે વળી પરીઠમાં જ આવ્યું ! ફેલાસે જરા રાત્ર્ય થયા પછી મહાદેવમાં જવાને વિચાર કર્યો. પણ વળી વરત યાદ આવ્યું. “ હે પાગલાન, જેવા એ નવ જ છે, તેવા જ સાળા તાળા પાછા આવશે, ત્યારે જ તમને ફરી-યાદ કરીશ. ” પોતાના જ મુખે ! મહાદેવનાં મંદિરમાં જ બોલાવણ ! દારૂં ! ત્યારે ભગવાનને યાદ પણ કેમ કરાય ? ભગવાનનું નામ લીધા વચ્ચે મનને યાદક પણ કેમ વળશે ? આ વિચારે ફેલાસના મગજને ઝુંચવી નાંખ્યું.

રાતના વરસાદ અને ભેજને લીધે ફેલાસને જરા રુદી યજ્ઞ હતી. માયું ભારે ભારે લામણું હતું, પણ બીજો દિવસે રહવારે તેના નિત્યક્રમમાં કંઈ ફેર ન પડ્યો. ન્હાન કપડાં ધોવાં, જગવાની ડુમ્મિ ન થઈ, તેથી રસોઈ જ ન જગવી. પછી શું કર્યું ?

આખો દિવસ-રહવાર, બપોર, સાંજ કેમ પસાર થશે ? તેને વાંચતાં કે લખતાં આવડતું નહિ. બપોરની બે થી પંડોસમાં બેસવા ઉઠવામાં ભય, પણ બધાને તે ક્ષરમાં કામ હોય. કેલસ જેવું નવરું કોષ નહોતું. જ્યોત્સ્ના છોકરાને કમળો થયો હતો; બકિંગહામી પોને જ તારે પોષાં દત્તાં; પુત્રીની મા વર સાથે ક્ષેત્રો કરી પીપર ચાલી મ્હ દત્તી. બધાં જ પોતપોતાના સંસ્કારમ્હમાં મુંથાવતાં દત્તાં.

વળી સ્દાન પડ્યો આવી. કેલસના દાયપત્ર કંગળા હતા. માયું શટ્ટું હતું. છતાં તે ગાડીની વાટ જોઈ બેઠે બેઠી. “ આજ તો આવવા જ જોઈએ. ” એટલા જ શબ્દો મમજમાં ઘૂંટાયા હતા. સંસ્કારમ્હ થઈ, દહા વરસાદ ચાલુ જ હતો. ગામડાના રસ્તા પાણીમાં ડૂબી ગયા જેવા દેખાતા હતા. આજે વરસાદ ચાલુ રહેશે તો ગામનું પગલું શટ્ટશે, એમ લોકોને ભય હતો. સંસ્કારનું અંધારું વધુ. પરતાપની માડી આજે રોકન તરફ મ્હ જ નહોતી. કેલસ બેઠેથી ઉતરી, શોધમાર વરસાદમાં પગની પરતાપને ઘેર મ્હ. “ કેમ રૂપાળીબ્દેન, આજે માસ જાણ રોકેને નથી મ્હા ? ” તેણે પરતાપની સાથે જ રૂપાળી સ્ત્રી, રૂપાળીને પૂછ્યું. રૂપાળી સ્વભાવે તેજ હતી, તેથી મામમાં કોષ સાથે તેને મ્હનું જનનું નહિ તેણે કુંભમાં જ જવાળ કીધું. “ વરતા ઉપર દશિ ભય એમ જ નથી. આજ તો એ ભય તોએ કું જવા જ ન શકે. ”

કેલસ ઘેર આવી પર સુધી માડ ચલાયું. પછી મજૂર આવી મ્હાં, તે શોડી થાર પડી રહી, પછી બીનાં કપડાં બદલાં. જરા મરમ વ્હા જવાની પી લીધી. તેનાથી તેને જરા તેજ આવી. વળી તે બેઠે બેઠી આવી બેઠી. પંડોસને સામે ઘેરથી જૂમ પાડી, “ આ શી યેલકા ? કેલસ બ્દેન, ઘરમાં જમને સુષ જન, આવશે તો પર ક્યાં નથી બેધું ? મ્હાએ બારણું કોઠશે. ” બોલનારીના પર બધી કેલસ બેઠેથી બેઠ રહી, પણ તેના મમજમાં ભલે કશું ઉતર્યું નહિ. તે રાત્રે કેલસને જોરમાં તણ આવ્યો. માયું તો ભલે કારે સીસાનું કે સોખનું બની મ્હનું. છતાં તેણે બીજા સવારે રોષા કરી થાકું ખાઈ લીધું. બપોર મ્હ, સાંજ પડી બેઠે તે વળી બેઠે જમ બેઠી, વરસાદ ધંબ્યો હતો, પણ બે દિવસથી સ્વજનાં દર્શન થયાં નહોતાં હવામાં બેજ અતિશય હતો. આઝર દહા કશાં લખર વાદળાથી કંઠાયું જ હતું. કેલસના મનમાં બે જ વાતની અકગામબુ હતી-મૌલદબ્દનું વરત કાંઈ નહોતું થયું અને કુંકું સ્વપ્ન રહવાના પદોરમાં આવ્યું બીજું ભગવાનનું નામ ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા થા સાથે લીધી ? બન્યારે તેના વચર કોને આવશે હતો ?

આ પ્રમાણે પાંચ દિવસ વરસાદની હોલી આવી. કેલસનું મગજ તણ તથા ચિન્તા બને જોમને લીધે ક્ષુબ્ધ બની ગયું હતું. જોકે દહાડે બપોરે બકિંગહામે થીરે તેજ મોગનાં જ્યોત્સ્ના ક્યું-“ કાડી, માયું કું છું. આ માત્તરની વજનું મગજ ખસી ગયું છે. આખો દિવસ બેઠે બેસી રહે છે. સાંજની માડીની શક રહવાથી બેસ મરિ છે ? મ્હેં મેને ક્યું. ” બહી આજ્ઞા થીનો લીધા કરી કાંઈ પાદ કર, ગાંધા રખ, માગા ફેર, ભગવાનનું નામ લે, ને તોરે વખત પણ જરી. તારે આનગ્ય કાડી ? માંડા જેવી દસીને માસ મ્હેં તરફ દમર દમર બેઠ

રહી, પાંત્રી મને કહે છે, “ લગ્નચાનકું ગામ લેતાં હું પાપમાં પડું. ” કાઠી, સાંભળ્યું છે કે ચારે કોર કરતાં ગામોમાં રેલ આવી છે. આપણું ગામ જરા ટેકરા ઉપર છે, તેમાં જમી ગયું છે. બાકી બીજે જાણે તો દોરડાંખર, ધરવખરો ને માણસો પણ તથાપ ગયાની વાતો આજે પરચોતમની મા કરતી હતી. એનો દીકરો આજે જ સહેરમાંથી આવ્યો. કહે છે છાપામાં જમી ખવર આવી છે. ”

કૈલાસનો તાવ ખૂબ વધ્યો. મગજ ઉપર અસર થઈ છે; લવારીમાં તે ગમે તે બગડ્યા કરતી, એમ કરતાં વાઘનાં વીંછેસયાં, તડકા નીકળ્યો. કૈલાસ ગરમ કામળો એવી એટલે આની બેઠી, તેની નજર ચડક ઉપર જ હતી. હવે તે કેટલ સાથે બોલતી નહિં, તેની આંખો કાંઈ વિચિત્ર તેજથી ચળકતી હતી, પોરાશોએ પણ તેને બોલાવવાનું બંધ કર્યું હતું. માત્ર દરેકજ સમી સંજો પરતાપનો ટગિ પાછો વળતો ત્યારે તે જમ પાડતી, “ પરતાપ જાણ, ભારતર આજે બાકીએથી નથી હત્યા ? ”

સહેરનાં છાપાઓમાં આખા હજીવાનાં રેલ સંકેટની વાતો છપાઈ હતી: “ દોરડાંખર બહુ જગાએ તથાપ ગયા છે, પણ માણસના જનની પુવારી થઈ નથી. ફક્ત એક જગાએ મરનારું ટુટી જવાથી થોડા માણસો નદીમાં પડ્યા હતા, તેમાં પણ સદ્ભાગ્યે એક ગામજન એક મહેતાજી સીવાય બીજા બધા બચી ગયા છે. ”

શ્રી. રમાણુલાલ ન. વઢીલનાં પુસ્તકો

હિરતન્ત્ર

અને

નાટ્યકલા

માનવહૃદયના સનાતન ભાવ આલેખ્યું
સામાજિક નાટક અને નાટ્યકલાનાં વિવિધ
તત્ત્વોની ચર્ચા કરતો વિસ્તૃત નિબંધ.

પૃ. ૧૦૮+૬૨

કિ. ૧-૦-૦

પ્રણયકાવ્યો

લગ્ન પ્રસંગે લેટ આપવા યોગ્ય પ્રણય-
લખનના વિવિધ પ્રસંગે અને ભાવો
આલેખતો સચિત્ર કાવ્યપ્રબંધ.

૧૫૦ પૃ.

કિ. ૧-૮-૦

ત્રણ નાટકો

નિશાળ, કોલેજ અને સામાજિક સંબંધોનાં
માં જનની શકાય અને હિંસાથી વાંચી
શકાય એવાં ત્રણ હાસ્યપૂર્ણ એકાંકી નાટકો.

પૃ. ૧૫૦

સપ્તરંગી પૂકું

કિ. ૧-૦-૦

૧ પેટના ખાડા

૨ ભાવનાની ભીંતો

૩ ભવ સુધારવા

મળવાતું ઢેકાણું : ચાર. ચાર. શેઠની કંપની. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબાઈ ૨.

સર્વ જાણીતા જુકસેલર્સને ત્યાંથી મળશે.

યોન નોગુચી

[જાપાનનો કવિ અને કલાવિવેચક]

અનુવાદ દ. શુક્લ

૬

લોકનાં યુનિવર્સિટીના આમંત્રણથી અર્વાચીન

જાપાનના અમરૂણી સંસ્કૃતિપ્રચરક તરીકે લેખાતા જાપાનના કવિ અને કલાવિવેચક ગ્રેફેસર યોન નોગુચી તા. ૧૨ મી નવેમ્બરે કલકત્તા આવ્યા છે. યુનિવર્સિટીના આશ્રમે તેઓ વ્યાખ્યાનો કરનાર છે. તેમને મદાસ, અન્ય મહામંડળ, ઓરમાનીયા (ટેંકાવા) અલાહાબાદ અને નાગપુરની યુનિવર્સિટીઓ તરફથી પણ આમંત્રણ મળ્યાં છે એને સ્વીકાર કરીને તેઓ એ સંસ્થાઓના આશ્રમે પણ વ્યાખ્યાનો કરનાર છે, એ ઉપરાંત, તેઓ શુદ્ધયા, બનારસ, કાનપુર, બખ્તનાઈ, આગ્રા અને કુંજાહની મુલાકાત પણ લેનાર છે. કુંજાહની તેઓની મુલાકાતનો યુનિવર્સિટી જેવી સંસ્થા લાભ લે તો સારું. કોઈએ તરફથી પણ તેમને આમંત્રણ મળેલું છે. એને સ્વીકાર કરીને તેઓ કાલમિ જરો અને ત્યાંથી પાઠા સરદેશ પ્રતિ પ્રયાણ કરશે.

યોન નોગુચી જાપાનની કીએ. ઇલુકુ યુનિવર્સિટી (Keio-Gijyuku) ના અગ્રેજ સાહિત્ય અધ્યાપક છે. આ યુનિવર્સિટી ખાનગી છે. એમાં ૨૮૦ અધ્યાપકો અને ૧૭૨૮ જેટલા વિદ્યાર્થીઓ છે. યુનિવર્સિટી તરફથી ૧૭૫૦ જેટલા વિદ્યાર્થીઓ તો સ્નાતક પણ થઈ ચૂક્યા છે.

હિન્દને યોનાનાં યુનિટ ઇશંથી ધન્ય કરનારા આ વિદ્વાન ગ્રેફેસર યોન નોગુચી કૃષ્ણ અગ્રેજિકર્મા તો સુવિખ્યાત છે. હવે પછી હિન્દમાં પણ તેઓ મારી રીતે જાણીતા થશે. જો કે ' મોડર્ન રીવ્યુ ' ના અગ્રણીઓ અને અગ્રેજ કવિતાસાહિત્યના સતત પરિચયકાર રહેનારાઓથી યોન નોગુચીનું નામ સુલાલ એમ નથી. ' મોડર્ન રીવ્યુ ' ના જુના અંકોમાં એ પ્રતિકાશાળી વિદ્વાનની અનેક કૃતિઓ સમજી રહેલી છે. જાપાનના કલાકર કોયોનાગાની કલાનો તલ્લરપર્ણ પરિચય કરાવતો તેમનો લેખ ' મોડર્ન રીવ્યુ ' ના નવેમ્બરના તાબા જ અંકમાં પ્રગટ થયેલ છે. કલાવિવેચક તરીકેની એમની પ્રતિભાનો પરિચય કરાવતો એ લેખ પૂરતો છે.

રાજકીય અર્થમાં નહિ પણ સંસ્કૃતિ અને કલાના પ્રદેશમાં પશ્ચિમને જાપાનનો પરિચય કરાવનાર લેક્ચરરોમાં હાર્ન હન્ટ હાર્ન એટલે જાપાન અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ વચ્ચે સંબંધ સાધી તે પછી, એ જ બીજા કલાકરોએ-યોન નોગુચીએ-પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિઓને વધારે માથા સંસર્જમાં આણી, આ યોન નોગુચી જાપાનના કવિત્વના આદર્શોની સિદ્ધિ માટે અગ્રેજ ઇંગ્લેન્ડની કવિત્વસંકિતો ઉપયોગ કરે છે જાપાને હોને જાપાનના જીવનમાં ઉઠે માત્ર કરીને જાપાનનો પરિચય મેળવવાનો પ્રયામ આદર્યો હતો. યોન નોગુચી અગ્રેજ કવિતા એટલી સરળતા અને સુગમતાથી રચી શકે છે કે તેથી પશ્ચિમે આશ્ચર્ય થાય છે. પશ્ચિમની પરંપરાથી અનેક રીતે જુદાં પડતાં ફર ફરતાં પૂરનો કાષ

આટલી સરળતાથી અંગ્રેજી કવિતા પર પ્રભુત્વ જતાવે એ ધણીને શક્ય લાગતું નથી. યોન નોશુચીએ એ શક્ય કરી જતાવ્યું છે. કલ્પ એમ પણ હોય કે, ' પૂર્વ ' કંઈ બહુ દુર નથી. કારણ કે કવિ એ કંઈ મોઢાં એક દેશનો કે પ્રજાનો નથી. એ તો સમસ્ત વિશ્વની સંપત્તિ છે.

જે યુનિવર્સિટીમાં તેઓ અભ્યાસે અંગ્રેજી સાહિત્યના અધ્યાપક છે તે જ કોમ્પે ઇન્સ્ટિટ્યુટ યુનિવર્સિટીમાં તેમણે શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. ત્યાં તેમને એમ લાગ્યું કે, પશ્ચિમની મદાન પ્રજાઓ અને તેઓના શીત સીવાએનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. એટલે તેઓ અમેરિકા ગયા. ૧૮૯૩ માં તેઓ સાન ફ્રાન્સિસ્કો પહોંચ્યા. ત્યાં એક નાનું છાત્રું અધ્યાવતા નાપાની ગણવળીયાઓનો વચ્ચે તેઓ જરાઈ પડ્યા. એ લોકો તજે યુવાન વિદ્યાર્થી યોન નોશુચી વિના જાહાનો સેવક બન્યો. ' એન-ગ્રાઉન્ડ્સ ' પીડીયા બોટાનીકા 'નું' એક પુસ્તક આશીકા તરીકે મૂકીને વિશ પર એ વિદ્યાર્થી સતે સ્ખર રહેતો. પાછળથી તે ' રક્ષભોય ' બન્યો. સાગમાં જવાના સમય પછી કોઈના ધરે નોકર તરીકે કામ કરતું એનું નામ ' રક્ષભોય ' આ રીતે અંગ્રેજીને અભ્યાસ તેમણે શરૂ કર્યો. જે વર્ષના આવા જીવન પછી કેથોલિકોના પ્રસિદ્ધ કવિ જોઆકીન મીલર વિને નાપાની કોમેગીના ફેટલાક સમ્યો દ્વારા તેમના સાંજળવામાં આવ્યું. જોઆકીન મીલરને બધા ' જાકજ પર જીવતા સાધુ સેનીન-' તરીકે ઓળખતા, યોન નોશુચીએ એ કવિનરની તીર્થયાત્રા કરી. ત્રણ વર્ષ સુધી જોઆકીન મીલર પાસે રહીને કવિતાલેખીની તેણે આશયના કરી. યોન નોશુચી જોઆકીન મીલરનો વિદ્યાર્થી બન્યો અને એ જ અરસામાં સાન ફ્રાન્સિસ્કોના નાનકા મસિક ' ધી લાર્ક ' (The lark) માં યોન નોશુચીની કવિતાએ પ્રથમ દર્શન લીધાં. ધી લાર્કનું પ્રથમન જેમેટ ગર્લસ કરતા હતા.

૧૮૯૭ માં આ યુવાન કવિમાં પરિવ્રમણની તમના જાગી. અને તેણે પત્રે આલીને ચોસેમાઈટનું પરિવ્રમણ કર્યું. ચોસેમાઈટનાં નિમ્નગંધોનદર્શની એ યુવાન કવિ પર સંદર્ભ છાપ પડી. તે પછીનાં જ વર્ષમાં લક્ષિણ કેથોલિકોના ફેટલાક ભાગેમાં પત્રે આલીને તેમણે પર્વટન કર્યું. એ પર્વટન સંબંધમાં તેમના પોતાના જ ઉદ્ગારો આ રવા: " જે દિવસ મુઠી સાન મીશુએલર્ન એક મુપડમાં જરાઈ રહેવાની અને કરજ પાડનાર વરસાદનો ટું સાચે જ આજારી છું. કારણ કે એણે મને ' દેમમેટ ' ની લીટીએ લીટીને અભ્યાસ કરવાની તક આપી, હેમમેટ વિને આને ટું જે કંઈ જાણતો હમય તે એ મુપડીના જે દિવસના વસન્તનું જ પરિચય છે. "

૧૯૦૩ માં યોન નોશુચી અમેરિકાથી લંડન ગયા, ત્યાં ' પૂર્વના સાગર કિનારેથી ' (From the Eastern Sea) નામનું આકિનપેરનાં પુષ્પ વાણું ૧૧ પાનાનું એક નાનું ચોપાલીનું તેમણે પ્રકટ કર્યું. એ ચોપાલીનું પ્રકટ કરતાં પહેલાં તેઓ મુત જ રવા, પણ એ નાનાં ૧૧ પાનાના ચોપાલીનાંએ તો છાંસાંના અમથી સાહિત્યકારો અને વિદ્વાનોનું પ્લાન જેવું. એટલીન ડોબ્સન, ન્યોર્થ મેગીડીય, રોમન હાર્ડ અને એન્ડ્રુ લેમ જેવાઓ એ નાપાની કવિની પ્રતિષ્ઠાને પીઠાની સાથ-એન્ડ્રુ લેમે તો એમની કવિતા મારે એટલે સુધી લખ્યું કે: " કવિતાઓમાં મને

મળીપણી મુંદર વસ્તુ દેખાત છે અને આપણી જણ ઉપર એ અપૂર્વ પ્રભુત્વ ધામવે છે. " અગ્નીમાર વાંચ વિદ્યારમ પછી, બીજે વર્ષે યેન નેણુગી સ્વદેશ તથા. ૧૯૧૩ માં તેમણે ફરીથી ઉચ્ચાંની મુકાબલ તીષી દતા, એ વખતે ઓકમરડાંની મેગેલન કોલેજમાં જાપાનની કવિતા વિષે તેમણે આખ્યાન આપ્યું હતું.

એ પછીનાં વર્ષોમાં તે યેન નેણુગીએ ત્રણ અને પચીસ અનેક પુસ્તકો પદત કર્યાં છે એમાં 'The Summer Cloud', 'The Pilgrimage', 'The American Diary of a Japanese Girl', 'Laf Cadi's Heart in Japan', 'Through the Turil', 'The Spirit of Japanese Poetry', 'The Spirit of Japanese Art', 'Korin', 'Utamaro', 'Hiroshige', 'Selected Poems'. ઉલ્લેખ્ય થાય છે. જાપાની કાવ્યમાં પણ તેમણે એટલા જ પુસ્તકો રચ્યાં છે.

નેણુગીની કવિતામાં આખ્યાન છવંત કવિઓમાંથી પણ કોઈકામાં જાણી પ્રતિભા તમસી રહી છે. નાજુક અને મોરેકમ કવચકમરી ભવચકોને તેમણે કવિતામાં ઉતારી છે અને તેમની પાછળની કૃતિઓમાં તે અમોઘ જણ ઉપર અપૂર્વ પ્રભુત્વ જાણી રહ્યું છે. એ પ્રભુત્વ કદાચ, કવિત્વ દાસેર કિત્તવ બીજા કાલ બીજા અમેરિકા કવિ જાણી કાઢ નથી. એમની કવિતાઓમાં કદાચ વિવેચકની દૃષ્ટિએ જેમ જેમ હુંમ ઉતરતો પ્રવાસ કરતામાં આવે છે તેમ તેમ એની પ્રાકાશિતા પણ ને વધુ જાણી જાય છે.

આવી પ્રતિભાઓ અર્થિને સ્પર્શનું ' મુસ્તામમ ' દેા ૧ "

• ' ન્યુયોર્ક ટાઇમ્સ ' મંતવ મો રીપર્ટ લી મેલેમિનીના તેમજ ' યો ફોર્ વર્લ્ડી રીપ્પુ ' આના આર્થક રીનકમતા દેખે ઉપરથી કંઠકિત

હાસ્યરસના બહુતા લેખક
શ્રી. ધનમુખલાલ કૃ. મહેતા રચિત

હાસ્યરસિક યોગીસ વાર્તાઓ
આકર્ષક કિતો સાથે-મુંદર રપરંજમાં

સાસુજી

નિર્દોષ આનંદ આપતું મોટ આપવા લાયક પુસ્તક

મૂલ્ય : રૂ. ૧-૮-૦ : પોસ્ટેજ : ૦-૩-૩

(રજીસ્ટર્ડ-ની. પી. ખર્ચ જીડું : ૦-૩-૦)

" ધનમુખલાલની મર્મોળી કલમ ગુજરાતને બહુની છે. કેટલીક નાની વાર્તાઓમાં ખરે તેમ જ કેટલાક વિનોદકમક સન્નકિતો લેખની સકાય, એવાં યોગીસ કળવાં કલ જેવાં અને કુંમ લખાણોનો આ સંગ્રહ અને મેલિનીમાં રહેલી મર્મપદ્ધતાને દીધાવે છે. "

—" જન્મભૂમિ "

મગસનાં
દેશજાં.

{ " ગુણસુન્દરી " કાર્યાલય, ૧૧૪, ગીરનામ બેઠકો, મુંબાઈ, ૪
અને બહુતા ગુરુસેવકો પાસેથી.

પ્રેમસિંહાસન

અગ્રીય ધનદલામિઓ વિજય માત્ર ચલે' ધરી
ઉભા સિરે જુકાવતા નયનનેહના ભિહુઓ,
વિલાસભર અંતરે રસપિપાસુ કંઈપી તને
સમગ્ર જગની ધરી રસવિલાસ સામગ્રીઓ,
અને કવનમાં જ જીવન સમગ્ર દુખાવતા,
ધણ' કવનમાં જૂંથી, કવિ ઉરે, મૃદુકાંઠ્ય, તે
મિયે પ્રકૃતિપૂજકે પ્રકૃતિસર્વના સારનાં
ધર્મા કુસુમ કોમળાં મધમધાદ રંગેભર્યાં,

સમગ્ર જગલેભલે કિવસરાત્રિ દુખેલ એ
નહિ ઉર હર્યું મિયે ! વ્રજ, તથાપિ એ અર્થ'લે,
"અકિંચન હું છું, નથી ઉર વિના કશું પાસ તો
ધરું ચરણ તાલરે ઉર સ્પર્દિત્વ", માલસી ?"
હર્યું ઉર, લક્ષ્યાં નિરાસ થજ શબ્દ મારા સૂણી
અગ્રીય મુજને જ તે' અરધું પ્રેમસિંહાસન.

પ્રકૃતિ પાઠકે

ઉરે મારા કયાંથી ?

ચિત્તરિણી

ભરું આકાંક્ષે હું ઉદુમળ્ય અને 'મ'ંદ સુરેભે.
પકું પાછો પૃથ્વી, પણ નહિ મરુરે કાંઈ મનમાં;
વળી પાતાળમાં કવિત્વ કરવા હું મરકસી,
વિચારું હું ત્યારે કિરણ મનને શું નહિ મળે ?
પડે દુઃખો ત્યારે જગતજન સૌ ઈશ સમરતા,
સ્મર્યાં એ' ભાવે, હા ! જગતપતિ શું કે ન જુલુતા ?
"પ્રભો કુ' તેજસ્વી; કિરણ ઉરને શું નહિ મળે ?
કુ' કાંઈ તારું, જનસુખતાણું, માર્ચન પછી."
પછી આશા મૂકી કવિત્વ કરવાની જગતમાં;
શરે ગ્રાપી સેવા સહૃદય બની એ' જગતની.
મયો' હું તેમાં ન્યાં વનમનપટે એકરસ ત્યાં-
સ્વરે આલે કયાંથી ? હૃદય ધખકી ગીત વદવું !
નિરાનાયે સૂર્યે ઉદુમળ્ય મદી તેજ નહિ જે
ઉરે મારા કયાંથી ?

ખિખિન રમણલાલ ચિનાઇ

પત્રમાળા

જાનુઆરી ૧૯૨૨, અમદાવાદ

પ્રિય બાપ,

'ભારેસો અગ્નિ' વાંચ્યું. ત્હમે મ્હારી પાસે વિવેચન જેવું કાંઈક મેળવવાની આશા રાખે એ મ્હને બહુ વિચિત્ર લાગે છે. હું તો એ વાંચનાં મ્હને સાધારણ રીતે એ કાંઈ લાગે તે ત્હમને જણાવું. ત્હમે તેને જ વિવેચન માની બેસો તો મ્હારે વાંધો નથી.

હવે આત્મા એટલું તો કહી દઉં કે વસ્તુના રસને લીધે-તેને અગ્નિ ઉપરથી થતા વાતાવરણને લીધે પુસ્તક વાંચવામાં મજા પડી જાય, એ કે પુસ્તક વાંચીને પૂરું કરનાં, પાંચેની રચના રેખાઓ બધીયે અન્યારે નજર મ્હાંમે નથી, છતાં પાંચે વિરમીતિમાં પણ સુખ થઈ ચૂકેલાં નથી એટલે જ અન્યારે આ લખવા બેસું છું. 'પરંતુ' પાંચે કરતાં વાતાવરણ વધારે અસરકારક મ્હને જણાયું છે. અહિં એક પ્રખ્યાત પૂછી કાઢું, વાતાં લખનાર વાતાવરણ સર્જે છે તે પાંચે દાણ કે બીજા કાંઈ સાધનો દાણ કે જુની પ્રજ્વલિત પેટે નવલકથામાંથી વળીનેલો એ આપણે જાતલ કર્મ છે એ પછી વાતાવરણ ઉપરનાં કથામાં મુખ્ય ફિરસો પાડેલો. અથ કે નહિ? અને તે છતાં થીથી વાતાવરણ સર્જણ જામે પણ પાંચે રચના અને સુરેખ કેમ નહિ? જણાતાં દેવ કે અથવા તો પાંચે રચના અને સુરેખ કાંઈ સમજી તરવરે, છતાં વાતાવરણ કેમ વાત કેમ નહિ? જામણું દેવ કે આ પ્રખ્યાત ઉત્તર ત્હમને ખાબ જવાનો નથી એટલી ચેતવણી આપું છું.

બાપ, 'દિવ્ય ચક્ર' નો જનમાર્ગ તો ત્હમને ખાતર છે ને? એનું પૂર્વ જીવન કતાંમે તેને પ્રખ્યાત કરેલાં જમણ વગેરે વિશે આપણે ચર્ચા પણ થઈ ગઈ છે, અને તમે કહેવું પણ બહુ કે મુનશી જે કિંમતથી કહે તે રમણલાલે કહીતાં કહીતાં કહ્યું છે, પણ તે બહુ જાણે અસરકારક છે. 'ભારેસો અગ્નિ' માં શી રમણલાલ જનમાર્ગ જીવનથી-દિવ્ય ચક્રથી આગળ વધે છે. નવલકથાના ધડતરમાં આમ ચોક્કસ છે છતાં કાગળમાં તો એ દિવ્ય ચક્રથી લખનાર ચોક્કસ સદી પાછા જાય છે. છતાં ચોક્કસ સદી પૂર્વેનો કાગળ અને આજની જાણનાં એ બેનો મેળ સાધવા એમણે પ્રયત્ન કર્યો છે. આટલું એ કાગળના વાંચનારને રચના જણાય તેનો ઉલ્લેખ કરું છું. બાપી વાતાં લખનાર સરસ વાતાં રચના કિંમતનાં ઉપલાવી નાંખે તો પણ મ્હારે વાંધો નથી.

બીજું 'દિવ્ય ચક્ર' માં કિંમત-અકિંમતનાં બેદણ કતાં નથી જતાવી શકાય. પણ કાગળનાં ચક્રર ફેરવનાં એમને તે જતાવનાં સર્જણ જાણનાં મળે છે. 'દિવ્ય ચક્ર' માં તે જતાવનાં આટલું સરળ થઈ રહેતું નથી અને જોખમકારણ પણ ખરું જ ને? આ જાણે જાણે મોટે અને તેમનાં અકિંમત અને સમજિત અવિર્ભાવ મોટે મ્હારો મત કેવો છે તે ત્હમે જાણો છો જ. દિવ્ય ચક્રમાં પણ જમણનો વિશાસ કતાંમે અકિંમતમાંથી જાણનાં કાઢે છે એ મ્હને વિચિત્ર લાગેલું તે પણ ત્હમે જાણો છો અને કહીશ કથા બેસીએ તો તો જાણે મોટે સારાં લક્ષણે.

લખને બોલી શકાય. વળી દિંસામાં માનવર હેય તેને અદિંસાની બધી કિસ્મથી નબળી લાગે અને અદિંસામાં શ્રદ્ધા રાખનારને દિંસા-શોદી થણી પણ જીવન માટે અનિવાર્ય છે એમ સ્વીકારતા છતાં તેમાં પાશવતા દેખાય. જો કે થોડેમણે અંશે પણ દિંસાનો સ્વીકાર થય તો ફેર quantity પુરતો રહે, quality પુરતો નહિ જ એ ખરું ને ! પરંતુ દિંસા-અદિંસાની જો બધી ચર્ચા અદિં નહિ કરું, અને તદ્દમે પણ ક્યાં મ્હાકું વલણ નથી બાજુતા ?

વાર્તામાં રુદ્રદત્તને Superman બનાવવાનો કર્તાનો પ્રયત્ન છે. અને એવું પૂર્વ જીવન અધારમાં રાખ્યું છે છતાં માનવીમાંથી જ એવું સકાર થયું છે એમ કર્તા સૂચવે છે ખરા. એના દેહની અને માનસની લાબતા ખરેખર આકર્ષક છે. અને થકી ભર એમ લાગે છે કે આવા એ ખાંચ માણસો પણ બળવામાં બંધ્યાં હોત તો દિંદની પ્રતિદાસ જુદો ન હોત ? અરે આ એકમાં પણ સુવર્ણની કેટલી અદા ! કર્તા, કર્તા એના વ્યક્તિત્વને ખીણવામાં સર્ચારો સ્વાભાવિકતા નથી લાવી શક્યા, એવું મને લાગે છે. જોકે ધીમે ધીમે રમણલાલ પાત્રાણેખનમાં પ્રગતિમાન બનતા બાપ છે એવો અભિપ્રાય આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી મ્હેં બાંધ્યો છે. ખીજા પાત્રો મૌતમ, મંગળ અને સૈયદ અલીજ, આ પ્રજા શરકરના મિત્રો, અંબક અને મદાવીર, તાત્યાસાહેબ રેપે; સ્વીપાનોમાં કલ્યાણી અને લક્ષ્મીબાઈ, હુસી અને તેની માતા; અંબેભાઈમાં પાત્રી સુવાનસેન અને જોકસન, આ બધામાં મૌતમ અને અંબકનું ધનગણતું પૌવન એક રીતે મને આકર્ષક લાગે છે તો તે પૌવનના યનમનારને જુદી દિંસામાં બાળવાનો રુદ્રદત્તનો પ્રયત્ન થકીકાર યંગજાની દે છે. રુદ્રદત્તના મૃત્યુની થકી તદ્દમે થાક છે ને ! અંબકની જો પ્રતિજ્ઞા-કેવું હલ્લમન્યન ! અને પરિણામ-ભારમનુખ્ય ! શું અદિંસાથી સુવાનોના ભરગમનુખ્ય જ રચાતા હશે ? મૌતમનું જેમ મૃતું છે એટલે જ એવું મૃત્યુ દુઃખક લાગે છે. પણ સાથે સાથે એટલો સતોષ થાય છે કે સુવાનસેન અને જોકસન દ્વારા અંગ્રેજ પ્રગતી બને બાજુ દર્શાવવા કર્તાએ પ્રયાસ કર્યો છે.

કલ્યાણીનું પાત્ર જાણે એકએક રચાઈ ચૂકું હોય એવું જરાકે લાગે છે. આપણી પ્રાચીન શિક્ષણપ્રણામાં અને જે જીવનનું કાપ રુદ્રદત્ત કરતાં હતા તેમાં કલ્યાણીના વિકાસને માટે કેટલું રચાઈ હતું તે બાજુનું સુરેક્ષ છે. વળી રુદ્રદત્તના પૂર્વજીવનથી પણ તે અચ્છાન જ હતી. છતાં કર્તાએ એને વિકસિત સ્વરૂપમાં જ રજૂ કરી છે. એ વિકાસનો જીવંત પુસ્તકને અન્તે આવીને ઊભો રહે છે. છતાં રુદ્રદત્ત, મૌતમ અને અંબક ત્રણેય જીવનમાં જોતપ્રોત થયેલી કલ્યાણી આપણી દષ્ટિ પાસેથી દૂર થઈ જતી નથી અને તદ્દમે થાક પણ હશે કે કર્તાએ શંકુઆતમાં આ નવલકથાનું નામ પણ 'કલ્યાણી' જ રાખેલું.

રુદ્રદત્તના જીવનપલટાનો પ્રયત્ન, તામસમાંથી સાત્ત્વમાં એવું પ્રયાણ કર્તા આપણને કહે છે. પણ એમાં મને તો એક શુદ્ધિ જણાય છે તે એ કે અદિંસાની હુમ્મતા જણાવવા સર્વે અદિંસાપ્રેમીઓ દિંસામાં તામસનું સ્વરૂપ જ જુએ છે. પણ તદ્દમે કહેશો કે દિંસામાં વળી સત્ત્વશુદ્ધ કે રમેયુષ્ય કેવો ? વળે, દિંસાને તમોયુષ્ય સ્વરૂપ જો જો માનતા હોય તેમની સાથે ચર્ચા કરવામાં મને કાંઈ સાર જણાતો નથી.

અંબિકા અને દ્યુસીનો પ્રશ્નને કાર્યને અપરચ દા માટે હોડી ટીપો હતો ? વાર્તાના વાતાવરણમાં એમના પ્રેમના વિકાસને અવકાશ નથી એમ માનીને કે એ યુગમાં એવા પ્રેમનો વધારે વિતાર અપ્રસૂત લાગે એમ માનીને ? અથવા અંબિકાને સમજાવીને કેહાણે લાવેલા એ કર્તાને પણ બહુ સુરેલ જ લાગ્યું હતો એટલે એ બાબત પડતી મૂકી હતી ? જામે તેમ હોય, અને તો લાગે છે કે વાર્તાના વાતાવરણ માટે જ નહીં. જેમ મુલાસેન અને નેકમનામાં અંગ્રેજ પ્રભાવ અંદોલન ચિત્ર કર્યાં રહ્યું હતું તેમ દ્યુસીમાં અંગ્રેજ જાજાનું માનસ રજૂ કરવાના કાર્યને પ્રશ્ન મળતાં નહીં હોય અને એથી વિશેષ એમને કાંઈ કરવાનું નથી એટલે એ બાબત રહી જાય એ પણ સ્વાભાવિક છે.

આમ ને આમ બધાં જાયો અને પ્રશ્નો વિશે લખવા એમનું તો પાત્ર પણ ન આવે, જમ્, પણ હા, શી. રમણલાલ દેસાઈ પ્રશ્નને પ્રશ્નને કેટલાંક સામાન્ય મત્યોનો બામ કરાવે તેવાં વાક્યો મૂકે છે તે જા માટે હતો ? જૂઓ આ પુસ્તકમાંથી જ યેદા ઘમણ આપું. ૧ પીર પુરુષોનો જાણ મુકુ કોળી નથી. ૨ દૈનિક પશુતાને પાડેલી છે. ૩ મુતાને ક્યું જ પવિત્ર નથી ૩ સગાતન તત્ત્વોની બીક કે શરમ કેહને હોય જ નહિ. ૪ આપાવર્તમાં ખીરેલી બાવામકાના એકો વિલુપ્ત નથી-આટલાં અને બહાં બીજાં કેટલાંક વાક્યો દોષ કરવાને મજા આવશે અને મજા તો બધી હતી કે વાંચતાં વાંચતાં સીધાંપેન કાપમાં રાખું અને બાવાં બધાં વાક્યોને ચિહ્ન કરી રાખું. પણ વાચકમાં એવો પચાતમ અદરાથી સવન ન થયો એટલે એ કામ રહી મધુ. પર્વ એક વિચાર આવ્યો છે કે શી. રમણલાલનાં બધાં પુસ્તકોમાંથી બાવાં વાક્યો તારી કાઢ્યાં અને તે પછી Dicken's Calendarની પેઠે શી. રમણલાલનું એક કેલેન્ડર તૈયાર કરવું. ત્યારે જાને કે બીજા કેમ આ વાંચીને તે પ્રભાણે તૈયારી કરે તો અદરા એ વસ્તુ ઉપરનો હા કું ઉપલી લઈ છું. તકમને આ વિચાર થયો લાગે છે ?

બીજું કવિત્વ આગળ, તારો વગેરે પ્રતિનિધિ તરે દૃષ્ટિપાત આ પુસ્તકમાં જણાય છે. એમાં કર્તાનું કવિમાનસ આપણે જોઈએ તો જોડું નહિ. બીજા ન્હાનાં ન્હાનાં વર્ણનો પણ પુસ્તકમાં છે ખરા. બીજા એક વાત અને જુએ છે તે જાણવું અને બીજા વગેરેના પૂન્યવાતપૂર્વક ચર્ચા નિર્દોષ. ઉત્તમ મનો નિરર્થક નથી તે કું સમજું છું-પણ સમગ્ર રાખવાનો ઉપદેશ પણ કુદરત માતાનો આધાર દાંડિને અંબિકાને કરે એ જરા વિચિત્ર લાગે છે. આપણે રસલાલિક શુદ્ધિમતા અને માનવતાથી જે વસ્તુ લેવા હેલ ત્યાં મધ્ય કાળેને પ્રામાણ્ય આપવાની શી જરૂર ? તકને શાઓ તરફની અદરા અભ્યાસે હતી ન કાઢતાં અને વધારે વિચાર કરે એમ કું હમણું છું.

જમ્. આથી વધારે લખવાનો વિચાર નથી. એકદરે પુસ્તક અને મધુ છે એટલું ૧૫૮ હાઈ હાઈ છું. અને હવે પછી શી રમણલાલ પ્રતિમાન નવલકથાકાર બને એમ પણ હમણું છું. મગમાં તો જા ને ?

સિ. અવધૂત

જીવતાં-મૃત્યુલાં

દુર્ગેશ શુક્લ

: ખાનો :

મેના ડાશી
મરવી

કેશો
માનસંગ

પાઝ

[આગળ ફળીયું ને પાછળ બોસરીબંધ એક બોસરાતું મકાન. ફળીને એક પુત્રે દીકરી બાટલી અને પાસે ગાસમાં બાળેલીને આવેલું 'ગંદું' ફળું. બોસરીમાં મેનાડાશી ધીમે સંગે ધંદી ફેરવે છે. સખત લાખી બચવા માથે બીલું પોતું મુક્યું છે. ફળીયામાં ફીક વર્ષની ડાકરી પાઝ જટાણી લાગી પાણી, પલ પછાટી, એક ધ્યાનથી ગામ છે.]

પાઝ : (માતી)

ધરમાં છે ધંદી ને બંદી અરેણીયા,
ધંદી અગણીયા, બંદી વીયાજડામાં ફીકી. અરેણીયા.
ધરમાં છે શામુને સસરા અરેણીયા,
સામુ અગણી, સસરા વીયાજડામાં ફીકી. અરેણીયા.
ધરમાં છે નેઠ ને નેઠાણી અરેણીયા,
નેઠાણી અગણી, નેઠ વીયાજડામાં ફીકી. અરેણીયા.

મેનાડાશી : (ધંદી બંધ રાખી) એ હડાબાની ફતરી, હવે તો છુટી વધ રાખ
આજ તો તેં મારું માયું તોડી નાખ્યું આપલીયા.

[અંદરથી પાછલા નામની બસ આવે છે. પાઝ પછાટીમાં ફીકી અંદર નમ
છે. ડોરની ધંદી ચલાવે છે. પાઝ એમાં વાસનુ લાગી ફળીયામાં મોંજવા બેસે છે.
પાછની બા મરવી એક કુપિયામાં બીની કણ્ઠી લાગી તડકે મૂકે છે.]

મરવી : હળવા આવું બાહજ ?

ડાશી : મેણુ વડુ ! ના, ના, કંઈ કમ નથી. હવે તો માંક શેરક પડે હશે.
(રહીને) કેસવે લાતીએ મથે વડુ ?

મરવી : હા, મથ તો છે. જણુ આજ અરીજુ નથી મળ્યું. ધરમાં કટકીયે નેત્રું.
દીવાસળીની પેટીમાં એક કટકીક હળું, તે મેં હમન રાતે ઉંધતો નેતો,
તે મને મટાડ્યું.

ડાશી : (ધંદી ધંભાવી, ચિંતાવર સ્વરે) ઘું મે અક્કલ વિનાની છે તો. ધર માંડીને
બાવીસ દીવાળી કાઢી તોય તને જાન નો આવ્યું. તને ખબર તો છે કે
અરીજુ નો મથે તે દિ' કેસવે કેડ બંગીયીયે બૂડા છે.

મરવી : (નિરાશાથી) થીયું છ તો થીયું બાહજ !

ડાશી : મજવામાં ચાર પાંચ પૈસા દેખ તોયે ઠીક.

- મરવી : પૈસા લાવતા તે નથી. સવારે કુંભળી લાવના એ એક પૈસા માંગ્યો તે ના પાડીતી.
- ડોશી : તે તારી પાસે પૈસાવ તેના વડુ ?
- મરવી : આંધી હોય, બાઈજી ? આઠક આના બેગા ચવાતા તે આ હમનને સાસરે હોળીને દિ' વડુને ખાવાના કરી દીધા.
- ડોશી : (કાંધુ હેયું કરી) હોય છતો. વેવાર રાખ્યા ત્રિના કંઈ હાલે વડુ ? ફાંત દીધા તે મારે નાચ મૂડી ચાવવું ન હમ રશે. (દર્શાવે) જોને દુધે વડુ ચહને આવી તે દિ' મારે ખાવાનાયે સાંસા જ હતા તો ! (રસથી) તારા સસરા બારે ઉપકૃત, ને પૂરા અરીણીવા; ને મારે પેટ વરતારને પાર ન મળે, તાણીનુસીને પેટ ભરતા, જર ને મકાઈને રોટલો દીધી ખાતાં, તોય મનખદિહ પડ્યો ! તુંતો મળે થે નહિ હો વડુ. આ કોઈ ધરખી-સોક કીડીવારં પૂરયા સોટ નાખે છ મે જમ્યે ઉપાડી લાવતાં. (લાંબો હાથ કરી) ને હજી કરમનાં ફળ ભોગવાયે છીએ જ ને ?
- મરવી : (બીની આંખે) તમારં મજબુ' કમ, ને કું ક્યાં બાઈજી ? કુંતો રોજ જોવી, તે જરીક પાણી પડે કે પલાળી ભડે.
- ડોશી : મજબુ' ને બાઈજી' વડુ. છ તો જોવી મારે પડે એવી મતિ આવી. જોવાં આપણાં કરમ, એવી આપણા દેવાની ઉગમત. (બદાની સોડી દોરવી પકડી) આ હાથે દીધાં હોય તો આ હાથમાં મોજ છે, નહિતર કોણ કે ? આવી સમય ને વરક જ્યું જઈનું' અહીં. (બોલકામાં બાઈકે રકતું સંભળાય છે.) ગોણુ હમન રોયે !
- મરવી : (ઉભી થતાં) હા.
- ડોશી : તે શેડીયાને બોલ' મૂજબે દોરી નાણને. આપ તાપનેા બે મડી લયે તો, [મરવી જાણથી શેડીયું લાવી બોલકીમાં મૂકે છે, તે પગના અંગુઠે દોરી બરાબી દિવાલ નાખે છે. ડોશી જાણી જાય છે. રોશી બરી લાલે છે.]
પર સાન્ન વાજાજીવુદી કંઈની, વાજાજી માંગતા મંજતા શેડેડ મરો
વજા જવાર તારે ફેર છે. મરવી બોલે પાણું મૂક માય છે.
કંઈવાળી આવે કામ કરતો, લાલીવાળા શેડોના અનુર, માનસંગ આવે છે.]
- ડોશી : (દેરે કાળ સહિત) ગોણુ માનસંગ ! જમ આપણું થીયું બાઈ !
- માનસંગ : (પાપડીને છેડે પરસેવો છુલોતો) બેધમારી, રોશી નથી ધેર !
- ડોશી : (કાંઈ સાચી પડતાં દીલે દેરે) છ તો જાતીએ બાળ્યો છે ને બાઈ !
- માનસંગ : જાતીએ બાળ્યો હોય તો કું શું કામ બાણું ? મરતનેા તમો ખાવા ! બાળ તો કાદબાદે જાતીએ જમ નથી મૂક્યો. શો કેવરાણું છે કે કામચી જાતીમાં દીલિયે મૂક્યો છે તો જોરી નાખીક નોકરી કંઈ મરતનેા નથી કરેલ.
- ડોશી : મરતની જોની અનુરજાણ, કોણ પૈસા ચૂકને નો ચાવ નાં જમી નોકરી ક્યાં વિના કંઈ જુરકો છે નાચ !

માનસંગ : હ તમે સમજો, પણ તમારો જાલજલો ક્યાં સમજે છે ? (ધીમે પડી)
આ મારે શું મેનાકાકી ? નકામા શેકને શુસ્કે કરવામાં શો સાર કાઢવાનો
છે ? નોકરી કરવી હોય તો ચિત્ત ઠેકાણે રાખવું જોઈએ ?

ડાશી : શેક તો માવતર માનસંગભાઈ, જોના છાશક્યાં તો છવીએ છીએ.

માનસંગ : (હાથ કરી પગથોએ ખેસતાં) મરવી બાબી, પાણી પાંખે જરા.

ડાશી : ઉઠ. ઉઠ વડુ. કંઈ હિમ જેવું પાંખે. (મરવી અંદરથી પાણી લાવી પાવ
છે) બાજ તો હને જરીણુ નથી મળ્યું ને માનસંગ, તે જટકયો લાગે
છે. હમણું આવે એવો જ. હોને પછે તગડું છું. શેકને જરા દાઢ
પાડજો હો.

માનસંગ : દાઢ નો પાડું તો બાઈસાખને ખીને દિ' તગડી મૂકે મેનાકાકી, (છોડા
થઈ) હો કું જાઉં છું ત્યારે. આવે કે તરત મોકલજો.

ડાશી : હો બાઈ, (માનસંગના મથા પછી, યોડવારે) કું નોતી કેતી વડુ કે
બાજ કંઈક નવાળુંની ચાવી છે ? શેક શેયો એવો કરમચંડાળ છે.

મરવી : મૂવાને રાતી પછાંદેવી નથી ને દોર જેમ ડીપવા છે, હ ફેટલા પૈસા માટે
છે, બાઈ ?

ડાશી : માને વરાવી તેદિ રૂપિયા લીધાતા, ને લખત કરી દીધું છું કે મહિના
ના પાંચ હોએ પૈસા જરાય ત્યાં સગી નોકરી કરવી. હવે તો જરપાઈ
થવા કરી પડુ મૂવાનું બાજ વધે જ જાય છે તો.

મરવી : તો શેકને પૂછીને ચોખવટ કરાને ?

ડાશી : (અનુભવતી આવે) ચોખવટ ! શાકુકાર તો જમવાનાના માણસ. એમને
કુકપટ કેવું ? પુરં થશે એટલે હામની મેળે રળાં ફેરી.

મરવી : (રીપથી) મળીયા બગદ જેમ આખી છાંદગી. વેતરું કરાવી કસાઈપો
થોડો હ જમવાનું માણસ !

[ડાશી મૂલાપ પાંચ લાગે છે. મરવી યોડીયાની દોરી જાય છે. મા
કાંચાં પાસણ ચોરસમાં મૂળે આવી, શેરીમાં રમવા દેલી ન્દર છે. ડાશી
ઉરલી થઈ જાય છે.]

ડાશી : વડુ !

મરવી : હં !

ડાશી : સુંદરલાલભાઈને ઘેર લોટ આપી આવ જોઈ.

મરવી : લાવો.

[ડાશી દોઢામાં લોટ લેતા કરી મરવીને આવે છે.]

ડાશી : પૈસા લેતી આવજો હો. જુલતી નહિ. ફેરો આવશે તો આપવા જોશે.

[મરવી લોટ લઈ ન્દર છે. ડાશી બીજા પડ લાવી દગલા ઘેરે છે.
મદામકેનસે પગ માંડતા કેરો આવે છે. જોના આંખો રાતીમાં છે. ફેરો
ફૂટી જઈ લોખંધર થસડાય છે. થોં પર પારોમાંના રંગાડા નીલે છે. પવનમાં
કપર દગલો થઈ કેરો ન્દર છે. ડાશી પડી ન્દર છે.]

કેશી : (લાડતી હાથે) કંઈ યાજી, વાડો તો દે. રસુલમીંના ઉધાર આપવાની ના પાડે છે.

ડાશી : તેં ના જ પાડેને ? એનાથે ક્યાં જોખા પૈસા ચડ્યા છે ?

કેશી : (કરગરતો) કંઈક દેને મા. (પગ ધસડતો) મા એ મા, કંઈ દેને.

ડાશી : (રડતી) આ તારૂં ઘર પાકું બાક, જે બાકે હ લઈ જા.

[પાકો આપકો કોઈ અડીલુની આસાને નેરે એસરીમાં પડેલા હોટા ઉપાડી આવતો યાવ છે. મસ્વીની આંખોમાંથી આવજીભાસ્વો વરસે છે. ડાશીનાં ચાપચાંમાં દુઃખ ઉભરાય છે.]

ડાશી : (રવરથ બની) વહુ.

મરવી : શું છે બાપજી ?

ડાશી : કુંભારવડોથી બેચાર કુલડીઓ લઈ આવજો. સમુ કુંભારજી બહી છે. બિચારી ના પાડે એવી નથી. આપજી જેવાં મરીબનાં બેલી મરીબ. મોટા લોક તો છવ્વા દે છે છથે જોખું નથી. (નિરાશાથી) લોહ દળી દળી દાથે ચાકાં પડ્યાં, ને બાજુ વાસીદાં કરવામાં પાકું વાળી નેકું નથી, તોય જોઈ ચાર પૈસાથે ધીરે છે, વહુ ?

મરવી : આપજી લોહીનાં તરસ્યાં છે બધાં બાપજી. હ વળા આમ હોય ?

ડાશી : મને દખ તો હ જ છે વહુબેટા, કે હું મારા પેટજરવાનુથે પુફ નથી કરી શકતી.

મરવી : તોય આં જોખું કયે ઓ બાપજી ? અમારી આપણમાં શરીરમાં શું રીકું છે ? તમે છો તે મારે કાળજે પરપત છે.

ડાશી : (જીવનની કરાસતા દસી કાઢતી હોય તેમ દસીને) કુવું કાળજું એવું કીકું દર ચક્ર મળું છે વહુ. ધડીવારમાં તો દાય ને વોપ બાકી દનિયામાં દખ શું ને સખ શું હેં ? મારે લીનાનાથ રાખે હમ રેવું.

[મરવી ડાશીને વિસ્મયપૂર્વક નેહ રહે છે. જસથે ફેરફાર વિના જીવન વહેવારું જ છે એવી બાનનાથી ડાશીને કરચલીઓવાળો દાથ ધડી બેઠે નય છે. સંભળાય એવું કરજીમવ જીવન સંબીત ધડી માક રહે છે. પગ ટેકડા મારતી બંદર આવે છે. એક ફરવાં ફરતાં વાલબદ્ધ પગલીઓ પાડી બે ગાય છે.]

પાક : (ગાતી)

ધરમાં છે ધડી ને બડી અફેણીયા

ધડી અડાણી, બડી વિચાજામાં ફૂલી, અફેણીયા

[અડીલુવું થેન ચડ્યું હોય એમ પડે પડે છે.]

ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ

—રામનારાયણ પાઠક—

[જન્મ વિ. સં. ૧૯૪૩ : ઇ. સ. ૧૮૮૭]

શંકરમસાદ ૨૧૧૯

૧

પ્રાસ્તાવિક

નિર્મલકુમાર, મેલવર્ધનરામપુત્ર અને નાનાલાલકુમારી

આપણી સાહિત્યપતિના પ્રેક્ષાસ્થળ અને પ્રેરણાઓ પામી નેજે સાહિત્યયાત્રાઓએ આ પ્રવર્તમાન યુગમાં આમળ પડતું રચન પ્રાપ્ત કર્યું છે તેમાંના એક રામનારાયણ પાઠકને નિર્વિવાહ રીતે મળી સમગ્ર આ યુગમાં વિશાસ પામેલા આપણા સમગ્ર સાહિત્ય તરફ દૃષ્ટિ નાંખીશું તો તેણે મળ્યાં એક અંગ્રેજ અને ઉપનિષદીક દીકરી ખીલી જોડેલાં જણાશે. આપણા સાહિત્યનાં એક મુખ્ય અંગ કાવ્યને અવગણેલો અને માન્ય પડ્યો કે વિવિધ સુશુભતાથી રસીકાલી એણે બહુ જ પ્રગતિશીલ વિશાસ સાધ્યો છે. નવલકથાનું અંગ અવગણેલ અને મેલવર્ધનરામ પાંડી એ અંગને સમૃદ્ધ કરવામાં પણ નવીન નવલકથાકારીએ—તે કે જન્મ સુખ્યામાં જ—સમીન વિશાસ સાધ્યો છે. આપણું વિરક્ત સાહિત્ય નપાતો અને નવલકથાથી મારી આવે સુખીનું એ આપણા સાહિત્યનું અંગ પણ પ્રગતિને પથે છે. નવલકથાનું અંગ નુબો અને એનો અંગ-વિશાસ પણ સંતોષકારક રીતે ખીલતો જણાય છે. આપણા સાહિત્યનાં વિનિદાતમક અંગમાં પણ વિવિધતા અને વિશાસનાં દર્શન યાવ છે. એકબે નવીન અને સર્જનાત્મક સાહિત્ય જ નહીં પણ ને નૂતના સાહિત્યમાંથી ઉત્પત્તિપર વિશાસકરે ખીલી આપણું નવીન સાહિત્ય જન્મીને સંગ જન્મી છતાં સમર્થ નીવડ્યું છે તે સાહિત્યવિભાગ તરફ પણ—તે કે મળતર સુખ્યામાં—તેના ઉપસંગ મળે છે અને તેને નવીન તરવે અપણે તેવી રીતે પ્રકાશમાં આવ્યું છે. રામનારાયણ પાઠક નૂતના અને નવા અને આજ સાહિત્યપ્રકારનાં ધેરાળુ ઉપાગ છે. એ સર્જનાત્મક સાહિત્યકાર છે તેમ જ નવીન વિદ્યાર્થીય વિદ્યન સાહિત્યકાર છે. ને વિદ્ય દેશમળમાં આપણા નવીન સાહિત્યને આપણું નવીન પ્રભાવન પડતું છે તે દેશમળની વિવિધ સ્થિતિનાં એ દેશ છે અને એ દેશિએ આમળ ને પાછળ જન્મે જાન્યે જોતાં જોતાં એ એમનાં સાહિત્ય-સર્જન કરતો છે. રાષ્ટ્રપ્રેમી પ્રભાતી નાદીમાં કેતું કુપિર આદર્શ સાહિત્ય રેડી શકે એ પ્રથમ આ સાહિત્યકારનાં છત્રની ધિલ સદેશ લાગે છે. આપણા અમર સાહિત્યકારનાં એમાં એક માનવનું રચન લઈ શકે એવા બી. રાજનારાયણ પાઠક છે અને તે રચન પણ એમણે આ શામાં જ રજોની અર્થક સાહિત્યનવપથમાંથી પ્રાપ્ત કર્યું છે.

જીવનરૂપરેખા અને જીવનપ્રવૃત્તિયો

રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાંકે જાતિએ પ્રતોરા નાગર બ્રાહ્મણ છે. એમનો જન્મ તા. ૮ મી એપ્રિલ ૧૮૮૭ ને રૈજ એમના મોસાળ ધોળકા તાલુકાના માલોલ ગામમાં થયો હતો. એમના પિતા પોરબંદર સભ્યમાં એલ્યુકેનશલ ઇન્સ્પેક્ટર હતા, પિતા ધાર્મિક વૃત્તિના હતા અને એઓ પંચકક્ષી, નચિકેતાસુમનશુચ, હાગવદ્ગીતા મદિમસ્તોત્ર વગેરેના અનુવાદક હતા. એમનું વતન ધોળકા તાલુકાનું બોળાડ ગામ છે. રામનારાયણે પ્રાથમિક શિક્ષણ રાજકોટમાં લીધું હતું. બાવનગર હાઈસ્કૂલમાંથી મૅટ્રિક થઈ એ પ્રથમ શામળદાસ કોલેજમાં અને પછી મુંબઈ વિલ્સન કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો ગયા હતા. આ કોલેજમાંથી '૦૮માં એન્ટ્રીક વિષય તરીકે લૉજિક અને મૅરલ ફિલોસોફી લઈ પહેલા વર્ષમાં બી. એ. ની પરીક્ષા એમણે પસાર કરી હતી. આ પછી એક વર્ષ એ કોલેજના ફિઝિક્સ હેલો રહી સંસ્કૃત અધ્યાપનનું એમણે કામ કર્યું હતું. એલ.એલ. બી. પાસ થયા પછી એક વર્ષ અમદાવાદ રહી એમણે વકીલાત કરવા માંડી. પછી નાદુરસ્ત તબીયતને કારણે યદેરી જીવન તથા ગામડામાં રહેવાની વૈઠકીય સલાહ એમને મળવાથી એ મહીકાંકા (હાલના સાબરકાંકા) એન્જીનીના મુખ્ય રથળ સારામાં રહેવા લાગ્યા. અહીં એમણે સાતેક વર્ષ વકીલાત કરી. એન્જીનીના ખટપટીયા વકીલજીવનમાંથી દૂર હોતિ કરી એ અમદાવાદ આવ્યા અને ' શુજરાત કેળવણી મંડળ 'ના સ્વયંસેવક થઈ તેની ન્યુ ઇન્ડિયન સ્કૂલમાં શિક્ષક તરીકે કામ કરવા લાગ્યા. એ શાળા સંસ્કારી ઓફ હોતી હતી અને મહાત્મા ગાંધીજીએ એટલામાં અસહકાર અંગે વકીલાત, વિદ્યાર્થીજીવન વગેરે મોટુંક શખી શકે એવા સ્વયંસેવકોની માગણી કરી. આના ઉત્તરમાં રામનારાયણ શાળાની સેવા છોડી છ મહાત્માજીરચાપિત શુજરાત વિદ્યા પીઠમાં ભેઠાયા. '૩૦ની સામુદાયિક અસહકાર ચળવળમાં કાયદો તોડવાથી એમણે ૭ માસની સખ્ત કેદ પણ ભોગવી છે.

પાંકેની મહત્વાકાંક્ષા પહેલેથી જ વકીલાતના ધંધામાંથી નિવૃત્તિ લઈ સાહિત્ય અને સમાજસેવા કરવાની હતી. એમની એ બાવનામાં એમનાં પત્નીનો પણ સહયોગ હતો. પણ યોગ જ વખતમાં તેમની એ સહયોગ્યારિણીનું અવસાન થયું.

પાંકેના પ્રિય વિષય સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાન હોવાથી એ વિવંશમાં એમણે વિદ્યા પીઠના અધ્યાપકપદે રહી ખૂબ અગ્રણ્ય વણ્યો. સ્વભાવે બહુ જ મોઢકસ હોવાથી એમણે લેખક તરીકે લખવાનું બહુ જ એકુ-પહેલપહેલું ૧૯૨૨ ના રાજકીય અસહકાર યુગમાં-શરૂ કર્યું. એમનો પ્રથમ લેખ ' કવિ બાલાસંકર ઉચ્છાસરામ કંધારિયાનાં કાવ્યો ' ' સાબરમતી ' દેશાસિકમાં પ્રગટ થયો હતો. આ પછી તે એમની વાચન ને સાદિલસેળનસમૃદ્ધિ એમણે મદદી જ વધારી છે. એ જ વર્ષમાં વિદ્યાપીઠના પાઠ્ય પુસ્તક માટે એમણે એમના પ્રિય વિષય તર્કશાસ્ત્રને સ્વતંત્ર ગ્રંથ ' પ્રમાણસામય વેદિના રચેલો. '૨૨ થી '૨૪માં એમણે શુજરાતના નરીન કાવ્યસાહિત્યને અભ્યાસ કરી નવીન કાવ્ય સાહિત્યમંશોની કૃતિયોમાંથી પદમુખ્યત્વે ભાગ ૧-૨ પ્રસિદ્ધ કર્યા. આ કાવ્યમંદ્રહોમાં ચૂરેલાં કાવ્યો અને તે સાથે એકેડેમી એમનો ઉપોદ્ધાત એમની બીજી રસિકતા ને વિવેચનશક્તિને આજીવન આદ પરિચય કરાવે છે.

પત્નીનો પ્રથમ પત્ર

હીરાલાલ નાણાવટી

પ્ર.

પ્રીત્યન્દ્રે આ પી. લઘ. ૪૫ નીચે મુક્યો હતો ત્યાં એમનું નામ પોઝારને દર્શાવી, અર્થ ઉપરના ભારજામાંથી એક પત્ર દર્શાવી ચાલતો થયો.

૨૨, ધંધાગરી સંખ્યોરસ ૧ હપ્. ૫૨-૬ ચોરસ હપ્. ઉપરનું ચરનામું જેતાં જ એમણે કંઈ લીધું કે એમની પત્નીને એ પત્ર હતો. પત્નીને પ્રથમ પત્ર જેતાં ક્યો નરપરબીન શર્માય નહિ અનુભવતો હોય ? પ્રેમાવેશમાં એમણે એ પત્ર, જાણે સુગંધ કાપો હોય તેમ નહિ અડામ્યો. ૫૨-૬ મુગંધને બદલે, દર્શાવતી જાપની તાણ શાહીનું ન્હાનું ટપકું ત્રાસે લામ્યું. પત્ર ફેડતાં એમની કંપના સ્તંભ ઠરી, એમની પત્નીને જ અને તે પણ પ્રથમ જ પત્ર હતો. પત્ર ધણે સમિત ૧ હતો કુઠો હતો જતાવ સુધા, રચક એક પણ ગમ વગરનો હતો.

એક વાર વાંચ્યો, જતાંવ તમિ ૧ લઘ. એટલે ફરીવાર વાંચ્યો જતાં ત્યાં તો 'હા પ્રવીણજી ! " દાખર " આમ્યું છે કે ? ' કહેતાં, પ્રાપ્તગતી રાહ જેવા વિદ્ય જ એમના પોઝારી આનંદલાલ ત્યાં પ્રવેશ્યા. 'હા' મુખવાળી જેમ, મહારાષ્ટ્રના જેવા બી પ્રવીણજીને ક્રાંત ૫૮ પત્રની થી વાળી દીધી અને કહ્યો કહેવો આવારતાં બોલ્યા, 'હા ! આવોને ! પેપુ દીવોવપર " દાખર " પામ્યું ! ' જેમણે તો ધરે સહ ' જાણે, કેમ કે કહે ' વાંચી લીધું છે ! ' પત્નીને પત્ર ફરી વાંચવાની સાર્થિ મળે એ ફેરુથી પ્રવીણજીને આનંદલાલને કાઢ્યા મુક્તિ રવી.

' અરે જવારો ને વાર ! સાધું ધર કે ' પ્રમતી બગર ? ' જ્યાંએ શાન્તિનું ગમ જ નહિ ! જોકાર કામગી જેવાં કઠળા કરે ! આ તો તમારી ધર્મશાસ્ત્ર. અરે સુધો-એકાદી છે તો પડીક કાન્તિથી એકલા મળે છે ! સમન્દા ને ? હેં ! હેં ! ' કહેતાં આરામ પુરણીમાં અડાહ, આનંદલાલે કહ્યું ઉપાકયું.

કેમનું ધર ' પ્રમતી બગર ' જેવું હોય અગર કામગી જેવાં કઠળતાં અસરકારી જોકાર હોય તેમાં જાણે કેમ પોતાને હોય હોય તેવ, પોતાની પત્નીને પત્ર વાંચવા જેટલી એકાન્ત ન મળે એ બોલ પ્રવીણજીને કંઈક નિશાચ બન્યા. પણ આમ ' મરતાને પણ જ મરી જા ! ' એમ ન કહેવતા એમને સુરમાવ હોવાને અંગે, કંપના ઔપચની જેમ એ નિરાશા ગળી ગયા ? કુમ પણ આખી એક જ હતી એટલે હવે તો આનંદલાલ જાવ નહિ ત્યાં સુધી એકાન્ત સાર્થે એમ ૧ હપ્. એટલે પત્ર ફરી વાંચવાનું કુલ્લની શબ્દ, બીજા અર્થમાં પ્રંધાયા. આનંદલાલ પણ જ્યારે પ્રવીણજીને કે પોણાક વાગે એકાન્ત અથ નિરૂપના ત્યારે જ ન છુટકો ઉડ્યા.

એક સોજમાં જમી-કેમો પ્રવીણજીને કાચ પરજેલ વાંચ-હતા. એકિમ જ્યા દામમાં થતી, પ્રવીણજીને જોઈ પુણી મેકે શાંતી.

'હા...આ...અ' કરી, આગુરતાથી પેલો પત્ર વાંચવા કાઢવા જતા 'તો ત્યાં તો " શેઠ ? કીધર ? " કહેતો દ્વાબ કંડકર ખડે થયો. અને કંડકર દિકાટ આપીને ગયો ન ગયો ત્યાં તો એક યુવતી, બીજે કર્ણવ જગ્યા ન હોવાથી, એમની બાજુમાં બાંધી બેઠી. કવીનાઇન બાજુ હોય તેણે કહ્યું મુખ કરી પ્રવીણચન્દ્રે અર્ધ ઉપડેલા પત્રની ફરી ધડી વાળી, ગળવામાં પાડેા મુક્યો અને કાચનો જેમ કાપા સહેતો, તેમ રખેને પડખે બેઠેલી યુવતીને એમના કાઠનો છેડો વચ્ચે, એ કાપે, ટુંકી બેકકમાં પથ્થુ થોડાક વધુ સંકાચાઈ એક અને છાણું ઉપાડી તેમાં લીન બન્યા. સ્ત્રીએની, ખાસ કરીને તરુણ યુવતીએની ફાજરી, પ્રવીણચન્દ્રને ' નર્સ ' બનાવી મુકતી, ભુલેમુકે બોલવાનો પ્રસંગ સાંપડે તો તતમમમ થઈ જવાઈ ! પ્રવીણચન્દ્રને અંકાય ભેષ, પેલી યુવતીએ હસવું મંડિ બાળી રાખ્યું ! છાણું ઉપલાવવા જતાં એમનેા દરત પેલી યુવતીને અચાનક અડકતાં, એમણે " મારે કરજો ! " કહ્યું, પેલી યુવતીએ સ્વાસ્થ્ય " કંઈ નહિ ! " કહ્યું ત્યારે એ કારણમાં એમને વહેવાપણું જણાયું !

ઝોદિસે પહેાંચી, શેજની જેમ ખણી પી લઈ મોડું સુણી મોઢ ભેળું તો નળીને એમ ખાતરી કરવા આમતેમ નજર કરી લઈ, એમણે પેલો પત્ર પુનઃ કાઢ્યો. પરંતુ હજુ વાંચવા શરુઆત કરે ત્યાં તો બીજી કલાકે બાધી મરણો અને પ્રવીણચન્દ્રના મરણ પર ધબ્બો મારતાં બેાલી ઉઘેા, ' કેમ દોરત ! આજે મોડો ! અને આ...અ...! પ્રાણેશ ! ઝાઢ ! લાખી સાહેબનો કામગ લાગે છે ! '

પ્રવીણચન્દ્રે પત્ર પુનઃ ધડી વાળી ગળવામાં પધરાવતાં કહ્યું, ' નારે ! એ તો ધરનો કાળો... "

' ધરનો ખરો રતો ! પણ નાપકીનો ! એમાં હોશરીની જેમ કારમાય છે શું ? ' કહેતાં હસતો હસતો ચાલ્યો ગયો.

સાંધારણ રીતે પ્રવીણચન્દ્રને શેજ ઝાણું કામ ન હોય, પણ તે દિવસે એકંદ્રું કામ આવી પડ્યું કે દેક એ વાચ્યા મુખી, નીચેથી ઊંચું જીરાતી દુરસદ ન મળી અને બેના દોરા યતાં, આગસ તરછેડી ઉઘા અને વ્હા પીચ ઉપડયા. હવે જ પેલો પત્ર વાંચવાની સંધિ સાંપડે, એ ખમાલથી ધણાય મત્ત કર્યાં છતાંય એમનું મુખ હસુંહસું થઈ રહ્યું હતું ! રેનેરેલજની હદ ખરી !

પણ પ્રવીણચન્દ્રના નસીબના પાસાએ આજ અવગા પડતાં હતાં. શેજ રેરેરામાં જઈ, મધ્યી શદ ભેષ, બેચાર છુમેા પાડે ત્યારે જ ' બોપ ' આવતો, ત્યારે આજ તો બેસતાંની વારમાં જ ' ઝાડર ' મારે આવ્યો. જરા વાર લાગે એ હેલુથી ' દોરક નો ઝાડર આપેા અને ટોપી કાઢી, પેલો પત્ર કાઢ્યો. પણ એમનું ટેમસ આલી નોવાળી બીબલ બે વણ ' રેપટરો ' એક પછી એક બાળીને પુણી ગયા. અને, એ બાળીને જવાબ આપી પાછા કાઢવા ત્યાં તો બીબલ બે વણ માણસો એમના ટેમસ સુધી આવી ચડ્યાં. થઈ રહ્યું. જેમ સારાં કામમાં સો વિખ નડે તેમ પત્નીનો પ્રથમ પત્ર પુરો વાંચતામાં પણ આવાં વિખ નડતાં હતાં એમ આખા દિવસના યુગેલા અતુલન પરથી માતી લઈ, પત્ર રાત્રે દેર ગયા પછી ' પેટ વારીને ' વંચાશે એમ મન મનાવી, પેલો પત્ર ફરી ગળવાને સ્વાધીન કર્યો.

દો...હ...ન

સ્વાધીનતા

આપણા વિચર ઉપર તે કોઈનો અંડ્રસ દોતો નથી. પણ સુધારો આજકાલ આપણી વિચારસામગ્રીની સુધારણા ઉપર સાર મૂકી રહ્યા છે. આપણે કેટલા જાણ વિચારોમાં સુધારણા કરી રહ્યા છીએ ? શુદ્ધ વિચારોમાં મહાન કલ્પિત રહેલી છે એવું આજના વૈદ્યાનિકો કબૂલ કરે છે, અને તેથી જ કહેવાય છે કે 'મનુષ્ય જેવું વિચર છે તેવા થાય છે. 'જનન' નિઃશ ચિંતન કરનારો જૂની ધરી, અભિચારનું ચિંતન કરનારો અભિચારી ધરી. સત્યનું ચિંતન કરનારો સત્યમય, અધિસાનું ચિંતન કરનારો અધિસામય, અવગમનું ચિંતન કરનારો ભગવાનરૂપ ધરી. આમ જો આ અમરોદિત સ્વેચ્છા શબ્દસત્તાની અવસ્થાકતા નથી, તે આપણને મહેતે મમજનું ભેદ્ય છે અને પ્રતિજ્ઞામાં શબ્દસત્તાને કશી સેવાદેવ નથી. મનકર પ્રાપ્ત ઉદ્ધવનારને, અને જેને એક પ્રયત્ન છે તેવને મારી સ્વચ્છ છે કે તેઓ ચોતારાં એક જ વિચારમાં જ્યાં કશીની નોંધ લખી નહીં એમ કહતા તે ભરો કે તેનાં ખણી કશીમાં શબ્દસત્તાને કંઈ જ કિસ્સો નથી. મનુષ્ય પરાધીન ચોતારાં વધે થાય છે. સ્વાધીન પણ ચોતારાં હમઝાએ જ થઈ શકે છે.

—મહાત્માગાંધી : કલિંગનવમ્બુ ૩-૧૧-૩૫

શુજરાત અને હિન્દ

પણ હિન્દી સિવ્ય શુજરાતનું અસ્તિત્વ દોષ રો નહીં. જનુ નિહતવર્તી સંબંધથી શુજરાત મહારાષ્ટ્ર, કાન્યા અને સિન્ધ સાથે જોડાયેલું છે, અને મારસક તેમ જ રજપૂતાનાય કેટલાક કાલ સાથે પણ એનો સંબંધ છે. રાષ્ટ્રભાવનાએ વર્તમાન ઉપર પ્રભુતા મેળવી છે અને પાસેના ભાવિ ઉપર પણ એ મોટા પ્રમાણમાં નિયંત્રણ કરે. પ્રાનીય અભિમાન અને વિશિષ્ટ બેલ્લાય સૌ ત્યાં રહેશે પણ તે વિશેષ મોટા એકભાવમાં તળી નહીં ચોતચોતારી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરવ.

વળી શુજરાતને હિન્દ અસરકારક દર્શન શીવાય બીજા દોષ હેતુ અથવા ભાવિ દોષ શકે નહિ. સિંધ અને જ્વાલના મોટા દોષા કતાં આર્થ સંરક્ષણ આત્માએ શુભગતમાં પ્રાનીય મર્યાદાએ તોડી નાખી છે અને સહિનિયમક અને કલાત્મક એક જ ઉત્પન્ન કરવાને પ્રવૃત્ત કર્યા છે. અનુભૂતિઓ કરી આપની આધુનિક સંસ્કૃતિ અને રાજપ્રશસ્તીય ઉચ્ચલન પૂરું પડતી રાષ્ટ્રભાવનાથી એની દેવિત થતી પ્રતિજ્ઞા મરદ જ નહેતી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે. એકલ અથવા બે ક્ષત્રમાં આપણે દોષ એવી ખીલતી રાષ્ટ્રભાવના અને સહિત્વેની સર્વસાધન શૂનિ કદાચ જોઈશું એમાં પ્રાણેક હિન્દી પ્રાન્તે ચોતચોતારાં એક અને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ કાળો આપ્યો છે.

—K. M. Munshi : Gujara and its Literature

[સુએ અનુસંધાન ૫૫ ૨૬૫]

તં ત્રી સ્થા ને થી

હિંદુસ્થાની સાહિત્યસંઘ:

છે

હાલમાં કેટલાંક વર્ષોથી આપણામાં-હિંદીના બધા પ્રાંતોમાં ને રાષ્ટ્રીય ભાવનિ આવી છે તે એક કે બીજી રીતે આવિર્ભાવ પામતી જણાય છે. આજ સુધીમાં એવા મધ્ય પ્રસંગો આવી ચલા છે-કવિતાસને પાને, નોંધાઈ ચલા છે એમાં દરેક પ્રાંતના વાતનીએ હિંદી તરફ ખેંચાતો શબ્દો આપો છે-પ્રાંત પ્રાંતના એક બૂલીને હિંદીનનો એકબીજાને પડખે જોવા રહ્યા છે. આવા મુખામુની નિકટતા વધતી જાય છે તેમ તેમ આપણા પ્રાંતો વચ્ચે રહેલા ભાષાએક આપણને ઉત્કટ શ્રાવ્યતા જાય છે અને ભિન્નિતેક તો એથી પણ વધારે ઉત્કટ જણાય છે. અને દિશામાં એ એક દાગવાના પ્રવાસો આને થતા જણાય છે.

પરંતુ મહુ સુરેકા અને અટપટું મર્મ તો ભાષાએક દૂર કરવાનું છે. ચિહ્નિતજનો માટે અચ્છિત ભાષાવ્યવહારની મુગમતા કરી આપે છે પણ એ પરભાષા છે, આપણા લોહી સાથે જાગી થી તેમ માનવું એ અમ્મ છે એવું જાન આપણને થવું જાય છે. વળી દેશને છુલે પીલા ને ઘોડું ભણેલા કે અજણ જનોને આપણે જામત કરવાના છે તેમને માટે તો એ ભાષા નિરર્થક છે એ પણ આપણને સમજાય છે. રાજભાષા હોવાથી એનો પ્રચાર નેટમે અંશે અનિવાર્ય જણાય તેટલો અવાજ થયો છે, પણ આપણને તો આને લોકભાષા-હિંદી પ્રભાની ભાષાની જરૂર છે. સ્વાભાવિક રીતે જ આપણી દષ્ટિ હિંદી-હિંદુસ્થાની ભાષા તરફ વળે છે. હિંદી-હિંદુસ્થાની સમસ્ત દેશની પ્રભાની માતૃભાષા અને એ મુગ-સુવર્ણ મુગ નેવે ભાગે તો પણ બહુ દૂર છે. લેલી કેટલીક સદીઓથી દરેક પ્રાંતની ભાષાએક સાહિત્ય એકાધું છે, અને એ પ્રાંતિક જણાએકાધું વ્યક્તિત્વ આને એટલું જોખમ છે કે તેને છુપા કરવું એ મહુ વિકટ મર્મ છે. તે સાથે આપણા દેશની વિચારગત પણ આપણા લક્ષની બહાર ન હોવી એકમિ. વળી શરસી જ્યારે રાજભાષા હતી ત્યારે પણ મુજરાની વગેરે ભાષાએક સ્ત્રાંત રીતે ધમતી હતી એ આપણે જૂલવાનું નથી.

પરંતુ આ બધા પ્રવાદોમાં ને સંસ્કૃતિનું વહન થયું છે તે આપણે હિંદી સંસ્કૃતિ એક અને અવિભાજ્ય છે એવું સંપૂર્ણ જાન આપણને આને થવું છે અને તેથી જ હિંદીના આત્મા એક સ્વરૂપે વ્યક્ત થવા આને તલસે છે. આનું પરિણામ હિંદી સાહિત્ય પરિવર્તન 'હંસ'ના પ્રકાશનમાં આપ્યું છે. અને એ માસિકના શુરુઆતના બે અંકો પ્રસિદ્ધ થયા છે તે એતાં હિંદી ભાષાએકાધું સાહિત્યને એમાં ને પરિણામ આપવામાં આવે છે તે આ દિશામાં ઉપકારક થઈ પડે તેવો છે. આ જ દિશામાં વિશેષ પ્રયાસ કરવા અમરજાવામાં, સરદેશ પાછા ફરેલા શ્રી કન્હુલાલ નાગિકતા પ્રવાસથી 'હિંદુસ્થાની

ન...વું...સા...હિ...ત્ય

સાબાર સ્વીકાર

કમચોગી રાજેશ્વર—લેખક: મુનીલાલ વર્ધમાન શાહ; પ્રકાશક: હન્ડવન
નગવંતરાય કોશર, પ્રજામયુ પ્રિન્ટિંગ વર્કસ, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૧૨-૦.

ખંડિત મૂર્તિઓ—લેખક અને પ્રકાશક: હન્ડલાલ આંધી; સમરસેદ સ્ટ્રીટ,
કરાંચી; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

તનમનિયં (આલ્પીતોનો સંગ્રહ)—લેખક: સોમાશાસ્ત્રી અવસાર; પ્રકાશક:
શ્રીનિલકા કેસવજી કાળીઆ, અવતરવર; મૂલ્ય રૂ. ૦-૨-૧.

અંતરની વાર્તા (વધુ શૈનિક કથાઓ)—લેખક: સોપાન; પ્રકાશક: શ્રેમ
શંકર મોહનલાલ દવે; અંબલિ પ્રવંશભાગા; કેન્સા કોલ, કરાંચી; મૂલ્ય: પાકું પૂકું
ફેલ રૂપિયા; ગ્રાન્ટ પૂકું સવા રૂપિયા.

કેળાંવાળી અને બીજી વાર્તા—લેખક: મસ્તકશીર; સોલ એન્ડ્રુસ; એન્ડ
એચ. વિષાડી એન્ડ કંપની, પ્રિન્સેસ રોડ, મુંબઈ, મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

કથાવલિ ધારા બીજી (ટ્રાન્સલેશન મંથાવલિ)—અનુવાદક: વિશ્વનાથ
મનલાલ શુક્લ; પ્રકાશક: પ્રધાન કાર્યાલય, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦.

વિમાનો સફર—લેખક: મલિકમદાસ જોષાભાઈ કેલાઈ, મુંબઈ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૧-૦.

કરુણાચેતી—લેખક: નંદલાલ દુલ્લભચંદર મહેતા; પ્રકાશક: મેસર્સ એન્ડ એચ.
વિષાડી એન્ડ કંપની, મુંબઈ; શાંતિપ્રેક્ષી જ્ઞાતિ, આલુતિ દસગી, મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦.

મૃદુલિની—લેખક અને પ્રકાશક: હન્ડલાલ એમ. શાહ, મુંબઈ; મૂલ્ય
રૂ. ૧-૦-૦.

રસિયાતું લક્ષ્મી—લેખક: નગલાશાસ્ત્રી મહેતા; પ્રકાશક: રણજીભાઈ કેસરભાઈ
ખોંચી; પ્રધાન કાર્યાલય, અમદાવાદ; મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

ગુજરાત વર્તમાન્યુત્તર સોસાયટીનાં પ્રકાશનો

હિન્દુસ્તાનનો કલિદાસ (કવિતા)—સ્ક્રિપ્ટ રિમસ્ટરિંગ અમેરિકન કવિતા
તર કાં. જોશાલાલ નાગજીભાઈ પ્રાણી; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

કર્મ અને સમાજ (પુસ્તક ૨)—લેખક: રવિ. રમણલાલ મહાપતરાય
નીલાંબ; મૂલ્ય ઉપર મુજબ.

અર્વાચીન ગુજરાતનું રેખાકર્ષન ખંડ ૧—લેખક: હીરાલાલ વિશ્વના-
થય પારેખ, મૂલ્ય ઉપર મુજબ.

મંથ અને મંથકાર: પુસ્તક ૧—લેખક: હીરાલાલ પારેખ; મૂલ્ય
ઉપર મુજબ.

[તુલો અનુસંધાન ૪૪ ૨૬૮]

વ...ર્ત...મા...ન...સા...ર

શરદુત્સવ :

તા. ૧૪-૧૦-૩૫ ને સોમવારને શેજ શહેરમાં નાનાસાલ કવિના પ્રમુખપદે શરદુત્સવની શરૂઆત થઈ હતી.

શોધખોળ :

ઠાઠિયાવાડના લીમડી સંસ્થાનના ગામ રંગપુર પાસે કેટલાક પ્રાચીન ઇતિહાસના અવશેષો મળી આવ્યા છે. આથી સૌરાષ્ટ્રના પ્રાચીન ઇતિહાસ ઉપર કંઈ વિશેષ પ્રકાશ પડે તેવા સંભવ છે.

નવી કૉલેજો :

અમદાવાદમાં એક આર્ટ્સ કૉલેજ અને એક ડેમર્સ કૉલેજ શરૂ કરવાની દિસવાલ આજે છે: શરદકોટમાં પણ આર્ટ્સ કૉલેજ સ્થાપવાની વિચારણા શેટ કરે છે. ગુજરાતનું સંગીત :

ગુજરાત સાહિત્ય સભાના ઉપક્રમથી તા. ૨૧-૬-૩૫ ને શેજ અમદાવાદમાં, પંડિત નારાયણ મોરેશ્વર પરેજી છેલ્લી એક સદીને ગુજરાતનો સંગીતનો ઇતિહાસ, એ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

વલસાડમાં શરદુત્સવ :

શ્રી. જ્યોતીન્દ્રદ. દવેના પ્રમુખપદે રવાનિક સાહિત્ય-મંડળે શરદુત્સવ શરૂઆત કરી. સેવાની કદર :

કર્મીમાં શ્રી. જમીએતરામ આચાર્યની સેવાઓની કદર કરીને હિન્દુ સમાજ સાહિત્ય આયમમાં તેમનું ચિત્ર ખેસતા વર્ષને દિવસે ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું હતું.

રાષ્ટ્રસાધના પ્રચાર :

અમદાવાદમાં સરદાર વલ્લભભાઈના પ્રમુખપદે હિંદુસ્તાની સાહિત્યસંઘની સ્થાપના કરવા એક સભા મળી હતી, તેમાં શ્રી. છન્દુલાલ યાજ્ઞિકે બાપજી કહ્યું હતું અને સંઘની સ્થાપના કરવાનો ઠરાવ પસાર થયો હતો.

એકેડેમી ઓફ પ્રિન્ટિંગ :

સુન્દરલાલ ટેક માસીમિની મંડળીના આગ્રે એકેડેમી ઓફ પ્રિન્ટિંગનું ઉદ્ઘાટન શ્રી. કે. વટસાજને કહ્યું હતું.

હિન્દી પત્રકાર :

તા. ૬-૧૧-૧૯૩૫ને શેજ શ્રી. છન્દુલાલ યાજ્ઞિકે સુન્દરલાલ તરુણ ગુજરાતી સાહિત્ય સભાના આગ્રે 'હિન્દી પત્રકારની ફરજ' એ વિષય ઉપર બેઠકે આપ્યું હતું. આરમા સાહિત્ય સંમેલનના વિભાગી પ્રમુખો :

(૧) સાહિત્ય : શ્રી. કૌશાલ્ય મુનશી, (૨) ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન : શ્રી. અતિશુભકર ત્રિવેદી, (૩) પુરાતત્ત્વ અને ઇતિહાસ : શ્રી. જનવિજયભટ્ટ, (૪) વિજ્ઞાન : શ્રી. ચોપરલાલ ગો. શાહ, (૫) સમાજશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્ર : શ્રી. કે. ટી. શાહ, (૬) લલિતકલા : શ્રી. એન. સી. મહેતા, (જેમણે એ પદ માટે અશક્તિ બાહેર કરી છે) (૭) પત્રકારત્વ : શ્રી. મહાદેવ દેસાઈ.

શ્રી. સિલ્વન લેવીનું અવસાન :

કોન્સના જાણીતા પ્રખ્ય વિદ્યાર્થ અને હિન્દુ તથા જૈન સંસ્કૃતિના અભ્યાસી શ્રી. સિલ્વન લેવીનું અવસાન થયું છે.

[વળે તાંતરીઓ : અનુસંધાન પાન ૨૨૦ થી ચાલુ]

“ અરે માખ્યા, માખ્યા ! રમજીમલ્લ દહા તમે નથી સમજતા. તોપને ધારી મીને એ બીજા, હા, એક વાત સાચી, આપણે આપણા વંશોત્થાન ચાલે કિંમતસોમ અણે દોત તો એ મીનાતી માડીએ એને પોતાના સીનાવડે મરી શકત. ” ધનુભાની એ વેણ.

“ તો બોલાવો એને, ક્યાં છે એ ? ”

“ એજ છે ને, એ તો પટ્ટાઓ છે બંધાવ્યાં, લરકરી છાંછીથી કંટાળી હવે તો કપીરપથ પેંપો છે, છવતર સુખાચ. ”

“ એ એમ, એમ, માલો જાણો. ”

દિમાલપની મોરમાં રમજીમ નીકળેલા કેઈ વરેમાર્ગેએ કાછીલીંગથી આવેલી ચાની ધનુભાને કરેલી બેઠના ઉકળેલા પાણીની સેરોથી રંગબેરંગી પવાલા ભરતાં અને પીતા મરે મરવા યુગરાતના અમલદારો સુરિયાની વાતોમાં એક બીજાના મનસુખા લાડીકીથી જોતા કતા, એકલામાં તો મોડીમાં ભેંસર કરતા રાવાને આડીસવાર કામલ થયો, અને અમલદારી કુરનીય બળવતો બોલ્યો.

“ જુલમ જુલમ ! આપણ, આપણા કરાક સાંજની રરટ મારીટો દશખ સેતો હતો, અને હાથે તો આપણ જાણે છે આપણું પોલિસનું ઘણું, છતાં મેં દશખ લીધી ન લીધી તાં તો—”

રમજીમલ્લ વળે ઉરોરાવા, “ જાને માટે દશખ સેતો હતો ? ”

“ એ આપણ ! રાજા સાહેબને માટે—અને એ ખબર પડતાં જ એવો એનો ખપરીઓ હાથ, આવોઆ આમ કપેડી લીધા દશખના કુલખા, ચિત્ર લીધાં, તોરે મપડી લીધાં; આપણ એકે કુકાને ન મને દશખ કે ચિત્ર, અમ્મા મોલ છું છું, કુકુ છું, તાં તો એવો એ મુજે તાલ દેતો બોલ્યો; અમ્મા કેને તારા રીંગલેખા રાવાને. રાજા ખાલી એમ કહેવી નથી. અજો વળે તાંતરીઓ આખી કુખાઈની દશખ મોળવી સેવાતો છે. જા, છવતર કુકું છું, નહીનો જો, આ દશખ મસણું છું એમ ધારી કાચ મસણી નાંખી શકું એમ છું. ”

આપણ ‘વળે તાંતરીઓ’ એટલું સાંજનું ને રોડની માડીએ આવ્યો છું.

પતાક રાવજીયા કંઠરેવે રાવજ વડુક્યા, “ જણ તારો ક્યા માટે ? ”

“ નાનું નહીં આપણ; તાંતરીઓ એટલે છું. ” જુલમ બોલાવી કે દાડખાના, પેલે કિન રાજાના કાલજમાં નોંતા બોલના કે અમલ જાંઘને રામે મોડસેતો રાવજી હામા, પણ રાવજી છવતર જાંઘ દીધો એને રામ પાલે વાવું કહેવા, નહીં તે મસણી નાખવડે કહેલ. ”

“ હવે બેસ બેસ, એ જાણી જાતીઓના અપા આપી ન કરવ્યાર જા. ”

ધનુભા બોલ્યા.

“ અરે આપણ, પણ રાજા આપણી દશખ પણ રહી મઠ—”

“ હવે જા, એનો જામે વિચાર કરજી ”

કુખાઈ એટમાં રાડ પડી મઠ. વળે દશખ કુડી. વાક, ૨ રંગ છે વળ !

કે છે કે બેસિયની કુખાઈની મરનો જાણી જાણીએ કે :

હુંટયું હુંટયું રે ધુંબાઇ મામ, વળેછ તાંતરીઓ;
 ઓળે કીધાં અમુલખ કામ, વળેછું " "
 વાઝાં વાઝાં તાંતરીઓના તીર, વળેછું "
 ધન ધન રે દસળીઆ વીર, વળેછું "

આખો મરખો અહીં ઉતારવો અરથાને છે; પણ કામ કામ ગવાણો એ નિર્વિવાદ છે.

રીજરોડના રાખાનો સંતાપ. " સા માટે વળે ગાવડું ધીંગાવું કરતો હશે ! રિમાસતમાં આવીને રહે અને સુખચેનથી રાટલો જશે. પણ આ એને શા, હાઈ માયાં વેર ! " અને જવદેકમલ વળે ક્યાં રહે છે તે કોઇ અજુગું નથી, કેમ રહે છે એ કોઇ કહેતું નથી. પણ આખા ધુંબાઇ બેટમાં રાડપ પડી મઠ એ નિશંસાપ.

"મિત્રાચારી, સત્ય અને સૌજન્ય ગણેને એકે જાડેકે તોડી નાખે,એવા તાલમવાળ મિળછ વળે કોઇ પેટના છવલેણુ હાંને લાંબને તો આમ નહીં કરતો, હોય ?-મિત્રારો વળે, ખેર, એની તો કયા જ આવી રહી છે. સ્વકલિપત શહીદ ધવાના શા એના ડેંગ ! " જાત જાતના રાધો વિચાર કરે છે.

અરબી સમુદ્રનો ઘડો મોઢો વાવરો રાખાની રિમાસતમાં વાતો હતો. મહીના પ્હારના યોગાનમાં પડેલી બેઠક પર એક બમવારંથી શાલ આપીને પડી હતી. સવારની, શુલાળી ધંડીમાં રાખાના ધરવાળાંએ કરવા નીકળતાં એ જોઇ ઉપાડી, હાથે નાખી, પાછા ફરતાં રાખાની નજરે ચડી.

" અરે આ શાલ તો વળની, એ અહીં ક્યાંથી. "

" આ બાંકડે પડેલી જોઇ તે મેં લીધી; એ શાલ કેની ? "

" વળની, વળ તાંતરીઓની. સમજી ગયો. સમજી ગયો. જુરે કરી વળ. આ તો ઉપરાણું મોકલાવ્યું વળએ, જે આજે એ મારી સામે ધીંગાણે ચઢવાનો. ખરે માત્રમરાતે એકલો આવડે ઉંચે કુંબરે એ શાલ ધુપી કહેણુ કંહી જનારો. પણ ખરો. આજે વળ સાથે ક્યાંક મુકળતો ચઢ જવાનો ત્યારે. "

હસતા હસતા રાખાએ શાલ ઉપાડી નિશાન ડાંકે રખાવી. ફોજ જવાનેને ખબર કરાવી દીધા કે આજે વળે ક્યાંક હમકારો હાં દેવાનો માટે સાવધાન.

ખરે બપોરે રંગ જાળી ગયો. કિલ્લે યોગાનના નિસ્તરામલા વંડમાં રાખાના એક સાગરિતે વળની શાલ વગરની કાચા શેઠા કહી અને વળેજો રસ્તો આંતરી ઉત્તો. સુકાવતા લોહી જેવા ઘેરા રંગની બારકસીઆ ચાકીમાંથી વળે હોંડે ઉતર્યો કે જરો પડ્યો જોખમો.

" વળ ! આ શા એલ માંડી બેઠો છું ? અલ્યા મુઠીમાં શુદ્ધા દેરાવી હોં એવી આ દેહકીને પહેલાં તો વીમો ઉતરતો લે, નહીં તો કટમ આણું રઝળી પડશે. "

" કાણુ ! જરો પડ્યો. ખરે પ્રખોસિ ! વાદ બપ્પા, વાદ. કીક મેંસાલે મળી ગયો. વળ તાંતરીઓના ટું વમો ઉતારશે એમ. વળનો વમો ! હવે જા, જા, અહીં જ, વાંદી નાંખત, પણ ગામનો જાણી છવલો જવા હોં છું, એ ટું પાદ પાળ તારા વમાના ધંધા ક્યાં કર. અટાણે તો—"

પણ જરો પડ્યો એમ તો જરી ગાધડ. કાંડીઆવાડની કુહમોનાં પાણી

પરિણામ, તમે તેવાં તોયે વળનાં ગામનો. વળની ગમતમાં ગુણથી બખ્તરે વીટાએલી માગા મજબૂતાવાળી, વીણા કુલચાળી આજુસી ખુંચરતો અને પાસેથી પસાર થતી બીજી એવી જ પારકસીઆ ગાદીમાં એવી સજામતીથી અને સિદ્ધતથી ચલી ગયો કે વળે તો એ જોતો જ રહી ગયો. પંડ્યો તો સજાથી બરવા પશુ ન રહ્યો, અને છુટના પત્થ મજબૂતમાં જ સીધો રોકાણો.

પશુ વળે, ત્રાડ નાખી વળ્યો. એ જ્યાં ! એ કહેજો તારા રાવાને, આજ સાંજે ફરિયા કિનારે બેસી લાઇ કહી છું; અને પરબતે ચાલ તો મોકલાવી હતી; ઉપરથી દેને તારી છુટનો દિસો. ખસ દો તો આવી જાજો, બસ.

આજે સાંજે વળે શું કરશે ? ખુંબાઇ બેઠને તો એકમ ફરિયા કહી; એમાં એ ક્યાં જાયો મારશે. કાવિકગમમાં નાખી દીધા છે; સોને દાદાકાર વસ્તી રહ્યો છે એકમ, અને વળે છે તો બાળદાની અચરહ, પાછળથી થા ન કરે એવો. ફરિયા કિસ્કી કાંઈની દીવાદાંડી આમગથી મંદુરીઆ બાર કરશે કે ભુલુના મેલનમાં જાન વમાન મારશે ઉપરથી હાથ ખતાવશે કે મલગારી કુંગશે બોલી ઉંદરીએ જાતી ખાતર પાડશે ?

પશુ વળે તે જ દિવસે બન્યો બીજો પ્રસંગ. વળના મગતીઆ કાંઈ જતા હતા, વળના અમચાગા, વળના સમાચરપણીઆ, વળના બરદારીઆ જે જે મોકલે બખર મળી ગયા કે વળે ખુંબાઇ મુઝમે હાતરો છે, તે બધા બરે બધેરે વળને શોધના—

“ બાપુ ! ક્યાં, આમ આધેચરો જોડીને ? ”

“ એ કાંઈ. ”

“ કેમ, જોણુ ગુજુ ? ”

“ એ સંબંધ ગુજર્યો સંબંધ. ”

“ સંબંધ !—એ શું જણા. જોણુ મંબંધ ? ”

“ એ જાણ તમે ના કમજો. આવના દો તો થાઓ બેગા. એ આજી પાડી આજુ, ને એ કુળીઆવજુ. એ સંબંધ ગુજર્યો—૩૦ થી અપરે. એની આજો કાંઈ છે. ”

“ પણ જણા આવજાવતી જોડી ? ”

“ હાલો, કાવનર કાં જાંજો—ને રકબાડું ખરડાએ, આવો તાતરીએ જાલો આવ્યો છે તો કાંઈ પણ માંડી લાવ્યો, અને રકબાડાની રકમ ઘડી પાછી મારે તો દેતા આવતી એ. ”

“ ખરું, પાપણ ખરું. પણ એ જોણુ સંબંધ ? કેમ ગુજર્યો ? ”

“ અરે બાપણ ! ૩૦ થી અપરે ત્રણવસ વરસની હમણી વરે ગુજર્યો. બારી મંચાસ; માર વરખની મંચાસી. જોણા કાકરો એને મેચપીત્તો કનકીમન કહે છે. પણ જોણુ જાણ કહે છે જોણી ખૂન કહું—આ એવી તાતરીએ બસણો રીસે, ને ઉમળે આનો અઢી પાવરડું બેસા આજણે છ મો કમજો. હાલો હાલો મોડું થાવે. ”

અને આમમતી બંધારે મમચારી કુંચરૂં હામેના ખંભાલીઆ કુંચરે હાપરે જમાતી વળે મોડો છે. કાવનર વગવનર આજે જોણુ જોડી થોડો મુગી રજા છે.

“ એ આ રક વગવનર થોડાં સંબંધ રે. ”

“ એ મમમુખ કાવજુથીઆ કુંચરૂંના સંબંધ રે. ”

કક્કાવારી નામ સાંભળતાં જ વૃન્નએ ત્રાક નાંખી.

“ માથું લાટી લપટા ચઢી ને બટાણે કક્કાનો પહેલો ખોલ મોઢ્યો છે તો; ખખરદાર. ”

“ એ ભુલ થઈ બાપુ, ને બોલીએ ”

ને માછી પોતે મંડાણી.

પછી તો મોઢાં ઉધાઈ ચલાં અને વળએ હોડે પાણી આણી કામળા કરાવ્યાં અને સોના સાસ હેડે બેઠા.

એટલામાં તો એક કેસરીઆ લુવાને ખુલ્લામાં બેઠેલા એક મરઘા કેસર તરફ આંગળી ફેંકતાં કહ્યું, “ વળ બાપુ ! હકમ હોય તો એકું ઉતારી લઉં, એ એવો એ રામાનો માથુસ, આજખે પેસે સંસદીઓ જતી મનોર ડાહો. ”

મનોર કેસરાના તો હેંસકેસ હડી ગયા, પણ અમીરી મરઘાનો વળે બોલ્યોઃ “ ખખરદાર, છુદ્રો ને બાળક અને સ્ત્રી નરાખર, એ પરદાય નો ઉગામાય, જગી આતે કાંઈ આવેલા, હાથે હાથ હાથે પધાર્યાં. અલ્યા એનું સ્વાગત કરજો, પણ આ આશો એક કામળા બેતા જાળે, ડાહા અને આપજો રામાને, હ્યોઃ ” કહી વળએ પછોડીની દિટ બધિલી એક ચીટી ડાહી ફેંકી, એ ખતમાં આ પ્રમાણે કેટલુંક લખેલું હતું.

રીજરેડના રામા લેગ.

અમારી હાથેણી પ્રતિષ્ઠાનું અપમાન કરવા બદલ, આજ સુધી અમારી લેવક દેવક વિશે અધુરજાગતી અને બાલિશ ફરિયાદો કર્યા બદલ, અમારામાં વખતે કંઈપણ માલેખાની ગંધ જોઈ ફિસીઆરી માયાં બદલ અને અમારા ગિરાસ ઉપર નજર નખાડી તે હાંકવવા વહેંચા મહુ ડોઝારને મદાવવા બદલ અમે આ તમારી સામે, ધિખાણું માંડ્યું છે, અને હિમ્મતીએ છીએ કે ગૃહસ્થાકને હાથે એવી રીતે અમારી સાથે લવિષ્યમાં વર્તન રાખજો, નહીં તો કેસરીઆ વાપા સજા ખાંડાના ખેલમાં આજ રાત સુખીમાં સામા યાળે.

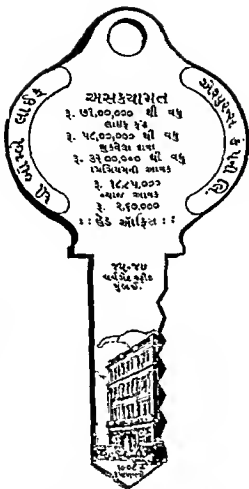
કુમુદિયા ગિરાસને.

સુરજ ચંદર દિવાલો-ત્યાં સુધીનો માલિક

વળે તાંતરીએ

ધોળી મુઠે હાથ દેતો, વળની મુઠે નેવા વળના અક્ષર માંડમાં હાંકલતો ડાહો ત્યાંથી રવાના થઈ ગયો.

રમણમલ્લ કોલાળાની અણીથી મુંગાઈ બેઠેલી પદખણા ફરવા સારી સવારનો આપમેળેજ નીકળી પડેલો, પણ એમ વળે હાથમાં ઝલાય એવો નહોતો. સર્જ પુરી થયા આવી અને હરિયા ઝિનારે મુંગાઈને પશ્ચિમ કહિ એક કોઠીમાં રાવાના પાત્રો નાટક કરી રજા હતા. એ ઠેકાણે અનેક જાતનો લદાઈના સરંગમ છુપાવ્યો હતો. કંઈક જાતના ધોડા, અચવારો, તલવારો, બંદુક, તોપો, જાતજાતના તલેરમાની સરંગમેળાં બોંવરા ત્યાં ખડકલાં હતાં. વળે ખખર પહોંચ્યા મુઠેલા કે આજ રાવાના પાત્રો ત્યાં નાટક બજાવવાનાં છે, એટલે રાખે ત્યાં જ હશે એમ પારી લીધેલું; અને વેરની વચુબાત ત્યાં જ કરી લઉં એમ માન્યું.

જિં
દ
ગી
ના
વી
મા
ની

સ
દ
ળ
તા
નો
થા
વી

એક-સી અને સેન્ટ્રલ બિલ્ડિંગ મટે સજો—

વેરની વસુલાત આને અહીં થવાની હતી. સવાળે ધોળે કપડે આવી ભાપણું કુર્ચી, અને જેવું પૂરું થયું કે ધણક દઇને વિજળી ચમકે એમ પડાણી પહેરાની નજર મુકવી અંદર પ્રવેશેલા વગળે તલવાર વીંચી. અરેસ્ટ ત્યાં વિજળી શો વળે કુલો અને ભોંટી તલવાર—“ લે લેતો જા, રાખા. ” પણ ત્યારે બહારમાં દોવા ઝમકી ગયા અને ફડક ફડકેલી ચાદરની ફટકે લટકતી જ દેખાણી. ને ત્યાં હાથમાં સમાલતો વળે પડેલો; અને સાચું જુએ તો નાનકડી એક આંખવાળી તોપ.

પહેરેગોર ને રસાલદાર અને ચોક્કીદાર અને દરવનિતું ટોળું ત્યાં ખડકી પડે અને વળને હાથકડી પહેરાવે તે પહેલાં તે એ જાદીના કાગિલ રખવાળું વસ્તુ આખી સમજી મથે અને પહેલો વળની પાસે. અજાણ્યાની અમલદારીની રાજરમવવાળું લોહી જેની નસોમાં ફરતું, અને મુસાદીપણના અટપટી હાકમાંથી મગસુત એવા રોહોડી શરીરનો ભણવદાર એ છતો મહેતો; હસીને વળને એણે ઉભો કર્યો; અને એ બોલ્યો, “ વળ ! તુલ આધી બચ્ચા, આ તો ન્હોતાં છવતાં પાસો. જો પેટી તોપને મેડિયો નીકળીને આ પાડે છવનારાં એ. ”

“ કાણુ છતાં મહેતા ! રંગ છે તારા ધાવજીને; પણ મને ફોસલાવ તહીં, વેરની વસુલાત આને ચર્ચ હત્ય, કાં તું વચ્ચે આવે ? ”

“ અરે વળ ! તું તો બારી નેરદારને, અને જાણે બારવડીઓ ! આને શુભરાતને કહિ એવો બેખધારી બારવડીઓ બીજો કાણુ પાક્યો છે. પણ વળ ! આતો બધી બોડી લગામ, આ તો જો ચાદરીઆ ઝોળા, એને અમે કહીએ ફિલમુંના તાકક. ”

“ હાં હાં, ” અજાણ હોંશીઆરીથી વળે બોલ્યો; “ સમજાણું સમજાણું; આ તો રાખાની કપડાળા. માથે વાળે જળરી પ્રપંચી માથા જળા બનાવી મુકી છે, અમ્મી શા આ અધારાનાં બેલ ? ”

પણ મક્કસી જીવાન છતો મહેતો અજાણમાં અજાણક, એણે ખુબીથી વાત ત્યાંજ, કુંકે પતાવી અને વળને ત્યાંથી રવાના કરવાની વજવીજમાં પડ્યો. મંટડીયું ફાળતાં એક ‘ રેપેરી રાજા ’ નામના વિજળીયા ચોડાની પંદિ વળને લાગી. રવાના કરી દીધા.

નિરધારેકું પર પાડે તો જ હ વળે. વેરની વસુલાત ચિશુ અને સખી પર લેવી; અને શુભરાત મર કરતું.

મુંબઈ એટલે કિનારે કિનારે વળના અકરમાત દુમલાનો દિસાળ લેવા. રમણ મલ્લ ફરતો થોડો કેદાબા જ કરે છે. ખરી બાપેર તપી રહી છે, ઉમમલો મુરજ માથે હ વરસાવી રહ્યો છે. મુંબઈ ચહેરના શાહજહાં મોહોલ્લામાં પાંચ પાંચ જેવા શાહુકારી બાઈઓ રડે. શેઠ દુકાને કંઈકના કંઈક અને કામના બાવતાલ કરી રહ્યા છે. મારેતું નર વખારમાં ચોકખંધ માલ જરી બેઠા છે. અર્જુન જેવો નિતાનબાઈમાં ઘટે, બાઝ બલાને વીંધી નાંખે એવો અપારી રોકીઓ જુલસાદ નિરાત અને સ્વસ્થતાની નીંદમાં ડાકું અમળાવી રહ્યા છે, અને અવાનક વાલ્યમમાં પારેવંડું તરફડી પડે એમ એની કાઠીમાં એને એણે ખાત આવી પડ્યું, અને એનો આઠમા મગવળી ઉઘેલો.

વાંચી, ચંદેર સામે વાંચી. પ્રભાતનો રંગીનો વળે, અમ્મી માંરે બારણે, મારી હાથે, મારા બેઠો, તાંતરીઓ આને બંધારવડે—મારી વખારમાં હોલો—ઓ હા, ઓ હા,

એક લાભદારક વીજો
ઉતરાવવાથી તે
ચાળીસ વર્ષ પછી
તમારી ઘડપણુની લાકડી થઇ પડશે.

હાલમાં

મેાએ મુચુઅલ તરફથી
ઉતારવામાં આવેલો વીજો
નકામે જશે નહીં તેની
પાછળ રજૂ પેસા ખરચણ
જડતા નથી; ફક્ત મદીને
દિવસે 'પ્રિમીઅમ' ધાબણ
ધોમકા કપીઆ કરવા કરવા
પડે છે.

છેલ્લી મજૂની મુજબ "દોલ
લાઈફ" અને "એન્ડાઈમ્-ટ"
પર અનુક્રમે રૂ. ૨૬ અને
રૂ. ૨૨ નેટલાં મેાનમેા
જાહેર કર્યાં હતાં.

અમારા પ્રતિનિધિને પુલ-
પરજ કરી અમારી
બેચાણકારક ચોખ્ખાઓની
માટેલી મેગેટ ને તેમ
નહીં બની શકે તેા અમારા
પ્રસિદ્ધિવત્તી એક નકલ
મઢે લખેા ને અને
પુરીની માથે તરત તમારે
ઘરનામે રાખના કરી દઈશું.

આજે તે હજુ તમારી ઘરમાન થાય છે.
હજુ તેા તમે, રજૂઓ દરજાને પીતારી,
જરૂરમની છત્રના મંડપમાં તાતનો પ્રવેશ
કર્ો છે. તમને કાઠ વાતની ચિંતા નથી
કરજ ૨ તમને એકમે દાણે જ ખરચ
કરવાનાં નથી તથા તમને મઢ કરવાવાગાં
છતાં નમનાં ભુમેલાં છે. આવા સંભોગો-
મા તમે એક રચાર્થી છવન માળો છો.
તથા ૫૨ આધાર સંખ્યાસંભોગો અસ્થિતો
વિચાર કરતા નથી.

અમાજથી ચાળીસ વર્ષ બાદ, છત્રનામાં
જોરજોર અસ્થિત રમેા નેવામાં આવશે.
ખર્ચોપાણી છત્રનામાં મુખ્ય સલાહ થઇ
પડશે પરમાં પત્ની તથા રજૂઓમાં
જરૂરમની નીઆવનાં ખર્ચ, દરજાઓને
આજુબ શાલવા તથા દીકરીઓને રીત
આજુબ મારેનો ખરચ ઉઠાવવા મારે સારી
જેવી રકમની પડેલી જરૂર પડશે.

અમારૂં ચોખ્ખું દાંડણું તમને ચોખ્ખું રકમ પુરી
પાછળનું કામ મેાએ મુચુઅલને બરેસિ છેડા.
વીમતા મારે સેફ્ટરીને અરજ કરેલ.

ધી બોમ્બે મુચુઅલ લાઈફ
એસ્યોરન્સ સોસાયટી લીં

બોમ્બે મુચુઅલ બીલીંગ, કેપ, મુંબઈ.

એ બગવાન, એ ખુદા, શુદ્ધ હશે, કે કોઈ દીપ્તગીએ મરકરી કરી હશે. કીડીઓ ઉભરાય તેમ પાંચે વાક્યોએ ઉભરાયા. “ અને નકકી આ વળતી વાંકડીઆ અધર. અધ્યા આજે કેવાકતું મોઢું જોયું હતું ? ” અને સામસામી એકબીજાનું મોં જોતા બેઠા.

પણ વ્યાપારી વાણિજ્યે અકલ્પ જિરાણે ન્હોતી મુશી, ઉલ્ટું કંઈકની અકલ્પ ખરીદ કરી એકઠી કરી હતી. આખા શાહનદી મોઢોલ્યામાં પહેરેા ગોઠવી દીધા. વખારે તાળાં વાસી દીધાં, કુકાને ખાર બીકાવી દીધાં. છુપાછપના કટાપલાં બખતરો લાવી છાતીએ બસાવી દીધા, અને આખા આમની નંજરીઆ ધંટડીઓ વગાડી નેટલી મલક મલક એટલી ભેગી કરી લીધી.

પણ કુદરત છે ને ? બપોર જેવી બપોર પણ ઘેરાઈ ગઈ. જોતજોતામાં તો ખારે મેથ ટુટી પડ્યા. જળાકાર યાંચ રહ્યું. કાળી છતરીઓ ગોઠીને વળગે તરાપ મારી. શાહનદી મોઢોલ્યાની એક ધરખમ કોઠીમાં બીજે માથે વળે પેંડા. ચમકવારમાં વખાર બાગી. દશ દશ ચપચપીયા સિપાઈઓ જોતા જ રહી ગયા, અને વળગે વખારની ગસિડીમાં તીણી કલભો ખેંચી. “ ક્યાં છે શુદ્ધરાતનો નાથ; અને અને પેલા શિશુ સખી ? ” ધડીકવારમાં પચ્ચાસ ‘ શુદ્ધરાતનો નાથ, ‘ પચ્ચાસ ‘ શિશુ સખી ’ અને ‘ શુદ્ધરાત ’ની ચોકતો દમસો નજર સામે ખડકાવી દીધા. કુંડયો, કુંડયો, રાયો કુંડયો. એ છતની પુણાડીમાં મળુમળીઆ કાથળામાં એ સામેથી મિશ્કત બરવા ભય છે, અને ચોપડીએ ચોપડીએ લીધે એણે ઉધડની ઠાર. “ હેં હેં ” પહેણું તે પહેલાં તો આ ઉધડનો પહેલો દબ્બો ! ”

“ છ, છ, ન ખપે એ અને ન ખપે. હ પસંધે માલ ન ખપે. ”

નીતિ મરનાનો અલબેસો વળે ચોક્કસ ઉઘેર. અને બધિલા કાથળા ત્યાં જ મુકી પાડો ક્યો. પણ જતાં જતાં એણે ત્રાડ નાખી; “ એ રડો શેઠ પણ ભણ્યો અને રાયો પણ ભણ્યો કે વળે કંઈ જોયો તેવો ઇસમ નથી. કંઈ નહીં, ફરીવાર જોઈ લઈશું. ” કહેતોકને પડતાં વરસાદમાં એ ખાનદાની બારવરીઓ પડખેની વીંટીમાં ગોળ પાવલી અને વાંકડીઆ આની આપી પાંચ કાપ આના રડે શેઠની કુકાને એ ધીજેલા વેપારીમાં ચરમાવો આજુવા મોકલવાનો દક્ષ કરી એ સતની માડીએ જ કાવેણા બેગો થવા આવી નીકળ્યો. સેન્ટલના ગોડાઉનીઆ રેલવે પર ચાક ઉતારવા મિત્રો મળતીઆઓએ એ એની આખરી છત ઉપર આકરીન ચોક્કસ, કંઈકની ગિલામમાં જરા હાથપાછી પીવડાવી એની પીઠ યાજડી એને બીજી આડીમાં બેસાડ્યો, અને મગનના યુગ જ ફાડી નાખે એવા પડમાદાર અવાજે ચોક્કસ ક્યો કે “ જમ ! વળ તારીઆનો જમ ! ”*

* બનવા જેવ છે કે વળે વડોદરે ઉભર્યો દોષ. આપકવાડી મૂણ હાકોરને પણ દાષ બતાવ્યો દોષ. દિવાળી લેનડેનક કરી પણ દોષ. આ રૂં અને મુલિસ, એની ચતુરજી જેવા તવાડીઆરો હરાદો એ વડોદરાના વાણ હેઠે મજેલ મુઝામજાનો ઇતિદાસ “ કીટી ”માં અને સાવનજર જેવા થયા પડી નબળા મનમાં થઈ દોષ તે વ્યવિતિ સવેદન, કે છત હોંચ આનંદ ઉભરો-ને દોષ તે “ માનસી ”માં ત્રીન્ અને આખરી મળુમ તરીકે પ્રગટ કરવાનો છે, પણ એ તો માલોકની મરજી પર મેલો આધાર છે, એણે અત્યારે ઇન્સાનલતા !

[ગુજરાતી સાહિત્યમાં આંતરરાષ્ટ્રીય ભાવના : અનુસંધાન પાન ૨૨૮ થી આગળ]

જમના ભગવાડ કાલપાસે જાગે;
હો કોઇ સતિયો જાગે,
નવજીવન ખેલનો ખેલકો જાગે;
હો કોઇ સતિયો જાગે.

‘ને દુનિયામાં અનુભવે અનુભવી અભિમ રિશતિ આપણી છે, એ દુનિયા બદલાવી નવી સારી દુનિયા સર્જવાની ઝંખના આજે ભારતીય દૃષ્ટિગ્રસ્ત થાય છે. અન્ય સૃષ્ટિ ભયારે સ્વતંત્ર વિશ્વને છે ત્યારે પ્રકૃતિનું એક સર્જન અનુભવ આજે ગુલામીમાં છે. ઉપાસકને નેણીએ ‘ગુલામ’ નામનું આ બાંધાર્યું’ કાવ્ય લખ્યું છે.

હું ગુલામ !

સહિષ્ણુનું અત્યુલ્લેખ્ય મનની ગુલામ !

× × ×

સ્વતંત્ર પ્રકૃતિ તમામ

એક માનવી જ હોં ગુલામ !

આ શાબ્દને ૬૭૭ પૃષ્ઠ પછીય ૧૪૧ પૃષ્ઠ નહિ નેવાં દોષ ત્યાં કોઇએ ‘વિશ્વશાંતિ’ નેવાં વિદ્યાગ વિવેક પર કાવ્ય લખ્યું છે. એમનું ‘નવો નાટકકાર’ એ કાવ્ય પણ આજ ગુજરાતી તરીકે જ નહિ પણ આંતરરાષ્ટ્રીય સાહિત્યમાં એમને સ્થાન મળે એ શ્વરના બતાવે છે.

આ સ્વપ્ન થી ઊંચુર નિઃશીમાં
મરું હતું નાનપણથી સ્વપ્ન,
કે કારકો ને અવશ્યમિત પર
ખડાં ઘડું ત્યાં બરતી જ એક હી
સાચે જ ને સ્વપ્ન મહી કરી કરી
શબ્દો એ સિદ્ધિ જાતી અને મળી
(ને એમ તો ક્યાં ન લખ્યા હતાં મેં
કાવ્યો, કથાઓ વળી લેખમાળા ?)

× × ×

પહેં કરી નાટક એક આજ તો
મારી કૃતિને સરખાવતો હતો
નર્તક યોગી કૃતિ સાથે, ને કળા
કોની ઊંચી તે જરી દેખતો હતો

× × ×

ને શેઠપિયરૂં મારી જતા નિદાણ
ખરી મહીં કોઈનું કોપ તારની,
બોલાવતા અંદર સ્વિચ્છ અંખને
મોઢે કમરે કુજ હંકમીત મેં

માણું, લણું શું લાગવું જ દરમ;
 સોફિસ્ટિકસે હાથથી જેવળા કર્યો,
 ત્યાં મિત્ર શ્રે મજા ઉઠ્યા, 'હજી હું
 માણ કોકે છે ખરી વૃન્દગીત ?
 ક્યો જમાનો, જરી વળત છે કંઈ ?
 સદી અધી આ વીસમી પછી તથા
 રચીય આંદો સહસ હું શુદ્ધિતું
 ઉભીય પીસમીડ શ્રે હું એકલો
 ને સોફિસ્ટિકસે કર્યાં ફૂલો !'

(૪)

સર્વદેશીય બનવાની ઝંખના સેવનાર કવિને માત્ર લાપાની દીવાલ આડે આવે છે. પ્રભ પ્રભ વચ્ચે લાપાની મોટી આડખીલી છે. ચિત્રકળા, ચિત્પ, સ્થાપત્ય તેમજ સંગીત એમની મૂકે વાણીથી જ સર્વદેશીય થઈ શકે છે. જ્યારે સાહિત્ય એટલે લાપાની જ કેળા-લેખન કે કવનની-એને લાપાના બંધનો તો છે. જે કવિને પોતાનો સંદેશો સારા જગતને પહોંચાડવો હોય તેને તો ફુલધિવામી શોધવાના જ રહ્યા ! 'કવિનો પ્રભ' એ કાવ્યમાં 'સુન્દર' ના નામથી જાણીતા મયલા પુરુષોત્તમ શુદ્ધર એ જ લાવના બતાવે છે.

પ્રભો ! મર્ષાદમો પથ તટતણી આ ઝરણને,
 ન વાણી અર્થેના તટ પરકરી એ વરી શકે,

× × ×
 અરે, આ લીટારી સરિત જગના યોજનાતણા
 પટે કર્યાંથી વ્યાપે ? સકળ જનના શુક અધરે.
 × × ×

વાણીની દીવાલ કરતાં એ અભેદ મનુષ્યના બહાની દીવાલ છે. 'બળતાં બચાવને' એ કાવ્યમાં કવિ મનુષ્યના બહાની અભેદ દીવાલની વાત કરે છે.

ને બેદી એને વ, દુરંત સૌથી
 ફુલેષ આ માનવતા અહાની,
 જેથી જ આ અન્ય દુરંત જોડે
 અનેક, તે પત્યર કલ્પમોદની
 × × ×
 દુરંત એ બેદી અભેદ આખી
 આ શુકત જુમિ કરવાની છે દા.

અંદરનું મહેતાએ એમના 'મલા કાવ્યમાં' લખા બહેનની મીઠી જોડ સરજી છે. એમાં 'વરદાન' નામના કાવ્યમાં આ પૃથ્વીના ફુલને લાર લાગવા માટે લાઈ બહેન સ્વસ્થ પ્રમાણે વરદાન માગે છે.

'હજી અહીં' ને કદી દેર આવે,
 ને સાથ ને એ વરદાન લાવે;
 બળેજી તો શું-વરદાન કેતું
 કું એક માયું પ્રયુ પાસ એતું
 દેવેન્દ્રના ઘરુણ વજ્ર જેવા
 પૂત્રી વિશે છે દુઃખરસિદ્ધિ એવા;
 એમાં કડાશ બરપૂર બાંધું,
 એને ફરતી વીજવેખ બાંધું.
 એ વજ્ર જેવાં વીજ ને કડાશ
 સ્વર્ગે ધણ ફેડું ત્વહીં ધડાશ;
 વેરું બધે એ દુઃખ સહિ કાર:
 એતું કું માયું વરદાન મારું-
 કું તો, કદી, બાધ ન એમ માયું,
 એ દેરને તો નખી પાપ છાતું;
 તે વિષ્ય સંગીત ત્વહીં મનાય,
 જેથી બધે રાસ વગી રચાય;
 રાગી સઘની દુઃખની ન જાતિ,
 કે વિષ્ય આનંદ અનન યાતિ;
 સંગીત એતું ઉર ફારનારું,
 માયું કું તો એ વરદાન મારું.
 પૂત્રી તજી વિષ્ય પ્રદક્ષિણાએ
 કું તો કદં ને મળતું દિકાએક;
 માયા કદં એ જ અનંત ગીત,
 પૂત્રી પાત્રી પાપ જ સ્વર્ગગત.

ગુજરાતી કવિતા આ માર્ગે વધી રહી છે. આમાંનાં ઘણા કવિઓએ સરદેશના
 ખીતા ચાલા છે, પરંતુ સાચા કવિની યશસ્વિ એ બળેજી છે કે એ વિદ્યાદેવ જનતાલય
 એક ભાગ જ છે, એમનો સંવેદન જનતાલય એવા સમયનો, જનતાલય એમના
 તરફ નાંધે કદાચ યાતિનું કર્મજન્યુર સંગીત રચના છે. +

[સહિયા પાછળ : અનુસંધાન પાન ૨૨૪ થી ચાલુ]

જમાદારને ખોલાવ. [સીપાઈ ભય છે] જુઓ સાહેબ, આવું ચાલે છે. મેં તારીફ આપ્યાં છતાંય આ લેકો બધા બેગા ચાલે છે. આની તપાસ થવી જોઈએ.

શાન્તિલાલ : તમને નકામી તપાસ કરવાનું થયું મને છે એ હું જાણું છું. બધા જ જોઈના અને પોલીસના અમલદારોની એ નાનામાં નાની કુટેવ છે.

[જમાદાર આવે છે.]

જમાદાર : [સલામ કરીને] શેર કુકમ છે ?

જેલર : આજે તમને સખત તારીફ આપી હતી કેમકે તમે પશુ કુકમ વગર પોતાનો કોદો છોડવા ન દેવો છતાંય આ બધા કોદાળા લેકો મળ્યા તે જાણો છો ?

જમાદાર : ત્યાં સાહેબ, હું તપાસ કરું ?

જેલર : તપાસ કરું ? હજી તપાસ કરી છે ? જોઈમાં શું ચાલે છે તેની પશુ ખબર ન રખાતી હોય તો પેન્શન પર જવ [શાન્તિલાલને] તમે ક્યાં અને કોણ કોણ મળ્યા હતા ?

શાન્તિલાલ : કશીય તો તમારી તપાસમાંથી રસ જતો રહેશે. પશુ હું ને કહેવા આજે હતા તે તો રહી જ નાય છે, અને વચ્ચે વચ્ચે નકામી વાતોમાં જ વખત ભય છે.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : [જમાદારને] હું જા, અને તપાસ કરી પછી ખબર આપજો, અને જો સામજીકાને અહીં મોકલી આપ. [સલામ કરી જમાદાર ભય છે] ખોલો, તમે શું કહેતા હતા ?

શાન્તિલાલ : જુઓ, અમે લગભગ દરેક મોઝામાંથી એકે એ જાણુ મળ્યા અને મારા મક્કની વાતનો વિચાર કર્યો પછી મારે તમારી પાસે કેટલીક બાબત મૂકવી એવો નિશ્ચય થયો.

જેલર : સામજીકાઈ પણ હાજર હતા ?

શાન્તિલાલ : હા હતા. બધાને જ જેલર સાહેબનું વર્તન જણું જ અચરું લાગ્યું છે.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : એ તો થઈ ગયું તેનું શું, ચાલ !

શાન્તિલાલ : હવે જો એ વર્તન અને ચમત્કે વધારે પડતાં લાગે તો એક મુદ્દમ જેમ ખીખની તરફ એવું વર્તન ચાલ ત્યારે એ મારે હીલગીરી જાહેર કરે તેમ થવું જોઈએ.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : [જેલર વધુ જોઈને] આવું અમારી ને તમારી વચ્ચે થાય એ હીલગીરીની જ વાત છે ને.

જેલર : સાહેબ, હું મારી માથું ? જરાય નથી માગવાનો અને ને બોલ્યો તે ફરીથી બોલીય.

શાન્તિલાલ : એવું જ હોય તો અમે ને નિર્ણય પર આજ્યા તે કહું. જો જેલર પોતાની હીલગીરી જાહેર ન કરે તો અમે બધાએ ઉપવાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે.

મુપરીન્દ્રેન્દ્ર : આ નાની વાતને બહુ મોટું સ્વરૂપ નથી અપાવું ?

શાન્તિસાક્ષ : અપમાન અને અપરહંસે જમને નાની વાત નથી લાગતી; જ્યારે એવું થયા પછી એ ઘટે સાધારણ મુદ્દરચની માફક દીલગીરી ભદેર કરવી એ મોટી વાત પણ નથી.

મુપરીન્દ્રેન્દ્ર : [હેરાંતરે] જીએને, આ જેલમાં આટલો વખત બંધું શાન્તિથી ચાલ્યું તેમ ચાલે એ દીક નથી ? તમારે તમારી ભાષા પર કાશુ રાખવો જ જોઈએ. આ લોકોની જોડે સાધારણ કેવીએ જોડે વર્તન રાખીએ છીએ તેવું નથી રહી શકે. આ બધા આટલી નાની બાબતમાં ઉપચાલ કરે એ પણ સ્વારં નથી. આપણે બંને તો આનો નિર્ણય આપીએ જ જોઈએ.

જેલર : પણ સાહેબ, તમે કશો છો શું ?

શાન્તિસાક્ષ : જેલર સાહેબ, જરા સાત્તપણે વિચાર કરી જોશો તો અમે કે વિરોધ માગીએ છીએ એવું નથી.

જેલર : મારી પાસેથી ભદેર મારી મંજાવવી એ તો નક્કી જ બાબત છે, એમ તમને લાગે છે ?

શાન્તિસાક્ષ : બૂલ કબુલ કરવી એ તો મોટા મનુષ્યનું કક્ષણ છે. એવું ક્યાંથી ઠાઠ નીચું નથી થઈ જાયું.

[સામઝામઝ દાખલ થાય છે]

મુપરીન્દ્રેન્દ્ર : આવો સામઝામઝ, બેસો [બેસે છે] સામઝામઝ, આ તમે શું માંગ્યું છે ? બધા સાથે ઉપચાલ કરવા બેસો છો ?

સામઝ : હું ઉપચાલ નહોતો કરાવતો.

મુપરીન્દ્રેન્દ્ર : આ લોકો બધા કરવાના છે તેવું શું ?

સામઝ : જેં તો બહું સમજાવ્યું પણ કોમ ખાનના નથી.

જેલર : કોણ કોણ હતા બધા બેચા મન્ય હતા ત્યાં ?

સામઝ : અમે બે, રમેલાલ, ચંદુલાલ, રામચંદ્ર, જનકુમાર, મોહનલાલ, કાલક, સામલાલ, [વિચાર કરીને] ચિત્તચંદ્ર અને સુરેન્દ્ર અને હા, પનાલાલ. બીજા એકાદ બે હતા પણ ત્યાં થઈ નથી આવતા.

જેલર : અને ક્યાં બેચા થયા હતા ?

સામઝ : સાત નંબરમાં,

જેલર : તમને ત્યાં જતા કોઈએ અટકાવ્યા નથી ?

સામઝ : ના, મને તો પરવાનગી છે બે જણ જણ જે મારી જોડે આવ્યા તેમને પણ કોઈએ અટકાવ્યા નથી. જાણીતા તો સાત નંબરમાં ગયા હું પહેલો ત્યારે હતા.

મુપરીન્દ્રેન્દ્ર : પણ આ વાતે પછી કરીશું. સામઝામઝ, આપણે આ વાતનો નીકળ કરી નાખીએ. તમને શું લાગે છે ?

સામઝ : જેં તો આ લોકોને મોકલું કશુંકે એમણે જેલરની મારી મંજાવવી જોઈએ.

જેલર : સંભળો સાહેબ ! અને આ મારી પાસે મારી મંજાવવા બેઠા છે ! મારે

તોફાન થયું તેવું મેં કોઈ દિવસ નથી જોયું, બંધા ૪ મારા પર હુડી પડત, એ તો મેં સાવચેતી બતાવી એટલે બચ્યો..

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : શાન્તિલાલ જુઓ, આ શામળભાઈ તો તફાન જુદી જ વાત કરે છે. શાન્તિલાલ : એમનું અને અમારું દષ્ટિબિંદુ કોઈ દિવસ પથ્થર એક નથી થવાનું.

માત્ર સત્યાગ્રહીઓમાંથી એમના વિચારને કોઈ આ બાબતમાં મળતું નથી થતું.

જેલર : ઉપવાસ કરવો છે ને ! કરવા દે સાહેબ, બંધા એ દિવસમાં ઠેકાણે આવી જશે.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : શાન્તિલાલ, બીજી કોઈ રીતે આતિ છેડા લાવવો જોઈએ.

શાન્તિલાલ : અમે પૂરતો વિચાર કર્યો પછી જ આ નિર્ણય પર આવ્યા છીએ.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : આનું પરિણામ શાઈ નહીં આવે.

શાન્તિલાલ : પરિણામ તો જે આવે તે. [હસી યાચ છે] ત્યારે હું રજા લઉં છું.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : જુઓ હજી પથ્થર વિચાર કરી જુઓ.

[શાન્તિલાલ જાય છે.]

જેલર : સાહેબ, આનું જ શીતર છે. એને અહીંથી ટ્રાન્સફર કરાવી દે તો બંધા ઠેકાણે આવી જશે.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : ટ્રાન્સફરની કશીય જરૂર નથી. ત્યારે ચેલા મહાકાલવાળાઓને તમે બંધ કરી શમ્પા છે તેનું શું કરશું ? શામળભાઈ, તમને શું લાગે છે. ?

શામળ : જેલરની માથી ન મારે તો તેમને જે થોડા શિક્ષા લાગે તે આપો.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ : અને આ ઉપવાસ પથ્થર આપણે બંધ કરાવવા જોઈએ, શામળભાઈ આશી મારી સાથે. આપણે ફરીથી બંધા જોડે વાત કરી જોઈએ, તમે પથ્થર કેં કહેશો તો સાંભળશે.

[હસી યાચ છે. શામળ અને જેલર પથ્થર લે છે.]
પડે પડે છે

અંક ત્રીજો

એક મેઘા ઠેકાણે અંદરનો ભાગ પાછલા બાગમાં કોઢારી દીધાલ અને લગભગ વચ્ચે રળાબાનો મોટો દરવાજો, કોઢામાં દારૂબંધ બીસેલરલે પડવા છે અને લગભગ પંદરે કોઢાના નાનાં નાનાં ટોળાં ફરીવાર કરતા બિડા છે. જમણા દારૂના આગળના ટોળામનો—

એક કેલી : આ હજી કેટલા દિવસ ગાલશે ?

બીજો : એ તો કાલ જાણે ! પૂરું થાય તો સાઈ

કાનજી : બસ તથા દિવસમાં જ ચાક્યા ?

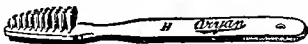
પહેલો : કાનજીભાઈ, આજે તો જુએ અઠગાલી મૂકશે છે.

કાનજી : એ તો ભાઈ ચોપો : અને પાંચે દિવસ એવા જ નામ છે એમ મેં સાંભળ્યું હતું. આજે એના સત્વનો અનુભવ થાય છે.

બીજો : આવો અનુભવ નામ જલ્દાનમમાં આવે તો હવે નીકાલ લાવેતો. [પાંચેના ટોળામનો.]

દાંતની સ્વચ્છતા !

ઉપરજી શરીરની નિરોગીતા, મુદ્રકતા અને મુખની મુંદરતા અવલંબે છે અને તે મેળવવા તેમજ સાચવવા દુધ બ્રશ વ્યેક અગત્યની જરૂરીયાત છે:—

આર્યન દુધ બ્રશનો આકાર દાંતના પ્રખ્યાત ડોક્ટર પી. ધારગલકરની સલાહ પ્રમાણે દાંતની રચના અનુસાર યોજાયેલો હોઈ દાંતને સર્વે બાજુથી સાફ કરી પેકાં મજબૂત કરવાની શક્તિ ધરાવે છે. તેના છીટલ ઉંચી કક્ષાના-સ્થિતિસ્થાપક-અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ શુદ્ધ કરેલા (Sterilized) છે.

મૂલ્ય : આઠે આના.

આર્યન બ્રશ કંપની. ૩૬ હમામ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

મુંબાઈનું સૌથી જુનું અને જાણીતું

નિવાસનું સ્થળ.

શ્રી નૃસિંહ હિન્દુ લૉજ,

કૉલેજ માર્કેટ, રીલ્વેમ બીલ્ડીંગ, મુંબાઈ.

- શાધા : એ તો જૂખથી એમનો છવ્વ અકળાઈ ગયો છે.
- જેલર : અને તમને બધાને જૂખ તો લાગી જ દશે ને. [કોઈ કે જાણતું નથી.]
શાધાને સંબોધીને] કેમ જૂખ તો લાગી છે ને !
- શાધા : જૂખ તો એવી લાગી છે કે સળીઆ પશુ ખાઈ જવાનું મન થાય છે.
- જેલર : [હસતા] સળીઆ કોઈ ખાસો નહિ. ખાસો તો જેલની પ્રાવર્ટિને કાની પહોંચાડવાને માટે તમારી સામે કામ ચલાવવું પડશે. પશુ સળીઆ ખાવાની રીત જરૂર છે ? [જાણતું બારીમાથથી જુલે છે.] ખાવાનું સરસ દમણું મોકલી આપું.
- બીબે : ના અમારે નથી ખાવું.
- જેલર : તમે બધા વહેવારે માથેસો ઘસીને આ રીસામણું કેમ લાઈ બેઠા છો તે જ સમજાવું નથી. તમે જૂખ્યા રહેશો તો તમારું શરીર બગાડીશો. એમાં મને કેં નુકશાન થવાનું છે ? અને સરકારને તો ફાયદો છે. તમે જમી ક્યો માફ માનો તો.
- પહેલો : અમારો નીકાલ કયો તો જમીએ. અમને ક્યાં અન્ન સામે વેર છે.
- જેલર : બે સમજુ માણસો બેસીને કેં વાતનો નીકાલ નથી કરી શકતા ? હં બરાબર છે ને ?
- શાધા : હા, એ સાચું છે.
- જેલર : તમે પશુ એવું જ માનો છો, ત્યારે શા માટે ખાઈ નથી સેતા ? જમી લો પછી બધી વાતો કરી જે તમારી ચોખ વાતો દશે તેનો વિચાર કરીશું.
- બીબે : નીકાલ યથા વગર અમે ખાઈ ન શકીએ. અમે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે.
- જેલર : મને તમે કહ્યું પશુ નથી એવજ્જ્યો. મારી સાથે કોઈ સરળ વાત કરે તો હં નરમ છું. પશુ કોઈ પમડી આપે તો હં મરી જઈશ તો પશુ

કાનજી : એના કહેવાનો અર્થ તમે સમજ્યા ?

પહેલો : બજે છુદ્ધિ તો તમારામાં જ હશે !

કાનજી : જેલરના કહેવાનો અર્થ હું તો એટલો જ કરું છું કે આપણે ઉપવાસ છોડી દેવો અને એ પછીથી આપણી વાત સાંભળશે અને તેમાંથી જે વાત યોગ્ય લાગશે તેના વિચાર કરશે. આપણી શી વાત છે તે એ સારી પેટે બજે છે, અને એ જો એને યોગ્ય ન લાગતી હોય તો યોગ્ય મનાવવા માટે આપણે તો ઉપવાસ બાંધી છે. આપણે નથી વધારે કે કહેવું કે વિચાર કરવો. આપણે પૂરતો વિચાર કરીને જ જે કરવાનું તે કહ્યું છે. બધાં સુધી આપણી પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે જેલર માંથી ન માંજે ત્યાં સુધી આપણે તો આપણા નિશ્ચયને વળગી રહીશું.

બીજો : હા, હા, બરાબર છે.

ત્રીજો : યશુ તમારું બાપજી પૂરું. આપણે યાદોને વળગી ન રહેવું. જો, જેલર બંધે માંથી ન માંજે પણ એના વર્તન પરથી બતાવી આપે કે એ દીલગીર છે તો તે આપણે ખસ મથવું નેહએ.

પાંચમો : બરાબર છે, હું તો કહું છું કે આ બધી યાદોની મારામારીમાં વાતનો જાણ કિલ્લો છેડો આવવાનો નથી. માંથી મંજિ યા ન માંજે. દીલગીરી બતાવે યા ન બતાવે હું તો કહું છું કે આપણે ખાઈ લેવું. આપણે અહીં મરવા માટે નથી આવ્યા, જીવતા હોઈશું તો બંધાર જઈ સરકાર સામે લડીશું.

સાતમો : એ બરાબર છે.

કાનજી : આપણા બાઈએનું અપમાન યશુ એટલે આપણે આ રસ્તો લીધો. તમને હવે જેલર જે સૂચવે છે તેનાથી જો તમારું સંમંધાન યશુ હોય તો તમે પોતાની જાતને ઉતારો છો. બૂબે તમને ઘેરીને તમારી છુદ્ધિ મંદ બતાવી દીધી છે. [આ વાત દરમ્યાન સાવજ દાખલ થાય છે;] જેમ બાંધજી, તપાસ કરી આવ્યા ?

લાલજી : શાન્તિભાઈને છરપીતાલમાં મળ્યો. એ બેલાલ થઈ ગયા હતા ત્યારે જેલરે ધકટરને એમને દુધ પાઈ દેવાનું કહ્યું હતું. ખરું, પણ એ પાઈ થકે તે પહેલાં એમને લાન આવ્યું. એટલે થયું જ મુરસે થયા અને દુધ પીવાની ચોકખી ના પાડી. [આ સાંભળી બધા એક બીજા જોડે, વાતો કરવા મંડે છે. એટલે પાંચાડ થઈ રહે છે.]

કાનજી : સાંભળ્યું બાઈએ ! આ માણસના કહેવા પર તમે વિશ્વાસ મૂકવા તૈયાર થયા છો !

બીજો : હુઓ !

પહેલો : બહમાય !

ચાલો : આણું હાલકું જુલાઈ !

ત્રીજો : શાન્તિભાઈએ દુધ પીધું એમ એણે નહોતું કહ્યું.

- ચોથી : ના, પણ એમણે પંથુ' એવું આપણને મનાવવાનો હશે. પ્રયત્ન કરો.
- પાંચમો : એના દક્ષગટ સામે આપણા ઉપવાસની શી અસર થવાની છે ?
- ત્રીજો : એ તો જેસેકુ તેસા આપણે થવું જોઈએ.
- છાંદસ : આ વાતો આપણે પછી મેલી મહાભારત વાંચીએ તો કેમ ?
- બીજો : વાંચવાનું જવા દો આપણે બીજી કાંતો કરીએ. કાનજીભાઈ, તમને લાગે છે કે આપણે જો પ્રતિદાને વગમી રહીશું તો આપણી છત થશે ?
- કાનજી : જરૂર.
- બીજો : અને કેટલા દલાસ વગમી રહેવું પડશે.
- કાનજી : આપણામાંથી જેમ બધા કરી તેમ જલદી. પણ આપણે જો નવપાણ અતાવશું તો બધું ફોગટ જવાનું.
- બીજો : અને આપણે કેટલા દિવસ બૂખ્યા રહી છીએ ?
- પહેલો : શેરાએમાં મહીનાઓ સુધી બૂખ્યા રહ્યા સાંભળ્યા છે.
- ત્રીજો : એ કે' એમને શેરા ઉપવાસ કરવા નહોતા પડતા. માત્ર 'આવાનું' બોલું મળતું એટલું જ.
- પહેલો : કુતરાં અને બીલાડાં એ 'આવાનું' કરી લાવ્યાં ?
- પાંચમો : કોલમાની આજુમાં દરાઈ મયેલા લગભગ એ મહીના છવી લાક્યા છે.
- બીજો : એ સ્થળીવાર તો બીલું કે' ન મળ્યાંથી ચામડાને પાણીમાં ઉકાળીને તે પાણી પીતા એ ખરું છે !
- છાંદસ : આપણે જેલવા જ દાખલાઓ જોઈએ તો આપણે'ડમાં મેક્સીની ૮૧ દિવસ સુધી છવતો રહ્યો, અને જતીનદાસ ૬૧ દિવસ દહવે.
- કાનજી : જેનેમાં જરૂર દિવસના ઉપવાસ કરનારા હજીયે થયા છે. એમાંના બાએ જ કોઈને કે' થાય છે.
- છાંદસ : કાનજીભાઈ, કે' મરગાવેને તો વખત આવ.
- એ ત્રણ કેદીઓ' હા, હા, મરગાવે. [એ દવાલવાર અને કેરી ચોટી દાખલ થાય છે. અને કોઠામાંના કાનજી સજાવે છે.]
- કાનજી : આ કાનજી સજાવારી રહે એટલે મરગાવું. [કેરી ચોટીને] કાનજી, કાનજી વચ્ચે મૂકી દેજો. [કાનજી ત્યાં ખડે છે. અઢારથી દસ ચોટીસાં આજવાણું આવે છે, બધા કાનજીની આજવાણ સાંભળીને બેસી બસ છે.]
- કાનજી : [મરગાવે છે] હરિનો મારગ છે ચરાનો..... [પત્થારો]
- બીજો : સરમ મરગાવું.
- પહેલો : હવે તો તાણું હા કે એટલે સારું.
- કાનજી : કેમ ?
- પહેલો : તાણું દેવાઈ આવ તો આજે હવે આજનું નયો આવવાનું એવી નિરાંત થાય. બૂખની બાબતમાં પણ એક વાર ખાતરી થઈ આવ કે ખડવાનું નથી મળવાનું તો એટલું કષ્ટ થાય છે. અર્થાં સુધી આજા છે ત્યાં સુધી પીયા પણ રહેછાં.
- છાંદસ : પણ આપણે તો એ આજા સુધી જ નથી આપણે કર્યા પડાણે બૂખ્યા

રહેવું પડે છે કે એવી ત્યાગ રાખીએ છું તે એ કમ્પ્રોમિસે આપણી વચ્ચે ખાવાનું મૂકી નામ અને છતાં ય કોઈ ન ખાય.

પહેલો : ના, ના, લાલજીભાઈ, એવું તો ન જમાન. મન હઠ કરી કોઈ વસ્તુ આપણે ફર કરી એનો વિચાર સરખો ન કરવાના પ્રયત્નમાં આપણે સફળ થયું થઈએ, પણ જગતી વસ્તુ સામે રાખી અને ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્નમાત્ર દુઃખની સ્થિતિ થમ દીધા જેવો છે. આવા પ્રયત્નો બહુ ઓછા સફળ થયા છે.

કાનજી : આજે હજી બંધ કરવા કેમ નથી આવ્યા ?

ત્રીજો : જેલર હમણાં ખાવાનું લાવવાનો છે એટલે.

કાનજી : અત્યારે લાવવાનો છે ?

ત્રીજો : હા, જુઓ પેલો આવ્યો [બધા દરવાજા તરફ જોવા મળે છે. જેલર, એક સીપાઈ અને ત્રણ કેલી ગોદાંચ દાખલ થાય છે. એ કેલી ગોદાંચના માથા પર ટોપશીઓ છે અને ચીનતા લાકમાં આવતી છે.]

જેલર : [આગળ આવતો] કેમ કાનજીભાઈ, બૂખ શું કહે છે ? [મનજીભાઈ જવાબ નથી આપતા અને હંટ જઈને હાથ રહે છે.] જુઓ, આવો જેલર તમને ક્યાંથી મળવાનો છે ? ઉના ઉના ચેટલા, કાંઈ અને મીઠું. શાક બનાવવાનો વખત નહોતો, મેને મેને જોઈએ છે ! [એ તરફ નજર ફેરવે છે] કોઈએ બીચની જરૂર નથી. તમે સત્યાગ્રહી છો તે બૂધ સુધારતાં શરમ થેની લેાય.

ત્રીજો : બધા માટે અહીં મૂકી નાઓ અને પછી ખાઈશું.

કેટલાક : અમને નથી જોઈશું.
કેટલાક : હાઈ જાઓ.
પ્રતિજ્ઞા.

જેલર : હા, જો તમારી સૂચના ઠીક છે. બધા નિરાંતે ખાઈ શકે. જુઓ અહીં કેટલા છો તમે ? વીસ કેમ ? અહીં ૪૦ ચેટલા ૮૦ કાંઈ અને બેસેર મીઠું મૂકા [ગોદાંચ તે પ્રમાણે કોઠાની વચ્ચે મૂકે છે.] આનો ખાણુનો મેકામાં, હું. આવ્યો. [દરવાજા સુધી નામ છે, અને પાછા ફરતે] મુંઝાતા નહીં કોઈ.

બીજો : [આગળ આવતો] જેલર સાહેબ, તમે જાઓ તે પહેલાં મારે પૂછવું છે કે તમે શાન્તિભાઈને હાથ પીચની જોડી વાત શા માટે કરી ?

જેલર : જોડી ક્યાં છે ? કાકતરે એમને આપ્યું તે હું જાણું છું.

બીજો : પણ એમણે ન લીધું તેવું શું ?

જેલર : એમ ? ત્યારે તપાસ કરાવવી પડશે. આલો પછી જોઈશું. તમે ખાઈ લો.

[જેલર નામ છે. જરાવાર હંસ શાન્તિ વરતી રહે છે અને આસપાસના દરેક જગ્યા જેલરની પધાની પાસે જાણે જોડે છે. બધાની નજર ચેટલાના દગલા તરફ છે, પણ કોઈને લેવાની કોઈની હાંમત નથી.]

લીઝ

સ્વદેશી મારકેટ કમીટીએ માન્ય કરેલ
શુદ્ધ કારમીરી રેશમમાં બનેલા

ખરા કસબના લખા-
કસબની સાડીઓ-મલમલ
લખાની ટોપીઓ.

(માખાતું)

સી. એસ. શાહ લખાવાળા.

બવાનીવડ, સુરત.

મલમલ રેશમ -

જી. ચીમનલાલ એન્ડ પ્રધર્સ,

કરંભા બીલીંગ માન્ટરોડ, મુબાઇ.

જીવ તું શીઘ્રને ચિંતા કરે-વોર્ડન ચિંતા સૌ તુજ હરે !

જાંગીના ચીમનની પોલીસીઓમાં "વોર્ડન" જેટલી સમવડો
આપે છે તેવી બીજી કોઈ પણ હિંદી ચીમન કંપની આપતી
નથી. પહેલા જ વર્ષમાં રૂ. ૨૫,૧૫,૦૦૦ તું પૂરું થયેલું જે
ચીમન કામ મળ્યું છે, તે જ સિદ્ધ કરે છે કે "વોર્ડન"ની
પોલીસી બાબતમાં કોઈ પણ બતની સંકેત સળવાતું કરેલું નથી. આ પોલીસી ખૂબ
વિચારપૂર્વક લેવામાં આવે છે. સંપૂર્ણ સલામતી અને અસાધારણ લાભો માટે
"વોર્ડન"ની જાંગીની પોલીસીમાં તમારી મૂંઝી રોકો.

વોર્ડન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી.

રીચી રોડ

અમદાવાદ.

શાખાઓ: ૨૬૫, દોનખી રોડ, રોડ, મુબાઈ ૧૨, ચામ્લુ ચેરી સ્ટ્રીટ, મદાસ.
૨૧, બ્રાહ્મ રોડ રાઉન, કલકત્તા. સન-આન્સ ૧૮૦, સુપરાર પો, પૂના.

ત્રીજી : હો લાલજીબાઈ, તમને જોઈવું હતું તેવું થયું. આ રોટલાં અહીં આવીને પડ્યા [હઠીને રોટલાના ઢગલા વચ્ચે જાય છે. એક ઉચ્છ્વાસ] આજે તો સરસ રોટલા અને હિન્દી છે. [એક ફૂકોડે જાંઘીને મોંમાં મૂકવા જાય છે એટલામાં લાલજી આવીને ઝૂંટવી લે છે. સુસ્તો થઈને] શું કરે છે ?
[પકડો મારી દૂર ખસેડે છે, અને હાથથી ફરીથી રોટલો લઈ મોંમાં મૂકે છે]

લાલજી : એ અગપાન !

ત્રીજી : એવો સરસ લાગે છે. આવો લાઈઓ, ખાઈ લો. [રોટલો અને પાંચમો ઉભા થાય છે અને રોટલાના ઢગલા તરફ જવા મંડે છે પણ કાનજી તથ્યે આવી ઉભો રહે છે, અને કાનજીને પકડો મારી જાન્યુંએ ખસેડવાનો પ્રયત્ન કરે છે પણ કાનજી એમને પકડી રાખે છે.]

કાનજી : તમારે તમારી પ્રતિજ્ઞાની ખાટલી જ કીમત છે તે હું જાણું તો નહોતો.

રોટલા : જવા દે, તારું બાપજી નથી સાંભળવું. [રોટલો અને પાંચમો હુલ મચા મંચે છે.]

લાલજી : પકડી રાખો એમને, એટલામાં હું આ નખખોડ વાળનાર રોટલાઓ ઉચ્છ્વાસે ને ફેંકી દઉં. [નીચા નમી છે અને ઉપાડવા જાય છે એટલામાં ત્રીજી કાનજીને જુલાળી નાંખે છે તેથી તરૂન અંધાર થઈ જાય છે, અંધારો મીનિટ સુધી અસ્પષ્ટ પાંખાટ અને દોડાદોડ થતી સંભળાય છે, પણ માત્ર હોહો થવાવળા આવા હોય એવા અવાજો સંભળાય છે. એક મિનિટમાં પાછળના ફરજાળની બહાર કાનજીઓ દોડી દેખાય છે, અંદર આવે છે, એટલે બધું શાન્ત થઈ જાય છે, કાનજી અને લાલજી રીવાજ દરેક જણ રોટલાની પચારી પર બેઠો છે કે સુતો છે, લાલજી એ વચ્ચે પડ્યો છે તેને હાથ દઈને કાનજી ઉભો કરે છે એટલે કપાળ પછી લોહી નીકળતું દેખાય છે.]

કાનજી : [યોદ્ધા બેઠે] શું વાન્યું ?

લાલજી : કાનજીનો કામ.

પકડો પકડે છે

(અપૂર્ણ)

ભારતીય જિવાસ

હિન્દી લોક

સ્વચ્છતા, સુધકતા અને વ્યવસ્થામાં અભોડ

જમવા તથા રહેવાની આદર્શ સગવડ

૨. નં. : ૨૧૧૧૦ કાલબાદેવી રોડ, સુંબાઈ ૨

તાર : ૬૨૬૬

[અડધે રસ્તે : અનુમંજીવ પુત્ર ૨૧૦થી]

કું એટલે ચુસ્ત બાદશાહ હતો કે બાપા બોલ્યા જ્યાં કરનારઓને લીધે જ પૃથ્વી પર માનવની અપોગતિ થઈ છે એમ માનવા લાગ્યો. એક બે દલાઈ તો બાપા પાપથી પૃથ્વીનું શું થશે તેના અંબીર વિચારમાં રહ્યો અને એ હાથ વિચારને પરિણામે પ્રાકૃતશક્તિ ઉદારતાના શુભ આશયથી મેં એક પુસ્તક લખવા માંડ્યું. તેનું નામ 'બાદશાહોનું કર્તવ્ય' એવું રાખ્યું હતું. એ પુસ્તકની સરખાતમાં બોલ્યા જ્યાં કરનારઓ ઉપર મેં આશ્રેયો કરી દેતા એવું કંઈક થઈ છે. થોડે દલાઈ એ પુસ્તક અધૂરું રહ્યું અને એક ઝવરી સર કરી. ઝવરી ૧લી જાન્યુઆરી ૧૯૬૭ ને દિવસે સર થાય છે. સરખાતમાં નાંદી રહે બનુંદરિને બાણીતો શ્લોક મેં લીધો છે :

માળાપાતાત્રિવૃત્તિઃ પરધનહરણે સંયમઃ સત્યવાચકં
કાલે શક્ત્યા પ્રદાને યુવતિઞ્ચનકયામૃતઃ, માયઃ પરેપામ્ ।
નુષ્ઠાણોત્તોત્તિમદ્ગો મુલ્યુ ચ વિનયઃ સર્વભૂતાનુકમ્પા
સામાન્યઃ સર્વશાસ્ત્રેષ્વનુપદતયિષિઃ એવતામેષ પન્થા ॥

એ ઝવરીમાં જગતની ઉત્પત્તિ ને બાદશાહ નિયંત્રક રીતે લેધ છે.

૮

સુચીબદ્ધ સંસ્મરણોનું નેજરની મખખિંકું તો એક આડતલ વર્ણની બાલિકા હતીઃ મૌરવણી ને નેજરની; દેવાળ અને તોશાની, અને સાથે રમતાં, ત્યાં જોડારમિા રહે છે તેમ, અને તોશાન કરતાં, સહતાં, મધ્યસર રહતાં પણ ખાસ-ખાસ જોડારમિા દમિકા કરે છે તેમ. એણે મારે મારે પલો બકિતશય કેળવ્યો હતો, મારી કાપવાએ એની બાસ-પાસ કંઈ કંઈ સૃષ્ટિઓ થઈ અને ભાગી. એક મૂર્ખ કાપવાવિલાસી બાલકના વધુ-આર મહીનના સંસ્મરણોના મૂલમાંથી કેટલાંય વર્ષો સુધી સ્વાનુભર અને સાક્ષિત્વની સવિતાઓ વધી ગઈ. એ સંસ્મરણોનાં સપહરંગી મિત્રો બાસ કરીને એક નવલકથામાં ચીનથી છે. એ ચિત્રેની મોહિતી વાસ્તવિક જાનના એક અતિસામાન્ય અનુભવના વધુનથી કું વિનયકતા પ્રાપ્તો નથી.

મકરણુ ૩ વળું

૧

૧૯૬૭ માં જાણી જોડે કું નસિકની બગામે ગયો અને પહેલ ઉતરી, છ. બાદ. પા. ની ચાડી લીધી. મુગાળનો એ મારો પહેલો અનુભવઃ પુત્રી, મંદી, મોટા થયો, ને ચીમ વળી. એક જાતનો પ્રારંભ દેવામાં પડ્યો હોય એવું કે સંસ્મરણ છે. પછી અરજટ સંસ્મરણ છે. થોડાંય લાંબા આરંભે સમક એ એક જગી પરગુ હતી અંબીરમાં એક ગેરે છત લીધી કે જ્યારે તેના વજનમાં થય જ નોંધ્યો. એવા તપથી બાપાએ જાનને મેલ રચાવ્યા. અને કુંમાં નાથ થયા ત્યાં પણ પહેલાં ગેરે થોડાંય નહી, અને પછી તો નાથ થેલ મોટા. બાપાએ ધમધમી, પોલીસને મેલાઓ ત્યારે ને ગયો.

તીથેની પવિત્રતા બાપાએના હાથમાં જ વસે છે તેના અને આ પહેલો અનુભવ થયો.

અને નાસિકથી પાછા આવ્યાં ને બાપાજીની બદલી થંધુકે થઈ ત્યાં કેાઠ મામલતદાર પર લાંચ લેવાનું આજ આખું દશે એટલે તપાસ કરવા એમની નીમણુક થઈ અને થોડા મહીના બા, બહેનો અને હું જામ્ય રહ્યાં.

એ વખતે એક નાનકડું કુરકુરીયું માથે મોટો દોરતો બચુ. સોનેરી આ જાબલાં જેવું તે સુંવાળું, નાનકડું ને ધારીયું હતું-અણે છવટું રમકડું. એ મને ઘેતો છેલો બનાવી રહ્યું હતું. હું દિવસ બધો એની સાથે રમતો ને એને પંખાળતો કે ભેટતો. મારે હાથે જ હું એને તવાડતો, ત્વટે જઈ હું દુધ પાતો. અને એ બધું સાથે કરવા જતાં, દોડતા ને રમતા, એનું નામ મેં બોળી આપ્યું હતું.

બોળીની બાળિ બહુ જ સુંદર હતી, ને તે બધે વખત રનેદથી મારા પર કરી રહેતી, ધણીવાર હું તેને સાથે બેસાડી મારી બધી વાત કરતો. 'હું' પરીક્ષા પાસ કરીય કે નહીં, હું પરણીય કે નહીં, બોળી 'એવ બોળી' ની માફક મને મરતો બચાવશે કે નહીં વશેરે ધણી વાતો હું કરતો, અને તેના બધા બાળ્ય બોળી વગર બોલે બાંબોળી જ આવતો.

કેાઠવાર હું એને કહેતો કે આપણે એ ડમારકસન કોટની બહાર જઈ સુઈ રહીશું, અને સવારે રાંજનો વારસ શોધવા સરઘરો કરવાને બોલી આવશે અને મને બંદર લાઈ જશે, ને મારી પર બેસાડી રાજકુંવરી પરણાવશે ત્યારે હું તને પણ હીરે મઢીય એમ હું ખાતી આવતો. અને એ મારી ખાતગી વાતમાં એને એકબાને બહુ જ ઝડા હતી.

એને બહુ ભાવ આવે ત્યારે એ મને આલ્લા માંડતો; પથુ બાલ્યાળુના કુતરાથી એનું બખાલણ કામ ન થાય તે ધીબવવાનો હું પ્રયત્ન કરતો. પથુ એ જાત બોળીને ગળે ઉતરેતી નહીં તે એમ મને બિતા પર બધે સુસ્તો આવતો.

બોળી આજો દહાડો મારી ખાતળ જ બમટું. દોરીએ બંધાતું તો એને ચમટું નહી, કેાઠ બધે તો નાના માલકની માફક એ બાકેદ કરીને રહે, એટલે હું દોડતો આવી એને છોકું અને એનાં બાંસુ લુછાવ બેસી જાઉં. રાતે પથુ કેાળુ બળે કપાથી એ મારી પચારીમાં આવી લપાઈ જતું.

હું બોળીને મારી સાથે બાજ્ય લાઈ ગયો પથુ ત્યાં એ વિશે અનેક સુરેલીઓ ઉભી થઈ. ત્યાં પટાવાગાબો નહેતા એટલે એની બધી ઉસ્તેવારી મારે. માથે આવીને પડી. સગીનમાં રસોડું બલગ હતું એટલે ત્યાં મુખી એ જતું નહીં, પથુ બાજ્યમાં તો પરસાળમાંથી એ તરત રસોડામાં ધુસી જઈ બાલ્યાળુના ધરના બોલે અબઝાવી મારતું. અને દોરીએ બંધાતું તો એ ચીસાળીય કરી ઉઠતું.

તે વખતે હું ત્રિકાલ સંખ્યા કરતો. નાહીને અબોલીયું પહેરી હું ઉપર મહા-દેવની એરડીમાં સંખ્યા કરવા જતો ત્યારે મારે પરસાળમાંથી જતું પડતું. અને તે વખતે મારી સાથે થવા બોળી પ્રાણ પટકતું. એની કાચી ચીસોથી ધર શાઈ ઉઠતું, અને એનો છવ જતો એમ મારું દેડું ચીરાતું. સંખ્યા કરવી કે એને છાતું રાખતું

એ વચ્ચે મારું મન યુગગાદી જતું. બેચાર વખત તો દોરી તોડી એ અને વળગી ચડતા બેઠું ને મારે પાછા જઈ ફરીથી નાતું પડ્યું.

મારો આત્મા કઠગળી ઉડ્યો. આ ઉપાધિ શેઠની થઈ એટલે એકવાર હું સખત નિર્બંધ પર આવ્યો. બોળી વિના વાણે, અજાણને સંખ્યા કેમ થાય ? પંડાણને મળી તેની વાડીમાં બોળીને મોકલી આપવાનું નક્કી કર્યું. પછી બીજે દહાડે હું એને છેલ્લી વાર બેઠ્યો. કુન્ને ઓસતા દેવાળ મુરકા સમાવી મેં એની નિર્દોષ અંજિમાં રહેલો વિશ્વાસ જોયો. આખા જગતમાં હું એકમેક જ એનો અધાર હતો. મારા માતા-પિતા મોટે તિરસ્કાર અનુભવેલા હું બોળીને કાંઈ મારા પંડાણના માળીને આપી આવ્યો. બોળીની અંજિ અને જોઈ રહી હતી. આ અપરિચિત વિશેષથી અકજાદ તેણે મારી પાસે આવવાનાં બહુએ ફાંફાં માર્યાં. તેની ઓસણથી મારું હૈયું ઓસાઈ હતું; તેને પાછું કાઢ લેવાનું મન થયું; પણ સંખ્યા કરવા જતાં અને એ અકકરો એ બીક લાગી એટલે અંજિ ખીંચી હું ત્યાંથી નાહો. રોજ શાન્ત મારા કાનમાં ક્યાં સુધી તે ઓસો મંજવાની ને ત્યારે હું પથારીમાં માંતું નાંખી દહાડે આંસુએ રડતા.

૨

મારો મુરતની માર્ગજનિક તે વખતે The English School-ડીગલી રૂઝ ને ત્રીજે વિખ્યાત હતી. ત્યાં મુનીશાસ મારતરના કાથ નીચે, ડોક વર્ગમાં પહેલાં ત્રણ રહાડડાં કુદાબ્યાં. પછી બરખતી હાજરકુલમાં હું સખત થયો.

ઘોષા ધોરણમાં હું બેઠો ત્યારે કાંઠારકરની સંમૃત મારોપેશિયનો. પહેલો પાઠ ચાલતો હતો અને પહેલે જ દિવસે મારતરે પહેલા પાઠ નીચે આવેલા પોર્નાઈ-સાઈલ આદિ લખાંકર ચખ્ખોથી હરપુર નિવડો ગોખવા આવ્યા. એ ગોખાણીયા યુગ હતો. આખું વાક્ય ન સમજાય તે પરત્વે પણ એક છબ્બ મોલતાં રહી જાય તો સોડીતો. ફટકો પડે મેં માથાકુટ કરવામાં કમર નહીં રાખી. સંસ્કૃત બાકરણનું, રહસ્ય સમજવા એક મારતર રાખ્યો. મજાકામિ, મજાકાવ-થી આખું મર મળ્યું. સંપિના નિવડે નિવડ મડામડ ગોખવા માંડ્યા. પણ એ જાણવા આવ્ય ત છુટી તે નજ છુટી. પછીના વર્ષોમાં તો અનેકવાર કાંઠારકરનાં પુસ્તકો ગોખ્યાં, પરીક્ષાઓ આપી, સારા મારો ગેજબ્યા. પણ પ્રથમદહને ઉદ્ધારવેગો અણમળો આજાણી રહો છે. ને પરિણામે બાકરણ માંતું મારું કાન નહીં જેતુજ રહી ગયું છે. કાંઠારકરની વિદતા અવાધ હતી, પણ તેમનું માલ માનસનું કાન અત્યંત પરિમિત હતું. એમની અધરી રીતમાં ફેરોહલાને સંસ્કૃત જાણ કુર્મચ કાઢ પડી છે.

(અપરું)

નવાં સત્યો શોધી કાઢવાં એ સૌથી મોટો ને ઉમમ આનંદ છે; અને પછી જૂના પૂર્વમહેને રજાવી કેવું.

—કેવરિક પો કા

[માનવતા : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૩૬થી]

કોઈ બંકે પાંદે એમ હમેશાં પ્રાર્થતા. પણ પાર્લમેન્ટની નીતિ જોઈ તે નિરાશ થતા. મ. ગાંધીજીના લેણા અને વ્યાખ્યાનો વાંચી એની એ નિરાશા આશાના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ. બંકેથી એ એજન્સી પ્રતિભાના એને ઘરઆંગણે ફરતી થયાં. એક જ વાર ગાંધીજીને એણે સાંભળ્યા અને તે તે જ દાણથી આ અધિસાના હૃદયને હૃદય ને મનથી બંકત થઈ ગયો.

* * *

સિદ્ધિએ થયાં એક જ આસમાનના છત્ર તળે રહેતા, એક જ ભૂમિનું અનાજ ખાતા, એક જ દેશનું પાણી પીતા, આ બાઈબાઈ જેવા હિન્દુ-મુસ્લીમને એકેકનો જીવ હોતા જોઈ એનું કુમણું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. એની બાવનાએ અંતરમાંથી પોકાર કર્યો.

માતાની ધણી 'ના' છતાં તેણે સ્વયંસેવક તરીકે નામ નોંધાવ્યું. શરૂઆતમાં તો તેણે મુસ્લીમ-હતાએમાં જઈ ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો. વિકરાળ હિંસક માનસને એનો ઉપદેશ ન કુચો; અને ખુદ મુસલમાનોને હાથે આ પાક મુસ્લીમને માર ખાવો પડ્યો. માત્ર મુસલમાન હોવાને કારણે એ દિવસે જીવતો રહી શક્યો.

આ બનાવથી તે હિંમત હાર્યો નહિ. હલકું એના હૃદયમાં તે દિવસે બમણું જોડાઈ આવ્યું. તેની બાવના સવિશેષ જમત થઈ. બીજો દિવસે હિન્દુ હતામાં જન્મતા તેણે મનમાં નિર્ધૂપ કરી લીધો. રાજ કરતાં આજ તે એણે જમવા બેઠો. પુત્રની-એકના, એક પુત્રની-સલામતી માટે માતાના હૃદયમાં નિરંતર ચિંતા થવા કરતી એનું માસત તો તેને મરમાંથી બહાર પગ ન મૂકવા દેત. પણ કદી ના કહેવા ન રેવાંધલી માનું હૃદય પુત્રની જીવ અને ધમસને ના પોંચી શક્યું. જમતાં જમતાં માંમે કરી એકવાર પુત્રને પકડી રાખવા પ્રયત્ન કરી નેયો.

"બેટા, આજ ન જાય તો ન આવે !"

"અમા, આજ તો મ્હારે જન્મું જ જોઈએ. હવે તો પોલીસો પણ સંતોષા રહે છે. એટલે હવે જ ખરું કામ તો છે."

પોતે ગઈ કાલે માર ખાધો હતો, અને આજ હિન્દુ હતાએમાં પોતે ફરવાનો છે એ જન્મે જાળતો એણે જાણી જોઈને માથો છપાવી હતી. નહિ તો માતા એને આજ આમ જવા ન દેત.

"બેટા, આવામાં જન્મનું કેટલું જોખમ ! તું ઘરમાં આવે નહિ ત્યાં સુધી મ્હારો જીવ ઉંચો ને ઉંચો રહે છે."

"મા, તું જોડી ચિંતા કરે છે. એમ તે કંઈ મરી જવાનું હશે ?" ફરેને હસતાં હસતાં કહ્યું. માતાનું હૃદય આ હાસ્ય કપાળી ઝીલી શકે ?

"બેટા, એટલે કેમને પૂછીને નથી આવવું."

"અમા, આવા પરોપકારના કાર્યમાં મરવાનું સફાઈમ. કોઈ વિરલાભ નંસીબમાં જ લખાવડું હોય." હજુ ફરેનેના મુખ ઉપર એ જ રિમત હતું.

"ફીકરા, એવું મ બોલ. એવું મોત તો ફરમવને પણ ન આવવો."

મને તો કાંઈ થયું નથી. હજુ કહે છે ને કે સૌને સાચવનારો પ્રધા છે. તો એ પ્રધા મને નહિ સાચવે ! ”

“ પ્રધા ત્કને મલાખન રાખે. એણે એણે, રાતે થું ખાશે ? ” કુસેન નથી માનવાનો એની ખાતરી થતાં માતાએ વાત બદલી.

“ મા, આજ તો ખીચડી જ કરશે. ”

“ ઠીક, પણ તું કાલ જેમ મોડો ન આવીશ નહિ તો ખીચડી ભી જશે. ”

“ ના, ના, આજ તો જરૂર બેસે આવીશ. ”

માતાને બેઠેલા આવવાનું વચન આપી પુત્ર ગયો. ને માતા બેઠેલા પ્રગટા બનતી ચિંતામાં પડી.

સ્વયંસેવક દગળા નેતાની ધણી ના દોષ છતાં તેણે હિંદુ ભાતમાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, ગપોરે જણુ ખાવજ થયેલા હિન્દુઓને યોગપીઠ પાસેથી ખસેડી ‘ એમ્મુલ-સકાર ’માં તે દોરપીટલમાં ગયો. એ બધાની બચવણ કરી તે બદલ નીકળતો હતો ત્યાં દોરપીટલના દરવાજા પાસે ખાટલામાં પડેલા એક હિંદુ દરદીએ એને ઓળખ્યો. નહિ છતાં સઘન એવી રિધતિમાં દોષ છતાં તે કરી લાગ્યો. લગતને પડે તે કુસેનની સાથે ગયો અને તેને પડે પડ્યો.

“ ભાઈ, કાલે ત્કને ન દોષ તો હું આજ આ રિધતિમાં પણ છવતો ન દોષ ! ” દરદીએ કુસેનના બધી નજર કુસેન પર મારી.

હાથ ઝાંટી તેને ઉમેા કરતાં કુસેન બોલ્યો, “ ભાઈ, પ્રધા સૌનો બેઠી છે. ” આટલું બોલી પેલા જખમીના માથા પર હાથ ફેરવી તે પોતાની ફરજ પર ચાલી ગયો. ત્યાંથી તેણે કાંધાગડીનો રસ્તો લીધો. વધારે અને કુખીની આકેતમાં આવી ન પડ્યા બેઠે એણે આજે રોપી નેતાની પેરી.

પેરીવાર તે કાંધાગડી આવી પડેલો. એક ન્હાની ગલીના ત્રણ પાસે ચારપાંચ મથાલીઓ હાથમાં રાંધેલ લઈ બેઠા હતા. બધાએ એના તરફ એક સંકેતભરી નજર નાંખી. કોઈપણ બળના કામ વચર તે તેમના તરફ ગયો. હાથમાં રહેલી કપડેસની સાલબંધ અને સરગ લાવણી તે ના રોપી કાઢ્યો.

“ ભાઈઓ કા ખરે આમ આપણે ખંદર ખંદર ભરી મરજુ ? ”

“ હવે જા જા, મોડો દેવબાળ થઈને આવ્યો છે તે. ” એક કાંધાગડી બોલી લાગ્યો.

એનો એક મથાલીઓને પણ મુસલમાન જેવો લાગ્યો. માથું મથાલીવાર પ્રવળપૂર્વક પણ પોતાની ભત ને જન્મ નથી છુપાવી શકતો. પણ એના માથા પર રોપી હતી નહિ, અને મથાલીઓ બેઠેલો નિર્જન કરતા અંગાથા. કુસેન ફરીથી કહ્યું.

“ ભાઈઓ, પ્રધાને ખાતર...”

“ આતો સા...મુસલો છે. મારો, મારો. ” રોજામાંથી એકજણુ બોલી લાગ્યો. બીજાઓએ “ મારો, મારો ” કબોનો પ્રતિબંધ પાડ્યો. બીજો સંભળી બેઠો જાડીએ આગળ. કુખાનધીએ દિકામાં એના લાગ્યા. બોધમાંથી પણ ફેટકાકે ‘ મારો ’ કબોને પોતાજ આપ્યું.

મવાલીઓ દુસેન તરફ આગ્રહ વધતા હતા.

“ ખબરદાર ! ત્યાં જ ચેભો. ” દુસેને ત્રાક પાડી એના અવાજમાં ભયંકરતા હતી, કામની એની વધારે પાસે જ્યાંની હિંમત ન આવી, એટલામાં પાછળથી કામને પીડમાં ડાલનાં થા ક્યો. પાક પ્રસવમાન મુવક જમીન પર ઢળી પડ્યો. વાઘને પહેલો જોઈ શિકારીએને થકે ચડ્યું. ભાડીઓ લઈ મવાલીઓ આ મરતા મુવક પર વડી પડ્યાં અને પોતાને સંતોષ થતાં ‘વલોકુચીઓમાં’ પાછા અદરૂપ થઈ ગયા.

બાડીઓથી સેંકેડો હિન્દુઓએ આ જગ્યા જોયો. પરંપરા પડ્યો એ વિચાર ફેટલાક રાજી પણ થયા.

શી ભયંકર ધમોંધતા ! શી ક્રોર હલમલીનતા !

કામની હલમ, કળ્યાં પણ હતો. પણ નીચે ઉતરી એ મરી ગયો. કે જીવે છે તે માટેની નિઃશ્વાસો હોવા છતાં કામ હિંમત ન કરી નહ્યું.

એટલામાં બે હિન્દુ સ્વયંસેવકોએ ત્યાંથી પસાર થતાં તેને પહેલો જોયો, ત્હેને ઓળખ્યો. ત્હેમાંનો એક ત્હેને કાસેજનો સદાખ્યાયી હતો. તે એની જુદાં માતે ખબર પહોંચાડવા ત્હેને ઘેર ગયો. બીજો ત્હેને ગાડીમાં નાંખી હોસ્પિટલ તરફ લઈ ગયો.

*

*

*

દુસેન એકાન્ત અવસ્થામાં પડ્યો. હતો ડૉક્ટર હિંદુ હતા. એટલે દુસેનમાં મવાલીના હિન્દુભાઈઓ તરફ વિશેષ લક્ષ આપ્યું જોઈ એમ તે યોતે માનતા. આવી સ્થિતિમાં અર્ધો ગોલો કલાક દુસેન પડી રહ્યો. આખરે કોમ્પાઉન્ડરે આવી એના થા ધોયા, અને એને ખાટલા પર સુવાડ્યો.

આકન્દ કરતી માતા આવી. વોલન્ડીઅર જતો ગયો. ત્યારે ડૉક્ટર આખા માતાની આંખમાં આંધું ન્હોતાં માતાં.

“ આ હોસ્પિટલ છે. ત્હમારું ધર નથી. ખીજા હોંમિતો જરા વિચાર કરો ” રક્તી માતાને મમકાવતાં આનવતાના મૂર્ત સ્વરૂપ સમા લેખાતા ડૉક્ટરે કહ્યું.

ડૉક્ટરે દુસેનને તપાસ્યો અને ચાલવા આંક્યું. પેલા સ્વયંસેવકે પૂછ્યું, “ ડૉક્ટર સાહેબ, એને કેમ છે ? ”

“ Hopeless, Heart is sinking. ”

(આશા નથી. હૃદય નખળું પડતું વન્ય છે.)

અભાગ્યમાતાએ સ્વયંસેવકને પૂછ્યું.

“ ભાઈ ઘડેરે શું કહ્યું ? ”

“ ઠીક છે. ખાસ શીકર કરવા જેવું નથી. ” માતાનું હૃદય સહમજતા સ્વયંસેવકને અસત્ય કહેવું પડ્યું.

“ ભાઈ, ખુશનો દીધેલ આશા એકનો એક એટલો દિશો છે. ” જાહે શબ્દમાં પુત્રવાસન્ય અને નિરાધારતા હતાં.

એટલામાં દુસેન જરા ઠાલ્યો. માતાના હૃદયમાં આશા આવી તે લાજી યમ. ખાટલાની છેક પાસે આવી.

દરેક ગુજરાતી ગૃહમાં હોવું જોઈએ

“GUJARAT and its LITERATURE”

(ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય)

લેખક : શ્રી. કનૈયાલાલ ભા. મુનશી

શ્રી. મુનશીએ કરેલું ગુજરાતી સાહિત્યનું સમગ્રાવલોકન આરે આરે પ્રાકૃત વાચન થઈ પડતું છે. * * *

—મનુભાઈ ગાંધીજી

“ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય” ખરાબ અને ચોક્કસથી ભરેલું અને કતાના અગ્રિમિત સંપૂર્ણ પ્રતિબિંબ પાડે છે. ઉત્તમ ગ્રંથ છે. શીશુલ મુનશીનો ગુજરાત ઉપરનો ઉત્તર પ્રેમ, અને જે વસ્તુને તેઓ સ્પર્શી તેને સચ્ચવન બનાવતી તેમની કૌશલતા, બન્ને ૧૯૪૯-૧૯૫૫માં આ ગ્રંથમાં છે. કતાને ઓળખનાર-ખાસ એવા ખાટે નહીં પણ-બીજાં ધણાંને આશ્ચર્ય પમાડે એવી બાબત એ છે કે આદ્યો અધ્યાય પરિમિત તેમજે હોય છે, અને તે પણ ભેલની રીવાજો પાછા અને અસ્વસ્થ શારીરિક પ્રવૃત્તિના સમયમાં.

૧૬૬ આ ગ્રંથનું આશ્ચર્ય તે છે કે ગુજરાતના સાહિત્યનો અભ્યાસ ગુજરાતના ઇતિહાસ તેમજ વિદ્યના ઇતિહાસ ઉપર સંલગ્ન હિન્દી રાખીને કરવામાં આવ્યો છે. આ કાર્યકર્તાએ વિસ્તારથી અને સુલભપૂર્વક કહ્યું છે. * * *

—અધ્યાપક શ્રી આનંદરાજકર મુવ,

પ્રો. વાઈસ ચાન્સેલર, બનારસ હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલય.

“આ ગ્રંથ સાહિત્યકવિતાસભા માત્ર આર્થિક ગ્રંથ ભેગો નથી એવું કોઈ વિશાળ છે. અને સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન ગુજરાતી, એ બધી ભાષાઓના સાહિત્યનું વિવેચન કરવા ખાટે એ તકસ્પર્શી વિદ્વાતાની જરૂર છે તેની ખાતર કતામાં છે; કારણ કે તેમજે સખનનો મજો સમજાવવામાં આવ્યો છે. એવે એક ઉત્તમ સાહિત્યકાર છે. * * *

શ્રી. મુનશીના ગ્રંથના અપૂર્વ ગુણ એ છે કે એમજે રૂરૂપના સમય સાહિત્યકારોનો અને તેમની કલા-મીમાંસાનો ઉલ્લેખ અભ્યાસ કર્યો છે, અને તેથી જ તેઓ ગુજરાતના અનેક સાહિત્યકારોનું ખરું મુખ્યકેન્દ્ર કરી શક્યા છે એમના રસનના સત્વાચલતા કુંભમાં પરીણ કરી શકું એમ કુંભમાં તે અને સચિદ્ર અને સર્વસંપૂર્ણ ભણાવું છે અને સાહિત્ય સમૃદ્ધિનું રસન કાવતા પ્રામાણિકતા અને સત્યપ્રેમથી તેની અપૂર્વતાએ પણ ન અવાકવામાં કતાએ જે વૃત્તિ કર્યો છે, તે આરે ગુજરાત કતાનું અનુભવ જણી છે.

—ડૉ. એ. બેરીંગલ કીથ, ડી. સી. એલ.,

ગુનીવર્તી ઓફ એડિનબરો

૨૬૨ ... સુજાત : નવેમ્બર : ૧૯૩૫

કામને સજીવ કહેતો હોય તેમ કુસેને એક હાથ ઊંચો કર્યો. એ દસ્ય નેહ
મૃત્યુ પશુ પળવાર અટકી નાત.

"ભાઈઓ પ્રુદને ખાતર..." કુસેન જાન વગર લવતો હતો. માતાએ કપાળે
હાથ ફેરવ્યો.

"બેટા..."

"અમ્મા, મા..." એનો હાથ હેઠો પડ્યો. આંખ અધખૂલી ન ખૂલી ત્યાં
મીઠાઈ ગઈ. તે અધૂરી આશા, અધૂરી જાનના, અધૂરાં સ્વપ્નાં મૂકી એનો આત્મા
ઊડી ગયો.

તેની માતાને ચક્કર આવ્યા "બેટા" એટલા ઘન્ટો બોલતાં તે જમીન પર
ઢળી પડી.

*

*

*

સમય સાથે લોભિનું અનુન આપમેળે આશુનું થયું. કુલ્લક દાંત પડ્યું. સરકારે
પ્રજાને સંતોષવા અને બીજી પ્રજાઓ પાસે પોતાની સુજનતા સિદ્ધ કરી બતાવવા
"વપાસ સમિતિ" બેસાડી. ત્યાં પણ પક્ષાપક્ષીનું જ વાતાવરણ હતું. બે માસે
એનો દેવાલ ડપાઈ બહાર પડ્યો. કાઉન્સિલ, એક્સેમ્બલી, અને પાર્લિમેન્ટમાં સલાહ
જવાબ થયા. તે પરિણામે !

રાષ્ટ્રીય પ્રગતિમાં દિનદિન ડગલાં ડગલાં પાછળ હાક્યું.

પણ કુસેન ? આજે એની કબર ક્યાં છે તેની પણ કોઈને ખબર નથી.

આ જાનજાવ !

આ ધર્મ !

આ માનવતા !

શ્રીમતી બહેન,

આપની રંગબેરંગી ચાલીએ અને સુમેળ સાધતા સોનાના મુંદર મીનાકારી
દાગીના મેળવવાનું એકજ પાત્રીનું મયકઃ—

નાગરદાસ વીરચંદ એન્ડ સન્સ, અવેરીઓ,

૩૩, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨.

લેટેસ્ટ ડિઝાઇનના મીનાના સાચા મોટી બાધિલાં સુખમ.

કિં. રૂ. ૧૦ અને વધુ.

[ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ : અનુમંધાન ૫૫ ૨૫૨થી]

ચાંપીછનું સદાકારખંડન આ વખતે સાહિત્ય અને ભૌતિકવિજ્ઞાનના અડાંબાડાં છે. એમાં કામ કરવા જાયે જનું હતું. ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક, રસિકલાલ પરીખ, મહાદેવ દેસાઈ, રવાબી આનંદલાલ, કામ કામેસકર, જીવિજીવજી, પંડિત ભેમરલાલ વરેરે વગેરેમાં એક બીજાના સદચરમાં વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીના સાધનપુસ્તકોના પ્રમુખન મારે સરસાઈ ચલણ માંડી પરિણમે ગુજરાતી સાહિત્યના સંગીત અભ્યાસમાં ઉપરોક્ત નીચે એવા સમયે પુસ્તકો એક પછી એક પ્રસિદ્ધ થયા હતા. ચાંપીછના મંડળના ઉપમુખ એવા પાંચ પદ્ય ચાંપીછના અને પોતાના તેને જટ પ્રમુખમાં આવી ગયા.

ઇન્દુલાલે કોમું કરેલું ' મુખપર્મ ' ખાનિક વિદ્યાપીઠના ભેખકમ હતું મુખપર્મ નાનું અને તેહતા આ ભેખકમડાં રાષ્ટ્રીય દષ્ટિકોણથી રાષ્ટ્રના, સમાજના અર્થ-કલ્પના અને સાહિત્યના પ્રયોગ મર્યાદી વિરિષ ભેખખાતઃમાં પ્રવેશ કરવા માંડી, બી પાંચના સાહિત્યશાસ્ત્રજ્ઞની આ પ્રવૃત્તિઓ મુખપર્મ પદ્યોમાં છે. ' મુખપર્મ ' ખાનિક મી. કનેચલાલ મુનકીના તંત્ર નજી ચલના ' સાહિત્યમંડલ 'ના મુખપર્મ ' ગુજરાત ' સાથે બગી મધું. પાંચ આ પદ્યો એમની પોતાની સાહિત્યપ્રજ્ઞાવિષય આપુ સખચ ' પ્રસ્થાન ' ખાનિક કાકે કમું અને તેમના તંત્ર નીચે તે હજી સંગીતનાથી ચાંપી રહ્યું છે.

મહાત્માજી. વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓના અને મહાત્માજીના પ્રિયપાત્ર થયેલા

[પત્નીના પ્રથમ પત્ર : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૫૬થી]

ઓફિસથી પરવારી, રાજની જેમ ફરી લાઇ, બારણાર લોન્ગમાં જગી, રાત્રે ઘેર ગયા, અને રહેને આનંદલાલ કે કોઇ આવી મહેલે જીવિ, બારણાર કોઠા મારી દીધો.

કપડાં બદલ્યાં, પથારી પાથરી અને નિરતિ લંબાવી પેટો પત્ર વાંચવા હાથમાં લીધો. હજુ વાંચવા બંધ ત્યાં બારણું ખખડ્યું.

પ્રવીણચન્દ્રને આખા જન્મમાં ઉપલ્લેખ નહિ હોય એટલે ગુસ્સો અત્યારે મટેલો. તો પછી તોએ પોતાની પત્નીનો પ્રથમ પત્ર વાંચવા જોડણું એકાન્ત ન સાંપડે એથી છુ કુશાંચ કયું હોઇ રહે ?

‘કેણુ આનંદલાલ ?’ પ્રવીણચન્દ્રે ગુસ્સામાં બારણું ઉઘાડવા વિના જ પૂછ્યું.

‘હા ! રાણી ઉંધ બાવતી ન હતી તે મધુ કે લાવ જરા એસું ! બારણું ા ઉઘાડો ? ઉંધી ગયા કે શું ?’

હવે પ્રવીણચન્દ્રનો ગુસ્સો કણમાં ન રહ્યો. સદવારના પહેરમાં જ એમનાં પત્રને પત્ર ન વાંચી શક્યો અને અત્યારે રાત્રે પણ જંપ નહિ !

‘ઉંધ ન આવતી હોય તો ભગરણુ કરો ! આ તે કંઈ ધર્મશાળા દીરી ?’ કહેતાં, બારણું ન ઉઘાડતાં, પ્રવીણચન્દ્રે પત્ર વાંચવા માંડ્યો. હંમેશના શાન્ત પ્રવીણચન્દ્રનું આણું એ સ્વરૂપ જોઇ, ‘કંઈ ભાંગ ભાંગ પોતે આવ્યા હાજે છે !’ એમ બબડતાં આનંદલાલ પાછા ફર્યો.

તાર
‘ARYANIVAS’

આર્યનિવાસ

હિંદુ લૉન્ડ

વિશાળ
નિવાસ સ્થાન
અમીરી
ભોજન પ્રબંધ

ટાલોફન
૨૩૧૩૬

કાલબાદવી રીડ મુબદીર

[દોહન : મનુષ્યના પૃષ્ઠ રપતથી]

મોનવ અને પશુ

મનુષ્ય પણ છેરે તે એક પશુ જ છે. માટે એણે પોતાને પશુ સમજી પશુની જેમ જ બંધેનાથી પર થઈને, કુદરતી ધૈર્યથીએ ધૈરે તેમ વર્તવું એ એક દિલ્હને અતિરેક છે. કારણ, માણસને પ્રકૃતિએ પશુ બનાવેલો છે, પણ એણે પોતાનું જીવન પ્રકૃતિબોળે જ રાખી શક્યું નથી. એણે પોતાની આખી રહેણી અને જીવનચરચા વિરૂદ્ધ અથવા સંસ્કૃત કરેલી છે. કેટલીક બાજતમાં વિરૂદ્ધ કરી છે, કેટલીક બાજતમાં સંસ્કૃત કરી છે. આથી અનિયંત્રિત અથવા પ્રકૃતિનિયંત્રિત જીવન જ એને માટે લાભ નથી. આ લોકીક ન સ્વીકારવામાં એક અતિરેક થઈ બચ છે.

પશુ માણસ અપ્રાકૃત બનેલો છે, માટે સર્વ પ્રાણીય સમાવયર્થેથી તદ્દન પર થઈ શકે છે, એ પશુ છે જ નહિ, એ આલમાંથી બીલે અતિરેક ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ, વિરૂદ્ધિ અને સંસ્કૃતિ જન્મે કાળે પ્રકૃતિમાંથી જ જાગી છે, અને તેમાંથી જ, છેરે તે, એને જીવનસ્થ મજે છે. આથી એનામાં રહેલ પશુભાવને પણ સમત્વે જ દૂરથી છે.

આ રીતે મનુષ્ય બીજા પ્રાણીઓની જેમ પ્રકૃતિનું એક ભાગ છે, પણ તેનામાં પ્રકૃતિને વિરૂદ્ધ કે સંસ્કૃત કરવાની શક્તિ રહેલી છે; પણ એથી સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર થવાની શક્તિ નથી. બીજા પ્રાણીઓની જેમ એનામાં અધિકૃત્ય એક છે. એ એક માનવ-ધૈર્યની જેમ યોનિનેક ઉત્પન્ન કરનારા નથી, પણ માનવ-ભાવની જેમ બિન્ન ધર્મે ઉત્પન્ન કરનારા જ છે.

—કિશોરલાલ મહાકવિના ૩ પ્રમાણ : આસિ ૧૯૬૧

અમર સાહિત્ય

ચિરંજીવ, અમર તે સાહિત્ય. મને તેટલી નકોશ ખરે, હાપખાનાં હાપતાં ચાડી બચ એ સહિત્ત વડેગ સહિત્ત અથવા લોહિત અથવા એક ઘણામાં એ અત્યંત સાચું અને સન્દર્ભ લખેલાં કરેલું લાગે છે તે એટલી સોનેરી જેવું પણ પુરાવા થાય છે, કાંપું પડી બચ છે, કાણુ પડી બચ છે, કથામાં બચ છે, તે સાહિત્ય નથી.

વર્ણનાં જગા જેમ પ્રકાશનેથી સંખ્યા વધતી જાય-અથવા પ્રાણમાં મોળાં આદિ બનેા હતાં થતાં હોય ત્યારે ત્યારે સંખ્યા વધે, મૂળ થતે રચના પાળી જેમ

એકબી, બાકરણ, યાત્રાના વર્ષેમાં પણ મને રહેવા દેશી. જે લગા જીવતી છે, જે પ્રાણ જીવતી છે, જે વધારે અવગણ અનુભવેા અને આત્મીયતામાંથી પસાર થાય છે તેને કેવળ કેવળ અવગણ છે; અથવા અવગણ નહિ, માત્ર હાપ, એ સાહિત્ય નથી, સાહિત્યમાં પ્રવાણ તરીકે સ્વીકારવા યોગ્ય નથી. ઉપસાહિત્ય છે.

મુખ્યભાગમાં તે જીવતી હતી તે મમળના કેવળ મરી ગયા પછે પ્રમાણમૂળ મળાવના છે

૩૧ જ. ૧. કાગે : ઘણા ચર્ચિત ૧૯૬૧

[નવું સાહિત્ય : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૫૯થી]

મિરાતે અદ્ભુત (પુસ્તક ૨, ખંડ ૨)—અનુવાદક: દીવાનખજૂર મુખ્યલાલ મોહનલાલ ઝવેરી; મૂલ્ય ઉપર મુજબ.

કવિ રત્નેશ્વરજીત શ્રીમદ્ ભાગવત (ગુજરાતી પદ્યાનુવાદ) સ્કંધ ૧-૨—સંપાદક અને સંપાદક: કેશવશામ કાશીશામ શંભી; મૂલ્ય ઉપર મુજબ.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં મોનો—લેખક: સુરજી ગો. બેલાક; મૂલ્ય રૂ. ૦-૪-૦.
ગુજરાતની વનસ્પતિયો—લેખક: બાપાલાલ અરબકદાસ વેદ; મૂલ્ય ઉપર મુજબ.

કેળનો બગીચો—લેખક: મનલાલ વજ્જર; મૂલ્ય ઉપર મુજબ.
ભૌગોલિક કોષ (પ્રાચીન અને અધ્યુત્તર)—લેખક: મહાત્મા પીતાંબુ રાસ દેસાઈ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૨-૦.

વહાણની પરિભ્રમણ—સંપાદક અને સંપાદક: હરિલાલ રંગીલદાસ મોક; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીનો સન ૧૯૩૬ ની 'સાલના રિપોર્ટ'—અવલોકનો.

(૧) સુરત અને સુરતીઓ

હસા મહેતા

“ અમે બધા ”—લેખક: જ્યોતિન્દ્ર દ. દવે અને ધનસુખલાલ મહેતા પ્રકાશક: મૂળચંદ્ર સો. ભટ્ટ મૂલ્ય ૨-૮-૦

અત્યાર લગભગ લખાયેલી ગુજરાતની નવલકથાઓમાં આ પુસ્તક નવીન જાત પાડે છે. નવલકથા અને તે પછી જૂના મત પ્રમાણેની નવલકથા એટલે પેમલા પેમલીની કથા; પછી જે ગમે તેટલી સંસ્કારી બાપમાં લખાયેલી હોય, તેને અંગ્રેજીમાં ફોર્મોસીટીઝમ કહે છે તે કક્ષામાં આવતી નવલકથાઓ ગુજરાતના સાધારણ વાચક વર્ગને ગમે તેટલી પ્રિય થાય પરંતુ નવીન સાહિત્યનો જેણે રચાઈ આપ્યો છે તેને જે જાતનું સાહિત્ય તો હવે જુનવાણી જેવું લાગે છે. “ અમે બધા ” એ રોપથી દૂર છે, એમાં નથી કોઈ વીરની પરાક્રમકથા કે નથી કોઈ પ્રેમીનું પ્રેમપ્રસાદ. “ અમે બધા ”નો નામક સામાન્ય જન છે. અને પીતાંબુ સામાન્ય જીવનમાં વાચક વર્ગને ડીકીયું કરાવે છે. આ સામાન્ય જીવન કાર્યનિકું જીવન નથી પરંતુ અત્યંત સમયે નામકના વતન સુરતમાં રજા હોય તેમનું જોણું અને અનુભવેલું જીવન છે. એમની પાસે પણ જીવન મુક્તિએ જાય છે. કોઈને એમ લાગે કે ને પુસ્તક સુરત સંદેહ અને ત્યાંના વતનીઓના જીવનની કથા હોય તો તેમાં ખીજો શો રસ પડે ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં જ પુસ્તકની વિશિષ્ટતા રહી છે. અહીં ડીકીયું પીકીયું પેસું જન્મમરણ છે. લંડન અને લંડનમાં વસતા ભોમ વિશે, તેમની રહેણીકરણી વિશે ડીકીયું લખ્યું છે. તે જાની જે જન્મશે લંડન જોડું પણ ન હોય કે ત્યાંની કોઈની બાપા સાંજની પણ ન હોય એવા લોકોને પણ પુસ્તકમાં રસ પડશે છે, એવું કારણ એક જ છે. એમાં જાણેખનની ખૂબી અદ્યતન છે.

આ પાત્રાલેખન સાથે રમતિયાળ છતાં મંબીર બાથનો મુખેગ એ જ ડીક્રીમના પુસ્તકોની વિદિહતા.

“ અમે જ્યાં ” આ સુરત અને સુરતના વતનીઓનું ચિત્ર દોરાયું છે, લેખકોની બાથ રમતિયાળ છે પરંતુ પુસ્તકનું મંબીર જગ્યાનું છે એ જ આ પુસ્તકનો મુખ્ય છે.

સુરત એટલે રહેલાણીનું સહેરુ સુરતીલાલ રહેલાણી એ પાંખ વતનીનું વર્ણન પણ જાણીતું છે. એટલે સુરતનું જીવન એક વખત તો બહુ જ રસિક હતું. કાળચક્રના આરામાંથી નીકળતા તબીબાઓએ એ જીવનનો રસિકતા સુકાવી નાખી છે. આજના ભેગારને તો દિનપુરયાનના બીભ્ભ બાજોમાં એ મુશ્કેલી છે તે જ મુશ્કેલી ત્યાં પણ દર્શિ-ચેતર થશે. પરંતુ એક વખતના એ રહેલાણી સહેરુના રસિક જીવનમાં અનેક રંગો હતા. એ અદરશ થતા જીવનના રંગો ગંભીર પડે તે પહેલાં એનું ચિત્ર દોરી એ જીવનને કાયમ રાખવાની હેતુથી આ બન્ને સુરતના વતની લેખકોએ આ પુસ્તક જખું છે અને એમાં એમને સારંગતા મળી છે એમ મારું માનવું છે.

સુરતનું એ શિક્ષક પાલું જીવન મેં એકું છે-સુરતના જન્મ છતાં આજો જન્મશે ને સુરત બહાર કઢાયો છે, તે છતાં એ વૈદ્યાજ મદિનાની લગભગ વખતે જન્મિત કે જન્મિત સંકાત વખતે પતંગ મચાવવા જવાનું થવું તે વખતનું ભણેલું આ પુસ્તક પચ્ચાસી વું તારણ કરી ચકી છું. ન્યાતનાં જન્મજો, જીવન કોશરોએ રજા પડેલું પડેલી, અને રજાથી રજાજ બાંધી શક્યા નથી પુત્રીઓનો હાથકોશો થર થર ન્યાતમાં પીરમવા નીકળતા એ દરમ કે સંકાતમાં સવારે પાંચ વાગે અંધારામાં ઢીકે કનડા મચાવવાની ધમાલ કરી મુક્તતા જાણે જાણે દૂરી “કાપો છે, કાપો છે” એ મુક્તી સંકોચી મનન મળવતા-કારે હે એ સંકેત કરતાં ‘ કાપો છે ’ એ વધારે પ્રચલિત સંકેત હતો છતાં લેખકોએ એ સંકેત કેમ નથી વાપર્યો ?-એ દરબો પુસ્તક વાંચનાં આખા આગળ ખર્ચ થાય છે.

પાત્રાલેખનનું કામ પણ લેખકોએ બહુ સારંગતાથી પાર પાડ્યું છે, એકમ કુદરતનું જીવન તેમાં મરીત માવ જેવી મંચના, ભરદવારના પોતાના કામ સિવાય કશામાં માર્યું નહિ મારના છતાં ‘ હીલર કે મુસોહીની ’ જેવા આપ-પુત્રી જનમુખરમાં, બાલસોયા દાદા દત્તજીનાથ તે ઉપરાંત બન્ને પક્ષના સંકુલ કુદરતનાં અનેક સર્ગ અને એ જ્યાં પાત્રોમાં પાછી વિવિધતા, લેખકોએ ભણે પોતાનાં જ જીવન ઉપરાંત પોતાની પરિચિત અગ્નિઓ સોપી શોધીને એમના પરથી દોનો દોષ એમ જ લાગે !

પુસ્તક રમતિયાળ લેખીમાં જખાયું છે, અનેક હસવા જેવા જગ્યાનો અંદર આ લેખકો છે છતાં પુસ્તકમાં મંબીર ને લેખકોનો ઉદ્દેશ તો એ અદરશ થતા જીવનની ગંભીર કાયમ રાખવાનો હોય, સાથે સાથે સુરત અને સુરતના વતનીઓની મીઠી મરઝરી કરતાં કરતાં એમના સંકુલિત જીવનને અનેક પ્રકારે કર્યો છે. સુરતની સાબાઈ સાથે તો સુરત પ્રેમી નર્મદે પણ કાચી જખાયું છે, એ જ કાચી દોશને સુરતની ખાતીઓ લેખકોએ બતાવી છે. પરંતુ સાથે સાથે એ ખાતીઓ છતાં With all thy faults

I love thee still ' તારી અનેક ખાત્રીઓ છતાં તું મને પ્રિય છે એ ખત્રી પુસ્તકમાંથી નીકળતો હોય એમ સદંત્ર લાગ્યા વિના રહેતું નથી.

૨

અરણ્યનું અદ્ભુત સ્વપ્ન: લેખિકા અને પ્રકાશક: હંસા મહેતા: ૧૫૦ ચિત્ર સંખ્યા ૩૮, કિં. રૂ. ૧-૮-૦.

આજથી માત્ર થોડાં વર્ષ ઉપર આપણે ત્યાં બાલસાહિત્ય જેવું કશું હતું નહિ. પરંતુ આ થોડાં વર્ષમાં એ દિશામાં ઠીક ઠીક પ્રગતિ થઈ છે. છતાંય તેમાંના મધ્ય પ્રકાશનો વાર્તા વિભાગનાં છે અને થોડાંક પૌરાણિક દંતકથાઓનાં છે. એમને તેવાં પ્રકાશન સાધનોને બાજે, અને કિંમત સોંધી રાખવાનાં આશયે એ પુસ્તકો અને પુસ્તકોના ઉદ્ભવ પણ સાધારણ રીતે સામાન્ય જ હોય છે. આવી કથામાં થી હંસા મહેતાએ બાલ વાર્તાવિન્યા જે ભાગ અને ગોળાવારની મુસાફરી અગાઉ પ્રસિદ્ધ કરેલ. આ પુસ્તકોનાં રૂપરંગ ઉત્તમ કોટિનાં હોય એવા પ્રકારના પાશ્ચાત્ય બાલસાહિત્યના પુસ્તકોની સરખામણીમાં જોઈને રહી શકે તેવાં હતાં. 'અરણ્યનું અદ્ભુત સ્વપ્ન' કાલક્રે માદી ઉમરના કુમાર અને કુમારિકાઓ માટે રચાયેલ છે અને થી. હંસા મહેતાની આ વિભાગની આ પ્રથમ મૌલિકે રૂપિત છે.

અરણ્ય નામના એક કુમારને સ્વપ્ન આવ્યું અને સ્વપ્નદશામાં તેણે વિશ્વના વાહન ગરુડરાજની પીઠ ઉપર પૃથ્વી પર્યટન કર્યું એવું વર્ણન છે. પુસ્તકનાં રૂપરંગ કુમાર કાપાંધપતે આભારી હોવાથી ઉત્તમ કોટિનાં હોય એમાં નવાજ જેવું નથી. શ્રી સરજા છતાં સંરંકરી અને હૃદયંગમ છે. જાપાન, અમેરિકા, બ્રહ્માંડ, ક્રીસ, રશિયા, તુર્કી, ઇન્ડીયા, જરમની, હાવાલી, મીસર વગેરે રમણાનાં વર્ણન ઉપરાંત જુદા જુદા દેશના ઇતિહાસ પણ ટુંકા છતાં સ્પષ્ટ અને સંપૂર્ણ રીતે આપવામાં આવ્યા છે. સાથે સાથે ગરુડરાજ કુમારને અવરનવર કિલ્લી અર્વાચીન અલંકાર દર્શાવું જાન પણ તલસ્પર્શી ભાષામાં કરાવે છે. આ રીતે, સરજા વર્ણનથીયે પ્રેરણા આ પુસ્તક અગત્યની એટ પૂરી પાડે છે અને શુજાતનાં કુમારકુમારિકાઓએ આ પુસ્તક અવરજ વાંચવું જોઈએ એમ હું નિઃસંશય કહી શકું છું. માત્ર એ કુમારકુમારિકાઓને મારી વિનવણી એટલી છે કે ધરમાં આ પુસ્તક આવ્યા કેટલે એમણે પ્રથમ વારીયાના હાથમાં એ ન જવા દેવું. કારણ કે જો તેમ યશે તો અને વારીયા સાહિત્યરસિકાં હશે તો એ પુસ્તક વારીયા પ્રેમ કાપાંધિના કુમારને નહિ જ આપે એવી મારી ખાતરી છે.

અંતમાં, થી. હંસા મહેતાને એક સૂચના આપું : આ પ્રકાર ઉપર રચાયેલ આપણા દેશના ઇતિહાસ અને રમણાનું વર્ણન કરતાં પુસ્તક કે પુસ્તકો એમના લખે તો બહુ સારું.

[તાંત્રીરથાનેથી : અનુસંધાન કૃષ્ણ ૨૫૮થી]

સાહિત્ય સંપત્તી રચાવવા માટે છે. આ સંપત્તિ ઉદ્દેશ પણ ચાતુર્યાપ, આજ્ઞાવાનો અને સર્વોદાર દ્વારા હિંદુસ્થાની સાહિત્ય અને સંગીતનો તેમ જ ઇતર પ્રાંતોના સાહિત્યના યાત્રી પ્રચાર અને પરિચય વધારવાનો છે. અમે હમ્દીએ છીએ કે મુજરાતની જે બધા પ્રાંતોમાં પણ આવા સમય સુધી અને એ સર્વની પ્રગતિનું એકીકરણ થવાથી જ સદ્ગુણાત્મા પ્રચારને ખરો વેગ મળશે. આ માટે બધા પ્રાંતો માટે એક શિપિનો નિર્ણય માટે જન્ય તે આ પ્રગતિનો વેગ અનેકમણે વધશે એ પણ ૨૫૮ જ છે.

ધર્મપરિવર્તન:

૩૯. અનિશ્ચય અને એકતા કેટલાક અનુયાયીઓએ હિંદુમત્તામાં એકતૃત્વ રચાવ અવશ્યતાપાત્ર દેવાથી પેલાના ધર્મનો અને તે જ સાથે ભક્તિનો પરિવાર કરવાનો વિચાર ભરેલ ક્યો છે. હિંદુધર્મના નિયમોથી હિંદુ ભક્તિ બંધાયેલી છે એટલે એ ધર્મને તાલમે જ દરિજાનો એ ભક્તિનાં બંધનોમાંથી મુક્ત થઈ શકે આ ભક્તની વિચારમુક્તિ એ બધાની છે. ધર્મનું જન્મ એવા અનુયાયીઓથી નથી મળતું જતાં અનુયાયીઓની સંખ્યાનું મહત્ત્વ અવગણ્ય છે. પણ અહિં વિચારવાનું એટલું જ છે કે ધર્મમાં આપણે આચારવિચારનો જ સમાવેશ ન કરીએ-એવા તારિકા સિદ્ધાંતોની મજબૂત જ પ્રધાનપણે મરી નેહીએ. એ તિલાંતર કરના પણ વધુ મહત્ત્વ આચાર વગેરેને હિંદુ ભક્તિમાં આપવામાં આવ્યું અને તેથી અસમાનતા ઉદભવી. ધર્મ આને આચાર અને વિચારનો જે એક છે એ દાગી વ્યવસ્થા પ્રચલ થાય છે અને સ્વતંત્રવિચારને બાપરે બાધાનિયમે ધડવાની પ્રકૃતિ હિંદુ સમાજમાં સુરુ થઈ છે. મહાત્મા માણીએનો પ્રચાર હિંદુ ધર્મની શુદ્ધિ અર્થે જ છે. અને એ શુદ્ધિદાર જ હિંદુભક્તિનાં ખર્ષ અંગેનો ઉદાર છે જેમાં દરિજાનો પણ સમાવેશ છે.

જગી બધા ધર્મોના સિદ્ધાંતોનો વ્યવસ્થામય અભ્યાસ કરી વગર એટલે કે ધર્મના તરફ ખાતર નહિ પણ આત્મ સંજ્ઞાના કે સામાજિક દૃષ્ટિથી ધર્મનું પરિવર્તન કરવા ઉપર થતું એ કાપ નથી. આપૂર્વતા હિંદુ ધર્મનું અંગ નથી-કોઈ પણ આત્મધર્મનું અંગ ન હોઈ શકે એ સમજાવશે. જો દિવસે દિવસે વધતો જાય છે અને દરિજાનો પોને જ એ વરણ ન સમજે એ કેટલું ચિચિત્ત ! જન્મતલી શુદ્ધિમય અને યાત્ર વધતાં જશે તેમ તેમ ધર્મપરિવર્તન સુખ થતું જશે કારણ કે પરિવર્તન એ માત્ર બાહ્ય આકાર જ છે. અને એક ધર્મના સંપૂર્ણ અને ચારતરિક યાત્ર વગર તેનો પરિવર્તન કરવો તથા અન્યના તેમ યાત્ર વગર તેનો સ્વીકાર કરવો તે અધર્મીન જ છે.

દીપોત્સવીએ બહાર પડશે.

ભિમિ-કાવ્યાંક

ભિમિના કાવ્યાંકને હવે બહારતની જરૂર રહી નથી. ગૂજરાતભરના કવિતા પિપાસુઓની રસવૃત્તિનું એણે હંમેશાં પ્રતિનિધિત્વ સાચવ્યું છે.

આ વરસનો કાવ્યાંક આવતા કાવ્યાંકોથી જુદો પડશે. આમાં હાંખા, જ કાવ્યો લેવાનું નહીં થયું છે. ગૂજરાતનાં સામયિકોમાં આ પ્રયાસ પહેલીવાર જ થાય છે. કાવ્યાંકના કેટલાક લેખકો:

૧૬. બ. કેશવલાલ કુવ, પ્રો. જયવંતરાય શેઠર, કવિશ્રી લલિતજી,
શ્રી. મનસુખલાલ ઝવેરી, શ્રી. મુન્શી બેલાઈ, શ્રી. ઉમાશંકર ભેષી,
શ્રી. મનુલાલ ગાંધી, શ્રી. પૂનલાલ અને ખીમ
કેટલાક અણીતા લેખકોનાં કાવ્યો પણ આવશે.

આ સંચક હાથવગો રહી શકે માટે એનું કવ (Demy Octavo ચાલુ બહાર પડેલા કાવ્યસંચકો જેવડું જ) રાખવામાં આવ્યું છે.

અંતમે ભિમિના આકક ન હો તે આ કાવ્યાંક ખાતર પણ જરૂર આકક થઈ નહીં. છૂટક નકલની કિંમત રૂ. ૩. જે : : : આકકોને ચાલુ લવાજમે

પૂજ જ વખણાયેલા આ પુસ્તકો વિના તમારી લાવખેરી
અધૂરી જ ગણાશે. માટે એક એક પ્રત પસાવી લ્યો.

પહેલવનિ	રમણાનમાં	કુંદમાલા	આખનાં પોયણું
બાવાનીરા કર આસરત	વનલાલ ગાંધીજી	અનુવાદક	કરનાદાસ મણિકેર
દુધી વાતોનો	એક ચિંતન પ્રધાન	જવાહરલાલ આસરત	એક બેનોખી સાદ પાસ
રંગદ	ખંડ કાવ્ય	એક કરણ નાદિકા	ખંડ કાવ્ય
કિંમત રૂ. ૩.	કિં. આના છ.	કિં. આના બાર.	કિં. આના ચાર.

જુદા ભિમિના આકકોને વીસ રૂ. વળતર

ભિમિ કાર્યાલય : : : ડેન્નો હાલ, કરાંચી

સાવના

નવું પુસ્તક : ૧

અંક : ૪

વિસિખર : ૧૯૩૫

સાવના

(૧)

અનેક વખત મેં સાવના વિશે લખ્યું છે,

સાવના, સાવના-પ્રધાન, સાવનારૂપિ, સાવનાત્મક સંસ્કૃતિ ઉપયોગ કર્યો છે.

સાવનાસિદ્ધિમાં અને શ્રેષ્ઠ રેખાઓ છે. સાવનાત્મક અપૂર્વતામાં સરચતા જણાય છે. સાવનાજગતમાં માનવતા મેં ભેદ છે. અનેક વાર અત્યંત પૃથક્કરણ આરંભ્યું છે.

માણસી રચના અને ન વાળ, પણ એ અને રચના સમન્વય છે. એનું બળ અને કળે કળે પ્રત્યક્ષ થાય છે. અવગતનો એ એક નિયમ છે. ને એને સમજે છે તે અનુસરે છે, ને અનુસરે છે તે ઉદરે છે.

સાવના એ જ અત્યંત નિવમ-પરમ ને સર્વવ્યાપી. એમાં અવ માત્રના પ્રયત્નનું રહસ્ય છે. એમાં સરચતા સચાઈ છે. એવ વિધવમાં જ કળિ ને દૈવિય બને છે-સ્વર્ગ ને નરક-જંધ ને શ્રેષ્ઠ.

સ્વનિર્ણીત સાવના એ સર્વ, એ મુક્તિ, પરનિર્ણીત સાવના એ નરક-અધમતિ.

મનુષ્ય ને અર્થમાં એક રોડ ? એક જ છે-તેનો છે પણ મદા ન અનુકરણનીય.

મનુષ્યમાં ખાલી સાવના નિદ્રા કરવાની રૂપિ છે. પણમાં ને જંદુમાં તે નથી.

એ રૂપિ હાથમાં લઈ, પરનિર્ણીત વિશ્વાસમાંથી મનુષ્ય ઉદરી કો છે, ઉદારી કો છે. એ રૂપિ હાથમાં લઈ, વળાવરી સ્ત્રો કુર્ષે તે સારવ સિંદાસનાથ છે. એની રૂપિ ભોલિમાંથી પાર ચેખી કો છે. એનું કિર રિખરોની પાર ધૂનરિયા તાંડવને તાલ આપી કો છે. રિખરોની પ્રકલ્પિ આપણને તરખ એવા એને સર્પિ, આજા ઉદાસને આગર પ્રણિપાત કરી રહે છે.

કેવલસાધક તાજેકલાક મુનશી

રજનીને પ્રશ્ન

(૧)

(પૃથ્વી)

મહી રજની ! ચંદ્રમા વર પસંદ શાને કર્યો ?
કલંકિત, અતેજ આપ, પરતેજથી રાજતો,
જળાય રમણીય કિંતુ કદરૂપ સાચે નર્યો;
વળી સતત પીરિત દાય વહે; હવે લાજતો
ન હો અવગણી તને કરત રાજરાણી પદે
નિયુક્ત પ્રિય શેલિણી: તસિત સહુના આસથી
થતો પિકલ વીર્યહીન, દુતિલોકની સંસદે
નહતા કંઈ સ્વયંપ્રકાસ નભતારકો દાસ્યથી,
હરંત નયનો અનંત-અવકાશવાસી તણાં,
અપૂર્વ અકલંક, સૌમ્ય વિલસંત તોયે હહી
નિવારત બલિષ્ઠ સહુગણ ? રૂપ સોહામણાં
ન્દતાં શુ' શુરુ-શુક-મંગળ સમાન કે તે' મહી
કર્યો વર પસંદ ચંદ્ર, પ્રેમિણી તણી આજની
તણે રહી પ્રદક્ષિણા કરત મર્ત્ય સંસારની ?

(૨)

રજનીના ઉત્તર

ન નિંદ મુજ નાથને, દૃપલુ વેળુ ઉચ્ચાર મા
હરો વડન ઊજળાં, વણુ કલંક સોહામણાં;
પરંતુ ક્યમ જોગ થાય વદિ પ્રેમનો આતમા
અભેદ રસતંતુએ ઉર ન જોળવે જો તણાં ?
હતા અગનમાં હસંત નવ લાખ તારામણિ,
અને થઈ અપૂર્વ ઔરખલચાં ન મારે ઉરે
ચંદ્રો પ્રગટ પ્રેમ: દૂર દિલનાં પરાધાતણી
મણા પરમ તોય નેહ નયને ન મારે રુકેરે
હવે ન દિમત જોમનું મુજ પરંપરા શોકની.
પતિ પ્રિય સરી મને નિકટ અંતરજે લઈ
મસન પુલકાવતો, અમૃત વેદનાયિકની
પરે પ્રજાપતી સરી સકલ દુઃખ માણી દઈ
મને આજળ સ્વપ્નની રસસમાધિએ સેરવે:
સુહાગ્ય મુજ ચંદ્ર આજપતિ જોજ માણું હવે.

પૂજાલાલ

જય સોમનાથ

‘પાટણની પ્રભુતા’ ને ‘ગુજરાતના નાથ’ની
પુરઃસંધાનરૂપ ઐતિહાસિક નવલકથા

કનૈયાલાલ મુનશી

આમુખ

૧

૧૯૧૦ માં ‘East and West’ માં મેં અંગ્રે-
જમાં ‘Conquest of Somnath’ એ નામનો લેખ લખ્યો ત્યારથી એ વિષય મારા
અવગતિદિશામાં અત્યંત આગ્રહ અને જનો. ‘સાલધિરાજ’ ૧૯૨૪ માં પુરી
કદ ત્યારે મેં સોમનાથ પીઠે વાર્તા લખવાનું મારા વાંચકોને લખ્યું આપેલું, પણ
તે વખતે મને લગ્ય કે ૧૯૨૪ થી ‘૨૪ સુધી મેં’ ‘પાટણની પ્રભુતા’ ‘ગુજરાતનો
નાથ’ અને ‘સાલધિરાજ’ લખતાં એકપ્રારી સેરી અને ક્ષાત્તો ઉપયોગ કર્યો
હોય એટલે વિભક્તને ખાતર પણ મારે એ એક જ પ્રકારની પદ્ધતિનું સેવન ઊઠી
રેલું. અને તેથી આ વિષય મેં લખ્યો મૂક્યો હોય.

હવે ૧૯૩૫ ના અંતમાં આ વિષય ઉપર હું આ જૂની તથા વાર્તાના પૂર્ણ
૧૫ છે, અને છતાં એમાં એનીએ પદ્ધતિ નહીં જ આવે કદાચ ઉપર મેં અનુભવે
જેમ હું લખ્યો છું તેમ મારી કલ્પના અને ક્ષાત્ત પણ બદલાઈ છે.

સંવત ૧૦૮૨ માં મહમૂદ ગઝનીએ સોમનાથ પર ચડાઈ કરી ત્યારે
પ્રભાસ પાટણ બારાનું મદાનીઈ હતું, અને ગુજા સોમનાથી બીમદેવ-જયસિંહ દેવ
મિદસાબાઇ ઘણ-પાટણના સાલ હતા ત્યારે મુર્શિબાજક ધરસામ અને મુર્તિપૂજક
ગુજરાત એ પદેથી વાર અવધાનાં-ને તેવાઓ ભવંકર વિજયી કરી એમાંથી મે
પરિણામ આપ્યાં ધરસામને દિંદમાં આરવનો રસ લખ્યો-અને તથા સુધી
ગુજરાતે કુર્ષવંત પ્રાપ્ત કરી.

મહમૂદને મન એ ચડાઈ મહારાજાસાથી આતચ્યાજી હતી-ગુજરાતને મન
એ મહાવશ હતો. મહમૂદે એ આતચ્યાજી ઉઘાડી ધરસામી તથા રીખમાં પોતાની
કીર્તિ ઉઠાવ કરી-ગુજરાતે એ મહાવશમાં દોમાઈ સમૂહ મહાપુરની અભ્યા
પ્રાપ્ત કરી ફેરવી તથા મહારાજાએ મહમૂદ અને ધરસામના દરિયાઈકુળે એ મહા
ચીત્તો છે: દિંદી ઇતિહાસે એના પર વિશ્વતિનો આઠ પદ પર્થો છે. ‘લખાવ’ ને
‘કીર્તિ’ કીર્તિ આ કદ માત્ર નહીં ઉપમા હવે પણ એનો ઉપયોગ નથી કરતા
એટલે ગુજરાતની દરિયાએ એ ઇતિહાસ નામ માત્ર રહેલો.

પણ એ ઇતિહાસ કરતા નથી તે કથાકારની કલ્પના કરતા હવે છે. અને
તેને પરિણામે ગુજરાતના સ્વાતંત્ર્યની આ કથા પ્રકટ થાય છે.

(અગ્ર)

મુંજ કહપના-પતંગ

: ઉપનતિ-વસન્ત :

સન્ધ્યા તણાં રમ્ય અવલૂઈ જણે
પતંગ રહેલો મુંજ કહપનાનો:
ને કૂમરું ચન્દ્રતણું બનાવ્યું:
ને ઇન્દ્રિયાપતણો રહે નિરખી કમાત.

ને કહપનાનો મુંજ એ પતંગ
શુભન્દ વાયુચર્મો ગ્રેરણાનાં
આકાશમાર્ગે ચલેલો દિશન્તો:
ને વિધિ મુઝા બનતું નિરખી જ રહેને.

આલિંગતો એ નળ-તારલાને
મન્દાકિન્ની-તીર-પટે વસન્તા:
ને તારલા એ પાણી બાવળીના
સહકારતા, કંઈ કંઈ ઉપદાર અર્પી.

રવીકાર્યે આતિરથ ઉઠેગણેહું
ત્યાંથી જતો એ રવિલોક મંદિર
ને સૂર્યનાં શીઘ્ર તુરંગ સંગે
સ્પર્ધા કરે મુંજ પતંગ ધસન્ત મેગે.

પણ ઉડે એ ફર્યે તેથી ઉઠે
અનન્ત માર્ગ.....

હા ! કોણ એ જીવન-દોર એએ
પૃથ્વી ભણી મુંજ પતંગતણી, અરેરે !

હા ! ઉઝાડું તે નવ દોઢ પાસ
પતંગની એ મુંજ દોર દોધ.
સ્વચ્છન્દ કયાવે, વૃદ્ધતાં જ દોર,
આનન્દ્યમાં વિહરશે મુંજ એ પતંગ ?

રજનીકાન્ત મોદી

ત્રીજાને ઇન્દ્રરાજના પોતાની મદદથી કીર્તિ, રાજ્ય ને રાજકુમારી મળે છે. આ કલ્પનાઓ શેખરના સ્વપ્નાંતરોમાં ખીલીને પ્રજ્વિ પામતી નથી છે.

સર્વોર્થનો તે વખતના નવાજસાહેબ સરકારી એક્ઝિમિનિસ્ટ્રેશનના પ્રતિનિધિના પુત્રને બેગમ સાહેબનાં હવાનામાં લઈ નથી છે. બેગમ સાહેબા એને સુંદર રુમાલે ખાંધી ગીતીઓની એક આપે છે પણ તેના પિતા તેને નાસાજ કરી પાછી આપવા હુકમ કરે છે.

નવાજસાહેબને એક્ઝિમિનિસ્ટ્રેશન અમલું લાગતાં પ્રતિનિધિનું ખૂન કરવા એ ઇચ્છા રાખતા સંભળાય છે. ઇસ્લી સવારીમાં શેખર ખૂનની કલ્પનાના શિખરે ચડી નથી છે. નવાજ-સાહેબ હીરાનનો કઢીયો સ્વીકારે છે ને શેખર પુરુષ સાથે બંધે વૈદરથી ભરતી પાછો વળે છે.

એક શક્તિશાલ્ય બાળકને શેખરને ગાયત્રીમંત્રના નથી તરફ ખેંચે છે. દરીયાઈ કરતા બને મિત્રો અસંખ્ય ગાયત્રીમંત્ર પર બેઠે છે. આખરે થોડી ગાયત્રી નથી રાકનાર મિત્ર અખીરાઈ માતમ પડતાં એમની મેલી દૃષ્ટિ છે.

શેખર 'બ્રાહ્મણેશ્વર' કર્તવ્ય' એ પુસ્તક રચના બાજુ લીધે છે, એ પછી એક 'કાવરી' લખવાનો આરંભ કરે છે.

આઠેક વર્ષની એક સખી શેખરના છપન નકશામાં ભિન્નાય છે, એ બાળના સંસ્મરણો શેખરે એમની એક નવલકથામાં વિરંજીવી કર્યાં હોવાથી એમને એ વાસ્તવિકતાની ભૂમિ ઉપર આવી વધુ હાલવાનું ઇચ્છી દે છે.

નાયકની યાત્રાએ જતાં ખેલ આગળના મુબાઈનાં શેખરને પ્રથમ દર્શન થાય છે. નાયકશ્રીઓવરના કલ્પાયોર મોરો. તીર્થની પવિત્રતા તીર્થોમાં નહીં, ચાગ્રાણીના હૃદયમાં જ વસેલી હોય છે.

પિતાની ધેણીમાં બદલી. શેખરને એક કુરુશિવા સાથે પ્રેમસંબંધ થાય છે. જુની શાયસ રીઝનના પાત્રો હવે 'Brave Baby' એ કુરુશિવું બને છે. સંકષ્ટ કરવા જતાં પણ પ્રેમથી અડકતું એ કુરુશિવું ઉચ્ચ શેખરબાઈ વિરોધથી બીજે વિદાય કરે છે પણ તેનો પ્રેમ થાદ આપતાં એ રાતે પધારીમાં આંધુ પડે છે.

પહેલાં મુસ્લિમી The English School-દીંગણી રસ્તામાં બને પછી અશ્વત્થી આર. એસ. દલાલ હાઇસ્કૂલમાં બાળમાનસના અધુરા અભ્યાસી છે. રામકૃષ્ણ બ્રહ્મચરની મળીપરેસિડા સાથે આધારોદ કરી શેખર પોતાના સંસ્કૃત અભ્યાસનો આરંભ કરે છે. આ પછી આગળ ગયિશ]

૩

ભ

રુચમાં ઉપનામ 'આપવાની' ટેવ થયેલી હતી-આજે છે કે નહીં તે ખજાર નથી. એક દૃઢ ને પ્રતિજ્ઞિત પુરુષ 'ખાંડુ ખરોરીયો' એક પુસ્તક 'હીરો હરમાન'. તેથી એક પુસ્તક 'મગન બોડી' ને નામે સુવિખ્યાત હતો તે ક્રિકેટનો મારો અધ્યાપક-પદવેલો બને છે.

ક્રિકેટ સાથે મારે સંબંધ થોડાક વર્ષો પર શરૂ થયેલો. બેટ, બોલ ને સ્ટેમ સાથે હું મારી શીરીમાં રમ્યો. પણ લાગ્યું હાઇસ્કૂલમાં ક્રિકેટ રમવા બળારને રમ માર્ક રાજ મળતા બેટલે તેને લોભે હું ક્રિકેટનો ભક્ત બન્યો.

મામ બદાર એક ખેતરમાં જ્યાં આજે નાટકશાળા છે ત્યાં બને ક્રિકેટ રમવા જતા. એ ખેતરની તથા પાસે ઉંચી આમલીયો હતી એટલે તે જગ્યાનું નામ જ આમલીયો રહેવાનું.

દસ વર્ષનો હું નાણુક ને નાનકડો બાળક, સવારે દોઢ માઇલ નીચાણે જઈ, સાંજે દોઢ માઇલ પાછો ઘેર આવું. કે ખાંડ ન ખાંડ અને વીસ માર્કને લોભે આમલીયોમાં ક્રિકેટ ખેલવા જઈ, આ શારીરિક વિકાસનો કેમ.

૧૮૯૮-૯૯ માં મધુકાના મામલનદર એક નાનકડા રાગ હતો. એ રાણપુરથી ટાપામાં બેસી આવે ત્યારે એક ગાઉ ગામના મોટા કોષ્ટ સામા તેડવા આવે. તાર તહેવાર તે મોટે દરગાહ બંદે, દોસા આવે ત્યારે સરસાહેબ સમી પૂજન કરવા ગય ત્યારે અધ્યુ ગામ સવારીમાં આવે. અને બેઘલા વર્ષને દહોડે ભાગ્યે જ મામમાં કેમ સલામ કરવા આવ્યા વિના રહે.

મધુકામાં અમલદારને ધારે તેા થોડા વખતમાં સાઠ ધન પેદા કરી શકે એમ હતું અને એવી કેમ આગતમાં તપાસ કરવાનું કામ બાપાજીને માથે પડ્યું. ગામ પશુ ઉત્પાદ હતું. તપાસ કરવારની પશુ તપાસ કરે એવું હતું. એક તહેવારને દહોડે ગામના આગેવાનો મળવા આવ્યા, કેમ દુલ લાગ્યું, કેમ નાગિયેર આપી મળ્યું. એક શું હાર કલથે મુક્યો ને રમ લીધી, તે ખસેડવા જતા નીચે એક સોનાની બંગડી પડેલી હતી.

બાપાજીનું મોં લાલચોળ રાખ મળ્યું. એણે સીપાજીને હુમ મારી પેલા ઠેકને બોલાવ્યા, દરખાતા તે આવ્યા, પશુ સરસાહેબને એક ધુન્ડવા લાગ્યા.

“ આ તમે મૂકી મવા ? ” કહી બાપાજીએ છુટી બંગડી નાખી.

શેઠ તેને પેરે ચમ ચવા.

“ ઉઘવી જાઓ, ને ખજરવાર મારા ઘરમાં પગ મુક્યો છે તેા. ”

શેઠ ઘર ઉતરી આવી મવા અને અમે રવા ત્યાં સુધી અગર બારણે મકાની હીમત કરી નહી.

મધુકાના જીવનપદ પર ગાઝા ચિત્રો નથી જડતા.

પણ અમાર મારા મહાબ્ધીએએ તેા રાણપુર સુધી આવી રહે પશુ ન ભેલેલી એટલે તેમને મન દું કેવીક લીલી-મરદન જેવો અડંગ મુસાફર લાગતો. મારા મપાની હીમત સાગામાં ધણી યતી. પશુ મારો અબ્બાસ એટલેા કાચો દત્તા કે સરસાહેબના દીકરાને આગળ વધારવાની માતલેની ધણી વ મચ્છા હતી તેા પશુ ઉછેલે નંબરેથી દું અલ્લ આગળ ન વધી શક્યો. આખરે પરીક્ષામાં નપાસ થયો.

બાપાજી શુરો ચલા અને ધમકાવ્યો; દેડમાસતરને બે શંદો કલાં. આખરે દેડમાસતરે મારી કેગવશી પ્રાપ્તમરથી શરૂ કરી. બે મહીનામાં મને એમણે અગ્રેજી બધવામાં ખરેખરે નસ પાડ્યો. બાકરણ ગોખાસ કરતાં, વાર્તા વચ્ચારોને એમણે ચીખમ્યું. અને અગ્રેજી વાચ્યો. નાદ લાગ્યે અગ્રેજીમાં નિર્મધ લખવા લાગ્યો, અને બે મહીના પછી પરીક્ષા લઈ અને પાંચમીમાં ચલાવ્યો. ત્યારે અગ્રેજીમાં દું કલાસમાં એકો મળાવવા લાગ્યો અને આ પરાક્રમ માટે બાપાજીએ મને શરૂ વોલ્ટર રોકેટલી ચાર ચાર આનાની આઠ દશ નવસઠ્યાએની બેટ આપી. મગર મમને દું ફાંખ ફાંખ પડેલી વાર કેવા રમ્યો પાંખો મેળો એનાં રમતેલો તેા આજે પશુ છે.

માંધી માસતરને મારા તરફ ધણે પ્રેમ હતો. એણે મારા અબ્બાસમાં ને ખાદીપતોમાં રચ લેવા મંઠ્યો. યેજ સંજાલા ઘેર આવવા અને અગ્રેજીમાં લાગતીન પ્રસવતા, એ B. Sc. તેા અબ્બાસ કરતા, પશુ ચોતે અગ્રેજીમાં કે પ્રસ્તક લખતા દત્તા તેના રકશ વાંચી સંલગાવતા. એવું પ્રસ્તક લખવાને મને પશુ રોખ લાગ્યો.

[હુએ અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૭૮]

કુરકુરીયાં

ધનમુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા

૨૫

૨૫ નરોગમધ્યમને ત્યાં ઇસ્તીમ પાટી હતી.

ધુનમુખ ધનિક વર્ગના સ્ત્રી પુરોહી કાં બની હતી. ખુબમાં મરનારનું મેંડ પોતાની ઉચ્ચ કક્ષાને પરિચય દાખવ રહેલો. આથી રજૂં હતું. હિંદુ રીઠેકમેંડ પુરોહિતના અને પુરોહીના રીઠેકમેંડ કોરનેલીલાના તંત્ર નીચે એકરવામાં આવ્યાં હતાં.

એક નાના રંગજની આમણાત રજૂંકે હિંદુ મુદરણો મેસીને સીમાર પીતા પીતા, મેસીઆણથી આસપાસ હાટિ ફેંકતા, માત્ર કાલપેષ કરવા માનર મર્યા મારવા હતા. આ વજ મુદરણમાંથી એ આવી પાટીઓના મેગ બની ગયા હોય તેમ વર્ગના હતા. બપોરે ત્રીજે મુદરણ કાંઈક નવું જોતો દોષ તેમ જોવામાં વધુ કુટુબ, વધુ ઉત્કાહ પ્રદર્શિત કરતો હોત. અને એ સ્થાન્યરિક વજ હતું. મરણ કે મનદરણા આદિમાં વર્ગના વજરાત પછી હમણાં જ મુનમ પાછો ફર્યો હતો. મુનમ આમ્ય ન્યા મરણ સમયમાં જોતે રજુકોડલાલ અને વજવન જોતે જોગખાણુ થઈ હતી. રજુકોડલાલ અને વજવન જોતે પૈસાકાર હતા જ વજ મનદરણા પામે તો જામે મેજા હતાં. તેનું વજ મેજામેંડનું હતું, ઘરીરોતે લકાવ મરણ હોત. આપ્તિ વજ મરણનીકરી આપ્તિ હતી. માત્ર તેનું મુખ ઉપર છેક મરીઆણમાંથી લાગે. રૂપીઆ મેજા કરવામાં પીલ અચાત્ર મરનાં મિલુન રપજ મરણનાં હતાં. એ પૈસા કમાવમાં તેને આપ્તપાસનું કૌનન જોવતો વજ સમય ન હતો તેમ જ આદિમાં એ જાતના સમયે વજ બનુ-ફર નહોતા. આને એ નીરતિ ધુનમની મરીલાઓત કૌનનનું પાત કરીને પોતાની અગિ કારી રજી હતો.

મિન મિન પ્રકારની કુરકુરીએ પાટીમાં આમથી તેમ, કાંત સરોવર જાણમાં રંગમેરની માણીએ અકિંથી તરિં સરો તેમ સરકતી હતી. જુદા જુદા રંગની કોરોતની માણીએ, માંવ વમરની તમતલની યોગીએ, એ યોગીએ ઉપર જરીથી કરેલાં અનેકની કનિઆની નાકરિક, વમમાં જુદા જુદા આકારના, કીચી એટીનાં મરણો, કોઈ કોઈનાં એક ઉપર લખોચ લાલ રંગ. કાળી, લીંબી, જામશે આનાં હપો મનદરણાની આંખ આમમણે પચાર થઈ જતાં હતાં. વચમાં, કોઈક આપ્તિથી એ વધુ આકર્ષિતો તો મનદર પોતાના મિત્રોને એ આપ્તિ વિશે પ્રકટે. ઉપરમાં જરા વધારે પરિચય મળતો. માણી માણી વારે કોઈ પુરુષ-કોઈ સ્ત્રી એ નાના રંગના આમના આકાર, રજુકોડલાલ અને વજવતની સામે હસીને વાતો કરતાં. પેલા એ મનદરણા જોતે એમની જોગખાણુ કરવાના. હસતપૂન વજ મરણ અને વજ પાત એ પુરુષ-એ સ્ત્રી પાટીમાં કરતાં બીજાં મનુષ્યોમાં થળી જતાં.

એકલામાં એક સ્ત્રી બીજા એક ધુનમ જોતે આવીને આ વિપુરી મેડી હતી તેની પાસે એક રંગના ખાલી હતું ત્યાં આવીને બેઠી. એના તરફ મનદરણાની નજર

પડી ન પડી અને ઠરી ગઈ. ખુબસુરતીની કેઈ સર્વમાલ બાળ્યા નથી. એક નાનગીનના ગાલ ઉપરના તલચી દિવાલે જનીને એક કારની કાચર સમરકંઠ અને શુભાશા તેના ચરણમાં ધરવા તૈયાર થઈ ગયો હતો. ખીંછ સીના ગાલ ઉપર એવો જ તલ નેહ કદાચ એ જ કાચર એક આતો પણ આપવા તૈયાર થાત નહિ ! એટલે એ સીના સાંદર્ભનું ઝીણવટથી વર્ણન કરવું નકામું છે. નૈસર્ગિક સુંદર શરીરને પૈસાથી અને કલામય જેવી રીતે આજ્ઞાદિત કરી દાસ્ય તેવી રીતે એ સીને પોતાના શરીરને દાંકિયું હતું. પણ એ દાંકણથી શરીરની વિવિધ સુંદરતા વધુ ઉપાડી થાય એ પ્રધાન હેતુ રપષ્ટ જણાતો હતો. આસમાની બધું રંગની બધું ઝીણી સાડી, તેની નીચે સાફ જણાતો ચુરત લાલ સારીનનો કળંગો અને તેની નીચે બાંધ વગરનું કાંઈક ઘેરા શૂરા રંગનું બ્રાઉન, પગમાં રાતા સેંડલ્સ, એક હાથમાં માત્ર એક પાતળી સોનાની બંગડી અને બીજા હાથમાં મોંઘી સોનાની રીસ્ટવૉચ-આ સર્વ વસ્ત્રાભૂષણો તે સીના ગૌરવથી, ધારીલા અંગને અજળ આકર્ષક બનાવતાં હતા.

બેઠીને થોડી વાર થઈ નહિ ત્યાં એ સીના શીઘ્ર પણ સાંજગનારને આવલ કરે તેવા કાતીલ દારૂ મનદરલાલના અંગમાં કંઈ લાવી મુક્યો.

“આ-આ સી કેણુ છે ?” મનદરલાલે પુછ્યું.

“એને તમે જોળખતા નથી ? પણ હા. તમે કયાંથી જોળખો !” વચવતે કહ્યું. “એ મીસીસ માલિની દેસાઈ. નંદવદન દેસાઈની એ પત્ની થાય. નંદવદનને શુભરી મવાને ત્રણેક વર્ષ થયાં હશે.”

“કેણુ ? કેણુ ? આ માલિની ! નંદવદન શુભરી ગયો ? ત્રણ વર્ષ થયાં ! કાચી શુભરી ગયો ?” મનદરલાલે ધબકતે દેહે પ્રશ્નોની પરંપરા ફેંકી.

“તમે તો આને જોળખતા લાગો છો ! એ નાશી !” રણછોડલાલે આશ્ચર્યથી પુછ્યું.

“હા આ, એ જ હોય તો તો હું એને જોળખું છું-એને જોળખતો હતો,” મનદરલાલે જવાબ વાળ્યો. “એ છોકરી કેમ ?”

“એના બાપના નામની મને ખબર નથી.” વચવતે કહ્યું.

“ચરે, હું જાણું છું. એ માર્જેકલાલ મહેતા સુરતવાળાની છોકરી. મેન્સુએટ છે.” રણછોડલાલે કહ્યું.

“હા, હા, ત્યારે તો એ જ. હાં !” આટલું બોલતાં મનદરલાલથી સહેજ નિઃશ્વાસ મુકાઈ ગયો. પેલા બે મિત્રોને એથી આશ્ચર્ય પણ થયું; પણ મનદરે તરત જ સ્વાસ્થ્ય મેળવી લીધું એટલે મિત્રોને વધુ પુછપરછ કરવામાં શિષ્ટાચારનો બંધ થતો લાગ્યો અને એમણે એ વિશે કાન જ સેળ્યું.

મનદરલાલે જુદી વાતોમાં ચિત્ત પરિવર્તન થતું કયો પણ તેમાં સફળતા મેળવી નહિ. તેની આંખ ફરી ફરીને એ સી ઉપર જ ચોંટતી. પરિણામે એ સીને આ તરફ નેહ્યું અને ઉભાપની આંખ મળી. સીને પણ મનદરલાલનું વદન નેતાં ભૂતભાવનું બાન થયું હોય તેમ દાણવાર એના યુગ ઉપરના બાન નેતાં જણાયું. પણ સીને પણ સ્વસ્થતા મેળવી લીધી, આ સ્વસ્થતા દેખાવ પુરતી જ હતી એમ થોડી જ

વારમાં જણાયું. બે ચાર ખીનીકમાં સીએ પેલ । યુગલને ક્યું ક્યું. તે જીબી થઈ અને આ ત્રિપુરી પાસે આવી.

“ કેમ રજીડાવાઈ ? ખાત્રમાં બનું ચુંચાઈ ગયા છે ? કે પછી મિત્રો સાથેની વાતોમાં ? ” સીએ ક્યું.

“ બંને સાથે થયે છે, હા હા હા ! ” રજીડાવાયે જીબા થઈ નમન કરીને ક્યું. “ તમારી સાથે પેલાં ક્યેવું છે ? ”

“ જીવણલાલ બેરીસ્ટર અને તેની પત્ની, ” સીએ રજીડાવાવા આમંત્રણને સ્વીકારી, એક પુરથી ઉપર બેસતાં ક્યું. “ મેં તો મારા મિત્રોનાં નામ તમને દઈ દીધાં પણ તમે તમારા મિત્રો બોલે તો ‘ ઈટાડપુસ ’ કરાવો. ”

“ પુરીથી, ” રજીડાવાયે ક્યું. “ આ પદ્મવંતલાલ મારફતીબા, ૨ બબરમાં છે, અને આ મિ. મનહરલાલ નાગડ હમણાં જ આફ્રિકમાંથી વર્ષો પછી આવ્યા છે. ”

“ અને માથે સાથે કોહોને કે આફ્રિકને બોલાર છુંડીને આવ્યા છે, ” પછરતે ક્યું.

ફરી પાછું ઘોડી વાર માલિનીએ અને મનહરે એકત્રી સાથું ભેગા ક્યું.

“ મનહરલાલ મમનલાલ નાગડ, ખરને ? ” માલિનીએ ધીમેથી પુછ્યું. જવાબ હાથમાં આવ્યો. કોહોએ બિના કુખ ઉપર ટુલાળી સુરખી આવી ગઈ. વળી પાછું તેણે ખોમેથી ક્યું, “ આફ્રિકથી એક છાનને માણસ લક્ષ્યાપતિ થઈને પાછો ફરે છે એમ સાંભળ્યા કરતીતી તે તમે જ હોશ ? ”

“ હા, પણ-પણ આ પહેલી જ બોલખાણ છે ? ” કહિત અરખાઈ અસને મનહરે પુછ્યું.

“ હા હા હા ! ” ખીડું હમતાં માલિની બોલી. “ ત્યાર વાર વર્ષ એક જ ફાસેજ મેં, એક જ કલાસમાં બેઠેલાં, કલોલના કલાક ટેનીસ અને મેડીશન રમેલાં તે જૂલો જઈ રહ્યા ! ”

જવાબમાં મનહરલાલ હસ્યો પણ તે હાલમાં અમતા હતી. ચાપુર સીએ તે નાજી તીડું દો. તે તરન જ જીબી થઈ અને બોલી, “ હવે તો અહિં જ રહેવું છે કે પાછા જવું છે ? ”

“ હવે જ્યાં વિચાર નથી, ” મનહરે ઉત્તર દિધે.

“ ત્યારે તો અવારનવાર મળવું જ, આવશ્યકે ? ” માલિનીએ પુછ્યું. પેલા બેને નમન ક્યું અને મનહરલાલ બોલે રોકોડ કરા દાખ લંગાવ્યો. મનહરને રોકોડ કરતાં જંગમાં અલગજાડી થઈ ગઈ. તેણે જવાબ આપ્યો, “ જરૂર આવીશ ! ”

જતાં જતાં, નાણે કાંઈ વિચાર આવ્યો દોષ તેમ માલિની હાથેક અટકી અને બોલી, “ ખીસીસ મનહરલાલ અહિં છે ? ”

“ એ તો બે વર્ષ થતાં ટુજરી ગઈ છે, ” મનહરલાલે માલિનીના કુખ માથે જસ નાંખીને ક્યું.

“ એક એમ ! એ એમ ! ” જવાબ લઈને માલિની ગઈ.

મનહરલાલને ઘેર ગયા પછી એન પડતું નહિ. એનું ચિત વ્યથ થઈ હતું. વેળે પહેલાંના જૂતકાળ એની સમસ્યા ખડા થઈ ગયો હતો. તે વખતે ગરીબોના દીકરા છતાં ટેનીસ, ક્રિકેટ, વગેરે કોલેજ જીવનના આવશ્યક અને મહત્ત્વનાં અંગેમાં અતિ નિપુણ થઈ તેણે કોલેજમાં-પોતાની તેમ જ બીજા-બહુ ઊંચું પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તે વખતે માલિની પણ કોલેજમાં, સમાજમાં કામ પણ આગળ રહેલું એ માલિનીનું તે સમયે પણ ધ્યેય હતું. 'સ્પોર્ટ્સ સેટ' સીવ દુનિયા માટે તે વેળા પણ તેને તિરસ્કાર હતો. બોલવા ચાલવામાં વધુ પડતી ચા અને તે ઉપરાંત બાપ પાસે રીક રીક પૈસા અને પોતાની આર્થિક પ્રુવન્ટુર આવી વસ્તુસ્થિતિમાં માલિની મનહરને પોતાનો શિક્ષક બનાવે તે સ્વાભાવિક જ.

મનહરને તે વખતે બર સુખવસ્થા હતી. જીવનના કારમાં પ્રસંગોત્તી તેને તે વખતે લાગી નહતી. સેંકડો માણસો એતાં હોય, રવેલ ધ્રુવ, રાજા કલેન્ડરની પાઠશાળા, સ્પોર્ટ્સ કોલેજનું ખમીય, સ્નાયુબદ્ધ આકૃતિ અને વાષના અપજાતાઓ અને આત્મવિશ્વાસથી ભરેલ તે પોતાના ટેનીસ રેક્ટથી પ્રતિસ્પર્ધાએક દાવને મિલ્યા કરતો હોય અને પરિણામે જ્યાં સેંકડો પ્રેક્ષકોના હાથ 'વાહ વાહ' ના ઉદ્ગાર નીકળતા હોય તે વેળા મનહર પોતાની ગરીબાઈ, સમાજ પોતાનું હાથનું સ્થાન જૂલી જામ એમાં આશ્ચર્ય જેવું થઈ હોય ! ક્રિકેટના મેદાંએથી વધુ મોટી માનવ મેદાની આગળ એ જ મનહર ભરે બેઠકથી જાનુગરી ભરે એ માનવ મેદાની દીવાની થઈ જતી. આવો સુવાન પોતાનો શુભામ ધામ પ્રજા કાંઈજીવનનું મુકદ્દિને નહિ હોય ! તે ઉપરાંત તે વેળા મનહર સુવાન વર્તમાનમાં જ રામતો, ક્રિકેટ અને ટેનીસની રજુબૂમિ ઉપર પ્રાપ્ત થતા વિશ્વે વિજય જીવનનાં બધાં ક્ષેત્રોમાં પોતાને મળશે એવો તેને આત્મવિશ્વાસ માલિનીના ભક્ષકાક્ષનો ભોગ તે રાજપુત્રીથી થયો.

ટેનીસે દુરનામેંટના 'મીકરડ ડબલ્સ' માં મનહરના સાથી તરીકે માલિની હોય, સોસાયલ મેમ્બર્સમાં મંત્રીઓ તરીકે પણ એ એ સાથે જ. એમના પ એમને વારંવાર મુંબઈના ઉત્તમ રેસ્ટોરાંમાં, સીનેમા થીયેટરોમાં, કોન્સર્ટોમાં રમણોળો લઈ જતા અને જીવન આનંદની પરંપરામાં જ જતું. બીજે પીએ ઉપર સંબંધ વધ્યો. મનહરના આનંદમાં આ પ્રથમ પ્રેમે અનુભવ પહોંચ કરાવ્યો. તે હોંઝાયુ વધુ, સદસ્યા મનહરના માર્ગમાં વિખનું કાણું વાદળું જણાયું. નવામનો પૈસાદાર કોલેજીયન જહાઝગામથી મુંબાઈ આવ્યો. માલિનીની માંગ તરત લાગી અને તેણે માલિનીના દરબારમાં કુસ્તર બળવથી શરૂ કરી દીધી.

પહેલાં પહેલાં તો મનહરે આ નવા દરબારીની ગણના ન કરી પણ થોડાં વારમાં તેણે પોતાની બૂલ જોઈ. ખેલાડીની સંપૂર્ણ એક્સક્રીથી મનહરે પાસો ફે માલિનીને પત્ની બનાવડું કર્યું. વ્યવહારબહુર અને લક્ષ્મીપુત્રક માલિનીએ હા ના કરવા માંડી, આ સમાચાર મિત્રમંડળમાં પ્રસરી ગયા. નંદવલ દેસાઈએ સામી મ કરી. માલિનીએ નંદવલને સ્વીકાર્યા.

સળિયા પાછળ

પુરુષોત્તમ વિક્રમદાસ

[ગદ્ય અંગના વર્ષ ૨૮૪મી ચાલુ]

આમણા અકોનો સ્કાર

અંક પહેલો

[સપ્તાયક મુલકાત-થી મુંબઈ હવાકાન્ધ એક એલમા ગમુ સત્યાગ્રહી કેડીએ પેલાની આપનીની ને મુખકુળ કે સમજ અવગતની વાતો કહેના દોષ છે. સીપાઈ આવી એમને થાલી પાક દપાકાનો કુકમ હરી બાપુ હેવા કલ નમ છે. બીજા પાંચ કેરી આવતા હોને એક જ દારમાં નીચા મેસારી નોંદરે કાચા રાણા ને પાસખિમિલ દાક નામે છે. કેડીએ અને સીપાઈ બન્ને યોગાચાલી મતા વાલ અને છે ને આગ સત્યાગ્રહી એક સામલગાઈના આપરાથી પામએ કાંવ પડે છે. આ પછી એલમાની કેડીએ વરદના વર્તન વિશે, મહાભાઈએ રૂવેલા એલગપના પાવરાના કાક વિષયો વિશે, એલમા 'સિ' અને 'હી' વર્તના એર વિશે અંદુષ અને અસદુષ કેડીએ વચ્ચે થમાં થાય છે. સાંતિલાલ નામનો એક નવો કેડી આવતાં થોલાનો એલનો નવો ને બંદોળો અનુભવ અંજાવાની વર્તના વડો રજ પૂરે છે. સાંતિલાલ આપ-પીપાઈ, એલગપના વર્તનમા પડો કાવરોહુ છે. સમજાવી દેવાના એવા સાથે સાંતિલાલ થોલાના દેડા પ્રાકમુની, સીપાઈ પ્રાકમુની ને મુની મુની એલગતીની અનુભવવરતો હર છે. એ અવમાનકાક અને હેરાનવરતિયા એલના કાચાએ સામે ભવેલા કવવાની ક્રિયામવ હર છે. મુખકેડીએ આવતા એલને થોલાને છે. સાંતિલાલ સામલગાઈ એવા મદામા સાથે કદી કાચા વિરુદ્ધ એલમાં કાંડું વાવવા વધે કયા કયા વાલ હેવા મિની મુઠ્ઠી સુખનામો આવે છે. એલમા સીપાઈ આવી નવા કાકેળને મળે જવા તેમને થોલાની ભવ છે.

અંક બીજો : પ્રવેશ પહેલો

કેડીએ એલના કાચા પ્રમણે અર્જીયુલ થાલનાર સામલગાઈ અને વિરુદ્ધ થાલનાર સાંતિલાલ વિશે વાતો કરે છે. સાંતિલાલ આપવા નવા ભવેલા સરકુવરી કપાળી એલના કિની અમલગાઈની કામ દેવાની રીત વિશે હરી ચર્ચા થાય છે. વૃષેન્દને વાલુ પડેલા એલગકિસના કાચાની મિશ્રિયા સાંતિલાલ સમજાવે છે અને એના સ્વભાવની કેલકી ભવમળતાઓ. મનક કરે છે. એક કાગો સીપાઈ આવી કામ કરવાનો દેવાન કરવાની બવાને સુખના કરે છે. કામ પૂતા કેડીએ નહિ દેવાની રૂચકાવવા મુલકને કાકેળાઈ ને દાક ભવનવાઈ કામ આપી ભવ છે. મેલકાઈ સામલગાઈ આપના સત્યાગ્રહીએ મેલો કામવવાઈ થોલાને વચર કામે આવે કીપેઈ કર્તવ્ય ભવાને કદી સમજાવે છે. સામલગાઈને નધા મે અને વધોનો કીપેઈ વચાન કરવા કાકે જાકે છે. એકા અને ભમાકાર સામલ થાઈ કેડીએ કામ કરવાનો દેવ હરે છે. એકર કોઈ કામ કરવા કેડી વિરુદ્ધ સામલગાઈને કાગો દે છે. સામલગાઈ બંડું મદામા પડે મુને થોને માથે અકારે છે.

એકર આવી વર્તમાનવચાઈ થોલાને અનુભવ ક્રિયા ભવાઈ કેડીએને કાચેલા રહેવાનો કાકેળ હર છે ત્યાં સાંતિલાલ તેની કામે પછી સીંકું વચવાની દે છે. સત્યાગ્રહી કેડીએની એલમાં પ્રચારાઈ ન થાવ મે સિધાન્ત સામલગાઈ સમજાવે છે ત્યાં સાંતિલાલ તેનો વિરોધ હરી કિની એલોને કાચે સત્યાગ્રહી કેડીએની કલી વચ્ચાઈ અને પાકા કાકારે છે. મેલકાઈ કાકે ભવાઈ આવી એકર આપવ મે કેડીએની કીઆર કરે છે. ભવાઈ વચાઈ કાચે વચર એકર થોલા કેડીએને વચારે કામ થી સખ વિરુદ્ધ સુખાઈ ત્યાં કાકેળાઈ વિરોધ કાચાની વચાઈ

કરવા મુલ્યનું. હરીકૃત એ દલી કે જારે ગરમીમાં પાંચ પાટ પાણીથી ન્હાવાની જેવા કેદીઓને ના પાડી હતી. આથી કેદીઓમાં ઉત્તેજણી થઈ. પંજર કેદીઓનું ટોળું નેહર આગળ પહોં કરવામાં આવ્યું. નેહરના અપમાનકારક સંબોધોને ઉત્તેજણીમાં ધી ઢોળ્યું. પાંચાટ વધી પડ્યો. નેહરે ધંટ જગાડવાનો હુકમ કર્યો. પરિણામે એક ગોલિસ અમલદાર અને દસ સીપાઈઓનું ભરખર કેદીઓનો આ બળવો થેસાડી દેવાં નેહરની મદદે આવ્યું. આ વખતે સાંતિલાલે કેદીઓને સમજાવી સાંતિ ફેલાવી. જમાદાર કેદીઓને એમને ઠોઠે લઈ ગયા.

અંક બીજો : પ્રવેશ બીજો

નેહરના એક બીલ બાગમાં સત્યાગ્રહી કેદીઓમાં ઉપરના બળવાની વાતો અતિથગોક્તિની ફેલાઈ ગઈ. ' કેદીઓને નાક ધસાવવાની ', સંબોધો કોંકાવાની, એક જણુ મરી જવાની, પચાસ જણુઓ દ્વારિપદ્મમાં જવાની, સાંતિલાલને બીજે હાથે ફટકા મારવાની વગેરે વગેરે તેથી ભડી રહી હતી. નેહરને સીધા કરવાના ઉપાયો બધા સૂચવવા મંડી પડ્યા. સાંતિલાલ અને સામંતભાઈ ત્યાં આવતાં ખરી વસ્તુસ્થિતિ જણાવ. પણ બમ્બોના-ગોકલા સામંતભાઈ શીપાઈ-નેહર સામેના ફાપ સમજી નહીં. એમને માફી મંગાવવાની તે કોઈએ ઉપવાસ કરવાની સકલ અને અસકલ દિશાવતો કરી. સાંતિલાલે આમ કરવા જતાં કેટલું બની શકે ને કેટલું ન બની શકે તે વાત રજૂ કરી. બૂબ બધાથી ક્યાં સુધી વેઠાયે, બધાની સંમતિ લેવાની ને એકમતે શું પાતાનો નિષ્કપ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ આવળ રજૂ કરવાનો આખરે ફાપ થયો. સામંતભાઈનો મત આમાં બૂઠો પડ્યો છે. એ તો સત્યાગ્રહીઓ માફી માગે એ જ મતના હતા. આખરે સાંતિલાલને એ સંદેશ લઈ જવાનું કહેવામાં આવ્યું ને જમણુ પહેલાના જે કલાકમાં બધાના મત બહુને જમાવે લેવાનું નહોતું થયું.

અંક બીજો : પ્રવેશ ત્રીજો

સુપરિન્ટેન્ડન્ટ ને નેહર વાતો કરે છે. નેહર માફી ગણેલા સત્યાગ્રહીઓને પણ ફરવા ના કહે છે. સુપરિન્ટેન્ડન્ટ એને ધીધો પાટી સાંતિથી કમ થેવા કહે છે ત્યાં સાંતિલાલ આવે છે. સાંતિલાલ નેહરને તેનો વાંક ખુણા સંબોધમાં કહે છે ત્યાં નેહર શરૂસે ધાક છે તેને સુપરિન્ટેન્ડન્ટ અટકાવે છે. સાંતિલાલે સત્યાગ્રહીઓ કોકલા મળ્યા એમ કહ્યું ત્યાં તો નેતનિષ્ઠમત કમ માટે નેહરને પોતાના મનકાલના નર્તનનું જાજીવણું લાગ્યું. એવું સુપરિન્ટેન્ડન્ટને વિનંત્ય કે આ લોકો આમ બેગા અને તેની તપાસ થવી જ નેહરને જમાદારને તપાસ માટે મોકલવામાં આવે છે. સાંતિલાલે નેહરને માફી માગી લેવાનું કહ્યું. માફી માગવાની નાવા નહીં થઈ જવાય. નેહર તો નામકર જ નહીં છે. બપોળી ન્યાત પંથના સામંતભાઈ આવે છે ને સત્યાગ્રહી તરીકે પોતાનું સત્યાગ્રહીઓને જ માફી માગવી એ-તરખિન્દુ ફરી રજૂ કરે છે. સાંતિલાલ જતા રહે છે ને સામંતભાઈ, સુપરિન્ટેન્ડન્ટ ને નેહર થોડી વાટાવાટ કરી ફરી એકવાર બધાને મચી માનડી સાંતિ કરવા પ્રયત્ન કરવા નહીં છે.

અંક ત્રીજો : પ્રવેશ પહેલો

નેહરમાં જનુ દિવસના ઉપવાસ થઈ ગયા છે કેટલાક બંદાહર સત્યાગ્રહીઓ ધીલા પડી ગયા છે. ઉપવાસ, પ્રતિજ્ઞા ઉપર નર્તો ધાક છે. ઉપવાસ અનાજ ઉમારો. મરણી સમયને સાંતિ થયે, હવે શું કરવું ? નેહરના નર્તન વિષે, સત્યાગ્રહીઓના સ્વમાન વિષે, બૂબ વિષે, બૂબથી બચડેલી મનજસાહિત વિષે ઉદાસિત ધાક છે. કોઈને ખાવાનાં રવખાં આપી ગયાં કોઈને રવખામાં પાકવાનું કષ્ટકર્મ. સત્યાગ્રહીઓ ખાઈ જઈએ એટલી બૂબ લાગી છે એમ વાત માટે છે ત્યાં નેહર આવ્યો ને તેમ કરવાની નેતની મોકલવને ગયા આવાવાની એ આગમવેલી આવે છે. નેહર પોતાના સ્વમાનનું વર્તન આવે છે કે સીધા સાથે એ સીધો છે; ધમકી આપવાની એ કરનાર નથી. સત્યાગ્રહીઓ આવે તે બધાં સારાં વાનાં થયે એમ. એ સમજાવડા કરે છે. કોઈ

કાંઈ કે વખતે આ વર્તનથી સંતોષિતતા બેઝાન થઈ દોષિપદશમાં પડ્યા ને જે એમને કૃપ આપ્યું છે. કૃપની વાતથી તેા ફેરલાક સત્યાગ્રહી વીરો અમણી બાપા. ફેરલાકને જેલરનું વર્તન નરમ પડું થાવું, 'આઈ લેવાનું' જ ફેરલાકને થોડા થાવું. એ વીર નરમ પડતાં તેને બીજે સત્યાગ્રહમાં દર થવાનું કહે છે. બાપને છવત્ત રડીયું તેા બહાર જઈ સરકાર સાથે લડી સંજીવ એવ મેળું કહેવું થયું, અહીં લાલચ આવી સંતોષિતાએ લીધેલા પેલા કૃપની વાત બોલી પાડે છે. થઈ પાછી સત્યાગ્રહીઓમાં બીરતા બેઠે છે. એકરિનિ ૮૨ દિવસ અને અતિનિ ૧૧ થાંપણે કરી તેા આપણે હંધ આપણા રિવરોમાં મરી નહીં જ અમર. 'દરિદ્ર મારખ છે ઘરનો' એ એક કાલજાલ સત્યાગ્રહીઓને અપાયે છે. અહીં જેલર સરલા, કાલ ને ખીડી' લાવે છે તે લાડ એક ખજી બીજે વીર લલચાય છે. લાલચ તેમને રીધી રીલલા ફૂંડી દેવા પ્રવત્ત થઈ છે ત્યા ફૂલસ દોલવાઈ અવ છે ને રીલલાની અમળી કરી એ પોતપોતાની પચારીઓમાં પડે છે. લાલચને ફૂલસનો કાલ થાયો છે, આ ખજી આપણ વાંચે ।

અહીં આપેલા અક્ષરોમાં પ્રથમની દસ લીટી સામાન્ય ગુજરાતી છે. ત્યારપછીની ચાર લીટીઓમાં પણ અક્ષરો તે ગુજરાતી જ છે. પણ શિરોરેખાથી ટેવાયેલી અખિને રેખાનો વાસ થાય અને છતાં રેખાઓનો માથે જોએ ન રહે એ ઉદ્દેશથી કેન્દ્રમાં જેને ' સેરીક ' કરે છે તેવી બ્રહ્મ અક્ષરોને માથે રાખી છે. કદબના ' એવી છે કે મરાઠી અને સંસ્કૃતમાં નીચેના વળાંક સાથે અથવા એના વગર આવ્યા અક્ષરો વપરાય તો કોઈને અડધું અડધું ન લાગે.

આ ચાર લીટી પછી રેવનામરી અક્ષરોના કેવાં રૂપો ત્રણે સમિતિઓએ 'ખંદ' કર્યાં છે તેના નમૂના આપ્યા છે. શિરોરેખા મધ્ય પછી જાળબોધ ' સ ' ' ર ' ' ય ' જેવો વંચાય એ મુરેશી ટાગવા માટે ગુજરાતી ' ખ ' નામરી માટે લીધો છે. હિન્દીવાળા એને જ તરીકે ન વાંચે એટલા માટે ખ ની શરૂઆતમાં વળાંક મોટા લીધો. હ ટ ડ વગેરે અક્ષરો ગુજરાતી કબજા જ લીધા છે. ' જ ' માં ત્રણે બાપાઓ સંતોષ થાય એવો આકાર પસંદ કર્યો છે. ગુજરાતી ' મ ' મ જેવો વંચાય છે એટલા માટે ખને અક્ષરો વધારે સ્પષ્ટ કર્યાં છે.

સ્વરોની જાળતમાં નવાં સુધાસ ગુજરાતી મનોરૂતિને અનુસરે છે. જાળબોધમાં ' ઐ ' ' ઔ ' માટે સ્વતંત્ર અક્ષરો દેતા. ગુજરાતીએ તે તણ કઈ એ બે અક્ષરોને ' ઐ ' ' ઔ ' ની રીતે ' ઐ ' ની બારાખડીમાં આવવા. જૂની મરાઠીમાં ' ઐ ' પણ સ્વતંત્ર હતો જે આજે ઐ માં રેખાય છે. મરાઠીએ એ તણ ' ઐ ' ' ઐ ' અને બારાખડીમાં આવવા. હવે એ જ વગથુ સંપૂર્ણ કરી બધા સ્વરો ખ ની બારાખડીના રૂપમાં જ આપી દીધા છે. ' ઝ ' ના બે આકાર બતાવ્યા છે. એમાંથી બીજો આકાર સૌ સ્વીકારશે એમ લાગે છે.

એ, ઐ, ઔ, ઐ ની આવડો માથે ન મૂકતાં બાજુપર મૂકાઈ છે. એ આખને વિચિત્ર જેવી લાગશે. એ સુધારો તરત ન કરોએ અને ચાર છ મહિના પછી કરીએ તો ચે ચાલે.

દક્ષિણની બાપાઓમાં ' ઐ ' અને ' ઐ ' નાં ફક્ત રૂપો હોય છે. એમને માટે વાંકી માત્રા આપી છે. અંગ્રેજ ઉચ્ચાર બતાવવા માટે પણ એ વપરાય.

અંકઅક્ષર ત્રણે બાપામાં જરા જરા જુલ છે. એમને માટે સર્વામાન્ય રીતે અક્ષિ આપ્યાં છે. ક, ઝી, ફ, ર માં ફરકાર નથી કર્યો. અંગ્રેજીમાં ઘાત લખવાને બદલે ટ લખે છે. એવી જ સગવડ આપણે ત્યાં કરવા માટે ' ઝેર ' અથવા ' ઝને ' માટે ' ઝ ' માં આવતા ઝે ને પછડું લગાડી ' ર ' નો આકાર કર્યો છે. આ નવો અક્ષર રૂપાળો છે અને સગવડ બંનેથી છે જ. બાપાવાળાઓ અને પસંદ કરે તો એ ચાલશે. ક, ફ, ઝ, જ વગેરેનાં નવાં રૂપો જોવા જેવાં છે હૃદયે એ લખે નવી દબે ત્રાંચતાં પ્રથમ અડધું લાગશે પણ પછી એ જ સાદું લાગશે.

ગુજરાતી માટે બહુ જ થોડા અક્ષરો નવા પડવા પડશે અને એટલા ફેરફારથી લિપિના એકીકરણમાં ગુજરાત પહેલ કરી શકશે.

અગીઆરમાથી સોળમા શતકની

વૈષ્ણવ ભક્તિનું પૃથક્કરણ

કર્તાશ્રી: કે.વ.ભ.સ.સ. સાર્વજનિક

[૧૫ અંગ્રેજી પૃષ્ઠ ૨૩૨ થી ૨૬૫]

એ

ક નોંધે રહે તે પણ ભારતની અપભ્રંશ ભાષાના બહુ સોળમા શતકના ભક્તિના રસગ્રાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી વિવેચનના આગ્રહ છે. ભોધક અને મહાનુભાવ મનના રખતથી આ રસગ્રાસ્ત્ર વિવેચન પૃષ્ઠ ૧૫૦ થી ૧૫૫ થી, પણ પછી એનો પ્રકારથી વિશ્લેષ કર્યો છે. અને એ કે શ્રી વૃંદાવનમાં નવા એના અનુવાદોએ એ દૃષ્ટિનો સીધા કર્યો ખતાં એ પદ્ધતિનો વિશ્લેષ કર્યોય નથી કર્યો. પણ સોળમા શતકમાં એ પદ્ધતિ કેટલી સર્વમાન્ય થઈ ગઈ હતી, એ અનુવાદન સરસ્વતીના ભક્તિ રસગ્રાસ્ત્રથી દેખાય છે અને એ રસગ્રાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ "યુગાર રસનો પ્રથમ ઉત્કર્ષ ઉપરથી સંમધર્માઈ રહેતો છે " એમ ભવન નાટ્યકાવ્યનું વચન (કાવ્ય) દર્શાવે છે. ઉપરથી ૧૬ થી (ઉપરથી નીચમણી ૧૬ થી) વિશ્લેષક પણ નાટ્યકાવ્યના આ વચનને અનુવાદ કરે છે. (જુઓ ૧૦૦૬ નંબર સુમેરિયોની બીજી ક્રમમાં ૭૫૧ દિવસથી)

એ દેવતા પદ્ધતિના એ સ્વભાવને પ્રથમમાં ખતાવે છે તે દેવતા ભારતીયની આવી પ્રકારમાં થતી એકને કેનેડી એવા નાટ્ય અભ્યાસીને આશ્ચર્ય થાય એ સ્વાભાવિક છે.

આ વસ્તુ રૂપગ્રાસ્ત્રથી, જુઓગ્રાસ્ત્રથી એવા વિદ્વાનોના ખ્યાલ બદલ નહોતી. જુઓગ્રાસ્ત્રથી એ ભર ખાતવા થોડોતો રજા કરી શકે અને તે પણ આગળના વચનો ઉપરથી કર્યો છે (જુઓ ૧૬ થી ૧૭). પણ ભારતના કે પ્રકારના રસમાં એ દેવગ્રાસ્ત્રને નિષિદ્ધતા છે તે પ્રાચીન નાટ્ય નિષિદ્ધ સંમધર્માઈ છે: કૃષ્ણ અને શ્રીકૃષ્ણ એવા સંમધર્માઈ નથી. (જુઓ ઉપરથી નીચમણી ૧૬ થી ૧૭ તથા ૧૦૦) એમ પ્રાચીન વચનો ઉપરથી કર્યો છે. પણ નિષિદ્ધતા સ્વભાવનાં કાવ્યના નિષિદ્ધતા છે અને કૃષ્ણના રસ નિષિદ્ધ છે, એવી પ્રાચીન માન્યતાની આ પ્રેરણાએ મેં એ લે છે, એટલું જ નહિ પણ રાસપદ્યગ્રાસ્ત્રથી થાડોતો શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ સાથેની કાવ્યના વચનનાં ભક્તિમાર્ગ એ વચનના મેં પણ ભક્તિને માન્ય નહિ હોય એમ રૂપગ્રાસ્ત્રથી મધુર ભક્તિરસને

* જુઓ: The Bhakti Movement ૧. ૧૦૦ તથા તેમાં વધારેની હી ૧૦૬ અને થી ૧૦૭ ૧. ૧૧૧ નો ૧૦૩.

સ્વચ્છદ્વયં વ્રજસુન્દરીભિરમિતઃ પ્રત્યંગમાલિંગિતઃ ।

શૃંગારઃ સર્વિ મૂર્તિમાનનિષ મધો મુખ્યો હરિઃ ક્રીડતિ ॥

એ શ્લોક ઉત્તરો છે અને ઉચ્ચવ નીચમણિમાં જગદાદરણીયજ્ઞારમાવ
(કૃષ્ણકર્ણમૃત ૨-૧૭) જગત્માં જેનો જર બાવ આદરણીય છે એ રીતે પણ
કૃષ્ણની સ્તુતિ કરનાર બિશ્વમંગળનો શૃંગારરસતર્વસ્વં-(કૃષ્ણકર્ણમૃત ૧-૯૨)
જોરે શ્લોક ટાંક્યો છે.

સાખીભક્તિ—સાખીએ જેવો કામજન્ય પ્રણય સ્ત્રીઓમાં તો કદાચ સંભવે,
જે કે દેમાદિ એવા સંભવનેય વિરલ ગણે છે, પણ પુરપોતું શું ? અને શૃંગારભક્તિ
કે મધુરભક્તિ એ જ શ્લેષભક્તિ એવો વિચાર રૂઢ થતાં પુરપ ભક્તોને એ ભક્તિ
પ્રકાર શક્ય છે કે નહિ ? એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થયો. આપણે ઉપર જોયેલો
વિશ્વસક્રમ ખરાબ હોય તો સખી ભક્તિનો વિશ્વસ ઉપર કહેલાં બધાં તત્ત્વોના વિશ્વસ
પણી થયો જોઈએ અને વસ્તુતઃ ઐતિહાસિક રિથિતિ પણ એજ દેખાય છે. સોગમ
દાતકમાં તો સખી ભક્તિનો પ્રજ્ઞામિમાં તથા જગજગમાં પણ સારી રીતે પ્રચાર થઈ
ગયો હતો (જુઓ ચૈતન્ય ચરિતામૃત ૨-૮ પૃ. ૨૧૯).

બહી એટલું સ્પષ્ટ કહેવું જોઈએ કે ભક્તિનાં છેલ્લાં બે તત્ત્વો એટલે કે
જરબાવ અને સખી ભક્તિનો ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાં જેવો સ્પષ્ટ સ્વીકાર છે તેવો સ્પષ્ટ
સ્વીકાર વજ્રજ સંપ્રદાયમાં નથી, એ સંપ્રદાયના સારા વિદ્વાનોને આ વિષયમાં પુષ્ટિ
સંપ્રદાયનું શું વસથુ છે એ પૂછતાં તેઓ કહે છે કે ‘ ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાં આ વાચો
પ્રમટ છે અને પુષ્ટિ સંપ્રદાયમાં સુપ્ત છે. ’ ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાં પરમ પ્રમાણમૃત
ગતાંતો અન્ય ચૈતન્ય ચરિતામૃત ઇ. સ. ૧૫૭૫માં લખાયો છે, જેમાં તો સખી ભાવની
આવરણકતા સ્પષ્ટ કહી છે (જુઓ ચૈ-અ-મ ૮ પૃ-૨૧૯) તે પહેલાં રૂપ ગોસ્વામી-
નો ભક્તિરસામૃતસિન્ધુ શક ૧૪૬૩ (ઇ. સ. ૧૫૪૧) માં લખાયો છે ને તેમાં
તેઓ સ્પષ્ટ કહે છે કે “ જી કૃષ્ણની ચર્ચિતું પ્રતિમા રૂપગોપીઓ સાથેનું મધુર્ય
જોઈને તથા તે તે લીલા સાંભળીને તે ભાવની ઇચ્છા જેને યાવ તેઓ કામાનુગ
ભક્તિના અધિકારી છે. અને આ યજ્ઞરની ભક્તિ પુરુષોને પણ યાવ છે એવું
પદપુરાણમાં કહ્યું છે ” (પૂર્વ વિભાગ દ્વિતીય લઢરી શ્લોક, ૮૩-૮૪) અને પદ-
પુરાણને એ શ્લોકો પ્રમાણુ તરીકે ઉત્તરો છે તેમાં લખ્યું છે કે “ પહેલાં દંડકારણમાં

૧ નિશ્ચિન્નપ્રયોગિત્વાદ્ દુસ્સહાર્થં સઃ ।

સદ્ભાવપ્ત્ય સંશિષ્યઃ ચિત્તાંયોષિ સિન્ધાસે ॥

ભક્તિરસામૃત સિન્ધુ પૃ. ૪૨૧ કા. ૨ તથા તે ઉપરની ટીકા.

વસનારા મહર્ષિઓને સમને જોઈ તેને જોયરાણી કાઢ્યા થઈ. આ બધા કીપણું પાળીને ગોકુળમાં જન્મ્યા અને કામથી દ્વિને પ્રાપ્ત થઈને સંસારમાંથી તરી ગયા. ”

પદપુરાણનું આ વચન જલ્દી જાનું દોષ એમ માનવું મુશ્કેલ છે, વળી એમાં કોતની પ્રાપ્તિ જન્માન્તરમાં કરી છે, એટલે એ વાત ભુલી જ છે. જેનો સમય ચોક્કસ જાણી શકાય છે એવું કપોતરાણી પ્લેઝાનું ચોક્કસ સંબંધિત રૂપોડમાં વચન તો ગરૂ ચૈતન્યનું પોતાનું જ મારા તો જોવામાં આવ્યું છે. ચૈતન્યની અન્યરચનામાં ૩૩૧ એવું એક શિક્ષાપટક જ પ્રસિદ્ધ છે. અને તેના છેલ્લા શ્લોકમાં એમણે પેતાને વિશે કીર્તિન વાપર્યું છે:—

આશ્લિખ્ય ના પાદરતાં પિનટુ મા-
મદર્શનામ્મર્મહતાં કરોતુ વા ।
યદા તથા ના ત્રિદધાતુ લમ્પટો
મમ્માવનામસ્તુ સ વપ નાપરાઃ ૩ જ્જો. ૮

બેરી બલે પાવ દલેની પીસે
મર્મે વંધે દર્શનીયી કરી મને
બલે કરે તે મન પાપું જંપટ
તથાપિ તે પ્રાપ્ત પતિ ન અન્ય જો,

(પ્રેમાવતાર ચૈતન્યેવ (પૃ. ૨૦૮) માં શ્રી નર્મદાશંકર પંડ્યાનો જનવાદ)

ચૈતન્યના ચિત્તમાં ઉપરનો વચન સર્વજ્ઞાની ન દેવો; કારણ કે ચોથા શ્લોકમાં જ તેઓ કહે છે કે :—

ન થર્મ ન જર્ન ન સુન્દરીં કવિતાં ના જગદીશ કામયે ।

મન અને જન સાથે સુન્દરીની કામન્ય પુરવમાં જ સંકલે છે.

ચૈતન્યના ઉપલા વચનો ચોક્કસ સમય કહેવો મુશ્કેલ છે; પણ પુરીવાસનાં છેલ્લાં બાર વર્ષ તો એમનાં એવાં વર્ષા કર્યાં કે આવી કાંઈ પણ રચના અશક્ય, એ જોતાં ઇ. સ. ૧૫૨૨ સુધીમાં શિક્ષાપટક રચણું હોવું જોઈએ. અને કપોતરાણી પદપુરાણને જે શ્રેણી પ્રમાણ તરીકે ઉતારે છે તેમાં તો જન્માંતરમાં શ્રીગોવિન્દની વાત છે એ જોતાં કહેવું પડે છે કે ઇ. સ. સોળમા સતત્કાલ પ્રથમ ચરણથી જૂનો ક્વી કાલ એવો ૨૫૪ સળી જાવનો કાલ ઉલ્લેખ અને મળે નથી.

બીજી તરફથી કલકત્ત સંપ્રદાય, દ્વારપાદિ પાઠગ્રન્થ કવિઓની સાથીમાં સંબોધનની વાત છે ખરી પણ આચાર્યના પોતાના વિશાળ સાહિત્યમંથરી કલકત્ત એ જ ઉલ્લેખ—

દાસીનાં સર્વ રક્ષાર્થે-૦ (મા. ૧૦-૩-૮ ની સુમેધિનીમાં કારિકા)

સુવચનમાં આવ્યા છે પણ એમાં દાસીનાં કાન્દ એવીસમક દોષ તો એમાંથી સંબોધનનો અર્થ ન નીકળે. પાછળથી કેલ્ક દીકાકરે લલિતાવલ્લભ પદ્ય વિવક્ષિત દોષનો અર્થ કાઢ્યો છે એ ભુલી જાય છે. પણ કુલકાકરે સંવિદ્યનાયકની પ્રસિદ્ધ વિવક્ષિતોમાંથી એકમાં સંબોધનનો ૨૫૪ નિર્દેશ છે:—

યદિ તુયોસિ કુટોયા ત્વમેવ શરણં મમ ।
મારણે ઘરણે ઘાપિ દાસીનાં નામસુર્ગતિઃ ॥

દ્વિતીય વિચારિત : ૨૨૦, ૧.

શ્રી વિઠ્ઠલનાથજીનો સમય ચં. ૧૫૭૨ થી ૧૬૪૨ (ઈ. સ. ૧૫૧૫ થી ૧૫૮૬) સુધીનો છે. એટલે એમનું વયન ઘણું કરી ચેતનના વયન પછીનું પણ રૂપગોસ્વામીના વયનનું સમકાલીન કે વખતે કંઈક પાછળનું હોવાનો સંભવ છે.

શૃંગાર ભક્તિના વિકાસનો ઉપર પ્રમાણે નો વિચાર કર્યો એ જોતાં એમ જણાય છે કે રાધાકૃષ્ણ કે ગોપીકૃષ્ણની કૃંગાર ક્રમાએ ગાવી સાંભળવી એ વૈશ્યન ભક્તોનું એક કર્તવ્ય એવી માન્યતા તો છેક દશમા-અગીઆરમા શતકથી પ્રચલિત થઈ હતી.^૧ ભાગવતેજ કથ્ય એ ભાવના ઉત્પન્ન કરી છે કે એને અપૂર્વ બળ આપ્યું છે. આ રીતે ચાલેલા ભક્તિપ્રવાહમાં નો શુભ અંશો છે તેનો ધરા જેમ ભાગવતને છે તેમ નો અસંદેશો છે તેનો અપમાય પણ કદાંક અંશે ભાગવતને ફાળે જ ન્નય છે. મારા મારવા પ્રમાણે રાગ, કર્મ અને યોગથી સ્વર્ગન રીતે ભક્તિના વિચારનું ભાગવતમાં એક રીતે સિખર આવી ગયું પણ મનુષ્યના ચિત્તની સર્વ કૃત્તિઓનો-ખાસ કરીને રાગયોગ અને ભક્તિનો સમતોલ અને સમન્વિત વિશાસ જ સાચી ઉન્નતિ સાધી શકે છે એવી ભગવદ્ગીતાની દૃષ્ટિથી જોઈએ તો ભાગવતથી જ ભક્તિમાર્ગની નીચી ગતિ પણ કેટલીક રીતે થઈ છે એમ કહેવું પારે. પણ આ મધ્યકાલીન ભક્તિમાર્ગની સમાજ ઉપર થયેલી શુભશુભ અસરની ચર્ચા બીજા પ્રસંગ માટે મુલતવી રાખી, પ્રસ્તુત થયાને જ આ વ્યાખ્યાનમાં સમેટી લેવી યોગ્ય છે.

(અપૂર્ણ)

નર અને નારી

(સિખરિણી)

કહે દોરો: " નારી અતિ અખળ થું, હું નર તને
" બળે ખાંધી રાખું, નર તજી મને થું જાઈ શકે. "
" બુલે ભોળા ભાઈ " વદતી હસતાં તોય નમવ્વી,
" મને પૂઠે પૂઠે અનુચર બની, હો હું રમવ્વી. "

જેઠાલાલ ત્રિવેદી

૧ એ માન્યતા દર્શક કંપ ગોસ્વામીનું વચન ઉપર ઉતાર્યું છે અને શ્રીવલ્લભાચાર્ય પણ કહે છે કે—'દાનીમનવતારદશામામણિ યત્નકીર્તિનાદિગોચરમિ શુભલીલામિ: ' દ્વા' કમેણ નિરુ-
વાનો જીવાલુદ્ધાતિ ।

માસ્તર સાહેબ

વેનતેથ

૩

નાળાની રબરોના દિવસો હતા. દર વર્ષની માર્ચે આ વર્ષે પણ હું રબરો આગવ્ય મારે વનન ગયો હતો. આ નાનકડા ગામમાં કાંઈ ખાસ પ્રવૃત્તિ ન હોવાથી એક લુ ગરલી ગયોરે એ ચાર મિત્રો ભેગા મળી મધ્ય મારતા હતા, ત્યાં માંડાઓની વાત નીકળી. જ્યારે જાતના માંડાઓનાં વધુની થવા હાજ્યાં એક મેટ્રીક થયેલા માણસને નોકરી ન મળવાથી તે કેવી રીતે માર્ગ યજ ગયો તેની વાત એક જણે કરી. આ માણસ અંગ્રેજીમાં જ વાત કરતો. ગામના ઉપરાઓ તેની પાસે અંગ્રેજીમાં કાવજી અપવી પેસો પેસો આપતો. "વાતો કરવાથી કાંઈ જ વળવાનું" નથી, કામ કરતાં રીંખો. "એ આ માંડાના કાવજીને મુખ્ય મુદ્દો હતો. અને ઉપર એ બોલતો: "જુઓ, બોલોઆ તો પછા હોય છે પણ તેમાં હાથ લાગે કરતાં તો એક મને જ આપડે છે, "એમ કરી હાથ લાગે કરતો અને પાછ પેસો ઉપરાવતો. માંડાઓના વજુન પછી મળ્યો માંડા કાપી અને છે તેની વાતો ચલી. આ જામનો છે ખાનસ પુષ્કરવુનો એટલે અમારું મંડળ પણ આ ચોપથી મુકા નથી. "લામણીએ રબરવામાંથી માંડપણ હાથ છે " એ સિદ્ધાન્ત મુકાયા પછી જુદી જુદી લામણીઓની વાત ઉપર ચાલ. "એક બહેને પ્રેમલગ્ન કર્યું" હતું, પણ તેમાં તેને નિષ્ફળતા મળી. પતિએ તેને તરછોડી બીજું લગ્ન કર્યું. આ બાદ પછીથી સર્વે અધીતા માણસો ઉપર પ્રેમપત્રો લખવા મંડી. "અમારા મંડળમાં ધીરજાઈ કૌનિંકે તરીકે અધીતા છે. આલો દિવસ મળી જ્યારે પછી તે કાળા ખાના રહે ! બીઓની નિર્ભયતા ઉપર તેમનું કાવજી ચાલુ."

"હવે જરા ધીરા પો, " સુનિલાબેન બોલ્યાં, "અને બાકને આ આપવામાં મરદ કરે. "અહિં એક ચામણમા રહેની જોઈતી વાત કરી હતી. અમારી મિજબત હમેકાં ધીરજાઈને ત્યાં જ કરાતી, અને તેમનાં પત્ની સુનિલા બહેન તેનાં પછા મહત્વનાં સભ્ય હતા. તે અમને સર્વેને મળેલી આ પાતાં એટલું જ નહિ, પણ અમારી વાતોમાં પ્રસંગાત લાગ લાગ, તથા તેનાં સમજ સતત ચોતા રહી તેને અમુક સિદ્ધતાની હદમાં જ રાખતા. નહિ તો અમે તો રજા લગેરીઆ ભાઈ-બધો બહેને હવે થતા આજીવ આલેક, પણ અમારા ચમન-કાકા "અને પુલા "મામા "ની જામ કરી સમજી રહે જ નહિ. પણ સુનિલાબેનના સાન્નિધ્યમાં તેમનાથી ગમે તેમ કરી કાઢ્યું નહિ.

"અમને હમેકાં ટીકા છે. તે હવે આ અમારા ધીરજાઈ સાહેબને કાંઈક કહેને સુનિલાબેન, " યમનકાકા વળા " કે પછી શિરેસર સાહેબને તો કાંઈ કરી જ ન શકાય ! "

"કેમ ન કરી શકાય ! " સુનિલાબેને આવી જાતી કે નીચે મુકતાં હતાં. "મધું જ કરી શકાય તમે જ્યાં મેલેજમાં મથા છે તો હું એ હાથરુકમાં તો મધ છું ને ! " (અહીં કરી રહ્યું એણે કે જીમની સુનિલા બેન મેટ્રીક પાસ

“ અમારા વખતમાં છોકરીઓની હાથકુલમાં મુખ્યત્વે પુરુષશિક્ષા જ હતી, એટલે ઑફિસર નહિ તો મારતર સાહેબનો દુઃ એક સુંદર નમૂનો રજુ કરી ચક્ર. ”

“ કસો, કસો, ” એ ત્રણ જંચુ એકી સાથે બોલી ઉઠ્યા.

“ એટન્શન ! ” ધીરેભાઈએ ટોળમાં કહ્યું, આ ટીકાની અવણુના કરતાં સુનિર્ધારિત શરૂ કરો.

“ હું પાંચમી અંગ્રેજી લખતી હતી તેવામાં મારા પિતાશ્રીની બદલી પૂર્ણ થઈ. મેં બીજી ભાષા તરીકે યુજાવા લીધેલું પશુ તે શીખવાની ત્યાં સગવડ ન હોવાથી મેં એંગ્લિક વિષય તરીકે ચિત્રકામ લીધું. પશુ મેં પહેલે જ દિવસે જોઈ લીધું કે અમારા ચિત્રશિક્ષક એક વિચિત્ર પ્રાણી હતા. તેમનો અવાજ ઘણો કઠોર અને મોટો હતો. કંઠા ખાઈ, સસ્તી ખીડી પીને વર્ગમાં આવે, અને અમારા માથા પાસે આવી ચિત્ર સુધારે ત્યારે એવો કંટાળો આવે...”

“ સીઓની મુગ તો જાણીતી જ છે, ” ધીરેભાઈએ કટાક્ષ કરતાં કહ્યું.

“ ઑડર, ઑડર, ધીરજ, ” એ ચાર અવાજો સાથેલાં થયા.

“ મંદા, મંદાતા રહેવું એ પુરોષને પણ ગમતું નથી, પણ આ તો મેં તમને યાદાતમાં જણાવ્યું તેમ હતા એક અભાગ્ય પ્રાણી. પણ, ખરી વિચિત્રતા તો એના સ્વભાવની હતી. સીઓને હમણાં અસંતુષ્ટ કેદવામાં આવી, પણ આ માસ્તરના જોશ અસંતોષનો નમૂનો મેં કદી જોયો નથી. કવિ ન્હાનાલાલની રૂબરૂ કહીએ તો “ નજી સદાનો અપવાસી ! ”

તેણે ઘેર ચિત્રનો વર્ગ કાઢેલો તેમાં અમે ત્રણ ચાર વિદ્યાર્થીનીઓ જોડાયાં. ત્યાં વળી છુટું જ નટક જોયું. “ આ વાંદરીએને કેમ ભેગી કરી છે ? ” મરમથી તેમની પત્નીનો ધણિ સંભળાતો હતો. “ ખરે જાની મર, છાનીમર, ” માસ્તર કહેતા સંભળાયા. પછી બહાર આવી એમણે કહ્યું, “ આજે મારાં પત્નીની તળીપત નરમ હોવાથી આપણે ઘરઆંત નહીં કરી રાખીએ, હું દાઢગીર છું. ” પછી બીજે દહાડે વર્ગમાં કહે, “ મારાં પત્નીની તળીપત વધારે બગડી છે એટલે મારાથી ધરના વર્ગનું કામ નહિ થઈ શકે. ” અને જયું જ જાણતાં હતાં, એટલે વધારે પૂછવાની જરૂર ન હતી.

ખાનગી વર્ગની બાબતમાં આ રીતે નિરુદ્ધ નીવડ્યા પછી મારતરે ચિત્રો માટે ઑડર મેળવવા પ્રયામ કર્યો. પણ તેમાં કંઈ ફળ્યો નહિ. તેમની છત્રમાં એવી કહુતા, સ્વભાવમાં એવું મિત્રજપણું અને અવાજમાં એવી કઠોરતા હતી કે કોઈ તેમને ઑડર આપે જ નહિ. તેમણે ટપુરનનો પ્રયાન કર્યો, પણ તેમણે સ્વભાવ આડે આવ્યો. એકાદ માસ રાખી સૌ રજા આપી દે. ધીરેભાઈએ તેમના સ્વભાવની કહુતા વધતી જ ચાલી. વર્ગમાં શણકારવાને બદલે બીજા કસાકસેલી, દિશકાની વિદ્યાર્થીઓની નિંદા જ કરી કરે. આ બધાથી ફરાઈ જઈ અમારા વર્ગની છોકરીઓએ એક શક્તિ કરી. કલિમ

આને નામે એક દક્ષિણી છેડકરી ધણી બઢાકુર હતી તેણે બીડું 'કાંચુ', અને માસ્તર ઉપર ચીઠી લખી.

“ પ્રિય માસ્તર સાહેબ,

તમારું જીવનનાવ ક્યાં સુધી અમર નિષ્કળનાવ ખડક તરફ ધસડયા કરશે ? રવિવર્મા અને અરુનીન્દ્રનાથને એક બાબતે મૂકે એવા કલાકાર થવાની શક્તિ તમારામાં છે, માત્ર અનુરૂપતા નથી. પ્રેમાણ્ય ચક્રવર્તી અને અનુરૂપ કાર્યક્ષેત્ર મળે તો તમે શું ન કરો ? ” આ ચીઠી વાંચી માસ્તર તો ચમ્પા. કલિકાએ ધીમે ધીમે પત્રો દારા જ માસ્તરને ઉઘાડ્યા હતા, અને છેવટે એક વિચારે બંનેએ સાથે કરાંચી નાસી જવાનું નક્કી કર્યું. કલિકાના પિતા બચ્ચા પૈસાદાર સરદાર હતા એટલે સાથે પચાસેક હબરની મિશ્કેત રોકક અને ઘમ્મીયાના રૂપમાં લેવાની હતી, વળી પિતાની એકની એક આડકત્રી દોવાથી છેવટે બધું તેને જ મળવાનો સંભવ હતો, બધું જ છેવટે સુધી ખાનગી રાખવાનું હતું.

આ ચોળના પ્રમાણે માસ્તર સજીનાયું આવી નિશાળમાંથી છૂટા થયા, કારણે વિવેકે માસ્તર દૂન ઉપર મથા પશુ કલિકાએ ગાડી ઉપડવાને વખતે આવી પહોંચી હતી, “ ધરમાં કાંઈક વહેમ મર્યો લાગે છે, અન્નારે આપું તો પહેલેં છુમકે જ અચાનક ડોલે તો અન્નારે આમ જ આપું. ને સીનેત્રાયું આપે તો અકવાડિયા પછી સારી રીતે કાળે લઈને, ” માસ્તર તો હતા મારવાડિયા અવતાર, એટલે અકવાડિયા પ્રહરિના કાર્ય-કમ સ્વીકાર્યો.

અને વિલાહિન્દરે તો કલિકાની ચાલે સાબળી રોજ હસીએ. પશુ હલવામાંથી ખસતું થઈ ગયું, એમલ મદિના પછી અને માસ્તરને ત્યાં ખમર કાંતી ત્યાં તેમનાં પત્નીએ રાનાં રકતો કર્યું, “ મેં તો ધણી નહ કહી હતી, પશુ માનું નહિ, અને વધારે પગાર લેવા કરાંચી મથા. પશુ ત્યાં તપીવત સારી ન રહી, મરજા ઉપર અમર થઈ, અને હાલ કરાંચીની ગાંડાંતી હરિપત્તાલમાં છે, આવી ખમર હમણાં જ મારા મામાનો લોકલે ને કરાંચીમાં છે તેણે મામા ઉપર લખ્યું છે એટલે જાણ્યો. ”

“ બસ, બસ, બસ, ” અન્નારસુધી શક્તિથી સાંભળી રહેલા ધીરજાહ બોલી ઉઠયા; “ આમાં તો તમે પુરવતી માત કરતાં તમારી જાતને જ અપામ કરી બેઠાં, તમે છેડકરીઓએ એક ગરીબ માણસની આવી દૂર મરકદી કરી તે માટે તમારે સરખાતું નોંધ્યો. ”

“ એમાં છેડકરીઓનો શો દોષ ? ” મેં કહ્યું; “ અહિં તો ચોંક્યો 'હરીશી-ઓરીશી કોમ્પોઝમ' તો કેસ છે. આ માણસ અંદરથી ચોતાની કુળના અનુભવનો દોવાથી મદાર મદ્યન મથાવ મથાવે દોલ. પશુ તેની મહત્વાકાંક્ષાને એકે વિશાલેથી પોપણ ન મળ્યું. ને તેને પગ પૂરે એવી સીએ મળી દોલ, અથવા મામડી નિશાળમાં મહેતાજીની નોકરી મળી દોલ તો આ દુશ ન થાત. ”

મારો પક્ષ લેવાની અમર કેરી થાય છે તે જ્ઞેરા માટે કું સુનિવાનદેવની મામે નેકં છું ત્યાં તો તે પીક ફેરતી અલગાં થઈ ગયાં, “ તમે તો બધાં નવગાં છો, પશુ મારે તો પાણું સાંજનું સંધ્યાની લેવારી કરવાની છે, ” જતાં જતાં બોલ્યાં, હવે

મમનકાકાને કાબુ, એટલે ધીમે રહીને પછા, “ ચરે શું મારા ભાઈ, તમેય આવી સાદી વાતમાં સમગ્રતા નથી ? આ તો છે ચોક્કસો ને ચ્હ જીન્સીનો પખ, માસ્તરનું જીન્સીજીવન બરબાદ થઈ ગયું હતું. તેનું ઉર્જીકરણ (exaltation) કસાથી થઈ શકે, પણ ત્યાં આરકાશ ન મળ્યો એટલે તેમણે પાછા વળી જીન્સીમાં બૂરકો માર્યો, પણ ત્યાં તો નિરાધારીમાં જઈ પડ્યા એટલે પછી મહાન પ્રત્યાઘાત થયો...”

“ વાહ જીન્સી કાકા વાહ ! ” પુલાગામા બોલી ઉઠ્યા; અને મમનકાકાને વાંસામાં ધબબાઓ મારતું અમારું ચંડગ વેરાયું.

મિનારા ને મહેલો

(સિખરિણી)

પછે આપે હતાં મિરિચરતણાં મૂંગા યગને
ધરી માથે, સોભા હિમશુદ્ધની મરતકે પરી;
વનપ્રીતી સોભે મિરિચર ઠટિ નીલવરણી,
નિહાળી એ સોભા જનમન ચહે મૂંગા રમવા.

મિનારા ને મહેલો રચી જન હરીકાંઈ કરવા
ચહે મૂંગો કેરી, હિમ શુદ્ધતા પૂરમદ રચે;
વનપ્રીતી સોભા પ્રગટ કરવા માતવ રચે
રૂપાળાં ઉધાને; જગડ વળે રંગો મરી ભરે.

હશે મૂંગો બેઇ અસદુલ પ્રધાસો જનતણા
બને છે ના મૂંગો, જનતી પણ કે તાઠ-પ્રતિમા.

જની મૂંગો ઠાંધાં હિમ અતિ સહે, ને પિમળીને
વહી નીચે, પૂરવી ફલજતી કરે છવનરચે.

મિનારા સા ઉચ્ચા જની, દરી રહે કેંક જનને
સદા તીથાં રાખી, કચરી નિજ પાથે ખરબીને.

બેઠાબાસ વિવેદી

ચીની યાત્રાળુ હ્યુન સંગ

ભૂગુપ્ત-ભણપમાં ઇ. સ. ૬૪૦

અનુવાદ અંકારાજ કુનરી

ભા.

તત્કાલેના સપ્તાહીન ઇતિહાસ પરદેશી સોદાયરો, યાત્રાળુઓ અને વહાણચડીઓની નોંધણીઓમાંથી મળે છે. હસુની સનની સાતમી સતાબ્દીની ઐતિહાસિક હકીકત બોદ યાત્રુ હ્યુન સમના પ્રથમગ્રંથ સી-યુ-હી માં સપ્રમાણ મળે છે, આ ગ્રંથમાં વર્તમાન ગુજરાતના કેટલાંક નગરોની હકીકત આપી છે, બહીંઆ બુધ્ધ-બુદ્ધ નગરની હકીકત આપવા પ્રત્યક્ષ કર્યો છે,

અત્યંત જીલ્લો નિશ્ચય પછી મૌર્ય સમ્રાટ અશોકવર્ધનના સમયમાં સીમેન ભવા વગેરે કચલે બોદ ધર્મનો યજ્ઞ બહેલો પ્રચાર થવા પામ્યો હતો. હસુની પહેલી સતાબ્દીમાં ચીન ભવાન વગેરે પ્રદેશોમાં બોદ ધર્મનો પ્રચાર થયો; ઇ. સ. ૬૪૦ એ સમયે ઉત્તર ભારતમાં કુશાન ઇન્દ્રિય કામન કરતો હતો. મહા પ્રતાપી અને સંરક્ષારી ચાકર્તા ઇન્દ્રિય બોદ ધર્મ હતો. એના સમયમાં બોદ ધર્મને તરી રહ્યો સુખવ-રિષત કરાવે કારિયરમાં કુશવર નામના વિદ્યારા પાર્શ્વિક નામના સાધુના અધ્યક્ષ-પણ નીચે બોદ યાત્રુઓની જગી સભા યોજાતી હતી, ચીનના બાદશાહે એના પૂર્વજોને હમઆ હતા. કુશાન સમ્રાટ ઇન્દ્રિય ચીન ઉપર સવારી લઈ બહુ રિજન મેળવ્યો, એ પછી બોદ ધર્મના આચાર્યો ચીન દેશમાં ગયા. મોરોપદેશોના સનત પ્રવાસે હમઅન સમસ્ત ચીન દેશમાં એ સમનો બહેલો પ્રચાર થયો.

બોદ તત્કાલ અને ધર્મ સંબંધી ચાહિથી મેળવવાને ચીન જેવા દૂર દેશમાં ખણી મુરોલીઓ પાતી, હિંદુસ્તાનની મુળ જગ્યામાં સજેસા ધર્મપ્રયો લીખવાની, ચાહિને પોતાની જાગ્યામાં ઉત્તરવાની ચીના સાધુઓની ઉદ્દેશ વિશેષ રહેતી આ કારણે તેઓ હિંદુસ્તાન આવવા પ્રેરાતા. જાનસાધુઓની વર્તિત પણ જાનન હતી.

આને પ્રવચના સાધનો ત્વરિત થઈ ગયાં છે તેવા હસુના સાતમા સૈકામાં નવોતા, ધર્મવિદ્યા સાધુઓ અનેક જિગણાઓ સહન કરીને પણ ખુદ હામવાની જાનસૂચિની તીર્થયાત્રાએ આવતા, વિહર અને હાંબા પ્રવાસ, હિંસક આળીઓને.

(૧) મી. ડી. થોમસ ચીની તત્કાલીન ઉપરથી હ્યુન સંગ નામને ભણે ચક્ર અંગ નામ જણાવે છે. On Hsuan Tsang's Travels in India ૭૨૩-૭૫૩ A. D. by Thomas Watters M. R. A. S. Vol I p. XL ૨. સેન્ટુબલ જીવ, એ. જી. વી. વી. નામ-૮૦૦ હ્યુન સંગ નામ દેવાર્જ જણાવે છે.

(૨) Hsuan Tsang's Travels in India (H. Tsang's by J. Takahashi Records of the Buddhist Religion).

નાસ વગેરે અનેક અકચરો સ્ત્રીના સાધુઓ ભોજનીને પણ તેઓ દ્વિંદ આવવા પ્રેરતા તે વિષે એક ઇતિહાસકાર લખે છે કે “હર દેશમાં પ્રવાસની વિટંબણાઓ સહન કરતમ્પર થનારા આવા ભક્તસુસાદરો દુનિયામાં બીજા કોઇ થયા નથી. પોતાના ધર્મ પવિત્ર સ્મારકો નિહાળવાની આટલી ઉત્કંઠા ધરાવતા બીજા કોઇ ધર્મપાળાઓની જાણ નથી. આ ભોળા દીલના બીજ સાધુઓએ જાંચેલો, પર્જેલો, અને દરિયાની યુરેલીક ઉઘાળીને જેટલું દુઃખ વેઠ્યું છે તેટલું કોઇ માનવજાતિમાંનાએ વેઠ્યું નથી. આ આત્યારે એકી મજબૂતા સ્ત્રીઓએ આટલું સાહસ, આટલી ભકિત, આટલી સારી ભતા ખતાઓ છે એ વિચિત્ર લાગે છે.” આટલું દુઃખ સહન કરીને ભગવાને જે સ્થળોએ વિહાર કરેલો તે તે સ્થળને નિહાળી કૃતાચ્ચ થવાને, બુદ્ધદેવની પદિ જન્મભૂમિની તીર્થયાત્રા કરી પાવન થવાને, હરતલિખિત પ્રતો મેળવી ઉતારી શીખ લખને, વિદ્યાર્થીમાં વિદ્યાર્થીજીવન માળી ધર્મની શાન સંચય કરવાને અનેક સી સાધુઓ ભારતવર્ષમાં આવવાને પ્રેરણા હતો. પણ અનેક વિટંબણાઓને લખને તેઓ ક્યાં તો મૃત્યુ પામ્યા હશે અથવા કંઈકાની સ્વદેશ પાછા સિધાવ્યા હશે. એવા વ સાધુઓનાં નામ ઇતિહાસને પાને અમર થયાં નથી. જેઓ ભારતવર્ષમાં આવી જીવ: મીન દેશ પાછા સદીસપામત પહોંચ્યા એવા ભેયાર સ્ત્રીના સાધુઓનાં નામ ઇતિહાસ પાને મળે છે. તેમાંના શકિયાન અને હયુનસંગ-યવનસંગ-નામના બે બીજ સાધુઓ પ્રવાસ મંથળી આપણા દેશની એ કાળની હજીકત પ્રમાણભૂત મળે છે.

હયુન ચોથા શેકમાં શકિયાન નામનો સ્ત્રીના સાધુ આર્યાવર્તમાં આવેલો હતો. (ઇ. સ ૩૬૬ થી ૪૧૪). એનો શે-૬-મી નામનો મંથ ઉત્તર ભારતની હજીકત વાસ્તે. સપ્રમાણ ગણ્યા છે. આ સાધુ પછો લગભગ બસો વર્ષ પછો હયુન સંગ આઠવીસ વર્ષની ઉમરે ચીન દેશ છોડી દિંદુસ્તાનને પ્રવાસે આવ્યો હતો.

હયુન સંગ મહાયાન મંથનો હતો. એવા જીવનચરિત્ર પ્રમાણે આ બીજ ભકતને જુદા ભગવાનની જન્મભૂમિમાં આવવાની ઉત્કંઠા ધણી જ હતી, પણ શાહી કરમાન એની જીવાત્માઓને અવરોધી રહ્યું હતું. ચીનાઈ શહેનશાહ ટાંચ સંગે (T'ang T'ienan) એવું કરમાન કહાલ્યું હતું કે કોઇ પણ સ્ત્રીના નાગરિકે ચીન દેશનો સીમાડિ છોડી પરદેશમન કરવું નહિં.

ભકિતબીના સાધુના સતેજ લયેલા આત્માને શાહી કરમાન શાહી રોકે તેમ નહોતું. પાદશાહી કરમાનનો અગ્રહર કરવાની વૃત્તિ હયુન સંગને થઇ આવી, અનેક સંકટો વેડી ચીન દેશનું પાદર એવે જોડ્યું. સીમકાનું ગામ લી. બ્યાંગ. એઉથી થોડો-

(૩) પૂર્વ રંગ પ. ૧૩૬-૧૪૦.

(૪) કુશાન કનિષ્ઠનો સમયકાળના કુશાન નામના નિહારમાં બીજ ધર્મને ન્યવરિયત કરવા બીજ સાધુઓનો સલા મેલાવવામાં આવી હતી. તેઓએ તમામ બીજ સાધિત્યનું નિરીક્ષણ અને સંશોધન કરી તેના ઉપર વાદમિવાદ ચલાવી ચોક્કસ કાઢ્યો. રચાર્, આ બીજ ધર્મના નવા સંસ્કરણને ‘મહાયાન’ એવું અટકપ નામ મળ્યું. મહાયાનમાં બધાનો સમાવે થયો તેથી અસલ બીજ ધર્મને ‘હીનયાન’ નામ મળ્યું. અસીલીલા. ચીન, અપાન દેશો મહાયાન મંથના કહેવાય છે.

સવાર ચાલ પ્રવાસી સાધુએ કહેલું પ્રવાસ આરંભે. હયુન ૬૨૬ માં વર્ષની પહેલી એપ્રિલે હયુન સંગ વારાતવર^૧ આવવા નીકળે.

સારાથે ભારત વર્ષમાં પ્રવાસ કરી ચીનો યાત્રાણુ અંધાર વણે રવેદેશ પહોંચે. પાદચાલે ભાવથી બોદ સંપૂર્ણે આદરસન્ધર કરે. તથા વર્ષ પોતાના નિવૃત્ત કરેલા મંદમાં રહીને સંયમ કરેલા ધર્મના પ્રચાર કર્યા, અને પ્રવાસ ઉપર સી-પુ-કી^૨ નામનો મંથ લખે. આ મંથમાં ભારતવર્ષનાં નગરોની લોકીત, આ નગરો કેટલા માહાત્મે અંતરે આવેલાં છે તે, કેટલાંક રમણના સંખ્યાનાં નામ, તેની ભૂતિ, રાજ્યવ્યવસ્થા તામરિશની રહેણીકરણી. વિદ્યાભ્યાસ, બૌદ્ધ વિદ્યા (સંધારામ) અને ઉપરાંત જુદાજુદાં ઇતનાં મંદિરોની સંખ્યા આપી છે.

હયુનસંગ ધીમે ધીમે ચીનથી અરબનીરત્ન આવી પહોંચે. એ પછી ગાંધાર, કાશ્મીર, મગધ, મહા નામક આખો નામક વિશ્વવિદ્યાલયમાં રહીને બૌદ્ધ ધર્મને વિદ્યાભ્યાસ કરે. ત્યાંથી બંગાળ દેશમાં ફરી મોસોન સુધી જઈ આવી ગોકલુની પ્રજાગત લખને મહારાષ્ટ્રમાં આવે, એ સમયે હિલિયાપથમાં ચીસુકમ વંચેનો (સોલંકી) બીજે પુલોથી (Pa-lo-ki-sho) સાસન કરતો હતો. અજન્ડની ગુપ્ત ભેટને પશ્ચિમ દિશાની વાટ પછી એક હનર લીને અંતરે નૈ-મો-ટો-નમંદ નદીને તીરે તે આવી પહોંચે. નમંદ નદીને કાંઠે પોલકીયોપો (Polakieopopo) નગર આવેલું છે, એમ મંથમાં ઉલ્લેખ છે.

હયુન ૬૪૦ માં વર્ષની વીસમી જુલાઈને દીવસે એણે મહારાષ્ટ્ર છોડ્યું. એ જ વર્ષની ૧૦મી એપ્રિલે નમંદકાંઠે ચીનો સહુ આવી પહોંચે.

ભૂમં વિશે તે આ પ્રમાણે લખે છે :

" અર્ધિઆંબી (મહારાષ્ટ્રનો) પશ્ચિમ તરફ વળતાં ૧૦૦૦ લીને અંતરે નૈ-મો-ટો (Nai-mo-to) ના કાંઠે પો-લુ-કી-શી-પો (Po-lo-ki-sho po) ભરખા પોના રાજ્યમાં આવી પહોંચાયું. સામાન્યતઃ ધેરાયો ૨૦ લીને છે. અર્ધિની જમીન ખારખટ લાડી છે. ઝાંડોની સંખ્યા ધણી ઓછા પ્રમાણમાં અને વળી બજા ફર ફારને અંતરે ઉમેલાં છે. નામરિશા ઇરિયાનું પાણી ઉગાળી ખીફું પકવે

(૧) ઇ. સ. ૧૧૦૩ થા કુચાગલ મંથમાંની પ્રવૃત્તિ ભાવનાર પરદેશી ભાષામાં મધુ. ખીત વંચેની પ્રવૃત્તિ આ પ્રવૃત્તિ અભ્યાસ છે. પેટ્રોલ પૃ. ૨.

(૨) મંથમાં પશ્ચિમ દીશનું સંસ્કૃત ને. હનિવદાલ સંસ્કૃત, પેટ્રોલ વગેરે જણાવે છે કે અજન્ડની ગુપ્તથી ૧૦૦૦ લી નેણે ઉત્તર-પશ્ચિમ દિશાએ ૨૦૦ માંડને અંતરે ભૂમનું સ્થાન ભાષાને લખે છે. પેટ્રોલ, પૃ. ૨, પૃ. ૨૪૨.

(૩) અર્ધિઆંબે જાનુઆરી આપે છે તે રે સેમુઅલ બીચના અંગ્રેજી પુસ્તકમાંથી આપેલ છે. 'Siyuki' by Rev. Samuel Beal, *Bibliothèque des Records of the Western World*, Vol. II Book XI p. 259.

(૪) 'કી' નામના મહાકવિ અનુષ્ઠાન વારંતે વિદ્યાનેએ જાણીતી જણવી ભાષાને છે, બધાને અર્ધિઆંબે લખેલ સહુ લખી આપે છે માર્ગ ભાષાને લી ૧૧૧ નંબ છે.

છે. તેઓનો મુખ્ય વેપાર દરિયામાર્ગે ચાલે છે. લેબોની સાધનસંપત્તિ વ્યાપાર ઉપર છે. પ્રદેશની હવા ઉષ્ણતાવાળી અને હમેશાં સુસલામત મારતો પવન વાય છે. જનતા એકી, ખેતરકાર, સ્વાર્થી અને જકડી છે. વિદ્યાભ્યાસ કેળવવાની વૃત્તિ ખીલકુલ મોજી હોવાથી ધર્મશર્ધમાં તેમ જ વહેવારમાં હરદમેય ભૂલ કરવી એ તેઓની સામાન્ય ખાસીએત છે. સંધારામ દસ છે, અને તથુસો બીજીઓ નિવાસ કરે છે, તેઓ મોટા વહાણમાં (Great Vehicle-મહાચલ પંથમાં) માનવાસ અને રિયર (ચરેવાદ) પંથના છે. આ ઉપરાંત ખીલ લુદ્ધ લુદ્ધ મતનાં દસ મંદિરો છે. "

" ઉત્તર પશ્ચિમે બે દગર લી ઉપર જતાં મોસોપો (Mo-lo po) માં પ્રહોચાય છે. "

(અપૂર્ણ)

સામાન્ય માણસો પોતાના છવનનું મુખ મિસકત, પટલી, સી, ખાળકો, મિત્રો વગેરે બાક વસ્તુઓમાં જ માને છે. કોણે જ્યારે તેઓ એવી કાઠ વસ્તુ કે બધાંથી વંચિત બને છે ત્યારે તેમના મુખનો ખાસો નાચ પામે છે. તેનું મુખનું કેન્દ્ર તે પોતે નથી, પણ તે સહેજ ફરતું રહે છે.

—Sohoponbhar

(૯) હયુન સંજના લેખનમાં જાણવા પ્રત ઉવાસનાસાચીનો મુદ્દાલીને લખે, સ્પષ્ટ અને અંતરના નિષ્કૃંપમાં કેટલીક વખત સંકેતે સ્થાન છે એમ નિર્દેશિતું મારતું છે. જાણ સોની પ્રવાસી મોસોપો નયરનું નામ આપે છે. મી. બી. જી. કવીનદાસ સાહેબ મોસોપો તે માળવા જણાવે છે. વોટર્સ માળવા નગર વાસ્તે ઈંકા સંજે છે. મી. વી. એ. સ્પીય ' પશ્ચિમ દિશું' મોસોપો સાન્ય બંધ્ય, કન્હ, વહણી અને આનંદપુરની વચ્ચેમાં આ સ્થળ આવ્યાનું માને છે. મોસોપોના વિસ્તારમાં વર્તમાન બેઠા અને અમલવાદ વચ્ચેનો પ્રદેશ, વડોદરા સ્ટેટ અને તેની આસપાસનો મુલક (નોટીસ પુ. ૨ પૃ ૩૪૧ મી. સ્પીયની મુદિ.) જ્યારે મહારાજ ડી. સી. ગંધુલી " ૭૬ અને સાતમા સદામોનું માળવા " નામના લેખમાં માળવાના પૂર્વ અને પશ્ચિમ એવા એ નિશાન સહાયેષ વગેરે સાધનોથી જણાવે છે. પશ્ચિમ માળવાનું રાજ્યવર ઉત્તરન Washo yemna-જુ સેથના નગરને કેલ્લાક વચ્ચેના પારે છે તે જણ છે. અને મોસોપો તે પશ્ચિમ માળવા માને છે. (J. B. O R S Vol. 19 P. ૩૭૭).

કુલસખી

학술지명: **한글학회지**

(માન્યેસ્ટરના ગેઝેટી ધીએટરમાં પ્રકાશિત થયેલ અજવાબ: માર્ચ ૩૦, ૧૯૧૪)

451

[illegible][illegible]

કીન : સીનિન, ૬' તાપાસ મતથી જીવો ૫૩' જી. સંપૂર્ણ જાતે પ્રવેશી જીવો ૫૩' જી.

ਮੇਰੇ : ਤੂੰ ਧੁੰ ਘੇ !

મિત્રી : એક સમય થાક કરો, સ્ત્રીજન ! તે વખતે તમારું સામજીકાર્મિક વિચારો
કંઈ કામમાં આવેણ ! જાને, એક વખત અભરપણા પુત્રાન સમય સામે

આખર્વીઆમણી કરેલાં તે બ્લંડર સેક્રેટરી જોઈ રોટ માટે શાપ રૂપ છે.
તમને નહિ પાસવે—

માર : આત્માને અનુસરવાનું ? એ તો નવાઇ જ, મેન્ડીપ.

મેન્ડીપ : આરે લાઇ, આઈસ અનનુકૂળ પણ હોય ?

ડીન : આમાં તો એક જ ગંધી બેઠવશે પ્રજા સાથે સરકારને કામ સેવાનું છે,
અને મારે કહેવું જ જોઈએ કે એમાં લાગણીનો યોગ્ય માત્ર વ્યય જ થાય છે.

માર : ઈશ્વરે અમને બનાવ્યા છે, ડીન.

મેન્ડીપ : મને તો તેમાં શંકા પડે છે.

ડીન : એમણે એમની બેવડાઇ બતાવી આપી છે, અને એમને શીક્ષા કરવાનો
આપણે હક્ક છે.

માર : હું જો એક નાના માણસને આખ પર મારું. અને તે મને સામેા મા
કરે તો, શું મને એને સજા કરવાનો હક્ક છે ?

સર જોન : પણ આ કામ આપણે શરૂ કેવું નથી.

માર : શું ! આપણા ખાદીઓ અને વેષાર ત્યાં છે છતાં ?

ડીન : એ તો ખરેખર નવાઇ જ છે કે સંસ્કૃતિના કામને મુશ્કેલી ખૂનથી
આપવામાં આવે. એવ અને મોરલીનચનને તમે બૂલી ગયા કે શું ?

સર જોન : હા. અને પેપો બીઆરે શુભ અને તેની સ્ત્રી ?

માર : એ તો જંગલી પ્રદેશમાં ત્યાંની પ્રજાની લાગણી અવગણી પોતાની
મતલબને જ મરેલાં. સરોડીપાના કમલાગી એકરમોતો સાથે દેશને શું
લાગેવળે ?

સર જોન : આપણા બાઇઓનાં અપમાન અને હેરાનગતિ આપણાથી હિંમત હિંમ
જોઈ રહેવાય જ નહિ.

ડીન : આપણા શાસનથી, સ્ત્રીકન, સુખ પરિણમે છે કે નહિ ?

માર : કોઈક વખત : પણ આખી પ્રજાને, જો, અપકાર - પ્રકાશથી વિનું છે
એમ આપણાથી રૂંધેલ અને દરેક કુચ્છી આખતમાં જુદી છે તેને
આપણું શાસન કોઈ પણ બતાવે. કાપડો કિરી શકે : એવો વિચિત્ર.
પહેલે મારા ખરા હાથથી હું નકારું છું. આપણે માત્ર એમની નેશનલિટી
જિંદગીને વિદ્યુત કરી રાખીએ.

ડીન : એ તો મારાથી ન સમજાય એવું દર્શાવેલું છે.

મેન્ડીપ : સ્ત્રીકન, તમારી એ રીતસુરીમાં જરા હડે હનરાં તો જણાશે કે એ તો
નિયમતા મૂલ્યે છે. સ્પષ્ટમાં કોઈ તારો સિધર નથી. એક દેશ બીજાને
અલગ રહેવા છદ શકે જ નહિ.

માર : મોટાં રાષ્ટ્રો નાનાને અલગ રહેવા છદ શકે.

મેન્ડીપ : એમ કરે તો પછી મોટાં રાષ્ટ્ર થાય જ નહિ. લાઇ, અમને ખબર છે
નાનાં રાષ્ટ્રો તમને પ્રિય છે, પણ અમલથી જરૂર તમારા એ વિચારમાં
ફેર પડેલાં જોઈએ.

સર જોન : દેહની મેં પચાસ વર્ષ સેવા કરી છે, અને હું કહું છું કે દેહ જોડું કરતો નથી.

મોર : સર જોન, મને દેહની પચાસ વર્ષ સેવા કરવાની આશા છે, અને હું કહું છું કે તે જોડું કરે છે.

મેન્ડીપ : મોર, કેટલાક પ્રસંગે એવું દોષ છે કે જ્યારે એવી વાતો ન કહેવાય.

મોર : એ આજ રાત્રે કહેવાનો છું, મેન્ડીપ.

મેન્ડીપ : આમની સજામાં.

[મોર માથું ઢાલે છે.]

કેથરાર્થન : સ્વીકૃત !

મેન્ડીપ : મીસીસ મોર, તમારે અમને તેમ કરતાં શિક્ષા એકઠાં, એ માંગણ છે.

મોર : (ઉભો થતાં) મને એકઠાં તમે એ કહેજો, મેન્ડીપ, ' પાર્થિવન 'માં એ પર અમલેખ આપજો.

મેન્ડીપ : રાજકીય માંડણી ! છેલ્લી બીએ તમારા જેવા હોદ્દાવાળા માણસને આમ છાંટી જવાનો અધિકાર નથી.

મોર : દેહની મેં મારા વિચારો મુખ સમ્મત નથી. હું આ સમાજની અને આપણે ભણીએ છીએ તે એના પરિણામરૂપ ખાલખા કરવાની વિશ્વ છું.

મેન્ડીપ : મારા બાપ ! બાલ્યો નવો મન ન બન્યા આ મેન્ડીસ કલાકમાં તો સમાજ બહેરે થઈ, અને તમે કાંઈ રીતે તેને શેડી સજવાના નથી.

હેલન : ના ! એમ ન !

મેન્ડીપ : મીસીસ થુન્ટ, મને એવો ભય છે.

સર જોન : એમાં શંકા જ નથી, હેલન.

મેન્ડીપ : (મોરને) અને તમે જાન્યારી પર કૃમિઓ કરવા માગો છો ?

[મોર માથું ઢાલે છે]

મેન્ડીપ : એ તો સરખા !

મોર : હું ભદ્રેશન માટે કરતો નથી.

મેન્ડીપ : તમને ભદ્રેશન મળશે.

મોર : એ એમને પણ કોઈક વખત સત્ત મેલવું એકઠાં.

સર જોન : એ કલ્પ નથી.

મેન્ડીપ : વિરોધ સત્તામાં જ વિરોધ જનજીવી રહેતો છે, અને જાનનાથ મનાર માણસનો તિરકાર પણ પ્રમાણમાં વધારે થાય છે.

ડીન : (વાતને સીમ જાણવાનો પ્રયત્ન કરતાં) બાપ સ્વીકૃત. કાલે મૂળ વાતમાં તમે ખસ દો-એ તમે નથી-હતાં એકઠાં એવું એવી વસ્તુવિધિ આવે છે કે જ્યારે દેહની લક્ષણો મારે અગિના અંતરામાં એ નવનું આપવું જ એકઠાં. આ તો દેહના મોરનો સવાલ બની ગયો છે.

સર જોન : જરાવર કહું છે, એમ્સ !

મોર : ડીન, પોતાના જોરનો દેહ જરાવર ખાલ કરી જાનો નથી.

૩૩૮ ... શુભરાત : ડિસેમ્બર : ૧૯૩૫

ડીન : એમાં તમારી સાથે હું મળતો થતો નથી.

માર : ના, એ વિચિત્ર સબ છે.

કેથરિન : [ડીને શકતાં] કમો નેમ્સ ! બાઈ સાહેબ !

[ધાર તેના તરફ એકમતવાદી સુધે છે]

સર જોન : એમ જ ત્યારે કે તમે આમોની સરહદી લેવા માંગો છો, તમારી કાર-કારિદો નાચ કરવા તમારે મારા જમાઈ છે. તેથી મને નીચું જોવાવા માંગો છો ?

માર : લોકપ્રિય થવા હોય એવા જ વિચાર માણસે માનવા કે સર જોન, તમે તો પ્રજા વાર જોણી ખાત્ર પશુ તૈયાર હતા.

સર જોન : કદાપિ નહિ ! બધાં પરદેશી જર્વામાં તમારું બાપશુ હપાશે. અને આપણી વિરહનું એ બધું જાણી મારશે. બીજાં આગળ ફરેતો જ મવાતો—

માર : તમે ફરેતો કહ્યો છો ?

સર જોન : ના, સાહેબ.

ડીન : રિયલિટી અસક્ય બની છે. સત્તા માટે તમાની રિયલિટી દબાવી દેવી જોઈએ. આજ, કેથરિન, અમને મદદ તો કર.

માર : જેણે કે ખરો, મારો દેશ ! રોપિત હતાંય મારો દેશ !

મેન્ડીપ : તમારી વસ્ત્રમાં તમે સત્ત્વ માની લો છો.

[કેથરિન ઉભી થાય છે. ડીન પણ ઉભો થાય છે]

ડીન : [પીમા બવાળે] ઇન્કાર નેતો નાચ કરવા છડે છે.

સર જોન : ફેસોલી !

માર : જુલમ નેડે હું કાચ નહિ મોજાવું.

કેથરિન : બાપાઈ જુલમ નથી કહ્યલતા. અને રીટીન, અમારામાંથી કોઈ તે નથી માનવું.

[ડીન સેનિંગ નેતો જુલમ સુલીપન પ્રવેશ કરે છે]

સેનિંગ : જુલમ.

[તે ઉભી થાય છે અને સેનિંગ પાસે જાય છે, અને બાપાઈ પાસે બંને વાતચિત કરે છે]

સર જોન : ખુદને ખાતર તમારો વિચાર શો છે ? આત્માર સુધી ખરા કદમથી અમે સાંખ્યું છે.

માર : સર જોન, નમ્જાં શબ્દો સાચેય અવધારની રીત આપણાં મોટાં શબ્દોને બદલવી જોઈએ. કુતરાં પશુ આપણને સીખામણ આપે—નાનાં કુતરાં સામે મોટા કુતરાને જુઓ.

મેન્ડીપ : ના, ના, આ વાત જોઈલી બધી સાચી નથી.

માર : મેન્ડીપ, રાજપૂતાન્યા સિદ્ધિ, કુતરાંગોને ચોગ્ય છે તે જ પ્રમાણે દેશને પણ દેમ લાગે ન પડે, તેનું કોઈ કારણ જણાવું નથી.

[જુઓ અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૮૦]

પત્રમાળા

આવૃત્તિનંબર ૨૫૨૨

૧૯૩૫ ૧૯૩૫

પ્રિય ભાઈ,

આ પ્રમાણે ત્હમે ફર વખતે એક પુસ્તક મોકલ્યો અને મ્હને પત્ર લખવાની ફરજ પાડી એ મ્હારી પ્રતિને એટલું પ્રતિક્રિયા છે કે ત્હમણી એ રીત ત્હમને કું મ્હારો વિરોધ ત્હને કરું છું. અમુક પુસ્તક વાંચ્યા પછી તે વિશે ત્હમે મ્હારો અભિપ્રાય પૂછ્યો તો તે લખવામાં મ્હારે વધારા નથી ત્હમને કુચે તે સ્વરૂપમાં પણ કું એ અભિપ્રાય લખી મોકલ્યું, પણ ત્હમે એક જ પુસ્તક મોકલ્યો અને તે જ મ્હારે વાંચ્યું અને તે વિશે જ લખી મોકલ્યું એ કેવો જુલમ ! માટે હવેથી મેં પાંચ પુસ્તકો સાથે જ મોકલ્યો અને તેમાંથી મ્હારી મરજી પ્રમાણે મ્હારે એક વાંચ્યું— (એ પણ વાંચું) એટલું સ્વાતંત્ર્ય કું લેવાનો તે મોંઘી રાખ્યો. અને પુસ્તક કે પુસ્તકો વાંચીને પણ તેના વિશે જ લખ્યું તે બંધન પણ કું સ્વીકાર્યો નથી, પત્ર લખવા બેસીય ત્યારે મ્હારા મનમાં તમામ જે વિચારો આવ્યો તે પણ લખવાની મ્હારી સ્વતંત્રતા હતી ફરજ કું જેવાર નથી જ.

જુડુ. ત્હમને ' અમે તપાં ' બહુ મધ્યું છે એમ ત્હમણા પત્ર ઉપરથી કું અનુમાન બાંધું છું. એ ' કૌટુહી 'માં જવાતું ત્યારે મ્હેં પણ કેટલાક ખડ વાંચેલા. પણ હાલમાં મ્હારી પ્રતિને બહુ અનુભવ નથી એ ત્હમે જાણ્યો છે. એટલે હાલમાં રસની વાતો વગેરે વિશે અભિપ્રાય આપતાં પણ મ્હને સંકેપ થાય છે. હતાં કેમ વખત મુશવતો કરતો નથી એટલું ખરું. અને અમુક વસ્તુ આપણને મમે છે કે નહિ તે કહેવાનો અધિકાર તો સર્વને છે. વળી બહુ મધુ તો પ્રામાણિક મતભેદનો આશય લઈને પણ આપણે પછીનાર આપણું ચીર જાળવી લઈએ છીએ.

હમેશાં એક આવાત મ્હને મધુ મમે છે તે પહેલાં જાણી રહું. છતાં તરફ કમ્યું એ રીતે તરફ જ મ્હને મધુ અકિરુધિ છે. એટલે આ ' પુસ્તકો ' સમય વાતાવરણ મ્હને મધુ મધ્યું. છતાંની મુશ્કેલીઓ, લાપરવાઈ વગેરેના કારણો દ્વારાને વિષ અમ કમને સ્વાસ્થ્ય માણ્યો મ્હને ન મમે, વળી વછી મુશ્કેલીઓથી થઈ પડીમાં કેમકાં ત્વ એક માણ્યો પણ કા કમના ? છતાંના પાપ ખંડમાં રી વળીને કેમ માણ્યો ખરખર હાલ કરતો હમે રહે તો એનું નિરીક્ષણ માત્ર પણ કરતું મ્હને મમે. એટલે આ પુસ્તકમાં જામણી મીડીને લખ સુધીય જાલ અને ક્રમાર છતાંના જે જે પ્રસંગો તાલક કરતાં મુજબ વિષ કમીએએ આપું છે તે મ્હેં મધુ રસપૂર્વક વાંચ્યું છે. પણ આ જાને કમીએએ સાથે થવાને કેરી રીતે લખ્યું હશે તે બતાવત સમયાતું નથી. જે કે વિચારના કમમાં કેમ કેમકાં કમ આપું—પણ મમેનું જાણ્યું છે ત્હારે એમ થાય છે કે આપણું વાંચ્યા પછી પાછાનું બીજા કમીએ લખ્યું હશે એટલે આવાત જામણી આવાઈ એકાદ વિષયો એ સ્વરૂપના રૂપે રમુ કરી દે છે, પણ તે જાણ જાને લેખકોનું કપિનિષ્ઠ થયે અંશે સમાન લેખકો

એકરૂપતા જળવાઈ રહે છે. બીજું, દારૂ સાથે કર્તાઓએ કુટુંબજીવનના જે પ્રસંગો બોલી દીધા છે તેથી પુસ્તકનો માનવઅંશ સજીવ બન્યો છે અને તેટલા માટે જ કેટલાક આ મન્યને દારૂપરસની નવલકથા કહે છે. પણ 'નવલકથા' શબ્દ આ મન્યના સ્વરૂપ માટે અનુરૂપ છે કે નહિ તેની ચર્ચા અત્યારે નહિ કરું. પણ એ વિશે મને શંકા છે એટલે ઉલ્લેખ માત્ર અત્યારે કરું છું.

પ્રસંગોમાં, આર ચિતા વચ્ચેનો પ્રસંગ, પતંગ ચળાવતી વેળાનો પ્રસંગ, હોળીનો પ્રસંગ, નિર્મળાના લગ્નનો પ્રસંગ વગેરે તાદ્રશ્ય અને માનવતાના ધબકારાથી જીવતા બનેલા છે. હાથીકોતી રજુ કરીને જ દારૂપરસ ઉપન્ય કરવા એ જ સાચો માર્ગ છે. તારંગીનો આશ્રય લઈ જીવનનું કલ્પિત બેડોળ સ્વરૂપ રજુ કરે દારૂ ઉપન્યસનું એ તો બહુ સામાન્ય માર્ગ છે. વળી આ બધા પ્રસંગોમાં સુરતની પ્રભાવનું જે જીવન કર્તાઓએ રજુ કર્યું છે તે વ્યાપક અને છે અને પાત્રો કર્તાઓ જીવનના સંસ્કાર જ મહાશ મન ઉપર તો વિશેષ પડ્યા છે. એ જીવનનો બહુ પ્રત્યક્ અનુભવ કરતો, હોળી એમ જ મને થયું પ્રસંગો વાંચતાં લાગેલું. પણ આ જીવનની વ્યાપકતા ગમેલી તે સાથે જ એક વિચાર આવ્યો હતો. ગુજરાતના એક જ વિભાગની પ્રભાવનું જીવન દર્શાવે કશાનાં સાહિત્ય કેટલું ચિરંજીવ કહેવાય ? સૌરાષ્ટ્રની રસધાર અને સીરાંની બહારવટીઆની ઘાતોમાં પણ જનસમાજને કુચે એવા અંશ તો માનવતા જ, અને આ પુસ્તકમાં પણ માનવતાથી રંગાયેલાં દરેક જ હું તો ઉત્તમ ગણું છું. સુરતની પ્રભા એ વિસ્તૃત માનવતાનો એક વિભાગ જ છે એ ખરું પણ એ પ્રભાવના જીવનમાંથી એના જ ખાસ ગણ્યા એવા પ્રસંગોનું દારૂ દૈનિક ગણ્યા તેમ મહારું માનું છે. માટે આ બંને કર્તાઓ ગુજરાત-ગુજરાત પણ સા માટે ?-સમગ્ર માનવ પ્રભાવના જીવનને સ્પષ્ટ ગણીને દારૂપરસ સર્જે એ મને તો વધારે કુચે. પણ આ મહારા પોતાનો અલિપાય છે-બીજાને તે અનુરૂપ પડે કે નહિ તેની જવાબદારી હું લેતો નથી.

રેલ્વે પુરાણના ઉદ્ગાતા નરહર મમતું પાત્ર ખરેખર કુટુંબતાથી ચોળાયું છે. આપણા જીવનમાં પણ આપણને એવા કેટલાક માનવી મળી આવે છે, જેમનું ચાલ એક દષ્ટિથી જ બંધાયેલું હોય છે અને તે દષ્ટિથી એ કરી પણ પર યંત્ર રાકતા નથી. પણ એમની એ દષ્ટિ સાથે એમનું સમગ્ર જીવન એટલું તદુપ બની ગયું હોય છે કે આપણે એમનો હોય પણ ન કાઢી શકીએ. કારણ કે એમનું જીવન એવા જ પ્રકારમાં સ્વાભાવિક બની ગયું હોય. એટલે આ કથાનું પાત્ર ચોળાયું છે એમ જે મને ઉપર કહ્યું છે તે પ્રસંગોમાં તેમનું અસ્તિત્વ આવે તેટલા પૂરતું જ. બાકી પાત્ર ચોળાયું છે એમ કહેવામાં જે પાત્રને અસ્વાભાવિક બનાવી દેવાનો-મથાવવાનો હોય મહારા પર આવી પડે. ભૂતની વાર્તા અને જ્યોતિષની શ્રદ્ધા કરી કરી લાવનારમાં મને આટલી સ્વાભાવિકતા જણાતી નથી. આ કથા મહારા દષ્ટિબિન્દુનું પણ પરિણામ હોય. બાકી કર્તાઓને મન તો એ બધાં પાત્રોનો સરખો ઉપયોગ જણાય છે. પાત્રોમાં બીજું દાદાજી તરફ મહારું મમત્વ બંધાયું છે. દાદાના જોળામાં રમણું, દાદાને મોડા બનાવવા, સાચી બનાવવા એ મને બાલજીવનનો સૌથી આનંદમય પ્રસંગ જણાયો

છે. જો કે મહેં તો મદારા દાદાનું મુખ પણ નથી જોતું એ ત્હમે જાણો છો જ. કારણ કે હું પૃથ્વી ઉપર અવતર્યો તે પહેલાં જ એમણે વિદાય લઈ લીધી હતી. જતાં દાદાની મૈત્રીનું મહત્ત્વ બાળકના જીવનમાં અપૂર્વ છે એમ હું સમજતો થયો છું. અને મદારી એ માન્યતાને અનુરૂપ કેટલાંય મિત્રો આ પુસ્તકમાંથી મળી આવ્યાં છે. હું તો એટલે સુધી પણ કહું કે હવે મધ્ય વચર ખરે પિતૃભાવ પણ માણસથી અનુભવી શકાય નહિં.

હવે થોડાક પ્રશ્નો ત્હમને પૂછી લઉં. ત્રિપિતને કોલેજમાં થોડાકલાની વાત આવે છે ત્યારે સુરતની કોલેજનો ઉલ્લેખ શા માટે કર્યો છે તે સમજાવુ નથી; ત્હમે એ સમયની અર્થ વાંચીને જણાવશો કે હાથરૂલ અને કોલેજના કિષ્કણ વિશે તથા કિષ્કણ વિશેની આપણી જિજ્ઞાસા અનુષ્ઠ કેમ સમયમાં આવી છે કે ત્રિપિતનું સુખાલનું જીવન અપૂર્ણ જ કેમ ચીતવું છે કે વગેરે, દુરસદે ઉત્તર લખશો. બીજું ત્રિપિતના પત્નથી આ પુસ્તકમાં અરેખર સંગમના આવી છે કે સંગમતાને માત્ર આભાસ જ દેખાય છે કે હરેક પ્રસંગ છૂટક છૂટક હોય જતા એકાદ માવશી તે વધારા સંગમ જોડાયલા હોય એવું ધરીયાર અને છે. પણ એમાં આભાસ જ હોય છે કે અરેખર સંગમના હોય છે એ ત્હમે જણાવશો ?

છેમ્ને એક પ્રશ્ન વધારે પૂછી લઉં અને તેનો જવાબ તો ત્હમારે આપવો જ પડશે. જ્યારે એ ભેખડોની એક કુળિ હોય ત્યારે તેમાં ક્યા ક્યા પ્રકરણ ક્યા ક્યા ભેખડો લખ્યાં છે તે જાણવાની વાચકને કાંઈ જ જરૂર નહિં ? એકી પ્રકરણો જાણે. હવેનાં અને ભેડાં પ. મહેતાનાં હશે ? જો કે આ જાગતમાં આ જાને ભેખડોમાં રમ્મ ભેનાર મદારા એક મિત્રનો મહેં અભિગ્રાવ પૂછ્યો ત્યારે તેમણે મદારા પાસે તે પુસ્તક વાંચવા મામ્મું અને વાંચનાં વાંચતાં રેલી પારખીને હું ભેખડોનાં નામ લખી નાખીશ એમ કહ્યું છે. પણ પુસ્તક વાંચવા ભેખડોની આ તારકોગ જ નહિં હોય તે ? અસ્તુ. ઉત્તર લખશો.
સિ. અવધૂત

પ્રશ્નો જીવનમાં સદા ઠાલા પૂછે હોય છે. એમાં એ મનુષ્યની હયાત હશે તે કંઈ લખવી.
—દેવશી ચૈત ટાઈક

મનુષ્ય કિશકિતને વિશેષ મેદા કરી શકે; કિશકિતો મનુષ્યને મેદો કરી શકે નહિ; એનો અર્થ એ છે કે ઠાલ જન્મ વિચારકિત કરતાં મનુષ્ય વધારે યતો છે.
—કોનરુસીઅસ

સાડું પુસ્તક એ મેક મિત છે; આજે જન્મ તે એ જ છે હવેના જન્મ તે એ જ છે.
—દર્પક

ચ બ રા કિ યાં

દિશાજ્ઞાલુ દુસ્તમજી મહેતા

તમારાં ચુકામતની પાછળ શું હોય છે એ જો તમે બરાબર વિચારી લેશો તો તમારાં ચુકામતની આગળ કેટલું હોય છે તેનો વિચાર કરવાની તમને ઓછી જ અગત્ય રહેશે.

નેતા હોવા અવનવાળો પણ ન જોઈએ અને હોવા જુઠાંવાળો પણ ન જ જોઈએ.

“હું સુખી છું” એવી લાગણીની દસ્તિથી હું સુખી બન્યો હોઈ તેના કરતાં “હું છું” એવી દસ્તિની લાગણીથી હું વધુએ વારંવિશેષ જ સુખી થયો છું.

અપણ અપહીરી એ સારા ઓતની સાચી લાપકાત છે.

મંસારી ભાગીદાર લેજે ખરે સમયે જોડું માણસ આવી મળે એ જાણે અનાવૃષ્ટિના સહા દુકાળ જેવું જ સંકટ.

અને

મંસારી ભાગીદાર લેજે જોડા સમયે ખરું માણસ આવી મળે એ જાણે અતિવૃષ્ટિના હોશ દુકાળ જેવી જ આશંક.

કસમ એટલે વજન આપવા મળે જોતી કીધેલી વજન વિનાની એક વસ્તુ.

‘હાઈકે’ વાતોએ ‘એવી’ લખાએલી હોય છે કે જેમની ‘સમાપ્તિ’ ને વાતોના છેડા કહી શકાય- ‘ઉપર’ નહીં; આખરી કહી શકાય- ‘અંતમ’ નહીં.

વાતુકિયો અને લકિયાળ બને જગ્યાં ટિકટિકોર : એ વચ્ચે ફેર એટલો જ કે પહેલો, જ્યારે હાલતી છમે જોડું બોલવાને કશું બાકી રાખતો નથી ત્યારે બીજા, થંભેલી છમે જોડું વધવાને કદી શકતી નથી.

‘તરંગ’ એટલે કે જેવું એક અંચ જે કદી પણ તંગ હોઈ શકતું નથી અને જેમાં રંગ જરૂર હોય છે.

મનુષ્ય જ્યારે આખરું ખૂન કરે છે ત્યારે તે પ્રકટ હોઈ બોધો હોઈ મચાવી મેલે છે;

પણ જ્યારે આખરું મનુષ્ય ખૂન કરે છે ત્યારે તે અપ્ત હોઈ તેની કોણ પરવા કરે છે ?

અબ્બૂખાંની બકરી

ડૉ. શી. હાકિરકુસેન
એમ. એ. પી. એચ. ડી.

જુ હશે એના કરતાં મોટા પર્વત દુનીઆમાં મીઠો કોઈ નથી. હળસા માછલ લગ્યાં, અને હથો તે એટલો કે આજ સુધી હજી એના ઉંચામાં ઉંચા ચિપ્પર પર કોઈ પણ માણસ ચઢી શક્યું નથી. હિમાલય પર ધણાં મળેલાં આવી રહેલાં છે. અલમોડા પણ એમાંનું જ એક ગામ છે.

અલમોડામાં એક મોટા મીઠાં રહેતા હતા. એમનું નામ હતું અબ્બૂખાં. અબ્બૂખાંને બારીઓ પાતળાંને ખૂબ શોખ. પોતે હતા એકલા; એક મે બારીઓ શાખતા અને દહોડા બધા તેમને ચરાવતા રહતા. તેમનાં નામ પણ હતાં અજાણ તરેલાં તે શાખતા. કોઈનું નામ હતું તે કોઈનું મુઝિયા. કોઈનું મુઝરી તે કોઈનું કુકમા. એ બારીઓ નેડે દહોડા બધાં કોણ નહોતું શેરી શેરી ચાલે અબ્બૂખાં કંઈ કરતા અને કાંઈ પડે એટલે ઘેર જાતી બાંધી દેતા. અલમોડા પહાડી જગ્યા હતી એટલે અબ્બૂખાંની બારીઓ પણ પહાડી ભાતની હતી.

અબ્બૂખાં મૂળે હતા તરીય અને પાળા ફરેલા નથીવળા. એમની બધી બારીઓ કોઈને કોઈ વખતે રાતે ઘેરી તોડીને જગમી જતી. પહાડી બારીઓ કોઈ બંધાઈ રહેવાની કોઈની જ હતી. કાચ મળ્યો કે પહાડ પર ભાગી જતી. ત્યાં એક વા રહેતું હતું તે તેમને આપ જતું. અભવળ થયા નેનું તે એ હતું કે અબ્બૂખાંનાં આંધ, કાંજના ઘણાંની કાલવ, અને વાતી બ્લીક-આખાંનું કોઈ પણ બારીઓને જાગી જતાં રોકી શકતું નહોતું. એનું કારણ એ પણ હોય કે પહાડી પ્રાણીઓને સ્વતંત્રતા ખૂબ પ્રિય હોય છે. તેઓ કાલવને વધુ વધુ પોતાની સ્વતંત્રતા પ્રમાણમાં રાખી જતા. તથા આરામ અને આનંદવુજા કેદ કરતાં ધુસીવળ અને કોડેશી સહન કરીને પણ આગ્રહ રહેતું તેમને વગરે પસંદ હોય છે.

ત્યારે કોઈ બારી જાગી જતી ત્યારે જિયાર અબ્બૂખાં કપાલે કાચ દબને મેસતા પોતે લીકું લીકું કાસ અકાવળા, મોરી છૂપીથી બારીઓને પડોશીઓના બેનરમાં કોડી મૂકતા, કાંજ પાળા ઘણાં દેતા તે એ બારીઓ એમને ત્યાં જાગીને ન રતાં પહાડમાં જઈને વાતે પોતાનું મોઢી પીરકાવવાનું કેમ પસંદ કરતી હતી તે એમને મુશ્કેલ લાગતું નહોતું.

ત્યારે અબ્બૂખાંની ધણી બકરીઓ ગામ જાગી ગઈ ત્યારે જિયાર ખૂબ હલસા મૂકી રહેવા લાગ્યા, “જાગ બકરી ન પાવુંગા. ટાંકળી કે મોડે લિન ગોર કે, * મે-બકરિયાં લી કે કદ નવેજા.” પણ એકલા રહેતું હતું મુશ્કેલ છે. મોડા લિન

* બકરીઓ લિન.

તો અબ્બૂખાં બકરીઓ વિનાજ રળા; પણ પછી વખતે રહેવાનું નહિ. એક દિવસ ક્યાંકથી એક બકરી ખરીદી લાવ્યા. બકરી હજી નાની હતી. તરસ સાત વરસની હતી-હજી પહેલી જ વાર બીઆઈ હતી. અબ્બૂખાંએ વિચાર્યું હતું કે નાની ઉંમરની બકરી હજી તો કદાચ એ પોતાની જોડે બસબર દળી જશે અને પહેલેથી જ એને સારાસારે ચારો તથા ઘણાની આદત પડી જશે એટલે પછી એ પકાડ તરફ નજર નહિ કરે. બકરી પણ હતી ખૂબસૂરત-તરસ સફેદ રંગની. લાંબા લાંબા એના વાળ હતા, નાનાં નાનાં કાળાં સીંગાં એનાં ધાવતાં દર્તાં કે બજે કોઈએ ખૂબ મહેનત કરીને સીસમની લાકડીમાંથી જ નહિ છતામાં' હોય ! એની લાલ લાલ આંખો જોઈને જરૂર તમને એમ કહેવાનું મન થઈ જાય કે આ બકરી તો હવે જ લીધી હોત તો ચાર', અને બકરી કોઈ દેખાવમાં જ સારી હતી એમ નહોતું, એના સ્વભાવ પણ ખૂબ સુંદર હતો. વ્હાલથી એ અબ્બૂખાંને હાથ ચાટતી; કોઈ બાળક પણ એને ટોલી લઈ ચકવું-એ નહિ ભારતી દેશ કે નહિ મળ્યાની પાકતી દૂધનું વાસણ. અબ્બૂખાં તો બસ એના પર મોહી જ પડ્યા હતા. એનું નામ એમણે ચાંદની રાખ્યું હતું, અને આખો દિવસ તે એની જોડે વાત કરતા રહેતા. કોઈ વખત પસીયખાં આચાની વાત કરતા તો કોઈ વખત નધૂ મામાની.

પોતાના નાના સરખા ધરમાં સાંકડા અગિયારમાં બકરીઓ રૂંમજાઈ જતી હતી એમ કરીને આ ચાંદની બકરીને માટે તો એમણે નવી જોગવાઈ કરી હતી. ધરની સગોસગ જ એમનું એક નાનું બેતર હતું. એની ચારે બાજુએ કોણ બજે ક્યાં ક્યાંથી કાંઠા બેગા કરીને નાંખ્યા કે જેથી કોઈ બીલું તેમાં આવી ન શકે. એની ખરોબર વચ્ચે પોતે ચાંદનીને બાંધતા અને દોરી પણ ખૂબ લાંબી રાખી કે જેથી બકરી છૂટથી ફરી શકે. આ પ્રમાણે અબ્બૂખાંને ત્યાં ચાંદનીનો એક જખાનો ખારસો પીતી ગયો. અને અબ્બૂખાંને વિધાસ બેસી ગયો કે આખરે એક બકરી તો હતી મઠ. હવે એ નહિ બાગી જાય.

પણ અબ્બૂખાં ખાંડ ખાતા હતા. છૂટાપછૂટાની ખાચેશ કોઈ એટલી રહેલાઈથી મટી જતી નથી. પકાડ તમા જંગલમાં રહેનારાં જે સર્વત્ર જનવસેનો શ્વાસ ધરતી ચાર દિવાલો વચ્ચે રૂંધાતો હોય છે તેમને વિશાળ જતાં ફરે, કાંટાવાળા બેતરમાં પણ એન નધી પકડું હોવું. કેદ તે કેદ ! કેદ બધી એક જ જાતની ! થોડા દિવસને માટે બંધે ચન હેઠું પડે. પણ પછી પકાડ અને જંગલ વાદ આવે છે. અને ફેર દોરી તોડવાનો વિચાર કરવા લાગે છે. ચાંદની પકાડની હજી બૂલી મઠ છે એવો અબ્બૂખાંને ખ્યાલ સાચો નહોતો.

એક દિવસ સવારમાં સરજ હજી પકાડની પેલાખાર હતો ત્યારે ચાંદનીની નજર પકાડ પર પડી. વગોળતી હોવાને લીધે તેનું મોં દબી રહ્યું હતું. તે એકદમ બંધ થયું અને તે વિચારવા લાગી, " મેલા પકાડની ટેવ કેટલી ખૂબસૂરત છે ! ત્યાંની અને અહીંની ફવામાં પણ કેટલો તફાવત ! ત્યાં ત્યાં તો નાચવાનું, ફરવાનું, કોકોશ ખાવાની અને અહીં તો બધો વખત બધાઈ જ રહેવાનું-જરૂર પર આંડે પહોર મુઠ આ દોરકું તો ખરું જ ! ખાંડા ધરમાં ગધેડાં તથા ખૂચ્ચર બંધે પેટ બારે પણ અમને બકરીઓને તો જરા ગોડું મેલાન નોંધ્યો."

માંદનીએ કહ્યું, “ અરર ! બિચારી કદલ ! પણ અબ્બૂખાં મિયાં મને તેમ હોય પણ મને તમે પદ્માડમાં જવા જ દો. ”

અબ્બૂખાં જરા ગુસ્સે થઇ બોલ્યા, “ યા અલ્લાહ ! ચક બી જાતી છે ! મેરી એક બાકરી ચોર હસે કમખખત બોલિયે કે ચેટ મેં જાય; મગર નહીં-નહીં, મેં હસે તો જરૂર બંચાઉંગાં, કમખખત, અલ્લાહનું કુશરમોશ, તેરી મરજી કે ખિલાફ તુમે બચાવિના, અબ તો તેરા કરાઇ માલુમ હો ગયા છે. અચ્છા, બસ ચલ તુમે કોઠરી મેં બાંધા કરેંગા, નહીં તો મોકા પાકર ચલ દેગી, ”

અબ્બૂખાંએ આવીને માંદનીને એક ખૂણાની ઝોરડીમાં પરી દીધી અને ઝોરડીને સાંકળ વાસી દીધી. પણ ગુસ્સાના આવેશમાં ઝોરડીની પાંચી બંધ કરવાનું તે જાણી ગયા, આ બાજુ તેમણે સાંકળ લગાવી અને પેલી બાજુ માંદની પાંચીમાંથી ફેંકી મારતીકને બંધાર નાહી.

માંદની પદ્માડ પર પહોંચી ત્યારના એના આનંદની તો વાત જ રી કરવી ! પદ્માડના પરનાં ઝાડ પણ એણે પહેલાં પણ એવાં હતી; પણ આજને એ બધાંનાં રંગ ટ્રેાઇ ચોર જ હતા, એને એમ લાગતું હતું કે એ બધાં જાણે ઉમાં થઇને “ ફરી પાછી તું અમારા ભેગી થઇ ખરી ” એમ કહીને એને કુખારકપાદી નહિ રહ રહ્યાં હોય ! અહીં તહીં શેરતીનાં ફૂલ આનંદમાં આવી જઇને ખડખડાટ હસી રહ્યાં હતાં. કહીં કહીં ઉંચું ધાસ માંદનીને મળે મળું લગાડિતે, ભેડી રહું હવું જાણે આખો પદ્માડ હસી રહ્યો છે અને વિખૂટી પડેલી પોતાની દીકરીને પાછી આવેલી જોઇને તેનો આનંદ માતો નથી. માંદનીના આનંદનું વધુન તો કરી જ મેથુ રોકે ! ચારે બાજુ આજે કોંઠાની વાડ નથી, નથી ખૂટો કે નથી દોરડું ! અને ચારે તો આજે એવી જડીબુટ્ટીઓનાં કે ચારણું બધું હેત અને મહોખખત હોવા છતાં પણ અરીખ અબ્બૂખાં કોઇ દિવસ એવો ચારો નહોતો લાવી શકતા.

માંદની જરામાં અહીં છાજળતી તો જરામાં અહીંથી ફૂટીને ત્યાં પડતી. જરામાં ખડક પર તો જરામાં ખીણમાં, જસ લપસી પડતી તો પાછી સાવધ થઇ ચાલતી, એક માંદનીના આવવાથી આખા પદ્માડમાં શેવા આવી મઇ. જાણે અબ્બૂખાંની હસ બાર બાકરીઓ દૂરીને અહીં આવી મઇ હોય નહિ, એવું લાગતું હતું !

એકવાર ધાસમાં મેં નાંખી માથું ઉંચું કરતાં માંદનીની નજર અબ્બૂખાંના મકાન પર તથા પેલા કોંઠાવાળા બેતર પર પડી. તે જોઇને તે ખૂબ હસી અને મનમાં કહેવા લાગી, “ અરે પ્રુઇ, કેઇ જુએ તોએ કહે કે કેટલું નાનું સરખું મકાન અને કેટલો નાનો વાડો ! યા અલ્લાહ, આટલા દિવસ તું એમાં રહી જ કેવી રીતે ! એમાં કું સમાઇ જ કેમ શકતી ? ” પદ્માડની યોગપરથી આ નાના સરખા છવને નીચેની આખી કુનીઆ તુચ્છ લાગતી હતી.

[જુઓ અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૪૧]

મુંબઈ મરાઠી સાહિત્ય સંમેલન

[બીજા અધિવેશન પર દૃષ્ટિપાત]

યજ્ઞેશ શુક્લ

બં.

ગાળી કે હિન્દી બાષાભાષી પ્રાંતો કરતાં મરાઠી બાષાભાષી પ્રાંત ગુજરાતની વધારે નજીક દોઢાં જતાં, ગુજરાતી સાહિત્યકારોનું મૂળ જેટલું બંગાળી કે હિન્દી સાહિત્ય તરફ મધ્ય છે તેટલું મરાઠી સાહિત્ય તરફ નથી મધ્ય એમ કહેવામાં હું કૂલ કરતો હોઉં એમ મને લાગતું નથી. આપણે ત્યાં અનુવાદિત થતાં યોગ્યપે પુસ્તકોમાં બંગાળી અને હિન્દીનું પ્રમાણ મરાઠી કરતાં વધુ જ મોટું છે. અત્યે પ્રકટ થતી લુપ્ત લુપ્ત મંમગાલાગેમાં બંગાળી કે હિન્દી કાવ્યાતી પુસ્તકોનું પ્રમાણ વધુ મોટું છે. મરાઠી કાવ્યાતી સાહિત્યની સારી કૃતિઓને ગુજરાતીમાં ઉતારવાના પ્રયાસ થયા એવા થયા છે; નામના જ થયા છે એમ કહેવામાં વધુ કશું મોટું નથી.

આ પરિસ્થિતિમાં ફરીનવ્યય, યરનખાણ કે પ્રેમચંદ્ર જેટલા ગુજરાતને પરિચિત છે તેટલા વાચન જ્ઞેયી, ગ્રે, રડે, માયા વરેકર કે બી. ખડિંગર ગુજરાતને પરિચિત નથી. આનો અર્થ એમ તથી કે મરાઠી સાહિત્યમાં ચિરંજીવિનાના અંશો નથી. એનો અર્થ એમ નથી કે મરાઠી સાહિત્યમાં પ્રતિભાસંપન્ન લેખકોનો અભાવ છે, જતાં પોતાની નજીકમાં જ આવેલા મરાઠી વાચકના સાહિત્યના તેમ જ એના પ્રમુખ સાહિત્યકારોના સતત સંપર્કથી ગુજરાત વસિત છે એમાં નશાન ચાંકા નથી.

હવે તો સાહિત્યનાં આંતરપ્રાંતીય પ્રવાહોને એક દિશામાં વાળવાના પ્રયાસ થઈ રહ્યા છે, 'હંસ' દ્વારા એક જાણમાં હિન્દબાણા લુપ્ત લુપ્ત પ્રાંતનાં સાહિત્યનો પરિચય કરાવવાના પ્રયાસ થઈ રહ્યા છે. આપણી આભુજાનું, સાહિત્યની વિવિધ દિશાઓમાં થી પ્રભવિ થઈ છે અને થઈ રહી છે એ બંધારાની છંદોસા અવગણ્યાં છે, એ છંદોસાને સંતોષવાના જે કોઈ પ્રયાસ થાય તેને વધારી લેવા જોઈએ.

એ કારણે, તથા માત્ર દરમ્યાન નવેશ્વરની તા. ૬-૨૦ મીએ મુંબઈમાં કારર ખાને મળેલ મુંબઈ મરાઠી સાહિત્ય સંમેલનના બીજા અધિવેશન વિશે કંઈકે સખતું ચોગ્ય થઈ પડશે. આ સંમેલન મુંબઈના મરાઠી સાહિત્યકારોની પ્રવૃત્તિનું પરિણામ છે. જેમ નવે દોન છે તેમ એમાં અનુક વ્યવસ્થાનો પ્રત્યક્ષ રહેશે છે. જતાં સંમેલનની કાર્યવાહી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંમેલનને ટાંકેલે ચોગ્ય થઈ પડ્યા વિના નહિ રહે એની મને ખાતરી છે.

આ સંમેલનના અધ્યક્ષપદે નિરાભ્યાર થી. વિ. સ. ખડિંગર મરાઠી સાહિત્યમાં આગળ પડતું સ્થાન મેળવે છે. રત્નાચરિ છંદોમાં એક મામમની કાવ્યાતી તેઓ કિમ્મત છે અને કિમ્મતનો અવસ્થાવ કરતાં કદા જ તેમણે મરાઠી સાહિત્યને કેટલીક ચિરંજીવ કૃતિઓ મેટ પરી છે. બી. ખડિંગર વધારા પર અપૂર્વ પ્રણવ ધરાવે છે.

તેમનામાં કદમના અને પ્રતિભા બરપૂર બધી છે. લલિત સાહિત્યના સર્જક તરીકે તેમણે મરાઠી સાહિત્યગતમાં સારો વય સંપાદિત કર્યો છે. 'કાવ્યનમ્ર' 'ઉદય' એ એમની વરણી કૃતિઓ છે. એમની શુદ્ધિપ્રભા એ કૃતિઓમાં ચમત્કારી રહે છે. હવે પછી પ્રકટ થનાર 'દુલ પાખર' નામક કથા પણ બહુ આશરપદ નીવડવાનો સંભવ છે.

શ્રી. ખાડેકર પુણ્ય છે; અને એટલા માટે તો સંમેલનના અધ્યક્ષપદે તેમની વરણી થઇ એ બીના વિશેષ આવકારણ્યક છે. ગુણાઃ પૂજાસ્થાનં ગુણિષુ ન ચ હિનં ન ચ લયઃ । એ ઉકિતાનું વારંવાર અવતરણ કરવા હતાં, આવી પરિષદ માટેની સુંદરણી કરતી વેળા આપણી દષ્ટિ હમેશાં પીડા અને વૃદ્ધ અનુભવી તરફ જ ન્વય છે. પછી, બહે એ વૃદ્ધ અને અનુભવીની સાહિત્યસેવા એટલી ગુણવતી ન હોય, આપણે માટે મરાઠી સાહિત્ય સંમેલનનું દષ્ટાંત અનુકરણીય છે.

શ્રી. ખાડેકરનું વ્યાખ્યાન સચોટ અને અસરકારક છે. જે દિશાનાં સાહિત્યની પોતે સેવા કરી રહ્યા છે તે પ્રકારનાં સાહિત્ય પરત્વે જ તેમણે પોતાનું વક્તવ્ય મર્યાદિત રાખ્યું છે અને એથી તેઓ પોતાના ભાવભૂમાં વિષયને ચોગ્ય ન્યાય આપી શક્યા છે. લલિત વાક્યમય એ તેમની સાહિત્યસેવાનું મુખ્ય ક્ષેત્ર છે, એ બીનાને ખ્યાલમાં રાખીને તેમણે કાવ્ય પ્રતિહાસ કે અન્ય કોઇ પણ પ્રકારના સાહિત્યને પોતાના વક્તવ્યમાં ન ઉકતાં લલિતવાક્યમયનાં ક્ષેત્ર વિષે જ ચર્ચા કરી છે. પરિણામ એ આપ્યું છે કે તેઓ એ વક્તવ્યમાં ભવિષ્યના સાહિત્યકાર માટે સાચું માર્ગદર્શન કરી શક્યા છે, જે વિષયમાં પોતાનો પ્રવેશ ન હોય, જે વિષય પોતાનો કરેલા ન હોય, તે વિષયમાં માયું મારવા જતાં અનેકવાર ગોથું ખાઇ જવાના પ્રસંગો બનેલા આપણી નજરમાં છે. એ વરણી શ્રી. ખાડેકર પોતે સમજી ગયા હશે છે અને પરિણામે તેમણે પોતે પોતાનાં કરી લીધેલાં ક્ષેત્ર વિષે જ પ્રેરક ઉચ્ચરણ કર્યું છે.

લલિત વાક્યમયના ક્ષેત્રમાં અત્યારસુધીમાં જે મરાઠી સાહિત્યકારે વય સંપાદન કરી ચૂક્યા છે તેમની સિદ્ધિની નોંધ લેવાનું શ્રી. ખાડેકર ચૂક્યા નથી. એટલું જ નહિ, એવી સિદ્ધિ પાછળ રહેલી ખુબીઓ પણ તેમણે ગતાવી છે. પણ તે સાથે, તેઓમાં જે આખીએ જાણીએ છે તે અત્યારનાં શ્રી. ખાડેકર ચૂક્યા નથી. અલગત, "મરાઠી સાહિત્યનો ભવિષ્યકળ ઉત્તરવળ ચાલ એ એક જ હેતુથી થોડુંક સ્પષ્ટ બોલવાની" તેમ જ તેમનાથી "અનેક દૃષ્ટિએ એક એવા કેટલાક સેખકોપર ટીકા કરવાની" શ્રી. ખાડેકરે મુશ્કેલી કરી છે. "એ મુશ્કેલીને પાછળ રહેલો હેતુ એટલો ઉદાત્ત છે કે એનાથીય વધારે કડવા સજ્જે તેમણે ઉચ્ચાર્યા હોત તો પણ સાચો સાહિત્યકાર થાય કરત નહિ."

વિશ્વના વર્તમાન લલિત વાક્યમય સાથે શ્રી. ખાડેકરને સારો સંપર્ક હોય એમ એમનાં વક્તવ્ય ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. સાહિત્યની ઉન્નતિ માટે માત્ર સાહિત્યસર્જન આવશ્યક નથી, દુનિયાના લુધ લુધ ભાગોમાં સાહિત્યની સમીપ બેસવાની દૃષ્ટિ એ સાહિત્યમાં આવવી જોઈએ. સાહિત્યમાં આવી દૃષ્ટિ કાવરા, માટે આપણા સાહિત્યકારોએ વિશ્વભરના સાહિત્યના સંપર્કમાં રહેવું જોઈએ. આપણા ગુજરાતી સાહિત્યકારોએ વિશ્વના લુધ લુધ ભાગના સાહિત્યકારોની કૃતિઓના સંપર્કમાં રહેવાનો કેટલો પ્રયાસ

કર્ષે છે ! કદાચ એ કારણે આપણા સાહિત્યમાં કદવેક અંશે સંકુચિત દષ્ટિ રહી જવા પામી હતો.

બેનેટ, વેન્સ, જેક્સવર્થી, સૌ એ ચાર હિંદુસ્તાની પ્રથમ-પંક્તિના સાહિત્યકારો, રચિયાત્મક ચારઃઅઘ્નપીડીત સાહિત્યકારો ધુમ્ધોનેન્દ, ડેસ્ટોવ્સ્કી, ડોસ્તોય અને ગોર્કી, એમનાં સાહિત્ય સર્જનના વાસ્તવદર્શી તત્ત્વોની દુઃકમાં છતાં ઝીંજુરદભરી ને સમા-લોચના થી, ખડિર કરી છે તે ધણી ખાતરદર્શક છે. અલિત વાક્યમય સર્જક સારિત્ય-કારોએ તેમની કલાદષ્ટિને સતત જાગતી રાખવાના પ્રયાસ કરવા પડે એ વસ્તુના સમર્પનમાં તેમણે રચિત યેષીકની વાસ્તવદર્શી કલાત્મક સંયોદ વિવરણ કરી બતાવ્યું છે.

હાથીય વાક્યમય સર્જકો, અલિત વાક્યમય સાહિત્ય પ્રત્યે દુઃખગામી રહ્યા રહે છે, તેઓ અલિત-વાક્યમય પ્રત્યે ઉપદ્રવ દષ્ટિએ ભુલે છે. એમને થી, ખડિર સંયોદ જવાબ આપે છે, તેઓ કહે છે: “ અલિતવાક્યમય એ પ્રતિભા-સંપન્ન મેખોને આપનાં સ્વપ્નાં હશે. પણ એ સ્વપ્નામાં જ માનવજાતિના અનુભવ અને અપેક્ષા ઉગ્ગદ રીતે ઉતરતાં દેખાવ છે. ” અલિત વાક્યમયને દુઃખગામીના હાથીય વાક્યમયકારોને અલિત સાહિત્યના પ્રખર સર્જકો હોં, જેક્સવર્થી જાગેને, વગેરેએ સમાજ સુધારણામાં અપેક્ષા અપૂર્વ શાળાના પૂરાવો આપીને તેમણે સંયોદ જવાબ આપ્યો છે.

કલાદષ્ટિ એ જ સાહિત્યની એકમાત્ર કસોટી છે એમ માનનારાએ વારંવાર બેટી લીધી કરે છે કે “ કાકુંતલમાં મરીનેનાં ફુલો મિલિત કર્યાં નથી અને મેખડનમાં બહુ જાગતાજાગતાં ઝીત માયાં નથી, પરંતુ તેમણે કલાવિલાસ અમર નથી શું ? ” થી, ખડિર એને સંયોદ જવાબ આપે છે: “ કાકુંતલ અને મેખડત વચ્ચેની રીક્ષા સંતોષ મનુષ્યને પણ આનંદ થાવ છે એ તો કદાં પણ માન્ય કરત, એ આનંદને ખાદીથી મીઠીને સામ્યવાદ સુખીના ઠાક પણ માના થોડા પ્રચલિત સામાજિક પ્રભુ સાથે ખાસ સંબંધ નથી. મર્જવતી કાકુંતલા સાથે પોતાને પ્રિય સંબંધ હતો એને કુખ્યતે છંદાર કરતાં જ તેને સ્વચેત કાલ જાગી મેનકા કાલિદાસને કાલ જાગી હતો, પણ ૧૯૩૫ ની આદિ કાકુંતલાને પોતાનું સોદું સંતાન-વા માટે માને એકાંક પણ મળે કે કેમ તેની કાંઈ જ છે, છેવટે એકાંક અન્યથ મહિમાપ્રમ જ તેનું સ્વર્ગે ખડું.....જનનચાલી અલિત વાક્યમયમાં માનવી પ્રેરણા વર અને મનોધર્મ વર પ્રતિજ્ઞા મૂકવનું કહે છે કોણ ? જનનના કોઈ પણ સાહિત્યમાંથી માનવદેવનું ચિત્તણ લે, તેની જાગૃતી કરવાનું સામર્થ્ય ગોર્કીની Mother એ નવમકથામાં છે. આમ દોષ, એ નવમકથા એકાંક પોતાના નીચલા ધરના જગતાં જનનમાંથી પ્રેરણા લઈને જ તે નિર્માણ કરી નથી કે ? ” ઉત્તમ કલા કૃતિ આરે થી, ખડિર “ ઝનન જનન રૂપી સુવર્ણ, વિચાર રૂપી પ્રભાસિત અન્નિ, અને કલાકૃતિના સુવર્ણકારની નિર્માણકૃતિ ” એ ત્રિવેણી સંગમને જાગૃતી રીતે આપવાનું ભેજે છે.

વાસ્તવ ચરિત ચિત્તણમાં પણ અંધ અનુકરણને પરિણામે કદલીકવાર અવાસ્તવિકતા અને અર્થભર શૂન્ય થવા સુધી જવા પામે છે, એ બિન્દુ તેમણે દર્શાવે કાલિદ રજુ કરી છે, સાચા કલાકારે “ સૌન્દર્યના યુગ્મકોઈ મનુ” એકાંક તે સાથે તેણે

કરપતા પ્રત્યે પણ જોવું જ નોંધ્યે. કલાવંત સાહિત્યકાર વિચારવંત પણ થવું નોંધ્યે ” એ શ્રી. ખડિકરનું કથન લક્ષ્મી લેવા જેવું છે.

વર્તમાન જીવનના પ્રવાહોને સત્યો સાહિત્યકાર અવગણી શકે નહિ. વારતવર્ધી સાહિત્યના નિર્માતાએ તો જીવનના આલુ પ્રવાહોના સતત સંસર્ગમાં રહેવું નોંધ્યે અને પ્રસંગોપાત એનો ઉપયોગ કલાત્મક કરીને કરવો નોંધ્યે. જનતાના હૃદયમાં પ્રવેશવા સાથે, જનતાને યોગ્યતાભર્યા દિશાસૂચન કરવાના ખ્યેયને તેણે વિસારે પાડવું ન નોંધ્યે. એ બધા છતાં “ વિચારવંત લલિત લેખકોની કેલા હમેશાં એક જ ધર્મ માન્ય કરે છે. એ ધર્મ તે માનવધર્મ. આ માનવધર્મના જ્વજ હેઠળ ઉભા રહીને માનવીજીવનના પ્રવાહને દુષિત કરનારા દર પ્રકારના વિષે વિરુદ્ધ પ્રચાર કરવો. એનાં કરતાં વધારે ઉચ્ચ એવું કશું ખ્યેય આ જાતનાં હોષ શરે ? પ્રાચીન કાળમાં કાવ્યનો વિષય હીરામાણિક પ્રમાણે રક્ત રજવાકામધો જ મળતો. હવે તે કારખાનામાં અને ઝૂંપડીઓમાંથી મળવા લાગ્યો છે. બગાડોના લલિત લેખકે વ્યક્તિના દ્વારે તેના સુખદુઃખ દર્શાવતો હતો. હમણાંના લેખકને વ્યક્તિના શુભે જ કેમ ન હોય પણ સામાજિક સુખદુઃખો ચિત્રિત કરવાની તક મળે છે. આથી તેની ‘કલાત્મ’ હોય વધારે ને વધારે વિસ્તૃત થવું જાય છે એ મોટો શંકા નથી શું ?.....કેવળ વૈયક્તિક સુખદુઃખ કરતાં ‘સામાજિક સુખદુઃખનું’ ચિત્રણ સંમિશ્ર માનવી સમાજને દિવસે દિવસે અધીક પ્રભાવભર્યું લાગે તેમાં આશ્ચર્ય શું ? ”

ઉપર લેખકને ગેટના ‘આઝે પૂરવાનો ધંધો લખવા’ સંબંધમાં શ્રી. ખડિકરે સ્મરાર્થ શબ્દો ઉતારી લઈ, “ લેખકને જે હોય છે એ ‘અર્થ’ । પણ જીવંતલેખન એ માત્ર પેદા પૂરવાનો ધંધો હોય જ શકે નહિ. કાષ્ઠપણું એ ધંધો હોય શકે, માતૃત્વ નહિ હોય શકે : મા જનવા માટે કાષ્ઠક ત્યાગ, સ્વાર્થ વિરહિત હોવી જ નોંધ્યે. ”

શ્રી. ખડિકરના, બાપણુ વિષે આટલેથી જ અટકું.

સ્વાગત પ્રમુખરથાનેથી શ્રી. બી. વી. ભાવને ટરેલા બાપણુમાં એ પ્રતિભા ખાસ મહત્ત્વના છે. એ પૈકી એક તો બાપને સરજ અને લોકકમ્ય બનાવવાનો છે. તેમણે વિચારણા સંસ્કૃત કે કિલ્લ શબ્દો વાપરવાની નિરર્થકતા દર્શાવી છે.

તેમણે કરેલી એક બીજી ઉપયોગી ચર્યા આ છે : સાહિત્યના વિવિધ વ્યંગોની મહિને એ મહિને તે વિષયના નિષ્ણાત દ્વારા અર્થ કરાવવી અને મહિનામાં પ્રસિદ્ધ ચર્ચેલા અથવા પૈકી ઉત્તમ પુસ્તક કહું તેની વિવેચનાત્મક પસંદગી કરાવવી. ઈંગ્લેન્ડમાં ટેટલાઈ વિદ્વાન વિવેચનો પાસે પુસ્તકના ગુણ દોષ ઉપર The Best Book of the Month ની પસંદગી કરવામાં આવે છે. ચોક્કસ પ્રકટ થતા પુસ્તકોમાંથી ઉત્તમ પુસ્તકની પસંદગી કરાવું આજે આપણે માટે યુરેકસ બન્યું છે. આપણાં આમંત્રિકો કે પત્રોએ હજી પ્રકટ થતાં પુસ્તકોની જોગ અને તેમ જલદી સમાયોજના કરવાની જરૂર સ્વીકારી નથી, એટલે પુસ્તકો અરીજા હમ્બનારી વ્યક્તિને શુક્રેશ્વરના અભિપ્રાય પર જ આધાર રાખીને પડે છે.

આપણા માસિક પૈકી કોઈ પણ આ કામ સહેલાઈથી કરી શકે. સ્વ. શ્રી. મહુશાઈનું ‘સાહિત્ય’ આ દિશામાં ઉપયોગી કાર્ય કરતું હતું. મહિનાની તા. ૧૫ થી

ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાપુરુષો

—રામનારાયણ પાઠક—

૧૯૪૨માં રાખલ

[ત્રણ ભાગના પૃષ્ઠ ૨૬૩ થી ચાલુ]

૪

વિવેચક તરીકે

રામનારાયણ પાઠક ગુજરાતી સાહિત્યની

કેટલી સેવામાં વિવેચનને પ્રધાનતા આપી જણાય છે. આપણા સાહિત્યના આ અંગને ખીજવવા તરફ એમનો પ્રેમ અને પક્ષપાત જન્મે છે અને એની પાછળ સંગીનતાભરી એમની વિદ્યા જેવી યોગ્યતા છે. આપણી સંસ્કૃત વિવેચનપદ્ધતિને બીજાનાનુસાર પ્રથમ દર્શિ આચાર્ય શાખી એમાં વચ્ચેથીને યુરોપીય વિવેચનપદ્ધતિને સ્થાન આપીને સાહિત્યકૃતિઓના મુખ્યદોષનું એ પૃષ્ઠકરણ કરે છે. એમના વિવેચનપરિણામમાં કદીક ચિદિષ્ટ દર્શિનિન્દુ, કદીક ઐતિહાસિક દર્શિનિન્દુ, કદીક ચિષ્ટતાનું દર્શિનિન્દુ તેા કદીક એમના ઉપર કૃતિના પડેલા સંરક્ષણનું અંગત દર્શિનિન્દુ દોષ છે. આમ વિવિધ ધોરણોના આશ્રય લઈએ કૃતિની ચિષ્ટતાને મુખ્યદોષના સમસાચી નિકળ ઉપર એ કરે છે. નવલકથામધી પ્રાંતિ આપણા વિવેચનસાહિત્યમાં સંગીન કામેરા જેણેજેણે કર્યો છે તેમાં પાઠક કરેલા કામેરા ચિદિષ્ટ છે. સંસ્કૃત સાહિત્યના વિવેચક ક્ષેત્રની બીજાના મળી જેવી એમની વિવેચનમય તબક્કે રપ્તો છે. શબ્દ, રસ, રૂપ, અર્થકાર, વસ્તુ, વસ્તુસંલગ્ન વગેરે પ્રયોગના પડેલામાં એ ગ્રીષ્મકથા વિચરે છે. દેશકાલના દર્શિનિન્દુને એ કદી જુલના નથી અને આમ આપણી સાહિત્યકૃતિઓની ચિરસ્થાપીતા કે અસ્થાયીતા પ્રગટ કરી પોતાની અભિપ્રાય એ એપાક રીત દર્શાવે છે. કાવ્યશક્તિમાં અર્થકારના સ્થાન વિવેચનું એમનું સ્થાન અને અંગીર અંતર્ય એ આ દર્શિએ ફગૂ કરે છે:

‘નિઠિ કોઈ કલા કરવાં કાવ્ય કલ્પ અર્થકારને કોઈ વધારે આવજા લે છે. અર્થકાર, વસ્તુની શિલ્પ, વસ્તુને અર્થકાર કરવાને કોમેલી, આવજાના વસ્તુ છે એમ કહેવું ચિદિષ્ટ છે. કાવ્યને સમગ્રાવજા વસ્તુ અને અર્થકાર એવો કોઈ સ્પષ્ટકાચ તેનો વધારો નથી, પણ તેને વસ્તુ: કિન્ન માનવા તે ચિદિષ્ટ છે. અર્થકાર, કાવ્યના અર્થની વિશેષ પ્રદર્શિ કરવાને જ કાવ્યમાં આવે છે. એ કાવ્યના કાવ્યો કલ્પિ: ‘માર્ગ’ મન બળે કોવાઈ વધુ.’ મનની કિશા વરીકે કોવાઈ કલ્પ વર્ત આવજાને મન કાવ્યે આ કિશાને અન્ય કરવા પ્રયત્ન કરીએ જાએ, તે આરિ, પાછી કોવાઈની કિશા, ચિત્ત અને તેમનું કલ્પ કરે છે, અને એ કિશાને કોવાઈ અંતર અન્ય અન્ય ધારે છે તે વિચારી લઈને તેને કાવ્ય કરે છે. તેમ કરવાં મનની રિયતિનું એ વિશેષ ૧૫ પ્રતીત થાય છે તેમ અર્થકારમાં રસ આવે છે. કોઈ વધારું કુલ કોવાઈ તે મધ્યને

પ્રદેસવાસી માણસ મુંદર લાગે. તેમ અહીં થતું નથી. અહીં ડોળાવવાની ક્રિયા પોતે મુંદર છે માટે મનને લગાડવાથી મન મુંદર લાગે છે એમ જનતાં નથી. પણ ડોળાવવાની ક્રિયા મનને લગાડવાથી મનની અભિપ્રેય દશા વિશેષ રૂપે પ્રતીત થાય છે તેમાં રસનિબ્ધતિ રહેલી છે. જ્યારે કહ્યો તે જમ અલંકાર ચાલેથી ઉપજ્ય થાય છે, પણ તે આગમનું નથી. કાવ્યમાં કયું આગમનું કોણ સકે જ નહીં. કલામીમાંયક કોણે એ આવેથી દંડીથી આવો વિચાર કરીએ, તે પૂછે છે, 'તેને તમે અલંકાર કહ્યો છે તે કાવ્યમાં એકલા પામ્યા છે કે નહીં ? એ પામ્યા હોય તો તે આગમનું નથી, પામ્યા ન હોય તો તે કાવ્ય નથી.'

—કાવ્યની શક્તિ: ૧૬૧૮

વિદ્વાન વિવેચકની આ અને આનાં મનનથીજ મતલબો. ઉપર્યુક્ત 'કાવ્યશક્તિ' ના વ્યાખ્યાનમાં, 'મને ૧૯૨૬ ના ગુજરાતી સાહિત્ય' દિગ્દર્શન 'માં કે ' અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં ('૩૪) બધે જ દષ્ટિભ્રમર થાય છે. આપણા કલાકારોને (નવલકથાકારો કે કાવ્યકલાવિધારકોને) આ મતલબો, તેઓ આચારમાં ખૂબી શકે તો, ખુબ જ ઉપકારક નીવડે એટલાં બધાં એ મૂલ્યવાન અને પ્રેરક છે.

શ્રી. પાઠકનું કલા વિષેનું દષ્ટિગિન્દુ આપણને પણ વખતથી. અતિપરિચિત છે. એમણે આપણી દેહીક કલાકૃતિઓ વિશે વિવેચન કરી એ સુરપદ્ધ પણ કયું છે. એમની કલાનો દષ્ટિકોણ આદર્શ કે નિરપેક્ષકલા છે. આ દષ્ટિકોણથી જ એમને એમની કલા વિશુદ્ધ અને પરિપૂર્ણ લાગે છે. પુરાણી ચિત્ર સાહિત્યકૃતિઓએ. એમને આ દષ્ટિકોણનો વારસો આપ્યો લાગે છે. વાસ્તીકિઓ અને વ્યાસોનો એ વારસો આધુનિક દોષદર્શનો અને ગાંધીજીઓમાં ઊતરી આવ્યો છે. અને આ રૂપદષ્ટિના દષ્ટિકોણથી જ પાઠક પણ એમની કલામીમાંસા ચર્ચે છે.

એમના મતે કાલિદાસની ચક્ર-વત્સા કરતાં બમવાન આસજની ચક્ર-વત્સા એ સાચી આદર્શ કલાકૃતિ છે. પણ પાઠકના કલાદર્શનના સારાત્કારનો આ ઉપભેદ નવીન નથી. આપણા દેશના તેમ જ પશ્ચિમના નીતિવાદીઓએ અને 'દિસ્ટ્રેસ્ટ' કલાકૃતિની આ રંગદષ્ટિને એમના દષ્ટિકોણને વચ રહી, આજ સુધી ખુબ જ વખોડી છે અને હજી એ દષ્ટિ સિવાય બીજા સાથે એમનો મેળ નથી મળતો. છતાં કલાકૃતિની રસદષ્ટિના આ સુદૃઢ ઉપભેદ હજી પણ કાલ સુધી અર્ચનો વિષય રહે એમ છે. પણ શ્રી પાઠકનું કલાવિષયક સમગ્ર દષ્ટિગિન્દુ ગમે તે હો. એમણે આપણને આપણું વિવેચનસાહિત્ય તો ઉચ્ચ પ્રતિભા પાંડિત્યથી જીજ્ઞાસુ ઊડી અને વ્યાપક અભ્યાસ દર્શિતું સુબદ્ધ પરિણામ છે. એમના પુરોગામી કે સમકાલીનો કરતાં ઊતરતી મેટિનું નહીં જ અને વળી નવીન દર્શિતું એ પ્રેરક છે. એ વિવેચન સાહિત્ય હજી એમની પગપેપગે આગળપાછળ એના ટેવાયલી દષ્ટિથી ચળાતું સંક્રાંતિ ને સંપાદિત થઈ એક જ વિવેચનસાહિત્ય એકંતિત થવાની જરૂર છે. એ યશો ત્યારે આપણું એ સાહિત્ય વિશેષ પ્રકાશવંતું થશે.

૧ તત્ત્વદષ્ટિએ તો આ જાંબમાં પણ એમ જનતાં નથી. એ તે મુંદર વસ્તુ એ તે વસ્તુને અલંકાર કરી શકે નહીં. તેમાં પણ એવિત્ય એકેએ જ જાણે. (૭ ?)

૫

નવસિદ્ધાંત.

શ્રી પાંડવ વિવેચન પાત્રી દ્વંદ્વી વાર્તાઓના આદેશન પ્રતિ આશ્ચર્ય છે. દ્વિરેકની વાતોના એ કાગમાં એમની નવસિદ્ધાંતો પ્રસિદ્ધ થઈ છે. આ અને બાકીની વાર્તાઓએ એમને આપણને નવસિદ્ધાંતોમાં પણ આતેવ જાગૃત્ સ્થાન અપાવ્યું છે. એમને નવસિદ્ધાંતો સમવાની જરૂર પડી અને નવસિદ્ધાંતો એમની પાસે સમાપ્ત જવા આવી. આથી જ એ વાર્તાઓ સાદી અને સ્વાભાવિક છે, જતાં એ સિદ્ધતા અને કલાથી પરિપૂર્ણ છે. અસદાકરના એમના ભેજનકાળે એમને નેહપુત્ર વિરિધ વસ્તુ પૂરું પાડ્યું. વાસ્તવિક કલાકારે એમાંથી સરસ વસ્તુમંડળ કરી એ વસ્તુમંડળમાં પ્રસંગ, પાત્રો અને કથા સરસતાથી મૂકાવા. એ વાર્તાઓ કાંઈ અને સ્થાપી અસર કરી શકે છે એ એમની શરૂઆતને અચૂક પ્રતાપ છે. શ્રી પાંડવ એમની વાર્તાઓના મનુષ્યસમાવેશ સદૃશ અભ્યાસ અને એ સરભાવરમવાળા પૌષકાદ્ય સિદ્ધિ યાતા છે. આથી કેટલીક વાર નિર્મળતા સરૂપ તરફ દબાવી દેવા છતાં એ વાંચની મમે છે.

શ્રી પાંડવ પોતાની વાર્તાનાં પાત્ર કેટલીક વાર આપણા હિન્દુ સમાજના છે. કૃષ્ણ યુદ્ધમાં જઈને શૌંધી આવે છે. કેટલાકમાં જઈને પણ એ શૌંધી પનિવાને કે બેખાને શૌંધી કાઢે છે. કતાં હિન્દુ સમાજની અવિભાગ અંગિરો જેવાં આ પાત્રો સામે છે. અધારણમાં અંધીની યાત્રિ પણ આપણી ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ મણાની યાત્રિ જેવી સામે છે અંધીએની યાત્રિને આપણી યાત્રિઓના સામે નેવાયિતની મુશ્કેલ વિચારમણીથી ભેજક થઈ છે.

‘જોવાનીય નાગેલી અવલ મેલીકાળ આપણા સમાજમાં કોઈ નાગને પોતાની નીકું કોઈ એકમે જામે. અમલકાળનાં વાંતો કાઢિયાવાડી આવેલા અંધોને કલસ મનુષ્ય પનિવાને પાણી વખતે અને જથ્થેને જમણમાં પીલા. પોતે જાતે રહી એકે કાઢિયાવાડી પચ મેકું થયું. તે પચે અંદર અંદર મલકત મલાઈ. પચે અમલકાળના પંખને વાવ ફરી પચી અમલકાળ પચ મેકું. એકામાં એકા પાળી આવી કહે દંડ કરવાને તે રકો નહીં પણ આઠલા વિવલ મેકું તેના ખરવાના રેકા અને પચે પનિવા માટે આઠલા. આપણા સમાજમાં નાગની કિંચિ અને નાગના કસરે કુલદી નાગને એક અનિવાર અને અપ્રતિજ્ઞ મળુ છે.’

—દ્વિરેકની વાતો : એમ

પોતાની દ્વંદ્વી વાર્તાઓમાં શ્રી પાંડવ ગુજરાતના પ્રામજ્ઞવનમાં, ખીલ ભેજોએ સમેલા અમુવળ પ્રદેશમાં અને ગુજરાતી હિન્દુ સમાજને છુલ્લ કરી રહેલા મણાએક મહાપ્રતોની જૂંધિમાં ફરી પડે છે. એમની નવસિદ્ધાંતો વિદાર પ્રદેશ આમ વિદ્યાગળની રથો છે.

૬

નવસિદ્ધાંત.

નવસિદ્ધાંત પાત્રી શ્રી પાંડવ આપણા સાહિત્ય એક ખીલના અંત નાદપને પણ થોડું થોડું છે. હિન્દુમતાના સંમજનને મહાપ્રત-આપણા રામપ્રકરણીય મહાપ્રતોમાં એક મહાપ્રત-એ આ નાદપકારે પોતાને વિવ વિવળ નવાં ત્પ કરેલે.

લાગે છે. સમાજસુધારણા આ પ્રચારકોને વાસ્તવિક ક્ષેત્રમાં ગૂંથી નાટ્યકાર આપણ-
ને એમના સુપ્રસિદ્ધ ' કુલાંગાર કિસ્સો ' આપે છે. આપણી શાંતિએને ઠાલમઠાળ
કરી તેને નિર્વીય કરી મૂકનાર તત્ત્વો ઉપર કિસ્સાકાર સખત પ્રદારોને કદાચ ઉપર
કદાચ કહેવું નહીં. એ રમણુલાલના ' ભદ્ર'ભદ્ર ને નિંદનાર ભદ્ર'ભદ્રોને શ્રી. પાંકે
આપેલી આ નવીન'બેટ કોણ કહી શકે એમ છે કે પાત્રને જ 'આપેલું' દાન
નથી ? લેખક વાસ્તવિકતાની લથ'કર કૂતરાથી આપણા આવા સામાજિક પ્રશ્નો એમની
કદાચેલીથી સફલ રીતે રજૂ કરે છે. અને આથી જ આ નાટ્યકૃતિયો સ્વાયો અંસર
કરી શકે છે.

લેખક પેતે આ કિસ્સાને વાર્તા કહે છે પણ વાર્તાની એમની દરમ્ય શૈલીમાં
નાટકના અંશો સારા પ્રમાણમાં એતપ્રેત ચલેલા છે. ' કેવી કે રાક્ષસી ' એ વાર્તા
પણ આ કિસ્સાની જ કોટિની છે.

શ્રી. પાંકેનું લેખક તરીકેના સ્વભાવમાં એક વિશિષ્ટ લાક્ષણિકતા છે. એમની
સાહિત્યસૃષ્ટિની રચનામાં જેમ સમર્થ નૈવાયિકને ઉચિત એક પછી બીજી ક્લીક્કની
પરંપરા છે તેમ તેમની પ્રત્યેક નાનીમોટી સાહિત્યકૃતિ પાછળ એકનિષ્ઠ સાહિત્યકારની
વસંતી તપશ્વર્ણની પરંપરા છે. એમણે સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી આદર્શકૃતિયોનું અમિત
પરિશીલન કર્યું છે. એનાં અખંડિત કે તૂટક સૌંદર્યધોને ગુજરાતીમાં જિતારી
પ્રત્યેક સાહિત્યના અંગમાં એ જોડા જોડા જિતવા પછી જ એમની સાહિત્યસૃષ્ટિ રચવા
તૈયાર થયા છે. આને લીધે જ એમની કૃતિયોમાં સુસંગતતા અને ચિરંજીવિતા
પ્રવેરવા છે. નાટ્યકાર બાસ કે અંગ્રેજી નાટ્યકારસાહ શેક્ષપિયરની કૃતિયોના એમણે
કરેલા છૂટક અનુવાદોએ એમની આ દરમ્ય શૈલીને આરંભનાં પોપકે અરણ્યાં પાયાં.
શેક્ષપિયરમાંથી એમણે ગુજરાતીમાં જિતારેલું એક દરમ્ય જિતારી એમના નાટ્યકાર
તરીકેના આરંભપ્રયાસો સાથે એમની બાષાંતરકલાની સરસતા જોઈએ:—

જુલિયેટ : સવાર થના આવી છે. હવે ઇ ન્ય તો દીક એમ મનમાં થય છે; તોય એમ કેઇ
મુખ્યા પાશે બધિલા બિચારા કહી એના પોપડને દાથથી જરાક ડેટ લડના હવે
પણી તેના સ્નેહથી જ તેના સ્વર્ગતંબની લખાં કરી રેશમીદોરાને બાંધકો મારીને
તેને બિંચે તેમ તેલથી જ અધીરાઈથી સ્વ આપું છું.

રોમિયો : હું એ વારો પંખી હોત તો બહુ સુખ માનત.

જુલિયેટ : બાબા ! હું એ માનત જ. પણ મારે અતિરેદ કમાંક વારો છવ વેરો હવે
તબેદ જમ જમ. વિદાયગીરી તો એના મધુરી વેદના છે કે સવાર સુખી હું જમ
સખ્દ કહેતાં ન બોસડું. [નય છે]

રોમિયો : નિદા વારા નયને ને શાંતિ વારા દેશે વરો.
નિવાસને મઠિ કેવાં લોભનીર રમ્ય રચનો !
હવે મારા થાગીઆવાની મધુલી અને બેલી
મામના સદાય બેની કહી મારી વાત પેલી.

[નય છે]

—રોમિયો ને જુલિયેટ : બાગમાં મિલન

[જુલિયેટ અનુસંધાન પૂર્વ કદા]

પ્રકીર્ણ

કનેયાલાલ મુનશી

૧

‘ કોકોરીયા કવિતા ’ અને ‘ બંગડીનો બંગડી ’

એક સાહિત્યમંડળ મિત્ર પોતાના હૃદયના ઉદ્ભવેથી જન્મ્યા નીચે પ્રમાણે કહે છે:

“ કોકોરીયા કવિતાનું નાક ચાલી નાખ્યું છે તે બાજી છે ? સાહિત્યમાં આજ-કાલ ભવંશ ઔરંગઝાદી પાછી રહી છે એ બાજી છે ? સંજીવદેવેને દિન્દી મહાસાગરમાં ડુબાડી દેવામાં આવ્યાં છે. હું એને સાબિતી થુજ રહું છું તે પ્રતીતી સહી છે. આ રાખડોના સાવચળા-ચાના-સાબિલા જગાડનારા-અપચરખા કુટિલની સારાજીવનશાસ્ત્રને સમજેલ ક્યાંથી ?

✖

✖

✖

સુરજ, ચન્દ્ર, વારા, રસના આસા, સ્મૃતિ, સ્વપ્નો આ વિષયો હવે કવિતાના વિષય માટે પાકા થઈ ગયા છે. હવે તે કોકોરીની બંગડીના મીઠા ગાવાનાં ને ભજનની ઓળીના ભજનપુરિ બેઠાવવાનું.”

✖

✖

✖

“ કોકોરીની કુજકુરીએ આજ સદુ કાલ નાચે છે. શી ભવંશ ઔરંગઝાદી બાપી રહી છે ? નરસિંહ, ઓરા, પ્રેમાનન્દ, દયાસખ, નરસિંહ કોલ્હાનગમ, કાન્ત, ન્દાનાલાલ, ક્યાંથી હવિત અને કુમુદાકંઠની ચર્ચેની તપશ્ચર્ચા આજકાલ ધુલમાં રખડેલાલ છે. આજકાલ સંજીવને સ્થાન નથી; બાવનાને સ્થાન નથી; ભર્મિને સ્થાન નથી; કાલનાય કિંમ સરીર ને કાલુ સરીર (આનન્દય શેષ) હોય કો. કાલનેય કાન્દ, રજ, રજ, જન્મ હોય કો એ આજ આ ભવંશ ઔરંગઝાદીમાં માટેય કોણ ? આજે કાલના આનન્દનું, કાલના રસનું, કાલના કિશોરનું ખૂલ થઈ રહ્યું છે. આ તમે જણા શી થાવ કહી રહ્યા છો ? ” ...જેકું આપને કાલનાવડું જ રહ્યું અથવા કોકોરીના કવિતા-કવિતા છે, એમ કે ૧૦ વરસ પછીના વિવેચક ને સાહિત્યકાર પેદ થઈને કહશે ... “ એ એજ કવિતા હોય અને એવું બિલાડું ચિતરે ” જ કવિ થવાનું હોય તે કાલ બન્યો કવિ નહીં થતું-નથી થતું. બન્યું.”

આ ભાષ્યને સંયોગ કાળોમાં પોતાના હૃદયનું કંઈ બધાનું કહ્યું છે. એમની પ્રામાણિકતા અને વિશ્વસ માટે માફ માન હવે તેનાથીય વધુ છે. પણ ‘ કોકોરીયા ’ અન્યપદોને સમજવાને એ મિત્ર પ્રવળ કરે એમ કું ઇચ્છું છું.

અપાર માણને રજાકરે કવિતા જગાવી, અપાર એવે સખી માનદાર મીલને તેનો પરિચય; કાલના એવા એવતા કવિતાનું અનિવાર્ય અંત દર્શ: આજે અપાર હાથેલા પાના પરથી આજો દાસ તેનો પરિચય કરી શકાય છે ત્યારે એ અંત મીલ્ય અને છે. કલપનશમે સુધાસન નિવસીને ને નરસિંહ બાપજોને એવતા અર્પો કવિતા બનાવવાના પ્રયત્નો કર્યા હતા. આજે થી કોકોરીને પ્રતાપે શુદ્ધ સ્વારે કવિતાને સેક થયો અને સમજવાનો સમય મુજસાવને પ્રાપ્ત થયો છે. એ સુભાગ્ય માટે થી કોકોરીને યારા મિત્રે અંક નેતી પ-વચક આપવા સ્નેહમે.

‘ અલગ પ્રિયુત ’ હોડી ‘ અંગડીની બંગડી ’ ને ‘ ભજનની માખી ’ નો

વિવિધ સેવતાં જરૂર આપણું હૈયું ધવાય-અને આજે કાલપુરુષનો મહિમા એટલો મોટો છે કે દલિતવર્ગોને અને મંદી વીએ તરફનો અણુમતો આપે છે. તે સંસ્કારી ઓપુરુષો પાસે નરક હવેકાને તો નવીનતા શોધતા કવિઓ આવા પ્રયત્નો કરે એમાં શું અસ્વાભાવિક છે ?

હતાં એક વરણ તો રખા છે. સરસતા વિવિધમાં નથી, તેને ભાવનાત્મક અપૂર્વતાથી આસેનવામાં છે. આ સિદ્ધાંત સંપૂર્ણ રીતે સ્વીકાર્યા હતાં પણ કેટલાક વિષયોને સરસ કરવાની શક્તિ કલિદાસમાં પણ નથી. જોપરી પર ઊર્મિગીત લખી શકાય પણ એને સરસ કરવાને પ્રતિબદ્ધો કેટલો દુર્બલ કરે પડે ? હતાં કાપાલિકા એ જોપરીનો દાર પહેરતા, તેમાં મદિરા પીતા, ને તેને શિવવરણ મણતા. તેમ આજે આ જમાનાનો ચોપી રોગ આ છે, એ રોગ કાળે જતો રહેશે. આ કુંકળી મરજીથી અકળાતાં મારા મિત્ર સુદર વરણને જ સરસતાએ મદવાનો પ્રયત્ન જરી રાખશે. સાહિત્યનું સર્જન સમયગણેથી પર રહી ગોતાની સરપ્રતા સાચવી રહે છે.

૨

બૃહદ્ ગુજરાત

કું સીકંદરાબાદ જન્મ આવ્યો, ત્યાં ગુજરાતીઓની સારી વસતિ છે, એક ગુજરાતી મંડળ સાથે કામ કરે છે, અને તેને સાહિત્ય પરિષદ સાથે જોડવાનું સંવાદોચ્ચે વચ્ચે આવ્યું છે. પાસે દેશબાદમાં ગુજરાતીઓની સારી વસતિ છે. એક ગુજરાતી શાસા પણ આવે છે.

ત્યાં ગુજરાતીઓનાં ઉત્સાહ છે, સંપ છે, અને ત્યાગશક્તિ પણ જણાઈ. મને મળ્યા ગુજરાતી મંડળે એક સભા ગોઠવી હતી. વ્યતિત પ્રમાણમાં સારી સંખ્યામાં લોકો દાખર આપ્યા હતા. ઓછો પણ હતો; પણ ત્યાં ધુમટો આવે છે એ જોઈ અન્યમની ધમ.

ગુજરાતથી ગુજરાત કરતાં હવે ગુજરાત જાદાર વધારે લાજ કરે છે.

મને મદિને પણ મને બૃહદ્ ગુજરાતને થોડો અનુભવ મળ્યો અને મક્કસ ત્યાં ત્યાં તો ગુજરાતીઓનું મોડું ચાલું છે. ત્યાં વેચારીઓ છે; કવિ અજરદાર તો ત્યાં છે જ; એક ભાઈ દાસ કાકટરની પરીક્ષા આપી રહ્યા છે ત્યાં પણ ઉત્સાહી શેઠ ગોવિંદભાઈનો પ્રમુખ પણ નીચે ગુજરાતી મંડળ આવે છે. તે પણ સાહિત્ય પરિષદ જેડે જોડાઈ જશે. ગુજરાતી જેડે જીવત સંસ્કૃત રાજ્યની પણી દોસ છે.

ઉત્કાચંડથી પાછા વળતાં તોરપુર જિલ્લા. તે રનું મયક ત્યાં છે. ગુજરાતી વ્યાપારીઓએ સારો વ્યાપાર જમાવ્યો છે. લાંબા ગુજ્ય વ્યાપારી આસર એક કંપની નામથી વેપાર કરે છે. બી. પદાવલી આસર ઉત્સાહી દેશ સેવક છે અને વર્ષ દિવસ જેલમાં પણ ત્યાં હતાં.

આમ કરતાં કવિ અજરદારની પંક્તિ થોડા અભ્યાસ કરી:

ત્યાં ત્યાં વસે એક ગુજરાતી ત્યાં ત્યાં સદામાય ગુજરાત,

[જુઓ અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૪૦૦]

ચર્ચાપત્ર

રાષ્ટ્રીય રંગભૂમિ:

[નોંધ: ચર્ચાપત્રીઓમાં મનભર અને અધિભાર સાથે લેખી મોકલવાને નિમિત્ત નથી.]

શ્રી. તંત્રીમંડળ : ' ગુજરાત '

મુંબઈના એક અંગ્રેજ દૈનિકમાં વાંચવામાં આવ્યું કે હાલ લંડનમાં તાલીમ લેતા એક ભારતીય મુલાકાતે ' રાષ્ટ્રીય રંગભૂમિ ' (National Theatre) ની સ્થાપના હિંદુસ્તાનમાં કરવાની તમન્યા છે અને એ માટે એણે મુંબઈ પસંદ કરેલું છે. અહીં સુમધમાં એ હિંદુસ્તાન પાછો ફરનાર છે અને તે પછી તે આ યોજના ઉપાધાનો છે.]

આ સમાચાર સાંભળીને એક ગુજરાતી તરીકે, મુંબઈ હયાતના વતની તરીકે અને અંગ્રેજ જે દાય છે. દરેક લલિતકલામાં આ જ પ્રમાણે પરપ્રાંતના મનુષ્યોએ મુંબઈ ઉપર આક્રમણ કરેલું છે. અને મુંબઈની મુઠ્ઠીની મદદથી એ મનુષ્યોએ પોતા-પોતાના પ્રાંતની એ ક્ષાતી વિશિષ્ટતામાં વિશિષ્ટ સાધનના વ્યવહાર કરેલ છે. આ સ્થિતિ શું થોડાંક અને મુંબઈ હયાતના વતનીઓને કારભારનાર નથી ? ગુજરાતીઓની જ વાત કરીએ : મુઠ્ઠીવાલીઓને મેડિસ બ્રમ મુજરાતી, સિદ્ધરા નાટકગારોની પણ આપણે ત્યાં જોઈ નથી, એમેઓર નટનડીઓ પણ આપણે ત્યાં દાખલ છે, સાહિત્ય સંસદ જેવી પ્રતિષ્ઠાભરી, છૂંત સરળ છે. તો પછી એક ભારતીય આવી ' રાષ્ટ્રીય રંગભૂમિ 'ની યોજના કાંઈ ધરે એ શું બતાવે છે ? સાહિત્ય સંસદ કા માટે આવી યોજના ઉપાધી નહિ મે ? લલિતકલાના ઉપાસક ગુજરાતીઓમાંથી કેમ ઉતર આવશે ?

દિ. નરસિંહ વરમાર

૨

તંત્રીમંડળ : ' ગુજરાત '

આવતા સાહિત્યસંમેલનમાં અધીષ્ઠ પ્રમુખપદે ચૂંટાય છે, એટલે આ ચર્ચા પત્રના વિચારો અપરિવૃત નહિ જણાવ એમ મને લાગે છે તો તે જાણી જાણી કરશો.

સાહસુરતાની સુગ

મ. અધીષ્ઠનો સાદાપ મારેનો આગ્રહ કે અતિઆગ્રહ લખીતો છે. પણ એ સાદાપ કબજો વિચારીતાઈ થયેલો લખીસાર દેખાય છે. એમ તો અધીષ્ઠએ આગમની એક પ્રાર્થના સત્રે પણ કશું કહ્યું : ' આગમોન્નતિ મદિ અસુરતાન આવરવક નથી, ' આ સત્ર કે અર્થસત્ર વિધાનને જડતાથી વગગી રહેવામાં લેવ નથી, સાદાપ કબજને જડતાથી વગગી રહેવાથી આવે જ કાંઈક વિવસેતાઈ થયે છે. અને લોકભાવ સાહિત્યના અતિઆગ્રહીઓના મનમાં વિદ્યા કે વિદ્યાનો માટે એક ભવનો પૂરેમક કે અમ ઉત્પન્ન થયે છે, નહિતો ' આપણે સાહિત્યમાં વિદ્યા નથી લેખતી, ચેતન નોંધએ છે, પ્રાણ નોંધએ છે, ' એવા કે એવા અર્થનાં વિધાનો બહેર આવવનપીડ ઉપરથી ઉત્પન્નતાં ન સંભાવ્ય, સાહસુરતાનને સ હાર કબજ-મદિ પણ કેટલાકને સુગ દેાય છે. કા માટે એ કારણ મ્હણ સકમન્યામાં નથી આવતું ? જતનું કશું સાહિત્ય સાહસુરતા કે વિદ્યાની મેદાર વગર અમર લેખાવુ ? પછી સોંકસાહિત્ય કે કળાનું સાહિત્ય એ જ એ સોંકોને મન શુદ્ધ અને સચ્ચતન સાહિત્યનું પારણ દેાય તો કેવળ બલે ? આ ગુમમાં આપણું સાહિત્યવિવરક અન્યત્રાઈમાં પછડી થયે છે અને કાવ એ સ્વચ્ચ-વિંક છે. પણ તે પછડામાં સાહિત્ય અમર અને મૂખત સિદ્ધાન્તો વિચારે પમા,

અને આપણે જ કાલા અને સાચા અને આપણા પૂર્વજો પોતા અને મૂર્ખા એવી માનવતા સ્વીકારાય એ તો શૈક્ષણિક વસ્તુરિશ્તિ જ લેખાય. પણ આ પછી મને પોતાને તો અદ્વિતીય-દ્વિતીય ઉભારા જેવા-લાગે છે. અને આપણા પ્રવર્તમાન સામાજીક પ્રધાન જીવનનો છેડો આવતાં એ ઉભારો સમાપ્ત જશે અગર વહી જશે એમ મને તો લાગે છે. આથી એમ કહિત નથી થતું કે લોકભોગ્ય સાહિત્ય તે સાહિત્ય નથી, પણ બીજે પક્ષે જેમાં વિદ્યતા છે તે સાહિત્ય જોવા પ્રકારનું સાહિત્ય નથી; એ પણ વાસ્તવિક નથી. સાહિત્ય નામુલ્કમત સિદ્ધાન્તોની અવગણના કરી. તાર્કિક અને અદ્વિતીયથી ઉપયોગિતાના ધોરણે શુદ્ધ સાહિત્યનું મૂલ્ય આંકવું એમાં એક પ્રકારની બીજાવાળાદાર રૂતિ જ છે; એક જાતની આત્મચૂષ્ણતાનો ભાવ છે, અને એનું જાનું છે. એવી જાતનું આત્મજ્ઞાન આપણી પ્રગતિની આડે જરૂર આવે. પરંતુ સ્વતંત્રતા, સ્વેચ્છાચાર અને democracy નો આ યુગ છે. અને એ વાતાવરણમાં એવી બીજાવાળાદાર રૂતિને પોપણ મળે એ કુદરતી છે. નહિ તો 'કાવ્યમંજલા'માંની 'ભંજરી' અને 'કાંચી' જેવાં આત્મચૂષ્ણાં છતાં કવિત્વવિદ્યોદ્ધાં ગીતો (કાવ્યો નહિ) જાતમ કવિતાના ઉત્કૃષ્ટ નમૂના તરીકે ન લેખાય. અને 'ચન્દ', 'પિતૃતર્પણ' કે 'વસન્ત વિજય' જેવાં અમર નમૂનાઓમાં સ્થૂલ ઉપયોગિતાના અંશ શોધવા પ્રયત્ન ના થાય, જનસમુદાયને એ અનુપમ કાવ્યોથી શે શાલો થયો ? આપણી રસદાસિમાનની ઉદ્ભવની કેટલે અંશે પોષાઈ ? આપણું જીવન એવી કેટલે અંશે ઉત્કૃષ્ટ થયું ? એવા પ્રશ્નો ન પૂછાતા યુગ યુગનું પોતાનું સામર્થ્ય દોષ છે, પણ એ સંગતન નથી. આપણને આપણા વડીલો મૂર્ખ લાગે એ રસભાવિક છે પણ આપણા વંશજોને મન આપણે વધારે મૂર્ખ કરવાના એ પણ ખરું ને ? કદ માન્યતાઓ, ક્યું ધોરણ, કદ મૂલ્યમાં કણી સાચી છે એનો નિકાલ તો અવિધ્ય જ કરશે. મારે તો માત્ર એટલું જ કહેવાનું છે કે આવતી પેઢીમાં સાક્ષરોને લોકસાહિત્યની સુગ નહિ દોષ, અને જનસમુદાયને, સાક્ષરો કે સાક્ષરતાની સુગ નહિ દોષ. પણ એ અમલ હજી દૂર છે. જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં વિવિધ પ્રવૃત્તિ હતી અને છે તેવી એક પ્રકારની aristocracy સાહિત્યમાં પણ રહેવાની, કારણ સાહિત્યકાર એ ધણે અંશે વ્યક્તિવિરોધ છે. કારણ સાધારણ માણસ કરતાં એનામાં એક પ્રકારની હાર્દિક અને માનસિક Higher Sensibility છે. માનસ સંસ્કૃતિના ઉદ્વેગાળથી સમાજના એ વિભાગ પડ્યા છે; (એને ગમે તે નામ આપો સમૂહ અને વ્યક્તિવિરોધ અગર એવું કાંઈક) સંસ્કૃતિનો દોષ ના થાય ત્યાં સુધી એ એ વિભાગ વચ્ચેની સીમા-રેખા બૂંટી ચક્રવાંતી નથી. એક રેખા બૂંટી બન્યેને એકત કરશે તો કાંઈક એ કાંઈક બીજી રેખા આપણેજ દોરાર્થ રહેશે. અરુદ-આમાં કહેવાનો મુદ્દો એટલો જ કે શુદ્ધ સાહિત્ય કદી સર્વભોગ્ય હવું નહિ અને બનશે નહિ. જેને એનો રસારવાહ આપણે દોષ અને માણવો દોષ તેને એક પ્રકારનો માનસિક કે હાર્દિક અમ કોષલવે જ રજો. એ આનન્દ પ્રાપ્ત કરવા-પોતાનો કરવા-એનું મૂલ્ય આપણું રહ્યું. અને જે લોકો કહે છે કે મધીય અને લેમના પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાં આપનાર લેખોમાં સામાન્ય જનસમુદાય માટે લખે છે, એમાં વિદ્યતા કે સાક્ષરતાનો ભાર નથી નેમની અમર આચાર્ય કાલેશ્વર કે રા. મણિચલા જેવા વિદ્વાનો અને પ્રખર ચિંતકો કે ધી. રામનાથજી પાંડે ને ઉમાશંકર જોષી જેવાની પ્રતિભાના દાખલા ધરવા રહ્યા.

ન...વું...સા...હિ...ત્ય

સામાર સ્વીકાર

શ્રી. કાશી પાઠશાલક ડેવરશ્વી ઉત્તેજક મંડળીતો શરિંક અહેવાલ (૧૯૩૪-૩૫).
Liberty's India Diary for 1936 Publishers: Liberty &
Co: Dhobitalao, Kalbadavi Road Bombay 2.

અંગ્રેજ અને યુજ્જાની મિત્રિયો, વિચારસર સામાન્ય યાગ વગેરેનો સમાવેશ કરીને જોઈ પ્રકારના કામજ ને સહાયતામાં કાષ્ટકમથી કાપી વેપરની ગણરીઓ શ્રી વિભાઈ કંપનીએ પોતાના નવીન સાહસ તરિકે પ્રસિદ્ધ કરી છે. ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ આ ગણરીઓની અમે પંખાદારો, વજારો અને અન્યને ખાસ કાલામજ કરીએ છીએ, અવલોકનો.

(૧) દીપોત્સવીનું સાહિત્યસર્જન

આપણાં ખાસિયા, સાપ્તાહિકા અને દિનિકા દીપોત્સવીના મંગલ પ્રસંગે વિશેષાંક પ્રસિદ્ધ કરી આપણાં સાહિત્ય અને કલાના સર્જનનાં દર્શન કરાવે છે. અમને અવલોકના-ર્ક આ પ્રસંગે નીચેના અંગે મળ્યા છે તેમજો અમે સામાર સ્વીકાર કરીએ છીએ:

નવચીતન, સંદેશ, રવિચાર, પ્રતાપ, મહાશુભરાત, મુંબાઈ સમ્પાદક, બે હાંડી પ્રાજ, સમાજ.

આ અંગેમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા સાહિત્યના વિવિધ પેટિના લેખકો અને તે લેખકોનાં લેખકામમાં ચાવીને તેનું ઉચિત સંપાદનમાં કરવાર સંપાદકો બન્ને મનપાસને પાત છે. જેની અને અધ્યયનશાળા યુજ્જાત અને મહાશુભરાતના યુજ્જાતી-એતિ મન દીપોત્સવી એ તેમના જૂના અને નવીન વર્ગોનાં સંપિદાવનેા મહાન પ્રેરણાદક પ્રસંગ છે. આ પ્રસંગે આપણા સાહિત્યકારો અને કલાકારો પણ તેમનાં સાહિત્યલેખન અને કલાકૃતિઓમાં નવીન પ્રેરણાકન ને પ્રેરણાઓ આપવા પ્રેરાય છે. સાહિત્ય અને કલાના આ દીપોત્સવી પ્રસંગને પણ આપણે વર્ષોવર્ષ નવીનતા, પ્રાચીન-પ્રિયતા અને ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ સંગીત, વિવિધ અને મિશરશાષી સાહિત્યકારનાં દર્શન કરાવીને સંપાદનાથી ઉજ્જાવી રાખીએ.

નવચીતને કલાકારો વિરમી વિરો ઉપરાંત પોતાની લેખનસામગ્રી કદી કદી સચિત રજૂ કરી છે. સંદેશ સુચાન્ય લેખસામગ્રી સાથે વિરો અને દિનિકા પોતાની કાલ-સિદ્ધ સાહસિકતાથી રજૂ કર્યા છે. કલા અને સેનકર્મવિદીન અર્ધનન કોનું વિર એમાં નહોતું આપણું નોખતું. રવિચાર પણ દીક દીક સામગ્રી ભેગી કરી આપા નવીન સંવતનું વર્ણન આપી પોતાનો જે દેવ સિદ્ધ કર્યો છે. પ્રતાપ તે પ્રતિ વર્ષ આપણે ઉચિત પ્રેરણાકારમાં સંગીત લેખકલિયો સાથે આપણા સાહિત્યનાં વિવિધ અંગેમાં કંઈક રહી રે છે. વિરો એમાં આપણાની એની સુરુવિ અમને પશ્ચંદ પડી છે. મહાશુભરાતે સિંધને અને તેનાં વિવિધ સ્થાને સરસ રીતે યુજ્જાતીમાં પરિચિત

કર્તા છે. તેની આ નિશ્ચિતતા માટે 'અમાર' ખાસ અભિનંદન. 'મુ'બાઈ સમાચાર નો પોથી પણ વિવિધ પ્રકારના નિષેધો ઉપર લેખો આપી વિવિધ કલાદર્શન કરાવે છે. શ્રી. સ્વદેશને જે મહી મોજમાં ચિટ્ અને હળુપું બન્ને પ્રકારનું સાહિત્ય રજૂ કરી; કલાને પણ કલાપૂર્વક ગોઠવી છે. નવીન સમાજે પણ પણ દીપ્તિસ્રવી ઊઠતી છે. પણ તેનું ખોય તે હજી નથી સમજાવી શકું.

આપણું કલાચિત્રો અને ફોટો સંબંધમાં કદી કદી લાલ વાવટો ધરવા જેવા છે. કલાનું સૌમ્ય ને સાંત દર્શન આપવાને બદલે એમાં ધણીયે વાર સામી બાજુએ જ દળી જવાય છે. ગુજરાતના મહત્ત્વાકાંક્ષીઓ તેની ભગતી આશાઓમાં ખાસક અને બાલિકાઓ, યુવક અને યુવતીઓનું અને તેમના આદર્શોનું કલાદ્વારા પ્રેરક દર્શન કરાવી શકાય. જન્મભૂમિનું દેશસેવાની અતિ લાગણીભર્યું છતાં જુઠાંસા ઉત્પન્ન કરે એવું 'સુખપૂર્ણ' મિત્ર પણ આ મારે : આઝાદીને પણ અંક સ્વરૂપ કરતાં બીજું સૌમ્ય સ્વરૂપ આપી શકાય.

શંકરપ્રસાદ દાવલ

(૨) પ્રારંભકાલની નવલિકાઓ

ગોવાલજી (અને બીજા વાતો) : લેખક : રવ. કેમનલાલ વામુદેવ મહેતા :

કિં. શ. ૨-૬-૦૦

આ બાવીસ વાતો-રેશોનો સંગ્રહ વાંચતાં એક વિચાર સ્પુરી આવે છે: આ સંગ્રહ આજની પંદર વર્ષ પહેલાં પ્રસિદ્ધ થઈ શક્યો હોત તો ? ૧૯૧૬ થી ૧૯૧૯ ના માઝામાં લેખકે આ કૃતિઓ રચેલી તે પછી એમનું અવસાન થયું. આ સમયમાં નવલિકા લેખનનો આપણે ત્યાં પ્રારંભકાલ હતો. નવલકાયાઓને 'કુંઠાપીને લખીએ તો નવલિકા એ માન્યતા મળે અરે પ્રચારમાં હતી. હાલના લેખનમાં 'ગોળમોળા શર્મા'ના ઉપન્યાસથી આ સંગ્રહમાં હપાયેલ રેશો અને વાતો છે તેમાં બહુ સ્પષ્ટ, સ્પષ્ટ હાલ્યરસ છે. આ પ્રકારના હાલ્યરસને પાછળથી મસ્ત ફકરો, એલિવા 'નેહી અને ભગીરદાસની જ્વલંત ત્રિપુટિ બહુ ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર લઈ મૂકી હતી. એટલે જાણે આ રેશો વાંચતાં આપણને બહુ રસ પડતો નથી. હાલ્યરસ સીવાયની વાતો 'પણ બ્યારે તે માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ત્યારે આકર્ષક હતી. જાણે એ દિશામાં પણ મુજસતી સહિત્યે ધણી પ્રગતિ કરી છે એટલે એ કૃતિઓ પ્રમાણમાં મોજા ધણે એ સ્વાભાવિક છે.

આટલું કલા કેડે આપણે કદી શકીએ કે આ સંગ્રહની બધી વાતોમાં લેખકની સક્રિયતા સમકારા સાદ જણાય છે. લેખકની ચેતી જોગસાભરી છે. નામિકાના અને આસપાસના વાતાવરણનાં વર્ણનો ધણે ઠેકણે સુંદર અને ચિત્તાકર્ષક છે. 'મલપાનિલ' 'ગોળમોળા શર્મા'ના ઉપન્યાસથી લખતા અને તે પ્રસંગમાં માસિકોના વાચકોના પ્રિય થઈ પડેલા લેખક લલિત કાલ આ દિશામાં હાથ કરી શક્યા હોત તો ? એવો કેમકો અત્યારે પ્રશ્નો નહાયો છે. સર્વેસર્વ નવલિકાના પ્રારંભકાલમાં આ લેખકનું એ દિશામાં કરવામાં આવેલું કાર્ય મદદરૂપું છે અને નવલિકાસહિત્યના કલિદાસમાં એમનું નામ એ કારણને લઈને ઉજાળું રહેશે.

કુમાર કાવોલની આ કૃતિ હોઈ, તેનો ઉદય, સુઝાય અને કવર થયું સુંદર છે.

" ૫ "

દો...હ...ન

ગુજરાતનો તરલોતરો દુકાળ

સુરસલ માંસ ખાતું (સુરસનું અદાણું) દલાલ વણકું અને તેને અનુમતિ અપાઇ. બીખારી અને કુરુપેસોનાં માગી આજનાં પાસાં જેવાં તળાવો અને જગાસો સુકાં ને ખાલી થઇ ગયાં. ઘણાંને દુકાળ તો હતો તે ઉપરાંત પાણીનો પણ દુકાળ થયો. સાબરમતી એક (તરેર ઝરો) લીટી જેટલી થઇ ગઇ કે જેથી છરથી હાથ ધેઇ નાંખવા (મરણ) માટે વળૂ (પાણીથી સાર) કરવા માટે તપમમ (મારી)થી મચ્છારી લેતું પડ્યું, અને 'હે પૂરની, તારે પાણી તું મળી ન્હાં છે આઠણ, તારું પાણી તું પાછું જે'થી લે: અને જમીન ઉપર પાણી એણું થઇ ગયું.' એ ડોરનન્ય ધરતી ઢળીકત આદેર થઇ, પરજણાં અને માચારીની આખી રેવત અને વસતિ તેમાં ખાસ કરીને, પાટણુ જીભામાં, પાણી ન મળવાને સળે પાણી ભદાર પડેલાં માલગારી માફક તરફથી ફળી, અને બાપધાનાં ધરનાર એકે સંબંધ છે હી વાતન તથા ઈ નિરાશનાં જન્મમાં અટકતી થઈ ગઈ, અને તેમનાં કારણ ને કારણ માળવા તરફ તથા આખૂ-આખૂ અવધા થયા. આ ધની દુનિયાનો ત્યાગ કરી ડેલસા અલવા નવા તેની સંખ્યા મજબૂતી નથી કે સુમાર રહી નથી, તે સમયમાં જેને માત્ર જીવજક ને ઈશિરેવના વચર-નાં (ખાલી) થઇ ગયાં તેને હજુ સુધી આગાહ પણ નથી, અને પા ડોરી મએલા માંથી એક મધ્ય માલુસ થેતાને વતન પાછું ફરું નહોતે આને (પછીને) વરસે ઉધર-ની પૂષા પાછી વરસી ત્યાંમુધી એ સ્થિતિ થંગારાં છેવટે ને છવના રહ્યા હતા તેમને તે ક્યાસામે થેતાનો દગામય ફાંચી, " અને પ્રભુ આમાલમાંથી પાણી નીચે થોડાં છે અને પછી પૂરની પાછી સજીવન કરે છે, તેમ જોત ખાસ "ડોરનન્ય એ સત્ય-પણું ધરતી સમ્યામ આવીત કરી. અને તરસ્યાં તથા જેનો છવ તાગવે આવી અટકવો હતો એવાં નિરાશની ખીણમાં પડેલાં માલુસોનાં મગાંમાં અખત રેડી આરન-માંથી તેમને ડોડખાં,

—ટ. જ. પૂણલાલ કરી : 'નિરાસે અદમતી 'ડું' સાવાંતર

સામ્રાજ્યવાદી વિન્સેન્ટ સ્મિથના આગ્રહ મતાગ્રહો

કિંમતો ઇતિહાસ તેજર કરવાનું કાર્ય દિંદોએને હાથે થાય એ જ કાંઈ જ. આપણમાં પ્રાચીન ઇતિહાસનાં સ્મરણ રૂપ લેવો સરસ કે પાણી જવામાં તથા અર્ધની પ્રચલિત વિધિમાં કયેલાં દોષ છે, એટલે તરલુમાદારા કે સાબીઓની મદદથી તેનો અભ્યાસ કરનાર કરતાં એ લેખોનો સીધો અને સ્વતંત્ર અભ્યાસ કરનાર એનો પધારે થોડા ઉપયોગ કરી શકે એમ છે. આપણા દેશની પ્રજાથી નહિ સમજનાર, તથા આપણી જમિની આલેખકાર્યાં તરભોગ નહિ અએકો પરદેશી ગમે તેવો સંસ્કૃત દોષ તો પણ તેજ દેશની સંસ્કૃતિનાં અર્થમાં આપણી સંસ્કૃતિ ઉપર એટલે નેમાં બધે-અબધે આપણને અભ્યાસ થાય જ, તેમાં પણ તે પરદેશી અંગેજ દોષ અને

સામ્રાજ્યવાદી હોય તો તો તેમાં લખાયું એ સામ્રાજ્યવાદનાં વલણથી દોરાયલાં જ થવાનાં, ડૉ. વિન્સેન્ટ રિચમ સંમત થઈ ઇતિહાસકાર હતો. ખૂબ સાથે સાથે સામ્રાજ્યવાદી હતો. અંગ્રેજ પ્રજાના સર્વશ્રેષ્ઠ વર્ચસ્વમાં તથા હુનિયાની બીજી પ્રજાઓ પર સત્તા જમાવવાના તેના જન્મસિદ્ધ અધિકારમાં માનવાચ્છે હતો. આથી તેના બધા નિશ્ચયો એક સરખા માનતે ચોખ્ખા નથી. એના આ પ્રસ્તકમાં 'ફેટલાક' એવા અંગ્રાજી મતભેદો છે જે વિવેકશીલ વાચક જોઈ શીરજીવનપામે સ્વીકારવા એવી સૂચના છે.

—છાતાવાસ પુરાણી : પિ. રિચમના હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસનું આપાંતર્ય ઉત્તરાર્ધ છે. પ્રસ્તાવના

સૉનેટનો વિષય

હવે છેલ્લો પ્રશ્ન સૉનેટના વિષય વિષેનો તપાસવાનો રહે છે, આ તપાસણી સુસ્થ છે. અમુક વિષયમાં જ સૉનેટ હોઈ શકે એમ કહી કવિરચિતે અકુદરતી નિર્વંચનમાં મૂકવાની ઘટ્ટ કૃતિ હું નહીં કરું. કેવિની દષ્ટિ અનન્ત વિસ્તારેલા બ્રહ્માંડમાંથી ને ફેટલીક વાર બ્રહ્માંડપારના અગોચર કલ્પવૃક્ષની પ્રદેશમાંથી પ્રેરણા મેળવવાને સ્વતંત્ર છે. આ સ્વતંત્ર્ય છીનવી લેવામાં આવે તો કવિતા સ્વાભાવિક સર્જન મટીને કેવળ યાત્રિક સર્જન બની જાય. વિષય કવિ ગમે તે પસંદ કરે પરંતુ ચોક્કસ પંક્તિની મર્યાદામાં જેની ખીલાવટ સરસ રીતે સાધી શકાય એવો વિચાર કે એવી ભાવોમાં કેન્દ્રસ્થાને રહે એ સૉનેટરચનામાં અનિવાર્ય મણાવું જોઈએ. સાચા સૉનેટ સર્જકને આ મર્યાદા મર્યાદા રહે નહીં પરંતુ સંપન્નપુત્ર કલ્પનાસીન્દવના સર્જનમાં અનિવાર્ય સાધનરૂપે જણાશે.

—સુવંશ બેઠાઈ : શુભસાતી સાહિત્યમાં સૉનેટ

લોકવાર્તાનું સાહિત્ય

પૃથ્વી ઉપર વસતા ને વિસ્તરતા લોકજીવનના વિહાસની સાથે સાથે આમ વાર્તાનું વ્યાપક યદુ જદુ સાહિત્ય ખીલવા લાગ્યું છે. પ્રત્યેક નાનામોટા મનુષ્યને, પ્રત્યેક દેશમાં અને પ્રત્યેક કાલે, વાર્તા કહેવાનો, કહેવડવવાનો, સાંભળવાનો ને સંજાળાવવાનો શોખ હતો એમ જણાય છે. પ્રત્યેક પ્રજાએ, પ્રત્યેક દેશે, પ્રત્યેક બાળાએ વાર્તા પ્રત્યેના આ સ્વાભાવિક શોખને કેળવીને ખીલવ્યો છે. વાર્તાએ માનવને આનંદ આપ્યો છે, ભૂતવર્તમાનને સજીવન અને રસિક કર્યો છે, કલ્પનાને જન્માવી છે અને રસજીવિતે ઉત્પન્ન કરીને પોષી છે. વાર્તામાં અલ્પમય કથાઓનું સુલભ સંમેલન હોય છે. એમાં રસરસના ભંડાર ભરેલા હોય છે. ધર્મઇતિહાસપુરાણનાં ઉપદેશ ન્યાં પોતાનાં આત્માથી, જ્યાં પુરાણા બ્રહ્મણથી કે શિખામણી લાંબીઓડી ધાતોથી મનુષ્યજીવનને સંસ્કારી કરવામાં નિમ્મલ નીચકે છે ત્યાં વાર્તા મનુષ્યસ્વભાવ અને માનવજીવનના ઇતિહાસ કહીને એને રસમુગ્ધ કરે છે, ઉજાત કરે છે ને સંસ્કારી બનાવે છે. એમાં માત્ર વિનોદ હોતો નથી. લોકશિક્ષણનું એ પુરાણપ્રસિદ્ધ સખજમાં સખજ સાધન છે. ધર્મને જીવંત રાખવાના પ્રયાસ કરતા ધર્મચર્ચોએ, જગતમાં પ્રવાસ એકતા પ્રવાસીઓએ, ગૃહસ્થાશ્રમી જીવતાં આશ્રમસ્થાન આગેને ઝીંછેન્નાર માતાપિતાઓએ, બહેનોએ ભાઈઓએ, ભાઈઓએ બહેનોને ને યુગુઓએ શિષ્યોને સીએ વાર્તાઓની રચિક કથા

વ...ર્ત...મા...ન...સુ...ર

કોપીરાઈટના હક :

હિન્દીમાં કોપીરાઈટના હકોનું સંરક્ષણ કરવા ચેટબિટન અને આયર્લેન્ડની પ્રકાશક સંસ્થાએએ એક હિન્દી મંડળ નીચું છે. તેમાં પ્રકાશકોની સંખ્યા ૪૦ ની છે. તેમણે મુદ્દાઓમાં મુખ્ય કચેરી સ્થપી એ મંડળને મદદ કરવા એક સમિતિ નીચી છે. જરૂરીઆત જણાતાં આ મંડળ કોપીરાઈટના હકોનું રક્ષણ કરવા હમેશાં તત્પર રહેશે. આ સંબંધે યનાર ખર્ચ માટે પણ હંમેશાં જોતવાઈ કરવામાં આવી છે.

હિન્દી સાહિત્ય પરિષદની પ્રવૃત્તિયોદ : નાગરી લિપિસુધારણ સમિતિ :

આ સમિતિની એક બેઠક મુંબઈ કોટમાં શ્રી કોપાલાલ મુનશીના એકમમાં પ્રકાશકોના કાર્યકરના પ્રમુખપદે નવેમ્બરની તા. ૧૨-૧૩મી એ મળી હતી,

ગુજરાત વિદ્યાપીઠનું પુસ્તકાલય :

ગુજરાત વિદ્યાપીઠના મુરસુખીય અને કામની પુસ્તકાલયના પુસ્તકો સરકાર વચ્ચેનાઓને સેવાઓ અમલવાઈની મુનિસિપલિટીએ કરાવ કચેરી છે. વિદ્યાપીઠના ખર્ચ અનુસાર આ સંમદ કરે સચવાઈ અને વિદ્યાને એનો ઉપયોગ કરી શકે.

મરાઠી સાહિત્ય સંમેલન :

મયા માસમાં આ સંમેલનની એક શ્રી. વિ. સ. ખાંડેના પ્રમુખપદે મુંબઈ આજે થઈ હતી.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જ્યંતી :

મયા માસમાં અમદાવાદ ખાને શ્રી જ્ઞેનચંદ્ર પ્રકાશક સમિતિના ઉપક્રમથી બધ પાસેના કોન્ટેસ્ટ હાઉસમાં શ્રી રસિકલાલ પરીખના પ્રમુખપદે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જ્યંતી જીવનચર્ચામાં આવી હતી. પંડિત મુખલાલજીએ આ પ્રસંગે શ્રીમદ્ના વ્યક્તિ-વિકાસ સંબંધે એક નિર્ણય મોકલ્યો હતો.

ગૃહદ ગુજરાતની નિઃશ્વસંસ્થાઓ :

મયા માસમાં આ વિષય ઉપર શ્રી. નાનાભાઈએ કરાચીમાં એક આખ્યાન આપ્યું હતું.

મુંબઈ મુનિસિપલિટી : ઈન્ટર સાપ્તમ્ય પરીક્ષા :

મુંબઈ મુનિસિપલિટીની ઇન્ટર સાપ્તમ્યની એ ' મુખની પરીક્ષા મવા વર્ષથી સારમાં લેવાતી થઈ છે. આ વર્ષથી મુનિસિપલિટીએ ઇન્ટર સાપ્તમ્ય ' એ ' અને 'બી' જાને મુખને માટે સારને મેન્ટર તરીકે નાગરી મુખ છે તેથી 'બી' મુખ (ખાસોએક) ની પરીક્ષા પણ ૧૯૩૬ થી સુરતમાં લેવાઈ.

સુરત સાહિત્ય મંડળ :

નિઃસંદેહ થયેમું આ મંડળ નીચું છે અને તે બદલાવાદ પછી ગુજરાતી વ્યક્તિ સંમેલનની બેઠકને સુરત માટે આમંત્રણ આપવા વિચાર કરે છે.

વીર સાહિત્ય :

તા. ૧૫-૧૧-૧૯૩૫ ને ગ્રેજી અમલવાદ શ્રી. હુમકેટુના પ્રમુખપદે શ્રી. મન્દુલાલ ધાસ્ત્રીકે ગુજાન સાહિત્ય મંડળના આગ્રવ નીચે આ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

પત્રકાર મંડળ :

પત્રકાર મંડળ સ્થાપતા માટે સુવત્સાં પ્રવૃત્તિ યજ્ઞ ગઈ છે.

પુસ્તકાલય પરિષદ :

વડોદરા રાજ્યના આયુરમા મહાલ પુસ્તકાલયની બીજી પરિષદ મેડેરા મુકામે તા. ૨૩-૨૪ મી નવેમ્બરે શ્રી. ઉમેશભાઈ લખાણામ્બા પ્રમુખપદે મળી હતી.

વ્યાયામ વીરસંમેલન :

આ સંમેલનની ચૌદમી દરિયાઈ આયુ સાથે ડિસેમ્બર માસની તા. ૨૧-૨૨મીના રોજ યનિવાર અને રવિવારે આયુદ્ધમાં યશે.

આંધકવિનાં લોકગીતો :

શ્રી. ભૂલાભાઈ દેસાઈના પ્રમુખપદે મુંગાઈમાં કવિ હંસરાજનાં લોકગીતોના સમારંભ યશે હતો.

જાપાની કવિ ચોન નોગુચી :

કલકત્તા યુનિવર્સિટી તરફથી જાપાની કલા પરત્વે વ્યાખ્યાનો આપવા કવિ ચોન નોગુચી ગત માસની ૧૦ મી તારીખે કલકત્તા આગ્યા છે. તેમને એમનાં વ્યાખ્યાન ' જાપાની કવિતા ' વિશે ચર્ચ કરી લીધાં છે.

ઉડુંના મહાકવિ હાલીની શતાબ્દી :

તા. ૨૭ મી ઓક્ટોબરે અમલવાદમાં ઉડુંબાણાના મહાકવિ, સમસ્તકલકત્તા ખ્યાલઅલ તરફ હુસેનહાલીની શતાબ્દી ઉજવાઈ હતી.

પારશુ ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલન, અમલવાદ :

(ખત્રિકા ૩)

આ પહેલાં વર્તમાનપત્રમાં જાહેર થયા મુજબ, આગામી પારમા ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલનના અમલવાદમાં ગળનારા અધિવેશનના પ્રમુખ તરીકે મહામા અધી-જની વરણી યજ્ઞ ગઈ છે અને તેના તેઓથીજ સ્વીકાર પશ્ય કયો છે.

માત્ર તેઓથીજ અનુરૂપતા ખાતર સંમેલનના દિવસે ડિસેમ્બરમાં નાતાલના તહેવારોને બદલે ખસેડીને અનુચ્છારી ૧૯૩૬ની તા. ૧૨-૧૩-૧૪મી ને રવિ, સોમ તથા મંગળવારના રોજ રાખવામાં આવ્યા છે. તા. ૧૪મી ને મંગળવારના રોજ મહરસંક્રાન્તિનો તહેવાર આવતો હોવાથી આ રીતે રવિવાર અને સંક્રાન્તિ એમ બે રાખઓનો રોજ બદરગમથી આવવારાઓને અનુરૂપ યજ્ઞ પડશે.

વળી સંમેલનની તારીખે એક જખવાડિયું આગળ ખસેડાઈ હોવાથી નિજધો મોકલવા માટેની છેવટની સુવત્સાં પણ તેલ્યો વધારો કરવાની સરજતા યજ્ઞ છે; એટલે ૮૦મી નવેમ્બરને બદલે નિજધો ૧૫મી ડિસેમ્બર સુધી મોકલી ચકાશે. આજા છે કે શ્રી સાહિત્યસંલેખાઈ જાહેરોના વ્યા તકનો લખ લઈ ચોતાની કંઈ ને કંઈ સંચીન કૃતિ મોકલશે.

તં ત્રી રથા ને થી

ચતુર્ંગી અખાડા :

મું

અખાડા આ અખાડા જનસપ્તમાં જેવો
ઉત્સાહ અને નેટલી ઉરોરણી ફેલાવે છે

એવો ઉત્સાહ અને એવી ઉરોરણી બીજે કોઈ પ્રથમ ફેલાવી શકતો નથી. આ રેળા પ્રથમ ચક્રમાં હિંદુઓ પડેલા થવને પરિણામે પારસીઓ ઉપર છત મેળવી શક્યા અને મુસલમાનોએ બીજા ચક્રમાં અમેરિકા ઉપર એક થવનો વિજય મેળવ્યો, ત્રીજા અને છેલ્લા ચક્રમાં મુસલમાનોએ હિંદુઓની દીમતે બહો ઉપરાંત રત્ની સિકરન આપી. મુસલમાનોએ આ વિજય ખરે અમારાં હાથમાં અભિનંદનો,

આ અખાડામાં નાવકુળે એ, વરીરભરીએ એ, શાલસિદ્ધે એક અને નાઝીર-ભરીએ એક એક છ સદાઓ નેખામાં આવ્યા હતા. આ ચાર કોમની દીગોમાં હુસનમાન દીમ પહેલેથી જ પ્રિય હતી અને તેને છતચના સર્ સંભોળે જાણતા હતા.

પરંતુ આ રમતમાં હારછત એ મહત્ત્વની વસ્તુ નથી. જે દીમમાં સહકાર, મેલાદીપણ, ઉત્સાહ, એકતાવતા અને કારીરિક યોગ્યતા મોટા પ્રમાણમાં હોય તેને વિજય થાય. મુસલમાન દીમનો વિજય આ મુજબે જ આભારી છે. હિંદુ અને પારસી દીગોમાં હવે પહેલાંના જેવો આ મુલ્ય અસ્તિત્વમાં નથી. કોઈના મેલાદીઓને મુંડી મરી તેમને યોગ્ય તાલીમ આપવાનું મોઢાને મુશ્કેલું નથી અને તે બધે પુરતું નહિ હોય તેમ ચાર વર્ષ સુધી સંભવ્યો શક્યોને વચમાં થાવી ચતુર્ંગી ટુર્નામેંટ જે બાકિઓએ બંધ કરાવું હતું તે બાકિઓએ મુશ્કેલી આ ભાડાથી રમતને મરી રહ્યાં માર્ગો છે એટલું જ નહિ પણ કોઈ કેટલા સંગઠના સિતારાઓને એને થાને કરવતે આપખો ભડું પડ્યું છે.

પ્રજ્ઞાન યાજ્ઞના ધારમાં આવી રમતો પણ અતિ મહત્ત્વનો ભાગ લાગે છે અને એથી જ સુદીપદીઓએ આ રમતની પ્રવૃત્તિ સાધવાના મતમાં ખુરે હાથે ખેલી સહાય કરવી જ જોઈએ.

ક્રિકેટનો બહુકાર !

હું એક મનુષ્ય કે હું બાળી એક પળ અચારે પોતે ખોટા મુદ્દામાં પરાજય થમે છે ત્યારે તે ' પરાજય-માનસ 'થી ખીણ છે તે રેળા એ મનુષ્ય કે એ પ્રજાના નાશો પોતાનામાં અને પોતાની સેવામાં અનેક કુટુંબો ભુલે છે અને ભારતીય હૃદિમાંથી ઝડેને અકિલ થાય છે. અત્યારે હિંદુસ્તાનમાં સપ્તસપ્ત પરાજયની કેટલાક નેતાઓમાં આપું માનસ થાય એ એકબીજા છે જીવંત રવાનાનિક છે. કેટલાક નેતાઓ અને કાર્યકર્તાઓ, અદામાજના આદેશો પૂરો ભર્યો ગીંધા વિના સમગ્રવા વિપદામાંમાં પ્રવૃત્તિ સાધવાના જન કરવાને મળ્યે એમને થાયશે વર્ષ પાંચાં લઈ જવાની વિનાવજ

કરી રહ્યા છે તેમ જ એક વેળાના મુજરાતના અમણી સરદાર શ્રી. ઇંદુલાલ યાચિક પશુ ક્રિકેટનો અધિકાર કરવાનું પ્રચારકાર્ય કરી રહ્યા છે ।

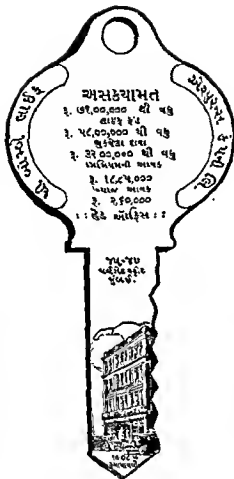
અત્યારે જ્યારે સમગ્ર જગત અતર રાષ્ટ્રીય આદેશનો અનુભવી રહ્યું છે, ત્યારે આ દેશને પરદેશી રમતોનો ત્યાગ કરાવી જૂની દેહી રમતો તરફ વાળવા યત્ન કરવો એ સમય અને શક્તિનો ખાલી વ્યય કરવા જેવું છે. જૂની રમતો રમવા જેવી લાગે, તેમને સજીવન કરવાથી કાંઈ ફાયદો થવાનો સંભવ હોત તો બેલાયક પશુ ક્રિકેટનો અધિકાર કરવાથી જ એમ થઈ શકે એવું અમે માની શકતા નથી. વળી ક્રિકેટને જાદી રમતથી થંથાને લાગે સમય મધ મરો છે અને જ્યાંના ક્રિકેટની રમતને મંબીરતાથી ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે ત્યાંના આ રમતે પ્રવજનનેતા ચિત્ત એવા દરી લીધા છે કે હવે રમતનો અધિકાર કરવા મદિ એમના કાંઈ તૈયાર મધ શકે નહિ.

આ ઉપરાંત, ક્રિકેટની રમતમાં મરદાનગી, બેલાડીપણું, ચાપલ્ય, વગેરે શુંયે નથી એમ કહેવું એ તો નરી બાલિશત્યા જ છે, એટલું જ નહિ પશુ ક્રિકેટની રમતને રમતના રચનામાંથી ઉચ્ચતર પદે લઈ જઈ ક્રિકેટના પ્રતિબાધાળી બેલાડીઓ તેને ઉચ્ચ કલાની કક્ષાએ લઈ ગયા છે એ સત્ય પણ આપણે બૂલધું નોંધવું નથી. જાણીતા વિવેચક અને સાહિત્યકલાકાર માર્ડોનરે એક દેઝલે લખ્યું છે કે હિંદુસ્તાનનો પરિચય જેટલો સુરેન્દ્રનાથે, ગોપાલે કે રવીન્દ્રનાથે ઉચ્છાડના લેહોને નથી કરાવ્યો તેટલો પરિચય ક્રિકેટના રાજા રજીશ્વરસિંહે કરાવ્યો છે. આ ઉપરાંત જાણીતા કે આંતરરાષ્ટ્ર આદેશનો આ રમત અગત્યનો ભાગ બનવા લાગે છે એટલી એનામાં શક્તિ છે. સાહિત્યમાં જેમ રવીન્દ્રનાથ, વિદ્યાનમાં બસુ, ચિત્રકારોમાં અવનીન્દ્રનાથ અને અધિવાસી, અને વૃત્તકલામાં હલ્દયકર અને મેનકા જેમ આ દેશનો ઇતિહાસ પરદેશોમાં લોકો સમી છે તેમ જ અને તેટલી જ બળવતાયી, પ્રતિબાધો અને કલાકૃતિસંપત્તિ કાંઈ રજીશ્વરસિંહ, દુલિપસિંહ, બાહુ અને નાપડ જેવા ક્રિકેટના કલાકાર તરીકે આ દેશની પ્રતિબાધામાં જ્વલંત વધારો કરે છે.

આવે સમયે ક્રિકેટના અધિકારની વાતો કરવી એ દેશને ખુલ્લી રીતે ગેરશાયકારક છે.

લલિત કલાઓ સામે વિરોધ !

લગભગ ઇંદુલાલ જેવા જ માનસવાળા હાતર ચંદુલાલે ખીજ તરફથી વાત. ગરબા વગેરે લલિતકલાએ સભે પણ વિરોધ દાખવ્યો છે. કદાચ આ વિરોધમાં એમને ઠીક ઠીક ઉત્તેજન મળે તો ચિત્રકલા, સિલ્પ, સંગીત વગેરે તમામ લલિત કલાઓ પ્રત્યે પણ હાતર ચંદુલાલ વિરોધ દાખવે એ માની શકાય તેવું છે. આ વિરોધતા સમર્થનમાં ચંદુલાલ કહે છે કે શામળી જ્યારે પડતી થત બેઠી ત્યારે તેમને ત્યાં લલિત કલાઓ પ્રત્યેનો મોહ અને અલિશ્ચિ વધ્યા ! હરે, પણ જો આ વાત સત્ય સ્વીકારી લઈએ તોપણ એક પ્રખ્યાત આપણે ચક્રવર્તી પૂજી ચકીએ કે હિંદુસ્તાનમાં વાત, સંગીત વગેરે કલાઓ પ્રત્યેનો મોહ હજી દમરૂં જ જાગત થવા માંડ્યો છે તો શું હિંદુસ્તાન દમરૂં જાય ?

જિં
દ
ગી
ના
વી
મા
ની

સ
દ
જ
તા
નો
ચા
વી

એન.સી. અને પેલિસીની વિગત માટે લખો—

૧ : આંચ સેક્રેટરી :	૨ : મેનેજર :	૩ : આંચ સેક્રેટરી :
૪ : કાર્યાલય :	૫ : ટેલિગ્રાફ :	૬ : મોબીલ રોક :
૭ : કાર્યાલય :	૮ : કુલર્ટ :	૯ : અમલદાર :

[કુરકુરીયાં : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૧૪થી માણું]

મનદરનો જીવનમાં બધા પહેલો પશુ દૂર પરાજય થોડા દિવસ એ દિવસ અવરયામાં રહ્યો. એ અવરયામાંથી સરતાં સરતાં આખરે તેનું પતન થશે એમ પણ કેટલાક મિત્રોએ ધાર્યું. પણ મનદર સાહસિક છતાં દૃઢ નિશ્ચયી હતો. રમતની ચઢતી પડતીનો અનુભવ હતો અને તે એણે સહન પણ કરી લીધી હતી. થોડા દિવસમાં તેણે શાંતિ મેળવી લીધી. ટેનીસ અને ક્રિકેટની રમતમાં એણે જે જે રટોકથી પરાજય મળતો તે તે રટોક ખતથી અને તાલીમથી સર કરી લેતો હતો. તે જ પ્રમાણે ત્યારે મનદરે જોયું કે દ્રવ્ય પણ જીવનની રમતમાં મહત્વનું સાધન છે ત્યારે એણે એ ક્ષેત્ર સર કરવા તરફ ચિત્ત દોઢાયું.

પછીના વર્ષો સુધીના એના જીવનમાં દ્રવ્યપ્રાપ્તિ માટે લગીરથ યત્નો સિવાય બીજા મહત્વના પ્રસંગો બન્યા જ ન હતા એમ કહીએ તો ચાલે. આફ્રિકા જતું એ નિઃશય થયો પછી અને ત્યાં કુંવારો જાય તો પાછા પરણવા આવવામાં થોડો સમય પણ બરબાદ માપ એ ખ્યાલ આવવાથી તે એક છોકરી નોડે પરણે અને આફ્રિકા ગયો. વર્ષોની લડત પછી તેણે વિજય મેળવ્યો. લાંબો કામગીરી જે લક્ષ્યપ્રાપ્તિ પાછળ તે મંડાયેલો હતો તે પ્રાપ્ત થયું. સો પ્રાપ્ત પામી. મનદર વતનમાં આવ્યો. મેળાણ વાલેશ્વરમાં એ રહ્યો. મુંબઈ આવીને એણે જુની મેળાખાણ તાજી કરવા માંડી. નવી મેળાખાણ પાડવા માંડી; પણ એ બધામાં કંઈ ખાસ આશય ન હતો. જેમ દુર્ગ રમતોમાં પ્રવીણ થયો તેમ પૈસા પ્રાપ્ત કરવાની રમતમાં પણ કુર્ગ કુશળ થઈ શકું એ અભિમાનથી એણે એ રમત મારીલી. એમાં એણે અજબ નેચરલ સાધુ અને વિજય પણ મેળવ્યો. એટલે હવે જીવનમાં ખાસ રસ રહ્યો નથી કે ખાસ બીજું કરનારું કે સાધનારું રહ્યું નથી એમ એને લાગતું, અને આવી માનવતાને પરિણામે તે અમુક પ્રકારની શાંતિ પણ અનુભવી રહ્યો હતો.

પણ તે દિવસની પાર્શ્વમાં એણે માલિનીને જોઈ અને એણે એ શાંતિ જોઈ. કોનેજ જીવનમાં એણે અનેક સુલ્લી પ્રત્યે પ્રેમ અનુભવેલો પણ તેમાં કાંઈક ન હતું. તેના લાંબા પરિણીત જીવનમાં પ્રેમ કરવાનો તેને સમય ન હતો. એટલે બધા વળતે ત્યારે એણે માલિનીનાં નવનકટાક્ષ અનુભવ્યાં ત્યારે એ વિજય થઈ ગયો. આળીસ-પીસતાળીસનું વય પણ ઉત્કટ, ઉમ્ર પ્રેમને માટે બીજા વય કરતાં વધુ અનુકૂળ છે. મનદર શાંતિના ક્ષેત્રમાંથી અશાંતિના વિકટ પ્રદેશમાં જઈ ચડ્યો. આમ તેમ તેણે ખુબર કઢાવી તે ઉપરથી તે બધું સહ્યો કે પોતે પૈસાદાર છે-ધણે પૈસાદાર છે અને કોણેજના દિવસોનો ગિજ છે એટલે જો બધા બાળકમાં એ સાદસ કરે તો માર્ગમાં ખૂબ વિધિ નહિ આવે. મરજી કે માલિનીને કોઈ સંતોષ ન હતું. બધા પગલું ભડકે ન ભડકે એવા મનનમાં એ અલ્પ. સમય રહ્યો એટલામાં માલિનીના પત્ન આવ્યો. જેમાં મળવા આવવાની વાત પાછી ચાલ દેવડાવી હતી. પરિણામે એ ચારવાર એ જોને મળ્યાં પણ હતાં.

બધા સુલાકાતોને પરિણામે મનદરનું હૃદય વધુ ઉતેજિત બન્યું. તેણે લગભગ

નિશ્ચય કરી લીધો અને આ મુલાકાતે આ વાતની વિશ્લેષણ બાદે જ એવું નક્કી કરીને તે માલિનીને કરી એકાદર મજાગ મણે.

ત્યાં એને સારો આવકાર મળ્યો. જનુ વ્યવસ્થિત ખંડમાં માલિની બેઠી હતી. તેણે પહેરેલાં વસ્ત્રોમાં કાજી અને કાજી ઉપરનો સમન્વય સુધારેલો હતો. અંધારું થઈ જવા આખું દુર્ગ એટલે સરસ રીતે ગોઠવેલી વીજળીની ભલેએ મનુષ્ય સૌંદર્યને એવો આપતો ખંડને નવસાદી રહી હતી. ઉપરે સ્વચ્છતા ભગીરી વાતનો આરંભ કર્યો. બંને દુનિયાનાં મનુષ્યની હતી, બચાવકુદ્દાગ હતી છતાં એમાંથી મનદર સહેજ અસ્વસ્થ જણાતો હતો. પૂર્વકાલમાં આ જ મુવર્તીને કાચે પોતાનો પરાજય થયેલો હતો તે એ જાણે ન હતો. આ વેળા વળી પાછો પરાજય મળે એમ ન થતું એકએ એવી હપ્તો હતી છતાં એ નાજતમાં કીર્તિ પામી હતી. વાર્તાવાપમાં જ એ એ પોતાનું વર્ણન, પ્રેતે સીધો સચલ પુછે તે પહેલાં જ જાણી શકે તે ઉત્તમ એવી કારણથી મનદર આમ તેમ. ઉપરથી અસંબંધ અને સામાન્ય લાગતી વાતો કરી રહ્યો હતો. વાત કરતાં કરતાં પછી, માલિની પ્રેમે પોતાના હૃદયમાં કેવા પ્રકારની જીભિએ છે એવું નિમગ્નપાત્રણે પૂછકરણ કરવાનો એ મન કરતો હતો.

વાત જમતી મઠ. વાતચરણ પછી અનુકૂળ થઈ મધુ. માલિનીના માનસમાં તીવ્રેશ્ન કે કોઈકાવી તેણે આજ રાત્રે જ નહિ એટલે એના અગાધથી મનદરને બેઠે થયે નહિ. માલિની એટલે કેવળ સુદર આકૃતિ એ કાચ એ જાણતો હતો છતાં એ પ્રેમ કરતા પોને મથી રહ્યો હતો. અપ્રાપ્તિના પ્રવાસમાં એણે આ રીતેને અગતી-જ સુખી હતી તે આજરે એને સાચું હતું અને માલિનીને વચ કરવામાં જે કાંઈકાવી તેણે એકાદ હપ્તો હતી તે સાધન અત્યારે પોતાની પાને છે એનાથી એને વિશ્વ મેગવચની આજા પછી રહી હતી.

“ એક વખત મને એવું હતું કે હવે કરીને નથી જ પરણતું. ” મનદર માલિનીના કુખ ઉપરના કાવનો અગાધ કરતો મોઢો. “ પણ હવે એમ થાય છે કે આ માટે નહિ ! ”

“ તમારી છોકરી થયેને કાંઈ મજાગ એવી કોઈ પોલી મળે ન્યાતમાં તે. ” માલિનીએ ઉત્તર દીધો.

“ એવડી નહીં છોકરીને પરણવા હપ્તો કરે એટલે બેરુદર તમે મને માનો છો ! ” પ્રેમ પુત્રમાં આપ્યો.

“ નથી માનતી, પણ-પણ ત્યારે તો મં તો પસંદાત કે પછી ન્યાતની વિષયા એ મે જ રહી, ” જરા થીમા અગાધે માલિની મોની.

મનદરને કામું કે ઉચિત કમવ આપ્યો છે. હવે રખડ કરી દુર્ગ-પુત્રી લાગુ એવો-વિચાર મનદરને આપ્યો. એના હૃદયમાં કોઈ અજાબ વ્યથા થયે સાચી પુષ્ટું કે ન પુષ્ટું એ પ્રેમ એના હૃદયને કડકાવી રહ્યો-કાચી લેવી એને અગર ન હતી. આવી એણે પ્રેમ પુત્રમાં વિશ્વ કોઈ માલિની પછી મનદરનું માન એનું કાચકાર મોઢની જેમ થઈ અને સામાન્ય દેખામાં અજાબ પુત્રની અગર તેને પણ થયા કાચી.

ચોટીક વાર ઉભયે મૌન સેવ્યું. પછી માલિનીએ સ્વસ્થ ચિત્તે પુછ્યું. " હંઅં, તમારે હોઝરે બોઝરે હે કે ? "

" હા છેને, પ્રણકપાથી, જ-વણુ હોઝરા અને તણુ હોઝરી. " મનદરે સંતાને પ્રતિ હોઝરાતા વ્હાલભર્યાં અવાજે કહ્યું.

" શું જ કુરકુરીયાં ? ટીક ભેગાં કર્યાં છે. " સહસા માલિનીના મુખમાંથી વાક્ય નીકળી પડ્યું. અવાજમાં સ્હેલ કડકતા માલિનીને પોતાને ખુંચી.

પણુ મુખમાંથી નીકળેલા સજ્જે પાછા ખેંચાતા નથી. આટલું બોલીને માલિની અટકી ગઈ અને મનદરના મુખ વાણી તાકી રહી.

મનદરના હૃદય ઉપર તો જાણે વિચળ પડી હોય તેમ એ આ શબ્દોથી ધંભી ગયો. તેનું મોં લાલચોળ થઈ ગયું. તેના હાથની આંગળીઓ મુશ્કેલ મારી. તેના દેયામાં વિવુતવેગે વિચાર પરપરા જાગી અને કપી ગઈ. " મારા બાળક કુરકુરીયાં ? " વિચારપરપરાને અંતે આ સજ્જે તેના હૃદયમાં સ્થિર થઈ ગયા. તેણે ચોટી વાર મૌન સેવીને મુખ ઉપર ચાંતિ મેળવી. પછી તે હાંચો. શોકેડેડને માટે તેણે હાથ લંબાવ્યો. " અ અ ચાકો, મનશું નથી, સાહેબજી ! " આટલું બોલીને જવાબની અંડમાંથી બહાર જઈને પોતાની મોટરમાં બેસી ગયો.

એ કે લાલકાર કે વીમો હાલમાં

ઉત્તરાવવાથી તે ચાળીસ વર્ષ પછી

તમારી ઘડપણની લાકડી થઈ પડશે.

જોખે મ્યુચુઅલ તરફથી ઉત્તરાવામાં આવેલો વીમો નફાનો જરો નહીં. તેની પાછળ વધુ પૈસા અરજી પડતા નથી; ફક્ત મર્યાદિત રીસે 'શિમીઅલ' કાળસ થોડાકે રૂપિયા કરવા કરવા પડે છે.

દેખી મરુતી મુજબ "હોલ કાઉસ" અને "એક્સચેન્જ" પર અનુક્રમે ર. ૨૬ અને ર ૨૧ નોટમાં જોખેલો જાહેર કરવા કાઢ.

અમારા પ્રતિનિધિને પુછ-પછે કરી અમારી પેન્શનનારકે ચોખ્ખાઓની માટેલી મેળવેલે જે તેમ નહીં જની હો તે અમારા પ્રતિનિધિની એક નગમ માટે હમેશા જે અમે પુણીની સાથે તરત તમારે કદમમે રાખ્ય કરી છડ્યું.

આજે તો હજુ તમારી કુટુંબાત થાવ છે. હજુ તો તમે, રુઝનો દરવાજો વીતારી, જુદેમની કુલના મંડપમાં તરતનો પ્રવેશ કરો છે. તમને કાંઈ થાતની ચિંતા નથી કરવા કે તમને એકો કાલે જ ખરચ કરવાનો નથી તથા તમને મહત્ત કરવાવાળાં કુળનાં જમતાં ઉમેલાં છે. આવા સંભોગમાં તમે એક રવાઈ કુલન માથો છે. તમારા પર આપણે રાખવાસાચોનાં જાવિખનો વિચાર કરવા નથી.

અમારાથી ચાળીસ વર્ષ બાદ, કુળનાં જોરજ અમરિપત રથો જોવામાં આવશે. ખર્ચોપણી કુળનો મુખ્ય સુવાલ થઈ પડશે. અમારો પત્ની તથા રુઝમાં જમ્યાંમાં નીઆવનાં અર્થ, લોડાઓને આજન પાડવા તથા લીફ્ટીંગને રોલ આપવા માટેનાં ખરચ ઉઠાવવા માટે સારી જેસી રકમની પડેલી જરૂર પડશે.

અમારા રોગ દોડશે. તમને રોગ રકમ પુરી પાડવાનું કામ જોખે મ્યુચુઅલને કરેલે છે. વીમો માટે સેક્રટરીને અરજ કરશે.

ધી જોખે મ્યુચુઅલ લાઈફ એસ્યોરન્સ સોસાયટી લી૦

જોખે મ્યુચુઅલ લીમીટેડ, કેપ, મુંબઈ.

કેથરાર્થન : (ઝોલીવ કાટી આંખે ઉઘી હેમ છે. તે તરફ નીચાની કરી) આપા.

હુબર્ટ : આપા, હું તેની દેખરેખ રાખીશ.

આપા : અને એના સંગ્રામમાં રહેજો : અને તમને પણ્ પચ્ચે તો હજુ વરસ પશ્ચ નથી ચલું. મી. હુબર્ટ, તમે પશ્ચ સાવચેત રહેજો : તમે બન્ને ઉતાવળાવા છો.

હુબર્ટ : હું નથી, આપા.

[આપા હાંબા વખત સુધી એના મોઠા સામું જોયા કરે છે, પણ આંખો જમી કરે છે અને ઝોલીવને જોવાને છે.]

ઝોલીવ : (નવી જ ધમાલ જોઈને આંતરિક નય છે) સાહેબજી, મામા, નેતી, તમને ખબર છે હું શા માટે નીચે આવી હતી ? (ધીમેથી) એ ગુપ્ત છે. (આપા સાથે ઝોરધર્મમાં જતાં એનો અવાજ બોલતો સંભળાય છે) " લગભગ વિષે મને બધું કહેને "

હુબર્ટ : (સાવધાની દાખીને કડક રીતે) અને શુદ્ધવારે ઉપડીએ છીએ, કીટ, તો જોન, હેલનની દેખરેખ રાખજો.

કેથરાર્થન : અને...મને...આવે છે...! સીએમ કેમ ન સડી શકે ?

હુબર્ટ : હા, સ્ટીફન આ પ્રમાણે કરે તેથી તને લાગે તો ખરું, પશ્ચ લગભગ શરૂ થઈ ગયું છે એટલે જો દેહણે આવી જશે.

[કેથરાર્થન માથું ધ્રુવાને છે, પણ એકાદમ એની પાસે નય છે, અને મળા આસપાસ હાથ નાખે છે, બન્ને એનામાં રહેલી બધી જ લાગણી આ આંતરિકમાં વ્યક્ત થાય છે]

[કેથરાર્થન બાજુ ઉપાડેલાં, અને બહાર સર જોનને અવાજ બોલતો સંભળાય છે : " સારું હું એને જોઈ શકું છું "]

કેથરાર્થન : ' બાપાજી ! '

[સર જોન બહાર આવે છે]

સર જોન : સ્ટીફનને મારી ગીટી મળે ? કુદ કોરીએ પહોંચે છે તરત જ મેં મોકલી હતી.

કેથરાર્થન : હું ધારું છું કે મળી હતી. (જોન પર ફરેલી ચીટી જોતાં) હા.

સર જોન : અત્યારે સમાચાર પોકાલક રવા છે. ઈથરનો આભાર છે કે વખતસર મેં એનું ઘેલણબહુ લાવ્યું બંધ રખાવું.

કેથરાર્થન : તમે એ બંધ રખાવું ?

સર જોન : શું ? જો એવા મોટા ગર્ભિતા તો નહિ બને ?

કેથરાર્થન : મને લાગે છે કે એવા જ બનશે. (બારીએ નય છે) આપણને જાણી ખબર પડશે. [સર જોન એના તરફ જોઈ રહી, હુબર્ટ પાસે નય છે.]

સર જોન : સીક્રેટ, ઢિંમત રાખજો. દેહ પહેલો.

[એ હાથ મીલાવે છે.]

[કેથરાર્થન બારી પાસેથી આવી નય છે. હેડપાથી આસપાસ અમારકામાં સીવ દેખાય છે.]

સ્ટીલ : મી. મોર પાછા આવ્યા ?

કેથરાર્થન : ના, એમણે બાવણ કહ્યું ?

સ્ટીલ : હા.

કેથરહન : વિરહમાં !
સ્ત્રીલ : હા,
સર જોન : શું ? હમણ પછી !

[સર જોન કદાચ વચ્ચે રહે છે, પણ ફરી ચોરડામાં સીધા ચાલ્યા બન
છે. કેથરહનની નિરાશાથી કુલકંઠોર એમની પાછળ બન છે]

કેથરહન : હીઠ, ખી. સ્ટીલ.

સ્ત્રીલ : (આમસામી અને ઉસ્કેશવલો) બમે અહિં કલ્કા-પણ ગમે તે રીતે
એ અદીચી સરડી મળા, સીધા એ આમસામીમાં મળા હોવા જોઈએ.
કું દોડ્યો, પણ ' એકરી ' નીચે પહોંચ્યો ત્યાં તે એમણે બાવણુ શરૂ
કરી દીધું હતું. એમણે કંઈક આશા રાખેલી-એટલી શાંતિ મેં ત્યાં કોઈ
વખત જોઈ નહોતી. પહેલા જ અપ્પરી બસર કરી-અપ્પરે અપ્પર
પાણુવાતકે હતો-ફેટલાકે એમના તરફ થયા, પણ અધીય સમય શાંતિમાં
આપણને એક ભલનો પ્રસાદ વહેતો હોય એમ લાગે અને પછી હોરક-
કું મારું છું ' એમણે શા કયું અને એમનામાં કોય પેલ થયો-પણ
એણે એમને કમ કરી દીધા. એની શાંતિ ! લાગણી ! એવું ' ત્યાં મેં
-હજુ સુધી જોયું નથી. પછી આમસામીમાં ધીમી લાન ચાલી કે હમણ
કર થઈ ગયું છે, અને ત્યાં ઉસ્કેશાક મળા-અપ્પર જ શરૂ થયું, એને
ત્યાં કશય મારી નાખ્યો હોત. કાલના પૂજામાં ફેટલાકે એને નીચે

શ્રી. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલનાં પુસ્તકો

મહાગવિષ્ણુ અવતારનું કુલમરિત
મહાકવિત ઉપાધ્યાય અચ્યુત પ્રભાકરજીએ
અને શ્રીપદકવિ રાવજીમહારાજે
(જૂની છાપડાની)
પરપતિગૃત પંચકંઠી વાળી (જૂની છાપડાની)
મધુપદનગૃત દસાવતીવિશ્વમરિતવિશ્વક
(જૂની છાપડાની)
વિશ્વકવિ પુસ્તક ૧-૨ (અંગ્રેજી મોજ,
પાંચમા ધોરણ માટે)

મહાકવિમુખ્ય ભા. ૧ (અંગ્રેજી પાંચમા ધોરણ
ધોરણ માટે)
મુજરાતનો નાયક : અરસોજી અને દીકરા
(નવલકવિએથી નામક વિસ્તૃત વિવેચન-
લેખ સાથે)
મુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુએ ભાગ ૧ અને
સાહિત્યમંજુષા (૧૯૩૬ ની દ્રશ્યની
મુજરાતની પરીક્ષા માટે અપૂર્વ
સંકલિત)

તૈયાર થતાં

મુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુએ ભાગ ૨ થી ૫
સાહિત્યમંજુષા ભા. ૧ થી ૩ (ખી. ભાનુ-
શંકર આમ સાથે)
સાહિત્યવિદ્યાર (વિવેચન) ભા. ૧-૨

રસવિદ્યાર (કાવ્યસંગ્રહ)
એકી સંસાર અને બીજી વાંતો
(નવલકાસંગ્રહ)
મુજરાતી કન્ઝસિદ્ધિ

સર્વે બાળીત્ય મુકેસેશ્વર પાસેથી મળશે

એવી પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ એમને એણે ધોલી દીધા અને
આગળ ચલાવ્યું. પછી એ એકઠમ રાત પડ્યો અને ગદાર ચાલ્યો,
અને ધોવાટ બધે રહ્યો. પાંચ કલાકથી પણ વધારે એ ચાલ્યું નહિ.
એ સરસ હતું મીઠીમીઠી મોરઃ જાવા જેવું ગરમ વાતાવરણ અને તેમાં
એ એકલો જ રાત હતો. એ પ્રસંગ હતું જવા દેત નહિ-એ બધું હતું.
[સ્ત્રીના પાછળ અગાશીમાં મોર દેખાય છે]

કેથરાર્થન : સાહેબજી, મી. સ્ટીલ !

સ્ત્રીલ : (ચમકીને)-હા, સાહેબજી !

[એ સિરામાં બધું છે. કેથરાર્થન એલીવનના ભેડા ઉપાડે છે, અને
તેને ઊભીએ દબાવી વળી રહે છે. મોર હાજર થાય છે.]

કેથરાર્થન : તમે ત્યારે તમારો આત્મા જોખ્ખો કર્યો ! મને આમ બાધાત કરશે
એમ મેં નહોતું માન્યું.

[મોર જવાળા આપતો નથી; અનુભવી માન્યો છે એ જ દરમ્યાં
હેતુ એમ લાગે છે, અને કેથરાર્થન એની જરા વધારે પાસે લધ છે.]

કેથરાર્થન : સ્ટીલ, હું ખરા હૃદયથી હેલ તરફ છું. હું તમને ચેતવું છું.

[એક ખીલ સાથું રાત એ વળાં છે ત્યાં મોર ડેનરી સિરામાંથી
પ્રવેશે છે.]

મોર : સાહેબ, આમસામાયો આ મીઠીમીઠી.

કેથરાર્થન : હું સીધો એરડીમાં જા.

[મોર બધું છે.]

મોર : એને ઉપાડ,

[કેથરાર્થન એક પળી બીજી મીઠી ઉપાડે છે અને મેજ પર પાવા
દે છે.]

મોર : કેમ ?

કેથરાર્થન : તમે શી આજ્ઞા રાખો ? તમારા જેવું મિત્રોમાંના જણ, એ તો શરૂ થયું.

મોર : કુલકાગેરથી ચેતવાનું (એ દત્તે છે) મારે ઉપરીને લખવું પડશે.

[કેથરાર્થન એના તરફ જઈને બેસી જાય છે, પછી હાજરના મેજ
પાસે ચાલેલી લખ છે, જેણે છે, અને કલમ દાખમાં લે છે.]

કેથરાર્થન : અને કાગળે 'નરોડા કરવા રો (તે જોએ છે.) હા !

[અનુભૂતિની બકરી : અનુસંધાન કૃષ્ણ ૩૪૬મી ગાથ]

ચાંદનીને બાળનો દિવસ અપૂર્વ હતો. બાળી છંદગીમાં જોડણું નાચી ફરી નહિ દોલ દેડલી નાચુદ તેણે બાળે ખચેર સુધીમાં કરી મૂકી. ખચેર પછી તેને પહાડી નકરીએનું એક રોજું દેખાયું. રોજાંમાંની બકરીએ એને હાથખેર પોતાની પાસે બેઠવાની તેની ખબર અંતર પૂછી. રોજાંમાં ફેરવાક ભુત્તાન બહાર પથ્થુ હતા. તેમણે ચાંદનીની સારી આગતાવગતા કરી. તેમાં એક જરા કળા રમતો હતો-તેનાં ઘરોપર સહેલ દરવાજાં હતાં તે ચાંદનીને ખૂબ ગમી ગયો એટલે તે ગળે થયો વખત સુધી એમાં બહી તહીં રહતાં રહ્યાં એ બન્નેએ શી શી વાતો કરી તે તે રોજી બાળે તેનાં રોજી હતું પણ નહિ. માત્ર એક પાણીનું કંડેલું પડી રહ્યું હતું. તેણે કહ્યું તેમની વાતો સાંભળી દોરવી રોજી ત્યાં બેઠાં તે કંડેલું પછે તે કંડેલું ખબર પડે. અને કેવો ખબર એ કંડેલું પણ કાઢી પણ કહેવાની ના પાડે !

બો, બકરીએનું રોજું મેંજી બાળે ક્યાં ચાલ્યું મરું. પેણે ભુત્તાન બકરી પણ ચોરીયાર અખતેમ રીતે પોતાના રોજાં એકે યજી બેઠા.

પણ ચાંદનીને તે સ્વપ્નરતાની કળા એટલી તે પ્રભાવ હતી કે તેણે રોજાંની મેમાં બેઠી અન્યારથી નિપવનમાં રહેતાનું સ્વપ્ન ન કરતાં ભૂલી જ બાળીએ આવરા મંદિયું. સાંજનો વખત થયો કિડી પસન વાવા લાગ્યો બાળી પહાડ સાથ સાથ થઈ ગયો અને ચાંદનીએ વિચાર્યું. “ અરે ! અન્યારથી સાંજ ! ”

નીચે અનુભૂતિનું પર તથા પેણે કાલે કાંદાની વાડવાળો વડો અંધારામાં અદસ થઈ મર્યા રોજી કારણ પોતાની બકરીએને વાગ્યાં પૂરવા માટે લઈ, જોડો હતો. તેની બકરીએની રોજાંમાંની ચંદનીને અચાનક આવી રહી હતો. ચાંદની એ અચાનક ને એજાનની હતી એ સાંભળીને તે જરા ઉદાસ થઈ મૂક. ભોળાંભોળાંમાં અંધાર થઈ આવ્યું અને પહાડ પર એક બાલુથી ભરાયું અંધારો “ ખૂ ”-“ ખૂ ” !

આ અચાનક સાંભળીને ચાંદનીને વાનો ખચાલ આવ્યો. કાંત્રે બધામાં એકવાર પણ એનું બાળ એ તારક જોડું મરું. પહાડની નીચેથી એક બીજોજી તથા પાવાનો અચાનક આવ્યો. આ અચાનક સાંભળીને પણ ચાંદની પાછી રહે એવો ઉતરનો અર્થ પ્રથમ બીજાજી અનુભૂતિ કરી રહ્યા હતા. એ બાલુથી તે બેઠી રહ્યા હતા. “ કોઈ બા, કોઈ બા ! ” તે પેણે બાલુથી પ્રાજ્ઞાપાત્ર વરનો અચાનક આવી રહી હતો.

ચાંદનીને પાછા રીચાનું જરા મન થઈ મરું. પણ પાડો એને ખૂટે વાડ આવ્યો, દોરડું વાડ આવ્યું, અને કાંદાની વાડ ચાલું એવર પણ વાડ આવ્યું. આખરે એણે નહીં કહ્યું, “ ત્યાંની તે છંદગી કરતાં બહીનું આ મોત કાર ! ” ઉપરે શીશીડી તથા પસનનો અચાનક બધે પડ્યો. પાછળથી પહાડીને અગમ્યદ મંદિયાપે. ચાંદનીએ પાછા રીચાને ભેડું તે એ કાલ દેખાવ-જીવ અને શીષા; અને એ બાળી દેખાવ-અંધારમાં મમળી રહેલી-વર બકરી પડેલું હતું.

વા બાળી પર ભેડું હતું. તેની વળદ બીજાથી બકરી ઉપર રી રહી હતી. એને ઉપવગ કાંદાની જરા નોંધી એને પૂરેપૂરી ખાતરી હતી-એ જગતર ભલું

હવે કે હવે બકરી ક્યાં જવાની છે ? બકરીએ તેની સામે તનજર કરી ત્યારે તે હત્યું અને જોયું, “ અરે, વાહ, આ તો અબજીબાની બકરી છે ! ખૂબ ખરડાવી પીવડાવીને હાટપુલ કરી છે ! ” આટલું કહીને પોતાની લલ લાલ છાંય પોતાના બુલ કોઠા પર ફેરવી. અબજીબાએ કસ્ટની વાત ચાંદનીને કહી હતી તે તેને ચાંદ આવી. ચાંદનીને વિચાર આવ્યો, “ કસ્ટની પેઠે રાત લડી લકીને પછી આખરે સવારે જાન આપવો તેના કરતાં અત્યારથી જ કેમ મારી જતને સોંપી ન દઈ ? ” પણ તરત પાછો તેણે વિચાર બદલ્યો, “ ના, એમ નહિ. ” તેણે પોતાનું માથું નીચું કરીને સીંગડાં આમળ ક્યાં તથા પેતરો લરીને પોતાની બહાદુરી બતાવતી તે વરની સામે આવી ઉભી. ચાંદની પોતાની તાકાત નહોતી જાણતી એમ કોઈ માન્યો નહિ. તેમ જ વરની તાકાતનો ખ્યાલ પણ તેને નહોતો એમ નહોતું. તે જરાબર જાણતી હતી કે બકરીએ વરને મારી શકતી નથી, પણ એને તો પોતાની તાકાત પ્રમાણે પણ વરની જોડે લડી લેવું હતું. હાથપર પર તેના કાથું નહોતો. એ તો હાથના હાથમાં, પણ સામે તો થયું જ ! મનમાં એમ પણ વિચારતી હતી કે જોઈ તો ખરી કે કસ્ટની પેઠે હું પણ રાત બધી લડી શકું કે નહિ ?

થોડા વખત વીત્યો એટલે વર આગળ વધ્યું. ચાંદનીએ પણ સોંગડાં સંભાળ્યાં અને એવો દુમસો કર્યો કે વરનો છત્ર જ જાણતો હતો. દસેક વખત તેણે વરને પાંછળ લગાવ્યું, આખી રાત આમ પસાર થયું. વચ્ચે વચ્ચે ચાંદની ઉંચે જામણ તરફ જોઈ લેતી અને તારાએને આંખના ધસારાથી કંઠી દેતી. “ આમ ને આમ સવાર પડી જાય તો કેવું ! ”

તારાએ એક પછી એક અદરય થઈ ગયા. ચાંદનીએ છેવટે છેવટે પોતાનું જોર ખમવું કરી દીધું. વર પણ યાત્રી થયું હતું. એટલામાં દૂરથી કાંઈ ઉભય જોઈ દેખાયું. એક મરઘાએ ‘ ફરફરફ ’ કરી નીચે ગામની મરઘામાંથી ‘ બામ બી પોકારનો’ અવાજ સંભળાવ્યો. ચાંદનીએ મનમાં કહ્યું, “ અલ્યાં તારી મરેદખાની ! ” હું તો મારી તાકાત પ્રમાણે વર જોડે લડી, હવે તારો મરઘ-મરઘમાં બામ પોકારનાર છેવટે ‘ અલ્યાલ અકબર ’ બોલી રહ્યો હતો ત્યારે ચાંદની મરેલી હાલતમાં જમીન ઉપર પડી ગયું. એના અદેહ વાગતો પોપાક બોલીને લીધે તદ્દન રાતો જની મરો હતો. એને મરણમાંથી પકડી જમીન પર પટ્ટી વર એને ખાઈ ગયું. ત્રાડ ઉપર બેડી બેડી ચકલીઓ આ બધું જોઈ રહી હતી, ‘ છત્ર કેની થઈ ? ’ તે વિષે તેઓમાં હોંસાતોસી ચાલી રહી, ઘણીએ કહ્યું, “ વર હત્યું. ” પણ એક ધરડી ચકલીએ કહ્યું, “ ચાંદની હતી. ”

અનુવાદક—કીડબાઈ રતનજી દેસાઈ

[મુંબઈ મરાઠી સાહિત્ય સંમેલન : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૫૦થી ચાલુ]

સુધીમાં પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકોની સમાયોજના, તે પછીના જ અઠવા આપવાનો રહ્યો. યજ્ઞભૂમિનો નિયમ હતો અને એ નિયમને અંગે પ્રકટ થયેલાં નવાં પુસ્તકો પેટી પસંદગી કરવાનું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું હતું. આજે તો આપણાં માસિકોમાં સમાયોજના ક્યારે પ્રકટ કરી એને લખતો ટીકા નિયમ જ રહ્યો નથી. કેટલીક વાર તો વર્ષે એ વર્ષે પણ મોટા પુસ્તકની સમાયોજના કરવામાં આવે છે. પુસ્તકોની સમાયોજના એટલી બધી અનિયમિત અને અનિયમિત રીતે થાય છે કે, પુસ્તક ખરીદવા કમ્પલ્સરી વર્ષને એ ટીકા પણ રોને આર્થિક રીતે થઈ પડતી નથી.

મુખ્યત્વે સાહિત્ય પરિષદ એવી સંસ્થા આ બાબતમાં ક્યારે તો યજ્ઞ કરી શકે. આજે પરિષદ પાસે તો પોતાનું મુખ્યત્વે પણ નથી. એટલે પરિષદને સીધી પ્રથમ પોતાના એક મુખ્યત્વે જરૂર છે. એમાં પરિષદની પ્રતિષ્ઠા સમાચાર ઉપરાંત અલગ-અલગ કરમાં પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકોની સમાયોજના એમ અને તેમ તાઝે અપાય એવી ટીકા સોજાવ કરવાની જરૂર છે.^૬

પરિષદમાં પદાર થયેલા કસોડો નિમે કાંઈક લખતાં પદોમાં કસોડો અને તેની મુખ્ય મર્યાદા પરત્વે લેખોમાં એ કસોડો ઉપજાવ લાગે છે તેનો ઉલ્લેખ કરવો પડે. આજે કામગીરી પર રહેવારા કસોડો કાઢે રચતા નથી, અને એમાં કસોડો ઉપરનો પાનિચાક ટેકીને પાત્ર અને છે. વિવેચની મુખ્યત્વે અંગે અને મર્યાદા નિર્ધારિતતાને લીધે ધણીવાર કસોડો જાગી મારવામાં આવેલો મધ્યમ નહોતો બનીતો થયો હોય એમ કહે છે.

આવી બનતી લામણીથી મરાઠી સાહિત્ય સંમેલન મુકત ન હતું એનું દર્શાવ પણ મળી આવે છે. અગ્રમત, એ લામણી જરૂર કરવામાં વપરાત પડતી ઉજામલા બતાવવામાં આવી હતી એ કહેવું એકાએક.

શિવોની મુખ્ય મર્યાદો કસોડો કેટલાક પ્રતિનિધિઓએ સંમેલનને પણ ટેકી ઉઠાવવાનું રહ્યું થાતી હતી અને લીધે સમયોની સહી સાથે પ્રમુખશ્રીને એક વિચારિત પત્ર મોકલવું; એમાં એવી સૂચના કરવામાં આવી હતી કે, " સમાચાર સોજાવ પછી આપણે રહેલી જમીનો વગેરે વધુ મળે આપવામાં આવે એવી આ સંમેલન ધ્યાન કરે છે. " નિયમ મુજબ લીધે પ્રતિનિધિઓની સહી સાથે મળેલી આ વિચારિત પ્રમુખશ્રીએ અપાર સંમેલન સમક્ષ લીધી સંજવાઈ કરી ત્યારે લેખન વ્યવસ્થાને અને અગ્રમત વસાવતા સાહિત્યકર્તાઓએ એમાંમાં પાણી છુટવું કર્યું કે કેમ તેની સત્તા વાર અગર નથી.

^૬ " કુખ્યાન " " પ્રક્યાન " " ડીપુલી " વગેરે આ બાબતમાં યજ્ઞ કરી શકે પુસ્તકો માર્ગદર્શકમાં આવી કે તેનો લેખ અલગ-અલગ સમાયોજનામાં મારે વહેંચાઈ શકે, એની એમ અને તેમ કસોડો સમાયોજના નેવરવની લાગે કરવામાં આવે તો આર્થિક કામ થઈ શકે, પણ કમનું તો એક કે એ પુસ્તકોની સમાયોજનામાં મારે મારે એમાં થઈ શકે. અને વળી કસોડો ન મારે કામ તો એ અલગ સમાયોજનાનો વિચાર આપતા અંગે પર પુસ્તકો પણ કામમાં આવે છે. એ સાહિત્ય આકાશ ટીકા સાહિત્ય કસોડો મારે જ મળત કરવામાં છે તેમાં આ બાબતમાં વિચારની રચના એ જ કસોડો થાય છે.

આવા પ્રસંગો ઉપરિચિત થતાં અટકે એ માટે, પરિણામે સંમેલનમાં નિર્ણયક સમય વ્યતીત કરવા જેવા ઠરાવો વહેરેતો કાર્યક્રમ ચક્રમ તેટલો દુર્ઘવો જોઇએ.

પરિષદે ૧૪-૧૫ એપ્રિલના ઠરાવો પસાર કર્યા તે પૈકી મરાઠી ભાષાના ઉત્કર્ષ માટે મહારાષ્ટ્ર વિદ્યાપીઠની આવરપકતા સૂચવનારો એક હતો. દરેક પ્રાંતભાષા પોતાના વિકાસ માટે આવી સ્વતંત્ર વિદ્યાપીઠની માગણી કરે છે એ દૃષ્ટિએ જ આ ઠરાવને પણ લેખી શકાય.

ખીજે એક ઠરાવ સીનેમા ને સાહિત્યનું મહત્વનું અંગ લેખતો અને તે કારણે, ચાલુ સેન્સર બોર્ડે ૨૬ કરો નવીન લોકમતનુવર્તી સેન્સર બોર્ડ અસ્તિત્વમાં આવવા માટેના થી. બખસેના બીલને ટેકા આપતો હતો.

ઝોરોએન્ડસ ટ્રાન્સેક્ટરને મોકલવામાં આવતી દરેક મરાઠી પુસ્તકની તથા પ્રતોનું સંમહાલય બનાવવાની અને તેનો લેક્ષા ઉપયોગ કરે એવી યોજના કરવાની માંગણી કરતો એક ઠરાવ પણ થયો હતો. જે એવી યોજના સરકાર નહિ કરી શકે તો પુસ્તકની પ્રત મુખાલ્લ મચીકી અથવા સંમહાલયને સ્વાધીન કરવી એવી પણ તેમાં માંગણી કરવામાં આવી હતી. આ બાબત ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે પણ કોઈક કરતું જોઈએ. ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતાં સર્વ પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરવા માટે આ માર્ગ સારામાં સારો છે એમ કહી શકાય.

પણ સર્વ ઠરાવોમાં સૌથી વધુ અગત્યનો ઠરાવ તો આ રહ્યો.

" સમાજમાં સ્વતંત્ર્યપ્રીતિ અને તેજ ઉત્પન્ન કરવા માટે અને સમાજની આકાંક્ષા સ્પષ્ટ અને નિર્ભય ચબ્દોમાં બહાર કરવા માટે ઝોજરની અને બાળસંવર્ધક એવું વાકમય નિર્માણ ચલાવી આવરપકતા છે. એમ જ બાળશુ, લેખન અને કુદૃશ્ય એવાં વાકમયનાં અને સમાજ સંસ્કૃતિનાં વિકાસની પ્રમુખ સાધનો હોવાથી તેના ઉપર મૂકવામાં આવતો કોઈપણ પ્રકારનો બેરવાજખી પ્રતિબંધ, સમાજ દિલની અને વાકમય ઉન્નતિની દૃષ્ટિએ અપારકારક થાય છે. એથી એવ પ્રતિબંધો રદ કરવામાં આવે એવી આ સંમેલનની માંગણી છે. "

શ્રી. ખડિકેરના ઉપસંહારનાં વચ્ચેનાં સાચે આ લેખ પૂરો કરે:

" સાહિત્યનાં હેતુમાં ઉત્તરેલાં ચેતિકાને પોતાના ઉપર નિર્બંધની ચિંતા લાગેલી હોય છે. સાહિત્ય પર ઇત્યાનું આજે અદ્યક્ષ બન્યું છે. અને એટ માટે ખીજે ધંધો કરતાં છતાં ખર્ચ સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવા માટે જોઈતું મનનું સ્વાસ્થ્ય મળતું નથી એ હું સ્નાતુકાવ પરથી કહું છું. સારાંદ્ર કે, અર્ધ માર્ગદર્શક, ઝોજરની, સાહિત્ય નિપજાવનું હોય તો સાહિત્યકારોનાં એટની ચિંતા દૂર થવી જોઈએ. એ ચિંતા દૂર કરવી એ આપણું કર્તવ્ય છે. આ વૈભવશાળી સંદેશમાં ઉત્તમ પ્રયોજો સંગ્રહ કરનારાં શ્રેણીઓ કેટલા મળશે ? પણાનાં કપડો હંમાં વહેશે અને લાગીનાથી બરેલાં જમણાં પછી, ઉત્તમ પ્રકાશનેની ઉત્તેજન મળતું નથી. આવી સ્થિતિમાં ઉત્તમ સાહિત્ય નિર્માણ થતું કઠિન બને છે: મનની સ્વસ્થતા મળ્યા વિના જો, વેદસ જેવા લેખકો નિર્માણ થવા શક્ય નથી. "

* આ લેખના લેખક બંધુએ ૩૯૧ ને પાંચે મૂકેલી નોંધની વિગત અમને કામ પછી જણાવેલી. છતાંયે એ બાબત એમણે અહીં નોંધવાનું ઉચિત ધાર્યું છે તેથી અમે એમના વિશેષ ઉપકાર નથી થયા બીજા.

રોડેક્સ પુરાબોદાર, ઘણું સહેલું અને સજામતી બરેલું

વાપરો : વાપરો : વાપરો

રોડેક્સ લગભગ અઘણા નકામા વાગ વગર કબજે થઈ શકે છે. સ્ટેશનથી નીજાની એમ કાઢી નાંખે છે.

રોડેક્સ ખોટી મુલાકાત આપી કુર્મીયથી બચાવે છે, અને ચાલનામાં મુગમલાવાળું છે.

રોડેક્સ ચાલનામાં ચામડી કાળા પડતી નથી, પણ સફેદ અને મુંઝાળ, રોડમ એવી મુલાકાત હોય છે.

રોડેક્સ લીકવીડ (પ્રવાહી), કીમ અને ધાવણની જગ્યા છે, તમેને એ સવા પો તેનો અપેક્ષા હો.

પાવર : બાટલી ૧ રૂ. ૦-૮-૦ : લીકવીડ ૪ ઓ'સ બાટલી ૧ રૂ. ૧-૦-૦.

લીકવીડ ૨ ઓ'સ બાટલી ૧ રૂ. ૦-૧૦-૦ : લીકવીડ કીમ ૪ ઓ'સ બા. ૧ રૂ. ૧-૪-૦

લીકવીડ કીમ ૨ ઓ'સ બાટલી ૧ રૂ. ૦-૧૨-૦.

અમારે ત્યાં ઉચ્ચ કુદરોમાં ચપલ વાયક ઉત્તમ કેશવર્ધક તેલો બનાવાયા તથા વેચાય છે.

ગ્રોસ એજન્ટસ: રોડેક્સ પરફ્યુમરી માર્ટ, ૧૨૬, નામદેવી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૩.

એજન્ટસ : અરવિંદ સ્વદેશી સ્ટોર, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨.

ગયા વર્ષમાં રૂ. ૧,૪૧,૦૦,૦૦૦નું જાંદગીના વિમાનું મેળવેલું કામકામ "ન્યુ ઇન્ડીઆ"ની સફરતા અને લોકપ્રિયતાનો પુરાવો છે.

ન્યુ ઇન્ડીઆ

એરથુરન્સ કું. લી.

(ચેરમેન-સર નવરોજી સકલ્લાતવાલા, નાઇટ, સી. બાઇ. ઇ.)

સત્યાગર યાત્રણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦

પ્રધુ ધરેલી યાત્રણ રૂ. ૩,૫૬,૦૫,૨૭૫

પ્રમાર ધરેલી યાત્રણ રૂ. ૭૧,૨૧,૦૫૫

"ન્યુ ઇન્ડીઆ"એ જાંદગીના વિમાનું કામ ૧૯૨૬ માં શરૂ કરી નીજ કામ પણ દિલો પીયા ઇન્ડીઆ પહેલાં ૭ વર્ષમાં નહીં કરી જાણવું કામ કરી જાંદગીના વિમાન પતિલા-સમાં એક રોકડ કર્યો છે.

જે નીચેના મારે બનેલ

જનરલ મેનેજર,

એરથુરન્સ શા, કેલ, મુંબઈ.

[ગુજરાતી સાહિત્યના વાચાણો : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૫૪થી આશુ]

૭

નિબંધકાર

પોતાને કહેવાના વક્તવ્યને વિશેષ અસરથી કહેવા માટે થી, પાંદકે ' સ્વેર-વિહારી ' બન્યા છે અને તેમ કરતાં એમણે હારપરસના પ્રકાર-તરીમાંથી વિનોદ, દૂચકા, નર્મ, કટાક્ષ વગેરેના આશ્રય કરી એમની હજારો વિચારશક્તિને બહુ સરજતાથી ખેંચી છે. એમના ' સ્વેરવિહાર ' ગુજરાતી સાહિત્યરમિકામાં અનેક રસિક ગુર્માઓ જમાડી છે. એમાંનાં કેટલાકે હજારો નિર્બંધો કે નિર્બંધિકાઓ તે બહુજ રસિકપ્રિય થયાં છે.

પાંદકેનો હારપરસ કાવેશ, છાંત ને ખેડો હારપરસ કહેવાય. કાંઈ બંધવહારકુચ પડિતાને છાંતે એવો એમનો હારપરસ ધીર, મંભીર અને મીઠી મામિકતાભર્યો હોય છે. એ કટાક્ષ કરશે પશુ સમજાવીને સંયમ સાચવી સાચવીને, એમના હારપરસનું માનસ સમજવાને એક જ દષ્ટાંત અહીં પૂરતું થશે :

' પશુ ઘણાંને જોઈએત કહું છું ' ત્યાં બાળુથી યદ્યપશુનાં હાલ્યા થાય છે. બસમાં ઘેરા હોઈ, માણમાં બેસવા નહીં, અને કાંઈ મુસાફર કહે, " માંકાં ! આપા ઘેરો, કામને બેસવા દો ! " અરે શબ્દો માણસ ! નહામે માણસ મરીને જમીને શા મરિ થાય છે ? સર જમણીયે પસ જુનાવી ચાલમે મળ્યાવી છે તેમાં આ નથી મળ્યાવી નહીં. તેમાં સ્ત્રીથી વધારે મોટી ચાલ તે આ છે. હરે માણની અંદર એવા માણસે તારૂં તે બધા મીઠાવાં કરીએ, ધમ-પાઠા કરીએ મેહું મેહું કરાવું કરીએ કે ફરી કાંઈ ભાવે નહીં, અને ઘોડા કાઠા તેમની સાથે ગાળવાનું અવિખ વર્ધકપરમારકુચ કરીએ, પશુ તદન નિરપાવની રસા દો રસ્તે ચાલતા હોઈએ, અને માણવાળો ચેતવવા ' ચાલો કાઠા, ' ' ચાલો કાઠા ' કરતો. બાંધેલો બંધ છે ત્યારે થાય છે. મનમાં એમ થઈ બંધ છે કે આ માણવાળો કાઠા કે ઠોસા કહીને માણી થયો તેના કરતાં તે તેણે માણી નીચે કપરી નાંખ્યા હોત તે વધારે સારું. પશુ અરે દેવ કોમાં પશુ સુખ કેડું ? મરી જઈએ અને પચકપાસ કરવાં કે કેસ થાવે ને જુનાવીમાં કાંઈ કહે કે નહીં અંબાવાળી ઠોસો ગણીમાં આવીને કચરાઈ મુચિ તે ? એટલે કોમાં પશુ કપાય નથી. બાળી કાંઈ જુવાન, પછી વહીને કાંઈ બેઠાંને કાંઈએ કે મથે તેના કારણે, માણી નીચે કચરાઈને આપવાત કરીને મરી ગયો. એમ પચકપાસ કરે તેવ જથે તેણી વાર માણી નીચે કચરાઈ માંડું બહેવર છે.

અને આરા મિતે તે દિવસે યદ્યપશુના અલ્યા પરીક્ષકે તસિકે કોને કહો કહો કહું ? માણી હાંકનારને ! !

—સ્વેરવિહાર : અનુસંધાન : કાંતક : ૧૯૩૦

૮

મજકાર

વિવેચન, વાર્તાઓ, નાટ્ય અને નિર્બંધોમાં આપું અંગ્રેજીનથી થી. પાંદકે આપણા મલસાહિત્યમાં એમની એક ખાસ સહિ જાણી કરી છે. વિવિધ શૈલીઓ હારા અભિવ્યક્તિ થયેલા આપણા આ સાહિત્યના અંગને ' જેડીને ' એ એક સમયે શૈલીકાર થવા છે. સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી મલસેલીઓના પ્રજા સંસ્કારો ને એમ પચાવીને ખીસેલી એમની મલસેલી નેતાં રરર્મરમ મણિલાયની દિવેલીની સમગ્ર શૈલીનું આપણને રગરમ થાય છે. પ્રતિપાલ વિવેચને એ પૂરો ન્યાય આપી સરજતાથી મુતિમંત કરી શકે છે. સ્વાયો સંસ્કારોનાં પુરાણી શૈલીને એ અંગ્રેજીનુંસાર તજજ હોવા નથી. નવીનમાં નવીન શૈલી

લીમ્ડાના સાબુ

તમારા ચહેરાની અડપચ સુંદરતા હંમેશાને મોટે દમથી રાખે તેવા સાબુ વાપરવાની તમારી અભિલાષા સ્વીચ્છ રોહિવેટ સાબુ વાપરવાથી પૂરી થશે. તેના નરમ ફીણ તમારી ચામડીના કોષોને સ્નેહ તથા ચીકણાસને દૂર કરશે. આજુબાં ફરતાં મુખ લીમ્ડાની 'N°1' તેલ તમારી યાંકલી ગ્રંથીઓને નરુમ કેતન આપશે. કે તમા ઉપર તમારા ચહેરાની સુંદરતાનો આધાર રહેશે. છે.

સર્વજ્ઞે દેગણી મળે છે.

બનાવનાર-વેન્ડેબલ સોપ વર્કસ.

લીમ્ડા.

પુંબઈ.

મદ્રાસ.

પ્રકારને એ પૂર્ણ આદરથી ચોત્તેડા કરે છે. એમનો સખ્ત સખ્ત વીર્યુનિ મોકળો અણીશુદ્ધ મોતીના દાણા જેવો હોય છે. એક પણ વસ્તુ સખ્ત એ નિર્ચયક નહીં જોમે. એનું સ્થાન અને ઔચિત્ય એ જરા પણ નહીં જૂલે. પ્રૌઢમાં પ્રૌઢ સંસ્કૃત કે ખૂબે પહેલા તળપદ સખ્તો પ્રતિ એ સરખોજ પક્ષપાત રાખે છે. એમનાં વાક્યો, વાક્યખંડો શુદ્ધ અને સુસંબધ બનેલાં પ્રવાહિતા અને પ્રસાદથી બરેલાં હોય છે. નવીન શૈલીકાવ્યમાં વ્યાકરણના અને વ્યાકરણના શૈથિલ્યના દોષો ને મોટા પ્રમાણમાં દેખા દે છે એ એમનામાં કદી દેખાતા નથી. એમની મલસેલી આમ જતા અને નવીન સાહિત્ય સંસ્કૃતોમાં જીજ્ઞેસી કોઈ વિદ્યારસિક તેજસ્વી પ્રૌઢા જેવી છે.

૯
કવિ

શ્રી. પાંદક આપણા નવીન શાલના સરસ કવિએનિ સાથ સામ્યતા ઉચ્ચ કોટિના કવિ છે. આપણા જૂના અને નવીન બંને કાવ્યસાહિત્યના સૌંદર્યના એ ત્રિશકંબર વાક્ય છે. કાવ્યની શક્તિને સંજ્ઞાની પાતા જૂના અને નવીન બંને શ્રી એમની કાવ્ય-શૈલીમાં જીતરેલા માસમ પડે છે. એમના કાવ્યોના એ પોતે જ કકક વિવેચક બનીને કવિ થયા છે. આથી એમનાં કાવ્યો-જે કે સંખ્યામાં ઓછાં છતાં-શુદ્ધવર્તાની દૃષ્ટિએ સુંદર અને હૃદયંગમ બન્યાં છે. એથી જ એ સ્થિર અને સ્થાયી અક્ષર કરી રહે છે.

આપણા કાવ્યસાહિત્યના વિદ્યાસને એમણે બહુ જ સમગતાથી તપાસ્યો છે. ઓછા રસિકે ભોક્તાઓથી કાવ્યનું આરવાણ કરાતા છતાં આપણા સાહિત્યના આ અમરપદ આવતા અંગમાં શું સિદ્ધ થયું છે તે શ્રી શ્રી પાસવાર ન્યૂતતાઓ છે તે એ સારી પેઠે બોલે છે. નર્મદથી પ્રવર્તમાન યુગ સુધીનું આપણી કવિતાસમૃદ્ધિનું તલસ્પર્શી અવલોકન કરી એક કવિ વિવેચક તરીકે એ નવું માર્ગદર્શન કરે છે :—

માનવહૃદયના સૌથી સૂક્ષ્મ, સૌન્દર્યમય અને સખ્ત અતુલ્ય જ કાવ્યસ્વરૂપે પ્રકટ થાય છે. આ રીતે કાવ્ય કે કલા જ પ્રાન્તનું છાન પડે છે એમ કહેવાય અને એના વિચારો પ્રાન્તી બાવિ દિશા બતાવે છે એમ પણ કહેવાય. દલપતરામે ડુસ્તેરાને, સેનાવત્તને, મામખંઆપતો કરવાનો કપરો કર્મ હોય તે અત્યારે ગુજરાતમાં એણેવત્તેર-બ્યવદાય સ્વરૂપમાં દેખાયા છે. નર્મદારાકરે ને સાદસ અને પ્રેમસૌર્ય અને હરિશ્ચન્દ્ર હુવે ને તેજસ્વી વત્સાદનાં ચિત્તે આપે છે તે ગુજરાત કપર કેવળ બ્યર્ષ નવાં લાગતાં નથી. અનવરતે સ્પર્શસ્પર્શને યોગ આપ્યો તરતે પણ વનસખાનામાં ધીમે ધીમે મૂલ માલતી દેખાય છે. ઘડતુ બંધાણમાં છે તેમ, સમસ્ત ગુજરાતને એક કરી કોઈ મહા વત્સાદને પૂરે ચડાવે એવું કાવ્ય આપણા સાહિત્યમાં નથી. નર્મદા-સંસ્કરે પ્રેમસૌર્ય ગાયેલું તે બન્ને જુદે જુદે પ્રવાહો સાહિત્યમાં તેની પછી પણ વહ્યું છે. આપણું પ્રેમ વપરનું સાહિત્ય આપણા સાહિત્યને સમસ્ત હૃદયદાય ભેટાં, મમત્રી ધરના જેવું અને સૌન્દર્ય છે. પણ દંપત્યપ્રેમ સિવાયનાં પ્રેમનાં બીજાં રૂપો, મૈત્રીભાવ, બંધુભાવ, માયાપ, તરફનો પ્રેમ, શાહ-બહેનનો પ્રેમ, એનાં કાવ્યો આપણા સાહિત્યમાં કેટલાં વિરલ છે ? આપણા છાનમાં પરિચયમાં આવેલા આપણા સુરમે, અપહ્રુત-મેતાઓ, આપણા મહાપુરુષો, આપણા કવિઓ સંબંધી કાવ્યો કેટલાં ઓછાં છે ? વળી એમાં સમસ્ત ગુજરાત, બહેલા અણતુ એકસરખો રસ કહી રહે, એમાં અનંતરૂપે તરવરતા અતુલ્ય સ્વભાવનું નિષ્પલ્લુ હોય એવું સાહિત્ય ક્યાં છે ? બાહ્યસાહિત્યની યોગ આપણામાં હજી તેથી ને તેથી જ છે. કાવ્યનાં અનેક રૂપોમાં દલપતરામે અને કંઈક નવતરામે ને મર્મનાં કાવ્યો લખ્યાં તેવાં, યોગે લાગના વિદ્યાન અનેકથી વૃદ્ધિનેલાં,

અને અભિમાન કે દેશ કે અંગન કલ્પસાથી કેવળ મુક્ત, એવાં હાર્તનાં કે કલ્પનાં કાળો ક્યાં છે ? દાંપત્યપ્રેમ અને સુપ્રિસૌન્દર્ય એ એ વિશિષ્ટ બાદ કરતાં, માનવકુદરને રસોદ્યોતક બીજા વિષયો કેટલા બેડાવા ? મૃત્યુ, યોગ, વિચારનાં કાળો છે. પદ્ય મર્મરૂપિ કાવ્યનો ઉત્સાહ, આત્મચેતન, સરસતાની કદર, હાન-પીડા, કુર્બ, મુસાફરી, ઊંઘડાના છવનનો આનંદ, વગેરે ઉપર, રૂચિમતા કે આદર્બર વિનાનાં કાળો કેટલાં જૂજ છે ?

—કાવ્યસમુચ્ચય : ભાગ ૨ : ભૂમિકા

આપણા આશાપ્રદ નવીન કવિઓ નવાં કૌન્ટે નેચા, પદ્યપ્રેમ ઉપર પ્રધાનતાએ ચારી જ્યાં ' પૂખ્તી ' ઉપર જ એકનિષ્ઠ રહેલા હાંથ જણાય છે તેમને થી. પાકે દશે વિશાએ ઊપડી રહેલા કેટલા વિશાળ કાવ્યપરોષો નવલને છે ? આપને હજી ગૌરવાન્વિત ને બધા વિષયોની વિવિધતાની જરૂર છે તે એ રચણ કરે છે.

શ્રી. પાકેની કાવ્યનદી આછી પાતળી ને નાની છે છતાં નીતર્થા કાવ્યભાવથી ભરપૂર એમાં વિનિમ ચોંટાડવાનો છે. એ સો-રજવાનાં એકરસ બની આપણે રસમેર તમ્બીન થઈ શકીએ છીએ. રસનાં કાળો નદુધા વિચારપ્રધાન છે. એ વિવિધ રસમાં ફૂલી શકે છે અને એમાંથી પાણીવાર મુક્તિ શકી શકે છે. કુતુબરસમાં ફૂલતાં એ કેટલીક ચાર તીવ્ર સંવેદનમયો કાવ્યરહસ્ય કસને છે. એમનું કુતુબરસમયુક્ત 'હાન' કાવ્ય મો. માનવજીવનના બધા ને સુખીમાં સુખી પ્રસન્નને આ કવિ કેટલા બધા ઉમ વિશાળની કાવ્યથી આગવી શકે છે ? આપણા હાન-ન્યાયી કાવ્યો અને તેની પાછળ રહેલા ઊંઘડિયા કુતુબમાં આ નાનકડું કૌન્ટે કેટલી કાવ્યભરતી શકે છે ?

* અભિ જ્યાં ને આછી ઝીલ પ્રતીત,

તે ના જાન દેખવાને કરે—

દેખાશે ત્યાં દેવ ને જન મામાં ।

ને સાંભળે ને રવર આ કુરે,

તે ના વાન બેનનાં, કિન્તુ મારી

જેમ રહે આભવા કાં અપેલી

આતર્દિવ્ય વાસની યોગ નાપે ।

ને એવા ને રસની આ થયે છે,

તે ના રીત, કિન્તુ જ્યાં કેલ જાવે

રમે રમે આંખ દાખા પડેલા

દેવ વાંચી સોંચત છે કુરે ।

પૂએવાની ન્યાયો તો જ્યાં છે,

કિન્તુ જ્યાં તો કેલેલી કાવ્યના

આયુવાંજા મનુડીવાની મેરુકા ?

—હાન : કૌમુદી : ભુલાઈ ૧૬૩૫

આમ વિવિધપ્રકાર સાહિત્યકાર તરફ શ્રી. પાકે આપણા સાહિત્યનીયના હજી ઉત્સાહી પ્રવાસી છે. હજી સાહિત્યની દેશની પૂર્ણ કાંપી કરી લેવાની એમની તીવ્ર અધિવાજ સતોપાજ નથી હાતવી. એ અભિલાષ અનેક રમે રંગાઈ પરિવૃત્ત થાએ આપણા સાહિત્યચત્રાળુઓમાં એક ચિરંતન રસાન એમને માટે હજીકલો કલ્પતો ફું એમને માસ હલવતા અર્થે પૂનઃકથાવે આપું છું.

બિ ખરાબ જાણ

તા. ૨-૧૧-૩૫ આ સંસદ તરફથી ' બે ખરાબ જાણ ' બજવાધો ત્યારે મને મળેલા આનંદ થયેલ. ' કાકાની શયી ' વાળાં અનુભવી સ્ત્રીપુરુષોની ગેરહાજરી હતી છતાં આ નવાં પાત્રોએ—પ્રથમ પ્રયત્ન છે તે જોતાં—મળું. સારું કામ કર્યું. આર કલાકમાં રસક્ષતિ બાગ્યે જ જણાઈ. કેટલાંક પાત્રોએ તો હંમુ' ધોરણ સાચવ્યું હતું. ગુજરાતી નાટ્યકલાને ઉદ્ધાર એમેચ્યોરના હાથમાં છે એ તો મારું જીનું મંતવ્ય છે. પથ્ય આ પ્રયોગ પુરવાર કરી આપે છે કે નવી નાટ્યકલાએ ગુજરાતી હાથોને વશ કરી લીધાં છે.

મારું માલે તો વર્ષે બે કે ત્રણ નવા પ્રયોગો સંસદ કરે. પથ્ય જોને માટે સહકારી જોના એક જ સમૂહની મદદ જોઈએ. હાલ દરેક વખત ફરીથી ગાળુનું પડે છે.

વળી જીની રીતે કેળવાયલાઓમાં પથ્ય જોવી પેસી મધ્ય છે કે તેમાંથી છોડવાએ મળું જ અપરું કામ છે. પ્રેક્ષકો તરફ જોઈને જોવાનું, અસ્વાભાવિક પ્રાંટ પ્રાંટ કરવી, વાણવ્યુયા પદ્ધતિએ વાત કરવી, વગર કારણના વહુ પડતાને એક જ રીતનું અભિનયો કર્યા જવા-આ જોડો આપણા રંગમંચિરસિંહો ક્યારે છોડશે ? જોને મળે નવી રીતે કામ લેતા ટીરેક્ટરો-સંચાલકો તેવાં મધ્ય જોઈએ.

સંસદને અત્યારસુધીના પ્રયોગોમાં મળેલા ચતનું કારણ આવા સંચાલકો છે- અને તેમાં થી. પરણતમવાસ નિકમવાસ અને શ્રી. ચંદ્રસેન સ્ત્રીમનલાલ અમરથાને છે. બંને જાણ પોતપોતાની દિશામાં એકધારે બચાવ સાથે તો સંસદના આ પ્રયત્નને વહેલી લક્ષ્યસિદ્ધિ સાધે.

આસરનું બ્રાહ્મી તેલ

સ્વચ્છ, સુંદર અને સુવાસિત મગજની શક્તિ વધારનાર તેલ

આપણા બ્રાહ્મી તેલથી આપણો ખેડો, ટાંચ, શાદસાહજ, આંખની લાલાશ અને સોનો આંખમાંથી વારંવાર પાણી પડતું, વગેરે દર શય છે. અને આંખનું તેજ વધે છે તેમ જ મગજને ઠંડક વધે છે. વાળને મારે તેમજ શરીરે ચોળી નહાવાં મટે બંને રીતે વાપરી શકાય છે. એમાં સુગંધિત દ્રવ્ય છે. સખજા વાપરીને સંતોષ પામે છે.

ધી આસર કેમીકલ વર્કર્સ, ૩૩૭, કાથા બજાર, મુંબઈ. ૨.

[નવું સાહિત્ય : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૬૦થી આગુ]

(૩) ઉપસાહિત્યની પ્રેરક નવલિકાઓ.

વેરાનમાં : લેખક: શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી પ્રકાશક: હોમશંકર મોદનલાલ દવે, કે.સો. દોલ, કરાંચી: કિં: રૂ. ૦-૧૨-૦.

વર્તમાનપત્રોમાં ઉચ્ચ સાહિત્યના સૂર પૂરવાના પ્રથમ સંગ્રહ પ્રયત્નો હોઈએ કેવાં હોય તો તે સૌરાષ્ટ્ર, કૃષ્ણભાગ અને જન્મભૂમિએ આ જાતનું સાહિત્ય આપવાની પ્રથા પ્રવેશ અને અમેરિકામાં જન્મ પ્રથમિ-૧ છે અને સારામાં સારા લેખકો વર્તમાનપત્રોમાં નિયમિત ઉચ્ચ સાહિત્ય આપે છે. આનાંતર કાલથી માંડીને મો. લેવલ જેવા મહાનવલિકાકારોની કૃતિઓ આવા સાપ્તાહિકોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. કાલિમાં નાની-આતિ નાની નવલિકાઓને 'કેલિ' કહે છે. આવા પ્રકારની નાનીનાની વાતો, પ્રયત્નચિત્રો, છત્રાવરણો, મમંચિત્રો 'વેરાન'ના સંગ્રહમાં છે.

નવલિકાવિધાનની પ્રધાન જાતુ વિચાર છે. માત્ર એક જ પ્રાપ્ત અને તેની કુંઠાણમાં પણ તલસ્પર્શી છીછરદ આ નવલિકાની મરત્ર વ્યાખ્યા પ્રતિભાગ્રાપી લેખકોને નવલિકાના લેખમાં જુદાંજુદાં વિધાન આકરવાને સહજ પ્રેરે છે. 'સૌરાષ્ટ્રની રસધાર'ના આપણા સાહિત્યના અમર પુસ્તકોમાંથી ઊભી થયેલ શ્રી. મેઘાણીની સમીક, દઈભરી વાઘમાં આ નવી વાતો આદેખાવેલી છે એટલે એમાં રસ, દઈ, અને સમીકના સહજજ દોષ.

આમાંની કેટલીક કૃતિઓ પાશ્ચાત્ય સમય લેખકોની કૃતિઓ પરથી ઉદ્ભવેલી છે. કેટલીક ત્યાંના વર્તમાનપત્રો પરથી સુરી છે. કેટલીક પુરાણના નીચોડરૂપે પવિત્રમાં છે અને કેટલીક રાજાનુભવમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે. પણ દરેકમાં લક્ષ્ય એક જ છે: એમાં દંત નથી, નથી કૃત્રિમતા. એ માત્ર માનવજાતનું સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણ એના નાથએટા કુખનો તારવણી એમાં મુળની સાથે રેપે કરેલ રમૂતિ. એમાં અનુભોની માનવતાને જગ્યાવાને દઈએવી વન છે.

આવી કૃતિઓ, આવા પ્રકારનું સાહિત્ય આપણે ત્યાંના વર્તમાનપત્રો અને માસિકોનું આરવક અંગ અને તે સાહિત્યને મજબૂત અતિલન મળે એ નિર્વિવાદ છે. અને આવા સાહિત્યના રચિત વધે, પુરાણ મોટા પમાણમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું યત્ન થાય તો આવા પુસ્તકોની કિંમત હજી પણ ઘટાડી શકાય.

અંકિત મુર્તિઓ: લે. ઇન્દુલાલ શાંખી, કરાંચી.

'તેજદેખા'ના કવિતા આ ત્રીજી કાવ્યમન્થ છે. 'તેજદેખા'ના ચુલ્કોર આ મન્થમાં પણ પ્રગટ થયા છે એ નેપિતું આરવક છે.

'અંકિત મુર્તિઓ' નામનું ચેતસીલ, કાવ્ય આ સંગ્રહમાં છે તે ઉપરથી આખા સંગ્રહનું નામ 'અંકિત મુર્તિઓ' રાખવું હશે. ન્હાની ન્હાની કાવ્યોના સંગ્રહનું નામ આમ એકાદ કૃતિ ઉપરથી પાડી દેવામાં કશું ચમત્કર આપતો નથી. પરંતુ અહીં દંડક વિશેષ અર્થ નામગણ્યમાં મુજબનો થાય છે. છત્રાવરણ અધર કાંખેડાં સાચી રહી દોષ ત્યારે સંજુલ્ય કવિદાવને અંકિત મુર્તિઓનું ઇશન થાય એ અસ્વાભાવિક નથી એટલે 'અંકિત મુર્તિઓ' એ અર્થમાં નામગણ્ય અરેખર આદર્શ અને છે.

જગતની વર્તમાન વ્યવસ્થાના, અનવસ્થાન્યસત્ય જાણીતા પ્રયત્ન પ્રલમ્બી અપેક્ષા કવિ રાણે છે અને પરિણામે નવસર્જન પણ હમણે છે. એ ફલસિદ્ધિ માટે અનેક માનવ આત્માને અદમ્ય ટ્રેરણા મળે એવું વાચકને કવિ પ્રાર્થે છે. એટલે ખંડિત મુર્તિઓના લેખક ઉપર કેટલે અધારસ્થાનમાં રાચરોનો આશ્લેષ થઈ શકે તેમ નથી. આમ છતાં છત્રનર્તક નિવાસીક ટ્રેરક જાણી તરફ કવિને આકર્ષણ બળવાન થયું નથી એમ લાગે છે.

કાવ્યસર્જનના વ્યાપારમાં અપેક્ષિત હૃદય-મળકાર, ભાવોદ્બોધ વગેરેની પ્રતીતિ લેખકનાં પશ્ચા કાળોમાં વાચકને મળે છે. પરંતુ જાગૃત યથેચ્છા ભારને મુખક રીતે કલા દેહ આપવાનું લેખકને સુસાધ થયું જણાવું નથી. વાસ્તવ : આ ટીકી દોષને દર્શનદાય તરીકે એ કોષ મળે એવા સંભવ છે. વિચારે અને ભાવોની અસપાસ એક પ્રકારનું ધૂમ્મકાન્દનવાચકને કલેશકર થાય છે. ભાષામાં અસામર્થ્ય અને અસંયમ, છંદોમાં સ્વતંત્ર વગેરે દૃષ્ટિ ધણીપર કૃતિઓને ખંડિત કરે છે. આમ 'ખંડિત મુર્તિઓ'માં ખંડિત કાવ્ય મુર્તિઓનો સંગ્રહ થયો છે એમ કોષ કહે તો તેને દોષસ્થાન ફરી તેની ઉપેક્ષા થઈ શકે તેમ નથી.

કાવ્યસર્જનનો વ્યાપાર કવિને વ્યક્તિગત વ્યાપાર છે તેની ના નહીં; પરંતુ કાવ્યો સર્જનાં, પ્રકાશમાં મુકાયાં એટલે તે જાહેર પ્રાપ્તિ માણેલીનાં લગભગ બની જાય છે. એટલે વાચકને રસસ્વાદમાં નિષ્કારણ, વિષ્ણ કરનારા અંશો પોતાની કૃતિઓમાંથી દૂર રાખવાનો કલાધર્મ કોષ લેખક ન શૂં એ જ હુકમ રિધતિ છે. જન વિશેની નિરંકુશતાની આજતર્માં કવિ કોષ પ્રતિષ્ઠિત કવિને પગસે ચાલતા હોય તો અનુકરણોપાધ આવે છે; ને એ નિરંકુશતા એમની ઔલિક હોય તો તે એમના સર્જન વ્યાપારમાં ક્ષતિકર અંશ જ છે. આમ ઉભય રીતે દુષ્પરુષ અંશને કદિ શુભરૂપ મળી બેસે એવો ભય જણાય છે. બીજા દોષોની વાત ના કરીએ તોયે સમુદાયની ઉલટસુલટની ખેલ મનમાં સર્વત્ર દૃષ્ટિએવર થાય છે તેથી તે તરફ કોષનું પણ સક્ષ એવાપા વગર રહેવું નથી.

કવિતા માનવજાતની સેવા અનેક પ્રકારે કરે છે, તેમાં શુદ્ધ આહવાદ આપવાનો પ્રકાર પ્રધાન છે. આ હકીકત જૂની કવિતાને અવધે અનવધે ખેડકર બનાવવામાં કવિધર્મનું ઉલ્લેખન જ છે.

કવિએ 'કું કહું કું,' એ પ્રમદ્ભ લાગતા મધાળા નીચે પ્રત્યનું પુરોવચન લખ્યું છે. એમાં આપણે મન્ય વિશે કે કાવ્યસામાન્ય વિશે કંઈક અપૂર્વ વિધાનની અપેક્ષા રાખીએ, પરંતુ એ અપેક્ષા અસિદ્ધ જ રહે છે. આત્મ વિચિત્ર, અસંયમગુક્ત મધાળું કવિએ આ માટે ક્યું દરી ? કવિએ પ્રગરણ કેટલીકવાર હોય છે; પણ પ્રગલ્ભતા એ કવિત્વનો અપરિત્યાગ્ય અંશ નથી. કાવ્યદેવીના એ પાત્રાણને ઉચ્ચ પ્રકારનું સૌન્દર્યસ્થાન ઉત્કૃષ્ટ કલાવિધાનમાં પ્રગટ કરવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય એમ આપણે હમણીએ.

[ટોલન : અનુસંધાન પૂર્વક ડાઉરથી ચાલુ]

હાલની જ શુદ્ધિશક્તિ, કાલ્યાણશક્તિ, સ્વચ્છતાશક્તિ, સ્વમંત્રીતિશક્તિ, પ્રેમશક્તિ અને જીવનશક્તિ આખ્યાં ક્યું છે અને તેને સતત ચાલુ રાખ્યાં છે. વેળા જામિયોએ, અમચાન પ્રાતમ સુદે કે મહાત્માજીએ, ઇસુએ કે તેના શિષ્યોએ, ક્રાન્તીઓએ અને પુરાણીઓએ, બાઈબલોએ અને બાઇબલોએ સહિત વાર્તાસાહિત્યદ્વારા જ પોતાપોતાના જીવનસંદેશ સંભાળ્યા છે, અને વાર્તાના પોતાના સ્વાભાવિક રસને લીધે લોકસમૂહોએ તે સાંભળવા પોત્તે માન્યા છે. વાર્તાનું સાહિત્ય આમ યુગેયુગે ઉત્તરોત્તર વિકાસક્રમે ખીલતું આવ્યું છે અને હજી એમ ખીલતું જ ભવ્ય છે.

—વાંચકપ્રસાદ રાવલ • હાલનાં વિકાસશક્તિવિધાન : પ્રસ્તાવના

અર્વાચીન યુગનો અર્થ

કેવળનું તારાવું કે અર્વાચીન યુગનો આરંભ ઐતહાસિકમાં શેઠાથી થાય છે, એકલા આપણે અર્ધ જ નહિ પણ યુરોપમાં સુદાત એ સમયે ક્રાન્તિમાં મોટી ભિલ થાય થઈ હતી, જેના પરિણામે યુરોપનો અર્થો ઉત્પાદન પદ્ધતિ બધો અને શાખીયતની ઉદ્ભવ તીવ્ર, ઉદાર અને મનજીવ બની હતી.

યુરોપમાં શિક્ષણનો પ્રદાર ત્યાં જ્યાં પ્રાચીન ગ્રીકોએ શિક્ષણ વિસ્તાર્યો હતો; અને તેને વિદ્યાનમાં થતી નવીનતા શેષોથી પોતાના મનમાં; એટલું જ નહિ પણ પ્રવાસના જવાબ નવા શોધે, એક પ્રકારની વિવેક અને પરીક્ષક શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ; જેથી તે શાસ્ત્રપ્રદેશ, સભ્યશક્તિ નિર્ણય કરવા લાગી; અને તેનું દર્શનિષ્ઠુ બદલતું આવ્યું, પૂર્વે કાલના કાલને આધારપૂર્વક સ્વીકારવામાં આવતો, તે પ્રતિ હવે સંસ્કૃતિ નિર્વાણ લામું; તેની તપાસ અને ઉત્પાદન થઈ ગઈ, અને જે શક્તિ કોઈએ પાસ થાય તે જ સાચું અને કાલ મળાય, એ પ્રકારની શક્તિ ઉદ્ભવી.

આ પ્રકારને લઈને યુરોપમાં પણ અર્વાચીન યુગનો આરંભ ઐતહાસિકમાં શેઠાથી થાય છે.

—હાલનાં વાંચક : અર્વાચીન યુગનાર્થ રજાવર્દન

આમર્ણનું સ્વાતંત્ર્ય

શિક્ષણમાં આમર્ણની સમાવેશના રજાવર્દના જે જગત પ્રવાસી રાજ્યના માર્ગેન થઈ રહ્યા છે તે ઉપરથી પણ આપણને કાલે છે કે સાચું પ્રત્યક્ષાત્મ, સમગ્ર આમર્ણનું સ્વાતંત્ર્ય અને કાલના તે અર્ધિત સ્વાતંત્ર્ય જ કાંઈ કાલ. આમર્ણની આગેવાનોના હેતુ કાલે અર્ધ નર્મને સુધી કરાવે કાલ, પણ પોતાના કર્મકર્મને અર્ધ કરવા તેને આમ નર્મ ઉપર પુરુષ નળજીની વાપરી પડે છે. અને અર્ધ કરવા શિક્ષણમાં નળજીની આગેવાન થઈ કાલ તે પણ આપના કર્મકર્મને જે નળજીની પીડનગત છે જ, એમાં જે નળજીની કાલ તે જ. પોતાનું કાલ કાલ રહેતું છે તે નળી કરવાની અને કાલ પણ અર્ધ કરવાની કાલગીરી વિના તેને અર્ધ કરવાની કાલ આમ નર્મ કાલ સુધી ન જોવાવે કાલ, ત્યાં સુધી તે સાચું સ્વાતંત્ર્ય ન જોવાવી કાલ.

—વાંચક ખીલ્લ શિક્ષણનું પાલક : પ્રસ્તાવના

પુરાણોનું મહત્વ

પુરાણોનું મહત્ત્વ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ છે, તેના કરતાં વિશેષ સામાજિક દૃષ્ટિએ છે. તાકાલીન સમાજનાં સ્વરૂપનો સુ-દર ખ્યાલ આપવામાં પુરાણો આપણને બહુ ઉપકારી થાય છે. પુરાણોમાં વર્ણવાતી સર્ષ્ટિ એ કેટલેક અપભ્રાંથી અલગ કે અન્ય પ્રકારની નથી, આ દુનિયામાં આજ પૃથ્વીના તલ ઉપર થયેલા તે માનવ-સમાજનો જ ચીતાર તેમાં છે, અતિશયતા કે અસંભવિતતાના અંશને બાદ કરી નાખવામાં આવે તો તેથી ખરું સ્વરૂપ મુમઝી શકાય; તે સાથે આર્થાવર્તની પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો તેમાંથી આપણને ખ્યાલ આવે, કૃષ્ણઓ, ગોદાંઓ, ગાયાંઓ, પુરા અને નગરીયોની પ્રથાનો પુરાણો આપણને ખ્યાલ આપે છે.

—કેશવરામ શાસ્ત્રી: વનસ્પતિ વનસ્પતિ સ્ત્રીમહાગવત: ઉપોદ્ધાત

વનસ્પતિયોમાંથી સૌંદર્ય પાન

માનના ક્રમક્રાસથી અંગદેશ ગમેલા આજના જમાનામાં અને વધારે સ્પષ્ટ બહુ તો અનેક અનુપયોગી બાબતોથી ઉલુપિત થયેલા આજના વાતાવરણમાં વિચાર કરવાની શક્તિ જરૂરિયાત વધી નથી, છતાંપિ નાની મોટી અનેક વસ્તુઓનો વિચાર 'કર્મો' કરવાથી ઉત્પન્ન થતા શારીરિક યત્નને લીધે પણ આરામની જરૂર તો જણાય છે જ, આવે વખતે વનસ્પતિના સૌંદર્યનું પાન કરવાની જેને ટેવ પડી ગઇ હોય : તેઓએ માટે તો આ ટેવ લત ખરેખર વિશ્વમુસાવર થઇ પડે છે, બળખળ, વહેતા ઝરાઓનો કલકથ વિનોદ, અમશ્વિત પક્ષીઓનું સુમધુર સંગીત, પવનની લહરીથી હાલી ઊડતાં લાંબો પાંદડાંમાંથી નીકળતું દિવ્યગાન, પુષ્પોના વિવિધ આકર્ષક રંગો અને તેની કુમાર અને સૌરભ-આ બધું શ્રમિત હૃદયને સંતવન આપવા માટે પૂરતું છે, પ્રકૃતિમાતા પોતાના પુસ્તકનું સ્વર્ણ ઉદ્ઘાટન કરી તેના ચિત્રચિત્રિત તેજસ્વી પૃષ્ઠોને એક પછી એક ફેરવીને વિખનિષંકતા પરમાત્માની અનંત અને અગ્રેય શક્તિઓનો આપણને, હીકીક પરિચય કરાવે છે.

—બાલકાલ દેવ: સુવશતની વનસ્પતિયો

[તંત્રીસ્થાનેથી : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૧૬થી આગળ].

સંસ્કૃતિ અને વીરતાની ટેવે પહેલેલ છે ? અને હવે જ એની પડતીનો પ્રારંભ થયો એમ છે ?

બાર પંદર વર્ષો પહેલાં જ્યારે હિંદુઓ વચ્ચે તહેવારોનો બહિષ્કાર કરવાની વાત જોસભર ચાલતી હતી ત્યારે એક સમયે જાણે પત્રકાર કેહેલું કે, જ્યાં સુધી તમે આત્મને વર્ણ્ય કરવાના પ્રયાસમાં છો ત્યાં સુધી તમે તમારાં હૃદયો છૂટી શકયા નથી, જેવું પ્રજા લલિત કલાની મહાઉપાસક ગણાય છે, હાંફી અને રસીકી ગણાય છે પણ હૃદય મહાબુદ્ધમાં એ પ્રજાએ બીજી મોઝ પણ પ્રજા કરતાં એથી બરાબરી બતાવી નથી, જે આત્મ માણી શકે છે તે મોતને પણ સહેલાણીથી અપવાદી લે છે, લલિત કલાઓનો ત્યાગ કરવાથી પ્રજા વીરત્વને પામતી નથી, હતાય થઇ ગયેલ નેતાઓ આથી આની ખીનજવાબદારી મનુષ્યોના માનસથી કેવળ વિરૂદ્ધ થતો કરશે એથી દેશને મોઝપણ રીતે હાંફો થયો નથી એ વાત સ્પષ્ટ, કરતી ખાસ જરૂર છે.

[વર્તમાનસાર : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૬૪થી ચાલુ]

પોતપોતાના નિર્મળાની સાથે, તેના ટૂંક ચારરૂપ, નિર્મળના મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાની નોંધ પણ મોકલવા વિનંતિ છે. જેથી બધા નિર્મળાની આવી નોંધોના સમગ્ર પ્રિદ્ધ પરિપદમાં જામ સેવકાએને ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક થઇ પડે.

સંમેલનને જે સાત વિભાગોમાં વહેંચવામાં આવ્યું છે તે તે વિભાગોના પ્રત્યેકની વરણી નીચે મુજબ કરવામાં આવી છે, જે દર્શાવેલ પણ આ અગ્રાઉ પ્રસિદ્ધ પણ ચૂકી છે: (૧) જ્ઞાપા અને સાહિત્ય વિભાગ-શ્રી કનૈયાલાલ માલ્લિકાલાલ મુનશી; (૨) સમાજશાસ્ત્ર અને ઔદ્યોગશાસ્ત્ર-શ્રી ખુશાલ તલકરી શાહ; (૩) ઇતિહાસ અને પુરાતત્ત્વ-મુનિશ્રી જિનવિજયભાઈ (૪) વિજ્ઞાન-શ્રી પાપટલાલ માલ્લિકાલાલ શાહ; (૫) ધર્મ અને તત્ત્વશાસ્ત્ર-શ્રી અતિસુખશંકર કમલાશંકર ત્રિવેદી; (૬) પત્રકારત્વ-શ્રી મહારાવ હરિભાઈ દેસાઈ; (૭) સહિતકલા-શ્રી જ્ઞાનાલાલ મખનલાલ મહેતા.

સંમેલનની વિવિધવિચારણી સમિતિમાં જામ સેવા હસ્તકનાર જ્યોતિ કે સરચાએ નિયમોની રમ્મે, પરિપદમાં ડગના સભ્ય થવું આવશ્યક છે. બધારણના વિજ્ઞાન ૨ (૨૫૫) મંત્રી કલમ ૪ (૩) પ્રમાણે 'જેઓ દિવાર્ષિક રૂપિયા ૪ ભરે તેઓ' મુજબની સાહિત્યપરિપદના સામાન્ય સભાસદ મળ્યારી, અને વિવિધવિચારણી સમિતિના આયોજક સભ્યો પરિપદના સભ્યસદો હોવાનો નિયમ (વિ. ૭ ક કલમ/૫૫) હોવાથી પ્રસ્તુત સભ્યસદ થવાને તેમાં ચૂંટાવાનો અવકાશ છે. તેમ જ સરચાએ, કલમ ૪ (૫) પ્રમાણે, 'પરિપદના હેતુઓથી કે તેને મળતા હેતુઓથી કામ કરતી (અને જેઓ ઓળખા ઓળખા પંદર સભ્યો હશે તેવી) જે સરચાએ દિવાર્ષિક રૂપિયા આઠ આપે તે ' મુજબની સાહિત્યપરિપદની સભાસદસંસ્થા મળ્યારી. આવી સંસ્થા સભાસદોએ ચૂંટેલા જ પ્રતિનિધિઓ વિવિધવિચારણી સમિતિમાં રહી શકશે.

મુજબત અને બુદ્ધ મુજબતનાં જો વાસીઓને, વિદ્યાર્થી કે મુજબતના પાઠનરૂપમાં ઉજવાતા માનુષ્યાની વાક્યસેવાના આ સત્તા ઉત્સાહ અને અંતિપૂર્વક જામ સેવા જો પામશે.

તા. ૧૨-૧૧-૩૫

પત્રવ્યવહાર મંત્રીઓને નામે નીચેને સરચાએ કરવે:

મુજબત બનાઈમુજબત સોસાયટી

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૨૩

બદ, અમદાવાદ.

બિ. મંબીએ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

વાર્ષિક સામાન્ય સભાનો અહેવાલ

સાહિત્ય પરિષદની વાર્ષિક સામાન્ય સભા

તા. ૧ લી ડીસેમ્બર ૧૯૩૫ને રવિવારે સાંજે ૪ વાગે શ્રી કાળીદાસ ગુજરાતી સભા મંદિરમાં પરિષદના પ્રમુખ દિ. બ. શ્રી કૃષ્ણલાલ મેહતાના આગેવાનીમાં પ્રમુખપદે મળી હતી, તેમાં પ્રમુખ ઉપરાંત નીચેના સભ્યો હાજર હતા :—

શ્રી. કનેવાલાલ મુનશી
 „ મનદરસમ મહેતા
 „ અંબાલાલ જ્વની
 „ કુચીસંકર યાજ્ઞી
 „ જગતનાથાલ બટ
 „ ધોપટલાલ યાદ
 „ મોકુળભાઈ બટ
 „ ચંકરપ્રસાદ રાવલ

શ્રી. લીલાવતી મુનશી
 „ સરલાબહેન મુનશી
 „ જયકૃષ્ણ વર્મા
 „ જાનુરીંદર આરા
 „ મણેશ શુક્લ
 „ મયવંત પંડ્યા
 „ મનુભાઈ દાકર

અગત્યમાં, સન ૧૯૩૩માં સાહિત્ય પરિષદ દરતીમાં આવતાં પરિષદ કાર્યો એને ઉપાડી સેવાનું આપ્યું તે પ્રસંગે પરિષદના સભ્યોએ પરિષદ દ્વારા તા. ૧ મી માર્ચ ૧૯૩૩ના રોજ કરેલા કસબો શ્રી. મનદરસમ મહેતાએ વાંચી સંભળાવે તે પછી સભામાં નીચે પ્રમાણે કાચો સર્વોત્તમતે પસાર કરવામાં આવ્યા હતા :—

૧. પરિષદના સભ્યોએ તા. ૧૪મી માર્ચ ૧૯૩૩ના રોજ પરિષદ દ્વારા પસાર કરેલા કસબો આ સભા મંજૂર રાખે છે.

૨. પરિષદનો વાર્ષિક અહેવાલ તથા તા. ૩૧-૩-૩૫ સુધીનો તપસાવાળો રજુ કરવામાં આવેલા લીસાજી મંજૂર કરવામાં આવે છે.

૩. મેસર્સ. આર. સી. મહેતાની કું. ને આવતા વર્ષ માટે અવેતનિઓદીતર તરીકે નીમવામાં આવે છે.

સાવના

નવું પુસ્તક : ૧

અંક : ૫

અનુચિત : ૧૯૩૬

ભાવનાશક્તિ

(૨)

ભાવનાશક્તિ એકની વિકાસ સાધવા અશ-

ક્યું છે. એને જે તપાસી, ટીપ્પી વગેરે બનાવે તે હન્કારને ચડે. ભાવનાશક્તિની શક્તિ બને ત્યારે મનુષ્યનો મહાભાગ થવા મળે.

જેની ભાવનાશક્તિ કુર્ચેષ ને છુપે, તે કાશી વિકાસ સાધી શકે, તેની શુદ્ધિ અવશ્યકતામાં થાય. અવસરવાગ્નિકાશુદ્ધિરેકેદ કુચનદન । એમ ભગવાન કાશીને અર્જુનને કહ્યું હતું.

મનુષ્ય તરફ છે કારણ કે તેની આ શક્તિ રમખાંડ છે. તે કારી પામ છે કારણ એ તેની શુદ્ધિના, કલમપદ થાય છે. અદ્યતનના યજ્ઞગ્રામ લુપ્તયોગ્યવસાવિતાર ।

મનુષ્યના ભાવનાશક્તિ છે એવો આડગર ભૂત મહેતો છે. કોઈ અંશ તરફ પર તણખડું નામડું, દોષ તે તેમનાં ભાવનાશક્તિ આપણે માનીએ; કીડી પણ આમ કરે, તેમ કરે ને રતો રાધે, ને આપણે તેને આત્મનિર્ણય પછે જાણી માનીએ.

મારી વાંચના અધ્યયનથી સારા થાય ને કું ભાવનાશક્તિનો દાવો કરું. નિર્જય પર નહ મળાવું ત્યારે પણ ભાવનાશક્તિનું પ્રદર્શન અને દેખાવ. કોઈ પદ્ય પછે કોઈ એક ભાવનાશક્તિને પણ વિકાસ સાધતો જોઈ શકું. પણ ભાવનાશક્તિ-VIII to Become-નથી; તેના સ્વરૂપનો આભાસ છે.

જેનામાં ભાવનાશક્તિ છે તે અનુભવ છે, અનુભવ છે. એ પુણીથી મરી જઈ શકે છે. બહુ ઘાબામક ભાવનાશક્તિ એ સૌથી શક્તિ નથી. પીગળી જાણી ન શકે તે ભોંયમાં સમાય-ગોળાપદ્યું કડી કોઢી નથી.

અજાતને કલ્પનાશક્તિ નથી કોઈથી થાય, ને નથી થાય મનુષ્યથી; જેની પાસે ભાવનાશક્તિ છે તે જ સજીવી ને તે જ-અનુભવ.

કેશવદાસ મુનશી

મૃત્યુને

[મન્દાકાન્તા]

(૧)

થઈ તને પડિકે અધિં એ મૃત્યુ ! લે દોર ત્હારી
ના ના હેયે કુચતીં મુજને નિંદ - ત્હારી સદાની,
આશાની સૌ વિકસતીં ઘણા ના હજી પાંગરેલી
રાશી ના હું નિરખી ઉરથી વિચિત્રો દર્શાવિ.
ના ના રહારે ઉર ધબકતાં ગીત ગાયાં હજી રહે,
હેયુ ગાવા અતિ તણસણું એ ય ભોયું ન શું 'તે' ?
ને રહારાં એ અણુદપકિયાં આંચુનાં બિન્દુકાં લે
ઘેવા તેને અનવરત દે ઊ પાછી હું ય આવે. *

મુરલી

[પૃથ્વી]

(૨)

મયા દિવસ, વર્ષ કેંક, મુજ રાહ ભેળા કરે,
પરંતુ નવ હું કરી ય, મુજ પાસ લે આવણું,
અને પસહણું રહને અમમ ફર કે રથાનમાં.
રહને ક્ષણિકે નીક આ જમતની કુચે ના, પડે
પ્રણાત થઈ લગણું, જમમવૃત્તિમાં રાચણું.
અખંડ મુજ નીક આદિ મુજ ચિત્ત રાચે સદા
વિકાસ મુજ આશનો જરી ચક્રું ન, આનંદના
ભણે સકલગીત આદિં જમમાં અમુણ્યા રહે.
અને મુજ ઉરે રચેલ સનુ ગીત ફળે બધે,
રહને નવ તમા જરી ય ઉર-માનને મુજવા.
અને ઉર બારેલ અણુ સનુ નેત્રમાં નાં કરી
કરે, વિલય પામતાં ઉર અધિં જ ઊ સર્વ એ.
તહને નવ વિચાર કેં, જમત આદિં લે કામના,
જનો, જનની, જાણકો, સહકરે હરે પૂત' । હું
અને મુજ સમા અધિંયવ નિરચ' લે છવને
નિદાળી મુજને રદા, નવ કરી ય તેને હરે. *

ભાનુ

* * 'Tarry a while O Death ! એ શી સોગિની નવપૂત્ર એ
મમની પંડિતોનો અનુચદ

* અહીં પંડિતો ઉપરના અનુચદની પ્રેરણાનું રંગ છે,

જય સોમનાથ

‘પાટણની પ્રભુતા’ ને ‘ગુજરાતના નાથ’ તરીકે
પુરાસંધાનરૂપ ઐતિહાસિક નવલકથા

કવિચાલાલ મુનશી

પ્રકરણ પહેલું

જન્મતા નાથ

૧

સં.

વત ૧૦૮૨ ની ક્રાંતિક સુદ એકાદશી હતી. મોઢમુંબડથી જેમાંતા દોષ એમ ધારાગુઓ સોમનાથના પરામ પૂજ્ય શિવભવ તરફ આકર્ષીત આત્મા જતા હતા.

મોઢ રેવણાને સ્તે, મોઢ રેશવજી બંસથી, મોઢ જુનામને સને; મોઢ સુખી, મોઢ દુઃખી, મોઢ સવજ, મોઢ રેવિષ્ઠ, મોઢ સુર્ગ, મોઢ પાતિલ્લ, મોઢ પતે, મોઢ મધમી, મોઢ શિયા પર કે રથમી, મોઢ ઉંદ પર કે હાથી પદ; મોઢ ભજન મના, મોઢ કીર્તન કરતા, મોઢ જોવારાની પુનમી, મોઢ ઝાંઝપખાખખ તામ સાથે; મોઢ રસોઢીથી સંદન મનકંમલ લાગે, મોઢ ઝવનમર સંધરેલી પેઝો ભેગી કરી, મોઢ નિર્ધનતામાં મરત બિલ્લાથીજ મજલ કાપતા; મોઢ ભાષા કોડવા, મોઢ ભક્તિ-ભીત, મોઢ મન ત્યાગ્ય ને મોઢ મન સંધરણ, મોઢ વેચવા ને મોઢ વેચવા, મોઢ પુણ્ય કપાવવા ને મોઢ શાપ વિમોચવા.

—તે આત્મા જતા હતા, હાલો ને હાલોની સંખ્યામાં, તે આવતા એક જ પરામ કાન્ધવદિ આગળ સખીને-દેવનું દર્શન; અને તેમના કાનમાં એક જ પુણ્યનાંક કુંજનો સાંભળતા—જય સોમનાથ.

—તે આત્મા જતા, અને પ્રજાજના પ્રાંતનો બહાર ને જઈ, રસ્તામાં, તોડ નીચે, પડતી હાંપમાં કે પર્મ્યાગમાં નેચતા, સુતા કે આવાની તેવરી કરતા.

—તે આત્મા જતા ને સુર્ગ તેજમાં કમમતતા અવધાન, લોકના પાતનમર પર ભક્તિમર નરનો કારતા, તેના કહાર મંદિરિજીવોની પત્તએણ નર્તન વડે દેવો ઘિસાક-પેલા કરતા, સોમનાથના મંદિરના સોનાના કાલના મોઢક તેજથી ખુબ મના, અને તેની ભજવી મોટી પળના વિભવમરણ ફરકટમાં પેઝા પામી નીકળવા.

અને તે આત્મા જતા નજરની મુખ્ય દારમાં અવધતા, હોંકારે કરતા, ‘જય સોમનાથ’ ને જળધોષ કરતા.

૨

‘સોમનાથનું’ વિવાલન નોડનું અલન, નહોઈ ચહેર, ને નહોતો સ્વપ્ન પ્રદેશ. સહી-હાંતી બહાએ તેને દેવમિત્રનું સજ્જ ને મોક્ષથી ભનાવી મુક્યું હતું.

તેના કોટની બહાર સ્થાનમાં કાળા, મોટા, લઘુ મહાવતધારી કાપાણેનો, કુંડ પડ્યો હતો, બોપરીઓના અસંકારમાં બીજામણે, સખ કે નરમાંસ ખાતો, બોપરીઓમાંથી હાકાર સાથે મંદિર પીતો.

તેના કોટની અંદર પેસતા ધર્મજાળાઓમાં ધનનાન માંનાલુઓ પડ્યા હતા. તેની આસપાસ કાળી બાલુએ ઘાંચી, મોચી ને ગરીબ વસવાઈ રહેતાં. તેની જગમૂં બાલુએ દુર્ગપાલ, મોટીદાર ને પત્રીઓનો વાસ હતો.

દરવાજામાંથી મોટે રસ્તે આગળ આવતાં, કુવાઓ ને વાવ વટાવતાં, ચોટું આવતું. ત્યાં ગુજરાતી બાપારીઓ જમતનાં કલાકોથલ્પની સામગ્રીઓ એકઠી કરી માનાણુ જમતને વહેંચતા, તાંબાંપીતળનાં વાસણે, રેશમી ને જરીના કપડાંઓ, જાત-જાતના અન્નકારે ત્યાં નજરે ચડતાં, ત્યાં ગુજરાતી નાણાવટીઓનો પૂર્વજ પગ પર પગ મકાપી મોટી કુંદ પર હાથ ફેરવતો વ્યાળે નાણાં ફેરવી ધનાઢ્ય થવામાં ચત-દિવસ મચ્યો રહેતો.

ચોટાની બે બાલુએ ઉંચવળુંની વસતિ હતી. ત્યાંથી જતાં અંદર કોટ આવતો અને તેની પાસે બહારથી માણસવાગે હતો. ત્યાં બે હજાર શ્રોત્રિયો વેદાભ્યાસ પાઠપૂજા ને શસ્ત્રવિધિ લેકે આ લોકમાં સોમનાથની છાતિ, અને પરમોક્ષા-પોતાનો મોક્ષ, સાધતા.

અંતરેકોર બીશેકે હાથ ઉઠે અને હાથ પહેળેા હતો. તેમાં દાખલ થતાં બને તરફ છાલણોની સામગ્રીઓ અને પૂજાપાત્રી કુકનો આવતી. ત્યાં વચ્ચે મથ-પતિતું મંદિર આવતું. કહેવાતું કે એ મંદિર મવાતિશબ્દએ અંધાણું હતું. જમણી ને કાળી તરફ પુલનાં ઉઠાને હતાં. હિરણ્ય નદીમાંથી બે મોટી નહેરોમાં પાણી આવતું અને એનાથી આ ઉઠાને દંમેશાં લીલાંજમ રહેતાં.

જમણે હાથેના ઉઠાનની પેટી તરફ ભોરવનું મંદિર હતું, એ મંદિરમાં કાપાણે ને કાલગુખાઓ સુરા અને મંદિરથી મથાવિધિ પૂજા કરી. ઉઠ ને બધાનક હોરવ આરાધતા. એમ કહેવાતું કે કાળા ચોટી ત્યાં નરમેષ થતો. બાળે જ કોઈ માનાણુ ત્યાં લઈ ચકતો, મથાખરડતો કમકમા જેમ તેમ દગાવી, ફરથી જ પગે લાગી, આવી જતા.

કાળી બાલુના ઉઠાનમાં પડતા દરવાજામાં અષ્ટ અનેક દંતકથાના કેન્દ્ર એવા ત્રિપુરસુંદરીના મંદિરમાં જરાતું. એ મંદિરની આસપાસ કુમારી, કાશી, કાપાલી, ચામુંડા આદિ ઉમાના જુદા જુદા સ્વરૂપનાં નાનાં મોટાં મંદિરો હતાં.

ત્રિપુરસુંદરીના મંદિરમાં માનાલુઓ રસથી જતા. ત્યાં યાગ્યે ને ગોખો સિવશકિતનાં જોડમાં નજરે ચડતાં. મંદિરને દારે એક મોટું ભોરવી મથ કોતરવામાં આવ્યું હતું. સ્ત્રી યજ્ઞ ને જ મોક્ષ મળે એવી શકવાળા પરચારા. બંકતો ત્યાં સ્ત્રીને હાવબાવથી મહાશકિતની દિવસ ને ચત પૂજવ કરવા.

આશ્વિન માસના પહેલાં દય-હામ-મહાશકિતના ત્રિવંત પ્રતીકનું કાવન, રાત્રન ને પૂજા ઉત્તર કૌલિક સંપ્રદાયના આક્રોશ થતા. ત્યાં મધુ, મંદિર, મેલ્ય ને મંદિરનાં નેવેલો વહેંચતાં, આ મંદિરમાં જોય ને વિશ્વાસ મોક્ષતું પરમ સાધન બની જતાં.

આ સંપ્રદાયમાં દીપ્તા અમેશાં ઓપુર્યો મંદિરમાં વાળું ને જાત ને અગાર છોટી ગમજાનની મહાશકિતની આસપનામાં તાલીન બનેતાં.

૩

મણુપતિના મંદિરની તરેખર સામે મંદિરના પરીઘટને દરવાજો હતો. તેની ઉપર તારખાતું હતું ત્યાં પ્દોરે પ્દોરે ચોમડીયાં વસતાં. એ દરવાજાની બે પાસે બે મોટી દીપમાળા હતી, અને તેની ઉપર પથ્થરમાં ફેરેલા બે જામો હતા. બંને દીપમાળા પર અદ્દભુત કોતરણ્ય હતું. જમણી દીપમાળાની પાસે ચંદ્રકંઠ હતો, જેમાં સ્નાન કરનાર સર્વ રોજ અને પાતકથી મુક્ત થતો.

દીપમાળા વચ્ચે ઘણે જગ્યાં સામે સજ્જામંડપનાં પગથિયાં આવતાં. તેના પર ઘણું મંડપમણી અર્ધદારમાં જતલું. અર્ધવૃદ્ધ ઉપર મોટું શિખર હતું જેના દરેક ઘસે પર ફેંટેલના ક્ષરીયોએ જુદાં જુદાં વિનો કોતર્યાં હતાં. તેના પર ઘંજુની જમણી વિજય પનાકા ફરકેલી.

સજ્જામંડપ માંડતાં બે બાજુ પર ઘણા પથ્થરના બે મોટા ઐશવ્યો પર મંદિરાળ પૂજ્ય કરતા આવતા કોતરણમાં આવ્યા હતા. મંડપ જેવો વિજય હતો તેવો જમ્ય જામતો. એના ઉડાણીયા સ્તંભો જણાવતોથી વિસ્તારના વખતે ખ્યામ આગતા. તેમાં પાંચ દબર ખાણસ એક સામઠા ઉઘાં રહી લઈને કરી રાખ્યાં.

મંડપની સામે પૂર્વાભિમુખ અર્ધદાર તરફ મોં રાખી પડેલા પીતલનો મોટો નંદી હતો. એના પુચ્છનો સ્પર્શ પણ સંચારમાથર તરવાના પરમ સામવશ્ય હતો એમ મનાઈ.

અર્ધવૃદ્ધાં મણુ જુવનના નાથ અચર્યા સોમનાથ વિરાજતા.

સુષ્ટિના પ્રારંભની પૂર્વે પુરવ અને પ્રાપ્તિ ઉદ્દેશ્યાં. એકબીજાના ધ્યાનમાં ચત્રા, નાશાયણ અને નાશયળી રહે, અને અનંત જલમાં પેદાયાં તે વખતે નાશાયણની નાભિમાંથી કમળ તીરજીવું. અને તેના સત્ત્વેની અગ્નિ કોટિ મુર્ધસાથી મગદગચા થાયી. તેમાંથી દિસ્વચર્મ પ્રગટયા.

"કું કોનો પુત્ર છું ?" અણાએ પ્રશ્ન કર્યો, અને એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવા સદીમાં મુખ કમળના નાગમાં તેપણે જમવા મગધું. આખરે તે ધાકયા અને તપ આરંભ્યું. તીવ્ર તપશ્ચરિતે અંતે પિતાંજર અને જગુર્જન એવા વિચ્છન્નું લઈને તે પામ્યા.

એમના હૃદયમાં મુગ્ધતાતો પ્રશ્ન દિસ્વચરને પૂછ્યો, "કું કોનો પુત્ર ?" વિષ્ણુએ જવાબ વાળ્યો, "જગતનો અણા કું છું અને મારા વડે તમે પ્રગટ્યા છો." આ અપ્રમલ સહેવાને અસહ્ય એવા અણા કોષારિષ્ટ થયા અને વિષ્ણુ સાથે કારણ પુરૂ કરવામાં રોકાયા. સત્ત્વ કમળના પ્રગટમાં તુમુષ દંદપુદ આક્રમ્યું. તે વખતે પુરૂમાં મરત એવા આ કાઠીયો વચ્ચે મોંકો અણાએથી સુરોલિત, પ્રવચ સમુદગા અભિસમુદાવશ્ય તેજસ્વી, કાવ અને કલિથી શંકિત, અનિર્વચનીય ને અચ્છન્ન એવું. જગતના મુદ્દરપ, આ અદ્દભુત અભેનિર્નિર્જિત પ્રગટ થયું; અને તરન વિષ્ણુએ પરાક્રમ્યું અને અણાએ કંઈતું રૂપ અણ પનાકા બે આશામાં તેનો પાર પામવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો.

એ સિંચ પર એમે પહેલાં સુરજીવું મંદિર અંધારેવું. અંધારે મનપુત્ર પણ મોઠો નહોતો ત્યારે અમનનો નાથ અર્ધક સ્વરૂપે બારે આસની શતિઓ શોભાવતો હતો. પણ

બુદ્ધસ્પતિની સાખી તારાને દુલ્લખ્યાવનાર ચંદ્રે કર્તવ્યજન્ય હતો. પોતાની સત્તાવીસ પત્ની-ઓમાં માત્ર શેઠિણી પાછળ જ થેથો ચઢી બસતો હતો. જેપરવા પતિથી કામર બનેલી એની ખીજી બીસ પત્નીઓ પોતાના પિતા દહની પાસે રહી ગઈ. દેશ પુત્રી-ઓનું કુખ ન દેખી શક્યો. તેણે મુરસે ચઢી સાંધ લીધો, “તું ક્ષયરોગી ચા.” આ સાંધ સાંભળી, કૌમુદીદીણી રાત્રિએ બનુભવવાની બીકે ત્રણે લોક ચરચર હુલ્લ રહ્યા.

પણેપણે ક્ષમ પામતો સોમ, સમ્રાજના સાપથી જમતો, આખરે આ ન્યૌતિર્લિંગ-ને કારણે આવ્યો. અનેક યુગો સુધી એણે અઙ્ગતપ કર્યું. આખરે દુષ્પ્રમાન થએલા આ લિંગે પ્રસન્ન થઈ ચંદ્રને ક્ષમ આટકાવ્યો, અને ‘પંદર દિવસ ક્ષમ થશે અને પંદર દિવસ જુદા થશે’ એવું વરદાન આપ્યું. તેજ વખતે આ લિંગને સોમનાથને નામે સત્કારી અપિંગો અને દેવતાઓએ ચંદ્રકુંડની સ્થાપના કરી, અને સોમે સુવર્ણ-નું મંદિર બંધાવ્યું.

યુગો વહી ગયા. લંકાધિપતિ રાવણે જગતનું આધિપત્ય હાથ કરવા અઢીઆ ઢિઝ તપશ્વર્ષ મંદી. યજુને રીઝવ્યા એણે વારા ફરતી માયાં કાપી સોમનાથને ચરણે મૂક્યાં. આખરે હેઠળ માયું કાપવાને એ તૈયાર થયો ત્યારે રૂપાના સાગર એવા યજુ પ્રસન્ન થયા, અને દેશે માયાં પાછાં ફરી બેસાડી જગત છતવાનો રાવણને પરવાનો આપ્યો, ત્યારે દેશાને આ દેશણે રૂપાનું મંદિર કરાવ્યું.

હાપર ને કલિની સંધ્યામાં માદવગ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે સોળ હજાર એકદીને સાઠ પત્ની સહિત આ લિંગની આરાધના કરી નરીતમ પદ પ્રાપ્ત કરેલું તે સમયે એમણે ચંદ્રને કાઢ્યું મંદિર કરાવ્યું.

કાલક્રમે ત્યારે કલિ તપવા ભાગ્યે ત્યારે વલ્લભિપુરના પરમ માહેશ્વર રાજાઓએ તેને પચ્ચરનું કરાવ્યું. એમ હોવાનું કે આ મંદિર થયું ત્યારે વિશ્વકર્માએ મદદ કરેલી, અને મંદિર કિન્નરેલા ગાન ને નૃત્ય વડે એમાં સ્થાપના થએલી.

૪

આ ન્યૌતિર્લિંગ પર દિવસરાત રુદિ થતી; તેમની સામે સભામંડપમાં મુર્યોદમથી મધ્યરાત્રિ સુધી સતત ગત્ય થતું.

દીપમાળા આગળ ચઢી મંદિરની પ્રદક્ષિણુ ચઢી ચકતી. પ્રદક્ષિણાને માર્ગે જતાં પરકોટમાં બીજા ત્રણ નાના દરવાજા આવતા. એકમાં ચઢી પાશુપત મહામાં જવાનું ત્યાં પૂજ્યપાદ મંગ સર્વજ રહેતા.

સંકરના અવનાર લક્ષ્મીશે રથપેલા પાશુપત સંપ્રદાયના એ અધિપાતાએ સકલ જ્ઞાનના અંબોધિ હોવાથી એમણે ‘સર્વજ’ ની જુષિત્ર પ્રાપ્ત કરી હતી. સોમે સોકમાં એમની ખ્યાતિ પ્રચરી રહી હતી. — ધરમીરથી કાંચી સુધી સિંધો એમનાં પ્રજ્ઞાન કરતા. દેશ દેશના નરેશ પોતાના મુકુટમણિનાં તેમની એમના પત્ર ધોતા. એમની નાનામાં નાની હમ્બમાં સોકને સોમનાથ જગવાનની આરા સંભાળાતી. એ દેવ નદોતા મજાતા, પણ એમણે દેવને પંચ દુર્ગ્ગ એવું તપોનિધિત્વ પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

ખીજે પાછળનો દરવાજો એક નાના એકમાં ચઢી જવારને ફરીઆ પરના દરવાજા પર લઈ જતો.

અડધે રસ્તે

સાચી જાણ સમજાવો

[ॐ नमो भगवते वासुदेवाय]

[ଆମେକାରିକା ଉପରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ ଉପସ୍ଥାପନାରେ]

[illegible][illegible]

કાલના ઉપરથી સારાઈ અગ્રણ્ય અમલદારોની વડે રૂબી ૫૦ માત્ર જ ફોર્માલિટ મળેલા છે એવું કહેવામાં આવે છે.

જાન્યવૃત્તિ બાજબીના કારણે જાતે વધુરારૂપે આવીને, સુખાદી કાચખી શાપીયા
કેમકે રૂપરોડ સંપ્રદાય મળે છે. અગ્રીમીને સંપ્રદાય મળેલાજ હોવાના નામવિદ્યાપ્રાપ્તિને કારણે
તેમને મહી પામીલા તે વાખાત મળેલાઓને જવા ચલાવે છે.

અન્ય તથા દેશીના કિંમતવાળી, આદિજાતના ભાજીયાના બેટીના કાચકચાણું દેખ, તેથીથી પ્રાપ્તિ થયેલ કચાણુ ઝીકાળુ ભેજાળુથી બેટીના કાચી કુપાવવાની વખતે ૪૦ ડે, આ બેટીથીથી અનુપમ રાજ્ય અદલાવવાના વીરના કાચકચાણીના કાચ ૩૦ ડે.

ગનેશ કમ નાથ અત્યાર નથી હાજરિવિધિમાંના કામ કિન્હુ હાજરિવિદે આવ
કેવલ કહે છે. વાવળના વાવળામાં કામ વધુવાળી અને કમોરે માટે કહે છે. રામજીના
વાવળી કપડો કહેવાતી અમરિય કાંઠા કામના કીકને આપવા મામ છે એ એ કીને મામ
કી કામ માવળી કાંઠા કહે છે.

ચેમકાના વિતા સંગ્રહના દ્વારના ખજાનાથી લેખક ત્યાં ગયો છે. જા. અરસામાં સંપાદન
 અને મુદ્રણ કામનામાં સંવેરાર્થે લેખક અલ્પિન છે. કામગીરી માણસના પૈ મુદ્રા ભગીરથ,
 સંપાદનકર્તા સગી સચિદાનંદરાયે હાથગાળે. નાણાકુલ રૂબરૂમાં પૂરાકરે, અદાથી વારચકિરે.

પાળા ફૂલ ' કુતીલ અને મુદ્રા ' નવલકથા, હાલમાંનાં પસંદગી વગેરે ખીસતા મનને વિવિધ વાચનસામગ્રી ને દર્શિતેણી આપે છે.

મહાનદ સીંધાઈ રાજકુમારોની વાર્તાઓથી લેખકનું મનોરંજન કરે છે : એક રાજકુમારને મહેકા નામની રાજકુમારી પસંદ છે. બીજાને લાલ બહાદુર નેલીયા બીજા રાજકુમારી પસંદ છે. ત્રીજાને મન્દરાલના પોદાની મદદથી કીર્તિ, રાજ્ય ને રાજકુમારી મળે છે. આ ૩૬૫નાઓ લેખકના સ્વપ્નાંતરોમાં ખીસીને વહિ પામતી બધ છે.

સ્વપ્નના તે વખતના નવાબસાહેબ સરકારી એડમિનિસ્ટ્રેશનના પ્રતિનિધિના પુત્રને બેરમ સાહેબના બનાનામાં લઈ લય છે. બેરમ સાહેબ એને સુંદર કુમારિ, ખાંધી, ગીતીઓની ભેટ આપે છે પણ તેના પિતા તેને નાસ્તજ કરી પાછી આપવા હુકમ કરે છે.

નવાબસાહેબને એડમિનિસ્ટ્રેશન અકારુ' લાગતાં પ્રતિનિધિનું ખૂલ કરવા એ ઇચ્છા રાખતો સંજગાય છે. ઇન્દી સવારીમાં લેખક ખૂનની કલ્પનાના ચિત્રને ચડી લય છે. નવાબ-સાહેબ ડીવાનનો કાગો સ્વીકારે છે ને લેખક કુટુંબ સાથે ભણે વેલવણી ઊતરી પાછાં વળે છે.

એક દારૂવિપ્રાચ્ય બાળમિત્ર લેખકને આપત્રોમંત્રના બધ તરફ વિશિષ્ટ છે. ઠંડીકાઈ કરતા બને મિત્રો અસ્પષ્ટ માર્ગચીમંત્ર પર ચડે છે. આખરે થોડી માંધવી 'જપી ઘડનાર મિત્ર મપીઘસ માસમ પડતાં બેરમની મેચી વહે છે.

લેખક ' બાલ્યુચ્ચારી કવંચ ' એ પુસ્તક રચવા બાય ખીડે છે. એ પછી એક 'દાપરી' લખવાનો આરંભ કરે છે.

આઠેઁ વર્ષની એક સખી લેખકના છવનનકશામાં ઊમેશાય છે. એ બાળના સંસ્મરણો લેખકે એમની એક નવલકથામાં ચિત્તી કર્યાં હોવાથી એમને એ વાસ્તવિકતાની બુમિ ઉપર અઢી વધુ ઘોડવાનું ઊઠી દે છે.

નાસાંની માત્રાએ જતાં થોડા આમળના મુંબાઈનાં લેખકને પ્રગમ દર્શન થાય છે. નાસાંજીવોધરના કલ્પાગાર એકે, તીર્થોની પવિત્રતા તીર્થોમાં નહીં, સાગાજીભાના હૃદયમાં જ વસેલી દોષ છે.

પિતાની મધુકામાં બહારી લેખકને એક કુરુચિત્ર સાથે પ્રેમસંજય થાય છે. જૂની રાયલ રીસર્ચના પાઠોના ફૂરો ' Beero Baby ' એ કુરુચિત્ર અને છે. સંખ્યા કરવા જતાં પણ પ્રેમથી આકર્ષુ' એ કુરુચિત્રે છેવટ લેખક બારે વિલેગમી બીજે નિરાય કરે છે પણ તેના પ્રેમ થાદ આગતાં એ રાતે પધારીમાં આંધુ પાડે છે.

પરેલાં સુરતની Time Engraving કોલોન-ટીંગલી સ્ટુડમાં અને પછી બલ્ચની આર. એસ. દલાલ ટાઇપસ્ટીમાં બાળમાનસના અધુરા અસ્થાસી ઝેં રામપ્રજ્ઞ અંકારકરની માર્ગપરેશિયા સાથે માથાફાડ કરી લેખક પોતાના સંસ્કૃત બલ્ચાસને આરંભ કરે છે.

સાગાના અને મહેજના કિચો દરમ્યાન લેખકનો રિફેટ તરફનો પ્રેમ અને વિરહિન. મધુકામાં પિતાની પ્રામાણિકતા દર્શાવતો બનેલો પ્રસંગ, ચર્તાઓ દ્વારા અંગ્રેજ શીખવવાની ટેકાસરે કરેલી સરુઆત. પરીક્ષામાં પસાર થતાં નેહર સોનાની માર નવલકથાઓ. લેખકને ભેટ મળે છે. તેમાં રાજાઓનાં ચિત્તી સંસ્મરણો.

નિરાણમાં મરુ'ટ એક વેનિસનો માર્ગે પ્રવેશ બલ્ચવાનો પ્રવાસ. લેખક કુટુંબ પાત્ર બાળને છે. અને હનામ મેજરે છે. ચોથી માસ્ટર-મેક જૂના રિસાર્ડ આગળનાં રમામ લેખક નેપિ છે. આ પછી આરંભ થયેલ]

૫

ગુજરાતમાં ને કાર્યમાં ખેત કાઢી નીકળ્યો
અને મોટા કાઢાએ મુલ્યદીવીરીથી વેર

જીલ્લાનો રસ્તો કાઢ્યો. એમના નાના પુત્ર અનુભાઈને ધંધુકે મોકલી આપ્યા. બાપાજી
પુત્ર બધાં ચાલો, વર્ષોના વેર દર્શાવો.

અનુભાઈ મારાથી દશપંદર વર્ષ મોટા હશે તોય અમારા એ વચ્ચે માફ રહે
મશે. આજે પાંચીસ વર્ષ પછી અર્પેજ બની એ પથારીરે પડ્યા છે, મેં કું એમને વર્ષો
સુધી મળી પણ નથી શકતો. પણ વચર શાકની કું એમને વડે કું મોટાભાઈવાળો
બન્ને છું, અને આ અવસ્થામાં પણ નાનાભાઈને તે આઈ હાથે હાથે સંભારે છે.

ધંધુકાનું છેલ્લું સ્મરણ તે ઉંટ પર કરેલી સ્વારી. ઉંટ તેનું હૃદય તે શાક
નથી. બાપાજી એટલે જોઈ ચામ કરેલો શાક છે. પણ એ બાલાવકની પીઠ પર મલવાનો
શાકો તો હજી પણ અનુભવી શકું છું.

ક્યારે ક્યારેક જાયે અમે નીકળ્યા. એક વૃદ્ધ ઉંટ, મેંપરવાડમાં ચાલ્યા કરતું,
ચારે તરફ કાનસેડોને ઊભસ હતો. પહેલાં બાપાજી બેસ, સાથે કું બેઠાં-ને એ ઉંટનું.
મને પૂછી શોધવાના માયા પરથી મળી જતી લાગી. પછી એ ચાલુ-ને કું ઉંટો
ને નીચો ઉજાગવા લાગ્યો. બહુએ કિંમત રાખવાનું કું પણ બાપાજીને વળ્યા વિના
ન રહેવાયું. એની ગતિથી ચારે દિશામાં-ઉંચે, નીચે, આ બાજુ ને પેલી બાજુ કું
ઉજાગતો. કહ પછે કું નીચે પડીત તેમજ સ્વચ્છ કરસ નેડવી પણ હામ રહી નહીં.

મારું માથું ફરવા મડકું. કમ્મર પણ શાક લાગી.

"બાપાજી, આ ક્યારે હેલું રહેશે ?"

"કરે, હજી તો ધણીવે કાર છે."

મને લાગ્યું કે કું એના પરથી છૂટતો ઉતરવાનો નથી.

આ લાગુ છું ને એ કાચકર અનુભવ તાને ધાવ છે. ચારે તરફ જોઈ
અધાનગું હોય એવો કાલક ઘડ આવે છે. અને તે સ્વારી પછી દિવસો સુધી અમે
અંતમાં ને શાક ને કમ્મર ચર્ચા કરી તે ફરી થાય છે. યાદિર એ ચેનાથી યદંત
જોશ્યો બની રહે છે, ને તેમાં લાગ્યાં કાઢાંત્રી ખડખડાટ પણ થાય છે. ફરીથી આ
પ્રાણીની અધિ ચલવાનું હજી સુધી વિદિએ નથી સન્નું તેથી તેનો આજાર
મનાઈ જાય છે.

૬

૧૯૦૦ ના વચસામાં બાપાજીની બહલી કાર્ય છાંચામાં કિટ્ટીકટ મેંપુડી
એકેટર તરીકે થઈ એટલે સધી મારાને સાથુ પ્રજામ કરી કું કાર્ય કાઢરકેમમાં
પાંચમાં પાંચલમાં આવ્યો.

ધંધુકામાં તો કું પ્રતિપાદે કિજારે હતો. મારા વર્ષમાં પચિસે કે ૩૦ થીખનારાં
અને તેમાં કું દેખાવાનાં લાગ્યાં ને શવચાલેનાં લીક્યાં. દલાલ કાઢરકેમમાં પચિસા
૬

ધોરણના ' બી ' વર્ગમાં હું ચોવીસમો છોકરો; મારા સહાધ્યાયીઓ બધા મારાથી સામાન્ય રીતે હાથ હંચા ને ચાર વર્ષે મોટા; મારી ન્યાતના ચાર પાંચ છોકરાઓ તે વર્ગમાં હતા તે વળી તેથીએ હંચા, મોટા ને તોફાની. છ મહીના થયાં એમને લેસનેા ચાલી ગયેલાં અને હું નવો, એટલે-શિખરથી જુદા થતાં હું તો નિર્જિવતાની ખીણમાં ગળડી પડ્યો.

અમારી ન્યાતના રાવજી મારતર-જુદા, બમકદાર, ઉચ્ચ-ભૂમિતિ લેવા બાબ્યા. બાણુવચામાં માત્ર એ જોટલું જ કરતા કે સ્વીચ-સની ચુકલીકનાં અક્ષરે અક્ષર બોલાવતા, અને બોલતાં એક જરા જૂઠા ચાપ તો છોકરાને ધમધમી નાંખતા, મને ધંધુધામાં ટાક-કંટરની ચુકલીઃ ચાલતી એટલે તેની બાબા જરા જુદી હતી.

પહેલે જ દિવસે મને બોલવા ઉભો કર્યો. હું મારાં પુસ્તક પ્રંગણે ખરોબર પ્રાપ્તો થતો હતો.

" સજીર, " રાવજી મારતરે કહ્યું, " જોડું. "

" ના, મારતર ખરોબર છે " ધંધુધાની ટેવથી મારાથી બોલાવ મધું.

રાવજી મારતર શુરસાથી જોઈ રહ્યા. " છોકરા, " મોટે અંકાને તેણે કહ્યું,

" આ મારા હાથમાં ચોપડી છે ને તારા હાથમાં નથી, ને તું કહે છે કે તું ખરોબર છે ! એટલે મારા હાથમાં ચોપડી ન હોત તો તું ક્યારેના મને મારી નાંખત. ચાલ, બેસી જા, પાંચ માઈ માઈનસ. "

કલાસ ખડખડ કરી પડ્યો ને મૌરવસઅ હું બેસી ગયો. મેં શું કુનોહ કર્યો તેનું મને જરાય જ્ઞાન નહોતું.

બીજો ' અવર ' આવ્યો. બાદશાહ મારતર આવ્યા; દીંચણા, ધરકા ને દમીએલ તપકીરથી અવારનવાર જુદિ સતેજ કરે, ને ખાનામાં કાણુ રાખે તે ધણી વાર ખાય.

" નવો છોકરો ! " એમણે કહ્યું.

" ચસ સર. " હું ઉભો થયો.

" કવિતાની ક્ષત ચોપડી ચાલતી હતી ! "

" Words from the Poets "

" અહીંયા નહીં ચાલે. શું સમજ્યો ! તારા બાપને કહે, ને કે Popo's Homer's Iliad મગાવી આવે. "

" વાઠે-સાહેબ " પણ ચોપડીનું નામ ખરોબર ન સંભળાયું એટલે મેં સંભાર્યું તે કરી કહ્યું: " ચોપસ્ હોમરસ કાવલ ! "

" શું કહ્યું ? ચોટલું નામ ખજાર નથી, તદ્દન ઢોહ છે. ખરેડી પર ઉભો ચઈ જા. શું સમજ્યો ! "

હું ઉભો ચઈ ગયો. મેં તે વખતે રડી કેમ ન દીધું તેનું મને આશ્ચર્ય થાય છે. પણ પીમે પીમે સૂત પડ્યા માંડી. થોડે દરોડે હું બાદશાહ મારતરનો વહાલો થયો; અને ધણીવાર તે બીજા વર્ગના મારતરોને મારી મારતત કાણુ મોકલતા.

બાદશાહ મારતર પોતાને મોટા સંજીતચાસ્તો માનતા. એક વાર તે મારી પાસે કલાસમાં નિન્દ્યન્તુ નીતિનિપુણા યદિયા સ્થાવંતુ ! મથાવતા દંતા અને વરચાદ બાધ્યો.

સ્નેહનાં શહીદ

લલિતમોહન ગાંધી

૧

મુ

કરન્દ દેખનાં બેઠો બેઠો બારીની બહાર
જેવાં કરેલો હતો. કુરન કાપામના ચણેલી દીસની હતી. આપાદ મહિનાની, બનધાર
વાદળ ખાંધા, રાત્રી બન્યાં કર માગતી હતી: દીસની પાંખડીમિં કરવાની મૂંઝી હતી.
વાદળ મહીથી ગરતી આપી, બાન, નિસ્તેજ, ચાંદની વાતાવરણને મમગીન બનાવી
રહો હતી. વરસાદ બેઠો પડ્યો હતો હતો. વરસાદના પડવાને અવાજ કંઈક બીજવું
રેલાવો હતો, ઝડપથી ટોડી જતી દ્રુષ્ટનનું કર્ણ સંગીત પણ દીસમાં કંઈક બન
અંધાર કરતું હતું. આજુબાજુ ઘેરે, ઘેરના ઉનારમોનાં નાક વાતાવરણ મહી
કંઈક બીજવું આજુનાં હતાં, એ વાતાવરણનું મુંઝામણ તાસલાયક થતું જતું
હતું. થોડી થોડી વાર મરનનો સક્રમણ ટેક કરી ઊઠેલો. મરન તે રાત્રે બીજી
પરજેનની પસંદગી માટે નીકળ્યો હતો.

૨

મરન વિષવિદ્યાવનો બી. ઇ. હતો, કોલેજમાં પણ મૂળતા પદેલાં મળે
એ પરચો હતો. એની જાતસદૃષ્ટિ ઉજાસ મહો, એની કરપનાને પાંખ ફૂલવા પાડી,
તે પહેલાં એ મળેલો પ્રતિ થયો હતો.

મળનાં રૂપરંજિતો જેવાં મરે એવાં હતાં મળનું કુટુંબ સારું મળનું હતું. એના
પાપ પામે સારી જાળીને હતી. જેનીયારી સારી હતી. બાર મહિને પાંચ ૭ હજાર
ફિશાળની અર્થ જતાં જમત રહેતા. યાનિરિવાજ, કુટુંબપ્રથા અનુસાર મળ
પાસેને નાની ઘરે પરમી હતી. અર્થગીતતા એના હૃદયે કે આશનાં બડી ન હતી.
જુતી સંસ્કૃતિ મહી તરબોળ રહેતા કુટુંબમાં તે જન્મી હતી. તે તે જ સંસ્કૃતિ મહી
મોનગીત ઉઠતી હતી.

પતિ, પતિનું ઘર તે ઊંચાં, કપડાંજાત તે કંઈક ઘણીય, સદાવશે તે દેવ
મંદિરો સિવાય બીજાન મહી બીજું કંઈક દોચનાં એણે રૂપનાં પણ મોંતાંસરખાં,
એનાથી પર જાતમાં કંઈક હતો એવો અવાજ એના અંતરે જાગ્યો ન હતો. તેરમા
જામાં પ્રવેશી મળે અંધાર વર્ષે પૂરા કરતા, કુચવરણમાં પ્રવેશ કરતા મરનને પરમી
હતી. એ જાતમાં એણે જાતનું સાચું જાતનું હતું. જાતમાં જોઈતું આવી મળું
હતું એવ એ જાતજાતી હતી. જાતજાત અંદરને જાતની જાતજાત કે ઉત્સાહ કંઈક
અંદરે નાનાં નથી. એ જાતજાત નિસાળી રહો છો છ. મળેલો જાતની જાતજાતમાં તે
જાતજાતમાં કંઈક જાતજાતી, જાતજાતી જાતજાતી તરબોળની નિસાળી,
એના જાતમાં કંઈક જાતજાતી, એનું જાતજાતી જાતજાતી હતું.

વિષવિદ્યાવનો સિવાયની પુનિત જાત મરનને એ દેશજો મેળવી. એની

મહત્તાની મધુની કલ્પના અવનવી જ હતી. એના મકરન્દથી કાંઈ વિશેષ દોષ એવો એને ખ્યાલ નોતો આવતો. લગ્ન પછી ૭ વર્ષો એણે પિયરમાં રહ્યાં રહ્યાં પોતાના પ્રિયંતમ મકરન્દનાં કાંઈક કાંઈક અવનવાં સ્વપ્નો બાંધ્યાં હતાં. કલ્પનાનો દોળ જેને ચહે તે વસ્તુ અવનવીન યામ છે, એમ મધુની લાડીલી ઊર્મીઓ મહાંથી જન્મેલી કલ્પનાથી ધાપડો મકરન્દ અર્પુ જણી ગયો.

મકરન્દે પી. ઇ. યાદને નોકરી લીધી. ને જીજ્ઞે મહિને અઢાર વર્ષની હલેતી મધુએ મકરન્દના નવા ધરમાં મૃદરાણી તરિકે પગ મૂક્યો. પરણ્યા પછી અલપ ક્ષણ મકરન્દને જોઈ આનંદમાં તણાઈ જતી મધુએ મકરન્દનો પ્રથમ પરિચય, નોકરીએ રજા પછી મહિસા નવા ધરમાં સાંધ્યો.

સૂર્યની પાશુવાર વિચિત્રતાઓ મહાંની એક વિચિત્રતા માનવહૃદય છે. એના નિષ્ક્રિયમાં સિદ્ધાંતો આડે આવતા નથી; સુદિવાદ નહોતો નધો; મનુષ્યો જાડે આવતા નથી; સંજોગો એને નહોતા નથી; એને લાગણીઓના ઉભા ભયાં ઉજાળા મારતાં ય વાર લાગતી નથી; સુદિવાદથી જડ થતાં ય વાર નથી લાગતી; અને કકડતી ટાંકાઓ આંતરે જીવન સંકેલી લેતાં ય વાર નથી લાગતી.

પરણીને પતિનું ધર મહિસા આવેલી મધુ પતિના ધરમાં રહી અને એક ઘણો વહી ગયો.

પતિમૃદુલમાં પ્રથમ પગ મારતા, અરપદ ને અકલ્પ્ય મધુને અવનવીન, મુખ્ય હલને મૂલવતી ને ન સમજાવે એવી લાગણીઓની ઉજા વડે પહે પહે ઊભાતી મધુ, પતિ શોઝની બાલબરી ઉભા મહાં અવનવરને જૂલી જતી મધુ-જેત જોતામાં બદલાઈ ગઈ. બાર પંદર મહિનામાં એનું જીવન સંસારને ચીસે પડી ગયું. લાગણીઓને આવેશ જીવનમાં રહ્યો નહીં. ઊર્મીઓના તનમનાટ વિનાનું જીવન શોણું થયું. ને અંતરની ઉભા વહી ગઈ.

પતિસહચરની નવીનતા સરી પડી. મધુને દીકરંગી સ્વપ્નો વડે અનુપમ કરી મુકતી કલ્પનાઓ મહાં મસ્ત રહેતા મકરન્દની મસ્તી સંખ્યાના અનુપમ રંગોની મારક ચમકીને ઉપડી ગઈ ને પછીથી મકરન્દને ધીમે ધીમે એની અણપડ-હતિઓની સુગ મહાં લાગી. એના દલનઅલનની અનાજર્પિતા, એની બોલસા અલવાની દબોઅને એની રીતભાતની પ્રાચીનતા, મકરન્દને ખૂંચા લાગી. મધુ એને ચોખ્ખ નથી એમ મકરન્દ માનવા લાગ્યો. વિશ્વવિદ્યાલયના પછીધારીને મધુ એની અલિષ્ટ પરણેતર નહીં પાલવે એવી માન્યતા ધીમે ધીમે ખંધાતી ગઈ. અલિસિત, અણપડ અને નિભાવી સેવામાં પોતે મહાન અપભ્રમવાન કરી રહ્યો છે, એવી દાંલિક મનોહતિ સેવતા મકરન્દ ધીમે ધીમે મધુથી અજોગો ને અજોગો થતો ગયો. એના આંતર વધજે દિશા બદલી લીધી.

મધુને મકરન્દના દીકરી કકડતી ટાંકાસ ન સમજાઈ. પણ મધુને મકરન્દથી દૂરને દૂર ધસડતી ગઈ. અળાણ અને વળમબળ, એનું હૃદય પણ મકરન્દથી દૂરને દૂર ધસડતું ગયું.

જગતની આંખે દેખતાં વરવહ તરિકે મધુ ને મકરન્દ એવા દસ વર્ષો રહ્યાં એક જીજ્ઞે સંખ્યાનતાં જતાં ય, એમનાં હૃદયોનાં આંતર અંગેવ અને વળતર્યાં

વધુમાંથી જ રજા. ને પ્રભુને જ એ હૃદયો જોવાની જરૂર ન લાગી. સંતતિની પ્રેમધેરીથી એમનાં હૃદયો નહીં બંધાયા. વાત્સલ્યને તાંતવે એ હૃદયો નહીં ઝૂંઘાયા.

અને એ દસ વર્ષે મઢી, એના છવનના રંગો ભલભલ ગયા. મધુને મહારૂં દેવમો જ રહ્યો. પતિ સંપ્રાપ્તિથી પ્રેમ જન્મ્યો નહીં પણ ભક્તિ જન્મી. પોતાના હૃદયના માનવતાથી પોતાનો પતિ અચેત્તે એમ માનતી મધુ મહારૂંને પ્રભુની મારફત પૂજા રહી અને એ છવનનો દાવો વીતી ગયો.

મહારૂં નોડરી કર્યો. સ્વચર્યા દસ વાંચાથી નોડરીએ જતો. રાત્રે મોડો નવાસ થાગે પાછો ફરતો. નોડરી અર્થે આમ પરમામ રચ્યો. અને મધુ એનું ઘર સાચવતી. એ બહાર ગયો હોય ત્યારે એ આવશે ત્યારે એને નોડરી સમયે પુરી પાડવાની નેણીએ હા રાખતી. અને એ ઘર આવશે ત્યારે અપૂર્વ સેવાભાવથી એની સેવા મઢી એ પડે તત્પર રહેતી : એના પાતે બોલ ઝીલતી.

એ એ એમ એમ સેવાપરાયણ થતી ગઈ, તેમ તેમ સેવા આડી થતી ગઈ. યંચાસની વેદિ ઉપર પોતાના છવનનાં અભિલાન દેવામાં એ એમ માનતો મારૂં એ બલિદાનનાં મૂલ્ય મધુ એ મેઘા ને મેઘાં માંખતો ગયો. પોતાને એકો જીવી માનતો મહારૂં પોતાની પૂજા આડી કરતો ગયો.

અખત. અખત ન એતાં, દાદ કે તડો ન એતાં, દિવસ કે રાત ન એતાં, પોતાનાં ધુન કે આશ્રમ ન એતાં અવિરત ને અપર સેવા કરતી મધુની એ સેવા મઢી પણ એણે ઉણ્યો ભાગ્ય. અને ઉણ્યો એને અપરિમિત ભાગની. અને પોતાની મહાનો બચાવ એકદમ ઉચો ને ઉચો થતો ગયો.

મધુના દરેક વર્તનને મહારૂંને અજુકમો ઉપલબ્ધ થયો. એના સાથે એકેમા થાગે સાથે એ થાપી ઉઠાવતો, એનાં સાદો દબે પહેરેલાં, સાદાં વસ્ત્રોની એને ધુન મહાનો. એના બોલથી એના કાનને આમ થતો. એના હાન્યવ્રતથી એની કચ્છરિ પર ફરતો ને ફર થા પડતો. એને એનાં એની છવનકિત ઉડે જતી. એનાં છવનસપાં સંગમી જતાં. છંદનો આશી લાગતી. મધુ અમતી નહીં અને મધુ સાથે સંકળાવડું કાનું જ એને અમતું નહીં. પોતાની દસ આસ સિવાય બીજે કોઈ અવકાશ એને રમતો નહીં.

સ્ટેજ પણ જૂન થતાં, એના પાતે બોલ ઝીલતાં જઈ જ દીધ રજા. એની મીઠી પેલી, ચેત્ત કે અચેત્ત, એ તેરી ધુન પુરી પાડતાં વિચમન થતાં, મધુ મહારૂંને મારૂં થયે. મધુપર ઘુસે થયો, મધુને ઉચ્છારતો, મહારૂં અનુચ મરી પોને પોને પડી જાતો. ગયો.

મૂંઝે મોટે જીવું સહન કરતો, જે આજી તે વિચારી એતી, અંતરની વચન અંતરમાં જ સમાવી રાખતી મધુ છવન નિભાવે જતી હતી. અને એમ એમ એ પોતાની જીવનકલિત વધારતી મધુ તેમ તેમ એ મહારૂંને વધુને વધુ આશી થતી ગઈ.

અને એનાં કેટલાંક વર્ષે મઢી, એના છવનમાં કોઈય દેશીય જન્મ્યો નહીં. એ છવન પદમાગમાં કાચ દેશીયી અપેક્ષા જ જન્મ્યો નહીં. પતિસેવા ને સ્ત્રી

સેવા મઢી એનું નિઃશ્વર છવન વડું મડું.

વર્ષો મયાં ને આખરે સંતતિને કાળે, પૂર્વે...
મકરન્દ તે રાત્રે બીજી જીવનસદાયરી શોધવા નીકળ્યો.

૩

“ મહાત્મ” અને રહેલું ” એ પોતાના મુદ્દાલેખનો મકરન્દ વિચાર કરતો બેઠો હતો. દીલ ચાલી ન રોકે તો પછી સહે યા માટે, એ જીવન કોપડો એના મનમાં ઘોળાયા કરતો હતો.

મધુની શી કસુરે એ એના ત્યાગ કરે એ પ્રશ્ન એને મૂંઝવી રહ્યો હતો. મધુનો ત્યાગ એને અન્યાયી લાગતો હતો. જે જીવન મકરન્દના ધરમાં મધુને સાંપડતું હતું તેની સામે આંખી સરખી ય અસંતોષની લાગણી કદી મકરન્દની નજરે ચડવા દીધી ન હતી એના ધવાયલા હૃદયની ઉંઝી વરાળની આંધ્ર માન પણ મકરન્દને કદી આંખી ન હતી. એક અક્ષર પણ એની સામે કદી ઉઠ્યાથો ન હતો. સ્વચ્છાનંદગંતરી રડીપડી લાગણીના ઝોળા પણ એની આંખમાં મકરન્દને દેખાવા નોતર દીધા. એના ધવાયલા હૃદયના પ્રથમ મકરન્દના નિરખતા કદી વલતા મૂક્યા ન હતા. મકરન્દના સાન્નિધ્યમાં પોતે સુખી હોય, જીવન મદી જે છુટ્ટ હોય તે બધું ય એને મળતું હોય એવા સુખી જીવનની વૃત્તિઓ આગળ કરી હતી.

પતિના વર્તનની સમીક્ષા આખું જી ન જ કરી શકે ! એવું પાપ એ ન જ કરે ! એવી એવી કષ્ટિ વૃત્તિઓથી મધુ જીવન નિભાવી રહી હતી, તે મકરન્દ પારખી સંકેપો હતો.

મધુને શા કારણે એ ત્યાગી શકે એ વિચાર એને મૂંઝવી રહ્યો હતો. એના માનસને ઘેલું બનાવી રહ્યો હતો.

તે રાત્રે એ નીકળ્યો. તે શા કામે નીકળ્યો છે તે મધુ તોતી નાથુની. પોતાની આ બિમાર પડી મધ છે તે તે માટે જાય છે એવું અસત્ય બતાવું આગળ કરી મકરન્દે મધુને છેલ્લી હતી. સાંસુની એવા અર્થે સાથે જવા તત્પર થયતી મધુને અનેક અસત્યો વડે વારી હતી. પતિમાં અજુટ વિશ્વાસ તે અદ્ધા મૂકનારી મધુએ એ નિમિષે ખરા માન્યા હતાં. ધરના આજુબા સુધી એને મૂક્યા આવેલી મધુની આંખમાં આંસ ઉજરાયા હતાં તે એણે જોયાં હતાં. પોતાની શોકને શોધવા પતિ જાય છે તેનું એને લાન ન હતું. જતાં ય એની સુંદર આંખો મદીની દવાદં વિકગતા મકરન્દે બાળી હતી. તે એ વિકગતા નીરખતાં એનું દીલ કમ્પી ઉડ્યું હતું. એ વિકગતાની સ્મૃતિ વારે વારે તાજી થતી હતી. મધુનો શો વાંક, એ પ્રશ્ન ચારે વારે એના દીલમાં ઉત્તો અને આપોઆપ વજ્રઉક્ત્યો સમાપ્ત જતો.

વિચારશૂન્ય ને ચાર પછા પીતી જતી, આંખો ઉધાંડી હોવા જતાં કશું ય ન જોતી. દ્રેષ્ઠનની બહાર રેલી રહેલી વિષાદ-મન્ન ચાલતી જોતી હોય એમ દેખાતી, અને વળી એ બેઠો બેઠો વિચારતો કે ધમનો શો અર્થ ? સંતતિ કાળે સંસારના લગ્ન છે તો સંતતિને અભાવે બીજાં લગ્ન બેઠાં કેમ કરી શકાય !

પ્રભુએ સંતતિસુખ ન દેખાડ્યું, એમાં મધુને શો વાંક, એ પ્રશ્ન બીજા પાપે પ્રતિ ઉત્તર સમે એના દીલમાં ઉત્તો.

ને પાછો એ વિચારતો. આ માટે ઓપુરુષ એકબીજાને આજ્ઞા વિના સારી ન છાંંછી આથે રહે, જમતની આથિ એકબીજાને પુનિપત્ની તરિકે આતજાથી, પોતાના હીકને અને જમતને છેતરે ! એ સંબંધ સખી મુકામે શો અર્થ ? આ માટે પતિ પત્ની એક બીજાને આહી ન શો તો એકબીજાથી છૂટાં ન થઇ શકે !

અનુપાસે કેવળ અકસ્માતથી, આવી મજલાં ઓપુરુષો એકબીજાને આજ્ઞા વિના, આ જીવન એકબીજાને આ માટે નિભાવે ! લગ્ન એટલે શું ? લગ્ન-કાળે એક ફેરી મુઠાયા પછી આ માટે છૂટી ન શકે ! લગ્ન જીવનમાં આ માટે ? જમતના ફરેક વહેવારમાં આજુસને પોતાની બૂલ આલમ પડે કે તેને સુધારી શકે છે. બૂલ સમજતાં ન સુધારે તેને સમાજ મૂખે લેમે છે. તો પછી લગ્ન સંબંધમાં થયેલી બૂલ સમજતાં કેમ ન સુધારી શકાય ?

લગ્નની પાઠ્ય આર્થિક, સારીરિક ને સામાજિક હિંદેશો દોષ તો જે લગ્નમાં તે હિંદેશો નિષ્કળ નિષ્કાતા દોષ તેનાં લગ્ન જીવનમાં આ માટે નિભાવવાં !

મધુ એને સુખી નથી કરી શકી. મધુ બીજા કાળને પારણે તો તેને સખી કરી શકે અને મધુ પોતે પશુ સુખી થઇ શકે. પોતે બીજાને પારણે તો પોતે સુખી થઇ શકે. હતાં ન એક બીજાના સુખને જતાં કરી લગ્ન જીવનમાં ટકાવી રાખવામાં શો અર્થ ?

અને મધુને લગ્નજીવનમાં સુખી રોતે બીજા ઓ સુખેથી કરી શકે છે, એટલુંજ નહીં પણ સમાજ તેની સામે વલો નહીં લે. અને મધુમાં એ લગ્નનો સમાજ બમાય પશુ કશું થયે.

મહાન વિચારજગતમાં અસહ્ય તણાવે જતો હતો.

ઓપુરુષના વર્તનના આપનાં ભુલભુલમાં કહતાં રાખતા પુરણે ખોસા સમાજ માટે એને દુષ્ટા કહી જતી.

ને બીજા પછે આજના રહેઠાને ઉતરી જઇ માર પાછા જમતો વિચાર મહાન હતો. મધુને અન્યાય કરવા એનું કોલ રાખવાયે ના પાડ્યું.

ને પાછો વિચારતો કે એકબીજા પાછા જતાં મધુ પુછ્યો કે કેમ પાછો ફર્યો તો શો જવાબ દેશ ? એ વિચાર એને પગથાર પૂંચ્યો દેતો.

રહેઠાન આનંદ અને માફીમાં એ મેસી રહેતો. માફીમાંથી ઉતરી જવા એના પતિ નહીં ઉપડતા. અને દુષ્ટિ હિંદાતી ને પાછો વિચાર અડતો.

પગથાર એને જમત મારક નિર્દય લાગ્યું. માનસક્રમ નેત્રો સમાજ નિર્દય રીતે રખો રહ્યો છે એમ એને લાગ્યું.

અને નિર્દય આજમાડી મધુ ને મહાનના અંતર વધાર્યો જ જતી.

૪

જગતના કિવાનજાનામાં મહાન એકલો મેસી રહ્યો હતો.

પછીમાં એ કિવાનજાનામાં અર્ધકીન વિષો એક રહેતો. બીજા પછે કાલ્ય હાથે કાલ તરફ એક રહેતો ને પછીમાં પાછા અર્ધમાં પતી જતો જર માન માંડતો. ને પાછો બીજા પછે કિવાનજા ને વિચારજગત, એજામતી કુતિએના પૂર મહીં થસાતો

[અનુક્રમિક પ. ૪૧૪ પર]

પુરાણ પાટણના અવશેષોમાં

: પૃથ્વી :

સ્વતાંત્ર ગુજરાતના ગુરુ પ્રતાપથી ગાજતી
હતી વિલવશાળી પાટનગરી મિશાળી બહોઈ ;
જહોં જળર વીરહાકે મુલદોતણી વાગતી ;
સ્વદેશ ગિરહાવહી વિહરતી વિદેશે મહોઈ ;

હિમાલયસમાં સ્વમુન્નત શિશે નસો માપતાં,
મુળ દશ દિગંતસલ નિજ બાધમાં સીકતી
જહાજ જહના તુરંગ પર સિંધુનાં કાપતાં
નયાં પથવિહીન અંતર, વિહારીને સીકતી

કુરુદિ લઈ આવતાં - રતનરિદ્ધિઓ - સાહસે.
હતી: પણ હવે નથી સ્મૃતિ વિના કશું એ રહ્યું !
ન મુક્તિ મલકે, ન શોયેં જળકે, ન લક્ષ્મી લસે !
બધું ય અહીં ! કાળની કપિલ કોપઝાળે હણ્યું !

ભગીરથ ન કોઈ બરમ પર જંગ ઉતારશે ?
અપોગતિ થકી હઈ અમર પ્રાણ ઉદારશે ?

હુલ્લડખોર

સમયકે રૂડા

[ગાંધી અંકના પૃષ્ઠ ૩૮૦ થી ચાલુ]

અંક બીજો

[થોડા દિવસ પછી અંકના પહેલાં જમણાં બોરોની બારીઓમાંથી સૂર્ય પ્રકાશ આવે છે. મેજ ઉપર બાંધેલી દમરો અસ્તબ્ધતા પામે છે. થોડા સાધુ જેની હેલન ત્યાં બેઠી છે. બહાર બાંધેલી ફેરીઓ ઘાણુ મેજની બાજુ પડેલી હોતી હતી છે. અવાજ સાંભળી એ ઠરે છે અને અચાચી થઈ જાય છે. બોરોમાંથી કુખડો પ્રવેશ કરે છે. એ બોરોમાં અચાચીમાં હતી છે, અને હેલનને બોરોમાં થઈ આવે છે.]

હેલન : એ ખરું છે, એ ખૂબી પાડે છે તે ?

કુખડો : હા, પાયાં કરતાં ૫ છુટું. સાંકડા રસ્તામાં આપણા માણસોને કુચો કાઢી નાખ્યો; બંકુડો પાણુ નકામી નીવડી રહ્યાન ભયંકર થઈ.

હેલન : અરે, કુખડો !

કુખડો : મારી પ્રિયતમે !

[હેલન એના થોડા થઈ ખરું છે, એ કુખડો કરે છે. પછી તે જમણી બોરોની બારી ઉપર જાય છે. બોરોમાંથી બોરોમાંથી કુખડો છે, અને મોઝા દેવરી મોઝા અને એની પ્રિય પહેલાં પ્રવેશે છે.]

હેલન : કું ખીસીય મોઝાને ખખર બાધું ત્યાં સુધી જરા અંકિં ઉભા રહોને. (કુખડો પર નજર પડતાં) બૂલ થઈ, સાહેબ.

કુખડો : (ઠીક) નહિ, દેવરી. (એમ વેગ) અરે મોઝા ! (મોઝા નબળ છે) તેં એને સમજાવી ખરી: ઠીક થઈ. મારી મેન એની દેખરેખ રાખશે: હું ચિંતા કરીય નહિ. બધો સામાન લેવાય થઈ બધો ! જરા-જરા થઈ જાય.

મેઝાઈ : [બાંધી થોડા પહેલાં, પહેલાં મોઝાને, અચાચે નિસ્તેજ પાણુ છુટા હાથે સંભળવા બેસાડાયા એ હેલન છે. પશ્ચિમ પ્રવેશી રીતે સ્વદ બધાર છે.] બસાનર છે, સાંભ, બધું લેવાય છે

[હેલન બોરોમાંથી બહાર આવે છે, અને વિચિત્ર રીતે ત્યાં બધાં રહેલા મોઝા અને તેની જાતે સાંભળી જાય છે.]

હેલન : (સાંભળી) મોઝાઈ એમની દેખરેખ રાખજો.

કુખડો : અરે બોરોમાંથી દેખરેખ રાખીશું, કેમ નહિ, મોઝાઈ !

હેલન : તમને અસહ્યને હેલો જમણ થયો ?

કોઝાઈ : (સંકટ સંક્રિય કુખડો) હા ખરિયા.

[બોરોમાં કુખડો પાસ છે]

હેલન : એ એમકુલ જમણી પાડે આવશે.

મેઝાઈ : આ મારે એમને ૬૦ જાણી રહીય. (પોમોથી તેને) રહીય નહિ, ૬૦ રહી નહિ.

હેલન : ના, બેન, રૂઠ નહિ.

[તે મુજતા દોઢ ફિયર કરવા પ્રયત્ન કરે છે.] અને પાલી અનેસીમાં નબ છે. કુબરું એની પાછળ નબ છે. મોફાઈ અને તેની પ્રિયા હતાં ત્યાં જ નિમિત્ત દેખાતાં હતાં રહે છે. અને તે કુસકાં દબાવવા યત્ન કરે છે.]

મેફાઈ : નેન્સ, તું આ પ્રમાણે કરીશ નહિ: મારે તને ઘેર લાઇ જવી પડશે. અહિં આવ્યા પછી આ મુખાંધ છે. તું ખમાલ કરે છે તેથી હું મરીને દટાઇ નહિં એમ માન્ય છે. ભે, તેં એ બન્નેને અહિંથી બહાર કાઢ્યાં.

[એ સ્વસ્થ થાય છે અને બારણું ટપકે છે : ફેરાઇન એલીવ અને આચા સાથે પ્રવેશ કરે છે. મેફાઈને તે કુતુહલથી અને અનુચિતે નિહાળે છે: આચારી અગ્નિ સળી છે, પણ તેનું વર્તન સ્વસ્થ છે.]

ફેરાઇન : બાઇએ મને કહેલું: એને આણી તેથી ખુશ થઇ.

મેફાઈ : બાઇસાહેબ, હું જવાનો છું તેથી જરા એને લાગે છે.

ફેરાઇન : હા, હા, પણ એ તો ફેરા માટે છે, નહિ ?

છાકરી : એ જ મને મેફાઈ કલા કરે છે ને. એમણે જુનું જ બોલ્યું: એટલે એ મને કુબવવા એ હીક નથી. અને હું એમને કલા કરું છું કે હું સુખાપ રહીશ.

આચા : (એની અગ્નિ પુત્રના મોં પરથી જરા પણ ખસતી નથી) હા, તને કંઈ દરકત નહિ પડે.

છાકરી : તમને આરામ રસ છે એમ જણી મેફાઈને સાતી વગર, એ એટલે બધી ઉતાવળીઓ છે કે કંઈકનું કંઈક એ કરી બેસશે.

ફેરાઇન : આપણુ ફેરને કેમકનું કેમક જવાનું છે. બંદર પર વળાવવા આવવું છે ? એમને આપણે આનંદમાં લક્ષતા મોક્ષવા બોલ્યો.

એલીવ : કદાચ, એને ચાંદ મળશે.

ફેરાઇન : એલીવ !

આચા : ફેરાઇની અને લગાઇ રોમ કહેનારમતિ એ એક પાઠો ભાગનારો અને એનું તો તમને મમે નહિ.

ફેરાઇન : (જલદીથી) હા, તમારું કેમણું તે મને ખબર છે (મેફાઈ સામે દાઢ્ય ધરી) અને એની કાળજી સંખીક.

એલીવ : (મોટા અવાજથી કાનમાં કહેતાં) મારી રોશી એને આપું ?

ફેરાઇન : તને મમે તે આપ. (મેફાઈને) જુઓ, બાઇ અને તમારી કાળજી રાખતો અને અમે એની ખબર રાખીશું.

મેફાઈ : ઇ, બાઈ સાહેબ.

[મુલાકાતથી પાછાં એનું ચરિત્રાવ નહિ આનું તેથી જરા લતરે મોટે એ એની પ્રિયા વગર જુએ છે, એ જરા નિમગ્ન દશાં છે: મેફાઈ સલામ કરે છે]

એલીવ : (લખનારા મેજાંથી એને પાડી નીકળે છે તે એના દાખમાં એણે તે) એ બહુ મજાનું છે.

મેઈડ : આશર, મીસ.
[પછી એ બીજાને આગળે છે; લાગતી અને પ્રજ્વલિતના વચનમાં
મુઝાઈ એમને આશર બહાર લઈ આવે છે]

કેથરાર્થન : મિત્રાં !

ઓલીવ : બા, દેશીવી અને લગભ રોકનાર એમને શું ?

કેથરાર્થન : (ખાતું ભેળા) એ તો નકામું વાત-એ, એમ બકમત ન કરીએ.

ઓલીવ : પણ મને એક નવી વાત કહેવે !

કેથરાર્થન : હા ?

ઓલીવ : બાપુ એવા ખસ ?

કેથરાર્થન : ઓલીવ ! આ લગભ વિશે શું કહ્યું હતું છે ? :

ઓલીવ : એ લોકો આપણે તામે બરાબર સહેતા નથી. એથી આપણે એમને
મારવા પડે છે, અને એમનો દેહ લાઈ મેલા જ ભેજાએ. નહિ વાર ?

કેથરાર્થન : હા. પણ બાપુને એ પસંદ નથી: એમને એ ચોખ સાચું નથી, અને
એ જ એ કહે છે. લોકો એમના પર શામે બરાવા છે.

ઓલીવ : કેમ ચોખ નથી ? મને લાગે છે કે એ લોકો કરતાં આપણે તમા છીએ.

કેથરાર્થન : ના.

ઓલીવ : એમ ! કલિદાસમાં તો આપણે કમેલ લાના છીએ: અને આપણે
કમેલ વિન્ય મેગનીએ છીએ. એથી મને કલિદાસ મને છે, બા, શું
શું કહી તરફ છે, અપભ્રંશ ? એમનો ?

કેથરાર્થન : આપણી.

ઓલીવ : ત્યારે તો શું પણ આપણી તરફ સ્વીક. બાપુના પક્ષ તરફ આપણે
નથી એ આસોસની વાત છે. (કેથરાર્થન કુન્ને છે) આપણા પક્ષમાં
ન રહેવા માટે એક એમને હેરાન કરશે.

કેથરાર્થન : ઓલીવ, મને લાગે છે કે તેમ કરશે.

ઓલીવ : ત્યારે તો આપણે એમની વિરોધ મંગલ સખરી ભેજાએ.

કેથરાર્થન : આપણાથી મને તો.

ઓલીવ : માસાથી જનરો-મને એ જ લાગે છે.

[કેથરાર્થન અને કુન્ને અચાનકે રહે પડ્યા ક્યાં છે કેથરાર્થન અને
બન્ધાને એમને કેથરાર્થન આજી આવે નવ છે, જન્ કુન્ને એ આસર્મી વળી
માર્યા આવે છે]

ઓલીવ : (એને ભેળા-શીમેથી) આજે મામા કુન્ને લગભના મેલાને જાણના
છે કે શું ? (કેથરાર્થન આગું હલાવે છે) કેમ લગભ નથી જાણના ?

કેથરાર્થન : ના, મારી લાકડી.

ઓલીવ : એ લોકોના સહભાગ્ય, નહિ ?

[કુન્ને પ્રવેશે છે. બન્ધાની લાગતીથી એ સ્વચ્છ રહે છે]

કુન્ને : મેન, ત્યારે શમ સમ (ઓલીવને) એકમ, તારા માટે આગું ત્યારે
શું મેલો આગું ?

ઝોલીવ : ત્યાં રજીમેન્ટન પર દુકાનો છે ? મેં તો એ જોખમ ભરેલું ધારેલું.
જુબર્ન : જરાય નહિ.

ઝોલીવ : (સમજતા) એમ !

કેથરાર્થન : એ, લાડલી, ગામાને બરાબર બેટ.

[ઝોલીવની આશ્ચર્યજનક આગ નીચે કેથરાર્થન દિશ્વત એક જ કરે છે]

કેથરાર્થન : હું અને બાપાજી સહ્ય દેહ તારી જોડે જ હોઈશું. રામરામ, બાપા :

[એમનામાં જુવન કરવાની દિશ્વત થઈ નથી. અને જુબર્ન કંઈક અને સીધા ચાલ્યો ન્યહ છે. વચમાં સ્તીલ મળે છે, તે વચ્ચે પણ એવું ધ્યાન એવાનું નથી, સ્તીલ અચકાવે છે અને જતા રહેવાનો વિચાર કરે છે.]

કેથરાર્થન : આવો, મિ. સ્તીલ.

સ્તીલ : મીસીસ મેર, ટેલમીનના પ્રતિનિધિમંડળને અહિં આવવાનો વખત થયો છે, બાર થયા છે.

ઝોલીવ : (જાણના નાનો દોઝ બનાવી-ખંધાઇથી) મિ. સ્તીલ, ઝીલજો.

[એ ફરકે છે અને સ્તીલ સાંધિથી ઝીલે છે]

કેથરાર્થન : લાડલી, જા બા, ઉપર જા.

ઝોલીવ : બા, મને બારીમાં વાંચવા દોને, ત્યાંથી સેનિટો પસાર થતા જોવાશે.

કેથરાર્થન : ના, અગાધી પર યોડીવાર જવું હોય તો જા, અને પછી ઉપર જવાનું.

[અને ઝોલીવ અગાધીમાં ભય છે]

સ્તીલ : પેલા સંક્રમ રસ્તાના આગે ભયંકર સમાચાર આવ્યા, અને તમે બા જોયા ? (બારામાંથી વાંચતા) “ આજે વખતે દેશને બદનામ કરતા અધમ મનુષ્યોના મઝગાટને કાવવા દેવાનું નથી. સમગ્રા સામા સ્વદેશ પ્રેમીઓ ટેલમીનના અગ્ર પર પિઠ્ઠાર વરસાવે છે. (તે ખીલું કાપું બે છે). “ પોતાને જોખમે પણ કેટલીક જાતના ધોરસેવક જાહેરાત પામવાની એજ રોડી શકતા નથી. સંખ્યા કટોકટીના વખતે આપણે હકામાં કુવરની આજે એવા માલસેનાં મોં બંધ કરવા જોઈએ...” એમની પાછળ યુરેયુરા ઉખડી પાળા છે...

કેથરાર્થન : દેશને હમેશ જાલમ કરતા માલસેના એકદમ એમને નાપક બનાવી દેશે, એમ મને વધારે લાગે છે, એમના મનમાં શું છે તે જાણો છો ?

સ્તીલ : મીસીસ મેર, હાજર વિરૂદ્ધ બધે બાપણે કરવાનો એમનો વિચાર આપણે પડતો મુકાવવો જોઈએ એ સિવાય છુટકો નથી.

કેથરાર્થન : (સાંભળતા) પ્રતિનિધિમંડળ આવ્યું છે. મિ. સ્તીલ, જાઓ, એમને બોલાવી લાવો. એ આમસામામાં એમના આરડામાં હશે :

[સ્તીલ ભય છે અને કેથરાર્થન કુર વળી રહે છે. પ્રતિનિધિમંડળને તાબડ કરવા એક થઈ પછી તે બારણું હપાડે છે, પછી ચાલ્યો ન્યહ છે. મદનની વાત કરવા આખાં દોર એમ દર્શાવતા બાર સહુરદરથી પૂરે છે. સીધી પડેલા અને વિચિત્ર ભેમ્સ દોમ છે. એ પાતળો ને વચો છે. એને

જીરી છાત્રી, શાળાનાં કુલર્ત્તી અને વડા જમાર છે ; સમાજથી અપરિચિત છતાં
કરોયો આપવલકથી એવા મહાગુસ્ત જેવી પ્રશ્નમાં જ'ગલી અને પ્રશ્નમાં
અભિવિરોધી જેવી અર્થસમજાણ અને અર્થજ્ઞતા રીતજાણ છે. બહા કપડાનો
ચોરાઈ એવું પહેરેલી છે અને છાત્રી રેસમાં દાઢ શોળ આસપાસમાં પહેરેલી છે.
જેની ધાજળ તરત મારેલ છે અને જે આપણે વચનો, પીળા શોળ મોઢાવરો,
એને અવગણી વાળ અને આઠાઆઠા દેખાઈવા છે; અને છાત્ર પ્રશ્નને કાઢ
શીજ વેચતો દોષ તેમ અફસરથી દાખ એવા કરી ધસવાળી એને રૂબ છે. એ
જ્યા પ્રશ્ન છે, કાળાં કપડાં પહેરે છે, અને છાત્રી સોનાની સંકળી રાખે છે.
જેની ધાજળ સાફસું યોજાઈ અને છે: પચાસ વર્ષનો, તાલવાળા કંઠ
આસપાસ આસપાસી સોનાનાં ચરનાં પહેરેલી એંધાપાટાથી છે. અને બાહ્ય
એને આઠા દેખાઈવા છે: એને બહુ, પીળાસ ધાતી આમલી, જરા દવાલુ
ખલુ સાવચેત અને સંકળાયેલ પહેરે છે. એવું છે ત્યારે દબાવત કહેવા કપવા
દોઢની બહારને દોષે મોઢામાં બાહ્યે આલુ દોષ એમ કાલે છે. પ્રતિનિધિ-
મંડલમાં ઉઠેલી વિચિત્ર મિત્રી આરે છે. સંકળાયેલી પહેલાં અભ્યાસો,
આપણને વહેણે પચાસ અને આઠ વર્ષ વચ્ચેનાં માનજન છે. છુટી છુટી,
છાત્રી પહેરે અને જમણી છુટી બાજી છે.]

કેથરડન : કેમ છે, મી. શેવ ?

કેથરડ : [છીની અધરણી પર દોષ એમ દેખાઈવા એના દાખ પર વધારે પડેલું નખોડે]
મીસીસ મોર, અને તેા બાહ્ય જ નહોતું—અનુમાન કયું.

વેસ : શીયતી, કેમ છે ?

કેથરડન : અને તમે મિ. વેસ, અગાં ને !

વેસ : આજાર, શીયતી ! આનંદ છે.

રોડર : કેમ આનંદમાં છે, મીસીસ મોર ?

કેથરડન : અગાં; આજાર, મિ. રોડર.

બેનીંગ : [તાલવાળા પહેલાં ઉચ્ચારથી એણનાં] આ જરા અજાણ પ્રશ્ન
છે, મીસતી.

કેથરડન : હા, મિ. બેનીંગ. સદૃશ્યો, મેસો,

[પોતે કહેલી છે ત્યાં છુટી એ વેચણે નહિ એમ અજાણતાં, તે જ
તે જગ્યા છે. પ્રતિનિધિમંડલમાંથી કોઈ પોતાની રીતે પ્રમાણે બાહ્ય
કરોડે કુશલ વિવરણ સુધન પાકું લાવે છે અને કેથરડન એ વિવરણ પર
જવા એકથી જ વળતું છે.]

કેથરડન : એ કાલુમાં જ મારા પાનિ અર્ધિ આવશે. એ આજ સજામાં જ છે.

રોડર : [બીબ કાળાં વિશેષ ઉપચારથી અને ધોળાવાળો છે.] આ સુંદર જગ્યા
છે—મીસીસ મોર, અખાનિંદુલી તરત નજરની—અર્ધિ ?

કેથરડન : રોજનીતની તમારી બીજી અજાણ દેવાય એં વાંચો.

બેનીંગ : ખજાણ કયું. મીસીસ મોર, આજ એમાં છુપાવવા જેવું કંઈ નથી;
એ આજ તેા કંઈપણ જ કયું—અરેખર વંડપણ એના પુત્રાસાનાં જ
[અનુસંધાન પૂરું રહ્યું.]

આપણો શ્રમજીવી વર્ગ

અગત્યના સંપત્તિ

શ્રી

મજૂરીજોની કસ્ટી દશા વર્ણવતી નવલિકા

આધુનિક સાહિત્યનું ઉત્તમ લક્ષણ મળ્યાનું છે. રસિયન લેખકોને પાસે ચાલી પ્રેમચંદ્ર, મુમુક્ષુ અને બીજા કેટલાક ઉચ્ચતા લેખક, મજૂરીજોના કુખ્યાં કલ્પનાચિત્રો રજૂ કરી મૂકી મંડિતો મારે પૂછા અને શ્રમજીવી માટે અનુકંપા ઉત્પન્ન કરવામાં સફળ બને છે. આપણાં એ શ્રમજીવી વર્ગના સત્ય જીવનમાં કેટલું કરી, તેમની વાર્તાત્મક દશાને ખ્યાલ આપવા આ લઘુ લેખ આવે રજૂ કરવામાં આવે છે.

શ્રમજીવી વર્ગના મુખ્ય બે ભાગ થઈ શકે: (૧) માનસિક અને (૨) શારીરિક. ઉપરાંત બે પેઢાલાગ—મધ્યમ અને ગરીબ.

આમાં સામાન્યતા: પહેલા અને બીજા વર્ગનું પ્રમાણ વિશેષ હોય છે. પ્રથમ વર્ગના શ્રમજીવીને ખેરાક, પેશાક અને મોજીસોખ ઉપરાંત સામાજિક લાગણા દસરમ તાણવાના હોય છે. એથી એ વર્ગને કેટલીકવાર આના-પાઈની પ્રશ્ન ત્રુટિ પડે છે, અને 'ઉભાજડ કે વસતિમાં લૂંટાય' એમ લાગે આપણાં દેવામાં ઉતરવું પડે છે. આ વર્ગની દબાવતી પગારને દિવસે હોય છે; અને મહિનાનાં ઉછા લાગમાં શર કરેલાં ખરેખે નબાવવા દવામાં આવકાં બરવા પડે છે; આવા વર્ગને બેચતની મારામારી હોય છે, તેમ જ સામ્રાત મોંઘવારી અને બેકારીના જમાનામાં તે દેવાના કુંઘાર નીચે કચકાવાની જાણી ખૂટીને ફરજ પડે છે. આમ મધ્યમ માનસિક શ્રમજીવી વર્ગ; આનાં ધોમાપૂરમાં તણાવો રહે છે. એનાથી એક રૂપિયા પછી બચાવી શકતો તો નથી જ; એના બેક-પોસ્ટનાં ખાતાં ચાર પાંચ રૂપિયા કે ચાર આનાથી જ પૂરાયલાં રહે છે.

આ વર્ગ પછે બાકે વિગે રહે કરી શકે છે. પરંતુ બરજી નિયમિત ખેરાકનાં અભાવે કે લીધેલાં લોનના કારણે અતિ ધાર્યાં નાણાં મેળવી શકતો નથી. એકવાર એના મરજી બાદ એના વારસ 'સો ના સાક' પામે તો કુતાર્યાં મનાય છે. આ વર્ગને સત્યા, સમાજ અને બીજા ઉપજીવો મૂલે છે; મોજીસોખ તેને પોટે છે; અને સર્ગાવદામાં તેને રગડો બદખાનુ બનાવે છે.

આ વર્ગની વ્યક્તિ જીવે ત્યાં સુધી કામ દસડવા કરે છે, અને એથી જ ધર્મ કથા અને કામ સાધવાનાં અભાવે સ્વમેલ મેળવી શકતો નથી.

સામાન્ય પંક્તિના વ્યાપારોએ, ખાનગી નેકરી કરનાર, જોલા પ્રચારનાં આલોચિક સાદસ ખેડનાર, વેચ-વરીત અને પત્રકાર, શિક્ષક અને કુકારનાર આ વર્ગમાં બંધાવી શકાય.

જેનું મજૂરીન મામે તેના પત્ર ચલવા નોંધાએ એ આવે બીજા વર્ગમાં મહેનત મજૂરી અને વૈતર કરનાર. આગળ આવી શકે.

જેટલ મામ ડોડી-કહેરમાં મજૂરીએ આવે, ત્યારે તેને કહેરના આગોદવા અને કાર્યપદ્ધતિ માફક આવતી નથી. આથી તે ફટિલ વરે, બૂખ્યા પેટે, બચન રાસના કે કાજીની મારવાડીના વ્યાજ દેડના પંચમાં ફસાઈ છે. આ વર્ગને જે પ્રમાણમાં

સામાજિક જોડણીઓ દોષ તે પ્રમાણમાં મલુમતી ઉભૂપ મોટી દોષ છે. આ કારણથી જે વર્ગ વધારે કમચાલુ છતાં અધિકાર રહે છે અને 'હાજર સો હાથવાર' મળી પોતે કમા કરેલા 'પ્રજ્ઞાના સર્વોમાં' મંડુ વિહાર કરે છે. આ વર્ગ મિથ્ય મનુર, રેલ્વે મનુર, આદી રેલ્વે ફેલ્ડર, નાનરમાં લેનાર ઉચકનાર, કલિય સુનાર તરીકે મનુરીએ જાનાર, દેશ પાટી કરનાર, તાર ટપાલમાં ઉત્તરી પાવરીએ કામ કરનાર અને એવા જ નીચ ઉપયોગીઓ બનેલો હોય છે. જો વર્ગ અજ્ઞાનતાને શીધે જ સુખ માને છે. વળી જો વર્ગ વર્તમાનમાં જ માનતો હોવાથી જૂલકાળના અનુભવો બૂંસી નાખે છે, અને જાણિ મિત્રા માટે નિયંત્રણથી કે પ્રારબ્ધ લાડી બને છે. પોર્કુ ગુમાન, મમત, જોકે, કાચી સમજ, ભોળપણ, બસન, સંવમ વગરની જાણ અને સ્વાસ્થ્ય તેમ જ કવવાની અણુપ્રમજ આ વર્ગને આકાશે લવ તરફ ધસાડી જાય છે. કારીરિક શ્રમજીવી તરીકે વર્ગ મોટા પ્રમાણમાં છે, તેમ તેનો નાશ પણ પણા જ મોટા પ્રમાણમાં થતો જાય છે.

આ વર્ગને યેરલામમાં લાજ માત્ર જો જ છે, કે તેની પાસે મૂલીલદી જેટલી સખત સિત્ત સમોજ આજીવી નથી. આથી જો વર્ગને જેમ લાગશે હોય તેમ સફળ રીતે ઠાકપણ સતા લાગી શકે છે.

વળી આ વર્ગમાં અતીતિમાં અણુઓ અનુભવે પ્રાપ્ત થઈ કમિઃ વિગતો વિચરણ જેવાં તીવર છે. તરીવાળના મજબૂ તેને મમ જુલાલવા બસનવિહારી બનાવે છે, ક્રોધુ જ નહિ, જો જ અનુભવુ તેને પેલા કે ભોળપણ માટે અભિચારના વિગતો દોર છે. આ વર્ગમાં સુલભતા સહચાર, ભાગદલ, સ્તેષ, અણુ, કૃતમતા અને અજ્ઞાન પ્રણુ મહાન માનુષ ૫૩ છે. આ જગ્યા અર્થેનું મજ તરીવાળ, બીડ અને અજ્ઞાન હોય છે.

તીલે અને ચોરો વર્ગ આપણા દેશમાં મૂલીલર પ્રમાણમાં છે. તે વર્ગ દુક મિલ્લ, કોળ, દરામખાલ અને અનુભવુ કરનાર જણાય છે. આ વર્ગના લેખી કૃતિમ કોળન માટે નદેશત કરનાર હોય છે; પણ કુદરતી સૌજન્ય તેમજાથી અનેક વર્ગ દર હોય છે. આવા મિથ્યરમન ગુણોત્તમ પણ મિથ જ હોય છે અને તેને જુલ પાસલ પ્રણુ માનસલાકીની અવિરત મહેનતની આરમ્ભતા છે.

સિનેમા સાર, લાંચી કારીઓ, મુઝાલો, કાચો, મૂલી રાખી પેલાદાર પથે પગતા સહજ અચકાવિયો, કંચાલો, નિર્ભીકર ઉપચારી અસ્તિત્વ સખાતર નેતાઓ, લેતન લેનાર જાવણકારો, પ્રોષ્ઠો અને ચોટરના શેઠો આ વર્ગમાં જણે જાય છે. જો વર્ગ જાણે જ પેલે કુખી હોય છે, અને પોતાની હોલિવારીના કાંકાને લીધે સ્વમાન-તરમ સ્વજાવ અને ભેતમાન નિગુણી આરેસો હોય છે.

આ સર્વ વર્ગની દસ કુખારસ-સારી હોય તે દાહરી સખવાતા લેપાવ આ ૧ જગલગીમાર કહેશે કે કુદિવર્ધક અવકાશ સિલ્લુ; રાજનીતિએ કહેશે કે સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય; પ્રમાણમાં કહેશે કે નીતિપ્રચાર; અર્થશાસ્ત્રીએ કહેશે કે લખ-વિનિમય અને સામાજિકીએ કહેશે કે સંપૂર્ણ માનવી તરિકે કુખવાતી તાલિમ.

આ સર્વ મુલ ખાનમાં લેતાં જો જ મુલલેખમાં-સખવતમાં કદી કાંચ કે ને, અણુ અને કુખ.

‘ મને હૃદય હોત તો ’

: પૃથ્વી :

મને હૃદય હોત તો, નવ વૃથા વહાવી હતે,
કોર સુજ અરમ્યા હૃદય પ્રાંતરે, તાહરાં,
અનંત, પ્રિય, બહુવી, નયનનીર પીયૂષની ;
અને હૃદય હોત તો, ઉર અઘોષ લાવો તણા
સુરમ્ય પ્રતિબિંબમાં તવ મધુર કાંઠે પ્રિયે !
ન વંધ્ય કદી રે’ત કર્શન હીણાં જ મારાં સખી !

મને હૃદય હોત તો ?

નહિ-હૃદય તો હતું, અમિત ભિન્નિઓએ હતી
તને મુલમ સ્વપ્ન રી, ઉરજ ભાવનાં મંજરી
સખી, મુકુલ પન્થ કલ્પન સખી, પ્રિયાને, ઉરે
સદા હસતી ચાંપવા, નિરખવા જ કદલોલતી
ગરીબ સુજ પ્રાંતરે, સભર સ્નેહ હૃદયે હતો,
અને નયનનીર એંય, પ્રિય ! ક્યાં ન સીંચ્યાં હતાં ?
અનન્ય છલકયાં રસે પ્રણયકાંઠે પારેવડાં
હતાં ન પ્રિય પાકળ્યાં હૃદય તાહરે પામવા ?
હતું, હૃદય તો હતું, પણ તમા તને ક્યાં હતી ?
હવે નયનઅંજુ યાં, ઉર જન્મું યદા ભેતમા ?

ચણા અને ભાભી

જનમસાક સુનસક.

રતના ને

તિલકની સૌમ્ય પ્રતિમા નિઃશ્વસ્ય મુન્નાપુરીને ઉદ્દેશીને દષ્ટિએ નીકળી રહી હતી.

એ પ્રતિમાની આસપાસ ચોપાદીનો વિસ્તાર થત્ય, નિર્જન, અચેત દીકરો હતો. માછીએના કાળા, અંધારા, વિચિત્ર મંથનના કુંપડા અને રેતી પર આગોડતા એ તણુ મળ્યા મુન સ્થિતિ સચવતા હતા. કિનારે જંગલગતી મોટી દીપસેનાનો પ્રકાશ થોડા કલાક અચાકે વિસર્જન થયેલી માનવ મેદનીએ એ મહાનુભાવના મરણ આગળ રેતી પર પર તળેલા, વેરભૂમેરણું ખેડ્યા અમળ, નાળીએરનાં કાચલાં અને મડેરીના કુચાં આકર્ષ કરતો હતો.

કુર કોઈ અકુલી સારંગીનો જેરી સુર બસીયા થેસ મંબીર થોપ સાથે બળી જતો હતો.

- શતથ ને.

તિલક પ્રતિમાના પાપ આગળ રેતીમાં જંભાવણે સુરેશ મહેતા, બી. એ. પોતાની ભાભી, પાતળી કાચ સંગેલી, પીથિલાની પોં ઉતો થયે. એનો ટેક મુન્ને-ભાષણે અને એ પાછો નીચે નેસી મણે. એ બાજુભાષે એ લાગણી ઉઠા, કાળા, શીતળ તરંગ અણી નેહ રમેલ. આપસાત ફેલા, ના, સુરેશ એવી ધેખી મારીને પ્રથમે નહોતો, એણે ઉચે નેપું. પળે બાજુ મંથનના મુખ સામું નેહ રમેલ. "તમે છું ક્યું?" એ બાજુભાષે, "શીતા રહસ્ય, આશાન, દેસ કાને આત્મલલિત, પણ તમારી અગવળે મારે મારે-તરણ પેલી માટે-છું ક્યું?" એક નિઃશ્વાસ નાંખી એણે નીપું નેપું. શીતા રહસ્ય અને આશાનના કાંઈની પાપડી પર નિઃશ્વસ થયેલું કોઈ પછી સહેજ પાંખ ફરકવી, થાંત મધું.

સુરેશ મહેતા બી. એ. પાછો કચમચલે ઉતો થયો અને એણે એક વિચિત્ર ઉવમ આરંભ્યો. રેતી પર આમતેજ ફરી, શોષી, મોઠાએ પીથિલાં લીલાં નાળીએનાં પંદર થીસ કાચલાં એકાં ફરી લાગ્યો અને પછી નીચે નેસી, એ કાચલાંમાંથી, આંખની-એ આંખનીએ ખોલરી, જાણતાં ચોંટી રહેલું કોપર નીચે તે ખાલા લાગ્યો. "આજ તો નકીલ નેર કરે છે," એ હસ્યો, "કી કોપર નીચેનું." "પછી કુપા થાંત મધ દોષ તેમ આનંદથી એ ઉપેર અને મોઠાએ, "નેહએ, બેન, હવે તાર નસીલ." એ ઉડતો કાચળ ઉચી લઈ, એ નાં મણ વેમનાસ મોઠા દમ મારી નેસે છે નાં મણ, અને રેતીમાં વેરાવળ અણ એક પછી એક ખેળી, નીપું કાચળ-માં મોઠા કરતો મણ, આખરે એક પણ મણ રહી નથી મણ. "એમ એની આંખી થતો, એણે કાચળમાં એકાં કોણ ને તણુ મુદી અણનું મંથનથી પડીકું નાંખું અને પાછો એ નિઃશ્વ પ્રતિમા અણી આંખે રતામાં કોઈ નેગલ નાને પડી મણે

અથવા ફેંકી દીધેલા કાંઈ એવે મહાન હિંમત, અથવા પડીકામાં બાંધી લીધેા અને ત્યારે આટલા અમથી યાદી ગયે હોય તેમ પ્રતિમાના પાપ આગમ લંબાયો. આને પાંચ દિવસ થવા સુરેશ મહેતા સેજ સતે આ પ્રમાણે બોલકસંચય કરી, પોતાનું અને પોતાની બહેનનું સુખસાન કરેલા. કારણ-બહેતાની જરૂર છે ? સુરેશ મહેતા બી. એ. બેકાર હતો. ગયે વર્ષે જ્યારે બી. એ. માં પાંચ મરેલા ઉમેદવારની ટીપમાં પોતાનું નામ વાંચ્યું ત્યારે એ નાખી ઉભો. એને યશ કે હવે કું, તરી ગયો, પણ જ્યારે એ નોકરીની શોધમાં નીકળ્યો ત્યારે એને આશ્ચર્ય થયું કે નોકરી રાખનાર બી. એ. યું તે સમજતા જ નહોતા કે એમને એ ઉપાધિની કિંમત જ નહોતી. એ બધા માણસો ઇંકરીવ લોશક કે ચોસરના કાલનું આગ્રહ સાહિત્ય કે કુમાર સંભાવ વિના જ ચલાવી સેતા હોય એમ લાગ્યું. આખરે ઔર્યાવની એક શાળામાં એને બે માસ માટે કામચલાઉ નોકરી મળી. પણ પછી ત્યાર પછેની હાલમારીનો વિચાર કરતાં સુરેશ કમકમી ઉઠેલો. એક પ્રેસમાં એ કમ્પોઝીટર તરીકે રહ્યો. પણ, જાણેકું વાંચનું મહેકું છે તેટલું જાણીતાં બીજાં બોલવું મહેકું નથી એ એ સમજ્યો-અને પ્રેસનો માલિક પણ સમજ્યો. ત્યાંથી ફક્ત મળ્યા પછી, એક બેચારી, બોલીસમાં એને દીક્ષેય કચાઈની નોકરી મળી. પણ જાણેકું એને કાંઈ એ વી. પી. કરતાં કે કનીક બંદર પર માલ ચલાવી 'બીલડી' જનાવતાં રીખનું નહતું એટલે એક મહીનામાં ત્યાંથી હારજતી મળી. અને ત્યાર પછી સર્જન બેચારી, હાલની નિર્ધનતા કાંઠાવાદીની જે શાલમાં બાળબહેન અને માએ પંદર વર્ષ કહાડ્યાં હતાં, તે ચાલ મહેતાજી જ મા મરી મજ તેને. એથે દિવસે ટાંચ લાગ્યો અને કચાટ ખૂરશી ઉપાદી ગયો. પછી વાચન્યુકસણ રાચરમીકું જે રકું તે વેચાત તેટલું વેચ્યું. હવે તો માત્ર બે તળાઈ અને ચાર વાચણનાં કોખમાં બાકી રહ્યાં.

દર કાંઈ મોટરનું મૂંગણું રજની પર પોતે કરેલા અત્યાચારથી લજવાઈ ચાંત ઘસ ગયું.

અચૂંખ તારાગણના આંખબીઆમણ વિનિમયથી આંખ મીંચતો સુરેશ કમકમી ઉઠ્યો.

"બીડી રાખો છો કે, માસ્તર." થોડે દૂર જાણપણે પ્રશ્ન બોલ્યો.

સુરેશ ચમક્યો. એ પ્રશ્ન ક્યારે પોતાની પાસે આવી ચૂતો તેનું. પણ એને બાત નહોતું. પોતે ઉંઘી ગયો હતો.

"ના, મને બીડી પીવાની આવડત નથી."

"ક્યાની આવડત છે કે ? કે હજી ધાવજની ?" વેલા પ્રશ્ને હતું.

"પેટ ભરવાની આવડત હતી; પણ બાળે પાંચ દિવસથી એ વ્યસન પણ ચૂક્યું છે."

"ખરું કહો છો ? મેં તમારા ગજવણી જગતી લીધી. પણ મને એમ કે કનીક બીડી સંતાડી દોય."

"તમે - તમે -"

"હાથ, કું ખીસ્યા કબજેકર પું. સિવકનું નામ માકુ મકવાણી સમિતનું હતો. પોલીસ ઘાટમાં ચાલ કરતી વખત સરકારી વધીય એક પીળું કામગાઉ મેકરુટને

આપે છે. તે આરોપીના ઘણાની ટીક હોય છે. મારે મારે એ કાગળ કઢાડવા પડે છે. પણ અમરોતો નહિ. તમારા ખોટામાં તો આવ ચલ્યાનું પડીકું ને રાખા હતા. તે અનામન છે." માકુ હસ્યો. રેનીનો હવેલો કરી, તે પર માથું ઝોડારી મોઢ્યો. " ખીખા ખાલી છે ત્યારે તો બલેલા હશે. હું મેં સાત ચોપડી બંધ્યો તો."

"હા."

"કુનીઆ સેનાન છે. બલુચ કરતા હલુચમાં કમાણી છે. જુઓ," માકુએ આંખો ચીંધી. એક મોટી ચગાતી મોટર થોડે દૂર ચોપાડીની પગથી આગળ ચોંચી. તેમાંથી એક પુરુષ ઉતર્યો. એણે કાનથીરતો સુટ પહેર્યો હતો. માથે રજવાડી ફેટો ખાંચો હતો.

"જુઓ," માકુ બોલે યથા મેલ્યો, પેતો માણસ. તમે એમ કારો છો કે એ પ્રામાણિક કમાણી પર મોટરમાં ફરે છે? બાઈ અત્યારે તાજાંબહાસમાં ઘાળા ઉઘાળી, મગજ થકું કરવા આખ્યા કરો. એવો ખીસામાં કાંઈ નહિ તો પાંચસો રૂપીઆ કરો."

જાણી શક નેતો હોય તેમ પેતો રજવાડી પુરુષ, ચરંબાર બેંડરેન્ડ તરફ નજર કરતો, પગથી પર આંટા મારવા લાગ્યો. પછે એણે તિલક પ્રતિમા તરફ, માકુ અને સુરેષ પર નજર કરી અને પાંચો બેન્ડરેન્ડની દિશામાં તાકી રહ્યો. પાંચ મીનિટ પછી એ દિશામાંથી ખીજ એક મોટર ચલી, તિલક પ્રતિમા સામે પગથી આગળ ઉભી. તેમાંથી એક પુરુષ ઉતરી. પેતો રજવાડી પુરુષ એ કુચીની સામે ગયો, અને એની સાથે ચાલ કરવા લાગ્યો. પુરે પોતાના ખીસામાંથી એક મથું પાકિટ કઢાડી કુચી સામે ધડું. પછી એ જાણુ વચ્ચે કંઈક રહ્યો ચાલી.

માકુ મકલાણી વેઠ્યો. "શમ, શમ, આ વખત પકાપો તો જામ લીધ," પીધેલાની સાથે એ પેલા રહ્યો કરતા કુચ પાસે ગયો. તેમની પાસેથી, પકાઈ થકાને લેવા ફરી એણે અનામન બાજુ તરફ એક એ. રજવાડી પુરુષના હાથમાંથી પાકિટ પુંચાવી, રોટ મૂકી.

"ચોર, ચોર."

બેંડરેન્ડની દિશામાં દોડતા માકુ મકલાણીનો પેલો રજવાડી પુરુષ પીગે લીધો. એની મોટરનો શોફર ગજા શોડી કુમકે ખાવો. પેની કુચી પેલાની મોટરમાં જઈ બેઠી

"ચોર, ચોર."

રેની અને નાંક પર લોરેલા બેકાઈ, છતાનીની દેહધને બોલને સુતેલા નોકરો અને કોચેનની મતીમાંથી ઉંધા આડીવાળા દિશારમાં સામેલ થયા. પોતાનો રસ્તો પેરાવતો નેત્ર. માકુ ચડીશકારે દોડ્યો પાંચે રોડે-દોડતો એ તિલક પ્રતિમા બાણી આખ્યો. એની પુટે રીસેક હાથને અંતરે રોજુ રોજુ કંટું. માકુ સુરેષની પામે યથા પરાં ગયો. જતાં જતાં એણે સીસેથી કાષમાંનું પાકિટ નીમે નાંખી દીધું. તે કામગના કમરમાં પાડું. પચામ માનદ થય, ઉપાક, જુટ પહેરેલા, અંધકાળા એ કમરો પુંડી, રેની ઉઘાડી, આગળ પતી ગયા.

પાંચ મીનિટ પછી સુરેષ ઉભો થયો. ફરી તે ચોર જાણુ જ નેહંમે. સકિત દેખ કે નહિ. બેન ગજા મારે મદ એવો બેની રહી કમ પેતે પેતો રજવાડી ખાખા

મિષ્ટ કાપરાથી પોતાનું પેટ ભર્યું અને બેઠેન જોવીસ કલાકથી લાંબુ કરતી પડી હતી. એણે ચાલવા માંડ્યું.

"ઉભો રહે," એણે એક સત્તાવાદક અવાજ સાંભળ્યો, પાછા ફરી એણે તે પોતા રજવાડી પુરુષ ઉભો હતો.

"ઉભો રહે. તું પણ એ ચોરનો મળતીઓ છે."

"આપની ભૂલ થાય છે," સુરેશ બોલ્યો, "મારે ને એને કશો સંબંધ નથી."

"એમ ! એ વાર્તા પોલીસને કહેજો, બોલ, એ તારો જોડીઓ ક્યાં રહે છે ?"

"હું આપને કહું છું કે મને એ માણસનો લેશમાત્ર પરિચય નથી."

"હીક, તમે બોલવા પરથી લાગેલા લાગે છે. ક્યાં સુધી ?"

"છ, હું ખી, એ, મથો છું."

"મારે એક મારો સેફ્ટરી જોઈએ છે. પગાર બસો સુધી, તમે કામ કરી શકતા હો તો—"

"છ, હા."

"ચાલો ત્યારે, મારે એક અમલનો કામગીર પોલિટિકલ સેફ્ટરીને લખવાનો છે."

"આપને વધી ન હોય તો કાલે સવારથી આવું. આપનું સરનામું—"

"મારું નામ વીરસિંહ. આમદેવી પર મોઢાં રૂટનો બંધો, જોયો ? પણ તમે અત્યારે આવો તો સારું. કામગીર લખતા પહેલાં તમને આગસો લખાણ પત્રવ્યવહાર અને ટેકસાઈ ફર્સ્ટાવેજ જોવા પડે. કામગીર સવારે કાલેકાંધ સેફ્ટરીઅટમાં પહોંચાવવાનો છે. તમે અત્યારે આવો તો ખરડો બનાવી નાંખીએ અને સવારે કાંઈપ કરાવી લાકડું."

લક્ષ્મીનું આગમન અને મોઢાં ધોવાની કહેરત સંભારી સુરેશ વીરસિંહ સાથે ચાલવા માંડ્યું. એક વીરસિંહની મોટર પાસે પહોંચ્યા. વીરસિંહ પેલી યુવતીની મોટર પાસે ગયો અને એણે યુવતીને કંઈક કહ્યું. યુવતીએ સુરેશ ભણી ઉઠતી નજર કરી, પોતાના ધાડીયા બામા સહેજ ઉંચા કર્યો. પછી પોતાના શોરને દુકમ આપ્યો. મોટર પાછી વાળી.

વીરસિંહ પાછો આવી પોતાની મોટરમાં બેઠો અને સુરેશને પોતાની પાસે બેસવા સમજ્યું. ચોપાડીથી ગામદેવીનો વાંક લેતાં સુરેશ યુવતીની મોટર વાડકેઅરનો ડોળાવ ચડતી જોઈ, તેણે અપ્રતિમ લાલચ ! સુરેશ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો. પોતે એક નિધન નાશર અને એ યુવતી તે કેટલું રાજકુમારી હશે—એના મુખ પર પ્રતિભા, એગ્ગસ, રાજતેજ હતો.

વીરસિંહની મોટર આમદેવી પર એક બંધા સામે થોખી. વીરસિંહની પાંદે સુરેશ બંધામાં પ્રવેશ કર્યો.

"આમ."

બંધાને પહેલે માથે એક સુશોભિત ખંડમાં વીરસિંહની પાછળ સુરેશ ગયો. વીરસિંહે ખંડના દ્વાર ચાંદરથી બંધ કર્યો.

"અને હવે," વીરસિંહ કમ્પર અચાજે બોલ્યો, "અને હવે—મારા તારો જોડીઓ ક્યાં રહે છે ?"

[અનુસંધાન ૫, ૨૬૭ પર]

ચીની પ્રવાસી હયુન સંગ

ભરૂચ-ભરૂચમાં ઈ. સ. ૬૪૦

ધનપ્રસાદ મુનશી

[ગતિકા પૃષ્ઠ ૩૩૪ થી ૩૪૬]

(૨)

ભરૂચ

સમય સંબંધો વિસ્તાર ૨૪૦૦ થી ૨૫૦૦

લી એટલે ૪૧૩ થી ૪૧૭ માઇલ અને પાલનપર-ભરૂચ નગરો-ધેરાવો ૨૦ લી નો સમભવ સવા ત્રણથી સાડા ત્રણ માઇલનો મંથમાં જણાવ્યો છે. નર્મદા-ત્રી-ટો-નડે બર કચ્છના- (પો-સુ-મી એ-વે) વચ્ચેનું છે એમ સી-પૂ-કી મંથમાં ઉલ્લેખ છે. પ્રાચીન કાગળો આપારનું કેન્દ્ર, ટોલેમી અને ' પેરીપ્લસ 'નું વ્યાખ્યાન વર્તમાન ભરૂચ સાદ દેશનું (ટોલેમી-ભારીક દેશ) પાલનપર હતું.

કનિષ્ઠ સાહેબ પોતાના ' કિંદની પ્રાચીન ભૂગોળ ' નામના મંથમાં સાહુ પ્રવાસીના ઉલ્લેખ ઉપરથી ભરૂચ સમયનો સીમાવિસ્તાર આ પ્રમાણે બાંધે છે. " ઉત્તરે મરી નદી, દક્ષિણે કચ્છ, પશ્ચિમે અંબાલનો અખાત અને પૂર્વે સગાદિ. હયુન મંથ ભરૂચ અને વચલીને દક્ષિણ કિંદના સીમાત પ્રદેશમાં અને સૌરાષ્ટ્રને પશ્ચિમ કાગળમાં આપ્તાનું જણાવે છે. જનરલ કનિષ્ઠ નવામા રાહી સોદાનરના ' પેરીપ્લસ ઓફ ધી ઇન્ડીયન સી ' (ઇ. સ. ૮૦) ના મંથના આધાર પ્રમાણે ભરૂચ ઊંડી દક્ષિણમાં વર્તમાન દેશમાં જતાનું એમ જે તેમણે મને છે એ ઉપરથી નર્મદા ઉપરના -ભરૂચ વચલી અને સૌરાષ્ટ્ર પશ્ચિમ કાગળ વર્ણના પ્રદેશ હતા, એમ ખબર આપે છે. તેથી સાહેબ વધુ નેવિ આપે છે કે : ' હયુન જાતના સેકમાં હયુન સમય વચલી સમયનો ધેરાવો ૧૦૦૦ લી અથવા ૧૦૦૦ માઇલનો આપે છે. પ્રવાસીની આ હડીત માન્ય રાખીએ તો વચલીની સીમામાં સુરત ભરૂચ અને સૌરાષ્ટ્ર (કાશિયાવાડ) પ્રદેશનો સમાવેશ કરતાં વચલી માખાનવને ધેરાવો જરાગરે આવડતો સંભવ રહે છે. પ્રવાસીના મંથમાં કેટલેક દેશો સીમા વિસ્તાર વિશે ચેરમમજ જોવામાં આવે છે. એના સાધુના ભરૂચના વર્ણનમાં એ સમય સ્વતંત્ર હતું કે કોઈ સામાન્યની હકીકત તથા હતું તે જણાવ્યું નથી, એ સમયે સજિજાગી વચલી માગવા અને સૌરાષ્ટ્ર સમયે આવેલાં હતાં સાધના સેકમાં આ પ્રદેશ હોપકપ (કાશિયાવાડ હોપકપ) એકે વેરેરે સ પામેલો હોવાથી તે ઉપરથી એ સમય પ્રવાસી વચલી સામાન્યનું અંત (વિજાપ) સેવાનું માનવાને કારણ મને છે. ટોલેમી જમાણે વ્યાખ્યાન (ભરૂચ) ભારીક દેશનો (સાદ દેશનો)^૨ વિજાપ જણાવે, હયુન સમય સમયમાં વચલીને

(૧) Ancient Geography of India by Cunningham's Edited with Introduction and Notes by R. M. Sankar page 374-375.

(૨) સાદ દેશની સીમા કાવકમ પ્રમાણે એશીયની હતી રહી છે. સામાન્ય માન્ય પ્રમાણે મરી નદીની વાળી નદી કુપીનો મંથ પ્રદેશ કાઠ નામે એકાગરો, કેટલીક વખત

ઘાટ દેશનો વિભાગ ગણાતો. હાલની દશમી સતાબ્દીમાં હાપી-હોકલ વસમીને 'ગણદાર' સામ્રાજ્યનો એક વિભાગ ગણાવે છે. 'ગણદાર'નું મુખ્ય નગર અનંતવારા-અંબુદિલ પાટણ હતું. અંબુદિલનાં ચીનીયાનાણુ આવી ગયા પછી લગભગ દોઢસો વર્ષ પછી સ્થાપન થયું. એમ ખબર પડે છે. આ બધી હકીકત સંકલિત કરતાં ભરૂચ વસમી રાજ્યનું એક અંગ ગણાવું; અને હાલ સંગે ૧૦૦૦ સાંકલનો ઘેરાવો જણાવ્યો છે તે વાસ્તવિક લાગે છે. ૪

કનિયામ સાહેબના આ કથનમાં ભરૂચ રાજ્ય વસમીના ચૈત્રક રાજના રાજ્યકાળ તથા અને એ દેશનું અંગ ગણાવું હતું કે કેમ એ વિષયમાં સમકાલીન ઇતિહાસ કંઈ કહે છે તે જોઈએ.

હાલ સંગે ગુજરાતમાં પ્રવાસ કરતો હતો એ સમયે ભારત વર્ષમાં ઉત્તર અને દક્ષિણમાં બે મહાપ્રતાપી સમ્રાટો ચીરવચી સાસ કંકરતા હતા. ઉત્તર ભારતમાં સમ્રાટ હર્ષવર્ધન ચાલુક્યર અથવા કનોજમાં, અને મહારાષ્ટ્રમાં-વડામીમાં (પદામીમાં) ત્રીર ચોલુખ (ચોલકી) બીજે પુલકેશી રાજ્ય કરતા હતા. અને મહાપ્રતાપી સમ્રાટોની હકીકત હાલ સંગે પોતાના મંથમાં આપી છે.

શી-પ્ર-હી મંથમાં વસમી વિશે આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે: " ૧-લા-પી (૧૦-૧૦-પી-વસમી) નો ઘેરાવો ૧૦૦૦ લી અને રાજનગરનો ઘેરાવો ૩૦ લી. બીજી રીતે નાગરિકોના રીતિ રિવાજ, ઉપજ, હાલમાન માળવા પ્રમાણે રાજકર્તા કુનિય કુળનો અને માળવા આગલા રાજ ચીલાદિત્યનો બનીતો, વર્તમાન કાલ્યકુળનાં રાજ્યાધીશ ચીલાદિત્યનો જમાઇ દુ-લો-પો-પો-ટ (૧૦-૧૦-પી-વસમી) કુવબદ. તે સ્વભાવે ઉમ, સાંકા વિચારનો અને બૌદ્ધ ધર્મમાં માનનારો છે. ૧૫

મંથ ઉપર એ સમય પછી ચીની પ્રવળી નોંધમાં વસમી 'દેશનું' સ્થાન 'ઉત્તર યો-યો' ઉત્તર ઘાટમાં અને ભરૂચ પ્રદેશનું સ્થાન 'દક્ષિણ યો-યો' દક્ષિણ ઘાટમાં ગણાવ્યું છે. માળવા દેશની દક્ષિણ પૂર્વે હા અને મોરારની પશ્ચિમ સરહદ મહી નદી સુધી આવી અડકતી. આનંદપુરમાં (વર્તમાન વડનગર-પ્રાચીન આનંદ) સ્વતંત્ર સત્તા નમેલી, પશુ આનંદપુર અને સૌરાષ્ટ્ર માળવાના રાજ્યની દક્ષિણ તળેના દેશ કહેવાતા. માળવામાં હાલ સંગે આગમન થયું તેના ૬૦ વર્ષ અગાઉ ચીલાદિત્ય નામનો રાજા વ્યવસ્થિત રાજતંત્ર મચાવનાર અને પ્રીતિથી પ્રખરું પાલન કરનારો રાસન કરતો હતો. વાજાણુ જાણ્યો ત્યારે કયો નરેન્દ્ર રાજ્ય કરતો હતો તે મંથમાં આપ્યું નથી.

વસમી નગરની મહેલ તામ્રપત્રો પ્રમાણે એ દેશમાં ચૈત્રક સેનાપતિ બહાકાના વંશનો બીજો કુવબદ (મંથનો કુવબદ) કિંવા બાલાદિત્ય સત્તાધીશ હતો. તે કુનિય કુળનો અને બૌદ્ધ ધર્મમાં માનનારો એમ મંથમાં ઉલ્લેખ છે. કાનપત્રમાં 'પરમ સામ્રાજ્યવીર'ના પદના સુધીને લાઠ દેશ મહેલનો એમ ચીલાદિત્ય, તામ્રપત્રો અને સોદામરની નોંધણીથી ખબર પડે છે.

(૩) Elliot's History of India Vol 1 p. 63.

(૪) 'દિલ્લી ઇમ્પીર બ્લોક્' ઇન્ડિયા પૃ. ૩૨૧-૩૨.

(૫) Houghton Records of the Western World by S. Boal Vol. II p. 206.

મહાશ્વરે 'શી ધ્રુવમત' એમ લખાણ આપ્યું છે. કાંઈકિંમત ૧૪૦ માં વર્ષના સપ્ટેમ્બર મહિનામાં હુવનનું માગવામાં અને એ જ વર્ષના નવેમ્બરમાં તે વચ્ચે પદોષ્ઠો દત્તો. હુવસેન-કિંપા બાલકલિપ્ત નોમ્મ મામમાંથી^૧ વચ્ચે સંવત ૩૨૦ અને ૩૨૧ માં વર્ષના (ઇ. સ. ૧૩૬-૪૦), નવ મે દાનપત્રો મળ્યાં છે. તેમાં માસવંક-માગવા મામતો જૂમિ દાન કરીને ઉલ્લેખ છે. હુવમતનો શાસ્ત્રકાગ ઇ. સ. ૧૨૬ થી ૧૪૦ * સુધીનો દત્તો. એથી કહે છે કે બીજા હુવમતના શાસ્ત્રની સરદા માગવા સુધીની હતી.

સાતમી સતાબ્દીમાં કાર્યમાં યુગ્મર દુષ્ટિ સામન પ્રથમ દત્તો. પૌત્ર દ્વ બીજે સાસન કરતો દત્તો. એને પ્રસન્નરામ પશુ કહ્યો છે. એના પિતાનું નામ જયમત-વીતરામ હતું. બીજા ૬૧-પ્રસન્નરામનો શાસ્ત્રકાગ ઇ. સ. ૧૩૩ થી ૧૪૫ સુધીનો મનાય છે. ચીની સાધુએ કાર્યના શાસ્ત્રનું નામ આપ્યું નથી. કાગથી એટી સંવત ૩૮૦ (ઇ. સ. ૧૨૬) અને ૩૮૫ (ઇ. સ. ૧૩૪) આ યુગ્મર શાસ્ત્રના દાન પત્રો મળ્યા છે. તેમાં 'પંચમહા કળા પ્રાપ્ત કરનાર-અને-દિગ્દર્શી ચરણની પૂજામાં આપનું સેનાર વીતરામનો પુત્ર પ્રસન્નરામ ' એવો ઉલ્લેખ છે. એટલે હુવન સંગ કાર્યમાં આશ્ચર્યસ્પદે જ લીને-સુવં-પૂજક-શાસ્ત્ર કરતો દત્તો.

દાનપત્રો અને સમમહીન હતિદાસ નેતાં વચ્ચે અને કાર્યના શાસ્ત્રમાં જ્ઞાતન સ્વાધીક દેવ એમ જણાવું નથી. તેઓનાં વિશ્વ પશુ એ કાતની સાફી પુરે છે.

ઉપરાંત પદમાં હુવન સંગના પાયાકાલે મહાશાસ્ત્રકાગ-કર્ણવર્ધન શાસ્ત્ર કરતો દત્તો એમ સી. યુ. ૪૧ અને કર્ણવર્ધનથી અગર પડે છે. એ રાજેન્દ્ર મહાપરાક્રમી અને રજાસિંહ દત્તો. ચોનાય કલ્પ શાસ્ત્રવર્ધનનું ખૂબ સચાકિ ક્યું. શી કર્ણવર્ધન ઇ. સ. ૧૦૮ અથવા ૧૧૨ માં શાસ્ત્રકર થયો. શાસ્ત્ર સ્થિર અને પદમહા કરી એણે ક્યું હુવર્ણન સચાકિ ઉપર સ્ત્રી-લક જાજ વિજય મેળવ્યો. જામ દેશ કાળે કરી પોતાની સરદાસ શાસ્ત્રોને દરબી નમાવ્યા. એ પછી સિલ્હામાના યુગ્મરેશ્વર અને સિન્ધુ દેવના સિન્ધુરાજને દશમ્યા. ચોનાય શાસ્ત્રની સરદામા મળજીવ સત્તા જમાવી એ પછી કર્ણવ વચ્ચે ઉપર સચારી લક મયો. બીજા હુવમતના પિતા ખામકે કર્ણનું ઉપરીપણું રહીશનું એણે અપર માગવા સર ક્યું અને સાદના શાસ્ત્રને નમાવ્યો. આ જગા ઉપરનો સિન્ધુજય કાગ ઇ. સ. ૧૦૮ થી ૧૧૫ સુધીનો મનાય છે. મહાશાસ્ત્રકાગ શી કર્ણની સચારી સમને વચ્ચેમાં મિલક અરમક (બીજા હુવમતનો પિતા) અને કાર્યમાં યુગ્મર દુષ્ટિ જયમત-વીતરામ સાસન કરતા દત્તો. કર્ણને નર્મદા સુધી એકમહી સાશાસ્ત્ર જમાવ્યું. કાર્ય અને વચ્ચેના શાસ્ત્ર કર્ણવર્ધનના મહાલિક તરિકે શાસ્ત્ર કરતા દત્તો. શી કર્ણકે બીજા કર્ણ ઉપર પાવું જ માત્ર હતું હુવન સંગને આ શાસ્ત્રના પ્રવાસશાસ્ત્રમાં મેળાનું અને કર્ણવર્ધન પશુ સરદા વચ્ચે આપ્યું છે. ઉપરના કાર્યના સમાદને દક્ષિણ દેશ છાપાલી ઉત્કલ વિશેષ હતી. [અપર્ણ]

(૧) એપીગ્રાફીકા ઇ.કે.સા યુ. ૮ પુ. ૨૮૮ અને ૨૯૪

(૨) હુવન મેઝીટિલ યુ. ૧ કાલ ૧ પુ. ૪૨.

(૩) ઇ.કે.સા એપીગ્રાફીકા યુ. ૮ પુ. ૨૨.

ચચોપત્ર

તંત્રીમંડળ, 'ગુજરાત'.

આપના ગયા અંકમાં લાઘવ પરમારનું આવેલું ચચોપત્ર વાંચી હું આ લખવા પ્રેરણા છું.

ગુજરાતીઓ માટે એક મોટી નાટ્ય સંસ્થાની જરૂર છે જે બાળકોમાં તો મતબેદ પથ ન હોય શકે. અત્યારે મુંબાઈમાં શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી જેવા સંસ્થાનાટકાર છે, અને શ્રી. ચન્દ્રવદન મહેતા તથા શ્રી. પુરુષોત્તમ ત્રિકમલાલ જેવા સંચાલકો છે, જે ખરેખર પથ આ તરફની સાથે ખીજા અનેક નામો ગણાવી શકાય તેમ છે. માત્ર એ બધાં નામ આજે એકત્ર નથી ગણાવી શકાતાં એ દિલ્હીની વાત છે. પણ આ બાળકોમાં ગુજરાતના આદર્શની કાંઈક પ્રવાસ કરે તો સંસ્થાનાટક એવી મ્હારી ધારણા છે એટલે આપના માસિકદ્વારા મ્હારી એ ધારણા હું રજુ કરું છું. શ્રી. મુનશી પાસે સંસ્થાનાટક, સાધનો છે, માધ્યમો છે, સાંભળવા પ્રમાણે ખીજાઓનાં દષ્ટિ-બિન્દુને સ્વીકારવાની અને તેના સમાધાન કરવાની ઉદારતા છે—તો આ બધાનો ઉપયોગ કરીને તેઓ ગુજરાતનાં અસ્ત યષ્ટ જતાં બળોને એકત્ર ન કરે ?

અંકુશ બેથ

૨

‘ નવી લિપિ ’ વિષે આઠકક્ષમી અચાપત્ર

‘ મુંબાઈ સમાચાર ’, ‘ ગુજરાત ’ માસિક, અને ખીજે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલી ‘ નવી લિપિ ’ ભેદપાસીને તે વિષે એક બે મુખ્ય વાત લખું છું, તે શોધ લાગે તો આપના પત્રમાં પ્રકટ કરી આભારી કરશે. આ પ્રશ્નમાં રસ લેતા તમામ લેખિકા બહુવામાં આવે એવા હેતુથી આ માટે કાગળ ‘ખીજા’ અપાઓ પણ પોતાની સંગઠન પ્રમાણે ઉતારી લેશે એવી આશા રાખું છું.

૧. જે બહુમતી કરવામાં આવે છે તે બહુમતીમાંથી અને મુદ્દાસેખનની સુગમતા સાધવી તથા બેચમાં અત્યારે પડતો ખર્ચ કમી કરવો, જે બે લક્ષ્યને મદત આપતું છે. વળી આ સુગમતા અને ખર્ચમાં આ કરકસર રાખે. મુદ્દાસેખન વાડું, જે સવાલનો સ્પષ્ટ ઉત્તર કરવામાં આવેલો નથી, તો તેનો જવાબ એ પ્રકાશનોમાં ના જ હોય તેમાં નવાઈ જેવું નથી.

દેવનાગરીને મુદ્દાસેખન આ નવી લિપિ સુગમ અને સરળ પડે એ લેવો સ્વીકારી લેવું. પરંતુ ગુજરાત અને ગુજરાતીઓને માટે જે વાત અપરિણત છે. હાલની ગુજરાતી લિપિ કરતાં આ નવી લિપિ સુગમ અને સરળ પડે ખરી વાડુ ?—જે જ સવાલ મુદ્દાસેખન છે, અને જેના જવાબમાં તો કદાચ પણ પ્રમાણિક માણસને નહાર જ લખવો પડશે.

૨. આ આખા વિષયમાં સર્વોપરિ મદતનો મુદ્દો ત્રીજો જ છે. લિપિનો ઉપયોગ મુદ્દાસેખન અને મુદ્દાસેખનમાં વધતો જાય છે પણ મુદ્દાસેખન મુદ્દાસેખન હતાં જ નહિ તે સંજોગમાં, અને તે વધી ગયાં છે એવા વર્તમાન કાલમાં પણ, લિપિનો સીધો વધારો

ઉપયોગ નિત્યનૈમિત્તિક કાર્યકારીનાં લેખન માટે છે. શિપિઓના ગુણધર્મની તુલના પ્રધાન-
પણે આ આમાન્ય કાર્યનાં ગામનાં ભવ્યજન દાણા નહે ચાલી રહેલાં લેખનની દૃષ્ટિએ
જ થતી હોય. અને લખવામાં ઝડપ અને સુચમતાની સાથે દરેક અક્ષરનાં બીજાંનું
અક્ષરત્વ ને શિપિ રૂપે જાળવતી હોય. તે જ શિપિ લિપિમાં દુર્કામ, સુચમ્ય સુરેખ-
તા લખવાની કિયાને રેખ અને લખવાની સુચમતા એ ત્રણેયો યોગ ને શિપિ જેટલી
વધારે સાધી આપે. તેટલી તે શિપિ બીજી લિપિઓ કરતાં યોગ્ય.

ગુજરાતી શિપિ દેવનાગરી કરતાં ગડિયાતી છે આ ત્રણે ગુણધર્મઃ જેટલી બધી
ચડિયાતી છે તે એ ત્રણે પ્રકારેયો પણ ન થઈ શકે.

નવી શિપિ આ ગુણોમાં દેવનાગરી કરતાં તો બહુી જોતરતી છે જ. લખનાર
નવી શિપિથી રેખાજ જલ્પ તે પછી જ પોતે તે જેટલી ઝડપ અને સુચમતા અને સુ-
રેખતાથી લખી શકે તે તેના કારણમાં આવે, એ જો કે દેખીતું છે, તો પણ એટલા વિશ્વંસ
વિના આજથી પણ કહી શકાય, કે આ નવી શિપિ ગુજરાતીના જેટલી ઝડપ સુરેખતા
અને સુચમતા આપી જ શકવાની નથી.

૩. શિપિઓમાં મધ્ય છે સદિશ્યોએ કાચે લખાતાં લખાતાં, માત્ર બીજાંએ
જોઈને શિપિઓ ત્રણે પ્રકારેયો કરતાં ભરખાં અને બદલાવી છે, આ નવી શિપિ
લખાતાં લખાતાં જેનાં રૂપાન્તરો અવશ્ય પામવાની, તેનાં ખ્યાલ માંપણે જોઈએ. દેવ-
નાગરી એ બીજાંનું ગુજરાતી બીજું કેમ થતાં પામું કે દેવનાગરી એ માર્ગો ગુજરાતી
એ કેમ અવરશે તે સવાલો વિચારી જુઓ. માથાં જોડી અને લખનાં, કમ ઉપાધ્ય
વિના અક્ષર સાંધીને લખવા જતાં, લેખક સુરેખતા જાળવીને ઝડપ સાધવાની પ્રેરણા
પોતાનાં આજનાં મોંની જે તે કિયા હસિયાન કુદરતી રીતે ઉદ્ભવતા વગીઝના સમુ-
દાયે, દેવનાગરી કેના બીજાંનું, દેવનાગરી બના બીજાંનું કે જના બીજાંનું રૂપાન્તર
થઈ જઈને ગુજરાતી શિપિમાં એ અક્ષર મારે ને બીજાં થાય છે, તે જ પ્રકાર થવાનાં
બીજાંની રૂપાન્તર જાળવીને ઝડપ અને સુચમતા સાધવા મળતી લેખનકિયામાં, કુદરતી
સમુદાયનિ (હવેાસ્પુષ્પ) ના નિમને જ દેવનાગરી કે એ જ એ રીતે જઈને
ગુજરાતી અવતાર પામેલા છે.

૪ દેવનાગરી શિપિ કાલ ચાલી રહી છે તે પ્રદેશમાં (એટલે કિન્દી ભાષાનાં
ક્ષેત્રમાં) માર્યા જોડી જઈને લખવાનો નવો રિવાજ નીકળ્યો છે અને વધતો જાય છે,
તે આ વિષયમાં રસ લેતા યોગી આજય મારી નમ વિનંતી આટલી જ છે, કે કમણે
આપણે એ નવ રીવાજને તે પ્રદેશમાં અને તેટલો ટકા આપણે; ભાજક નિશ્ચય એ
તારથી માર્યા વિના જ લખવાને રેખાજ એવી અવશ્ય આ આખા પ્રદેશની નિશ્ચયો-
મણી જેટલીમાં અને તેટલીમાં કર કરી; અને લેખનમધ્યમાનિતું કુદરતી ભલ, આ
મધ્ય જોડી રેખાજ એ જ પણ મૈત્રિક અને જલ્પરૂપે સુધારામાંથી દેવનાગરીમાં
આપણાપણે જેટલોય રસ ઉપજાવી આવે છે, તે જ આપણે ધીરજથી જોઈએ. એ
કે એ જ જ નાં દેવનાગરી રૂપોમાંથી એ વિશાળ પ્રજામાં પણ આપણા ગુજરાતી
અર્ચાજ કે ના પાટ જ આપણાપણે કૂડી નીકળે એવી મારી તો ખાતરી છે. તે
પછી આપણે ગુજરાતીઓએ આપણાં સમુદાયનિ સિદ્ધિપો તજી તેમને કેમણે એ

જૂનાં અસમુદાયનાં અસુગમ અને લજવાની દિશા ડગલે ડગલે જાણે જોવાં રૂપ કરી અપનાવવાના દ્રાવિડી પ્રાણુધામનું જેટલું વ્યર્થ તેટલું નિષિદ્ધ તાપ ચાલે કરવું વારુ ?

પ નવી લિપિમાં જે એ અને જે એના સમાસ રાખ્યો કે; જે અનુસ્વાર પણ રાખ્યાં લાગે છે: એ 'સર્વ' સુધારાને આવકાર દઈ છું એટલું જ નહિ પણ ગુજરાતીમાં એ સુધારા આપણે કરી લેવા જ પડશે, એમ હું તો જોઈથી પ્રસંગે પ્રસંગે લખતો જ આવ્યો છું. આ સુધારા દેવનાગરીમાંથી ફરેલી તમામ લિપિઓએ અપનાવવા પડશે.

પણ કિમ્પિને બદલે લઘુ ઇ નું ચિહ્ન બજાવવા પડી કરવું, ડ્રુ ઇ નું ચાપ છે તેમ, એ ફેરફાર મુશ્કેલ અને (ખાસ) મુશ્કેલમાં જ એ ફુધારા જેવાં લાગે, લેખનની ઝડપ અને સુગમતા દાલની રીતમાં જેટલી છે તેટલી એ નવી રીતમાં કદાપિ સિદ્ધ થઈ શકવાની નથી. તથાપિ જાણે જાણ એક મોટી લિપિમાં એ નવી રીત અજમાવી જોવાય, અને માર્યા છોડી દેવાનો મૌલિક સુધારો દિન્દીના ક્ષેત્રમાં ફેલાવવાનો છે જ, ને જાણે સાથે સાથે આ નવો અખતરો પણ ત્યાં કરવામાં આવે! બીજી કોઈ પણ લિપિએ અત્યારે એ અખતરો અજમાવવો ઉચિત નથી.

આકાશઓનાં બીજાં વિષે એટલું જ કે ગુજરાતી પાંચડો અને જમડો છોડીને પાખા દેવનાગરી અપનાવવા, એ પણ દ્રાવિડી પ્રાણુધામનો એટલે સમુદાયનિર્દેશી ઊલટો માર્ગ છે.

ફ વળી લિપિના પ્રકટ કરેલા નમૂનામાં અક્ષરનાં (ન જાને શાફસખએ) એક નહીં ને જે બીજાં આપ્યાં છે, એ જે માંથી જમણા દાખ ઉપરનો અક્ષર માથા વગરનો દેવનાગરી અ છે, તેનાથી જાણે આપણે બીજે ઘાટ જૂની ગુજરાતી લિપિનો ત્રણ પાંખડીઓ કે ત્રણ પૂંછડીઓ અક્ષર છે. દેવનાગરી અ માથું છોડી દઈને 'લખાનો ધાય' નો તેમાંની વચલી આડી દેખાતો ગયો. છોડા લેખક સુગમતા કારણે નીચે જીતારવાનો જમણો છોડા સુગમતાને જ કારણે ઊંચે ચડાવવાનો. આ સુદૃઢ ફેરફારના સમુદાય માથાકીન દેવનાગરી અમાંથી જ આ નવી લિપિમાં અને સાડુ પ્રથમ દર્શાવ્યો છે તે ઘાટ-જૂની ગુજરાતી લિપિનો ત્રણ પૂંછડીઓ જ-જીવજવાનો. મારા પિતામહની પેટીમાં એટલે આજથી આશરે સાઠ વર્ષ ઉપર ગુજરાતમાં આવો અ પથ્ય ચાલતો, જે કે જૂનો ગણતો, અને દાલનો એટલો જ સ્પષ્ટ તથા વધુ ઝડપી અને સુગમ અક્ષર ને વખત પહેલાંથી પ્રકટ થઈ ચુક્યો હતો. અને એનો (અતિ સુગમ વળાંક વડે સંધાયેલ દિવલુંલી) ઘાટ ગુજરાતીમાં સિવાજીય હડુ થઈ ત્યારે પણ વધારે લોકપ્રિય થઈ ચુક્યો હતો. વારુ, સિવાજીય પછી યૌનિક મુદ્દલ નાખલ ચતા જ તેમાં અનાં બીજાં લેખે આ સુગમસુરેખ દિવલુંલી ઘાટ જ સ્વીકારાયો, અને ઘરાગ્યો મરી પરવારતાં. એમને જરીપુરાણો ત્રણ પૂંછડીઓ અ મુક્તિ પામ્યો, અથવા કહો કે ગુજરાતી લેખન એ ત્રણ પાંખડીમાં મુકત થઈ એટલું વધારે સુગમ જનુ: દને દિંદી લેખકોની દષ્ટિ આગળ સુરેખસરલ ગુજરાતી આકાર છે જ, તેમને એનું સર્જન નવિસર જાપાવવાનું છે નહીં: લિપિકમિટિની આ બહાસમણે પ્રમાણે ને દિંદી લેખકો થણી મોટી સંખ્યામાં લખતા થઈ જશે-નિશાણે દાખલ ચતા. આગળ પ્રથમથી જ માથા વિનાનો દિંદી અ લખતાં થઈ જશે, તો લેખનસમુદાયનિર્દેશી કુદરતી બળે જ જરૂર તેમાંથી ગુજરાતી અક્ષરનો જ પ્રાદ પરિણમશે.

ત્યારે આજના મુજરાતી લેખકોને પણ હાલનો સુરેખ સમુદાયનાં અને સુખમ વ્યક્તાર
છાડી દઈ તેને ડેકાણે પાઝ માસ દાલના પાસનો તેથી પણ જૂનો પુરાણો વ્યક્તાર લખવાની
બધામણ કરવી તથા તેઓ તેમ કરશે એવી આશા રાખવી, એ તો નેવે આવેલું પાણી
પાણું મોઢે મગવવા જેવી વાત થાય છે. લેખનસમુદાયના કુદરતી નબળો આથી
પણ વધારે ચોક્કસ અને પ્રતીતિજનક બીજો તે કેવો પ્રસારો આથી થકાય વારુ ?

૭ દેવનામરી કુશળો નિચાર કરી મુવે, એ કા ને માણું છાડી દઈને
લખવા-લખાવવા મરે, નવી નવી લેખક પેઢીએ જાણે નગપણમાંથી જ માયાં છાડાવી
લો. અને જેમ અનુ જેમ અનુ જેમ અનુ જેમ કનુ કનુ બીણું પણ મુજરાતી
કુ કે કુમાં જ પરિણમવાનું. આલ્લી લીડીએ ઝડપથી અને રપટ લખવા છત્તે છે તેવા
કામરોલાઓ કરોડો દાયતી લેખન પ્રતિનું બીજું પરિણમ સંભવતું જ નથી. બાકાર
મારે વેદિક બીણું રાખવામાં કમિટિ મંબીર જૂલ કરે છે. ઝડપથી લખનાર એ બીજાનો
મુજરાતી જ જ કરી નાખવાનો, અને જા ઉચ્ચારણ માટે અપારે આકૃતિ જ ઉત્તમ તો
જુદાર મારે પણ માયા વગરની દેવનામરી આપ્તિ નથી છો નહીં; દેવનામરીમાં પણ એ
જૂનીને બારણે જુ આકૃતિ વધારે વપરાતી ચર્મ મૂકેલી છે. પ્રજાની અંતર્ગતમાં સમૃદ્ધ-
શુદ્ધિ કરનાં દેશનેતાઓની શુભદેવપૂર્વક જના બધાઓવ પ્રતિભામાં જેને વધારે
વિષાદ દોષ, તેવા બંધુઓને મારે કનુ જ કહેવું નથી. પરંતુ બત્વારે આપણા દેશમાં
લેખન અને પ્રસાર બંને મારે એક જ લિપિ એવી જે સરસતા માણે છે, તે ડેકાણે
ચિહ્નોથી મુદ્રણચિહ્નો વિના પડી ભવ એવું પરિણમ બીજાનાં મોટા મેરજામ એમના
મરજોમાં ગર્વિત, તે પણ શું આ બંધુઓ પોતાની મેજા નેજા લકતા નહીં દોષ વારુ ?

વળી વેદકાળથી માંડીને આજ લગીનું આપણું સંસ્કૃતશાસ્ત્ર વાકમય, આજ
લગીનું આપણું દિંદી વાકમય પણ બધું એ જે મહાલિપિમાં જાણું છે તે દેવનામરી
લિપિનો શ્રેષ્ઠ સુત્રિશિલ દિંદલને સાથે આવશે રાખશે જ પડશે જેમ મુજરાતી નિશાળો-
માં, તેમ દિંદી નિશાળોમાં પ્રયાગ વગરની વધુ સરળ અને સમુદાય લિપિ સર્વોપરિ
ચર્મ ભવ તે પછી પણ, આ દેવનામરી લિપિનું સિદ્ધત્વ તો આપણે આપના જ રહેવું
પડશે. ત્યારે અજાન અને કાલિ દિંદીના પણ મુદ્રણમાંથી એ દેવનામરી લિપિને જેમ
બને તેમ જાતી દાણા રાખવા મારે આટલી બધી ઉપવચ કે અધીરાઈ શાને કાલા ?
માયા વગરની લિપિ એ પ્રેરણામાં પણ સુપરિચિત થાઇ ભવ અને વધુ વધુ દેવાવા
પામે તેમ તેમ મુદ્રણમાં પણ એ નથી ભવતી પરિરિપલિનું કુદરતી પરિણમ મળપરિપાક
એવી મેજા જે આવવાનું દોષ તે કાણે આવે, આટલી ધીરજ શાને ન રાખવી ?

આપણી મુજરાતી લિપિ પ્રજાના અન્તર્ગતમાં સમૃદ્ધ માનસે સિદ્ધ કરેલી છે,
દેવનામરી લિપિમાંથી પરિણમેલી લિપિઓમાં સર્વેશ્વ છે. પાળજ રવી અવેલ અમરા
એટ રત્ને ચડી મેલક લિપિઓને મારેદશક છે, અને લેખન સમુદાયના કુદરતી
નબળો જેટલો સુચિત્ત તેટલો સુંદર પરિણા છે. એ લિપિ અલબ્ધ જગરાઈ દઈ તો
જ તેને નેજા નેજાને ઉત્તર દિંદી પ્રબલેષ પોતપોતાની લિપિઓ સુધારવી દઈ તો
સુધારવી દઈ નેટલી સુધારી રાખે, વળિજુદિની જે સુરવ સમનોત્ત વ્યવસ્થા-સાદમિત,

દો...હ...ન

જાપાની કવિતા

આપણને પૂર્વના વારસાએ તો વિજ્ઞાનતામાં જ કવિતાની અવધિ નિહાળવાનો આનંદ મળે છે. એકસતાના નરમ ઝાંખા અજવાળે પંથ જોતાં આપણે તો ધીરે પગે એ સુખસાધાધિના મંદિરમાં, સૌન્દર્યની એ કન્દસમાં, આદર્શવાદના એ પુનિત ગર્ભ-ગારમાં પ્રવેશ કરીશું.

✕

✕

✕

કવિતા અને કલામાં જો આપણે આપણું એકાન્ત ત્યાજ દેખીશું, તો આપણી કલા ખડેરની અવસ્થાને પામશે. જોહ ! પછી તો આપણે સંસ્કૃતિનાં ચીથરાં વીણતા દીન શૂકલીન લેખો જેવા પશ્ચિમના દેશોમાં ભટકતા રહીશું ! ને ખાતરી રાખીને કે વેકવાર આપણે કલાના કંગાલ રખડુઓ બન્યા, એટલે આપણે આપણું કલામય નિરાત્ય સદાને માટે હારી બેસવાના. કેમકે આપણને ખરાબર ખબર છે કે મેળ ખરતી બેઠંગી બુલસતા આજે દુનિયામાં 'માથે, કપો' ના મુદ્દનાદ કાઢતી એકાત્મતાના વેજન કીસ્કાનો ચૂરા કરવા ચડી આવેલી છે.

—અનિવર્યોન નોટીશી : કલકત્તા વિદ્યાપીઠમાં પ્રથમ આયોજીત જ્ઞાન્યાન

ઈશ્વરનું કવિત્વ

સૃષ્ટિમાંના દેખાવોથી ઈશ્વરના કાવ્યની ભાષા સમાપ્ત થતી નથી. મનુષ્યની વાંછી, પક્ષીઓનાં ફૂજન, મનુષ્યનો ઇતિહાસ, મનુષ્યનું સાહિત્ય, મનુષ્યનાં કાવ્યમિત્ર, સિંધુકામ, સંગીત, કંદરતોએ ઉત્તમોત્તમ વિકાસ (evolution), મનુષ્યને પ્રાપ્ત થયેલું જ્ઞાન, મનુષ્ય-લક્ષણ, સદૃશ્ય એ સર્વ ઈશ્વરના કાવ્યની ભાષા છે.

આ સર્વ સૃષ્ટિ જે દેખાવ અને વિચાર આપણી સમક્ષ મૂકે છે તે એ કાવ્યના સખ્દ અને અર્થ છે. અને તે પાછળ જે વ્યંગ્ય અર્થ રહેલો છે તે એ કાવ્યનો રસ છે. એ વ્યંગ્ય એકદમ પ્રકટ થતો નથી. રસિકતા વચરતા જનોને એ સર્વ પોતાનાં સ્થૂલ રૂપમાં જ દેખાય છે. વર્જ્યવર્થ કહે છે તેમ ન્યારે એવી સ્થિતિ આવે છે કે,

‘ They flash upon the inward eye. ’

— અંતર્યક્ષ ઉપર તેનો પ્રકાશ પડે છે — ત્યારે હૃદયમાં સમાપાલેલા ભાવ તે વ્યંગ્ય પારખી લે છે અને તેની સાથે એકાત્મ્ય થઈ રસાસ્વાદ કરે છે. પ્રથમ દશને દેખાતા બાહ્ય અર્થ કરતાં એ વ્યંગ્ય અર્થ ધણો ઉત્તમ છે એમ પ્રતીતિ થાય છે. સ્થૂલ સૃષ્ટિની વિદ્યાસતતા અને ઉપયોગિતા મહાન ખતાં તેની પાછળ રહેલો ઈશ્વરનો વ્યંગ્ય અર્થ કંઈ અદ્ભુત ચમત્કારવાળો છે એમ સમજાય છે, એ રીતે ઈશ્વરનું કાવ્ય એ ઉત્તમોત્તમ ખનિકાવ્ય છે.

— ૨૧૪. સર રમણલાલ નીલકંઠ : ૧૫મું અને સપ્તાહ : પ્ર. ૨ ઈશ્વરનું કવિત્વ

મહાપ્રસ્થાન

દિમાદિ પણ એ પછે, પરમ તત્ત્વ કે પાત્રવા
સનાતન, ન જે મનુષ્ય જન્મથી અને છવને;
વિશાળ વસુધાતણા મઝરે એક સાંપ્રાપ્તના
સમૃદ્ધ સુખભોગ કે ત્રિશવના સમુદ્ધાસમાં
અદોરાત રહે જૂરી માનવી જેક પામવા,
તે અધાને પરિત્યાગી હિતરે પદ આ પછે.

બાં મેહારી માનવી મુમૂર્ષુ,

સંતોષ જલદાનતર બાં કામી જતાં;

વસે સુખ બાં સિવસજિત, એવા

કલ્યાણને પન્થ પમે પડે, આ.

—મનસુખલાલ કવેરી : ભૂમિ : અગાધ ૧૯૪૨

પ્રાચીન ઇતિહાસનાં ઊંડાં ભાંયરાં

પ્રાચીનતા નામ અને રચનાની પ્રાચીનતાના ચર્ચામાં આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસ-સામાજિક પ્રાચીન ભૌગોલિક ઇતિહાસની ચર્ચામાં પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. જે પ્રાચીન સંસ્કૃતિઓમાંથી કાઢતી વિદ્યુત્ત મિશ્રણવાળી (composite) દિનું સંસ્કૃતિ જાણી એ સંસ્કૃતિઓના ઇતિહાસનાં ભાંયરામાં આપણે મળી આવતા છતાંજાવા હોયેલા અને અવશેષોનાં સામાન્ય ટીકાં હાથ પેસવું પડે છે. વળી આ ટીકાંને કેટલાક જાણી પડત સત્તાં હોયવાનું જવાનો સંભવ પણ ખરો. કેમ કે આપણે પડતનાં સંભવ જાણતાં હોયતી આડ કરી સંભાળીને સાલતાં પણ વખતે હોયવાનો. કહી તે રહે જ. પરતથી ન હોયવાનું એવું વિજ્ઞાની દીક આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસનાં ભાંયરામાં જાણ મારે હજી મળતા નથી. પ્રકાશની આવી અપૂર્ણતામાં મોટાન-મોટાની કોષ્ટિક આપણે વિજ્ઞાની પાસે અસંખ્ય છે કે નાની 'મેટરી' ની પેઠે જુદી પડે એવા છે એ હજી કુદરત મળેશે નહીં કરી સામાન્ય; તેમ જ કાંઈ મોટા અધિકારમાં એક એવા દીક આપણાં દેશી દીકાં કરતાં સહેજ જ વધુ પ્રકાશ આપી શકે. અને તેમ પણ એ દીકાંએ એમ બતાવી આપું છે કે આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસનાં ભાંયરામાં પડેલાં દીકાંએ કાંઈ એવેલી કેટલીક વસ્તુઓ ખરી ને કેટલીક એટલી છે, અને જુની માન્યતાઓ એક વાર ફર કરી નવેસથી આપું ભાંયરું તપાસવાની જરૂર છે.

—કનકજીવન જાવહર : અભ્યાસ : ઇતિહાસ : ભૂમિ

આદર્શો વર્તમાનપત્ર

પોતાનો કે બીજા કોઈ તરફથી મળેલાં પણ સાચો દિનકર અને હાલમાં કાંઈક સંદેશ પોતાને પડેલાંજાનો છે એવું એને કાઢી આપું હોય તેને જ પડતા કે એવેના અસાધ્ય પડવું નોંધ્યું. એણે સત્તને ગીરવાળી વગમી રહેવું નોંધ્યું અને પોતાની વિરલ જાતી પણ સ્વ આજ્ઞાને તથા શિવાઈને પ્રસિદ્ધ કરવી નોંધ્યું.

તથા પોતાની મહેને નિખાલસપણે કબૂલ કરવી જોઈએ. જાહેર ખર્ચરોથી પોતાનો ખર્ચ કાઢવાના લોકમાં એણે ન પડવું જોઈએ પણ પોતાની ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરી લોકપ્રિયતાને લીધે જ તેનું ખર્ચ નીકળી રહે એવી સ્થિતિ આશુવી, જોઈએ. આમ એ મૂંઝવેર લોકોની જરૂરીયાતો અને જાળવોને ચર્ચનાર હોવું જોઈએ.

—મહાત્મા ગાંધીજી : કિશોરવાલ મરાઠુવાલાસપાદિત માંધાવિચારદોહન

જૂનું ગુજરાતી સાહિત્ય

આખ્યાનનો આલસાર્થક ભાષણ 'કાદંબરી' નો કવો અને કૃષ્ણલીલા તથા 'આદીરડીનો કૃષ્ણ' વાગ્યા કાવ્યનો કવિ-તે પણ સમાન દીપ્ત્યનો અનુવાદો હતો, તેની 'કાદંબરી' સુવિખ્યાત છે અને ગુજરાતીમાં સર્વોત્તમ રાસ ભણાવ છે. પણ એ બધા કરતાં જનહૃદયને વધારે પ્રિય થયેલી એ વ્યક્તિયો-તે મીરાંબાઈ અને નરસિંહ મહેતો. પુરાણકથા અને આખ્યાયિકાના આકર્ષક સતોવારું નહીં અને તેથી ભક્તિની અપૂર્વ જાવના પ્રગટી. તેમાં સુંદરતમ કુસુમે તે મીરાં અને નરસિંયો-મુનશીએ મીરાંના જીવનચરિત્રની કેટલીક કપરેખા આપી છે તે નંતકથાથી કાંઈક જૂની છે. પણ મીરાં ઇ. સ. ૧૪૦૩ માં જન્મી કે ઇ. સ. ૧૫૫૦ માં. એ ચર્ચા એટલી બધી આકર્ષક લાગતી નથી. અણૂદૃષ્ટા પ્રભાતવા બિષડતા અજવાળામાં 'અખ તો મેરે ગિરિધર ગોપાલ, હુસાર ન કોઈ' એ અને એમાં સુંદર અનેક પદોનો એનો મધુર ઇન્દ્રિય નિરૂપ થયેલા ગુજરાતને દર પસંદે જગાડે છે. આ જ સમયમાં વજ્રભાઆમેના પુત્ર વિઠ્ઠલનાથજી ગુજરાતમાં આવ્યા અને પ્રજિમાર્ગનો રસિક ને લોકહૃદયને રુચિકર થાય એવો ધર્મ, સંપ્રદાય સ્થપાયો. એ જ અસ્થામાં પેલા બહત નરસિંયાએ કરતાં લઘુ જુનાગઢના ટેંકવાડામાં દરિભજનની ધૂન મચાવી અને 'અમે તો ભાઈ ! એવા રે, તમે કહો છો વળી તેવા રે, ' એમ બેધક લલકાર્યું.

—બુદ્ધભાઈ ભરવાડિયા : મુનશીજીત 'ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય' ની પ્રસારિત : માનસી : ૧૯૨૪ દેવરીવાળી બેક.

ત્રિયા કવિતાને

ભવંકર ભવાળિધમાં હું તરણી બની માલ્યરી,
તરંગવરણે ધર્મત ગુહકારની મૃત્યુને,
અરંત સુખ સ્થેલની ગહન સિંધુની સરતા—
તાલું મરમ બેદતી, અમૃત ચંદ્ર કેરા ખની,
ગળીર પડાવતી અવજ કેરી તંત્રમહી.
વિચુકત વમખારાથી કરત સત્ય સાવિત્રી હું.

—પ્રબલાલ : "કૃતિ" કાવ્યાંક : ૧૯૨૨

મંત્રકૃતિનું પાશુર્ય

સંપૂર્ણ રીતે પાશ્વત્ય કેળવણીના રૂપથી યેનમાં પડેલા છતાં દિંદીઓ જોઈએક અવધાને જાગ્યા અને પછી ખરેખર ચિલ્લોહોની માફક તેમણે પશ્ચિમની આશિર્વાત મંત્રકૃતિને અનુરૂપ થઈ જવાનો હૃદયપૂર્વક પ્રયત્ન આદર્યો. આ મંત્રન દીપ્તકાળ બારે

ચામું, એમાં કેટલાક મમનોહાર મુખથી નેહ, કેટલાક પશ્ચિમની પ્રતિમિતિ જેવા બની રહ્યા અને 'દેવતા' બની પ્રાણિ હોડી વેરાગ્યને પંથે પાલાડીયા કાગળા કિંદના સપ્તલ્પ-માં ઉપયુક્ત ગરિશ્ચિત્તો પડ્યો પડે છે. ધણી જાણ કામ સુધી મોટી ચામડીની કહેવાની શ્રેષ્ઠતા અને મદલા માનસમાં કિંદીઓ બાળે બાળી માયા યદ દોષ તેમ શેરાઈ રજા, અને પોતે નીચા છે એમ પણ તેમણે ધણી વખત માન્યા હયું. જે પ્રભને બીજા નીચા સેમે, તામેણર રજો ને તે પ્રમાણે વર્તે તે પ્રભના સાહિત્યનું પતન ન થાય તો બીજું શું થાય ? અને જાણે પણ કિંદમાં કાળા કાલેનેમાં જતા વિચારો-એ મટે દિશ્વમાં વિચારોએનો જે અવ્યવસ્થા દોષ છે તે જ સમયમાં આવે છે એ શું બતાવે છે ? અને હજી હમણું સુધી અમેરિકા અને યુરોપની પરદેશી વિદ્યા-પીઠોમાં સંસ્કૃત અને પૌરાણ સાહિત્ય મટે કિંદની વિદ્યાપીઠ કરતાં વધારે મર્યાદા મળતી હતી એ પણ શું મૂલ્યે છે ?

—શ્રીમ રૂપિણ વારિય : સંસ્કૃતના મોટી લેખકોની અંતરસાદિય મહાસભામાં આવેલુ બાબત

શિક્ષકનું સ્વપ્ન

મે પાવડી વેળ મુઠ્ઠી પ્રસારી
છે મોટી રંગબેરી પૂરે એ.
પવિત્ર છે એ સ્વર્ણ, પવિત્ર છે
છે અન્ન વધુ વળી સન્નિધિ પડી.
સોડી પડી કામળ બાગોની
ધારી વિધાયી જમમાં મજાવ જે;
સંસ્કૃતી એવન પ્રેરણા દઈ.
ને જાન કેરા ચમકાર દાખવે.
પાસે પડ્યું પુસ્તક એક ખુલ્લું
પ્રમાણું જાન સદેવ સ્વપ્ન જે;
નામાવળી જાગેક સર્વ સંપ્રદી.
પેધી ખુલ્લે એક પોઘ છે વળી.

—વારિય : સંસ્કૃતના; ૧૯૯૨

સંસ્કૃતિના શહીદી !

એમને વિદ્યદંતી રીકર નથી તેવા સાપ્તસંજનેને જાન અને સંસ્કૃતિના તપાકા માત્રા સદેવ છે. હું જાનવિકાસ અને સંસ્કૃતિના વિરોધીનથી પશુ વિદ્યાપીઠોની ચાર દિશ્વોમાં જ સાચી સંસ્કૃતિ પસાવેલી નથી. સંસ્કૃતિ તો એ કે જે તમારા જીવનની સહ્યરી દોષ. સંસ્કૃતિ તો એ કે જે તમારી અંતીમાં જે સાચે-દોષ ને પંખીમાં જે સાચે રસી માગે જનારની દોષ એ સાચી સંસ્કૃતિ તમને સાચા હોડી જ નથી. ચમકાર વર્તનાં મતી-જમરણે પડી બારાખડીયા થોડાક કંઈ નામને છેડે ધમકાઈ જોડવાથી તમે સંસ્કૃત ચલ છે એમ માનવાની હું સાથે ના પાડું છું. સંસ્કૃતિ [અનુસંધાન ૪. ૧૦૩ ૧૨]

ન...વું...સા...હિ...ત્ય

વાસ્તવનાં વિવિધ અંગો

નવલિકા

અંતરની વાતો: લેખક- 'સોપાન' પ્રવેશક (મને જોડે ૨૬૨૫) ડાહ્યાદેવ
મેલાળી-પ્રકાશક-લેખકશ્રી મોહનલાલ દવે, કરાચી: ડિ. રા. ૧-૪-૮.

૧૯૨૨ થી માંડીને ૧૯૩૨-૩૩ સુધીમાં, દેશમાં જે અધિકૃત મુદત્ત વાતાવરણ
જામી ગયું હતું તે વાતાવરણને લેખક સુર પુરતી કૃતિઓ, કાવ્યો, નવલિકાઓ, નિબંધો
વગેરે અનેક લેખકોએ લખેલી જે પરંતુ જે વાતાવરણ સમી ગયા પછી, એ અ-
સાધારણ સમય અને મંત્રોએ દૂર થયા પછી જુદી જ જાતનું સાહિત્ય રચાવું જોઈએ
જે કુદરતી કમ છે. સુરેષના મહા વિગ્રહ ફરમિયાન અમુક જાતની લઘુકથા રૂપિયા
જનપૂર સાહિત્ય રચાવું હતું. તેની પ્રભાવિત પછી વિજયી પ્રજાઓમાં મુદતોનાં પરોપાન
માર્ગ સાહિત્ય રચાવું. પરંતુ પામેલ પ્રજાઓ પોતાપોતાના નેતાઓમાં જોડો
શોધવામાં પડી. આરારે સ્વ-આર વર્ષના આજ પછી ' All quiet on the
Western Front ' જેવી અપૂર્વ સાહિત્યકૃતિઓ રચ્ય જાતી. અનેક લેખકોએ
જેનાં જીવન ગીતમાં તેમાં ઉત્સાહ, દેશને માટેની કુરબાની વગેરે જોઈએના પદ્ય
હતા. હવે સુપાટી પરના આવેશને પદ્યે સાહિત્યકારોને જરા જામ પેસી, એ આપાદી
ના જંગમાં હાથ લેનાર સૈનિકોની અંતરમુદ્રાના પદ્ય ચીરી નેવણું આવેશક
લાગ્યું છે. જે પ્રકારની કૃતિઓ રચનાનો સમય હવે આવી શકે છે એમ જણાય છે.

• મુજરાત માં દરજ્યાં જ પ્રસિદ્ધ થયેલ ' સગિયા પાછળ ' નાટકમાં પ્રવેશ-
તમ નિઃશ્વરસે જંગમાં હાથ લેનાર ખાસ જ વીરો નથી એ સાચ સાચ મતને
નિરૂપણ કર્યું ચિત્ર આલેખ્યું છે. ' અંતરની વાતો 'માં ' સોપાને ' નવું સૈનિક
કથાઓ લખી છે. જેમાં નવું નામક જુદી જુદી કથામાં પોતે આ જંગમાં શા માટે
જોડાયા તેની આત્મકથા વર્ણવે છે. વાતોની ભાષા સરલ હતી વેરલરી-ગ્રામીણી
છે. તેણે નાયકોએ જીવનના ચેરા રંગ જ વર્ણવ્યા છે. સૈનિકના માનસનો, એમની
આસપાસના તલસાટ અને ચતુરતાઓ વાતાવરણને એમાં સુંદર ચિત્ર આપ્યા
છે. આ કૃતિ પુરવાર કરી આવે છે કે એ કૃતિના લેખક માત્ર મુઠ્ઠા જીવનકથાકાર
નથી, જડ કૃતિકારકાર નથી પણ ઉચ્ચ આસ આપતા સાહિત્યકાર છે એટલે એમને
એમની પાસેની ખીજ કથાઓને પણ પ્રસિદ્ધિ આપવી એમ કહેતાં સંકેતને રચના
નથી; જો કે આ જાળવમાં મેલાળીએ કરેલ સૂચના સ્વીકારવા યોગ્ય છે કે કથાઓ
હવે કુદી કુદી સખામ ને પાત્રોએના લગ્ને દળ્ય ન વધારે કલાત્મક. વેધક, રિક્ષિત
કરામ, પરંતુ દરેક કથાએ પોતાના પાત્રો જ રાત્રિ ચિત્ર દોરવું જોઈએ. "

અતે શ્રી મેલાળીના તલસાટો પ્રવેશનાં અંતમાં એમને ઉદ્દેશ્ય એક પુસ્તક
સંજોગી તક ઉઠે છે: મેલાળી લખે છે:

“ એક જ વસ્તુ નેતાઓ ન કરી શકેલાં કદાચ તેમને સુત્રી જ નહિ કે આ પ્રત્યેક પ્રવક્તા મનમાં કુપી ચીરાઓ પડેલી છે. ઉપલક્ષ્ય દેખાય છે તેવો એ પ્રત્યેક જણ મ્હેત, સોધો, નિર્મિત, સેનાપ્રેમી કે રક્તપિાગ અન્યુત નથી; બાવનઓનો નવો પુલ્કાય નથી. ”

... નેતાઓ પ્રત્યેક સૈનિકના હૃદયનું પૃથક્કરણ કરી શકે ખરા ? મહાપુલ્કના સમયે પ્રત્યેક પ્રજા તરફથી ત્રીસ ત્રીસ લાખ સૈનિકો રજા મળ્યા હતા. આને એ મહા ઘવા-નેગની ખુલ્લેખાંચરની હકિકતો વચીએ છીએ ત્યારે જણાય છે કે આ લાખોખાંચી હળો સૈનિકો અર્થ વચર્યા વેંડાઈ ગયા, નેતાઓની જુલોને પરિણામે વેંડાઈ ગયા. આ કયા ઘરણું છે છતાં યુદ્ધમાં-પછી દિવસ દો કે અદિવસ દો-અનિવર્ણ છે, અને સૈનિકોનો ધર્મ પણ દો ?

“ શા મારે એ પ્રજા તેઓએ ન પૂછ્યો નોંધ્યો, તેઓએ તો માત્ર કાર્યપાલન અને પરિણામે મનુષ્ય અપનાવું નોંધ્યો. ”

ધ.

‘ તરતાં કુદા : ભેખઃ પનકંકર હીસકંકર ત્રિપાદી : પ્રકાશક : વિષ્ણુપ્રભાકરેશવલાલ ત્રિવેદી : વિ. ધ. ૧-૧-૧૦. ’

આ પુસ્તકમાં ૨૧ ચાતો અને ૨૨૪ પૃષ્ઠ છે. પુસ્તકનું ૪૬ અને ઉપલક્ષ્ય નોંધાં એક રૂપિયે કિંમત વધારે લાગે છે. અર્વાચીન નવસિંહના સ્વરૂપ અને વિધાન આ ચાતોમાં નથી, જૂના જમાનામાં આપણે ત્યાં જે પ્રકારની ઉપદેશાત્મક વાતોમાં પ્રચલિત હતી તે પ્રકારની ચાતો આ પુસ્તકમાં છે. આવી પ્રકારની ચાતોમાં ૨૫ લેનાર ૬૭ યુગયુગમાં ધણા છે એટલે એમને આનંદ આપનાર પુસ્તકોમાં આની મહત્વની સહેળે થઈ શકે તેમ છે.

મ

કથાવલિ ઠીણ : બાર નીતિશાઓનો સંગ્રહ—અનુવાદ : વિશ્વનાથ મનલાલ શર્મા

લીમ્કો દોહસરોવેની આ બાર નાનીનાની ચાતોનો યુગરતીમાં લાક્ષણિક અનુવાદ કરી આપી શી. વિશ્વનાથ શર્મા એમની વિદ્યાર્થો આપણને એક વધુ પરિચય કરાવ્યો છે. યુગયુગમાં નવસિંહસાહિત્ય સર્જન રીતે અને આજ સરખા અનુવાદોથી હમણાં હમણાંનું બધું જ ખીચનું બધું છે એ જણાવવાની વાત છે. શી. વિશ્વનાથ શર્મા અને આના જેવા એમના બીજા અનુવાદોથી યુગયુગી વાચકવર્ગને પોષિત માનસિક યોગ્ય આપી તેને દોહસરોવ જેવા સંદિગ્ધ મહામાત્રા કલાકર્તા અને સમાજના નીચલા ઘરના ઇવનવિધાન સાથે યોગ્યિત કરવા હાથ બીડી છે, એમનું આ કાર્ય એમણે સરસતાથી પૂર્ણ કર્યું છે ને તે મારે અને એમને ધનવદ્ભાગીએ છીએ. વધુમાં અને પ્રચીરણ કે શી. વિશ્વનાથની શ્રી વિદ્યા હવે અનુદેશમુદ્રિકો સંવર્ણ થઈ દેખે તો આવી સરસ યુગયુગી કલ્પન કૃતિઓ આપી એમની સાહિત્યસેવાથી યુગયુગના માનસને વધારે આકર્ષક રીતે ને સીધી રીતે મારા અભલાગી થાય.

સંશોધન

બે અબ્જેડ સંશોધનગ્રંથો

ખંભાતનો ઇતિહાસ: ગુજરાતનું પાટનગર. અમદાવાદ—લેખક: રત્નમણિરાવ ભીમરાવ.

‘શાહેઆલમ’ અને ‘ગુજરાતનું વહાણરહે’ એ ઐતિહાસિક પુસ્તિકાઓ અને બીજા પ્રકારના ઐતિહાસિક લેખોના લેખક શ્રી. રત્નમણિરાવ ભેટ એ આપણા આગળીને લેટે ગણ્યા એવા રસિક પુરાતત્ત્વવિદ્યાગર્મા એક છે. ૧૯૨૬ માં ‘ગુજરાતનું પાટનગર’ અમદાવાદ અને અહીં વર્ષમાં ‘ખંભાતનો ઇતિહાસ’ એ અતીવ ઉપયોગી અને ઘોતક હજાર પ્રાચીન ગુજરાતની વિદ્યા આગળ રજૂ કરી શ્રી. રત્નમણિરાવે એમની આ આપાર સ્નેહભરતી પુરાતત્ત્વરસિકતાને સંજગતાથી સિદ્ધ કરી છે. ‘ગુજરાતના ઇતિહાસમંદિની’ આ કીમતી ઐતિહાસિક ઇરાને તેમના અસ્તવ્યસ્ત અને સ્થળે સ્થળે વેરાવલાં રજકણોમાંથી ખોળી, ચંચાળી, ચાંચી અને પ્રાચીને એમણે આપણા સમાજના ઇતિહાસની ખરેખર મગરૂરી લીધામને એવી સેવા કરી છે. શ્રી. ભેટને આવા ભગીરથ પ્રયત્નો મરે અને હૃદયથી અભિનંદન આપીએ છીએ.

માત્ર સર્જનાત્મક સાહિત્ય જ રચનાતરફ ગુજરાતના ઇતિહાસ આચાર્યનક સાહિત્યકારો રચાપણા જણાય છે. કાલજીએ એમની કૃતિઓમાંથી ઇતિહાસિક અમરતાને વરી આપા ઇતિહાસગ્રંથોના પૂરો પર લાલિય કાગમાં નેધારી જ એ કહેવાની પ્રગલ્ભતા અને અભારે કરીશું નહીં. એવી કૃતિએ બસે રચાએ અને ગુજરાતનો મેદિ બાજે અશિક્ષિત અને ગદુ જ નાતે થાએ સુસિદ્ધિત વચકવર્મ એને - વધાવો, આપણા એ એક જ પ્રકારની માનસિક પ્રવૃત્તિઓના રસિયાઓની જરાપણ અવગણના કર્યા વગર અને નિઃશુદ્ધિય કહીશું કે ગુજરાત અને ગુજરાતના ઇતિહાસના દેહાત્માની કિતલિત થયેલી મુર્તિને વિદ્યા ને સ્નેહભરતી સજ્જન કરવામાં પોતાની પ્રવૃત્તિઓનું અસિદ્ધાન આપનારાઓને જરાયે ઓછી અમરતા આપણું સાહિત્યજગત નહિ જ આપે. કિલકું ગુજરાતીઓ તરીકે તમે વર્ષે ખીલતી આપણી અરિમતા આપણા ઇતિહાસની-ગુજરાત ને ગુજરાતીઓના ઇતિહાસની, તેના સાહિત્યના ઇતિહાસની-હવે તે આપણા મોંદરે આવી બેઠકેર દાર હાકતી આપણને સાદ કરે છે. સિમથ જેવા સામાન્યવાદી પરદેશી ઇતિહાસકારો બસે હિંદના ઇતિહાસ એમના હરિનિન્દુઓથી આપણને રચી આપે. બસે ગુજરાતપ્રિય ફોર્નસ રાસમાલ રચીને એક કાલે આપણને આપી ભય. આપણા ગુજરાતના ઇતિહાસ માટે ગુજરાતના જ માટી અને લોહી સાથે સંધિ સળંધ રખાયા નમંદો, ભજવાતલાલો વગેરે ઉપરાંત તાજેતરના શ્રી. રત્નમણિરાવ જેવા ગુજરાતીઓનાં જીવવાર્ષણ આપણને આપણા જાન અને વારત્તવિક ઇતિહાસ તરફ લઈ જનારા જ આપણા હૃદયની પૂજાને પાવ થઈ શકે.

‘અમદાવાદ’ વિષેના ૮૨૪ પૃષ્ઠોના લીટીએ લીટીએ ઐતિહાસિક મંથને લખાયે ૭ વર્ષની વીતી ગયાં છતાં એ મંથ હજીએ નવીન મંથ જેવો આપણા પ્રસિદ્ધ અન્ય ગુજરાતી નમોના ઇતિહાસ માટે માર્ગદર્શક અને સચક મંથ છે. આ પછી હમણું

શ્રી. રત્નમણિરાવ આપણને ' ખંભાતનો ઇતિહાસ ' આપે છે. આનો કીમતી ઇતિહાસ-મંથ આપનાર મંથકાર, અને તેનું પ્રકાશન કરી આપનાર ખંભાત સંસ્થાન-તરફથી તેના હીવાન-રૂપસાહેબ પુરુષોત્તમ ભટ્ટના આપણે બહુ જ ઉપકારરૂપ થયા છીએ.

શ્રી. રત્નમણિરાવે આ મોટા મંથને સંપૂર્ણ કરવામાં એમના અવાજ ધમનો, એમની ઐતિહાસિક તરત્તરદષ્ટિએ અને એમની જન્મભૂમિ મારે અભિમાનિતી વૃત્તિનો આપણને પાનેપાને પરિચય કરાવ્યો છે. ખંભાતનાં પૌરાણિક અભિમાનો, પૌરાણિક જ્યોત્ષ્ણમાં એનું સ્થાન, પૌરાણિક ઇલખમાં એનો ઇતિહાસ, મધ્યકાલીન હિન્દુ સમયની એની જાહેરાતો, એની પછી એમ એક પછી ખીલ પ્રકરણ દ્વારા છેક આજ સુધીના સુરેખ ઇતિહાસ એમણે ઇતિહાસલેખનની સરળ : ને ઉચિત શૈલીમાં આપ્યો છે. યુજ્જરાતનું હિન્દુ સ્થાપત્ય અને કલા, યુજ્જરાતનું યુગલમાન સ્થાપત્ય, ખંભાતનો વેપાર અને વણલુવડું, એનો ઉલોચ ધંધો અને રોજગાર, એનો વહીવટ અને સામાજિક વિશાસ, એનાં રમિક સ્થળો અને હાલની અભિપ્રાયો : આ સૌ ઇતિહાસકારે યત્ન દર્શિએ સુંદર રીતે આલેખ્યાં છે. આ પછી આ ધી ઓ સુધીનાં વિદ્યતાભર્વાં પરિશિષ્ટો પણ એમણે આ મંથરચત્રમાં કરેલા અમની પ્રત્યક્ષ સામીની આપે છે.

યુજ્જરાતના ઇતિહાસસિંહને આનો અપૂર્વ મંથ પહેલેથી છેલ્લે સુધી વાંચી વિચારી જવાની અને ખાસ લલામણુ કરીએ છીએ. અને હવેછીટું કે શ્રી. રત્નમણિરાવ આ બે વર્ષો પછી એમના ઇતિહાસપ્રેમનો પક્ષપાત ' પાટણ ' કે ' બરમ ' પ્રતિ દર્શાવે.

શંકરપ્રસાદ રાવલ

નાટક

સંજ્ઞાપન : કતી : સનાતન જન્મકંઠર ભુવ, કી. ૧૦ આના, લેખકના વિખાન પ્રમાણે ૬૯ વર્ષ પહેલાંની ૧૯૫૫નું આ રંગ છે. દાઓર અને માત બંનેનું દેવવાનીતા પાપાલેખનમાં ૧૪૫ થયેનું રહિન્નિન્દુ કતીને ન સંતોષી કાણું એટલે દેવવાનીતા સ્ત્રીતનું પોતાના રહિન્નિન્દુ પ્રમાણેનું આલેખન ૧૪૫ કરવા કતી આ નાટકમાં પ્રવેશ થયા છે.

દેવવાનીતા જીવનમાં શુદ્ધ પ્રણય અને નને જાગનો નાટકમાં મુખ્ય છે. અને આ મુખ્ય ભાવનાઓ નને પાવેતાં અરિવિચારની ચારી છે. તે બંનેના નિરપણમાં પણ કતીનું રહિન્નિન્દુ સતત જાગત રહેતું જણાય છે. જે કે રતીન્દાસ દાઓરનું વિદાય અભિલાષ નાટક અને કતીનું દેવવાની કાળ-ગતે કલાત્મક રહિએ ઉચ્ચ મેરિનાં છે એવી પ્રતીતિ આ નાટક વાંચ્યા પછી પણ દૂર થઈ જાય નથી.

રંગભૂમિની રહિ બસમાં રાખીને કતીએ નાટકમાં દેવવાની મીતો પણ મુક્યાં છે. મીતોની વિચારપૂર્વક રોજગાર મુજબમાં કલિત્તે અંક પાતળો પણ જલ એ ભવરપાત બધમાં સખવાનું છે. મંથરે અખતરો કરીને આ નાટક ભજવાય તેઃ મેઠક સ્થળે સાળા ભાવતા સંવાદોમાં દુરકાર કરાવે કતીને અવકાશ ભાવે. પણ કતી તરફથી વધારે પ્રમાણમાં નાટક મંગતી રહે એટલે અને અણ રાખીએ છીએ.

મિ. વ.

નિર્બંધિકા

અમી—પ્રણેતા: જ્યેન્દ્રરામ જગજ્ઞાનલાલ દુરમાળ, આકાશકેતા કૃપાની પાળ,
અમદાવાદ, મુદ્ર ૩. ૧-૮-૦

અભાષક જ્યેન્દ્રરામ દુરમાળની લાક્ષણિક કલાથી આલેખાયેલી યોગીસ હાગવી નિર્બંધિકાઓનો આ સરસ સંગ્રહ છે. એમની આમજની નિર્બંધિકાઓ જેમ રસથી વંચાય છે તેમ આ પછુ આપણા સાહિત્યસિક્ષા અથથી પ્રતિ સુધી રસપૂર્વક વાંચો જશે તો તેમને વિવિધ સ્થળેએ વિવિધ પ્રકારનો આનંદ અવશ્ય મળશે જ. શ્રી દુરમાળે આવી હાગવી નિર્બંધિકાઓને પોતાનો પ્રિય વિષય જનાવ્યો છે અને એ પ્રેકરના આપણા સાહિત્યના અંગને ખીણવવામાં એમણે ઘણો મેટો કાજો આપ્યો છે. સાદામાં સાદાથી માંડી ભવ્યમાં ભવ્ય રિપરને એ સફળતાથી પોતાનો કરી શકે છે. અહીં તહીં રસની જમાવટ, કાષ્ઠ કાષ્ઠ સ્થળે નાનાવિષ કલાસો તો કાષ્ઠ કાષ્ઠ સ્થળે પ્રવેશ હાસ્યરસ, એ આ નિર્બંધિકારની નિર્બંધિકાઓનાં ખાસ લક્ષણો છે. અમે છંદોએ છીએ કે શ્રી, દુરમાળ આવી ખીણ નિર્બંધિકાઓ આલેખીને આપણા સાહિત્યમાંના આ ખીણતા અંગની વિશેષ અભિવૃદ્ધિ કરે.

છંદયુક્તચર્યા—લેખક: રમણલાલ વાડીલાલ શાહ; અનુવાદક: રમણલાલ વડીલ, મુદ્ર ૩. ૧-૦-૦.

શ્રી. શાહે આ ગ્રંથાને એમની સ્વર્ગરથ પાતીની રમણસંહિતા તરીકે પ્રથમ અંગ્રેજીમાં લેખતાં મૂક્યાં. શ્રી. એન. કે. જામરતે એને આશુખ લખી. એનું મૂલ્યાંકન કયું. 'શ્રી' રમણલાલ વડીલે એમને ગુજરાતીમાં લેખ્યાં. લેખક અને અનુવાદકના હૃદયોએ એકંદરે, એકવ સાધ્યું છે. એક એ દર્શાવ લખ્યું:—

મારી મનોહર માધુકાં આંસુમાં તરવગાન અને ભેદ હરેલાં છે. તેના સ્નિગ્ધ કપોલ પર અક્ષુબ્ધ અણુમૂલાં મોતી જેવાં ચળકે છે. મારી રહમદાર સન્મનમાં આંસુએ મને અમૃત બનાવે આખી મને નરેન્દ્રમાં અપ્રતિમ એવો નરેન્દ્ર બનાવ્યો છે. મારી સવગનાં આંસુ પ્રેમ અને મૃત્યુનો અનંત ભેદ કહેલી શકે છે. (૫૪):

× × ×
એ મારી પ્રિયતમ પ્રિયા જાણી આનંદ્ય કાઠિ.

મગ લેખક અંગ્રેજીમુખ્ય છે. અમે છંદોશુદ્ધિ એમની એ મુખ્યવચ્ચને હવે એ બાક વીતારી સ્વેચ્છીય માતૃભાષાના સ્વાભાવિક પ્રેમપ્રવાહમાં એને વાળે.

પ્રાચ્યચિત્ત—લેખક: સ્વ. વાડીલાલ શાહ; મુદ્ર એ આનાં (૧૯૩૨) નાનાલાલ કવિની કોલનગરીમાં લખાણનું સ્વર્ગસ્થ વાડીલાલ શાહનું આ નાનકડું કાવ્ય છે. સ્વર્ગસ્થ કવિ આ રમણ અભ્યંશેલીમાં અવધારવાની વિચારપ્રધાન કાવ્યશૈલીમાં ઠીક ઠીક સફળતાથી ઉતારી ચકા છે:—

... પંડોને; સોફિરીસને, કાષ્ઠરતને, કયા શુન્દા મારે; માધી ?

નિરોને કયા શુન્દા મારે દીનાચણામાં. ધરોચો ?

સીનાને રામ જેવાએ કયા શુન્દા ખાતર આગમાં જીવારી ?

કલાપીને શા મારે અપ્યાયુ ? રમણમાં જ નિતિયુ ? પાકયુ ?

બાર બાર વર્ષના અકિમનુ પ્રગટાવ !
 દશાબ્દક ઉપદેશોને રચાને કોણાચારી જન્મ્યા !
 યુવકની જીભને વીરશૂંઘિ કે સ્વર્ગ આપાવ !
 બ્રહ્મા વિષ્ણુથી થયેલી જીવ કહે કંઈક ! તું સુધાર !

છવનચરિત

શ્રી વિજયનાનંદસૂચિ—લેખક: સુશીલ: પ્રકાશક: શ્રી સ્ટેન આલમાનંદ સભ્ય,
 આલમર.

સ્વર્ગ, ન્યાયભિનિધિ શ્રી વિજયનાનંદસૂચિનો આ નાનકોટો અરિમંથ છે. સ્વરિત્ત
 નવયુગના પ્રકાશ કીલ્કનર ક્રાંતિકારી આત્મા હતા, સ્ટેન સંપ્રદાયના અનુયાયીઓ આ
 છવનચરિતનું મથેચ્છ પાત્ર કરે.

સમગ્રજાતા રોક અને કેલેવેર કુમાર: લેખક: સ્વ. વા. મો. દાહ: પ્રકાશક:
 જીરાજાજી મોલીલાલ દાહ, માટેસર: મુદ્રણ બે આબ.

સ્વર્ગસ્થ વાડીલાલ કાઢે રથેનું આ નાનું છવનચરિત બહોલને, હજીએ છવન-
 ચરિતકારની જાગૃત્તાથીયે યેથીયે આપણે એવું છે. ' કેલેવેર નો ' કેલેવેર ' કેમ થયો
 એ મર્થ જાણો માટેની તેમની આ પ્રવિજા માટે અને અહીં ઉપયોગી મણીયું નહીં
 સમાજ અને રાજપ્રકરણ

ગાંધી વિચારોદ્ધાન—લેખક: કિશોરલાલ મજાસગડ પ્રકાશક: નવચલન
 પ્રકાશકાગર, અમદાવાદ: મુદ્રણ આઈ આબ.

મહામાણમે આલમમંથન કરી તારી માટેના વિચારોનું આ કોલન છે અને
 એ કોલન શ્રી. કિશોરલાલ મજાસગડા જેવા આપણા એક મિત્રકને કાષ્ટે આપણને
 મળે છે એ આપણું પ્રદાન છે. શ્રી મજાસગડાના આ લેખાલકાવને સંમતિ
 આપના મહામાણ સાચું જ કહે છે:

' આ વિચારોદ્ધાન નું વાંચી મરો જુ. મારા વિચારોનો આજ કિશોરલાલનો
 પરિચય આપાધાર છે. જેવો પરિચય તેથી તેની મહત્ત્વકિત છે. એટલે મારે નહીં
 થોડે જ કોલને ફેરફાર કરવા પડ્યા છે. અમારી મને વચ્ચે થકા વિષયોમાં વિચારોનું
 એક કોલથી ને કે અજાબ કિશોરલાલની છે જતાં પ્રત્યેક પ્રકરણમાં સંમતિ
 દેવામાં અને કરાવ નથી. આથી આજ વિષયોને દુર્લભાઈ આજ કિશોરલાલ સમાવી કહ્યા
 છે એ આ કોલની વિશેષતા છે.

વિચારક અને સંપ્રદાયના આ વિચારનવચીનને અને યુજ્જ્વાલમાં મહેળો પ્રસાર
 અને પ્રચાર કમ્પોએ કીએ.

રશિયાનું શરતર—લેખક: નવલલાલ મહેતા: પ્રકાશક: પ્રસ્થાન કાર્યાલય,
 અમદાવાદ, મુદ્રણ રા. ૨-૦-૦.

એ.એ. કુંડા ' The Birth of the Russian Democracy ' એ
 પૂનઃને આપણે પ્રકાશી અને, અમદાવાદમાં અમારું આ પ્રકાશક છે. કિન્દના મોટા
 છવનના નિર્માતાઓ રશિયાના મોટાજાને અને, તેથી આજ સુધીની પ્રવિજોને

આપણે ત્યાં સુપરિચિત કરવા પ્રયત્ન છે. આ પૃથ્વી આજે એક સ્વતંત્ર પ્રવચન છે. લેખકે રશિયાની પ્રગતિ ને ઉપકારક બનાવેલો પ્રથમ વિજ્ઞાનમાં આજેઆમાં છે. પૂરવણી પ્રકરણ: બૌદ્ધશિક રશિયા અને પ્રસ્તાવના શ્રી. નરહરિ પરીખે લખ્યાં છે. આખું પુસ્તક વાંચતાં રશિયા આપણી દૃષ્ટિ આગળ મૂર્ત જાની રહે છે. માથે સાથે શ્રી. પરીખ તારવે છે તેમ રશિયા એ રશિયા ને દિન્દ એ દિન્દ છે. વિવેકી વાચક આગળ આ તાત્ત્વિક બેદ રખે થાય છે. રશિયા દિન્દને એટલું તો ચોક્કસ શીખવે છે કે, 'કેટકેટલાં' આત્મા-પણ્ણી-રમણ અને આધ્યાત્મિક જાને-રજાત-જાની ક્રમારિકાનું હ્રદય ઇત્યાદિ છે. આપણી પ્રજાના દૃષ્ટિબિન્દુએ બહુ વિવેકપુરુષર આવાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ થાય એ પ્રયત્ન કરવું છે.

સામ્યવાદ અને સર્વોદય તથા બીજા લેખો—લેખક: નરહરિ દારકાદાસ પરીખ; પ્રકાશક: પ્રધાન કાર્યાલય અમદાવાદ; મૂલ્ય ૭ આના.

પ્રધાન કાર્યાલયની લેખક પ્રિય મંથાંગાનો આ, એક મહત્ત્વ છે. શ્રી. નરહરિ પરીખ જેવા પ્રૌઢ લેખક અને જિતકર્તા મંતવ્યે મંતવીર વિચારણાને પાત્ર હોય છે. આપણા સરદેશપણેનો હમણાં રશિયા અને તેના વિખરકારક સાહિત્ય તરફ ખૂબ જોવાય છે એ ખરું. પણ રશિયાના પ્રયોગ વિશે પણ દૃષ્ટિકતી મુકેલી નેવી તેવી નથી. એ પ્રયોગ વિશે તરદેશ અને વિરોધ કરતી કપીકતો વાંચતાં અનિર્ણયની સદગ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રી. નરહરિ પરીખે બહુ જ તટસ્થતાથી અને એમની લૌકિકીક ક્રમગતિથી આ મંથિકા આલેખી છે. રશિયાના આધુનિક માનસની પાશ્વરીથી આપણામાં આ મુંદર કૃતિ વાચોને બહુ જ ઉપકારક થશે એમાં તો સંદેહ નથી. જ.

સમાસ-આલેખ—લેખક: કીકુભાઈ રતનજી દેસાઈ; પ્રકાશક: નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ; મૂલ્ય: ૭ આના. (વિ. સં. ૧૯૪૦)

ગુજરાત વિદ્યાપીઠે જેનો દૂંડો કારકીર્દિમાં કેટલાંક અંધકારરત્નો અને અંધરત્નો પડ્યાં હતાં. અપવાદ કીકુભાઈ દેસાઈ એમાંના એક છે અને તેમના જે થોડાં મંથો છે તે કીકી. અભ્યાસવૃત્તિના અને સર્જન-આલેખનશક્તિનાં પરિપક્વ પરિજાઓ છે. લેખકોગવરણનું આ કુમનું એક બહુ જ ઉપયોગી અંગ એ સત્તા છે. નહેરુ પ્રવચન અને સરકારની, રજીસ્ટર્ડ કંપનીની કે વ્યાપારીઓની, આમપંચાયતની 'મોડી વડી' ધારા-સભાની સલામોના સંબંધનની આ સુરેખ અને સરસ મીમાંસા છે; આખું પુસ્તક ગુજરાત વિષયે નહીં એટલું જ નહીં પણ આપણી જિજ્ઞાસી પ્રજા એનો 'સરજીવાત' અભ્યાસ કરે એ બહુ જ ઇચ્છા કરવું છે.

સહાયપૃષ્ઠિ (વિજયનું) એક તરન)—અનુવાદક: નરહરિ દારકાદાસ પરીખ; પ્રકાશક: જીવજીત કામગીર દેસાઈ, નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ; મૂલ્ય: સર્વાં રૂપિયે.

કુરોપના આજ્ઞાશબ્દ મહાપુરુષોમાં પ્રિન્સ કોપોલકિનનું રથાન વિરલ છે. જેનાં મંતવ્યે બળિયાનું બે જ્ઞાન્ય અનંદર મિહાનની ને તેની સંહારકરણની સચોટતાથી જડતી સે છે અને તેને સ્થાને અનંદિતકારક મહાપુરુષની એ મંથાંગી મીમાંસા કરે છે. સાગરવારે કે બીજા અમલોડ સેનિટાઈઝરે જ્યાં પોતાના જ અમલોમાં

વસતી બીજી નિર્મળ મધુભાતી માનવતા પ્રતિતા પ્રેમને કે સહકારને નિર્દયતાથી ઘૂંટી પશુભક્ષી સર્વોપરિ મતાવાદ જમણતાં માનવસંહાર આરંભ્યો છે ત્યાં આ વિચારકે સાક્ષ્ય જ્વળ ધરે છે. બી. નરહરિ પરીએ વિચારકના અમૂલ્ય પુસ્તકનો મહત્ત્વ અને તાત્પર્યથી અનુવાદ કર્યો છે ને પોતાના શુભચાત્રી અધ્યુએને એનો સાબ અપાધ્યો છે. શ્રી પરીખના પ્રત્યેક મુદ્દાવાન મંથની પેઠે આ અતિ મૂલ્યવાન મંથની અને આપણા વિચારગ્રીવ વાચકોને એપરક બચામબુ કરીએ છીએ.

બાલસાહિત્ય

સાહિત્ય, હેમજ્ઞતા અને રચુધીર—(બાલવિનોદમાળા પુસ્તક ૧૫, ૧૬ અને ૧૭)—અપાઠક અને પ્રકાશક: નાગરદાસ ઇ. પ્રેમ; મલાક (મુંબઈ); મિત્રધાર: જનમોહન મીત્રી, મુદ્રક: દરેકના આજ્ઞા મજુ.

ઉપરની ત્રણે પુસ્તિકાઓના સંપાદક શ્રી. નાગરદાસ પટેલને આજ્ઞા અભિવંદન. બાળકો આકર્ષણ તેવાં નવાં સુશોભિત અને રંગબેરંગી પૂર્ણવાળાં પુસ્તકો છે. એમાંના દાકષ્ય સારાં ને બાળકોની નાની આંખોને આકર્ષક ને મગનાં છે. અંદરનાં મિત્રો સચક છે. બાળકોના આનંદ પર એની સન્નિધિ હાથ પડે માટે તે પૂર્ણાંથી શુભચાત્રી જ નોંધએ. બાળકો આ બાલપુસ્તકો વાંચી એમને મમતા પરીઓના અને વસ્તુવિજ્ઞતાના પ્રદેશમાં વિકાસ કરી શકે એવાં એ સુમમ છે. આ બાલવિનોદમાળાના એક પછી એક મુદ્દાને અગ્રે સરસતા ઇચ્છીએ છીએ.

બાલગીતો

તનુમન્દિયાં (બાલગીતોનો સંગ્રહ)—લેખક: સોમાબાઈ ભાવસાર, મિત્રધાર: પ્રતાપરાય વાઘેક, પ્રકાશક: કીર્તિલાલ કેશવજી મરિયા.

બાળકોને આનંદ આપે શાન-પ્રદેશમાં થીમે થીમે જેથી જનર એવાં આ ગીતો—બાલગીતો છે. શ્રી. સોમાબાઈ બાલકાવલયો સારી પેઠે પરિચિત છે ને બાળકોનાં આ ગીતોમાં એ બાળકોની શાનમૂર્તિ ઉપર આવી શક્યા છે. કોઈ કોઈ સ્થળે ઉચ્ચ પદ્ય થાય છે.

‘ મારે જોવા છે પ્રાણથી પિવારક

સંધ્યાઉપકાલ આરા;

ત્યાં કોઈ મને લેડી જાઓ. ’

અને બદલે

‘ મારે જોવા છે પ્રાણથી આરા ’

એમ દોત તે ‘ પિયરક ’—(પારકાં)ના જુના અને અપરિચિત કવિ પાલે બાલકોને જન્મ ન મળ. ‘ સંધ્યા ને ઉજાવા આરા ’ ઉપર બાલકાવલયને જતાં પદ્ય કેટલોકે સમજ નોંધએ. કવિએ જોયે તેટલું સુસ્મરતાથી બદલકે સમગ્રી કોઈ એટલી શ્રુતિમાં ઉપર આપણા કવિએ—આજ કરીને આજકોના કવિએએ તે આવાજુ જ પડશે. જતાં એકંદરે આવાં મનોરમ ગીતોની અમે બાલકોનાં કિશકુશલોને વિન્ધ સંગેએ અવાચર્ક કરીએ છીએ.

આંદરણું (આવાળીદો)—કર્તાઃ અન્નવદન મહેતા, ડી. ૭ આના.

સં. જુઓનાઈ ત્રણી અને-સોનાનાઈ પટેલ.

હજા કાળો અને આગળાલીના કર્તાના માનસના એકબીજા પાસાને પરિચય આપજીને આ પુસ્તકમાં થાય છે. ગુજરાતી માતૃપિતાઓએ ઘણા કાળ સુધી આગળાલી અંગણુના કરી. જાળકેને આવાળીદો અને ઉંધરા ઉપરાંત જીંદગી જરૂરીઆતો પણ હોય છે અને તે પોતાના આશયમાંથી માનવતાનો સાચો વિકાસ થાય છે, જાળકેને રમ પડે તેવું વિષયવૈવિધ્ય, સાદા વર્ણનો, જોજીની મવાય તેવી રચનાઓ બધું આ ગીતોમાં છે. માન્યો આગળા માટેના આ સુંદર રમકડાં ન જુએ એમ અને હમીએ છીએ. મિ. વ.

નવલકથા

કરુણેલો—લેખકઃ સ્વર્ગ. નંદર કરુણવંશકર મહેતા.

આ લોકપ્રિય ઐતિહાસિક વાર્તાની આજીવંતી દસમી આવૃત્તિ છે. દસમી આવૃત્તિ સિદ્ધ કરે છે કે આ વાર્તાની માન્યતા પ્રવાહ અખંડિત વહેતો રહ્યો છે. કર્તાએ એની પ્રથમ આવૃત્તિ ૬. સ. ૧૮૬૮માં પ્રસિદ્ધ કરી હતી. સમ્પત્ત વર્ષના આજી માં આમ અમર રહેવા પામેલી આ વાર્તા ગુજરાતના નવાં આગળા પણ વધે એવી રીતે સરલ કરી દૂધાવવામાં આવે તો એનો વધુ પ્રચાર થાય. સર મનુભાઈની વિનુ-ભક્તિ આટલું વિશેષ કરી જ્ઞાત્યં યશો એમ અને હમીએ અને બી. હંસાએને જેવાં આશ્ચર્યકથાના પ્રેમક જાળી એમનો ગુજરાતી આગળા પ્રત્યેનો અપૂર્વ પ્રેમ એતાં કરી શકે તેમ છે.

વિમાનું સાહિત્ય

વિમાનો સંદેશ—લેખકઃ અખિભાઈ દેસાઈ, કિંમત ૭ આના.

એકવાર સંઘવર્ણીતાની સહાયિકા ટેવણી હિન્દી પ્રભાને વિશેષ કે એવી જાણ બધાની નિશ્ચિન્તતાના પાકે ચિન્તવવાની જરૂર નહોતી. આ પુસ્તક અને ગરીબાઈમાં રહેલા સંદેશ હિન્દીની કસોટીનો છે. આગળની માર્ગ આજે એને કુદરત અને સંસ્કૃતિ અનુકૂળ નથી. એની ધરતી એને મારે જીતી નથી, આવકના તથા દિવસ રોકક, જમીન અને ધરણામાં રોકાયેલી સંદેશ રચિતિ રહી નથી. આ રચિતિમાં વિમા તરફ જે દષ્ટાંતો બરી સહાય તો એને એવાવા વગર જુદો નથી. શી દેશાએ વિમાનો સંદેશ કીક કીક અભ્યાસ કરી પાડ્યો છે. આપણા વાચકવર્ગ માટે અને એના વાચનની સુવેધી બનાવણું કરીશું.

ધાર્મિક

ભગવદગીતાની સમાલોચના—આર્જવકર્તાઃ લવજી ગીજી મારતર, મહા-સ્વમીનારાયણ (હારિવાર), મૂલ્ય રૂપીઆ બે.

જીવનસદ અને આધ્યાત્મિક ઉદ્ધારણ તરફતી જાણ પણ પ્રભાને સર્વજ્ઞ ઉદાર કરી શકે એવા સર્વસાધન સિદ્ધાંતો (એ સિદ્ધાંતો તારવનારા વિશ્વધર્મ પ્રેમી દોષ તો) ગીતા જેવા કુશળા જગ સાચે જૂની અમર રહેવા આ સંસ્કૃત

આદર્શ મંથરતાના છે. ગીતામાંથી તુમે મુએ નહીવ અને નંધમેમતા અર્થ એના વિવિધ મીમાંસાએ અને સુમાપેક્ષાએ રજા કર્યા છે. આ પુસ્તક પણ એવી એક સમા-લોચના છે ને તેનું મૂળ ખંઝાળીમાં છે. વળી આ પુસ્તકની આંખી વિશેષતા એ છે કે એના ગુજરાતી અનુવાદક શ્રી. ભરણ મારતર એક વખોટક બોલ ગૃહસ્થ છે. શ્રી. મારતર પંખનામી ધર્મને માટે અન્ય ધર્માનુયાયી સાથે દલીલઝડલી આનવ માનવ વચ્ચે કોણે ઉપન્ય રેતારા ધાર્મિક ઝડૂની નથી. માનવ માનવ વચ્ચે રહેતાં પ્રેમ એકમ, સદાકારિતા અને સદવીર્ય એજ ને મુખનો વિષયધર્મ દોષ કહે તે મુખના સિદ્ધાન્તો પ્રત્યે એમનો પક્ષપાત જણાવ છે. આથી જ હિન્દુધર્મના આ મંથરતાના કાર્પાતર પ્રત્યે એ એમની નેહીના ઉત્સાહી સમયે પ્રેરણા છે જ્યતને પોતાનાં માનવજન સંસ્કૃતિ અને સંસ્કારોથી આદ્યજન ફરી કહે એવા હિન્દુધર્મના વચ્ચી વિવિધ ધર્માનુ-યાયી પ્રજા હિન્દુ કે શું ધરશ્યામ ધર્મની આ સામાન્ય ભૂમિ ઉપર એક છે, સરખી જ છે એવી આજ આવા પ્રવલોનાથી કંઈક આકા અને પ્રેરણા પાપત થાવ છે.

ચારણદેવી શ્રી બહુચરણ—લેખક: મહત્તી સમર્થદાન ચિત્રદાનજી લલિયા; પ્રકાશક: શ્રી ચારણ સાનિહિતવર્ધક સભા.

ઉપરુક્ત સંખ્ય તરારથી ગુજરાતના યુવાજની આ દેવીના સખંધમાં આપણા વિદ્યાર્થી અને સામાન્ય પ્રજાવર્ગમાં મન્યતાં ફેટણક વિરક વિખાનેતિ આ ન્યની પ્રસિદ્ધિ-ધર્મા પુલાસો કરવામાં આવ્યો છે.

શ્રી દેવી સ્તોત્રો—(મૂળ સંસ્કૃત સહિત ગુજરાતી કાર્પાતર)

કાર્પાતરકાર અને પ્રકાશક: કાશી દુલ્લભકંઠેર પીરજશામ પંડ્યા, ઠાંઘવાડી, જમ્મણ નિહાડી નં. ૧, ગીરગામ ગુંબાઈ. ૪, મુલ્ય રૂ. ૦-૨-૦

સાક્ષીજી દુલ્લભકંઠેર યોગસાધથી અને મુદિપૂર્વક આ સ્તોત્રેના મૂળ અને પ્રવાહી કાર્પાતર જળતા આવજ રજા કર્યા છે. આપણા મહાજી જનસમાજમાં આપણ સ્તોત્રો જલુ જ વંચાવ છે અને માટે કરાવ છે. પણ દુર્ભાગ્યે આપણા પૈતાપક પ્રકાશકોએ ને ને આ અને આર્વા બીજાં પુસ્તકો પ્રજા સમક્ષ મુક્યાં છે તેમાં કાવ્ય અને મુદિ નો માણ વાળેલો નોવામાં આવે છે. આ શુદ્ધ પ્રસિદ્ધિ આ સ્થિતિમાં તેના અધિધારી વાચકોને ખાસ ઉપયોગી થઈ પડશે.

શ્રી તત્વાર્થ દીપનિઃસંધાનુવાદમાસક: અંશક ૩-૪ તથા શ્રી સર્વનિર્ણય પ્રકરણ ૩-૪ ૬૫ તથા સાપત પ્રકરણનું ગુજાર કાર્પાતર: કાર્પાતરકાર: સુદરવાલ મણિલાલ વડીલાલ, મુંબાઈ: મુલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

શ્રી પુષ્પિમર્ચીવ સંપ્રકાવજ આ કીમતી અંધનું વિદ્યાન કાર્પાતરકારે જલુ જમ લઈ સંજગતાથી કાર્પાતર રજુ છે. અને હમ્મીયું કે એના અધિધારીએ એનો લાભ લે.

આયર્ધર્મ—લેખક: સ્વર્ગ. વાડીલાલ કોટીલાલ શાહ; પ્રકાશક: કાશીલાલ મોનીલાલ શાહ, પાટોપર (ગુંબાઈ); આટલિ નીજ ૧૬૩૫; મુલ્ય: પાંચ આના.

હિન્દુઓ—આર્પો—૧ ટોળામાંથી દાલ દૂધ વાગેલ એના ઉપરેક સંજગત વાગેલા દાલના ફેન હિન્દુઓને-સંમેલની ને તેમનો દેહકલ પ્રધાનધર્મ સમજાવતી આ

[અનુસંધાન ૪. ૧૦૪ પદ]

તં ત્રી સ્થા ને થી

શાન્તિનિકેતન આશ્રમ

કવિવર ઠાકોરે આશ્રમની ૩૫ મી. વર્ષગાંઠ

નિશ્ચિતે નહાતું સરખું વ્યાખ્યાન કરતાં માનવી, પ્રકૃતિ અને જીવનનાં ધોષોનો સંબંધ દર્શાવે. માનવશ્રેણી પરધનને ગળી જવા સહ ઉત્તર રહે છે અને તેમાંથી જ સમસ્ત દુઃખોની હેતુવૃત્તિ છે. ખરું સુખ આભ્યન્તર છે એ ન સમજતાં મનુષ્ય બાહ્ય સુખોના લોકભાં સહાયે પ્રવૃત્ત રહે છે અને પરિણામે શાશ્વત આનન્દને તજીને કૃત્તિકા દર્પની લોહપતામાં કૃતકૃત્યતા મળી જાય છે. માનવીની જીવન યાત્રામાં કૃષ્ણે કૃષ્ણે સત્ય સત્યના નિર્ણયનો પ્રસંગ એવી રામણ આવે છે. પણ એ નિર્ણય કરવામાં સત્યના ખામને વળગી રહેવાનું એ કહેતાં પસંદ નથી કરતા. એ એવી નિર્ણયતા ઉપર વિશ્વાસ નથી મેળવી શકેતા. માનસાધના અને તે દ્વારા પરમ આનન્દની સાધનાનો સંદેશ કવિવર જગતને આ પ્રસંગે સુલુચ્છે અને જે સરવું માન આપણે સતત અવિદ્યશ્રમથી સાંભળતા આપ્યા છીએ તેનો જ આ એક ખ્યાન છે.

પ્રો. થોનેછરો નોગુચી

જાપાનના આ કવિ અને અધ્યાપકનું આગમન દિનગાં 'યુ' ત્યાંરથી તેમણે બની રહે તેટલો દિનનો અભ્યાસ કરવાનો અને જાપાનની કવિતા અને કલાનો દિનને પ્રવિચ્છ આપવાનો પ્રવાસ કર્યો છે. સુબાષમાં પણ યુનિવર્સિટી તરફથી એમનાં એ આપણની યોજના સહ હતી.

પ્રો. નોગુચીએ જાપાનની કળા અને કવિતા બંનેમાં માનવ અને પ્રકૃતિના સંબંધનું ખાસ દર્શન કાઢ્યું હતું અને આ વસ્તુ પૂર્વ અને પશ્ચિમની કળા અને કવિતાના ભેદદર્શનમાં પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે એમ પણ એમણે જણાવ્યું. કવિવર ઠાકોરે 'ટેમ્પેસ્ટ' અને 'સાકુન્તલ' ના વાતાવરણનું વિવેચન કરતાં શેક્સપિયરના ખાસત્ય માનસનો અને કાવિદાસના આર્વમાનસનો ભેદ દર્શાવ્યો છે તેમાં પણ કુખ્ય બિન્દુ આવી જ જાયતું છે. છતાં કવિ શુદ્ધિને વંદ્ય તથા જાણ તેટલે આરે પાશ્વર્ય દર્શિબિન્દુને પણ આદરપાત્ર ચણવામાં વાંધો નથી એવું મનવ્યં પ્રો. નોગુચીએ રજૂ કર્યું હતું. આ યામે જ વાસ્તવિકતાનો ચિતાર કવિતામાં થેટલો અંશે સ્વીકાર્ય છે તેનો નિર્ણય પણ આવી જાય.

જાપાનની કળામાં શુદ્ધતામાં ધર્મ જ પ્રેરણારૂપ હતો એ ખાતર આપણે નોંધવા જેવી છે. ધર્મ વરદેવી જ કલાકારોએ ધીમે ધીમે પ્રકૃતિ અને માનવજીવન તરફ પ્રમાણ કર્યું હોય એવો અવલોકન જગતની સર્જીતરી કળાઓ પરતે મળી આવે તેવો સંભાવ છે. છતાં અત્યારે પણ આપણે કળા કે કવિતાનો ધર્મ નોડેનો અવિશાંત્ય સંબંધ સ્વીકારીએ તો અવરમ વિચિત્ર અને હસ્તમારપદ લાગે અને પ્રો. નોગુચીનું આ વિષયનું વિવેચન તદ્દન નિરપેક્ષ અને સ્વતંત્ર જણાઈ નહિ, છતાં બધા

પ્રકાશના સ્વીકાર માટેની તેમની તૈયારી અને જયજ્ઞાનનાં નવાં મુદ્દાઓનો આદર તેમણે સ્પષ્ટ દર્શાવ્યો. આપણને મોટેરો સાજાં તે એ જ કે આપણને જ્ઞાનનાં અને ધ્રો, નોત્રીનાં મનુષ્યો જાણનાં મનુષ્યો આવા વિદ્યોના પ્રવચનું એક પરિણામ એ તે અવસ્થા છે કે જગતની સંસ્કૃતિમૂલક એકતા સંપાત્રી જાય છે તેમાં તે મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

વિજ્ઞાન અને માનવતા

મુંબાઈમાં આવીને ' પી હન્ડિયન એકેડેમી એન્ડ સાયન્સીસ ' ના પ્રમુખ પદેથી ભાગ્ય કરતાં સર સી. વી. રમણે મુંબાઈની વિજ્ઞાનસેવાનો મૌલિકાદર્શક ઉદ્દેશ્ય કર્યો અને ભવિષ્યમાં પણ મુંબાઈ વિજ્ઞાનના સેવામાં જનુ ઉપયોગી કાર્ય કરી શકશે એવી આશાથી એમણે મુંબાઈમાં વિજ્ઞાનનાં મુદ્દાં મુદ્દાં છેવળ તરિક્કો દેવાથી અને સાધન સમ- વડો વિચાર કરતાં તેમની આ આશાથી ભવિષ્યમાં ખરી પડે તે આશ્ચર્ય ન જ મળ્યાય.

આ સાથે એમણે એક બીજો પ્રખર ઉપસ્થિત કર્યો તે વિજ્ઞાન અને માનવ જીવનના સંબંધનો. આને જગતમાં વિજ્ઞાનનો કેવો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તે સર્વવિદિત છે. એક જાનુ સંદારન કાર્યમાં અને બીજા જાનુ દવાદાર અને યાત્રો- પચ્ચદશ માનવના ઉદારકાર્યમાં—આમ બંને રીતે આજે વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે તે બેમાં એક વસ્તુ આપણને જણાય છે કે જ્યાં સુધી માનવી વિજ્ઞાનના તરિક્કો ઉપર પોતાનું આધિપત્ય જાળવી એ તરિક્કોનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરે છે ત્યાં સુધી એ વિજ્ઞાન કરતાં મહાન દેખાય છે. પરંતુ એ તરિક્કોનો દુરુપયોગ કરતાં કરતાં માનવી પોતાનું આધિપત્ય ટુટારી ભેગે છે. એટલે એ તરિક્કો જ એટલું જ શરૂ થઈ રહી જાય છે.

બીજું કાંઈ પણ વિષયનું જ્ઞાન માનવ સંસ્કૃતિને અને જગતના સુખને જાણપણ મદદરૂપ ન થઈ શકે તેવા જ્ઞાનનું મૂલ્ય આજે જગતને કદું નથી. જગતમાં આજના અનેક વિશ્વદેશમાંથી જગતને અંજલિ: પણ અમારી લે તે જ વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન સાચું જ મળ્યાય. જ્ઞાનની જ્ઞાન તરીકે જ કીમત કરવી એ કુલ કહે શક્યો જાય છે— આજેકે મને છે.

ઉદ્યોગશીલ

ઉદ્યોગશીલ આજેકે અને કહે. એણે અને એની મંડળીએ મુંબાઈમાં જે સંગીત, જે નૃત્ય અને જે અભિનય નથા એ જાણનાં જે સંવાદ રજા કર્યો તેમાંથી કાંઈક અંશે ગુજરાત પણ એના ભાવિ પ્રયોગમાં કદાચ પ્રેરણા લેશે. અમને લાગે છે કે એ કલા પાઠ્ય સાધના કરતાં ગુજરાતનું એકાદ મંડળ કુલ મુંબાઈમાં દેવ તે ગુજરાતના સાહિત્યમાં એવી પહોં વસ્તુએ છે—પુસ્તકોમાંથી પણ પહોં વસ્તુએ મળી આવે તેમ છે જેમાં કદાનો આરિર્કા ગુજરાત બીજા પ્રાન્ત કરતાં સારી રીતે કરી શકે. આ સાધનામાં ઉપયોગી થઈ શકે તેવાં જાણે પણ આપણે ત્યાં છે. એ જાણે એકલિત કરવાનો પ્રયાસ થાય એટલી જ જરૂર છે.

ગુજરાત સંગીત મહામંડળ

• ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ સંગીતજ્ઞાન પંડિત કોમલપ્રભાચંદ્રના પ્રયામથી મુંબાઈમાં સંગીત મહામંડળની સ્થાપના થઈ છે પંડિત એકાદરજાણનું સંગીત ઉપરનું પ્રયુત્ત

અને કંકની એમને મળેલી કુદરતી બક્ષીસ તથા પોતે સાધેલી સંસ્કારિતા-એ બધું ગુજરાતને અભણું નથી. વળી સંગીતની કલાને રજુ કરવા ઉપરાંત એ કલાની તાત્ત્વિક ચર્ચા કરવાની પણ પંડિતશ્રીમાં સારી ચેત્વણ છે. મુંબાઈ એવું ક્ષેત્ર તેમણે શોધી કાઢ્યું છે એ પણ ઠીક જ કહ્યું છે એટલે તેમના આ પ્રયાસમાં અમે તેમને સફળતા ઇચ્છીએ છીએ.

વળી ગુજરાતનું આગવું એવું પણ ચોક્કસ સંગીત છે અને તે સંગીતને સાચા સ્વરૂપમાં એના મૂળ સ્વરૂપમાં રજુ કરવાના જે પ્રયાસો આજ સુધીમાં થયા છે તે બધા સર્વાંશે સંપૂર્ણ નથી થયા. એટલે આ દિશામાં પણ આ મંડળ માટે કાર્ય કરવાનો અવકાશ છે. સંગીતનો પ્રેમ પ્રતિદિન ગુજરાતમાં વધતો જાય છે તે પ્રસંગે આ મંડળની સંસ્થાપના ખાસ આદરપાત્ર બને છે.

રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો મુવર્ધુ મહોત્સવ

ઈ. સ. ૧૮૮૫ થી આજ સુધીમાં રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ જે ઇત્તરવિકાસ સાધ્યો છે અને તે સાધતાં હિન્દના પ્રજાજનોને જે સ્વાતંત્ર્યપ્રેરણા અર્પી છે તેનો કૃતિકાસ આપણી સમક્ષ જ છે. આઘાત અને પ્રત્યાઘાતની પરસ્પરા માનવીજીવનમાં તેમ સંસ્થાઓના જીવનમાં પણ હોય છે. એવા આઘાત પ્રત્યાઘાતોથી પરિવર્તનો પણ અનેક આવે છે. મહાસભાની અત્યારની નીતિ પણ એવાં અનેક પરિવર્તનોનું પરિણામ છે એ સુવિદિત છે. આવી સંસ્થા પોતાના અસ્તિત્વ માટે અને સમગ્ર પ્રજા એ સંસ્થાના અસ્તિત્વ માટે ગૌરવ લે એ સ્વાભાવિક છે.

હિન્દમાં બીજા રાજદારી પક્ષો નથી એમ આપણે નહિ કહી શકીએ. પરંતુ પ્રજાની માનીતી સંસ્થા તો એક જ છે અને તે હિન્દી રાષ્ટ્રીય મહાસભા એ નિર્વિવાદ છે. બાપા, સાહિત્ય અને રહેણીશરણીના વૈવિધ્યવાળા અનેક પ્રાન્તોના બનેલા આ વિશાળ દેશમાં મહાસભાએ જેટલી એકતંત્રતા સાધી છે એટલી એકતંત્રતા સાધતી એ અતિવિકટ કાર્ય છે એમ યોગ્ય પણ પરોક્ષ કે સંદેશી રાજનીતિજ્ઞ અવરૂપ કણુજ કરશે. ક્રિયાસિદ્ધિ એટલે સફળતાના ધોરણે યોગ્ય પણ બંધિત કે સંસ્થાનજી જીવનની સાચાં મૂલ્યાંકન અંકાય અને જતાં પણ જેટલી જેટલી અપૂર્ણતાઓ છે તે બધી હોવા છતાં મહાસભાએ જે કહ્યું છે તે બાકું નથી, નિષ્કર્ષ પણ નથી. આ પચાસ વર્ષોમાં જે માનસ મહાસભાએ જામન કહ્યું છે, કેળવ્યું છે, ફેલાવ્યું છે તે માનસ જ આપણું અમૂલ્ય ધન છે. એ માનસ જ આપણી બાવિ પ્રજાના ચલા રૂપ છે. બાવિના ગર્ભમાં શું છે તેનો નિર્ણય કરવો એ બહુ કપડું કાર્ય છે. છતાં આજ સુધીની મહાસભાની પ્રગતિ લક્ષમાં લેતાં એ સંસ્થા બાવિ પ્રજાના જીવનમાં પણ અમૂલ્ય સેવા અર્પણનું સદૃશ્ય પ્રાપ્ત કરશે એમ કોનાં અમને સંકેપ રાખવાની જરૂર જણાવી નથી. એટલે આવી આપણી-સમગ્ર પ્રજાની એક જ સંસ્થાને એની પચાસ વર્ષોના જીવનની પૂર્ણાવધિને પ્રસંગે અમે અમારું અગિનંદન અર્પીએ છીએ.

વડોદરામાં હિરક મહેત્સવ

ગુજરાતના એકના એક મહાન દેશી મંથાનને આ પ્રસંગ છે. આજનું વડોદરા શબ્દ એટલે શ્રી. સયાજીરાવ માયકવાડના પ્રતિભાન છત્રીને હાલકાસ. ગુજરાતી સાહિત્ય માટે અને એકંદરે સંસ્કૃત વગેરે સાહિત્ય માટે વડોદરાની શબ્દ સત્તાએ જેટલું કામ કર્યું છે તે ગુજરાત સમગ્ર મોજુદ છે. પ્રાચીન સાહિત્યના ઉદારમાં, બાલસાહિત્યના સર્જનમાં અને અનેક વિષયોનું જ્ઞાન આપવામાં ઉપયોગી થાય તેવા પુસ્તકોના પ્રકાશનમાં વડોદરાનું કામ જેનમૂલ છે. સામાજિક પ્રવૃત્તિ માટે તે સિદ્ધિશ શબ્દ કરતાં વડોદરા હંમેશાં આગળ જ રહ્યું છે. ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણ, સામાજિક શક્તિઓના બળને તોડવાના પ્રયાસ, આ બધામાં વડોદરા શબ્દે હંમેશા જાગૃતિ દેખાડી છે.

આ પ્રસંગે એક બાબત અને શ્રી. સયાજીરાવ માયકવાડના લક્ષ્ય ઉપર અવગત લાવવા માગીએ છીએ. ગુજરાત યુનિવર્સિટી સ્થાપના માટે ને પ્રયાસો કરેલા તેનું કાંઈ પરિણામ આવ્યું નથી. આને મુજબ યુનિવર્સિટીની પ્રવૃત્તિ એટલી વિશાળ જાનતી જાય છે કે એક એ દશકા પછી બાબતો વિભાગે પ્રમાણે મુજબ કક્ષામાં યુનિવર્સિટીઓની જરૂર ઉભી થઈ જાય. ગુજરાતમાં તે આને પણ શિક્ષણની એટલી પ્રવૃત્તિ થઈ ગઈ છે કે એક સારી યુનિવર્સિટી ગુજરાત નભારી શકે. વળી આવી ગુજરાત યુનિવર્સિટીનું સ્વપ્ન ગુજરાતમાં બહુવેલે વિચારોનું છે. આ રચનાની સિદ્ધિમાં શ્રી. માયકવાડ અમૂલ્ય સહાયતા કરી શકે તેમ છે. આ પ્રસંગે એ જાત એમના લક્ષ્ય ઉપર લાવવી અને તે બાબતમાં એમના વિચાર કરી જામન કરવા એ અને આમાનું કાર્ય સમગ્રીએ છીએ.

બાકી આપણા દેશીશબ્દોમાં તે અનેક સ્થળે મુજાણાને અવકાશ દેવા છે અને જ્યાં જ્યાં તેવા અવાજ દેવા જ્યાં કાર્યવાહક શબ્દોની સહા જામન રહેવાનું છે એ તે નિરૂપણ સત્ય છે. અને આ પ્રસંગે શ્રી. સયાજીરાવ માયકવાડને સહર્ષ અભિનંદન આપીએ છીએ અને વિદ્યારેમ, સાહિત્યરેમ, પ્રજારેમ, વગેરે હારા એમનું જીવન વિશેષ નેત્રેમય અને તે માટે પરમશબ્દને પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

શ્રીમતી વિદ્યાબહેન નીલકંઠને અભિનંદન

અમે શ્રીમતી વિદ્યાબહેન નીલકંઠને એમના જીવનના આ હિરક મહેત્સવના મંજળ પ્રસંગે અમારાં હાર્દિક અભિનંદન આપીએ છીએ. વિદ્યાબહેને સ્વર્ગ. સર સમ. જીભાઈ સાથે સહકારની સિદ્ધિ સાધી એમના જીવનનાં કેટલાય અભેદ વર્ષો ગુજરાત અને ગુજરાતીઓની સામાજિક અને કેળવણીવિષયક સેવામાં અર્પણ કર્યાં છે. સાહિત્યમાં પણ એમનો શોભા સારો કહેવાય. હજારો અમદાવાદનાં શાળિક સેવાસેવોમાં અને ગુજરાત વર્તકપુષ્પ સે માછરી જેવી સાહિત્યલેખાને એ એમની સેવા અર્પણ જ રહે છે. આનું સુખ જીવન પામવાર ગુજરાતમાં એક અમેસર સન્માની ને સેવિત્રીને એવરેમની અને આને હર્ષપૂર્વક નોંધ લઈએ છીએ.

વ. તી મા ન. સા. ૨

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

મહાત્મા ગાંધીજીની શક્તિશાળી અસ્તરચતાને લીધે આતુ માસની તા. ૧૨-૧૩-૧૪
મીએ અમદાવાદમાં મળનાર આરમ્ભ સાહિત્ય સંમેલન મુલતવી રેલું છે તે હવે પછીની
૧૩મી થનાર મેષ્ટ મિતિએએ મળશે. એવો ઠરાવ અમદાવાદના આરંભ સાહિત્ય
સંમેલને કર્યો છે.

સાહિત્યસંસદ

સંસદના આયય નીચે થી, મંજુશાસ રમ્યજોડાવાલ મળયુક્તે રાસના ઢાળનો
વિશાસ વિષય એ ઉપર બાવણુ આપ્યું હતું.

હિન્દી મહાસભા

અહાસભાની સ્થાપનાને ૧૦મા વર્ષ પૂરા થયેથી દિન્દિમાં રમ્યે રમ્યે વિધિ
પ્રકારે તેનો કન્ક્રમદોલસર ઉજવણે હતો.

વડોદરા નરેશ હિરક મહોત્સવ

આતુ માસની તા. ૧ લીથી ૭ મી સુધીમાં વડોદરા રાજ્યમાં; આમે ગામ આ
ઉત્સવ ઊજવાઈ ગયો છે.

ગુજરાત માંતીય હિન્દુ સંમેલન

આ સંમેલન આતુ માસની તા. ૩-૪-૫ એ વડોદરામાં મળ્યું હતું.

વિદેષાલે સાહિત્ય સભા

આ સભાના આયયે ગત માસની તા. ૧૫ મીએ; ૧૯૬૧ ના ખાસ બેંકે 'એ વિષય
ઉપર થી, બાનુદંદર બાસે એક બાવણાન આપ્યું હતું.

દેશભક્ત નાટ્યકાર હુમગી મીરાનડેલો

તાજેતરમાં તેમજ હનામ મેજવનાર સુવિખ્યાત ધરસિવન નાટ્યકાર હુમગી
મીરાનડેલોએ આર સુવર્ણચંદ્રો આળી નાખવા માટે રહેલચરણે થયાં છે.

પ્રેમભક્તિ ઉત્સવ

સુરત સાહિત્ય સભાએ 'જવાબદાર ના નાટ્યપ્રયોગ સાથે 'પ્રેમભક્તિ ઉત્સવ'
ઊજવનાનો વિચાર રાખ્યો હતો. પણ કવિઓએ પોતાનો સુરથે ઉત્સવ ઊજવણે છે
તેથી તેમ કરવાની ના પાડી છે.

ગુજરાત પ્રેક્ષણ વાર્ષિકોત્સવ

આ માસની તા. ૨૧-૨૨-૨૩ મી એ કેંદ્રેજનાં વિદ્યાર્થી અને વિદ્યાર્થીનીઓ
એ રમત ગમત, નાટ્યપ્રયોગ અને જમણ સાથે મહા પ્રિન્સિપાલ મિ. સી. કપર્યુ
વેડિંગનન પ્રમુખપદે આ ઉત્સવ ઊજવ્યો હતો.

વસંતોત્સવ

રાજકોટમાં ગુજરાતના આદિવાસીસંમેલન તરફથી વસંતોત્સવ
આવનાર છે.

વિદ્યાર્થી પરિષદ

શ્રીયુત કે. ટી. ઠાકરા પ્રમુખપદે આ પરિષદ અમદાવાદમાં ગત માસમાં મળી હતી. તેણે રાષ્ટ્રીય દિનગિનિદુથી હાલની કેળવણીની રીતિતિ રિતે બિલાવેલ ક્યોં હતો.

આપણી શિક્ષણ પ્રથા સામે વિદ્યાર્થીઓની એલાદ

રાજકોટમાં વિદ્યાર્થીમંડળના આગળ નીચે રાજકોટના સમસ્ત વિદ્યાર્થીઓ ચૂટી કરેલા કેળવણીકારો અને બંદેર સેવોની મજેલી સભાએ આગળી શિક્ષણપ્રથા સામે એલાદ જતાડવાનું આહવાન કર્યું છે.

નાતાલના હિન્દી વિદ્યાર્થીઓ

નાતાલની વિદ્યાપીઠમાં હિન્દી વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે રંગબેદની સૂચ દર્શાવતાં ત્યાં વિરોધનાં વાતુ ચાલુ છે.

હિન્દી અને જાપાની કવિવરો

સાંનિકેતનમાં કવિવર રાજેન્દ્રની મુલાકાતે જાપાનના મદાકેતિ નેણુચી ખયાળી હતા. બન્ને કવિવરોનું મિલન અપૂર્વ હતું.

આંતર રાષ્ટ્રીય મહીલા પરિષદ

આ ઐતિહાસિક પરિષદ કલકત્તામાં ૧૯૩૬ના જાન્યુઆરીની તા. ૨૦ થીથી ૪થી ફેબ્રુઆરી સુધી કરાશે. તેમાં સશુદ પાલી મહીલાઓ ૫૫ આવનાર છે.

પ્રો. ધોન નોગુચી

જાપાનના આ કવિવરે 'જાપાની કવિતા' એ વિગત ઉપર તા. ૨૩-૧૨-૩૫ ને શેજ સુખાદમાં કાગળ આપ્યું હતું.

ધારાસભાઓમાં હિન્દી ભાષાને સ્થાન

હિન્દુસ્તાની સાહિત્ય સંઘના આગળે મજેલી સભામાંથી હિન્દુસ્તાન માટેની કવિજ્ઞાનાં ધનાર પ્રાંતીય તેમ જ હિન્દુસ્તાની સર્વ ધારાસભાઓ માટેની ચૂંટણીઓ માથ તેમાં હિન્દીના સ્થાનનો જ બિચારો કરી શકે. તેમાં ત્યાં હિન્દીમાં જ ભોજાનું વચન આવે તથા જોએ હિન્દી ન જાણના હોય તેઓ હિન્દી શીખવાનો હવેથી પ્રયત્ન કરે એવી મતલબનો રાજ ૨૦ કર્યો હતો.

અંગ્રેજ દાનવીર હોર્ડ નહીં

એક દલમાં સમગ્ર કમ આજ પાર્ટનું મોઝાકાવાયે દાન કરનાર હોર્ડ નહીં હવેનાં ૫૫૦૦ કરનાર પાર્ટનું મન અર્જન જાગેલી સારનાર મરે-વાદકાય સંજમી શોધબોજ મરે આપ્યું છે.

કાગરુપવર્ત ઉપર

પોસ્ટ અને રેલિમારના ડિરેક્ટર કન્ટ્રીનિવર મિ. સી. આર. ૧૩ ૧૪૦૧૭ ૧૨ની બિચારના કાગરુપવર્ત ઉપર ચક્રાચાર સરનામ મેળવી છે.

નિસામરાજ્યમાં ગામડે ગામડે રેડિયો

આ રાજ્યમાં ગામડે ગામડે રેડિયોની જગ્યા કરવા બી. મહેસુલ બની ઇંગ્લેંડ જઈ મર્વ પાર્ટની જગ્યા કરી જાણ કર્યો છે.

કામરેજ આગળ જૂના સીકકાઓ :

સુરત જીલ્લાની તાપી નદી કાંઠેલા કામરેજ ગામની કોટ નામની જગ્યા પાસેથી કેટલાક જૂના સીકકાઓ જલ્લા કરે છે.

ડૉ. અર્નેસ્ટ મેકોલેનો નવીન શોધપ્રદેશ

મેકોલે-મે-ડેરાના શોધખોળ ખાતાવાળા ડૉ. અ. મેકોલેએ પચીસ માણસો સાથે રાવડીઓમાં રહી સિંધના નવાબશાહ જીલ્લાના સુન્દ-મે-ડેરાના પ્રાચીન નગરનું ખોદ-કામ આરંભ્યું છે.

અમદાવાદમાં કોમર્સ કોલેજ

ધુળાણની વિદ્યાપીઠે આ કોલેજ સ્થાપવાની અનુક રારતે પરવાનગી આપી છે. લોહી વિદ્યાબહેન નોલકંઠ

લોહી વિદ્યાબહેન નીલકંઠના સાથે વર્ષનો દિરકમહોત્સવ અમદાવાદ ખતિ. એમનો જહોળા પ્રયાસકે અને મિત્રો તરફથી સફળ રીતે જિજ્ઞાસામાં આવ્યો છે.

હિન્દુસ્તાની મ્યુઝિક કોન્ફરન્સ

આ કોન્ફરન્સ મુંબઈ ખાતે ગાલુ માસની તા. ૨૪-૨૫-૨૬ થી એ મળનાર છે.

ધુના ગુજરાતી બંધુ સમાજ

આ સમાજનું સેક્રેસરેલન ગયા માસની તા. ૮ થી એ : શ્રી. રમણલાલ દેસાઈને પ્રમુખપદે બસ્યું હતું.

રોજનો એક જ પ્રશ્નપત્ર

પરીક્ષાના દિવસોમાં એ નહીં પણ એક જ પ્રશ્નપત્ર લખવા આપવાની વ્યવસ્થા કરવા માટે લાહોરના વિદ્યાર્થીઓએ સળવળ કરવા માંડી છે.

પોલ બોર્નૅટ

સુવિખ્યાત ફ્રેન્ચ કવિ, નવલકથાકાર અને વિવેચક પોલ બોર્નૅટ આશી વર્ષને વયે મરણ પામ્યા છે. તેઓ ફ્રેન્ચ એકેડેમીના સન ૧૮૯૪ થી સભ્ય હતા.

જૂનું હસ્તલિખિત પુસ્તક

નજસો પચાસ વર્ષ હપર સુગતાઈ બાપ્તિમાં લખાવેલા 'શાંદનામા'ની એક હાથ પ્રત સોવિષેટ રશિયાના સંગ્રહકોને મળી ગયી છે.

પડોહરા રાજ્ય પુસ્તકાલયખાતું.

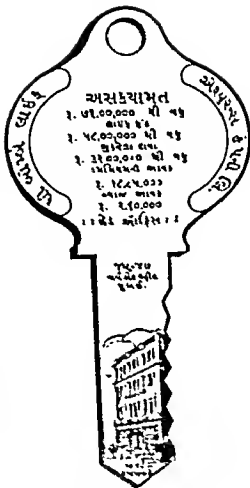
આ ખાતાની સેવામાં જીવન ગાળી આપણા લોકશિક્ષણની સેવા કરનાર શ્રી. મોતીલાલ અમીન નિવૃત્ત થયા છે.

રાષ્ટ્રીય કવિયોનું સંમેલન

આ સંમેલન શ્રી. મેઘાણીના પ્રમુખપદે ગઈ માસની તા. ૨૧ થી એ વિશે પાલેમાં મળ્યું હતું.

P. E. N. મંડળ

આ મંળને પ્રેરે દિન્દની જૂલીજૂલી બાળાઓનો પરિચય દિન્દના વિદ્યાર્થીઓ અને જૂદાજૂદ બાળ બાળીઓને થાય એ છે. આ દેવું નર લાવવા શાંતિનિધિતપમાં

સિં
ક
ગી
ના
વી
મા
ની

સ
ક
ળ
તા
નો
ચા
વો

સેવકની અને સેવિકાની વિષય જોડે લખે—

૧. સેવક સેવિકા :	૨. સેવક સેવિકા :	૩. સેવક સેવિકા :
૪. સેવક સેવિકા :	૫. સેવક સેવિકા :	૬. સેવક સેવિકા :
૭. સેવક સેવિકા :	૮. સેવક સેવિકા :	૯. સેવક સેવિકા :
૧૦. સેવક સેવિકા :	૧૧. સેવક સેવિકા :	૧૨. સેવક સેવિકા :

[સ્નેહનાં સહીદ: પૂરા સંધાન પૃ. ૪૨૧થી]

અને ગૂંચગામણ વધતા, ઉભો ચાલ ખડખડે ઉતાવળે આંટા મારતો. તે દહાડે, મજરાપટ્ટની નલિનીને મકરન્દે જોઈ, શિષ્ટાચાર મુજબનો પરિચય પાડ્યો. સુધરેલા સમાજના શિષ્ટાચાર મુજબ વાતો કરીને છૂટા પડ્યાં.

નલિનીના મુખ્ય હૃદયની ભિંમિઓના ઉલ્લાસ મકરન્દને આકર્ષક લાગ્યા. વિચાર વમળોની વચમાં વચમાં નલિની ઠીક છે, ખરે જોખ છે. એવી વિચારંગક તે વારે વારે બાંધતો ગયો. નલિનીનું નવું નિતરણ ચોક્કસ એને જોઈ રહ્યું હતું.

ખાતરમાં સોદો ખરીદ કરવા નીકળેલા માથુસની વેપારી-વૃત્તિ લગ્ન જેવા સંજંધમાં થ એણે આશુ એવું બીજી પળે બાન ચતાં એવું દીલ ધવાયું.

એ દિવાળખાનામાં બેઠાં બેઠાં કે આંટા મારતાં મધુના વિચાર આવતા બંધ કરવાનો પ્રયાસ કરતો હતો. છતાં એના જ વિચાર આગળ ચતાં હતા. છંદગીમાં દહી થ ન અનુભવેલી વિમાસણમાં એ પડ્યો હતો. આકર્ષક અનિશ્ચિતતા મરી એવું હૃદય અસહાય તથ્યાતું જતું હતું.

અને પાસેના ખડખડાં આવતા ચપ્પો એના કાને અથડાયા.

“ મને આંચો મોટો વર નહીં ગમે. ગાપાણે મને એક પર બીજી આપવા શા માટે તૈયાર થયા છે ? ”

ગાકરન્દે એ અવાજ પારખ્યો. એ નલિનીનો અવાજ હતો. મકરન્દે કંપારી ખાલી. એણે કાન માંડ્યા.

“ એમનાં ધણીવાણીને છંદગીબર દુઃખ દેવાનું પાપ વહોરવા હું તૈયાર નથી. નિર્દય પ્રશ્નો એક પર બીજી શા સાર કરતા હશે ? ” પાછો નલિનીનો અવાજ સંભળાયો.

મકરન્દનું દીઝ સંભળતાં કુમાયુ.

“ હું તો સાવ ગાંડી છે. ત્યારે એ બધાની પંચાત શા સાર જોઈએ ? ત્યારે પાપાણે ત્યારે ભવિષ્યનો વિચાર કરીને જ કરતા હશે ! ને ત્યારે એ પરણશે પછી કોઈ પહેલી વારનીને કોઈ રાખવાનું છે ? તેને પિયર ચોકલાવી દેશે પછી ત્યારે તે હું નડવાતી છે !

મકરન્દે મજરાપટ્ટી ધર્મપટ્ટી ચણજીનીનો અવાજ પરખ્યો. મકરન્દની આંખમાં ગળજળીયાં આવી ગયાં.

મકરન્દનું હૃદય ગીમળાતું ગયું.

“ પણ, જા, એકને છોડીને મને પરણે તે મને છોડીને બીજાને કેમ ન પરણે ? ” મુખ્ય નલિનીનો સામે પ્રશ્ન સંભળાયો.

મકરન્દે મજરાપટ્ટી વર છોડી આત્મા જવા પ્રયત્ન.

“ હું તો બેવકૂફ છે ! આત્મા એમનાં જેવું પરજીવ્યાં છે ! ને ફેરમાં નણાઈને ત્યારે આવડી મેટી કરી દેવે વર ક્યાં રજા છે ! ને એમની વીસ દબારની વિમાની પોલીસી ત્યારે નામ ઉપર ફેરવી દેવાની ચોકખી ચાત છે. પછી ત્યારે શાની રીકર રાખવી જોઈએ ? ” મજરાપટ્ટીને વહેવારની વાત દહી સંભળાવી.

“ તો પછી તમે ખસા જાવો. આ મહારા પરણવું પાપ તમારે સૌને માથે. ”
નલિની મલુમલું.

મરન એ સંદોષી વધુ મુંઝવણમાં પડ્યો. સખ જેવી બાબતમાં પણ માથુંમ
ફેટવી મેનમુન મેદરકારીથી ધપાવ્યે જાય છે તેનું જાણ થતાં મેલે કંપારી આધી.

મરનને દુઃખ ને પામર મલુમ્મી નલિની મેલા જીવનની ઉલ્લેખો શી રીતે પુતી
પાડશે ? એનું હૃદય શી રીતે સમજી શકશે ? એના દુઃખકારથી એનું આપું જીવન
સગમી જશે ? એના એના વિચાર પગદાર તરવરીને બીજી હાલે નજ થયા. સ્વાર્થથી
મેલાવડી જુદીએ વિચારવાની ના પાડી. નલિનીનું ઉન્માદક ધોરન એની અવધારકુશળ-
તાને ઘેરી વળું હતું.

૫

અને—ક મહિના વહી ગયા. મરન ને મધુ જીવનની અભિનંદણ ૫ પતિ-પત્ની
સ્નાં હતી. મધુનો પ્રેમભાઈ જુલુલાય તે દહાડે મધુને પિયર તેડી જવા આમ્મો હતો.

જુલુલાય મધુના પરના વિવાનખાનમાં મેડો હતો. મરન નોડરી પર મથે હતો.
મધુ પોતાનાં કપડાંસાં વચેર વસ્તુઓ મેળી કરી રહી હતી.

મધુ જુલુલાય કેમ આમ્મો હતો તે જાણતી ન હતી. જુલુલાયે પણ મરનની
કાજરીમાં પોતાના આવવાનું પ્રયોજન કરેલું હતું તોડ માડું. મધુએ જુલુલાય તેને
“ વચર તેડી જવા આમ્મો હતો એટલું જ મરનથી જાણવું હતું. ”

જુલુલાય વિવારખાન એક આસમ જુરશીમાં પડ્યો હતો. પોતાના
પનિટ આલિયા કસા ૫ જાન વિવાની, કોષ પ્રિય સંગીતની કડીએ જુલુલાય જાતી,
કોઈ કંસલી જેડી મધુ પિયર જવાના કડમાં મેલી થતી એક પડી એક પોતાની
પ્ર વસ્તુઓ મેળી કરી રહી હતી, તેને એ જોઈ રહ્યો હતો. એનું દેખું જુલુલાય કડ
લું. કરેલું થા ન કરેલું, એ એમાં અનિશિન થાને એ રડી રહ્યો હતો. કરેલાની
જિજ્ઞાસા થતી હતી. પાંડુ મુકેમલ જાણતીએ એને અટકારી રાખતી હતી.
પોતાની એકને એક નહેતું હૃદયમંત્ર કરવાની એનામાં કિંમત ન હતી. એના હૃદયમાં
મેટલી નિષ્કૃષ્ટતા ન હતી એ પડ્યો પડ્યો પોતાનો હોઠ કરવા કરતો હતો.

વસ્તુઓ મેળી કરતી મધુ ફેટલીક લાવીને એટલ્યથી ચાલી રહેને ને વધુની જરૂર
૫ પડે એમ માતી ઉભી રહેતી. જુલુલાય તેને એક પણ ઝીજ જાણી ન રહી જતી
મેલે એના અર્થહીન આગ્રહ કરતો હતો.

“ એ જાણતું શું જાણ છે ! ” ઉચે કંટાળતી મધુએ પૂછ્યું.

“ તું નહીં જાણે. ” એમ કહીને જુલુલાયે મધુને ધમકાવી.

મધુની આંખમાં પાણી જાળી ગયાં.

“ જાણ, જાણ આમ કેમ કો છો ! ” મધુએ સમજાવે નેવે પૂછ્યું.

“ મધુ, તું ચાંડી છે. હવે આ ધરમાં તારે જન પાછો નથી પડવાનો ! ”
જુલુલાયે કમચતે હાલે કહ્યું.

“ કેમ નહીં ! ” નિર્દોષ મધુ થતી. “ મહારં થર છે. મહને અહીં આવતાં કોણ
અટકાવી શકે છે ? ”

“ મકરન્દ ત્હને નહીં રાખે, ” કૃષ્ણલાલે સ્પષ્ટીકરણ કર્યું.

એ સ્પષ્ટીકરણ કરતાં કરતાં એને કમકર્માં આવ્યાં.

મધુ પરથી નેજર જેવી હીધી ને જામીન તરફ જોઈ રહ્યો, મધુ પર મીઠ મંડવાની એના પુરપહાણમાં પણ દાખ ન રહી.

“ કેમ નહીં રાખે ! એવું કેમ બોલે છે ! ” -આકળી મધુએ તેનાં બચાવ કથો.

“ હજુ તું એવી ને એવી રહી. અહીં રહેવામાં ય ત્હને શું સુખ છે ? હાલસે ન બોલે, પણ અમે જોઈ શક્યા છીએ કે તું સુખી નથી, ” કૃષ્ણલાલે વાત ઉડાવવાનો અરજ પ્રયાસ કર્યો.

“ સાવ બોલું. મ્હારા જેવું સુખી કોણ છે ? ” મધુએ ફરીથી મકરન્દનો બચાવ કર્યો.

“ મૂર્ખ છોકરી, એ મકરન્દ હવે ત્હારે નથી રહ્યો, એ બીજાં લગ્ન કરનાર છે. હવે એને ત્હારી પત્ની તરીકે કે પર રાખનાર વગર પગારની નોકરી તરીકે ય જરૂર નથી રહી. સંતતિ વગર એને જીવનસુખ નથી સાંપડ્યું, ” કૃષ્ણલાલે અંતરની કંટાળા દાખવી.

“ શું કહ્યું ? ” બોલતાં મધુ ખુરશી પર બેસી ગઈ. એવું થિત ચમકેલે અમુક, એને સારું ય જમત પોતાના હાથથી સરી જતું લાગ્યું. એની આંખમાં નિકળતા આવી.

“ હો કહ્યું તે સાચું કહ્યું. હું ત્હને તેથી જ આપણે પર, તેડી જવા આવ્યો છું, ” કૃષ્ણલાલે ઉમેર્યું.

મધુનું હૃદય અસહ્ય આઘાત પામ્યું. કૃષ્ણલાલ ખુરશી પરથી ઉઠ્યો; ને ખંડની બહાર ચડ્યો મૂર્ખ.

ઘોડી વારે પાછો ફર્યો ત્યારે મધુ આંસુ સાથે જતી હતી.

કૃષ્ણલાલે મધુએ બેઠાં કરેલાં કપડાંલતાં ને બીજી વસ્તુઓ એક પછી એક બાહ્યને પેટી ભરી. નિઃશ્વેસ બેઠો, અવાઝ મધુ આંસુ ચારી રહી ને કલાકો વહી ગયા. આંસુ સારતાં સારતાં પેટી ભરાતી એ જોઈ રહી.

રેલેશન જવડે ગાડી આવી. બારણે ઉભી તોયે એનાં આંસુ વધુખૂંટમાં વહી જ રહ્યાં હતાં.

કૃષ્ણલાલે પહોંચી એને બોલાવી જ નહીં. એને રહવા દીધો. બારણે ગાડી આવીને ઉભી પણ મકરન્દ પર પાછો નોંતો ફર્યો.

કૃષ્ણલાલે મધુને કપડાં પહેરી તૈયાર થતાં કહ્યું. મધુએ કશું ખ્યાન આપ્યું નહીં. એ તો માન રહે જ જતી હતી.

“ આઘ, ઉઠ હવે, મોડું થાય છે. ગાડી ચૂરી જઈયું, ” કૃષ્ણલાલે છેવડનો દુક્રમ કર્યો.

“ હજુ આવ્યા નથી ને ! ” મધુએ સ્વાપૂર્ણ આંખે કૃષ્ણલાલ પર એક મીઠ મંડી, એની આંખોની અગવૈતા મઠી મધુનું હૃદય પારખી શકાતું હતું.

“ એ નહીં આવે. હવે એને ત્હારું મ્હેલું નથી જોવું, ” કૃષ્ણલાલે ચૂસે કર્યો.

“ હું નહીં આવું. ” મધુએ બોલેલા ચમકે મઠી પ્રાણ પાથરતે આજીજ કરી.

[અનુસંધાન ૧. ૪૬૮ પર]

એક લાલકારક વીનો હાલમાં

ઉતરાવવાથી તે

ચાળીસ વર્ષ પછી

તમારી ઘડપણુની લાકડો થઈ પડશે

એમને મ્યુચુઅલ તરફથી ઉતારવામાં આવેલો વીનો નમો જશે નહીં. તેની પાછળ વધુ પૈસા ખર્ચવા પડતા નથી; રજા મહીને કિલો 'પ્રિન્સિપલ' લખાણ થોડાક રૂપીઆ કમવા કરવા પડે છે.

હેન્ડી મળતી મુજબ "હોલ લાઈફ" અને "એન્ડ-ડેન્ડ" પર અનુક્રમે ર. ૨૧ અને ર. ૨૧ જેટલાં એનસો ભરેલાં થઈ જાય.

અમારા પ્રતિનિધિને પુછ-પરછ કરી અમારી એન્ચ્યુરારક સોસાયટીની માહેલી એજેન્ડા ને તેમ નહીં બની શકે તો અમારા પ્રતિનિધિવની એક નકલ મારે હજો જે અમે ખુશીની સાથે તરત તમારે વસ્ત્રમાં સ્થાના કરી દઈશું.

આજે તો હજુ તમારી ઘરખાત થાય છે. હજુ તો તમે, સુકનો કરવાને વીતાવી, જીવનની છવનના મંડપમાં તરુને પ્રવેશ કર્યો છે. તમને કાંઈ વાતની ચિંતા નથી કરવું કે તમને એકલે કાંઈ જ ખર્ચ કરવાનો નથી તથા તમને મહા કરવાવાળાં છવનાં ભરના ઉમેલાં છે. આવા સંજોગોમાં તમે એક રચણાં છવન માલો છો. તમારા પર આધાર રાખનારાઓના અવિશ્વનો વિચાર કરતા નથી.

હકમાજથી ચાળીસ વર્ષ બાદ, છવનમાં આરજ અકસ્મિત રંગો નેવામાં આવશે. અર્ધિપાણી છવનનો મુખ્ય સવાલ થઈ પડશે. ઘરમાં પાણી તથા સુકમાં અગ્નિની નીલાવરનો અગ્નિ, દીકરાઓને આમણ પાડવા તથા દીકરીઓને રીત આપવા માટેનો ખર્ચ છાવવા માટે સારી જેવી રકમની પહેલી જરૂર પડશે.

અમારા મોઝ દાંણે, તમને મોઝ રકમ પુરી પાડવાનું કે મ એમને મ્યુચુઅલને બેરોસે છોડો.

વીનોના મારે સેકેટરીને અરજ કરો.

ધી જામ્બે મ્યુચુઅલ લાઈફ
એસ્ટીએન્સ સોસાયટી લી૦

જોમને મ્યુચુઅલ બીરોડીંગ, કોર, મુંબઈ.

[રત્નેદનાં શરીર પૂરો સંધાન ૪. ૪૬૬ થી .]

મહારાજ તે ઘણે ઘરમાં દાખલ થયો. મહારાજને જોતાં કૃષ્ણલાલ ચમક્યો ને વધારે ગુસ્સે થયો.

મહારાજને જોતાં ઉત્તરની માફક મધુ એકદમ હાલી યઇ ગઇ. વડીલભાઈની આમન્યા રાખ્યા વિના મહારાજની કેટલે હાડકાં વળગી.

“ આતું હું કશું ? મહેં ત્હમને બીલું ધર કરવા ક્યારે ના ખાડી હતી ? ઉલટું ત્હમે ના પાડતા હતા ને હું આગ્રહ કરતી હતી કે આપણને પ્રભુએ છોકરાં નથી આપ્યાં એટલે બીલું ધર કરો. ” રડતાં રડતાં મધુ લવી ગઇ, એ દેખાડાટ રૂઠું મહી શબ્દો પણ બોલાતાં બોલાતાં અરપણ થતા ગયા ને ઘૂસકાં વધતાં ને વધતાં ગયાં, બોલતાં બોલતાં એ બેભાન થઇને ઉભેથી પછડાઇ પડી.

મહારાજ નિરપર જ રહ્યો. બેભાન થઇને મધુએ કોની સાજ રાખી.

કૃષ્ણલાલ મહારાજને કડક આંખે પળવાર જોઇ રહ્યો. ને બીજી પત્ર મધુને માઠીમાં ઉંચકીને સુવાડી, અડો હાંક્યોનો લૂકમ ક્યો.

મહારાજ ન હાથેયે, ન બેઠેયો. શુદ્ધિ બહેર મારી મળ હોય તેમ જડ જેવો ઉભો રહ્યો. જતી આંખને મૂખ જેવો જોઇ રહ્યો. તે બીજી પત્ર પુરણીમાં પછડાઇ પડ્યો.

બેભાન થતાં પડી ગયલી મધુના હાથની નંદવાપણી બંગડીના કકડા મહારાજે વીંળી લેયા ક્યાં. જતાં જતાં ય નિજ સૌભાગ્યનાં ઘન કરતી ગયલી, મધુની બંગડીના કકડા એણે ચૂમ્યા, ડાલી સરસ ચાંપ્યા ને આંસુથી બીજીઆ.

પુરણ હોવાનો દંભ પડતો મૂઠી મોટી સત સુધી પચાસીમાં પડ્યા પડ્યા મહારાજે રક્યા કશું. વારે વારે રૂઠની કડો આવતી. દેખાડાટ રડતો, માથું ફેરતો, લમણાં ઝીકતો મધુના ત્યાગને માટે તેવાર થવાની ખોતાની માનસિક અણગમતિ ને નિર્બંજતાનું જ્ઞાન થતાં એ ત્રાસી ઉઠ્યો.

૬

તે બંધકર રાત્રી ૪ વડી ગઇ ને અંતરની ચિંતાતા ૪ વડી ગઇ.

વ્યવહારજીવિતે, આદરોં ને જીર્ણિમાને દાખી હોતાં, ને દુનીયાદારી આગમ થઇ. યહેરની બહાર કોઇ ન બળે તેમ અંતર એ આર મિત્રોની કાગડીમાં ચૂપચાપ મહારાજ ને નિહાળી પરખ્યાં.

કોઇએ એ લગ્નની કીમતરી ન જોઇ.

કોઇએ એ લગ્નનાં ગીત પણ ન સાંજળ્યાં. એ અમરો કોઇનાં મોઢાં ગળ્યાં ૫ પણ થયાં નહીં. એક યુનેકવારની માફક મહારાજે એ લગ્ન આટોપ્યાં.

મહારાજ ને નિહાળનાં તમ્મ થયાં તેની કોઇએ નોંધ પણ ન લાધી. એ લમણી સમાજ/ જરા ય હાથેયે નહીં. એ લગ્ન ચમાગ્યો પ્રખ્વ ય નીવડ્યો નહીં. અમરખ મધુએને ચમકાઈ આવતાં રચયક નીચે મહારાજની મધુ અગદાઇ જતાં સમાજ/ જમ્યો ય નહીં.

પોસીએ મધુની પરિચિત વ્યક્તિને જાણે મહારાજના પરમાં કોઇ નિરાળી વ્યક્તિ જોઇ. સાદી જુના જમાનાની મધુને જાણે કોઇ આવતી માસની યુવતી મળી કોઇ મુખાને જોઇ.

એટલા ફેરફાર સિવાય ઉપરટપોએ જોવાર પડેલીએ મકરન્દના છવનમાં બીજો કાંઈ ફેરફાર નોંધે નહીં. બધું જીજ્ઞાસુથી જોવારને મકરન્દ ધરમાં વધુ વખત રોકતો દેખાયો, તોડેમાં અનિવરિત થતે જમ્યુલો, મોઢી:રાતે પાછા ફરતા મકરન્દને સંખ્યા-કાલે ધરમાં આવીને બેમને નોંધે.

પીવાની ટેવથી પરવશ બનેલો પુરુષ પીકે અમ્મણને આવે તેમ નાલનીના ચૌવનમધુથી પરવશ થયેલો મકરન્દ એના સાન્નિધ્યમાં અમ્મણને આરતો, એના ચરણે છવનનાં નૈવેદ્ય ધરતો.

પરંતુ નલિનીને મકરન્દ પ્રત્યે પ્રેમ નહીં જમ્યો. એ એનો તિરસ્કાર કરતી: હાથૂત કરતી; એને કાલે તેમ નમસ્કારી, એની લાગણીઓ ઉલ્લેખતી, નિર્દય થવામાં એને આનંદ સાંધતો. મકરન્દના હૃદયને ચીરી નાખવામાં એને મજાદ આવતી.

નલિનીને પતિ પ્રત્યે માન ન ઉપજ્યું. પરંતુ તાર ભક્તિ તરફ માનથી જોવાની એને જરૂર ન લાગી હજી એટલે એક શારીરિક, સામાજિક અને આર્થિક જરૂરિયાત સિવાય બીજું કાંઈ વિશેષ એને અવ મોંઘું લાગ્યું. એને પુરુષની જરૂર છવનમાં છે એમ એ માનતી અને તે જરૂરિયાતને તે અર્પિત થઈ હતી.

મકરન્દને એ પતિ દેખતી જ નહીં. ચૌવનથી ખરીદાતી એક જામર વસ્તુ જ લેખતી. મકરન્દમાં એ અચંપ્પ ઉઠુપો જોતી. તે બાલ્ય એને હમકાવી કાઢતી. એનું અપમાન કરતી તે પોતાનામાં કંઈ ન ઉછુપ દોષ એવો વિચારમાન પણ કરવાની ના પાડતી. પોતાના ચૌવનના મુખ તરફ એ જે માંત્રે તે અપમાન મકરન્દ ભંધાયેલો હતો એવી કાંઈક મનોરુત્તિ એ રેગવતી હતી. એનો પડતો ભાવ મકરન્દ ઉપાડી લે એવી એ હાલમેલ અવેશા રાખતી.

દીલ કાલે તે પાલેલા પડ્યો. નેકે માનવીઓ રમે છે તેમ નલિની મકરન્દ નેકે રમત કરતી. અને બીજા મૂન આત્માં એને હાસેલી ખૂંતતી.

મધુ મકરન્દની સેવા કરતી અને નલિનીની સેવા મકરન્દને કરતી પાડતી. મકરન્દ છાયામ થયો. પ્રજા મરીને પત્થર થયો, દેવ મરીને લાલ થયો.

નલિનીના દીકરામાં મકરન્દ મારે કદી સ્નેહ જમ્યો જ નહીં. તિરસ્કારમાંથી પૂજા ઉપજી. તે ધીમે ધીમે દિવસો ગયા અને નન્ને એક બીભત્તી દૂર ને દૂર જતાં ગયાં.

નલિનીને હૃદય દોષ એનું મકરન્દે કદી અનુભવ્યું જ નહીં. થાણુ પ્રશા-પૂર્વક એની લાગણીઓને ઉલ્લેખતી નલિની એને સત્કારથી ખૂંતતી. એના એકે એક હારમાવથી, એકે એક શબ્દથી, નલિની મકરન્દને તેની પામરતા ને ગુપ્તતાનું જ્ઞાન કરાવ્યા વગર ચૂકતી નહીં. મધુના ત્યાજ જાળના હરહંમેલ મહેલું મારી મકરન્દને તેની અપમાતાનું જ્ઞાન કરાવ્યા વગર રહેતી નહીં. મકરન્દની રથર્થરુત્તિને ઉપકાસ કરવાની એક પણ તક તે જતી કરતી નહીં.

નલિની વિચિત્ર હતી. એ-સુલભ સુભાગ્ય લાગણીઓ એના અંતરને કદી ન જીજ્ઞવતી ન હતી. માણસને જુગ્મ લાલે અને આવ-એ વખતે જે આવી મલે ને આવ-એમાં કશું પાંધિ દોષ ન હો એવી કાંઈ રુતિ એણે સેવી હતી. પુરુષની મુખ

[સ્નેહનાં સહીદ: પૂરેસંધાન પૃ. ૪૭૦થી]

લાગતી હતી. બાપની મિલકતની આમલની પર છવતો હતો, અને સંગીતનો ધણે શ્રેય હતો. એ શોખને નવચસે ચેલ્લો હતો અને સંધિનોએ કેળવ્યો હતો.

જગદીશ ધણું સુંદર ગાતો, વાગેલીન બહુ જ સુંદર વગાડતો, અને એ સંગીતે અને એની કુદેવેને લૂલાવી લોકશ્રિય બનાવ્યો હતો.

નલિનીના સામે બારણે જગદીશ આવીને રહ્યો અને ઘોઘા દિવસમાં નલિની એના સંગીતથી આકર્ષાઈ, પ્રથમ મળતાં નલિનીએ જગદીશને મોઢિ એના સંગીતનાં વખાણ કર્યું ને પરિચય આપ્યો.

નવસે જગદીશ પછીથી આજો દિવસ મકરન્દને ત્યાં જ ગાગતો, મકરન્દ પરમાં હોય ન હોય, તો ય ત્યાં જ આવીને બેસતો, ને દહાડા પૂરો કરતો.

મકરન્દ જગદીશના પતંજયી વાકેફ હતો, એણે જગદીશ સાથે કેળવાતા ગતા પરિચય થામે વણિ લીધે, નલિનીને કપકા આપ્યો.

નલિની મોડું મચ્છાદી ત્યાંથી આવી મધ, મકરન્દ કરું ય કહી કાઢ્યો નહીં, અને જગદીશ એને ધર આવતો અટક્યો નહીં.

તે પછીથી થોડે મહિને તો જગદીશ એની ગેરહાજરીમાં જ આવતો થયો, એ આવતો અને નલિની ને જગદીશ આશમથી બેસતા, વાતો કરતાં, જગદીશ વાગેલીન વગાડતો ને ગાતો, નલિની એના સંગીતથી પેલી ચતી.

ધીમે ધીમે જગદીશની સંગીત-મહિસનો નરો નલિનીને મુઠતો જતો હતો. સુંગરી ચીતો ગાતાં અને ગચાતાં, નલિની ને જગદીશની એક બીજાની સરમ વૂટી જતી હતી. ને આખરે માન મહીથી પ્રેમ જન્મ્યો, અને એક દિવસે બંને એક બીજાના પ્રેમમાં પડ્યાં.

નલિની અને જગદીશ પોરાસીએ ચડી રોડી થયાં, અને રોડી મઢી આખરે વરવહ થયાં, હત્યાં ય જન્મતની આંખે તો નલિની મકરન્દની પત્ની રહી, અને જગદીશને એક બીજાની ઉખમ્મબરી રોડામાં લખાતાં ને ચૂમતાં મકરન્દે તોયાં.

મકરન્દને તોતાં આજો બનેલો જગદીશ નલિનીની શુશ્રૂષામાંથી છૂટવા મળ્યો. નલિનીએ મકરન્દ પર એક વિરસકારબરી નજર નાંખી જગદીશને વધારે ગાદી બાંધમાં સેતાં ફરીથી ચાલ્યો. બેઠરમ નલિનીની બેપરસાઇએ મકરન્દનું સુખમગ દેડું વીધી નાંખ્યું.

મકરન્દે આંખે વીધી દીધી, અંડ હેડી આલ્યો મળ્યો, મકરન્દના હીનમાં જગદીશ ને નલિનીનું ખૂબ કંડચની રવાબાવિક લાગણી જાગી, પચ ખીછ પંતે એ માગણી કોસરી મધ, અને એ અંડ હેડીને આલ્યો.

તે વિષયો વડી મધ.

૮

નલિની ને જગદીશના સંબંધથી ત્રાસી ઉઠ્યા મકરન્દનું છવન કડું ને કડું થડું થડું.

મકરન્દે નલિનીને જગદીશને મહાના દીધી.

એના છવનની કમચ મહીથી કહી કહી ઉઠી આતની મધુની રમીતે એની આંખ સળગ કરતી.

નિર્દોષ હંસથી જેની મધુના હૃદયને દિગ્દેશના પાપનાં પ્રાયશ્ચિત્ત પોતે જોતી રહ્યો છે એમ એ માનતો રહેશે.

‘ ને દિવસો વહી રજા.

૯

મધુને તેનો સાધ મકરન્દના ધરમણી એવાન હાવનમાં ઉપાડીને લઈ ગયો પછી મહિનો એ મહિના યન્મ હૃદયની યદ્ય એ પડી રહી, અને પછીથી થોડે દરકાં એ દિવાની યદ્ય મધ.

મધુને મહાંની દોરણીટલમાં મોઢી દેશની રજા પડી. એની સંસ્કાર મધુ-લાલના ધરમાં અલગ યદ્ય પડ્યો. મકરન્દ કોયે મૂંઠની સેનાર બહિન તરીકે મધુલાલને ને તેના કુટુંબને મધુ કુરમન સેખરા લાગી, ધરમાં દરની રજા ન્યારે ન્યારે મધુલાલને જેની કે તાલ જ ધરમાં પડેલી વસ્તુઓમાંથી જે કાંઈ એના હાથમાં આવતી તે છૂટી મારતી.

મકરન્દે બીજાં લગ્ન કર્યાં અને તે તેની નવી સ્ત્રી સાથે રહેલું એમ મધુને કહેવામાં આવ્યું ત્યારે બધાં જુદાં મળી પાનના ના પાડી, ન્યારે ત્યારે “ મકરન્દ ”ના નામનો પોશર કરતી, મકરન્દ આવ્યો એમ લગતી, એને તેની લાલના ન્યારે દોડી જતી.

પોતાને મકરન્દ બોલાવે છે એમ કહેતી એ મળી ફરી ધરમાંથી આવી નીકળતી, મામમાં આવે દિવસ રજામાં કરતી, એને જાતી રાજી યદ્યતી નહીં, આમતાં આમતાં એના પોતે ગીરા પડતા ને સોડી વહી જતું. ‘ પજુ ’ એ માતાં જ કરતી અને કાંઈ આવતી ત્યારે કાંઈક રજા.

મકરન્દના આવ્યા સિવાય પોતે જમવાની નથી એમ લગતી મધુ દિવસોના દિવસો સુધી જૂબી પડી રહેતી.

મધુના લાગને મધુને મહાંની દોરણીટલમાં મોઢી દેશની રજા પડી.

મધુ મહાંની દોરણીટલમાં કાંઈ રહેતી, મકરન્દના આવવાની વાત જોયા કરતી, મકરન્દના નામની બહિન પોશરતી. મહાંની દોરણીટલમાં રહેતા મહાંની એને દેશના, અને દિવસો વહી જતા.

૧૦

એ વર્ષે મહાં મકરન્દે મધુની જાત સખી નહીં, એ જાત સખીની એનામાં કિંમત જ ન હતી. પોતાના હૃદયને એને જોશે એવો નેતિ પડતો. નહિતો મધુના નામની સુત્ર યદ્ય એ બહીતી એનું નામ પડી વાદ કરવાની ન કિંમત કરતો નહીં, જે સંજોગમાં મધુને મધુલાલ નેત્રી ગયો તે સંજોગની રજા તાલ જતાં મધુના કુટુંબ સાથે કોઈ ન સંજોગ સખીની એનામાં કિંમત ન રહી. મધુની કુટુંબ ન વૃજાની સખીનાં જમી લઈ પડી.

જ્યાં ન મધુની રજા એ કોઈ કાકો નહીં. એ રજા એને કોઈ ન મધુ, કોઈ ન મધુ એલ જઈ રજાની રજા સખી મધુની રજા એના સિવામાં વળતી રહી.

જગત એને પાછળ દસતું લાગતું. હરકોઇની આંખો મંદો એના વર્તન માટે એને ટપકો દેખાતો. મધુ સાથે જે ધરમાં દસ વર્ષો માટે તે ધરની દિવાલો પણ એને ખાવા ધાતી હોય, એ ધરમાં પચ મુક્તો એ ત્રાસી ઉઠતો. એને ધરમાં જરાય સાંતિ નેહતી મળતી. ધરમાં ત્યાં ત્યાં એની નજર પડતી ત્યાં ત્યાં એને મધુ દેખાવાનો લાસ થતો. એ હાથ એને પજવતો. નહિની એનું દીલ પારખી જશે તો એને હાથૂત કરશે એવો એને લાગ થતો.

નહિનીને જગતીયના સંબંધની જાણ થવા પછી એ ધરમાં રહી શકતો નહીં. નોકરી અર્થે દૂર ને દૂર સ્થળો પર જતો અને લાંબા વખત ધર બહાર રહેતો.

દોકરીમાં ય એનું મિત્ર લાગતું નહીં. કામ જરાબર ચડતું નહીં. મધુ વખત જતો ને કામ દેકાવા વગરનું ચડતું.

નહિની ને જગતીયને પ્રેમ કરતાં એવાથી કંટાળેલા મકરન્દ તે કિવસે પણ પ્રત્યે નાસી છૂટશે હોત. આઠ દસ કિલોમીટર ધરથી નહિનીથી દૂર રહેવાના પ્રયત્ન એ નીકળેલા હતા.

મકરન્દ કાંઈ બંગલામાં આવોને પડ્યો હતો. એ બંગલાની પડોશમાં મધુની હોસ્પિટલ આવી રહી હતી.

એ કાંઈ બંગલો જૂના વાસ તરીકે જાણીતો હતો. એમાં કોઈ ઉતરતું નહીં. મકરન્દે તે જ પસંદ કર્યો. મંદોની હોસ્પિટલમાં આવતા અવાજોથી એ કાંઈ બંગલામાં રહેતું ગ્રાસજનક હતું. છતાં ય પોતાના માનસથી કંટાળેલા મકરન્દે સાહસની દૃષ્ટિથી તે કાંઈ જાણે પસંદ કર્યો.

રાત્રીના વખતે તે પધારીમાં પડ્યો પડ્યો ટળવળા કરતો હતો. તે ઉનાળાની ગાસજનક રાત્રી હતી. જરા ય ઠંડાતું ન હતું. પડ્યો પડ્યો એ પોતાના જીવનના, મધુના, નહિનીના, જગતીયના, વિચાર કર્યો જતો હતો. સ્વપ્નમાં સ્વપ્નમાં તે જુનીવાસના મૂતોના વિચાર કરતો. વળી પોતાને જગતમાં નિષ્પ્રયોજનને સ્વસ્થતા જૂત એવો ગણી દસતો. એ દાસમાં સમાવણા રહતી કરેલતા એના અંતરને પગવાર તરખોળ કરી દેતી ને વિચારની મરમાળ ચાલવા કરતી.

રાત્રિ નીરવ હતી. હોસ્પિટલમાંથી કોઈના સ્વપ્નનો અવાજ આવતો હતો. એ રહતી કરેલતા પતથરના હાથને ય પીચળાવે તેવી હતી. પધારીમાં પડ્યા પડ્યા મકરન્દે એ રહત સાંભળ્યું.

એ રહતની કરેલતા એના દીલમાં એકતરી ઉતરી ગઈ. એ પધારીમાંથી સંકળો ઉઠ્યો એ જરૂરમાં આવ્યો. એ રહત મંદો રહેતું કંઈપણ સાંભળવા કાન માંડ્યા.

એ રહતો સાદ એને પરિચિત લાગ્યો. પગવાર એ સાદ કોનો છે તે ન પારખી શક્યો, ને ખીજ રહે એ સાદ પારખી શક્યો. મધુનો પરિચિત અવાજ જોળખ્યો. મધુ તે મંદોની હોસ્પિટલમાં ક્યાંથી હોય એવી યાદ નહીં. કાન ઉતરી રહ્યા છે એમ એણે ખીજ પળે માન્યું. ને પાછો પોલીસરે એ સાદ મધુનો જ છે એવી પ્રતીતિ એને થવા લાગી

છવ તું શીદને ચિંતા કરે-વોર્ડન ચિંતા સૌ તુજ હરે !

ઈંગ્લીશ વીમાની પોલીસીઓમાં “વોર્ડન” નેટલી સગવડો આપે છે તેવી બીજી કોઈ પણ હિંદી વીમા કંપની આપતી નથી. પહેલા જ વર્ષમાં રૂ. ૨૫,૧૫,૦૦૦ તું પૂરું થયેલું જે વીમાનું કામ મળ્યું છે, તે જ સિદ્ધ કરે છે કે “વોર્ડન”ની પોલીસી બાબતમાં કોઈ પણ જાનની શંકા રાખવાનું કારણ નથી. આ પોલીસી ખૂબ વિચારપૂર્વક લેવામાં આવે છે. સંપૂર્ણ સલામતી અને અસાધારણ લાભો માટે “વોર્ડન”ની ઇંગ્લીશ પોલીસીમાં તમારા મૂકી રાંકો.

વોર્ડન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી.

રીચી રોડ અમદાવાદ.

શાખાઓ: ૨૩૫, હોર્નબી રોડ, યાદ, મુંબઈ. ૧૨, થામ્સ મેડી સ્ટ્રીટ, મદ્રાસ.
૨૧, ગ્રીસ રોડ, હાઉસ, કલકત્તા. સખ-આન્ડ ૧૮૦, સુધાર પેઠા, પૂના.

રોડકસ ખુશખોદાર, ઘણું સહેલું અને સલામતી બારેલું

વાપરે : વાપરે : વાપરે :

રોડકસ વપામ જગ્યાના નાનામાં નાના વચ્ચે હાલમાં બધી સ્થેલાકથી લીજન્ડની જેમ કાઢી નાખે છે.

રોડકસ કોઈ મુશ્કેલી આપી નહીં-બધી ભવાયે છે, અને વાપરવામાં મુશ્કેલીવાળું છે.

રોડકસ વાપરવાથી આનંદે કાળી પાતી નથી, કબુ થઈને અને મુંઝાળ, રોડમ જેવી મુશ્કેલી રહે છે.

રોડકસ લીકનીડ (મશીન), કોન અને વાવડની બનાવટ છે, તમારે એ સવડ પડે તેના કપરોત કરી.

વાવડર : બાટલી ૧ રૂ. ૦-૮-૦ : લીકનીડ ૪ ઓ'સ બાટલી ૧ રૂ. ૧-૦-૦.

લીકનીડ ૨ ઓ'સ બાટલી ૧ રૂ. ૦-૧૦-૦ : લીકનીડ ક્રીમ ૪ ઓ'સ બા. ૧ રૂ. ૧-૪-૦

લીકનીડ ક્રીમ ૨ ઓ'સ બાટલી ૧૨ રૂ. ૦-૧૨-૦.

અમારે ત્યાં ઉચ્ચ કુટુંબોમાં વાપરવા લાલક ઉત્તમ કેરાવર્ધક તેલો બનાવવા તથા વેચાવ છે.

સોલ એજન્ટસ: રોડકસ પરફ્યુમરી માર્ટ, ૧૨૬, નાગદેવી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૩.

એજન્ટ્સ : અરવિંદ સ્વદેશી સ્ટોર, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨.

[સ્નેહનાં સહીદ પુરોસંધાન પૃ. ૪૭૪ થી]

થોડી વારે મકરન્દે એક સૂત્રીને એ ગાંઠની હોસ્પીટલની ખારીએ આવતીને ઉભી રહેતી જોઈ. એ સૂત્રી રડે જતી હતી. તે રત્ન સંભળ્યું. મકરન્દે મધુને જોળખી.

“ મધુ ! ” મકરન્દે ખૂસ પાડી. અને મધુએ મકરન્દેને જોળખ્યો.

બીજી પળે ખારીમાંથી મધુએ મકરન્દેના ડાક બંગલાનાં અરખામાંથી પડતું મેલ્યું. પડતાની સાથે મધુ બેભાન થઈ ગઈ. એને સખત વાગ્યું, માથું ફૂટી ગયું. મધુના સાહસથી પળવાર મૂંઝવણમાં પડેલો મકરન્દ કુલો. ને લોહીથી નીગળતી મધુને ઉંચકી લીધી ને ઘરમાં લઈ ગયો.

બીજી પળે લોહી બંધ થયું. ધા સાફ કરી પાટો બાંધ્યો. ને પોતાને જોલે ચલાડી. મધુ લાનમાં ધીમે ધીમે આવતી જતી હતી. મકરન્દે મધુને જોઈ રોવા લાગ્યો. થોડી વારે એણે મધુના સૌભાગ્યતિલક વિનાના અડવા કપાળ ને જોવા કહ્યું. બીજી પળે મધુના મસ્તકે મદીથી વહી બેગ ચપલા લોહીથી આગળી ભીંગથી મધુને સૌભાગ્યતિલક કહ્યું.

હવામાં સુધી મકરન્દેની આંખમાંથી આંસુઓ વહી રહ્યાં. મધુ લાનમાં આવી તેથી અનખ્ય મકરન્દેની આંખમાંથી આંસુઓ વહી જતાં હતાં. મધુએ એ આંસુનીની આંખોને ચૂંપી મકરન્દેને જગાડ્યો.

“ બહાણ ! ” મધુ ગળગળી.

“ મધુ, મહેં તને અત્યંત દુઃખી...”

મકરન્દે ગધુગધુતો હતો. મધુએ મકરન્દેનું વાક્ય પૂરું થવા દીધું નહીં, એના આંખને ચૂંપીઆથી ઉચ્ચારતા અટકાવી દીધા.

ખારી મદીથી ડોળમાં હતી. ચીપી, મલખતી, વેશાખ મહિનાની નિર્મળ ચાંદની હસી રહી હતી.

૨૨

મકરન્દે ગાંઠની હોસ્પીટલમાંથી કાઢી મધુને બીજે દિવસે લઈ ગયો. પોતાને ગામ પાછો ફર્યો. ગામમાં એણે જીવું ધર રાખ્યું. મધુ ને મકરન્દે તેમાં રહેવા લાખ્યાં.

મકરન્દે જમતની જમીનનીએ ચડ્યો. જમીન ને નલિની સાથે રહેતાં તેમાં મકરન્દે જરા ય વર્ષો કાઢ્યો નહીં. એ મોહલમાં મકરન્દે મધુને માટે મકાન રાખ્યું તે મોહલમાંથી બીજા મોહલને નાંકે, નલિની ને જમીન મકરન્દેના જીના મકાનમાં રહેતાં. જમીન પોતાનું ધર છોડી દીધું. મકરન્દે વસાવેલા ઘરમાં જ એણે રહેવા માંડ્યું. જતાં આવતાં મકરન્દે નલિની ને જમીનને ખારીએ કલ્લોલતાં ઉભેલાં જોતો.

એ જોતાં એની આંખમાં જરા ય ઝેર આવી વસતું નહીં. એ જરા ય યુરસી થતો નહીં. મધુ એને વારે વારે સમાજની નિંદાઓ કાઢેલાં છૂંટકાં ગળવા કરતાં બીજા અનખે રમતે ત્યાં મોંઘ એને નહીં “ જોગણે, ત્યાં મોંઘની ” હાથાભરી કે મળકભરી નમર એમના પર પડે નહીં ત્યાં જતાં રહેવાનું કહેતી. મધુ મકરન્દે ના પાડતો. એ કડવા છૂંટકા ગળવા જોઈતી હીંગતી ઉદરતા મગવાનું મધુને કહેતો. કહી કહી મધુને અને માથું મૂકી એ ગધુગધુતો. “ મધુ, પરાણે પ્રીત, યદ સહતી નથી. નલિની મને જરા ય આવી સહતી નથી. એને મહારી પત્ની થવાની ફરજ પાડવી એમાં અર્થ ”

નથી. લગ્ન પ્રેમનાં જ હોય હશે, પ્રેમ કશાની કશા પાડી શકતી નથી. પ્રેમવિદ્યાના અભ્યાસનને પવિત્ર મધુરી વળગી રહેવામાં અર્થ નથી. "

જોઈ દુનિયાડાણાએ મકરન્દને જગદીશને પરણેલી ઓરતને રાખવા બદલ ફોજદારી માર્દમાં મસદી જોઈ મોકલવાની સલાહ આપતા ને જોઈ પોતાની પરણેલરને જો મોક પર પુરુષ સાથે રહેતી જોઈ રહેવાર નામરદ તરીકે મકરન્દનો ઉપક્રાંસ કરતાં. જોઈક વગી જગદીશને, સુધી રીને અંધારે, ઘેરી આર મારી દબકા કરવાની સમયા આપતાં. મકરન્દ સંકુચાત્રની સલાહ વિના ઉતરે ગયો જતો, ને એની મુખ્યક્રાંસે તેવી ધડીએ અવનયુ' તેજ ચમકી રહેલું.

જોઈએ નહિતી ને જગદીશને લગાવી નહિતી કરે પોસકી પોતાકોતી કદિવાર મંઘતી, ઉદાર રીયે એક કાચો સુકન પશુ ઉચાળાં વિના મકરન્દે પોસકી આપવાની કશુલન આપી.

દુનિયાએ એને બેવડું મળ્યો અને હસી કાઢ્યો.

મકરન્દે દર કંમેલ મકરન્દ કહેલો, "મધુ, નહિતી કે જગદીશ"ખલે અને જરા ય ક્રાંસો નથી. નહિતીએ કશું ઓડું કશું નથી. લગ્ન પરાણે ચાલ શકતાં નથી. પરણીને નહિતીને દેવે કદીકું વચ્ચો નથી. નહિતીના હલપમાં આરે માટે સ્નેહ કદી જન્મ્યો નથી તો પછી આરી સાથેના લગ્નલગ્નમાં જગદીશ રહેવાની નહિતીને શી જરૂર ? નહિતી પ્રામાણિક છે, અને આવાનો ધિયા રોગ કરી પરાયા જોડે પ્રીત કરી શકી નથી. એ અને આવી શકતી નહો, એમ કદી જોડે મોક એની સાથે કોનું મન મળ્યું છે તેવી સાથે પ્રેમ કરે છે. નહિતીને આરી સાથે રહેવાની કશા પાડવી એ મૂર્ખાઈ છે. લગ્નમાં કોનિ પુરુષની ને પુરુષને સ્ત્રીની જરૂર છે, ન્હાં સુધી એમનીજ વચ્ચે સ્નેહ વસી રહે છે ત્યાં સુધી જ લગ્નલગ્ન સંભવે છે. પરપરાનો સ્નેહ સગાની નમ, પછી જુદા થયું એ જનન્ય યારીરિક, માનસિક તેમ જ આર્થિક દિલને માટે આવાયક ને કષ્ટ છે. એમાં એમની કાચી માનવતા સમાવેલી છે.

અરેને નહિતી જગદીશને આહે ને તેની સાથે રહે ! લગ્ન ન્હાં સુધી સ્નેહ હોય ત્યાં સુધી જ સંભવે છે. ન્હાં રહેલી મોક વધુદી મહ કે લગ્નનો આગેઆપ અંત જ આવે છે. સ્નેહ વિનાનાં હમ્પતી છુલ્લા ફાંલ કરતાં નહિતીનું વર્તન વિશેષ પ્રામાણિક છે. સંતતિથી ને લગ્નમાંથી મૂંઝવણ નથી, ન્હાં સંતતિના કવિખ્યનો વિચાર કરવાનો રહેતો નથી ત્યાં નિષ્કળ નિવડેલાં લગ્ન આમરજીવિ દાગવી રાખવામાં જરા ય અર્થ નથી. સંતતિના કવિખ્યનો વિચાર ને રાખવરયા પુરતી હોય તો પછી સ્નેહવિદ્યાનાં લગ્ન દાગવી રાખવામાં કદો ય અર્થ નથી. "

પણી ય ફેરી નહિતી ને જગદીશને કશોયત્તાં જવાનીને મધુને મકરન્દ કહેલો " મધુ, કું ધણી તરિયા આરા હોમ આમળ કરે તેથી કું ? નહિતી કુખી થશે. અંધારે એ સુખી છે. પરાણે એને અને સ્વાલી નહોં કરી શકાય ! એને કુખી કરવામાં અને શા કાચો ! એને કુખી કરવાથી કું નુખી ન થઈકે. "

૧૨

ને વર્ષા વીતી ગયાં. નલિની મકરન્દની પત્ની છે એ દલીલેત જગત બૂલી ગયું, કાપડની દૃષ્ટિએ નલિની મકરન્દની વિવાહિત પત્ની રહી. પણ સમાજે તો એને જગ-દીસની પત્ની તરિકે સ્વીકારી લીધી.

માનવસમાજની સ્મૃતિ એટલી અણુકલી ન હોત, તો જીવનની કડવાશથી જગત રહેવા જેવું ય ન રહેત.

નલિની ને મકરન્દને માટે એ અલ્પજીવી સ્મૃતિએ જગત રહેવા જેવું કરી દીધું ને વર્ષા વીતી ગયાં.

૧૩

તે દિવસે મધુના દીકરાની જન્મગાંઠિ હતી. મકરન્દ ઝવેરીની દુકાનેથી એ નિમિત્તે કાંઈક એટ ખરીદી રહ્યો હતો.

નલિની એ દુકાન પર અનાયાસે ચડી આવી અને મકરન્દ ને નલિની માંભાં. નલિનીએ એક સ્તનજાત મુદિકા ખરીદી.

જાને જલ્દી ઝવેરીની દુકાનેથી ઉતરી પોતપોતાને ઘેર જવા સાથે નીકળ્યાં.

આખે રસ્તે નલિની બોલતી હતી. મકરન્દ સાંભળતો સાંભળતો આંખા કરતો હતો. મકરન્દની નલિનીએ દોલના હાંબારી એક માંભાં માંગી. એ લાભ કરવા પ્રયત્ન થી જ નાપુચ્છ હતી તે જણાવ્યું. માંભાપની ધમ્મ વિરૂદ્ધ તે વિચાર અમલમાં મૂકેલાં જોઈતાં હતાં, તેમ ન કરતાં સ્થિતિ પામરતાને વશ થઈ પોતાનું જીવન વેકર્યું અને મકરન્દને વિના કારણે દુઃખી થયો એવા દોલનો સ્પષ્ટ એકરાર થયો. એણે વારે વારે એની માંભાં માંગી.

રસ્તામાં દૂર પડવાનો વખત આવ્યો અને નલિની ઉભી રહી. મકરન્દ પણ સહજ ઉભો રહ્યો.

નલિની મળ્યમળી : " મકરન્દ ત્હને મદાન છે. મારી પામરતા મારે મને માફ નહીં કરે ! "

" નલિની, ત્હને મ્હેં ક્યારનું બધું ય માફ કરી દીધું છે, " મકરન્દ મળ્યમળ્યો.

" સાચું ? " નલિનીએ પ્રશ્ન કર્યો.

" હા, અશરે અશર સાચું ! " મકરન્દ મળ્યમળ્યો.

નલિનીની આંખમાં આંસુ ચમકી ઉઠ્યાં.

" હવે આપણે કદી પાછાં નહીં મળીએ. અમે અહીંથી કાને જતાં રહેવાનાં હોયે. "

નલિનીએ વિદાય માંગી.

" કેમ ? " મકરન્દે પ્રશ્ન કર્યો.

" જીવનના પાપી જીવન પર પડેલાં નાંખણ ! " નલિનીએ ઉત્તર દીધો.

મકરન્દ એને નિરાશ જોઈ રહ્યો. બીજી પક્ષે નલિનીએ નવી ખરીદીથી મુદિકા આંખમાંથી કાઢી મકરન્દના હાથમાં મૂકી.

મહાગુજરાતના મુગમવર્તક
સાહિત્યકર
કનૈયાલાલ સુનશીની
રામાંચકે મોટીક કથા

ડૉ. મધુરિકા

કિંચ

મૌનર્ન વાઈક

સાગર

સેંકડો ર્દીઓની સતત સેવા
મુશુષ કરનાર નિરભ મણાલા
લાકડી લખનવી રસભરી
કથા, ભાષના, પ્રેમ, પ્રજ્ઞા
અને આધુનિક લખનાં
દુર્યંજય ચિતાર
સંપૂર્ણ છે.

જૂની અને નવી
સંસ્કૃતિ વચ્ચે એકા ખાતો આજનો
પુરુષ અને આજની નારી કવે રસને
સમજાશે, ક્યો આદર્શ અનુસરશે,
કેમ કહેવું નથી, હિન્દુ સમાજની
એક બાજુ ધોર અભ્યાસ, અતા-
નતા અને સંપૂર્ણ રહેવું શુદ્ધવન;
બીજી બાજુ સંપૂર્ણ પાશ્ચાત્ય વિચાર-
શૈલી જેતન સમાજસાઠે, ઔરવ-
તત્ત્વ અને શુદ્ધવન શુદ્ધિશુદ્ધવનો
ક્રમશઃ વધતો અભાવ, સંતતિરિ-
શાર અને સ્વાર્થ એ એ
વચ્ચે આગળ વધતી

નવયુગની નારી
અને આજનો
પ્રગતિમાન પુરુષ

અભિનય સુદરી
સખિતાદેવી
અને
મોતીલાલ
પ્રધાન ભૂમિકામાં

૧

આધુનિક લખનો નવજંત ચિતાર
રણ પ્રજ્ઞ
ઉત્કૃષ્ટ સામાજિક બોદપદ

ડિરેક્ટરઃ
અર્વોલભ
બદામી

દોષ સંસ્કારી
ઓ પુરુષો
ન જ જુલ્યા
એ
મુંદર વિગતિ

દમિયરીયલ સીનેમા
લેખિતન રાહ.

ઉત્કૃષ્ટ સામાજિક
પ્રીતિમું કલાગૃહ
સાગર-મૂવીટોન
મુંબઈ, ૬.

[સ્નેહનાં સહીદ પ્રેમસંધાન પૃ. ૪૭૮ થી]

મકરન્દ તે મુદ્રિકા પોતાના હાથમાં જોતાં ચમક્યો.

“ રાખશો ? ” નલિનીએ પૂછ્યું.

“ શા માટે ? ” મકરન્દે સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“ મહારા જીવનની છેલ્લી સ્મૃતિ તરિકા, ” નલિની ગજગણી.

મકરન્દ પગવાર મૂંઝાયો. એને કાંઈક ઉત્તર દેવો સૂઝે તે પહેલાં નલિની એને ઊડીને ચાલી નીકળી.

મકરન્દને શું કરવું તે સૂઝ્યું નહીં. નલિનીની પાછળ દોડી જવું એને ઠીક લાગ્યું નહીં. એને જીમ પાડવાની જોનામાં દિનિત આવી નહીં. એ એને જતી અસહાય જોઈ રહ્યો. એની પાછળ જવા એના પગ ઉપરથી જ નહીં.

દષ્ટિમર્મદા મહીયી એ અદૃશ્ય ચામ એટલે મકરન્દ ચમક્યો. વિચારવમળમયી એ નીકળ્યો એને નલિની અદૃશ્ય ચામ મળ.

પગવાર શું કરવું તે એને ન સૂઝ્યું. એ મુદ્રિકાને ફેંકી દેવા વિચાર થયો. ખીજી પળે વિચાર બદલાયો. એ મુદ્રિકાને જોઈ અમીટી, પોતાની પામરતાના છેલ્લા સ્મૃતિ અવશેષ રૂપ એ મુદ્રિકાને ચૂરી ને ખીજી કાળે પોતાની આંખોની પર બરાવી દીધી ને ગજગણ્યો.

“ સંસારસાગરના વીચિતરજે તણાતો માનવી કેવો અસહાય ને અનાથ છે ! ”

ગયા વર્ષમાં રૂ. ૧,૪૧,૦૦,૦૦૦નું જીંદગીના વિમાનું મેળવેલું કામકાજ

“ ન્યુ ઇન્ડીઆ ” ની સદ્દરતા અને લોકપ્રિયતાનો પુરાવો છે.

ન્યુ ઇન્ડીઆ

એડ્યુરન્સ ફં. લી.

(ચેરમેન-સર નવરોજી સહેલાતવાલા, નાઇટ, સી. આઇ. ઇ.)

સત્તાવાર યાપણ રૂ. ૬,૦૦,૦૦,૦૦૦

ઇરથુ થયેલી યાપણ રૂ. ૩,૫૬,૦૫,૨૭૫

પગાર થયેલી યાપણ રૂ. ૭૧,૨૧,૦૫૫

“ ન્યુ ઇન્ડીઆ ” એ જીંદગીના વિમાનું કામ ૧૯૨૯ માં યદ કરી ખીજી મોઝ પછી દિંદી વીમા કંપનીએ પહેલાં ૭ વર્ષમાં નહીં કરી જતાવેલું કામ કરી જીંદગીના વિમાના પ્રતિદા-સર્મા એક રેકડ કર્યો છે.

વધુ વીજતો માટે લખો:

જનરલ મેનેજર,

એડવૅનેક રોડ, કોટ, સુબાઇ.

[૪૫ સોમનાથ : પુરાસંધાન પૃષ્ઠ ૪૧૨થી]

૫

પરગટમાં દક્ષિણ તરફ ચોથું આરણ્ય હતું. તેમાં થઇને નર્તકીઓની વળવાયું, જેની આસપાસ પણ નર્તકી હતા.

આ વખતેમાં ત્રણસેંથી ચારસે નર્તકીઓ રહેતી.

ફેટલીક હતી મુજાતલો, પંઉવળી ને નાને બાટે બોલી, મંદ, બાવવારી રવં આરાધની, ફેટલીક ઉતરની હતી. તે થોડું સમજાવ એવી બાગ બોલતી પણ સરોદે આપણા સમોથી દેવને રીઝવા પ્રયત્ન કરતી. ફેટલીક હતી એથીય ઉતરે ૨ કોમ પવંતના પ્રદેશી, હંચી, હંચી ચોરંચી ને તેજસ્વી; પણ એમને કંઈ હતો કે એમનાં રામનાં માધુર્યની ઉચ્છ્વ જણાતી. અને ફેટલીક દક્ષિણની હતી, સ્વામી કંઈ નાકની, અવનવા અભિનયથી રૂત કરતી, મધુર સ્વરે ગાતી ને કોઈ ન એવી બોલી બોલતી.

એ બધી રેવણી હતી; દેવને વૃત્તગીતથી આશ્રયવા એ એમનું. કવંચ હતું. આ ચારસેં બીજો દિવસ ને રાત વખાણવણ સળંગમાં, સંગે ચીખવા કે ચીખવામાં કે કોઈ પુરુષને વિદ્યાસના પાઠ પઠાવવામાં પોતાનો વખત આ

૬

આ વસણમાં જ્યાં બોલી અલમ એક નાનું ને કપડું પર હતું.

આ સુધે બસવા વાડમાં એક યાત્રીની પાટલા પર ઉંઘી પડી પડી એકાં સુવાળા નાના કાચ પર ચાલે રેખી, પહેળા પસાવેલા પગેને પાટલા પર ફેંકતી જુલે ઉંઘી ઉઘા પડી તે આપ ને આપ પડી હતી. એના અચળા કાળા સિંકની વાળ સમા સુવાળા, એના ઉપાડે વસે આપો દાંડી, મુજાગા વગાઈ, ૧ સુધી જતા હતા. અધીરામાં એમ એના પગ ફેંકતા તેમ કાળા પા પોલની માફક તે એના પગ ઉપરથી વહેતા.

એની અધીરામાં વધતી તેમ એના પગે નેરથી ફેંકતા, અને ફેંકતી પાત ઊઠળી ઉઠળીને પગ પગથી એમનેર વહેતી.

તે અસદ વર્ષની હતી પણ એના ચરિત્રને ખાટ પંદર વર્ષની બાલિકાને અને એના મુખ પર આઠ વર્ષના બાલનું માધુર્ય ને સરજના હતાં. પણ તેજસ્વી અભિર્માં હંમર કરતી ન છોડું મંત્રીવં હતું.

એના કપાળ પર ડરમડીએ આવવી ને જતી. કહો એની મા કેમ ન આ સર્વંચ એની માને શા સારું માટે સુધી નેસાડી ગમતા હતા કે એ કોણે હં એનું જ કે કરેલો હતો.

તેણે પ્રકું છું કરી સર્વંચવણ તરફ એનું. તેની કાઠની સુરેખ કે રેખા કંપાવે એમ વળી. સર્વ નમવા અડધો હતો, અને અચળ સોમનાથના મંત્રિ સોનાનાં કાચ પર પડતાં તેનાં કિરણો સૌંચ થવા લાગ્યાં હતાં.

તેણે ક્યાં સુધી ચોનાની મદન અભિ મંદિરના ચિખર પર કરી. કેક અ સ્થાન એ ચિખરની કારીગરીમાં વેદીમાં સિંચાણિએ અભ્યનનું સત્ત સન્નું. ૧

ચોલા એને કંથાસ માનતી. બાળપણથી તે તેના પર દંમેલા જતી હતી, અને તેના બળમાં હોમી હોમી સાગરના તરંગોના તાથ સાથે નૃત્ય કરતી હતી.

થોડા વખતમાં સૂર્યાસ્ત થશે-ચોલાની વિચારમાલ્ય માઢી-અને આરતી શરુ થશે, પછી તેનો વારો-તેના જીવનની અપૂર્ણ પણ જીવશે. એ યાદક હતી ત્યારથી તેને માટે એની મા અને દાદી ગ્રંથતાં એ સમજમાં આવી ત્યારથી તેને માટે દિવસ ને રાત એકાદ ચિત્તે મહેનત કરી રહી હતી. જે પણ માટે તે જીવતી હતી તે હવે હાથ ખેંચતાં આવી લાગી હતી.

જન્મતા નાથ સોમનાથનું રંજન કરવા એની મા એવી વાણીને નતંગીએ દિવસ અને રાત નૃત્ય કરતી, પણ તે પોતે બધાથી ભુલે જ હતી, કાઠનાં પજુ પણ આવા ધુરેખ ને સખા નહોતા. એકની કમર એની હાથથી વળતી નહોતી. મંગ. સર્વજ પજુ તેને બોલાવી દંમેલા તેની ખજાર પુછતા, અને તેને ખાત્રી હતી કે મહાદેવજી પોતે પજુ તેનામાં રસ લેતા હતા, ઘણીવાર નાચતાં તેના પજુ થાકી જતા. ત્યારે સોમનાથ તેને શકિત હેતા હતા, ઘણીવાર રજામાં મિત્રજીવારીએ દર્શન દઈ એને કહ્યું હતું કે "મેરા, ઘું મારી ખરી નતંગી છે." અને તે પણ તેનાં દેવની જ હતી-તેનાં મનથી, આસ ને પ્રાણથી. જીવનભર જમવાનનાં ચરણોમાં નૃત્ય કરવા યિવાય એને બીજો જ સખ રસ નહોતો. જીવનભર નૃત્ય કરવું- જન સોમનાથ ની યોગજ્ઞ સાથે નૃત્ય કરતાં દેવના મર્મદાર આમળ, પ્રાણ ઊઠાવે-એકથી વધારે સુંદર પરકાશકો એની કલ્પનામાં આવતી નહીં.

દેવાલયની નૃત્યશાળાના નિયમ પ્રમાણે ચત્તાર નૃત્ય શાસ્ત્ર, ખાસ અભિનય શાસ્ત્ર, ને સાત સંગીત સાતમાં નિલગ્ન એવી અશુદ્ધ વર્ધની બાલનતંત્રીને મર્તિંગી એકાદથીની આવતી સમયે પહેલી વાર દેવ આમળ નૃત્ય કરવાનો અધિકાર મળતો, અને સર્વજ એ પ્રસન્ન થાય તો તેને આવતી મહાસિવરાત્રીએ નૃત્ય કરવાનો અવગર મળતો, એ મન્ય પગમાં એક બાલપુત્ર વિકસતું-દેવને ધરાવાદું-અને પછી બાકીનો આવતાર શેજ નૃત્ય કરતી નતંગી તરીકે સુશર્મ રહેવું.

ચોલાને કલ્પનાના પ્રકાશ પાછળ રહેલા અધિકારનો વિચાર નહોતો. આજે એ નૃત્ય કરશે, સોમનાથ પોતે એના પર પ્રસન્ન થશે. એમને પ્રસન્ન કરવાં ક્યાં એણે યોગી તપશ્વર્ણ કરી હતી ! નૃત્યકળાની રાએ પહેલિયા એણે, હરણો હા નાંખી હતી. નોંધો તેણે આદાર વધારી, નોંધી નિંદ્ર વધારી, નોંધો પરપુરનો સ્પર્શ ક્યો. સોમનાથ જરૂર પ્રસન્ન થશે, અને...અને દંમેલા એકાદથી ને સિવરાત્રીએ એના વિના કાંઈ બીજાનું નૃત્ય દેવ નેશે જ નહીં, એને ખાત્રી જ હતી, ઘણીવાર પછે કાદવા પહેલાં તેણે નિર્જન સુશર્મકપમાં જન સોમનાથ આશીર્વાદ હતા, અને વર મૂંઝવે દતો કે કાંઈ કપે નહીં એવી અપૂર્ણ કલા અને આપો, અને દેવે એ વરલન આપવા કહ્યું હતું. એટલે આજે આપશે, અને પછી એ નાચશે, ને એના બોળા યંત્ર રીતશે.

તેણે દીંગી મરિયા સિખર તરફ એવું, એ સિખર પર જમણી પળ દવામાં ફરફરી તેની સામે તે ક્યાં સુધી જોઈ રહી.

ફરફરી પળની લગનાટમરી અંતિ તેને દંમેલા મૂંઝવે કરતી, નવા નૃત્ય

કોય ત્યાં તેનું દેવું હતું. રરરની ધન્યજ્ઞે, નાચના તરંગો, સહેરાની શાખાઓ નોંધ
એના દેવમાં સેદા ઉતરતો. પોને એ બધાની કુદરતી હતી તાત્કાલિક મતિસીંદવ
એમનું મપાનું માયાન્ય લક્ષણ હતું. અને એ બધાના અધિષ્ઠતા એના બોળા
સંજુમાં જ ચોક્કાનું છત્ર પરેલાઈ ગયું હતું. એને મન મેજ દર્તા-એક ભગવાન
નરસિંહ અને બીજી પોને, તેની બાજુ નવંધી, બાકીનું જગત તો માત્ર બોળાઓનું
બન્યું હતું.

૭

" ચોલા ! ચોલા ! હા, પડી શું રહી છે ? " અંગાનો અવાજ આવ્યો.
ચોલાના મુખ પર ઉત્સાહ આવ્યો. તેણે જરા હિંચ મધ પાણું ભેર્યું. અને તેની
પ્રક ને બધાની રેખાઓમાં રહેલું માધુર્ય રજાઈ ગયું.

" હા, હા, " અંગા બાની " આજે કોણ આવ્યું છે ને ખગર છે ? "

— " પણ મારા લુખાં છાતી કે નહિ ? "

" આ રમી ! " કમળાં અંજલે કયું.

અંગાની ઉત્તરારથા બેસી ચુકી હતી. તેણે જાગમાં સહેદા કોયે કપાની ખાર
અમી અમકી હતી પણ તેના મુખ પર, તેની આંધમાં, તેના અનજમાં હજી આકર્ષણ
હતું. તેણે સગીરની કલમર રેખાઓમાંથી હજી સોંદર્ય જરૂર. પગથીયે તરું લુખી
તેણે સોમનાથના રેખાલ્લમાં લગ્નકાળની અધિષ્ઠાત્રી પદે પદે બોલ્યું હતું
ને તરત જણાઈ આવ્યું હતું.

એની અગિયે એની તીકરીની અગિયે જેની અમળી નહોતી, પણ તેવી જ
કુંદા ને અંબીર હતી. પણ અત્યારે ને પુત્રીને નોંધ હતી રહી હતી. આ જલ થતી
અગિયેમાં પણ કાર રણેરાની પુત્રી હજી સીંચ મધ નહોતી.

ચોલાએ માતા હાથ પર પોતાં વજ્ર ને આગુરો એનાં મેલસે એકાદમ
રેખાને તેની પાસે મધ, વજ્રો ને આગુરો એનાં શાણ દોષ એમ તે નોંધ રહી-એકી
નરતે ને એકી આસે.

" બા ! બા ! આ બધાં મારે મારે ! "

" હા ! એમણે તારે મારે રેણે રેણી અંગાનાં છે. "

એની માતા સર્વનાથ વગર અંગ સર્વગમે ઉભેલ બાએ જ હતી. આ
રીતમાં શું રહ્યું હતું ને અગ્નિ ચોલા કંમેલો દરખાતી " હે, " તેણે કયું.

" હા, અને આજ કોણ આવ્યું છે તેની તને ખગર છે ? "

" ના, કોણ છે ? "

" પાલણીનો રાજા બીરોડ. "

" હા, " કહી ચોલા એક દાર લખ મને પહેરણ લાગી.

" કેમ ? " માએ જાણી કયું " તને જુનુંરૂમિનો રાજા બોલો પડે છે. "

" અને ! અને તો મારા સોમનાથ વિના રેખાની પરણ નથી. "

" મારી પણ નહીં ? " માએ કમળાં જાત પર એક તમાચો માપે.

" તું ! બા ! બા ! તારા વિના કેં મારે, " કહી ચોલા એની મને મને
વગળી પડી.

આ આખા વસવાટ પર ચોરણની આ રક્ષા કરતી, જેમ તેની પૂર્વે તેની ઘડીએ ક્યું હતું તેમ. ગંગાથી બધી નર્તકીઓ ચરચર કાંપતી. હૃદય, ગીત ને અભિનયમાં એને શું નહોતું આવડતું તે કોઈ કબી શકતું નહીં. કોઈ પણ નર્તકીનો યુગ્મંગ તાલસંગ કે મુદ્રાસંગ તે તરત પારખતી, અને એ યુનાદ માટે યુનેદવાર ની સખત ગરતી લેતી. કેને ક્યું પર અપવૃત્ત, કેટલાં વસ્ત્રપુષ્પ આપવાં, ક્યારે રક્ષા આપવી એ બધું તેના હાથમાં હતું.

ગંગાના પગમાં હજી વચ્ચીય વર્ષની ઓકરીનું જેર ને હટા હતી. જ્યારે તે નાચતી ત્યારે યાત્રાલુકદિગ બની જોવા કરતો. એમ કહેવાતું કે ભગવાન સોમનાથનો તેણે સાક્ષાત્કાર કર્યો હતો; પણ તેની સત્તા નીચે રહેતી નર્તકીઓ આ વાતમાં શ્રદ્ધા રાખતી નહીં.

એની સત્તા ને મનોપરિતાપું થઈ લુકું હતું એમ જોઈએ લોકો કહેતા. બધી નર્તકીઓમાં એકલી એજ જાણેકર જંગ સર્વદ પામે જીવ શક્તી અને પાધું કશી શક્તી. યોગાવસા એમ કહેતા કે જંગા માંજે-તે પહેલાં જંગ સામે ધરે. જુદો એ બેના નાન-પણની કે કે જંગકથા કહેતા, પણ તે ખરી કે ખોટી તે કોઈ કહી શકતું નહીં. પણ જરૂર સોમવારે રાતે ત્યારે જંગા મંદિરમાં નૃત્ય કરતી ત્યારે સર્વદ આવડતું મુકતી નહીં, અને કેટલાક દેવીઓ ચોલાની મુખરેખામાં ખાલમારી સર્વદના મુખની રેખાઓ શોધવાનો સરસ પ્રયત્ન કરતા હતા, અને એ રેખાઓ જંગાના પ્રતાપનું કારણ છે એમ કહેતા. અને સર્વદ પણ ચોલામાં એટલો રસ લેતા કે રેખાઓ સરખી ન શોધ તો પણ સરખી છે એમ માનવાને કારણ થતું.

જેમ એની માએ એને તેપાર કરી હતી તેમ ગંગાએ ચોલાને પોતાના પદ માટે તેપાર કરી હતી. જેટલી કલા તેને આવડતી તેટલી તેણે ઓકરીને શીખવી હતી. લુલાનીમાં જેટલી તે સુદર હતી તેટલીય વધારે સુદર તેની ઓકરી હતી. અને સર્વદના પદ્મસિંધુ શિવશિવનું જ્ઞાન ચોલા પર રહે એવી વેતરણ તેણે કરી હતી. કાગલને ન્યારે તેની શક્તિ ઓસરવા માટે ત્યારે નર્તકીઓનોય નમદડ ચોલા સાચવી લે એવી એના દેવાની ખોટી હોંસ હતી. માત્ર કોઈ વાર ચોલામાં તેને અવિશ્વાસ આવતો. ઓકરી બચ્ચાર નહોતી. એ નાચતી, માતી અને સોમનાથનો વિચાર કર્યા કરતી. દેવને સમર્પિત દાસીઓ દેવનું જ રતજીવર એ વાત જમાએ પણ બીજી નર્તકીઓને ધણી વાર શીખવી હતી. પણ તેને પત્રે પત્રે આશ્ચર્યમાં મુકતાં મધુર મુરલિઓ નડતી હતી તેનું જ્ઞાન બચ્ચાર જંગાને ખુબ હતું. એ જ્ઞાન ચોલાને પણ પાછી વચ થયે આવશે એમ માતા માનતી. પણ કોઈક પત્રે તે પાછી વચની થતાં પાછો ગયો કે કેમ એવો સંશય તેના મનમાં થતો.

જંગાની પણ ઓકરી હતી. ચોલા જાણે પહેલી વાર મદાસિરપૂત વખતે નૃત્ય કરવાની હતી એ પ્રસંગ માટે એણે કેટલાય રીંછી તેવારો કરી હતી. થોડે વર્ષે સર્વદે ક્યું તો પણ થાય છે, હજી ચોલા જાણક છે. હજી એની કેળવણી અધુરી છે, એમ ખાતર માદો એણે વાત ઉઘાડી હતી.

દરેક ગુજરાતી ગૃહમાં હોવું જોઈએ

“GUJARAT and its LITERATURE”

(ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય)

લેખક : શ્રી. કનૈયાલાલ મા. મુનશી

શ્રી. મુનશીએ કરેલું ગુજરાતી સાહિત્યનું સમયાવલોકન મારે મારે મોકલે
વાચન થઈ પડ્યું છે. x x x

—મહાદેવ માંધીય

“ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય” ગ્રંથને જોવાથી ભરેલો અને કતાના
અસહિત્યનું અંશનું પ્રતિબિંબ પાડે છે. ઉત્તમ અંશ છે. શ્રીમુલ
મુનશીને ગુજરાત ઉપરનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ, અને એ વસ્તુને તેમણે રચેલો તેને સ્વચ્છ
બનાવતી તેમની કૌશલ્ય, અને રચેલ રચણમાં આ અંશમાં છે. કતાને યોગ્ય
નાર-મારો જેવા મારે નહીં પણ-બીજાં યજ્ઞને કાઢીને પમાડે બિંબી બાબત એ
છે કે કાઢીને કાઢીને પરિશ્રમ તેમણે દર્શાવે છે, અને તે પણ એકની દીવાલો
પાછળ અને અસ્વસ્થ સાહિત્યિક અવિતતા સમયમાં.

૧૧મું આ અંશનું ગાયક લોકો તો એ છે કે ગુજરાતના સાહિત્યનો
અભ્યાસ ગુજરાતના ઇતિહાસ તેમજ હિન્દીના ઇતિહાસ ઉપર અંજાન રૂઢિ જાળીને
કરવામાં આવે છે. આ કાર્યકર્તાને વિસ્તારથી અને ગુજરાતનાં રૂઢિ છે. x x x

—અમર્યાદા શ્રી આનંદરાજે કુવ,

શ્રી વાઘસ આ-લેલર, ભનારસ હિન્દુ વિદ્યાપીઠ.

“આ અંશ સાહિત્યવિદ્યાસના માત્ર આરંભિક અંશ એવો નથી. એનું સ્વેચ્છ
વિસ્તાર છે. અને સંસ્કૃત, આર્ય, અપભ્રંશ, આધીન તેમજ
અધીન ગુજરાતી, એ બધી ભાષાઓના સાહિત્યનું વિવેચન કરવા મારે જે
તકરારો વિકસાવી નક્કર છે તેની પાછળ કતામાં છે, કારણ કે તેમણે સ્વચ્છને
પણે સમય મેલામાં માલ્યો છે. એવે એક ઉત્તમ સાહિત્યકાર છે x x x

શ્રી. મુનશીના અભ્યાસ ગુજરાતી એ છે કે એમણે પૂરીપણા સમય
સાહિત્યકારોને અને તેમની કલા-શીર્ષકોને ઉઠે,
અભ્યાસ કરી છે, અને તેથી જ તેમણે ગુજરાતના અનેક સાહિત્યકારોનું ખરું
મૂલ્યાંકન કરી શક્યા છે એમના હસોનના સ્વભાવસત્યની કું બધાં પરીક્ષા કરી શકું
એમ કું ત્યાં તે અને કયારે અને સર્વસંપૂર્ણ અભ્યાસ છે. અને સાહિત્ય સમૃદ્ધિ
નું હસન કરાવતાં આમાનિતતા અને સ્વત્વપ્રેમથી તેની અપૂર્ણતાઓ પણ ન
અંતરમાં કતાંને એ વૃત્તિ હસોવી છે, તે મારે ગુજરાત કતાંનું ખરું જ સ્વરૂપ છે

—ડૉ. એ. બેરીંગ ટીચ, ડી. સી. એલ.,

કુલીવર્સિટી એન્ડ એડિન્બરો

[અંધે રસ્તે પૂરોસંધાન ૫. ૪૧૬ થી]

“ જોયું, છોકરા, તેં મસ્ત્રાસનાં સર ગાંધ નાંખ્યા. નહીં તો વરસાદ આવે જ કેમ ? શું સમજ્યો ? ”

પાછી મજેરા બચ્ચાણ સરે નામના દક્ષણી માસ્તર અને ઘેર શીખવનાં આવતાં, એમની મહેનતથી હું પંચમા ધોરજુમાંથી છઠ્ઠામાં ગયો, અને પહેલા પાંચ છ છોકરા-ઓમાં મારી ચુનવી થવા લાગી. મારી ન્યાતના છોકરાઓના તોશાનમાં હું બાળી નહીં શકતો, અને તે મારા તરફ તિરસ્કારથી જોતા હું ‘ છોકરી ’ છું-કરકાપ છું વગેરે વગેરે એમનાં અભિપ્રાયો મારે અને પડતા એમાંનાં જોરે મને સલાહ આપેલી માફ છે. ‘ લાર્ગવનો છોકરો ક્રોધ મેટ્રીક થતો નથી, અને મારા પિતા કેમુટી કલેક્ટર છે એટલામાં મારે મુનિસીપાલીટીમાં નોકરવાની નોકરી લઈ લેવી, નહીં તો પાછળથી પરતાવું ’ પૂરો.

છુના મિત્રોમાં તો મને ક્રોધ શીખવનાર મગન સાથે હતો, પણ અમારી મિત્રી બહુ ટકી નહીં. માસ્તર શીખવે ત્યારે તેનું ધ્યાન ચુકવી તે મિત્રોને કાગળની કચ્ચોની ગોળીઓ કરી ફેંકતો, એને શિક્ષા કરવાની માસ્તરશને દિંમત નહોતી. એટલે ક્રોધ માસ્તરની નજરે એ પરાક્રમ યદુનું જ નહીં, પણ મગન ન્યાપી હતો. મિત્રો પણ તેને પાછી ગોળીઓ ફેંકે એવો હુકમ તે મળતો, અને એ હંમેશા ગોળીઓ ફેંકતો ને સાંજના હું ગોળીઓ પાછી કેમ નથી વાગતો તે મારે હપોમ ફેંકે એક દહાડો મેં ધણી દિંમત ધરી એક ગોળી બનાવીને મગનને ફેંકી. ગોળી એને ન પહોંચી પણ એના પગ આગળ પડી.

માસ્તરે મને તરત પકડ્યો.

“ કેમ ફે, કનુ ! વગેરો ફે ? ગોળીઓ ફેંકે છે ? ઉભો થઈ જા— ”

હું તો નીચું-ઝાડું કરી ઉભો થઈ ગયો. મગન ઉભો થયો.

“ માસ્તર ! એજી ગોળી નથી ફેંકી, મેં ફેંકી હતી, ગોળી મેં પાછી માંગી તે મને મોકલાવી.

“ એમ ! તું પણ ખરાબ છોકરો છે. ”

“ હા, સાહેબ, ” મને કહ્યું.

“ ત્યારે તું પણ ઉભો થઈ જા. ”

“ સાહેબ, હું ઉભો નહીં માઉં.

“ કેમ ? ”

“ હું બહુ ઈચ્છો છું તે ગારડી પર સારો નથી લાગતો. ”

“ નથી ઉભો થતો-નથી ઉભો થતો. તારા માઈજ કાપી નાંખું છું. ”

“ સાહેબ, મારે આ આજીવી આઈજ નથી. ”

“ ઠીક, ઠીક. કનુ ! તું ગારડી પર ઉભો થઈ જા. આજ ! ઉભો થઈ જા ! ”

મગન પોતાની જગ્યાએ બેઠો રહ્યો; મને મેટ્રીક હું ગારડી પર ઉભો થઈ જો અને મગનની નોડે રપ્પાં ન કરવાના સમ આપ્યા.

૭

એ વિવસીમાં દસપતરામ સાથે મેત્રી થઈ, જે દાઢ વ મારી પુછ છે.

દસપતરામ મારી ન્યાનના હતા, એમના પિતા અમારા ધરના મહારાજાની પૂજા કરતા અને અમારા ધરની મામે રહેતા.

કે પંચમા ધોરજુમાં અરુઢ આખો ત્યારે એ મોથા ધોરજુમાં પહેલો નંબર રાખતા અને રોજ સવારે સાથે નીચાએ આડીએ, અને સાંજના સાથે ઘેર જઈએ. રીયાળામાં ખાઠા મુઠ્ઠાં અને ભરુઢ બહાર આમડાઓમાં રૂથા જઈએ, અને સાંજના દર ને દર નદી પર જઈ દવાઈ રીથાઓ બાંધીએ. ખરું એતાં તો કું બાંધું અને એ રસથી લુએ.

દસપતરામ યુવરાજી પહેલી મોપડીથી કડી પહેલે નંબરથી ખરવા કોઈએ નાચ્યા નહોતા. એ પરીથ ખસ કરે એટલે એક પેસાની પેન્સીલ-સારી પેન્સીએ એ પેસાની આવતી-જારે, ને તેને આપું વર્ષ મલાવે. એમની ઠેપી કુશિમાં તો મેતાના ઘણાના મોઢા પૂર્ણ હોય, એમની મોપડીએ પર અણીશુદ્ધ પૂર્ણ મોઢાં રહે. એમના દરત કોઈ દહાડે અથુદ હોય જ નહીં.

કું પંચમા ધોરજુમાં પાસ થયો અને એ પંચમામાં આખા ત્યારથી દરેક વર્ષે મારી મોપડીએને દવાસો એજ સેવા. પણ મારી અને તેની રામેડી, કોડી, ચાપરેલી મોપડીએ આ દહાડામાં નવી રીયાતી ને બંધાવી, તેમાં પોલા કાથાઓ ભુલાઈ જતા, ને નવા પૂર્ણ તેમના પર કોલતાર.

અમે બહીવાર સાથે વગીથે. વાંમમાં વચિતા થ એ સખણા ન રહે. મારી અણ-કોમેલી પેન્સીલ એ કોલી નાંખે, મારા પોઠામાં ગપા રખરપી કુસી નાંખી, મારી કોડી મોપડીએને કુણોદાર કરે. મારી વણુએ જરોજર ન રખસની અને એ પડી મધ દોષ તો તેની નેખમદારી દસપતરામના કોઈ પર છે.

કું એમની પાસે પ્રવચકને વિષદેવ કોખે ને એમણે મારી પાસે વાતાંચી સાંભળી. કાલને કું કોલેજમાં ચરો. કોલેજમાં જવાની નેચરી કું રથ મારું; એટલે મારું કું ને કરે દસપતરામ માસ પડો એક વર્ષે એ કોલેજમાં આખા ત્યાં પણ એમણે મારા કનને લાંબા. વર્ષે નીતે કું મુંબાઈમાં આખો ત્યારથી મારીને તે એ અને કું બંધામાં પાસ ત્યાં કુશી પણ એમણે મને જનની સમરડો કરી દીધી. એમના પર અવધાન કરવાની મારી રેવ એલી ૧૬ થઈ થઈ ૩ મોરડીન મળે, મારી ન જરે, રસોઈએ આગી ભાવ, કે સુધા વચસ્યાની જરૂર પડે, કે મુશોની આવી પડે કે કું એમની પાસે કોલી ભાવ, ને તરત એ ઘેર ને કામ સાધી નાંખે.

આને પંચીસ વર્ષમાં અને જનને બધાં દુઃખ સુખ એવાં છે, પણ એ જગામાં અમારો કોઈ દલો તેવો રચો છે, અને તેનો પ્રાક એક નાનકડા કપડાથી પણ કડી ખેંચાયો નથી. અવ જગાને વલ કાઈ દસપતરામના સરથ ને કોલેજ સ્થાપનો છે.

દસપતરામનું કલ્પ આદર્શમ છે. એમને પેતાના સેવાસ્થાને ખ્યાલ નથી તો જેવું તો કરાંથી જ દેવ ? અદર્શ કરીબીમાં એ કોખાં, વેદિક કપડાં કોખી અવર નવાર ને કસવ પણ જાણ, પહેરવાનું આવાનું ને રહેવાનું પણ વગેરીની અંતિમ મર્ચાને તીરે જ, જતાં અખણમાં કડી પાછળ પાયા નહીં

કોલેજમાં ગયા તે પછુ પિતાના મિત્રોના લુજ આધાર પર. સૌવરથીયો અને પારકા પુસ્તકો પર શરુઆતમાં ઝુક્યા, ને જાનેને જસ ક્યપાવ્યો. કોલેજમાં હતો તે મુંબાઈ વ્યાખ્યા, હોટર્સ હજુથી નિર્વાહ કર્યો. કાલબાદેવીની એક વીસીમાં પાંચ રૂપીયામાં મહોને જમતા, ને એક રૂપીયાનું ધી ઉપરથી ખાતા, એ બી. એ. થયા ને અત્યંત અધિકારી વાલીમાં વ્યાક જલ્યુ વચ્ચે એક રૂમ રાખી રહેતાં. એલએલ. બી. થયા, સોલી-સીટર થયા, આ જીવનક્રમનું એક એક કમલું એમણે માત્ર સ્વાધ્યયથી લીધું છે.

આ અત્યંત લગીરમ પ્રયત્નો કરતાં મળ્યું એમના સ્વભાવની અનન્ય સરસતા કદી હાથમાંથી ખોઈ નથી. અનતરાયો આવતાં તે કદી અભરાયા નથી, તેમ અકળાયા પછુ નથી. કે પોતે અસાધારણ કરી રહ્યા છે તેનું પછુ એમને જાન આવ્યું નથી. એમણે કંઈપણ અનુભવી નથી, ને નથી એમને અસંતોષ થયો.

નાનપણમાં જોવી રીતે એ હસતા તેમ આજે પછુ હસે છે. ન્યાં ગયા છે ત્યાં એમણે મદદ કરી છે, અને એકલાને જ નહીં પછુ અનેક મિત્રોને એમણે ઉપકારવશ કરી ચુક્યા છે. દુકે પગારે, માસતરમીરી કરતાં કેટલાય નિરાધાર હાકશમીને કહેવો છે, લાજુઆતે છે, દેખણે પાડવા છે. કોઈના પર ઉપકાર ચડાવ્યો તેના વાર વલો નથી, ને કોઈની કૃતજ્ઞતાથી પોતાની સેવાવૃત્તિ અંખાવા લીધી નથી. એમણે પરાક્રમ કર્યો છે, નિરાધારી ધીરજથી. એમણે સેવા કરી છે, શાસ મેતા હોય એવી નેચરિક શરણતાથી. એમણે કદ્ય જીવનના વાર વલો છે, જાણે કલ્પ હોય તેમ.

[અપૂર્ણ]

મુંબાઈનું સૌથી જુનું

નિર્માણ

મુંબાઈના મહાનગર નિર્માણ કમિટી
શ્રીમ. કમળાચંદ્ર મહાપાત્ર

લાંજ

મંગલ પોતાની જગ્યાએ બેઠો રહ્યો; મને મોટો મુંબાઈ અને મંગલની જોડે રમવા ન કરવાના સમ આધા.

એમ્પાયર ઓફ ઇન્ડિયા ઇન્ડીના વીમાની કંપની.

વચગાળેના બોનસનું રેકર્ડ ઉંચ પ્રમાણ

આખી ઇન્ડીના વીમા ઉત્તર- સેવેલ ઉપર, વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦૦) ઉપર	એન્ડાઉમેન્ટ વીમા ઉત્તરસેવેલ ઉપર વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦૦) અને ઉપર
રૂ. ૧૮	રૂ. ૧૬

| ઉપરનાં બોનસ સાથે |

પ્રીમીયમના ઓછા દર

| મળશે હશે |

બોનસનું ભારે પ્રમાણ થાય છે

“ એમ્પાયર ઓફ ઇન્ડિયામાં પોલીસી ઉતરાવવાનું

ખાસ લાભકારક શા માટે ?

એ મથાળાનાં રેન્ડબીસ માટે અરજી કરી

દેડ બોલીસ— એમ્પાયર ઓફ ઇન્ડિયા લાર્ડ્સ બીલ્ડીંગ, મુંબઈ.

ગુજરાત (હરિજી) શાખા—બેન રોડ, સુરત.

ગુજરાત (ઉત્તર) એજન્સી—ગાંધી રોડ, અમદાવાદ.

[હુલિંકખોર : પૂરેસાંબાન પૂજા કરજી ચી]

પણાં કારણુ જોખમે, પણ તમે એમને કેમ બાપણુ કરવા હોધું ?
બોલો, મને ખત્રી છે કે તમે જોવાં વિચારનાં નથી.

[એ તેવા સાધુ જુએ છે, પણ જવાબ આપવાને બદલે તે માત્ર
મોઝા સકાચે છે.]

બેનીંગ : મને તું લાગ્યું તે કહું—માખ્યાં મતવિભાગને લાગ્યું—સહ્યમેદાન પર
પહેાંચી આપણે લાગણ શરૂ કરી રીધી, એમ જણવા છતાં એમણે
બાપણુ કહ્યું તે.

કેથરાર્થન : ધારો કે એ જણુતા હતા છતાં તેથી શો ફેર પડ્યો ?

હોમ : હું તો એને નીચ હુમલો જ કહું—માફ કરજો.

બેનીંગ : શીરીસ મોર, બેસક, લગાઇ શરૂ થતા સુધી તમારે જો કહેવું હોય તે
કહેવાનો તમને હક છે—પણ પછી ! એ દેશનો દ્રોહ કરવા બરાબર
છે, અને તેમને ખબર છે, એમનું બાપણુ કાચું જાણી હર્ષન
મધ્યું જાણ.

કેથરાર્થન : એમણે બાપણુ કરવાનો નિશ્ચય કરેલો હતો, એ વખતે સમાચાર આપ્યા
એ તો માત્ર અકસ્માત જ હતો.

[સાતિ પથરાય છે]

બેનીંગ : મને લાગે છે, એ ખરું છે, પણ અમારો ખરો ઉદ્દેશ એ છે કે ફરી
એ જોલી ન ઉઠે.

હોમ : અસખત, એમના વિચાર પછા ઉંચા છે: પણ સામાન્ય જનસમૂહનો પણ
કંઈક વિચાર કરવો જોઈએ ને? માફ કરજો !

ચેક્કર : શીરીસ મોર, અને સખખાવભરી લાગણીથી આપ્યા હોય, પણ તમને
ખબર છે ને કે આ પ્રવાણે ન ચાંચે ?

વેસ : આપણે એને ઠાંત પાડી રાખીશું; ચોક્કસ.

બેનીંગ : લગાઇ શરૂ થઇ હતી એમ જણવાની વાતનો નિર્દેશ ન કરવામાં જ દીક થયો.

[એ જોખતો હોય છે ત્યારે એ બારણાંવાળી ખારીમાંથી મોર પ્રવેશ
કરે છે. બધા ડગા થાય છે.]

મોર : જય જય, સ્વસ્તી.

[એ મોજ ખરો જાણે છે, પણ વહેંચાર્થન શંકા લાય પડતો નથી.]

બેનીંગ : કેમ, મિ. મોર ? સહોજ, તમે તો પછી જોઈજનક બૂલ કરી છે: હું
તમારે મોરે કહું છું.

મોર : બીજા ગયા ફેર છે તેમ, બેનીંગ, બેસી જાઓ બાઇ.

[બીમી ધામે એ વેકર જા ચોક્કસ જાણ છે, અને કેથરાર્થનની પુરાણી
માં મોર બેસે છે. એમના ચહેરા નિહાજથી, આખાની ખારીના પ્રખરને
અંદાજને એ એમણે જ કહી રહે છે.]

બેનીંગ : તમે મચરણ વાસ્તવમાપ્તર જોયા ને ? મિ. મોર, તમને હું છું કે
એવી જ બીજી વાર અને ચોક્કસપદ તમને ફેલી રહે: અને એમાં શેષ
નહિ રેવાય; એ કુરબી છે.

ધોર : ત્યારે મારી સ્વાભાવિક જૂતિનો પણ દિયાર કરીને બાઈ, એ રીતે હું
બેભેંડા તે અદિ કંઈ લાગ્યા વગર નહિ.

[એ દુલ્હને રમશે છે]

બેનૌંગ : પણ તમારું વલણ એકાએક જાણ્યું—મેંમાં તમે અમારે ત્યાં આવેલા
ત્યારે આટલા બધા હુણમ નહોતા.

ધોર : તે વખતે પણ આપણી નીતિ વિરુદ્ધ હું હતો એ ન્યાય ખાતર શરૂ
કરો. એ બાપણ કરવાનો નિશ્ચય કરવા મારે તથા અકવાડીયાં સુધી
મારે સખત મંચન કરવું પડેલું. બેનૌંગ, માણસો ધીમે ધીમે આ
કસ્ટોમો સમજે છે.

રોહર : અંતર્યા અનાજનું પરિણામ કે ?

ધોર : રાજકારણમાં પણ રોહર, એવા લાખલા જન્મા છે.

રોહર : જુઓને, સામાન્ય રીતે અમારા આદર્શો દલગ છે—તમારાથી કેટલા બિન્ન !
[ધોર સિમત કરે છે]

[પતિ પાસે આરેલી કેવલજન આ આનંદકિશ્નથી ભલે સ્વરૂપ
વધને ફરી પાળે ભર છે, વેચ લાવ થતે છે.]

બેનૌંગ : એક વાત તમે ભૂલી જ્યોડ છો, સાહેબ, અમારા પ્રતિનિધિ તરીકે
અમે તમને પાશ્વમેદમાં મોકલીએ છીએ. પણ તમને એ બાપણ
કરવાનું કહે એવા મતવિલાવમાંથી છ માણસ પણ નહિ જડે.

ધોર : દિલગીર છું, પણ મારા સહકારનું શું કરું. બેનૌંગ ?

રોહર : મહાપુરૂષ પાસે દેશમાં ન દોષ એવી કંઈ વસ્તુ છે ?

બેનૌંગ : પણ અમે મરકરી નથી કરતા, બિ. મેલઃ આટલી બધી ઉદારશી તો
કોઈ વખત નહિ થએલી. જન્મે સમાજોનું વલણ તમારી વિરુદ્ધ હતું.
કચેરીએ અમારાપર કબજોનો વરસાદ વરસ્યો, કેટલાક ચારા માણસોના,
—તમારા પાંત મિત્રોના.

રોહર : જુઓ ! હવે કંઈ જાગડી મનું નથી. અમે જાળને કહોશું કે તમે
ફરીથી આવું નહિ કરો.

ધોર : મારું મોં બંધ કરવું છે ?

બેનૌંગ : (તોજાકાકથી) એવું જ છે.

ધોર : મારું આમસજાનું જીવન જ્યારેવા મારા સહકારિનો ત્યાગ કરે ?
તો પછી ખરેખર, મને અપાય જ કહે ને !

[એ જણે અપારે અડો છે]

[કેવલજન કંઈકનું મેં જાણે હવે કરે છે, અને પછી પહેલાની
માફક ભારીયા પછીઆના પુણી પણ અડેલીને સાંત કરી રહે છે.]

બેનૌંગ : જુઓ ! હું સમજું છું. પણ અમે તમને તમારા ચબ્દો પાળા
એવવાનું નહિ કહ્યું. પણ આજ કલિયુગમાં તમે વિવેક લાપરશી, એમ
માગીએ છીએ.

મોર : મૌન કાંવતરું ! અને કહેવડવણું કે છાંયના સમૂહો મારી પાછળ પડી, મને ઠેકાણે આપણો.

બેનીંગ : તમારે વિષે તે એમ નહિ કહે.

શેક્સપીયર : બાક મોર, તમે અમારી ક્રિયામાં નથી ઉતરી જતા ? તમારા સિદ્ધાંત પ્રમાણે લોકો શું કરે છે એની તમને જરા વ પરવા ન હોવી જોઈએ.

મોર : પણ મને પરવા છે. લોકસેવકનાં ગૌરવ અને હિંમતને હું ક્યો દબા શકું નહિ. રાજદારી નેતાઓના અભિપ્રાયો લોકોને પ્રિય એવા વિચાર પર આધાર સખતા હોય તો પછી આ દેશને રામ રામ.

બેનીંગ : જુઓ, હાકાક શરૂ થતા પહેલાં તમારા વિચારો બરાબર નહોતા એમ નહિ કહું. ત્યાંની આપની નીતિ મને કદિ પણ ગમી નથી, પણ આ તો આપણું લોકી રેખા છે; અને એથી જ વાત બદલાઈ જાય છે. મને સાગરું નથી કે મારો એમને ખપ પડે. પણ જાતે પણ જવા તૈયાર થકરા. આ લોકોને ધૂળ માટતા ક્યાં નથી ત્યાં સુધી અમારા પ્રતિનિધિને અમે મુશ્કેલી વાતો કરવા હજી ચક્રીએ નહિ. કુંઠાશુર્મા આ વાત છે.

મોર : તમારી ભાગ્યો હું સમજી ચકું છું, બેનીંગ, હું તમને મારું શંકાનાં આંધું છું. મારી જરૂર નથી ત્યાં હું રહી ચકું નહિ, અને રહેવા માગતો નથી.

બેનીંગ : ના, ના. એમ ન કરો. (એના ઉચ્ચાર પહોળા થતા જાય છે.) તમે તમારે કહેવાનું કહી દીધું, એટલે દેવે પાલું. જુઓ-તમે તો સારા અને માઠા પ્રસંગોમાં નવ વર્ષ સુધી અમારા સમય રજા છો.

શેક્સપીયર : મોર, અમારે તમને સખવા છે. જુઓ ! અમાને વચન આપો-જસ પલું.

મોર : હું સરતા વચન આપતો નથી. તમે વધારે પડતું માગો છો.
[ત્યાં ચાલે છે અને જ્યાં મોર છાત્રું જુએ છે.]

શેક્સપીયર : સરકારની નીતિ માટે સરસ કારણ છે.

મોર : નજાણા લોકો જોડે કાંવે તેમ વર્તવા માટે ક્યોય સરસ કારણ હોય છે જ.

શેક્સપીયર : બાક મોર, જે ટોર-મોર જ મલીઓ માટે તમે ઉત્સાહ અને સેમભાવ કેમ પેદા કરી ચકશો ?

મોર : સ્વતંત્રતા ચોરવા કરતાં ટોર ચોરવા વધારે સારા.

શેક્સપીયર : જુઓ, અને એટલું જ માગીએ છીએ કે દેશમાં તમે જે પ્રમાણે કહેતા ન કરશો.

મોર : પણ મારે તો એજ કરવાનું છે.

[ફરી બધા જ્યાં મોર તરફ જુએ છે]

હોમ : અમારા માગને ક્યોય પાડવાનું નહિ, માર કરજો.

વેસ : બરાબર છે, બરાબર સાહેબ.

ચેલાર : મોર, પર્મપુરનો સમય તો હવે ગયો.

મોર : એમ !

બેનીમ : અરે ! ના, પણ મિ, મોર અમારે તમને જાણ કરવા નથી. તમને મુંઝવી પડી આ તો કપરી વાત છે. બેની જરા માનવવાનું તો લુઓ ! સંક્રાંતિ સત્તામાં સખત ફેરફાર એવી દેશનીયત પાયા પછી દેશનું 'શુદ્ધ' મોલનું એ ક્રીડા મજાનું જ અને તમારો ખન્દિતો વિચાર કરો. આજ બપોરે જ એમના આજ્ઞાથી દુકાની ઉપકરણો છે. વિચાર કરો, એમને કેવું થાશે !

[મોર જાણતી બાઈએ જતા રહે છે; પ્રતિનિધિમંડળ એક બીજા સમુદાયમાં છે.]

મોર : (ફરી) આ પ્રમાણે મારું એ જાંબ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. એ તો વધારે પડતું મજાનું.

બેનીમ : અમે માત્ર તમને પ્રેરણાનથી ફર કરવા માગીએ છીએ, એટલું જ.

મોર : નવ વાસ્તવ્યો અને તે અભેદિમાં મેં તમારા તારકથી મારી જવા સાચી છે; તમે મધ્ય અને સંગીત મદદરૂપ હતા. મારું ચિત્ત તો મારા કમમાં છે, બેનીમ, અભેદિએ જ્યાં સંજ્ઞાતિ પ્રતિષ્ઠાથી આરંભ થવાની અને જરા પ હાલેલી નથી.

ચેલાર : જરાબર છે-તમને એવા સહાયતા મુકવાનો અમારો કસરો નથી.

બેનીમ : શેષમણીના માપ વિષે તમને ખોટો ખ્યાલ આપ્યો એ મિત્રનાર્થ કાર્ય નથી વિશેષ લખ્યું નથી ત્યાં સુધી-મોર. તમારા હાથ એવા વિચાર છે ત્યાં સુધી એ સિવાય બીજા કદાચી જરૂર નથી, મિ. મોર. માત્ર તમારો જીવન-જીવ. તમારે અમારા માટે કંઈક તો કરવું જોઈએ. તમે મોટા માણસ છો; તેથી તમારે વિચાર રહિનિયુધી એવું જોઈએ.

મોર : એ કું પ્રયત્ન કરું છું.

ચેલાર : તમારો જરાબર શો મન છે ? પ્રયત્ન માટે મારું કરશો.

મોર : (એવા તરફ ફરી) મિ. હોમ-આપણા એવા મહાન દેશ એ માનવ-જાતની કુન્નત વાજાએનો રક્ષક છે, આ નાની પ્રજાની સ્વતંત્રતા પામવી એવા આ નજીક અવધારો એ શું આપણા માટે વાજબી કારણ છે ?

બેનીમ : સ્વતંત્રતા પામવી એવી ! એ તો કિમ્મતી કુતરા આમળ દોડવા જરાબર છે.

મોર : અરે, બેનીમ, આપણે હવે મુશ્કેલી વાત જ આપ્યા. 'તમારામાંનું' કોઈ અંતરમાંથી એ મતનું નથી-એના કે જીવન માટે નથી. અને જ્યાં તમે માધ્યમ લઈએ છો કે આપણે ત્યાં જરૂર કરવા જ થવા છીએ તેમ; અમે આપણે બધા જાણવાનું દેશ બીજા પ્રજાઓ તે નજીક અને નાની દોષ છે ત્યારે ત્યાં જાણીએ છીએ તેમ. તે સારું પણ પ્રમાણ હોય આ પ્રમાણે હતા : " આ વખતે આપણને એવી રીવાજો અને નાજાઓ બધા

શેઠશ્રી : એમ હોય તો અમે જાણીએ છીએ.

બેનીંગ : ખરું કહ્યું છે કે તારે તમે અમને સુમાવો છો.

[મોર નમન કરે છે]

હોમ : કાલ રાત્રી (મોર અને કેપ્ટન તરફ એની આંખો ઝડપથી ફેરવે છે) જોઈ રીતે) જાણીએ, અને દેશમાં ફરી વળો. તમારા વિષે એ શું કહે છે તે જાણીએ અને માફ કરવું.

[એક પળ એક, શબ્દ બોલતા વિના એ બોલકામાં આવતા લગ છે]
માન બેનીંગ પાછળ જુએ છે. છાપના ટમ્બા આગળ મેન પાસે ધીર જોડે છે. બારી આગળ કેપ્ટન જરા થ ખસી નથી. એવામાંથી મોર પાસે આવેલો જાય છે.

બોલીવ : એ તો સરસ હતો ! અને જા, પાછળ તારી ગઈ અને કેટલાક સારા માણસો પછી હતાં. (કંઈક જમણું છે એમ માનો અહોરા પરથી સમજીને એ પિતા તરફ જુએ છે, અને તેની પાસે સરકે છે) બાપુ, કુખર્ત માં ગયા અને હેલનમાની રહે છે; અને જા સોનું તો જુઓ !

[મોર માથું ઠેકાં કરે છે અને જુએ છે]

બોલીવ : બાપુ, અમારા પક્ષમાં રહેવો.

[પોતાનો આવ એવા માટે નોંટ મેલમાં પડે છે. પછી એના માથે એની નોંટ સ્પર્શતો નથી, કિમ તેજ બોલીવ આંખો ટપકી રહે છે, અને આંખમાં એના તરફની નજર ફેરવી માં તરફ જુએ છે.]

[પડે પડે છે]

સ્ટેટ ડિપાર્ટમેન્ટ	<p align="center">પાકા રંગની ગેરંટી</p>	સુપર છપાઈ
<p>આશીર્વાદ તથા અવધીન કળાગમ છાપકાસ માટે આ શીરના સુગંધી લગો.</p> <p align="center">ગુજરાત કાલિંગ અને પ્રીન્ટિંગ વર્ક્સ.</p> <p align="center">૧૨, ચમી ગલી, ક્વેડેશી, માર્કેટ, સુબર્બ ર.</p> <p align="right">સતરાઈ તથા રેશમી સાડીઓ અલગ રંગો તથા છપાવો.</p> <p align="right">કારખાનું— ગુજરાત કાલિંગ અને પ્રીન્ટિંગ વર્ક્સ. મેનેજર: સીતમા પાસે, ગીરગામ, સુબર્બ, ર.</p>		

[ચલ્પા અને બાબી પુરાસકાન પૃ. ૪૩૪ થી]

સુરેશ આગ્રો બન્યો. પણ રહી એ વીરસિંહનું તકેદ સમન્યો.

“ મેં આપને પ્રથમથી જાણવું કે હું એ માણસને યોગબતો નથી. ”

“ જુદો. મેં તને એની સાથે વાત કરતાં જોયો હતો, બેજા. ”

“ આપને કદા લાગતો હોય તો મને પોલીસને કહાલે કરો. ”

“ પોલીસ ! હા, હા હા, તારો ગોળીઓ મને ને પોલીસ સીપાઇને-જવાને થાપ આપી હતી ત્યારે અને તને પોલીસને સોંપું એટલે પુરાવા નથી કહી તેને પણ કોડી મુઠે, ને સંભળ એ પાકિટમાં પુટી બદામ પણ નથી. માત્ર મારા ખાનગી કમળ છે, મને તારા ગોળીયા પાસે લઈ જા, પાકિટમાંના કમળ અનામત મળશે તો -તો હું તમને મેળવે શો શો રૂપીઆ આપીશ. ”

“ મેં આપને કહ્યું કે હું એને યોગબતો નથી. ”

“ તું એમ નહિ માને ” વીરસિંહ બોલ્યો, એક ટેમલ પાસે જઈ એણે ખાનગીમાં રિવોલ્વર કઢાડી, અને સુરેશ સામે તારી પુનઃ બોલ્યો, “ તું સમજે છે કે તને મારી નાખીશ તો મને કંઈ થશે નહિ. મારા મકાનમાં તું રાત્રે ચોરી કરવા છુટી આવ્યો, હું જાગી ઉઠ્યો. તેં મારા પર છુટી કુમરો કર્યો. જાન જાવમાં મેં ગોળી છોડી. બોલ કરે. ”

સુરેશની અંધારા આંખો, એને લાગ્યું કે વીરસિંહ ગોળી નહિ છોડે પણ આખરે એને દેરાત કરા, ચોરી કે થરથરકોને આરોપ છુટી પોલીસને કહાલે

દાંતની સ્વચ્છતા !

ઉપરજ શરીરની નિરોગીતા, સુરક્ષા અને મુખની સુવસ્ત્રતા અવલંબે છે અને તે મેળવવા તેમજ સાચવવા દુધ જરા એક અગત્યની જરૂરીઆત છે—

આર્યન દુધ ધ્રુવો આખર દાંતના પ્રખ્યાત ડોક્ટર પી. થરવલકરની સલાહ પ્રમાણે દાંતની સ્વચ્છતા અનુસાર ચોળાએલો હોઈ દાંતને સંધી બાબુધી સાફ કરી પેલાં મજબૂત કરવાની શક્તિ ધરાવે છે. તેના કોટલ ઉચી કક્ષાના-સ્થિતિસ્થાપક-અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ સુદ કરેલા (Patent) ને.

મૂલ્ય : આઠે આનાં.

આર્યન ધ્રુવ કંપની. ૩૧ લક્ષ્મી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

કરશે. એણે કોઇનું બગાડયું નહોતું, છતાં જગતને આ કેવો હડહડોતો અન્યાય ! એ અન્યાયથી, વરસ દહાડાની બેઠારીથી, જીખમરાથી, અપમાનથી એના મગજમાં ભલુકા ઉઠ્યો. એક કુદકા મારી, એણે વીરસિંહના હાથમાંથી પીસ્તોલ છુટાવી લીધી. વીરસિંહ પોતાની પ્રગંઢ કાથા સંકેતી, ચિતાની-પેટે સુરેશ પર ટુટી પડ્યો, અને પોતાના પંજામાં સુરેશનું ગળું પકડ્યું-દબાવા માંડ્યું. યુગળાતા સુરેશે લાત મારી. વીરસિંહે ગળું છોડી, સુરેશના નાક પર મુકેા માર્યો. સુરેશની નરેકારી કુટી. એણે પોતાના હાથમાંની પીસ્તોલ વોંઝી, તેની બારે મુઠ વીરસિંહના લમણામાં મારી. વીરસિંહ તમ્બર ખાઇ નીચે બેસી ગયો. દોઢ મુઠી, સુરેશે ખંડના પારણા ઉધાડી નાખ્યાં, ધબક ધબક દાદર ઉતરી, એ ખંગલાની બહાર દોડ્યો. પણ તરત એ ધીમે પડ્યો. એને પોતાના વેરાનું લાન થયું. હાથમાં પીસ્તોલ હતી. વાળ વીખરાઇ ગયા હતા. નાકમાંથી નીકળેલા લોહીથી ખમ્મીસ રંગાયું હતું. આવે વેરે કોઇની પણ નજરે પડે, તો પોલીસ ચોક્કસ જ સત કહાડવાની. એણે પીસ્તોલ મટરમાં ફેંટી લીધી. વાળ વ્યવસ્થિત કર્યા. કાંટનો ઠાસર ઉંચો કરી, ખમ્મીસ ઠાંક્યું. હવે તો ઘેર જવું જ જોઇએ. પણ એને એક વિચાર આવ્યો, પેલું પાકિટ ! નાસતાં નાસતાં માત્ર મકલાથીએ એ પાકિટ રેતી પર નાખ્યું હતું. એ પાકિટમાં કંઈ અમલનો એ દોરો જોઇએ. સુરેશ ચોપાડી પર ગયો. તિલક પ્રતિમાના પાંચ આંગળ પડેલો કમરો ફેંટી, ફેંટી એણે સફળ પાકિટ ઉંચાળી લીધું. આસપાસ ચોપાડીના નિર્જન વિસ્તાર પર નજર નાખી, એણે પાકિટ ખોલ્યું. એમાં ત્રણ ચાર છુના, સાદી ઉડી જવાથી કાટરંગના અંકુશવાળા કામળ હતા. પણ એક કાપેલું પંખીડીઉં હતું તે પર તાજી સાદીના સુંદર દરતાકાર હતા.

હીર વીરસિંહ દરબમણ,

મેલણ હાઉસ

આગેવી યુગાઇ,

સુરેશે એ પંખીડીઆમાંથી કામળ કહાડી વાંચ્યો :

હીર સદા,

વાલકેયર,

વીરલા,

યુગાઇ, તા. ૧૧-૧૦-૩૫

તમારો પત્ર મળ્યો.

તમારી મનિષી ગેરવાજબી છે. ભાઈએ કામળ લખ્યાં ત્યારે એ નિર્દાન હતાં. એ કામળનો કહે છે તેવો ઉપયોગ કરશે તેમાં તમને કંઈ કામદો નથી. તમે એ કામળની આર્થિક કિંમત માગી છે-પણ એ માંગણી સાધ પાસે કરે તો ? મને લાગે છે કે એ આપી ચકરો. હું એમને સમજાવું પણ ખરી. બાકી તમારી બીજી મનિષી તો હું સ્વીકારી ચકું એમ નથી. ભાઈને ખાતર પણ એવો આત્મચોગ હું આપી ચકું નહિ. તમારે માટે મને કશી જ લાગણી નથી. હું પરણીશ તો મારી સ્વેચ્છાથી જ પણ તમને કદી નહિ.

તમે દહીંદા છો. હવે તમને મળવાથી પણ શો કામદો ? પણ તમે કહો છો કે આ ઉચ્ચીવાર છે. તો કીક. પણ સંજો નહિ મળાય. સતે લેણી મુમતિને ત્યાં પાલી

છે. ત્યાંથી હું આશરે મેં વાગે ચોક્કસી પર આવીશ. તિલક પ્રતિમા સામે અને મળશે. એ જ, .

બિ. સોનલ

પાકિત ખીસ્મામાં મુઝી, સુરેશ વાલકેશ્વર તરફ ગ્રવાળ ક્યુ". ફર રાત્ર રામોશીના ઘંટ પર એણે ત્રણ ટોચા સાંભળ્યા.

અડધા કલાક પછી સુરેશ " સપીરમલ " નામના સામે ઉભો, એ ન્હાનકા નામવાળા ઉલ્લાનનો તપા દેખાડી અંદર પોદા. નીચલા ખંડમાં દીવા જાગતો હતો. " કોન દે ? " નો દોહરો કરી એક પ્રચંડ રજપુત મુરેશને સામે આવી ઉભો.

" સોનલ કુમારીને મળવું છે. જરૂરી કામ છે. "

" હવે ભ, ભ, ભ—"

" તું છે, રોહા ? " નીચલા ખંડની બારીઓથી સુરેશને અચળ આંખો.

" ભા સાદેન, કોઇ કદમો લાગે છે. કહે છે આપને મળવું છે. જરૂરનું કામ છે, "

" અંદર લઇ આવ. "

રોહાની પુઠે સુરેશ એ નીચલા ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો.

એક સુરેશિત કાચખીરી મેજ પર પોલા રેશમી બનીચાના દીવા ઘાસે, મરોબી આસામજુરથી પર સોનલ એડી હતી. સુરેશ એને કલાક બગાડે ચોપારી પર મોટરમાં મોટી કુંકરી તરતી જોગખો.

" ઘોડા, ખ્ધાર ઉભા રહો. કામ હશે તે બોલા ઠીક. "

" સુરેશ આજગ જા, સોનલ સામે પેશું પાકિત બધું. મોનલ આશર્યાની એ પાકિત જોઈ રહી. પછી ત્વચથી હતી યમ. એણે પાકિત લીધું. પાકિત ખાલી એણે પેશાં જુના કામની તપાસા-અવધ. પછી પાકિત મેજ પર મૂકી, એણે મેજ પર પોલી પાનાની ' પક્ષ' લખ, તેમાંથી નોટની એક કઢાડી, સુરેશ સામે પરી ક્યુ, " તું અને તારો સોનલી વહેંચી લેજો. "

એક પચ્ચ કબ્બ બોલ્યા વિના સુરેશ પોદા ફેરવી પાલવા માંડ્યું.

ARVANIVAS

આર્યનિવાસ

વિદે લોન

વિશાળ નિવાસ સ્થાન અમીરી બોવન પ્રબલ

કાલબાદેવી રૂ. ૬. મુંબઈ ૨.

“ કેમ, કેમ ? ” સોનલ ચક્રિત થઈ બોલી.

“ તમે પણ મને ચોર જાણ્યો ને ? ” સુરેશ સોનલ બચી ફરીને કહ્યું. એના અવાજમાં અવરજવલ કડવાઈ હતી.

“ ત્યારે તમે કાણ છે ? ” સોનલે મેજ પરથી દીવા લઈ, ઉંચો ધરી, સુરેશ પર પ્રકાશ નીખ્યો. સોનલે જોયો એક સુંદર મુલાન, ધારી ધારી જોતું જોતું મુખ-લગ્ન, ઉન્નત લલાટ, મુંઘવાતી શુદ્ધિશળી આંખો, અપમાનથી મુગ્ધતા પણ ૬૬, ભાવભીના આ-અને એ બોલી “ અસર, કેવી ભવંકર ભૂલ, કમા કરો પણ આ મું, તમારું ખમ્મીસ લોહીથી રંગાયું છે. ” તરસી દીવા મેજ પર મૂકી, એ આગળ આવી, સુરેશને હાથ પકડી-તાણી-એને પોતાની ખુરશી પર બેસાડ્યો.

“ ક્યાં વાગ્યું છે ? ”

“ ના, ના, એ તો મહેજ નરોતરી પૂટી હતી. હવે કંઈ નથી. ”

સોનલે ફેર્મીંગ ટેબલ પરથી મેલનવૉટરની ચીસી લઈ, મેજ પર પડેલા પોતાનો નાનકડો ફાસ બીજવી, સુરેશના નાક અને કપાળ પર મેલનવૉટર ધસ્યું. પછી સામી ખુરશી પર પડી એણે પ્રકટ, “ તમને હવે ઠીક લાગે તો કહેશો-તમે કાણ છો-આ કામજા તમને શી રીતે મળ્યા ? ”

સુરેશ પોતાનો પરિચય આપ્યો-માફ મકવાણીનો પ્રસંગ અને વીરસિંહને બંગલે બનેલી ઘટના કહી સંભળાવ્યાં.

સોનલ ઉભી થઈ, મૂક, મુગ્ધતા અવાજે એ બોલી, “ અને તમારી-તમારી બીચારી બહેન હજી જીવી પડી હશે. અરે...સોહા ? ”

એક ફાંગ મારી સોહા ખંડમાં આવ્યો, “ ભાઈ ને ઉઠાડ, કહે કે અમલદાર કામ છે અને મોટર તૈયાર કરાવ. ”

બે મીનીટ પછી, રેસમી પાવનમાર્ગ સજ થયેલો, પીસ્તાગીસે વર્ષનો, મહેરા પરથી સજવરી ફેખાતો પુરવ લહેરી પગે, જગાસું ખાતો ખંડમાં આવ્યો.

“ કેમ, સોનલ, અમારે- ”

“ અજીત, અજીત, પેલા કામજા મળ્યા, આ રહ્યા. ”

તરસી અજીત દીવા પાસે આવ્યો, એણે પેલા કાળા પાકિટમાંથી કામજા કહાડી તપાસ્યા-બે ત્રણ વાર ગંધી જોયા, અને બોલ્યો, “ સોનલ, માર્શરની કેવી દુપા ! કેવી રીતે મળ્યા ? ”

“ આ મુઠ્ઠા લાઇ આવ્યા, ” સોનલે કહ્યું અને પછી વીરસિંહના કમળમાંથી કેવી રીતે પાકિટ મળ્યું તે એણે કહી સંભળાવ્યું.

“ તમે મારા પર અમુલ્ય ઉપકાર કર્યો છે, ” અજીતે સુરેશને કહ્યું, “ તમને કહું ? આ કામજા મેં ૧૯૦૭-૮ માં લખ્યા હતા. એ સાધનાં દું અહીં મુળમની કોલેજમાં જાણતો હતો. તે સમયે દું સાધારણ બાળક હતો અને મને માત્ર મગવાની જરાએ વંચી નહોતી. વીરસિંહ મારા મિત્ર હતો, તે રાજકુમાર કોલેજમાં જાણતો હતો. તે મમ્મને તિલક મહારાજની સ્વદેશી અપવાગ પર જોશમાં આવી રહી હતી. ધુવંદમાં દેશભિમાન ઉઠ્યું હતું. તેના આવેશમાં મેં આ કામજા વીરસિંહને

હામ્યા હતા. એ પરોમાં અગ્રેજ સત્તાનો રખત વિરોધ કર્યો હતો. એક પછી એક મારા પિત્રાઇ મરી પરવાની એ મહિના પર મને માલી મળી, વીરસિંહ મારી પાસે આવ્યો. ને એ લાખ રૂપીઆની મુઝલ્લી કરી ને ન આપું તો આ કમળા પોલીટીકલ એજન્ટને સોંપી દેવાની મમકી આપી. મેં ધીમે ધીમે રૂપીઆ આપવાની હા પાડી, પણ પછી એણે તો સોનલના દાવની મંત્રણી કરી. મેં કહ્યું સોનલની મરજી હોય તો મને કંઈ વધિ નથી પણ હું સોનલ પર જરા પણ હ્યાલુ કરીશ નહિ, સોનલને પરજીવું હોય તેને પરણે. હું એમાં કદી આગે આવીશ નહિ. વીરસિંહે કહ્યું હું જોઈ લઉં. મેં હાપું કે એ એજન્ટને કમળા સ્થાપીત કરે તે પહેલાં હું જ મુનબ આવી પોલીટીકલ સેક્રેટરીને મળી ખુલાસો કરું તો એ કમળાની અસર મેળવી પડે. તેથી હું અને સોનલ મુનબ આવ્યાં. તમે, મારા સાહેબ, તમે મારા પર અત્તંત્વ ઉપકાર કર્યો છે, તેનો નાસ્તો વેસાથી વાગી શકે એમ નથી. પણ-સોનલ, મારી ચેક ભુક લાવ. "

સુરેષ હોમો થયો. "રત્ન લગ્ન, કોઠાર સાહેબ" "કેમ, કેમ?" સોરી - "મેં એફેન્સ" - મારી બૂલ થઈ, મારામાં 'ટેક્ટ' નથી. તમે પૈસા નથી લેતા તો - તો બીજી રીતે હું જોઈશ તમે ક્યાં રહો છો?"

"અરે, હા," સોનલ ઉભી થઈ, "તમારી બીચારી બહેન, ચાલો હું તમને ઘર મુકી બહાર, સોલર, મેલર."

એ મીનીટમાં બહાર મોટરના ઍન્જીનો શીવાઈ થયો.

"થ્રુ નાઈટ, મિ. મહેતા." અજીતસિંહે સુરેષ સાથે હસાધૂનન કહ્યું.

"થ્રુ નાઈટ, કોઠાર સાહેબ, નહીં થ્રુ કે!"

બહાર નીકળી, સોનલની સાથે સુરેષ મેલર પાસે ગયો.

"તુમારા કામ નહિ," સોનલે શોશને કહ્યું. શોશર નીચે ઉતરી પડ્યો. તેની જગ્યા સોનલે લીધી. મોટરનું 'બીલ' દાવમાં લીધું. સુરેષ એની બાજુમાં મોડવાયો.

"અરે, હા" કરી સોનલ મોટરમાંથી નીચે ઉતરી પડી. "હું આવી" કરી અંતગામાં ગઈ.

પત્રવેલકર આહીતેલ

મહેદ મત્તા અને જરતી

આટકાથી વાળને

વધારે છે

પત્રવેલકર આહીતેલ

૧૯૨૬ નં. ૫૨૦૦

વાલની ધૂલ તમારો રોગ મા પુરતો હમેશાં

પત્રવેલકર આહીતેલ વાપરે છે સર્તી ફીડેટો મોજુલો

રોગ કેડાલો એજન્સીઓ આપવાની છે.

મહોમ્મદ મ. મી. પત્રવેલકર ૨૦ નવી બાડી

મુબઈ નં. ૨

હસ મીનીટ પછી એ પાછી આવી. એના એક હાથમાં જાપાનીઝ ટોપલી હતી. તેમાં તરેહવાર ફળ હતાં. બીજા હાથમાં ચરમોસ હતી.

એણે મોટર હાંકી. વાલકેચરનો ટોળાવ ઉતરતાં સુરેશે ચોપાડીના દૃત્ય કરતા હીવા તરફ દષ્ટિ કરી. અને પછી પડ્યે સોનલના મુખ તરફ નજર ચોરી. પવનની લહેરોથી એના વાળનાં મોઢક ઝૂલ્યાં ગાલ સાથે ગેલ કરતાં હતાં. અચાનક એની અને સોનલની આંખ મળી. સોનલે નીચું જોયું.

“ કેવી રમણીય રાત્રી ! ” મોટર ચોપાડી પર આવતાં, સુરેશ આંખો, સોનલે મોટર ઉભી કરી.

“ તમને વધી ન હોય તો આપણે બે મીનીટ અહીં બેસીએ. ” બેઠ રેતી પર કંપાન-જોડે તિલક પ્રતિમાના આકર્ષણને વશ થઈ, તેના પામ આંગળ બેઠાં.

એક કોટિ યોજન ઉંચે ઈસલામાબાદની આંખ મઠ આલસથી ઘેરાય છે એવા ફપરપના અંધાર એક દેવે હજીવે રહી પોતાની ડાક પરથી તિલોતમાને સુકુમાર હાથ ખસેડ્યો. “ કેમ; કંઈપણ, કંઈક આંખો શું ? જાઓ. પેલી ઉર્વશી પાસે ત્યારે-કમારતી મને વિષ નખને ડાંખી રહી છે. ” “ ના, ના, કામલાંગી, પછા મારી આંખ ઘેરાય છે, જરા લંબાવા દે. ” કંઈપણને બચાવ્યા પછી, પોતાના ખભા પરથી ભાથો ઉતારી, પાસે પડેલા પુષ્પધન પાસે મૂક્યો. એ પોતાના આસન પર જરા સિધિલ થયા, એમની આંખ મીંચાઈ. અપમાનિત તિલોતમા એને વિષાદથી જોઈ રહી. પછી એણે કામદેવનું પુષ્પધન લીધું. લાયામાંથી કુસમસાર કંઠાડ્યું અને નીચે નજર કરી. કોટિ યોજન નીચે એણે તિલકની પ્રતિમાને ચરણે એક ‘શુદ્ધ’ ‘સુમલ’ બેઠું જોયું. તિલોતમાએ કાન સુધી પથ્થુ જોઈ ચાર સંધાન કંથું. ચાર છુટયું. માર્ગેવ આંખે અદરાય એ બાજુ, વીજસમું અવતરી, તિલક પ્રતિમાના પામ આંગળ ધક્કતાં બે સુવાન હૃદયને વીંધી, સીવી, ઉર્વ ગતિએ પાછું “ કામદેવનાં લાયામાં પડયું. ” પુષ્પધનના મુઠ્ઠા ટંકારવથી ભગી હાલેલા કામદેવ બોલ્યા, “ અરર, આ રોા એનય કયો ? તિલોતમે ! એક રજપુતાણી ને બીજો નાગર ! ” “ તમે ક્યાં વધુ બેઠે પાછા છો ? કામદેવ, તમે તો મનુમહારાજના સર્જનલુના મગુ છો. ”

સોનલનો હાથ સુરેશને જણે વીંટળાયો. સુરેશનો હાથ સોનલની કોટિએ વીંટળાયો.

પા કલાક પછી કાલવાડીની એક ચાલની પહેલા માળની. એક મોરડીના બારણાં ખખડ્યાં.

“ કાણુ ? ” અંદરથી હીણુ અવાજ આવ્યો.

“ એ તો હું, બહેન, ” સુરેશે કહ્યું. સુરેશની પાછળ સોનલ ઉભી હતી. સોનલના એક હાથમાં ફળની ટોપલીની અને બીજા હાથમાં કોરીની ચરમોસ હતી. બારણું ઉઘાડ્યું.

અંધારામાં પાછો હીણુ અવાજ આવ્યો, “ મથા લાગ્યો, ભાઈ ? ”

ભાઈએ ઉતર વાળ્યો “ હા, બહેન, મથા અને ભાભી ! ”

[દોહન : પૂરોઅંશન પૃ. ૪૪૫ થી]

એટલે બી. એ. ને એમ. એ. ની પેઠે કોઈ કંઈના જેવી પરીક્ષાઓ જ નથી. સંસ્કૃતિ એ તો માનવીનું સ્વાભાવિક લક્ષણ છે અને તે અરતા સુધી મનુષ્યનો પીછો છેડવું જ નથી. પરીક્ષાઓ પસાર કરનારા ૭૦ થી ૮૦ ટકા જેટલા યુવકો કોલેજને છેડવા પછી કોલેજબોમ્બ સંસ્કૃતિને ૨૫ થી સરખો રાખે છે કે કેમ, એ પણ એક પ્રશ્ન છે. હું એવી સંસ્કૃતિના મગનમાયો આદર્શો સેવકો નથી. હું તો ધરતી પર ૫૪ મૂકું છું. મારો એ અનુભવ છે કે મુખ્યત્વે દિલ્હી તમ.મ માતપિતાઓ પોતાનાં સંતાનોને કોલેજે-માં એટલા જ માટે લખાવે છે કે તેથી તેઓ સુખી, સ્વતંત્ર અને ઊંજળું જીવન માગવા જેટલી લાખાત મેળવી શકે. પણ એ શાસ્ત્રવિકાસનું કેવું ભયંકર પરિણામ ! તેમની એ આશાઓ ને વ્યક્તિલાક્ષણો છેક જ વ્યર્થ જાય છે અને તેમના પલ્લીવારી વિદ્યાન દીકરાઓને લલામણોની શીટ્ટીઓ માટે કરો ઘેરથી ઉઠે ઘેર જઈતી મેટાઓના કાલાવાચા કરવા પડે છે !

—સર તેજમદતુર સનુ : અરદાબાદ રિવાજીના કોનવોઈન, બ્યાખાનમગી.

[વર્તમાનસાદ : પૂરોઅંશન પૃ. ૪૧૨ થી]

એક પ્રતિનિધિત્વાળું મંત્રીમંડળ નીમવામાં આવ્યું છે એમાં ભારતની કુખ્ય ભાષાઓ પ્રમાણે ત્રણ મંત્રીઓ નીમવામાં આવ્યા છે. ડૉ. કલિદાસ નાથ રાજેલા વિજ્ઞાપીકના અધ્યાપક અંગ્રાણીનું પ્રતિનિધિત્વ કરવાસ મંત્રી છે. ડૉ. મણિલાલ પટેલ કુલેશની ભાષાના મંત્રી જન્વા છે. આ મંત્રીઓ પોતપોતાની ભાષાનાં વિશ્લેષ અને પ્રતિદાસની માહિતી મેળવવા પ્રયત્ન કરશે.

પુસ્તકાલયોદ્ધાર લોકશિક્ષણ

ગાવલોર અરધાનમાં આ કોઈ સાઠ પુસ્તકાલયો બાંધવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

શ્રીમતી બહેનો,

આપની રંગેરંગી સાદીઓ સાથે સુમેજ સાધના સોનાનાં મુંદર મીનાકારી રાગીના મેજવાનું એકજ ધાનીનું મધાન—

નાગરદાસ વીરચંદ એન્ડ સન્સ, હવેરીઆ,

૩૩, સ્પેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨.

લેટેસ્ટ ડિઝાઇનના મીનના સાચા મોતી બાંધકાં સુમખ.

કિં. રૂ. ૧૦ અને વધુ.

[અર્થાપત્ર : પૂરોમંધાન ૫. ૪૪૧ થી]

ઉપયુક્તતા અને સુંદરતાનો શક્ય તેટલો સમન્વય સાધનારી દષ્ટિએ ગુજરાતીઓને મોતી અને ઝવેરાતના ઝવેરી ખારેખ પચ્વીમર અને જડિયા બનાવ્યા, તે જ શક્તિઓએ આ બેનમૂના લિપિને પણ ધડીને અપભ્રંશને વારસે આપેલી છે. સમગ્ર હિન્દીનાં હિત સધાતાં હોય તો ભોગ પણ આપવા, બોલે જોલે શું માટેમાર્ગ આપી દેવા, એ ધણા ગુજરાતીઓને મંજૂર છે. પરંતુ તે હિતસાધનાના સામ્ય માર્ગ તો બીજા હોય, તથાપિ આપણે આપણું ફગાવી દેવું છે, અને “ આ લો અમારો દેશહિતાર્થે ભોગ ! ” એમ લગી કુલાકું પણ છે ?

૮ લા વિષે અને આ નવી લિપિની બીજી નવીનતાએ વિશે હું નથી લખતો; આખા વિષયના નિરૂપણમાં • અમે બહુ થોડા છેક ન જેવા ફેરફારની જ ભલામણ કરીએ છીએ અને ફાયદા મહાભોગ્ય અને અમૂલ્ય અને અગણિત થઈ જશે ‘-’ લિપિ-મૈક્યથી બધી ભાષાઓ બધા પ્રદેશની વ્યતિની સમગ્રજામાં “ હાથવેંતમાં ” આવી જશે ‘-’જેરે જે કંઈ પેચ લખવા છે, તે વિષે પણ નથી લખતો, આ કામગી અને તેમજ દૂકો રાખવો ઝીટવા સાલ પેચથી જ મને સતોષ છે. થોડાક પણ મુદ્દાના કામગી પકડીને જ જે દષ્ટિબિન્દુ હું રજૂ કરું છું તે જેની જેની સમગ્રમાં છોતરછી તે તે આ લિપિની ફેરફાર નવીનતા વિશે પણ આ કામગીમાંના દષ્ટિબિન્દુએ ચોતાની મેળે સ્વતંત્ર વિચારણા કરી શકશે.

રાવપુરા, લડોદરા : તા. ૨૪-૧૨-૩૫ બાબુનંતરાય કલ્યાણરાય ટાંકેર

[નવું સાહિત્ય : પૂરોમંધાન ૫. ૪૪૫ થી]

નાનકડી અધિકા હમણું પણ અમને અચોક્કનાઈ મળી છે. સ્વર્ગ. સાદ સાંત ને સદિશુત નૈન દિનુઓમાં એક લાગ જીજાળતા અર્થાત અને અંજાવાત જેવા જવાણ-યુખી ઉપદેશક દતા, એમની વિચારચર્ચામાં દેખાવા લીધાળા છે અને એમણે એ સ્વતંત્રતા ને સચોટતાથી ગુજરાતી જાણતાની એવામાં નહર કર્યા છે. આજે પણ આ લેખકના વિચારો આપણી હાલની કોટાટીની પરિસ્થિતિમાં બહુ પ્રેરક વસ્તુ પડે છે.

કુમાર સત્યાર્થ પ્રકાશ - પ્રયોગિક અને પ્રકાશક : વલ્લભભાઈ રત્નમિંદ મહેતા, ૧૧૮, ન્યુ ચીમ બંદર રોડ, મુંબઈ ૬ : મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૨-૦

શ્રી, વલ્લભભાઈ મહેતાએ આપણાં કુમારકુમારિકાઓની શનમૂંઝિકા ખાનમાં રાખી તેમને મોટે મદાન ગુજરાતી મદર્ષિ દ્વાર્નદ સરસ્વતિના ઐતિહાસિક સન્માર્થ પ્રકાશનું દોહન કરી આ પ્રગટન કર્યું છે. હિંદુઓની અને હિંદુ ધર્મની દાલ કસોટી થાય છે, મદદમાજ જેવા જોના પરમોદારક એવો પુનરુદ્ધાર કરવા શરૂનાર્પણ કરતા રજા છે. આવા પ્રસંગે મદર્ષિઓનાં આ મંતવ્યોની વિમૂર્તિ ગુજરાતનાં હિંદુ બ્રાહ્મ-બાલિકા ચોતાનાં જીવનમાં છોતરછો તે તેમને એણે લાખ નહોં થાય. શ્રી. મહેતાની જેની ચરલ ને પ્રવાહી દોષ નાના વાગેમને સુગમ થાય તેવી છે.

પાલ્લવ

નવું પુસ્તક : ૧

અંક : ૬

ફેબ્રુઆરી : ૧૯૩૬

ભાવનાશક્તિ : કલેશ

(૨)

મા

મારી ભાવનાશક્તિ ઉદાત્ત ભય છે, ક્યારે
અનેક કારણોથી મને યત્ન મળે છે, મને અર્પા મારણ મળે છે, મને કુટુંબજનન શિવ
છે, મને કવિત્વ વ્યાપી છે, મને પૈસા આપે છે; અને મારી શક્તિ યત્ન મળે
છે, મેં અને કોઈપણની જેમ મિત્ર મેં મારા મનું છે તેને અવસાવાનિમા શુદ્ધિ
આપ્યા છે.

મૌનીશ્વર્યમસલાનાં તત્વાપહરણેતસામ્ ।

સ્વવસાવાનિમા શુદ્ધિ: સમાધી ન વિધીયતે ॥

પણ મને એ બધું શા માટે આપે છે ? આને એક માત્ર આપે છે ને
કાલે આપે અને છે. એવું શું છે કે જે ભાવનાશક્તિને સીધું કરે છે ?

મારો આ કુરમન તે કલેશ, કલેશ મારી ભાવનાશક્તિ એકાદ નથી પણ
દેશે, અને પરિણિત વિશ્વભાષી શુદ્ધ નથી દેશે, કલેશ એ મારા જીવન-મારાવાસની
વિચારો છે.

પરેલાં અવિદ્યા નહીં છે. સ્વનિર્ણીત ને પરિણિતને એક કું જુલી ભવ છું.
મને કાલ કુખ દે છે ને કું બકળાઈ છું; કું મારું છું કે કુખ દેવાને કુખ દેવું કે
તેનાથી નાશવું તેમાં મારું જેવું છે. કુખ મને પડે છે, કુખ દેવાર મને કુખ દે છે. એ
ખ્યાલે આ કુખ પેદા થાય છે.

મારામાં ને મારાપણું દેખ, એ મારાં મનુ નિર્મલ દેખ તો કું અવિદ્યાની પાર
નેહ સદા; મારી અકળામણું મારણ કુખ દેવાર નથી-મારો સ્વભાવ છે. મારા પર
કુખ પડવું નથી; કું મારી મેં કુખ વહેરી લઈ છું.

ખીને કલેશ છે અવિદ્યા. કું 'કું' છું કરી કું મારી શક્તિ પરિણિત
હી હું છું. કું મારા કુટુંબી જનની જુલો-એ ખ્યાલે કુખ પેદા કરે છું; ને

મારું કુદંબ, મારી ન્યાત, મારી જાતિ, મારો દેશ-એમ મારાપણા પર બાર દહ હું જગતના દુકકા કરે છું ને માનું છું કે એથી મને શક્તિ અને શુભ મળે છે. પણ ખરું જોતાં હું મારાપણાનો વાડો રચી મારી જાવનાશક્તિ ક્ષીણ કરે છું.

જ્યારે આત્મવિશ્વાસની જાવના હતી ત્યારે આજીવજીવિત પરપરાવલંબી રહી સમાજની એકતા સાચવતા. આજે ન્યાત રહી છે-જાવના ચાલી ગઈ છે. ને નાનીમોટી ન્યાત વેર વધારવાનાં, ગર્વ પોષવાનાં સાધન બની છે.

જ્યારે સનાતન ધર્મની જાવના હતી ત્યારે સમસ્ત જગતનાં વિરોધી રાષ્ટ્રો નહોતાં પડ્યાં. આજે દેશેદેરાનું મારાપણું સંસારના શતળંગ કરી રહ્યું છે. અને અધો માને છે કે મારાપણામાં મોક્ષ છે.

તેમ જ હું છું, મારું છે-એ અમાલ સ્વપ્નિર્ણીત જાવનાંની સિદ્ધિ સદાચિન્તે છે. ખીન્ન તથા કલેશો તો કાણે કાણે નહીં છે. રાગ, બધ ને ક્રોધનું બન્યું આ જીવન છે. આ મને પ્રિય છે, આ અપ્રિય છે, આનાથી હું ડરું છું-એ તથા પાટા મારી આખરે અધિગ્રી કરે છે.

કનૈયાલાલ મુનશી

કૃતપ્ર ભાનવ

(હરિણી)

હામર ખડુ છે કાળા દુઝ, ઘડી મધુદાન તે
પણ રતવત છે શુભગાને ભલા ઉપકારીના
શુભાં ન અટકે ત્યાંથી રનેહે સુવંસ વધારતા
તકુવર લાતા કેસા દુઝા અને મધુ આપણે ?

પૂજાલાલ

જય સોમનાથ

‘ધાટણી પ્રમુદા’ ને ‘ગુજરાતના નાથ’ની

પુર સંધાનરૂપ ઐતિહાસિક નવલકથા

કનૈયાલાલ મુનશી

[પ્રસિદ્ધિની એકદમી દોષથી આગળુએનાં નૃપ સોમનાથનાં મંદિર તરફ પસના આવે છે. સોમનાથના સિવાજીને કવિદાસ, મુનશી, જગી ચાટુરજી અને તે જગી પાયાન મલિની સ્થાપના. સોમનાથની જોવામાં ‘ગુણેથી આજે નઈપામે; તે બધીની અધિભારી મંથાનોની પુત્રી મુનશી ચીલાને સોમનાથ આજન નૃપ કરાવે પ્રથમ દિવસ છે. તેથી થોડા અપૂર્વ કલાકમાં છે. તેનું મન સોમન થમાં જ નિહાળે. તેની માતા મંથા પાશુપત સંપ્રદાયના અધિષ્ઠાતા સર્વજ્ઞ જંમને મળી થોડાને થોડાક લઈ આવે છે. અને કુળે તરફ વીમલેના આગમની ખબર આવે છે. થોડા સોમનાથ સિવાજી નાથ પાટે નિપરવાદ છે મંથા ચીલાને અભ્યાસકારિ કહે છે અને તે અનુભવથી મુખારી એમ કહે છે. આ પછી આજન થાંચો]

પ્રકરણ બીજું

દર્યાબંધ

બહાર

સાગળા, પારોલ પર ચોમેર દીવાલથી ઘરઘળી રહી. બનવાનું સોમનાથની આરતીને વખત થયો એટલે સમામંડપમાં સોનોની કક બનવા મારી.

સમામંડપના સંજલસદમાં સોને રસી દીલીએ પર પતીએ સાગળી. હત પર તે સાંજસામે પર ત્રિપુસારિના પરાકમે ચીતર્વા કનાં તે ભણે સજ્જન થવા હોય એવાં ક્રિયાવા લાગ્યા. હતમાં ચાર ચાર સાંજસા વચ્ચે સોનાની સાંકો લટકના છટોના નાદ વધારે તે વધારે સંજલસા લાગ્યા. સોનોની જેમ બીડ વધતી ચાલી તેમ ‘જય સોમનાથ’ની ચોલસાએ વધવા લાગી.

મર્મગુદની હતમાંથી લટકતા રત્નજડિત દીપકમાં દીવાએ બગાળા અને વચ્ચે ઢાલી સમાજી ‘હંમુ’ સોમનાથનું ઢિંગ, ગુપ્ત ને નિહિરેજોના દમમાં છુપાએલું, દેલાતને બાસ કરાવતું. તેની ઉપર એકી સોનાની જાજાવારીમાંથી પાણી પડતું. ચાર વેદ વિદ્યામાં નિબધોત ધોતીયો પ્રરેષકનના પાક વડે મર્મસિદ્ધિજન કરી રહ્યા હતા.

એકદમ નગરખાનામાં નગરાં ને શરણાએ નાગી, અને સોનોમાં ખણા-મુકળી લઈ થઈ. પંદરેક મલમલ જાવાએ આવ્યા અને જમા કરવા સાગળા, લોડો અપાદાવંધ ખરી નવા અને મર્મદારની સામે જગ્યા થઈ ગઈ.

એક જાવાએ પ્રતાપી હંમુ કુન્ડા માર્યો અને તેના અર્ચક મેં ૧ ચરે તરફ થઈ રહ્યો. સોના મુંઝા થઈ ગયા, અને એકી નગરે સમામંડપમાં પચડીયાં તરફ જોઈ રહ્યા.

પદેલાં એક જૂદ આગળ-ઉંચા, મારેક વર્ષના, ચીરવળી. જોમણે જાગ્યથઈ પહેલું

હજી, અને આખે શરીરે ભરૂતિ ચોળી હતી. એની આંધી ધોળી થયેલી દાઢીની એમણે મહિં મારી હતી. એમની કાળી ખાંધે બીજીની ચંદ્રકલા જેવું જનોઈ હતકણું હતું. એમને આવતા જોઈ બધા હાથ જોડી ઊભા રહ્યા, બધા પગે પડ્યા, કેટલાકે સાજાં દંડવત કર્યા. ' જય સર્વજન ' ' જય સર્વજન ' ચારે તરફ ઉચ્ચારાઈ રહ્યું.

આ જુદાના સંગ્રહ પર નિકાળતાનનો પ્રકાશ પડતો હતો. એમની આંખો નિર્મળ, ગંભીર, સદ્ભાવશીલ હતી. એમની દૃષ્ટિ જાગતા જગતથી દૂર કોઈ તેજોબિંદુને શોધતી હોય તેમ લાગ્યા કરતી. રાંજુની સેવા ને ખાશુપતમતના વિજય અર્થે સેવેલા શૂનના સંસ્કારો ગંગા સર્વજને કમલે કમલે નીજાવતા. સત્યાવીર્ય વર્ષ પર એ મહાભિપતિ થયા ત્યારે ખાશુપત આશ્વાસની કીર્તિ અસ્ત થવા આવી હતી. આજે દેશદેશના પડિતો અને ગુણગ્રો એમનો પડતો બોલ ઝીલવા તદ્દપર રહેતા. એમની એકનિષ્ઠ સેવાથી આખા ભરતખંડમાં સોમનાથની આણ રેતી.

સર્વજની પાછળ ત્રણ જણ આવ્યા, એક સર્વજનો પદ્મિય શિવરાયિ હતો. શૂનના જેવો જ પહેરવેરા તેણે પહેર્યો હતો ખરો, પણ તેના મુખ પર વિદ્યા કરતાં વ્યવહારિકતા વધારે રમખ દેખાતી.

એની સાથે આવતો પુરુષ કઠાર ને જબરો લાગતો. મહાસોનાં તેજ, ક્ષમામય ચહેરાને તાંબાની જેમ અમકાવી એની મોટી કાળી આંખોમાંથી પાછાં વળતાં એના મુખ પર, એની આંખોમાં, એના આખા વ્યક્તિત્વમાં કેંક સરસતા, કેંક નિમ્મતા, કેંક વિચ્છન્નીયતા એવાં હતાં કે જગતની પાસે બાલનું હાથ લેવા એ જગથો હોય એમ લાગતું. તે કાકેયો દેખાવા છતાં તેની ચાલવાની રીત પરથી તે કોઈ શક્તી લાગતો હતો. અને આ જાણ જોને માથે બાધેસે મોટે સાહે, કેડે સટકાવેલી લાંબી તરવાર અને ખમ્મે ભેરવેલું મોટું ધનુષ્ય વધારે રપાટ કરતાં હતાં. થાંભિયો છતાં ત્રાંપ મારવા તદ્દપર એવા કેસરીનો કેં ખમાલ જોને જોઈને આવતો.

એની સાથે આવતો ત્રીજો પુરુષ વિધિએ બીજાથી તદ્દન જુદો પ્રકારો હતો. એ શરીરે નાનો પણ જીદાશર હતો. એનું ' મોરચલું ' સુંવાળું મુખ, તેજસ્વી ને ચંચલ આંખો, નાની ને ઘાટીડી આંગળીઓ તે કોઈ સુખજાગી શ્રીમંતનો લાકડવાયો હોય એમ દેખાડી આપતાં. એને જોઈ પહેલાં કોઈ જોને બાલક મારે, પણ એના બીડલા બોહની અડગ દેખાઓ એના મુખને એવું પ્રતાપી કરી દેતા કે એને બાલક માદનાર તરત જ પોતે પૂજતા કરવા માટે યથેચર કાંપતો. એણે પણ કેડે તરવાર બાંધી હતી. પણ નિરર્થક રહેતોનો બાદ વહેવાનો એને શોખ નહોતો લાગતો.

સર્વજ : નમઃ શિવાય નંદા સંસ્કારનો ' શિવાય નમઃ ' એવો ઊતર આપતા, હાથ લોળા કરી આશીર્વાદ દેતા ગર્જાદારની પાસે આવ્યા. એક જણે તેયાર રાખેલાં બીડીપત્રો એમણે લીધાં, અને ગર્જાશ્રદ્ધમાં દંડવત પ્રણિપાત કરી તે વડે દેવનું પૂજન કર્યું. પછી નરેશો જેને પૂજવામાં ગર્વ થરતા એવા ગંગા સર્વજે નમતાથી, ક્ષમાપણા બની, હાથ જોડી, ચિર નમઃથી દેવનું પૂજન કર્યું. પછી એક ભરમએ આસી તેયાર કરી, અને સર્વજે તે લઈ આવતી કરવા મોકી.

આજે ચૌદ વાં થયાં હરેરાગ સાંચે, એક દિવસ સુકમા વિના, સર્વજ સ્વહસ્તે

દેવને આશી ઉતારના ત્યારે યાત્રાળુઓ મુઝે મોટે 'નમઃ સિવાય' બોલતા. દરારો ઘંટાના નાદસર પુરતા, અને દેવનાં કુંકુમિ હોથ એમ નગારાં ગડગડતાં, ત્યારે મવંચ હાથની બકિતને આ પ્રાર્થના રૂપે વ્યક્ત કરના.

જંમ સરંજે આશી પુરી કરી અને ' જન્મ સોમનાથ 'ના ઉચ્ચાર કર્યો. અને તરત એની આસપાસ ઉમેલાઓએ શેષજી દીપાડી લીધી, શેષજીનો ધોધ સભામંડપ-માં યજ્ઞ પ્રસર્યો, પરકોટમાં ઉમેલા યાત્રાળુમાં વજો, અને બહાર પડી પ્રલયસમુદ્રની ગળંગના દોષ તેમ એમેર ફરી વળ્યો. એક પલ માટે આજુ પ્રશ્નસ સોમનાથમય યજ્ઞ રહ્યું.

અને યાત્રાળુસંઘ આશીની આરામ લઈ રહ્યો.

શિવપૂજાની પૂર્ણાકૃતિ યજ્ઞ અને જંમ સરંચ બહાર આવી એક સુવર્ણના પાટપર બેઠા, પાસે સિવરાસિ તે પેલા બે અતિથિઓ બેઠા.

" બીમદેવ, બેટા, " સરંજે શબ્દની લાગતા અતિથિને કહ્યું, " આખરે ધારાધીરો આમો આપ્યાં ખરાં. "

બીમદેવ હેતથી આમળ બાળ્યો. " પાળ મહારાજ, મંદિરનાં કુર્ચોદાર તો હું જ કરાવીશ હે, "

" જોતી તારી બકિત અને દેવની હાજી, " સરંજે હસીને કહ્યું, અને થોડાક જળ્ય પછે ઢાળી મથા પાડી ઉમેર્યું, " ક્યારે કરાવશે ? "

" આવતે વરો, કેમ વિમલ ? " બીમદેવે મગી તરફ ફરીને કહ્યું.

" હા, જરૂર, " હસતે મુખે એના ફજાગા સાથીએ કહ્યું. " ત્યાં સુધીમાં આદીપર કરશે તો મહારાજના હાથમાં માળવા પથ્થુ આવી જશે. "

સંઘ જરૂર અંબીર રહ્યો જોઈ રહ્યા. આદીપરદું નામ અને માળવા જોડે વિમલ એ બને વિષય તેમને ફજાગા નહોતો.

" હવે તુલનો સમય યજ્ઞ મથો, " સરંજે કહ્યું.

એકદમ દરવાજા આગળ લોધિને કોઠાગર યજ્ઞ ઉઠ્યો, અને બાત અપુરી રહી, તપાસ કરતાં આસમ પડ્યું કે અંદર આવવાની પમાચકીમાં મોઢ કચરાઈ મથું હતું. લુખરાણું યજ્ઞ, અને મથાલચીઓએ શોમદોઢ કરી મુજી.

થોડીવારે થોડી સાંતિ પ્રસરી, અને પરકોટના દલિજ દરવાજાથી સભામંડપ સુધી દેરાઈ બાંધી કરેલા એલાવડા રસ્તા તરફ લોધિ જોઈ રહ્યા.

પહેલાં બે મથાલચીઓ આવ્યા, પાછળ જંમ આવી, ફરસાદર લુખમાં પહેરીને, તેની પાછળ એક નાનકડી સ્ત્રી સોન વસ્ત્રમાં બીટાએડી આવી, તેની પાછળ જ નર્તકીઓ આવી. સાથે મુદંમ તે વાદના વજાગજા પથ્થુ આવ્યા.

આ બધાં સભામંડપની વચ્ચે આવ્યા અને મહાદેવને બોલ પડી નમસ્કાર કરી રહ્યાં. સર્વંદની આંખો જાવબનીની જવી ક્ષેત્ર વજામાં દોઢાએડી સ્ત્રી પર ફરી.

" આજે નરી નર્તકી તુલ્ય કરવાની હતી ? " બીમદેવે શિવરાસિને ધીમેથી પૂછ્યું અને તેણે ડાકી જતી હા કહી.

" જોજુ હે ! નામ શું ? " વિમલ મંચીને રમ પડ્યો. શિવરાસિએ મુંઝા રહી જળ્ય દેવાની ના પાડી.

અને અંગાએ દેવતું કષિર્તિગાન આરંભ્યું.

એના કંઠમાંથી સાધુમંત્રી સરિતા વહેતી. એ સરિતામાં બાકિત તરતી, બાવ તરતો, ને રતન પાણી તરતું. તે ગાતી સંકરની સ્તુતિ, પણ તેના હેતુ હતો સર્વગને શીઝવવાનો. તેની આંખો જેટલી વાર દેવ પર ઈસતી તેથી વધારે વાર સર્વગની આંખો શોધતી. એ એકલી તેને જ માટે ગાતી-સર્વગ અડધી આંખ મીચી તેને જ સાંભળતા. તે બધા શાસ્ત્રો સાથે સંગીત શાસ્ત્રની પણ પાર જવા હતા-અને અંજા શીઝાવ કાઢતું. પણ સંગીત તેમની કસોટીએ અધુરું નહોતું.

સંગીત થંબુ, અંજાએ દષ્ટિ વડે સત્કાર વાગ્યો, ને સર્વજ્ઞે અડધી આંખ ઉઘાડીને તે કપો. ને બંનેની નજર સ્વેતવસ્ત્રમાં વીંટાએલી સ્ત્રી તરફ એક સામગ્રી ગઈ.

“ હવે નૃત્ય શરૂ કરો, ” ધીમેથી સર્વજ્ઞે કહ્યું...

અને તેની નજર આગળ એક અવિરમરણીય પરાડીડું ચાલ્યું. એગણીત વર્ષ પછમાં શંકેલાઈ ગયા... અર્ધુદાયજ નજર આગળ ખડો થયો-અર્ધા છ મહિના ગુપ્તી શુદ્ધિની શોધમાં એમણે પંચાગ્નિ સેવ્યો હતો. ત્યાંથી પાછા વળતા, દેવની સેવામાં બંને બસતો ને સિંથોના સહવાસમાં તેમને જે અદ્વિત ઉત્સાહનો અનુભવ થયો હતો તેનું રમરથ થયું.

મંથરાત મંથ પણ ઉત્સાહનો જુવાળ ઉતર્યો નહીં, એ હાંધી ન શકવા-નણે મોઢાં ફરથી બેલાવણું સાંધ્યું. કાપમાં ફંડ બંડ તે બહાર પડ્યા, અને સાગર તીરે ને તીરે આયમતા તારાઓના તેજમાં ફરવા લાગ્યા.

ત્યાં સાગરમાંથી કોઈ સદમી આવી હોય તેમ એક સુંદરી મળી. અદ્વિત તેમનાં તે અપારિધિ સાગી. એ ચિત્ર કદી વીસળાં નહોતા. એમણે પૂછ્યું હતું: “ કોણ છે ? ” સુંદરીએ જવાબ વાળ્યો હતો: “ એ તો હું. ” એ શબ્દ-એ અગાજ એમને યાદ દતા.

એમણે તરત એગણી. એ હતી નર્તકીઓની મુખ્યાની પુત્રી, કોલિકાંડે સિવરતવનોતે પણ કૌમુદીસમ અમૃત ઝરતા કરતી તે. એ નાચતા હતા કે એ હતી નર્તકી, પણ સિવભક્તિમાં અમૃત પોતાની સેવા પણ એના સ્વાસ ને પ્રાણ હતા.

સર્વગ થંબા, અંતરનો ઉત્સાહ બહાર ઉભરાયો, “ તું ક્યાંથી ? ”

“ અત્યારે નહીં. મારે બગવાન પાસે નૃત્ય કરવું છે. ”

“ અત્યારે ? એકલી ? શેઠ પર માથે છે, દેવ પાસે ? ”

અને તે નીચું નેમ રહી. જોગણીસ વર્ષે પણ એ દર્શન તે જુલ્યા નહોતા.

“ દેવની ને તમારી સેવા, ” ધીમેથી તેણે ઉત્તર્યું હતું. અને એકદમ તેમની દેશમાં ન અમન્ય એવો ભયુકેટ ઉઘેરો હતો. સર્વગથી કે અગાધ નહોતું. બીસડીની નૂત્તે સિવના હાથમાં પ્રગટવેલી જ્વાળાની આંખ એમને અત્યારે ઘાગી હતી એમને દેવની આરા સંભળાઈ.

—અસ્ત થતા તારાઓનાં તેજ, સાગરમંચોતનો નીચો, સવારના માફે પવનની સહેરો અત્યારે પણ તેમના રમરથપટમાં તેવો તેવો આલેખવાં હતા. ..

આ રમરથસ્વન પલ્લવમાં પ્રેર થયું ને તેમણે રિધર અવાજે કહ્યું, “ નૃત્યને સમય થયો. ”

[અનુસૂચન ૫. ૫૭૭ પર]

અડધે રસ્તે

કનેચાટાલ મુનશી

[ଅନୁଷ୍ଠାନିକଙ୍କୁ ଏହା ଜଣାଇବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ]

[અન્યથાં પ્રકરણોનો હક સાર]

[" રોશના મુનશ્વિ " એ આત્મકથાની રોજનાકાના અનુસ્મારણમાં શ્રી. કનેશાલાલ મુનશ્વિ આ " અહરે રત્ને " રોજનાકા થકુ કરે છે. છત્રને આપે રત્ને આવી રોજના આત્મકથાના પૂર્વભાગનું નવીન યોગદાન આપે છે. તેલ્લા ખીલપુર જેલના સત્તાસદી ઈ.સ. ૧૯૮૭ તરીકે, તે પહેલાં રોજનાકા કરી, તે પહેલાં મુનશ્વિની હાજરીના ' My Learned Friend ' તરીકે, તે પહેલાં મુનશ્વિની ધારસભાને ' The Honorable Member for the University ' તરીકે, તે પહેલાં પુરોવા પ્રવચી તરીકે આત્મકથામાં વિવિધ બુદ્ધિશાળી સ્થાનનું સંચાર કરે છે. રોજનાકા પુરોવાનું તે જાણીતવળી થકુ થકુ છે, એ બોલિયન નાટ્યરૂપના અને પદ્ય:ખજાના હાલમજાના પાઠકોના કાળજાકામાં વિદરે છે. તળવાના વાલ્ચી આંકે એ છે. અસ્થાકીનીના અકુલ મુનશ્વિ. રોજનાકા થકુ થકુ કરે છે.]

ବାରିଧେ ଆର୍ଦ୍ରହିମବର୍ଷ ୩୫୫ ଉତ୍କଳପଦ୍ୟା ନାମକ ସିଂହା ଋଷଭା, ଉପଶମା ଶାଢ଼ୀ ବସନା
 ଲାଙ୍ଗୁଳା ' ଶକ୍ତିବା ଡୁମ୍ବପଣ ୩୫୫ ' ଋଷଭପୁତ୍ର ଶ୍ରୀରାମାଳୀ ପଟ୍ଟନାୟକ ଶ୍ରୀମତ୍ତ ନାୟକ
 ନୂତନ, 'ସିଂହା ବସବର୍ଷ' ୩୫୫ ଉତ୍କଳପଦ୍ୟା ୩୫୫ ଶ୍ରୀମତ୍ତ ନାୟକ, 'ସିଂହା' ୩୫୫ ନାୟକ
 ଶ୍ରୀମତ୍ତ ନାୟକ ୩୫୫

કેપ્ટ. રા.કે.પ્રિય. મિસ્તર રા.કે. આરેબની કંપની લે. ઇ.

જન્મશ્રમિ બાધમા, ખાખાં બાલ વદુશાલીનાં પ્રસ્થાન. શ્રુતશાલી પાંચમા પાંચીમાં
લેખકને કવચીત સંસ્કાર અને ઉ. અદ્વૈતીને સિમિલ અદેશાત કુંવારા બાલવિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ
તંબો મહી પસંદગા ને બાજાત પાચીકાઓને કપર થયાને ઉ.

આદિત્યશ્રવ આચર્યાના કનુની ભારતકાવ્ય દરમ તોડુની પુષ્કરો ભારત કચારક ઝીલ્પી
ભોતાઓની મેલના આ મરિડાં પુણ્યવાનાં શરામઃકરે છે. એક અઢાભારતના વીરોના છંદકારોનો
અર્થકર છે.

સંસ્મારણક્રિયોદ્દેશા સેવક દિનકૃ સંસ્મરણના આશ હઈને થામે છે. બાળાના વસ્ત્રાદિમાં
સેવક વસ્ત્રાદિના સારે સજ્જે થાડે બેસે છે. સમજણીના નાથની સ્થળીવસ્ત્રાદિનો સમાવિષ્ટ
થતાં સેવકના દીલને આપાન થાય છે.

લેખકના પિતા સુખનાથ દીવાન નવનગરી લેખક ત્યાં જન્મે છે. કાવ્યના નામકાવના જ સુદા સ્થાપક, આશ્વનાચરિત્રે લલિતી કીર્તિસૂત્રિકાની રચનાએ, નાટ્યસુ લેખકશ્રીના પુત્રાએ, અહાંતીર તારાશીરવાળાકૃત 'કૃતિન જ્યે કુદા' નવલકથા, કાવ્યપ્રાણનાં પરાક્રમે અને અલગ અને વિવિધ વાચનસામગ્રીને રચિતિએ આવે છે.

મહામદ રસિયા સમુદાયોની વાતચિત્તી લેખકનું મનોરાજન છે કે. ૪૬૫નામો લેખકના સ્વપ્નાંવરોમાં ખોલીને જોઈ શકાય છે.

કચ્છીના તે મણવના નવામસાહેબ સહકારી કાર્મિનિસ્ત્રીયના પ્રતિનિધિના પુત્રને
વિગમ સારંગના કાનાનાથ શર્મા નામ છે. જેમમ સારંગના અને સુદર પુત્રાને નામી મીનીમીની
સર્ક આપે છે પણ તેના પિતા તેને નારાજ કરી તે પાછી ગાલપણા કુલમ કરે છે.

એક દારૂવિદ્યાત્મક બાળમિત્ર લેખકને ગાયત્રીમંત્રના જાણીતરૂં બેંચે છે. ઢરીફાઈ કરતા બંને મિત્રો આસપાસ ગાયત્રીમંત્ર પર ચડે છે. આખરે ઘોડી ગાયત્રી જાણી રાકનાર મિત્ર ગળીવાસ માલમ પડતાં એમની મેચી તૂટે છે. લેખક 'આજીવનું કર્તવ્ય' એ પુસ્તક રચવા બાંધે લાગે છે. એ પછી એક 'ડાહુરી' લખવાનો આદેશ કરે છે.

આઠેક વર્ષની એક સખી લેખકના જીવનનકસામાં જીમેરાય છે.

નાયકની યાત્રાએ જતાં પહેલ આગળના મુલાકાતનાં લેખકને પ્રથમ દર્શન થાય છે. નાશકર્મચક્રધરના કણ્યાધાર ગોરે, તીર્થેની પવિત્રતા તીર્થેમાં નહીં, યાત્રાળુઓના હૃદયમાં જ.

પિતાની ધંધુકામાં બલ્લી. લેખકને એક કુરુરિયા સાથે પ્રેમસંબંધ થાય છે. જુની રાયલ રીડર્સના પાઠને કૃતિ 'Brave Bobby' એ કુરુરિયા બને છે. સંખ્યા કરવા જતાં પણ પ્રેમથી ચક્રકર્ત એ કુરુરિયાને હેપટ લેખક ભારે વિદેશી બીજો નિદાય કરે છે.

પહેલાં મુરવની The English School-દિલ્હી સ્કૂલમાં અને પછી બરુચની આર. એસ. દલાલ દાહસ્કૂલમાં. બાળમાનસના અનુરૂપ અસ્વાસ્થી ડૉ. રામકૃષ્ણ ખંડારકરની માર્ગિપેશિકા સાથે ખાણદોષ કરી લેખક પોતાના સંસ્કૃત અભ્યાસનો આરંભ કરે છે.

સાચાના અને કોલેજના દિવસો દરમિયાન લેખકનો ફિક્કેલ તરફનો પ્રેમ અને વિરક્તિ. ધંધુકામાં પિતાની પ્રામાણિકતા દર્શાવતો બનેલો પ્રસંગ. વાર્તાબિદાશ અંગ્રેજી શીખવવાની હેઠભાસ્તરે કરેલી રાજુઆલ. પરીણામાં પચાર થતાં ચોલ્ટર સ્કોટની ચાર નવલકથાઓ. લેખકને એક મળે છે તેમાંથી રાજાસેનાનાં ચિરંજીવ સંસ્મરણે.

નિશાળમાં ગર્ચક મોડે બેનિયનો કોલેજનો પ્રવેશ બજાવવાનો. પ્રવાસ. લેખક કુચકર્ત પાત્ર બન્યો છે અને ધનામ મેળવે છે. માંથી માસ્તર-એક જૂના શિક્ષકનું સાવપણું સ્મરણ લેખક નોંધે છે. લેખક ધંધુકા અને બરુચનાં સંસ્મરણે રહુ કરે છે. શીયુલ દલપતરામ શ્યામ (આત્માના સૌહાર્દિસર) ભેડેને સંબંધ અને તે અંગેનાં સંસ્મરણે. આ પછી આમળ નાંધે.]

ક અંશે સમૃદ્ધ રાધેલી વાકાનિર કંપની આ અવસરમાં દર વર્ષે ફની મેસમમાં ભર્ય આવાલા લાગી. જાપાની વેપારીઓએ ભરેલા ફના વેપારમાં દાય નાંખ્યો ત્યાં સુધી અડધું ભર્ય ફની મેસમ પર જીવતું. મજા મહીના કેટલાક તોલાટનું કામ કરતા, કેટલાક દલાલું કરતા, કેટલાક મુકાદમી કરતા- અને આ ત્રણ મહીનાની કમાણીમાંથી જાકીતા નવ મહીના સુખચેન કરતા. એ ત્રણ મહીનામાં પૈસાની રેલમહેલ હોય અને ચાકર્તા મન આનંદ શોધતા હોય. બહારથી પણ સોઠા ભર્ય આવે એટલે નાટકવાળાઓને સારી કમાણી જરૂર હોય.

પણ ભર્યમાં નાટક કંપની અજાણવી એ અવરક કામ હતું. અમલદાર માત્રને જોઈએ તેટલી પાસો મોકલાવવી પડતી. પોલીસ ખાતું તો પાસથી પર જ હોય. અને ગામમાં કેટલાક એવા હોય કે જેને રીઝવે નહીં તો નાટક એક દલાલ ન આવે. એક વખત એક સમર્થ તોફાનીનાં જાણીત માણસ ન બેસવા દીધાં તેથી એક કંપનીના માલીકને ભરજબદાર માર પડેલો એવી કીર્તિકથા ભર્યને ચોખે લખાઈ છે.

તે વખતના નાટો રાતના સાગનને ચર થાય અને સવારે પાંચ વાગે પુરું થાય. નવદય વખત સારા માપનો જ-ચમોર થાય; ન થાય તો નાટકમાં માલ નહીં; અને એ માપનો શેરીમેશરીએ મચાવ.

તથા વર્ષ સુધી ૬૨ વર્ષ તથા મહિના સુધી વર્ષાનેરના આગવરના પરિવર્તન થઈ રહ્યો. બાલનરો કેટલી જોવા હતા. એમને મહિને તથા ચાર રૂપિયા પગાર મળતો. અને કોઈ વાર ચાલુએ રોડાર એમને રાજસભ્ય થઈ પડતું. કોઈ બહારનાની સાથે એમને મોલવાની રમત નહોતી. પણ હું તો કંપનીના ધિરજનો પુત્ર હતો, ને તેમાં ૫ વર્ષી તે કેપ્ટની કમેંડરને, એટલે અને મળવામાં એમને પ્રતિબંધ નહોતો. હું રાજ મોન્ટરમાં જતો, રીફર્સિસ જોતો, એમાંના કેટલાક જોડે બેસી ચર્ચા ચારતો, રંગ-ભૂમિતું પાતાવરણ અને જાદુઈ લાગતું, અને આ મિત્રો જોડે હંમેશ રહેવાનું થાય તો હું સાઈ એમ અને રાત ને દિવસ લાગ્યા કરતું. કોઈ દહાડો એમની સાથે રહેવાય તો મરાઠી નાટકમાં લેતારાં કે કેમ તે નક્કી કરવા હું ઘેર આવી એકલો જુદા જુદા કાગળ અભ્યસતો.

પહેલે વર્ષે વડાનેરના સાક્ષમાં ચારે નાટક 'જગતસિંહ' હતો. અંગ્રીય નવલ-કથાકાર જોહનસન સ્વેપ્સબોર્નની સુવિખ્યાત મૂર્તિ 'ફુર્જેસ્ટર્નફિની'નો તે અનુવાદ હતો. એમાં તરવારની પટાખાજનો પાર નહોતો, કપાસનો દાઢ કેકેકાલું આવતો, કંપનીઓનો નાચ પથ્થ હતો. અરબો પણ હતો ને સાથે વિદુષક ને લેની સ્ત્રીનાં ટાંચણી પણ હતાં. થોડાં વર્ષો એણે ગુજરાતી પ્રગતે ગુપ્ત કરી. મુંગજમાં પણ 'જગતસિંહ' મહત્તી મૂર્તિ મેળવેલી.

એ નાટક મેં ત્રીસે વાર જોયો હતો. એટલેક કાલજી ને મધન મારે થોડે હતાં. હું આખો દહાડો એ ગાયતો માયા કરતો, ને રાત્રે ઉંઘમાં તેનાં સ્વપ્નાં જોતો. થોડોક વર્ષે પર માયા મિત્ર કે. કુંવરજી નાચક જોડે બેસી પંચગીતીમાં જૂલકાળ-નો સ્મરણમાં મારે જોયો ત્યારે અમને જાનેને ખાતરી થઈ કે એ ગાયતો હજી આમરી જીવપરથી લેતપાં નહોતા.

'જગતસિંહ' ની નાવિકા વહવાન નામનો આક વર્ષનો એક જોડો પતો: જોયો ૧૬ સપ્ટેમ્બર હતો.

‘ગુજ પવન પિતા ! મિત્ર સરજને રે વિલગી મારી,

જગત વિષ નહીં છૂટું જગતમાં,

જગત છે કુલકાર રે;

જગત મરી જગતી હું વરણ

જગતસિંહ કારવાર રે. ‘-એ માલોએ મારી-

ત્યારે મારું હૈયું મગામાં આવી બેસતું. અને જ્યારે તે લવકારતો ..

‘કુનિયામાં નહીં કોઈએ દોઢે પ્રેમજીવનો !’

ત્યારે મારા નાનકડા દેશમયે નિઃશ્વસ નીકળતો. હું વિશાવનમાં જઈએ દોત, ને વસંત વિશાવતી નદી દોત તો રાજ કાચમાં કચળી લઈ મોન્ટરને પાકળે બારણે લાગત થઈ જાત.

“જગતસિંહ” મારી કાવનખૂનિ હતો. થોડા પર બેસી પર્વત ઉતરતાં મેનાકર સુંદરીનાં દર્શન કર્યાં. અપમાનના લેખ વિવાદ મદમાં જઈ તેને પ્રણય

પાંદ પદાર્થો; દુરમનો પકડવા આવે ત્યારે એકલે હાથે બનહદ પરાક્રમે કરવા; અને આખરે અચ્છાદ કુટાઈ, મનમાનીતી પ્રિયતમા પામવી-મારી નાનકડી સૃષ્ટિમાં તે વળતે આથી વધારે અપૂર્વ જીવનની મને હોંસ નહોતી.

યાદ છે ત્યાં સુધી બીજે વર્ષે એ કંપનીએ થોસીસ હેની વૃક્તી નવલકથા 'Mrs. Halliburton's Troubles' નો અનુવાદ 'સંસારી સાવિત્રી' રજુ કર્યો. સામાજિક નાટકો આપણી રંગભૂમિ પર લાવવાનો એ સફલ પ્રયાસ હતો. વર્ણન સાવિત્રી થતો; જગતસિંહ એનો વર થયો. ઐતિહાસિક જીવન હવે સમકાલીન થયું. હું એ નાટક જોડે પણ તન્મય મગ્ન થયો.

સાવિત્રીને તેનો પ્રિયતમ સંબોધતો:—

‘પહાણી, વિદ્યા મેળવી પ્રવીણ યાજ્ઞ પાસ,

ચુરારિ મેળાવશે નીરખીને તમ આશ,

આ દુર્લભ પંક્તિઓનું ત્યારનું આકર્ષણ વપસું વર્ણાય તેમ નથી. હું આવી પંક્તિઓ આખો દહાડો ગાવા કરતો તે સંગીતના શોખ માટે નહીં. મને સંગીત કદી આવડ્યું નથી. પણ એ પંક્તિઓ હારાજીમારા અનુષ્ટુપીઆ હૃદયની ભૂમિઓ વ્યક્ત થતી. તેમની વડે હું હસતો, રડતો, ને કાંઈ કાલ્પનિક સંદર્ભોને સંબોધતો.

વળી બીજે વર્ષે વાંકાનેરે ‘નરસિંહ મહેતા’ નો ખેલ કરી. ગુજરાતી રંગભૂમિ પર ભક્તિયુગ પ્રવર્તાવો. નાનો અંગક સિવાજી તરીકે, ‘જગતસિંહ’ માં વીરજી તરીકે, ‘શેલખાલા’ માં ચંદ ખારોડ તરીકે સુંદર પાત્રો ભજવતો હતો. પણ નરસિંહ મહેતા તરીકે તો તેણે અભિનયકલાની ટેવ રખઈ. “હંમેયાં રાંમન ધવાની ડેવ ઝોટસે પહેલાં તો મારા પગ ધુળ્યા, ‘પાછળથી તેણે મને કહ્યું: ‘હવે’, ‘પણ જેવા મેં નરસિંહનો પાંદ ભજવેલો તો કયો ઝોટસે શામળાજી’ મારા હૃદયમાં વાસ કર્યો.” તેની ગર્વિષ્ટ મુખમુદ્રા ભક્તિભેલી બની; તેના સપાવાડી અભિનયોમાં દીનતા આવી. તેનું દૂર દાસ્ય અદ્ભુત બન્યું: તેમાંથી સરલહૃદયી સમભાવના તરંગો ચારે તરફ પ્રસરવા લાગ્યા. તેની આંખમાં ભક્તિનો નીરો આવ્યો. હાથમાં કરતાલ લઈ, દીનતાથી વદન હંચું કરી, આંસુભરી આંખે તે આકંઠગર પ્રાર્થના કરતો—

બાલા । મારા કાંડુંગાલીને દે માં મને હેંદરે,

સરવાળો સધિ નામ—

ત્યારે શામળાને સર્વસ્વ સમર્પી મુકેલા ભક્તભેળોના વ્યક્તિત્વમાંથી નીમળતા જાનું ચારે તરફ પ્રસરી રહેતો, અને પ્રેક્ષકોનાં હૃદયમાં ભક્તિભાવ ઉજળતો, આજે પણ કલ્પના નરસિંયાનું ચિત્ર ખડું કરે છે તે નાના અંગકના રંગમય પુરાણને.

થોડે વર્ષે વડોદરામાં તે સખત મઠિા હતો ત્યારે જોને મેં નવે સ્વરથે ત્રેયો. પૈસા માટે-રોજ શામળાને સમર્પતા પણ તે જોની વારે ધંધ્યા દત્તા. નાના અંગકે શામળા સાથે સ્નેહસંબંધ બાંધ્યો હતો, અને જોના ‘બાપલા’ ને રક્તાં એણે દેહ છોડયો.

ભક્તિનાં મૂલ જાતીય આકર્ષણમાં શોધવાનો હું. આજે પણ આ દૃષ્ટાંતમાં ભક્તિપ્રાપ્ત્યનું માપ કાઢી શકું છું.

[અનુસંધાન ૪. ૫૫૮ પર]

નર્મદ વીરો કંઈક

લીલાવતી મુનશી

ન

નર્મદ વીરો મારે આપની સમક્ષ કંઈક કહેવું એ તો ભગવા માણસોને જગ્યાએ નેપું થાય. આપનામાં કોઈ કોઈ તો એવાએ હશે કે જેમણે નર્મદને જાતે જોયો હશે, એના કાવ્યોનો રસાસ્વાદ, એના છંદો, એણે સ્ખલવેલાં વાચુ મંડળોમાં માણ્યો હશે. એણે સુખવેલાં બાંધેલાં, એના કાંઠામાં આવના ચાલુક પ્રહાર, એના શોભાથી ઉજળતા પોશર અને પ્રેમનાં એનાં ગીતે એમનાં સોનાં હૃદયને રસાસ્વાદ હશે; રીઝ્યા હશે કે દગાડ્યા હશે. એવા ભણુ-કાંઈને મારે આ પ્રસંગ એમના અનેક સ્મરણોને જગ્યાઓએ જરૂર નીવડશે. પર, નર્મદ એક અનેકરંગી પુરુષ હતો.

નર્મદ એવા પુરુષને આપણે જોજાણીએ અને એનું 'ખરું' મૂલ્ય આપણે આકાંક્ષે તે મારે આપણે એના જન્મજાને જોજાણતી પડેલી જરૂર છે. નર્મદનો જન્મનો એટલે મધ્યકાળના અંધકારના મોજા ઉતરી નવા સુમની ઘેરા ઉમરનાં તૈયારી થતી હતી એ જન્મનો. સુરોદય થવાને તો હજુ થયું વાર હતો પણ આવતા અજવાળાને જણાવત કશીએ પોશર કરે તેમ નેણે નેણે એ નર્મદ અજગ્યાં પારખ્યાં તેમણે એ અજગ્યાં આવનાં જણાવવાના પોશર કર કર્યા. એ જગતા, અગાળ, કુશિલ્પ, કાવરના આપણામાં પોતાં હતી એ આ અજગ્યા અજગ્યામાં ટકવાની નથી એવી એમને પ્રતીતિ થઈ હતી; એટલે એમણે જન્મવાની પાપણા આરંભી. આપણે એવા-આને નવા સુમના છડીશર કહીએ તોએ શું જોઈ' છે ?

આપણે નર્મદના જન્મનાં કરતાં, ખુબ આમનું વધારા કીએ એટલે આને એની પુરેપુરી કદર કરવા નેહી રિયતિમાં આપણે નથી. એની કવિતાની ક્રમક આને કદમ જવું મહત્ત્વની ન ગણે, એની છંદવાની રીતમાં અને કાવ્યરતીને એણે માયું મુજા છંદવાની પ્રતિગામાં બધે કોઈ બાલિયતા જુએ, કારણ કે હલતા અને નિશ્ચયજગતી ક્રીમત કોઈ પુરેપુરી કરી કાઢવું નાથો. વળી આપણું અનુભવ તાલ કહે છે ને એક જણનો સંઘર્ષક હોય ને બીજામાં કુસમદ પળ મળ્યા અને તેથી પ્રતિયાને ખાતર મરવાર કે દુલ્ખ ખમનાર અખરહાસની કોઠિમાં થયોવાર મુકાઈ જાય છે. પણ જેમ સાચામાં અને ખેલામાં ફેર છે તેમ પ્રતિયા અને કુસમદ કરઆતમાં કારખાં કાએ તો જણ પાછગયો જુદાં પડે જાય છે. એટલી પાછગ મરવાની તૈયારી છે બીજામાં માંન પોતીકા મરને કલેષ છે. અને તેથી કસોડીમાં પાર પડેલા હૃદયપ્રતિત માણસની મહત્તા ઉપર આપણને રહીશાં વિના ચાલતો નથી. જગતમાં નો સ્વપ્ન-દશાએ અને સ્વપ્નને સિદ્ધ કરવા મળતા મહાનુભાવો ન હોત તો જગત આને જરૂર જંગમી દશામાં હોત ?

નર્મદના છંદોની કાંઈકમાં કું આને હંકજીયો નથી ઉતરવા મામની. એને મારે નર્મદના છંદનચરિત્રમાંથી કે નર્મદ રખાત મંગમાંથી થયું કહીએ મળા શો એમ છે. એના છંદનમાં ને દેવું રહેલો હતો તેથી જ કંઈક નેપિ માત્ર મેવાનો આને મારો હાથો છે.

નર્મદના જીવનને આવતા યુગના અધિષ્ઠાતાની કિરણાવહી ઝીલનાર અને તેને ગુજરાતની પ્રજા તરફ વહીબવન કરનાર કાચ જેવું આપણે કહી શકીએ. એ કાચમાં તેજના સાત રંગો જેવા અનેક રંગોનું મિશ્રણ થયેલું હતું. એમાં એક રંગ સુધારાનો, જે કરવાનો. એણે લેડોને રસ્તો બતાવ્યો એટલું જ નહીં પણ જાતે કર્યો. બીજો રંગ કવિતાનો, જેની સેવામાં એણે જીવન વીતાવ્યું. ત્રીજો રંગ પ્રેમનો, જેનાથી એણે જીવન રંગાધ જ મધું હતું. એથી રંગ સાદસનો, જેના પ્રતાપે કાચરતાનું નામનીશાન એના જીવનમાં જડ્યું નથી. પાંચમો રંગ દેશભક્તિનો, જેણે સ્વદેશીઓની દુર્દશા જોઈ દીનતા અનુભવી અને સૌમ્યતાં પહોંચી એમને ઉત્તેજવા પ્રયત્નો આરંભ્યા. છઠો રંગ બાપાનો, જેની સેવામાં અને જેને સુધારવા એણે કાચ અને પિંગળ જેવા અનેક રંગો ગુર્જરીને ચરણે અનેક મહેનતને પરિણામે ધર્મી, સાતમો રંગ લેખક અને પત્રકારિત્વનો, જેની અનેકદેશીયતા અને તીખાશ એણે કૃષ્ણે સામે મજાસુત મારે ચલાવવામાં વાપરી.

નર્મદના જીવનના આમ અનેક રંગો જોઈ આપણને નવાઈ લાગતી નથી. કાંઈને લાગતી હોય તો લાગવી ન જોઈએ. સામાન્ય પુરોષ કરતાં જેમના જીવનમાં વિવિધ અને વધારે રંગો હોય એવા જ પુરોષ જન સમાજમાં મોખરે આવે છે અને તેમણે જેમના રંગો વધારે ધ્યાન નેટલી તેમની મુશ્કેલી વધારે, બાવી અનેકદેશીયતા એ મહાપુરોષના જીવનનું એક લક્ષણ ગણાય છે. આ જ વાતને આપણે બીજી રીતે વધારે સ્પષ્ટ કરીએ. સામાન્ય માન્ય કરતાં ગૈરમાન્ય ગણામાં સ્થાનિકતામાં વધારે સખતક હોય છે અને જેટલા પ્રમાણમાં એણે મળું સુરીલું અને એના સખતકનું માપ વધારે તેટલે અંશે એ સોટો ગૈરમાન્ય ગણાય છે. નર્મદમાં પણ. લાગણી અને ભાવનાના સખતક પ્રજ્ઞા વધારે અને સહનતાવાળા હતા અને તેથી જ એ આજે સો વર્ષે પણ ગુજરાતીઓના હૃદયમાં વિશિષ્ટ સ્થાન ઓગળે છે.

નર્મદમાં એક બીજી પણ મહત્વની ચકિત હતી. એ જ્ઞાનને જ્યાં હોય ત્યાંથી મેળવવા માટે અવિરત ઉદ્યોગ કરી રહતો. જે વાતમાં એણે રસ લીધો એ વાતનું જ્ઞાન મેળવવા પુરુષપ્રવૃત્તિથી યાપ તે જાતું કરવા એ ચુકતો નહીં. એના જમાનામાં, સાધનેના અભાવ છતાં એકલે હાથે એણે જેજે કર્યો કર્યો એમાંનું પ્રત્યેક કાર્ય એક એક આખી જીંદગીની મહેનત માગી લે તેવું છે. એ જેવા કવિ તેવા જ અસરકારક ગદ્યકાર. અનેક માણસોની મહેનત માગી લે એવા કાવ્ય એણે એકલે હાથે બતાવ્યો. નાટકો, પિંગળ, પદો...એણે સરસ્વતિદેવીના મહેલનો કપો ખંડ અણુઉપાડ્યો રહેવા દીધો છે !

આ ઉપરાંત સ્ત્રીઓની દૃષ્ટિએ તો નર્મદની મહત્તા બહુ વધારે છે. નર્મદના જમાનામાં કાંઈએ સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા કે સમાનતાની વાત કરવી એ તો બહુ ઉઠાડગી, દસી કઢાડવા જેવી વાત ગણાતી. સ્ત્રી એટલે ધાન ખાવ અને ઘર સંભાળે, એને પિતા કૌમારમાં રહે, લતા યૌવનમાં રહે અને છોકરા પડપણમાં પાળે. એ સ્વતંત્રતાને લાચકે તો હોય જ નહીં. એ આઠ વર્ષે પસણે અને જાર વર્ષે રડે તોએ હરજીવાત વિધવા રહે, એને આત્મા કે જે નહીં એ સંજીવની વાત હોય તો આત્મવિકાસની તો એને

જરૂર જ રી ! એ પર શીવાય બહારના માણસને કાગળે જ મળી શકે અને નવલ-
રામે કહ્યું 'એનું' એનું' ચિત્ત મુજામાં દોષ એમણે નવાઈ રી ! આવી એક આશી
પ્રાણીની દશા હતી, ખાસ ધારવા પ્રમણે ગુજરાતમાં તો નર્મદાસકર જ એની સ્વતન્ત્ર-
તા અને સમાનતા સ્વીકારતો પહેલો હુઆર કર્યો. એ કાવત્રા ઝીલી તે પછી ધણાએ
અને આજે તો એને વર્તનમાં ઉતારવાના સંકેત જણા મળી શકે છે. પણ એનું સાચું
માન સૌથી પહેલું કરાવનાર નર્મદાસકર જ.

કવિ નર્મદાસકરે ઘણા ઘણા સુધારા વીરો કહ્યું છે. બાળલગ્નનિષેધ, વિધવા
વિવાહ, ન્યાયભંગનાં બેઠાં બંધનો, કુરદિઓ સાથે જોડાઈ એ બધાં નર્મદાસકરે હોંમત-
બેર, અને ડખો વિના હુઆર્યો, એમનાં વચનોમાધારી બચર કરતા જેવી સચોટતા હતી.

પણ સાચે સાચે એમનામાં સ્વતંત્રતા પથુ તેટલી જ હતી. સંક્રામણમાં
આત્મા જનાં એમણે પોતાની શક્તિઓનો દુરપયોગ કરી કર્યો નથી, શક્તિને; દુરપયોગ
કરવો સહેલો છે, અને બેબનશક્તિનો દુરપયોગ કરવો એના જેવી સહેલી વાત તો
ખીણ એક નથી, બેબક સડવેનો અને અને પોતાના અભિમાનના સતોય અથે, પોતાના
અપ્રમાણિક્ષક મનોના પ્રસાર અથે. પોતાના માનેલા દુરમતોની મુદ્દાશીને અથે અને
સુધાવાના સમર્થન અથે પોતાની કલાનો ઉપયોગ કરે તો એ એની કલાનો દુરપયોગ
છે. વાર્તાવાળા સંગીત અને નિર્દોષતા પ્રાણુ કરનાર સરવંધારી કલાની જેમ એણે વિજ્ઞ
માનસપ્રાણા પ્રાણસો સરસ્વતીમંદિરને કાઢવડી લીધી અબાણે છે.

અને આજકાં વચરની, ક્ષત્ર વચરની તીવ્રતા અને સચોટતા એ કંઈક જીવ
સાક્ષિતરી નીકળી નથી, આત્મતોષ દક્ષિ અને ગીત પ્રેમો એ એમાં તીવ્રતા અને
અચોટતા એ એમ સીકારીએ તેથી એ જાનેનું સ્થાન એક ઘટું નથી, એક સાક્ષિત
સ્થામી તરીકે અમર થશે અપાર બીજનું સ્થાન મહરમુકામથી આગવનું નહીં દોષ.
કવિ નર્મદની મહત્તા તો એની શક્તિના સદુપયોગમાં હતી, એ એ ધારતો તો કાલબલા
શોધીયાએને ડરાવતો પોતાનું ધાણું કરતો રહતો, પણ એણે પોતાની કલાને અપમાની
નથી. સત્ય અને રેકનો આગવ કરી એણે કોડ્યો નથી. મુજરાતનો એ સાક્ષિતરવાળો
કુર્મીનો લીદર કરનાર સંસ્કરસિદ્ધિને અથે પોતાનું કવન છૂટી મથો છે.
મુજરીની સેવામાં લીધેલો એમ એણે સાચે નિર્મળ અને પવિત્ર રાખ્યો છે.

કવિ નર્મદના કવનમાં પ્રેમયોગ નેટલાં હતાં એટલાં નરી કરજીવાએ હતી.
પણ એણે પોતે જ મરતાં મરતાંએ કોળને શોક કરવાની ના કરી છે. 'નર કરશે ગોષ
શોક, રસીકડાં, નવ કરશે ગોષ શોક.' અને એ અમર આત્માની કરજી દશા તો આજે
આપણે શી સંભારવી ! એની તો ભાવનાત્મક સ્થિતિ જ આપણે સાચવી રાખવી રહી.
અને આજે મુગલી મુશ્કેલી જખીદશા એ સ્થિતિ વધારે વાણ રહેશે એમ કું આનું છું.

કેવરે આજ એક અમર સાક્ષિતરને અંજલી આપતાં આટલું કું જરૂર કહું.
એ મહાન સાક્ષિતરવાળો, જેણે મુજરીને અને ગુજરાતીતાને અનેક રીતે સમૃદ્ધ અને
સઘન કર્યો; જેણે કંઈકે તેડું જ છૂટી અવધું. જેણે નિર્મળતાના સાચે કવનબર
ખાધ ખીરી, અને જેણે પોતાની પ્રમાણિકતા અને રેક કરી કોડ્યાં નહીં એવા કવિ
નર્મદનો જન્મ થો રંમ થો !

ઉંચી કેળવણીનું ધ્યેય

સામંજદાર કોલેજની સિલ્સર

ન્યુખીલી વખતે આપેલું ભાષણ

કોનેચાલાસ મુનરી

વિદ્યાર્થીઓમાંથી આવતા પદવીધરાનાં પાયાં વધી ડુપડાં છે એવી ફરીયાદોના દમભૂં સખત વા વાગે છે. એ ફરીયાદ ડુંગ્રી દૃષ્ટિમાંથી ઉઠતી છે. એનુએસ પધારે સંસ્કારી ને કાર્પેટસ કોષ્ટએ એ વાત સમજી શકાય એમ છે, પણ એકારી પ્રવર્તે છે મારે પદવીધરા એના કરે એ તો બાકિશ વાત છે. આજે આપણા દેશમાં સેવાનાં અનેક લેનો સંસ્કારી સેવકોની વાટ જોતાં ઉભાં છે. એવા સેવકો ન હશે તો ગામડે ગામડે સંસ્કારનો સંદેશો મોણ સર્જી જશે ?

યુનિવર્સિટીના પદવીધરામાં મને અખૂર શ્રદ્ધા છે. એમણે શું શું નથી ક્યું ? છેલ્લાં પંચોતેર વર્ષમાં એ જાનકીપ દાયમાં લર્ક હિંદોલરમાં ઘૂમ્યા છે. એમણે કેળવણી, સંસારસુધારો, સંસ્કૃતિ, ધર્મ, રાજકારણ ને રાષ્ટ્રધર્મને ખૂણે ખૂણે પ્રસાર્યા છે. એ મરીખડા એનુએસેએ વર્તમાન જીવન ધણું છે. જગીરજ તપ તપી સીમાની સ્વતંત્રતા સાધી છે. રાજકીય મુક્તિ મારે અનેક કુળો સઘાં છે. સાપા અને સાહિત્યકું પુનઃસર્જન ક્યું છે.

યુનિવર્સિટીનાં બાર લોકચાના પ્રવર્તો તે વર્તમાન અને ભાવિનો દ્રોહ કરવા બેસેબર છે. આજની કેળવણી એલાલક સુધારો, એકારીને નામે સંસ્કારની અભિજ્ઞા ન અટકાવે.

વધારે સંસ્કારી ને ઉપયોગી પદવીધરા બહાર પડે તે મારે નોટલી. કેળવણી કારની એખમદારી છે તેટલીજ-તેથીય વધારે કેળવણી લેનારની છે. પ્રોફેસરનાં બરસિક આપણેમાં કોઈ ખર્તા, ગોખી ગોખી પરીક્ષા પાસ કરતાંજણ રૂપીએ ભાડે મળતા જબલા પહેરતાં મેગવેરી પદવી અર્થ વિનાની છે. તમે પરીક્ષા પાસ કરો કે પદવી મેગવો એ તો ગોણ વાત છે. મુખ્ય પ્રશ્નોમાં પહેલો તો આ છે: અર્વાચીન જગતની સાધન સંપત્તિમાં તમારો શોળા આપણ તમે તેનાર શાએ છો કે નહીં ?

જગત વિવિધ ગતિએ સાધનસંપત્તિમાં અસરજ વધે છે. વિદ્યા એવી ઝડપથી વિકસે છે કે યજ કાળનો શાઓ આજનો અભ્યારી ન બને તો આવતી કાલે કોઈ યજ બેસે આને પરિણામે ઉંચી કેળવણીની મર્યાદાઓ વધતી જાય છે. પદવી : લીધા પછી સંશોધન કરવાનો અભ્યાસ-Post graduate Research-આપારે વિદ્યાર્થીનું મુખ્ય કર્તવ્ય યજ પડ્યું છે. તમારામાંથી ઘણા દેવસાત એ બૂમિકા સુધી ન પહોંચે, પણ દરેક વિદ્યાર્થી એ ધ્યેય સેવતો માન તો જ કેળવણીના ખરા સંસ્કાર તેવામાં પ્રગટે.

પૈસાની પ્રાપ્તિ જીવનની એક જરૂરીઆત છે, પણ તેથી તે ઉચ્ચ ઇક્ષણનો દેવ નથી બની શકતી. અંગ્રેજ યુનિવર્સિટીના એક પ્રોફેસરની વાત છે. તેણે

તા પકડિયર જેતાના એક શિષ્યને બોલાવી કહ્યું, “ જાણ, તેં હવે કેળવણી પુરી કરી. એ તને એક સલાહ પ્રધું ! મારા જે શિષ્યો પકડી લઈ જમન છાવા નીકળ્યા. એકે સત્તા અને નીતિનો માર્ગ લીધો અને પૈસા બનાવ્યા. બીજાએ અસત્ય અને અનીતિનો માર્ગ લીધો અને તેણે પણ પૈસા બનાવ્યા. તું કયો માર્ગ લેશે ? ” શિષ્યે માર્ગ બતાવતાં ને પ્રત્યુત્તર, “ સદેશ, બેમાંથી કોણે વધારે પૈસા બનાવ્યા ? ” આ બાતરી પૂર્ણ થતા વિદ્યાર્થીઓને ધ્યાન એ તું સમજી શકે છે, પણ તેમને એક અનુભવસિદ્ધ જાત યાદ રાખવા સૂચવું છું. પ્રતિજ્ઞા, મોટાઈ કે વિજય તે મહત્તા નથી, Success-‘મોટાઈ’ એ Greediness-‘મહત્તા’ નું સ્વયં નથી, માત્ર અણધાર્યા પ્રસંગો પર મહાવેરો સોનેરી દોશ છે. મોટાઈ દોશ ત્યાં મહત્તા કલ્પિત જરૂર. મહત્તા દોશ ત્યાં મોટાઈ ધણીવાર નથી જોવામાં આવતી. મહત્તા પ્રાપ્ત કરવાના તમે પ્રયત્ન આજે કરી છો. મોટાઈ મને કે નહીં એ કોણે કહી દીધું ?

એ મોટાઈમાં, વિજયમાં હુમ્મ પણ નથી ને છવનસારથ્યે નથી, મોટાઈ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્ને તમે બસે કરો. મહત્વાકાંક્ષા એ માનવતાનું લક્ષણ છે, પણ તેની સિદ્ધિ કોઈના હાથમાં નથી, મહત્તા વિનાની સુખ કિયાની મોટાઈ દીપકનો પ્રકાશ છે. તે આત્માને આકર્ષે છે ખરી પણ તેને ખાળીને બસમ પણ કરી મુકે છે. તે જ પ્રમાણે પૈસાની પ્રાપ્તિનો આધાર શુભ પર નથી, સંસ્કાર પર નથી, મહત્તા પર નથી-માત્ર અણધાર્યા પ્રસંગો પર છે. ધણા મહાનો નિર્ધન છે; ધણા મ ધનિકોને ધન કેમ મળ્યું તે સમજી શકતા નથી. ધન મનુષ્યને મહાન નથી બનાવી શકતું. તેનામાં પ્રજ્ઞા-લક્ષિત દોશ, કાર્યક્ષમતા દોશ, યોગ દોશ, આદર્શ દોશ તે જન્મકાન છે-પછી તેને કશી પરી દોશ કે નહીં.

મોટાઈને ધન એ બેના દોશમાં જે પણ કે પ્રવૃત્ત કરે તે નિરર્થક થવા મળ્યા છે. આજે તમારા હાથમાં તો ચાલતી પાંચે ચડી છે-ત્યાં કોઈકનો અવસર છે.

કિન્દમાં વિદ્યાન વિના યોગો છુએ રજા છે પણ તેને કોઈ ખરાબનાર નથી. કારીબન વાડમાં જામે માત્ર પ્રાણી પ્રતિદ્યસની અલગ સામગ્રી પડી છે પણ તેને કોઈ શોખનાર નથી શુભવૃત્તિ ક્ષાદિત્વની હજાર વર્ષની સમૃદ્ધિ જ્યાં ને ત્યાં રજા છે પણ તેને કોઈ વૈદ્યારબદ નથી. આ તમારાં કાંઈકેરો જેમાં ધૂમતા શીખે તો તમારું સિદ્ધાંત સંપૂર્ણ થશે.

અર્જુનની અગતી જેમ આ રચૂલ સામનમંજલિ છે તેમ ખીજી સદૃશ પણ છે. તેમાં તમારો કાળો આપણો એ પણ તમારું કાંઈ છે.

તમારામાં મળ્યા જરૂર પારાધાઓનો યથાતા. કાલજ વડે પ્રતિજ્ઞા મને ને તમે નસીબદાર હો તો અસીબન્ય પૈસા તમારા મનુષ્યમાં પણ આવે. એ તો નજીવી વાત. ખરી વાત તો એ છે કે કાલજ વડે જ તમે છવનને અવરિચત કરવાનું સાધન પ્રાપ્ત કરશો.

પારાધાઓની કોઈ કાંઈ સદેશ છે, તેમજ વિદ્યા અભાવનું અલકેષ છે. ‘પરો’ ધર્મગ્રંથોનું કનું તે રચન આજે પારાધાઓનો મોજાને કેન્દ્રિયકરણી જમાનામાં રાખે કોઈને નહીં મે. કોઈની આ ઉપાદી અથ કે કેન્દ્રને મારવા જાણ ત્યારે ધર્મ-

પુરુષએ પહે અને ધર્મશાસન વડે તેને સીધો મળે. આ નાસ્તિકવાદના જમાનામાં સત્તાને ખંડુશમાં રાખવાનું અને લોકોને બેવહારશુદ્ધ રાખવાનું પ્રથમ સાધન કાયદો છે. માનવજાતિના વિકાસ સ્વયંજંદમાંથી ધારણાવળગત તરફ થતો આવે છે. Law-ધારાઓ-આને જગતના જીવનને રાખનામની માફક શીર પર ધારે છે.

ધારાશાસ્ત્રના સેવકો જગતની સદૃશ સાધનસંપત્તિ સમૃદ્ધ થાય છે. એ સમૃદ્ધિમાં તમે કે' પણ ઉમેરો કરી શકો એવી શક્તિ તમારે સંપાદન કરવાની છે. વર્તમાન સંસ્કૃતિ છે ત્યાં સુધી ધારાશાસ્ત્રીઓ માટે સુંદર અને મહત્વાકાંક્ષી કાર્ય સદા વિસ્તરેલું.

અર્વાચીન જગતની સદૃશ સાધનસંપત્તિ સામુદાયિક વ્યવસ્થા શક્તિ છે. આલે વિદ્યાનશી જગત સાંકડું ઘણું મધુ છે. ન્યાં દગ્ગર માણસો સાથે ખેતી વિચાર-વિનિમય ન કરી શકતા ત્યાં દરેક માણસો આજે કરી શકે છે. એ મિનિટમાં અલીઓ ખેતી કુનીયાના બધા સુધરેલા દેશો જોડે પાતળીત ઘણું શકે છે. ન્યાં સે'કેડોર્ન મંડળો દર્તા ત્યાં લાખોના મંડળો ઉભા થયાં છે.

થોડા મહિના પર હું દગ્ગરો વર્ષોની ઇતિહાસની સ્મરણશૂભિ ચિત્રોકમાં ગળી હતો. એક તરફ ગૂંચાધીરા કુમારપાસે અબાલેલું સિવમંદિર સુજ્ઞાતની જાહેજલાલીની સાફી પૂરવું. બીજી તરફ કુંભા રાણાએ રમેલો કીર્તિસ્તંભ દહાડે સીસેલીઓએનો અર્વ મૂર્તિમાન કરતો હતો. ત્યાંથી નીકળી દર વર્ષે દગ્ગરો યોદ્ધાઓએ કેસરીયા કરી પ્રાણ અર્પા દતા. ત્યાં દગ્ગરો ધીરમન્યાઓ શીબળ સાચવવા અગ્નિને વરી હતી. ત્યાં વીરતા હતી, અડગતા હતી, દેશદાઝ ને સ્વાતંત્ર્ય પ્રેમ હતો-અવનિ પર કોઈ રથને પછે નહોતાં એવા-જેન્ડરથ !

આ દતાતમાર્ગ સ્મરણોમાં બિન્ન છું મારી જતને પૂછવા લાગ્યો કે એવું આ દેશમાં શું હતું-એવો કથો યાપ આપણે શિર દતો-કે જેથી આદલી વીરતા છતાં, આદલો ત્યાગ છતાં, આદલો સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ છતાં, આપણે પરાધીન ઘણું પડ્યા ? દીકુ-પત પાડશાહીનો કેમ અસ્ત થયો ?

એનો જવાબ આલ્યો, રથ ને સચોટઃ દિંદીઓ પાસે બધું હતું. પણ સામુદાયિક વ્યવસ્થા શક્તિ નહોતી. એક એક દિંદીવાન એક એક પરદેશીથી બરીઆતો છે. પણ પચ્ચઠ દીદીવાનનો સંઘ એ પરદેશીઓના સંઘ આગળ નિસ્તેજ અને છે. આપણા સમુદાયમાં એક ' તન, મન, પ્રાણુ' પ્રગટતો નથી. ચીતોડની કશ્મુ કથની વર્તમા, મરાઠા સામ્રાજ્યના આંતરકલ્પે લુચ્છો, પાંચ વર્ષના સત્યાગ્રહ પર નજર કરો, એરટ્ટીઅન સાથેની ગેમ સંજારો, આપણી જાહેર સંસ્થાઓની કારકીર્દી તપાસો-સામુદાયિક વ્યવસ્થાનો અભાવ આપણો બધો વિપત્તિઓના મૂલમાં જડશે.

ઈંગ્લાંડમાં કેવું પ્રતાપી સંઘબળ છે તેની પ્રતીતિ આપણે સર સેમુઅલ હોર્ના ગણનામાં વખતે કરી. ૧૮૨૩નું ઇટલી નિર્ભવ દેશ હતો; આજે સાખે સખોની બનેલી દેસીસ્ટ પાર્ટી એક તન, મન, પ્રાણુ-એક અચાજ-જગતના મહાસામ્રાજ્યોને તબરાવી રહી છે. આજે નાની પછો-સાખોના બનેલા એક વિશદ પુરુષે-માર મહીનામાં વેરચાળના રોજારારને કાઢી તોડી જર્મનીને મહા પ્રતાપી રાષ્ટ્ર બનાવી મધુ છે. રશીઆમાં એવો જ એક સંઘ મધ્યકાલીન દેશને આજ ઉપાનામાં અર્ચગીન કરી રહ્યો છે.

ભૂતીયો ઓરડો

સચિન્દ્રકર મનસુખલાલ મુખ્યલાલ ત્રેતા

દિ

દિલ્લીમાં અખિલ ભારત પ્રદ્યન ભરાયેલું તે પ્રસંગે ચિત્રાર મુસાફરોએ એ ત્યાં દબો કરેલો. નાનામાં નાની હોટેલો; નેત્રો સામાન્ય સંજોગોમાં ક્યવ પણ નહિ પૂજાય તે પણ ચિત્રાર ભરાઈ ગયેલી, 'સાફનહાલ હોટેલ' નામની એક સાધારણ હોટેલમાં એક રાતે પંચક મુનિષ્વરશાસ્ત્રીએ એક વખતે એકઠા થઈ ગયા. એકેકમાં સાધારણ પરિચય હતો તેમાં આવો પ્રથમ એટલે બધાએ આવા 'મીઠાઈની આનંદ પ્રસિદ્ધિ' કર્યો અને હોટેલમાં કઈ કઈ રૂમ ફોને ફોને મળી છે તેની પણ પૂછપરછ પરપર થઈ ગઈ. કસ્ટોમર્સ હાથમાં પાકેલો આ પંચ તરતના ઘણેલાં મિત્રો સાથે જ મોજાવેલાં સેવા એકઠા થયા. તે દરમિયાન વાતચીત ઉપરથી એમ જણાવામાં આવેલું કે મનસુખલાલ દિલ્લી મળીવર કામ પ્રસંગે આવી મચેલ, બીજા દિલ્લીથી લગભગ નવા જ હતા. મનસુખલાલે વાતમાં અને વાતમાં બીજાઓની રૂચના નખર પણ લાવેલા જ.

મોજાવેલી વખતે મિત્રો વાતોના મધ્યમાં એકલા, ઘેડી ઘાતો આમ તેમ આવી એટલામાં મનસુખલાલે કહ્યું, "તમારામાંથી કોઈ જૂનિયતમાં ખાતે ખાતે કે નહિ ?"

"જૂન પ્રિયમાં ?" તિરકારથી રમણલાલ બોલી ઉઠ્યો, "જાણ, આ વીસમી સદી સાથે છે હો ! પંદરમી નહિ, નિશ્ચય જૂન અને જૂના આ જમાનામાં તે જૂને મારે છે."

"આપણે એમાં ખાતતા તો નથી," પ્રતાપશયે કહ્યું.

"આ જમાનામાં માનવું એ કશું તો છે, છતાં," મનસુખલાલે કહ્યું "એ ભાવનાનો કોઈ અનુભવ સેવાની સાચી હજી નથી."

"અને તમારે જુના જમાનાનો કોયે હોય તો બહે કહો પણ હું તો માનું છું." અમુલખશયે કહ્યું. "તે કે મેં પોતે હજી સુધી કોઈ જૂન નોવું નથી તેમ નોવાને આટલું પણ નથી, પણ અમારા કોઈને ત્યાં ખાલી કિંમતો એની મેં સાથે સાથે મેં નોવેલો તેમ જ વાસણોના ખજાના પણ સાંભળ્યા."

"એ બધા મનના ખજાના, અમુલખશય !" રમણલાલે હસીને કહ્યું. "પણ મનલાલ, તમે આ વાત કહી અને તમે પોતે તો તમારો અભિપ્રાય જણાવતા નથી ?"

"હું ? મારો—" જવા અવકાશ મનસુખલાલે બોલ્યો. "હું પોતે જરાપણ માનતા નહોતો—પણ અમુક અનુભવ એવો થઈ ગયો કે નાખરજી છતાં મારે માનવું પડે છે. હજીપણ એનો સતોપકારક પુલાસો કોઈ આપણું હોય તો તે માનવા હું તૈયાર છું."

“ એવો તે કેવા કે અનુભવ થયો ? કહી નાખોને, ” પ્રતાપરાયે કહ્યું.

“ કહેવામાં મને જરાય વધી નથી, ” મગનલાલે કહ્યું. “ પણ પાછળથી મને ઠાક ઠાક ન હોતા કે મેં તમારી ઉંઘ બગાડી. ”

“ ના ના, એમ ઠાક નહિ કહે, ” રમણલાલ બોલ્યા, “ હું, પ્રતાપરાય અને મનસુખલાલ તો જૂતપ્રેતમાં માનતા જ નથી એટલે અમારી ઉંઘ બગાડવાનો સવાલ જ નથી. અમુલખરાયને પૂછી લુઓ, ”

“ ના રે બાઈ, હું માતું છું છતાં મને એવી વાતો સાંભળવામાં તો બહુ જ રસ આવે છે, એટલે દાંકણે રાખો, ” અમુલખરાયે કહ્યું.

“ લુઓને, વાતમાં કંઈ ખાસ રમ નથી પણ, ” મગનલાલે હસી કહ્યું. “ આ તો બસા ઠીક છે, એ બહાને વખત જશે. તમે જાણો છો કે હું તો ‘ સેક્સપેન ’ રહ્યો એટલે મારે અવારનવાર કેકેકાણે જવું જ પડે, આખા દિ દુસ્થાનમાં ઠાક ઠાક જમ્યાએ અનેક વેળા હું જઈ આવ્યો છું. અ. દિલ્હીમાં પણ ત્રણ કમન વખત આવી ગયો છું. હવે એક વખત હું એક મોટા શહેરમાં એવી જ રીતે ગયો હતો ત્યાં હું અમુક હોટેલમાં ઉતર્યો હતો. જામ અને હોટેલનાં નામ દેવાં મને થોડાં નથી લાગતાં. નાહક ઠાકતી હોટેલનું નામ અમાડવું એમાં કાવડો શા ? વળી ખીજી બધી રીતે એ શહેર તેમજ એ હોટેલ બહુ જ સરસ છે. ”

“ હું ત્યાં સાંજના પહેચિએ, અમારી લાઇનમાં અમે મહાને ઓળખીએ એટલે એ હોટેલમાં પણ મારો એક ઓળખીતા મળી ગયો. વાતમાં ને વાતમાં એ ઓળખીતા જેનું નામ ઉદાલાલ હતું તેણે મને પૂછ્યું, ‘ તમે પેલા મિ. દેસાઈને ઓળખો ? ’ ”

“ ‘ ક્યા ? પેલા કાલાબાઈ દેસાઈ ? ’ મેં સાચું પૂછ્યું : ‘ હા, ઓળખતો હતો ખરો પણ એ બિચારાએ તો ત્રણેક વર્ષ ઉપર આપઘાત કરેલો કેની ? ’ ”

“ હા, રાતના બે વાગ્યે અસ્તરાથી પોતાનું મથું કાપી નાખ્યું, ” હોટાલાલે કહ્યું.

“ નો બિચારો ! બાપી માલુસ બહુ અચ્છો, અને અમારા કામમાં એ એકસપટ્ટ હતો. હું બોલ્યો.

“ ‘ પણ એણે આ જ હોટેલમાં અને રમ નંબર ૧૭ માં આપઘાત કરેલો તે જાણો છો ? ’ હોટાલાલે પૂછ્યું.

“ ‘ હૈં ! હું કહો છો ? ’ હું બોલી ઉઠ્યો. ‘ અ જ હોટેલમાં અને ૧૭ નંબરની રમમાં ? પણ મને આજે એ જ રમ મળેલી છે. ’ ”

“ ‘ અરર ! ‘ સારી, ‘ હું નો પહેલેથી જાણતો હોત તો તમને આ વાત કહેત જ નહિ. ‘ હોટાલાલે દિલગીર ચાલે અને કહ્યું. ‘ પણ ત્યારે આટલું કહ્યું ત્યારે મને કહી જ નાખવા થો કે એ કાલાબાઈ દેસાઈ ત્રણ વર્ષ ઉપર આપઘાત કરીને મરી ગયા પછી એ જ રમમાં ખીજા બે જણાએ એ જ પ્રમાણે અસ્તરાથી મથું કાપીને આપઘાત કર્યો છે. તે પછી તો એ રમ હોટેલવાળા કાપીને આપતો જ નહોતો. તમને કેની રીતે આપી ? ’ ”

‘ અત્યારે સીઝન છે એટલે અને વધારાની હશે, ’ કું મોદયો, ‘ પણ આપણે એવામાં કશું માનતા નથી, અને કદાચ હોટેલવાળાએ ફરતીયર રંગેરે બદલાવી નાખ્યું ’ હશે તો. ’

‘ કું ’ તો એ રમમાં પછી ગયો જ નથી, પણ ફરતીયરમાં ખાસ કરીને તો એક અરધી બોન જેવકું સુંદર કાચનું કપાટ અને સામગ્રી ચાર માણસ સુધી રહે તેવા, શાળા મહાશયભોજને લાવકો બપોલાર પર્શમ એ જે વસ્તુઓએ તે તેના પણ માથે પાન જેવેપુ. એ જે વસ્તુઓ તેની સુંદર વસ્તુઓ આખી હોટેલમાં બીજે કોઈ ડેકાણે નથી, ‘ કોટાલાલે કહ્યું. ’

‘ એ હશે તે, એ હજી ખાનગી જેવું નથી, ’ કું મોદયો ‘ અને અત્યારે રાતે હવે કર્તા કું રમ બાલકા એસું. આપણે તો બાળને ઘસપમાટ ઈંધી જવાના, ’
તે વખતે રાતના આગીઆરેક થયા હશે, આટલી હપીકત મેં કોટાલાલ પાસેથી સંભળેલી, હવે એ કું છું તે મેં પ્રત્યક્ષ અનુભવેથી. કું મારી રમમાં ગયો ત્યાંસુધી અને ખાસ બીક જેવું લાગ્યું નહતું. પણ એવો કું રમમાં ફાગલ થયો તેવાં જ મેં પેલું બબ્બ કપાટ અને બાદશાહી પર્શમ જેવાં એટલે મારા હાલ ગણી ગયા ! મને ધણું રાખવવાનું કું પણ કોશ પતો ખાધો નહિ. આખરે કું એક એપડી લખને પર્શમ ઉપર પડેલા એપડીમાં ચિત્ર પડેલાનું કું પણ તે વખતમાં કું નિર્ભય ગયા. એમ કરતાં કરતાં બાર મળ્યા, એક મળ્યો અને મને કોડું ખાવી મળ્યું હશે. ઉંધમાં પણ મને નરેહવાર સપનાં આવવા મંડ્યાં. આમ કું પડી રહેવો એટલામાં મેં પડીઆગતું એકામ સારું સંભળ્યું. મેં જનું એવામાં મહેલું એ કું લાજતો હતો એટલે સવાર થઈ મઠ એ ખવાલથી હુટાશાનેક રમ જેવતો કું તરશી કોમો થયો. શિયામાં તો અંધારું જ હતું એટલે મેં વિગતોની બતી કરી અને હાલમન કરવા મંડી. કું અરધી હાલમન કરી રતો હોલમાં એટલામાં મને અપરતીમાં એક બીજા માણસની આકૃતિ જણાઈ ! હાલુતર તો કું સ્તબ્ધ થઈ ગયો. મારા આખા ઘરેરે પસેરો છુટી ગયો. પણ પછી મેં મારી નજી દિંમન એકી કરી અને મેં પાછળ જેવું. પેલ બાદશાહી પર્શમ ઉપર એક પુરૂષ બગાડ વેળાથી પીમાતો હોય એમ એકો હતો હજી તો મેં પુરેપુરો અને એવો નહિ એટલામાં તો એણે ગોળાનું ગયા ઉપર અતરંગ ફરતી રીધો અને કોલીની કોશ જણુટી. કું નહેવાકો થઈને ચીસ ખાકું તે પહેલાં એ આખું રમ એકસરી પુરું અને એકસમાં કું એકસો રડી ગયો. મારી નજર કોલીઆગ ઉપર પડી તો એમાં જાતજાતે બે લાગ્યા હતા ! ”

જેમાં કોલીઆગ સંતિ પ્રમતી રહી. પછી અવધાની અવધાની રમણલાલે કહ્યું.
“ મનલાલ ! તમે કિલોની જ વેળા કરતા હતા અને આ જ હોટેલની, ખરું મેં ”
“ હા આ જ, પણ તમે કેવી રીતે લખી છો ? ” મનલાલે સહેજ બેમાથે પૂછ્યું

“ એટલું તો બહુ જ કહ્યું. ” રમણલાલે જવાબ વાલ્યો.
“ મારી રમમાં તંબર ૧૭ છે અને ફરતીયરમાં પણ પેમો જ બાદશાહી પર્શમ અને જંભવર કપાટ છે ! જંભવર, કું કોઈ બૂત્રેનમાં માનતા જ નથી. ”

આટલું બોલીને રમણલાલ ઊઠીને, જિભો ચઢી અને “ જરા હમણાં આપું છું, ” કહીને બહાર ગયો.

એના ગયા પછી પ્રતાપરાયણી નહિ રહેવાયું. એણે કહ્યું, “ મગનલાલ, તમારી વાત ઉપરથી હું એટલું તારવી શક્યો કે સતના બે વાગે પેલી સત્તર નંબર વાળી રમણી પહેલા માણસે અમુક કારણોસર અસ્તરથી ગળું કાપીને આપવાત કર્યો હશે. પછી જે જે માણસ ત્યાં સુતું તે તે માણસે તે જ સમયે ખોટું એલામ સાંભળ્યું. અને તે ઉપરથી હળમત કરવા મંડી પડ્યો. એટલામાં પેલાના બૂતને જે જ પ્રમાણે ગળું કાપતાં જોયો તે ગળસટમાં પોતાનાથી પણ ગળું કપાઈ ગયું એમ બન્યું હશે, ખરું ને ? ”

“ હા, જે બનવા ભોગ છે, ” મગનલાલે ઉત્તર આપ્યો.

“ હવે, ત્યારે તમે પણ હળમત કરતા હતા તે જ વખતે તમે બૂત જોયું ! તો પછી તમારાથી ગળું કેમ નહિ કપાઈ ગયું ? ” મનસુખલાલે પૂછ્યું.

“ મારાથી પણ કપાઈ જત પથુ-પથુ હું તો ‘ સેરટી રેઝર વાપરું છું ’ ને ! ” મગનલાલે જવાબ આપ્યો. જવાબ આપતાં આપતાં એનાથી આંખનું મટકું મરાઈ ગયું એટલામાં રમણલાલ પાછો આવ્યો.

“ આપણે એવા વહેમથી બીતા નથી પણ નાદક ઉભાગરો થાય એવું શા માટે જોઈએ ? એટલે મેં તો કલાકને કહીને મારી રમ બદલાવી નાખી, ” રમણલાલે કહ્યું.

“ પણ રમ તો એકે ખાલી ન હતી તો તમને કેવી રીતે મળી ? ” મગનલાલે પૂછ્યું.

“ ટોપ પંદરમા નંબરવાળી રમણ માણસને કોણ જાણે શાથી સતરમા નંબરની એટલે માણવાળી જ રમ જોઈતી હતી એટલે મેં ‘ પંદરમા નંબરવાળી રાખી લીધી. સામાન પણ ફેરવીને, પંદરમા નંબરની રમણી આવી બહારે જ નું ’ આવ્યો છું. ” રમણલાલ બોલ્યો. “ પણ તાલા, એવું તે તું સતરમા નંબરની રમણી બન્યું છે ! ”

“ એવું કારણ રપટ છે. સતરમા નંબરની રમ આ હોટેલમાં ઉત્તમોત્તમ છે—એનો જોશ મને એમ નથી. અને વારે પ્રતીએ આવીએ તે જાણીએ તે ! ” મગનલાલે કહ્યું.

“ ત્યારે એ પંદરમા નંબરની રમણી રહેવાર કોણ દેખાડતો હશે ? ” અમુલખરાય બોલ્યો.

“ હવે તો બદલો મોકું થયું, આલો ચુક જઈએ, ” કહીને મગનલાલ ઉઠ્યા. રમણલાલ તો ઝડપથી ગયા પણ ખરા.

“ પણ તમે મારા સવાલનો જવાબ નહિ આપ્યો ! ” અમુલખરાયે પાછું પૂછ્યું.

“ હવે એમાં જવાબ શો આપ્યો હતો જે ? ” મગનલાલે જતાં જતાં કહ્યું, “ જે રમ મારે નથીએ આવી હતી. એમાં હવે ઉભાસનો ખોટો નથી. હા હા હા હા ! ”

વાંસળી

ઝોડ વાંસળી અંધારાની
 નવલખ તારા છિદ્ર
 તેનાં નવલખ તારા છિદ્ર
 વગાડતો આકાશે કેાઇ
 મુરગાને તીર
 ઉભો મુર ગાંઠાને તીર
 પંખી પાંખો છીટે મુણતાં
 ધીમા ધાય સમીર
 મુણતા ધીમા ધાય સમીર
 પ્રાંચની પાંખડીઓ મળતી
 નેને મળતી નીક
 શોને નેને મળતી નીક
 અણુદીઠી આંખોથી અમતા
 સળનમ કેશં નીર
 મુણતા સળનમ કેશં નીર
 અધીર વાંછા પંખી મારાં
 ફરતાં નિજને નીક.
 આવી સૂતાં ઉરને નીક
 કેાણુ જાળવે બંસી તેવી
 લાગે કદુલુ અધીર
 કૈયે લાગે કદુલુ અધીર
 મમ બીતર કેા અટપલ રાખા
 મળવા ધાય અધીર
 તેને મળવા ધાય અધીર

અણુસાર પારેખ

પ્રયાણ

[દ્વિત વિવર્ણિત]

હૃદયમાં રમખાણ મચી રહ્યું,
મનન ભૂત બધાં ગૂંઝાવતાં,

લઈ કમંડળ ખસાર હું નીકળું,
ગગનમાં વિજ મેલ શું ગર્જતા.

જગ ભયાનક રૂપ ધરી રહ્યું.
છવન-લેખની માઝમ શતમાં;

છવન-અંત-પ્રયાણ પ્રલો ! કહું,
વિરુપ કાંચળી સર્પ ઉતારીને;

શરીર લલમ, ત્રિપુંડુ લલાટમાં,
કફની અંગ ધરી જગ ફુંદતાં.

મરણની ઉર બહીકે રહી નહીં,
પરમ મોક્ષની આશ રમી રહી.

લખ અલક્ષની જૂલજૂલામણી,
નિરંખવી ત્યહીં જ્યોત શું પ્રદક્ષની !

અગીઆરમાથી સોળમા શતકની

વૈષ્ણવ ભક્તિનું પૃથક્કરણ

દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી

[એકાદશી પૃષ્ઠ કરતાં થી ચાલુ]

ભગવત પદ્યોથી નિસ્વમંગલ, જયદેવ,

શીલર, મોપદેવ, હેમાદિ શાકિયસૂત્ર અને નારદસૂત્રના કર્તાઓ, વગેરે ભક્તકવિ-
લેખકોદ્ધાર કરાયેલું 'ભક્તિનું' ને સ્વસ્થ સોળમા શતકના આચાર્યો અને લેખકોને
મળ્યું તેના કમવિભાસ ઉપર એક ટ્રગી નજર આપણે નાખી લીધી. ખુદી નિસ્વ-
મંગળાદિ ને નામો લખ્યા છે તેઓ વિશે આ આખ્યાનમાં કશું જ કશું નથી
કારણકે આસ સ્ત્રી કાકીથી નહિવરણાલ હનુમાનમ દેશાઈએ નિસ્વમંગળ વિશે
ઉપલબ્ધ માહિતી પ્રગટ કરી લીધી છે. અને એ રીતે ને સ્વસ્થ માહિતી મીલતી
વિશે ઉપલબ્ધ છે તેને પણ પ્રગટ કરનાર કાકી ભગતરી જ. પણ મારી વિરૂપ ભાર તો
તેઓના અંગત ઇતિહાસ કરતાં બીજા જ વસ્તુ ઉપર છે. નિસ્વમંગળ કે મોપદેવ
હેમાદિની અથવા મંડીદાસ વિલાપતિ જેવાના કાવ્યો અત્યારે ઉપલબ્ધ હોવાથી તેઓના
વિચારો વિશે આપણે કાંઈક બહુ જાણી છીએ છીએ પણ જેઓને વિશે તેઓએ કશું જ
લખેલું ન હોવાથી અથવા લખેલું છુટા થઈ ગયું હોવાથી આપણે કશું જ નામ સુધી
ભળી શકીએ નથી તે અચાલ ભાવોએ કે ભક્તમંડળોએ ભક્તિના ઇતરમાં પડ્યો ભાગ
લીધો છે તથા તેઓના વિચારોની અસર આચાર્યો તથા ભક્તકવિઓ ઉપર થઈ છે.
આ ભક્તમંડળોએ ઉદ્દેશને રૂપરેશ્વરી વગેરે વૈષ્ણવ લેખકો 'લોકપ્રસિદ્ધ' શબ્દ
વાપરે છે. ભાસ્કરદાસે કુમારમંડિતો ને તરસે મળે તેને એ 'કામપ્રસિદ્ધ' કહે છે અને
ભક્તમંડળો પાસેથી ને મળેલું હોય તેને 'લોકપ્રસિદ્ધ' કહે છે.

પણ આવી ભક્તમંડળો કાંઈ એક જ પ્રાન્તમાં નહોતી હિન્દુસ્તાનના બધા
ભાગમાં હતી. અને તીર્થયાત્રા તો ભક્ત સાધુઓનું મોટું કાર્ય્ય મનાયું હોવાથી
પરસ્પર વિચારવિનિમય થયો થતો હતો હશે શું ! થતો હોવાના પુરાવા પણ છે જતાં
જુદીજુદી ભક્તમંડળોની ભક્તિનિષ્ઠ આખ્યાનોમાં કેટલોક તફાવત હોય એ
સ્વાભાવિક છે, અને વસ્તુસ્થિતિ પણ એવી જ દેખાય છે. પ્રાચીન તથાવનો રામાનુજ
પ્રેરણાનો તેમ જ રામાનુજાદિ આચાર્યોના મતબેદોનો કે સિલ્લ સિલ્લ સંપ્રદાયના
અર્થાંતર મતબેદોનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી. પણ ને કુત્રનો આપણે વિચાર કરીએ
તે કુત્રમાં જ અન્વય કુમારમંડિતો પુષ્કળ પ્રમાણ થયા છતાં મહારાષ્ટ્રના વૈષ્ણવોએ
એ પ્રમાણે રચ્યું જ ન કર્યું એ જાણ્યો થયો મોપદેવ છે. રૂપરેશ્વરી પણ ભણા
ભાવોને એ પ્રમાણ આપ્યું નથી એ ચાલ સ્વીકારે જ છે. વળી જેઓએ કુમારમંડિતને
પ્રમાણ રચીએ તેમાં પણ કેટલોક રાધા ને સ્વજીવા-નુચ્છવી પરિણીત પત્ની માનવાના
મનના હાથ અને કેટલાક તેને પરજીવા માનવાના મતના હાથ આ સ્વજીવા-પરજીવાચાર
સેવ્ય સુપ્રસંગ કરતાં બહોત છે. નિમ્બક રાધાને સ્વરૂપ માને છે અને એમના પત્ની

લગભગ આરસો વર્ષે થયેલા 'હિંદદર્શિવંશ'એ (જ. સ. ૧૫૫૬) એમના સમયમાં પર-
ક્રીયાવાદ બહુ પ્રચલિત હોવા છતાં, પોતે નવા સ્થાપેલા રાધાવલ્લભીય સંપ્રદાયમાં સ્વક્રી-
યાવાદ જ સ્વીકાર્યો છે.* ચૈતન્યના સમકાલીન અને જ્યોતે તથા એક ખીજનાં શિષ્યો
દ્વારા સારી રીતે એક બીજના પરિચયમાં આવેલા શ્રી વલ્લભ સંપ્રદાયના સાહિત્યમાં
પરક્રીયાવાદ કે જ્વરભાવ ઉપર ખીલકૃષ્ણ જોર આપ્યું નથી, એને ચૈતન્યસંપ્રદાયમાં
પશુ આ સ્વક્રીયા પરક્રીયાવાદની વાદવાદી લાંબા વખત સુધી ચાલી હતી એમ
દ. સ. ૧૭૧૭ની સાલના એક મુસ્લીમ સાહ્ય દ્વિતરના લખાણ ઉપરથી જણાય છે.
એમાં ખંગાળ, ઉડીયા, અને કાશીનાં જેમ વાદના પડિતો વચ્ચે એક સભામાં થયેલા
વાદનું વર્ણન છે. આ વાદમાં આધાર રૂપે ભાગવત તથા એની ટીકા વગેરે મન્યો
વપરાયા હતા. ઉપર પરક્રીયાવાદીને વિજ્ય થયો. (જુઓ Son ના Typical
Selections from Old Bengali pat ii p. 10 & 8.)

આ પરક્રીયાવાદ પોરે સખીભાવ કે ગોપીભાવ પશુ ભક્તજનોમાં સર્વ-
માન્ય થયો નથી. વલ્લભસંપ્રદાયમાં એ ભાવ સંજયી જે વિરલ જૂના ઉલ્લેખો મળે
છે તે વિષે ચૈતન્યના શિષ્યો સંપ્રદાયના રહેતા હતા અને શ્રી વિદ્યનાથજી શોકુળમાં
રહેતા અને એ રીતે પરપર વિચારવિનિમયનો બધો સંભવ હતો એ સ્થિતિ જોતાં,
૧૫૭૦નાથી વગેરે મૈત્રીય વૈષ્ણવોની અસરનું પરિણામ માનવું કે જેમ સંપ્રદાયોએ
કાંઈ ઉભય સામાન્ય મૂળમાંથી એ વિચારો લીધા છે એમ માનવું એ પ્રખ છે. અને વલ્લભ
ચૈતન્ય પહેલાંના પદપુરાણના ઉપર ઉતારેલા ઉલ્લેખ ઉપરાંત જેનો સમય યોગ્યસ હોય એ
વડે ઉલ્લેખ ન મળે ત્યાંસુધી એનો નિર્ણય મુશ્કેલ છે. આકી સૂત્રારબંધિ કરતાં
વાલ્લભ્ય બંધિત ઉપર તથા કીર્તન કરતાં સેવા ઉપર શ્રી વલ્લભાચાર્યે વધારે જોર આપ્યું
છે અને છેલ્લા બે ભાવો, જ્વરભાવ અને સખીભાવ ઉપર જોર નથી આપ્યું એ કદાચ
સમાજ ઉપર એની અસર અસર ચલાવે સંભવ વિચારીને જ હશે, આકી ગૌડીય
વૈષ્ણવ બંધિતનાં મણાતાં ઉપર ઉતારેલાં જ્યાં તરવો એમને સારી રીતે પરિચિત
હતાં એમાં સંદેહ નથી.^૧

પ્રેમલક્ષણો બંધિતને ભાગવત અને શ્રી નિંબાઈથી આરંભી સોજમા શતક
સુધીમાં જે વિકાસ થયો છે તેનાં સૂત્રારબંધિ આદિ પ્રાણુભૂત તરવોનું વિવેચન ઉપર
ટુંકમાં થયું છે. આ તરવો મૂળ પ્રેમલક્ષણ, ભૂમિમાંથી ભાગવતમાંથી શુવન મહાશ્વ
કરીને આત્મમળે ઉત્પત્ત થયાં છે અને ભક્ત ચંડાળો એના ઉલ્લેખમાં તથા પ્રચારમાં

* આ પરક્રીયા પરક્રીયા વાદનું મૂળ રાધાને વિષ્ણુપત્ની મણીને કે બીજી ગોપી જેવી
પરક્રીયા ગોપી ? એ પ્રશ્ન સાથે સંજગાયેલ છે. સખીનો વિચાર કરતાં હતા વખતમાં સખી એક
જ રાધા એ વિષ્ણુપત્નીનું નામ હતું એ આપણે જોઈ છે. નિંબાઈ એ પરપરાને અનુસરે છે.
પશુ ભાગવત પછી એ પરક્રીયા ગોપી ગણવાની પરંપરા ઉત્પન્ન થઈ. બ્રહ્મવેતારમાં તથા મંડીદાસે
રાધાને પરક્રીયા ગણેલ છે. આ બે મિત્ર પરંપરાનું સ્વરૂપ અવતારવાદથી દર્શાવતાં ૧૫૭૦નાથી
ઉત્તરવલ્લભ નીલમણિમાં કહે છે કે કૃષ્ણ સાથે ગોપીઓ સાથેનું નિત્ય લીલાય છે. પરક્રીયાપદ
તે મોઢિ છે અને અવતારસમયે જ બીજાને માયાથી ઉત્પન્ન કરેલું છે.

૧ જુઓ રાસ પંચામ્યાપીના આરંભી વલ્લભાચાર્યની કારિકાઓ.

[અનુસંધાન પૃ. ૫૫૪ પર]

નાસ્તિકતા

કિશનચંદ્ર શાવડા

૧

૧

૧૨૧૬૨૧ યદેશમાં જે પ્રાચીન અખ્યાત સાથે છે. વજ્રમુદિ પદેશવાન કૃષ્ણભાષીને અખ્યાત, પદેશવાન શમનાશવજીને અખ્યાત, ઘણા સાહેબને અખ્યાત અને પ્રો. કંઈકાંચો અખ્યાત, એ બધા અખ્યાત માત્ર સ્થૂલ શરીર કેળવવાના અને વધારવાના સ્થળ છે. અદરજાત સામનો ઘણાં ત્યારે અથવા મુંડાઓ સાથે બાધ બીડવાની દોષ તેવે વળતે અને અનેક ભવતા કુમળાઓ સાથે પેતાનું સંકલ્પ કરવાની વેળા આવે ત્યારે તવશર, બાળા, જડેલા, છાત્રી કે સાકરી કેમ વાપરવી એ કિશ્કલ અને આવડત જોડતા આ અખ્યાતોમાં ખીલે છે. કુલીના વિવિધ દાવો અને પડો ને અદિ' શીખત મજા છે તે બીજી ભવતા અખ્યાતમાં એટલા પ્રમાણમાં નથી મળતાં. પરંતુ આટલું બધું દોષ છતાં આ અખ્યાતોમાં મન અને અંતઃકરણના વિકાસ માટે કશું જ સાધન ન દોરાયી, હલકું કુલંક કેખાડતું દોવાથી અને માત્ર સ્થૂલ શરીર વિધાયમાં ગિરીએ રચ ન દોરાયી એણે વિદ્યાર્થીઓના અખ્યાતમાં જ્યાં મહત્ત્વ હતું. પુરાણી કાષ્ઠિઓના પ્રવૃત્તિથી શરીરવિકાસની જે પ્રાણવાન સંસ્થાઓ યજ્ઞસ્થાનમાં જ્યાં છે તેમાંની આ એક પુરાતન સંસ્થા હતી. શારીરિક કેળવણીની સાથે શુદ્ધિ દયાવ, વિરેકમુદિ ખીલે, શિલનું સીનર્મ સમગ્ર અને કુણી બાળકોએ પાત્ર એવું આ સ્થળ હતું. ગિરીએ તો મન મગતું મગતું એટલે એ ખૂબ શણ દયો હતો. બી. એ. પહેલાં વર્ષમાં પચાસ કરીને એણે પોતાની તેજની કુદિને પરિચય કરાવ્યો હતો. સંખ્યાએ થોડી પણ યુગ્મરચામે વધારે એવી કવિતાઓ પણ એણે લખી હતી. નાનુક લાગણીઓ, અસ્તવ અનુભવો, નવી વિચારસરણી, કુણી કીર્તિઓ અને મૌલિક કલ્પનાઓને પોતાની અભિવ્યક્તિએ પ્રમટ કરવાની એની નીતિ તાન અનેખા દોવાથી એવી કવિતાએ જુદી ભાત પાડી હતી. અખ્યાતમાં મેલેજના વિદ્યાર્થીઓ, પ્રોફેસરો, યદેશના પ્રેમરો અને વરોશો પણ આવતા એટલે સ્થૂલ કુલીઓ અને લાકડીના દાવેવ સાથે સાથે કુદિના પણ વિવિધ દાવો મેલાતા- એટલે શરીરની સાથે સાથે કુદિની પણ કચરત મળા રહેતી.

મેલેજના વિદ્યાર્થી પ્રો. દવે અખ્યાતની માનીતી અક્ષિત હતા, કુલીવર્ગીયોમાં એમની ઘીસીસ મટે એમને પ્રથમ વર્ષ, પ્રથમ નંગર અને સોનાનો ચાંદ મળ્યાં હતાં. અને અખ્યાતમાં પણ એમની લાકડીની અડધ અને રુદિ' વખણાતાં. અખ્યાતના એ જુદા વિદ્યાર્થી હતા. જુદા વિદ્યાર્થીઓ કહેવા કે પ્રોફેસર દવે પહેલાં રિયલિયુસ વિચારના હતા. પણ હમણા હમણાં એમણે હિંમત વિચારસરણી કેખાડવા માંડી હતી. વૈજ્ઞાનિક દોવાથી કંપિયર્માં એ મલ્લતા નહોતા અને પોતાની એ માન્યતા એક વિદ્યાર્થીને શોભે એવી રીતે મુકતા.

ત્રિશેષનાથ કરીને એક સાર્વજનિક આવડા અપવિશાસ માસતર, સુંદરલાલ વર્મા અને ચંદ્રનાથ નામના એક ફોનીશ જાવાન પણ ગિરીય અને પ્રો. દવેની

ગંડાળીના આધુસો હતો. ક્યારેક લાલભાઈ ડૉક્ટર પણ ચર્ચા કે વિવાદમાં કુદી પડતા, ત્રિલોકનાથ સિંહ આસ્તિક હતો. મોગમાં એમને રસ હતો, તત્ત્વજ્ઞાન એમનો મન ગમતો વિષય હતો અને સ્વશાલ્વી મીઠાશ એ એમની વિશિષ્ટતા હતી. જ્યારે ધ્રુવરની ચર્ચા છેડાતી ત્યારે જન્મતિલાલ ખાસ્તર ઇશ્વરના અસ્તિત્વનું સમર્થન કરતા, સુંદરલાલ વડીલ પ્રો. દવેની દલીલમાં પોતાનો સર મીલાવી દેતા અને ચંદ્રનાથ પટ્ટો જ્યાં જરૂર પડે અને જ્યાં એને ગમે ત્યાં હાકવતો. લાલભાઈ ડૉક્ટર અને તરફની દોલકા બળવતા. ગિરીશનું કંઈ સમજાવું નહોતું, તદ્દન નાસ્તિક નહોતો અને શુદ્ધ આસ્તિક પણ નહોતો.

શિયાળો હતો. સંખ્યા હજી નથી નહોતી. સુંદર સીના સ્પર્શ જેની શુભાળી હંડી રેખાંચ કરતી હતી, પરંતુ એ મોહિનીને ન મણકારતા ગિરોદરો અખ્યાતમાં ચડી કરીને પોતે પોતાના કાર્યમાં મગ્નમુદ્ધ હતા. લકડીવા રેલ્લો, ચિસ્તભરી લાકીની ધુમરીઓ અને કુસ્તી ખેલતા લાકડાંઓના જાંબ ઉપરના અવાજો વાતાવરણને મર્દાની અને શૂંતિવાણું બનાવી રજા હતા. એટલામાં અખ્યાતના મંત્રી ભાઈ યોગેન્દ્ર એક સંન્યાસીને લાકડે આવ્યા. ચિસ્ત પ્રમાણે સૌ પોતપોતાની રૂઝર્માં જ રત રહ્યાં. યોગેન્દ્રે અખ્યા અખ્યામાં રીંદે ચતા કાપતો ખાલ આપ્યો. ફેલકાઃ ભાઈઓની ઝોળખાણુ પણ કરાવી. લકડી પુરી કરીને આવતા પ્રો. દવેનું મીઠાન કસરું, લાકીધારી ગિરીશને ઝોળખાણુ. મહાપ્રભ કરાવતા તેજસ્વી અખિવાળા ચંદ્રનાંથને દેખાડ્યા. કુસ્તીમાં મગ્નમુદ્ધ ત્રિલોકનાથ લજી અગિયો ચિંધી દીધી. સંન્યાસીને પંજું આ સરથા જગા વિચિત્ર અને નવીન લાગી. સ્પૂલ અને સૂક્ષ્મ વિલસની આ નિશાળ એમને ગંભી ધોય એમ લાગ્યું.

તે દિવસે શુધવાર હતો. દર શુધવારે સાંજે નિમમિત્ત ધૂપ થતો. બજારની પ્રાર્થના થતી, ઉજીપોલી સરનાઓ અપાતી, નેવી વસ્ત્રો કહેવાની અને બજાર બહિતી જપ સાથે ધૂપનો ગંબીર વિધિ પુરા થતો. પરંતુ આજે ધૂપ પાડી સૌ ઉભા રહ્યા હતા. યોગેન્દ્રે સંન્યાસી ચાનંદની ઝોળખાણુ આપી. દીલ્લી યોગ્ય કેસમાં એ પકડાયલા અને સાત વરસની સખત સળ મોઢવી કમણી જ પહાર આવ્યા છે એમ જણાવ્યું. સ્વામીએ ઓકસડમાં અગ્રેજ વિદ્યાર્થીઓ મોદામાં અગળી ધાલે. એવા પહેલા વર્ષના માર્ક્સ સાથે કેવી રીતે બી. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી હતી એનું કોવ્વકમ વર્ણન કર્યું. અને "New India" એ મહાદેવ પુસ્તકના કર્તા આ જ સ્વામી ચાનંદ એમ જ્યારે યોગેન્દ્રે કહ્યું ત્યારે તો અખ્યાતના સર્વ વિદ્યાર્થીઓ મુખ ભાવે એ જીવાન પ્રતિભાવંત સંન્યાસીને અંતરમાં ને અંતરમાં નગી રજા છેવટે યોગેન્દ્રે સ્વામીને બે યજ્ઞો બોલવાની વિનંતી કરી. હિંદીમાં સ્વામીએ કુંઠાણમાં જ પતાવ્યું:

"હમારે દેશને જે નૂતન પ્રાણની પ્રતિષ્ઠા હો રહી છે, હમારી સંસ્કૃતિકા ને નવા સ્વરૂપ બન રહ્યા છે, શુભામ જોર સ્વાધીન જતો કા ને ધનધોર મુદ્દ હો રહ્યા છે જોર આઘીમત અપને અસલી રૂપને આઘી પર અપના અધિકાર જમા રહી છે એસે વિકટ મંથનકાલને જીવન બલસે જરી મદ સરથા અગર અપને આપકો બલિ બની સકે તો ઇસકો જન્મ ધન્ય હોગા. સ્વરાજ તો હમ લોક ને જીવનમુક્તિ આદતે છે" ઉચ્ચા એક સ્વરૂપ માન છે. અજ્ઞ હમારે અગ્રે અગ્રે તેજસ્વી જવાન ભાઈબંદન

રાજનીય, સામાજિક, આર્થિક અને ધાર્મિક ક્ષેત્રોમાં વલ મુક્તિ કે ક્ષિયે અપના જીવન નિયોગ રહે છે. લેક્ષન મેસ મનોરથ જ્યાં અને તે જાસ જ્યાં કે જાંદગીમાં લેખ નહિ છે, જ્યાં મૃત્યુની પદ્ધતિ નહિ છે અને જો કાંતિ અને અમરતા કે કહે સે છુટ કર લીધે અને કોર તપશ્ચર્યા કર જીવનની સાસકચકિતસે કૃષ્ણાની કી તરફ ખીલ જાકર જીવનમુક્ત બન કર કમારે વલ આજીવત ધીના કે દેશમાં અપના જીવન પ્રમાણ દેશ કે તો કુલ કામ બન જાય. વલ કાંઈ અતિ મુશ્કિલ છે લેક્ષન અચકવ નહિ છે, અને અચકવ જી હો તો જી અચકવ કે ચકવ બનાવા કરીને પૌરુષી રોધા છે. આજની જાતની મુદરતા છે, જીવનની વલ સાસક ચકિત જીવો કમ લેખ ભજવાન કહેવો છે, તુમ્હે પણ કે આપણ વલ અજાણ નહીં મેને સુના કે આપ સમ જીવન કે ખેલ ખેલતો છે દેખ કર મુજે ખૂબ પ્રસન્નતા હુષ છે. "

સંભારીના આ નાનાસા પલ્લુ મંબીર અને વિચારણીય પ્રવચને કંડી અસર કરી. સમય થયો એટલે આખાએ બંધ થયો. નિષમ પ્રમાણે પ્રો. દવેની મંડળી પલ્લુ નીકળી પરંતુ આને રાખેના મુજબ મરજતા દારવ અને મુક્ત અવાજે થતી ઉધિર છે કે નહિ એવી ચર્ચા ન થઈ. સામાન્ય માણેજની વાતો, નિરસ રીતે કરીને વળી આવાની સી પુરા પડ્યા.

૨

અખાડાના મોગાનમાં આને વાતાવરણ જલ્દાવડું હતું. જેમાં લકડીના દરકા અને લાડીની કુપરીઓના અવાજ આવતા ત્યાં આને નિજાત પથરાયલી હતી. અખાડાના હૃદયના આગમાં જુરીજુરી રાજીઓમાં અને યાગીઓમાં ખાદની જુરીજુરી જલ્દા પીરસાતી હતી. નાના ડોકરાઓ આને ખૂબ ઉત્સાહમાં હતા. મોગાઓ કંઈક મંબી જણાતા. નિજાતપર માણસો આવી આવડીને જ્યાં થયા માંડ્યા હતા. પ્રે. દવે પોતાની Doctorate ની ડીગ્રી માટે વિશ્વાવત જતા હતા તેમના માનમાં અખાડાના આજીઓએ આ વિદ્યાવસલા મોકલી હતી. સમય થયો, વાતોના અવાજ બંધ થયા અને ચાંતિ પથરાઈ ચડ, પ્રાર્થના ચડ, એક ગીત મચ્યું, થેલેન્ડ અને અખાડાના જુદા જુદા આજીઓએ પ્રો. દવેની અખાડા સાથેના સેકસંબંધ ઉપર જુરીજુરી દરિએ વિવેચનો કરી, પ્રો. દવેને મદદ કહે ચર્ચાના વાવરમાં ઉતર ચાલ્યો. વિદ્યાવતીત મચ્યું, અને સી અખાડાના લેખ ઉપર, જેમને ન્યાં મચ્યું તે પ્રમાણે તે તે મુંચ્યા. માં છો એકવામાં મળક થયા માંડી, એ જ મરજતા દારવમાં અને મુક્ત અવાજે જુરીજુરી ચર્ચાઓ ઉઠાઈ. પ્રો. દવેને લખેને એમનું મંડળ પલ્લુએ તરફ જાયું હતું.

પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે રંગીલા ચન્દનાથે જાગાવ કરી, "પ્રોફેસર દવે તો તમે વિશ્વાવત જાકરે તમારી નાસ્તિકતાને જવારે દડ જાવની જાવના અંધ ને !"

"એમાં દરતા ઉમેરવાની જરૂર જ નથી. આવારે જ દડ છે " પ્રોફેસરે રાખેના કીયા માર્યો.

"એમાં દરવાની થી જરૂર છે ! ને છે તે છે. " સંજમાલ વગીએ નિષમ પ્રમાણે પ્રોફેસરની તરફેણમાં ચર થોડાંલ્યો.

"પણ પ્રોફેસર, તમે જીવનમાં માનો તો કે નહિ ? " વિવેચનાથે જ્યાં મંબીર થઈને પ્રાન કીયા.

" માનું છું, " પ્રોફેસર એવડામાં શેવ મેળવતાં કહ્યું.

" જ્યાં જ માને છે, એમાં શું ? " સુંદરલાલ દલકા.

" તો એ જીવન ઉપર ચાસન ફાલ્ય કરે છે ? " ત્રિલોકનાથે એટલી જ ગંભીરતાથી ખીન્ને પ્રશ્ન મુક્યો.

પ્રોફેસર પેડા મોઢામાં મુકવા જતા હતા તે શેકાઈ ગયા અને ગોલ્લા, "સંલેગો."

" સંલેગો ઉપન્ય કરનાર મણુ ? " ગિરીશ ધીરેયા પોતાનો પ્રશ્ન આગળ સરકાવ્યો.

" માણસ પોતે, " પેડાને હાથમાં જ રાખીને પ્રોફેસરે કહ્યું.

" સંલેગો મકનાર માણસ એ તો પ્રોફેસરે મણી વખત કહ્યું છે, " સુંદરલાલે ટેકા આપવાનું જારી રાખ્યું.

" અને અત્યારે પણ કહે છે, " રીખળી ચન્દનાથે આ વાક્ય ઉચ્ચારીને એક શુભાખ્યાનું મોઢામાં મુકી દીધું.

" ત્યારે જીવન ઉપર ચાસન કરનાર સંલેગો કે સંલેગોને મકનાર માણસ ? " ત્રિલોકનાથે આંખો જરા સ્થિર કરીને ચરમા ઉતારીને પ્રશ્ન કરવા માંડ્યા.

પ્રોફેસર પેડા મોઢામાં મુકી દીધો હતો એટલે મોઢામાંથી નીચે ઉતરી જતાં જ એમણે કહ્યું, " મણી વખત સંલેગો જ માણસને જીવનમાં દોરે છે. સંલેગોને દોરે એવા માણસ તો ગિરલ એટલે generalization એમ જ થાય કે સંલેગો જીવન પર રાજ્ય કરે છે. "

" હા, હા, પણ લાખે એક માણસ તો એવો સમર્થ નીકળે ને કે જે સંલેગો ઉપન્ય કરે, પોતાને અનુકૂલ ગોઠવે અને મરજી પ્રમાણે એમનો ઉપયોગ કરે ? " ત્રિલોકનાથે શેવએવડાવાળા હાથ ખંખેરતાં પૂછ્યું.

" પણ એ તો very rare, અને તેમાં વ એવા માણસને સંલેગોએ જ અનુકૂળતા કરી આપી હોય છે જેની એને પોતાને અને ખીજને ખંખરે હોતી નથી. એટલે સંલેગો જ માણસના જીવનમાં સર્વોપરિ ચાસકે તરવે છે " પ્રોફેસરે આદતો ખાલો લેતાં કહ્યું.

" પ્રોફેસર, તમે કેમ કુખને કે મુસ્કેલીને વખતે નિરાસ ખાતીને તમારાથી વધારે સક્રિયતાથી માર્ક તરવને કે સત્તાને એમાંથી મુક્ત કરવા જાહેર અથવા ખાનગીમાં, રાષ્ટ્રમાં અથવા અંતરમાં મુગી રીતે પ્રાર્થના જેવું કંઈક ક્યું છે ? " ગિરીશ ચલા પીતા પીતા પાછો પોતાનો સવાલ મુક્યો.

" એ વખતે મને પ્રાર્થના કરવાનું સ્મરણ જ નથી. જો કે કું પ્રાર્થનામાં નથી માનતાં એ તો જાણી વાત. પણ આવેલ કુટુંબ અથવા મુસ્કેલીમાંથી માર્ગ કાઢવામાં જ મારો જાણો વખત અને સક્રિય ખંખોઈ ન્દય છે એટલે પ્રાર્થના તો યાદ પણ આવતી નથી, " પ્રોફેસરે સુંદરલાલ તરફ જોઈને જરા સ્મિત કહ્યું.

" હવે આપણીને હીસ્ટરીમાં આવ્યો હોય ત્યારે કુંગળી સુંધાણી કે પ્રાર્થના કરવી ? હાકશે મરજી પચારીએ પચો હોય ત્યારે માનવનો પ્રયોગ કરી જેવો કે મદત-

મહાગુજરાતનાં સંસ્થાનો

કુલકર્તા સંપદ

૧ અગ્રદેશ

અ

અગ્રદેશ અર્થાત્ ગરમાં સાથે દિંદનો સંબંધ થયેલું સમયથી આમ્યે આવે છે. તેલંગ વંશના પાણી રાજ્યો સેંકડો વરસો સુધી અગ્રદેશનાં વંશપરંપરાના રચાયેલા, મહાગુજરાતની પ્રજાએ અગ્રદેશમાં ક્યારે પગલેસારો કર્યો તેની ઐતિહાસિક દૃષ્ટિકત મળતી નથી. પરંતુ અગ્રદેશની સહીની શરૂઆતમાં સુરતના સુન્ની વહોરાઓએ કાર્ય ભંડેરી વહોરામાં નેત્રી અગ્રદેશ તરફ જવાનું શરૂ કર્યું. શરૂઆતમાં નાવિક તરીકે તેઓ એ પ્રદેશમાં પહોંચ્યા, અતિ રૂઢપ અને મનસ્વિયને થોડાં એ રેલ એમને પસંદ પડી ગયો. નાનાં વેપારીઓને એ પ્રદેશમાં સાથે આવવાને અને આદર મળ્યાં. તેમણે ત્યાંની કુઠાને ખોલી, ધીમે ધીમે એમનો પ્રસાર થયો. નેત્રી મળતાં અને કાચાપણી અનુકૂળ આવતાં એમને રોતાનું નાનકડું સંસ્થાન વસાવ્યું. જમીન હજી તેમને પ્રાપ્ત નહોતી, કુઠાને ખાંધી, અગ્રદેશીય રાજ્યોએ આના નિર્દેશ વેપારીઓને તરછોડ્યા નહિ.

એ સુરતી સુન્ની વહોરાઓ સખત પડે પાગલતા લતા. એટલે એમણે એમનો આવડો અગ્રદેશ સુધીની છેડી જુમિ ઉપર જવા તૈયાર થયો નહિ. વહોરામાં નેત્રી મળેલે શ્રદ્ધિને તેઓ અગ્રદેશમાં પહોંચતા. રોતાના જનભાષણની મદદથી એઓ ત્યાંના કુઠાનકારો જાતલ, કસ્ટામખાં કેલપણ વર્ણમયેથી વિચલ થઈ શકે છે. સુદખમાં જરમીન સોંપી જાતિવર્ણનાં દોલેથી મુકલ થાય છે. એટલે અગ્રદેશનાં કુરોષીયન, લીલી, ચીના કે કેલપણ દેવના વાસી સાથે પરણે છે. તેથી સુરતી વહોરા કુરોષીય પર મહી કુડુંબી તરીકે રહેવાની સમજ થતી. તેઓ જાળ એ જામે પુરી રીતે લીધે, આથી એમની સંતતિનો મોટો ભાગ અગ્રદેશીય ચાલુઓ પરાવરનો કાચો કરી શકે છે.

એમાંથી થયેલું વિચલણ અને તીવ્રશ્રદ્ધિના સુદરશો ઉચ્ચ પડીએ પામ્યા હતા. કેલપણ મોટા સાહસિક વેપારીઓ થયા હતા. મોટે ભાગે સારી માલમીલકતવાળાં હતાં. હરખાઇલ શેઠ રાજા મી-કુનમીનના સમયમાં ઉચ્ચ અધિકાર ઉપર હતા. તેણે ઉત્તર-પશ્ચિમી રાજા યોમોનાનાં વજર થયા હતા. જરમાના પાણી સહેશમાં એ જામ મોટી માલ પોષાત પરાવે છે. સોલના વેપારમાં એના મોટા વેપારીઓનો સમાવેશ થાય છે. અગ્રદેશનાં કેલપણ મોટાં સહેશમાં એ જામ રોતાની મોટી મારફતે પરાવે છે. માત્ર રંગુનમાં જ તેમની મોટી મારફતમાં હળેશ કુઠાઓ છે. એમની, મહિલે, શિમ. વેચ વગેરે મુખ્ય સહેશમાં પણ તેમની માલેશનાં જાયો છે. જેની કિંમત કરોડો રૂપિયાની થયા જાય છે. તે સિવાય આજ ને દરમ મુખ્યતરીકે એ પ્રજા મોટી મોલકતે પરાવે છે. એમની અધિક મોટી મારફતે વિચાળ અને કારીવરીનાં જામ જમુના રવે છે.

વડીતોની સમૃદ્ધિનો ઉપયોગ કરતી એ કોમમાં એકાચારાચ વધતાં કુદરતી પડતી ચર્ચ છે. વિદ્યા, શિક્ષણ અને સંસ્કૃતિમાં એના સુવર્ણ પછાત રંગા છે, ધન અને સંપત્તિ એ જ લાખખાત ગણતી એ કોમ પ્રગતિશીલ ચર્ચ સહી નથી. એન્થ્રોપોલોજી પછુ આખી કોમમાં આગગાના વેદા ઉપર અણુમ એટલા જ નીકળે, વડીલ, બેરીસ્ટર અથવા ડોક્ટર પછુ શોધો જ નામ હાય આવે. વેપાર પછુ તેમના હાથથી નીકળતો જાય છે, પોતાની સમૃદ્ધિના બગથી કોઈ કોઈ વ્યક્તિઓ સજ્જતોર કે સ્થાનિક સ્વરાજમાં અહીં તહીં જળાઈ જાય છે, પરંતુ કોમનું શ્વેત ઉન્નતિશીલ નથી.

લોડે ડેલહાઉઝીની રાજનીતિને જર્ને બ્રહ્મદેશને બિટિશ હિંદ સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું ત્યારે સરઆતમાં રંચનમાં જન્મ ફેલીએને રાખવામાં આવતા હતા, આંકામાન પાછીથી નક્કી થયું. કોઈ જન્મ ફેલી ગુજરાતી પોતાની સારી ચાલથી વહેણો છુટો થયો, તેણે દેશ તરફ પ્રયાણ કર્યું નહિ. પરંતુ રંચનમાં જ અર્થ જંગાઓ, વેપારમાં સારી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી, એણે એક સારું મંદિર બંધાવ્યું છે, મદાસી બાંધણી એની પૂજા કરે છે, પરંતુ એ મુદરચ કોણ અને ક્યાંના હતા તે કાળનાં મર્જમાં લપાઈ ગયું છે. માત્ર ફતકચા રહી ગઈ છે.

બ્રહ્મદેશ ખૂબ રણરુપ દેશ છે. એમાં સરઆતથી જ વેપારી છુદ્ધિવાળાં મહાગુજરાતના વેપારીએને પોતાની વેપારી છુદ્ધિ અજમાવવાનો સારો મેલો મળ્યો છે. બ્રહ્મદેશમાંથી દરવરસે પાંચસ લાખ ટન ચોખાની નિકાસ થાય છે, યુરોપીયનોં આ ક્ષેત્રમાં પ્રથમ આવ્યા. જેનેની નાણાં સંબંધી પુષ્કળ મદદ, સરકારી મીટી નજર કેલ સાધતો અને સુંદર વ્યવસ્થાથી યુરોપીયનોં એ ચોખાની મોટી મીલો બાંધી. તેમણે આ ઉદ્યોગમાં પ્રથમ ૫૬ મેળવ્યું. મહાગુજરાતના વાસીઓએ પછું નાની નાની અનેક મીલો બાંધી એ ઉદ્યોગમાં પોતાનો પગરવ કર્યો. યુરોપ ખાતે તે તેમનોથી ચોખા ચમત્તી સહાય તેમ નહોતું; કારણકે શીપંગ રીંગ તેમને નુર મુશ્કેલીથી આપે વિશ્વાયતમાં આપતીઓએ તેમનાં માલને યોગ્ય છન્સાફ આપે નહિ. યુરોપ સિવાયનાં બીજા ચોખા મંગાવનાર દેશો જેવા કે જાપા, પીનાંગ, સીંગાપુર, જાપાન અને હિંદમાં મદાસ, મુંબઈ, કલકત્તા ખાતે ગુજરાતી વેપારીઓ જ મુખ્ય માલ આંકાવનારા રહ્યા. એ મોટા વેપાર ઉપર તેમનો કાણુ સારો હતો. છેલ્લાં પચાસ વરસો થયાં એ વેપારમાં ગુજરાતીઓનો હિસ્સો મોટો છે. બ્રહ્મદેશના અંદરનાં ભાગોમાં ગુજરાતી વેપારીઓની નાની નાની મીલો આવેલી છે. મણા વેપારીઓ ચોખાની સાથેના વેપાર કરે છે. એ વેપાર ઉપર ગુજરાતીઓની મોટી સંખ્યા નીમે છે.

બ્રહ્મદેશની ઓછી સ્પર્ધા છે. વેપારમાં અને દુકાનોમાં માલ વેચનાર તરીકે મુખ્યત્વે સ્ત્રીઓ જ કામ કરે છે. ઘણીખરી સ્ત્રીઓ બજેલી, હિરાબ જાળનાર અને વ્યવહારમાં હજુ હોમ છે. પુરુષ કરતાં વધારે પ્રમાણના અધિકારો મેળવે છે. એ સ્ત્રીઓને હીરા અને અવેરાતો વારે શોખ હોય છે. ગુજરાતી અવેરીઓ જેવા હીરા-પારખું બહુ થોડા છે, એટલે અનેક ગુજરાતીઓ એ વેપારમાં પડ્યા. તેઓ બેઠકવમ અને ડેન્માર્કથી હીરા મંગાવે છે. બ્રહ્મદેશની ખાણોનાં માણિક ખરદે છે. એમની ધૂણી સમૃદ્ધિશાળી પેઢીઓ બ્રહ્મદેશમાં મુખ્ય ઘહેરોમાં છે.

પત્નીએ વરસો થતાં બહારેયમાં કપાસનો પાક થાય છે. ગુજરાતીઓ તે કપાસના ધીમ કહેવાય. તરત જ એ વેપારમાં ગુજરાતીઓ રસ લેતા થયા. એમનાં છત્રો અને શેષો છતાં છતાં મધ્યોએ સ્થપાઈ, ગુજરાતી વેપારીઓનો કપાસ જાપાન તથા યુનૅઇઝ આવા મહિયો, ડેલ્હી કારણે સર મીલ સ્થપાઈ ઘણી નહિ. પરંતુ ગુજરાતી વેપારીઓ મોટી રકમ સુધી આયાત કરતાયા થયા.

બહારેયનાં યુનાનને છત્રમાં તેજશ્રુતિ છે. યુરોપીયનો ત્યાં પહેલા પહેલ્યા. મોટા સાધનો અને સજિવાળા ગરમા ઓઇલ કંપનીએ તેવના મોટા કુલ બાંધી તેલના વેપારમાંથી આનિ સમૃદ્ધિ એકઠી કરી. આ ઉલોચમાં હોલા મોટા નશાને વિચક્ષણુ જુદિમાન અબદુલ કરીમ જમાલે પચ્ચી કાઢ્યો. એણે પુષ્કળ જમીન પાળીને ઝૂલે ખરીદી લીધી. પોતા પાસે શેષો મજ નહિ એટલે મદ્રાસી કાઢકારો નાટકુલ એટીઓ પાસેથી વીચેક લાખ રૂપિયા કરજે કાઢ્યા. ઝણ ઝણ હમ્મર ફૂટ ઉઠા કુલ મોઘણી, દબરો મજુરોને કામે લગાડી, મોટી પાકણો બાંધી, કરોડો મેલન સમાય તેવી સોઢાની દાંડીઓ તેવાર કરાવી. આ કામ ચલુ કરવામાં વીસ લાખ રૂપિયા તે કંપનિ ખર્ચાઈ ગયા. નાણુંદી જરૂરિયાત ઉભી થઈ. ધણાં શિર્કા માર્યાં છતાં મુડી ઉઠી ન થઈ ઘણી. ઉઠે ન ઊઠે રડીવ બધાં નામે અંગ્રેજ પેટીને બાંધી બાજ આપ્યો પડ્યો. નેહતાં નાણાં એ મોટી પેટીએ બીંધાં મોટી રીધાખતરી બાંધીં કરોડો રૂપિયા નીં મેળવ્યો. જમાલ કરોડાધિપતિ થયા. એમણે સાલસિક જુતિથી અનેક ઉલોચોમાં કુશલ્યું તેમાં મોડું નુકસાન મેલખ્યું એટલે તેવી કંપની ઉપરનો તેમનો કાબુ ગયો. જમાલ તદ્દન તરીલીમાંથી ઉઠ નીચેની લીંડીથી ઉઠેલી લીંડી ઉપર એટલે કરોડાધિપતિ થયા હતા. અરબો કટન મોટી ચોખાની મીંચો, કપાસના છત્ર શેષો, અંકની મીલ, કામગનું કારખાનું, ખણી વગેરે બહોલે ધાવે વેપાર ઉલોચો ધરાવતા હતા.

કપાસ વેપારમાં પણ ગુજરાતીઓ સારો રસ લઈ રહ્યા છે. યુનૅઇઝી માલેનું કપાસ તેઓ પુષ્કળ પ્રમાણમાં મંગારે છે. વિલાયતના કપાસ વેપારીઓ પણ ધણા છે. સામાની લાકડાનાં વનો તે મોઝમે જરમા કંપનીના કાચમાં દોલ્લો વરસો થતાં છે. એ અંગ્રેજ કંપનીને નેરમાના રાજ્યમે રેરકનસાર આપ્યો છે એ કારણથી તે બહા-દેકનું આકમણ થયું અને ઉઠે દિંદ સાથે નેજાયું હતું. એટલે ગુજરાતીઓનાં લાકડાનાં વનો તે નથી. પરંતુ તેવાર લાકડાં ખરીદી ગુજરાતીઓ પરેસ ખાતે ચડાવે છે. રેકમ તે બહારેયમાં વ્યાપક ઉપયોગ છે. મોઝ પણ બહારેયમાં આ રેકમનાં વન વતર બહાર નીકળતી નથી. એટલે રેકમની મોટી ખપત જરૂરમાં રહે છે. અજાઉ સરતથી મોટી રકમ રેકમ આયાત થતું પરંતુ હવે ધણું ખરું રેકમ જાપાનથી આવે છે. જાપાનીઝ રેકમ પાસે સત્તાઈમાં કપા દેસ કસિષાઈ કરી લોકો !

ગુજરાતી વેપારીએ રીયાસંજી જાપાનવાની મોટી મીલ બાંધી છે. એ ઉલોચ સાથે પાથે ચાલે છે. સાણ જાપાનવાનાં કારખાનાં પણ ગુજરાતી માલેજીનાં છે, રબરનાં એકાદ રેટ ઉપર પણ ગુજરાતી પ્રચલ્લ હતું. ખાંડ જાપાનવાની ગુજરાતી માલેજીની મોટી મીલ જણા મઠ. શેરડાં જાપાનવાની એક જ મીલ પણ ગુજરાતી માલેજીની છે.

કલ્પનાનાં જાદુ

સવાર સ્મિતચુકત માથ વડ પળિતું રેલતું
ચુમે અવનિનાં મુખે અનિલ-લાજ જેથી મૃદુ
મુગ્ધમય સાળુમાં હૃદય જાગતું કંપતું,
હસે શરમ સ્વપ્ન જે ગત નિશીથ માણ્યું હતું.

અને નગરપહોરના સુકલ સ્વચ્છ રસ્તા પરે
પ્રસન્ન નિજ મુગ્ધ યૌવનસ્મિતે જતો હું, બધે
રહું નજર ફેંકતો ઉપર નીચે પૃથ્વી પરે
વળું વધુ-જરીક-ઉચ્ચ થતી ટેકરીને શિરે.

બધે થ કુલ કેસરી ધરોં ઉમાં હતાં ફેરડાં
ખિચાખિચ વધેલ કોઈ લટ-જુંડ પાસે જતાં,
પછાડો ફરતાં વિશાળ સ્મિતચુકત આકાશમાં
ઉમાં વસનચિત્રમાં ચળવળ કોઈ જાપાનનાં,
પિછે ચરણથી સરો કમર, ને તણ દૂર કયાં-
પ્રસન્ન વિલસે જતી બુધ્ધર ટેકરી, અંકિતા.

હતું ધવલ અંગ, નેન અધર્જન હાસ્યોર્મિમાં,
હતું અજબ વેર્ણચુંચન, ખભાપરે છત્રીમાં
હતા અકેય કોઈ રંગ ચિતરામણો-કલ્પના
પરે અજબ કલ્પના ગજબ જાદુ એનાં મમ્યાં ।

[મધ્ય અંગના પૃષ્ઠ ૪૮૬ થી ૪૮૭]

અંકે ત્રીજો : પ્રવેશ પહેલો

[પાંખા એક નાટ્યગૃહ પાછળ ફરતી દિવાની એક પાથરજી નવી મકાનની બંધી, બારી દિવાની, પીગારા પાતી તરી દિવાલ પર પેલતી બહેર ખાલરનાં દિવાલપત્રોનાં ફાટવાડકવા આવ ફેરિલા છે, અને ' ભાટે આપવાનું છે ' એ સન્દેશ પાતુ છે, એના પર કેટલાંક ફાટલાં-અને એક સાંજી ' દિવાલ પર ' * સ્થાપ જાણ કરે, સજા ૧ લી મોકડોબર, બાપચુકતી મી રીફન મોર અને ખીલ ' એવી બહેરસા કરે છે પુલ અને કામગીના કાઢાણી આખી અટ્ટે બસાવણી છે, ત્રણ પત્થરનાં પથારિયાં ચોતુર્થાં છે અને ત્યાં નાટ્યગૃહનું ભાણ્યુ છે અંધારી શાલ છે, અને દિવાલ પાસેનાં રસ્તાનેાં દીવો ત્યાં જાણીતો પ્રકાશ પાડે છે. ફર હાલત પાંખાચની ડાબ એવો આપો મિમ ચલુચલુટા સંભળાવ છે, એકાએક, એક ઉઠારો દોડતો ભવ છે; પતી ૧ ત્રીજાની ઠાકરીઓ અવાજની દિવાલાં કાઢાણી ભવ છે; અને પતી પાછી ઢળી એમ થયે અને છે. નાટ્યગૃહનેાં દરવાનેાં ઉપડે છે અને દરવાલ એવું આધુ બહાર ડાકાળીને ભામીતમ દુએ છે, એ ભવ છે, પતુ એક પતીમા ખાલે દેખાવ છે અને એની પાછળ ત્રણ કાળા ઠોઠ દોલા સરહસ્યો છે.]

દરવાજા : મધુ! કાંઈ છે, અહિંથી નમે જતા રહો, સમાજનો, કાળી જાણુએ જાનો, પછી ખુલા આગળ એકદમ જમણે વળ્યો.

તથે જમ્મુ : (ધૂળ ખંજેરતા અને ઢાઢ બસાવર કરતા) બાબાર, બચ્ચો બાબાર ચચો !

પહેલો કાળા કેડવાળો સદ્ગૃહસ્થ : મોર ક્યાં છે ? એ નથી આવતો ?

[એમનામાં એકો કાળા કેડવાળો સદ્ગૃહસ્થ સામિત થાય છે.]

બીજો કાળા કેડવાળો સદ્ગૃહસ્થ : જરા પાછળ જ છે. (દરવાજાને) આજર,

[કાળાએ એ આજરા ભવ છે અને દરવાજા અંદર ભવ છે, એક બીજો ઠોકરો દોડતો પચાસ થાય છે, પછી દરવાજા પાછો ઉઘટે છે, સ્વીત અને મોર બહાર આવે છે.]

[પત્રીયાં પર મોર અવગતો એવો રહે છે, પતી પાછા જમાના દિવાલે ભણે રહે છે.]

સ્વીત : ચાલો, સાહેબ, ચાલો.

મોર : અને સખત લાગી આવે છે, સ્વીત.

સ્વીત : (મોરના હાથમાં હાથ નાખી; અને જમણીયાં પરથી નીચે એને સમ-ભવ ખેંચતાં) નાટકવાળાઓ આજાર માનો. (મોર હજુ અચકાવ છે) એક કલાક પાછા આજરો એવાજ રહેતું પડશે. મોસીસ મોરને તમે સાચા દસ કહેલા અને એવને ચિંતા થશે. તમને જ અંધારિયાંથી તો એમણે કોના નથી.

મોર : સાહેબ, પણ મારો હાથ ઊતારી નાખીશ નહિ.

[એ પચ્ચિમાં ઉતરે છે અને ડાબી બાજુ નમ્ય છે. એકલામાં ઠાકરી દોડતો ગઈમાં આવે છે. મોરને જોઈને એ એકદમ જલો રહે છે. પાછો ફરે છે અને પીછાછાને જૂમ પાડે છે; 'એ આ રહ્યો ! એ જ ! આ રહ્યો !' અને આખો દત્તો એ દિશામાં પાછો દોડે છે.]

સ્ત્રીલ : સાહેબ, જલ્દી કરો જલ્દી !

મોર : 'પરેશી એલચીએ જાણ્યું હતું' તે પ્રમાણે મર્યાદાનો પથ આ અંત છે.

સ્ત્રીલ : (બારણા તરફ એને પાછો જોવાતાં) ઠીક, ત્યારે મને તેમ કરી પાછા અંદર આવો.

[ડાબી બાજુએથી કેટલાક પુરોષો અને ઠાકરાઓ અને ઘણી યુવાન ઠાકરીઓ એકદમ એમાં આવે છે. તોફાને ચહેલું બિચિત્ર ટાણું લોહર કારીગર અને ખલાસી; હલકી કે જમલી ઠાકરીઓ; લોહીનો સ્વાદ ચાખ્યા હોય તેવા અને સિકારીના રૂપમાં બધા છે. પચ્ચિમાંની આબુબાલુ તેઓ એકત્ર થાય છે. સિકારની સ્થતિમાં નહું જ ૩૫ દેખાતાં એમાં જાણતાં કલકલ અને અને સહિષ્ણુ અનિશ્ચિતતા એમનામાં દેખાય છે. નીચલાં પચ્ચિયાં પરથી મોર પાછો ફરી એમના પર નજર કરે છે.]

એક ઠાકરી : એમાંનો કયો ? પરેશ કે જુવાન ?

[મોર ફરે છે અને બાકીના પચ્ચિયાં ઘટ્ટી નમ્ય છે.]

હાંચો જુવાન : (બાહ્યર હેટ નીચે પાતળા કાળા વાળવાળો) બડમાશ દેશદોહી !

[મોર પાછી દારૂ થતા મનઃ ભરાઈ બગાલેલા દુમસા સાથે જુએ છે : જુમરાણુનો પોંચાટ વધે છે. પણ પીપે પીપે એની બાહ બગાડી હોય એમ લાગવાથી તે રાખી નમ્ય છે.]

એક તોફાની ઠાકરી : બિચારાને મીઠાકાલી મારશે નહિ.

[એની પાસેની ઠાકરી તીવ્ર હાસ્ય દર્શાવે છે.]

સ્ત્રીલ : (મોરનો હાથ જોવાતો) સાહેબ ચાલોને.

મોર : (હાથ છુટા કરતો ટોળાને) જોયો, તમારે શું જોઈએ છે ?

એક અપાજઃ ભાવજ.

મોર : ખરેખર ! એ તો નવી વાત.

તોફાની અપાજઃ (ટોળાં પાછળથી) એની કાચરતા તો જુઓ. એના મોઢાં પરથી તમને ખબર પડશે.

મોટો ખલાસી : (આગળથી) બંધ કર ! એને બોલવા દો.

હાંચો જુવાન : દરામખેર, દેશદોહી માટે શાંતિ રખાઓ !

[એક જુવાન જુ જુ વાઘ વગાડે છે : એથી હાસ્ય પ્રસરે છે અને પણ એકદમ શાંતિ.]

મોર : તમને ટુંકણમાં કહું છું.

એક દુકાનનોકર : (વાલન્ટીની કાચલી દેંક છે તે મોરને ખબા પર વાગે છે.) આ-તો.

મોર : ઘેર જઈને વિચાર કરજો ! ધરદેશીએ આપણા પર કુખસો કરે તો તમે
પેલા સોમો લો છો તેમ ખુનખાર નહિ લો !

ઉંચા જુવાન : દયામોર કુતાએ ! મેલનમાં આવી કેમ લડતા નથી !

મોર : એમને વધારે અનુકૂળ રહે છે લોકો.

[ઘણા ક્ષણો બાબી બેઠેલા એ સેનિક ગુપ્તચાલુને આતંક કરે છે.]

મોર : પણ આખી પંદરલા આસ મિત્રે ગુપ્તચાલુ થઈ કહ્યું. આપણા સેનિકો
વિરુદ્ધ મેં કરી એક પણ સખ્ત કબો નથી. એમને આતંક ધરવા માટે
હું સરકારને શીટમાર્ફ છું : સરકારને એમાં મને તેમ સંમિતવા માટે
અને તમારા સ્વતંત્ર વિચાર પ્રમાણે તમે કોઈ ને ન કરો તે ઉશ્કેરોને
તમારી પાસે કશવળા માટે હું વતંધાનપત્રને અપરાધી ગણું છું.

[કચ્છા જુવાન કોઈ કવિષ વિરોધ કરે છે.]

મોર : હું કહું છું કે તમારામનિ એક પણ મારા પર કુખસો કરશે નહિ.

[રોતાપાથી અચાને સંજોગ છે.]

તોફાની અવાજ : સીકું મોલ !

કોહરીનો અવાજ : એ તારા પર લીધા કરશે લાગે છે !

ઉંચા જુવાનનો અવાજ : જાણ્યું !

એક નામીનો : [એકામ આતંક પસંદ] જુઓ, મોટર ! જેના સંનંધીએ સમગ્રમાં
મુખેલા છે એમનાં હાથ લેખિતો નહિ, નહિ તો તમારું આવી બનશે-
સીધા ઘેર જઈએ.

કોહરીનો અવાજ : અને તારો ભેગોના કનમાં પુમ્પાં પુમ્પાવજે.

એક સમગ્રાવી અવાજ : (ઉગ્ર પરથી) થરથા ! એ ! સાબાલ મોર ! અગાવો.

[અગાવાં આ ગુપ્ત હતી ના છે.]

મોર : (આવેશથી) બંધ કર, બંધ કર એ !

ઉંચા જુવાન : દેશદેવી !

એક કોહરીનો : મોલો મો દીધો !

આધિક માણસ : ચોતાના દેશના કુરખનોને રોમ આપનાર-એને મોળીથી કાર
કરવો ભોષએ.

મોર : એ લોકો એના કુટુંબજીવિતોને જાણ કરે છે.

એ અવાજ : સંજોગ ! સંજોગ !

[ઘણાં પચાવ છે.]

ઉંચા જુવાન : વાવડો !

મોર : (એકામ આવેશથી) એમના કુટુંબનો જાણ કરે છે હવિહાર
ચિતાના માણસોને દેશન કરે છે.

[સીધા કુટુંબ એના હાથ લેવો છે.]

તોફાની : બંધ કર, નહિ તો મારી નાખીશું.

માર : (સ્વસ્થ થતાં) હા અને મારી નખોને । તમારા સમયમાં ત્યાં તોના-
રાય એવો સખત શંકા એથી કાપર કુલકએવો પર તમે મારશો.

શ્રીલ : ભગવાને ખાતર, સાહેબ ।

માર : (એવો સ્પર્શ દૂર કરતો) ઠીક !

[તોફાની ધસારો થાય છે, પણ નીચલા ખગમમાં જોડે એકાએક અમદાવાદને આગલી આપત્તિએના પડવાથી તે સકાશ નય છે. 'ટાણું' પાણું પડે છે, કૃષિક શાંતિ પ્રસરે છે અને મોર શાંતિથી એમનાં તરફ જોઈ રહે છે.]

[એમજ સેપારીનાં જોખાં અને નારંગીની છાલ મોરના મોઢાં પર વળે છે, એ એના પર ધ્યાન આપતો નથી.]

તોફાની અવાજ : બરાબર છે । એમ જરા એને ઉત્તેજન આપો.

[મોરના મોઢાં પર જણાતા તિસ્ત્રાસચાં રિખતથી એમનું કસ્ટોડિયનું હસડું કોષમાં બદલાઈ નય છે.]

ઉંચો જુવાન : દેશદોષી !

એક અવાજ : ચેરિલા બૂંડની માફક ત્યાં જોએ ન રહે.

તોફાની : અને ત્યાંથી નીચે પડો ।

[સામાજીકો પોતર એને વધાવી લે છે, મોરને પગ કપાઈ એ પડે કદાચ છે. શ્રીલ આગળ પધે છે. મોર, હાથ લંબાવી, પૂઠ ફેરવે છે અને ટાળાં પર શાંતિની એકાગ્ર દ્રષ્ટિથી જોઈ રહે છે. આશાંતિથી હાર થઈ સમજને એમનામાં ક્રોધ વેદા થાય છે.]

ટાણું : બોલ, નહિ તો નીચે ઉતર । આશો જા । જતો રહે । નહિ તો મારીને કઢીશું, ચાલ । [મોર સ્થિર રહે છે.]

એક જુવાન : (બોલપલરી શાંતિમાં) હું એને ગોલતો કરું છું, જુઓ !

[એ આગળ પધે છે અને યુદ્ધે છે. એની મોરનો હાથ બમડે છે. હંસ દીપ્તિ હોય એમ મોર હાથ વરછોડે છે અને પછી હંસ એમ શાંત કોમે રહે છે. એ કૃષિક દાસ્તબું મોલું પિત્તારમાં બદલાઈ નય છે, મોરનો તિસ્ત્રાસ ચર્ચો ચહેરા જોઈને સરખને બહો ક્રોધ વેદા થાય છે.]

ઉંચો જુવાન : (ગળુગણાટમાંથી) જા, નહિ તો મારીશ !

એક અવાજ : તારો ચંદ્રવાક રહેવા દે હવે.

તોફાની : એને એક દોષો.

[એ દોષો પગસ મોરને વાળે છે, એ લપડે છે અને સમય પડે છે : પછી ટટાર થઈ નય છે]

એક છાકરીનો અવાજ : શરમ છે !

સમસાવી અવાજ : સાબાસ, મોર, મજબૂત રહેજો.

તોફાની : એને ખીજે મારો.

એક અવાજ : ના.

એક છાકરીનો અવાજ : એને જાણ દો, ચાલ ખીજી, આ કાંઈ મરકરી તથી.

[અનુસંધાન પૂ થયપ પર]

અમારું ગામ

અજાણ આકર્ષણનું કું ધામ,
રહો એ અમાર અમારું ગામ.
ચામને પાપર એક તાળાવ,
જ્યાં નરનારી બાળક ન્હાવ;
પીએ જળ જેમાં આવી અથ,
બાળક, માથે, બકરાં ને ઊંડ.

પ્રાણીનાં ખેડાં લાઇ માથે પાણી કરતી નાર
પીતાનું, તે પાસે અઢાલ નિજ સ્નાન કરતી મેંસા ।

મનુજ પશુ તથા એક જુલાવ,
રેખીને દેવ સર્વ અલગપ.

૨

રથને રથના ઊંડરના અંજ,
સિખર પર કુકુલવાન સોહંત;
સાંકડી શેરી, નીચાં દાર,
ડરી ડરી કરે રવિય સવાર.

ધૂળ તણા એરે એટા દિન રાત ઊંડે ચોમેર,
સામસામી તબે હામણી રમે ધૂળદી ધેર

નિત્ય દેખાનો નવરો રંગ,
અનુજનાં ઝંઝે અંજે અંગ.

૩

જામમાં ન્હાની એક નિઘાળ,
એક સિસુને શિખ અપાર;
ધૂલિ પર બેસી સર્વે જાળ,
આપ ગુરૂની સોદી ને જાળ,

આપ વીપક્ષ, મેઘાં કપડાં, કામળ જુલેવા માલ,
ખીલી રજાં પંજર સા અઢિં અમ મનુખમિનાં જાળ.

નહિ કહેરોનાં પુરણી આંક,
ધૂન પ્રચો અજાણ જોખવા આંક

૪

જાળરે એક અમારે કાંડ,
લવણ દારૂનો છે જ્યાં કાંડ.

મીડું મર્યું સાથુ ને તેલ,
સોય દોરા જાંઘડી ધૂપેલ;
બધું મળે મુજ દુકાનમાં એવો છે એનો મર્વ,
કેં પણ માગો કે સમન્વસે ખૂટ્યું હોયે સર્વ.
લવણ અમ ગામ તાણું છે નાક,
વેચતો ગ્યાસતેલ ને શાક.

૫

ડાપરો જાગે ચોરે રોજ,
ઉઠે દુકા, બીડીની મોજ;
બપોરે રહે તાણી સોઠ,
બંધે હાડી તહેવારોમાં હોઠ.
નવકુંડી, ચોપાટ સોગાં, મંછડી ચીપાવ,
રાત દિવસ ત્યાં ચોવટ, જામતી અલકમજાની સાવ.
મકં, જાડુ, મંતરણ ચોટ,
બૂવા ને જૂત તણી નહિ જોટ.

૬

રામજીમંદિર ગામની બહાર,
જેહના રહેતાં ખુલ્લાં દાર;
રંકને ધનિકે સર્વને માટ,
જેક જૂઝા જૂલી દિવરાત
માત દરિજા ને કહેવાયે તેથી નહિ અવાવ,
જાણના ધરના એકો આપણથી શે જૂસાવ ?
દરિજા પણ મુમજે છે મર્મ,
સાચવે દર રહી નિજ ધર્મ.
આવું રકું ગામ અમારું, ચોરડી તેનું નામ,
નિત્ય રહો જેવું છે તેવું અમલ અને અભિરામ,
અજાન આકર્ષણનું કેં ધામ ?

નવલરામ જગન્નાથ ત્રિવેદી.

સાહિત્ય સંસદ અને ' એમેચ્યોર ' રંગભૂમિ

" એ ખરાબ જણ "ના નાટ્ય પ્રયોગ

રમણલાલ વડીલ

આપણી રંગભૂમિને સુધારવાનું કાર્ય

સમગ્ર અસકય છે એમ કદીમિ નો ગાયે. એના સમનાં મૂળ એટલા બધાં ઊંડાં મળેલાં છે અને પ્રાકૃત પ્રભાવાનમનું વલણ એ રંગભૂમિએ ઠેરી એવું બાધું છે કે એકને કારણે જીભને સુધારવું એ અસકય નીકળ્યું છે. એ બંનેને સાથે સુધારવા સુધારો બદારથી અને જીવન સ્થાનમંથી જ આવવો જોઈએ. આ હેતુથી સંસ્કૃત પ્રચલિત ધોરણ અને માન્યતાઓને બદલવા, હેને ચોખ્ખા, સ્વિષ્ટ અને કલામય સ્વરૂપ આપવા 'National Theatre' ની ભાવના સેવી. એ ભાવના સિદ્ધ કરવી એ એક વ્યક્તિ કે એક બે વર્તનું કાર્ય નથી. એ માટે તો હજુ વર્ષો કે દાયકા જોઈશે. પણ એ દિશા તરફ સંસ્કૃત સિદ્ધ પદ્ધતિ માંડી રહી છે અને ધીમે ધીમે વચાચકિત પ્રયાસ કરી રહી છે એ વસ્તુ તો શક્યને વિચિત છે.

આ ભાવનાથી પ્રેરાઈ સંસદના કેટલાક ઉત્સાહી સભ્યોએ ૧૯૨૬ માં ગુજરાતી એમેચ્યોરને નામે ધી. મુન્શી રચિત ' અમલી કરી ' મુદ્દામાં બળવું. એ પ્રથમ પ્રયોગ એટલો સફળ થયો હતો કે એ જ પ્રયોગ ફરીવાર બળવવામાં આવ્યો હતો. એ નાટ્યપ્રયોગ જોયે તોયે હશે તેને લાગ્યા વગર નહિ રહ્યું હોય કે ગુજરાતી પ્રધાનની નાટક મંડળીની નાટ્યપરીવિધી આ પ્રયોગની ભવિષ્ય અનેક રીતે બિન્ન અને વિશિષ્ટ હતી અભિનયનાં પ્રચલિત ધોરણ તજી દેવામાં આવ્યાં હતાં, તખ્તા (Stage) ઉપરની સામગ્રી આવરણના પૂરતી અને સાદી હતી. અને ખડું છવન જ ભયે રંગભૂમિ ઉપર છવાઈ હોય એ પ્રકારની અસર પ્રેક્ષકો પર થઈ હતી. નેટલે અંશે નાટક પ્રેક્ષક વર્ગ પર આવી અસર ઉત્પન્ન કરી શકે તેટલે ખર્ચ તે સફળ લેખાય. આ નાટકની સફળતાનો પ્રકારો સામ રા. પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ જેના કુચળ નહ અને તેના directorનો હોય.

ત્યાર પછી રા. પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ હવે 'આપ' નામનું નાટક, બળવવાની ગોદરણ પાઈ હતી. એ પ્રયોગ વખતે પારસી હોમના એક વિભાગે અને પારસી પ્રેસે જે મળવળ અને નકામે ઉદ્દેશ્ય હશે હતો તે સારી રીતે ભણીતાં છે.

ત્યાર પછી ૧૯૨૫ ના બ્લુ-ગ્રાસીમાં સંસદના ' સ્થાપના સ્વ ' પ્રસંગે ' નરનેયો લગ્ન કરિયો ' (શી, મુન્શી રચિત) નામક ' નાટ્યસાસક ' બળવવામાં આવ્યું હતું. આ તાલ પ્રયોગની સફળતા વિશે વિશેષ બળવું આવરણક નથી. (બિયામુએ શેપ્રુડિની કેબુગ્રાવી ૧૯૨૫ નો અર્ક જોયો). પણ આ નાટ્ય પ્રકારની વિશિષ્ટતા માટે ટુંક નેપિ લખવી આવરણક છે. ગુજરાતમાં વ્યવસ્થા હવે વિશેષ ચિન થવા માંડી છે. અસખત એ ઉત્સાહ અને શાળાનાં મૂળ અપર પ્રાન્તમાં છે. એ શાખ પરી પાડે એવો એક નાટ્યપ્રયોગ ગુજરાતમાં ન્દોલો. રા. મુન્શીના મનમાં એવો પ્રયોગ કરવાનો વિચાર આવ્યો અને રા. અરવિન્દ જેવા કુચળ અભિનેતાએ આવો પ્રયોગ

કરાવીની જવાબદારી માથે લીધી. એટલે નરસિંહ મહેતાના જીવન સંબંધી મળતા મુશ્કેલીમાંથી વિવિધ પ્રસંગો વીણી, એને અનુકૂળ નરસિંહનાં (?) કાવ્યો રોધી, રા. મુન્શીએ આ નાટ્યસાંકે યોગ્ય, આ નાટ્યપ્રકાર ગુજરાતમાં પડેલો જ હતો. એનો સર્વ આધાર તત્વ અને મૂકઅભિનય ઉપર છે. શરીરનાં હલનચલન, મુખની મુદ્રાઓ અને હાથના હાવબાવ હાથ પાત્ર પોતાના સ્વરૂપભાવ અને વિચારો વ્યક્ત કરે છે. આ કાર્ય કેટલું કઠિન છે એનો ખ્યાલ આ ઉપરથી આવી શકશે. સાથે સંગીત હોય છે એટલે નૃત્યના તાલ અને રતિને એક જાતની નિયમિતતા અને લાલિત્ય મળે છે. પશુ સાથે એટલું પશુ કહી દેવું જોઈએ કે સામાન્ય મનુષ્ય એમાંથી આંખ દ્વારા મળતો આનન્દ જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેને અભિનય અને તત્કલાતું જ્ઞાન હોય, જે પ્રસંગથી વાકેફ હોય અને તત્વ તરફ જેનું આનસિક વલણ હોય તે જ આમાં રહેલું ખુર સૌન્દર્ય જોઈ માણી શકે છે. એટલે આવા પ્રયોગોની સફળતા અસફળતાનું માપ સામાન્ય રુચિ કે અભિપ્રાયથી ન નીકળી શકે. આવી જાતના બીજા અનેક પ્રયોગો ન થાય ત્યાં સુધી એના પ્રયેનું વલણ ધડી કે દોરી સકાય નહિ.

૨૯ નવેમ્બર અને ૧૮ ની રિસે ૧૯૩૫ ના દિવસોએ સંસદના આશ્રય નીચે શ્રી. મુન્શીકૃત બે ખરાબ જણનું નાટક મુંબાઈની ફોર્મોસિય સ્કૂલ તરફથી યથું દર્શ. આ નાટ્ય પ્રયોગમાં મોટે ભાગે ફોર્મોસિય સ્કૂલના શિક્ષકોએ જ ભાગ લીધો હતો. એટલે અભિનેતાની વરણીનું ક્ષેત્ર સંકુચિત હતું; બીજું આમાં બધા જ એમેચોર્સ હતાં. (અને હોવાં જોઈએ) એટલે કાંઈક નવાના રોપ માલમ પડ્યા હોય તે ઉશ્કેર પુષ્પિથી નિભાવી જ લેવા જોઈએ. એમાંની બે ત્રણેક જાગત જે મદને પહેરી જ દષ્ટિએ માલમ પડી હતી અને જે પ્રસંગનીય હતી ત્હેનો સામાન્ય ઉદ્દેશ્ય કરી લઈ. ' બે ખરાબ જણ. ' એ નાટકનું વિવેચનદષ્ટિએ મૂલ્યકરણ કરવું અહીં અસંભવ લેખાય એટલે માત્ર બાળવાએલા પ્રયોગની જ સમાલોચના કરવી હું ઉચિત ધારું છું.

(૧) બે ખરાબ જણ એ સામાજિક કેમ્પેડી છે. અને તખ્તા ઉપર જોવાથી પણ સમાજમાં જે પ્રકારનું જીવન જે રીતે જીવાય છે ત્હેનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવતો હતો. હું તો આને નાટકની સફળતાનું ખરું સચિપત્ર (index) લેખું છું.

(૨) અભિનય વાસ્તવિક હતો, સામાન્ય રીતે. આપણી રંગશૂભિ ઉપર અભિનય શ્લેષક છે એટલે એમાં અવાસ્તવિકતા અને ઘણીવાર અશિષ્ટતા પણ આવી જાય છે. અભિનેતા પાત્રની વિશ્લેષણ (conception) બરાબર સ્વમન્યો હોય અને અવશ્યતાનું હલન ચલન અને મુદ્રાઈર સદ્ જ હોય તો એથી વિશેષ અભિનયની નાટકમાં જરૂર નથી રહેતી. આ જાતનો સંદર્ભ (natural) આવશ્યક એટલો જ, અને વાસ્તવિક અભિનય લગભગ બધા જ મુખ્ય અભિનેતામાં જોવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રકારનો અભિનય જ્યાં હોય ત્યાં પ્રેક્ષકો પાત્રને બરાબર અને સારી રીતે સ્વમન્ય શકે છે. અને લેખકની પાત્ર માટેની વિશ્લેષણ સાચા સ્વરૂપમાં આવિર્ભાવ પામે છે. આમ સંદર્ભ અભિનય હાથ જ પાત્રનું સ્વભાવદર્શન કરાવી શકાય છે.

(૩) તખ્તા ઉપરની સામગ્રી જરૂર પડતી જ હતી. એટલે ઔચિત્ય બદ [અનુસંધાન પૃ. ૫૬૩ પર]

પ્રકીર્ણ

કેનેયાલાલ મુનશી

૧. ભૌલિક હિંદી

આજે સંયુક્ત પ્રાંતમાં ભોલાય છે તે એક હિંદી. રાષ્ટ્રભાષા જે પ્રકાર રહી છે તે બીજી હિંદી. એ રાષ્ટ્રભાષા તો બધી પ્રાંતીય ભાષાના સુખન્વરમાંથી પ્રસરી. તેનું મૂલ શીખવું અમર નથી.

હિંદી બહુબરી ભાષામાં ગ્રામ અને સંસ્કૃતનાનો કેટલોક ભાગ સામાન્ય છે. તે ધણે અંશે સંસ્કૃતમાંથી આવ્યો છે, ને કંઈક અંશે શાસ્ત્રીમાંથી આવ્યો છે. કાવ્ય તરીકે હિંદી, બંગાળી, ગુજરાતી, મરાઠી, કાનરી, તેલુગુ અને મલાયાલમમાં "અમ્મિ" અને "પવન", 'સુખ' 'દુઃખ' જેવા શબ્દો સામાન્ય છે. અને તે ઉડું ભોલાયારાઓ પણ ધણે ભાગે સમજ થકે છે. એ કિશોર-ભૌલિક હિંદી પર જ રાષ્ટ્રભાષાની રચના થકન થાગે છે.

સામાન્ય રીતે પ્રાચીન વ્યવહારમાં ચારસોથી આસો શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે, એવા શબ્દો ક્યા છે, અને તે પ્રારે ક્યા સર્વસામાન્ય થઈ આ ભાષાઓમાં છે તેની તપાસ થતી બહુ જરૂરી છે. આથી ભૌલિક હિંદીનો પ્રાચીન તૈયાર થક દરેક અને રાષ્ટ્રભાષાનો પાયો-શો છે તેને ખ્યાલ પણ રખે રીતે આવી શકે. આ કામ મુરદેલી-કું છે. પણ એક કરતાં વધુ ભાષા ભળનાર અમ્મર વાગેલે અને થીનતી કરીશું કે હિંદી જુદીજુદી ભાષામાં સામાન્ય થક શબ્દો છે તેની પાટી ભમને મોકલવે. આથી અમ્મર કામ ધણું સરલ થશે.

૨. આંતર પ્રાંતીય સાહિત્ય પરિષદ

હિંદી જુદીજુદી ભાષાના સાહિત્યકારો વચ્ચે સહકાર સાધવા માન હિંદી સંમેલને સમિતિ નીમી હતી. તેણે દરેક પ્રાંતના ભણેલા સાહિત્યકારોને પત્રો લખી એક સંમેલન કરવાની યોજના રજુ કરી હતી. એ યોજના ધણે ભાગે મંજૂર કરવામાં આવી હતી, ને કે કેવી રીતે વિચારને કામ કરવો તે વીશે મતભેદ હતો. મહાત્મા મંધીરના પ્રમુખપદે ભાન્યુઆરોમાં આવું સંમેલન મુંબઈમાં કરવું એવો ધણે ભાગે માન હતો. પણ મહાત્માજીની તબીબતને કારણે એ વિચાર જમ રહ્યો છે.

અખિલ ભારત મારે એક આંતર પ્રાંતીય સાહિત્યની સંસ્થા થાવ એ વિચારને અનેક દિશાઓમાંથી આવકાર મળ્યો છે. મુંબઈમાં કિશોરમલ્યા સિસેલામાં ભરાયેલી કળાત્મક પરિષદના કેટલાક સંસ્થાકર્તાએ એ વાતને સહકાર આપવાનું વચન આપ્યું છે. તેમ જ દોહરામાં મળેલી મરાઠી સાહિત્ય પરિષદે આ પ્રયાણે કાવ્ય કર્યો હતો :—

"ભારતવર્ષના વિભિન્ન પ્રાંતોની ભાષા વચ્ચે સહકાર વધે તથા એકમેકના સાહિત્યનો પરસ્પરને લાભ થકે તેટલા માટે તેમની વચ્ચેનો સહકાર સાધવાનો મમન આવી પડેલો છે. અને એવો પ્રયત્ન હિંદી સાહિત્ય સંમેલન (પ્રથમ) વગેરે સ્થળેએ થા ધણું થયો છે. આવા પ્રયત્નમાં સહકાર કરી ભારતીય સાહિત્ય સંજ્ઞા

પ્રશ્નોનો વિચાર કરવા માટે તથા ભારતીય ભાષાઓની ઉન્નતિનો પ્રયત્ન કરવા માટે એક ભારતીય સાહિત્ય પરિષદ સ્થાપવામાં આવે એવો આ સંમેલનનો મત-છે. મને આ કામમાં મહારાષ્ટ્ર સાહિત્ય પરિષદ યોગ્ય મહદ તથા સહકાર આપે એવી આ સંમેલનની ભલામણ છે. આ કાર્ય કરવા માટે નીચેના ગૃહસ્થાની એક સમિતિ પરિષદે નીમવી. આવરથકતા જણાવે વધારાના સભ્યોને ઉમેરવાની તથા કાર્ય પાર પાડવા માટે આવરથક સર્વ અધિકાર રહેશે. આ કાર્ય માટે સંમેલન યોગ્ય તથા શક્ય આર્થિક મદદ કરે.

સમિતિના સભ્યોનાં નામ:—

૧	સરદાર માધવરાવ ડિંબે	(છટોર)
૨	રા. સા. નાનાસાહેબ ચાંદેકર	(ઓંધ)
૩	શ્રી. પા. વા. કાવે	(મુંબઈ)
૪	,, કાકા કાલેલકર	(વર્ધા)
૫	શ્રી. માધવરાવ પટવર્ધન	(દામદાપુર)
૬	શ્રી. પ. શ. દાતે	(પુના)
૭	શ્રી. દ. વા. પોતદાર	(")
૮	શ્રી. ભાષસાહેબ કોતવાલ	(છટોર)
૯	શ્રી. પ્રે. ડૉ. દા. જેડસે	(નાગપુર)
સંયોજક ૧૦	શ્રી. શ્રી. ના. બનદદી	(")

નળળાં પર જોર

: ચાઈલ્ડલિટ :

લંબાવાત ! નખી નખી ચિનથતાં આ બાપડાં જાડને
જામેડયાં તડમૂળ સાથ જલદ ! તે' ગવે' છહેલા બળે !
એમાં શુ' તવ વીર' ? જી, જલદ જો આલે અડયા પહાડને
સુવાડી હાં સિલ સોય' : જાડ ! રે ! હાં તવ વાગી કળે !

સાહિત્ય સંસદ

૧. વાર્ષિક સામાન્ય સભા

શ્રી

સાહિત્ય સંસદની વાર્ષિક સામાન્ય સભા ધનિયાર તા. ૨૫-૧-૩૬ ને દિને સભિ યા. યા. ૫-૩૦ વાગ્યે શ્રી કાન્તેશ્વર યુગલની સભા મંત્રિરમાં પ્રે. ચૌરીપ્રસાદ જાલાના પ્રમુખપદે મળી હતી,

નિયત કાર્યક્રમ કાર્યક્રમ પ્રમાણે સરુઆતમાં શ્રી. કાન્તેશ્વર શા. બાણે મંત્રી-મોનુ' સંવત ૧૯૬૧-૬૨ નું નિવેદન સુઘ સમક્ષ રાજી સંબોધાનું હતું. તે પ્રમુખ સાહેબે સભ્ય સમક્ષ સ્વીકાર માટે રજુ કર્યું હતું. બંને સભાએ તેને સર્વાનુમતે સ્વીકાર કર્યો હતો.

તે પછી શ્રી. જ્યોતિલાલ દક્ષરે બહેચલપદ રામો દિલાખ વાંધીને રજુ કર્યો હતો; તે પછી સભાએ સર્વાનુમતે પસાર કર્યો હતો. મંત્રીમોનુ' નિવેદન તથા દિલાખની નક્ક બા રૂપરતને અન્તે સામેલ કરવામાં આવી છે.

તદુપરાંત ત્રીયે મુખ્યમંત્રી બે કાગ સભાએ સર્વાનુમતે પસાર કર્યો હતો:

કાર્ય ૧ હોઃ શ્રી સાહિત્ય સંસદના નિયમની કાગ ૬ માં ફેરફાર નીચે પ્રમાણે સંપર્કિત—વર્ષિક કાર્ય: સંસદ પ્રતેક વર્ષ કાર્યાલય (અર્થાત્ એક વર્ષના અધ્યક્ષ ૧ શ્રી અન્ન વર્માની રીત વડે અપાસ મુખીમાં) કાર્યવાહક સમિતિને અનુક્રમ જણાવ તે તારીખે સંસદનો વાર્ષિક કાર્યક્રમ દર્શાવેલો આ કાર્ય તેમ જ અન્ન કાર્યક્રમ કે પ્રસંગીક કાર્યપત્રી માટે કાર્યવાહક સમિતિ એક કાર્યક્રમનિર્મિત નીચી રાખે.

કાર્ય ૨ હોઃ શ્રી સાહિત્ય સંસદને રજિસ્ટર્ડ સોસાયટીઝ બોર્ડની રને મળતી તથા સેક્રેટરી કાર્ય દેવાની અધિકારીઓને આજ્ઞા કરવી.

તે પછી નવા વર્ષ માટે અધિભાષિતો બંને કાર્યક્રમો સમિતિની ચૂંટણી કાર્ય પત્રવામાં આપી હતી. પ્રમુખ અને અન્ન અધિભાષિતોની ચૂંટણી માટેનો કાર્યક્રમ પ્રમુખસાહેબે સભા પાસે રજુ કર્યો હતો જે સર્વાનુમતે સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો. તે પછી કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યોની ચૂંટણી માટે ૧૭ નામ પ્રમુખસાહેબના રજુ કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ પ્રકારે શ્રી. મહાશ્વર પંડ્યા, શ્રી. કલપતરાય, પાદક અને શ્રી. કમ્પ્રેસાર કદ તરફથી અનુક્રમે શ્રી ચૂંટણી બેઠક, શ્રી. ધીરજીભાઈ જાં અને શ્રી. વલ્લભ પંડ્યાના નામ કાર્યવાહક સમિતિમાં ચૂંટાતા માટે રજુ કરવામાં આવ્યાં હતાં. ચર્ચા પછી આ ત્રણે કાર્યક્રમોએ પોતાની અનિચ્છા કર્યોતે પોતાના નામ પાછા ખેંચી લીધાં હતાં અને પ્રમુખસાહેબની રજુ કરેલા ૧૭ કાર્ય સર્વાનુમતે પસાર કરેલાં બંને કર્યો હતો.

સંવત ૧૯૯૨-૯૩ ની કાર્યવાહક સમિતિ

પ્રમુખ :

કનૈયાલાલ આ. મુનશી

મંત્રીઓ :

શ્રી. મનહરરામ ડ. મહેતા.

„ જયકૃષ્ણ ના. વર્મા

„ જાનુસંકર બા. વ્યાસ

ઉપમંત્રી :

શ્રી. મણેષ ડ. શુક્લ

અગ્નિવંશી :

શ્રી. જયંતિલાલ કા. ઠક્કર.

સભ્યો :

શ્રીમતી લીલાવતી ડ. મુનશી

„ રસિકમણી શ્રી. દેસાઈ

„ રીલાવતી કિ. દુ

શ્રીમુત મણિલાલ ડા. નાથુભટ્ટી

„ ધનમુખલાલ ડ. મહેતા

„ ચંકરપ્રસાદ ડ. રાવળ

„ પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ

„ મંગલદાસ બ. મહેતા

„ દેવીદાસ ડ. કસતલાલા

„ રમણલાલ ન. વર્મા

શ્રીમુત ચંદ્રવદન શ્રી. મહેતા

„ હીરાલાલ મો. મહેતા

„ પ્રભુદાસ લા. મોહી

„ રામદાસ

„ શ્રીલાલભાઈ ર. દેસાઈ

„ ચંકરપ્રસાદ ડ. શુક્લ

„ શ્રીમનલાલ શ્રી. દેસાઈ

„ કૃપાચંકર ડી. આચાર્ય

„ જમનાદાસ દાણી

તે પછી પ્રમુખસાહેબનો ઉપકાર માની સભાનું વિસર્જન થયું હતું.

શ્રી સાહિત્યસંસદ

(સંવત ૧૯૬૧-૬૨)

મંત્રીઓનું નિવેદન

ન...વું...સા...હિ...ત્ય

સામાર સ્વીકાર અને અવલોકનો

One Federation of India (or how India will be governed) : P. R. Lelo; Bombay Book Depot; Bombay No. 4; Price Re. 1.

આ અંગ્રેજી પુસ્તકમાં ભેખે નવીન ' Government of India Act ' નો સંક્ષેપ સમર્થ રીતે આપ્યો છે. શ્રી. બેનરજીભાઈ મુનશીએ ટૂંકાં ' આદિચર્યા ' થી ભેખની શ્રેણી અને તેમ જ પુસ્તકનું દરિમિત્ર રચ્યું છે. આપણા રાજ-પ્રશસ્તીય વિચારના ગિચાપુને આ નવીન રચના અનેક નવીન ચિન્તનની શ્રેણીની શ્રેણી છે.

ધોમનાં આસનો અને આરોગ્ય મેલવવાના સરળ ઉપાયો-કર્તા. ભિષ, આર. અમ્બુચપના તામીશમાંથી યુજ્જસાનીમાં વિચારનાર રમણચંદ નાનાચંદ સાહ; પ્રકાશક: એન. એમ. દાસની કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ, ૨. મૂલ્ય: પાકું રૂ. ૧-૦-૦; કાચું: રૂ. ૦-૧૨-૦

આ સમિતિ પુસ્તક છપવના આદ્ય સાધન કાર્યકારી સ્વરૂપ અને માનસિક વિષયના માટે એક ઉપરોક્તી સાચવ છે. મૂળ ભેખની પ્રસ્તાવના પુસ્તકની ઉપરોક્તિના પર લોચ પ્રકાશ નામે છે. યુજ્જસાનીમાં તામીશના આ વિષયના ભેખકે પ્રતિ અનુ-ચર્ય ને પ્રકાશનું આદર્શ બધું એ આપણા પ્રાંત પ્રાંતના સાહિત્યના કાવના હજી અમલનું એક શુભ ચિહ્ન છે.

રાવચુરાની રસમરેની: ભેખક: મોહનદાસ રાવચુરા; પ્રકાશક: રવચીર મંથાગા, કાર્ણવ: મુંબાઈ, ૨; મૂલ્ય: રૂ. ૨-૮-૦

હિન્દી: ભેખક: હનુચંદ ચાંપી; પ્રકાશક: ઉપર મુજબ; મૂલ્ય: ઉપર મુજબ
પદ્માચક હાઉસદરિન: ભેખક અને પ્રકાશક: મોગીન ના. કાક: ન્યુ કાક-રૂથ, કાકા; મૂલ્ય: રૂ. ૦-૪-૦.

પંચમકાન્દ હાઉસ-હાઉસ-નું કાવ્યનામક વર્ણન છે. ભેખકને સાહિત્યસેવાની સાચી મરચ હોય તે આપ જીવિતસિદ્ધિ રચનનું એક જૈનિકસિક પુસ્તક મલમાં રહે. કલ્પનાશીલ પુસ્તક કવિનાને કાલ આપેલ મરચે છે એ સાચ અમારા ભેખકમિતને કહી અજાણવાની જગ્યા છે.

સામગીત-સીરક-૧: (૪૨ પાસનાં વારને ત્યાં અવાળાં મીન): અદ્ધ-ભાવે (જનોઈનાં મીતો): અંજાદ અને પ્રકાશક: ઉમિયાસંકર દાસ: આપુંદ: મલ: પ્રત્યેકને એક આતો.

આપણાં જૂનાં મીતોનું આ સંકરણ અને તેહનું અસલ રચપમાં અને પ્રકાશના કાલે પ્રકાશનાં અરે એ નું જ અરે વર્ય છે આ મીતોદાસ

૫૫૦ ... ગુજરાત : દેવુઆરી : ૧૯૩૬

આપણા મૂળા ગુજરાતી સંસ્કારનાં ચિન્નો અને રીતિઓનો આપણને સુપરિચય થાય છે. સંપાદકને આ કાર્ય માટે, અને ધનવાદ આપીએ છીએ.

કાળા પાણીને પેલે પાર (અલ્લેલના પ્રવાસ પત્રો) : લેખક : રામનારાયણ ના. પાઠક; પ્રકાશક : ઈન્દિરાલાલ મોહનલાલ દવે (અંગ્રેજી મંથનમાળા) કેન્સો હોલ, કરાંચી; મૂલ્ય : પાકું પૂઠું : રૂ. ૦-૬-૦; કાપું : રૂ. ૦-૪-૦.

આપણું પ્રવાસ સાહિત્ય એકંદરે બહુ એકાગ્ર નથી. શ્રી. પાઠકનો આ પ્રિય વિષય છે અને એમણે આ નાનકડા સચિત્ર પુસ્તકમાં એને યોગ્ય ન્યાય આપી એમના પ્રવાસને એમણે સફલતાથી આપ્યો આગળ ખેડે કર્યો છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓનાં અભ્યાસક્રમમાં બહારનાં વાચન તરીકે પ્રવાસનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ હમ્મ છે. આં પુસ્તક, અને હમ્મીશું કે, યોગ્ય સત્કાર પામે.

મહારાજ સયાજીરાય ગાયકવાડ : લેખક અને પ્રકાશક : ધીરજલાલ રાઠરશી શાહ; જ્યોતિ કાર્યાલય, રતનપોળ, અમદાવાદ

આપણા પ્રગતિશીલ ગુજરાતી મહારાજના જીવનની આ જોકે દૃઢી જીવન રૂપરેખા છે.

સેફ્ટી અને વીજળી-લેખક : ઉત્તરંગરાય કેશવરાય જોશી; પ્રકાશક : બૂલક ગુજરાત કાર્યાલય ; પો. બો. ૫૨૨, નાંદોળી (આદિયા); મૂલ્ય નથી આપ્યું.

Pushpa (the Children's own paper) : January 1936
Editors: Shree. Hanra Mehta; B20 Shewak Bhojraj;
Annual subscription Rupee one, Post free; 31, Tribhuvan
Road, Bombay.

શ્રી હંસાબેન મહેતાનો આપણાં વાલકો માટેનો પ્રેમ અમાય છે. એ આજકો માટે એમણે આરંભેલા આ અંગ્રેજી માસિકને અને કાર્ટિક સાકાર આપીએ છીએ અંગ્રેજોને પરિચય થતાં આ માસિક સાથે આપણાં આજકો મૈત્રી બાંધે ને ખીલવે એમ અમે હમ્મીએ છીએ.

કુમ્મુદ (માસિક) અંક ૧ : પુ : ૨-૪-૩૬નાં મહેતા; પ્રકાશક : જસદંત બટ : રામનિવાસ, પારેખ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ નં. ૪

શુભેચ્છક (સપ્ત-સુતાર-વાંતિ માસિક)-૧લી : નવોત્તમદાસ દવાળભાઈ દેસાઈ પ્રથમ વર્ણનો પ્રથમ અંક :

આગે કદમ : તંત્રી એ. મન્સુર; પ્રકાશન સમિતિ : યુ. એન્ડ. બોરા એસો-સીએશન, પોર્ટ બોરો ૨૧૩; કરાંચી; વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૨૦-૦-૦

આ માસિકનો, ૩૫ નો નવેમ્બર અંક જ્યારે મળ્યો છે. અમે એના ઉત્સાહી તંત્રીને એમના આ કાર્યમાં આગે કદમ હમ્મીએ છીએ.

દ્વારમ : લહરી : ૬, ૭, ૮, ૯ : લેખક : સારદાપ્રસાદ વર્મા; પ્રકાશક : યુગાન્તર કાર્યાલય, ગોપીપુરા, સુરત.

આ પુસ્તકમાં સુરત જતાં સચોટ, સ્વેચ્છા અને તેજસ્વી સેલમાં લખાયેલ, [અનુવર્તીય પદ્ય પદ્ય]

તં ત્રી સ્થા ને થી

અમદાવાદમાં વેપારી શિક્ષણ

મું

જાણ મુનિચિસ્ટીની સીનેટ દીક દીક અર્થ
સ્થા પછી અમદાવાદની વેપારી શિક્ષણ

માટે કોલેજ સ્થાપવાની મામળી મંજુર રાખી છે એ આપણે માટે, યુજ્જશત માટે જાનંદની થત છે. આજ સુધી મુંજાજ પ્રવાસમાં આવી જાનતા ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે એક જ કોલેજ છે એ બહુ પ્રસિદ્ધ જાનતા છે. અમદાવાદનું વેપારના સ્થાન તરીકેનું મહત્ત્વ પ્રતિષ્ઠાપ્રસિદ્ધ છે. અમદાવાદ આજે પણ વેપારમાં પોતાનું સ્થાન જાળવી રાખે છે એટલે અમદાવાદનો આવી સંસ્થા કાલનાં અધિકાર બલગણી ન કાઢાય તેવું છે.

આ કોલેજ પછી એન્જિનિયરિંગ કોલેજ અને એ રીતે ધીમે ધીમે યુજ્જશત મુનિચિસ્ટી તરફ પ્રવાણ થતું જતું હોય એમ પણ સંભાવ્ય છે. અને યુજ્જશતના પાટનગર તરીકે આ કાર્યમાં અમદાવાદને અગ્રસ્થાન લેવાનો હક છે એમ તે યુજ્જશતને જોઈ તો આશ્ચર્ય પામવાની જરૂર નથી. અમદાવાદે ઉપાડેલું આ નવું કામ સંશોધન સાથે નીચે એમ અને ધડકાએ ખીએ.

રામમોહન રૌપ

અકોષમાળ્યા સ્થાપનાદિનની ઉજવણી વખતે કવિવર દામેરે શાન્તિનિત્યમાં એક દુકું પણ અર્થમર્મ વ્યાખ્યાન કર્યું હતું. અકોષમાળ્યાનો સમર્થ યુજ્જશત જોડે પણ પ્રતિષ્ઠાપ્રસિદ્ધ છે. સ્વ. રામમોહન રૌપ જાણેથી કવિવર દામેરના પિતાએ પ્રેરણા મેળવી પોતાના જીવનમાં પ્રકાશ પુર્ણ હતો.

માનવનું જીવનરૂપ સત્યનું-અતિથ સંતનું સંશોધન કરી તેની પ્રાપ્તિ કરવાનું છે. એટલે સુખો વચ્ચે એ જીવે છે એ શબ્દજીવી સુખો એને સંપૂર્ણ અને સાચી પરિગૃહિત આપી દેવાની નથી એ પરિગૃહિત મેળવવા માટે ઉત્તમતા પ્રતિભાવકો મનુષ્ય પરપરાપ્રાપ્ત પ્રજ્ઞાધિકારને અનુસરવાનું પર્વદ નથી કરતો, અને પોતાના હૃદયને સાચો કાચે તે માર્ગ શોધવા મુકે છે. સદૃશ્ય રામમોહન રૌપના જીવનનો પણ એ જ સદૃશ આપણી સમક્ષ છે. જમત કયા માર્ગને સ્વીકારે એ જોઈને જ આપણે કોઈ માર્ગનું મૂલ્ય જાણીએ તો જરૂર જૂઠા થાય. નિરપેક્ષ દૃષ્ટિથી જ સત્યની અને સત્યના સંશોધનની મહત્તા સમજવી પડે.

‘ જીમિ ’ની ગેરસમજ

અમદાવાદમાં ‘ જીમિ ’ના સંબંધીએ ‘ વળે તાંતરીઓ ’ વાંચાને તેમને એ જોરે ઉદેગ થયો તે સ્મૃ કરવા પ્રવળ કર્યો છે. ‘ કોમની પાંચરીની ’ના સેખક

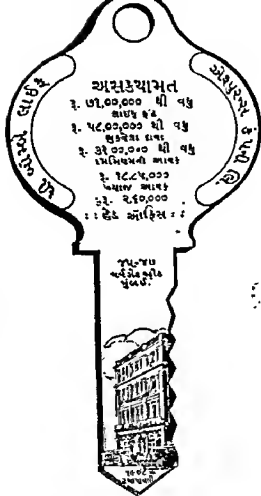
તરીકે થી, ચન્દ્રવદન મહેતા પ્રસિદ્ધ છે, એટલે ' વગેરે તાંતરીઓ 'માં મી. ચન્દ્રવદન મહેતાનું રમુજપ્રિય માનવ જ રજુ થયું છે એટલું પણ ' જામિ ' ન સમગ્રી ધિક્કે એ આશ્ચર્યની વાત છે, એમાંની વાતો એમને ગમે તે મોટીની સાગી હોય પણ એમાં માત્ર રમુજનું જે ઝરણું પડે છે તેની અવગણના ફોપ પણ સમજી વાચક કરે તે તો નવાઈ જેવું ખરું જ. ' પ્રજાપદ 'માંની ચર્ચા લખનારે પણ આવો જ કંઈ અમમ્લક ઉદ્દેશ કરેલો; પરંતુ તે તો ' વગેરે તાંતરીઓ ' વાંચ્યા પહેલાં જ !

વળી લેખકે નોંધાતાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે એ કથાના બીજા બે ભાગ અનુક્રમે ' કોમુદી ' અને ' માનસી 'માં પ્રસિદ્ધ થવાના છે, આટલા ઉપરથી પણ એ કથાનો સત્કાર કેવી એલોડીલીથી એ ત્રણે પત્રોના સંવાલોએ કર્યો છે તે સમજાય તેવું છે, ' જામિ 'ને ઉપદેશ જ કરવાની આદેશ જ હતી તો આ પ્રસંગને અંગે પ્રસિદ્ધ થયેલી બીજી બાબતો લખને તેમ કરવું જોઈતું હતું, પણ ' વગેરે તાંતરીઓ ' ને ઉપલક્ષીને એમનું પ્રવચન નિષ્ફળ થયું છે એમ અમારું માનવું છે, વળી કટાક્ષ તરીકે પણ આ કથાની ગણના કરવાનું જૂઠ્ઠી જવાબ એ પણ નિસાસા ઉપખવે એવું છે, અત્યારે ગુજરાતમાં કટાક્ષમેળોની જરૂર છે અને રમુજવાળા કટાક્ષથી ન બચાય એનાં આપણાં માનસ શાખીએ તો સાકું.

પંચમ જ્યોત્સ્નાનું અવસાન

મૃત હિન્દના રાજવી અને હિન્દના સમ્રાટ પંચમ જ્યોત્સ્નાનું અવસાન થયું છે. આપણે એ રાજવીના વ્યક્તિત્વ તોડે કેવી રીતે સર્જક છીએ, એ બહુ પ્રસિદ્ધ વાત છે. ત્યાં રાજાનું જે રચાન છે એ તોતાં રાજાના સૌજન્યનું જ દર્શન પ્રજાજનમાં આપકે ખરું છે, આપણે અહિં પ્રવર્તમાન રાજ્યતંત્ર તોડે ગમે તેટલા અને ગમે તેસા મતભેદ ધરાવતા હોઈએ છતાં રાજાનું વ્યક્તિત્વ એ બધા મતભેદોથી અલિપ્ત છે, અને રહે એવું બંધારણ અંગ્રેજી રાજ્યનું છે.

રાજ્યની સંચાલનમાં રાજાનું વ્યક્તિત્વ કેટલે અંશે અસરકારક નીવડે છે એ રાજાના પોતાના વ્યક્તિત્વ ઉપર આધાર રાખે છે, પંચમ જ્યોત્સ્નાના વ્યક્તિત્વે અંગ્રેજી રાજ્યના પરદેશો તોડેના સંજ્ઞાનમાં મહારતનો ભાગ જળાવ્યો છે અને એવા એક રાજાજનના અવસાન માટે આપણે દોઢકની લાગણી પ્રદર્શિત કરીએ એ સર્વથા સ્વાભાવિક છે. તે સાથે જ અંગ્રેજી રીત પ્રમાણે પ્રવાસકાસ અનેક દેશોના અનુભવથી સમૃદ્ધ અનેલા નવા રાજવી આંકમાં એકવડને અને અગિયન-દન આપીએ છીએ અને એમનો અમલ હિન્દના કાઝોના ચંપૂલું સ્વીકારથી ઉત્તરજ અને એમ પરમાને-પ્રાર્થાએ છીએ.

એન-સી અને સેલેસ્ટીની વિમલ માટે લખો—

: : ગ્રાંથ સેક્રેટરી : :	: : મેનેજર : :	: : ગ્રાંથ સેક્રેટરી : :
૧ યુનાઈટેડ બંધન :	: : હેડ ઓફિસ : :	: : બાંધી રોડ : :
: : બાંધનમંદિર : :	: : મુંબઈ : :	: : અમદાવાદ : :

[દેશબલકિતનું પચાસરજી પુરા સંધાન પૃ. ૫૨૮ થી]

સાધનભૂત થયેલ છે, જેમ મને લાગે છે, આ આંતરઃ જ્ઞાન ઉપરાંત બાકી બધાંએ પણા ભાગ બજાવ્યો છે એ હું સ્વીકારું છું. ઇ. ત. વર્ગાળમાં સદૃશ્યા પન્થે અને શકિત સંપ્રદાયે બકિતના આ પ્રકારના વિકાસમાં જે ભાગ બજાવ્યો છે અને તેનું શ્રી દિનેશચંદ્ર સેને અને તેને અનુસરીને આપણા પ્રમુખશ્રી મુનશીએ સવિરતર વર્ણન કર્યું છે. તેનું પ્રસ્તુત મુગના ઇતિહાસમાં મોટું સ્થાન છે. એ જ પ્રમાણે મુસ્લીમ અસર પણ વિચારણીય છે. જે મજબૂમિમાં આ બકિતનો મુખ્યત્વે વિકાસ થયો છે તે શૂનિ મુસ્લીમ અસરના કેન્દ્રની ઘણી નજીક હતી અને ૧૪-૧૫મા સતકના કબીર વગેરે સંતો ઉપર જે મુસ્લીમ વિચારોની અસર થઈ છે તે મજબૂમિના બકતકવિઓ ઉપર આ માટે ન થઈ હોય ? પણ આ દૃષ્ટિએ હજી અભ્યાસ થવાની જરૂર છે.

ઉપર આ વ્યાખ્યાન પૂરું કરતાં કહેવાનું એટલું જ છે કે, અહીં જે કમનિરૂપણ કર્યું છે તેમાં દોષક અંકોશ ખુટે છે એ મારા ખ્યાનમાં છે. પણ પંદરમા સતકના દેશબલ કવિ સેખીની સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત રચનાઓ હજી સુધી બાળ્યે જ જોવામાં આવી છે. મજા બાપાના સુરદાસાદિ કવિઓના ઉપ પ્રકારમાં તે પહેલાંના મજા કવિઓ હુખ્ત થઈ ગયા છે. અને મારા ધારવા પ્રમાણે તે પંદરમા સતકના હુખ્તાહુખ્ત સંસ્કૃત પ્રાકૃત સાહિત્યના મંથન વગર આ ખુટતા અંકોશ મળવાનો સંભવ નથી. બાલિ અન્વેષી આપણા કરતાં આ દિશામાં વધારે સારા થાવ એ જ ઈચ્છાપ્રાર્થના છે.

રોડેકસ પુરાબોદાર, ઘણું સહેલું અને સલામતી ભરેલું

વાપરો : વાપરો : વાપરો

રોડેકસ વખાન જગ્યાના નકામા થાગ વગર ઇન્કબે થઈ સહેલાઈથી વીજળીની જેમ કાઢી નાંખે છે.

રોડેકસ મીઠી મુલાસ આપી દુર્ગન્ધથી બચાવે છે, અને વાપરવામાં મુગમતાવાળું છે.

રોડેકસ વાપરવાથી ચામડી કાળી પડતી નથી, પણ સફેદ અને સુગાળી, રોશન જેવી મુલાયમ રહે છે.

રોડેકસ લીજનીક (પ્રવાહી), કીમ અને પાવડરની બનાવટ છે, તથાને જે સવડ પડે તેનો ઉપયોગ કરી

પાવડર : બાટલી ૧ રૂ. ૦-૮-૦ : લીકવીડ ૪ ઓ'સ બાટલી ૧ રૂ. ૧-૦-૦.

લીકવીડ ૨ ઓ'સ બાટલી ૧. રૂ. ૦-૧૦-૦ : લીકવીડ કીમ ૪ ઓ'સ બા. ૧ રૂ. ૧-૪-૦

લીકવીડ કીમ ૨ ઓ'સ બાટલી : ૧ રૂ. ૦-૧૨-૦.

અમારે ત્યાં ઉચ્ચ કુદુંબોમાં વાપરવા લાયક ઉત્તમ કેશવધંક તેલો બનાવાય તથા વેચાય છે.

સોલ એજન્ટ્સ રોડેકસ પરફ્યુમરી આર્ટ, ૧૨૬, નાગહેવી સ્ટ્રીટ, સુ'બાઈ, ૩.

એજન્ટ્સ : અરવિંદ સ્વદેશી સ્ટોર, સ્વદેશી મારકેટ, સુ'બાઈ, ૨.

૫૫૬ ... ગુજરાત : દેખુઆરી : ૧૯૩૬

ઝોલીવ : બાપુને ગયે ફટકો વખત થયો ?

કેથરાઈન : ઓ આવાડિયાં.

ઝોલીવ : એ તો સો વરસ નોટલું લાંબું લાગે છે. નહિ ! એ બધો વખત બાપલોજી કરતા કતા ?

કેથરાઈન : હા.

ઝોલીવ : આજ રાતે પથ્થુ ?

કેથરાઈન : હા.

ઝોલીવ : તે રાતે પેલો માથે ટાલસાનો માથુસ આવ્યો હતો-હોં આ તને ખબર છે-પેલો, ઝોના દાંત સખત રીતે સાફ કરે છે તે-તે દહાડે બાપુને પવન ભેડે બોલતાં મેં સાંભળ્યાંતા. એથી તો દારૂખાલો તૂટી ગયો. એમનાં બાપલોજી તો સરસ હોવાં એમને, નહિ ?

કેથરાઈન : બહુજી સરસ.

ઝોલીવ : મને તો મજા પડી તને ખબર છે ત્યાં પવન તો ફેંખાતો જ નહોતો.

કેથરાઈન : પવન સાથે બોલકું એ તો સબ પ્રયોગ છે, ઝોલીવ.

ઝોલીવ : બાપુ બહુજી સરસ એમ કરે છે ?

કેથરાઈન : હા, હમણાં.

ઝોલીવ : એનો શો અર્થ આવે ?

કેથરાઈન : સંભળે નહિ એવા લોક આમળ બાપલું કરે છે.

ઝોલીવ : ત્યારે લોકો શું કરે ?

કેથરાઈન : માત્ર થોડા જ માણસો એમને સાંભળવા જાય, અને પછી મોઢું ટોણું ખાવે અને તોફાન આરંભેઃ અથવા એની રાહ જોતા બહાર ઉભા રહે અને એમના પર વરુણો ફેંકે અને શુભરાણ મચાવે.

ઝોલીવ : બિચારા બાપુ ! આ આપણા પક્ષના લોકો વરુણો ફેંકે છે ?

કેથરાઈન : હા, પણ માત્ર તોફાની લોકો.

ઝોલીવ : ત્યારે એ એમ ત્યાં સાર કર્યાં જાય છે ? હું તો ન કરું.

કેથરાઈન : એ એમની ફરજ સમજે છે.

ઝોલીવ : પાઠોશીને કે માત્ર પરમેશ્વરને ?

કેથરાઈન : બન્નેને.

ઝોલીવ : અરે ! પેલા એમના કામળા છે ?

કેથરાઈન : હા.

ઝોલીવ : (કામળામાંથી વાંચતા) “ મારા વહાલા દુદપ. ” હોં બા, એ તને હમેશાં મારા વહાલું લખાડુંકે છે ? એ તો મજાનું, નહિ ?

[“ કાલે રાતે સાડા છત્રે હું પેર આવીશ. ” થોડા કલાક મહિ નહોતો દાંડ સળંગતો યમશે... ” આ નરકનો દાંડ શું ?]

કેથરાઈન : (કામળા ચૂકી દઈ) બે, ઝોલીવ !

ઝોલીવ : પણ એનો શો અર્થ ?

કેથરાર્ઝન : બાપુ એમ કહે છે કે એ ધણા કુખી છે.

ઓલીવ : હું પણ કુખી છે ?

કેથરાર્ઝન : હા.

ઓલીવ : (આનંદથી) હું ચારી ઉઠાકું ?

કેથરાર્ઝન : ના: અંદર કુમસ બરાબ જરી.

ઓલીવ : અમત પડે એવું કુમસ છે નહિ-બહુ નીચે પથરાઈ ગયું છે.

કેથરાર્ઝન : હવે જા'ય, રૂઝી !

ઓલીવ : (વખત કાઢતા) બા, જીભડું મામા ક્યારે પાછા આવવાના છે ?

કેથરાર્ઝન : ખબર નથી, કાઢકી.

ઓલીવ : એ આવે ત્યાં સુધી હેલનમામી આપણી જોડે રહેશે ?

કેથરાર્ઝન : હા.

ઓલીવ : એ તો ઠીક થયું, નહિ ?

કેથરાર્ઝન : (એને ઉંચકી લઇને) જો પાછી !

ઓલીવ : (હાથેથી કુલી) જરૂરી વિજય ના મને તો કું તારા પાડેરાને મદદ કરું ? (બારણાખાંથી પસાર થતાં) મારા કુટુંબ નીચે હું ગણાતી કહે છે. (થોડી કારણકાંટ ઉઠે છે. પછી કાંતિ-પાંતી ઉંધતરખી આવતા આવે છે) બાપુ માટે મારે જમવું જોઈએ.

[કેથરાર્ઝન પાછો આવે છે. એ બારણાને જરા ઉપડું કુલવાની તૈયારીયા દેવા છે ત્યાં બીજા બારણા પર કોમળ કંબળાવ છે અને આવનારો જવાબ કહે છે : અંદર આવું કે, બાહ્ય કાઢેલ ?]

[આવા અંદર પ્રવેશ કરે છે]

કેથરાર્ઝન : (ઓલીવનું બારણું બંધ કરી એની પાસે જતાં) બાપા ! હું છે !

આવા : (થોડા આવતો ઓલીવનાં) કું એમ કહું છું કે-કું હવે મામ કરીશ નહિ. કું તમને જોડીશ બાપુ છું.

કેથરાર્ઝન : બાપા ! હું પણ !

[ઓલીવના બોલા તરફ એ જવળી જુએ છે. માત્ર પરતી એક પીપું કરવું જાંતુ આવ્યા હતા નાએ છે.]

આવા : મારે તો એકામ મામ્યા જવું છે.

કેથરાર્ઝન : ઓલીવને જાણે ? બાપાનાં જાણે એ તો પુરેપુરા જવસો.

આવા : મારા જોડાને જોઈએ કામગ પચ મારા પર આવ્યો. ના, મીસ કેથરાર્ઝન, શેક બાહ્ય જુની અને જમલી સોફાને ડેરા આવતા દેવા ત્યારે એમના પ્રકાશમાં મારાથી રહેવાય નહિ અને એ પાછા આવતા દેવાથી તો હવે નહિ જ.

કેથરાર્ઝન : પણ, બાપા.....?

આવા : નીચેવાગાની માથે મારે નથી (અરજીનીવ અલિનવથી) કે કું હુંદલકબોરથી ની મજા છું ? કે બારીના મામ રી તરફી તેથી કે રસ્તાના

છોકરા શું કહેશે તેની અને પરવા છે તેથી; મને એવું લાગતું જ નથી-ના પથુ માઈં હૃદય ડંખે છે, મારા દિકરાનો વિમાર કરતાં રાત અને દિવસ હું અકળાઈ અહિં છું. બીનાશ વિનાના કષ્ટાના કષ્ટાનો અભાવ, બળદ પથુ ન પીએ એવું પાણી અને છવડા પોડેલું માંસ એવી દશામાં રાત પસાર કરતા મારા દીકરાનો હું ખ્યાલ કરું છું. દરેક જ એનો કોષનો કોષક મિત્ર માર્યો ન્યય છે અને એક દિવસ કદાચ એ પથુ એને કાંઈ થાય, તો મને અહિં હમેશાં પરતાવો થયા કરે. અરે! મિત્ર કેયરાઈન તમે કેમ સહન કરો છો તે જોઈ મને આશ્ચર્ય થાય છે, દરેક જ મારા સમાચાર-અને સર એન તો કેટલા ઉદાસ છે-અને જાણે પોતે જોનાહ જ હોય તેમ રોડ હમેશાં આપણી વિરુદ્ધ ખેંચે છે.

કેયરાઈન : પથુ આપા તું અમને કેમ છોડી ચકે, તું ?

આપા : (ગાલ લુછતાં) હું અહિં રહું તો કંઈ ઉત્તેજન આપું છું એમ મને પ્રેરણા થાય છે અને મી. મેર આજે પાછા આવવાના છે, બાઈબલ કહે છે કે, તમે ધર્મ અને પૈસાની સાથે સેવા કરી શકો નહિ.

કેયરાઈન : એ કેટલું જોખમ ખેડે છે એની તને ખબર છે ?

આપા : હા, એમની પ્રતિષ્ઠા અને ખેડકને જોખમે, અને રેલ વિરુદ્ધ જવામાં એના કરતાં પથુ વિશેષ એમને જોખમ વહોરવું પડશે.

કેયરાઈન : એ એમના આત્માને અનુસરે છે.

આપા : અને બીજાએ પથુ પોતાના અંતરાત્માને અનુસરવું જોઈએ. ના, મિત્ર કેયરાઈન, તમે-તમારા ત્રણ બાઈબલો તો રક્ષેલાં છે, અને તમારા પિતા ચિંતાથી લેવાયા કરે છે છતાં-તમે એમને ટેકા આપો ! આ ગામ ત્રણ મહિનાથી તો તમે પથુ દુરખા થાઓ છો, એ ત્રણ બાઈબલોને ત્યાં કાંઈ થશે, નહીં છતાં જુલનને જોને તમારી માં ઉઠેલા અશક્ત કર્તા, તેથી મેં ઉછેર્યા તેને કાંઈ થશે, તો તમને કેવું લાગશે? એના દુરમન-પક્ષમાં તમે છો તેથી એમણે તમને શું કહ્યું હોત, એનો ખ્યાલ કરો.

કેયરાઈન : આપા, આપા !

આપા : મારા બાપમાં તો લખે છે કે જે આ જગતીઓને ઉત્તેજે છે અને આપણા વિરે પરદેશીઓમાં વાતો કરાવે છે. અને જેટલા દિવસ લાંબા છે, તેટલા દિવસ આ મકાન પર આપણું લોહી રેકાય છે.

કેયરાઈન : (ખસી જતાં) આપા, મારે નથી સંભળવું.

આપા : (એના સામું એકાગ્રતાથી જોતાં) હા, એમને છોડી દેવાનું તમે સમજાવશો, હું તમારી લાગણી સંભળું છું પથુ એ તમે તેમ નહિં કરો તો મારે જવું પડશે. (ચંબીરતાથી એ આપું છુલ્લુલે છે. એકીવના ચોરડાના બારણા આગળ જાય છે, ધીમેથી તે ઉપાડે છે. એક સમય જોતી ઊભી રહે છે. અને 'મારી લાકડી' એવા સબ્દો ખોલી અવાજ કર્યા વિના અંદર ન્યય છે, અને બારણું બંધ કરે છે.)

[દેવશયન પાછી આવા પાસે આવે છે, વાળ સમારે છે. હોહ અને આંખ સાફ કરે છે. આજ તરફથી બારણું કપડે છે, અને દેવનને અવાજ આપે છે. " ઓહ ! મુઠ મધ નળીને ? "]

દેવશયન : ના.

હેલન : (એકી નગરે જોતાં) હું જ્યાં ઉંઘી મઠ, અને મેં મેદાન ભેડું. એ પેલા દેહાની માફક આકાશ સાથે અધઘાતું ભાગ્યું. અને ત્યાં કાળા વસ્ત્રોએ જાણાર્થ, એક તો માથા વિનાના ધડમાં ફેરવાઈ ગઈ અને પાસે ખંડુક હતી. મવાવડા પગની સારસર કરતો, ડોકડું વળીને બેઠેલો એક માણસ દેખાયો. કુબટને ને મેરોડને મળતો એનો ચહેરો હતો, અને પછી મેં જોયો કુબટ. એનો ચહેરો ભવિઃ કાળો અને પાતળો હતો; અને એને-પણ હતો, લજકર બા અર્ધિ હતો. (એ જાતીને રખેઈ છે) એમાંથી યોદી વહેતું હતું. અને તે નાંખ કરવા એ અરે ! ઈડ, મુખ્ય કરીને પ્રવળ કરતો હતો. (લામણીથી મુઝાબને એ થોભે છે) પછી મેં મેરોડને હસતો સંભળ્યો, અને એ કહેતો હતો કે છપ્પલા હરીરને ઝીંમ અડકતાં નથી. અને ક્યાંથી અવાજ કહેતો સંભળાયોઃ " ઓ ! ભગવાન ! હું મરું છું ! " અને મેરોડે તેને માથે દેવા માંડી, અને મેં કુબટને જોયતો સંભળ્યો, " મેરોડે એમ કર નહિં. બિચારાને મરવા દે ! " પણ અવાજ તો રહ્યો અને કકળતો ચાલુ રહ્યોઃ " આખી સત હું અર્ધિ રીજાતો પડ્યો રહીશ-અને પછી મરીશ ! " અને મેરોડે જખીવ પર અમડતો મરેઃ ખૂન કરવા જતા માણસ જેવો છપ્પલાનીવત કાપેઈ એનો ચહેરો હતો.

દેવશયન : કેટલું અવાજ !

હેલન : ખતાં ન પેયો અવાજ તો ચાલુ જ રહ્યો અને મેરોડને મૂલ માણસની જાંઠુક સેતાં મેં જોયું. પછી કુબટે જાઓ યવો, અને લયકતો. એટલેઃ અધઘાતથી અને એટલેઃ અવાજ રીતે તથા પણ એ પહેલો અને રીતે તથા પહેલો તો મેરોડે રડતા માણસ પર જોણી જોડી. અને કુબટે પોતાની હાથેઃ " દેવાન ! " અને એકદમ નીચે પડ્યો. મેરોડે અવાજ કોને પડ્યો જોયો, ત્યારે એણે રડવા અને કુસકા કરવા માંડ્યાં, પણ કુબટ તો હાથે જ નહિં. " પાણું ભરું " રવામ જતી મધુ-અને પછી પહેલો, માથા વિનાના માણસ તરફ એક કાળા સો આકૃતિ સરી જતાં મેં જોયું; પછી મેરોડે પાસે અને છેવટે કુબટ પાસે તે મઠ, અને અટકી અને કુદી ચાલી મઠ. અને એ જોલી ઉઠીઃ " એ અધ-આજ ! " (કુમસ તરફ દેખાડીને) ને; પણ પેની કાળી વસ્ત્રો છે !

દેવશયન : (એની અભુજાજી હાથ મુઝતાં) હા જોન હા. ઘ' કુમસ જોતી દોડી જોઈએ.

હેલન : (વિચિત્ર હાલિથી) એ મરી ગયો !

કેથરાઈન : એ તો માત્ર સ્વપ્ન હતું.

હિંસન : એ ખુબ તેં સાંભળી નહિ. (એ સાંભળે છે.) એ તો સ્વીકૃત છે. મારું કંઈ કીડું; મારે તને ગજસાવવી નહોતી જોઈતી, પણ મારાથી આખા વિના રહેવાનું નહિ.

[એ બહાર નીકળે છે કેથરાઈન, એનામાં લાગણી પેદા થયેલી દેખાઈ જાય છે. એને કાપડે છે અને બહાર ડોલે છે.]

માર : કીડ ! બારીમાં એની આકૃતિ જોઈને, જરૂરીથી એની પાસે જાય છે.

કેથરાઈન : આહ ! (આવેશ પર એણે કાણ મેળવ્યો છે)

માર : તને ખરાબર એવા દે !

[બારી આંખોથી ઢીલાના પ્રકાશ આવેલ તેને લાગે છે અને જાણ સમય સુધી તેના વચ્ચે જોઈ રહે છે.]

માર : તારા વાળને તેં શું કર્યું છે ?

કેથરાઈન : કંઈ નહિ.

માર : એ આજ રાતે અદ્ભુત દેખાય છે.

[સંભળીને મારે એ વાળ લે છે અને એનાં માં એમાં દાંડી દે છે]

કેથરાઈન : (વાળ લઈ લેતાં) ઠીક ?

માર : છેવટે !

કેથરાઈન : (આંખોથી આંખ તરફ આંખો કરતાં) કીમેથી !

માર : એ કેમ છે ?

કેથરાઈન : મહામાં.

માર : અને તું ? (કેથરાઈન ખભા દલાવે છે.)

માર : હ આંખોથી !

કેથરાઈન : તમે કેમ આંખો ?

માર : કેમ આંખો ?

કેથરાઈન : પરમ દિવસથી પાણી તમે શરૂ કર્યો, એનો શો કાપડો ?

માર : કીડ !

કેથરાઈન : માથે મારે વિશેષ મુશ્કેલ જામે છે. એટલું જ.

માર : (એના સાથે જોતાં) તને શું થયું છે ?

કેથરાઈન : તમારી સલાહો વિશે હ આંખોથી સુખી વાંચીને થયું.

માર : આજ રાતે એ જવા દે. (એ એને સ્પર્શે છે.) રજામાંથી આવી પાંખોને અડકે ત્યારે મુસાફરોને આજુ જ લાગે છે.

કેથરાઈન : (એના કપાળમાં એકદમ થા જોઈને) તમારું કપાળ ! એમાં વાનું છે !

માર : એ તો કંઈ નથી.

કેથરાઈન : અરે ! મને સારું કરવા દે !

માર : ના, વધારી ! એ તો જરાબર છે.

વીમો હંદંગીની પ્રાથમિક જરૂરીઆત છે.

— એશીઅનનું — સીલ્વર જ્યુબીલી વર્ષ

૨૫ વર્ષની લોકસેવામાં કંપનીએ કરેલી પ્રગતિના આંકડા નીચે મુજબ છે:—

લાઈફ ફંડ રૂ. ૪૦ લાખથી વધુ

દાવાઓ ચુકવ્યા રૂ. ૨૩ લાખથી વધુ

ચાલુ વીમાઓ રૂ. ૨૫ કરોડથી વધુ

મળેા યા લખો:—

ધી

એશીઅન એશ્યુરન્સ કું. લી.

હુડ એજીસ: એશીઅન બીલ્ડીંગ, એલાડી એસ્ટેટ, મુંબઈ.

જાન્ય એજીસ: કલ્કત્તા, મુરત અને સ્ટેશન રોડ, અમદાવાદ.

દરદ અને દુશ્મનને ઉગતાં જ ડાંબવા

જગતના બીજા સુધરેલા દેશોના કદાચે કિંદુરતાનું મરણપ્રગણ અતિ ધણ મોટું છે એ તો બહુલીની વાત છે. પરંતુ આ પ્રશ્નનાં મોટાં મરણપ્રમાણ અને દુઃખી આવ-રદનાં કારણો તપાસવા જઈશું તો આપણને માલમ પડી આવશે કે ફક્ત આપણાં અસાન અને બેદરકારીનાં પરિણામે જ અદેશાકથી ભયની સહાય તેવી આવે. છાંદગીઓ અંગણે ખતમ થઈ ગય છે.

છાંબલા તરિકે, આપણા દેશમાં સર્વે જ ઉધરમ, શરદી અથવા સહેખમ વગેરે દરદ થઈ આવવાં એ તાત્ત સામાન્ય વાત છે. પછી વખત આવ્યા દરદે તરદે આપણે મુદ્દલ ખાન આપતા નથી. પરિણામ એ થાય છે કે નાની દેખાતી ઉપાધ જેમ વખત જતાં કાઢાંના મોટા બીમને ધરી આવે છે તેમ આ નાનું વ્યવસ્થા દરદ તરદે છલાજ કરવામાં ન આવે તો સરોરમાં ધર કરતું જાય છે અને એમાંથી મળાનો, આયનળાનો વા ફેફસાનો સોળો, ન્યુમેનીઆ અને સુષો અથવા લીફો રૂપ વગેરે અતિ લાપડર દરદો ઉપજ થાય છે એટલા જ માટે, આપણી જુની કેહેવાત કહે છે કે 'દરદ અને દુશ્મન એ બેઉને ઉગતાં જ ડાંબવા' તોફાનો, ખાંસો, શરદી, સહેખમ વગેરે મળાનાં અને છાતીનાં તમામ દરદોને જલદીથી મરાતારી શકુથી અસાન દરદ દવા તરિકે સીરિશીન "રેચે" દુનિયામરમાં બહુલી છે. આ દવા રિત્તરસેઈમાં મનાવેલી છે જે દેશ કાપોમના અરર ઉપચાર માટે દુનિયામરમાં બહુલી છે. ત્યાંની કાપેની ડરપીતાઓમાં અને સેનિટેરીયોમાં સીરિશીન "રેચે" કાપના ખાસ નિખ્યાત કાઢેથી ચોનાના દરદીઓને આવે છે. એના ઉપયોગથી ખામતકિત વધી બૂખ લાગે છે, અને ખાસીનું ભેર તરત જ ઓછું થાય છે. સીરિશીન "રેચે" કાઢ વધુ પ્રશ્નનાં નુકસાનકારક તત્વો ધરાવતું નથી, એ દરદનાં મૂળ સુધી પહોંચી જઈને કાપનાં છાતીઓને આગળ વધતાં બરકાબે છે, અને શરીરમ થી તેમને ખદાર રાહીને જ જાય છે. સીરિશીન "રેચે"ના ઉપયોગથી લાપેા બાળીઓ અને જુવાનીઓ આગળે કરમલ જતી છાંદગી રાહેલાકથી બચાવી સહાય છે.

શ્રી. શંકરપ્રસાદ છાનલાલ રાવલનાં પુસ્તકો

બાલકવિધી સ્વારામનું છાનલમરિત
માંકમૂલ ઉખાવ્યા.. અથવા પ્રણેષવત્રેસી
અને.. શ્રીધરમૂલ સનણમસિદ્ધીસંવાદ
(જૂની મુજસાલી)
નરપતિમૂલ પંચદંડની વાતાં (જૂની મુજસાલી)
મધુમદનમૂલ હંસાવલીવિક્રમચરિતવિવાદ
(જૂની મુજસાલી)
કમિકપદમ પુસ્તક ૧-૨ (અંગ્રેજી બોધા,
પાંચમાંધોરણ માટે)

વવકમુખ્ય શા. ૨ (અંગ્રેજી પાંચમાંધો
કોરસ માટે)
મુજસાતનો નાયઃ અવસોકન અને ડીમા
(નવલવિવેચી નામક વિવતુત વિવેચન-
લેખ સથે)
મુજસાલી સાદિત્તવ્ય યાત્રાશુઓ વગર ૧ અને
સાદિત્તપ્રકાશિની (૧૯૩૬ ની મેટ્રિકની
મુજસાલીની પરીક્ષા માટે અપૂર્વ
સહયોગ)

સર્વ બહુલીતા બુકસેલરે પાસેથી મળશે

કેથરાઈન : (ખસી જતાં) યુગર્તના મુલ્યનું સ્વપ્ન દેહન હમણાં જ મને
હોતી હતી.

મોર : બિચારી !

કેથરાઈન : સ્વપ્ન, નારાં સ્વપ્ન. શક જોવી અને સંતાવું—એ સિવાય બીજું કશું
કરવાનું નથી. કાંઈજ નહિ—સ્ટીફન—કાંઈજ નહિ !

મોર : બરાબ રહેવાનું કે મારે શીધે ? (કેથરાઈન માથું હલાવે છે).

મોર : (કુખ ચડું દોવ તેમ) સમજ્યો. તારા કામગમતથી મને સામર્થ્ય હતું
કે તું સમજતી ભલે છે...હીટ ! તું સુંદર કેપાય છે.
[એકમઃ એ જુએ છે કે તે રહે છે, અને જમીણા તેની પાસે ભલે છે.]

મોર : વહાલી, રડ નહીં મથર ભણે છે કે તને વધારે કુખ થાય એવું કરવા
મંજિતો નથી. હું જતો રહીશ.

[એની પાસેથી એ યોડું આપે ભલે છે, અને એની સાથું વધારે વાર
જોવા પછી એ જમવાનું મેજ આગળ બેસી ભલે છે અને રાખેલા શીશવા વાન
કરતાં ચાલવતી વસ્તુઓ અને કપડાં ફેરવવા મંડે છે.]

મોર : બિચારી બિચાર કરતો જ નહિ. મેં જે વખત પછાર ક્યાં છે—મેં
પારેણ—આજ રાતે તો વધતું હતી—મેં પારેણ કે તું અને ભલે સર્વજન.
[એ બેઠતાં દોવ છે. ત્યારે કેથરાઈન પાસે સહમી આવે છે. એની
માથમાં તે એકમઃ હાથ પર પડે છે અને એનો હાથ વાળમાં ફાંસે છે
છે, એ ફરે છે અને આંસુવે છે.]

મોર : હીટ !

કેથરાઈન : આહ ! હા, પણ કાલથી એ પાછું કર ચલે. મો ! સ્ટીફન ! ક્યાં સુધી—
મારે એ એ બાલુ બેંચાણું ? (એના હાથમાંથી પાછી બેંચાણાં) મારાથી
નથી—નથી સહન ચડું.

મોર : મારી પ્રાણેશરી !

કેથરાઈન : એ છોડી દો ! મારે ખાતર ! છોડી દો ! (એની પાસે વધારે જતાં)
અને પછી હું અને સર્વજન છોડી.

મોર : એા સમયન !

કેથરાઈન : એ બાલુ છે ને—ને.

મોર : (આવડો બની) કરતો તો નથી કરતો ને ! સોરો કરે છે ! પરમેશ્વર
ખાતર, હીટ !

કેથરાઈન : પ્રુથને ખાતર. હીટ !

મોર : તું !...બમતમતી—તું !

કેથરાઈન : સ્ટીફન !

[કાલજ સંજોઈ રીતે મોર નમડું આવે છે, પણ પાછો હોં છે.]

મોર : સોરો ! એ તો મને આજવા બેચા બરાબર છે !

[એની બાપમાંથી એ છુટી પામ છે, દલો પામ છે, બોધ્યા વિના દલો રહે છે અને એની સાથું જુએ છે; કપાળ પાનેા પરરોચિ હું છે, કેપરાધને કેટલીક લાલુ છુટલુ પર રહે છે, ને સમજ્યા વિના એના મોં સાથું જોયા કરે છે, ખાજી એલું માથું નીચું પડે છે, એ પલુ જોગી પામ છે અને આપી હજી રહે છે, અને સસીર પર જોડવાતું નાખી દે છે, નલે બન્ને પૂંકડી અને મુત્યુકારક લાભમાં પડ્યાં હોય એમ લાગે છે, એકમ ચોર ફરે છે, અને પાળ જોયા વિના લપક્ટો ચોરકા બદાર ભય છે. એના ગયા ખાજી કેપરાધન છુટલુ પર પડે છે, અને ખુરશીમાં ફેકડું, બળીને ત્યાં ફિધર પડી રહે છે.]

ખઠદો પડે છે.

— ૨ —

છવ તું શીદને ચિંતા કરે-વોર્ડન ચિંતા સૌ તુજ હરે ।

છ'હગીના વીમાની પોલીસીઓમાં "વોર્ડન" એટલી સંગવકો આવે છે તેવી જીલ કોઈ પણ હિંદી વીમા કંપની આપતી નથી. પહેલા જ વર્ષમાં રૂ. ૨૫,૧૫,૦૦૦ તું પૂરું થયેલું જે વીમાતું કામ મળ્યું છે, તે જ સિદ્ધ કરે છે કે "વોર્ડન"ની પોલીસી બાળતમાં કોઈ પણ જાતની ચંકા સખવાતું કોરણ નથી. આ પોલીસી ખૂબ વિચારપૂર્વક લેવામાં આવે છે. સંપૂર્ણ સલામતી અને અસાધારણ લાભો માટે "વોર્ડન"ની છ'હગીની પોલીસીમાં તમારી મૂડી રોકો.

વોર્ડન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી.

ટીચી રોડ

...

...

...

...

અમદાવાદ.

શાખાઓ: ૨૧, હોર્નબી રોડ, રોડ, મુંબઈ ૧૨, ચામલ એડી રીડ, મદ્રાસ.
૨૧, આંદ રોડ દાહમ, કલકત્તા. મજ-આ-મ ૧૮૦, સુપરવા પો, પૂના.

[: ૫૨ : સંધ્યાન ૪ ૫૪૪ થી]

સારી રીતે સચવતું હતું. આપણી રંગમુખિ ઉપર ઓગિલ્તેના ભંડો ઠીક, લખણ ખરો 'સીન' મોડવાનું છે. રંગમુખિના સંચાલકો અને પ્રેક્ષકવર્ગના પ્રાકૃત શીખ પણ એમાં જાણીતા આવે છે. તખ્તા પાછી સામગ્રી વાતાવરણને ખ્યાલ આપવા પૂરતી, વાસ્તવિક અને અનોખા વિચારો દોવી જોઈએ. એ કે એ ખરાબ જાણમાં કચલી-વાલાના 'ટ્રાઈઅંગલ' ને વિશેષ ધ્યાનમાં દેવ તો વધારે સારું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરી શકાય. વરલીવાળા પ્રવેશની સામગ્રી સારી અને થોડી દોઝા હતાં પ્રસંગને યુગ જ અનુકૂળ હતી. ખીલ દરેકો પણ જોઈએ તેવાં હતાં.

(૪) સંવાદ એકંદરે સતોષકારક હતા. અભિનેતાઓની ભાવનાની હડા (delivery) પણ મોટો ભાગે સુંદર હતી. માત્ર નાધિમ (રંભા) નું પાત્ર ભજવનાર અભિનેત્રીને વિશેષ તાલીમ આપવાની જરૂર જણાઈ આવતી હતી, અને મેકેઈ અને કેમ્પીસ્ટનનું કામ કરવાર અભિનેતાઓના ઉચ્ચારમાં કચિત્તુ અનુકૂળ રવાને બાર મૂકતો અને મૂકતો જોઈએ ત્યાં મોકલો મૂકતો એટલું કહેવું આવશ્યક લાગે છે.

મેખાગાઈ અને ખીમણ કાકાના પાત્રો ભજવનાર વખતે અભિનયનપાત્ર હતો. ખીમણકાકાનું પાત્ર બહુ જ વાસ્તવિકતાથી રજુ થતું હતું અને દેખાઈ વિચારના અભિનેતા સંપૂર્ણ પછે સ્કમલ સંજ્ઞા કમ એ રખત હતું. દેખાકાકાનું પાત્ર રજુ કરનાર અભિનેત્રીએ જ ' રંભા'ના 'નું' પાત્ર અવલંબી શકેલા અને રજામાવિકતા સાથે ભજવી જતાવ્યું હતું. મેકેઈનું પાત્ર અભિનેતા પૂર્ણપણે સ્કમલપણ દેખા એમ ન લાગ્યું, અને સ્કમલપણ દેખ તો પ્રેક્ષકને ખુબ કરવાની હિતમાં કદાચ પાત્રની વિચારના નિમગ્ન હતી હતી એમ લાગ્યું. પણ એકંદરે પાત્ર સંજ્ઞાનાથી રજુ થતું હતું અને તાદ્દશીવા માણસ તરીકે મેકેઈ ને સમજાતી પંક્તિઓ ઉપયોગ કરે છે તે તો ખરેખર પચ્ચસને પાત્ર હતું. પણ મેકેઈના અવધાને પાત્રમાં જે મરતી, એપરવા છે તે કચિત્તુ જૂની અભિનેતા અવાસ્તવિક રીતે જંગીર જનતા; વળી કેટલીક વાર વિનોદ કર્યા કરાણે પછી અટકતું જોઈએ ત્યાં વાતચાટ ચાલુ રાખતો એથી પ્રેક્ષકનું હાસ્ય અને તાળીઓમા ત્યાર પછીના વાકીયાના વિનોદ ને કાલસ ધર્મી જતા, પેરપેરમેકેઈવાકાનું પાત્ર સારી રીતે ભજવતું હતું. અભિનય રૂઢિ પ્રમાણે વાસ્તવિક લાખતો. કેટલાક પ્રસંગો તે એ પાત્રને લીધે જ દીપ્તી નીકળ્યા હતા એમ કહીએ તો વધુ ચાલે. પણ ખીલ પ્રવેશ વખતે એમાં અભિનયનો અતિરેક થવાથી ખીલ પાત્રોના કન્ડે અને અભિનય માની જતા હતા તે પ્રસંગે આ નરે વિશેષ સવન રાખી, પોતા વિચાર ખીલ પાત્રો થયું તખ્તા ઉપર છે તેનો ખ્યાલ રાખતો જોઈએ હતો. આપણે સંધ્યાઈ' કલાં શીખરની જરૂર જણના અનેક ક્ષેત્રોમાં શીખવાની જરૂર છે. તાદ્દશ અભિનેતાને પોતાની અભિનયન માનના કે કોઈ કરતાં સમય વારકની સહવન પર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ. આરમી મોરાર શેઠ અને મેનરલ પાંચા દાકે રજુ થતાં હતાં, મર મરવપામ મોસાને, આને દેખાને ખરેખર મર જેવા જ લાગતા હતા. રંભાનું પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાનો અભિનય મદન અને પાત્રને ધુકત હતો. માત્ર વાકાકામાં જતા

ખામી હતી. ડગલીવાલાએ એકંદરે ઠીક-ઠાપ ખામી હતી. પૃથ્વી એ અભિનેતાનો અભિનય જોઈએ તેથી વિશેષ આકર્ષક, વાકઝટા જોઈએ તેથી વિશેષ પુનઃજીવી અને એકંદરે અભિનયનો અતિરેક હતો એમ કહેવું અશુભ નહિ જ લાગે.

આ પ્રસંગે મને પોતાને ખુશતી એક વસ્તુ કહેવી આવશ્યક લાગે છે. " જે અસમ્ય જાણુ "નું નામક વાંચનારને પૃથ્વી લાગશે કે આખાથે નાટકના સંવાદમાં નાટકીય (Dramatic) અંશની ઊલ્લેખ છે, અને જોમાંય રામુ ડગલીવાલાની ભાષા તખ્તા કરતાં વાચનને માટે સવિશેષ અનુકૂળ છે. મૂળ કૃતિનો આ હોય અભિનેતાઓ સહેલાઈથી જરૂરી રીતે રૂપ લેતા. માત્ર થોડા સંપર્કના સ્થાનફેરથી, અથવા વિરામચિહ્નો કે અવ્યયો ઉમેરી કે કાઢી નાખી ભાષાને વિશેષ અનુકૂળ બનાવી શકાત. પરંતુ તમલસ પોષણના પાત્રમાં પૃથ્વી આવી જ કાંઈક ઊલ્લેખ લાગતી હતી. જો કે ખેલા કરતાં બીજા પ્રયોગમાં આ અભિનેતા સારું કામ કરી શક્યા હતા.

મેટ્રિકાનું પાત્ર રજુ કરનાર અભિનેતા (સ. રસિક વીણ) માયક તરીકે સારી રીતે જાણીતા છે. એટલે એમને માટે વિશેષ કહેવાનું 'રહેવું' નથી. આપણી રંગમંચ ઉપર જે નકામા રામયણ લાજવામાં આવે છે, અને જે ઔચિત્યનો દેખીતો ભંગ કરવામાં આવે છે તે એમેચોસને હાથે તો ના જ થયો જોઈએ. પ્રસ્તુત નાટકમાં મૂંઝી લીધેલાં માપનો સંખ્યામાં અલ્પ અને પ્રસંગને અનુકૂળ જ હતાં અને સારી રીતે ગર્વામાં હતાં. એમાં સૌથી ખ્યાલ જોડે એવો અરેખો, સ્વનમંડપના પ્રવેશમાં મૂંઝી લેવામાં આવ્યો હતો, અને આવા સરળ પ્રયોગ માટે સી. શિલાવતી દુરને અભિનયન આપવા પડે.

એકંદરે પ્રેક્ષક વર્ગને આ બંને પ્રયોગથી સારો જેવો સંતોષ થયો હતો. આવા સિદ્ધિ, સંદર્શક, કલાપ્રિય એમેચોસ, રંગમંચની રૂઢિને તણાવ, સંઘર્ષ અને સંઘર્ષાવ કેળવી, સાહિત્ય વિષયક અનેક પ્રયોગો તખ્તા ઉપર રજુ કરી, પ્રજાના માનસિક વલણને ધકે, વિકસાવે, દેરે તો જ આપણું નાટ્યસાહિત્ય પ્રગતિ સધી શકે. એ માટે આપણા લેખકોએ રંગમંચની અને રંગમંચના સંસ્કારકોને સાદિત્વની દૃષ્ટિ કેળવવી પડશે. કારણ એ જાનેનું જાવિ સંલગ્નએણું જ છે. રંગમંચ અને નાટ્યસાહિત્યના ઉદ્ધારનું આ જાગીરય કાળ આપણા કલાપ્રિય ઉત્સહી એમેચોસ વગર કાંઈ કરી શકવાનું નથી એમ કહું તો એમાં અંતરુકિત નથી.

લીમમ્બા-હામામ્

તમારા ચહેરાની અનુપમ સુંદરતા હંમેશાંને ખોટો દાસની રાજે.
તેથી સાબુ વાપરવાની તમારી અભિલાષા લીમ્બા ટોઈલેટ
સાબુ વાપરવાથી પુરી પડે. તેના નરમ કીણા તમારી ચામ-
ડીના છીંદામાં રહેલા મેલ તથા ચોક્કસને દૂર કરશે. સાબુમાં
વપરાતું શુદ્ધ લીમ્બાનીનું તેલ તમારી ચાકલી ધીસીઆસ
નહીન જોતન આપશે કે તેના ઉપર તમારા ચહેરાની સુંદર-
તાને આધાર રહેશે છે.

સુધને રૂઝાડુ મળે છે.

બનાવનાર-વેન્ડેબલ સોપ વર્કસ.
મિલન. પુનઃ.

મદ્રાસ.

[નાસ્તિકતા : પૂર : સંધાન પૃ. ૩૩૨ થી]

તના ઈશ્વરને સંભારવો ? આપણા લોકો આ ઈશ્વરને વચ્ચે લાવીને એવા બાબલા, પુરુષાર્થ વિનાના અને નસીબવાદી શબ્દ ગયા છે કે હિંદુસ્તાનનું સાત્તાનાસ વાળી નાંખ્યું. " બધાં જ વાક્યો ભેરથી, એકી સ્વાસે અને ઉત્સાહપૂર્વક ગોલી નાંખીને સુંદરલાલે સ્વભાવ પ્રમાણે હસી દીધું. "

જ્યોતિલાલ માસ્તર નિરતિ તીખી મીઠી સર્વ વસ્તુઓને ન્યાય આપે જતા હતા, અને મીન વિના એ કાર્ય સવેશા સિદ્ધ થાય એમ નહોતું. હવે ત્યારે ચલા પીવાનો સમય થઈ ગયો ત્યારે આઠનો પ્યાલો હાથમાં લઈને, એક ઠંડા પાણીનો ગ્લાસ પહેલાં ગરમટાની જાળીને ઠંડે બસાવે બોલ્યા, " કમાલ દોસ્ત સુંદરલાલ, તમે તો જગતના પુરુષાર્થવાદી છે. પાંચ વરસથી મહેનત કે જેને તમે પુરુષાર્થ કહો છો તે કળી જતાં માસિક પચ્ચીસ રૂપિયાની પણ પુરી વજીયાત ચાલતી નથી, એટલે તે ગયા નવચત્રમાં ઘરમાં માતાની રથાપના કરીને ગરબા મગડાવ્યા હતા. મીસીસ સુંદરલાલે વજીયાત સારી આપે તો એક હવન કરવાનું આજની આરાધી જ માન્યું છે. બહારથી નાસ્તિકનો ઢોંગ કરીને અંદરથી ભગવાનની મુલામ દિકરી બનીને શક્ય એટલું બધું જ કરી છુટવું એ મને લાગે છે કે નાસ્તિકવાદના પ્રચારની નવી રીત છે, નહિ ! " આખા દરેકો સમાખ્યાના સંતોષમાં માસ્તરે ચડાવે પ્યાલો પુરો કરી દીધો.

" દિકરી સુંદર, આપી કે જવાબ કે એ તો સંન્નિગવદાત માણ્યું અને માણસને અપીન સંન્નિગો. એ તો પરસ્પર નહીનાવ સંન્નિગ જેવું છે. " અંદાજે સુંદરલાલના બજામાં ધળેલા મારતાં લીખ્યા કરી.

" પણ પેટી જીવનની શાસક શક્તિનું શું ? એ શક્તિ તે માણસની બહાર રહેવારી કોઈ શક્તિ કે માણસમાં જ વસવાડી એવો જગત પર નિવેડો ન આપ્યો ? " ગિરીશ પારે પ્રશ્ન કરીને ચર્ચાને રાજમાર્ગ પર આણ્યો.

" માણસની બહાર તો આ આકાશ અને પૃથ્વી છે. એમાંથી કોઈ દિવ્ય શક્તિ ટપકી પડતી હોય તો કોણ જાણે. પણ એ તો જે કંઈ કરે છે તે માણસની છુદ્ધ કરે છે. સંન્નિગોની ઉત્પત્તિ સદુપયોગ કે દુરુપયોગ જે કંઈ કરે છે તે એ જ જુદી, " પ્રોફેસરે હાથમાં પ્યાલી પ્યાલો નીચે મુકતાં કહ્યું.

" ત્યારે તમે પેલા અંતઃકરણના અવાજનું કહેતા હતા તે શું ? " ત્રિગોબાદે ચર્ચામાં અનિચ્છા જતાં પાણું પગરણ ક્યું. " તમે જ કહેતા હતા ને કે માણસમાં મન કરતાં બીજું વધારે જગવાન વસ્તુ છે અને તે અંતઃકરણ. તો મન ઉપર જે અંતઃકરણની અસર થતી હોય તો અંતઃકરણની એ સમર્થ શક્તિનું સંચાલન કરનાર ક્યું તરત તમે ખુલતા ન હો. તે દિવસે આપણે ત્રિરાશની પેટી " અમિત " કવિતા વાંચતા હતા ત્યારે જ એ વાંચ નીકળેલી કે પોતાની જાણી સુંદર નાનકડી બેબીના મૃત્યુ વખતે મુદિએ એ બેબી મરી તે મરી એવું સુંદર શરીર આપણે જ હાથે આગવાનું અને હવે પાછી નદિ જ મળે એવી સમગ્રજ આખા જતાં મામણીના જે અમિત પડ્યાં એ કથા ભાવને કે લાગણીને લઈને ? અને જીવનમાં એક વખત રડ્યો ન હોય એવો માણસ કોઈ હશે ? હાન એ જ શું મન ઉપર અંતઃકરણની સત્તા નથી સૂચવતું ? અને માણસ રડે છે ત્યારે એ પોતાની જાતને ઠેલો પામર

જાને છે ? એવા પામરને પણ પાછો જીવનમાં ઉન્નત મરતકે જીવનપુલ બેસતો મરદ માનવ બનાવનાર કદ શકિત છે ? ”

“ અરે પાર, આ મીઠાઈની અને ચોરસની સજી ન હોત અને ચાકતી જરમ કુંદ ન હોત તો આ ત્રિ ખુદને પડકારવાની તાકાત ક્યાથી આવત ? ” અન્નાથે અચોતે રમુજ અંત આણતો અને વાતાવરણને હવડું બનાવવાનો પોતાનો કિમિયો કયો.

વખત વીત્યો. અકબરને ન્યાય આપીને પરવારેલા માણસોએ પ્રો. દવેને સરખ સર રાખી, કોઈએ રોયને મળવાનું અને કોઈએ શરીર માચવવાનું, કોઈએ કાંડાં તો જરૂર લેને જ એવી વજુમાળી સલાહ આપવાનું અને કોઈએ હાથ પકડીને પીઠમાં લગ્નનો માર્ગને પોતાની નિહટતા દેખાડીને સમારંભનું મહત્વનું કામ પૂરું કર્યું. પ્રો. દવે પોતાની મંડળી સાથે નિયમ પ્રમાણે આવ્યા. એ જ મર્યા આને પણ હતી. પણ મિત્રીએ છુટા પડતાં પડતાં બોલી નાખ્યું, “ આ કિવર જ પતેલ નથી ને કોઈને જ પચા પણ દેતો નથી. એટલું જ શું એનું અસ્તિત્વ પુરવાર કરવા બસ નથી ? ”

અને સૌએ દર સુધી સંજગ્યા એવું હાથ દસીને એક બીજાની વિકાસ સીધી.

૩

“ હજી તો T. B. ડી. બી. ની પહેલી stage એટલે સંભાળપૂર્વક સારવાર અને દવા કરવામાં આવશે તો કું માનું છું કે હો will be alright ” ડૉક્ટર ધનપ્રસાદે અંગીરતાપૂર્વક હાંનિ બીજુબધી સમિતિ વખત તપાસીને પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો.

“ I felt the symptoms in London, English Doctors also have said the same thing. ” પ્રો. દવેએ પચારીમાં પડ્યા પડ્યા જવાબો નિરાશાભર્યા આપ્યાં કર્યું.

ડૉક્ટરે કિમત આપતાં કર્યું, “ ચિંતા કરવાની જરૂર નથી, ત્યાંના કરતાં અહીંની climate dry છે એટલે દવા જલદી અસર કરશે અને કું થોડો આયુર્વેદિક દવાઓ પણ સાથે આણુ કરવાનો છું એટલે cure થતાં વાર નહિ લાગે. ” ડૉક્ટરે મીઠીસ દવે અને સામે ઉભેલા ફિઝિયોલોજીસ્ટ તથા અન્નાથ તરફ જોઈને આશ્વસનભર્યા કર્યાં કર્યું, “ તમે થોડો દવે ચિંતા કરવાને બદલે ડૉક્ટર દવેની સારવાર કરો દવામાં અને પરજીમાં ખૂબ નિમમિત રહેો અને હાંનિ તદ્દન આગમ લેવા ધો. તમે કહે તો તાબાના પતરા ઉપર લખી આણું કે ડૉક્ટર આરા થઈ જશે. પછી કંઈ ? ”

“ એ તો તમે કો એટલે અમરે ચિંતા રાખી ? ” અન્નાથે માથાજીત્યાને જવાબ આપ્યો.

ડૉક્ટરે નીચે ઉતરવા મંડ્યું. ઘર પાસે આવીને ડૉક્ટરના કસ રૂપિયાની નોટ ખૂંટતાં કણ્ણાભદ્રેને આદરવરે કર્યું, “ ડૉક્ટર સહિત, એમને મદી જરી ને ? કહે છે ને ? હાથ તો નથી મરતો ? ”

“ ના, ના. એ હાથ જુદા. આ તો મદી જલ્દ એવો હાથ છે. તાવ પણ કેટલા પ્રકારના હોય છે ? તમે ચિંતા ન કરશો. સારા કરી રહું તો શું બનાવ આપશો ? ” ડૉક્ટરે આખી વસ્તુને ખૂબ હસડી બનાવીને કહ્યું.

“ તમે માગશો તે. ” કચ્છા બીજે પ્રશ્ન પુછવા ત્યજ ત્યાં તો ડૉક્ટર ધનપ્રસાદ ધળધળ દાદરો ઉતરીને ગાડીમાં બેસી ગયા.

કચ્છાએ આ પાંચમો ડૉક્ટર જાહેરો ડૉ. દવે વિભાગતથી આ બિમારી લઇને આવ્યા હતા અને આવ્યા હતા ત્યારથી જ પથારીવસ હતા, ક્ષય છે એમાં તો આવી ગયેલા પાંચે ડૉક્ટરો સહમત હતા. માત્ર કોઈક કંઈ એવાંજ મતભેદ હતા. મોખને બીજી, કોખને ત્રીજી અને કોખને પહેલી લાગતી.

કચ્છાની સ્થિતિ સાચે જ કચ્છ હતી. સામાજિક સુધારક હોવાથી પર નાત બહાર હતું. ડૉક્ટરી અને જમાઇ મનસ્વી અને આમાજીય છે એવો કચ્છાના પિતાને મત બંધાયો હોવાથી એમણે ફક્ત આસહકાર કર્યો હતો. ડૉ. દવેના બે તથા મિત્રો સિવાય કચ્છાની પડખે આજે ઉપર આજ અને નીચે ધરતી દર્તા. દસ હજારનું દેવું કરીને ડૉ. દવે વિભાગત ગયા હતા અને ત્યાંથી D. S. ની ડીમી માનસહિત લાભા હતા. પણ ડીમી મળ્યા પછી જે આજવાડિયે સ્કીમર પકડવાના હતા તે જ આજવાડિયે અકસ્માત ડીમીમાં ઝડપાઈ ગયા અને સખત તાવ શરૂ થયો. ખાંસી ઉપડી આવી અને બીજે મહીને ડૉક્ટરે એ T. B. જાહેર કર્યો. મુશ્કેલીએ સ્વેદન આવ્યું. સ્વેદનના મિત્રોને એક અભયળી લાગતી કે આવા અખાડિયનને તે વળી ક્ષય કેવો ? પણ એ પ્રશ્ન હોવા છતાં ડૉ. દવેને ક્ષય થયો હતો એ હકીકત સાચી હતી. આ જીવાન-દંપતિના મનોરથ હજી વજુપૂર્ણ હતા. ડૉક્ટર યહને આવ્યા પછી શું કરીશું એનાં હવેએ રંગદર્શી સ્વપ્નાં કચ્છા સાથે ધડપાં હતાં. એ બધું આજે કહાજૂસ થઈ કચ્છાને દેખાયું. એને લાગ્યું કે એમના ગયા પછી મારું અને આ બે મહા પાગલોનું શું ? પણ એ ખાખ કુદરમાં જખરી ત્રણ રાખનારી હતી. હવનમાં જખારે જખારે મુશ્કેલી આવી હતી ત્યારે ડૉ. દવેની લુહિજન્ય નાસિનકતાએ નહિ પણ કચ્છાની લાગણીજન્ય શ્રદ્ધાએ જ એનો ઉકેલ અને નિવેડો આપ્યા હતા એ વસ્તુની તો ડૉ. દવેને પણ ખબર હતી. એવા ધણા પ્રસંગો વીત્યા હતા કે જ્યાં ડૉક્ટરની લુહિએ નિષ્પજતા જોઈ હતી ત્યાં કચ્છાની લાગણીવારી શ્રદ્ધાએ સફળતા આપી હતી. એ ખાખ આમ તો બહુ સિદ્ધિત અને સંસ્કારી નહોતી પણ ખૂબ મુશીબ, શ્રદ્ધાળુ અને લાગણી પ્રધાન હતી.

એક મધરાતે ડૉક્ટર દવેની સ્થિતિ ખૂબ નાજુક બની ગઈ. છાતીમાં ગજરા-મજુ શરૂ થઈ. આજ રૂંધવા માંડ્યો. ન રહેવું ત્યારે એમણે પાસે સુનેશા ત્રિસેક અને ચન્દ્રનાથને ઠાડ્યા અને ડૉક્ટરને બોલાવવાનું કહ્યું. આ દીલગીયાથી કચ્છા પણ જાગી ઉઠી. એની બિમારીની તો કુતરા જેવી ઉપ વધુ ગઈ હતી. સૂતમાં પચ્ચીસ વાર ઉઠવું પડ્યું અને દિવસ આજે જ આંખ મીચવતો વખત મળતો. ચન્દ્રનાથ ડૉક્ટરને તેડવા સાધકલ પર ગયો. કચ્છાએ છાતી પર માલીશ કરવા માંડી. ત્રિસેકે ડૉક્ટરે આપેલી ગજરામજુ ધાવ ત્યારે આપવાની દવાનો એક ભાગ પીવડાવ્યો. પણ દર્દી શરૂ નહિ. ગજરામજુ વધવા માંડી અને તેવા કુખમાં અને મુશ્કેલીમાં પણ સ્વસ્થતા નહિ શુભાવનાર ડૉ. દવેની આંખમાંથી આંસુ આવ્યાં. બોલાઈ તો મુશ્કેલીએ એટલે અસપષ્ટ આવળે એમણે કહ્યું :

“ કરજી, હવે આનાથી કંઈ ચલાવું નથી. દવા તે તું કરવાની છે ! તું તારા ભગવાનને યાદ કર, એનાથી કંઈ થાય તો થાય, નહિ તો બાળકોને સંભાળજે, મારો વીમો.....” બોલતાં બોલતાં દેવી અંખિમાંથી આંસુ નીકળી પડ્યાં અને સૌંદર્ય આવેલા પાછા જતાં રૂંધામણે ઉમ સ્વરે પૂછ્યું. ત્રિલોક નાદી નેવડ માંડી, કરજીએ જાની પર માન માંડીને વહેતાં આંસુએ હૃદયના ધબકારા સંકળવા માંડ્યા. દેવી અંખિ કરવા માંડી. મિત્રોમાં ધીરજ અને સહનશીલતા માટે સ્નેહને પાત્ર બનેલા ત્રિલોક-નું સ્વાસ્થ્ય પણ આજે એસરી ગયું. એની જાની જોરથી ધબકવા માંડી, અંખિ-માંથી આંસુ હમણાં પડશે એમ અંખિ વાંજાઈ ગયું. એણે નાકોના ધબકારા ખૂબ સાવધાનીથી મણવા માંડ્યા.

મનમસાદ ડોક્ટરના ધબકારાએ મંજીર વાતાવરણને બેધું, આવતાંની સાથે જ એમણે દર્દીને એનીમા આપ્યો અને એક ડ્રગ જે પેટ સાથે લામ્બા દત્તા તે પીવડાવ્યો. દર્દીની અવસ્થા પહેલાં કરતાં કંઈક સુધરી. એની ઉંઘી ઉતરી ગયેલી અંખિની કીડીએ હેમણે આવી, રૂંધામણ એાઈ મધ અને સ્વાસની ગતિ નિયમીત થવા માંડી. ડોક્ટર થોડીક સૂચનાઓ, થોડીક દિંમત અને થોડું આસ્વાસન આપીને ચાલ્યા ગયા. ધડીઆગમાં એક ટોરો થયે, ચંદનાથે બેધું તો સામાજિક થયા દત્તા. આવામાં હેંધ પણ જોતે આવે ? સૌ પધારીની આસપાસ ભેડા દત્તા. ત્રિલોક નાક ખંખેરવાને બદલે બહાર ગયો અને આંસુ કુહડો દત્તો. ત્યાં પાછળ પાછળ કરજી બહાર આવી. અચાસી આખી ચાંદનીથી ભરાઈ ગઈ હતી. પાછલા અંધારીઆનો આજો થતો થઈ

ગયા વર્ષમાં રૂ. ૧,૪૧,૦૦,૦૦૦નું હાંદગીના વિમાનું મેળવેલું કામકાજ
“ ન્યુ ઇન્ડીઆ ”ની સફરતા અને લોકપ્રિયતાનો પુરાવો છે.

ન્યુ ઇન્ડીઆ

એશ્યુરન્સ કું. લી.

(એરબેન-સર નવરોજી સકલ્લાતવાલા, નાઈટ, ઈ. આઈ. ઇ.)

સત્તાવાર થાપણ રૂ. ૬,૦૦,૦૦,૦૦૦

ઇશ્યુ થયેલી થાપણ રૂ. ૩,૫૬,૦૫,૨૭૫

પગાર થયેલી થાપણ રૂ. ૭૧,૨૬,૦૫૫

“ ન્યુ ઇન્ડીઆ ”એ હાંદગીના વિમાનું કામ ૧૯૨૬ માં શરૂ કરી નીચે મુજબ પણ કિંદી
વીમા કંપનીએ પહેલાં ૭ વર્ષમાં નહીં કરી બતાવેલું કામ કરી હાંદગીના વિમાના કલિહ-
સમાં એક રીડે થયો છે.

વધુ વિગતો માટે લખો :

જનરલ મેનેજર,
એક્સલેન્ડ રોડ, કોટ, મુંબાઈ.

જતાં જતાં જાયે પોતાની બધી ઉત્કલ્પના અને શાંતિ પૃથ્વી પર વરસાવતે હોય. પથુ આજે આ મંદિનીનું કોઈને જ્ઞાન પથુ ન રહ્યું. માથુપના અંતરની અવસ્થા બહારના વાતાવરણ પર કેટલી ઘેરી છાપ પાડે છે !

કરણાએ નાક મુજતાં કહ્યું, “ ત્રિલોકબાહ, તમને શું લાગે છે ? તમે સવારે ડોક્ટરને સ્પષ્ટ પૂછી લેજો. નહિ તો આપણે બીજા ડોક્ટર બદલીએ, જરૂર હોય તો એમને બીજા સ્થળે બદલીએ. ”

“ ના, ના, કરણા, ડોક્ટર બદલવાની જરૂર નથી. એ તો એ વધારે પડતો ‘ નરવત્સ ’ થઈ ગયો છે તેનું આ પરિણામ છે. જ્યાં કું સવારે ડોક્ટરને પૂછી લેઈશ, તમે ચિંતા ન કરશો. જાન સુખ જાન. કું અને ચન્દ્ર બન્ને બેઠાં બેઠાં, ” ત્રિલોક કરણાને સ્વાભાવિક સાંત્વણા આપી.

“ કું એક વાત કહું છું પથુ ત્રિલોકબાહ, ઈશ્વર મને વિધવા કરવામાં સાર નહિ કાઢે. તમે નથી જાણતા એની લીલાની રીત. પથુ મારી શ્વા, એમ અને એમ નથી. કું તમે કહો તો લખા આપું કે દિવસો લાગશે પથુ એ સાળ જરૂર થશે. મારું અંતઃકરણ સાફી પુરે છે ને ? પછી કું ડોક્ટરનું મ શીઠ્ઠીરિતે માનું ! ” કરણા એ પોતાના અંતરનું મંથન પ્રગટ કર્યું.

હાંનિ ભેરથી ખાંસી ચડી એટલે બન્ને અંદર અર્ધા ખાંસી એાછી થતાં ગજરામથુ પાછી સર થઈ. શ્વાસ રંધાવા મડિગો. આ વખતે હાથપગનું પથુ જરા બેઠાવા મડિયા. અગિયો પાછી ફરી ગઈ. ગજરામથી અરાજ આપમેળે એાગળી ગયો. અમળીએ વાંકી થઈ ગઈ. ત્રિલોકે ડોક્ટરે આપેલી દવા પાછી જનરજરતીથી ફાંત પહોંચા કરીને ઉતારાવી, કરણાએ હાતી પર અને ચન્દ્રનાથે પગને તળીએ માલીસ કરવા માંડી. વાતાવરણ પાછું મુલુન બન્યો ઘેરાઈને બધાને બધી ગઈ.

થોડી વારે હાંનિ કંઈક સ્વસ્થતા આવી. અવાજ પ્રેરત કરીને બહાર આવ્યો, “ કરણા, તેં ઈશ્વર પાસે મારી છંદગી પાછી માગી લીધી ? ”

“ મારો ઈશ્વર તમને મારી પાસેથી લઈ લે એટલો દૂર અને નિર્દય નથી. એને જ્ઞાન છે કે પછી કરણાનું જગતમાં કંઈ નથી. તમે જરા દિંમત રાખો. એ બધાં રહી વાતો જ કરશો. તમે જરા જરા વારમાં આંસુ પાડો અને ચરણાં જાન, એટલે જોવા વિચારો કરો એટલે આવી ગજરામથુ થાય છે, તમે જરા દિંમત રાખો ને ! કેમ ત્રિલોકબાહ, ડો. નહોતા કહેતા કે દમણાં દમણાં નુંદું લાંચણીવાળા થઈ ગયા છે ? ” કરણાએ પોતાની અસ્વસ્થતા ઘણીને કેમ કરીને આટલું બધું કહ્યું એ તો એ અને એને ઈશ્વર જ જાણે. સીમાં કુંમી રહેલું માનવ કેટલું બહાદુર નિડર અને વસલ હોય છે ! આપજોગના સ્વાસ્થ્ય આપવાનું તપ કરીને કોઈમ જોતવમાંથી સિદ્ધ કરેલું માનવ આપીને સીએ સંસારને સ્વર્ગ બનાવ્યું છે. માનવ વિનાનો સંસાર કરે તો ખરા !

ધીરે ધીરે હાંનિ આંખ મળી.

૪

પાંચ વર્ષે આજે પાંડો અખ્યાતમાં ઉત્સાહનો રંગ જામ્યો છે. આજે તો બિહામત ઉપરાંત વચમાં એક ગાલીની બેઠક કરવામાં આવી છે. મગદળ અને કમ્બેસની

વચ્ચે જુડીજુડી યાગીઓ અને રક્ષાગીમાં વિવિધ વાદીઓ પીરસાય છે. પાછળના ચોક્કમાં નાના હોકરાઓ આમસહીમનો સંજો ચલાવવાની દગીશ કરી રહ્યા છે. આને તો સહેમના બોળ પણ થોડા માણસો આવ્યા છે.

સમય થયો એટલે ડૉ. દલેદી નારી દીકરી સીમતીએ કેકિકા જેવા કંઈ પ્રાર્થના કરી. થોડેન્દે ડૉ. દલેદે પ્રમુખસ્થાન લેવાની વિનંતિ કરી અને ડૉ. ધન્યમાદે અનુમોદન આપ્યું. પ્રમુખે કુંકમાં જ પડાવ્યું:

“ બાઈઓ, તમે સૌ જાણો છો કે આપણા ગિરીદાસાઈ આને પાંચ વર્ષે આપણી વચ્ચે પાછા આયા છે. લંડન યુનિવર્સિટીથી એમ. એ. with education ની પરીક્ષા એમણે પહેલા વર્ષમાં પહેલે નંબરે પસાર કરી તેને માટે યુનિવર્સિટીએ એમને સુવર્ણચન્દ્ર આપીને, ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટીએ એમને ધૌસીમને પ્રથમ પદવિની ચળીને B. Littની ડીગ્રી આપીને એમનું મહુમાન કયું છે. વળી બહોં આવા જ આપણા પ્રાંતની નેશનલ કોલેજે એમને ધિન્સીપાલ તરીકે ઝડપી લીધા છે. આપણે માટે અને સમસ્ત યુજસાત માટે ગિરીદાસાઈની આ તેજસ્વી પ્રતિભા એ ગૌરવ છે. વળી એમણે તો છેલ્લા ૭ માસ સોવિયેટ રશિયામાં પણ ભ્રમણ કરીને ત્યાંના શિક્ષણનાં સ્થાનો અને પદ્ધતિનો અભ્યાસ કર્યો છે. એમના નેતૃત્વ નીચે આપણી આ એકની એક કોલેજ એનું રાષ્ટ્રીય સ્તરે સિદ્ધ કરશે એમાં શંક નથી. ઉપરાંત એક પ્રુથાચનર તો એ છે કે એમણે યુજસાતમાં અમલ્ય અસ્પૃશ્ય અને નીચ

દાંતની સ્વચ્છતા !

ઉપરજ શરીરની નિરોગીતા, ધુરંદતા અને સુખની મુંદરતા અવશ્યક છે અને તે ચેતવવા તેમજ સાચવવા દુધ ઘસ એક અગત્યની જરૂરીઆત છે—

આર્યન દુધ ધ્રુવોનો આકાર દાંતના પ્રખ્યાત ડોક્ટર પી. ધારગલકરની સલાહ પ્રમાણે દાંતની રચના અનુસાર ચોન્દ્રબોલો હોઈ દાંતને સર્વે બાજુથી સાફ કરી પેદાં મજબૂત કરવાની યક્ષિત થરાવે છે. તેના ક્રીટલ ઉંચી કક્ષાના—સ્થિતિસ્થાપક—અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ શુદ્ધ કરેલા (Sterilized) છે.

મૂલ્ય : આઠ આના.

આર્યન ધ્રુવ. કંપની. ૩૬ હમામ સ્ટ્રીટ, સુબાઈ.

ગણતા વિભાગમાં વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા શિક્ષણ પ્રચારની નવી યોજના ઘડીને આગેવાનેને આપી છે. એટલે હાલ દુરત દોલેજમાં તે એમણે ત્રણ જ વર્ષની બહિષ્કારી આપી છે. પછી તે એ એમની યોજનાની પાછળ જ ચોતાને બધી વખત અને શક્તિ ખર્ચવાનાં છે. એમની યોજનાનો જો જરાબર અમલ થશે, સાચો સાથ અને માણસો મળશે તો બાર વર્ષમાં આપણા પ્રાંતની નીરક્ષરતા ટળી જશે. મારા તરફથી અને અખાડાના ભાઈઓ તરફથી હું 'ગિરીસલાખનું' ભાવળીનું સ્વાગત કરીને એમને અંતરના અભિનંદન આપું છું."

બીજા ત્રણ માર આગેવાન શહેરીઓએ પણ ગિરીસની શક્તિ અને પ્રતિભાનાં વખાણ કર્યોં. છેવટે ગિરીસે કૃતજ્ઞ બાવે સીને મીઠા ઉત્તર વાળ્યો અને વડિમાતરમના ગીત સાથે મન્માન સભા પુરી થઈ. સૌ નાસ્તો લેવા હાજરા.

"ગિરીસ ! સાત વર્ષ પહેલાંની આ મુરખીની વિદાય સભા તને સાંભરે છે ?" અંદ્રનાથે વાતાવરણને નાસ્તાને અનુકૂળ બનાવવા માંડ્યું.

"અને પેલી ધર્મવરની ચર્ચા પણ સાંભરે છે," ગિરીસે એવા જ ભાવે ઉત્તર વાળ્યો.

"રશિયામાં તો નાસ્તિકવાદીઓના રીતચર્યા મંડળા છે નહિ, ગિરીસ !" ડ. દવેએ જરા અંબીરતાથી પ્રશ્ન કર્યો.

"હા, ત્યાં તો હવે ધીરે ધીરે churches ને તાજાં ફેલાતાં જાય છે. સરકાર વાતાવરણ જ એવું ઉભું કરે છે કે લોકો આપમેળે church બંધ કરી એવી આગળથી લઈને સરકાર પાસે જાય છે," ગિરીસે એક તવા સમાચાર આપ્યા.

"એટલે અધારે રશિયામાં બીલકુલ church જ નથી ?" અંદ્રનાથે પેંચને આપ્યા ને આપો મોઢામાં મુઠી ટીપો અને સૌ હસી પડ્યા.

"ના, એમ તો હજી છે. જે વિભાગમાં church રખાયું હોય ત્યાં સરકાર નહિ રાખવાનો દુશ્મન નથી કરતી પણ churchનો ખર્ચ, એની સંભાળની જવાબદારી અને એને અંજોની રચનાતા, વ્યવસ્થા વગેરે બધું કામ એક જવાબદાર સમિતિ કરવા કબુલ થાય તો સરકાર જરાય વધી નથી લેવાતી. પણ આનું પરિણામ એ આવે છે કે દેશમાં ઉમ થતા જતા નાસ્તિકતાના વાતાવરણને લઈને અને ધર્મ એ દેશ સાચવવાનો એક કિમિયો છે એવી હક અને વ્યાપક થતી જતી માન્યતાને લઈને Church બંધ જ થતાં જાય છે. અત્યારે તો આંગળીને વેટે ગણાય એટલા મોરડા અને લેવીનગાડાંમાં રવા છે." ગિરીસે વિસ્તારથી રશિયાની નાસ્તિકતાનું વર્ણન કર્યું.

"પણ ડું કોઈ નાસ્તિકના મંડળમાં જન્મ આવ્યો કે નહિ, કે કોઈ નાસ્તિકની સાથે ચર્ચા કરી કે નહિ ?" ડોક્ટર દવેએ બીજાને પ્રશ્ન કર્યો.

"તો દિકરી, કોઈ નાસ્તિકની વાત તો કરે કે એને કેમ નાસ્તિક થવું પડ્યું ? અહીં દિંદમાં તો બધા કંઈ પણ કારણ વિના નાસ્તિક થઈ ગયા છે. ત્યાં એવું શુદ્ધાદિયું આવું તો નથી ને ?" અંદ્રનાથે વાતાવરણને રમુજ રાખવાનો ચોતાનો સ્વભાવ પ્રમાણે પ્રવર્તન કર્યો.

"એ નાસ્તિકના મંડળમાં તો એક સિવેર વર્ષની ડોસીની કથા ખૂબ મજાની છે. મને તો એણે ખૂબ આપીલ કરી," ગિરીસે અંદ્રનાથની સાથે જોયું.

“ તો આવો મેશને, કહી નાખો. હવે પટ્ટેડાં આ એક ચુકાવનાં છું અને આ એક કેળું ખાઈ જવું. પછી જસ અવાજ એખારીને કહેવા મળે. ” ચંદનાથનો સ્મુલ સ્વભાવ સો બદલુતા દર્શા. એટલે એણે આપેલી બંને વસ્તુઓને પુરી કરીને મિત્રીશી કહ્યું :

“ મેલકામાં નાસ્તિકોના એક મંડળમાં મને લઈ ગયા ત્યારે મેં મારા સાથીદાર રસિકન પ્રેક્ષકને પુછ્યું કે તું મને એવા કોઈ નાસ્તિકનો ભેટો કરાવ કે જેને નાસ્તિક ચલાવું કંઈ અનુભવજન્ય કારણ હોય. એટલે એ મને એક યોસી પાસે લઈ ગયો. એ ડોસી છોકરાઓ માટે નીકળતા એક અડવાડિકના તંત્રી તરીકે કામ કરતી હતી. કહેવામાં આવ્યું કે લગભગ આઠાર કલાક એ ડોસી કામ કરે છે, આઠ કલાક પવનું અને દમ કલાક ભુલભુલો બાથ મંડિરો તપાસવાનું. મારી આજખાણ કરાવી એટલે મેં તરત જ સીંચું પુછ્યું, “ તમે કેમ નાસ્તિક થયાં ? ”

“ કું ? ” પેલી ડોસીએ ઉઠેરા સામે પ્રશ્ન કરીને મારી તરફ જલે કું જવાર દોળ એવી કોણકસરી દિધી એણે અને પછી કહેવા માંડ્યું.

“ બાવીસ વરસની ઉંમરે કું એક લેક્ટેનન્ટને પરણી હતી. મારા માબાપ ગાર્ડાં ભુનાં દરબારી હતાં. એટલે અમારા ઘરમાં અખીરી વાતવરણ હતું. પરણ્યા પછી ગાર વરસમાં મને દસ છોકરાં થયાં. દરમિયાન મારા પતિએ ઘરાબને પેતાનો સાચો બચાવી લીધો હતો. ૨૪ કલાકમાં એક કલાક પછી એનો નહિ જતો દોષ બ્યારે એ ચોંટા ન પીતો હોય. પાણીની જેમ એણે દારૂ પીવા માંડ્યો. ઘરાબી હોવાને કારણે છોકરામાં અનિયમિતતા થવા માંડી એટલે સ્થાયી એને રજા મળી. પછી નોકરીની વાત નહિ, પૈસા નહિ અને ઘરાબ તો જેમજે. એટલે મારા પૈસા, શેકું ગથેરાત બધું જ મારી પાસેથી મારીને પુઁચવી ગયો અને ઘરાબમાં દોખી રહ્યું. ઘરાબ પીને આવે અને પેટ ભરીને મને માર મારે. મારા આપની પાસે પૈસા લઈ આવવાનું કહે. પછી તો એણે પૈસા ખાતર છોકરાં મારવા માંડ્યા અને મને ચીડવવા માંડી. કું બાપ પાસે જતાં, રડતી અને પૈસા લાવતી એમ કરતાં કરતાં બીજાં બાર વરસ મુશ્કેલીએ ગયાં. ત્યાં વળી એક દોષેલમાં એને સંરહાતની જગ્યા મળી. પછી એટલા પૈસા મળતાં તે બધાનો દારૂ પી જતો અને ઘેરે આવતીને એનો માર પીટ તો આવ્યું જ હોય. ત્યાર બાદ સોજ વરસ સુધી આ સંસારમાં મારે મારે નરક ઉતારાને એ મરી ગયો. મારા પરિશીલ છુલનાં એ સ્વચ્છ વડે જે કેમ કહવાં છે એ કું જ નાહ્યું કું. માબાપ ખાર્મિક હતાં. એટલે મારા ઉપર ધર્મની સગવડ બાંધ હતી. છત્રનવી પવિત્રતામાં કું માનતી. એટલે રડી રડીને, બેગા જાવરીને, આગ દિવે મેં બચવાની પ્રાર્થના કરી. મને અજર હતી કે સાચા પવિત્ર માણસોને બચવાનું દુઃખ નથી દેતો. પછી આ તો એનાથી ઉધું જ બનવું હતું. જેમ જેમ કું વધારે રડતી, વિશ દુઃખવતી અને મરણિયો પ્રવળ કરીને પવિત્ર રડીને પ્રાર્થના કરતી તેમ તેમ મારું દુઃખ વધતું જતું હતું. એક દિવસ મને એ નાલાયક ઈશ્વર ઉપર નિરુદ્ધર છુટ્યો. મગામોના કોમ તોડીને નાંખી દીધા. જે ઈશ્વર દુઃખીઓના નથી તે ઈશ્વર દોષ તોય આ માણસબને મટ નકામો છે. એને માનને કે પુછને કું કરવું ? જમ. આ મારી નાસ્તિકતાના મૂળની કથા છે.”

" Thank you sincerely " કહીને અમે છુટા પડ્યા.

થોડી વાર તો ગંગેશ વાતાવરણ હપાઈ રહ્યું. ડૉ. દવે કંઈક બોલવા ગતા દતા પછુ ચંદનાચને એ વાતાવરણ નાસ્તાને પ્રતિકૂળ લાગ્યું. એરથે એણે જ પહેલું બોલ તોડ્યું, " ખરી મારી બેટી એ ડેસી, હાલે કરી એણે, એરી એક ને દિંદ આવી આવે તો આ આરિનક દિંદના બાર વાગી આવ, " કહીને એણે છુટી છુટી ચીજો દેરકને આપવા માંડી.

છેવટે અહા આવી. વાતોનો વિષય પછુ બદલાયો. લોકોએ ધીરે ધીરે નિઃશ્વ લેવા માંડી, પરસ્પર દીઠાદીકના વિધિ થયા, આદરકીમતી રક્ષાળી અને ચમચાના ચવાળે ને છોકરાંએ વાતાવરણને ચમત્કવી મુક્યું. છેવટ એ ડૉ. દવે અને ગિરીશ પછુ નીકળ્યા.

ગિરીશને વગવાનો રસ્તો આબો અને એ છુટો પડવા જતો હતો ત્યાં ડૉ. દવેએ કહ્યું, "આહને ગિરીશ, ઘેર, આને આપણે સાથે જમીશું, કરણને પછુ છું મગ્યો નથી."

" હાલે, " ગિરીશ સંમતિ આપીને સાથે ચાલવા માંડ્યું.

" ગિરીશ, આપણા વેદના અધિઓ જગરા શુદ્ધિમાન, " ડોક્ટરે અંદરની સ્વસ્થતા સુચવતી વાત કરી.

" કેમ ? " ગિરીશે આગર બાલે કહ્યું.

ધમિરની કલ્પના દુનિયામાં પ્રુકીને, અથવા માણસની સામે ધમિરનો આદર મુકીને એમણે અમુકાંતિવાદની એરી theory મુકી છે કે સનાતન કાળથી માણસ ધમિર ધમિર કરતો આબો છે, ધમિર થવાના પ્રયત્નો કરતો આબો છે અને હજુ કયે જન્મ છે. બિઆરાની મજલ હજુ પૂરી નથી થઈ, ડોક્ટરે પોતાની અસ્વસ્થતાસુચક બીજી વાત કહી.

ગિરીશ સદજ બાલે જવાબ આપ્યો, " એમાં શું બોલું છે ? માનવનો વિકાસ તો સંધાય છે. માનવના સમુદાંતિ તો સાથે છે. ધમિરનો કાયદો હોત નહિ તો માણસની શુદ્ધિ શુભે મરી જત. ધમિર છે કે નહિ એના વિવાદમાં તો આ બધા તત્ત્વરાની જાણ છે. બધી શ્રીજસરીમાંથી એ ઇશ્વરનું તત્ત્વ કાઢી લેવો, પછી શુભો શું રહે છે તે,

" પછુ આવી અદ્ભુત કલ્પનાની શોધ કરનાર ને શુદ્ધિ હોય તો એવી સમર્થ શુદ્ધિ ઉપર પોતાનું પ્રચુર સિદ્ધ કરનાર આંતરરણુ કેટલું બોલું જીવનમયું કહેવાય ? "

" કહેવાય જ ને, કારણ કે શુદ્ધિ કામ નથી કરતી ત્યારે માણસ મુરખ કહેવાય છે, પછુ આંતરરણુ કામ નથી કરતું ત્યારે માણસ મૂલ્ય પામે છે, " ગિરીશે સારી વાત કહી.

ડૉ. દવેએ ચમકીને ઉંચું નેચું. સામેના અંજલામાંથી દિલીપ દેડતો દેડતો આવતો પોતાના પિતાને આગી પડ્યો હતો.

" જોડો ! આને તો કંઈ ગિરીશબાઈ આવ્યા ? " કરણનો મોકો કંઈ દૃઢી ઉઠ્યો.

દરેક ગુજરાતી ગૃહમાં હોવું જોઈએ

"GUJARAT and its LITERATURE"

(ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય)

લેખક : શ્રી. કનૈયાલાલ મા. મુનશી

શ્રી. મુનશીએ લેખ 'ગુજરાતી સાહિત્ય'નું સમગ્રાવલોકન મારે મારે મોકલવાયન થઈ પડ્યું છે. x x x

—મહાદેવ ગાંધીજી

"ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય" પ્રકાશ અને ચિંતનથી ભરેલો અને કલાના અસ્મિત્વનું સંપૂર્ણ પ્રતિનિધિત્વ પાડતો ઉત્તમ કૃત્ય છે. શ્રીમુત મુનશીનો ગુજરાત ઉપરનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ, અને જે પરતુને તેણે રચી તેને સ્પષ્ટ બનાવતી તેમની કૌશલ્ય, અને રચે રચે પદોમાં આ કૃત્યમાં જે કલાત્મક બિંદુઓ જેવા મારે નહીં પણ બીજાં ધર્મોને આકર્ષે પદોએ એવી બાબતો જે છે તે આદરે અત્યંત પરિપૂર્ણ તેમજ લીધે છે, અને તે પણ જેવાની રીતોથી પાછળ અને અકસ્માત શારીરિક પ્રતિભા સમયમાં.

પરંતુ આ કૃત્યનું આકર્ષણ તો એ છે કે ગુજરાતના સાહિત્યનો અભ્યાસ ગુજરાતના ઇતિહાસ તેમજ દિનના ઇતિહાસ ઉપર સંબંધિત રાખીને કરવામાં આવ્યો છે. આ કૃત્યે કલાત્મક વિસ્તારથી અને સુલભતાથી છે. x x x

—આચાર્યશ્રી આનંદરાજકર મુવ,

પ્રો. વાણસ માનસીકર, મનારસ દિન્ડુ વિદ્યાપીઠ.

"આ કૃત્ય સાહિત્યઇતિહાસના માત્ર પ્રારંભિક કૃત્ય જેવો નથી. એનું હોય વિશાળ છે. અને સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, પ્રાચીન તેમજ અધોચીન ગુજરાતી, એ બધી ભાષાઓના સાહિત્યનું વિશ્લેષણ કરવા મારે જે તકરપણી વિદ્યમાની જરૂર છે તેની પામતા કલામાં છે. કારણ કે તેમજે જાનને પહેલે સરખ દોષમાં આવે છે. પોતે એક ઉત્તમ સાહિત્યકાર છે. x x x

શ્રી. મુનશીના કૃત્યના અર્થ ગુણ એ છે કે એમજે પૂરાં પડના સમય સાહિત્યકારોનો અને તેમની કલા-પ્રતિભાઓનો ઉલ્લેખ અભ્યાસ કર્યો છે, અને તેથી જ તેણે ગુજરાતના અનેક સાહિત્યકારોનું ખરું મૂલ્યાંકન કરી શક્યા છે એમના કાર્યોના સ્વભાવની કુલ ખ્યાલ પરીક્ષા કરી શકે એમ છે. ત્યાં તે અને સ્વિકૃત અને સર્વજન્ય બંધો છે. અને સાહિત્ય સમૃદ્ધિનું કારણ કારણો આપવામાં આવે છે અને સ્વભાવથી તેની અર્થતાઓ પણ ન થતાં કારણો આપવામાં આવે છે, તે મારે ગુજરાત કલાનું અર્થ જ સ્વભાવ છે. x x x

—ડૉ. એ. બેરીડલ કીચ, ડી. સી. એલ.,

મુનીવર્સિટી બોર્ડ એડિનબરો.

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક શારદા

વાર્ષિક લવાજમ :

દિ'હર્મા : રૂ. ૬-૮-૦

પરદેશ શીલોંગ લીદ.

તંત્રી :

ગોકુલદાસ દારકાદાસ રાયચુરા

ગુજરાતી માસિકોમાં શારદા કય રીતે લાત પાડે છે ?

- 'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર મહિને એ ત્રિંગી ચિત્રાં આપે છે.
- 'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સોરઠી લોકસાહિત્યની રસલહાનું માટે શ્રુતસિલ્પ છે.
- 'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જેના તંત્રી અંક, નવલિકા અંક, લોકસાહિત્ય અંક અને લીપોત્સવી અંક મળે હજારો લોકો દર વખતે રાદ બુધે છે.
- 'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જે શિષ્ટવર્ગ અને આમરવર્ગના સાહિત્યને સુમેળ સાધે છે.
- 'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે સોરઠી ઇતિહાસની રા. રાય-ચુરાધૃત નવલકથા આલોકને ભેદ તરીકે આપે છે.
- 'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે કે જે સેજના એક પૈસામાં સાહિત્ય અને કલાનો રસમાળ દર મારો લગાવે ત્યાં પહોંચાડે છે.
- 'શારદા' બાર વર્ષથી પ્રગટ ચાલે છે. તમે જેના માલક ચલા હરો જ. ન ચલા હો તો તો નીચેના કાપપણ સ્થળે આવજો આવજ અખર આપો એટલે 'શારદા' ચર ચરો.

તંત્રી : 'શારદા' કોરવાડ (કાઠિયાવાડ)

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લી., વડોદરા.

આર. આર. શેઠની કંપની. શુકરોલસ, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨

[નવ્ય મોહનનાથ : પુરુષ સંધ્યાન ૪. ૫૨૧થી]

એમનું દેખું આસાનનું આરતી પાઠી વાટ જોઈ રહ્યું.

તાનકડી ચોલા એવું પરિધાને વસ્ત્રાભૂષણ કાઢી, નીચું મોં કરી બેઠી હતી. એનું હાથ કડી ધમક્યું ન હતું એવું જોઈથી ધમક્યું હતું, અને તેના કાનમાં યુગ્મજાતવ્યો તાલ ધરતા હતા.

તેણે સર્વદાને અવાજ સાંભળ્યો. અને 'હા' કહેતાં સાંભળી ને ધરધરતા પડે તે જોઈ, કેમ કેમ ઉપાસી કે દુલ્લ ને અભિનયને એક પ્રકાર તેને પાલ નહોતો-કેમ દુલ્લ થયો ! આજિ અગાડી પાઠો આપ્યો હતો.

પણ તેના દેખાને તળીએ મલા હતી તેના મોહનનાથે તેને કડી છોડી નહોતી, અને એ તો અત્યારે સામે હતો. તેણે પિંડો સામે જોયું-આ હતા-હાનુરાહજી-તેના દેવ-તેના પ્રાણ-તેના તામ, તે પ્રજિજાત કરી રહી.

જાન્યો શબ્દ સંભળાવેલું " સર્વદાને પડે ભાગ્યે, "

" જરૂર. " તેના પગમાં જોર આપ્યું. તે મધ ને સર્વદાને પડે ભાગી, મહાપિ-પતિ હાથ ને આશીર્વાદ લીધો...ને અત્યંત યતા તારાઓ, મુખરતો સાગર, ને પથરીયાની કોઠે પથવાર તેમના રમરજુપટ પર કરી તરી આવ્યા.

ચોલા છોડી, સર્વદાની પાસે બેઠેલા સિવરાશિને તેણે જોયા, પાસે બેઠેલાં ને અપરિચિત મુવેનની રસમરી આજિ ચોલાને ટગર ટગર ભોળી ભાળી, અને તે પાછી ખસી-કૂદી; અને સભ્યમંડપની વચ્ચે, રત્નભક્તિ રીયાવલીઓના કીમુલીમનેઢર પ્રકાશમાં, ઉપરનું વસ્ત્ર ફેરવી કાઢી, તેના પોલા હાથ વચ્ચે એવું કમળમાંથી ઉદ્ભવેલી નારાયણી સરખી તે જોઈ. પ્રેમકમળ, મુખ ને અભેાલ જોઈ રહ્યો. મોહન કડીપામ, વપુરે રોમતા પગ પર-એનેરી જરીયા થઈ આજિલા અણીમામાંથી ચમકતી મેખલામાંથી-કાઢી સુંદર મંદિરમાંથી અરજુન સિંધર નીકળે તેમ-તાલુક કમર, મોરચણ પેટ, હીરામાં વચકમનું અણુરેખાનું રતનમંડળ, આછી જુરી નસેની રેખાઓમાંથી રોમતા ડેહ, ગાંધકડું સુંવડું અનેકર મુખ નીકળ્યું. એના મુખમાં પાચિંદ સુંકરીની અપૂર્વ, રેખાઓ નહોતી, ફેરીઓની કામ્યતા નહોતી, નહીં જાણિયાની માત્ર સુત્રમારતા નહોતી.

સેરેન્દ્ર
કીર્તીચંદ્ર

પાકા રંગની ગેરંટી

સુધા
જાણ

પ્રાચીન તથા અર્વાચીન કલામય છાપકામ માટે
આ શીરનામું નોંધી લ્યો.

ગુજરાત કાઉન્સ અને પ્રીન્સિપલ વર્કસ.
૧૩, થામી મલી, સ્વેડેશી માર્કેટ, મુંબઈ ૨.

સુવરાષ્ટ્ર તથા
રેકર્ડ સાડીઓ
અર્ધજ રંગના
તથા છપાના.

મારખાનું :-

ગુજરાત કાઉન્સ અને પ્રીન્સિપલ વર્કસ.
મેનેજીંગ સીનેમા પાસે, ગીરજામ, મુંબઈ, ૪

એ તો કાઠ સુખમ સ્વનમાં પેલકવાર જ નીકળેલું, નવમંજરીઓનું ઘડયું મધુર નિર્દોષતાના સત્વ સંરખું બાથ વસંતનું ઝુંપ હવું.

પણ ચૌલાને એના રૂપનું જરા ચ લાન નહોતું. આસપાસની મેદની હતી કે નહીં તેની પણ તેને રૂપદ ખમર ન હતી.

તેની આંખ તો કરી હતી-દૂર-એના સોમનાથના લિંગ પર-એને રીઝવા આટઆટલાં વર્ષો એણે એકાદ ચિત્તે તપશ્ચર્યા કરી હતી તે એના શુભનકાર પર. હો, બોળાં સંજુ એની વાદ જ્ઞેતા હતા; એનું નૃત્ય એવા અધિરા બન્યા હતા, એને શાખાશી આપવા તત્પર હતા. તરત એના પગમાં એતન આબું. ઝાઝરેને અવિરત ઝમકારે, વેગે સરતી સરિતાની માફક, તે સીધી મર્જકાર સુધી આવી ને મુઠંગનો ટેકા ચરુ થયો.

ચૌલાની નસોમાં રુધિરે વેગ પડ્યો. એ ચૌલા નહોતી-પર્વતકન્યા હતી; આ સોમનાથનું મંદિર ન હતું-નગાધિરાજ દિમાલય હતો. આ લિંગ નહોતું-તપઃશર્પીમાં નિમલ એવા એના પ્રાણ હતા. પાર્વતીરૂપે તે પૂજા કરી રહી; તેના પમ, તેના હાથ, તેની ઠેક, તેની ડોક પૂજા કરતી પાર્વતીને ભાવ ખતાવી રહ્યાં. એના મુખ પર મેલી ભોળી પૂજારિણીની આવ હતો. એની આંખો આંતર, વિહ્વલ, ભક્તિ-બાની હતી. તેણે ઉભા રહીને, બેસીને, નખી નખીને પૂજન કર્યું; હાંચના અભિનય વડે એણે સુવાચન નાખ્યા; જગમે હાથે પુષ્પો ચઢાવ્યા; તેના આખા અંગમરોડોમાંથી સંજુ રીઝવાનો તલસાદ નીમળી રહ્યો.

પૂજારિણી યાત્રી, પગ સિધિલ થયા. હાથોમાં સિધિલતા દેખાઈ. મુખ પર ખિન્નતા આવી, સંગીત મંદ થયું-તાલનો ટેકા ધીમા પડ્યો. તેના મુખ પર ધીમે ધીમે ઉત્સાહ અદૃષ્ટ થયો. દયામણાપણું આવડું ગયું. આંખો નિરાચાર થવા લાગી.

ચૌલા અભિનય નહોતી કરતી. પાર્વતીએ તપ કર્યું હતું તેણે જ તેણે કર્યું હતું, અને હવે તે સંજુ રીઝવા બેઠી હતી. ને ન રીઝે તો ? અંતરના ભાવે તેના નૃત્યને સ્વાનુભવાલંબી કરી મુક્યું.

તરત તેના ભાવ બદલાયો. ક્રમદેવને તેણે અવરતો જ્ઞેયો. તેના મુખ પર હોંસ આવી, અભિનયોમાં એતન આબું. પગના ટેકા ધીમા પણ આશાભર્યા થયા. ધીમે ધીમે સરતા પગો આશાભર્યા તાલે નર્તી રહ્યા.

તે અગતી; આશાકરી-તેનું અમ્બુ અંગ વાંકું વચ્ચું, તેના વિહ્વલ નયનો જ્ઞેષ્ટ રહ્યાં-ને ધીમે ધીમે તે પાછી ફરી. ક્રમદેવનું સર શંભુને વાંકું, ને કાઠ ભરી, નયનોમાં પ્રાણ પુરી-કમકતી, જરા સરમાતી, જરા મર્ચમાં સંજુ પાસે આવી. ચૌલાએ લિંગ સામું જોયું-અને લાગ્યું કે શંભુ મનાયા.

પાછળ ઉભેલી જ નર્તકીએએ ગીટે સરદે મંદાદેવજીની વાણી ઉચ્ચારી:

કિં મુલં કિં શશંકમ્ કિં જેને ચોટપલેષ કિમ્ ।

નુકુદયૌ ધનુવી ચેતે કંદર્પસ્ય મદારમનઃ ॥

અધરઃ કિં ચ પિંચ કિં કિં માસા શુકલચુકા ।

કિં સ્વરઃ કોકિલાલાપઃ કિં પ્રાપ્યં વાપ, નેદિકા ॥^૧

પાર્વતી વિરહવિવેકઃ પશુ ખેંચતી ને સરમાગ પાછી હતી. નિતમ્બ વાસાક્ષતી વિજયની મસ્તી હાખવવા સાથાં, મંદહાસ્યે ને સમંજસ મુખે, ઉપરજીથી સ્તન મંડળ સંતાડતી સંતાડતી, ધીમે, સંકાપતે પડે, મરંધા કમકર્તા પાછા પમર્યા બસતી તે પાછી હતી.

તે ફરી અમલી-અભસાહ-ને ચંબી.

નતકીએએ ચાપુંઃ

કિં જાતેં વરિતેં વિષ્ણુ કિમહં મોહમાગતઃ ।

કાર્યમ વિદ્યતમાપ મૂળ્યાપિ પ્રમુરીશ્વરઃ ॥

ફેજરોહં વધીચ્છેયં વરાંગસ્વર્ણનં જ્ઞાતુ ।

તદ્દિં કોડ્યવ્યોડ્ગ્રમઃ ક્ષુદ્રઃ કિં કિં નેચ કરિષ્યતિ ॥^૨

સરંચથી ન રહેપણું ને તેણે પાછળની કુંડે ઠેચ્યાથી.

પયં વેરાગ્યમાતાપ વર્ણ્યકામાદનં ચ તત્ત્વ ।

વારણામાસ સર્વાત્મા વરેણઃ કિં વતેદિહ^૩ ॥

અને ચીલાનું શરીર કંપમાન થયું. તેણે કુપરામાં મહારાઠ આખ્યો, અમલીત, તે અત્રિઅંશથી કાપવા ધાગી.

..મમ્બ હણાયો. ને મિત્રના કુપુથી થેલી બનેલી પાર્વતીએ વત્ત ને કુખમ્બવ હાથ કહન આરંભ્યું. પશુ સિવજ જતા રહ્યા અને મિત્રવિયોઅનું કહન વિરહનું બની ગયું. મુકજે કુરકા થેય મંડપાં, ચીનમ્બ પમર્યા લયગાઠ આખ્યો. તેણે હાથમાં હતી હતાણ ને અગિમાં આકંઈ. તે રડી, તે કહ્યો, ને આખરે ફેર પર નવનહંદ ફારી ખાન ફરવા ધાગી. કુખમ્બવ સખત થયેલ કંકારમાં સ્થિરતા આવી, અભિનયમાં તાપસીનું ગીરવ આખ્યું. અત્રિગાં કંકળતા બની. તેણે અભિનયે આસન વાગ્યું. અંશુસિમો વડે ખાનમુદા ફરી. નેચેને નાસિગામ ચાખી ધીમે ધીમે મેંદે પડતા મુદંજ બેડે ખાન આરંભ્યું. તે વિચાર મર્મ-આનંદન થઈ...

...ને વહ આકાશ્ય અતિથિનો સ્વાકાર કરચ્યો આવ રહ્યાંથી રહી. તેણે અભિનયે હાથ ધેયા, પદ વાળી પ્રજિપાન કર્યો, ઝાંઝને ઝમકારે સત્કાર કર્યાંઓ, ને એકવિતે આકાશ્યનાં વચન સાંભળી રહી.

૧. આ હું કુખ છે કે ભદ્ર ? આ હું નેચ છે કે કમળ ? આ હું મહાત્મા કમદેવનું પ્રતુભ છે કે ભુદિ ? આ હું અપર છે કે નિંજ ? આ હું નાસિગા છે કે પાપતની સાંચ ? આ હું સ્વર છે કે કોકિલનો આવાજ ? આ હું અપ છે કે રેલિંગ ? —સિવપુરાણ .

૨. ઉપર અને પ્રજુ દોવા જતાં કાચાંબ બનીને ખાંડે હું માકે નાંન વિનિવ બન્યું છે, અને હું હું મોકને વડ થયો છું ? ઉપર મિયા હું, પરાછીવા અવવને રપડ કરવા કમ્પક ત્યારે હું હું અસતાઈ ન હો ? હો જા.

૩. મેં રીતે વિરોધે પ્રાપ્ત થઈ, અર્ધમા કાંઈ હેઠ એકું કદિનખન રમ્યું. કેમ, ઉપર હું મોકમાં જો ? પડે જ નહીં.

ઇન્દ્રાદિલોકપાલાંશ દિત્વા શિયમનુમતા ।
 નૈતરસુર્ક દિ છોકેયુ ધિરુદ્ધ રશ્યતેડધુના ॥
 ક ત્વં કમલપત્રાક્ષી કાસી ચૈ ત્રિવિલોચનઃ ।
 શશાંકધદના ત્વં ચ પંચવક્ત્રઃ શિવસ્મૃતઃ ॥
 વેળી શિરસિ તે દિવ્યા સર્વિણીય વિભાસિતા ।
 જટાજૂટ શિયસ્યેવ પ્રસિદ્ધમ્પરિચક્ષતે ॥
 ચંદનં ચ ત્વદીયાંગે ચિતામસ્મ શિયસ્ય ચ ।
 ક દુક્કલં ત્વદીયં ચે શાંકરં ક ગજાજિનમ્ ॥
 ક સૂચનાતિ દિવ્યાનિ ક સર્પાર્દશાંકરસ્ય ચ ॥

પાર્વતીએ તિરસ્કાર કર્યો. ઝાંઝર ગુસ્સામાં મૂમકવા માંડ્યાં, તેના હાથના મરોડમાં ઉમટતા આવી. મુઠંગે પણ ગુસ્સામાં મળના કરી રહ્યું. ઉપ પાર્વતીની આંખમાંથી આંસુઓ ખર્યાં. પગની હટાકાર કણ ભરતી, ઝાંઝરથી તાલ દેતી તે ચારે તરફથી આક્રમણને ધરી રહી, બાજો વડે, બાવ વડે, મુઠંગો વડે એણે હુમલો કર્યો. મોઢું મઢાવી તે વાંકી રહીને—

ઔસા એકદમ બદલાઈ ગઈ. પ્રમદાન્વેષી સિવજી બાણજી મટી પોતાને ખરે સ્વરૂપે પ્રગટ થયા, મુઠંગમાં વાળનો મગગટ સંભળાયો. વાલો અટક્યો.

ઔસાની આંખે પણ સિંગમાંથી સિવજી પ્રગટ થતા દેખાયા. ત્વં કરતાં તેની રજોમાં ઉત્સાહ વધતો જતો હતો. તેના દેખામાં અસ્પષ્ટ ઉત્સાહના પૂર આવતાં હતાં. ગતિ ને નાહની ઉછળતી સરિતામાં તણાતાં તેની કંપના આમળ સાક્ષાત્ સંજી આવી, ઉમા-એના જીવનહાર !

તે ખંડું છુટી ગઈ-જીવનનું લક્ષ્ય સાંપડ્યું હતું. એટલી જ તેને ખાતરી રહી. તેણે ત્વં ને અભિનયના સામ્રો વિચારી લીધાં. તેનું નાક ફાટવા લાગ્યું—પ્રેમ પેલછા-થી તેની આંખો બાકુજ ને વિશાળ થઈ ગઈ.

પ્રણયવિહ્વલ પાર્વતીને સરજતાં તે પ્રણયવિહ્વલા વધુ બની ગઈ, પંચ નાયતાં ગહોતા-ભૂમિને સ્પર્શ્યા વિના ઉડતા હતા. હાથો હટાકાર મરગતા નોડોતા-પણ સખત પવનમાં વળતી, ડોલતી, ધુન્વાતી, વેતીઓ બની રહ્યા હતા. તેનું મુખ પ્રણયના સાર સમું, અલખ તેણે સંખલખડું.

તેણે ઉત્સાહમાં પ્રસિદ્ધિ કરી. વપાને કાટે વગગાયો. સંજીથી આલિંગનથી તે હંડમાતથી રમી રહી. તે આલિંગનથી ક્યાઈ ગઈ. સુખનથી યરમાઈ ગઈ.

૪ ઇન્દ્રાદિ લોકપાલને ઊમી છા તું સિવને ઉપજી છે એ જાણ તને પાંચ નથી, માત્રુ દે લોક વિષે એ વિચાર દેખાય છે. વિચાર કેવી રીતે તે કું કું કું તે સોંચ. કમલપત્ર સરખાં નેવવાથી તું ક્યાં અને ત્રણ છે નેવ તેને એમાં સિવ ક્યાં ? ચંદ્ર સરખા મુખવાળો તું ક્યાં અને પાંચ મુખવાળા સિવ ક્યાં ? તારા સિવ કેમના ક્યાં ? પણ કેમના વર્ણન કેમના સંક્રિતમાન વચન નહીં, ભયારે સિવના મરતક વચનો જ્યાંજ્યાં તે પ્રસિદ્ધ કહેવાય છે. તારા અંગ વિષે મંત્ર અને સિવના અંગના ચિતાની વચન; તારા રેશમી વચન ક્યાં. સિવનું દસ્તિયર્થરૂપ આપણ વચન ક્યાં ? તારા દિવ્ય આમણું ક્યાં, અને યજ્ઞના સર્વ ક્યાં ?

[અઠધે રસ્તે : પુરુષોદધાન ૫. ૫૧૪થી]

નારકના પડદા પાછળની સુષ્ટિની અને મોહિની હતી તેનાથી વધી. દોઝદોઝ; પડદા ને સીનરીયો ગોઠવતા મલ્લુરો; ધાંધાધાંડ કરતા મુઝાંઝો; હાથમાં લટકતી દાડી પકડી, ધરણ પહેરવેશમાં સુસજ્જ લુગાનીઆઓ; રથોને પગમાં તરવાર બરાબ જાય તે બીજા બળો હાથે તેને ઉચ્છેદ કરતા રાજભૂમિયાઓ; પોતીયાનાં કહોટા મારી, રૂના કુચા વાળી કાંચળી પહેરી, અગ્નિમાં ગ્રેસના નિષ્ણાં કરી, દોરડીઓ જેવા કાળા વાળવાળા ઉધાગા મોટલા સાથે દોઝદોઝ કરતાં વિચિત્ર પ્રાણીઓ; આ બધાની સંપ્ટિ તે બધાને પશુ-બનાવવી બમરી યજ્ઞ પડે.

૮

આજ વર્ષોમાં દુમાની Three Musketears આદિ કથાવલિઓ મેં વાંચ્યાં માંડી. મારી અગ્નિ આગળ અમેરીકા આવીને ઉભું, સ્વાસ લેવાની પરવા કર્યા વિના હું આ કથાઓમાં કુબો, દારૂન્યા, આયોસ, મીઝારીયી માંડી બાલીવોન ને દ હા વીલીએર સુધી બધાનો પરિચય મેં કરી કરી કર્યો.

પશુ આ નવી સુષ્ટિની શોધ હું છુપી ન રાખી રાખ્યો. 'કહેવાનું' ન હોય તે સ્વર્ગ પશુ નેએણું શા કામનું ?

દલપતરામ ને હું સીયાળાની કડકડતી ઠંડીમાં ચાર વાગે ઉઠતા, અને અધારા રસ્તાઓમાં યજ્ઞ ગામ બહાર એતરેમાં જતા. રસ્તે કોઈક જ મળે, કોઈક ધરમાંથી ધંદીના સુર સાથે કોઈ ઉલોગી ધરણી ગાતી હોય તે સંભળાય, અમે ફરને ફર જાંએ, ને કોઈ ઝાડ નીચે, તળાવ પર, કોઈ ટેકરી પર, એતરેમાં બેસીએ. કહેર બહાર, નદી પર અમે એકાંત રથો ટેકરીઓ ચોટી કાઢી હતી, ઉતાર ધ્રુવ શોધનારના મરંથી એ ટેકરીઓનો માલીકીદક અમારો છે એમ અમે માનતા. આ બધી વખત હું દુમાની કથાઓ, જેવી હું સમજતો હોઉં તેવી અને અને યાદ હોય તેમ, દલપતરામને કહેતો.

રાતે પાછું પારાયણ ચડું. મારાં બા, બહેનો કે બાણેએ વાતો સાંભળવા તેવા જ હોય એમને પશુ હું બધી વાત કહું-રસથી, મેં કોઈક જાણ્યો હું બૂલી જાઉં કે સાંભળનારાઓને રસ ન પડે એવું લાગે તો, હું થોડાવધતા સુધારાવધારા પશુ કરી દેતો. દુમાની કથાઓનો રસ કદી સુઝતો નથી. આજે મારાં નાનાં છોકરાં દુમા વાંચી મારાં એંશી વર્ષનાં છુછમાને-અનેક વાર સાંભળેલી કથાઓ ફરી વાર કહે, અને છુછમા પહેલાં સાંભળતાં તેવે જ રસે સાંભળે છે.

આ તો ગહેલા પ્રયત્નો. પાછી તો દર વર્ષે એ વર્ષે હું આ અને દુમાની બીજી બધી કથાઓ ફરી ફરી વાંચતો, ને મારાં કુટુંબીઓને ફરી ફરી કહેતો. મને કહેતાં ને મારા ઓતાદેને સાંભળતાં યાક નહોતો લાગતો. દુમાની સંપ્ટિ તો મારી જ યજ્ઞ ગઢ. ૧૯૨૪ માં મેં લુવ, વેરસાઇ ને ફેરિન્ડો જેવાં તે પબ એક અપરિચિત ગ્રેસકની દષ્ટિએ નદી, પશુ પોતાનાં ધરો ધણે વર્ષે જેવા આવનાર પરવાસી તરીકે, એ બધા મદાલયો ને એનાં ઉલોગોમાં તે હું અનેક વાર ધુગ્યો હતો. દુમાએ સરજેલાં મારગોટમાં માંડી ને નેપોલીઅન સુધીના રવજનો એમાં ફરતા મેં મારાં કથનાયમુએ કથારના જેવાં હતાં.

કુમા મારે મન એક નવજાતનાર નથી, મારી કાપડસાધિનો એક વિષાતા છે. એનું અણુ મેં કદી નાકળ્યું નથી ક્યું. મેં કુમાની કથાઓનો અનુવાદ કર્યો, એની કલાનું અનુકરણ ક્યું એવી દીકરીઓ મારા પર યજ છે. એ દીકરીઓમાં રહેલું સત્ય કું સ્વીકારું છું. કથા સંપ્રવાની કલામાં કુમા મારો ગુરુ છે. નવો ચીતારો પોતાના ગુરુનાં અમર ચિત્રોની રેખા હાથમાં ઉતારી ચીતરતાં થીએ છે. નવો કવિ કાષ્ઠ કવિવસ્ત્રી સંસ્કૃતિ અને સન્દર્શિતને સેવી સેવી, કાવ્યો જન્મતા યાજ છે. તેમ જ બાલપણથી કુમાની કલાની કક્ષિતએ મારામાં રહેલી કથાકારની કલાને સ્વરૂપ આપ્યું. તેજ આપ્યું. પ્રેરણા 'આપી' મેં કદી એને અનુવાદ કર્યો નથી. મેં પાવ કે વસ્તુનું અનુકરણ બન્યુંને ક્યું નથી, પણ કુમાની કલાનો અસર મારી કૃતિઓમાંથી તરફ કદી જઈ નથી.

આકાશમાં આકાશી કસોડી કરીએ; વસ્તુની સંસ્કૃતિ, સુઘડિતતા, કે વિવિધતાનું ધોરણ લાગ્યે. પાઓનું વૈરિષ્ઠ્ય ને જિવંતતા કલાનું અંગ બહીએ; વાર્તાલાપની ઘડા, સંયોદતા, ને નારવાનુરૂપતા સાદિતનું મુખ્ય તરંગ માનીએ; પ્રકૃતિની શુષ્કણી ને અરણ્યવતા નવજાતના પ્રાણ મલિએ-તે કુમાની કલા કાષ્ઠ પણ સાદિતસ્વામીથી ઉતરતી નથી. અરણ્યકિત રક્ષ પેદા કરવાની કક્ષિત, ને કથાનો આત્મા છે તેનું ધોરણ લાગ્યે તે જન્મતસાદિતમાં કથાસંપ્રદાય તાજ અલેક્ટ્રિક કુમાને જ પટ્ટાવી દીધીએ. અને આવા સાદિતસ્વામીની કલાની પરમ બોધિતમિથી મેં મારા બરફીલો ચેતાવી મુખ્યતાના સાદિતમલિ જરા જ પ્રકાશ પાડ્યો એમ કોઈ માને તો મારું ક્યું કું સાર્થક થયું એમ જ માનીશ.

૯

૪. સ. ૧૯૦૦ થી પાણું રેસા પર તેજ આપ્યું. બાપાજી ડેપુટી કોમીશર થઈ થર આંજી આપ્યા; અનુભાષ કામ કોમીશરી રીઠાવર થઈ થર આપ્યા.

અવારસાંજ સાસુ ભોમ મળવા; આવજા લાગ્યા, મુનીસીપાલીટીએ રસ્તાએ સારા રાખી રીવામાં તેજ પુરવઠા મોકલું; મારા રસોડામાં ને મલેઆઓની દેમણીડે થવા લાગી. રેસાકામ ને રેસાના મૂર્તિ થઈ જઈ ન્યાતની પટલાઈમાં પણ અનુભાષ કામએ મેટાકામ નેડે જાત મગાવવા મલિયો.

એટલામાં બાપનીએ કુમાળ આપ્યો. વાતરા તાણામાં કુકળ અકાષ્ય સ્વરૂપ થયું; અને એ બાપાજી તાણામાં હોવાથી એમને મણી દેહાલેક પડી. મને એ સમયનાં ને જ દરજ્જા થાક છે.

કુમાળ નિવરણ મારે ને પત્ની ભેજતાં હતા તેની મોઢી કરવા હોઈ કમન કાર્યમાં આપ્યા. મેં એમને તે વખત જોય, અને એમના ચોરસાલી મુખની મારા પર ઉંડી ડાપ પડી.

એ સમયમાં બાપાજી નેડે બરમણી કોઈ કીટીકટમાં જવું નહીં કેમ તે થાક નથી. એટલે કું સાથે મારીનાં આરતો લેજ. રસ્તામાં કે પાણું હવું. બાપાજીએ કહ્યું, " કુનુ ! મારા બેગમાં મારું મુઠી કે તો. "

" કેમ, બાપાજી ! "

“ તારે જોવા જેવું નથી. ”

“ હું આંખો મીચી દઉં છું, ” કહી મેં આંખ પર હાથ મુક્યા, પણ જિરાસા ન રહી તેથી આંખજોડો પહેળા રાખી એ ચી વસ્તુ છે તે જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

અમારા ઘોડા આગમ સ્તંભોં બે ચાર બુદ્ધિ પડ્યાં હતાં, પહેલાં તો હું સમજ્યો નહીં, પછી બાકી થઈને માડી ગંધ એટલે ધોંધા ફરીને મેં જોયું... એક બીજું રાજ રેતવા વચ્ચે પડ્યું હતું. અને બંને મરતાં મરતાં, હેલી પળે, તેણે પોતાના હાકરા ના રાખીને મોંએ લગાડી દાંત બર્ષાં હતાં ? હું પહેલાં ન સમજ્યો; પણ ગામ આંખે ત્યારે જોલીસ પટેલને યોગે ખસેડવાનો ફકમ કરતી વખતે બાપાજીએ કહ્યું ત્યારે મને સમજાયું કે માંએ મરતી વખતે પોતાના જાળકના રાજ વડે જુબ શમાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો !

ફુકાળ ફુકાળ ત્યારે તરફ લોડો કહેવા હતા, પણ મેં જોયું કારમુ દર્શન કયું હતું; અને ક્યાં સુધી તે મને દેખાયા નહીં કયું.

બાપાજી વિવસ ને રાત ફુકાળ નિવારણના કામમાં મગ્યા રહેતા. બધીવાર સવારે ઘાંતા પહેલાં ઘોડા પર નતપ, કેટલી બધી રાતના બા મને સુવાડી બાર ને બે વાંચા સુધી ચિંતાગુર વડેને એમના આવવાની વાટ જુએ.

એક દહાડે બાપાજી તાવ લઈને આવ્યા. મોઢું રાઠું થઈ ગયું હતું ને આંખ પર સોળે હતો. ખીજે દહાડે તાવ વધ્યો, સોળે છાતી પર ઉતરવા માંડ્યો, ને એમનું બાન જવા માંડ્યું. એમને કેં ચોપ લાગ્યો હતો. ડોક્ટરો પર ડોક્ટર આવ્યા કરતા પણ કેં દીધી લાગી નહીં. અમારી ચિંતાનો પાર રહ્યો હતો.

આખરે સીવીલ સર્જનને એ રોજને એરીસીપેલસનું નામ આપ્યું. બાપાજી તો બાન વગર પડ્યા હતા; કાંઈ વાર સનેપાતમાં તે લવતા. અજાન-બજાન એમનું નામ કનૈસ મીચી હતું-તરત આપરેલન કયું. કાંબા કાનની આસપાસ મોટો બીરો મુક્યો, ને પરના રેલા કાઢ્યા. થોડે દહાડે બીજી તરફ બીરો મુક્યો. જીવન ને મરણ વચ્ચે લગભગ મહીના સુધી બાપાજીએ ઝુલ્યા કયું.

માથુકા મુનથી મરવા પડ્યા હતા. અંગેજી ને દેશી અમલદાર બાંમ ને આતના ઝોળખીતા આવતા અને જતા. આજે જરો કે કાલે જરો એમ લામણું. બા, બહેનો ને હું ધરચર કાંપતા.

એક સંજના લાગુ કે હવે બાપાજી રાત નહીં કાઢે. બા બેડી બેડી આંસુ સારતી હતી. હું એક તરફ બેઠો બેઠો ઝુંઝળાતો હતો. લાકડી ટોડતા, અપંગ મોટા કાકા વર્ષોનાં વેરે વીસારે પાડી, નાના લાકડાં મોં જોવા આવ્યા હતા. મોટાકાકા જેમ તેમ ખુશી પર બેઠા. એવાન બાપાજી સાથું જોવા કયું. એટલા વચર મને ખાસે લીધે. હું મળતાતો મળતો મળો ને એમના પગ વચ્ચે ઉભો રહ્યો. મારા માથા પર એને હાથ મુક્યો...ને મુરકો ખાધ છાતી દાઢ રહી લીધું. અનુભવી, દુનીયાના આપેલ આ શ્રદ્ધ મોટાબાઈ, સ્વચ્છ હોડી, તે વખતે સ્નેહભર્યા વિશ્વક થઈ રહ્યા હતા.

ચૂકી વાર ગૃહ ને નાતની સીંચો આવવા લાગી. બપોરે રુખીના ધામે પગે

આખાં, એક ખુલ્લો, વગર ભેડે ભેડાં, ને ચાલી ચાલી એમના દેવામાં શું થઈ હતું તે કોણ કહી શકે ? રાત પડી, બા મંદિરમાં ગઈ. મેં માથું કુટરાની બપોરે અવાજ સંભળ્યો એ શું છે તે સમજું તે પહેલાં મારી મોઢી બહેનો મંદિરમાં હોડી ગઈ. મહાદેવજી આગળ માથું યુકી મારી બા પ્રાર્થના કરી કે ખતિ પહેલાં હાથ તેને કેમ લઈ લેના નથી.

એ બપોરે રાત હતી, મારી બહેનો એક પછે એક મહાદેવજી આગળ જઈ વીતની આવી કે બાપાજીને બચાવો ને તેને બદલે અમને લઈ લો. પોતપોતાનામાં ભેનો વાત કરતી હતી તેથી મેં બચ્યું.

અમે શોકનાં માખી વિચનખાનામાં બાપાજી પાસે ભેડી રહ્યાં, એ તો નેજાન પડ્યા હતા. સનેપાતમાં કેંકે બગડતા હતા. મને લાગ્યું કે મહાદેવજી બાપાજીને લઈ લેવા માગે છે, બાનો કે બહેનોને બચાવો, લઈ એમને છવાડવા માગતા નથી. પણ વખત છે ને અને લઈ એમને નહીં છવાડે ? ચંદ્રશેખરમાં મને પૂછ્યું બધા હતી કે મારા શ્વાનો એ અશ્વીકાર નહીં કરે, હું ધીમે ધીમે મંદિરમાં ગયો, ડીવેલનો ધીમે ધીમે બગડો હતો. શું હંમેશ બાપાજી જવે માટે સિલકચરનો પાક કરતો. બપોરે મેં બા પાક કરી કરી ને બોલે માથું યુકી પ્રાર્થના કરીઃ " અમરના ! મને ભેડાએ તો લઈ લો, ને તેને બદલે મારા બાપાજીને બચાવો. "

ચંદ્રશેખર હાથ ડીવના હતા. ન અમારામાંથી કોઈને લીધું ને ન બાપાજીને લીધા,
(અપૂર્ણ)

ફોરવર્ડ એશ્યોરન્સ કું. લીમીટેડ

તમે વિશ્વ ઉત્તરણો છે ?

તમારા કુટુંબને સવિધ્યને વિચાર કર્યો છે ?

ત્યારે તો " ફોરવર્ડમાં " ઉતરાવશો ને ?

અમારી ખાસ ખુબીઓ

સસ્તાં પ્રીમીયમ-શુદ્ધ સ્વદેશી-કરકસરી વ્યવસ્થા.

માહિતી માટે લખો ૪૩, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ ફોર્ટ, -મુંબઈ.

તાર
ARYANIVAS

આર્યનિવાસ

વિશાળ
નિવાસસ્થાન
અમીરી
યોજન પ્રબંધ

સંપર્ક
૨૩૧૩૬

કાલિદાસવીરોડમુંબઈ

[મહાગુજરાતના સંસ્થાનિક : ૧ બહાર : અનુચિત ૫ : ૫૩૫ થી]

શાંખે કંપનીઓમાં સંધીના સ્તીમ નેવીએ કંપની ગુજરાતી છે. બેઠામાં સેન્ટ્રલ બેઠાની શાખા છે. મુંબઈની શાખા કંપનીઓની શાખાઓ પશુ ત્યાં છે. એ રીતે બહારેશ સાથે ગુજરાતીઓને મોટો વેપારી સંબંધ છે ગુજરાતીઓની પુષ્કળ માત્રા મીલકત બરમામાં છે. તેઓ ત્યાં સારા માનપુસ્તનો ભોગવે છે. દરેક વેપારમાં ગુજરાતી પ્રતિનિધિઓની ઠીક ઠીક સંખ્યા રહે છે. માલના સીમેના પશુ બહારેશના રહેણાંમાં સારી કમાણી કરે છે. ગુજરાતી નાટક ગાંડીઓ પશુ અવારનવાર આવે છે. મોઢ પશુ દુન્યર ઉદ્યોગની નવી હીલવાસ ગુજરાતી સહકાર વગર બહારેશમાં થતી નથી.

બહારેશ સંસ્થાઓમાં ગુજરાતનું બહારેશીય સંસ્થાન સાધારણ પ્રગતિશીલ છે. ઓળાના વેપારીઓ અને ઝવેરીઓનો મોટો વર્ગ જેન બહારેશીઓ છે. એટલે પાંચાં પોળો તો હોય જ. એ પાંચાં પોળો બુની ધરેક ઉપર આવે છે. વેપાર ઉપરનાં સાગાં બાંધી આપ્યા છે. તેની પેલાશમાંથી બીજાર અને વડ પ્રાણીઓનું વાનપ્રસ્થ જીવન ગુજરાતી મોટાં આ સંસ્થાનો ઉપયોગ છે. બનવેસની જાત સુધારવાની એ સંસ્થામાં સમજ નથી. ડેરી એટલે માખણ થી પેલાશ કરવાનું કારખાનું પશુ ત્યાં નથી. બીજા બહારેશ સંસ્થામાં બરમાની ઇન્ડિયન એગર બોર્ડ કમિટી છે. એની ઉત્પત્તિ ગુજરાતી સાહસને આધારી છે. પ્રમુખ તરીકે એકાદ અપવાદ સિવાય ગુજરાતી વેપારીઓ જ આવે છે. સેક્રેટરી તો મુંબઈની હોય છે. એજર જ પુરા પાડે છે. મેનેજીંગ કમીટીમાં પશુ ગુજરાતી વેપારીઓ ઠીક પ્રમાણમાં છે. મુકેશીવન એજર બોર્ડ કમિટી પછી આ વેપારી સંસ્થા જ સારી રીતિમાં આવે છે. એનો પ્રતિનિધિ વેપારી ફેરેશનની કમીટીમાં નીમાય છે. સરકારે તેને સ્વીકાર કર્યો છે.

વિશિષ્ટ સંબંધી ગુજરાતીઓની પ્રગતિ યોગી કહેવાં. બહારેશીય વિશ્વવિદ્યાલયમાં થોડા જ ગુજરાતી સ્નાતકો બહાર પડે છે. ઓળાના વેપાર ઉપર લાગે તાબી રંગમાં એક એમ્બે વર્તીકુલર રૂલ રચાવામાં આવી છે. તેની પાસે પેલાનું સારું મહત્ત છે. સાથે કન્યાશાળાની સગવડ પશુ છે. ફંડ પ્રમાણમાં ઠીક છે. વેપારીઓની ઠોકરાઓ તો આ સૂલમાં પચેક અંગેષ્ટ મોપડીઓ બહારી વેપારમાં નોકર જાવ છે. બીજાના ઠોકરાઓ ગવર્મેન્ટ કે બીજાની દાક્ષીણમાં વળે છે. ગુજરાતી કલમ જેટું પસપર દગવાગવાનું સામન હજી રચાણું નથી. પરંતુ કિતવધેક મંડળ અને તેની સાપમેરી ઠીક ઠીક હાલમાં અરિન્દવ પસવે છે. ગુજરાતી સાહિત્યપ્રવૃત્તિનું જગ મોણું છે. એકાદ બે સાધારણ વર્તમાનપત્રો નીકળે છે. લુનાગલના મિ. મદનજી એક અંગેષ્ટ પત્ર પશુ મહત્તો પશુ તે પાછળથી જંધ થયું હતું.

બહારેશ જીવનમાં ગુજરાતીઓનો વાળખી દિરસો છે. પરંતુ વિદ્યામાં પ્રગતિ સાધારણ હોવાથી પારસીભાષામાં સિવાય બીજા જરૂ પ્રગતિશીલ નથી. પદમજી જીવનમાં પ્રથમ બહારેશ તરફથી દિલ્લીની એસેમ્બલીમાં સભ્ય ચુંટાયા હતા. પછી તેઓ ટેરીફ બોર્ડના પ્રમુખ બન્યા હતા. એમના પછી મિ. મુનશી બેરીસ્ટર મધ્યસ્થ મારાસભાના મેજર હતા. મિ. મવસજી દિંદીઓ તરફથી રાઉન્ડ ટેબલ કોન્ફરન્સના સભ્ય હતા. મિ. તેમજી મણી વરસો સુધી બહારેશની પારસીશાળા સભ્ય હતા. પોર્ટલેટ, મુનીસીપાલિટી અને

નીચે જાહેર સંસ્થાઓમાં ગુજરાતીઓ પ્રતિનિધિત્વ મેળવે છે. થીઓડોરીકસ સોસાયટીમાં પણ ગુજરાતીઓ અગ્રણ્ય ભાગ લે છે.

અલ્ફ્રેડેનના ગુજરાતી વેપારીઓ પણ ઉદ્યોગ છે. સ્વેડેનની કેટલીક પણ પ્રવૃત્તિમાં પ્રેમથી નાણાં ઠાંડી આપે છે. ગુજરાત તેજ ન હિંદી અને સંસ્થાઓ પોતાની પ્રતિષ્ઠાની પ્રમતિ માટે કાળા કરવા રંગુનમાં આવે છે. ગુજરાતી વેપારીઓએ કમિશન સારો સફાર આપી નાણાં ભરાં છે. રશિયન આદિવાસી અગ્રણ્યથી મહિને કોમિસની પ્રાપ્તિઓ, શિક્ષણની સંસ્થાઓ, ધાર્મિક સંસ્થાઓ, મોકલિનની સંસ્થાઓને ગુજરાતીઓએ સારી રીતે નાણાં ઠાંડી આપ્યાં છે.

અર્ધાં ભાગ ગુજરાતીઓ અલ્ફ્રેડેનમાં વસવાટમાં પડ્યા છે. હરેરો ઉપરનાં ગુપ્ત કુપ્ત ગ્રામમાં ગુજરાતીઓની નાની કુખો છે. અનેક ગુજરાતીઓ ઓરીસો મેંકોમાં નોકરી કરે છે. કેટલાક રેલ્વેમાં રેલવે અધિકારી છે, થોડા સરકારી નોકરો છે, પરંતુ વિશેષ પ્રમાણમાં નાના કુખનવારો છે. ગુજરાતીઓમાં ૫૨૨૫૨ સંમત નથી. ૫૨૨૫૨માં વસતા હોવાથી કાનૂનાત્ પ્રમાણ રહે છે. ૫૨૨૫૨ માં પણ કરે છે. રેલ્વે કે કુખીને સહાયતા પણ આપે છે, છતાં ૫૨૨૫૨ યોગપાત્ર વધારવાની સંસ્થા અસ્તિત્વમાં નથી.

અને ૧૮૭૧ થી મંદીની અસર અલ્ફ્રેડેન ઉપર થઈ છે. અલ્ફ્રેડેનમાં ૩૫ ભાગ દન યોગ, થોડા ભાગ મિલિટરી કપાસ, અનેક અનુભવનાં અનાજ, તમાકુ, યોગ, કાકડું, ઘણાં વજેરો કાચાં તથા મોટા પ્રમાણમાં પાકે છે. અલ્ફ્રેડેનના વતનીઓ કુદરતી મીઠી અથવા જીપીનમાંથી મેળવે છે. આથી તેમની પ્રતિ અનાયાસી અને મહેનતના કામ તરફ મેરમાર નથી છે. એમનાં જિવનમાં કામ કરવા મહત્ત્વના કુદરતી મજુરી આવે છે. ભરખીજ થોડા મંદક શખ્યા નથી. જે મજા છે તે મત્ત, ઉત્સવ, આચારીયમાં કાઢાવી નાખે છે, હવે દરેક મજા વસ્તુના કાલો થઈ ગયા છે. ભરખીજ થોડોની આમદાની અર્ધો હાથ મળે છે. થોડોને મેલઆશામ માટે પૈસા મળતા નથી. જીવનનિર્વાહ નેટલી વેલવા પણ માંડમાંક થાય છે. ઉત્સાહી મેલકાર અલ્ફ્રેડેનના વતની હવે ચિંતાતુર અથવા છે. એકાદ પોતાની સીને કોશ પરીકી ભેટ આપી કાઢે નથી, આ મંદીની અસર ગુજરાતીઓ ઉપર પણ આજકાલ રીતે થઈ છે. ગુજરાતથી આવનાં ગુરોને હવે નોકરી મળતી નથી. યોગદાના વેપારીઓ અને જીવોઓના વેપાર પડ્યો છે. ધીમે વેપાર નહોં આવતો નથી. એટલે તે ગુજરાતીઓ વસ્યા છે તેમને પણ પુરી મજા આવતી નથી.

ગુજરાતીઓને નિરાશ કરવાર મીનું પણ એક મોડું મારણ છે. હિંદી પ્રખરું અલ્ફ્રેડેનમાં વેપાર ઉલોચ વજેરોમાં મેલવનું રખા છે. સાર્વજીય અલ્ફ્રેડેન વેપારી મંડળને એવું પ્રત્યે દેવ છે. કરકસર, સાદાઈ, જીંદગીની થોડી જરૂરિયાતો અને યોગ્ય અર્થે જીવન ગુજરાતી હિંદી વેપારી ગુરોપીયોની મોનોપોલીને સાથે છે. આથી ગુરોપીયો ઉચિત્તવા. એમણે હિંદીઓ વિરુદ્ધ મત્તઓ કરવા ત્યાંની સરકાર ઉપર સામવજ અલાવી. પરંતુ હિંદી સરકાર સંમતિ આપી નહિ. સર અર્ધમં હમ અલ્ફ્રેડેન ગવર્નર નીચાણ, એમણે વેપારીઓ પોતાના અભિપ્રાય પમાણેય વિચારવા કરાવી કહ્યા. એમણે ખૂબી રીતે અલ્ફ્રેડેન હિંદી જીવ પાડવાની કુમેલ

ઉપાડી. બ્રહ્મદેશીયોને બુદ્ધ પડવા ઉપદેશ આપ્યો. છઠ્ઠેક લખાણ કરી ખૂબ વાટાઘાટ આવી. ઉલ્ટે બ્રિટિશ સરકારની સંમતિ મેળવી. બ્રહ્મદેશને : હિંદથી છુટો કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. બ્રિટિશ પ્રજા અને તેના વેપારને ખાસ રક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે. ત્યાંની નવી ધારાસભા બ્રિટિશના લાભોને જરા પણ જાહેરી યકરો નહિ. પરંતુ હિંદીઓ અને તેમના વેપારી લાભોને જમે તેમ કાચેસર રીતે સ્પર્શ કરી શકશે.

બ્રહ્મદેશને હિંદથી છુટો પાડતા હોવાથી કુલ્લતી રીતે હિંદીઓ શંકિત થયા છે. અત્યારથી જ “ બ્રહ્મદેશ બ્રહ્મદેશીઓ માટે છે ” એવી રીતે ચારે તરફથી યોષણાઓ ઉત્તેજિત થઈ છે. ગુજરાતી વેપારી અને ઉદ્યોગપતિઓને પણ વસવસો પેદાં થયો છે. એઓ લાગતા વળગતાઓની વલણ જોઈ ઝુંઝાય છે. હિંદ સાથે બ્રહ્મદેશનો મોટો વેપાર છે. આવાત તેમ જ નિકાસ આરા પ્રમાણમાં થાય છે. કેરાસીન તેલ મોટર માટેનું પેટ્રોલીઅમ, અગીઆર લાખ ટન ચોખા, પાક સાગનું લાકડું, એવી અનેક વસ્તુઓ બ્રહ્મદેશથી હિંદમાં આવે છે. હિંદથી ધાતુ, મેલ, કપડું, લોડું વગેરે આવે છે. બ્રહ્મદેશ આવાત કરતાં નિકાસ હિંદમાં મોટી રકમ કરે છે. આથી વેપારનું પાકું તે દેશના લાભમાં છે. છતાં ધણેખાસે વેપાર હિંદીઓના તેમાં પણ મુખ્યત્વે ગુજરાતીઓના હાથમાં હોવાથી તેમને વિશેષ ચિંતા જેવું છે. ગુજરાતી સ્વર્ગ પશ્ચિમ તરફ વળે છે એવી માન્યતા છે.

ગુજરાતી ઓઓ મોટી સંખ્યામાં બ્રહ્મદેશ તરફ આવે છે. તેમનું જીવન એકલવાકું થઈ જાય છે. તેમના સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિના વિકાસ માટે ત્યાં કંઈ સાધનથી એકલવાકું શુદ્ધિવન પરંપરામાં માગવાનું હોય છે. સંગીત, ગરબા, સંમેલન વગેરેનો લાભ તેમને મળતો નથી. કોઈ લલિત કળાના વિકાસ માટે પણ ત્યાં અવકાશ નથી. સારી ગુજરાતીઓ સાકું જીવન ગુજારે છે.

બીનાઓ અને બીજા પ્રજા બ્રહ્મદેશીય પ્રજા સાથે ખાવા પીના અને વસ્ત્રો પરથીનો અવધાર રાખે છે. સુસ્તી વહોરાઓ સિવાય ગુજરાતી પ્રજા બ્રહ્મદેશી ભાષા બોલતાં જાય છે. પરંતુ લખતાં વાંચતાં જાણે જ કોઈ જાણતું દરો. બ્રહ્મદેશીય રીત જાત, રીવાજો, રહેણી કાણી, ધર્મ, સંસ્કૃતિ વગેરે પ્રત્યે ગુજરાતીઓ ઉદાસીન છે.

લગ્નસરામાં સિટ આપવા લાંચકુ:—

સ્વદેશીની ગેરંદીવાળા સ્વદેશી માબને ઉત્તેજન આપ્યો. અમારા મહુરાનઃ માસનેજ સ્વદેશી માર્કેટ કમિટીએ સ્વદેશી માન્ય રાખ્યો છે. છેલ્લામાં છેલ્લી દળની ફેન્સી ફેન્સી કીનાઈનોવાળા સ્વદેશી સુતરની પાકા રંગની મહુરાની જરી કિનાર સાડીઓ, જોડણી, ખંડ, પેલીયા, કુપડા વગેરે ખરીદવાનું બરોસાપાને મથક—

ઈન્ડીયન હેન્ડ વોવન કલેથ સ્ટોર્સ

પ્રો. હંસરાજ વિદ્યામ કુ. નં. ૨૨ અમીમની, સ્વદેશી માર્કેટ, મુંબઈ ૨.
બેરોમી બોયોન્ટની પ્રીન્ટેડ સાડીઓ, જરીયાલ વિગે અદીયીજ ખરીદો.

મોડીચહેલી ચામે તે તો દિવસમાં એક પણ પલ્લુ ખોલે વખતના આપે. તેવી જ રીતે અંતિમ મૂલ્ય ખરેખર ન હોય તો પણ જીવનને ઉન્નત કરે. જેને એવાં મૂલ્યો જ ન હોય. તે તો આંધળા બગદની માફક નિરર્થક ફર્મા જ કરે.

આકૃંતલ અને રોડી તમે શીખો છો એ રસિકતા કેળવવા માટે, એમાં રહેલી સરસતા તમારા જીવનમાં ઉતારવા માટે. કાવ્યોનો અભ્યાસ, પ્રેમ, સૌંદર્યસેવા, ભાવનાશીલતા એ પરોક્ષ પાસ થવા માટે નથી, જીવનને દિવ્યતા આપવા માટે છે. ગરીબ કે તવંગર, સરકત કે રોગિષ્ઠ, દુષ્ટી કે સુખી બધાને માટે એ અલ્પ-મોલી પુરુષ છે. એનાથી જ માણસમાં ગૌરવ આવે છે.

આ વસ્તુ આજના ટ્રેલ્ડુએશિને ખાસ વાદ રાખવા જેવી છે. જેસો મળે કે નહીં, મોટાઈ ને પ્રતિષ્ઠા મળે કે નહીં, એ આપણા હાથની વાત નથી. પણ અંતિમ મૂલ્યોની સેવા તો કોઈ પણ સ્થિતિમાં, કોઈ પણ વિપત્તિમાં જીવનસાક્ષ્ય સાધી શકે છે. કાવ્યોના જીવનમાં થોડાં કોઈ મૂલ્યો અપનાવો, મોઢાં એક ભાવના તમારી ડો-ને જીવનખર ઉપયોગી થાય. અને જમે તે બીજી વસ્તુ માટે જીવન જોડે સમાધાન સાધી. પણ એના વિષયમાં મદ્દમ જ રહો. એ ન મળે તો પ્રાણ છોડવા તત્પર રહો.

એવું એક અંતિમ મૂલ્ય રાષ્ટ્રીયતા છે. ત્યાત પછી, જાત પછી, પણ દેશ પહેલો—એ શું કંઈ પશ્ચિમને આજે જાતનો સ્વામી બનાવી મુકેયું છે.

ગુજરાત માટે પ્રેમ કેળવવાનો મારો આગ્રહ બાણીત છે. ગુજરાતની અસ્મિતા એ મારા જીવનસિદ્ધાંતનું એક અનિવાર્ય અંગ છે. પણ એ મારો આગ્રહ, એ મારી ગુજરાતીતા રાષ્ટ્રીયતાથી જુદી નથી, તેનું અંગ છે. સંત્યામદની હાત દરમ્યાન કણ્ઠકર્મ, કામચ-માં, સંકુલ પ્રાંતમાં, બંધાવમાં, બ્યાં બ્યાં ગુજરાતી વસ્ત્યા છે ત્યાં ત્યાં તેમણે રાષ્ટ્રને ચરણે અનેક ભોગો મપ્યાં છે. જે ગુજરાતી રાષ્ટ્રમંથ નથી, દિલ્લેમંથ નથી; તે ગુજરાતી નથી.

પરેશી રાજ્ય, ગુજરાતનું બંધારણ, અનેકાનેક અંતરાયો છતાં ગણતંત્રના ભવ્ય બાવિમાં મને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. એના નવપુમના ઉત્તરે હું આજ ને ઉત્સાહથી ઉભો છું. મુરોપના દેશો જીર્ણ થતા જાય છે; આપણે નવવિધાનને પંથે મંચરી રચા છીએ. એક દિવસ જગતની પ્રજાઓમાં આપણે મોખરે ઉભા રહીશું.

હું તમને સહુને રાષ્ટ્રમય યજ્ઞનું કહું છું. ગુજરાતનાં સંસ્કાર, ભાવના ને અસ્મિતા ટકાવી તેના ઉપર તમારી રાષ્ટ્રભક્તિનો પાયો ચઢાવો. એ રાષ્ટ્રસંકિતમાં દિલ્લી મુકિત સમાધ છે. એ મુકિત એક મહાત્માજીની મંગવાની નથી; એથી હજાર માણસો-જેલમાં ગયે પણ ન. મળી એ આપણે જોયું. દેશના પ્રત્યેક સીપુરુષ તેના બાવિમાં જવલંત થઈ રાષ્ટ્રી સર્વસ્વ સમર્પણ કરે તો જ એની પ્રાપ્તિ શક્ય છે. તમે એ શક્તિ નહીં કેળવો તો તમારી કોલેજની કેળવણી વાંચણી રહેવાની—તમે માત્ર વંચ જેવા જુદિજીની પ્રાણીઓ થઈ રહેશો. પશ્ચિમની પ્રજાઓ સાથે જુદિના અખ્યાતમાં ઉતરવાની તમારી તમન્ના સાથે તમારા હૃદયમાં ઉત્સાહ, ષદા, આલ્સ ને સ્વાર્થજને પણ જીવનમાં ઉતારો. તો જ તમે જીવન જીવી મવા એમ કહેવાશે.

સી રો લી ન

સ્વીડનના બનાવેલું

ખાંસી, શરદી, સળેખમ, ઇન્ફ્લુએન્સા અને ફલની પ્રાથમિક સ્થિતિ બંધે માટેના એકનો એક અને સર્વથા વિશ્વાસપાત્ર સલામતીભર્યો ઇલાજ. હિંદના બહુતા સળદારી નેતા ડૉ. એમ. એ. અનસારી, એમ. ડી; એમ. એસ. સિરોલીન “રોરો” ના સંબંધમાં તા. ૧૨મી મે ૧૯૩૪ના પત્રમાં લખે છે કે:-

“ હોયો પ્રેમીક વખત થઈ ગુલ જાલીસ અને જાતરામાં ફરતી મારા દરદીએ ૬” સીરોલીન (ફાકમેન-કાનોસ) ખાપતો રજો થુ”. આ દવા ફરતનના રૂપમાં ખાવેલાનથી એક સ્વાદીષ્ટ ગળાદટ છે, અને એ જાતરામાં અને જાતરા ના દુનંદક ગળાદટ માલમ પડી છે. એ સ્વાદમાં બલિ મધુર છે અને દરદીને લાગે વખત સેવન કયાવામાં જાવે ત્યારે પણ પેટમાં કારી પડે તામિય મધ થો છે. ” અને ડૉ. વી. એમ. જાયાલી, એમ. બી. બી. એસ. મુંબઈથી તા. ૩૧મી ડીસેમ્બર ૧૯૩૫ ના પત્રમાં લખે છે કે:-

“ શરદી, ઉપરસ અને જાતીયાં થયે તેમ જ હુપરોમની કાખાલના થોસાઓમાં સીરોલીન “રોરો” ની ઉપચ મજસ્ટી અને ખતરી મધ છે. તેના મધુર અને છખેને મે નેલા સ્થાને લાગે નાનુક અને મુંબઈમાં જાવેમ પણ એ દવા ખૂબ પુરોથી પામે છે. ”

[માહિત્ય સંચય પુસ્તકોના પૃ. ૫૪૮ થી]

અમને સદાશર આપો છે તે સર્વનો અમે સંસદ વાસ્તી અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ. જે વ્યાખ્યાનોની વિચલ નીચે મુજબ છે:

તારીખ	વિષય	વક્તા	પ્રમુખ
૪-૮-૧૯૩૫	અગીયારમાથી ૧૧મા સદતક સુધીના વેશ્યુપ સાહિત્યક પુષ્કરણ	શ્રી. કુર્મશંકર કે. રાઓ	શ્રી. નરવરસાલ ઇ. દેસાઈ
૧૮-૮-૧૯૩૫	કલા અને કળન	શ્રી. રમણીક ચ. મહેતા	શ્રી. ચંદ્રવદન સી. મહેતા
૮-૯-૧૯૩૫	ગાંધાર દેશનાં બોલ શિક્ષાવિનો	શ્રી. રણજીરાવ ધ. જ્ઞાની	...
૨૧-૯-૧૯૩૫	ખંડ કાવ્ય	શ્રી. બાલુશંકર બા. વ્યાસ	શ્રી. રામનારાયણ નિ. પાઠ
૧૪-૧૨-૧૯૩૫	રાસ સાહિત્યમાં કાળનો વિભાસ	શ્રી. મંજુલાલ ઇ. મજમુદાર	શ્રી. મનહરરામ ઇ. મહેતા

નાટ્ય પ્રવૃત્તિ

ગુજરાતની નાટ્યકલાના ઉદ્ધારમાં સર્વસકલ કાર્ય કરવાની સંસદની સાવના પ્રસિદ્ધ છે. આ વારસ હરખાલ સંસદે "જે ખાસ જાણ" નો નાટ્યપ્રયોગ પણ બજાવ્યો હતો. આ પ્રયોગ પણ મુલાકાતના મુજબાદીઓએ સડખે સડાપોં દતો મેરજુ કહેવું જ અમારે મારે તે પર્ષાત થયો. આ દિશામાં વિદ્યાન અને બાલક પ્રવૃત્તિ મારે અવગણ છે જે પણ અમારા કાન મદાર નથી.

વળા શ્રી. મુનશીની તબક્કા "મેરજી પસુલાવ" ની દિલ્લિ સ્થાપર કંપનીએ, કલારી તે ભેરા મારે સંસદના સંસ્થાને ખાસ કાળ મારે તેવી યોજના પણ કરવામાં આવી હતી. સંસદના ઇતર નાટ્ય પ્રયોગોમાં પણ આનો લાભ સંસદના સંસ્થાને દમેલાં આપવામાં આવ્યો છે. ઉલ્લેખ

રામ્યાવર્તી વર્ષોમાં સંસદનો વાર્ષિક ઉત્સવ જન્માષ્ટમી વખતે થતો. મયા વારસમાં સરકુલ્સવની યોજના અમે કરી હતી. આ વારસ હરખાલ જન્માષ્ટમી સમયે ઉત્સવની યોજના કરી હતી. જેમાં સાગર દિલ્લિ કંપનીના સંસ્થાવોએ સપાટખૂની વાચો અને ડું. મધુરિયાની દિલ્લિએ શેડો સામ જતાવીને અમારા કાર્યમાં અમને સદાશર આપ્યો હતો. વળા મિત્રો પાતાના સ્ટુડિયોમાં આ ઉત્સવ મારે જન્મા ઉજવત બીજા અનેક સમયે આવી હતી. જે મારે અમે તેમના અર્થત આગારી છીએ. વાર્ષિક ઉત્સવ મારે સર્વ પ્રકારે અવગણ જાણ્યો તેવ સમયે નિર્નૂંક આપમે કરેલ પછી એમ અમારી ધારણા છે. વળા આના ઉત્સવે મારે દરેક વર્ષમાં એ સ્થાવી સમિતિ નીમવમાં આવે તે સારું બેવી સૂચના પણ અમે નવ. સમિતિ પાસે રજુ કરી છે.

ગુખપત્ર: "ગુજરાત"

૫. સ. ૧૯૩૫ ના જુન સુધી "ગ્રીયુલી" સંસદના ગુખપત્ર તરીકે રજુ. તે પછી તેવ માહિતી "ગ્રીયુલી" નું નેવાનુ રજુ. પરિણમે સંસદે "ગુજરાત" ને પ્રિન્ટીંગ આપ્યું અને સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૫ થી "ગુજરાત" ની રજામાં કરવામાં આવી સંસદના સર્વો સંસદના આ

[સાહિત્ય સંસદ પૂર:સંધાન પૃ. ૫૪૮ ૫૨]

કર્મને પૂરતા સદસ્ય આપરી એમ અને હાથીએ બીએ અને સંસદના અને ' ગુજરાત ' ના સમજાવી જાણબહેનો વાંકથી આજ ગુપ્તીમાં જલુ અમને " ગુજરાત " મારે સારા સદસ્ય મળ્યા છે તેવી અને સાચા નોંધ લખ્યો બીએ સંસદના સકચો મારે તે આ માસિક તેમનું પોતાનું જ છે એ જાણવતી થાદ આજવાળી જરૂર અમને જણાવી નથી

વળી સંસદના સકચોને મારે સવાળખ જલુ ૨૦ ટકા મિલકું રાખવામાં આવ્યું છે. આનો સાથ સંસદના જખ સકચો એ એમ હાથીએ બીએ.

આજાર

આજ વર્ગની અમારી પ્રવૃત્તિ વચ્ચાન એ એ અગ્નિમિત્ર કે સંસ્થાએએ અમને સદાવતા કરી છે તેમને. અમે અવલોકનપૂર્વક આજાર મળીએ બીએ તેમાં આવજા માનદ હીસાબ વધાસવાર વિચરું આર. સી. મહેતા એક કંપની તેમ જ બી સાચર મુશીકાનના સી. ચીમનલાલ બી. હેસામની અને બી ફેરારીય રુહના સિદ્ધાંતવર્તેના જલુએ કરવાની વખતે અમનવતા જલુએ છે. અમને આજા છે કે તે અમા પૂર્વજ તેમને સદસ્યે આજ સાખરે

મી સાહિત્ય સંસદ-હિસાબ ૧૯૯૧-૯૨

જાન ૧૯૯૧ ના યોગ મુદ ૧૨ થી જાન ૧૯૯૨ ના યોગ વદ ૬ (વા. ૧૧-૬-૩૫ થી વા. ૧૧-૧-૩૧) સુધીનો આજક અવધનો હિસાબ

		ઉ	
ચોક્ક (આમલ વર્ગની બાબી)	૩૬૮-૧૧-૦	પ્રીન્ડિંગ ખર્ચ ખાતે	૨૨૬-૧૩-૦
લવાજમ ખાતે	૮૦૧- ૦-૦	રીફરેન્સ ખર્ચ ખાતે	૩૦૦- ૦-૦
પ્રિન્ટિંગ અને ટાઇપનાં લવાજમ		પરચુર ખર્ચ ખાતે	૧૩૫- ૮-૩
ખાતે	૭૦- ૧-૦	હોલ આડ ખાતે	૩૪- ૦-૦
		રોજલ અને લગીવાના આડ ખાતે	૩૦- ૬-૦
		બોર્ડ અને પાટા ખાતે	૪૮- ૬-૦
		પોસ્ટેજ ખાતે	૩૨-૧૫-૦
		લેક્ટરની ખરીદી ખાતે	૫૧- ૦-૦
		લેક્ટર મારે રકાબીએની ખરીદી	
		ખાતે	૩૪-૧૩-૦
		ફોટો ખર્ચ ખાતે	૪૦- ૦-૦
		ફર્નિચર ખરીદ ખાતે	૩૩- ૩-૦
		સાહિત્ય પરિષદના લવાજમ ખાતે	૮- ૦-૦
		રેસનરી ખાતે	૪- ૮-૬
		લાઈટ ખર્ચ ખાતે	૩-૧૨-૦
		સાલના બાબી (વા. ૧૧-૧-૩૧ના	
		તિથતે)	૨૨૧- ૦-૦

R. ૧૧૪- ૧-૦

R. ૧૧૪- ૧-૦

Examined and found correct.
BOMBAY
24th. Jan, 1936

R. C. Sheth & Co.
Incorporated Accountants
Registered Accountants

૨. સ્નેહસંમિલન

શ્રી કવિ વલ્લભોદય અને કલામંડલમના સહારાએ ગુજરાતી સાહિત્ય સંસત્ત સ્નેહ-સંમેલન તા. ૧ લી રેલુઆરી ૧૯૩૬ સંક્રાન્તિ રા. ૮. ૫-૦ વાગે શ્રીયુત કનૈયાલાલ મુનશીને ત્યાં રીજીસ્ટ્રેડ મંથપાર હીલ પર યજ્ઞ હતું.

પ્રથમ શ્રીયુત મુનશીએ કવિ વલ્લભોદયનો પરિચય કરાવ્યો અને કહ્યું કે શ્રી વલ્લભોદય એ મલખાર અને દક્ષિણ દિલ્લા 'રાગોર' છે. તેઓથી 'કથકલી' ના ઉદ્ધારક અને કલામંડલમના સ્થાપક અને પ્રાણ છે. કથકલીની ખૂબીઓ તો ઉદયશંકરે પણ વખાણી છે અને કથકલી નૃપકથા શું છે તે જાતાંવવા કવિ વલ્લભોદય એમના સિખજણ સાથે અને પદાર્થો છે-આપણે જેમ દિલ્લી ઉપન્યાસ મટે પ્રેમ-મંદળને સ્વાગત આપ્યું હતું તેવી જ રીતે આજે કવિ શ્રી વલ્લભોદયનું પણ સ્વાગત કરીએ છીએ-પછી તેમણે શ્રીમતી નામકુને પ્રસન્નપ્રસાર એ બોલ બોલવાની વિનંતિ કરી. શ્રીમતી સરોજીની નામકુએ પોતાની મામિક વિનાદી રીલીમાં જણાવ્યું કે મારે કમનસીબે મારે જ્યાં ત્યાં 'સર'માં બદલાઈ જતું પડે છે. મને બાક કવિ વલ્લભોદયની અદેખાઈ આવે છે. એક તો એ બહેરા છે એટલે આપણે શું બોલીએ તેની તેમને જરા પરવા નથી; બીજું એમને પોતાની પલખારી બાપા, સિવાય બીજી બાપા આવડતી નથી એટલે એ પોતાની બાપાપા આપણને ગમે તે કહે એ આપણે સમજવાની નથી. પણ કવિની બાપા-એની કવિતા સમજવાની જરૂર પડ્યું હતું છે. કવિ રાગોરે કહ્યું છે તેમ કવિતા સમજવા મારે નથી, કવિતા તો આનંદનો અને રસ બેવાનો વિષય છે. કવિ વલ્લભોદય પોતાના જ રચનાં આનંદમાં વિદ્યે છે. કવિ વલ્લભોદયને અખિલ દિલ્લ આભારી છે. કથકલી પ્રકારની નૃપકથા એ હૃદયના ઉંડા ભાવોને દાવભાવથી નેત્રપલ્લવ, ભૂવિકારથી, અંગના દલનચલનથી, અભિનયથી વ્યક્ત કરનારી કથા છે. એ કથાને બગર બતાવવા જતાં આ વ્યાપાર કરતાં એ નિષ્ફળ નીવડે તો નવાઈ નથી. નહિ તો એ કલા સમ્રોધી પર છે; એક કાવ્ય સંક્રિત, નીરવતા, અભિનયનાં વિરામ ચિન્હોથી અંકિત-આવી કલા મૃત્યુ પામે એ કવિ વલ્લભોદયને ન જમ્યું. એમણે એ કલાનો પુનરુદ્ધાર કર્યો છે, મરતી બચાવી છે. પોતાની ફરજ સમજીને, પોતાનું ગૌરવ સમજીને. આ કલાને જાણવાતાવરણની જરૂર છે અને તેથી જ એટલેક અંશે મુંબાઈમાં એનું પ્રદર્શન નિર્ણય લેવાનું-આ કલા સમજવાની છે, માણવાની છે. લોકહવન અને હૃદયને સ્પર્શનારી છે. એ કલાનો નિર્ણય-મદ-એક એક નેત્રબૂને ચલન, ઉચ્ચલન, સંકેતથી ચડતો જાય છે. બાવ દર્શાવવાની કેવી અતૌકિક રીત-બાવ અને ભાવનાઓ પણ કેવી દર્શ, શોક, વિગ્રહ, ઉદ્દાસ, હિન્મદ, વગેરે કાણે કાણે બદલાતા જાય છે. અને તે જુવાનો આંખથી સ્પર્ધમરોડથી એમના દલનચલનથી આંખેકુળ ખડા કરવામાં આવે છે એ નીરવ છે. પણ મુક નથી. મનુષ્ય હવનનો ઉદ્દાસ એમાં બળવાળી છે છે-કવિનો આત્મલેખ એકો નથી; એમણે પોતાનું હવન કલાને આપ્યું છે અને એવા કવિને આપણે આજે માન આપીએ એ હિત છે.

પછી કવિને દુઃસહાર અર્પણમાં આવ્યા, કવિ વાંચાણેલું આખરે બાવણ મહાપારની મહાર મહાપાત્રમ બાંધમાં હતું, અને મહા ન કવિત્વપૂર્ણ હતું. તેમણે શ્રીયુત મુનશી અને શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીના અને મુનશીના સાહિત્ય સંમદનો આભાર માન્યો: તેમણે મુકતકેટ શ્રીયુત મુનશી અને શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીની પ્રશંસા કરી-તેમના પદોષ્ણજનન, તેમની કલાતા, તેમનાં રચાર્તમામના તેમની સ્વદેશભક્તિનાં, કવિની સાહિત્યિક રીતે, સલાને રમુજ પડે એ યેલીમાં લખવ કર્પો. (તે આખો વખત શ્રી. મુનશી કવતા હતા.) તેમણે પેતાને સુદામા સાથે સરખાવતા હતા અને મુનશીની સાહિત્ય સંમદની તેમણે પેતાની કથકથી નૃત્યકલા તરફ સદાનુભૂતિની માત્રણી કરી હતી, તેમણે ઉઠે સરોજની નાવકુનો અને શુદ્ધરેણો કવિનાર માન્યો. પછી નિર્ણીત કાર્યક્રમ પ્રમાણે શ્રી. સમિતી દેવી અને ગોપીનાથનાં ગીત-ગોવિન્દના પ્રમોશનનાં નૃત્ય થયાં. નૃત્ય અને ગીતલેખોનાં સંવાદ આકર્ષક અને મોહક હતા. તે પછી એક મરમો બહેનોએ રજુ કર્યો હતો અને તે પછી કથકનીને પદોષે પ્રવેશ પુતનામોશનો કલામંડળ તરફથી અભિનય અને પૂરાં ૩૬૬૦૦૦૦૦ સાથે રજુ કરવામાં આવ્યો. કલાપય સોમનીયમમાંથી બીમ અન્નમાદન પવતનું દર્શન કરે છે તે હતો, આ બને પ્રવેગોમાં કથ-કલી જરનાં બધાં અંગે રજુ કરવામાં આવ્યા હતાં. અપાકારના કાર્યક્રમ પછી સંમેલનનું વિજ્ઞાન થયું હતું.

■ જયોતિ રેખા ■

શ્રી. મુનરજી શા. બેઠાણનાં અવકાશોને સંમદ
શ્રી. નરસિંહરાવ કોળાનાથના વિસ્તૃત વિવેચનાયુક્ત પરિચય તથા શ્રી. કનુ દેસાઈ
અને શ્રી. રવિ દત્તાનાં ભાવપૂર્ણ ચિત્રો સહિત
કિંમત રૂ. ૧-૦-૦
લખો—ગુણસુન્દરી કાપાંલય, ૮૨, અમરેલી કાઉસ
ગીરગમ બેક રોડ, મુંબઈ-૪.
સર્વ જાળીલા જુલેલેરે વેચે છે.

[નવું સાહિત્ય: પૂરઝંધાન ૫. ૫૫૦ થી]

આપણા દેશનાં જુદાજુદા ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરી ગયેલ નરવીરોની જીવનકથા છે. પુસ્તકના ચાર ભાગમાં ઘર દીપકો, વેપાર લીરો, સમકથા અને તારા મંડળ એમ શીર્ષક નીચે આ નરવીરોની કથાઓ વહેંચી નાખવામાં આવી છે. આવી રીતે આલેખવામાં આવેલ ૩૫ સમકથાઓમાં વીસ કરતાં વધુ ગુજરાતીઓ છે એ ગુજરાતને ગૌરવ લેવા જેવું છે. આપણે ત્યાંના કિશોરો અને કુમારો આ ફોરમની સુવાસ જોમ વધારે પ્રમાણ માં લેશે તેમ તેમને આનન્દ ઉપરાંત જ્ઞાન જરૂર મળશે.

આવી નાની નાની જીવનકથાઓ-નાયકોના માળાપ, સગાં સ્નેહી વંશોદેવી નામાવલી અને જુદાજુદા પ્રસંગોની સાલવારીના ઠંડાળાઓમાં અદ્વેવાલયો સાવ મુક્ત —આપણે ત્યાં હજી દમણાં જ લખાવા માંડી છે. એટલે આવાં પુસ્તકો વધુ આવકારને પાત્ર છે. ત્યાં નવા પ્રયોગમાં પગલાં માંડતાં હોય ત્યાં ઝીણી ઝીણી જોડખાંપણ કાઢવી ગેરવાજબી છે. હતાં એટલું તો લાગે કે આ જુદી જીવનકથાઓમાં નાયકનું નામ, ધણે દેકણે, દેક અંતે આપવામાં આવ્યું છે એ કિશોરો અને કુમારોને કદાચ અશ્ચર્યકર થઈ પડવાનો સંભવ છે.

ભવિષ્યમાં આવી અનેક લઢરીઓ દ્વારા, ગરવી ગુજરાતણો અને કિન્દવાણી-બોની જીવનકથાઓ પછી શ્રી વર્મા ગુજરાતને ગર્વે તો બહુ સારું.

“ મ. ”

લક્ષાદિપતિ હોઈ તો : (નાટક : ૭ પ્રવેશમાં)=પ્રે. ડૉ. રમણલાલ યાચિક-ની પ્રસ્તાવના સાથે ; લેખક અને પ્રકાશક ખટાકે વલ્લભજી એચી : દિ: ૧.૧-૪-૦૦.

અદ્યાર વર્ષ પહેલાં જુ' લક્ષાદિપતિ હોઈ' તો જુ' કર' ? " એ વિષય ઉપર લેખક એક સંવાદ લખેલો અને તે અમુક ચેળાવડામાં બજવાયેલો. અત્યારે કેટલાક મિત્રોની મૂચનાથી લેખક એમાં કેટલાંક પાત્રો ઉમેર્યાં અને જે પરિણામ થયું તેને ૭ પ્રવેશનું નાટક કર્યું. લેખકની દૃષ્ટિથી જોયેલ પશ્ચિમમાં પ્રવર્તતા જડવાદ, મૂડીવાદ અને ભૌતિક સુખવાદની અનિષ્ટતા બતાવવાનો તથા “ લક્ષ્મી ધ્યેય નથી જ, ખ્યાન હકથે લક્ષ્મીપતિનું ધરો ” એ સૂત્ર સમજાવવાનો આશય રાખીને લેખકે આ નાટક રચ્યું છે. આવા પ્રકારના વિચારો આમ ખુલ્લી રીતે ઉપદેશના આશયથી જ આપનાની રીતે આપણે ત્યાં જુના સાહિત્યમાં હતી. અર્વાચીન સાહિત્યમાં એ રીતિને રચાન નથી. એટલે અર્વાચીન સાહિત્યથી અજાણ્યા વાચકોને આ પુસ્તક ગમશે એટલું અમે ખાતરીથી કહી શકીએ છીએ.

ખાટી સાહિત્ય-કલાની દૃષ્ટિથી જોતાં આ પુસ્તકને નાટક કહેવું એ અતિયથોક્તિ છે. પાત્રો સર્વગ્રંથ સંપન્ન હોઈ કૃત્રિમ છે. છેવટના રહસ્યમાં અમકાર નથી અને પ્રસ્તાવનામાં લખે છે તે પ્રમાણે ડૉ. રમણલાલ જોમ આ પુસ્તકની શૈલીમાં ગ્રાવર્ધનસામ નો પ્રભાવ અને શેક્સપીયરના ઉરબાવોના ઉંઝણો જુએ છે તેમ અમને જણાતાં નથી. તેમની શૈલી પછી સંધારણ જુના સાહિત્યમાં વપરાતી તેવી જ છે. એમાંનાં ચિત્રો પુસ્તકના બીજા રપરંગમાં ખટાકે કરે છે. વધારો નથી કરતાં.

“ મ. ”

મુનીતા શ્રોત્ર, એમ એ : લેખક : વજેશ્વર શુક્લ : પ્રકાશક : ચલુસુંદરી કાર્યાલય : ડિ. શ. ૧-૧૨-૭૦.

શ્રી. વજેશ્વર શુક્લ 'ચલુસુંદરી' ના સહતંત્રી છે અને સાહિત્યક્ષેત્રમાં સારી રીતે પરિચિત છે. આટલું જણાવવા પછી એમની આ નવસંકલ્પમાં આવેલવામાં આવેલ પ્રત્યેક આપણને સ્વાભાવિક જ લાગે. શ્રીઓમાં શિક્ષણ પ્રત્યે અભિરુચિ જન્યુત કરી તેમને સ્વાશ્રયી બનાવવી એ હેતુ આ વાંચકમાં મને તેવી અને આકર્ષક નવસંકલ્પમાં સ્પષ્ટ રીતે ઉલ્લેખવામાં આવ્યો છે અને હેતુપ્રધાન નવચોને મને તેવી રીતેક આ પુસ્તક મેળવી શકે છે એ ચોક્કસ છે.

એક મોટીલાલ, નંદુ બટ નામનો વિદ્યાર્થી અને અલગત, નાનકડા મુનીતા શ્રોત્ર વચ્ચેના યાત્રાનું નિરૂપણ સુંદર રીતે કરવામાં આવ્યું છે અને લેખકે લખ્યું છે કે "સ્વતંત્ર નવસંકલ્પના લેખકના આ પ્રથમ પ્રયાસને અંગ્રેજી સ્વાભાવિક કથાક આરા લક્ષમાં છે." એ વાક્યમાં માત્ર લેખકની વિનયરસિ વરી આવરી દોષ એમ જણાય છે.

શ્રીઓના જીવનના આ ક્ષામાં લખાયેલ છે તેવા અને ધીમળ ભગતા પ્રત્યે આ પ્રમાણે આ લેખક નવસંકલ્પમાં મુખ્ય કરે અને એ રીતે સમાજને સાચે માગે લઈ જવાના વલો કર્યા કરે એમ અને હમ્મીએ છીએ.

"મ."

મુચ્છરસિની : લેખક તથા પ્રકાશક : ચંદુલલ એમ, સાલ : પ્રસ્તાવના : ડિ. બ. જુલુલાલ મોહનલાલ ઝવેરી : ડિ. શ. ૨-૦-૭૦ પૃષ્ઠ : ૨૦૮

લેખકની આ પહેલી જ કૃતિ છે અને એમાં નવસંકલ્પને રૂપે ડિ. બ. ઝવેરી પોતાની પ્રસ્તાવનામાં જણાવે છે તેમ 'કાલની એકાદી ટિંકુ સમાજ નહિ પણ સમાજ સમસ્તમાં ચર્ચાઈ રહેલા કેટલાક પ્રત્યેક લેખકે વાચક સમક્ષ મુક્યા છે. સીનેમાના સીન પર કામ કરાડરી શ્રીઓનું નીતિ દીર્ઘત્વ, લગ્ન સમયે કુમારિકાઓનું સ્વતંત્ર વગેરે.'

આ ઉપરાંત, ખરાબ મનુષ્યો સદા સંધરી જાય છે, નીચા પ્રકારની શ્રીઓમાં યતી રોકરોડી વગેરે બાબતો પણ લેખકે આમાં લીધેલી છે. વસ્તુમાં કમ નથી, વાર્તા-લક્ષિમાં 'શેર્મની' ને નામે અલગતવિજ્ઞા છે. ખાતલેખન કળા અને રસધમ વગરનું છે અને એમાં આવેલાં વિષયો નવાલાં છે. પુસ્તકનો ઉદ્દેશ સાચો છે હતાં કિંમત ધણી વધારે કહેવાય.

"મ."

Indian Astrology-Ashtottari and Vinshottari Dasha-ભારતીય જ્યોતિષ- અષ્ટોતરી અને વિંશોતરી દશાઓ : કર્તા : રમણીકલાલ ર. મોદી, બી. એ. એલ. એલ. બી., સેક્રીસીટરી. 'આત્મ સંસ્કૃતિનું' આક્રમણ થતાં આપણે ત્યાં એક કાળ એવો આવેલો કે આપણે શિક્ષિત વર્ગની માન્યતા એવી થઈ કે આપણી પ્રાચીન વિજ્ઞા અને કલા નિર્મૂલ્ય છે. સદ્વાચ્યે આ માન્યતામાં થોડાં વર્ષ થતાં પરિવર્તન થયું છે. અને હવે કિન્નરદિલિ શિક્ષિત વર્ગમાં એવી પ્રતિનિ યત્રા જાગી છે કે આપણી પ્રાચીન વિજ્ઞા અને કલાઓનો નો પદનિપુરસ્કર

અભ્યાસ થાય તેા એમાંથી આપણને અમૂલ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય એમ છે. આ પ્રકારની પ્રતીતિથી આપણને અર્થાત્મીન વાતાવરણની અગર ધીરુત્તરમણિકલા પર થઈ જવાય છે અને એમણે જ્યોતિષશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો છે, એટલું જણાવતાં આનંદ થાય છે કે આ અભ્યાસ માત્ર ફલદેશ પુરતો નહીં પણ સંશોધન રૂતિથી પ્રેરાઈને ગણિતને લગતો છે અને પરિણામે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે.

આપણા શાસ્ત્ર પ્રમાણે મહાકળનો મૂળ આધાર દશાઓ પર છે. એ એ પ્રકારની છે-અષ્ટોત્તરી અને વિંશોત્તરી. આ ઉભય પ્રકારમાં મહત્ત્વ અનુક્રમ તથા તેના દશાકાળ લિન્ન છે. વળી એવી માન્યતા છે કે નર્મદાના ઉત્તર પ્રદેશમાં જન્મતા મનુષ્યો અષ્ટોત્તરીને આધીન છે અને દક્ષિણ પ્રદેશમાંના મનુષ્યો વિંશોત્તરીને આધીન છે. બાપ રમણિકલાએ ગણિતની સહાયથી સિદ્ધ કર્યું છે કે જન્મે દશાઓ બૃહદિક છે અને તે વસ્તુતા એક જ છે. માત્ર અષ્ટોત્તરીની યોજના ગર્ભમાસિક છે અને વિંશોત્તરીની યોજના સૌરમાસિક છે. આ અર્થને લગતા મહત્ત્વ અનુક્રમ વગેરે સંબંધી કેટલાએક વિકટ પ્રશ્નો હજી અણલોકિયા પડ્યા છે પણ અમે આશા રાખીએ છીએ કે બાપ રમણિકલાએ થોડે ઉપાડેજ સંશોધન કાર્ય ચાલુ રાખી આ પ્રશ્નોનો ઉકેલ નો મક્કા પ્રાપ્ત કરશે.

અંતમાં બાપ રમણિકલાએ અભિનંદન આપતાં અને સૂચના કરીશું કે મેમના એ અંગ્રેજી પુસ્તકનું દિંદી ભાષાંતર પ્રસિદ્ધ કરી તેની બહુ સસ્તી કિંમત રાખે કે જેથી અંગ્રેજીથી અત્યંત આપણે સામાન્ય જ્યોતિષી વર્ગ એ પુસ્તકનો લાભ મેળવી શકે.

મનહરરામ મહેતા

[ચર્ચાપત્ર : પૂરઠાંધાન પૃ. ૬૦૦ થી]

સમિતિએ કામમ કરેલ છે નાં ચિન્હો કડ્ડાં દેખાય છે. અને એ એ નાં ચિન્હો ખોલે પછે માટે નકામાં છે.

મતસભ કે સમિતિએ પ્રેમની આગળ મુકેલી આ મુશ્કેલીની શોધના શાસ્ત્ર વિદ્વાન, અમુદલ સુકર અને અર્થતોપકારક છે. વળી આમાંથી ૮૦ મકા માલ કાલે જેમી દર ખોલે નહોતો જ નસારવાનો છે. રિપતિ એમ છે. સાંભળ્યું છે કે કવિહરજી કાસિદાસ થોડે કાંડની ડાખળી વપર રાતિથી બેસી તે જ કાંડનું જાડ કાપવા હતા. કાલેકર સમિતિમાં પણ એ જ પ્રતિવાચિસાસ દ્વચોવર થાય છે. નહિ તો ધીમ તરફ ચડવા મારેજું બીજું પચથિયું બનાવવા માટે તે પહેલાં પહેલું પચથિયું તોડી નાખવું પડે. એવી યોજનાનો આશય લેવા માટે પાંચળા પ્રભને તે લોકો આગ્રહ કરત નહિ. 'અનંત પહેલ કરો' કે મહારાષ્ટ્ર પહેલ થશે-પણ નિવારવતોને પ્રસ થાય છે કે સામાં પહેલ અને પહેલ કરવાની ૨ જાણી તમે લેખ-વ્યાખ્યાનો-સલા વગેરેની વાતાવરણ નિનાદ્યર્થ કરવામાં ફરો, તો તમારી પાછળે ૫ દેસનું ટોણું ચાલવા મડશે !

ચેત-૫-દેસાઈ

૧ કોલેજર સંધિનિયમે એ કંડારણે શાળામાં કે તેથી અ. મ. ૭, વરેડે અગિયાર લગભગની આશરે નાની એક દેખાવમાં લાવશે. સંધિનિયમી બીજી યોગ્ય મુખ્યત્વે. એ કે કે આ વર્ણની નાશાપદી જનારી છે, અને ન વગર રૂપ થિયો જાનમ તેવી હાથમાં જ બેસાડીને આ બીજી યોગ્યનામાં થિયો દેખ આ કે કે આ વર્ણુ દારે નાશાપદી જનાવવા માટે બીજા વેરશિયો મુખ્યત્વે સંધિનિયમ પ્રમાણે વર્ણુ વિરહિયમ કમિયો થવી એકમે તેમ જ આ મધ્ય થિયો

(હાથ તો નહિ જ પજુ આગળ ઉપર) જ્યંજનોને લખાકી સકાય.તેવાં પડેલાં નથી, એકેએ માત્ર 'આદર્શ' લિપિ મટિ નવાં જ ચિન્હો બનાવવાં પડે અને આવા અવાર નવાર ફેરફાર કાઢ સંમતિ નહિ આપે, એ સ્વાભાવિક જ છે.

'આદર્શ' લિપિ 'તે જ કહેવાય કે જેમાં દરેક વાચક સ્વનિ માટે નોખો એક જ વર્ણુ લેખન ઉચારના અનુક્રમ અનુસાર થાય. કાંઈ પણ વાચક કાંઈ પણ લિપિમાં લખીશ. કાર્ય; વર્ણુ લેખનથી વાચના બ્યાકરણને વાંચે ન જ આવશે ભ્રમરો. જેમકે હાલ કેટલાક વિશ્વવિદ્યાલયના દિમાક્ષી અને જેમજેરા હિંદુસ્તાની કોને તે વાચક મટિ રોમન લિપિ લેખણ મુશ્કેલ છે. તે પ્રમાણે સંસ્કૃતોત્તર વાચકો અને રોમન લિપિમાં લખી તે સકાય; પણ સ્વરોમાં કો માટે ૦ ૦ (એ-ઇ) કણ્ઠ નહિ રખાય. એ આ સ્વર અ અને ઉ ના સંધાન છે. મટિ તે રોમન લિપિમાં તબ એમ લખાય તો જ આપણી વાચણ મૂલ તત્ત્વ અવિચ્છિન્ન રહે. એમ જ દીર્ઘ ઇ યા ઈ (આયુ-આયુ) ઓ મટિ તબ (એ-એ-યુ) એમ લખણ પડશે. એ જ્યંજન મટિ ઓ (સી-એમ) નહિ ચાલી રહે; એવાં એવાં વાચક આવશે. ઉપર કહેલ 'આદર્શ' લિપિના મૂલતત્ત્વો એવાં કેવળમયી આદર્શ લિપિ તો નથી જ એ એ સહેજ સમજશે. આદર્શ લિપિમાં સંપૂર્ણ વર્ણુ માટે સ્વતંત્ર ચિન્હ ન હોઈ શકે એ, હા, જ, આદિ વર્ણો બહુ વારલા છે. તેમ જ મરાઠીના દરે પજુ મિટા છે. બીજાં, સંયુક્ત વર્ણુમાં અધુકલ (અંદર ન હોય એવો) વર્ણુ ન આવશે ભ્રમરો, મરાઠી કો 'ઓ' કે કુલશાહીના એ એ સંયુક્ત બેલા બેલા રહ્યા. પણ તે અધુકલ તો છે જ, આ વાર વર્ણુના પ્રતિનિધિ ગણીએ તોય પણા હોય આવે છે. માત્ર ચિન્હને ઇ માનીએ તોય એ ની એ માનાને ઉત્ત પડે નથી અને એ એ ની માનાની સંમતિ જ ન લાગી સકાય, ઉપરાંત બાદખાકી બનાવતી વખતે અક્ષરમાં રહેલ મૂળ કાનાને પણ ઉડાવતા નથી અને મલુતાય નથી, 'પણ' એ તો, કહી માત્ર છે; શાસ્ત્ર નથી. જેમ કે ૪ + ૧ (૫ + ૬) આ સંધાન મટિ બારાખડીની કહી ની ચિતારી એક કાનો વધારે છે. સંસ્કૃત વાચના સંધિ નિયમો અને મંડના નાખેલી આદર્શ લિપિ નાં મૂલતત્ત્વો એવાં કાકસાહેબનાથી ઇ નો એ અને ઉ નો એ વાંચશે ભ્રમરો, કેમકે તેમની ઈ શા આદર્શ સ્વર અ-ઇ નો સંધાન છે અને ઉ અ ઇ નો સંધાન છે. બારાખડીમાં અને ખાસ કરીને એ ની બારાખડીમાં અને કહીય નથી. એ ની બારાખડીમાં સુદણ સૌકર્ષ આવે કેવાય છે, પણ આ બારાખડીનાં આજનાં ચિન્હો ઉપર કહું તેમ કાકે ફેંકી દેવાં પડશે. "૧૬" મટિ અલગ ચિન્હ રાખવા કરતાં સામાન્ય "૨"ને જ લીટીમાં સહેજ ઉપર ચડાવેલ છે. "આ" ચોળના મટે "અલગ ચિન્હ" ડું કારણ બતાવ્યું છે. તે સાવ મિહું છે. કેમકે "સહેજ ઉપર ચડાવેલ" ડુંકા "૨" મટિ અલગ હાથ (હાથ) તો હાથે જ પડશે. એટલે આમાં સુદણ સૌકર્ષ નથી થયું, ઉપરાંત આને કાકે ફેંકી દેવાડું તો જ "હા, જ, આ ફેરફાર કર્યો નથી" એમ કહે છે. પણ ફેરફારમાંથી બચી જવા માટેડું ક્યું વિશેષત તેમનામાં રહેલ છે તે વાચકાચરના આધારે સ્પષ્ટ કરાય તો સારું. વળી હા ને જ 'કય' એમ લખી સમિતિ પોતાના સિદ્ધાંતને પણ વચગી રહી નથી. ઉપરાંત ચડેલ ડુંકા ૬ આ એક હાથ વધાર્યા, એ કાકે કામ આવનારો નથી 'પણ' ચિન્હને બદલે પ્રાચીન ચરણ સ્વરના વાપરવાડું સમિતિએ કરાવ્યું આથી લિપિનું મૌરવ વધશે? હાલ - વપરાતાં બધાં વિરામચિન્હો પૂર્ણ વિરામ ચિન્હમાંથી જ નિકળ્યાં છે અને અર્થ; પ્રમ યે ઉત્તરચિન્હમાં પણ પૂર્ણવિરામ જ પૂર્ણ હરે છે. ત્યારે પૂર્ણ વિરામ મુકી દેવાય જ કેમ ? આમાં શાસ્ત્રીયતા નથી સચવાઈ કે રહી નથી અનુસાર. આ તો એકું આધારે થી ફેંકી દેવા ભ્રમરો જ થયું છે.

વર્તમાનસાર

શ્રી કનેવાલાલ મુનશીનાં કેટલાંક વ્યાખ્યાને

(૧) તા. ૨૨ ૧૨-૩૫ ને રાજ મુલ્ય મુકામે સાર્વજનિક કોલેજના સ્નેહસંમિલનમાં કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ પ્રવચન તથા મુસ્લિમ સાહિત્ય મંદિરમાં વાર્તાલાપ

(૨) તા. ૨૫-૨૬ ડિસેમ્બર ૧૯૩૫ ના રિપોર્ટને કાલકનકરમાં સામગ્રીસ કોલેજના સ્નેહ-સંમિલનમાં વ્યાખ્યાન.

સાહિત્ય પરિષદ

અમદાવાદમાં મળનારું તા. ૫. સંમિલન અવગણ્ય એપ્રિલમાં પ્રકાશના તહેવારોમાં મળશે. પણ તે અરસામાં મહાસભાની બેઠકમાં જનારની અનુરૂપતા એવા કદાચ આ લારીમાં જન્મ ફો એવો સંભવ છે.

સાહિત્ય સંસદ, મુંબઈ

સંસદના સમાવેશને માટે શ્રી કનેવાલાલ મુનશીજી રા. મિસ્ત્ર મુશ્તિમનું અધ્યક્ષત્વ લેવાની અર્થાં રાષ્ટ્રી ભેગવાલ કાવામાં આવી હતી.

સંસદનું બીજું સ્નેહસંમિલન તા. ૧-૨-૩૬ ને રાજ સંજના ૫ વાગે શ્રી કનેવાલાલ મુનશીના નિવાસ સ્થાન પ્રાનામાં શેજવામાં આવ્યું હતું તેમાં અવધાન પ્રવચન કર્યાંથી (નુ.મ-કોસા આપણી પૈશ્વિક કામોનું કાવરકન) નો મર્ષકમ સાજવામાં આવ્યો હતો. દક્ષિણ દિશ ના દબિર મળતા મલવાલક કવિ વલ્લભેશ્વર મંદલના નુ.આરો અને શ્રી રામિશ્વરી દેવીના નુ.મ રાજનને સામ સંબોને આપવામાં આવ્યો હતો.

કેટલાંકો મુનશીજીનું

સાજીક સાહિત્યમજાને કદિઆવામાં વર્ષ દરમિયાન કમ્પ પ્રતિનું સાહિત્યનું પ્રસ્તુત થવાનારને આ સંદર્ભ આપવાનું બહેર હતું છે.

નર્મદની છાંયી

કાવનકરમાં સામગ્રીસ કોલેજના કનોતકવ પ્રસંગે વીર નર્મદ અને શ્રી હામણીની આની છાંયીમાં મુનશી મુનશીને વિષિ શી લીલાલની મુનશીને કાવે મરા રિસેમ્બરની ૧૫ મી લારીમાં કરવામાં આવી હતો.

અંતરરાષ્ટ્રીય જર્મન-મુલકસંધ

મલા નાનાલના તહેવારમાં આ સંપત્તિ પરિવર વર્ષમાં મળી હતી.

કન્યાનિવાસને માટે સમાવશ

આફ્રિકામાં આવાર કોસ શી નાનક મલિકોસે લેખના પુસ્તક શી ખામણના લખામણને પોરનકરમાં કન્યાનિવાસને માટે એક લાખ રૂબ ચંદરની સમાવશ બહેર હતી છે.

શીમુત એર. ઈ. દીનરા

આ રેશમજા આવારી અને સેલીસિયસ પાસ્ટરી કાનકીરનું અવસાન થયું છે. કહેવાય છે કે એમણે કોડેલી કામગીરી જનકિતાયે કરતા સંખ્યાવરે હતી છે.

શ્રી સાપુરજી સંકેતવાળા

આ સમાજવાદી મુજાની વીરનું લંડનમાં અવસાન થયું છે.

કવિવર રહિયાઈ કિપકિજ

આ અંગિજ કવિનું તા. ૧૩-૧-૩૬ ને રાજ અવસાન થયું છે.

મહાત્મજી અને લાખાની મહાકવિ યોનેનોમુશીનું મિલન

આ વિશ્વતિમોનું મિલન વર્ષા ખાતે થયું હતું. અને વચ્ચે કેટલાંક રસિક વાર્તાલાપ થયા હતા.

‘નિષ્પદિકા’ વિષે વ્યાખ્યાન

શ્રી. જયેન્દ્રરામ દુરગામે ગુજરાત કોલેજમાં મુજરાતી સાહિત્યમંડળ તરફથી તા. ૧૭-૧-૩૬ રોજ આ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

સમ્રાટ જયોત્સુનું અવસાન

તા. ૨૧-૧-૩૬ ને રોજ ગતિવિધિએ (૧૧-૫૫ કલાકે) સમ્રાટ પંચમ જયોત્સુનું અવસાન થયું છે.

ગુજરાતી મુવંકે દિમાલય ચડે છે

અમરાવાદના શ્રી. વિનાયક મહેતા તેમના સાથીએ સાથે આવતા એપ્રિલ માસમાં દિમાલય પર જશે.

ગુજરાતી વ્યાયામપ્રચારક મંડળ

આ મંડળનું બંધારણ નહીં થઈ ગયું છે. કાર્યનો આરંભ કરવા વડોદરા મુકામે તા. ૨-૨-૩૬ ને રોજ વિવિધ સ્થળોના પ્રતિનિધિઓની એક સભા મળી હતી.

વિવાહાનંત

મુંબાઈનિવાસી શ્રી. જમુમતી ડોસાવાઈ પાસે પેતાના સ્વર્ગસ્થ પતિની હમણાંસાર ને શાપ રૂપીયાતું લાન મુંબાઈની કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓ માટે ભડેર કર્યું છે.

ગુજરાતી સોશયલ મુનિયન, મુંબાઈ

તા. ૧૩-૧-૩૬ ને રોજ મુંબાઈના પતિતાનિશ્રામ કોલમાં શ્રી જુલાવાઈ દેસાઈનાં ગાનમાં એક કોમનો મેળાવડો થયો હતો.

સમસ્ત ગુજરાત આયોજિત શિક્ષકસંઘ

ઉપરોક્ત સંઘની સ્થાપના કરવા અમરાવાદના પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોની એક સભા શ્રી પ્રાણુભાઈ દેસાઈને પ્રમુખપદે તા. ૧૧-૧-૩૬ ને રોજ મળી હતી.

હિન્દી પર દૃષ્ટિપાત

આ વિષય ઉપર તા. ૧૧-૧-૩૬ ને રોજ અમરાવાદ હંસરાજ પ્રાગઝ હોલમાં હિન્દુસ્તાની સહિત્ય સંઘના આગ્રમ નીચે આચાર્ય ચંદ્રકાંતભાઈ શ્રી. હંદુલાલ ચર્ચિત્તના પ્રમુખપદે એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

ચાંદબીબીનાં સમયની

સિત્તેન્દ્રાબાઈના પ્રદર્શનમાં સુવતના ચાંદબીબીના સમયની સારીએ રજુ થઈ હતી.

કેલાંક વ્યાખ્યાનો

મુરતમાં વિદ્યાર્થી મંડળના આમચે ડો. કુલિભાઈ હંભાઈ અને મુરતીનાં સંસ્કરણો વિશે આપણું કર્યું હતું.

(૩) તા. ૧૨-૧-૩૬ ને રોજ વડોદરામાં સાહિત્ય સમાના આમચે ‘સહિત્ય જૂનું અને નવું’ એ વિષય ઉપર વડોદરા કોલેજના સેન્ટ્રલ હોલમાં શ્રી. કનેવાલાલ મુનશીએ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

(૪) તા. ૩૧-૧-૩૬ ને રોજ સંજના સેન્ટ મુંબાઈની રેવિયર કોલેજના મુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ શ્રી કનેવાલાલ મુનશીએ ‘ગુજરાતી સંસ્કરણ’ એ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. સમાપ્તિ કોલેજમાં મુજરાતી શાળા અને સાહિત્યના અભ્યાસ અર્થે એક પુસ્તકાલય તથા એક અંદાપકની જોગવાઈ માટે નાણું ભેગાં કરવાનો શુભ આરંભ થયો હતો.

ગુજરાત : નવું પુસ્તક : ૧

[સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૫ થી ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૬]

અતુકમણિકા : સાહિત્યનાં અગાવાર

૧ કાવ્ય

અકાશ વેદન્ય	ફળ્ગીકાના મોડી	૧૧૭
અમારું આમ	નવસામ્ય ત્રિવેદી	૫૪૧
અજાનુ કુળન	મન-મુખલાલ અવેરી	૧૪
ઉરે આશ કપાળી	નિપિન ચીનકા	૨૪૪
કવચનાં તાડુ	સ્વપ્નસ્ય	૫૩૬
કવચનાં વિલાસ	સ્વપ્નસ્ય શુકલ	૨૧૨
કાવ્યની પ્રતિ	મોહનિચંદ	૧૫૮
કુનન માનવ	પૂજાપાલ	૫૦૬
કેહ આલે	બાપુરાવજી	૧૧૭
કેહ આલે છે	સંદેશ	૨
કુજસાતનાં તથા પાટણ	કવિન	૩૭
ધનસ્થાન કાં	પૂજાપાલ	૨૦
કાંકરી	સંદેશ મોટા	૧૪૧
કોશ	મન-મુખલાલ અવેરી	૧૧૨

તને હૃદય હોત તો	ઘાટરાયણ	૨૦૬
દીવડો	સુદરભ મેટાઇ	૮
દિરંગી જ્યોત	અરદેસર ખખરદાર	૨૦
નખળાં પર જોર	પૂજાલાલ	૫૪૬
નર અને નારી	જેઠાલાલ ત્રિવેદી	૩૨૬
નિગંત્રણ	મુસ્લી ઇકુર	૨૦૬
નેણમાં નિંદર બરી	પુખા વડીલ	૪૪
પુરાણ પાટણના અવશેષો	પૂજાલાલ	૪૨૨
પ્રયાણ	ભાસ્કર વેરા	૫૨૬
પ્રેમસિંહાસન	પ્રસાદ પાઠક	૨૪૪
મને હૃદય હોત તો ?	"	૪૩૯
મિનારા અને મહેલો	જેઠાલાલ ત્રિવેદી	૩૨૬
મુજ કંપનાપતંગ	સ્વનીકાન્ત મોદી	૩૦૬
મત્સ્યને	સુશી અને જાનુ	૪૦૮
રજનીને પ્રેમ	પૂજાલાલ	૩૦૪
" નો ઉત્તર	"	"
વાંસળી	પ્રદીપ પારેખ	૫૨૪
શાંતિ	કાશ્મીર	૧૮૬
સ્વપ્નોને શોધવાં ક્યાં ?	અમીતસ કાલુકિયા	૪૮
જય સોમનાથ	૨ નંવલિકા	
	કનૈયાલાલ મુનશી	૩૦૫, ૪૦૬, ૫૦૭
	૩ નંવલિકા	
અબજુખાની બકરી	જાફીર હુસેન (અનુવાદકા ડીક્રીભાઈ દેસાઈ)	૩૬૩
બાપડેલ	રામચંદ્ર ગુક્લ	૧૫૦
કલાની કદર	ડીક્રીભાઈ દેસાઈ	૧૭૭
કુરકુરિયાં	ધનસુખલાલ મહેતા	૩૧૧
ચણા અને જાખો	ધનપ્રસાદ મુનસાં	૪૩૧
કુમસની સહેલગાદ	ધનસુખલાલ મહેતા	૬
નાસિકતા	કિશનચંદ આવજ	૫૨૬
નીમકંઠલાલ નોકર	ધનસુખલાલ મહેતા	૧૧૩
પુત્રને વળાળ્યો	"	૨૦૩
સુતિયો ઝોરડો	"	૫૨૧
માનવતા	"	૨૩૩
માસ્તર સાહેબ	રમજુલાલ વડીલ	૩૨૭
મેનડી	વૈનતેય	૩૮
રેલનું રતન	મુસ્લી ઇકુર	૧૮૧
	જર્જીલીયમ મહેતા	

સદ્ભાગ્યે	વિનોબા નીલકંઠ	૨૩૭
સ્નેહનાં ઘડીક	લલિતભોજન ગોધી	૪૧૭
	૪ નાટક	
સગિયા પાછળ	પુરુષોત્તમ ત્રિઉપદ્રાસ	૨૨,૧૧૮,૨૨૧,૩૧૫,
કુલ્લડખોર	શયમંદ શુક્લ	૪૨૩,૪૩૭
	૫ નાટિકા	
અદલ ઇન્સાફ	રમણલાલ વર્ણી	૫૫
જીવતાં મુએલાં	કુર્બાન શુક્લ	૨૪૯
	૬ છાંન્દ	
પત્નીનો પત્ર	હીરાલાલ નાણાવટી	૨૫૫
મારી નેધિનેથી	મુખા	૮૧,૧૬૮
વળે તોતરિયો	મંદનન મહેતા	૨૭૩
	૭ નિર્માધિકા	
આપણે, અમજીવી વન'	બળવંત સંધરી	૪૨૮
	૮ વિદેશન	
શુભરાત્રી આદિત્યના ધાવાળુઓ :	જંઝરપ્રસાદ રાવલ	૪૬,૧૫૬
મણિજંઝર શદ		૨૫૩,૩૫૧
" સમયસમય પાઠક		
નમંદ રિને કંઈક	લીલાવતી શુભરી	૫૧૫
યોન નોપુચી	પરેલ શુક્લ	૨૪૧
	૯ આદ્યકથા	
અગ્નિ રસે	ભેવાળાલ મુનશી	૩,૧૩૭,૨૦૭,૩૦૭,૪૭૩,૫૧૬
	૧૦ પદ્યસાહિત્ય	
પત્રમાળા	બાનુલંકર આસ	૪૫,૧૪૨,૨૪૫,૩૩૫
	૧૧ પ્રવાસવર્ણન	
મહાશુભરાત્રીનાં સંસ્થાનોઃ બદરેલ	કુંજરી સંપદ	૫૭૩
	૧૨ સંશોધન	
અગ્નિઆરમણી સોગમી સનકની	કુર્બાન શુક્લ	૧૫,૧૪૫,૨૨૬,૩૨૩,૫૨૭
વેબુદ બાનુલંકર ૧૫૩૧૨૭		
મીની પ્રવાસી કમુનમંત્ર	મનપ્રસાદ મુનશી	૩૩૧,૪૩૫

૧૩ ચર્ચાપત્રો

‘સામરનેહનો વિચકમર્મા હેતુ’નો લેખક(૧)	બાનુમતી બટ, શંકરપ્રસાદ રાવલ	૧૯૫
રાષ્ટ્રીય રંગભૂમિ	નરસિંહ પરમાર	૩૫૭
સાક્ષરતાની : સુગ	હરદેવ જોષી	૩૫૭
ગુજરાત માટે નાટ્યસંસ્થાની જરૂર	અરુણ વેલ	૪૩૮
નવી લિપિ વિશે બાહ્ય કલમી ચર્ચાપત્ર	બલવંતરાય ઠાકોર	"
લિપિમાં ફેરફાર	ચેતન્ય દેસાઈ	૫૨૯

૧૪ પ્રકીર્ણ

આંતર પ્રાંતીય સા. પ.	કૌશલાલ મુનશી	૫૪૫
હિંમતી કેળવણીનું ધ્યેય	"	૫૧૮
ગુજરાત પહેલ કરશે (રાષ્ટ્રીય લિપિ)	" કાકામી કાલેલકર	૩૧૬
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (બારમા મુ. સા. સંમેલનના નિબંધના વિષયોની માત્રી)	મંત્રીઓ	૧૬૬
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (મધ્યસ્થ સભાની બેઠકનો અહેવાલ)	મંત્રીઓ	૮૫
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (વાર્ષિક સામાન્ય સભાનો અહેવાલ)	મંત્રીઓ	૪૦૬
ગુજરાતી સાહિત્યમાં આંતરરાષ્ટ્રીય બાવના	કંચા મહેતા	૨૨૫
ગાંધીજીયંતી	કૌશલાલ મુનશી	૨૦૩
અખરાકિયાં	દિગ્ગજશાહ મહેતા	૩૪૨
પટિયાર રમારક દંડ	દ્રુતિઓ	૨૦૩
પુરોવચન	કૌશલાલ મુનશી	૧
પ્રકીર્ણ (‘કાકામીના કવિતા’ અને ‘બાંચડીની બાંચડી’, બૃહદ્ ગુજરાત, જે ખરાબ જણ્યુ.)	"	૩૫૫
ભારતીય સાહિત્યનું સંગ્રહન બાવના (૧)	કૌશલાલ મુનશી	૫૩
બાવનાચક્રિત (૨)	"	૨૬૭
બાવનાકલેરા	"	૪૦૭
ઔસિકે કિન્દી	"	૫૦૫
મુંબાઈ મરાઠી સાહિત્યસંમેલન	મહેસ શુકલ	૩૪૭
લિપિસુધારણા	કાકામી કાલેલકર	૨૧૧
સાહિત્ય સંસદ : વાર્ષિક સામાન્ય સભા, મંત્રીઓનું નિવેદન, સ્નેહસંમેલન	"	૫૪૭
‘એમેચોર’ રંગભૂમિ	રમણલાલ વડીય	૫૪૩
(જે ખરાબ જણ્યુનો નાટ્યપ્રયોગ)		

સંસ્કૃતિના મૂળ
' હંસ ' માસિક

ઠાંપણાલ મુનશી

૨૦૫

"

૧૭૪

૧૫ તંત્રીસ્થાનેથી

તંત્રીસ્થાનેથી

તંત્રીઓ

૬૫,૨૦૦,૨૫૮,૩૬૫,૪૫૬,૫૫૧

દોકલ

તંત્રીઓ

૬૭,૧૮૭,૨૫૭,૩૬૧,૪૪૨

નવું સાહિત્ય અને આવશેકલે

ધ. મ., મનહરરામ મહેતા, મિ. વ. રમણલાલ વઘીલ,
સંસ્કૃતિના મૂળ હંસ મહેતા ૭૭, ૧૮૦, ૨૫૬, ૩૫૬,
૪૪૬, ૫૪૬.

વર્તમાનસાર

મુનશીત કાર્યાલય ૧૦૬, ૨૦૨, ૨૬૦, ૩૬૩, ૪૬૦, ૬૦૨

અનુક્રમણિકા : લેખકવાર

અમીદાસ કાળક્રિયા

સ્વપ્નેને શોધતાં અર્પ ? ૪૮

અરેસ્ટર ખખરાસ

કિરંતી અપોત્તર ૦

આશુ રેલ

મુનશીત માટે નવલકથાસ્થાની ૭૨૨ (અર્પપત્ર) ૪૩૮

ઠાંપણાલ મુનશી

અર્પી રસ્તે ૩, ૧૩૭, ૨૦૭, ૩૦૭, ૪૭૩, ૫૧૬

મંથોભવંતી ૨૦૩; જ્ય સોમનાથ ૩૦૫, ૪૦૬,

૫૦૭; 'કોઠાસીઆ કવિતા' અને 'કાંચડીની ભંડારી',

પુરોચન ૧; ભૂદે મુનશીત ૪૫૫, ૪૫૬; મે

અસાધ્ય જીવ ૪૦૦; કદરનીવ સાહિત્યનું સંમૂલન

૫૩; વસવનાકલિત (૧) ૨૦૩; વાવના કલિત (૨)

૪૦૭; વાવનાકલિત ૫૦૫; કદરજીવ ; સાહિત્ય

પરિવર્તન આગામી સંમેલન ૨૦૦; સંસ્કૃતિના મૂળ

૨૦૫; 'હંસ' માસિક ૧૭૪.

અમીદાસ કાળક્રિયા

મુનશીત પદ્યે કરે ૩૭૬; લિપિ સુધારણા ૨૧૧

કાવ્યમંત્ર

કલિત ૧૮૬

કિસનસિંહ અવડા

વાલિકના ૫૨૬

કીકુબાઈ દેસાઈ

અનુષ્ઠાની ભાગી (અનુવાદ) ૩૪૩, કામની કદર ૧૧૭

મુનશીત કાર્યાલય

વર્તમાન સાર ૧૦૬, ૨૦૨, ૨૬૦, ૩૬૩, ૪૬૦,

મુનશી

મારી મેધિઓથી ૮૧, ૧૬૮

મંદરદન મહેતા

વન્ને વલિકિયો ૨૭૩

જ્યંતીલાલ મહેતા

રેલનું રતન ૧૮૧

ભાગીર કુસેન (અનુવાદ) કીકુ-
આઈ દેસાઈ)

અનુષ્ઠાની ભાગી ૩૨૩

નિહાલાલ ત્રિવેદી

નર અને નારી ૩૨૧; મિનારા અને મહેલો ૩૩૦

કેમલેશ મુકલ

અવધાનિકા ૨૧૨

કુવરજી સંપદ

મહામુનશીનાં સંસ્કૃતિના : અનુવાદ ૫૩૩

તંત્રીઓ

તંત્રી સ્થાનેથી : અગે, વાર્ષિક મંથર્ય વાક્યમ્ ૬૫; પ્રાંતીય સાહિત્યનો સંસ્કાર ૬૬; સાહિત્યપરિવર્તન આગમી સંમેલન (મૈયાલાલ મુનશી) ૨૦૦; હિંદુ સ્થાની સાહિત્યમંથ ૨૫૮; ધર્મપરિવર્તન ૩૭૧; ચતુર્ગી અખાડો, ક્રિસ્ટનો બહિષ્કાર ૩૬૫; હસિત-કલાઓ સાથે વિરોધ ૩૬૬; શાંતિનિકેતન આગમ પ્રો. મેનેજર મોગુલી ૪૫૬; વિજ્ઞાન અને માનવતા, ઉદયચંદ્ર, ગુજરાત સંગીત મંડળ ૪૫૭; રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો સુવર્ણ મહોત્સવ ૪૫૮; વહેદશામાં હીરક મહોત્સવ, શ્રીમતી વિદ્યાબહેન નીલકંઠને અભિનંદન ૪૫૭; અમલવાદમાં વેપારી શિક્ષણ, રામમોહનરામ, ભિંની ગેરસમજ ૫૫૧; પંચમ ભોળાનું અવસાન ૫૫૨

દોહન : બાલુ અને વિશદ, કલાનું ઉત્પત્તિસ્થાન ૬૭; અદિસામંતનો ઉપદેશ ૬૮; આજનું ગુજરાત ૬૯; સર્જનમય ૭૦; આજનું ગુજરાતી સાહિત્ય, સ્વર્ગ અને પૃથ્વી ૬૮૭; તેજકાયા ૬૮૮; પુસ્તક સંમેલનું વિષદ કાર્ય, કચ અને દેવમાળી ૬૮૯; સ્વાધીનતા, ગુજરાત અને હિંદ ૨૫૭; માનવ અને પશુ, અમર સાહિત્ય ૨૬૫ દોહરોમની કલાનીમસા કલાની અચર ૨૬૬; સાહિત્ય સાર્વભૌમ ધર્મ ૨૬૭ ગુજરાતનો તરલોતરો દુષળ, સામાન્યવાદી વિસ્ફોટ રિખરખા અંગ્રાણ મતામહે ૩૬૧; સોનેટનો વિપવ, લોકવાર્તાનું સાહિત્ય ૩૬૨; અર્વાચીન યુગનો આરંભ આમલગનું સ્વાતંત્ર્ય ૪૦૩; પુરાણોનું મહત્ત્વ, વનસ્પતિયોમાંથી સૌન્દર્યજન ૪૦૪; બપોલી કવિતા, ઈષ્ટનું કવિત્વ ૪૪૨; મહાપ્રસ્થાન પ્રાચીન ઇતિહાસનાં હોડાં ભોંયરા, આદ્ય વર્તમાનપત્ર ૪૪૩; જુનું ગુજરાતી સાહિત્ય, પ્રિયા કવિતાને, સંસ્કૃતિનું પારણું ૪૪૪; શિક્ષકનું સ્વપ્ન, સંસ્કૃતિના શરીરો ૪૪૫ અગીઆરમાંથી સોળમાં સતકની વૈષ્ણવ ભક્તિનું પુસ્કકરણ ૧૫, ૧૪૫, ૨૨૯, ૩૨૩, ૫૨૭

અવર્ત યુગેલી ૨૪૯

ઓની પ્રવાસી હનુસંગ ૩૩૧, ૪૩૫

અણુ અને બાબી ૪૩૧

કુરકુરિયાં ૩૧૧; કુમચની સહેલગાંઠ; નીમકલાલ નોદર ૧૧૩; પ્રવેશવખાલ્યો ૨૦૩, જૂલિયો ઓરો ૫૨૧

કુર્ગીશંકર આબી

કુંજેશ મુકલ

ધનપ્રસાદ મુનશી

ધનપ્રસાદ મુનસર

ધનસુખલાલ મહેતા

૫.

નરસિંહ પરમાર
નવસરામ ત્રિવેદી
પદિયાર રમારકે રૂંડના દૂરદીઓ
પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ
પુખ્ત વડીલ
પૂર્ણભાલ

પ્રદુલ્લાહ ખાંઠક
પ્રદુલ્લાહ ખારેખ
દિગ્વિજયસાહ મહેતા
ભલવંતસય ઠાકોર
ભલવંત સંબરી
ભાદરાવણ
ભિપિન ચીનાણ
ભાનુ
ભાનુભટ્ટી ભાદ
ભાનુભંડેર બ્યાસ
ભારતી મોરા
મ.
મનહરરામ મહેતા
મનઃસુખલાલ મવેરી
મ. વ.

મુરખી ઠાકર
મોહિનીમંદ
મંત્રીઓ, સાહિત્ય પરિષદ

મંત્રીઓ, સાહિત્ય સંસદ

મધેશ શુક્લ

મળનીકાન મોદી

અવલોકનોઃ અરજીનું અરજીનું રચન ૩૦૦, અંતરની
ચાતો ૪૪૬; ઓવાણથી ૩૬૦; વેરાનમાં ૪૦૧ વગેરે.
સમ્પૂર્ણ રંગમૂર્તિ (અર્ચાપત્ર) ૩૫૭
અમાકે મામ ૪૪૧
પદિયાર રમારકે દૂરદ ૬૩ ૨૦૩
સળિયા પાછળ ૨૨, ૧૧૮, ૨૨૧, ૩૧૫
મેળુમાં નિંદર ભરી ૪૪
બનસરામ કાં ? ૨૦. નવખાં ૫૨ જોર ૫૪૬, પુરાણ
ખાટખુલ અવશેષો ૪૨૨, રૂબનીમે પ્રખ, રૂબનીમે
ઉપર ૩૦૪,
પ્રેમસિંહાસન ૨૪૪, મને હલ્લ હોત તો ૪૩૯
વાંસળી ૪૨૫
અપરાધિની ૩૪૨
નરી સિપિ લિપે આઠ કમખી અર્ચાપત્ર ૪૩૮
અપલોકે અમલથી વર્ષ ૪૨૮
કોઈ આવે ૧૧૭; તને હલ્લ હોત તો ૨૦૬
હરે માસ કમળી ? ૨૪૪
મનુને ૪૦૮
‘વિષ્ણુમમાં હેતુ’ નો મેખા (અર્ચાપત્ર) ૧૬૫
પરમાળા ૪૫, ૧૪૨, ૨૪૪, ૩૩૫
પ્રવાણ ૫૨૬
તરતી રૂબ, મુણ્ડાબિની, ફેરમ, ઘડીના મોર ૫૬૭
ભારતીય જ્ઞેયતિય ૫૬૭
આજનું દુનન ૧૪, દશેરા ૧૧૧
અવલોકનોઃ ખડિત મૂર્તિઓ ૪૦૧, આંદરખાં ૪૫૪
કીજા ૪૪૯
નિમંત્રણ ૨૦૬, મેનડી ૩૮
ગાળની મૂર્તિ ૧૫૮
કુજરાતી સાહિત્ય પરીષદ (ભારતીય મુ. સા. પ. સં.
નવ નિર્મલવિપત્તી નાદી) ૧૬૬ (અખરસ સમારો
મેડનો અહેવાલ) ૮૫ (વાર્ષિક સામાન્ય સમારો
અહેવાલ) ૪૦૧
વાર્ષિક સામાન્ય સમાર ૫૪૭, મંત્રીઓનું નિર્દેશ
૫૪૮, સ્નેહ સંમેલન ૫૦૪
કુળાઈ જસી સાહિત્ય સંમેલન ૩૪૭; મોન
નોમુથી ૨૪૧
અઝાલ વેલ્લ ૧૧૭; મુજ ૩૪૫વાતરંગ ૩૦૬

રમણલાલ વડીલ:

રામચંદ્ર શુક્લ

લલિત

લલિતમોહન ગાંધી

લીલાવતી મુનશી:

વિનોદિની તીલક

વૈનતેશ

ચંદ્રપ્રસાદ રાવલ

ચંદલ ઇન્સાફ ૫૫; માનવતા ૨૩૩; સાહિત્ય સંસદી:

સ્નેહસંમેલન અને જોગેઓર રંગભૂમિ (બે ખરાબ
જથ્થોના નાટ્યપ્રગોળ) ૫૪૩. અવલોકન: ઇન્દ્રધનુ

૧૯૩; બોવાયેલા તારા ૧૯૨

બિખરીલ ૧૫૦; દુસ્લોકો ૪૨૩; ૫૩૭

ગુજરાતનાં ગાય પાટણો ૨૭

સ્નેહનાં ચંદીક ૪૧૭

નર્મદ વિષે કંઈક ૫૧૫

સદ્બાળ્યે ૨૩૭

માસ્તર સાહેબ ૪૨૭

ગુજરાતી સાહિત્યના માત્રાણ્યો: મણિશંકર મહે ૪૯
૧૫૬; રામનારાયણ પાઠક ૨૫૩, ૪૫૧; લખરનેહનો

વિશ્વકર્મા હેતુ નો લેખક (ચર્ચાપત્ર) ૧૯૫

અવલોકનો: શુદ્ધચરિત ૭૨; રાક્ષસાલિની ૭૬; રેખા

ચિત્રો: ૭૭; દીપોત્સવીનું સાહિત્યસંજ્ઞન ૩૬૦;

કથાવસિ ખીજ ૪૪૭; ખંભાતનો ઇતિહાસ, ગુજરાતનું

પાટનગર: અમદાવાદ ૪૪૮; અમી, હૃદયઝરણી, પ્રાપ્ત

ચિત ૪૫૦; વિજ્ઞાનદસરિ, સંગાળલા શેઠ અને

મિ. કેલેયો કુમાર, ગાંધીવિચારોદન, રક્ષિયાનું યાત્રે

૪૫૧; સામ્યવાદ તથા સ્વર્ણકમ અને ખીજ-લેખો;

સમાજચાલન ૪૫૨; સંદાયકૃતિ, લાલિયો; દેખલતા,

રણધીર; તનમનિર્વા ૪૫૩; કરણદેવો, બમ્બરગીતાની

સંગ્રહિતગત ૪૫૪; આરણ્ય દેવી શ્રીજદુચરાણ; દેવી

સ્તોત્રો, તત્ત્વાર્થદીપ નિબંધાનુમાલા; આર્ચકર્મ ૪૫૫;

કુમાર સ્વર્ણ્ય પ્રકાશ ૫૦૪ વગેરે

ઝંઝરી ૧૪૧; લિવડો ૮;

મોઠ બાંધે છે ૨

મૃત્યુને ૪૦૮

કલ્પનાનાં બહુ ૫૩૬

સાક્ષરતાની સુચ (ચર્ચાપત્ર) ૩૫૭

પત્નીનો પત્ર ૨૫૫

ગુજરાતી સાહિત્યમાં રાષ્ટ્રીય બાવના ૨૨૫; અને

બધાં (અવલોકન) ૨૯૮

હંદરજ બેરાઈ

સુન્દરમ

સુશી

સ્વપ્નસ્થ

હરેવે જોયી

દીરાલાલ નાથાવડી

૨૦૩૦ ૩૨૨૦

GUJARAT & ITS LITERATURE (ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય)

લેખક: શ્રીયુત્તમ દેવેચાલાલ મા. મુનશી

૪. ૨૨ વર્ષથી આજેના ઠી, ગુજરાતનું ઐતિહાસિક અને સાહિત્યિક કાર્યો કરાવી, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અષ્ટાધ્યયી, જુની તથા મધ્યકાલીન અને આધુનિક ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના પ્રવર્તમાન મુખ્ય સમસ્યાઓનું કાર્ય ગુજરાતી સાહિત્યનો વિશ્વકોશ ઉત્કૃષ્ટ.

મૂલ્ય : રૂ. ૬-૦૦ : ૨. ૫૦ ગુદ

પ્રાપ્ત : લોન્ગમેન્સ ગ્રીન એન્ડ કંપની,

સર્વ જાણીતા ગુરુકુલો પાસેથી મળશે

ચોરી વાર ઉભયે મૌન સેધું. પછી માલિનીએ સ્વસ્થ ચિતે પુછ્યું. “ હાં, તમારે છોકરું મોકરું છે કે ? ”

“ હા છેને, પ્રજ્ઞકપાથી, છ-વર્ષ છોકરું અને ત્રણ-છોકરી. ” મનદરે સંતાપે પ્રતિ ઉભરાતા આલભાર્થે અવાજે કહ્યું.

“ તું છ કુરકુરીયાં ? હીક ગેર્મા-કર્પી છે. ” સફસા માલિનીના મુખમાંથી વાક્ય નીકળી પડ્યું. અવાજમાં સહેલ કંઈકતા માલિનીને પોતાને ખુશી.

પછી મુખમાંથી નીકળેલા શબ્દો પાછા જેવાતા નથી. આટલું મોલીને માલિની આટલી ગમ્મ અને મનદરના મુખ અણી તાજી રહી.

મનદરના હૃદય ઉપર તે ભલે વિજળી પડી દોષ તેમ જો આ શબ્દોથી ચંબી ગયો. તેનું મોં લાલમોજા થઈ ગયું. તેના કાનની આંગળીઓ દુબળા મોઢી. તેના હૈયામાં વિવિધરંગે વિચાર પરપરા જાયો અને કમી થઈ. “ મારાં માળકો કુર-કુરીયાં ? ” વિચારપરપરાને જાંતે આ શબ્દો તેના હૃદયમાં રિધર થઈ ગયા. તેણે ચોરી વાર મૌન સેવીને મુખ ઉપર ચાંતિ મેળવી. પછી તે ઉઠ્યો. શોહેડને-મરે તેણે કામ લખાવ્યો. “ આ આ માલો, મળશું વળી, સાહેબજી ! ” આટલું મોલીને અવાજની રાહ નેચા વિના મનદર ખંડમાંથી બહાર જમને પોતાની મોંદરમાં મેસી ગયો.

જીવ તું શીદને ચિંતા કરે-વોર્ડન ચિંતા સૌ તુજ કરે !

જાંઠગીના વીમાની પોલીસીઓમાં “ વોર્ડન ” જેટલી સંગવડો આપે છે તેવી જીજી કોઈ પણ ઢિંદી વીમા કંપની આપતી નથી. પહેલા જ વર્ષમાં રૂ. ૨૫,૧૫,૦૦૦ તું પૂરું થયેલું જે વીમાનું કામ મળ્યું છે, તે જ સિદ્ધ કરે છે કે “ વોર્ડન ”ની પોલીસી આખતમાં કોઈ રેલુ જાતની સંજ સમજાવું કારણ નથી. આ પોલીસી ખૂબ વિચારપૂર્વક લેવામાં આવે છે સંપૂર્ણ સલામતી અને અસાધારણ લાભો માટે “ વોર્ડન ”ની જાંઠગીની પોલીસીમાં તમારો મૂકી શકો.

વોર્ડન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી.

શીવી રોડ અમદાવાદ.

સાખાઓ: ૨૩૫, હોર્ટલી રોડ, ક્રેટ મુન્બઈ ૧૨, ચામ્પ મેરી સ્ટ્રીટ, મદ્રાસ.
૨૧, બ્રોક્સ કોર્ટ હાઉસ, કલકત્તા. સળ-આ-અ ૧૮૦, મુમ્બઈ રોડ, પૂના.

એક લાભકારક વીમા હાલમાં

ઉત્તરાવવાથી તે

ચાળીસ વર્ષ પછી

તમારી ઘડપણુની લાકડી થઈ પડશે.

જોખે મ્યુચુઅલ તરફથી ઉત્તરાવમાં આવેલો વીમા નહીં જશે નહીં. તેની પાછળ નહુ પૈસા ખર્ચવા પડતા નથી; હજા મહીને ફિવમે 'પ્રિન્સિપલ' ટાઇમસ થોમસ રૂપિયા કરવા કરવા પડે છે.

ઉદ્ધરી મચ્ચી મુજબ "હોલ લાઈફ" અને "એન્ડ્રુમેન્ટ" પર બનુએ ર. ર૬ અને ર ર૧ નેટલો મેનસો નેટલો થવાં હતાં.

અમારા પ્રતિનિધિને પુછ-પરછ કરી અમારી બેંચાણુકારક થોમ્સાઓની માટેની મેગરેડ ને તેમ નહીં જની શ્રે તે અમારા પ્રતિનિધિની એક નકલ માટે લખો જે અમે પુણીની સાથે તરત તમારે કરવાને રવાના કરી દઈશું.

આજે તો દલુ તમારી કરમાત થાય છે. હજુ તે તમે, સુલનો કરવાને વીતાવી, જોડેમતી છવનના મંડપમાં તરતનો પ્રવેશ કર્યો છે. તમને કાંઈ વાતની ખિંતા નથી કરવા ૨ તમને એકલે કાચે જ ખરચ કરવાનો નથી તથા તમને મહા કરવાવાળાં છવનાં ભમતાં ઉમેલાં છે. આવા લંબેચો-યાં તમે એક સ્વાર્થી છવન માગા છો, તમારા પર આપાર રાખનારાઓના ભવિષ્યનો વિચાર કરવા નથી.

આજથી ચાળીસ વર્ષ બાદ, છવનમાં જોરજ અકરિપત રજો નેચામાં આવશે. ખર્ચોપાણી છવનના મુખ્ય સવાલ થઈ પડશે. હરમાં પત્ની તથા સુલમાં ખર્ચાઓ નીભાવવાનો ખર્ચ, ટીકરાઓને આગળ પાડવા તથા ટીકરીઓને રીત આપવા માટેના ખર્ચ છાંવવા માટે સારી જેવી રકમની પડેલી જરૂર પડશે.

આજના થોમ્સ દાંકમે, તમને થોમ્સ રકમ પુરી પાડવાનું કામ જોખે મ્યુચુઅલને બેરેસિ ઉમેડો. વીમલો માટે સેકેટરીને અરજ કરો.

ધી જાખે મ્યુચુઅલ લાઈફ

એસ્યોરન્સ સોસાયટી લી૦

[સજિયા પાછળ : અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૧૮થી ચાલુ]

ચંદુલાલ : અરે એ પંચોતેરમાં પાછા આપણુ નૃપેન્દ્ર જેવાય હશે ને ?

પન્નાલાલ : અમારા કમરમાં પશુ તથા જથ્થુ જેવા છે એ મેં રાતે જાણ્યું.

ચંદુલાલ : કાણ ? આપણા કહેવાતા અગ્નિવનિર્માના છે ?

રાધેલાલ : નામ જાણીને શું કરવું છે ?

શાન્તિલાલ : જાણતા હોયએ તો વધારે સારું.

પન્નાલાલ : શિવસંકર, મુરેન્દ્ર અને જગદુલ્લા.

શાન્તિલાલ : હું તો યદ્વાતથી જ કહેતો હતો કે સામુદાયિક ઉપવાસ ન કરવો જોઈએ.

પશુ આપણામાંના પાંચ દસ પશુ રહે તેટલા સુધી વંધો નથી.

ચંદુલાલ : પાંચ દસ જ રહે તો તો સમુજા જ જોલવાળા નથી સાંખળવાના, અને

ઉપવાસ લંબાવતો. કનકજામ તૈયાર થઈ જાયો.

શાન્તિલાલ : ઉપવાસ વધારે કરવા પડશે એના વગર છુટકો જ નથી દેખાતો.

ચંદુલાલ : આનો કેં કરીને છેડે લાવેના હવે.

શાન્તિલાલ : આપણી ક્યાં ના છે ? આપણે તો આપણી માગણી યદ્વાતથી જ રપટ મૂકી છે. એનો સ્વીકાર થાય એટલે આપણે પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે ખાઈ થઈએ.

ચંદુલાલ : પશુ જોઈ તો એમનો બે થતો નથી.

રાધેલાલ : એને તો જેમ આપણી સંખ્યા ઘટતી જાય છે તેમ તેમ વધારે જોર આવડું જાય છે.

શાન્તિલાલ : તે તો થવાનું જ. દુરમનની નળખાઈ જોઈ તેની દવા ખાનારા તો સત્યા-ગ્રહીઓમાંથી પશુ થોડા જ તીક્ષ્ણશે.

પન્નાલાલ : પશુ ભાઈ, આપણે આટલા આટલા દીવસથી જૂખ્યા છીએ એ જોઈને જોઈને કેં ભાગવું નહીં હોય ?

શાન્તિલાલ : એમને મન કેદી એટલે ડોર. ડોરને આરે ખાસ ભાગણી એક્ટોને લાગે હોય, પશુ એમને ચરમચ્છ લઈ જનારને તો નથી દેખાતી. ચરાવનાર તો માથ ડોર લાત ન આરે અને આરે તો પોતાને ન વાગે એટલા પૂરતી જ સંભાળ રાખે છે. જેલ ડિપાર્ટમેન્ટમાં આવી વિચારસરણીની પરંપરા ચાલી આવી છે તે કેં આપણે છ મહિના કે વરસમાં બહારી નથી શકવાના. કોમક દહાડો એમાં સુધારો કરવો હશે ત્યારે આપણે એ સચારી સકારી એવી બૂલ ન કરીએ તો સારું. એને તો જમીનદોસ્ત ક્યાં પછી નવેસરથી પાયાથી યદ્વાત કરવી પડશે.

ચંદુલાલ : પેલો આવતો દેખાય છે. [બધા બેચેલા તરફ જુએ છે. નૃપેન્દ્ર હાથમાં પોતે લઈને રાખત થાય છે. ચેતાનું ચોટું દુધાચ્છથી ઢાંસે હોયું છે.] કેમ ભાઈ, ક્યાં જઈ આવ્યા ?

નૃપેન્દ્ર : નાહી આવ્યા [જય જયસમજીથી આમતેમ જુએ છે અને બટ પોતાના ખાટલા પાસે જઈને પોટ નીચે મૂકી દે છે.]

અંકુસાલ : આપણા આ કાકને ઉપવાસ સલાહ આપે છે. તમારામાં આટલી સ્ફુર્તિ મેં કદીએ નહોતી જોઈ. [દુષેન્દ્ર આગળ જાય છે, પણ કંઈ બોલતો નથી.]

પન્નાલાલ : દુષેન્દ્ર, બૂબ શું કહે છે ?

દુષેન્દ્ર : બૂબ ! કાગી છે. ના, નાં કને તો જરૂર નથી થાયતી.

રાધેલાલ : એ તો જેલમાં આપણ પાછી લગભગ બૂબ્યા જ રહે છે એટલે દેવાઈ ગયા છે.

અંકુસાલ : દુષેન્દ્ર, તમારા પોટમાંનું પાણી તો વાળું જ હતોને ? જરા મને આપોને. [બોલો, થાપ છે]

દુષેન્દ્ર : [પોટ પાસે જઈ એવું રહ્યું કાતે બોલે રહે છે] તમને જોઈએ તો બરી આવો. હું નહીં આપું.

પન્નાલાલ : બાઈ, પાણીમાં તે શું થઈ ગયું છે ? આપોને. ફરીથી કુ બરો આવીશ.

દુષેન્દ્ર : ના હું નહીં આપું.

રાધેલાલ : એ તો એમનું મંત્રેનું પાણીકરો. પીતાં દુધ થઈ જાય એવું. [આ કાંમળ દુષેન્દ્ર સરેલાલ વચ્ચે મથરામણથી જાય છે, પણ રાધેલાલે આ મંત્રેલાલથી કે મથરામાં કશું તેનેર નિર્લેપ કરી શકતો નથી.]

પન્નાલાલ : ઉપવાસમાં આવું પાણી પીવાય શાન્તિભાઈ ?

શાન્તિલાલ : [ચુપમાં] મંત્ર વડે તમે ખાવાનાં સાધન મેળવી શકતા હો. તો હું વધી જોતો નથી. આપણે જેલમાંનું ખાવાનું ન લેવું એવો જ નિશ્ચય છે ને !

અંકુસાલ : તારે આપણે જેલની ખબરથી તિક્કૂમ મંચાવીએ તોય આણે !

શાન્તિલાલ : ના, માત્ર મંત્રથી મંચાવો એટલું જ માટે.

[આ વાત સંભળ પાછળની એક બારીમાંથી બીલાઈ આવેને દુષેન્દ્રના પોટમાંથી પોટું નાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે એટલે પોટ ખાંડ પડે છે અને દુધ ફળી નવડે. પોટનો અવાજ સંભળી દુષેન્દ્ર ફરે છે.]

પન્નાલાલ : જુઓ, તમે પાણી અમને ન આપ્યું અને બીલાઈને દોળી નાખ્યું.

અંકુસાલ : આ બીલાઈને બહુ તરસ લાગેલી દેખાય છે. [બોલો મળે પાસે જાય છે એટલામાં દુષેન્દ્ર બીલાઈને નસાઈ ફરવાથી દુધ છૂટી નાખવાનું યત્ન કરે છે પણ એટલામાં અંકુસાલે એની કાતે આવી લેલી જાય છે] એભાઈ.

રાધેલાલ : કેમ શું થયું ?

અંકુસાલ : શાન્તિભાઈ, આ તો ખરેખર મંત્રેનું પાણી દેખ્યું ? દુધ થઈ ગયું ?

પન્નાલાલ : શું કહે છે ? [શેલનલાલ, કમલ અને રાધેલાલ જાય બોલેને દુષેન્દ્રના ખાંડમાંથી આકાશસ જઈ જાય રહે છે અને એમ મરે છે.]

શાન્તિલાલ : દુષેન્દ્ર, ફરે દોળાઈ ગયું તો બીલાઈ બીલાઈને તો પીશ દા.

અંકુસાલ : ફરે તમે આમ દેખ બહાનુ કેમ ફરે છે તે સમજાયું.

પન્નાલાલ : આ કેટલાક વિચારથી આવું થયું છે ? [દુષેન્દ્ર બોલે જઈ અપમાનપૂર્વક બહાર જાય રહે છે.]

અંકુસાલ : બીલાઈને પણ રંજ શાખે.

શાન્તિલાલ : મોકે નાટકોમાંની દાખલીમાંના જાગ જાગ્યો. [બધા હસે છે. જેલર તથા જલ્મ સાથે દાખલ થાય છે.]

જેલર : કેમ, બધા ખુશીમાં છો ને ?

ચંદુલાલ : તમને શું લાગે છે ?

જેલર : [જવાબ આપ્યા વગર] શાન્તિલાલ, જુઓ આ ત્રણ જલ્મ તમને કે કહેવા માગે છે, એમને જોવાખ્યા ?

શાન્તિલાલ : જેમની જોડે તમારે તકરાર થઈ હતી તે જ ને ? કેમ શું છે ?

પહેલો : અમને તે દિવસ પછી અધારીમાં ચૂક્યા હતા તેથી અમે ઉપવાસ કર્યા હતા, થઈ ગયેલા સાંજે સુપરિન્ટેન્ડન્ટ અને જેલરે અમને ત્યાંથી મુક્ત કરવાનો હુકમ કર્યો. અને તે દિવસે જો કે થયું તે ગેરસમજાયુંને લીધે થયું એમ કહ્યું. તેથી અમને સતોષ થયો અને એમના ખાસ આગ્રહને લીધે કોઠામાં જવા પહેલા જવાએ થોડું થોડું દૂધ પીધું. કોઠામાં ગયા પછી અમને ખૂબ મજા કે આખી જેલે ઉપવાસ કર્યો હતો અને મજાના ઉપવાસ હજુ ચાલુ જ છે, જોડેલે અમે તમને બધાને ઉપવાસ છોડી દેવાનું કહેવા આવ્યા છીએ.

[બધા શાન્તિલાલ સાથે જુઓ છે.]

જેલર : કેમ, દૂધ ચંચાલું ? આ જામજોના કહેવાથી જેલમાં તો બધાએ દૂધ લીધું. માત્ર હેલ્પીટલમાંના તમે ખરેખર જલ્મ જ ગૂંપ્યા છો હવે.

ચંદુલાલ : હા, હવે મંગાવો દૂધ, હવે પીધું.

જેલર : [જતા] હું હમણું મંગાવી લઉં [જાય છે.]

ચંદુલાલ : ચાલો ઠીક થયું. કેમ શાન્તિલાલ ?

પન્નાલાલ : [શાન્તિ જવાબ તથા આપતો જોતો] શું લાગે છે, શાન્તિલાલ ?

શાન્તિલાલ : જોડેના અંકમાંથી ખૂબ જામજોને જોવાનો [પન્નાલાલ જાય છે.]

રાધેલાલ : [ત્રણ આવનારને] અમે ઉપવાસ ચર કર્યા પહેલાં શી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે તમે જાણો છો ?

પહેલો : હા આજે સવારે સાંજે. [પન્નાલાલ, રાધેલાલ, ચામલાલ, ખરે, રામરામ, રામચંદ્ર દાખલ થઈ શાન્તિ ખાસે જઈ બેસે છે.]

શાન્તિલાલ : જુઓ જામજો, હવે ઉપવાસ કરવાનો આપણે અહીં છીએ જોડેલા જ રહ્યા છીએ. થઈ ગયેલા આ જામજોને અધારીમાંથી મોકલ્યા અને આજે સવારે એમના સમજાવવાથી હેલ્પીટલ શીતપના બધાએ દૂધ લીધું.

ખરે : પન્નાલાલે અમને કહ્યું.

શાન્તિલાલ : ત્યારે ખરી વસ્તુરિધિ તમે જાણ જાણો છો. શું કરવું છે તે નક્કી કરો.

કાનજી : તમે શું ધારો છો, શાન્તિલાલ ?

શાન્તિલાલ : હું તમારા બધાના મત સાંભળવા માગતો હતો, પણ તમે મારો જ મત જાણવા માગો છો જોડેલે કહ્યું છું. આપણી પ્રતિજ્ઞા એ એવી હોત કે આ જામજોનું સમાધાન થાય તો આપણે ઉપવાસ છોડી દેવા તો

વધારે કહેવાનું ન રહેત. પણ આપણી પ્રતિજ્ઞા તરત ભુલી છે. આપણે તો જ્યાં સુધી જોઈને જોઈને માફી ન મળે ત્યાં સુધી ખાતું નહીં એવો નિશ્ચય કર્યો છે.

ચંદુલાલ : જોઈને આ માફગેતિ ને કહ્યું તેને હું માફીરે જ મળું.

શાન્તિલાલ : [પનાલાલને] માફ, મારે નહાતું છે, જરા હાથ આપજો ! તમે મધ્ય વિચાર કરી છો [પનાલાલના હાથને ટેકા તથા બહાર જાય છે.]

ચંદુલાલ : કેમ મધ્યનિ શું લાગે છે ?

રાધેલાલ : શાન્તિમાખતું કહેવું જરૂર છે.

મોહન : હા; આપણે સંબોને પતંગી રહીએ તો, બાકી તો એમણે ને કે કયું તેને હું માફી જ મળું.

[પનાલાલ જાય જાય છે.]

રામચંદ્ર : હવે વધારે જેમણે ચોખ નહીં મળાય.

અને : આપણે મામત્ર હતા તે જ થયુ એમ હું માનું છું. સંબોની જેમાર્જેમ આપણે ન કરીને લેખ્યે.

પનાલાલ : આનો અપણે સ્વઅતર્ક વિચાર કરવો જોઈતો હતો. શાન્તિભણ જ્યારે કહેતા હતા કે કરીથી આખું વર્તન નહીં થાય એવી ખાતી મને મિલે બસ કરી. ત્યારે તો તમે બધાજ માફી તો મંજાવરી જ જોઈએ એમ કહેતા હતા. અને ને જોઈને અને સુપિનિગ્નને કહ્યું તેમ! અવિધને માટે કોઈ પણ પ્રકારની ખાતી નથી આપી, દીલગીરી નથી જતાવી, માત્ર ધેરધમજણ થય અને તે પણ આપણને એવું સમજાવી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

રામચંદ્ર : એનાથી વધારે કાઈ જ કયું દોષ એમ નથી લાગતું.

ચંદુલાલ : એ તો એવું જ હોય, " કોપોમાહત્ત "ને મારે આપણે તૈયાર જ રહેવું જોઈએ.

મોહન : દેહ અને કોપોમાહત્તમાં જોઈવું આપણે ઇચ્છીએ એટલું તો થયું.

લાલ : હવે વધારે આજી એ તો જોઈને નીચે જોઈએવના માટે આપણે કરીએ છીએ એમ માનશે.

મોહન : હા, એવું જ લાગશે.

રાધેલાલ : એટલે તમે શું કરવા માંડો છો ?

ચંદુલાલ : ઉપરામ મૂકી દેશ એવો જ વધુમત લાગે છે.

પનાલાલ : આપણે પોતાને ઉતરીએ છીએ. હું તો કહું છું કે એ દિવસ તરી રહીશ તો માફી પણ મળશે.

રામચંદ્ર : એમણે કયું તેને હું માફી જ મળું છું.

ચંદુ : કેમ સામસાધ ?

રામચંદ્ર : મારો મત તો ભૂલે છે, પણ જ્યાં જેમ કરે તેમ હું કંઈ તૈયાર છું.

૩૭૬ ... શુભરાત : દિસેમ્બર : ૧૯૩૫

પન્નાલાલ : અને શાન્તિલાલનો વિરદ મત હોય તો ?

મોહન : તો શું ? શરૂઆતમાં એમના વિરદ મત છતાંય બહુમતનો સ્વીકાર થયો હતો તેમ હવે પણ કરશે.

રાધેલાલ : ત્યારની અને આજની વાત જુદી છે.

લાલજી : ત્યારે શું કરવાના ?

રાધેલાલ : હું તો ઉપવાસ આશુ સંપીઠ.

પન્નાલાલ : અને હું પણ.

[શાન્તિલાલ હાજર થાય છે.]

શાન્તિલાલ : [હસતા] શેષ વિચાર થયો ?

ચંદુલાલ : અમારા મંથાનો મત એસરે જે કયું તે માફો બરાબર મણી ઉપવાસ મૂકી દેવાનો છે.

શાન્તિલાલ : તમારું સાન્નિદ્ય થયું હોય તો તમારે ખાતું જ નોંધાવે.

મોહન : અને તમે ?

શાન્તિલાલ : મેં તો માફો મત તમને કહ્યો.

મોહન : બહુમતે અને ખાતું માનીએ છતાંય ?

શાન્તિલાલ : મોહનજી, કેટલીક એવી જાગ્યેલા હોય છે જેમાં બહુમતને સ્થાન નથી હોતું. તમે કહેશો કે ઉપવાસ આપમાં પહેલા પણ માફો મત જીતે હોવા છતાંય મેં ઉપવાસ કર્યો તેમાં અને અત્યારમાં પણો ફેર છે. તે દિવસે આપણે સિદ્ધાંતમાં એકમત હતી. માત્ર અમલ કેવી રીતે કરવો તેમાં જ મતફેર હતો. આજે મુખ્ય જાણત પડ. આપણે મળતા નથી થતા.

પ્રવેશ ત્રીજો

એ દિવસ પછી, સમય સવારેના રૂબરૂ આવડા પ્રવેશનું. માત્ર અત્યારે શાન્તિલાલ, રાધેલાલ, અને પન્નાલાલ ન ત્યાં દેખાય છે. શાન્તિલાલ પાંચો પાંચો રૂ' નાંચે છે. રાધેલાલ રૂ'નીએ મલારે છે અને પન્નાલાલ પાછળની બારી બિયાડીને દેખાય છે. બારી બિયાડીને શાન્તિલાલના ખાટલા થાસે આડીને બેઠો રહે છે.

પન્નાલાલ : તમે ગરમ પાણી લીધું ?

શાન્તિલાલ : હા.

પન્નાલાલ : મ્હા એ દિવસમાં તમને વધારે નવવણ્ય જણાય છે.

શાન્તિલાલ : તેનો જરૂર વણે નથી. આજે તો અગાધરો જ દહાડો છે. હજી થોડા શિવસ આપણે વચર મિંતાએ જેમી કાઢીશું.

[જોર અને તેથી સાથે જી જણ રૂંધવા થઈને કાપલ થાય છે.]

જેસર : પન્નાલાલ, રુદિલાલ તૈયાર થઈ જાઓ.

રાધેલાલ : ડેમ !

શાન્તિલાલ : નવી જોડ લોવા મળશે.

જેસર : અમે તો મધુપ તમને રાખવા મારતી હતી. તમને અમારી જોડે થોડા ન પડ્યું. શાન્તિલાલ તમને તો રૂંધાર પર જ લઈ જવા પડશે. [બધા જોમ થઈને રૂંધાર થઈ છે] અમે તૈયાર છે ને !

રાધે : થાશે.

પન્નાલાલ : ક્યાં જવાના હીએ ?

શાન્તિલાલ : એનું ટોપ દિવસ પૂરું નહિ હોયની બાકી કરતી વખતે એ જતા દોડ તેમણી ઉપી જ દિશામાં જાય છે એમ કહેવાની જોડોની પ્રયા દોડ છે.

જેસર : તમે મને હજી નથી એળખ્યો. યાગે [રાધેલાલ અને પન્નાલાલ આવજ આવ છે. બિયાડે રૂંધાર જી જણ ઉપી થઈ છે અને માલવા માટે છે. જોર રૂંધારી થાય છે] અને શાન્તિલાલ, તે દિવસે મેં કપો નાપર્સ તે મારી જૂલ થઈ.

પારો પડે છે.

ફારવર્ડ એશ્યોરન્સ કું. લીમીટેડ.

તમે વિશ્વ ઉત્તરાચો છે ?

તમારા કુટુંબને અભિષેનો વિચાર કર્યો છે ?

ત્યારે તો “ ફારવર્ડમાંજ ” ઉત્તરાવસો ને ?

અમારી ખાસ યુગીઓ

અનાં પ્રીતીયમ-શુદ્ધ સ્વદેશી-કરકસરો ન્યવરથા.

માહીતી માટે લખો ૪૩, ચર્ચમેન્ટ સ્ટ્રીટ ફોર્ડ, મુંબઈ.

દરેક ગુજરાતી ગૃહમાં હોવું જોઈએ

“GUJARAT and its LITERATURE”

(ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય)

લેખક : શ્રી. કનૈયાલાલ મા. મુનશી

“શ્રી. મુનશીએ દરેક ગુજરાતી સાહિત્યનું સમજાવલેકન માટે માટે મોહક વાચન થઈ પડવું છે. x x x”

—મહાત્મા ગાંધીજી.

“ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય” પ્રકાશ અને ચેતનથી ભરેલો અને કર્તાના વ્યક્તિત્વનું સંપૂર્ણ પ્રતિબિંબ પાડતો ઉત્તમ ગ્રંથ છે. ધીરુત મુનશીનો ગુજરાત ઉપરનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ, અને જે વસ્તુને તેઓ સ્પર્શે તેને સજીવન બનાવતો તેમની કવયતા, અને સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં આ ગ્રંથમાં છે. કર્તાને ક્રિયાબનાર-માસ જેવા માટે તરફી પલ્લ-બીજાં ધણાંને આકર્ષક પમાડે એવી બાબત જો છે કે આદર્શો અથાથ પરિશ્રમ તેમજે લીધો છે, અને તે પછી જેવની દીવાલો પાછળ અને અસ્વસ્થ શારીરિક પ્રવૃત્તિના સમયમાં.

પરંતુ આ ગ્રંથનું આથ લક્ષણ તો એ છે કે ગુજરાતના સાહિત્યનો અભ્યાસ ગુજરાતના ઇતિહાસ તેમજ દિન્દત ઇતિહાસ ઉપર સંલગ્ન હિન્દી શાખીને કરવામાં આવ્યો છે. આ કાર્ય કર્તાએ વિસ્તારથી અને ગુણપૂર્વક કર્યું છે. x x x”

—આચાર્યશ્રી આનંદશંકર દુધા.

પ્રો. વાઇસ ચાન્સેલર, મનારસ દિન્દુ વિદ્યાપીઠ.

“આ ગ્રંથ સાહિત્યઇતિહાસના માત્ર પ્રારંભિક ગ્રંથ એવો નથી. એનું ફોજ વિશાળ છે. અને સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, પ્રાચીન તેમ જ અર્વાચીન ગુજરાતી, એ બધી ભાષાઓના સાહિત્યનું વિવેચન કરવા માટે જે તલસ્પર્શી વિદ્વાતાની જરૂર છે તેની ખાતતા કર્તામાં છે; કારણ કે તેમજે જીવનનો બધો સમય એવામાં ગાળવો છે. એટલે એક ઉત્તમ સાહિત્યકાર છે x x x”

શ્રી. મુનશીના ગ્રંથના અપૂર્વ ગુણ એ છે કે એમજે પૂરોપના સમય સાહિત્યકારોનો અને તેમની કલા-મીમાંસાનો ઉડો અભ્યાસ કર્યો છે, અને તેથી જ તેઓ ગુજરાતના અનેક સાહિત્યકારોનું ખરું મૂલ્યાંકન કરી શક્યા છે. એમના રસાનના સત્યાસત્યની હું ન્યાં પરીક્ષા કરી શકું એમ હું ત્યાં તે અને કથિકર અને સર્વસંપૂર્ણ જણાવું છે. અને સાહિત્ય સમૃદ્ધિનું ફાલન કરાવતાં પ્રામાણિકતા અને સત્યપ્રેમથી તેની અપૂર્ણતાઓ પણ ન સંતાડવામાં કર્તાએ જે વૃત્તિ દર્શાવી છે, તે માટે ગુજરાત કર્તાનું ખરું જ જાણી છે.

—ડૉ. એ. બેરીડેલ પ્રીથ, ડી. સી. એલ.,

મુનીવર્સિટી બોર્ડ એડિનબરો.

[અડધે રસ્તે : અનુમંતિના પૂર્વ ૩૧મી ચુક]

એ જ વખતમાં અમારી નીલાચળા ઇલાખીએ મેથાવો ક્ષેત્રે તેને માટે મર્મદ
એક વેદીમાં ફેરડીને પ્રવેશ કરાવવાનો હતો. મારું મનજ રમતુમિમાં ત્યારે રમવા
હતું હતું, અને તેમાં મારે મારે કપડાનો જઈ કાઢવાનું આવ્યું. કપડા, પોશાકો
ને એમેરીસી, કાપડોક ને એમેરીસીને મજબૂત કરવાના અમર પાલીક પ્રકારોનું
કેંક રમતુ છે. સામાન્ય એકાદે સુકાકી કપડા કે ૫૨ કાચ કાચ રપડાકી પિતાનું
અનુરૂપ કરતે રેખાની સામે ઉભો. કપડાને એ રેંત કોમી પોશાકો, આંતરો
કરો ને લીલી રેખા પડેલી. એક અચરે 'quality of mercy' ની સુખ
મારવા હમો. એક જાણે એવો. એમેરીસી કાપડોકને આપવાના મનિનુ પ્રદર્શન
કરવા હમો. એ પોલીસ ને કરોતો કાર પડેરો કાપડોક કાપડો કોમીકાચ તાજવા
હમ 'Daniel Coma to United States' ના વચર અચરે અગાધ ગરવા હમો.

પણ અને આ રિગિતવાપી આજી રવા, સન્દો, વાકો, પાતો અમારા
રેખામાં નથી કમિંઓ ઉભી રવા. રાખ્યામાં પણ મંપુકાના જાળા જેવું રીમોટી
આવું. કું કપડા પૂં એ આવે પણ કેંક વેલ રવો. મેથાવો ક્ષેત્રે કું રેખા
પામે ઉભો રવી મમરોનો મમરોનો ઉભો. મમરો અંખ અમરો. માર માર કરવા કાળી.
મમરોનો નીકળે તેરે અચરે મેં જઈ પુરો રવો. આ જઈ અચરવા મને માટે આપાની
એકાદેમોનું ઇલાખ ઇલાખ. તેમાં કુમોની 'કરવાની' કની ને આવે પણ કાંધરી રાખી
છે. મેં જાડુ કાચે કપડાં એમ કવી પણ જાપાકને ખુશ કરવાના પ્રકારો કરી રવા.

અપ કામે જતાં જતાં મોંથી માતરને રેખા કીપાદમિંદમાં જમ્યા
અચલી, વર્ષો વધ મર્મ અમારો મંદર્મ જતો રવો. એકાદમ મોંથી માતરને
૫૨ અખો-નું જાપમાં કેપુરી કોંકર તરીકે રેખા કપુરી ૫૨ તે નીમાવા હતા. અમે
મમરો. એમ મેં એમનાં સમાજો પુતળવાપી કાપડોમાં કરી રાખ્યાં હતાં તેમ એમણે
પણ અવંત રેખા કિખનાં રખાવે તાબ રાખ્યાં હતા. અમે કાપડવાર વર્ષોનો
અંતર વીકરી માતર ને કિખ વધ રવા ને પંપુકાનું જીવન કરી છુપા.

પણ એમની જાણી વધ, કામ અખો ન અખો, ને મેં સાંભળ્યું કે એ
રેખોક પામ્યા ત્યારે જ મને અલ ધડું કે જાગવળવા પ્રિય કુરુનું સ્થાન કિખના
કાપડો કેવું નિમગ દેખ છે. (અપુર્વ)

ભારતીય નિવાસ

સ્વચ્છતા, સુધકતા અને વ્યવસ્થામાં અખોડ
જમવા તથા રહેવાની આદર્શ સગવડ

ટે.નં. : ૨૧૧૨૦ કાલખાદેવી રોડ, મુંબાઇ ૨ તાર : ૭૨૫૬

[હુલ્લુકોર : અનુમોદન પૃષ્ઠ ૩૩૮થી ચાલુ]

મેન્ડીપ : ભાઈ, નિષ્કળ કાર્યોના સાચી જોવા કદાચી સ્થિતિના જાત બદલાની કક્ષામાં તારે મુકાવું છે.

માર : આ કાર્ય નિષ્કળ થયું નથી.

મેન્ડીપ : ખરું કે જોડું પણ એ કાર્ય આ દુનિયામાં નકાલું થયેલું છે. આજ સ્વદેશાભિમાન સમુદયતિને ઉત્તેજે છે. એવો પહેલાં જોઈ વખત નહોતો. 'સમુદય'થી ચેતતો રહે સ્વીકૃતિ | સમુદયથી ચેતતો રહે.

માર : સાંસ્કૃતિક અભિપ્રાય મારી ચિરદ્દ હોવાને કારણે-મારા જેવા લોકસેવકે મારા સિદ્ધાંત છોડી દેવો ? હું ખરો છું કે જોડો એ આમાં શુદ્ધ સવાસ નથી, મેન્ડીપ, પણ મૂળ વાત એમ છે કે મારા સિદ્ધાંત લોકોને આપ્રપ હેરાચી મારે તેમાંથી ખસી જવું કે ?

ડીન : મને લાગે છે કે મારે જવું જોઈએ. (કેથરામનને) સાહેબજી, જૈન, કેમ જીવડું (જીવડુંને જોવાને છે) મિ. મેન્ડીપ, હું તમારે જ રસ્તે આપું છું તમને ઘેર મુકતો જાઉં.

મેન્ડીપ : આભાર, સાહેબજી, ખીસીસ મોર, એને શેકજો, એમાં નરકપાત છે.

[એ અને ડીન બંદાર નવ છે. કેથરામન હેલનના હાથમાં હાથ મીલાવીને તેને બેઠકા બંદાર લઈ નવ છે, જીવડું, બારણા પાસે ઉભેલા રહે છે.]

સર જૈન : મધુ બાળતમાં વમારા વિચાર ફાલ છે, એ મને ખબર હતી સ્વીકૃતિ. પણ મારા જમાઈ મને તે દિસાએ શાંતિ શાંતિ એવો ચશ એમ તો સ્વાતેય ખ્યાલ નહોતો.

માર : હું એવો નથી, પણ મારા સમોપડીયા જોડે સચવાતું હું પસંદ કરું છું.

સર જૈન : ઠીક ! આ વાપણ કરવાની મુખાઈ કરતા પહેલાં હું આશા રાખું છું કે હવે તમને સરજી આપે. મારે શુદ્ધચેરીએ પાછા ફરવું જોઈએ. સાહેબજી, જીવડું.

જીવડું : સાહેબજી, બારણા.

[સર જૈન નવ છે. જીવડું વિરાસ વિષય ઉભો રહે છે.]

જીવડું : અમને દુકમ મળી ગયા છે.

માર : શું, ક્યારે ઉપડો છો ?

જીવડું : જોડકમ

માર : બીચારી દેવન.

જીવડું : પરપને તો વરસે મરુ નથી : કમનસીબી. (મોર સમજાવતી એના હાથને રપશે છે) ઠીક. આજણે લાગણીને તો ખીસામાં મૂકી ફરી જોઈએ. જીવડું સ્વીકૃતિ, પેલું જીવણ કરેલા નહિ. શુદ્ધ કચેરીમાં આપુ અને હમાઈ માં જતો હું, સારું અને નહાલો જોઈએ તો હાં પડેલી પણ ગયેલા છે, એવી સ્થિતિમાં-કેથરામનના તો વિચાર કરો. કોઈ વાત પર તમને લાગી આવ્યું ત્યારે તમે જીવ ઉપર મધુ રાખી શકો નહિ.

- મોર : શુભટ, મારે મોલતુ' જ નોંધ્યો.
- શુભટ : ના, ના ! આજ રાત્ર મારે તો સુંગા થઈ જાયો. થોડા વખતમાં તો એ સારું થઈ જાય જશે. (મોર જોઈતી પાછો ફરે છે) તમારી કાર-કીર્તિનું સંજ્ઞાનાથ કાંઈ છે એની તમને કશુંક ન હોય હતા કેપરાઈનને કુખી કરીશ નહિ.
- મોર : તમારી વડુને ખાતર તમે તમારી ફરજ સુકાવી નથી.
- શુભટ : હીં. નાથ તરફ જ તમારો રસ છે, અને એ તમને વધારે પડશે. આ કાંઈ સુભાષી નથી. ત્યાં જમને બહુજર સામનો મળવાનો છે. અને એ પદોમાં એક એ કુકીચ્છેત્રી કત્ત પછી અહિં સી અસર ઉત્પન્ન થાય છે તે જરા જોજો. એ તો બપુંકરે દેશ છે: અર્વાચીન દુષ્ટીઆર એમની પાસે છે. કહું છું જાણ દો રહીશ.
- મોર : કોઈક વખત તો કંઈક જોખમ વડોરતું જોઈએ શુભટ-મારા પ્રધાનમાં થયું.
- [એ બોલે છે તેવામાં ફેરાઈન પ્રવેશી છે.]
- શુભટ : થયું એ તદ્દન નકાલું છે, બાપ.
- [મોર મારી વાજે બધા ઉત્તુભટ તેની જોત વાજે જો છે અને મોર વાજે સંજ્ઞા રહી જાયું તેને માત્ર સોંપી જતાં દોષ તેમ બહાર બધા છે.]
- ફેરાઈન : રહીશ, ખરેખર, તમે બાપજી કરવાના છો ? [એ મધું કહાય છે]
- શુભટ : હું ના પાડું છું.
- મોર : હું મારી સામળી સમજો છે.
- ફેરાઈન : થયું આ તો આપણે દેશ છે: એવાથી જુદા આપણાથી પડાય જ નહિ. તમે કશું શેકી સંજ્ઞાના નથી: અને માત્ર સોંક તમને ચિકારશે મારાથી એ નથી સંજ્ઞાના.
- મોર : કીટ, હું તને કહું છું કે મોરજો વિરોધનો મારાજ ઉભરવો જોઈએ એક એ દારૂ થઈ જિંદગી આપ્યો દેશ મારી બની જશે: અને એક નાના દેશનું અસ્તિત્વ નાશ થશે.
- ફેરાઈન : તમારા દેશ માટે તમને પ્રેમ હોય તો તમારે સમજતું જોઈએ કે દેશ મારે વિરોધ સત્તા અને સન્ન્ય તે જનનનક બધા મારે છે.
- મોર : તારો એ મત છે ?
- ફેરાઈન : હા.
- મોર : હું જેને માન આપું છું: હું જેને સમજું થયું છું થયું મારો મત એવો ન થઈ શકે.
- ફેરાઈન : થયું રહીશ, તમારા બાપજી સારું જોખમથી. અને દેશ સાથે દુરમનાવટ થરાવતા બધા એક જ થઈ સામનો કરશે: તમને એ આમજ પડશે. [મોર રિમ્ડ કરે છે] મોરજો. પ્રધાનમંત્રિમાં તમને રજાના મજવાની તક જશે. અને તમારી જગ્યાનું તમારે રાજ્યાનું થયું આપનું પડે.

માર : કુતરાં બસશે. આવી વસ્તુઓ તો તરત જામી જાય છે.

કેથરાઈન : ના, ના. એક વખત કામ હાર કર્યા પછી તમે આગળ જ નરોઃ અને એમાં શો સાર ?

માર : ઇતિહાસ એમ નહિ કહે કે “ એમણે લોકસેવકોમાંથી એક પણ વિરોધ સિવાય આ કહ્યું. ”

કેથરાઈન : એવાં મધ્યા છે ને—

માર : કવિઓ !

કેથરાઈન : ‘ બેન લોઅર્સ ’ જતાં આપણા અધુનાસનો તે દિવસ યાદ છે ? નાના છોકા પર મોં રાખીને તમે કુતા હતાઃ અને તમે પ્રિયતમાને સુખી કરવા સાથે એને સરખાવેલું ત્યાં લાકડું પક્ષી ગાતું હતુંઃ એમાં તમને પૂરતી મર્યાદા આજ નજીકથી ટેકરીઓ બધી તૂટી હતીઃ આપણા દેશનો એ જ ભેજ પહેલેથી હોવાથી આપણે બધાં પણ કુરો રંગ છે. તમને એકસ એ પ્રિય છે.

માર : પ્રિય છે જ.

કેથરાઈન : તમે મારે માટે આ કહ્યું હોત-તો.

માર : કીટ, તેં ત્યારે મને કહ્યું હોત ?

કેથરાઈન : હા. દેશ તે આપણો દેશ છે. સ્વીડન, વિચાર તો કરો કે કુખર્તઃ અને ખીલ વાહનોઃ ત્યાં લગભગ ગયેલા હોય તેવી સ્થિતિમાં મારી શી દશ, અને ખીચારી હેલન અને બાપાઈ ! આ બાપણ ન કરવા હું તમને વિનંતી કરું છું.

માર : કીટ ! આ કીટ ન કહેવાય. મારી જીવનને કુતરાં જેવી ખનાવવાતું હું ધમકો છે ?

કેથરાઈન : (હાથ સામે) મને—મને તો એમ લાગે છે કે એ બાપણ કરવાથી તમે જાનહુલ્ય જનશે.

[પોતાના શબ્દોથી ચળીને એ તેની સાથે જુએ છે, પણ તોફાર દેનરીએ મેજ સાફ કરવા કહેવા કરીએ હોવાથી પાછું જ પાછો મોઢો છે]
હું તમને ના કહું છું.

[એ જગણ આપતો નથી, અને તે બહાર જાય છે]

માર : (તોફારને) પછીથી, દેનરી, પછીથી

[તોફાર પાછો ફરે છે. આજુબાજુ મેજ પર જોતો માર સાંત દબો રહે છે. પણ જાણે ‘ ટોફાર ’ની પકડમાંથી જગણ અને હાથ ફરતી પાછો મોઢો કરે છે અને પી નબ છે. રસ્તામાં જગણની બારી બહાર રસ્તાના છે ‘ હાથ ’ અને ‘ બાથોલીન ’ વચ્ચેનારા લગા છે, અને પોતા તુનં વાન પણ સંચીત રાજ ચાલ છે. માર આજુબાજુ તરફ જાય છે, અને એક પાસે આવી જાય છે. થોડીવાર પછી મેજ પાસે પાછો ફરે છે, અને બાપણની નોંધ છે, અતિશયવાની બધા એ જોયે છે.]

માર : કુતરાં જેવાં !

[તેમ કાઠી નાજવાની તેવારીમાં એ કેળાય છે. પણ વિચાર ફેરવી, ચપ્પચલમાં પાનાં ફેરવવા માટે છે. એને અવાજ ધીરે ધીરે ઘટેા મેલા નવ છે, અને અંતે એના આવાજના ચપ્પચલી ઓરડાને મરી દે છે.]

મોર : ".....અત્યાચારના દુરમને અને સ્વતંત્રતાના સદાચક્ર તરીકેનું ગિરક આપણા દેશને મગરીથી આપણે આપ્યું છે. એ શું બૂતકાળના મૌર-
ની વાત છે ? " આપણા અલ્પ મૌરન માટે એની કબરના ચણતર પર એક પથ્થર મધારે ન મુકાય એ માટે કોઈ બલિદાનની જરૂર નથી ? " શાશ્વીર વકેદારિનો એક વધુ દાખલો હતિકાસની તેજકરી આંખો આચળ રણુ થયેા અટકાવવાની જરૂર નથી શું ? સંઘપ સ્વતંત્ર, પોતાના દેશ અને એની સ્વાધીનતાને, આપણે આપણા દેશને ચાલીએ તેમ, ચઢાલી એક પ્રભ પર આપણી ઇચ્છા અને સત્તા સાધવાની આપણે તૈયારી કરી રહ્યા છીએ. આજ રાતે યાંત્રે ગેસી રહીને કું-એ ઘર ઘડું નેરક ઘડેા નથી. આપણા દેશ માટે એમ આપણને લાગણુ છે તે જ પ્રમાણે અન્યના દેશ માટે પણ આપણને લાગણી હોવી જોઈએ. કું મારા દેશને ચાહું છું. મારા દેશને કું ચાહું છું તેથી જ આ રિશપ કું ઠોકાવું છું. આ પ્રભ લાપક હશે. હતાં આપણી આચળ તેમનું કાંઈ આવવાનું નથી.

મુ'બાઈતું સૌથી જીનું અને જાણીતું
નિવાસનું સ્થળ.

શ્રી નૃસિંહ હિન્દુ લૉજ,

કોફ્ટ માર્કેટ, રાજીસામ બીહડીંગ, મુ'બાઈ.

આવા પર લગાઈ કરી તે આંધળી બટીએ અનુરૂપ જણાય, છતાં લાવિધ્ય માટે તે ધિક્કારપાત્ર છે. માનવતાનું વિશાળ હૃદય હમેશ સમભાવ અને શુદ્ધિથી પ્રેરાઈને, અસહ્ય માટે ધગડે છે. આપણે માનવતાના આ વિશાળ હૃદયની વિશ્લેષણ કરીએ છીએ. ન્યાય અને સંસ્કૃતિને નામે આપણે આ નીતિ અપાત્યાર કરીએ છીએ : પણ લાવિધ્યમાં ન્યાયથી આપણી પરીક્ષા થશે, અને સંસ્કૃતિ આપણને ધિક્કારશે.

[એ ભાગેશ હોય છે ત્યારે સંજીવની દિશામાં એક નાની આકૃતિ બદાર અચારીમાં સરખી આવે છે, પણ એના અવાજથી દબાંડી બારી આગળ સંજીવની દબી રહે છે. કાળા નાળ અને કાળા આંખોનાથી એ ભાગળીએ પહેરેલું શરૂ કપડું હાથમાં પકડેલું છે. સત્ર પુરો મથા હોવાથી રસ્તાના વચાડનારા સાંત છે.]

[શામળીના સખત આંચમાં હાથમાં ભેરથી પકડેલાં દાખ્યાણો સામે છે અને કડક વાક્યા પર પડે છે. ભાગ્ય ભોલામાં આગળે વધે છે.]

માર : બોલીવ !

બોલીવ : બાપુ, તમે કોની જોડે બોલતા હતા ?

માર : (એના તરફ ધારીને જોતાં) પવન જોડે, લાડલી !

બોલીવ : અહીં તો મોઝ નથી.

માર : હું એકદમ તીવ્રે કેમ આવી ?

બોલીવ : (બોમ્બરી રીતે) સંજીવની. પવને દારૂખાણો બાંધી નાખ્યા કે તમારા હાથમાં એના કડક થઈ ગયા ?

માર : જો, પરી ! હવે આવા આવી તમે પકડે તે પહેલાં ઉપર જતી રહે. હા, હા હા.

બોલીવ : ના, ના, બાપુ (વિશ્વાસુભરી લાગણીથી) આજે તો મોઝ થવાનું હોય એમ લાગે છે.

માર : એ તારી વાત ખરી છે.

બોલીવ : (એને નીચો બેંચી, ધીમેથી) હું પાછી સંતાઈ જઈ. સ. સ...

[તે એકદમ હોડે છે અને ભારીલા પગમાં નિશાળ બધ છે. હાથમાં ચોટી લઈ એક કુચલ પ્રવેશ કરે છે.]

માર : જ્ઞાન, સ્ટીલ. [રસ્તાના વચાડનારાઓની ફરી જાગૃત્વ થઈ રહ્યું છે]

સ્ટીલ : મુદાચેરીમાંથી ખાસ આજુસ જોડે સર જોને આ મોકલી છે,

માર : (સ્ટીલની વચિતાં) " નાચની શરૂઆત થઈ ગઈ છે, "

[સ્ટીલ પર નિષ્કાર કરતો વળો રહે છે, અને ચિંતાથી સ્ટીલ તેના વધુ જાય છે. માનસીક રીતે સંવેદન - જાંબી તેમની. જોડે રાજા કરે એવી અનિવાર્ય, પાતળા મોઝ, રજી, પ્રભેદ અને નિસ્તેજ એના એ યુવાન માણસ છે.]

સ્ટીલ : સાદેશ, એ સાર થઈ તે કોક થયું. એ બાપજી કડું હોત તો થઈ જ બરાળ થાત.

માર : સ્ટીલ, હું પણ એમ જોડે છે.

સ્ટીલ : મને લાગે છે કે, જો તે સાર થઈ જ નહીં રોય—

- માર : (ચીઠી કાઢતાં) હા. એ તારી પાસે જ રહેવા દે.
- સ્ત્રીલ : માડે કંઈ કામ છે ?
[મોર ખીરસામાંથી કેટલાક કાચીયાં કાઢે છે અને લખવાના મિલ પર નાખે છે.]
- માર : એવું જવાબ લખી નહીં.
- સ્ત્રીલ : (લખવાના મેજ તરફ જતાં) ફેધરથી એ તો કંટાળો જ આવ્યો.
(એ લખવા માટે છે. મોરમાં ફરી આંતરબચા રાફે થયે છે.) બિન ફિલિંગ્સ હોય છે એવો તો એને જરાય ખ્યાલ નહિ.
[મોર એના તરફ જાય છે. જમવાના મેજ તરફ પીચેથી આવે છે, અને એની નોંધનાં કાચીયાં ઉપાડે છે. બાવ એડે સંતાપને, બારી પાસે એ આવે છે અને અંધનમાં ઢલો રહે છે.]
- સ્ત્રીલ : (મુખ્ય વાકયા : (અનુકરણ કરીને) ઉદ્બતાઈને આપણે દેખાડું' ભેષ્યો કે આખરે ચોરસ લખડું' નથી.
- માર : (અગાધીમાં જતા) સરસ થાત રાત્રિ છે !
- સ્ત્રીલ : આ પેરેજ ધરપીતાલને લખવાનો-લખું' કે તમે પ્રમુખ થશો !
- માર : ના.

તાર
"ARVANIVAS"
આર્યનિવાસ
વિંડુ લોન
વિશાળ
નિવાસ સ્થાન
અમીરી
ભોજન પ્રખંદ
કાલબાદેશી રોડ મુંબઈ ૨

શ્રીમતી બહેનો,
આપની રસબેરંગી સાહિબા સાથે સુખિય સાધના સોનાના મુંદર મીનાકારી
દામીના મેળવવાનું એકજ માનીવું મધ્યમ—
નાગરહાસ વીરચંદ એન્ડ સન્સ, જવેરીયો,
૩૩, સ્વદેશી મારકેટ, મુંબઈ, ૨.
બેસ્ટ ડિઝાઈનના મીનાના સાચા મોટી આંખોનાં સુખખ.
કિં. રૂ. ૧૦ અને વધુ.

કેથરાર્થન : (ઝોલીન ફાટી આંખે ઉઘી હોય છે. તે તરફ નીચાની કરી) આપા.

હુબર્ટ : આપા, હું તેની દેખરેખ રાખીશ.

આપા : અને એના સંગ્રામમાં રહેજો : અને તમને પરપમે તો હજુ વરસ પશ્ય નથી થયું. મી. હુબર્ટ, તમે પણ આવમેત રહેજો : તમે બન્ને ઉતાવળીયા છો.

હુબર્ટ : હું નથી, આપા.

[આપા લાંબા વખત મુઠ્ઠી એના મોઢા સામું જોયા કરે છે, પણ આંગળી દર્શાવે કરે છે અને ઝોલીનને જોવાને છે.]

ઝોલીન : (નવી જ ધમાલ જોઈને શાંતિથી જાય છે) સાહેબજી, મામા, નેની, તમને ખબર છે હું ત્યાં માટે નીચે આવી હતી ? (ધીમેથી) એ શુભ છે. (આપા સાથે એરુમમાંથી જતાં એના અવાજ મોલતો સંભળાય છે) “ લગાઈ વિષે મને બધું કહેને ”

હુબર્ટ : (લાગણીને રાખીને કકક રીતે) અને શુક્રવારે ઉપડીએ છીએ, કીટ. ને બેન, હેલનની દેખરેખ રાખજો.

કેથરાર્થન : અરે...મને...થાય છે...! સીઓ કેમ ન લાડી શકે ?

હુબર્ટ : હા, સ્ટીવન આ પ્રમાણે કરે તેથી તને લાગે તો ખરું. પરંતુ લગાઈ શરૂ થઈ ગઈ છે એટલે એ કેમલે આવી જશે.

[કેથરાર્થન માર્ડુ બુલ્લાવે છે, પણ એકદમ એની પાસે જાય છે, અને મગા આસપાસ હાથ નાખે છે, બંને એનામાં રહેલી બધી જ લાગણી આ આંકિરમાં બ્લન થાય છે]

[એરુમનું બાણનું ઉપડિતું, અને મદાર સર જોવાનો અવાજ મોલતો સંભળાય છે : “ ઘર” હું એને બોલી મારું જ ”]

કેથરાર્થન : ‘ બાપાજી ! ’

[સર જોન અંદર આવે છે]

સર જોન : સ્ટીવનને મારી સીટી મળે ? પુદ્ કચેરીએ પહોંચ્યો કે તરત જ મેં મોકલી હતી.

કેથરાર્થન : હું પારં છું કે મળી હતી. (બેજ પર ફોટલી સીટી જોતાં) હા.

સર જોન : અત્યારે સમાચાર પોકરાઈ રહ્યા છે. ઈન્ડિયનો આભાર છે કે વખતસર મેં એનું પેલણાણનું બાપણ જામ રખાવ્યું.

કેથરાર્થન : તમે એ બંધ રખાવ્યું ?

સર જોન : શું ? એ એવો મોટો મર્યાદા તો નહિ બને !

કેથરાર્થન : મને લાગે છે કે એના જ બનશે. (બારીએ જાય છે) આપણને જરૂરી ખબર પડશે. [સર જોન એના તરફ જોઈ રહી, હુબર્ટ પાસે જાય છે.]

સર જોન : રીક્ષા, દિંમત રાખજો. દેશ પહેંચો.

[એ હાથ મીઠાવે છે.]

[કેથરાર્થન બારી પાસેથી આવી બેસે છે. દોડવાથી શ્વાસપર્શ અગ્રાધી માંથી સ્થિત દેખાય છે.]

સ્ટીવ : મી. મોર પાછા આવ્યા ?

કેથરાર્થન : ના, એમણે બાપણ કહ્યું ?

: વિરહમાં ?

: હા.

: શું ? લગાઈ પડી ?

[સર એવ કડક વચ્ચા રહે છે, પછી ફરી એકાએક સીધા વાલ્યા નવ છે. કેપરાઈનની નિરાતીથી કુખર્દી એમની પાછળ નવ છે]

: ઠીક, ખી. રીચ.

: (ક્યાસતખો અને ઉરોરાખવો) અમે અહિં દલ્તા-પણ મમે તે રીતે એ અદીસી સરકી ગયા. સીધા એ આમસભામાં ગયા હોવા જોઈએ. કું દોડવો, પણ ' એલસી ' નીમે પહોંચ્યો ત્યાં તો એમણે જાણણ ચર કરી દીધું હતું. એમણે કેંછક આઠા સજેલી-એટલી કાંતિ મેં ત્યાં મોઢ વખત જોઈ નડોતી. પહેલા જ સબંધી અસર કરી-અસરે અસર પ્રાણપાતકે દનો-કેટલાક એમના તરફ થયા. પણ બધાય સમય કાંતિમાં આપણને એક જાતનો પ્રસાદ વડેતો દોષ એમ સામે અને પછી હોરદ-કું મારું છું કે-એણે ઠર કયું અને એમનામાં કોય વેદ થયો-પણ એણે એમને કડા કરી દીધા. એની કાંતિ ! લાગણી ! એવું ત્યાં મેં જણુ સુધી નેચું નયો. પછી આમસભામાં ધીમી વાત આપી કે લગાઈ ઠર થઈ ગઈ છે, અને બધા ઉરોસાઈ ગયા-નુકડા જ ઠર થયું. એને ત્યાં કદાચ મારી નાખ્યો હોત. મેલના પૂંજમાંથી કેટલાક એને નીચે

શ્રી. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલનાં પુસ્તકો

અન્યવિધી આસામનું જીવનચરિત્ર
પ્રસિદ્ધ ઉપાધ્યાય અચર્ય પ્રભોપાખ્યાસી
અને મોપરનુત રાવણમહોદયીશંકર
(જૂની ગુજરાતી)
પ્રસિદ્ધ પંચદંડી વાર્તા (જૂની ગુજરાતી)
પ્રસિદ્ધ દંસાવતીવિક્રમચરિત્રવિરાલ
(જૂની ગુજરાતી)
મિત્રપ્રદાન પુસ્તકે ૧-૨ (અંગ્રેજી યોગા,
પાંચમા પાઠ્ય ભાગે)

મલસમુદાય ભા. ૧ (અંગ્રેજી પાંચમા ડીગ્રી
પાઠ્ય ભાગે)
ગુજરાતનો નાથ: અવલોકન અને ટીકા
(નવલકથાઓ નાથક વિસ્તૃત વિવેચન-
લેખ સાથે)
ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ ભાગ ૧ અને
સાહિત્યપ્રકાશિકા (૧૯૩૧ ની દિવિગ્રી
ગુજરાતીની પરીક્ષા માટે અપૂર્વ
સહયોગ)

તૈયાર થતાં

ગુજરાતી સાહિત્યના યાત્રાળુઓ ભાગ ૨ થી ૫
સાહિત્યમંજૂષા ભા. ૧ થી ૩ (ધી. ભાનુ-
શંકર વ્યાસ સાથે)
સાહિત્યવિદ્યાર (વિવેચન) ભા. ૧-૨

રસવિદ્યાર (અભ્યસંપ્રદ)
એકી સંસ્કાર અને ખીજ વાંતો
(નવલકથાસંપ્રદ)
ગુજરાતી સંસ્કૃતિ

સર્વ જાણીતા ગુરુસેલરા પાસેથી મળશે